This is a digital copy of a book that was preserved for generations on library shelves before it was carefully scanned by Google as part of a project to make the world's books discoverable online.

It has survived long enough for the copyright to expire and the book to enter the public domain. A public domain book is one that was never subject to copyright or whose legal copyright term has expired. Whether a book is in the public domain may vary country to country. Public domain books are our gateways to the past, representing a wealth of history, culture and knowledge that's often difficult to discover.

Marks, notations and other marginalia present in the original volume will appear in this file - a reminder of this book's long journey from the publisher to a library and finally to you.

Usage guidelines

Google is proud to partner with libraries to digitize public domain materials and make them widely accessible. Public domain books belong to the public and we are merely their custodians. Nevertheless, this work is expensive, so in order to keep providing this resource, we have taken steps to prevent abuse by commercial parties, including placing technical restrictions on automated querying.

We also ask that you:

+ *Make non-commercial use of the files* We designed Google Book Search for use by individuals, and we request that you use these files for personal, non-commercial purposes.

+ *Refrain from automated querying* Do not send automated queries of any sort to Google's system: If you are conducting research on machine translation, optical character recognition or other areas where access to a large amount of text is helpful, please contact us. We encourage the use of public domain materials for these purposes and may be able to help.

+ *Maintain attribution* The Google "watermark" you see on each file is essential for informing people about this project and helping them find additional materials through Google Book Search. Please do not remove it.

+ *Keep it legal* Whatever your use, remember that you are responsible for ensuring that what you are doing is legal. Do not assume that just because we believe a book is in the public domain for users in the United States, that the work is also in the public domain for users in other countries. Whether a book is still in copyright varies from country to country, and we can't offer guidance on whether any specific use of any specific book is allowed. Please do not assume that a book's appearance in Google Book Search means it can be used in any manner anywhere in the world. Copyright infringement liability can be quite severe.

About Google Book Search

Google's mission is to organize the world's information and to make it universally accessible and useful. Google Book Search helps readers discover the world's books while helping authors and publishers reach new audiences. You can search through the full text of this book on the web at `http://books.google.com/`

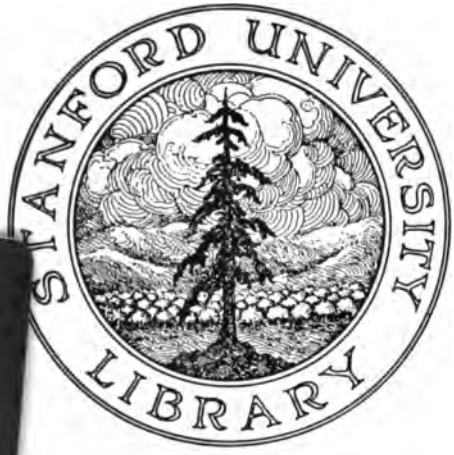
STANFORD UNIVERSITY
LIBRARY

SZÁZADOK

A

MAGYAR TÖRTÉNELMI TÁRSULAT

KÖZLÖNYE

XXXVII. ÉVFOLYAM.

A VÁLASZTMÁNY MEGBIZÁSÁBÓL SZERKESZTETTE

NAGY GYULA

TITKÁR.

1903 ÉVI FOLYAM.

BUDAPESTEN, 1903.

KIADJA A MAGYAR TÖRTÉNELMI TÁRSULAT.

STANFORD LIBRARY
FEB 6 1964
STACKS

Budapest, 1903. Az Athenaeum r.-társulat könyvnyomdája

TARTALOM.

Lap

BÁNÓ JÓZSEF.

Berzeviczy Edmund emlékezete ... 397

CSÁNKI DEZSŐ.

Kéza ... 885

ILLÉSSY JÁNOS.

A megyei levéltárak állapota 1772/74-ben ... 731

KISS ISTVÁN.

Radvánszky György eljegyzésének története ... 797

KROPF LAJOS.

Chishull utazása hazánkban 1702-ben ... 634

MARGALITS EDE.

Karnarutić éneke és a magyar Zrínyiász ... 537

MÁRKI SÁNDOR.

Szent Jeromos ... 38

MOHL ADOLF.

Szarvkő és urai. (I. II. bef. közl.) ... 612, 713

ÓVÁRY LIPÓT.

Az 1866-iki hadjárat és a magyar emigráczió ... 16

PÓR ANTAL.

Magyar-lengyel érintkezés a XIV-ik században. (I. II. bef. közl.) 201, 308

Nagy Kázmér lengyel király családi élete ... 693

REISZIG EDE.

Róbert Károly és a János lovag-rend ... 515

SÖRÖS PONGRÁCZ.

Lévai Cseh Péter ... 824

STESSEL JÓZSEF.

Sopron vármegye nyugati területe ... 431

SZÁDECZKY LAJOS.

Cserei Mihály jegyzőkönyvei ... 891

SZENTPÉTERY IMRE.

A veszprémi püspökség alapítólevele ... 297

SZERÉMI.

Adatok a fekete seregről ... 921

TAKÁTS SÁNDOR.

Telepítések Esztergom vidékére a XVI-ik század végén ... 531

TÓTH-SZABÓ PÁL.

Magyarország a XV-ik század végén a pápai supplicatiók világánál. (I. II. III. IV. bef. közl.) ... 1. 151, 219, 327

Lap

TURCHÁNYI TIHAMÉR.

Rogerius mester Siralmas éneke a tatárjárásról. (I. II. bef. közl.) 412. 493

VÉCSEY TAMÁS.

Hajnik Imre emlékezete ... 161

WERTNER MÓR.

Margit császárné fiai ... 595
A stájer Treun család magyar vonatkozásai ... 789
Zsigmond király magyar kisérete Rómában 1433-ban ... 907

Történeti irodalom.

Arany László tanulmányai. Ism. Váczy János ... 71
Barna Leánder: VII. Gergely egyházpolitikai viszonyai és reformtörekvései. Ism. Márki Sándor ... 558
Benkó Imre: Az Inárcsi Farkas család története. Ism. —yj— ... 947
Bunea Ágoston: Vechile episcopii românescĭ a Vaduluĭ, Geoagiuluĭ, Silvaşuluĭ şi Belgraduluĭ. — Episcopi Petru Paul Aron şi Dionisiŭ Novacovicĭ. Ism. Görög Ferencz ... 649
Carlyle Tamás: Hősökről. Gyémánt-nyakláncz. Ford. *Végh Arthur.* Ism. Rácz Lajos ... 445
Cartwright Julia: Beatrice d'Este, duchess of Milan, 1475—1497. Ism. Kropf Lajos ... 849
Császár Mihály: A magyar művelődés a XV-ik században. Ism. —r—r. ... 552
Denis Ernest: La Bohême depuis la Montagne-Blanche. Ism. Kont Ignácz ... 641
Divald Kornél: A sárospataki vár. Ism. —r. ... 179
Dudás Gyula: Az oktatásügy története Bács-Bodrog vármegyében. Ism. Fináczy Ernő ... 468
Éble Gábor: A cserneki és tarkeői Dessewffy család. Ism. Karácsonyi János ... 755
Ehrhard L. L'ambassade du prince coadjuteur Louis de Rohan à la cour de Vienne, 1771—1774 ... 261
Eszterházy János gróf: Az Eszterházy-család és oldalágainak leírása. — Az Eszterházy-család és oldalágainak leírásához tartozó Oklevéltár. Ism. —yj— ... 68
Ferdinandy Géza: Az államalkotó szerződések a magyar közjogban. Ism. —y—z. ... 172
Fináczy Ernő: A magyarországi közoktatás története Mária Terézia korában. II. köt. Ism. Marczali Henrik ... 167
Finke Heinrich: Aus den Tagen Bonifaz' VIII. Funde und Forschungen ... 860
Gyomlay Gyula: Bölcs Leo taktikája mint magyar történeti kútforrás. Ism. Pauler Gyula ... 57
Hartmann Ludo Moritz: Corporis chartarum Italiae specimen ... 860
Hegyi József: Hazánk történelmi nevezetességű helyei és meglévő műemlékei. Ism. —d. ... 560
Hornig Károly: Monumenta Romana episcopatus Vesprimiensis. III. köt. Ism. Áldásy Antal ... 852
Illéssy János: Az 1754—55 évi országos nemesi összeírás. Ism. N. L. 765
Irinyi István: Az irínyi Irinyi család levéltára. Ism. —yj— ... 181
Jalava Antti: Frans Deák. Ism. Vikár Béla ... 256
Kaindl R. Fr. Studien zu den Ungarischen Geschichtsquellen. Ism. Domanovszky Sándor ... 461
Karácsonyi János: A magyar nemzetségek a XIV. század közepéig. I. II. III. köt. Ism. Wertner Mór ... 453

Lap

Kerekes György: Nemes Almássy István kassai kereskedő és bíró üzleti, köz- és családi élete, 1573—1635. Ism. Takáts Sándor ... 838

Kont Ignace: Étude sur l'influence de la littérature française en Hongrie, 1772—1896. Ism. Váczy János ... 246

Kőrösi Sándor: Zrínyi és Machiavelli. Ism. I. J. ... 663

Kubinyi Ferencz: A felső-kubini Kubinyi család története. Ism. Illéssy János ... 943

Mandonnet: Beiträge zur Geschichte des Kardinals Giovanni Dominici. Ism. M. L. ... 261

Montecuccoli: (Ausgewählte Schriften des Raimund Fürsten —). I—IV. köt. Ism. —l— ... 254

Ommen Heinrich: Die Kriegführung des Erzherzogs Karl 182

Pears Edwin: The destruction of the Greck Empire and the story of the capture of Constantinople by the Turks. Ism. Kropf Lajos ... 661

Perepatits István: A magyar művelődés I. Ferdinánd korában. Ism. Takáts Sándor ... 749

Péterfy Jenő összegyüjtött munkái. III. köt. Ism. Váczy János 759

Petri Mór: Szilágy vármegye monographiája. I. II. III. köt. Ism. gr. Kuun Géza ... 353

Pichler: Austria Romana ... 861

Ráth György: Az iparművészet könyve. Első kötet. Ism. —r— ... 366

Recouly Raymond: Le pays magyar. Ism. Kont Ignácz ... 858

Récsey Viktor: A pannonhalmi főapátság könyvtárának jegyzéke 1658-ban. Ism. —i—s. ... 764

Saski: Campagne de 1809 en Allemagne et en Autriche. Tom. III. 861

Schrauf Károly: A bécsi egyetem magyar nemzetének anyakönyve, 1453—1630. Ism. Békefi Remig ... 251

Sennowitz Adolf: Manlius János. Ism. Naményi Lajos ... 367

Sindelár József: Adalok a marturina történeti fejlődéséhez. Ism. —y—r. ... 369

Szentkláray Jenő: Csatád helytörténeti emlékei. Ism. —yj— ... 259

Szmida Lajos: Temes vármegyei Vojtek nagyközség története. Ism. —yj— ... 857

Szongott Kristóf: Szamosujvár szab. kir. város monographiája. Ism. —yj— ... 176

Szögyény-Marich László (id.) Emlékiratai. Első köt. Ism. V. J. ... 549

Thaly Kálmán: Gróf Eszterházy Antal kurucz generális tábori könyve, 1706—1709. — Gróf Eszterházy Dániel tábornok jegyzőkönyve, 1708. Ism. Illéssy János ... 545

Tilemann Heinrich: Speculum Perfectionis und Legenda Trium Sociorum. Ein Beitrag zur Quellenkritik der Geschichte des hl. Franz von Assisi. Ism. Katona Lajos ... 656

Timon Ákos: Magyar alkotmány- és jogtörténet. Ism. Dedek Crescens Lajos ... 63

Uhlirz Otto: Jahrbücher des deutschen Reiches unter Otto II. und Otto III. ... 861

Varju János: A magyar művelődés története vegyesházbeli királyaink korában. Ism. T. S. ... 854

Varju János: Kétszáz év a magyar művelődés történetéből. Ism. T. S. ... 855

Vojnović: Bratovštine i obrtne korporacije u republici Dubrovačkoj. (Statuta confraternitatum et corporationum Ragusinarum.) Ism. Margalits Ede ... 345

Wertheimer Eduard: Der Herzog von Reichstadt. Ism. Áldásy Antal ... 361

Lap

A magyar honfoglalás kútfői. — (II.) Byzanczi történetírók. Ism. Pecz Vilmos ... 160
— (III.) Keleti kútfők. Ism. Thúry József ... 240
— (IV.) Nyugoti kútfők. Ism. Borovszky Samu ... 940
A pannonhalmi Szent-Benedek-rend története. I. II. köt. Ism. Karácsonyi János ... 927
Bars vármegye. Ism. Naményi Lajos ... 762
Hunyad vármegye története. Első kötet. Ism. —yj— ... 257
Schematismus cleri dioecesis Csanádiensis pro anno Domini MCMII. Ism. —y. ... 555
Der römische Limes in Oesterreich ... 861

Tárcza.

Áldásy Antal: XIII. Leo pápa és a történettudomány ... 949
Berzeviczy Egyed: Nehány adat Berzeviczy Mártonról ... 564
Czaich A. Gilbert: Adalék II. Ulászló és Beatrix házassága ügyéhez 862
Dudás Gyula: Kinizsi Pál származása helye ... 471
Kállay Ubul: Mikor koronázták meg Kálmánt, Halics felkent királyát, a pápától küldött koronával? ... 672
Karácsonyi János: Szóváltás az *Egyháztörténelmi Emlékek* ügyében. (I.) ... 75
Karácsonyi János: Kőszegiek s nem Németujváriak ... 371
Karácsonyi János: Kőszegiek vagy Kőszíniek? (II.) ... 476
Karácsonyi János: Alsó-Eperjes vár tartománya ... 670
Németh Ambrus: Két győri benczés tanár mint könyvrevisor 1847/48-ban ... 375
Pór Antal: Kőszegiek vagy Kőszíniek? (I.) ... 475
Pór Antal: Lehet-e Volfer nemzetségét »Kőszegi«-nek neveznünk? 566
Révész Kálmán: Szóváltás az *Egyháztörténelmi Emlékek* ügyében. (II.) ... 81
Srs. Adat Karai László életéhez ... 473
Takáts Sándor: II. Lajos király fia ... 183
Teleki Géza gróf: Elnöki megnyitó beszéd a Magyar Történelmi Társulat 1903 évi febr. 19-én tartott közgyűlésén ... 262
Timon Ákos: Levél a szerkesztőhöz ... 269
Felelet (Timon Ákos levelére) ... 271
Weber Samu: Nehány szó a rozgonyi csatáról ... 952
Wertner Mór: Ki volt Hédervári Kont István? ... 562
A Teleki család német-birodalmi grófsága ... 767
Kállay Benjamin nekrologja ... 668
Kubinyi Ferencz nekrologja ... 669
Pauler Gyula nekrologja ... 665
Nemzetközi történelmi congressus ... 83, 477
Értekezések az iskolai Értesítőkben ... 382, 479, 573, 675, 869, 958
Pótlékok a magyarországi latinság szótárához ... 190, 388, 685
Jelentés a Magyar Történelmi Társulat 1902 évi munkásságáról ... 264
Jelentés a *Szilágyi Sándor-alapítvány* kamataiból kitűzött jutalom odaitélése tárgyában ... 268
Külföldi történeti kútfők az Akadémiában ... 683
A M. Tud. Akadémia történelmi jutalomtételei ... 687
Helyreigazítás ... 589

Vegyes közlések ... 85, 272, 379, 567, 674, 774, 865, 956
Magyar Tudományos Akadémia . 85, 272. 379, 567, 774, 865, 956
A M. Tud. Akadémia nagy-gyűlése ... 569
A M. Tud. Akadémia könyvkiadó vállalata ... 273

Lap

Gr. Széchenyi István munkáinak új kiadása ... 776
Alexander Bernát emlékbeszéde Taine Hippolyt külső tagról 879
Asbóth János felolvasása a Balkán-félszigetről ... 776
Borovszky Samu előadása ifj. Vitéz János Pontificaléjáról ... 775
Concha Győző emlékbeszéde Pulszky Ferenczről ... 570
Cserép József értekezése a határidőszámításról a rómaiaknál 272
Edvi Illés Károly értekezése a parlamenti szólásszabadságról 775
Földes Béla értekezése a társadalom-erkölcsi problemáról ... 568
Fränkel Bertalan értekezése a palotás zene viszonyáról a népdalhoz ... 775
Goldziher Ignácz értekezése a buddhismus hatásáról az iszlámra 567
Hampel József előadása a jász kürt domborműveiről ... 273
Hegedüs István értekezése egy angol humanistáról és Janus Pannoniusról ... 381
Hegedüs István értekezése Niavis *Epistolae breves* cz. munkájáról ... 956
Hegedüs Sándor tanulmánya az aranyvaluta terjedéséről ... 380
Heinrich Gusztáv értekezése a magyar elemekről a német költészetben ... 570
Jánosi Béla értekezése az aesthetikai hatás tényezőiről ... 380
Károlyi Árpád emlékbeszéde Horvát Árpádról ... 867
Katona Lajos értekezése alexandriai szent Katalin legendájáról 272
Katona Lajos értekezése a Virginia-codex Ferencz-legendájáról 775
Melich János értekezése a magyar nyelv keresztény terminologiájáról ... 85
Pauler Ákos értekezése az ismeretelméleti kategoriákról ... 273
Pekár Károly értekezése az okkapcsolat eredetéről ... 380
Pröhle Vilmos baskir nyelvtanulmányai ... 569
Récsey Viktor felolvasása Antonius Gazius humanistáról ... 380
Reiner János értekezése az egyházi házassági jog történelmi alapjairól ... 272
Schönherr Gyula előadása a Casanote-könyvtár Corvin-codexéről ... 774
Šišmanov Iván tanulmánya a bolgár név eredetéről ... 568
Szádeczky Lajos felolvasása báró Apor Péter műveiről és levelezéséről ... 87
Széchy Károly értekezése Debreczeni Márton költői műveiről 272
Szendrei János tanulmánya a magyar viselet fejlődéséről ... 956
Szinnyei József jelentése a Karacsay-codexről ... 381
Szinnyei József értekezése a Halotti Beszéd olvasásáról ... 956
Thirring Gusztáv értekezése népesedésünk mult századi kútforrásairól ... 568
Thúry József előadása a *Behšet-ül-Lugat* című csagataj-szótárról ... 273
Thúry József értekezése a török nyelvemlékekről a XIV-ik század végéig ... 865
Tóth-Szabó Pál felolvasása Giskráról, különös tekintettel Abauj vármegyére ... 866
Fraknói Vilmos: ifj. Vitéz János Pontificaléja ... 572
Radvánszky Béla báró: A b. Radvánszky család Leveles-könyve 867
Thaly Kálmán: Kuruczvilág ... 777
Magyar nyelvtudományi társaság ... 957
Az Alsófehér-megyei tört. rég. és természettudományi egylet 776
A Bihar-megyei és nagyváradi régészeti és történelmi egylet 776
Az országgyűlési emlékek kiadásának ügye a képviselőházban 88

Lap

Deák Ferencz beszédeinek új kiadása ... 868
Izabella királyné életrajzának bevezetése ... 777
Sátoralja-Ujhely története ... 868
II. Rákóczi Ferencz emlékének ünneplése ... 570
A kassai Rákóczi-ünnepek ... 774
Társulatunk vidéki kirándulása ... 674
Szmrecsányi Antal helyreigazítása ... 674
† Kerékgyártó Árpád ... 90
† Tóth Lőrincz ... 381
† Mommsen Tivadar ... 869
† Lederer Béla ... 958

Folyóiratok ... 576, 778
Budapesti Szemle ... 576
Egyetemes Philologiai Közlöny ... 577
Erdélyi Muzeum ... 578
Ethnographia ... 778
Földrajzi Közlemények ... 579
Irodalomtörténeti Közlemények ... 779
Katholikus Szemle ... 580
Magyar Könyvszemle ... 779

Szláv történeti szemle 91, 185, 274, 387, 482, 581, 680, 780, 873
Glasnik zemaljskog muzeja u Bosni i Hercegovini ... 274, 874
Kwartalnik historyczny ... 482, 581, 680
Nada ... 387
Prosvjeta ... 278, 784
Rad jugoslavenske Akademije znanosti i umjetnosti ... 188, 874
Vienac ... 873
Vjesnik hrvatskoga arheološkoga društva ... 189, 783
Vjestnik kr. hrv. slav. dalm. zemaljskog arkiva ... 91, 185, 780

Hazai hirlapok repertoriuma ... 93, 192, 876

Uj könyvek ... 95, 195, 389, 488, 585, 784, 879, 965

Hivatalos értesitő ... 97, 199, 281, 394, 491, 590, 690, 882, 972
Az 1902 évi decz. 4-iki r. vál. ülés jegyzőkönyve ... 97
Az 1903 évi jan. 2-iki » » » ... 199
» febr. 5-iki » » » ... 281
» febr. 19-iki r. évi közgyülés jegyzőkönyve ... 284
Az 1902 évi számadások megvizsgálására kiküldött bizottság jelentése ... 286
Kimutatás a M. Tört. Társ. törzsvagyonáról 1902 végével ... 290
A M. Tört. Társ. pénztári zárszámadása 1902-ről ... 291
» költségvetése 1903-ra ... 294
Az 1903 évi márcz. 5-iki r. vál. ülés jegyzőkönyve ... 394
» ápr. 2-iki » » » ... 491
» máj. 7-iki » » » ... 590
» jun. 4-iki » » » ... 690
» okt. 2-iki » » » ... 882
» nov. 5-iki rk. közgyülés » ... 972
» » » r. vál. ülés » ... 973

Kérelem tagtársainkhoz ... 100, 974
Felhivás tagtársainkhoz ... 592

MAGYARORSZÁG A XV. SZÁZAD VÉGÉN
A PÁPAI SUPPLICATIÓK VILÁGÁNÁL.*)

— ELSŐ KÖZLEMÉNY. —

Történetíróink mindenkoron szívesen foglalkoztak annak a sokoldalú kapcsolatnak tanulmányozásával, mely hazánk és a római szent-szék között a hosszu századok folyamán kifejlődött, a mióta első nagy királyunk, Szent István, koronát kérő követséget küldött II. Sylvester pápához. A szövevényes kérdést hol több, hol kevesebb alapossággal, majd pártatlan tárgyilagossággal, majd egyoldalú czélzatossággal tárgyalták, míg végre a letünt század utolsó évtizedeiben lényeges fordulat következett be, mely a kérdés kritikai méltatását tetemesen megkönnyítette. Értem a forrástanulmányok nagymérvű előhaladását; de főképen az uralkodó egyházfő, XIII. Leo pápa nemes szándékra valló elhatározását, melylyel 1880-ban az addig elzárt vatikáni levéltárt — hol a kevés kiváltságosok is csak mértékkel meríthettek — minden megszorítás nélkül, az összes nemzetek fiai előtt megnyitotta; majd 1892-ben az u. n. *vatikáni* levéltárhoz a *dataria* vagyis a *lateráni* levéltárat is hozzácsatolta s ezzel oly bányát nyitott meg a történetbúvárok előtt, melyben nemzedékről-nemzedékre fognak találni kutatni valót. A szép tett csakhamar meghozta nemes gyümölcsét. Az innen napfényre hozott adatok nem egy eddig kétségbe nem vonható igazságnak tartott kérdést helyeztek új világításba; különösen hozzájárultak pedig ahoz, hogy az egyes nemzetek és így a hazánk és Róma közti viszonyt, a külön-

*) Felolvasta a szerző a M. T. Akadémia második osztályának 1902 január 13-án tartott ülésében. L. *Századok*, 1902. 184. l.

féle vonatkozásokat, a maguk valóságában ismerhessük meg. E vonatkozásokhoz akar hozzászólni e sorok írója is, elsőrendű források alapján, főképen VI. Sándor pápa (Borgia Rodrigo) supplicatióira támaszkodva, melyekkel a M. Tud. Akadémia megbízásából a vatikáni levéltárban huzamosabb ideig foglalkozott.

A *supplicatiók*, melyeket a világ minden részéből s így hazánkból is, a legkülönbözőbb ügyekben a legkülönbözőbb személyek küldtek Rómába, a pápától várva sikeres elintézésöket, érdekes képet tárnak elénk az egyházi, erkölcsi, kulturális és társadalmi életről, s mint ilyenek megérdemlik a gondos tanulmányozást. Egyenkint nem mindig, sőt mondhatjuk, a legtöbbször nem országra szóló fontosságúak; de összességükben határozottan értékesek. Összességükben minden kétséget kizárólag hozzájárulnak a kor képének igazi megrajzolásához, öleljen fel e kor bár egy rövidke évtizedet; sőt nemcsak hozzájárulnak, hanem ahoz valóban nélkülözhetetlenek. Mert ha valaki egy kor való képét akarja nyujtani, az első, ellenvetést nem tűrő feltétel, hogy az akkori társadalom minden rétegének általános gondolkozásával, uralkodó eszméivel, testi-lelki szükségleteivel, nemcsak tetteivel, hanem benső vágyaival, titkos óhajtásaival is ösmerős legyen. És épen ezekről tudósítnak minket a supplicatiók, és épen ezért megbecsülhetetlen források.

A supplicatiók tárgyának gazdag változatosságával karöltve jár a supplicáló, a folyamodó személyek különböző volta. A társadalom minden rétege megtalálja köztük képviselőjét. Megtaláljuk itt, még pedig ismételten, a koronás királyt s tőszomszédságában a durva kordás franciskánus frátert; az erőszakos Váradi Pétert, a kalocsai érseket, a mint egyik kezével szerzetes rendeket tör össze s másokat felemel a másikkal; a szegény oltárigazgatót, a mint felszenteltetéséért esedezik; Szathmári Györgyöt, a hatalmas kanczellárt, a ki egy püspöki szék birtokában a fel *nem* szentelésért folyamodik; a törökverő Frangepánokat, a királysértő Ujlaki Lőrinczet, czinkostársával, Beriszló Bertalan vránai perjellel, s a becsületes nagy-szebeni bírót esküttjeivel együtt.

Czélunk lévén egyúttal, hogy római kutatásaink eredmé-

nyét a történetírók számára értékesíthetővé, közkincscsé tegyük, a lehetőség határain belül felhasználunk minden adatot — eltekintve a promotiók iránt beadott körülbelül hatszáz supplicatiótól — melyet a vatikáni levéltárban felkutattunk. A dolog természetében rejlik, hogy az így nyert kép mozaikszerű lesz és tarkasága mellett sem fogja II. Ulászló első évtizedét minden oldalról felölelni. Igy a merőben politikai történet, épen a supplicatiók természeténél fogva, tárgyalásunk keretén kívül esik. Mindamellett, a mennyiben forrásainkkal összefüggésbe hozható, erre is tekintettel leszünk, s reméljük, hogy nem egy jogi és politikai kérdés megvilágításához, főképen az egyházi, vallási, erkölcsi, kulturális és társadalmi élet megrajzolásához, szerény tehetségünk szerint egypár vonással így is hozzájárulunk, s ugyanakkor a hazánk és a római szent-szék között ez időben fennállott viszonyt új oldalról mutatjuk be.

* * *

A jogi kérdések között előkelő helyet foglal el a magyar királyok páratlan kiváltsága, a főkegyúri jog. Nemcsak történeti fejlődésénél fogva érdekes és érdemes a tanulmányozásra, hanem ama sajátságos természeténél fogva is, hogy benne az egyházi és politikai történet összetalálkozik, nem egyszer egyik a másikban találja magyarázatát és viszont. Különösen megérdemli a szorgosabb tanulmányozást ebben a korban, mikor az alkotmány rohamosan fejlődik s az országgyűlés e jog gyakorlására is befolyást szerez. Nem mondjuk ezzel azt, mintha ez teljesen új dolog volna. Ismeretes, hogy Hunyadi mint kormányzó, a főkegyúri jogokat az országtanács meghallgatásával gyakorolta, hogy az absolut Mátyás nem egyszer »ex consilio praelatorum et baronum« intézkedik. Új azonban Ulászló korában az, hogy az országgyűlés irányelveket állít fel, melyeket a királynak gondos figyelmére kellene méltatni; korlátokat szab, melyeket átlépni a királynak sem volna szabad. Szokatlan jelenség mindenesetre, de természetes következménye Mátyás vaskezű uralmának. A halálával keletkezett visszahatás mint minden téren, úgy itt is érvényesül. Az eddig elnyomott akarat szabadon akar érvényesülni. Ulászló gyámoltalan tehetetlensége a legalkalmasabb körülmény, hogy ezt el is érje.

Azonban legyünk igazságosak. Az országgyűlés nemcsak tilalomfákat állít fel, de méltányos is tud lenni.

Készséggel elismeri, hogy a főkegyúri jog gyakorlása a

királynak kiváltságos joga: »az ország mindamaz egyházaiban, a melyekre nézve a királyi felség magának kegyúri jogot tulajdonít, bármely javak adományozása — libertate antiqua huius regni requirente — ő felségére tartozik«; [1]) hogy »a főpap urak és egyházi férfiak ... az ő egyházaikban ... a királyi felség akarata és beleegyezése nélkül semmiféle egyházi javadalmakat se adományozhassanak.« [2])

Nemcsak megismeri e jogot, de országos tekintélyével hathatós szavakkal védelmezi is mindazok ellen, kik azt kétségbevonva, ellene cselekednének. Mint nem egyszer Mátyás, úgy most az országgyűlés száll szembe — bár leplezve — a római curiával: »a mely idegen emberek másoktól s nem a királyi felségtől, vagy nem azoktól szereznek maguknak egyházi javadalmakat, a kiknek ez országban bármely egyházi javadalomra nézve eddiglen élvezett kegyúri joguk van ... s azokban a javadalmakban benne mernek vagy benne akarnak maradni, mindazokat, ha rajtakaphatók, mint ez ország szabadságának nyilvános háborítóit együtt és egyenkint vízbe kell fullasztani.« [3]) A dolog lényegén semmit sem változtat az, hogy a jelenlevő főpap urak hangosan tiltakoztak ennek a törvénykönyvbe iktatása ellen. E törvénynek minden szigorusága mellett sem volt teljes foganatja, mert nem telt bele három év s az országgyűlés újra kimondja, hogy azok a javadalmak, melyek a curiánál levő személyek számára köttettek le, egy év alatt szabaddá teendők, különben a király szabadon adományozhatja magyar honosoknak. [4]) Ez aggódó gondoskodást bizonyítja még a későbbi, 1514-iki országgyűlés is, mely még akkor is biztosítani óhajtja a magyar király jogát, ha a magyar javadalmas »in curia« vagy »infra duas dietas«, t. i. az örök várostól két napi járásnyira haláloznék el. Megkívánja ugyanis, hogy a Rómába utazó javadalmas biztosító írást szerezzen az iránt, hogy halála esetén a curia nem fog jogot támasztani javadalmát illetőleg, vagy javadalma egy évi jövedelmének megfelelő értéket tegyen le biztosítékúl. [5])

A mint biztosítja, védelmezi az országgyűlés a kegyúri jogot, úgy bizonyos irányelveket is állít fel e jog gyakorlására, midőn ismételten hangoztatja, hogy külföldiek nem szerezhetnek javadalmat, az ilyenektől el kell azt venni, ha nem akarnak

---

[1]) 1498: LXVII. t. cz. 1. §.
[2]) U. o. 2. §.
[3]) 1495: XXXI. t. cz. 1. 2. §§.
[4]) 1498: LVI. t. cz. 3. §.
[5]) 1514: LXV. t. cz.

az országban lakni;[1]) hogy ifjak, tudatlanok, alkalmatlanok és járatlanok részére nem kell egyházi javadalmakat adományozni.[2])

Ismételten síkra száll az országgyűlés ama még Mátyás idejében elplántált s az egyházias szellemre végtelenül káros szokás ellen, hogy egyházi személy két vagy több javadalmat tartson kezében egy és ugyanazon időben. Mátyásnál szükséglet volt, hogy százkarú politikájának támaszait javadalmakkal jutalmazza odaadó hűségökért, nyugalmat nem ismerő munkásságukért. Ő annyira kénye-kedve szerint adta-szedte a javadalmakat, hogy már életében felütötte fejét a visszahatás szelleme, midőn az 1471-iki országgyűlés törvénybe iktatta, hogy egy személynek két javadalmat adományozni nem szabad.[3])

Mátyás lángesze azonban még egy ily részletes törvény megalkotásában is fennen ragyogtatja nagyságát. Ügyes számítással engedi, hogy az eljárása ellen tiltakozó nemzeti akarat megalkossa a törvényt, de elveszi annak élét, midőn hozzátoldatja, hogy ha mégis megtörtént volna az adományozás, akkor a javadalmas a javadalom birtokában marad, de mindegyik javadalma után köteles hadi szolgálatot teljesíteni. Ulászló törvénye következetesebb, jeléül annak, hogy a nemzeti akarat minden befolyástól menten szabadon érvényesülhetett. Tilalmazván ugyanis a javadalmak összehalmozását, így folytatja: »azoktól pedig, a kiknek már tényleg két vagy több javadalmuk van, ezeket annak kivételével, a melyet a javadalmasok inkább meg akarnak tartani, a királyi felség a legközelebbi szent Jakab apostol ünnepéig vegye el és adományozza arra alkalmas személyeknek.«[4]) Kivételt csak a boszniai püspökkel tesz, ki két javadalmat bírhat. Szükségesnek tartja ezt is megokolni, mondván: »mivel csekély a jövedelme és némely végvárakat szükségképen fön kell tartania.«[5])

Azonban sokkal mélyebb gyökereket eresztett már a kór, semhogy egy országgyűlési végzés örökre elpusztíthatta volna. Két év mulva a törvény tiltó szavát újra hangoztatni kell. Erejét azonban magok a törvényhozók, talán öntudatlanúl is, gyöngítik, midőn kivételt kivételre teremtenek. Szathmári György, választott veszprémi püspök ugyanis a királyi felség s a haza körül szerzett bokros érdemeire való tekintettel, püspöki javadalma mellett a budai felhévvízről nevezett Szent-

[1]) 1495: XXX. és XXXII. 1498: LVI. 1504: X. t. cz.
[2]) 1498: LXVII. t. cz.
[3]) 1471: XIII. t. cz.
[4]) 1498: LVI. t. cz. 2. §.
[5]) U. o. 1. §.

háromság prépostságát megtarthatja;[1]) Péter reggioi bibornok, a veszprémi püspökség administrátora,[2]) a szegszárdi és pécsváradi apátságokat a törvény oltalma alatt élvezheti.[3])

Mátyás korára vezetendő vissza a szerzetes apátságoknak és prépostságoknak a jámbor alapítók szándékával ellenkező, jobbára világi egyháziak részére való adományozása, a commenda-rendszer meghonosítása, és a mi a szerzetes rendekre még ennél is végzetesebb volt, az apátságoknak vagy prépostságoknak pöspöki székekkel való egyesítése. A rendszer ujságában s Mátyás erélyes politikájában rejlett, hogy uralmának csak utolsó éveiben szólal fel az országgyűlés, hangosan tiltakozván ez eljárás ellen.[4]) Ulászló meg épen túltesz még Mátyáson is; kegyúri joga alapján felhatalmazottnak érzi magát arra, hogy ez apátságokat és prépostságokat az egyik szerzetes rendtől elvegye s a másiknak adja, vagy hogy ezekkel kedveskedjék udvaronczainak.

Az 1498 évi országgyűlés ismételvén az 1486 : XI. t. cz. szavait, így folytatja: »süveges papi személyek vagy más világi papok ... szerzetes prépostságokat és apátságokat szerzetes ruházat nélkül ne tarthassanak kezükön, hanem tartozzanak az illető javadalom elvesztésének büntetése alatt egy év tartamán belül annak a rendnek az öltözetét magukra venni és viselni.«[5]) Bőséges kommentárral szolgál ezek megértésére magának a törvénynek bevezető része: »Mivel több olyan, szerzetes prépostságok és apátságok birtokában levő papi személy van, a kik világi vagy polgári öltözetben ezeknek az egyházaknak a jövedelmeit több éven át kimerítik, és azután meggazdagodván, az illető rend meggyalázásával vagy házasságra lépnek vagy pedig világi papokká lesznek és az egyházak javait ekképen felemésztik, ennélfogva« ... stb. Ismételten hangoztatja, hogy világi ruházatban járók egyházi javadalmat még csak rövid időre sem tarthatnak kezökön.[6]) Majd ismét: »Méltóztassék a királyi felség a ... prépostságokat ... és apátságokat azoktól a világi ruházatban lévő papoktól ... minden halogatás nélkül elvenni és az illető rend felavatott szerzetes tagjainak adományozni.«[7]) Továbbá: »Mert ezeket az apátságokat eddigelé is az Isten ellenére és az ő gyalázására kormányozták.«[8])

[1]) 1500: XXX. t. cz.
[2]) *Fraknói:* A magyar királyi kegyúri jog tört. Budapest, 1895. 223. l.
[3]) 1507: XIII. t. cz.
[4]) 1486: XI. t. cz.
[5]) 1498: LVIII. t. cz.
[6]) 1498: LIX. t. cz.
[7]) 1500: XXXII. t. cz.
[8]) 1504: XXVII. t. cz.

Hasonló erélylyel tiltakozik az országgyűlés a szerzetes javadalmaknak a püspöki székekkel való egyesítése ellen, történjék ez, bár örök időkre vagy ideiglenesen, a javadalmas élte idejére. Ámde »nulla regula sine exceptione.« A kalocsai érsek a pétervároadi, egykor cziszterczita apátságot megtarthatja, minthogy az már régóta mindenek beleegyezésével a kalocsai érseki székhez van csatolva; az idegen származású Isvaglia Péter, reggioi bibornok-érsek, VI. Sándor magyarországi követe s a Frangepán György lemondásával megüresedett veszprémi püspökség administrátora,[1]) a szegszárdi és pécsváradi benczés apátságokat nyugodtan birtokolhatja élete végeig vagy addig, míg Isten segítségével pápává leszen.[2])

Miután ismerjük az országgyűlésnek a kegyúri jogra, általában a javadalmak adományozásának módozataira vonatkozó végzéseit, vizsgáljuk meg, vajjon a tények megfelelnek-e az elméletnek? vajjon egy-e az ember az életben és a törvényházban? Ulászló uralmának általános jellemében s a törvények gyakori ismétléséből könnyen válaszolhatnánk a felvetett kérdésre. Azonban nem akarunk elfogultsággal vádoltatni; a tényeket beszéltetjük tehát önmagunk helyett, s a várt és igazságos felelet önmagától fog előteremni.

Törvényeink szerint a pápa senkinek, a jogosított kegyurak pedig idegen honosoknak javadalmat nem adományozhatnak. Ulászló és Lajos korában az eddig ismert pápai adományozások száma közel jár a húszhoz.[3]) Mi e számot növelhetjük.

Az 1493 év őszén Váradi Pál, Váradi Péter testvéröcscse, esztergomi nagyprépost és bácsi prépost meghalálozott. A kilenczvenes évek elején Rómában járt, hogy segítségére legyen bátyjának, a közte s Borgia Rodrigo bibornok közt a pétervároadi apátság birtoklása miatt támadt bonyodalmas per békés elintézésében. Valószínűleg római tartózkodása alatt érte a halál. Kapva kap az alkalmon a curia két olasz papja, hogy javadalmait megszerezhesse. Az egyik Fabrignis Antal jogtudor, ki a most említett perben ismételten megfordult hazánkban mint a pápa követe.[4]) Azzal a kéréssel fordúl VI. Sándorhoz, hogy hűséges szolgálatai jutalmául adományozza neki az esztergomi nagyprépostságot kanonoksággal

[1]) *Fraknói:* id m. 223. l.
[2]) 1507: XIII. t. cz.
[3]) *Fraknói* id. m. 224. l.
[4]) *Fraknói*: Váradi Péter élete. *Századok*, 1883. 749. l.

és praebendával együtt.[1]) Kérése sikerrel járt, a javadalmat tényleg elnyerte és birtokolta. Nincs semmi adatunk arra nézve, hogy prépostsága elé bármi akadályt is gördítettek volna. Két évig volt a javadalom birtokában, melyhez sikerült még megszereznie a b. Szűz oltár-igazgatóságát is, úgy hogy évi jövedelme 1100 arany forintot tett.[2]) A másik folyamodó Nápolyi Vincze, ki a bácsi prépostságot kéri ugyancsak kanonoksággal és praebendával. Bár nincs adatunk rá, hogy e prépostságot tényleg birtokolta is,[3]) tekintve azonban, hogy honfitársa mily könnyű szerrel nyerte el az előkelőbb esztergomi nagyprépostságot, következtetjük, hogy ő is birtokába vehette a kevésbbé tekintélyes és kevésbbé javadalmazott bácsi prépostságot.[4])

Nem volt ily szerencsés magyar honos létére sem Pálfi Péter, esztergomi áldozó pap, ki álnok úton akarta elnyerni ugyancsak az esztergomi nagyprépostságot. Kétházi Pált, ki az olasz Fabrignis után hét évig (1495—1502) viselte e méltóságot, azzal vádolja meg, hogy ő tulajdonképen nem is pap, csak mutatja magát annak, és így előkelő méltóságának bitorlója s nem jogos birtokosa. Ruházza tehát a pápa ő reá, az igaz szívű papra, a javadalmat.[5]) Azonban czélzatai nem sikerültek. Mert, bár a pápa nevében itélő János bibornok-alkanczellár azt írta kérvényére: *concessum ut petitur*,[6]) Rómában szerzett jogát itthon nem tudta érvényesíteni. Kétházi Pál ugyanis e támadás után még két évig viseli méltóságát, Pálfi Péter pedig 1513-ban is a szent Györgyről czímzett zöldmezei prépostság társas káptalanának tagja.[7])

Rómában keresnek magyar javadalmat még De Bonamicis Lőrincz, pistojai clericus, ki a pécsi egyházmegyében, szent János evangelista egyházában levő szűz Mária kápolna javadalmát kéri, melynek jövedelme — elég tekintélyes, mert csak

---

[1]) A supplicatió a *Dataria* regestáiban: Tom. 988. f. 237. Viterbo, 1493. deczember 5.

[2]) *Kollányi*: Esztergomi kanonokok. Esztergom, 1900. 119. l.

[3]) *Rupp* (Magyarország helyrajza, III. 16. l.) Fábiánt ismeri utolsó prépostként még Mátyás korában, 1463-ban.

[4]) A supplicatió az említettel együtt található.

[5]) A supplicatió a *Dataria* regestáiban: Tom. 1090. f. 154. 1500. január 29.

[6]) Ha a pápa maga intézte el a supplicatiót, akkor *fiat ut petitur*, vagy röviden *fiat* szót írt alá és keresztnevének kezdőbetüjét.

[7]) *Kollányi* id. m. 129. l. Szent György prépostsága és négy — 1337-től nyolcz — tagból álló társas káptalana, Esztergomtól délre, a mai Szentgyörgy mezővárosban létezett. A török világban szűnt meg. *Rupp* id. m. I. 16—17. ll.

a pápai tizednek alapúl szolgáló minimális jövedelmet értjük — 24 arany forint;[1]) nemkülönben az idegen származású Briccius, a pápa kamarása és állandó asztaltársa, ki egyszerre két kisebb javadalom elnyerhetését kérelmezi: szent Erasmus és szűz Mária oltárnokságát a soproni szent Mihály parochiális egyházában.[2])

Mint látjuk, a pápai adományozások meglehetős ritkán fordulnak elő már e korban.

Tudomásunk szerint Ulászló kormányéveiben csakis egyszer volt szükség erősebb tiltakozásra a curiával szemben, a mikor Dóczi Orbánnak 1491-ben bekövetkezett halálával Borgia Rodrigo bibornok az egri püspökség iránt még VIII. Incétől szerzett jogigényeit megújította; majd, mikor 1492 augusztus 12-én szent Péter székébe emeltetett, jogát Sforza Ascanio bibornokra ruházta.[3]) Ulászlónak nem állott hatalmában VI. Sándort megakadályozni, hogy az egri püspökséget kedvelt bibornokának ne adományozza; az azonban igenis hatalmában állott, hogy a bibornok igényeit ne érvényesíthesse. Dóczi örökét Bakócz Tamás győri püspök foglalta el, ámbár római megerősítését csak évek mulva, 1497-ben nyerte el, mikor a bibornok az egri püspökségről formálisan lemondott.[4])

Az idegen javadalmasokra hozott törvényt teljes szigorúságában éreztették Víd székesfehérvári őrkanonokkal. Az 1495 évi országgyűlés Vídet, Miksa német császár udvari papját, megfosztotta javadalmától. Nemcsak azért — mondja Ulászló — mert a törvénynek érvényt kell szerezni, hanem mert a fehérvári egyház kincseinek és ereklyéinek őrizetét nem lehet idegenre bízni.[5]) Bizonyos azonban másfelől, hogy a már birtokló javadalmasokkal szemben a törvény végrehajtásában nem voltak mindig ily következetesek. Igy Pothami Bernát a dömösi prépostságot — eltekintve attól, hogy jobbágyai vonakodtak a tizedet pontosan beszolgáltatni[6]) — háborítatlan birtokolta. Pedig idegen volt ő is, ugyancsak német, miként Víd, s ugyancsak Miksa császár udvari papja és *orator* a római curiánál.[7]) Igy Jestraldói Maxencius nápolyi clericus is, az Esztergom közelében levő szent Tamás vértanuról czímzett s hat

---

[1]) A supplicatió a *Dataria* regestáiban: Tom. 1065. f. 92.
[2]) U. o. Tom. 1094. f. 192.
[3]) *Fraknói*: A magyar kir. kegyúri jog, 205. l.
[4]) *Fraknói* id. m. 222. l.
[5]) U. o. 221. l.
[6]) A supplicatiók regestáiban: Tom. 1022. f. 260.
[7]) *Theiner*: Mon. Hist. Hung. II. 545 és köv. ll.

tagból álló társas káptalan prépostságát nyugodtan megtarthatta.[1])

Alig van országgyűlés e korban, mely ne tiltakoznék a javadalmak összehalmozása ellen. Hogy azonban sikertelenül, ezt mind magának a törvénynek gyakori ismétlése, mind a megczáfolhatatlan tények egyaránt bizonyítják. Tárgyalásunk szűk keretében nem hozhatunk fel minden egyes esetet; kitűzött czélunkhoz képest csakis azokra leszünk tekintettel, melyekre adataink új világot vetnek.

Első helyen említjük a dúsgazdag pécsi püspököt, Erneszt Zsigmondot. Rövid tétovázás után, elhagyva Corvin Jánost, ő is siet hűséget fogadni a szerencsés Ulászlónak, s nemsokára bizalmával is dicsekedhetik. Kortársaihoz hasonlóan jövedelmei szaporítására használja királya kegyét. Még dicsérendő, hogy vagyongyüjtésének a törvényes színt megadja, midőn ismételten a szent-székhez fordúl. Még ura a kincstartói méltóságnak, midőn VI. Sándor pápánál panaszkodik, hogy »ő — a mesés gazdagságú főpap — oly szegénységben él, hogy püspöksége jövedelmeiből még asztalát sem képes illendőképen ellátni; engedje meg tehát, hogy királyi ura adományából valamely apátságot vagy prépostságot elfogadhasson.«[2]) Alighanem már ekkor a maróthi prépostságra gondolt. Azonban terve sikerét egy időre visszatartották a politika nem várt hullámai. Ugyanebben az évben Ulászló formális háborút zúdít Ujlaki Lőrincz szerémi herczeg ellen s ebben Zsigmond előkelő részt vett. Ujlaki megfékezését soron követte az a nevezetes országgyűlés, mely Zsigmond püspököt a politika szinpadáról rövid időre leszorította. Ha nem is hűtlen, de mindenesetre gondatlan kezelés miatt a felzúduló közvélemény követelésére s a szokatlanúl erélyes király parancsára a kincstartó püspököt börtönbe vetik, honnan csakis akkor bocsátják szabadon, mikor a reá rótt 400.000 arany lefizetését megigéri. Püspöki lakába vonulva várta az idők jobbra fordultát, a mi nem soká késett. 1496 deczemberében salvus conductust küld számára Ulászló, hogy Budára jövet fontos ügyekről tanácskozzanak.[3]) Jól sejti a pécsi püspökség érdemes történetírója, hogy alighanem a maróthi prépostságról is szó esett ez alkalommal.[4]) Ugyanezen év deczemberében már Rómában találjuk Zsigmond püspök supplicatióját, melyben azt kéri, hogy a Maróthiak alapította maróthi prépost-

[1]) *Theiner:* Mon. Hist. Hung. II. 574. l. — *Kollányi* id. m. 116. l.

[2]) A supplicatió a *Dataria* regestáiban: Tom. 993. f. 188. b.

[3]) A salvus conductust Pray gyüjteményéből közli *Koller:* Hist. ep. Quinqueeccl. IV. 499. l.

[4]) *Koller* id. m. IV. 378. l.

ság, mely a b. Szűzben tiszteli patrónáját, a pécsi püspökséggel örök időkre egyesíttessék. Ez a prépostság — úgymond a püspök — Szerém megyében lévén, gyakran tapasztalta a török szomszédságnak veszedelmes voltát. Épen e szomszédság miatt jövedelmei nagyon megcsappantak: 24 arany forint, miből a bomladozó prépostság jelenlegi ura, Bodó Miklós,[1]) nemcsak nem védelmezheti sikeresen, de maga sem képes illően élni. Miért is, minthogy van még egy javadalma a bácsi káptalanban,[2]) hajlandó a prépostságról lemondani s azt a tolnai főesperességgel meg egy pécsi kanonoki székkel felcserélni.

A kérelem teljesítése Rómában nem ütközött nehézségbe. A pápa a prépostságnak a király akaratával, az ország főpapjainak és főurainak megegyezésével (de consensu prelatorum et baronum regni Hungarie) s magának a javadalmasnak, Bodó Miklósnak önkéntes hozzájárulásával a pécsi püspöki székkel történt egyesítését apostoli tekintélyével megerősíti.[3]) Csupán azt hagyja meg, hogy a prépostság helyén plebánia létesíttessék s a lelkek igazgatásáról Zsigmond gondoskodjék.[4])

Zsigmondot követi Várad nagyműveltségű főpásztora, Kálmáncsehi Domokos, ki előbb mint fehérvári prépost, a politikai alkuvások mezején gyüjtött magának babérokat. Ő is, miként Erneszt Zsigmond, vagy miként másik elődje a váradi püspöki széken, a fény és hatalom polczáról a zárda homályába vonuló Pruisz János, nagy szegénységét emlegeti, melynek következtében püspöki asztala nem egyszer szükséget szenved, az állása megkövetelte fénynyel meg nem jelenhetik.[5]) Nem akarjuk az érdemes férfiu emlékét megsérteni azzal, hogy kételkedjünk szavai őszinteségében. Azonban az igazság érdekében annyit ki kell jelentenünk, hogy Kálmáncsehi Domokos a pénzműveletek terén országosan elismert tekintély volt, kit 1479-ben Dóczi Orbán mellett mint leendő kincstartót emlegettek.[6]) Az is nyilvánvaló, hogy a váradi püspökséget ő juttatta új

[1]) Még Mátyás idejében kapta a prépostságot a Maróthiaktól.

[2]) A szent Pálról czímzett bácsi káptalanban. *Rupp* id. m. III. 16. l.

[3]) Hogy »ex hoc profecto ipse Sigismundus et Quinqueecclesienses episcopi pro tempore existentes statum suum iuxta pontificalis dignitatis exigentiam decentius tenere ac se commodius substentare valerent« — mondja a pápa bullájában.

[4]) A supplicatió a *Dataria* regestáiban: Tom. 1026. f. 281. 1496. decz. 10. A bullát közli a vatikáni levéltárból *Koller* id. m. IV. 500—505. ll.

[5]) A supplicatió a *Dataria* regestáiban: Tom. 1037. f. 114. 1497. julius 15.

[6]) *Bonfini:* Dec. IV. lib. V. — *Bunyitay:* A váradi püspökség története. Nagyvárad, 1883. I. 341.

jövedelmi forrásokhoz, a mennyiben a belényesi ezüstbányákat ő kezdte ismét míveltetni, szerződésre lépve a bányászat terén nagy tekintélynek örvendő Thurzó Jánossal.[1]) S mégis azzal a kéréssel fordúl a római curiához, hogy egy esetleg megüresedő nagyobb javadalmat püspöksége mellett elfogadhasson. Adatok hiányában nem mondhatjuk meg, melyik volt az a javadalom.

Ezekben az években indúl fényes pályájára a nagyműveltségű s a politika síkos talaján csakhamar otthonos Szathmári György, a leendő kanczellár. Mint ifju kerűl a királyi kanczellária, hol korán megnyeri koronás ura jóindulatát, ki nem is fukarkodik hűséges szolgálatainak megjutalmazásával.[2]) Még világi ruházatban jár, egyelőre nem is gondol komolyan arra, hogy papi pályára lépjen, s már is ura a székesfehérvári falakon kívüli szent Miklósról czímzett prépostságnak.[3])

Mint korának gyermeke, a kor eszméinek hódol. Alig birtokolta egy évig ezen javadalmát, már is azért folyamodik a római szent-székhez, hogy még két más prépostságot vagy apátságot elfogadhasson.[4]) Vágyai teljesültek. Egy év mulva ugyanis már mint erdélyi prépost szerepel a curiában.[5]) Az 1500 évi országgyűlés pedig arról tudósít, hogy ura volt a budai felhévvízi prépostságnak is.[6]) Azt kell hinnünk, hogy Szathmári, most már veszprémi püspök, ugyanezen országgyűlés törvényének engedelmeskedve, lemondott két előbbi javadalmáról. Legalább a fehérvári prépostságban kevéssel utóbb Szathmári Pétert találjuk.[7])

E nagy nevek keretében illik sorát ejtenünk Bacskai Miklósnak is, Mátyás egykori diplomatájának. Előkelő származása, a tudományoknak gazdag ismerete fényes jövővel kecsegtették az egyházi pályán. Ebbeli reményei valóra is váltak. Már 1488-ban egri kanonok és főesperes. Mátyás éles szeme felfedezi benne a diplomatát s megbízásából az olmüczi érsekség bonyodalmas ügyében kétszer is megfordúl Rómában, hol

---

[1]) *Bunyitay* id. m. I. 341. l. — *Keresztúri*: Compendiaria descriptio fundationis etc. episcop. Varad. Magno-Varadini, 1806. 261 és köv. ll.

[2]) *Bunyitay* id. m. I. 343. l.

[3]) A supplicatiók regestáiban: Tom. 1004. f. 23. 1496. aug. 28. — *Rupp* id. m. I. 237. l.

[4]) A supplicatió u. o.

[5]) A supplicatió a *Dataria* regestáiban: Tom. 1058. f. 294. 1497. szeptember 10.

[6]) 1500: XXX. t. cz.

[7]) *Rupp* id. m. I. 237. l.

előkelő, sima fellépésével megszerzi a curia rokonszenvét is.[1]) A nagy király halála után azokhoz csatlakozott, kik a sok trónkövetelő között Beatrix ügyét támogatták. Erre vall az a tény, hogy az özvegy királyné maga ajánlja a magyarországi legatus közvetitésével VI. Sándornak, hogy kedvelt hívének Bacskai Miklósnak, ki már ekkor nemcsak egri kanonok, hanem mislei prépost is, a *Mindenszentek*-ről címzett veszprémi társas káptalan prépostságát adományozza.[2])

VI. Sándor szívesen hajlik a királyné kérő szavára s a maga részéről is kitűntetni akarván Bacskai Miklóst, *motu proprio* adományozza a kért javadalmat. Kevés idő multán az egri várban levő, *szent Péter apostol*-ról címzett társas káptalan préposti süvegét is viseli[3]) s így egy és ugyanazon időben három prépostság tiszteli benne urát.

Javadalmak összehalmozásáról esvén szó az eddigiekben, kihagyhatjuk-e a nepotismus nagymesterét, Bakócz Tamás primást, ki családja, rokonsága tagjairól valóban atyailag gondoskodik. Meglepő, de annál igazabb világításban mutatja a mindenható esztergomi érseket az a körülmény, hogy rokonai, unokaöcscsei épen akkor folyamodnak Rómába, hogy már is tekintélyes és gazdag javadalmaik mellett még két más javadalmat is elfogadhassanak, mikor az 1500 évi országgyűlés ezt oly szigorúan tilalmazza. Míg ő maga nem törekedett a curia engedélyeért többszörös javadalmai biztosítására, az említett évben egyszerre három öcscse kéri azt. Az egyik Erdődi János, Kétházi Pál után esztergomi nagyprépost, majd zágrábi püspök,[4]) ez idő szerint a *szent bölcsesség*-ről nevezett titeli prépostság[5]) ura a bácsi egyházmegyében;[6]) a másik

[1]) Epistolae Mathiae Corvini ad Romanos Pontifices. Monumenta Vaticana, Ser. I. Tom. VI. 240—241. ll. 1488. jul. 15. aug. 11.

[2]) Mindezt megtudjuk a *Dataria* regestáiban lévő supplicatiókból. Tom. 986. f. 117. 1493. julius 4., Tom. 1022. f. 270. 1496. szept. 7. A *Mindenszentek*-ről nevezett prépostság a veszprémi várban létezett külön templomával. Története eddig homályos. Prépostjai közül Rupp id. m. I. 262. l.) csakis az egy Pétert ismeri 1425-ben. A mi adataink azt bizonyítják, hogy a prépostság e korban még jólétben volt és élete nagyon is mozgalmas, mert Bacskainak a pápai tekintélyhez kell folyamodnia, hogy e prépostságot tényleg is birtokába vehesse.

[3]) *Schmitt:* Ep. Agrienses, II. 203—204. l. — *Rupp* id. m. II. 4. l.

[4]) *Fraknói:* Erdődi Bakócz Tamás élete. Budepest, 1889. 176. l. — *Kollányi* id. m. 122. l.

[5]) A titeli, egykor Ágoston-rendi prépostság Erdődi-prépostságnak is neveztetett a XV. században. Innen indult maga Bakócz Tamás is tüneményes pályájára, mely a győri és egri püspökségeken át, a primási szék birtoklásában s a bibornoki kalap elnyerésében nyert befejezést. *Rupp* id. m. III. 41. l.

[6]) A supplicatió a *Dataria* regestáiban: Tom. 1095. f. 167. 1500. május 2.

Szathmári István, az ősrégi, állítólag még Géza fejedelem által alapított [1]) és *szent István vértanu*-ról czímzett társas káptalan prépostja Esztergomban, [2]) a harmadik pedig Erdődi Péter egri nagyprépost. [3]) A három közül egyik sem mulasztja el kérelmébe iktatni, hogy ő »devote creature vestre, Thome archiepiscopi Strigoniensis nepos« — Tamás érsek unokaöcscse. Kérvényüket egy napon intézte el maga a pápa.

A ki a királyi udvarban foglalatoskodik, nem mulasztja el értékesíteni a királyi kegyet s szolgálatait megjutalmaztatni, ha mindjárt szerzetes is. Ez a szerzetes pedig Vemer Zsigmond leleszi prémontrei prépost (1494—1499) s egyúttal királyi alkincstartó. Bár a hazai prémontrei rend eléggé nem méltányolt történetírója, Mallyó József, [4]) azt mondja, hogy mint alkincstartó a prémontrei rend tagja volt, nem titkolhatjuk el kétségünket: vajjon nem commendátora-e ő már csak a prépostságnak, miként nagynevű elődje, az ősnemes családból származó Ostffi Miklós, kit a rend eddigi történetírói büszkén vallottak prémontreinek.

Szavai szerint a királyi udvar állandó otthona, [5]) és épen ez a körülmény, a főpap hivataltársainak példája bátorítja, hogy felhasználja a kinálkozó előnyöket. Miként az Erdődiek, úgy ő is még két más javadalom után áhítozik, mivel a leleszi prépostság jövedelme — panaszolja élénken VI. Sándornak —

[1]) *Rupp* id. m. I. 6. l.

[2]) A supplicatió a *Dataria* regestáiban: Tom. 1095. f. 182. — Rupp szerint Szent István prépostja ez időben Gosztonyi János. Azonban Kollányinak többször említett, sok érdemű munkája után világos, hogy ez állítása téves, a mennyiben Gosztonyi csak 1503-ban foglalja el a prépostságot. Téves azonban az az adat is, melyet ugyancsak Kollányi Érdujhelyi nyomán említ, hogy t. i. Zarmacsi István lett volna a prépost. A most idézett supplicatió szavai ugyanis: »Stephanus de Zathmar, prepositus collegiate ecclesie sancti Stephani protomartyris in castro Strigoniensi . . . nepos Thome archiepiscopi Strigoniensis« . . . minden kételyt kizárnak arra nézve, hogy itt Szathmári Istvánról és nem Zarmacsi Istvánról van szó, a mi csakis hibás olvasásból eredhetett.

[3]) A supplicatió a *Dataria* regestáiban: Tom. 1095. f. 227. — *Schmitt* id. m. II. 203. l.

[4]) Olv. *Mallyó József* cz. czikkemet. *Századok*, 1901. 231. l.

[5]) Még pedig 1499-ben is, a mikor a lengyel Alberttel kötött szövetség főméltóságai és egyháznagyjai között ott találjuk Vemer Zsigmondot is mint kincstartót. (Közli ez oklevelet *Katona:* Hist. Critica, XVIII. 181. l.) Téved e szerint Mallyó s utána mindazok, kik ez adatot is kritika nélkül átvették, midőn azt mondja (kézirata 114b), hogy Vemer prépost 1498-ban halt meg. *Pray* (Specimen Hier. Hung. I. 35. l.) helyesebb úton jár, midőn utódát Kornis Benedeket csak 1500-ban szerepelteti mint leleszi prépostot. Az 1499 év második felében nyerte ugyanis el a prépostságot s így tényleg birtokába vehette. V. ö. *Bunyitay* id. m. II. 161—162. l.

nem elég asztala ellátására s oly számú cselédség tartására, mint országos állása megköveteli.[1])

Ha hihetünk az okleveleknek, úgy az esztergomi káptalan tagjai is azok közé tartoznak, kik nagy szükségben élnek. Véleményük szerint azonban segítve lenne inségükön, ha a Kanizsai János érsektől alapított s ugyancsak tőle gazdagon javadalmazott *Nagyboldogasszony-kápolnája* a székeskáptalan javadalmaival egyesíttetnék. Nyolcz év alatt négyszer fordultak ez iránt a szent-székhez;[2]) még II. Julius pápát is foglalkoztatják, ki ismételten adja beleegyezését az egyesítéshez.[3])

»Regis ad exemplum« a kisebb egyháziak is örömest ülnek két, esetleg három javadalomba.

Hodromi Bertalan, a veszprémi és modrusi káptalan tagja, képes még az erdélyi egyházmegyében is egy kápolna prokurátori tisztét viselni, csak épen a pápa beleegyezése kivántatott.[4]) Dombai Imre, a maróthi prépostságról leköszönt Bodó Miklós elődje a tolnai főesperességben és pécsi kanonok;[5]) úgy szintén a világlátott Bagaméri János váradi kanonok,[6]) ki Rómában s a szentföldön is megfordult, valamint Morancha Miklós a zágrábi káptalan tagja, még egy kanonoki javadalomnak,[7]) Pécsi Miklós esztergomi székesegyházi kanonok pedig szent Margit oltárnokságának elfogadhatására kérnek engedélyt.[8]) Gombai Antal oltárigazgató az egri székesegyházban,[9]) Ambrusfi Albin Esztergom-egyházmegyei parochus[10]) csak vezetőiket követik. S ha megemlítjük még Robithal Miklósnak,[11]) a zágrábi egyházmegyében az udvardi *szentkereszt-egyház* igazgatójának ez irányú kérelmét, végét is vethetjük a hosszu sorozatnak.

Tóth-Szabó Pál.

---

[1]) A supplicatió a *Dataria* regestáiban: Tom. 1034. f. 59b. 1497. május 23.

[2]) A supplicatiók a *Dataria* regestáiban: Tom. 993. f. 150. Tom. 1018. f. 35. Tom. 1077. f. 103. Tom. 1087. f. 291.

[3]) *Theiner:* Mon. Hung. II. 554.

[4]) A supplicatió a *Dataria* regestáiban: Tom. 990. f. 129 és 179b.

[5]) U. o. Tom. 994. f. 58. — *Schmitt* id. m. II. 158. — *Koller* id. m. IV. 475.

[6]) A supplicatió u. o. Tom. 1013. f. 291.

[7]) A supplicatió a *Dataria* regestáiban: Tom. 1106. f. 24.

[8]) U. o. Tom. 1089. f. 289. Az esztergomi káptalan csaknem minden tagjának volt külön kápolna-javadalma. V. ö. *Kollányi* id. m. 115. l.

[9—10—11]) A supplicatiók a *Dataria* regestáiban: Tom. 998. f. 86. Tom. 1000. f. 38. Tom. 1094. f. 192.

AZ 1866-IKI HADJÁRAT ÉS A MAGYAR EMIGRÁCZIÓ.

Chiala Luigi olasz történetbúvár Itália újkori történetére vonatkozó több fontos okiratgyüjteménynyel gazdagította az olasz történetirást. Legújabb munkája: *Ancora un po' più di luce sugli eventi politici e militari dell' anno 1866*, az 1866-iki események közelebbi megvilágítását, de különösen Lamarmora tábornoknak, mint olasz miniszterelnöknek, majd mint olasz vezérkari főnöknek, az őt több oldalról ért vádak elleni megvédését czélozza. A többi közt ugyanis Bernhardi német iró s volt porosz követségi tanácsos Florenczben azzal vádolta Lamarmorát, hogy titkos egyezséget kötött Napoleon császárral, ki biztosítván Itáliát Velencze utólagos átengedése iránt, Lamarmora arra kötelezte volna magát, hogy csak színleges háborút fog viselni Ausztria ellen, hogy ez egész haderejével Poroszországra vethesse magát. Vádolták továbbá, hogy Angliával is lett volna valami titkos egyezsége, mely szerint mindenáron meg kellett volna akadályozni, hogy Garibaldi az illyr partokon kiszállva, Magyarországba be ne törjön.

Lamarmora sokat védekezett e vádak ellen. »*Un po' più di luce*« czímü munkájának első kötete, mely 1872-ben jelent meg s a mely különben csupán az 1866-iki háború előzményeivel foglalkozik, sok éles birálatot vont maga után, és bár nehány olasz államférfiu, mint Bonghi és Jacini, védelmére keltek, a gyanut nem sikerült eloszlatniok, mert Lamarmora idézett munkájának kilátásba helyezett második kötete, mely a tényleges háború menetére vonatkozó fontosabb okleveleket vala közlendő, nem bocsáttatott közre még Lamarmora halála után sem. Most, harmincz évvel az első kötet megjelenése után, vállalkozott Chiala a Lamarmora művének második kötetére szánt adatok és okiratok összegyüjtésére, s módosított czímmel, saját

magyarázataival és saját neve alatt való kiadására.[1]) E nagyérdekű gyüjtemény, mely az egész világ sajtója figyelmét magára vonta, reánk nézve annál érdekesebb, mert a magyar emigrácziónak az 1866-iki eseményekben való részvételére nézve több, Kossuth irataiban nem foglalt ismeretlen adatot tartalmaz, a mit ismertetni s részben helyreigazítani hazánk újkori története érdekében szükségesnek tartottam.

Az a terv, hogy Itália Magyarországgal egyesülten indítsa meg függetlenségi harczát Ausztria ellen, már 1859-ben Cavournak, sőt Napoleon császárnak is kedvencz eszméje volt. E tervet tudvalevőleg a villafrancai béke hiusította meg. A Cavour, Napoleon és Kossuth közt akkor létrejött megállapodásokra nézve Chialának egy másik »*Politica segreta di Napoleone III. e di Cavour in Italia ed in Ungheria*« czím alatt 1895-ben megjelent munkája sok érdekes adatot tartalmaz. Chiala jelen munkájában is megemlékezik ez előzményekről, idézvén a többi közt Vimercati gróf párisi olasz követnek 1861 április 1-én kelt s egy benső barátjához, Castellini Michelangelohoz intézett leveléből a következő sorokat: »Klapka visszatért Párisba, nagy reményekkel és sok tettvágygyal. Ő és Nino Bixio ajánlatot tettek Cavournak két hadosztály szervezésére, melyeknek tiszti kerete volt garibaldianus tisztekkel volna betöltendő. E két hadosztály vezénylete Cialdini tábornokra bizatnék s czélja a Magyarországba való betörésre szánt önkénytesek katonai kiképzése és fegyelmezése.«

Cavour halála után Ricasoli báró és Minghetti gróf is folytonos összeköttetésben állottak a magyar emigráczió vezérférfiaival, s 1863—1864-ben Viktor Emánuel egész komolyan foglalkozott egy Ausztria elleni hadjárat tervével, melyet Garibaldi magyarországi expeditiójával szándékozott megindítani. »De tábornokaim — vallotta be később Viktor Emánuel — mind ellenezték e tervemet.«

Kossuth maga a villafrancai békekötés, de különösen neje s leánya halála után visszavonult a politikai térről, Lamarmora tábornok pedig, alig hogy a kormány vezetését átvette, megszüntetett minden érintkezést a magyar emigráczióval. Az 1860-ban alakított magyar legió azonban Viktor Emánuel határozott akaratára meghagyatott már azért is, mert az akkor borzasztóan elharapódzott brigantaggio ellen kitűnő szolgálatokat tett, és Lamarmora hiába sürgette a királynál annak feloszlatását.

---

[1]) *Luigi Chiala:* Ancora un po' più di luce sugli eventi politici e militari dell' anno 1866. Firenze, 1902.

Lamarmora ellensége volt minden forradalmi vállalatnak s kalandos expeditió-terveknek. Velencze megszerzését szükségesnek tartotta ugyan ő is az egyesült Itáliára nézve, de csak békés úton szerette volna azt megszerezni, s hogy békés szándékai felől Ausztriát is meggyőzze, eltiltotta az olasz rendes hadseregbe beosztott garibaldianus tábornokokat s tiszteket minden forradalmi ténykedéstől. Türr István tábornok, midőn Lamarmorának ezen katonai ridegséggel közzétett határozatáról értesült, azonnal benyujtotta lemondását az olasz hadseregben viselt altábornagyi rangjáról, melyet azonban Viktor Emánuel, nagy tisztelettel és bizalommal viseltetvén a magyar hős iránt, ki nemcsak katonai, hanem diplomácziai téren is kiváló szolgálatokat tett Olaszországnak, semmi áron sem akart elfogadni, sőt inkább kinevezte őt tiszteletbeli hadsegédévé, mely minőségében több nagyfontosságú küldetéssel bízta meg.

Lamarmorának Velencze békés megszerzése érdekében mindjárt miniszterelnöksége kezdetén tett lépéseit illetőleg igen érdekesek Pasolini grófnak, ki ez ügyben titkos küldetésben járt a franczia és angol udvaroknál, 1864-iki jelentései, valamint Minghetti grófhoz intézett levelei, melyekben Magyarországról is szó van.

Akkor ugyanis az a terv volt szőnyegen, hogy Velencze békés átengedése fejében Ausztria megkapta volna a dunai fejedelemségeket, míg a portának járó kárpótlást Itália fizette volna meg. Napoleon nem ellenezte e cserét, Ausztriát azonban, mint Pasolininek Minghettihez írt levelében olvassuk, csakis azon esetre vélte rábírhatónak e csere elfogadására, ha — mit azonban nem tartott valószínűnek — Magyarországban zavarok törnének ki. »Magyarországra fektetendő tehát a fősúly, — mondá Napoleon — mert háború esetében Magyarország döntő erővel bír. Csak tekintse meg a térképet. Magyarország nélkül nem létezik Ausztria.« [1])

---

[1]) *Pasolini levele Lamarmora tábornokhoz:*

Fino dai primi colloqui avuti con Palmerston e Russel sulle diverse quistioni messe innanzi dall' Imperatore Napoleone pel Congresso, li trovai (a' primi del dicemtre 1863) favorevoli e che la quistione veneta avesse scioglimento nello scambio della Venezia coi Principati danubiani. Le difficoltà potevano venire dall' Austria, dai popoli Rumeni, dalla Russia, dalla Turchia.

Di questa ultima mi dicevano aver fondata speranza che si accomoderebbe: alla Russia, diceva Palmerston, non importerà chiedere il permesso (durava allora la quistione Polacca). Quanto ai popoli, dicevamo noi, tocca all' Austria procurarsene le simpatie. La grave difficoltà era nell' Austria stessa che si prestasse allo scambio, sebbene Pal-

A Lamarmora által inaugurált új olasz politika, de különösen Türr tábornoknak, Garibaldi hadserege ezen legrokonszenvesebb és legnépszerűbb alakjának az olasz hadsereg activ állományából való kilépése kissé megdöbbentette a magyar emigrácziót s az olasz szabadelvűeket. Türr nemcsak az 1860-iki siciliai és volturnói csatákban, hanem a Nápoly felszabadítását követő válságos napokban is mint Nápoly főhadparancsnoka, a reactió zsoldjában levő brigantaggio megsemmisítésével s az akkor Crispi vezérlete alatt állott republikánusok plebiscitum-ellenes izgatásainak meghiusításával nagy érdemeket szerzett; s távozása Lamarmora miniszter társai részéről is kellemetlen meglepetéssel fogadtatott. Jacini olasz közmunkaminiszter ezt

---

merston dicesse sapere esservi colà uomini serii che lo desideravano, ma non osavano appoggiare una idea contraria a' sentimati ben noti. Chi lo proporrebbe? Non l' Italia certo: non l' Inghilterra allora in sospetto alla Francia pel rifiutato Congresso. L'ottimo sarebbe stato che insieme si proponesse dalla Francia e Inghilterra. — Fu scritto a Nigra perchè sentisse il pensiero dell' Imperatore. Rispose essere favorevole — insiste perchè non ci si arrestasse a dificoltà di forma e si andasse innanzi. Lord Russell il 2 gennaio (1864) dopo lunga conferenza e presente il ministro d'Italia disse *confidenzialmente e senza impegno* essere disposto a entrare in azione comune colla Francia in questo negoziato; volerne però anzitutto scrivere a lord Palmerston.

Andati noi stessi da lord Palmerston il 5 gennaio, questi ci disse della lettera avuta da Russell, e come egli sempre fosse favorevole a quel progetto, già da lui pensato da molto tempo — ma nello stato in che era a que'giorni la quistione Danese, trovava inopportuno e sconveniente all' Inghilterra il promuoverla presso l'Austria; doversi differire.

Di queste cose si parlò l' 11 gennaio all' imperatore Napoleone, il quale, pur dicendosi favorevolissimo a quel progetto, trovava però che in quel momento conveniva più che mai stare *in quieta aspettativa* per vedere l'esito della quistione Danese. — Aggiunse sperare che presto ci si potesse vedere più chiaro, e che allora avrebbe seriamente pensato come potesse venire a quelle trattative.

E il 22 gennaio stesso essendosi ritornati su quel discorso e sulle cose di *Ungheria*, (l'Imperatore) saggiamente osservava che se torbidi di qualche importanza (cui egli però non credeva) venissero a minacciarsi, sarebbe stata opportunità favorevole al progetto.

Il Signor Drouyn de Lhuys poi il 17 gennaio spontaneamente venne a discorrere su questo argomento, e disse come egli nel 1856 aveva fatta questa proposta all' Imperatore d' Austria, sicchè fino d'allora il Veneto sarebbe rimasto separato dalla Monarchia austriaca.

Minghettihez írt levelében pedig Napoleon e szavait idézi:

Austria e Prussia (in questo momento) vanno troppo d'accordo: io spero che si guastino senza di che non si può far nulla. Certo, senza di questo, lo scambio non mi pare possibile che sia aspettato (?) *ad ogni modo poi e per pace, e per guerra il buon fondamento sarebbe l' Ungheria; se là vi fossero guai, la offerta* (per pace) *diverrebbe molto opportuna, e per guerra sarebbe cosa decisiva, perchè, se guardate la carta, senza Ungheria non ci è Austria; ma a me si dice esserci poco da sperare.* (Id. m. 516. l.)

nyiltan ki is jelentette; 1865 február-havában kelt s Lamarmorához intézett levelében pedig szükségesnek nyilvánította, hogy az olasz kormány komolyan foglalkozzék a magyar actió előmozdításával.

Mielőtt Jacini levelének ezen Magyarországra vonatkozó részére áttérnék, szükségesnek tartom megemlíteni, hogy valamint közvetlenül az 1859/60-iki hadjárat után, úgy 1865/66-ban is többen jöttek ki a hazából Itáliába, nagyobbára azonban — fájdalom — nem tiszta hazafias czélból. Ezek egy állítólagos magyar forradalmi bizottság vezérlő tagjainak adván ki magukat, az emigráczió által minden téren becsülettel megóvott magyar név iránti általános rokonszenvnél fogva, s mint Kossuth mondja, egyik társuk grófi czímének varázsával könnyen bejutottak az olasz irányadó körökbe, elhitetvén, hogy az ő bizottságuk egy hatalmas forradalmi szervezet élén áll s csak pénz hiányzik, hogy egy jeladásra fegyvert ragadjon az egész magyar nemzet. Ezen urak az emigrációtól függetlenül, sőt annak háta mögött tárgyaltak az olasz kormánynyal, és sikerült nekik a hatvanas évek elején nagy összegeket csikarni ki tőle, egy kelet felől megindítandó magyar forradalom ürügye alatt. A forradalomból természetesen nem lett semmi, de hogy némi látszata mégis legyen, compromittáltak egy pár jóhiszemű, becsületes hazafit s becsempésztek nehány száz fegyvert, melyeket a kéz alatt beavatott kormány azonnal elkobzott, s ez elkobzással és nehány becsületes ember bebörtönöztetésével leplezték üzelmeiket,[1]) és ilyképen látszatát nyujtván egy valóban kiütött, de csirájában elfojtott forradalomnak, sikerült nekik továbbra is fentartani tekintélyöket az olasz kormány előtt, elannyira, hogy az 1866-iki háború előestéjén, midőn ismét nagyszabású tervekkel s még nagyobb követelésekkel állottak elő, az olasz kormány szinte kényszerítette a magyar emigráczió vezérférfiait, hogy velök egyetértve működjenek.[2])

Áttérve most Jacini fentidézett levelére, azt olvassuk, hogy egyike az említett uraknak, Csáky Tivadar gróf, ki akkor Lecomte név alatt járt Itáliában, fölkereste őt s figyelmeztette, hogy Ausztria most minden követ megmozdít, hogy Magyarországot kiegyezésre bírja, de hogy a *központi bizottság* megtesz minden lehetőt, hogy az alkudozásokat meghiusítsa. Szükséges azonban mihamarább tenni valamit, nehogy a nem-

[1]) Kossuth iratai, VII. köt. 101—104. ll.

[2]) Később Viktor Emánuel király ez urakra czélozva, e szavakat mondá Kossuthnak: »Ils m'ont volé. littéralement volé!« Kossuth iratai, VII. köt. 102. l.

zet, látván Itália közönyösségét, kénytelen legyen elfogadni Ausztria ajánlatait. Egyelőre azonban 200,000 lirát kért, de azonnal, mert »periculum in mora.« Szükséges tehát, írja Jacini, hogy az olasz kormány tegyen valamit a magyar ügy érdekében, s e nézetében Sella minisztertársa is osztozik, mert — úgymond — akár sikerülnek, akár nem a Velencze békés átengedése iránti alkudozások, sohasem fog ártani, ha Ausztriának zavarokat okozunk.[1])

Az állítólagos magyar forradalmi bizottsági tag hírével

---

[1]) *Jacini levele Lamarmorához:*

Torino, 12 febbraio 1865.

Signor Generale,

È stato da me il conte Csáky, uno degli agenti del Comitato centrale ungherese residente a Pest. Egli non è emigrato ma viaggia con passaporto sotto il nome di Lecomte. Mi ha esposto la situazione delle cose in Ungheria e mentre io aveva fatto orecchie da mercante allorchè Türr era venuto a dirmi presso a poco lo stesso, debbo confessarle che l'esposizione del conte Csáky fece su di me molta impressione.

L' Austria in questi giorni fa sforzi inauditi per riconciliarsi con l'Ungheria. Il comitato resiste meglio che può, ma, a fronte delle masse che a lungo andare incominciano a stancarsi, ha bisogno di poter dire: non perdetevi d'animo, che il governo italiano è sempre con noi. Ma come poter far credere questo, se il governo italiano non si dà briga alcuna per sostenere con mezzi materiali la organizzazione della resistenza in un momento così supremo?

Per venir alle corte, lo Csáky domanderebbe che il governo italiano fornisse Lire 200.000, di cui una metà *immediatamente*, perchè vi è *péril en la demeure*. Il Comitato centrale ungherese potrà così raddoppiare di zelo con successo nell'impedire che i presenti tentativi dell' Austria riescano, aiutato, più ancora che dalla entità del dono, dalla qualità del donatore.

O l'Austria riuscirà ciò non ostante, e il governo italiano non darà più un soldo agli Ungheresi; o l'Austria non riuscirà mercè gli sforzi del Comitato centrale di Pest, e allora noi avremo potuto toccare con mano su quale forza possiamo contare in qualunque eventualità, e venire ad ulteriori accordi per l'avvenire.

Ho la più profonda convinzione che qualche cosa bisogna ora fare. Il Sella divide con me questa convinzione.

Sia che si prosegua nella politica delle trattative pacifiche per ottenere il Veneto, sia che a tempo debito si adotti la politica della guerra, il recare imbarazzi all'Austria gioverà sempre. Una spesa di 200.000 Lire fatta al presente ci può risparmiare molte decine di milioni nell' avvenire. Il rimprovero che ci facessero i nostri successori che non abbiamo fatto di tutto per sventare il pericolo di una riconciliazione dell' Ungheria coll' Austria sarebbe troppo grave! E se una risoluzione si deve prendere, bisogna prenderla *subito*. Ed ecco perchè ho creduto bene di scriverle come mi detta il sentimento del dovere.

Mi creda intanto colla più profonda stima e amicizia

devotissimo
S. Jacini.

(Id. m. 218. l.)

azonban homlokegyenest ellenkeznek az olasz kormányhoz ekkortájt érkezett különféle titkos tudósítások, melyek egészen más világot vetettek a magyarországi helyzetre s a magyar nemzet hangulatára. Ezek közt igen érdekes egy, a velenczei titkos comité részéről Magyarországba menesztett bizalmas ügynök jelentése, mely nem igen volt biztató az olasz kormányra nézve. Az ügynök Deák Ferenczet is meglátogatta, a ki azon kérdésére, vajjon reménli-e, hogy Magyarország egyezkedni fog Ausztriával? azt válaszolá, hogy ő valószínűnek tartja. Azon kérdésére pedig, hogy mit fog ő tanácsolni a magyar nemzetnek, ha Ausztria vissza találja utasítani ultimátumát? azt válaszolá: »azt fogom tanácsolni, hogy várakozzék, mert meg vagyok győződve róla, hogy Ausztria utóvégre kénytelen lesz engedni.« [1])

---

[1]) *Cavalletto levele Lamarmorához:*

Firenze, 18 novembre 1865.

Eccellenza,

I comitati nazionali interni della Venezia, nell' intendimento di giovare agl' interessi politici del Veneto e dell' Italia, inviarono appositamente a Vienna e a Pest persona sagace e leale con l' incarico di riconoscere lo stato delle cose dell' Ungheria, e d' indagare direttamente gli intendimenti di Deák rispetto all' Austria. Il messo compì l'incarico e, testè ritornato, presentó a quei Comitati la inserta relazione, ch'essi ci trasmisero pel ministro dell' interno, accompagnandola con lettera, della quale riporto testualmente i seguenti tratti. — La lettera è in data del 15 novembre.

»Eccovi la relazione del messo, quale noi l'abbiamo dalle sue mani, »suffragata da particolari di minor conto, ma che giovarono a trasfon»dere in noi la convinzione che così stieno veramente le cose, e che »egli abbia saputo vincere la difficoltà che temevano la maggiore, che »cioè Deák non si aprisse interamente con lui.«

»In questa relazione vi hanno alcune cose dure ad udirsi, ma che »noi crediamo vere, interamente vere. In una sola cosa le nostre previ»sioni forse s' ingannavano, ed era la seguente: Richiesto Deák, se egli »veramente sperasse di giungere ad un accordo definitivo coll' Austria, »rispose *non esserne certo, ma però sperava probabile.* Richiesto qual »contegno consiglierebbe al paese in caso che l' Austria rifiutasse l' ulti»mato dell' Ungheria, egli ficcò lo sguardo scrutatore nel viso all' inter»rogatore poi rispose: *Io non ho mai mentito;* consiglierei al mio paese »di aspettare, tanto sono convinto della necessità in cui versa l'Austria »di venire a tale partito. Questa relazione, come è agevole lo scorgere, »deve essere comunicata *riservatamente* a chi spetta. Deák stesso fece sentire non rincrescergli punto che le sue parole fossero riferite a Firenze, »mentre gli sarebbe doluto che formassero pascolo del giornalismo, e gli »creassero, forse, qualche imbarazzo nella difficile e delicatissima situa»zione in cui si trova.«

»Nel lasciarci, il messo insistè grandemente perchè noi volessimo »raccomandare a voi, e alla vostra volta insistere presso cui spetta, per »far parlare la stampa tedesca. A Vienna suggerì il Wanderer, nonchè

E jelentés — jegyzé meg a velenczei ügynök — bizalmasan közlendő az olasz kormánynyal, mit maga Deák Ferencz sem ellenzett, csak azt kötvén ki, hogy szavai valahogy ujságírók tolla hegyére ne kerüljenek, mert ez őt igen kényes helyzetbe hozhatná.

A velenczei titkos comité elnöke, Cavalletto Albert, azon észrevétel kiséretében közölte e jelentést az olasz kormánynyal, hogy ő már nem igen bízik abban, hogy a magyarok hajlandók volnának szakítani Ausztriával.

Érdekes továbbá a rendkívüli követi minőségben Konstantinápolyba menesztett Visconti Venosta 1866 május 6-iki jelentése. Visconti Venosta konstantinápolyi útjában Pestet is érintette, hol az irányadó körökben megfordulván, több magyar parlamenti taggal érintkezett. Jelenti a többi között, hogy azon esetre, ha a király megadná a kívánt engedményeket, a lovagias magyar nemzet hálával s lelkesedéssel fogadná azokat. A magyar emigránsoknak — úgymond — semmi befolyásuk sincs az országban.[1])

»qualche altro foglio prussiano e della Germania, quale la *Gazzetta di »Colonia* ec. ec.«

Queste cose credesi utile di far sapere al governo nazionale a conferma delle forse analoghe informazioni ch'egli potesse avere da altre parti, o a rettifica di erronei concetti o di illusioni che uomini non bene al fatto delle cose volessero fargli concepire sullo stato presente delle relazioni fra l' Austria e l'Ungheria, e sugli intendimenti del partito nazionale ungherese, il quale è alieno dall' idea di una indipendenza assoluta dalla casa d' Austria. Forse questi intendimenti potranno col tempo modificarsi, perchè se gli Ungheresi ritengono tuttora validi i motivi che indussero i loro avi a dare la corona di Santo Stefano agli Imperatori d'Austria, potrebbero in seguito capacitarsi che questi motivi. per le mutate condizioni d'Europa, hanno perduto di molto in valore e opportunità. Ma cotesto mutamento d' opinione non è da attendersi tanto presto, *nè quindi l'Italia può contare sopra una eventuale lotta di fatto fra l'Ungheria e l'Austria*, e piuttosto deve calcolare che in caso di una guerra dell' Italia contro l'Austria l'esercito ungherese validamente, come per lo passato, combatta per l'Austria.

Alberto Cavalletto.

(Id. m. 219—221. l.)

[1]) *Visconti Venosta levele Lamarmorához:*

Pera, 8 maggio 1866.

Illmo Signor Generale,

Intendevo scriverle alcune impressioni politiche del mio viaggio. ma gli eventi che si svolgono e incalzano in Italia fecero ad esse perdere quella attualità e quella importanza pratica e immediata in nome della quale è soltanto lecito ora di venire a richiamare la di lei attenzione. — Una sola di queste impressioni mi credo in debito di comunicarle ed è quella che raccolsi nei discorsi ch' ebbi l' occasione di tenere a Pest con qualche uomo politico ungherese e qualche membro della Dieta.

Comincio dal dire che essi mi parlarono con lealtà e schiettezza

E jelentések s a titkos hírszerzők hasonló tudósításai még inkább megerősítették Lamarmorát azon elhatározásában, hogy egyáltalában ne számítson Magyarországra, s bár időközben az Ausztria és Poroszország közti antagonismus mind nagyobb kiélesedése folytán a hangulat Berlinben mind háborúsabbá alakult s Poroszország már szövetségi ajánlatokat tett Itáliá-

---

e come uomini che, senza farsi illusioni, conoscono lo stato pratico delle cose nel loro paese.

In Ungheria la nazione è alquanto stanca, e scoraggiata dalle sue tristi condizioni economiche. Non vi è probabilità alcuna di moti insurrezionali a meno di qualche scossa potente e imprevedibile. Il maggior numero crede di trovare le cagioni del poco florido stato in cui si trova in quella lunga precarietà di condizioni politiche in cui visse da tanti anni; aspira ad uscirne; non vuole fare il sacrificio dei suoi diritti, ma tende piuttosto ad uscirne colla riconciliazione che colla rivoluzione.

Malgrado questo, il paese seguita la Dieta, e il partito Deák, che è il padrone del paese e della Dieta, non cederà d'un palmo dal suo programma legale e dalle condizioni di accomodamento da esso in ultimo formulate.

Gli Ungheresi non accresceranno le loro pretese a cagione delle complicazioni estere dell' Austria, ma rimangono irremovibili su questo campo. Se l' Austria non cede, le cose rimarranno come ora sono, vale a dire in uno stato di resistenza legale, ma ostinata ed assoluta. Ma, mi si diceva, se l'Imperatore, anche costretto dalle presenti difficoltà, venisse a Pest e accordasse le concessioni domandate, se le accordasse in un modo largo e alquanto spettacoloso, esse sarebbero accolte con entusiasmo e nei primi impeti di questa riconciliazione, gli Ungheresi, col loro carattere, verrebbero a dar prova di generosità. Allora la Dieta voterebbe le reclute domandate, e, mi si aggiungeva, si potrebbe forse anche costituire qualche legione per prendere parte alla guerra contro la Prussia.

Le faccio grazia dei lunghi ragionamenti che io feci a quei signori, per mostrare ad essi l'illusione di questa politica. — Ma essi non mi parlarono delle loro particolari disposizioni, ma di quelle che credevano essere, anche loro malgrado, le disposizioni del paese. — È vero che l'Italia è popolare tra gli Ungheresi, che l'idea di battersi volontariamente contro gli italiani ripugna ad essi, ma mi permetta di toccare un' ipotesi della quale non conosco la probabilità, e che pure si presenta come possibile alla mente. Se la guerra scoppiasse, se si trattasse di qualche diversione di volontari o di truppe regolari che dovesse toccare all' Ungheria, sarebbero necessarie prima delle intelligenze e delle spiegazioni per non esporsi a qualche disinganno, m'intendo sopratutto nel caso delle concessioni fatte dall' Austria. — Gli esuli ungheresi non hanno ora influenza e non sarebbero nemmeno intermediarii opportuni per simili trattative.

. . . . . Il cuore mi batte in presenza dello spettacolo di concordia e di patriottismo che offre l' Italia, ed applaudo con orgoglio alla condotta del governo. Dio voglia ch'io abbia il destro di non rimanere inoperoso mentre si decidono forse le sorti della mia patria.

Mi creda, signor Generale, colla più distinta considerazione

suo devotissimo
E. Visconti Venosta.

(Id. m. 231—233. l.)

nak, — mint az Lamarmorának a párisi olasz követhez intézett következő táviratából is kitűnik: »à Berlin on se montre très helliqueux, on nous fait même de nouvelles ouvertures« — Lamarmora még mindig Velencze békés úton való megszerzése által vélte megoldhatónak az olasz kérdést, annyival inkább, mert Itália hadseregét nem tartotta elégségesnek egy Ausztria elleni háborúra. A Couza elleni forradalom kiütésekor újabb lépéseket tett tehát Napoleonnál Velenczének csere útján való átengedése érdekében. Napoleon helyeselte a tervet, s Nigra olasz követ, miután röviden ezt táviratozta: »j'ai vu l'empereur, il approuve projet«, 1866 márczius 1-én külön jelentésben ad számot Napoleontól nyert kihallgatásáról.

A csere-ajánlat megtételét — írja Nigra — Napoleon időszerűnek tartja ugyan, de meg lévén győződve arról, hogy Ausztria azt csakis igen szorult helyzetében volna hajlandó elfogadni, másrészt pedig főtörekvése lévén Napoleonnak, hogy az Ausztria és Poroszország közt kitört viszály békés megoldását lehetetlenné tegye, így nyilatkozott Nigra előtt: »Én már egyszer megtettem ez ajánlatot az osztrák kormánynak s azt a választ kaptam, hogy ez oly követelés, melyet Ausztria csakis nagy vereség után fogadhatna el. Ne áltassák tehát magukat, hanem fogjanak kezet Poroszországgal s szükség esetében kössék meg vele a véd- és daczszövetséget. Attól ne tartsanak, hogy Ausztria meg merje támadni Lombardiát, mert ez esetben velem gyűlne meg a baja. Ha pedig háborúra kerül a dolog, Itáliának az *illyr partokra kell sereget küldenie s onnét Magyarországba hatolnia.*« Végül megigérte, hogy ő mindenesetre értekezni fog a londoni kormánynyal is a csere-ajánlat érdekében, de számít Itáliára, hogy Poroszországot mindenáron háborúra késztesse.[1])

---

[1]) *Nigra levele Lamarmorához:*

Parigi, 1 marzo 1866.

Caro Generale,

In seguito all' autorizzazione da lei datami per telegrafo di tentare d'intavolare la quistione del cambio dei Principati danubiani colla Venezia, *in seguito sopratutto alla notizia di nuove aperture d'alleanza fatta a noi dalla Prussia*, ho creduto di dover ricorrere direttamente all' Imperatore per proporgli una seconda volta questa combinazione.

L'Imperatore mi ricevette ieri alle 6 in udienza particolare. Chiamai l' attenzione dell' Imperatore sui due fatti: le aperture bellicose della Prussia e la rivoluzione dei Principati. Dissi a S. M. che questi fatti davano un carattere speciale d'opportunità alla combinazione, secondo cui la sovranità della Porta sulla Moldavia e sulla Valachia sarebbe ceduta all' Austria in cambio della Venezia ceduta all' Italia, la quale pagherebbe alla Porta una indennità da fissarsi . . . . . .

L'Imperatore mi ripetè che la difficoltà a vincersi era il probabile

Az 1866-iki háború előzményeire s különösen a porosz-olasz szövetségi tárgyalásokra nézve rendkívül érdekesek Nigra párisi s Barral és Govone berlini olasz követeknek, valamint Benedetti berlini franczia követnek Chiala művében közlött jelentései. Napoleon attól tartott, hogy Ausztria Poroszország ellen csak védelmi, Itália ellen azonban támadó hadjáratot fog indítani, mely utóbbi esetben Francziaország is kénytelen lett volna résztvenni a háborúban, mit Napoleon mindenáron el akart kerülni. »De ha — kérdé Nigra — ennek ellenkezője történnék, ha t. i. Ausztria Itáliában a várnégyszög által fedezve nem lépne fel támadólag s minden erejét Poroszország ellen fordítaná?« Ezt az eshetőséget Napoleon sem tartotta valószinűtlennek, s ekkor — mondá — Itáliának az ádriai partokra és Magyarországra kell fordítania minden figyelmét. »In tal caso l'Italia dovrebbe agire sull'Adriatico e sollevare la costa illirica e, possibilmente, l'Ungheria.« [1])

---

rifiuto dell' Austria, che bisognava quindi tentare di vincere questo rifiuto; che per arrivare a ciò, gli pareva essere necessario: 1º che il progetto non venisse proposto dall' Italia, bensì dalla Francia o dall' Inghilterra, o da entrambe; 2º che il pericolo d' una rottura colla Prussia fosse veramente serio. Fu quindi convenuto che io scriverei a lei confidenzialmente e *per lei solo*, per dirle questo pensiero dell' Imperatore, e per annunziarle che l' Imperatore avviserà al modo di concertarsi coll' Inghilterra e di fare la proposta a Vienna. Ma perchè il gabinetto di Vienna si presti ad accettare la proposta, *l'Imperatore crede indispensabile che noi spingiamo arditamente la Prussia alla guerra, e ci mettiamo in grado di farla.* A questo modo l' Imperatore potrà dire all' Austria, d' accordo coll' Inghilterra: Se voi non accettate, avrete la guerra coll' Italia e colla Prussia, e noi lascieremo fare. In una parola, l' Imperatore disse: L' Italia s' incarichi di spingere alla guerra ed io m'incarico di fare la proposta a Vienna o da solo o in compagnia coll' Inghilterra —
— —
— —
— —

Mi voglia bene e creda alla profonda osservanza del

suo devot^mo

Nigra.

P. S. Questa lettera è affatto confidenziale e deve rimanere segreta. N. (Id. m. 50--52. l.)

[1]) Nigra sürgönye Párisból 1866 márcz. 23. L'Imperatore ha detto al principe Napoleone, che in caso di guerra, se la Prussia facesse una pace separata e l'Austria cadesse sopra di noi rimasti soli, non lo avrebbe permesso; che (sempre in caso di guerra) non sarebbe stato necessario di tener guarnita la Lombardia a il Piemonte perchè l'Austria non avrebbe osato toccare a questi territorii; *che l'Italia dovrebbe fare uno sbarco sulla costa Austriaca dell' Adriatico per entrare in Ungheria.* La medesima cosa aveva già detto a me relativamente allo sbarco . . . (Id. m. 79. l.)

Ily biztatások után Itália nem is vonakodott többé megkötni Poroszországgal a véd- és daczszövetséget, a minek megtörténte után Bismarck így nyilatkozott Benedetti franczia követ előtt: »A mint látja, sikerült megszakítanom az osztrák és porosz uralkodóházak közti százados benső viszonyt, sikerült rábírnom a királyt az olasz szövetség megkötésére s Franczia-országgal való egyezkedésre. Ez három forradalom jelentőségével bír. Most még egy negyedik van hátra. Poroszországot háborúra késztetni Ausztria ellen; s reménylem, ez is sikerülni fog. Mindenesetre oly árkot ástam Poroszország és Ausztria közt, melyet nem sikerülend többé betölteni. És ha én meg is találnék bukni, utódom nem volna többé képes változtatni a helyzeten.« [1])

Míg Berlinben Bismarck és Govone tábornok olasz meghatalmazott közt folytak a szövetségi tárgyalások, melyek sikerre vitelét Benedetti franczia követ Napoleon megbizásából nagyban elősegítette, Florenczben, az olasz kormány akkori székhelyén, Usedom gróf porosz követ tartotta a lelket a Lamarmora idegenkedő magaviselete miatt némileg elcsüggedt, de nem reményvesztett magyar emigráczióban. Lakása, a Capponi-villa, gyülhelye lett a magyar emigráczió vezérférfiainak, kiket tervezgetéseikben buzdított s jó hírekkel biztatott a kitartásra. Berlinbe küldött jelentései viszont telve voltak az emigránsoktól kapott magyarországi hírekkel s a magyar fölkelés szükségességének bizonyításaival.

Igyekezett Lamarmorára is hatni e tekintetben, de ez nem igen hallgatott reá. Csak mikor Ausztria 1866 ápr. 21-én elrendelte a mozgósítást, kezdte az olasz kormány is belátni a magyar actió fontosságát, s mint Usedom április 27 és 28-iki jelentéseiben tudatta, szükségesnek tartotta immár, hogy a magyar ügyet illetőleg Poroszország és Itália megállapodásra jussanak. Lamarmora fentidézett munkájában határozottan tagadja, hogy ő ilyen kijelentést tett volna a porosz követ előtt, mert ő személyesen nem is tárgyalt ez ügyben Usedom-

[1]) Il conte di Bismark diceva questi giorni passati al signor Benedetti: Voyez, j'ai réussi à interrompre les relations intimes qui existaient depuis un siècle entre la Maison de Prusse et la Maison d'Autriche; j'ai entraîné le Roi à faire un traité avec l'Italie; j'ai réussi à le persuader à en venir à des arrangements avec la France quand le moment sera venu. Ce sont là trois révolutions que j'ai faites! Il ne me reste plus qu'en faire une quatrième, c'est d'entraîner la Prusse à la guerre contre l'Autriche, et j'espère d'y parvenir. En tout cas, j'ai creusé déjà un fossé entre la Prusse et l'Autriche qu'on ne pourra désormais plus combler. Et même si je devais tomber, si un ministère libéral devait me succéder, il ne pourra rien changer à ma politique étrangère. (Id. m. 118. l.)

mal. De tárgyalt helyette Cerrutti, külügyi államtitkár, még pedig, mint egy későbbi magánleveléből kitűnik, saját felelősségére.

Az ezen tárgyalásokra vonatkozó okiratok közt különösen ki kell emelnem az állítólagos magyar forradalmi bizottság két emlékiratát, melyeknek elseje az emlékiratokban foglalt követeléseket illetőleg diplomáciai levelezés tárgya volt Itália és Poroszország közt.[1])

A bizottság képviselői ugyanis az első előkészületekre egy millió frankot, a táborbaszállás perczében két milliót, a forradalom kitörésekor pedig újabb két millió frankot, azonkívül fegyvereket és ágyukat követeltek.

Mint Chiala gyüjteményéből kiderül, Govone tábornok, rendkívüli olasz meghatalmazott Berlinben, megbizást kapott Florenczből, hogy a magyar fölkeléshez megkivántató 5 millió frank összegnek Itália és Poroszország közti megosztása tárgyában tegyen előterjesztést a porosz kormánynak, a mit Govone meg is tett, mint Lamarmorához intézett következő távirata bizonyítja: »*Oggi ho discorso caldamente col generale Moltke della questione pecuniaria di cui l'E. V. mi aveva incaricato. Il generale apprezza al più alto grado l'importanza della combinazione, e doveva parlare tosto al ministro della guerra.*[2])

Lamarmora azonban fentidézett munkájában határozottan

---

[1]) Az első emlékirat czíme: *Moyens d'exécution demandés au gouvernement italien par le Comité Hongrois.*

Pour exécuter dignement et sûrement des projets *aussi vastes que bien combinés*, le Comité a besoin du concours efficace de la part du gouvernement italien; se bornant au plus stricte nécessaire, il demande les moyens suivants:

Pour les premiers préparatifs 1 million de francs, dont au moins 200,000 frs immédiatement, le reste en 15 jours au plus tard.

Pour entrer en campagne 2 millions de francs.

L'insurrection une fois éclatée un subside de 2 millions de francs.

Achat de 10 à 20 mille fusils et de 2 batteries en Servie.

Intervention auprès du gouvernement des Principautés danubiennes pour assurer la fourniture de 20,000 fusils et de la batterie promise, et achat dans ce pays, si possible, d'autres armes et batteries.

Enfin expédition et débarquement d'un corps de volontaires à Fiume, ou sur un autre point du litoral, et envoi de tous les secours possibles.

A másik emlékirat czíme: *Décision du Comité et plan d'une insurrection en Hongrie.* Ebből Chiala csupán a következő sorokat idézi: Concernant le commandement de l'expedition des volontaires à Fiume, le Comité se rapporte au choix du gouvernement italien, en signalant pourtant que le général Garibaldi à la tête d'une pareille expédition serait pour le mouvement hongrois un soutien précieux et que ce choix parait offrir les plus grands avantages. (Id. m. 225 és 226. l.)

[2]) *Chiala* id. m. 228. l.

tagadja, hogy utasítást adott volna ez ügyben Govone tábornoknak, »essendo io — mint mondja — sempre stato avverso a quei mezzi poco leciti di guerra.«[1]) Valószínű tehát, hogy ezt az utasítást is Cerrutti államtitkár küldte Govone tábornoknak.

Usedom fáradozásai eleinte Berlinben sem bírtak valami nagy hatást gyakorolni, elvileg Vilmos király is ellene lévén minden forradalmi vállalatnak s a Magyarországból érkezett tudósítások sem igazolván Usedom vérmes jelentéseit.

A háború előestéjén azonban változott a helyzet s a porosz kormány erélyesen kezdte sürgetni az olasz kormányt a magyar actió előmozdítására, s Lamarmora tartózkodó politikája nagy visszatetszést szült Berlinben, mint az Moltkenek Bernhardi florenczi porosz követségi tanácsoshoz intézett 1866 jun. 15-iki leveléből is kitűnik, melyben a porosz tábornok azon reményét fejezi ki, hogy Viktor Emánuel, ki államférfiu és katona egy személyben, máskép fogja fel a dolgot, mint miniszterelnöke.[2])

Bismarck 1866 junius elején táviratilag hívta meg az akkor Florenczben tartózkodó Türr tábornokot Berlinbe, hol már több magyar emigráns gyült össze. Türr sietett megfelelni a meghivásnak s Viktor Emánueltől nyert kihallgatás után junius 8-án Berlinbe utazott, hová 10-én érkezett meg. Az állomáson Döring porosz törzskari ezredes fogadta, ki azonnal Bismarck elé vezette őt.[3])

Bismarck nagy lelkesedéssel fogadta Türr tábornokot, s miután a Poroszországban alakítandó magyar legió ügyét vele megbeszélte, szóba került Lamarmora haditerve, melylyel Bismarck sehogy sem volt megelégedve. Lamarmora ugyanis azt tervezte, hogy az olasz hadak a várnégyszögbe nyomuljanak be. Türr tábornoknak egészen más terve volt, melyet Usedomnak átnyujtott emlékiratában részletesen fejtett ki, s a mely Bismarck tetszésével is találkozott.[4]) Cialdini olasz tábornok is Türr tervét tartotta legjobbnak, s midőn ez iránti nézetét levélben közölte a magyar tábornokkal, Lamarmorára czélozva ezt a megjegyzést tette: »Törpének, ha egy óriás nadrágját ölti fel, lehetetlen meg nem botlania.«

---

[1]) U. o. 227. l.

[2]) Moltke's militärische Correspondenzen, 221. l.

[3]) Chiala közli Türrnek Bismarckkal való találkozásáról írt s a *Deutsche Revue* 1900 évi márcziusi számában megjelent tudósítását.

[4]) Türr emlékiratában arra utalt, hogy mindig a régi hadvezérek útján kell haladni. S a poroszok csakugyan Csehországon keresztül azon módon indultak Bécs felé, mint Napoleon 1809-ben. Az olaszoknak pedig Jenő herczeg útján kellett volna indulniok, nem pedig a várnégyszögben kezdeni meg a háborút.

Berlinben Türr oda érkezése napján minisztertanács volt, melyben Moltke s Roon is részt vettek, s melyben a háború megindítása elhatároztatott.

Midőn Türr tábornok másnap Bismarckhoz érkezett, ez a kertben várakozott reá, s nagy örömmel eléje sietvén, e szavakkal fogadá: »Nos tehát, kedves tábornok úr, a koczka el van vetve; most csak hozza el nekem mihamarabb Klapkát, hogy a magyar legió szervezését azonnal megkezdhessük.«

Bismarck ezután egy kényes missióval bízta meg Türr tábornokot, fölkérvén őt, hogy hasson oda Napoleon császárnál, hogy ő is csatlakozzék a porosz-olasz szövetséghez, készneknek nyilatkozván ez esetben Francziaországnak minden kívánatát teljesíteni, sőt Luxemburg és Belgium annexiójába is beleegyezni.

Türr tábornok, miután Klapkával a teendők iránt megegyezett, Párisba sietett, hol azonban Bismarck tervei nem találtak kedvező fogadtatásra. Napoleon, kinek főczélja az volt, hogy a két német hatalmat egymással összeveszítse, s kinek nem volt mit tartania a győztes Ausztriától, holott Poroszország veresége nagy előnyére lett volna Francziaországnak, határozottan visszautasította Bismarck ajánlatait, szinte lehetetlennek tartván azt, hogy a kis Poroszország képes legyen ellentállani a hatalmas Ausztriának. Egy évvel később, a franczia parlament 1867 márcz. 16-iki ülésében Rouher is bevallotta ezt: »C'était une présomption — mondá — que l'Autriche devait être victorieuse et que la Prusse devait payer cher le prix de son imprudence.«

Junius 14-én Türr tábornok már Florenczben volt. Távollétében Usedom sűrüen értekezett Kossuthtal is, ki nehány nap óta oda érkezett s Viktor Emánuelnek emlékiratot nyujtott át. Ez emlékirat nincs meg Chiala munkájában, csak az azt kisérő s még Turinban keltezett levele, melyet az alábbi jegyzetben közlünk.[1])

[1]) *Kossuth levele Viktor Emánuel királyhoz:*

Sire! Par suite de la réponse que Votre Majesté a daigné me faire adresser, j'ai attendu avec inquiétude qu'Elle veuille me faire signifier quand se complaira-t-Elle de m'accorder une audience.

J'espérais d'autant plus l'obtenir que Votre Majesté se trouvait ici à Turin.

Son départ soudain, dont d'ailleurs je m'explique parfaitement le motif, m'a enlevé cet espoir. Mais le même motif m'avertit que si le concours de la Hongrie doit être assuré, pas un seul moment n'est plus à perdre pour s'entendre et pour agir. J'ose à peine songer aux suites incalculables, irréparables qu'un retard ultérieur pourrait amener. En donc égard à l'extrême gravité de la situation, je supplie de nouveau Votre Majesté de m'accorder cette audience dont les résultats péseront

Viktor Emánuelnél ekkor nyert audientiájáról érdekes levél olvasható Kossuthtól Filippo Cordova senatornak »*Ricordi della sua vita*« czímű műve 175. lapján: »La politique d'une guerre à fond contre l'Autriche fut embrassée hardiment, résolument par le baron Ricasoli, avec l'approbation du Roi, aussitôt qu'il eût remplacé le général La Marmora à la présidence. Aussi l'accord entre nous était complet; le plan d'opérations fut arrêté, les dispositions commencées pour les mettre à effet, et l'action commune réglée en détail au point que le Roi, au moment de partir pour le camp, après m'avoir personnellement informé des ordres qu'il avait donnés pour l'exécution du plan d'action arrêté de commun accord, me congédia avec ces paroles significatives: A revoir à Vienne!«

Usedom gróf mint közvetítő sokat tárgyalt a magyar actió érdekében Cerrutti államtitkárral, ki azonban nyiltan kijelentette, hogy az olasz kormány, a meddig Lamarmora lesz az élén, semmit sem fog tenni ez ügyben. Végre is jelentést tett Lamarmora makacs magatartásáról Bismarcknak, ki a következő távirattal válaszolt: »Insister énergiquement qu'on se mette d'accord avec le Comité hongrois. Le refus de La Marmora nous donnerait plutôt quelque soupçon *contre le sérieux de l'Italie dans la guerre. Nous voulons* ouvrir les hostilités dans le commencement de la semaine prochaine. Nous sommes frappés pourtant par les *hésitations inexplicables de l'Italie contre une union avec la Hongrie.* Nos anxiétés sous ce rapport seraient multipliées *si l'Italie voulait s'engager dans une guerre stérile dans le quadrilatère.*«

Barral berlini olasz követ táviratilag tudósította Lamarmorát, hogy Usedom a magyar ügyet illetőleg közleményt fog neki tenni.

Junius 13-án Usedom csakugyan jegyzéket küldött Lamarmorának, melyben tudatta, hogy Bismarcknak éjjel érkezett

---

énormement dans la balance des événements, à venir, car il dépend de Votre Majesté de décider de l'attitude de ma nation dans la guerre terrible qui va éclater.

En attendant les ordres de Votre Majesté, je demande permission de Lui soumettre l'humble mémoire ci-joint contenant mes idées sur la base de l'entente avec la Hongrie — et la manière de procéder.

J'écris aussi à Monsieur le général La Marmora sans pourtant l'informer de la démarche que je fais auprès de Votre Majesté, n'ayant point la permission de Votre Majesté à cet égard.

Daignez, Sire, agréer les plus humbles hommages de celui, qui a l'honneur de se dire Sire de Votre Majesté

le plus humble et le plus dévoué serviteur
Louis Kossuth.

(Id. m. 590. l.)

távirata szerint az ellenségeskedések kitörése minden perczben várható s hogy Bismarck a magyar actió iránt már megállapodásra jutott a magyar bizottsággal.[1])

Lamarmora nem tartotta érdemesnek írásban válaszolni Usedom jegyzékére, megelégedvén szóbeli kitérő üzenettel. Bismarckot Lamarmora magatartása szerfölött boszantotta s ez érzelmének Barral olasz követ előtt kifejezést is adott: »Je ne vous cacherai pas — mondá — que j'aurai voulu voir accepter par le général Lamarmora la combinaison qui, au moyen de quelques millions fournis en commun, nous aurait procuré une puissante insurrection en Hongrie. Les chefs hongrois que j'ai vus sont tous de mon avis.«

Mire Barral azt válaszolá, hogy Itália elég erősnek érzi magát a magyarok nélkül is.[2])

Barralnak e jelentésére Lamarmora azt válaszolta táviratilag, hogy a mint látja, Berlinben nem ismerik a helyzetet. A mi pedig Magyarországot illeti, ha hajlandó volna fegy-

---

[1]) *Usedom levele Lamarmorához:*

Mon cher Général,

Par un telegramme arrivé cette nuit, le comte Bismarck me fait savoir qu'il s'attend à un commencement des hostilités dans peu de jours.

Par rapport à l'affaire hongroise, le comte Cséky, que vous m'avez adressé dans le temps, et que j'avais à mon tour recommandé au comte Bismarck, s'est rendu dernièrement à Berlin où il a trouvé un très bon accueil.

Le comte Bismarck m'ordonne en ce moment même de communiquer à Votre Excellence que le gouvernement est prêt à fournir une moitié des fonds nécessaires à *l'affaire hongroise et slave*, si le gouvernement italien veut se charger de l'autre.

On aurait besoin:

1° D'un million de francs *pour le prime abord et les préparatifs.*

2° De deux millions *pour le moment d'une entrée en campagne effective des populations en question.*

Ce serait donc pour chaque gouvernement respectif un million et demi.

Le comte de Bismarck, *dans le cas que la proposition fût acceptée de la part du gouvernement italien*, pour venir en aide à une entreprise d'un intérêt commun aux deux pays, ne sait pourtant comment faire parvenir avec la célérité nécessaire ces sommes à leur destination. Il serait fort obligé à Votre Excellence *si elle voulait faire faire l'avance de la moité prussienne par le trésor italien*, et je suis autorisé dans ce cas de donner promesse officielle du remboursement par mon gouvernement.

Comme il y a dans le quadrilatère tant de régiments croates, je crois qu'il importerait beaucoup si on pouvait faire éclater le plus tôt possible *un mouvement de l'autre côté de l'Adriatique.*

Votre h^le^ et ob^t^ serviteur
Usedom.

(Id. m. 278—279. l.)

[2]) Barral jelentése. *Chiala* id. m. 284. l.

vert ragadni Ausztria ellen, most könnyen megtehetné, miután az egész katonaság kivonult az országból.[1])

Türr tábornokot Florenczbe érkeztekor Usedom azonnal értesítette a távolléte alatt történtekről. Türr a királyhoz sietett s jelentést tévén berlini és párisi útjáról, megmutatta neki Bismarcknak fenti sürgönyét.

»Lamarmorával nem lehet végezni semmit, — kiálta fel a király — no, de két nap mulva elviszem őt magammal a táborba s akkor Ricasoli báró lesz a miniszterelnök. Az majd elvégzi a dolgot, hogy ön mennél előbb mehessen Romániába és Szerbiába.«

Nehány nap mulva Usedom egy második jegyzéket menesztett Lamarmorához, mely már a táborban találta őt. E jegyzék, mely a többi közt Magyarországot jelöli ki a két szövetséges hadsereg közös és legbiztosabb működési teréül, s egyebekben is birálat alá vonja az olasz haditervet,[2]) nagyon

---

[1]) U. o. 285. l. »Quant aux Hongrois, il paraît qu'on ignore à Berlin, que la Hongrie est presque dégarnie de troupes et que par conséquent elle pourrait bien se soulever si elle y était disposée.«

[2]) *Usedom levele Lamarmorához:*

Florence, le 17 juin 1866.

Le soussigné Envoyé extraordinaire et ministre plénipotentiaire de S. M. le Roi de Prusse a l'honneur de présenter à S. E. M. le Général de La Marmora, président du Conseil et ministre des affaires étrangères, les observations suivantes:

En peu de jours l'Italie et la Prussse, dans leur cause commune contre l'Autriche en appelleront à la décision des armes. Le gouvernement du Roi M. A. M. croit par conséquent de toute urgence d'établir dès à présent entre leurs mouvements militaires l'entente la plus stricte et la coopération la plus efficace. Si une action en commun et sur le même théatre de guerre leur est interdite par les distances dans le commencement, il faudra chercher à y suppléer par la simultanéité des coups qu'on portera. Ainsi attaquée, l'Autriche devra d'abord partager ses forces: elle ne pourra jamais se servir des mêmes réserves tantôt contre l'une, tantôt contre l'autre partie. Enfin les coups portés se feront sentir non seulement sur le champ de bataille, mais au loin.

En premier lieu, le gouvernement du Roi est persuadé que le commencement des hostilités en Allemagne sera suivi immédiatement de la déclaration de guerre italienne; la Prusse connaît trop les sentiments de loyauté qui animent le gouvernement du Roi Victor Emmanuel pour en douter. Mais cette solidarité et simultanéité d'action devront, selon les vues du gouvernement prussien, se continuer et se reproduire dans tout le cours de la campagne: en bons alliés, les deux puissances devront vouer à leurs opérations respectives un intérêt constant et réciproque. Cette tendance sera approuvée et partagée, comme la Prusse aime à le supposer, de la part du gouvernement italien.

Le système de guerre pour la campagne prochaine que la Prusse propose à l'Italie, est celui d'une *guerre à fond*. Si, au commencement le sort des armes leur était propice, les deux alliés ne s'arrêteraient point

fölingerelte Lamarmorát, mint Jacinihez intézett következő leveléből látjuk:

Kedves collega!

Megkaptam Usedom jegyzékét, mely valódi remek példánya az illetlenségnek és tudatlanságnak. Mondja meg a porosz követnek, hogy nem érek rá neki válaszolni. Igazán mondva pedig azért nem válaszolok, mert nagyon kellemetlen dolgokat kellene neki mondanom, a mi e pillanatban nem tanácsos.

---

aux obstacles intermédiaires: ils chercheront plutôt à pousser leur adversaire dans ses derniers retranchements et jusqu'à ses dernères ressources. Ils ne se contenteraient pas après une victoire d'occuper tel territoire qu'une paix favorable pourra leur faire garder. Au contraire et sans égard pour la configuration territoriale future, ils tâcheront avant tout de rendre la victoire définitive, complète et irrévocable. Une telle défaite infligée à l'adversaire par leurs efforts réunis leur donnerait, à chacune dans sa sphère, un ascendant moral et politique infiniment supérieur au gain matériel qui devrait également en résulter.

Ainsi la Prusse ne devrait pas songer aux obstacles que la nature ou l'art opposent depuis Linz jusqu'à Cracovie: elle poussera résolument vers Vienne le succès qu'elle pourra obtenir.

Quant aux opérations analogues des forces italiennes, on ne s'occuperait pas à faire le siège du Quadrilatère, on préférerait le traverser ou le tourner pour battre l'armée ennemie en rase campagne. Il y a peu de doute que, vu surtout les proportions numériques, l'armée italienne se trouvera en peu de temps en possession du pays vénitien. Vénise, Vérone et Mantoue exceptées et dont les garnisons, il est vrai, devraient être paralysées par des corps d'observation d'une force considérable.

Les généraux italiens seront indubitablement les meilleurs juges des opérations dont il s'agit. Cependant, pour aller à l'unisson avec la Prusse, il faudra que l'Italie ne se contente pas de pénétrer aux frontières septentrionales de la Vénétie, il faut qu'elle se fraye le chemin vers le Danube, qu'elle se rencontre avec la Prusse au centre même de la Monarchie impériale, en un mot qu'elle marche sur Vienne. Pour s'assurer la possession durable de la Vénétie, il faut d'abord avoir frappé au coeur la puissance autrichienne.

Quelles seraient les conséquences si l'Italie voulait restreindre son action militaire à Udine ou à Belluno, pour s'occuper ensuite du siège des places fortes? elle arrêterait inévitablement la guerre entière. Car elle permettrait à l'armée autrichienne de se retirer tranquillement vers le Nord pour renforcer les armées impériales contre la Prusse. À l'aide peut-être de la Bavière, ces forces réunies pourraient arrêter l'offensive prussienne et la réduire à une défensive obligée. Frustré ainsi des résultats de ses précédents succès, on conclurera peut-être une paix, laquelle, tant pour la Prusse que pour l'Italie, ne répondrait nullement, aux idées primitives, ni aux immenses sacrifices qu'on s'était imposés. Pour éloigner cette triste éventualité, qui tôt ou tard contraindrait les alliés à recommencer leur oeuvre, la Prusse ne croit pouvoir insister assez vivement sur la nécessité de pousser l'offensive des deux côtés jusqu'aux dernières limites, c'est-à-dire sous les murs de la capitale.

En admettant pour un moment la possibilité contraire et en envisageant en particulier la position de la Prusse, la coopération de l'Italie

Lamarmora megmutatta a jegyzéket a királynak is, ki a következőket mondá: »Nem kell rá válaszolni. A hadivezénylet az én dolgom s nincs szükségem diplomatákra, kik hadviselésre oktassanak. A mi pedig Magyarországot illeti, az Ricasoli dolga, mert most már ő a külügyminiszter.«

Ricasoli csakugyan nagy érdeklődéssel karolta fel az ügyet, sokat értekezett Usedommal, és a magyar emigráczió vezéreivel, Komáromyval és Csákyval is egyenes összeköttetésbe kívánt lépni. Ezek eleinte, mint Chiala megjegyzi, nem akartak közösséget vállalni Kossuthtal; az igazság pedig az, hogy Kossuth nem akarta őket elismerni, s mint később kiderült és Kossuth iratai is bizonyítják, teljesen igaza volt. Ricasoli báró, miután a magyarokkal megállapodásra jutott, felhívta Pettinengo hadügyminisztert, hogy küldjön olasz tiszteket a porosz táborba, kiknek az lett volna a feladatuk, hogy tömeges szökéseket idézzenek elő az osztrák hadsereg soraiban. S minthogy Pettinengo a legnagyobb készséggel megfelelt e

---

lui aurait fait, en effet, plus de mal que sa neutralité absolue. La neutralité aurait du moins retenu dans le Quadrilatère et paralysé au profit de la Prusse toute une armée autrichienne: la coopération victorieuse, mais mal comprise et arrêtée dans sa carrière, refoulerait cette même armée contre la Prusse et cette dernière aurait moins de chances *avec*, que *sans* son alliance italienne.

Mais le gouvernement du Roi M. A. M. se repose avec la plus entière confiance sur la loyauté de Son allié pour écarter toute possibilité d'une pareille éventualité.

Toutefois, sous le rapport stratégique, la marche sur Vienne de l'armée italienne pourrait paraître dangereuse: l'échelle d'opération semblerait trop longue, les ressources trop loins. Mais à mesure qu'on s'approche de l'armée prussienne, le danger diminue et la victoire finale devient de plus en plus probable.

D'ailleurs il existe *une agence infaillible* pour assurer aux deux armées leur coopération la plus efficace *sur un terrain commun: ce terrain est la Hongrie.*

Le gouvernement prussien a fait étudier dernièrement avec soin la *question hongroise:* il a acquis la conviction que ce pays, soutenu également par l'Italie et par la Prusse, leur servira, à son tour, *comme chainon de ralliement et comme appui stratégique.* Qu'on dirige par exemple sur la côte orientale de l'Adriatique une forte expédition qui n'affaiblirait en rien l'armée principale, parce qu'on la prendrait pour la plupart dans les rangs des volontaires en la mettant sous les ordres du général Garibaldi. D'après tous les renseignements parvenus au gouvernement prussien, elle trouverait parmi les Slaves et les Hongrois une réception des plus cordiales: elle couvrirait le flanc de l'armée s'avançant sur Vienne et lui ouvrirait le coopération et toutes le ressources de ces vastes contrées. Par contre, *les régimnnts hongrois* et croates dans l'armée autrichienne refuseront bientôt de se battre contre des armées, qui ont été reçues en amis par leur propre pays. Du Nord et des Confins de la Silésie prussienne, un corps volant, composé autant que possible d'élé-

felhívásnak, holott Lamarmora mindig vonakodott ily eszközök alkalmazásától, ez Ricasoliban azt a gyanut keltette, hogy Lamarmorának e vonakodása talán egy Napoleonnal kötött titkos egyezségnek tulajdonítható; megbízta tehát táviratilag Nigrát, a párisi olasz követet, hogy kérdezze meg a császárt, miképen fogadná, ha Itália a horvát és magyar fölkelés előidézése czéljából expeditiót indítana az illyr partokra. Napoleon azt válaszolta, hogy ő sem itéletet nem mondhat, sem tanácsot nem adhat e tekintetben, nem akarván semmi felelősséget vállalni. Itália dolga úgy viselni háborút, a hogy magára nézve hasznosabbnak és biztosabbnak gondolja.

Pedig, mint a fentebbiekből látható, Napoleon ismételten ajánlotta ez expeditiót Olaszországnak, s Goltz párisi porosz követ előtt is úgy nyilatkozott, hogy miután Lombardia biztosítva van a villafrancai szerződés által, Itália egész haderejét az adriai partokra vetheti.[1])

A csakhamar bekövetkezett custozzai vereség véget vetett azonban minden combinatiónak.

Czélom kizárólag az lévén, hogy Chiala könyvének a magyar emigráczióra vonatkozó részét ismertessem, — bár más szempontból is, különösen Ausztriának a már megkötött poroszolasz szövetség meghiusítása s a háború kiütésekor Itáliának Poroszországtól való elpártolása érdekében tett erőlködéseire

---

ments nationaux, *pourrait pénétrer en Hongrie* et y joindrait les troupes italiennes et les forces nationales qui n'auraient pas tardé de se former. L'Autriche perdrait à mesure que nous gagnerions et les coups qui alors lui seraient portés, ne frapperaient plus ses extrémités, mais son coeur.

C'est par toutes ces raisons que le gouvernement prussien *attache une si haute valeur à l'affaire hongroise* et à l'action combinée sur ce terrain avec l'Italie son alliée. Il propose au Cabinet Florentin de pourvoir en commun aux frais nécessaires pour préparer l'accueil des expéditions indiquées, et de leur assurer la coopération de ce pays.

Voilà l'idée générale du plan de campagne que le soussigné, selon les instructions de son gouvernement, a l'honneur de soumettre au Cabinet Italien. Plus il s'applique aux intérêts généraux, plus il assure le rapprochement des deux armées vers une action commune, et plus le gouvernement du soussigné se flatte qu'il trouvera auprès du Gouvernement Italien un accueil sympathique et qu'il contribuera puissamment au succès de cette grande entreprise.

En priant Son Excelence M. le Général La Marmora de vouloir l'honorer au plus tôt possible de sa réponsse, le soussigné s'empresse de lui renouveler l'assurance de sa plus haute considération.

Usedom.

(Id. m. 293—296. l.)

[1]) Barral berlini olasz követ jelentése 1866 márcz. 30-án. *Chiala* id. m. 306 l.

vonatkozó adatai is nagyon figyelemre méltók, — nem bocsátkozom azok bővebb részletezésébe, sem a poroszországi magyar legió amúgy is eléggé ismert expeditiójának szellőztetésébe.

A custozzai vereség miatt Lamarmora sok vádnak volt kitéve nemcsak olasz, de német részről is. Védiratában Lamarmora balsikereit a sok illusiónak tulajdonítja, a miben Itália oly naivúl ringatta magát. Itália — úgymond — csalódott Poroszországban, mely a nikolsburgi béke után oly csúfúl cserben hagyta; csalódott Napoleonban, midőn azt remélte, hogy ez akár saját vesztével is védelmére fog kelni; csalódott a magyarokban, bár jól tudhatta, hogy a magyar nemzet zöme egyáltalában nem volt hajlandó ősi alkotmányát egy forradalom veszélyeinek kitenni. A sok millió fejében — kiált fel végre elég igazságtalanúl Lamarmora — egyetlen egy magyar fegyver sem dördült el Itália érdekében.[1])

Óváry Lipót.

---

[1]) *Chiala* id. m. 637 l.

SZENT JEROMOS.*)

A mai Magyarország területén valaha támadt nagy szellemek között, a mennyire ismeretes, *Szent Jeromos* (Hieronymus) gondolt először az egyetemes történelem megírására, kora eseményeinek és saját tapasztalatainak följegyzésére. »Sokan tévelygenek bizonytalanságban, — mondotta Máté evangéliumához írt magyarázatában — mivel nem ismerik a történelmet.« Mindent elmondani azonban ő maga sem akart, mert — szerinte — »mikor a történelem vagy képtelen vagy ocsmány, nemesebb dolgokra kell áttérnie.« Érintette Dáczia, Pannónia és a hunok történetét is. Gratianus és Theodosius, vagyis a maga kora eseményeiről, mint mondta, nem azért írt röviden, pár szóval, mintha az élőkről nem mert volna szabadon és

*) IRODALOM. *A. Cermelli:* Vita primi et maximi doctoris ecclesiae S. Hieronymi. Ferrara, 1648. — *Renato P.* Storia della vita dell' insegne dottore della Chiesa S. Girolamo. Velencze, 1746. — *J. G. Baum:* Dissertatio S. E. Hieronymi vitam exhibens. Strassburg, 1835. — *Dankó József:* Divum Hieronymum oppido Stridonis in regione interamna (Muraköz) Hungariae anno CCCXXX. p. Chr. natum esse. Mainz, 1874. — *Erasmus Rotterodamus:* Eximii doctoris H. Stridonensis vita. Bázel, 1516. (Sz. Jeromos munkáinak előszavában.) — *Victorius* (Sz. Jeromos munkáinak előszavában). Páris, 1609. — *Dolci* S. D. Hieronymi vita. Velencze, 1751. — *P. Stancovich:* Della patria di San Girolamo. Velencze, 1824. — *U. a.* S. Girolamo . . . dimonstrato evid. di patria Istriano. Triest, 1829. — *Bernard Jenö:* Les voyages d. S. Jérome, sa vie, ses oeuvres. 2. kiadás. Páris, 1865. — *Capor:* Della patria di S. Girolamo. (Felelet Stancovichnak.) Róma, 1828. — *Appendini:* Esame critico della questione intorno alla patria di San Girolano. Zára, 1883. — *Collombet:* Gesch. des Kirchenvaters Hieronymus. Rottweil, 1846. — *Canisius P.* Vita S. H. 1565. — *J. Bedekovich:* Natale solum . . . S. Hieronymi in ruderibus Stridonis occultatum . . . erutum. Ujvidék, 1752. — *Engelstoff:* Hieronymus Stridonensis interpres. Havniae, 1797. — *Zöckler:* Hieronymus, sein Leben und Wirken. Gotha, 1865. — *A. Thierry:* St. Jérome, la société chrétienne à Rome et l'émigration romaine en Terre Sainte. I. II. köt. Páris, 1867. (Magyarúl Öreg Jánostól. Budapest. 1888.) — *Sychowski:* H. als Kirchenschriftsteller. Münster, 1894. — *U. a.* H. als Litteraturhistoriker. U. o. 1895. — *A. Schöne:* Die Weltchronik des Eusebius in ihrer Bearbeitung durch Hieronymus. Berlin, 1900.

igazán beszélni, — hiszen az isten félelme megakadályozza az emberektől való félelmet, — hanem azért hallgatott, mert a birodalom területén, saját szülőföldjén is barbárok járnakkelnek, s így minden bizonytalan.

Történeti munkáiban és útleirásaiban — melyek közül bennünket a szentföldiek érdekelhetnek különösebben — másfélezer esztendeje már, olyan elveket hirdetett, a miket historikusaink maig sem tekinthetnek elavultaknak. Arra tehát, hogy Pannónia nagy fiával foglalkozzunk, nem kell különösebb alkalmat keresnünk, a milyen volna bizonyára, hogy a Szent Jeromosról nevezett római intézet ügye épen mostanában tartotta lekötve a közvélemény, a sajtó, sőt a diplomáczia figyelmét is. Mindig alkalomszerű beszélni olyan földinkről, ki a történetírás szabadságát és függetlenségét másfélezer esztendő előtt hirdette, és a ki ezen föld szülöttei közül először mutatta meg, hogy a világkrónikák rideg adatai közé a hazaszeretet tüze hoz igazi melegséget. Olyan igazság, a melyet a történettanításra nézve a most életbelépett tanterv az összes magyar középiskolákban dogma gyanánt hirdet. A palaestinai remeteségében is minduntalan hazájára gondoló Szent Jeromos példája szerint a történettudós, vagy a történettanító, sohase járjon oly magasan a felhők között, hogy hazáját csak parányi pontnak lássa. S ne mondjuk azt sem, hogy hazánkban a világtörténetírásnak multja nincs. Ha Székely István világkrónikáját nem veszszük is, történetíróinknak gondolniok kellene reá, hogy megemlékezzenek a régi jó Gvadányiról, kitől 1803-ban — már halála után — jelent meg magyar nyelven az első nagyszabású világtörténelem ötödik kötete; az utolsó, melyet hagyatékában találtak. A hazai világtörténetírás históriáját pedig egyenesen Szent Jeromos életének és irodalmi munkásságának vázolásával kezdhetjük.

*

Szent Jeromos (Hieronymus) Stridóban 341-ben született. Stridót némely tudósok Istriában, Liburniában vagy Itáliában keresték. *Dankó József*[1]) 1874-ben, *Csánki Dezső*[2]) pedig

[1]) Az *Uj Magyar Sion* 1874-ben (836. l.) ismertetvén Dankó művét, megjegyzi, hogy »a szerző számos külföldi magasztaló, vagy a tárgy könyvészetét gyarapító iratot kapott, de mindezek közt legnagyobb örömmel töltötte el egy fiatal bibliographus levele. Ugyanis Márki Sándor figyelmeztette Doglioni ily czímű munkájára: *L' Ungheria spiegata* (Velencze, 1595), hol szintén a Muraközbe tétetik Strido, nemcsak a szövegben, hanem a mellékelt térképen is.«

[2]) *Csánki:* Magyarorsz. tört. földr. III. 16—17. l. Sz. Jeromos említése nélkül *Strigo, Strago, Sztridó, Osztrogo* stb. vagy *Szturgó*

magyar oklevelek alapján 1897-ben bebizonyították, hogy ez a város, mely Jeromos saját nyilatkozata szerint hajdan Dalmáczia és Pannónia határán volt s melyet a góthok feldúltak, a Muraközben feküdt. Strido azelőtt püspöki székhely vala s püspöke (ex provincia Pannonia Dominus Stridonensis) kevéssel Hieronymus születése előtt a nicaeai zsinaton is (325) résztvett. A romok felett 1334-ben szent Magdolna temploma emelkedett, 1448-ban pedig Cilley Frigyes horvát bán egy másik templomot építtetett ott, melynek bejáratánál lerombolásáig (1738) ez a felirat állott: *Hic natus est S. Hieronymus Ecclesiae Doctor.* Miklós pápa 1447 nov. 10-én teljes búcsut engedett ezen egyház részére, mely — úgymond — ott áll, hol a szentnek atyai háza feküdt, melyben táplálták és nevelték. Megengedte, hogy öt éven át Szent Jeromos nevenapján évenkint ajándékokat gyüjtsenek a templom látogatóitól. Ilyen adományban részesítette a templomot Zrínyi Péter horvát bán is. A pálosok az 1738-ban lerombolt réginek helyén 1744-ben építették föl a maig is meglevő templomot. A helyi hagyomány tehát, mely a tudósok vitatkozásaival különben keveset törődik, közel tizenhat századon keresztül sohasem feledkezett meg róla, hogy Szent Jeromos ott, Csáktornya közelében született.

Születésének esztendejét a tudósok 321—347 közt keresik. Dankó pl. 331-re teszi, első sorban arra támaszkodva, hogy az aquitaniai szent Prosperus, ki a régiek közül egyedül említ évszámot,[1]) Bassus és Ablabius consulsága idejéről, vagyis 331-ről említi, hogy »Hieronymos nascitur.« De nem valószinű, hogy így gyermeknek nevezhette volna magát Julianus császár halálakor (363. jun. 27.), midőn már 32 esztendős lett volna, holott a gyermekkort ő két évtizedre terjedőnek mondja. Ezért és sok egyéb oknál fogva, különösen későbbi irodalmi működése nagy fáradsággal megállapított chronologiai adatainak egybevetéséből valószinűbbnek látszik művei tudós kiadójának és életrajza megírójának, Vallarsinak adata: a 346-ik év.[2])

Eusebius Sophronius Hieronymus atyja, Eusebius, latin és római katholikus volt; a dalmátok tehát már e miatt is hiában keresik benne földijöket. Szent Jeromos gyakran emlegette Dalmáczíát a nélkül, hogy csak egyetlen egyszer is hazájának nevezte volna. A dalmátok kivált a renaissance korában kezd-

---

Zala-megyei várra vonatkozólag 1271—1497 közt 20 magyar oklevelet sorol fel.

[1]) *Migne:* Patrologia (1861), 576. hasáb.

[2]) Sancti Hieronymi opera omnia. *(Migne:* Patrologia, I. 9—12. hasáb.) Ezt fogadja el legújabban Schöne is (id. m.), ki szerint 346-ban vagy 347-ben született.

ték őt a maguk részére követelni. 1441-ben egy Girolamo da Potonia nevű dalmát pap alapította az 1901-ben diplomácziai vita tárgyául szolgált római intézetet, melynek részére V. Miklós pápa 1453 május 20-án illyrekből, vagyis dalmátokból való kormányzatot engedett. V. Sixtus pápa ezt, mint született dalmata, 1589-ban újabban is megerősítette s a congregatiót azóta valamennyi pápa elismerte; a congregatió dalmát jellege azonban csak az alapítványra vonatkozhatott, nem Jeromos nemzetiségére, kivált nem szláv származására. Azt a szép latinságot, melylyel műveit írta, otthon, szüleinek házában tanulta. Némelyek nemes eredetűnek, mások görög rabszolgacsaládból származónak tartják. Szülei mindenesetre jómódúak voltak, a kik fiukat gondosan neveltették oly vidéken, hol — magának Jeromosnak nyilatkozata szerint — a rabszolga paraszt nép istene a gyomor, s a hol a lakosok napról-napra élnek; a hol tehát »az a szentebb, a ki gazdagabb.« Ez a socialista-ízű megjegyzés annál meglepőbb, mert apjának magának is voltak rabszolgái; Jeromos egyik rabszolga cellájából a másikba szaladgált, idejét játékkal töltötte s nagyanyja öléből akárhányszor csak erőszakosan vihették komor tekintetű nevelője elé. Anyja nevét nem tudjuk; anyai nagynénjét, kit nem nagyon szeretett, Castorinának nevezték; hugának neve ismeretlen; öcscsét Paulinianusnak hítták.

Gyermekkori pajtása és tanulótársa Bononius, előkelő, gazdag családból származott. Vele együtt ment tizennyolcz esztendős korában Rómába, körülbelűl 363-ban, hol ezentúl a grammatikai, rhetori és philosophiai iskolákat látogatta. Már tanuló korában nemcsak forgatta, de gyüjtötte is a könyveket; a mellett azonban a nagyvárosi élet örömeit sem vetette meg, a min később eleget bánkódott. Tanulmányait 369-ben elvégezvén, hazatért Stridóba, hogy szülei házában készüljön újabb tanulmányutakra. Rövid idő mulva azonban átment a legközelebbi nagy városba, Aquilejába, hol különösen a tudós Ruffinus-szal kötött barátságot. Majd Galliába utazott s azt több irányban bejárta, hogy tudós férfiakkal társalkodva, könyvtárakban kutatva, gyarapítsa ismereteit. Pedig akkor már, a hogy 123-ik levelében sokkal utóbb elpanaszolja, az Alpok és a Pyrenaeusok, a Rajna és az oczeán közt mindenütt csak romokkal találkozott. A barbárok elfoglalták és feldúlták Moguntiacumot (Mainzot) s a templomban több ezer embert mészároltak le; Vangionest (Wormsot) a hosszu ostrom jóformán megsemmisítette; Rheims, Amiens, Tournay, Strassburg stb. mind a németek kezére jutott; Aquitania, Gallia Lugdunensis és Narbonensis városai kevés kivétellel elpusztultak s

a mit megkimélt a vas, megölte az éhség; könyek nélkül nem szólhat Tolosáról (Toulouseról); szent Exsuperius püspök érdeme, ha még nem omlott össze egészen. Legtovább időzött Trierben, hol Ruffinus kérelmére szent Hilarius könyveit másolgatta. Más utakat is tett hű kisérőjével, Bonosus-szal, különösen »a Rajna félbarbár partjain.« Itt határozta el, hogy Istent a magányban fogja tisztelni.

Hazatért tehát Stridóba; de nem azért, hogy rokonai és ismerősei körében éljen szerzetes módjára, hanem hogy gondoskodjék hugáról és kis öcscséről, Paulinianusról. Egyet-mást tevén érdekökben, átment Aquilejába, hol számos tudóssal kötött ismeretséget és barátságot, egyebek közt a százesztendős Paulus-szal. Itt írta első nagyobb művét a tőrrel hétszer átdöfött asszonyról, s ezt a munkáját barátjának, későbbi zarándoktársának, Innocentiusnak ajánlotta. Nagyon elkedvetlenítette hugának valami hibája s talán e miatt hasonlott meg Lupicinus stridói pappal is, a kiről megírta, hogy vak vezeti a világtalant, míg mind a ketten gödörbe esnek.

Egyrészt családi okok, másrészt régi kegyes vágyakozásai késztették, hogy keletre utazzék. Valószínűleg mindjárt Aquilejában szállt hajóra s a Balkánt megkerülve jutott el a Pontusba. Utközben minden nevezetességet megtekintett. Athénben nemcsak Pallas Athene szobrát csodálta, hanem azt az érczből való égtekét is, melyet gyönge erejével alig tudott megmozdítani. Kis-Ázsiában Bithynián, Galatián, Cappadocián és Cilicián keresztül, tehát a szárazföldön folytatta útját Syriába. Vele járt Innocentius, Heliodorus, az aquilejai Nicaeas és Hyla is, míg galliai útjában hű kisérője, Bonosus, egy dalmáczíai szigeten már korábban megkezdte remetéskedését. Nem bizonyos, ebben az útjában meglátta-e Jeruzsálemet, hová annyira vágyakozott. Ő maga csak második útjáról említi, hogy szemügyre vette a szent város csodáit, nevezetességeit. Ugy látszik, 373 vége felé, Antiochiában változtatta meg útja tervét, mert ereje cserben hagyta s betegeskedni kezdett. Most érezte igazán, mire vállalkozott, midőn odahagyta házáját, szülőföldjét, szüleit, hugát, rokonait, megszokott életmódját; de akkor sem hagyta el az útra válogatott művekből összeállított kézikönyvtárát. Társai közül Innocentius és Hyla már is áldozatai lettek az út fáradalmainak; őt magát láz gyötörte Evagrius vendégszerető házánál, Heliodorus és Nicaeas pedig meg nem állhatták, hogy ez idő alatt ki ne ránduljanak Jeruzsálembe, s ha visszatértek is betegágyához, egyre a hazautazást emlegették. De a beteg Jeromos is tett apróbb látogatásokat; pl. többször járt Apollinarius laodiceai (ladikyhei) püspöknél, a híres biblia-

magyarázónál, ki az exegetikában neki is mestere lett, kit azonban 376-ban már nyiltan eretneknek tartottak. Eljárt gazdájának, Evagriusnak új birtokára, az Antiochiától mintegy 30 mérföldre eső Maroniába is, hol gyakran beszélgetett az öreg Malchus szerzetessel s élete történetét utóbb (de 392 előtt) le is írta.

A 374 év végén vagy 375 elején (épen a népvándorlás kezdetéül elfogadott esztendőben) elvonult a coele-syriai Calcis pusztaságába, hogy zavartalanúl remetéskedjék s bűnbánatot tartson, mint maga mondta, skorpiók és vadállatok földjén könnyezvén, sóhajtozván napról-napra. Nélkülözést szenvedett mindenben, csak könyvekkel volt bőven ellátva itt is, sőt könyvmásolókat is tartott maga mellett. A classikusok kitűnő ismerője ebben a remeteségben kezdte tanulni a zsidó betüket és nyelvet; némelyek szerint görögül is itt tanult meg, holott kétségkívül már azelőtt is beszélt e nyelven, mely nélkül keleten nem boldogulhatott volna; de mindenesetre tökéletesítette magát benne. A 375 évi nagybőjt idején azonban az elkinzott ember egy lázas álma következtében megfogadta, hogy ezentúl nem foglalkozik kedves Cicerojával és a többi classikussal, hanem végképen és teljesen a szentírás tanulmányozására adja magát.

Lemondása mintaképeül szent Pál thebaisi remetét választotta, kiről rövid könyvet is írt. Az Aquilejába hazatérő Heliodorus-szal számos levelet küldött ismerőseihez, barátaihoz, kiket ekként értesített élete sorának változásáról; magát Heliodorust pedig valóságos parainesissel látta el, melyben a remete-élet boldog függetlenségét dicsőíti. Ezt a munkáját az aquilejaiak, sőt a rómaiak is lelkesedéssel másolgatták.

Abban az időben a katholikusok és arianusok közti villongások miatt az antiochiaiaknak egyszerre négy püspökük is volt, kik közül Meletius, Vitalis és Paulinus mindent elkövettek, hogy Jeromost a maguk részére nyerjék. Ezek a pártvillongások s az ezekkel járó hitviták 377-től fogva mintegy két esztendeig őt sem hagyták nyugodni. 379-ben végre is odahagyta remeteségét s visszatért Evagrius vendégszerető házához Antiochiába, hogy a kedélyeket megnyugtatni segítsen. Midőn itt egy Elladius nevű ember a nyilt piaczon Lucifer cagliarii (sardiniai) püspök szellemében kelt ki a katholikusok ellen, kik a megtérő arianusokkal szemben kiméletet tanusítottak, Jeromos a luciferianusokról és az orthodoxusokról írt dialogusával kelt á katholikusok álláspontjának védelmére. Ennek s egyéb sok érdemének elismeréseül őt az egyik püspök,

Paulinus, 380-ban pappá szentelte, hogy a remete-élet abbahagyására bírja.

Igy ismét belekerülvén a közélet forgatagába, Konstantinápolyba utazott, a hol egyik leghíresebb hallgatója és bámulója lőn Nazianzi szent Gergelynek, ki ragyogó ékesszólással és a szentírásban való csodálatos jártassággal épen akkor (380) védelmezte javában a katholikus hitet az arianusok, novatianusok és apollinaristák ellen. De maradt reá ideje, hogy görögből latinra fordítsa *Eusebius* caesareai püspök († 338) híres világtörténetét (Chronicorum canonum omnimoda historia), sőt azt Suetonius és több más történetíró adataival bővítse s egészen Valens császár haláláig (378) folytassa is.[1]) Ugyanekkor fordította görögből latinra Origenesnek Jeremiást és Ezechielt magyarázó 18 szentbeszédét s mondta tollba 381-ben a *Seraphin*-ról (főangyalról) szóló értekezést, melyet utóbb hibásan tartottak kortársa, Damasus pápa művének.

Jeromos 382-ben Rómába utazott, részt veendő a keleti és nyugati egyház elszakadásának megakadályozása végett tartott zsinaton. Azzal a hajóval ment, mely Paulinus antiochiai és Epiphanius salamisi (cyprusi) püspököt is szállította. Damasus pápa titkári teendőkkel bízta meg, s keletre, nyugatra sok fontos levelet íratott vele; annak azonban nincs történeti alapja, hogy bibornokká vagy könyvtárnokká nevezte volna ki. Pedig oly nagyra becsülte, hogy műveit nemcsak olvasta, hanem néha saját kezével másolgatta is. Gyakran vitatkoztak egymással szentírási tételekről s Jeromos a pápa kérelmére arra is vállalkozott, hogy az evangéliumnak régibb latin fordítását a sokféle görög codex alapján kijavítsa és szövegét helyreállítsa. A zsoltárok latin fordítását szintén átnézte és kijavította.

Talán a nagyvárosi élet könnyelmű társadalmának szemlélete bírta rá Jeromost, ki mint a pápa kegyeltje is remete maradt, hogy mozgalmat indítson a római leányok és asszonyok tudományos és vallásos kiképeztetése érdekében. Valóságos irodalmi előadásokat tartott nekik, s hallgatóinak egy része bámulatos haladást tett a szentírás magyarázatában. A pápa, hogy a nőnevelés ne foglalja el teljesen, mint különben is nagyon beteges ember, arra kérte, hogy olvassa föl neki kész munkáit; Jeromos tehát a szentírásból öt tételt irodalmi alakban fejtegetett előtte, hogy szórakoztassa; majd könyvet írt Helvidius

[1]) *Schöne* szerint (id. m.), ki az Eusebius-Jeromosféle krónikát már 1866-ban kiadta és lefordította, Jeromos 381 végén kezdett a fordításhoz.

ellen, ki szűz Mária szeplőtelen fogantatását tagadta; értekezett a fösvénységről, az egyiptomi remeték élete módjáról stb.

Pártfogója, Damasus pápa azonban 384 decz. 10-én vagy 11-én elhunyt, s utóda Siricius, épenséggel nem tartozott barátjai közé. Meghallgatta az ellene emelt vádakat, melyek közül az volt a legsúlyosabb, hogy azért gyüjti maga köré Róma leggazdagabb leányait és asszonyait, hogy elcsalogassa őket Jeruzsálembe, a hol azután társaságukban vígan akar élni. Röpiratban vádolta őt egyik földije, a segestai (sziszeki) Onasius is. Tisztázta ugyan magát, de 385 augusztusában odahagyta Rómát, mely törekvéseit oly helytelenül itélte meg. Vincentius és több más szerzetes társaságában Rómából vagy inkább Ostiából Rhegiumba evezett; ott szemügyre vette a Scyllát és Charybdist, hogy az Ulysses történetében emlege ett viszonyokat jobban megértse. Sokat kérdezősködött a vidék lakosaitól, kik azt tanácsolták neki, hogy ne Proteus oszlopa, hanem a joniai öböl felé folytassa útját, hol kevesebb a rabló és kalóz; tehát Malea-hegyfok előtt és a Cykládokon át ment Cyprusba, hol Epiphanius, Antiochiában pedig Paulus püspöknél pihent meg. Antiochiába ugyanazon úton érkezett Paula és leánya, Eustachion is, a kikkel igen nagy hidegben együtt indult Palaestina bejárására. Jeromos nem szólt coelesyriai és phoeniciai útjokról, mert — mint megjegyezte — úgy sem akar útleirást adni és csak a szentírásban emlegetett helyeket akarja följegyezni. A földközi tenger partjára Berytus római gyarmatnál értek, s elhagyván azt és a régi Sidont, Sarepta partjain meglátogatták Illés tornyocskáját, hol az Üdvözítőt imádták; azután a tyrusi homoksivatagon át, hol valaha szent Pál térdelt, eljutottak Accoba, melyet »most« Ptolemaisnak neveznek. Onnan (alkalmasint a Karmel hegység északi tövében haladva) a Józsiás megöletése miatt nevezetes mageddói mezőkön át értek a philistaeusek földjére s nagy kanyarulattal ismét a tenger partjára. Ottan megcsudálták Dornak, a hajdan oly hatalmas városnak romjait és viszont Strato tornyát, melyet Judea nagy királya, Herodes emelt Augustus császárnak Caesareában, a hol megtekintették Cornelius házát, Krisztus egyházát, Fülöp házacskáját és a négy prófétanő ágyát. Azután Antipatrist (Me-Jarkont) látogatták meg, ezt a félig romokban heverő várost, mely Herodes apjáról vette nevét. Délnek fordulva, Lyddába vagyis Diospolisba mentek, mely egészséges levegőjéről és arról nevezetes, hogy szent Péter itt támasztotta fel Dorcast vagyis Tabithát és az *Apostolok cselekedetei* szerint Lyddában) Aeneast. Nincs messze tőle Arimathia (Ramathaim), a Jézust eltemető József-

nek falucskája; és Nobe, hajdan a papok városa, most a meggyilkoltaknak temetője. Megnézték Joppét, azt a kikötőt, a hová Jónás menekült, és — hogy Jeromos szavai szerint a poéták meséit is említsem — azt a sziklát, a hová Andromeda volt lánczolva. További útjokban érintették Emmaust vagyis Nicopolist, a hol az Urat a kenyér fölszegésénél megösmerték, s a hol Kleofás az egyháznak ajánlotta föl a maga házát. Arrább menve leszálltak Alsó- és Felső-Bethoronba, a Salamon királytól alapított városba, melyet azonban a háborúk viszontagságai elpusztítottak; jobbfelé láthatni onnan Ajalont és Gabaont (Gibeont), a hol Józsue (Jézus), Nave fia, öt király ellen harczolva, parancsolt a napnak és a holdnak, a gabaonitákat pedig büntetésből favágókká és vízhordókká tette. Rövid ideig pihentek a földig lerontott Gabaa (Dseba) városában, Benjamin törzsének székhelyén.

Balra hagyván magok mellett az éhség idejében népén gabonával segítő Helena mauzoleumát, beléptek a három nevű (Jebus, Salem, Jerusalem) szentvárosba, melyet azután Aelius Hadrianusról, ki romjaiból újra építette, Aeliának neveztek. Palaestina proconsulja jól ismervén Paula családját, hivatalnokokat küldött eléje, kik azután a praetoriumban (a kormányzó lakásán) csináltak nekik szállást. Paula a legalacsonyabb szobácskát választotta magának. Lelkesedéssel és buzgósággal járt be minden helyet és csak erős sürgetésekkel lehetett őt távozásra bírni. A kereszt előtt leborulva úgy imádta azt, mintha maga a fölfeszített Jézus függne rajta. Belépvén a szentsírba, megcsókolta a követ, melyet az angyal elmozdított. És csókolgatta azt a helyet is, a hol az Ur teste pihent. Egész Jeruzsálem tanuskodhatik róla, mennyit sóhajtozott, könnyezett és bánkódott ottan, tanuskodhatik — úgymond Jeromos — maga az Ur is, a kihez fohászkodott. Fölkereste később a Siont is, mely most várrá van átalakítva. Ezt a várat Dávid király bevette s azután újra építtette. Megmutatták nekik az egyház azon oszlopait is, melyekre ráfrecscsent a megkötözött, megostorozott Jézus vére; azt a helyet, a hol a szentlélek leszállt százhúsz hívőre, hogy beteljesedjék Joel jóslata.

Majd tehetségéhez képest megajándékozván a szegényeket, Paula és kisérete elindult Betlehem felé, s az út jobbján elhaladt Ráchel sírja mellett. Betlehemben azonnal ájtatoskodtak a szent szűz szállásán és az Üdvözítő szülőhelye, a jászol mellett. Paula asszony maga esküdözve beszélte Jeromosnak, hogy pólyába takargatva látta Jézust és a szent szűzet, a ki szoptatta, miközben gyermekét a pásztorok imádták. Jeru-

zsálemben és Betlehemben maga Jeromos a szentírásban legjártasabb zsidókkal nézegette a nevezetes helyeket, hogy mindenről kellő felvilágosításokat nyerjen s megtanulja azokat a régi elnevezéseket, mik a latinosító római uralom alatt a köznép előtt lassankint feledésbe mentek.

Paulával együtt zarándokolt Jeromos az Aderhez, vagyis a nyáj tornyához, hol valaha Jákób legeltette nyáját s hol a pásztorok ezt a szózatot hallották: Dicsőség a mennyekben Istennek, békesség a földön, és az emberekhez jóakarat! Onnan Egyiptom meglátogatására mentek. A Gaza felé vezető régi úton haladtak. (Ez egyenesen délnek tartott, míg az újabb, rövidebb út délnyugatnak fordult.) Bethsuron át értek Eskolba, melynek neve szőllőfürtöt jelent. Termékeny vidéken keresztül jutottak Sára lakóhelyére, a hol látták Izsák bölcsőjét és Ábrahámnak azt a csonka tölgyfáját, mely alatt megpillantotta Krisztust és örvendezett neki. Fölkerekedve, leszálltak Hebronba, vagyis Kariath-Arbéba »a négy férfiu (Ábrahám, Izsák, Jákób és Ádám) városába.« Másnap már Kafár-Baruchában (az áldás falujában) álltak, a meddig Ábrahám kisérte az Urat. Innen néztek végig a terjedelmes síkságon s az egykori Sodoma és Gomorrha térségein, a bortermő vidéken. Megemlékeztek Lóth barlangjáról, és Paula könyek közt intette kiséretét, óvakodjanak a bortól, mely — mint a moabitáknál és az ammonitáknál történt — csak az érzékiséget növeli. Merengve nézett Jeromos dél felé, a hol a menyasszony fekve találta vőlegényét [1]) és József testvéreivel lerészegedett.[2])

Innen Thekoán és Amoson keresztül tértek vissza Jeruzsálembe. Az Olajfák-hegyén pirosas fényben ragyogott feléjök a kereszt, melyen az Üdvözítő meghalt. Látták azt a helyet, hol a zsidók égő áldozatúl évenkint vörös tehenet szenteltek az istennek, hogy annak hamuja miatt megengesztelődjék Izrael iránt. Majd meglátogatták Lázár sírját, Bethphagét, a papok falujját; azt a helyet, hol az irgalmas samaritanus a mindenkitől elhagyatott sebesültnek segítséget nyujtott; Adomimot, melynek neve vért jelent, mivel a rablók támadásai miatt ott sok vér folyt; kegyelettel nézték Zachaeus sykomor-fáját; azt az útszéli helyet, a hol Jézus a két vakot meggyógyította. Így érkeztek Jerikóba, hol egyebek közt megszemlélték a Józsue idejében a Jordánból hozott tizenkét követ, a mit a tizenkét apostol előhírnökének tartottak. Alig mult el az

[1]) *Migne:* Patrologia, XXII. köt. 887. h. Ezt az Énekek Éneke I. 6. (Károli bibliafordításában V. 2.) beszéli el.

[2]) Mignenél u. o. a Genesis 43. 16. (Károlinál 43. 34.) alatt.

éjszaka, hő vágygyal siettek a Jordán vizéhez s a folyó partján álldogálva, napkeltekor az igazság napjára, Krisztusra gondoltak; arra a csodálatos eseményre, a honfoglaló zsidók hogyan keltek át száraz lábbal a Jordánon, mint a hogy utóbb Illés és Elizeus keltek át rajta; és arról elmélkedtek, miként vette föl habjaiban az Ur a keresztséget, hogy lemossa az egész világ bűneit.

Utjokat innen északnyugat felé folytatták. Megtekintették Achor völgyét, hol Józsue megátkozta, a nép pedig megkövezte a tolvaj fösvény Achant; látták Bethelt, hol a meztelen és szegény Jákób, a puszta homokon aludva, a mennybe vezető lajtorjáról álmodott; megtekintették Józsuénak, Nave (Nun) fiának és Eleazárnak, Áron pap fiának az Ephraim hegyén levő sírját; amaz Tammathsarében a Gaas-hegy északi részén, emez Gabaaban pihent; eleget csodálkoztak rajta, hogy földosztó létére Józsue ilyen hegyes és rideg helyet választott. Mit mondhatott volna Jeromos az odább északon fekvő Silóról, hol a lerombolt oltárt látta s a hol Benjamin törzse példát adott Romulusnak a szabin nők elrablására. Átmentek Sichembe, melyet némelyek tévesen olvasnak Sicharnak. Ez a Garizim-hegy tövében Jákób kútja körül épült város. Szomjazva, éhezve ennél a kútnál ült az Ur, kinek szomját az a samáriai nő elégítette ki, a ki őt igaz Messiásnak, igaz Megváltónak ismerte el. Innen is tovább menve, megnézték a tizenkét patriarcha sírját és *Sebaste* vagyis *Samaria* városát, a melyet Herodes, Augustus tiszteletére Augustának nevezett el. Ott vannak eltemetve Elizeus és Abdiás próféták, valamint az asszonyok minden szülöttei közt a legnagyobb, *Keresztelő szent János*. Sok mindenféle csodálatos dolog rémítette őket ottan; mert a rossz lelkeket kínjaik közt ordítani hallották s a szentek sírjai előtt az emberek farkasok módjára üvöltöttek, mint kutyák vonítottak, mint oroszlánok ordítottak, mint kígyók sziszegtek, mint ökrök bőgtek. Némelyek fejeiket úgy hátrahajtották, hogy hátukkal végre a földet érintették; az asszonyok lábuknál fogva felakasztották magukat, úgy hogy ruháik arczukra borultak. Megszánták valamennyit, egyenként megsiratták őket és Krisztus kegyelmét kérték reájok.

Paula asszony gyöngélkedett ugyan, de útitársaival együtt gyalog ment föl a hegyre, melynek két barlangjában az éhség és inség idején Abdiás próféta száz prófétát táplált kenyérrel és vízzel. Innen gyorsan utaztak észak felé *Názáretbe*, hol az Ur növelkedett; megtekintették Kánát és Kapharnaumot és az Ur hajózása miatt szent emlékű Tiberiás tavát; a pusztát, hol Jézus kevés kenyérrel sok ezer embert kielégített s a morzsák-

kal azonkívül Izrael tizenkét törzsének mind a tizenkét kosara megtelt. Fölmásztak a Thábor-hegyére, a hol az Ur átváltozott. Megtekintették továbbá a Hermon és Kis-Hermon hegyeit, valamint Galilaea igen téres mezeit, hol Sisera hadait Barach szétszórta; megnézték a közelében levő Nain várost, hol Krisztus föltámasztotta az özvegyasszony fiát. »Nincs elég napom annak elbeszélésére — mondja Szent Jeromos — a tiszteletreméltó Paula hihetetlen hittel mennyit utazott.«

Bejárván Palaestinát, Egyiptomot utazták be. Ezt az útjokat Jeromos a Jeruzsálemtől délnyugatra fekvő Sochonál és Sámson forrásánál kezdi, hol Sámson egy szamár állkapcsával győzött. Tikkadtságukból felüdülve folytatták vándorlásukat Morasthim felé, hol Michaeas sírja fölött most templom emelkedik. Oldalt hagyván Maresát, Idumaeát és Lachist, mindenütt a puha homokban utazók nyomait követték a széles pusztaságban. Igy érték el Sior (szószerint *Zavaros*) egyiptomi folyót, melyen túl öt, kanaáni nyelven beszélő városon haladtak keresztül. Átkeltek Gessen (Gózen) földjén és a taneusi mezőkön, hol (Pelusiumnál) Isten oly csodát művelt; érintették No városát, melyet azután Alexandriának neveztek.

Alexandriában Szent Jeromos főkép a szentírás kitűnő magyarázójával, Didymussal társalkodott, hogy egyik-másik kétségét eloszlassa. Oseás magyarázata végett a tudós három könyvet mondott tollába. »A mit nem tudtam, megtudtam tőle, — írja hálás tanítványa évek mulva is — a mit tudtam, azt az ő meghallgatása után nem vesztettem el.« Különben csak 30 napot töltöttek a világvárosban, hogy mentül alaposabban megnézzék Nitriát, hol a legtisztább nitrummal (sziksóval) mossák le naponkint az erényeiken esett szennyet. A mikor észrevették őket, Isidorus hitvalló püspök a szerzetesek (köztük papi és levitai rangúak) megszámlálhatatlan csapatával jött eléjök s örvendeztek nekik az Ur nevében, a mire azonban Paula asszony méltatlannak mondta magát. Macarius, Arsenius, Seraponias és a kereszténység más oszlopainak, Nitria világhírű szerzeteseinek szűk czelláit áhitattal keresték föl. Paula asszony azt hitte, hogy Krisztusnak valódi szentjeit látja maga előtt, s a mit nekik adott, örömmel hitte, hogy magának az Istennek adja. Csodálatos lelkesedés és asszonynál hihetetlen erő jellemezte. Megfeledkezve neméről és testének gyöngeségéről, leányával együtt annyi ezer szerzetes közt akart letelepedni. De mégis csak jobban vonzódott a szentföldhöz és valami kimondhatatlan vágy ragadta meg őket, hogy ottan, Betlehemben keressék a magányt. Pelusiumban tehát hajóra ülve, »oly gyorsasággal tértek vissza, mintha madarak lettek volna.«

Ha tehát mentegetőzött is, hogy nem adhat útleírást, Pannónia szülöttei közül mégis Jeromosé a legrégibb útleírás, mely két classikus országról szól.[1]) A tudós theologus másoknak is minduntalan ajánlotta, hogy útra keljenek és személyesen szerezzenek tapasztalatokat. »Valamint — úgymond — jobban értik a görögök történetét, kik Athént láthatták, és jobban értik Vergilius harmadik könyvét, kik Troastól a Leucata hegyfokon (Capo Ducato) és Akrokeraunián keresztül a Tiberis ostiai kikötőjéig hajóztak: úgy azok is világosabban értik a szentírást, kik saját szemökkel látták Judeát s a kik a régi városokat és helyeket ugyanazon vagy változott néven megösmerik.« Nehány szentéletű szerzetessel Betlehemben telepedett meg, hol igen gyakran imádkozott az Üdvözítő »bölcsőjénél.«

Czellájába zárkózva, lemondott minden földi örömről, s elmélkedve, tanulmányokba mélyedve töltötte életét. Inkább tudós tekintélye, mint egyházi jellege tartotta össze a körülötte alakuló conventet. A kormányzásnál nagyobb örömét találta abban, hogy négy magyarázatot írhatott szent Pál leveleihez, a mi nagy érdeme, mert latin nyelven idáig erre senki sem vállalkozott. Ezt a theologiai munkáknak egész sora követte. Magyarázgatta a Genesis zsidó hely- és személyneveit; latinra fordította Didymusnak a Szentlélekről szóló könyvét s Origenesnek Lukács evangéliumához írt harmincz homiliáját; hét értekezést írt a 10—16. zsoltárról s összefoglalta Malchusnak, a fogoly szerzetesnek és boldog Hilarionnak (391) életét. A rákövetkező esztendőben szerzette *a híres férfiakról* (de viris illustribus) szóló könyvét s átdolgozta a septuagintatudósok bibliafordításának egy részét, melyből azonban csak Jóbnak és a zsoltároknak könyve maradt reánk. Majd, ezzel be nem érve, latin magyarázatokat írt az ó-testamentum zsidó szövegéhez (392), lefordította a Királyok könyvét stb. s e közben Paulához és Eustachionhoz meg másokhoz is intézett nehány nagybecsű levelet. Öt prófétához írt magyarázatai után 392-ben mintegy pihenésképen fejezte be a híres férfiakról szóló könyvét, melyben első sorban az egyháznak latin és görög kitünőségeit örökítette meg; de bölcselkedőket, tudósokat, történetírókat, költőket, epikusokat, tragikusokat, komikusokat is fölvett a gyüjteménybe. Talán el sem készült vele, midőn már két könyvben támadta meg Jovianus eretnekségét. Midőn e közben a hajadonságot magasztalva, a házasságot ócsárolni lát-

[1]) Olv. különösen Eustachionhoz írt levelét, melyben oly szépen vázolja Eustachion anyjának, Paulának életét. *Migne:* Patrologia, XXII. köt. 882—890. h.

szott, »félreértett szavainak magyarázataképen« apologetikumot írt. Kétségkívül volt benne rugalmasság. A mit épen Jeruzsálemben időző barátja, Ruffinus, tévedésnek talált (393) Origenesnél, azt Jeromos különös akadékoskodás nélkül a maga részéről is tévedésnek ösmerte el; s midőn szent Epiphanius salamisi (cyprusi) püspök 394 husvétjén Jeruzsálembe jött, a feltámadás templomában Origenes felfogását támadta, a miért János jeruzsálemi püspök ismételve megintette, úgy hogy éjnek idején futva kellett menekülnie Betlehembe. Kitört tehát a háború-ság Epiphanius és Jeromos katholicismusa és a jeruzsálemi origenisták közt s nem csillapult Archelaus comes és Theophilus alexandriai püspök közbelépése után sem. Theophilus kezdetben jóakarattal viseltetett Jeromos iránt, később azonban elhidegült vele szemben, a miért ismét irodalmi munkákban (pl. Jónás magyarázatában) keresett kárpotlást. Elégtételére szolgált, hogy Ruffinus, mielőtt Rómába visszatért volna, a föltámadás (szent Anastasius) templomában mise után ünnepiesen kibékült vele, miben némelyek azt látták, hogy Ruffinus elösmerte Origenes tévedéseit. Ez a szép jelenet egyelőre mindenesetre elvette a jeruzsálemi hitszakadás élét.

Jeromos azonban ezentúl sem dolgozhatott nyugalmasan, mert három hónapon át láz gyötörte; betegen írt Máté evangéliumához magyarázatokat (398), — s már a békének örvendezve intézett Fabiolához egy levelet a papok öltözetéről.

Ruffinus-szal újabb vitára adott okot, hogy Macarius itáliai szerzetes Ruffinus biztatására lefordította, sőt betoldásokkal is ellátta Origenesnek *a fejedelmekről* (περὶ ἀρχῶν) írt munkáját, melynek előszava Jeromost oly módon dicsérte, hogy gyanut keltsen igaz hite iránt. Pammachius és Oceanus előkelő rómaiak azon melegében elküldték Jeromosnak ezt a könyvet, hogy a katholikus hittel ellenkező nézetek és a beszúrások ellen védekezhessék. »Én — felelte Jeromos — Origenesben a magyarázót dicsértem, nem a dogmatikust; eszét s nem hitét; a bölcselkedőt, nem az apostolt. A kik tudni akarják, mint vélekedem Origenesről, olvassák el az egyházatyákról írt commentáriusaimat, üssék föl az ephesusi levelekről szóló három kötetemet s meglátják, hogy én Origenes dogmáival sohasem értettem egyet, origenista sohasem voltam.« Nem fordításnak, hanem kifordításnak tartotta Macarius munkáját s a περὶ ἀρχῶν *hű* fordításával (399), Theophilus pedig, sőt — levele következtében — Anastasius pápa is Origenesnek és követőinek kárhoztatásával felelt. Ruffinus Rómába sietett, hogy tisztázza magát, s megírta — főkép Jeromos ellen intézett — apologiáját, melyben az eretnekség vádja ellen védekezik. Theophilus 401 évi hús-

véti pásztorlevelében különösen az egyiptomi (nitriai) szerzetesek ellen kelt ki, a kik Origenes tanításainak legbuzgóbb követői voltak; majd zsinatra hívta össze az egyiptomi püspököket s ott három kiváló szerzetest egyházi átok alá vettetett. A szerzeteseket a kiküldött katonák ugyan nem találták meg, de czelláikat könyveikkel együtt elégették, 300 szerzetest pedig menekülésre kényszerítettek. Theophilusnak ezen ügyre vonatkozó leveleit egyebekkel együtt Jeromos fordította görögből latinra, maga is mindenképen az origenismus megsemmisítésére törekedvén. A következő esztendőben (402) Ruffinusnak is megfelelt.

E közben Betlehemben a Paula költségén épült monostor körül szállóházat akart emeltetni a zarándokok számára, hogy a nagy számmal oda özönlő szerzetesek és zarándokok úgy ne járjanak, mint József és Mária, kik Betlehembe jövén, nem találtak szállást. Az öcscsét Paulinianust már 399-ben visszaküldte hazájába Stridóba, hogy rokonaitól és azoktól a félig feldúlt falvaktól, melyek a barbárok kezéből megmenekültek, erre a czélra adományokat gyüjtsön. A honi tájak felől, Aquilejából, Ruffinus egy kereskedővel elküldte hozzá apologiájának egy példányát s levelet is írt neki, melyben személyét és könyveit egyaránt megtámadja. Jeromos egy harmadik röpiratban válaszolt, holott szent Chromatius aquilejai püspök már azelőtt kérte, hogy ne írjon vendége, Ruffinus ellen. Kérésére azért nem hajolt, hogy hallgatását a vádak és hibák elismerésének ne vegyék, különösen Rómában, Itáliában és a dalmát szigeteken, melyeket Ruffinus elárasztott könyveivel. Nagyobb örömmel felelt Sunnia és Fretela germániai tudósoknak, kiknek kérdésére megmagyarázta a zsoltárok latin és görög szövegének nehány eltérő helyét. »Ki hinné — úgymond — hogy a géták barbár nyelve a zsidó igazságot keresse és hogy az alvó görögökkel versenyezve, maga Germánia vizsgálja a Szentlélek adományait? Kérges markukkal, melylyel imént még csak fegyvert fogtak, és nyilazásra alkalmasabb ujjaikkal most már stilust és tollat forgatnak; és harczias keblökkel a keresztény szelídséghez fordulnak.« 403-ban bizonyosan még nagyobb meglepetéssel hallotta, hogy már *a hunok is éneklik a zsoltárokat.*

Jeromosnak a galatabeliekhez írt levél magyarázata közben Péter apostolra nézve tett egyik állítását szent Ágoston helytelennek találta s ez ügyben már 394-ben levelet intézett hozzá, melyet azonban nem kapott meg; később, 402-ben Hippo nagy püspöke kijelentette, hogy sérteni semmiképen sem akarta. Ez a levelezés is mutatja, az egész keresztény világban milyen figyelmet keltettek szentírásmagya-

rázatai, mikből sohasem fogyott ki; pl. 403-ban Abdiást kommentálta. A következő év elején (404. jan. 26.) elhunyt legnagyobb jóltevője, szent Paula asszony, a ki öt gyermekével özvegyen maradván, egész életét a kereszténység ügyének szentelte, vagyonát a szegények közt osztotta ki s a szentföld bejárása után Betlehemben telepedett le, hol 20 éven át görög és zsidó nyelven is olvasgatta a szentírást. Életrajzát két könyvecskében legőszintébb tisztelője, Jeromos írta meg. Görögből ismét latinra fordította Theophilusnak egy husvéti pásztorlevelét, szent Pachomius szerzetesi rendszabályait s annak, valamint Theodorikusnak leveleit, szent Ágostonnal pedig újra keserű hangon levelezett. Lefordította Theophilusnak Aranyszájú szent János ellen írt könyvét (406), magyarázatokkal látta el Zakariás és Malachiás próféták, Oseás, Joel és Ámos könyvét; röpiratban hevesen támadta meg a galliai Vigilantiust, ki a vértanuk és ereklyék tisztelete, a szerzetesélet s a babonaság ellen harczolt. Majd Minervius és Alexander szerzeteseknek válaszolt, mit kell tartani az apostolnak azon szavairól, hogy »mindnyájan alszunk.« Mikor a kisebb próféták kommentálásával is elkészült, Dániellel kezdett foglalkozni s ezúttal különösen Porphyriust czáfolgatta, ki 12 könyvet írt Dániel ellen. Ezen magyarázatokban azonban rosszakarói szerint nagyon megsértette Stilicho római vezért, midőn szobrát azzal a szoborral hasonlította össze, melyet Dániel szerint (II. 31—35.) Nabukadnezár látott álmában s melynek lábai részben ugyan vasból, részben azonban cserépből vannak. Rómát tartotta a negyedik birodalomnak, mely Nabukadnezárnak s másoknak birodalma után következik; de hazafias bánattal teszi hozzá, hogy míg kezdetben nem volt erősebb és tartósabb birodalom a rómainál, most már nincs gyöngébb sem, mert hiszen polgári háborúiban s a különböző nemzetek ellen folytatott küzdelmeiben egyaránt barbár népek segítségére szorúl. A vezér pedig maga is barbár származású lévén magára vette a czélzást és csak kivégeztetése (408. aug.) akadályozta meg, hogy az egyháztudós ellen keményen föl ne lépjen; mire különben Ezsaiáshoz írt tizenegyedik commentariusában Jeromos megjegyzi, hogy a fejedelmeknek nem szabad a szentírásbeli igazságok elhanyagolásával hízelegni. Két esztendő mulva azonban, midőn arról értesült, hogy Alarich elfoglalta Rómát s az ő ismerősei közűl is sokakat megölt, titkon visszakívánhatta Stilichót, ki idáig legalább Itáliát tudta megvédni a barbárok ellen. A fájdalom eleinte leverte, s ha vigasztalást keresett is Ezechiel kommentálásában, minduntalan felzavarták nyugalmából a birodalom különböző részeiből érkező rossz hírek.

Ezechiel magyarázásában őt magát is megakasztották a saracenus barbárok, kik »árviz gyanánt« árasztották el Egyiptom határait, Palaestinát, Phoeniciát, Syriát, úgy hogy »Krisztus kegyelméből alig szabadúlhatott kezeik közől.« A hajdan gazdag nemesek mindenfelől mint koldusok menekültek Betlehembe, s mivel nem segíthetett rajtuk, együtt sírt velök.

De ilyen nyomorúságok közt is teljesítette egy Principia nevű leány kérését, hogy elkészítse szent Marcella síriratát. Ekkor írta leveleit Rusticus szerzeteshez, melyekben a szegénységet, mint szerzetes-erényt, elsősorban ajánlja figyelmébe; »mert hiszen — úgymond — a mostani idők nyomorúságai, a fegyverek örökös csattogása közt, úgyis elég gazdag, kinek legalább kenyere van.« Gaudentiushoz írt levelében pedig arról panaszkodik, hogy »roskadozik a világ; a híres várost, a római császárság fejét tűzvész pusztította el; nincsen hely, hol római menekültek nem volnának.« Ilyen elkeseredett hangulatban fejezte be (413) Ezechielhez írt magyarázatait.

Hírnevétől vonzatva, *Orosius* Hispániából jött hozzá, hogy döntsön a lélek eredetéről szóló vitában, melyet kora tudósai jobbadán Origenes szellemében tárgyaltak s melyről szent Ágoston, kihez először fordult, nem akart nyilatkozni, hanem maga is (415) Jeromos véleményét kérte ki. Jeromost azonban akkor Pelagiusnak Palaestinában terjeszkedő eretneksége foglalkoztatta s így nem is adhatta meg a kívánt választ.

Pelagius tanításait a jeruzsálemi egyházak egy része is helyeselte. Jeromos megvetette »a kásán hízott skótot«, a kivel különben Palaestinában személyesen is találkozott. Jeremiáshoz 416-ban írt commentariusaiban őt nyiltan hazugnak nevezte, majd Ktesiphonhoz intézett levelében és dialogusainak három könyvében is élesen támadta. Igy történt, hogy a pelagianusok, mialatt Joannes jeruzsálemi püspök Liddában 14 palaestinai püspökkel zsinatot tartott, bosszuból fölégették Jeromos betlehemi monostorát s kevésbe mult, hogy magát Jeromost is meg nem ölték. Vigasztalása az a levél volt, melyet Innocentius pápától kapott s melyhez hasonló levél érkezett Aureliushoz és Joannes püspökhöz is (417). Ennek mégis volt annyi hatása, hogy Pelagius hívei csak Joppére szorítkozhattak, hol »jobb idők« jövetelére vártak. Jeromos hívei Catilina-féle embereknek tartották őket. De Jeromos Jeruzsálemet is a romlott helyek közé számította. A hogy szent Ágoston írta, Jeruzsálemben Nabukadnezár uralkodik s nem akarja meghallgatni Jeremiás tanácsait.

Elkeserítette, hogy meghalt Julia Eustachion is, ki anyjának Paulának halála után a betlehemi apáczazárda

fődísze, a Scipiók és Paulusok méltó ivadéka volt (419). Az egyház szept. 28-án üli emlékezetét. Ez az eset annyira leverte a különben is beteges Jeromost, hogy Alypius és szent Ágoston előtt épen lelki állapotára hivatkozva mentegetőzött, miért nem írta meg könyvét Pelagius egyik híve, Annianus diaconus ellen. Százötven fenmaradt levele közül, időrendben, ez volt az utolsó. 420-ban szept. 30-án az egyház nagy írója maga is elhunyt Betlehemben, vagy inkább annak közelében, hol 35 év alatt oly lázas irodalmi munkásságot fejtett ki.

Művei a Migne-féle Patrologiában teljes *tizenegy* hatalmas kötetet tesznek ki. Az első kötet történelmi tekintetben is igen becses százötven levelét közli. Ki keresné pl. az egynejüségről írt 123-ik levelében a kora történeti viszonyaira való kitérést, a pannóniainál különben oly természetes sóhajtást, hogy a szánalomra méltó köztársaságot a pannóniai ellenségek — kvádok, szarmaták, vandalok, alánok, gepidák, herulok, szászok, burgundok, alemannok stb. — pusztítják! Vagy ki keresné Oceanusnak Fabiola halálát jelentő 77-ik levelében a keletre törő hunok rövid jellemzését, és a Laetához leánykája neveléséről írt 107-ik levelében, melyben a legpogányabb népek megtérését emlegeti, hogy immár a hunok is zsoltárokat énekelnek és hogy Scythia fagyát a hit melege engeszteli föl!

A második kötet első czikke *Remete szent Pál* életrajza, mely annyiban különösebben is érdekli hazánkat, hogy szent Pál teste Nagy Lajos idejében hazánkba került s hogy ennek a remetének nevét viselte a pálosok magyar szerzete. Pachomius szerzetesrendi szabályzatának latin fordítása szintén történelmi forrás. Történelmi szempontból azonban a kötet legfőbb kincse *a híres férfiakról* (de viris illustribus) szóló 135 rövid fejezetre osztott életrajzgyüjtemény, melylyel Jeromos a keresztény világ Plutarchosa lett, a mennyiben az apostolokon kezdve s önmagán végezve, a kereszténység 135 leghíresebb emberének rövidre fogott életrajzát nyujtja.

A harmadik kötet hitvitató értekezéseiben szintén gyakran kitér történelmi, különösen egyháztörténelmi kérdésekre, s pl. az ó- és új-testamentum héber neveiről összeállított magyarázó szótára vagy a héber nevekről szerkesztett terjedelmes jegyzéke az első kisérletek közé tartozik a nyelvnek történelmi bizonyságúl való használása tekintetében; a héber helyek fekvéséről és nevéről szóló száraz, de igen becses tanulmány pedig a történelmi földrajz szempontjából érdekes, mert ennek alapján bizvást meg lehetett szerkeszteni Palaestina térképét.

A negyedik kötet Ezsaiásnak és Jeremiásnak, az ötödik Ezechielnek, Dánielnek és Jeremiás siralmainak, a hatodik a

kisebb prófétáknak, a hetedik Máté és Lukács evangelistáknak és Pál apostolnak van szentelve.

A történetíróra nézve az első köteten kívül legbecsesebb a nyolczadik, melynek tartalma: 1. Eusebius Pamphilus krónikájának fordítása a 33—676 hasában; 2. Szent Jeromos krónikája, mint amannak folytatása 330—381-ig a 677—702 hasában; 3. Prosperus Aquitanus krónikájának folytatása a 382 évtől fogva a 703—724 hasában. (Ezekhez járulnak Pontacus Arnold püspöknek jegyzetei 725—1206 h.) Ebben már Dáczia és Pannónia, sőt a hunok történetét is érinti. Fölemlíti, hogy ő maga Gratianus és Theodosius, vagyis a maga kora eseményeiről csak nehány szóval írt; nem azért — tette hozzá — mintha az élőkről nem merne szabadon és igazán beszélni, mert hiszen az Isten félelme megakadályozza az emberektől való félelmet, hanem azért, mert földjeiken barbárok járnak-kelnek s így minden bizonytalan. Saját krónikáját azzal végzi, hogy Ádámtól Valens uralkodása 14-ik évéig, vagyis hatodik consulsága idejéig 5579 esztendő telt el.

A kilenczedik és tizedik kötet az ó-testamentumhoz írt magyarázatait tartalmazza; mint mindig és mindenütt, itt is bőséges történelmi jegyzetek kiséretében. Végre a tizenegyedik kötet a Jeromosnak tulajdonított 53 levelet közli azokkal az értekezésekkel és a szerzetesek számára írt szabályzattal együtt, melyeknek szerzője szintén ő volna.

Munkásságának méreteiről fogalmat adhat, hogy iratai a Migne-féle Patrologiában összesen 11,806 hasábot foglalnak el, hozzászámítva természetesen Vallarsi, Maffei és Migne igen bőséges magyarázatait is.

MÁRKI SÁNDOR.

TÖRTÉNETI IRODALOM.

Bölcs Leo Taktikája mint magyar történeti kútforrás. Irta *Gyomlay Gyula.* (Olv. a M. Tud. Akadémia I. oszt. 1902. jan. 7-én tartott ülésén.) Kiadja a M. Tud. Akadémia. Budapest, 1902. Franklin-társ. kny. 8-r. 68, 2 l. (Értekezések a nyelv- és széptudományok köréből, XVIII. köt. 1. sz.)

Bölcs Leo császár taktikáját, jelesen adatait a turkokról vagyis magyarokról, rég ismeri történetírásunk. Már Kollár Ferencz kiadta a XVIII-ik században latin fordítással, az *Amoenitates*-ben. A mult században Szabó Károly fordította; Salamon Ferencz hymnust zengett róla és Vári Rezső bejárta miatta nyugatot, vizsgálta codexeit, előkészítette az egész mű kiadását, de végre a *tizennyolczadik* fejezetre kellett szorítkoznia, mely a magyarokról szóló adatokat tartalmazza. Ez meg is jelent, legelső helyen, a M. Tud. Akadémia millenniumi kiadványában, *A magyar honfoglalás kútfői*-ben, a melyben Vári Rezsőnek is, mint a többi munkatársnak, a kiadást intéző bizottság és a szerkesztők »lehetőleg legtágabb tért engedtek, hogy tudományos egyénisége — a maga felelőssége mellett — teljesen érvényesülhessen.« [1])

Gyomlay Gyula értekezése Leo e művével foglalkozik és két részre oszlik. Az első valami *Mauricius-féle taktika koráról és szerzőjéről* értekezik, mert tudvalevőleg van egy másik byzanczi taktika is, melyhez Leo műve meglepően hasonlít, s melyet Mauricius császárnak tulajdonítanak, bár egy codex — a florenczi — a szerzőt Urbiciusnak nevezi, »kinek neve — Gyomlay Gyula szavait idézve — a taktika Scheffer-féle kiadásában az utolsó (XII) szakasz egyik fejezetének czímében — Urbicius találmánya — is előfordúl s kitől az Etymologicum Magnum Στρατός czímszava alatt ránk maradt czikk is származik.« (35. l.) Vizsgálódásának eredménye, hogy ennek a taktikának »a VI. század legvégén vagy a VII. század leg-

[1]) A magyar honfoglalás kútfői. Előszó, V. l.

elején« — tehát ép Mauricius császár korában — »kellett keletkeznie« (35. l.) s »nem lehetetlen, hogy a művet maga Mauricius császár még 580 körül, mint a keleti részek fővezére írta vagy tervezte. Azonban valószinűbb, hogy már császár korában, a VI. század utolsó évtizedében mással, de a maga szellemében iratta.« A mi pedig Urbiciust illeti: kimutatja, hogy »az *Urbicius találmánya* czimű fejezet még az V. század végén, I. Anastasius idejében keletkezett és csak utólagosan került a taktika kéziratiba.« (45. l.) S ennek valamint az Etymologicum Magnum azon czikkének, melyet Urbiciusnak tulajdonítanak, nyelve, jelesen műszavai, *terminusai*, egészen különböznek a Mauricius-féle terminusoktól. »Hogyan lehetett tehát mégis — kiált fel, Vári Rezső egy akadémiai értekezésére czélozva — az Urbicius-féle czikkelyben a Mauricius-féle taktika szerzőjére ráismerni, az, legalább én előttem, teljességgel megfoghatatlan dolog, valósággal találós mese. A firenzei kézirat állítólagos czímét nem számítva, nincs tehát egyetlen egy érv sem, mely a mellett szólna, hogy a Mauricius-féle taktika szerzője Urbicius lehetne. Ellenben minden vizsgálódás azt bizonyítja, még pedig nemcsak negativ, hanem positiv érvekkel: hogy Urbicius az V. század végén vagy a VI. század elején élt, s ilyenformán a Mauricius-féle taktika szerzője nem lehet.« (39—40. ll.) Okait Gyomlay Gyula szépen és bőven fejtegeti, talán, különösen a mi a Mauricius-féle taktika korát illeti, bővebben is mintsem szükséges volna. Mert, a ki csak futólag olvassa is a művet, de ismeri a byzanczi történetet, a népeket, a viszonyokat, melyekről szól, azonnal észreveszi, hogy a VI—VII. század fordulójáról való művel van dolga, melyet bölcs Leonak a maga korához kellett idomítani. Több helyt szinte azt lehetne mondani, hogy Gyomlay Gyula nyitott ajtót tör be; de azért fejtegetései, talán feleslegesek Németországban nem feleslegesek nálunk, a hol Salamon Ferencz, igaz, tüzetes tudományos vizsgálat nélkül, de annál határozottabban kijelenté, hogy »nincs egyetlen hiteles adat, melynél fogva nemcsak hogy Mauricius császárnak lehetne tulajdonítani a munkát, hanem általán kelte ideje positiv módon meg volna határozható.« »Mauricius munkája semmiesetre sem lehet sokkal régibb Leo császár Taktikájánál.« [1]) Salamon Ferencz tekintélye pedig oly hatással volt Vári Rezsőre, hogy, bár részletekben eltér tőle, egészben véve felfogásához csatlakozik, a Mauricius-féle taktika korát talán a

[1]) *Salamon Ferencz:* A magyar haditörténethez a vezérek korában. *Századok*, 1876. 5—6. ll.

VIII. századra teszi, és szerzőjét — túlmenve ebben Salamon Ferenczen — következetesen Urbiciusnak nevezi.[1])

Értekezése jóval kisebb második részében (46—68. ll.) Gyomlay Gyula *Leo viszonyával Mauriciushoz és adatainak értékével* foglalkozik. De nem az egész Taktikát, hanem csak azokat a helyeket vizsgálja, »melyek a Τοῦρκοι néven szereplő néppel kapcsolatban állanak.« (46. l.) Eddig az volt a felfogás, hogy bölcs Leo, Mauricius taktikáját, mely — Gyomlay Gyula szavai szerint — »nem pusztán régi nyomokon járó elméleti munka, hanem nagyon is gyakorlati természetű« (4. l.) kiírta, de a maga korának megfelelően módosította. Csakhogy e módosítások nem voltak számosak, nem voltak a taktikai dolgokban lényegesek, mert — ismét Gyomlay Gyula szavait idézem — »a mi a hadi taktikát illeti, az bizony Mauriciustól Leoig nem mutat nagy fejlődést.« (17. l.) Változott azonban a byzanczi birodalom külső helyzete, változtak szomszédai, ellenségei, a kikkel küzdenie kellett. Eltüntek a népek, a kikkel Mauricius leginkább harczolt: az avarok és perzsák. Nem is szól róluk mint létezőkről Leo. Helyettük a saracenusokról és bolgárokról beszél, a XVIII-ik fejezetben pedig a turkok neve alatt — Gyomlay Gyula szavait használva — »a mi őseinket értette, az bizonyos.« (52. l.) Műve tehát olyan, mint napjainkban például egy Baedecker-kötet új kiadása, melyben a dolog természeténél fogva sok régi, sőt a legtöbb, megmarad; módosúl csak az, a mi időközben változott. Praktikus czélú munkáknál ez így szokott, így is kell lenni. Mauricius taktikája pedig praktikus munka volt. Ha tehát Leo részben változatlanúl leírta, részben módosította: mit lehet ebből okszerűen következtetni? Azt, hogy a mit meghagyott a régiből, az még megfelelt a valóságnak, a hadviselés praktikus követelményeinek, melyeknek nem felelt volna meg a mű, sőt nagy kárt tehetett volna, ha régi, elavult, már nem létező dolgokat beszél el mint valóságot. Különösen a mi a magyarokról (turkokról) mondottakat illeti: Leo világosan megmondja (XVIII. fej. 41. cz.), hogy róluk tüzetesen akar beszélni, »némi tapasztalásból — írja — ismervén őket, midőn szövetségesekül használtuk a békepontokat általhágott és Trácziа földjére berohanást tett bolgárok ellen.«[2]) Gyomlay Gyula

[1]) *Vári Rezső:* Bölcs Leo császárnak a hadi taktikáról szóló munkája. (Ért. a tört. tud. köréből, XVII. 10.) — A magyar honfoglalás kútfői, 3 és köv. ll.

[2]) Leot Vári Rezső fordításában idézem, de figyelembe veszem — mint épen itt — azokat az észrevételeket, melyeket Gyomlay Gyula a *Századok* mult évi folyamában e fordításra tett. MHK. 31. l. *Századok*, 1902. 257. l.

azonban másképen okoskodik és arra az eredményre jut, hogy bölcs Leo szolgailag, értelmetlenül *mindent* leírt, mit Mauricius taktikája a skythákról és avarokról mond, akár illett az korára, akár nem. Irt, akármit mond is, nem azért, hogy oktasson, hanem hogy egyáltalában írjon, hogy mindent, a mit Mauriciusban talált, kiírjon, tele tüzdelvén »sok felesleges és szószaporító közbeszúrással.« (52. l.) Tételének bebizonyítására elkezdi elemezni Leo XVIII-ik fejezetét. Kifejti, hogy a fejezet 108 czikkelye »egészen csak Mauriciuson alapszik és csupán a 109—157. czikkely független tőle. (46. l.) Az 1—13. czikkely Mauricius VI-ik, a többi XI-ik szakaszán alapszik. Különben, a hol csak teheti, üt egyet León. Ismételve *hirhedt*nek nevezi a XVIII-ik fejezetet. Lépten-nyomon látjuk ellenszenvét a bölcs császár ellen, de nem látjuk meg lesujtó véleménye alapját. Sőt magukból fejtegetéseiből kitűnik, hogy Leo nem szolgailag használta fel Mauriciust, hanem adatait czéljainak megfelelően csoportosítá. A mi pedig praktikus czélját illeti, Gyomlay Gyula maga utal — ha nem is közli szó szerint — a fejezet legelső czikkelyére, »mely egyedül Leoé«, s melyben a császár fejtegetései okáról mondja: »Közlöm, hogy ez ismeretek birtokában te majd ne csak kellő időben értékesíthessed ugyanezeket a strategikus elveket, hanem hogy azonfelül még más egyebet is kigondolhass«; valamint idézi a 15. czikkelyből Leo szavait, hogy más hadirendeket fog megismertetni, »melyekkel a rómaiak idegen népeken tett tapasztalataik útján ismerkedtek meg«, bár nem említi azt, mi e mondatot megelőzi: »És hogy miket kell cselekedned a honi sereg javára és az ellenség kárára«, — s a mi követi: »Tanuld azokat szükség esetén a magad hasznára fordítani.« [1]) Eddig azonban a »hirhedt« fejezet még a magyarokról nem szólt. Először a 39. czikkely említi őket, azután a 41. czikkelytől a 76-ikig következnek azok az adatok, melyeket történetírásunk eddig multunk legbecsesebb emlékei közé sorozott. Igazi kíváncsisággal folytatjuk az olvasást. Várjuk, mikor fog szerző előállani az okokkal, melyekre megsemmisítő itéletét Leo művéről alapítja. De nagy csalódás ér. Gyomlay Gyulának fő, úgyszólván egyedüli argumentuma az, hogy Leo, Mauricius fejezetének szavaival, mely a »skytha népeknek, vagyis az avaroknak és turkoknak s más ezekhez hasonló hunn-fajta népeknek« hadi szokásait ismerteti, írja le a maga korabeli hunn-fajta magyarok és bolgárok szokásait. De lehet-e ebből *magából*

[1]) Én itt Vári Rezső fordítását követem (MHK. 12. 20. ll.), melyre itt Gyomlay Gyulának sincs lényeges észrevétele. (*Századok*, id. h. 256. l.)

következtetni, hogy *elavult* dolgokat reprodukál, mikor annyi jelenség van művében, hogy Mauricius taktikáját a maga korához képest módosítja és »modern« követelményeknek megfelelő dolgozatot akar adni? Ilyféle szándékát maga Gyomlay Gyula is elismeri, mikor »nemcsak történeti, hanem philologiai alapon is teljes bizonyossággal« állítja, hogy Leo »Mauriciusnak az avarokra vonatkozó utasításait a bolgárokra vonatkoztatja.« (55. l.) A mi, közbenvetőleg legyen mondva, feltételezi azt, hogy azok, legalább véleménye szerint — a bolgárokat pedig ismerhette — rájuk illettek. Csakhogy — folytatja Gyomlay Gyula — ezt világosan nem mondja ki, mert mint buzgó keresztény nem mer a keresztény bolgárok ellen formaszerű hadi utasítást adni. Ugy teszi tehát, mintha a magyarokról beszélne. »Csakhogy gondja volt ám rá, hogy titkos czélzatát valahogy félre ne értse még a legegyügyűbb hadvezér se.« (54. l.) Ebből a supponált, agyafurt, de valami praktikusnak épen nem mondható bujkálásból, melyet bölcs Leo a szintén keresztény frankokról szólva nem tart szükségesnek, s keresztény érzését más módon tudja kifejezni, — mint Gyomlay Gyula maga beismeri (57. l.) — Gyomlay Gyula azt következteti, hogy a magyarokról szóló czikkelyek nem is a magyarokat írják le, hanem azok »úgy kerülnek bele az előadásba, mint Pilátus a credóba.« S e theoriájának igazolását még Leo ily szavaiban is: »Ezek tehát a turkok jellemvonásai« (60. cz.) feltalálja, mert a császár utána veti: »melyek a bolgárokétól csak abban *különböznek*, hogy a mikor ezek a keresztények vallását fölvették, röviddel rá a római erkölcsök hatása alatt megváltoztak s hitetlenségökkel levetkeztették vadságukat és nomádságukat is.« (55. l.)[1]

Látni való tehát, hogy Gyomlay Gyula theoriája bölcs Leo taktikájáról az eddigi felfogással szemben az, hogy a mit Leo a turkokról mond, az nem igaz, mert azt a bolgárokra érti. De a mit a bolgárokra ért, az sem igaz, mert Mauricius munkájából van kiírva. A mit pedig az írt a VI—VII. század fordulója táján a hunn-féle népekről, az már nem illik a IX—X. század fordulóján élő, szintén hunn-féle népekre. E mellett azután folyvást gáncsolja Leót, kisebb-nagyobb, megengedem hogy igaz, de a főkérdés eldöntésére épen nem lényeges dolgokban. Azok részletezésével tehát nem is fárasztom az olvasót. Nem támogatják azok az értekezés eredményét, melyet Gyomlay Gyula végül e szavakban foglal össze: »Tehát szerintem magában véve abból a tényből, hogy Leo a Mauricius

[1] MHK. 39. l. Gyomlay Gyula által nem kifogásolt fordítás.

avarjairól szóló adatokat látszólag a turkokra (voltaképen pedig a bolgárokra) alkalmazta, egyáltalában nem következik, hogy amaz adatok, kivált részleteikben, valóban illettek is a mi őseinkre, s ilyenformán állítom, hogy Leo taktikájának mindazon részei, melyek Mauriciuson alapulnak, történeti és tárgyi szempontból teljesen értéktelenek, *a turkokra vonatkozó részleteknek pedig egyáltalában nincs helyök a magyar történeti kútforrások között* mindaddig, míg valakinek Leotól és Mauriciustól egészen független források alapján nem sikerül bebizonyítani azt, hogy a VI. századbeli avar nép életmódja s hadiszokásai a IX—X. századbeli magyarokéival *teljesen* megegyezők voltak.« (67—68. ll.) Ennél a nagy mondásnál ugyan Gyomlay Gyula — úgy látszik legalább — egy kis kibúvó ajtót hagy magának; *teljes* megegyezést kíván s így bármi kis eltérés vagy nem igazolt azonosság megmentené állítása helyességének legalább *külszínét*, de csakis a külszínét. A bizonyítás terhét azonban azok után, miket Leo dolgozó módjáról, magából munkájából ismerünk s Gyomlay Gyula maga sem tagad, nem háríthatja az eddigi felfogás védőire. Arra nem elég, hogy ő el tudja »bölcs« Leót valami hülyének képzelni; ezt a hülyeséget be is kellene bizonyítani, vagy pedig igazolni, hogy az avar és magyar életmód és hadiszokás, ha nem is teljesen, de lényegesen különbözött egymástól. S ezt nem is volna valami nehéz dolog kimutatni, ha e különbség csakugyan fennállana. Gyomlay Gyula ugyan azt kívánja, hogy a két nép viszonya Mauriciustól és Leotól *függetlenül* állapíttassék meg; de Mauricius említése talán csak nem szerencsés stilizálás, mert hiszen azt maga sem tagadja, hogy ennek munkája gyakorlati természetű, s így azt, a mit az avarokról mond, igaznak elfogadhatjuk. Van tehát az avarokról elég részletes és megbízható képünk, nem is tekintve az írókban itt-ott előforduló, Mauriciussal épen nem ellenkező vonásokat s a pusztai lovas népek általános természetét. Az, bár Gyomlay Gyula, úgy látszik, kétségbe vonja, majdnem a legapróbb részletekig mindig ugyanaz volt, mert nem lehetett másképp. A pusztai lovas életnek s ebből folyólag az élelmezésnek, mozgásnak, hadviselésnek exigentiái, feltételei nem változnak, s ugyanazok voltak a skythákná mint a hunnoknál, a hunnoknál mint az avaroknál, — s így alig különbözhettek a magyaroknál, mint nem különböztek a későbbi kunoknál, mongoloknál, vagy a mai kirgizeknél és turkománoknál. Mauricius is, mint feljebb említők, egy kalap alá fogja az avarokat a turkokkal és más hunn-féle népekkel, és nem is csodálkozhatunk, hogy a német forrás, mely

a magyar honfoglaláshoz legközelebb esik, a fuldai évkönyvek, a magyarokat avaroknak nevezi. Különben azt, a mi különbség volt — ha volt — a magyar és avar közt, nem is volna nehéz kimutatni, mert hiszen Leo nélkül is elég adatunk van a magyarok szokásairól és hadviseléséről. Ilyesmit bizonyítani azonban Gyomlay Gyula meg sem kisérti. Nehéz is volna, mert ha ez elszórt, hol nagyobb, hol kisebb terjedelmű adatokat vizsgáljuk, nagyon kevés lesz Leo tudósításában, mit meg ne erősítenének, olyan pedig nincs — én legalább nem emlékszem olyanra — a mi vele ellenkeznék. Azt hiszem tehát, hogy Gyomlay Gyula értekezése után sincs oka a magyar történetírásnak, hogy szegény bölcs Leot kútfői sorából kitörölje. Ha nem is tekinti olyan *egyetlen*. standard work-nak, milyennek Salamon Ferencz akarta feltüntetni: használni fogja, mint eddig; sőt, ha Gyomlay Gyula *megállható* gáncsait tekintetbe veszi. még nagyobb lelki megnyugvással fogja használni, mert ha *csak* ez a hibája Leonak, úgy első rangú kútfőnknek kell tekintenünk. PAULER GYULA.

Magyar alkotmány- és jogtörténet, tekintettel a nyugati államok jogfejlődésére. Irta *Timon Ákos*. Budapest, 1902. Politzer Zsigmond és fia. 8-r. IX, 676 l.

Nem tudunk az újabb időkben jogi oktatásunk történetéből fontosabb mozzanatot a *magyar alkotmány- és jogtörténet* egyetemi tanszékének felállításánál. Ezzel vált lehetővé, hogy a magyar jogász ifjuság, a többé-kevésbbé meddő egyetemes excursiók helyett, a hazai jogintézmények termő talajára lépjen s azok nemzeti légkörében erős nemzeti irányú jogérzéket szívjon magába; hogy lássa a magyar alkotmányt a maga teljes fenségében, csodálatos egységében, logikus fejlődésének megragadó varázsában; lássa, hogy alapjai erősek és mélyek, a mint erős és mélyenjáró volt az alapító nagy király akaratereje, áttekintése, szervező képessége; hogy oszlopai hatalmasak, ívezetei merészek, a mint hatalmas és bátorlelkű volt a nemzet, mely megalkotta; lássa, hogy szerkezete bámulatos, minden részében nemzeti, hogy hivatása az örökkévalóság, hogy emelője a nemzeti öntudatnak, egyetlen palladiuma a nemzetnek. És ha az újabb nemzedék megértette igazán, hogy a magyar szívben, magyar elmében miért domborodott ki kiválóképen a jognak szinte makacs szeretete, s ha elmondhatjuk, hogy az ezeréves magyar alkotmány tudata, mi eddig jóformán sejtésszerű köztudat volt, *tudományos rendszer* lett: akkor igazolva van az a várakozás, melyet a magyar alkotmány- és jogtörténet tanszé-

kének szervezéséhez kötöttünk, és kezünkben a mérték, melylyel *Timon Ákos* előttünk fekvő munkájának értékét megbecsülhetjük.

Alkotmánytörténetünk kereteit maga *Werbőczi István*, a hatalmas nádor, korának egyik legnagyobb jogtudósa rakta le az *Opus Tripartitum*-ban. Az általa taposott ösvényen indult meg azután a XVIII-ik század jogtudósainak elég tekintélyes sora, a kik között, sajnos, több olyan is volt, kit kellő történelmi készültség nélkül pusztán a jóakarat vezetett, és sok olyan, kinek tollát az elfogultság jellemezte. Ily módon történt, hogy a köztudatban tisztán élő jogintézmények egyes részeit vastag rozsda fogta be, melynek eltakarítása részben még ma sem sikerült teljesen. Annál kevésbbé, mivel a XVIII-ik század derekától kezdve mind gyakrabban ismétlődő absolutistikus törekvések megbénították az igaz magyar jogérzéket is.

Ezen különben nincs mit csodálkoznunk. Hiszen a jogtörténelem, mint a jogtudomány önálló ága, maga is csak újabb keletű. *Savigny Frigyes Károly*, a frankfurti egyetemen a római jog híres tanára, 1815-ben indította meg Heidelbergában azt a folyóiratot, mely kizárólag a jogtörténetnek volt szánva. Ebben, és Thibaud, Gönner meg mások ellen folytatott polemiájában állapította meg ezen tudományágnak első tudományos rendszerét, mely lassan, de biztosan hódított Európa összes jogtudósai között.

Nálunk *Wenzel Gusztáv* írta meg az első jogtörténeti művet, mely azonban az európai egyetemes jogtörténet tankönyve volt s a melyben a magyar jogtörténet csak mellékesen jelent meg. Ezen a nyomon haladt *Hajnik Imre* is hasonló tárgyú remek művével s egyes kérdéseket fejtegető, mindig nagy alapossággal megírt tanulmányaival.

A magyar jog történetének első kisérlete szintén a mesternek, Hajnik Imrének nagy tudományát hirdeti. Azonban ez a, műve — sajnos — csonka maradt, a mennyiben csupán az első kötet jelent meg belőle.

Szerencsésebbnek mondhatjuk Timon Ákost, ki a meglévő történelmi anyagnak és irodalomnak felhasználásával, ittott saját eredeti kutatásai alapján írta meg művét, helyes tapintattal egyeztetve össze a jogtörténelem két alkotó elemét: a történelmet és a jogtudományt.

A jogtörténész szerepe a mily fontos, ép oly nehéz is. Kétségtelen, hogy jóval többoldalú tudást kíván, mint a puszta történetírás. Egy bölcseletileg mívelt történész számos mezőt találhat, a hol egészen szabadon, otthonosan mozoghat. Ellenben a jogtörténésznek a jogi tudáson, kiélesített jogérzéken

kívül, a mennyiben valamely nemzet jogtörténetének egész területét teszi kutatása tárgyává, a történetírói tulajdonságok mellett még az egyházi intézmények szellemének, azok szervezetének alapos ismeretét, sőt bizonyos mértékű theologiai tudást is kell magával hoznia. E nélkül azon szoros viszonynál fogva, melyben az állam és egyház évszázadokon keresztül állottak s részben ma is állanak, lépten-nyomon megbotlik, megzavarodik.

Az előttünk fekvő mű szerzőjének hivatottságát épen ezek a képességek adják meg, és épen ezekben rejlik művének kiválósága s minden bizonnyal várható sikere.

Timon Ákos, könyvének tárgyalási módszeréül a jogélet fejlődési menetéből folyó idő-csoportosítást vette ugyan, ezt azonban szerencsés kézzel kötötte össze az elméleten alapuló módszer összes előnyeivel. Ehez képest a magyar alkotmány- és jogtörténet átalakulási fázisainak megfelelő *négy* külön korszakot különböztet meg; és pedig: 1. az *ősi államszervezet* korát; 2. a *Szent István-féle államszervezet* korát, mely az Árpádok magvaszakadtával szűnik meg; 3. *a szent korona közjogi fogalmához fűződő államszervezet* korát, mely 1308—1608-ig terjed, és végül 4. a *rendi alkotmány* korát, melyet az 1848-iki nagy átalakulások váltanak fel. A mű tartalmát az első három korszak alkotmány-történetének tárgyalása képezi.

Az első korszak keretében a Magyarország területét érintő államalakulásoknak és népmozgalmaknak a honalapítás előtt lefolyt összefoglaló történetén kívül, az *ősi államszervezet* és *birtokrend* beható ismertetését nyujtja. Rendszeres, tudományos jogi feldolgozását adja azon megbecsülhetetlen anyaghalmaznak, mely kivált gr. *Kuun Géza* fáradhatatlan buzgalma, kritikai éleslátása által tárult fel előttünk. Világosan látjuk az ősi állami és jogi szervezet bonyolult épületét; szemléljük a nemzeti kötelék jelentőségének finom szálait, a nemzetgyűlés szerkezetét, a vezérek és nemzetbírák jogállását. Előttünk áll az ősi birtokrend és annak a nemzet kialakulására való hatalmas befolyása.

A második korszak, mely a Szent István létesítette államszervezettel ismertet meg, két főrészre oszlik. Az első rész a monarchia alakulását, fejlődését és hanyatlását tárgyalja; a második részben pedig maguk a jogintézmények jelennek meg szemeink előtt.

Az első rész a történeti és jogtörténeti előzményeken kívül hat fejezetben tárgyalja a tételt. Előadja a *királyság* intézményét; feltünteti a *rendi szervezetet;* bemutatja a *központi* és ismét külön a *vidéki kormányzatot* meg *törvénykezést;* megismertet a *pénzügy* és *hadügy* állapotával s végül a *királyság* és az

egyház jogviszonyát, e két hatalom egymásra való hatását, a közösen létesített jogrendet mutatja be. A második rész, mely a jogintézményeket tárgyalja, a jogforrások felsorolása után három fejezetre oszlik, melyek elseje a *magánjogot*, másodika a *büntetőjogot*, harmadika a *perjogot* tárgyalja.

A harmadik korszak, a szent korona államszervezetének kora, az új államszervezet alapelveinek ismertetése után négy fejezetben tárgyalja a *királyság* és a *korona* intézményét, a *rendi szervezetet*, a *törvényhozó hatalom* és az *országgyülések* s végül a *végrehajtó hatalom* szervezetét.

Ezen tagoltság, melynek kezdő és nyugvó pontjait hazai történelmünknek amúgy is korszakot alkotó évei jelzik, és azon körülmény, hogy az egyes részek, mint gerinczhez a bordák, úgy sorakoznak természetes rendben a könyv vezérlő elvéhez, az önálló magyar államiság magasztos eszményéhez: az egész óriási anyagot áttetszővé teszi, tisztán állítja elénk. Valóságos kristálypalota ez, melynek termeit a biztos szemű kutató egy pillantásra áttekintheti, hol a kevésbbé járatos is könnyen tájékozódhatik, a kezdő pedig kevés fáradsággal és körültekintéssel bizton haladhat előre. És ezen erős logikus elmével megalkotott rendszer a tankönyvhöz méltó irály keresetlen egyszerűségében jelenik meg előttünk.

Nem tettem feladatommá, hogy Timon magyar alkotmány- és jogtörténetének tudományos rendszerét a maga egészében, vagy akár csak főbb vonalaiban is e lapokon bemutassam. Egy pillantás a föntebb részletezett beosztás vázlatára eléggé tájékoztatja az avatott olvasót. Látja az *alakilag* korlátlan, de *tartalmilag* korlátolt királyságot, melynek fénye nem homályosítja el a nemzeti közszabadság eszméjét és érzetét. Látja, hogy ez a királyság az idők folyamában, a középkor magánjogi irányú felfogása mellett, a benne itt-ott jelentkező hűbéri eszmék és intézmények ellenére is, *közjogi alakulatot* vesz és a magyar állami életet közhatalmi alapon nyugvó, alkotmányos jellegű szervezetté fejleszti. A közjogi jellegű királyság megerősödik, újabb gyökereket ereszt, és mellette megerősödik, gyökeret ver a szintén közjogi jellegű ősiségi rendi szervezet, fellép a különleges törvényhozó, és szerveket nyer a végrehajtó hatalom.

Az ősi államszervezet és birtokrend tömör vonásokkal megrajzolt képén kívül, különösen ki kell emelnünk az őskirályság jogi tartalmának szabatos körülírását, annak kidomborítását, hogy a királyi trón betöltése és a koronázás Szent István alkotmánya keretében miként alakult ki jogi szempontból; a közjogilag és a magánjogilag szabadok rendjéről szóló részeket; a királyi tanács mivoltának és jogi szerepének be-

ható ismertetését. Tudjuk, hogy történetünknek egyik legvitásabb pontja a vármegyei szervezet kérdése. Sok kiváló történetírónk foglalkozott már e kérdéssel. Szerzőnk a feldolgozott történelmi adatok s az elhangzott nézetek alapos tanulmányozása alapján, tisztán jogi szempontból szól a tárgyhoz és alkotja meg a régi vármegyének, mint a vidéki kormányzat és törvénykezés szervének képét. Ahoz a nézethez csatlakozik, mely szerint a vármegye, mint királyi kormányzati szervezet, a nemzetségek által meg nem szállott területeknek a királyi jog alá helyezése czéljából alakíttatott. Ebbe tehát a nemesek kezdetben, legalább közvetlenül nem vonattak be, hanem csupán az úgynevezett nem nemes szabadok: a várjobbágyok, szállónépek, várnépek és szabad földművelők. Ezen vármegye egységes szervezettel bírt, s így várkerületekről, meg külön politikai megyékről jogilag szó nem lehet.

Igen érdekes jogi momentumokat látunk a városok és a városi önkormányzat, a földesúri hatóságok és a mentelmi joggal felruházott területek, meg a külön joggal bíró népek, a kunok és szászok viszonyairól szóló, valamint a hadügyet és a pénzügyet tárgyaló fejezetekben. Mint összefoglaló fejezet érdekes a királyság és az egyház viszonyát ismertető, az egyetemes királyi kegyúri jogot meghatározó rész.

Az Árpádok jogi intézményeinek keretén belül a nemzetségi kötelékről és a családatyai hatalomról, a cselekvő jogképességről, a házasság ősi alakzatairól, az adományrendszer alapelveiről és általában a vagyonjogról szóló részletek költik fel különösen érdeklődésünket.

Becses része a műnek a harmadik korszak második fejezete, mely a *királyság és a szent korona* intézményét fejtegeti. Nagyon kívánatos lenne, ha a tudós szerző ezt a részt önállóan, kellő bevezetéssel ellátva, külön is megjelentetné, hogy így azok is tanulhassanak belőle, a kik különben az egész nagy munkát nem igen, vagy csak nehezen szerezhetik meg.

Ismeretes dolog, hogy hazánk alkotmányára, a mi állami, sőt nemzeti önállóságunkra vonatkozólag mily téves, sokszor bántó nézetek vannak elterjedve. Nagy szolgálatot tehetne e kitűnő könyv ügyünknek, ha német és franczia fordításban is napvilágot láthatna és hozzájárulna az olykor talán inkább tájékozatlanságból, mint rosszakaratból származó tudatlanság eloszlatásához.

Azzal az óhajtással zárjuk be vázlatos ismertetésünket, vajha Timon könyve a nemzeti érzés ápolása és nevelése, a nemzeti intézmények becsülése és szeretete körül megteremné azokat a gyümölcsöket, melyeket tőle joggal várunk.

Dedek Crescens Lajos.

Az Eszterházy-család és oldalágainak leírása. Irta gróf *Eszterházy János.* Kézirat gyanánt kiadja herczeg *Esterházy Miklós.* Budapest, 1901. Athenaeum kny. 8-r. XI, 281, 2 l. 4 színes czímerképpel és 11 genealogiai táblával. — *Az Eszterházy-család és oldalágainak leírásához tartozó Oklevéltár.* Összeállította gróf *Eszterházy János.* Kézirat gyanánt kiadja herczeg *Esterházy Miklós.* Budapest, 1901. Athenaeum kny. 8-r. IV. 270 l. Egy hasonmással.

Szinte álmélkodnunk kellene, ha nem ismernők hazai családtörténeti irodalmunk viszonyait, hogy egy oly országos hírű, előkelő nemzetségnek, mint az Eszterházyaké, a tudomány színvonalán álló monographiáját mind ez ideig fel nem mutathattuk. Tagadhatatlan, hogy ilyen szétágazó nagy nemzetség történetét megírni nem kis feladat, mert a reá vonatkozó anyag összegyüjtése sok időt, kritikai feldolgozása nagy körültekintést kíván.

Erre a munkára keresve sem lehetett volna alkalmasabb embert találni gróf Eszterházy Jánosnál, az előttünk fekvő két kötet néhai nagyérdemű szerzőjénél. Őt már az a szerencsés körülmény is mintegy eleve kijelölte családja történetének megírására, hogy mint a családból való hús és vér, másoknál sokkal inkább beleélhette magát annak traditióiba, értelmi és érzelmi világába. Dicséretűl azonban mindjárt itt meg kell jegyeznünk, hogy a vérségi összeköttetés révén sem engedte magát belesodortatni abba a hibába, melybe még a kevésbbé érdekelt író is könnyen beleesik, midőn hőseinek túlon-túl kedvez, fényoldalaikat látja csupán, ellenben hibáikról, emberi gyarlóságaikról megfeledkezik. Eszterházy János gróf szerette faját, de történetírói kötelességét soha sem tévesztő szeme elől. Ha nemzetsége egyik-másik rossz hírbe hozott, meggyanusított tagjának védelmére kél is, nem vakítja el a vérségi indulat, hanem okleveleket, érveket szegez a félrevezetett közvélemény ellenébe.

Igy czáfolja azokat a mendemondákat, melyek a család legkimagaslóbb sarjáról, Miklós nádorról keltek szárnyra. Az a tüneményes pálya, melyet a közepes vagyonú, egyszerű pozsonyi alispán fia az ország legelső méltóságáig emelkedve megfutott, sokaknak nem fért a fejébe. Ellenségei, kik vasakaratát, ellenállást nem tűrő nagyratörését, kiváló szellemi tehetségét jól ismerték, csak rágalommal árthattak neki. Már mint ifju emberről elhíresztelték, hogy a dúsgazdag Mágocsy Ferencz feleségével viszonyt folytatott, azután az iszákos férjet méreggel tette el láb alól, hogy özvegyével Dersffy Orsolyával nagy hirtelen ellakván a lakodalmat, a munkácsi uradalomba bele-

üljön. A monographia írója higgadtan, meggyőzőleg kimutatja, hogy e kósza hírt, mely az 1620-ban megjelent *Querela Hungariae* cz. könyvben még nyomdafestékre is érdemesíttetett, az ellenséges Thurzók röpítették szélnek.

Ismétlem: a szerző megvédi hőseit, nem hibáiktól, hanem a jogtalan rágalmaktól. Ő maga is elismeri Miklós nádorról, hogy szenvedélyes vagyonszerző volt; de ez a szenvedély — ha tisztességes úton keres kielégítést — magában véve nem lehet bűn, hanem inkább a család megbecsülésére, emelésére irányuló erény.

Az Eszterházy család Miklós nádorig az ország kisebb családai közé tartozott, még akkor is, mikor a csak nemrég betelepedett Thurzók már nagy gazdagság, hírnév és dicsőség aranysugaraiban fürdöttek. Pedig az Eszterházy család több évszázados multra tekinthetett vissza. A *Salamon* nemzetségből származott, melynek legrégibb ismert tagja, *Mokoud*, mint III. Béla király pristaldusa említtetik egy 1186 évi oklevélben. Más oklevelekben is fordulnak elő a XII-ik században Salamonok, de a vérségi összeköttetés csak a XIII-ik század elején élt Miklós comestől vezethető le szakadatlanúl. E Miklós unokájának, Lukácsfia Péternek fiai: János és Miklós népesítették be a Csallóközön Vatha mellett azt a puszta területet, melyet *Zerhásháza* vagy röviden *Zerhás* néven neveztek. Ennek a Miklósnak fia Balázs, már *Zerhási*-nak kezdi magát nevezni, megkülönböztetésül a Bélvatai, Tankvatai, Illyésvatai (a későbbi *Illyésházy*) Salamon atyafiaktól.

A *Zerhás* név a monographia írója szerint »jelenben is a Csallóközben bár ritkábban dívó, de az előbbeni századokban szokásos, nem igen magas tetőzetű, náddal fedett kinyúló eresz, vagy az ott most is használt tájszólás szerint *zerhával* ellátott fedelű lakháztól, a milyent a Csallóközben manap is *zerhásház*-nak neveznek, tapadt. Zerhának synonymja lévén *eszterha*, lett Zerhásházából *Eszterhásháza* és *Eszterháza*.« Elég tetszetős magyarázat, de kérdés, a nyelvészeket kielégíti-e?

Zerhási Balázs dédunokája Ferencz, már Pozsony megye alispánja. Általa terebélyesedik el a családfa. Feleségétől, Illyésházy Zsófiától tizenhárom gyermeke született. Ezeknek a leszármazottjait már csak ágak szerint lehet számon tartani. Miklós a *fraknai*, Dániel a *cseszneki*, Pál a *zólyomi* ág alapítója lesz. Később még jobban szétágazik a család. Ferencz és Pálffy Szidónia egyik fia, Miklós koronaőr, megalapítja a *tatai* ágat, másik fia, Ferencz horvát-tótországi bán a *cseklészi*, Antal kurucz generális (Ferencz és Thököly Katalin fia) pedig a rövidéletű *hallwylli* vagy franczia ágat. Ezek közül a legkivá-

lóbb sarjakat hajtja s a család nevét és nagyságát legmagasabbra emeli a fraknai ág. Megalapítójáról, Miklósról, röviden már szóltunk. Az 1625-iki soproni országgyűlés nádorrá választotta; nem mint egyszerű nemesembert, mert 1613-ban már az ország bárói közé emelkedett, nem is mint középbirtokú nemest, mert két felesége, Dersffy Orsolya és Bedegi Nyáry Krisztina révén már nagyterjedelmű uradalmakkal rendelkezett. Tizenkét gyermeke közül leginkább ráütött Pál úrfi. Szellemi tehetségre nézve messzeállott ugyan atyjától, de szerencséje nagyobb volt. 1681-ben nádorrá választják, 1687-ben megkapja a római szent birodalmi herczegi czímet. Loyalitásának köszönhette, a miben túltett apján. Ezt a gyengéjét már kortársai is szemére lobbantották. Sógora Thököly Imre, nyilt kiáltványban vágja szemébe: »Szégyen gyalázat, hogy egy Eszterházy a római birodalmi herczeg czíme után eseng, mintha bizony Magyarország nádorának méltósága nem volna hasonlatlanúl több annál.« A vagyongyüjtésben is vetekedett apjával; ebben még utódai sem érték utól. Szarvkő, Kapuvár, Pottendorf, Köpcsény, Kőszeg, Nagyszalonta hatalmas uradalmai mind az ő szerzeményei. Ellenségei azzal is gyanusították, hogy második feleségét, Thököly Évát is csak vagyonáért vette el. Annyi bizonyos, hogy ez a házasság szerencsétlen volt, mert később ágytól-asztaltól elválva éltek.

A fraknai ágból meg kell még említenünk Miklós táborszernagyot, a ki 1804-ben De Ligne herczegtől az edelstetteni apátságot megvásárolván, ezáltal birodalmi herczegesített grófságra emelkedett, s a herczegi czímert, mely eddig az Eszterházy, Nyáry és Thurzó czímerek összetételéből állott, az edelstetteni apátság czímerével bővítette. Miklós herczeg még különösen két szempontból nevezetes egyéniség: egyik, hogy a nagy Napoleon állítólag őt szemelte ki a detronizált Habsburgok magyar trónjára; másik, hogy ő volt a hírneves Eszterházy-képtár megalapítója. Unokája, Pál-Antal, szintén emlékezetes alak történetünkben, mint az első független felelős magyar minisztérium külügyminisztere.

A család többi ágazataiból is kimagasló alakokkal találkozunk. Általában majd mindegyik szerepelt a politikai, diplomácziai, papi, de legkiváltképen a katonai pályán. A cseszneki ág, mely Mihály és Darabos Mária két fiában, Dánielben és Lászlóban ismét két ágra, u. m. az öregebb vagy *erdélyi*, s az *ifjabb cseszneki* ágra szakadt, különösen a róm. katholikus egyháznak nevelt kiváló férfiakat; mint II. Imre esztergomi érseket (1663—1745), III. Imre nyitrai (1689—1763), II. László-Pál pécsi (1730—1799), III. László (1769—1824) rozsnyai püspököket.

A nagy vagyonon, fényes családi összeköttetéseken kívül különösen a törhetetlen loyalitás biztosította az Eszterházyaknak a legelőbbkelő állásokat. E tekintetben példátlanúl üt ki a családból Antal gróf, a ki ifjontan II. Rákóczi Ferencz mozgalmához csatlakozván, mellette jóban-rosszban nemcsak kitartott, hanem még a békekötés után sem hagyta el fejedelmét, megosztá vele a bujdosás sanyaruságait s ő is Rodostóban hunyta örök álomra szemét. Ismét csak a monographiája íróját kell dicsérnünk, hogy ennek az egyetlen igazán kurucz vérének a pártatlan elismerés s az őszinte becsülés meleg hangján vázolta meg élete történetét a Thaly Kálmán által itt-ott közrebocsátott adatok alapján.

A monographiához, melyet a nemesi és herczegi czímerek jól sikerült színes rajzai diszítenek, vaskos Oklevéltár járúl. A lelkiismeretes szerző módot kívánt adni olvasóinak, hogy állításait ellenőrizhessék.

A gyüjtemény széles alapon indúl meg. Kezdetben fölveszi azokat az okleveleket is, melyek a közös ősökre, a különböző, de mégis vérségi kapcsolatban álló Salamonokra vonatkoznak; később azonban, midőn az Eszterházy család külön válik, különélete kidomborodik, csupán a családot érdeklőket közli. Az okleveleket nagy szorgalommal gyüjtötte össze munkájához a megboldogult író. Legtöbb anyagot a családi levéltáron kívül az Országos Levéltár, a pozsonyi káptalan, a Kisfaludyak répczelaki, s a Batthyány-Illyésházyak lajtafalusi levéltárai szolgáltattak. Ez anyag egy része korábbi publikációkból már ismeretes ugyan, de az újranyomtatás még sem vált feleslegessé, mert az oklevelek így együtt, egy czélból csoportosítva és összesítve, érthetőbb, világosabb képet nyujtanak. Maga a kiadás gonddal, szakembernek is dicséretére váló pontossággal készült. Nagy hiánya csak az a két könyvnek, hogy névmutatóval nincs ellátva.

—YJ—

Arany László tanulmányai. Első rész: Irodalmi és nyelvészeti tanulmányok. — Második rész: Történelmi és politikai tanulmányok. Budapest. 1901. Franklin-társ. kny. 8-r. 4, 414, 2 l., 448. 2 l. (Arany László összes művei, II. III. köt.)

Arany László összes műveinek második és harmadik kötete, a tanulmányok, több olyan essayt tartalmaz, mely e folyóirat olvasóinak figyelmére is érdemes; ez okból, ha csak futólagosan is, számot adunk a történelmi vonatkozásúakról a következő sorokban.

Arany László 1866—1894-ig írt irodalmi, nyelvészeti,

történelmi és politikai tanulmányokat, melyeket összes művei között Gyulai Pál gyüjtött össze és adott ki a *Budapesti Szemle* és a Salamon Ferencz szerkesztette *Budapesti Közlöny* hasábjairól s részint kéziratból. E tanulmányok között legérdekesebbek a *Magyar népmeséinkről*, *A magyar politikai költészetről*, *Mahomet*, *Az írói és művészi tulajdonjogról*, *Mai viszonyok a nyugati világban*, *A magyar emigratió mozgalmai*, *Kossuth és a pragmatica sanctio* stb. czímüek, figyelmen kívül hagyva itt a tisztán irodalmi és nyelvészeti tárgyúakat, a melyek azonban philologiai szempontból szintén fontosak.

A magyar népmesékben nyilatkozó magyar szellem ősi nyomait Arany László fejtegette először nálunk behatóbban s alaposabb összehasonlítás útján. Mind Ipolyi, mind Henszlmann felfogását mellőzte s úgyszólván lélektani alapon s a történelmi fejlődés számbavételével vizsgálta a többi között, milyen népies költői alkotások őrzötték meg a kereszténység első nyomait, a hős mondák maradványait, a krónikák adatait stb. Jól választott példákkal világosan kimutatja, mit nézhetünk a magyar nép képzelete alkotásának s mit kölcsönvételnek. Azóta e tekintetben az ethnographia sokat haladt, de Arany László fejtegetései maig is becsesek, s vizsgálódásainak eredményeivel számolniok kell mindazoknak, a kik a népmesékben nyilatkozó ősi magyar szellem költői munkáival foglalkoznak.

A magyar politikai költészetről írt legismertebb tanulmányában azt a kapcsolatot vizsgálja, a melyben költészetünk politikai életünkkel volt a XVI-ik századtól kezdve a XIX-ik század közepéig. Veszélyben forgó nemzeti életünk leggazdagabb forrása hazafias lyránknak, mely a vallási küzdelmekből táplálkozva egészen a XVII-ik század közepéig, elválaszthatatlan a kor általános irányától. De nemcsak a lyra, az epikai költészet is e forrásokból merít a XVI. és XVII. században, míg azután a vallási küzdelmek csilapultával a kurucz korban csak a nemzeti élet viszontagságai ihletik költőinket. Érdekesen világítja meg Arany László a nemzeti küzdelmek hatását a XVII. század költőiben, kivált Gyöngyösi Istvánban, a kinek politikai felfogása a kényszerítő körülmények hatása alatt nagy változáson ment át. Pedig Arany László még nem tudta, hogy az »*Az ki régen fegyvert fogott hazájáért*« kezdetű éneket szintén Gyöngyösi írta. A nemzet mély fájdalma a XVIII-ik század közepéig viszhangzik költészetünkben, onnantól fogva a század vége feléig a szegény elnyomott jobbágyság panasza. Majd a nyugati műveltség beáradása a szatirának kedvez, a mely különben a vallási küzdelmek kora óta mindig lövöldözte nyilait mindazokra, kik akár a vallás, akár a politikai élet

terén maradiak vagy türelmetlen újítók voltak. S bár a jobbágyok állandóan panaszolják helyzetük sanyaruságát, e panaszt nem igen hallják meg nemeseink; még Orczy Lőrincz is egészen boldognak festi a paraszt nép sorsát. A franczia forradalom aránylag kevés hatással volt költészetünkre. A franczia eszméktől inkább óvni törekedtek költőink a nemzetet, semmint azokat terjeszteni. Még Csokonai is a nemesség conservativ lelkesedését zengi, s egyetlen forradalmi költőnk ez időben Bacsányi.

A XIX-ik század első felének politikai élete a legszorosabb kapcsolatban van nemcsak költészetünk, hanem általában egész irodalmunk fejlődésével, s Arany László itt már csak a legkimagaslóbb pontokat emeli ki, mert tanulmányának előre kiszabott szerkezetét nem akarja aránytalanná tenni. Mindenesetre csak sajnálnunk lehet, hogy alapos vizsgálódásával kissé részletesebben meg nem világította tárgyát, a miben nyilván az a körülmény is tartóztatta, hogy apja költészetével ne foglalkozzék bővebben. Műve azonban így is egyike a legjobb e fajú essayinknek.

Szorosan vett történelmi tanulmányai közt a *Mahometről* szóló fölötte sikerült. A legkitünőbb külföldi források alapján oly vonzóan ismerteti Mahomet életét, fejlődését és az általa alapított vallás megerősödését, hogy nemcsak a történettel szakszerűleg foglalkozó, hanem a művelt közönség is élvezettel s haszonnal olvashatja. A »*Mai viszonyok a nyugati világban*« című tanulmányáról ugyanezt mondhatjuk. Különösen Német- és Franczia ország állapotáról szól ugyan társadalmi, közéleti, politikai és irodalmi tekintetben, de helylyelközzel ügyet vet az angol és olasz városok életére is. Élénk rajzai, leírásai, elfogulatlan itéletei, az utóbbi század történetében való jártassága és sokoldalú ismeretei, szemlélődéseit nagyon tanulságossá teszik.

A mi szempontunkból azonban mégis azon essayket tartjuk legtöbb figyelemre méltóknak, melyekben Arany László a magyar emigráczió, s Kossuth és a *pragmatica sanctio* kérdéseit tisztázza. Mind a két nagybecsű dolgozatában Kossuth *Iratai*-ból indúl ki, de e mellett kellő tekintettel van egyéb adatokra is. Az elbeszélés anyagát jórészt Kossuthtól veszi és nagy világosságot önt a bonyolult kérdés szálainak kapcsolatába. Éles szeme mindenütt megtalálja az egymáshoz illeszthető oki és okozati összefüggést, igazságérzete a kellő kritikai hangot. Kossuth kivételes egyéniségének varázsa sem teszi elfogulttá. Inkább megértetni törekszik az események és körülmények egymásra ható rugóit, mint pusztán az itélőbíró szere-

pét játszani. De a mint a Kossuth irataiban található szétszórt adatok szálait egymásba fonja, közbe-közbe megállapodik egy-egy fontosabb okozat igazolása mellett s férfias nyiltsággal és szakértelemmel mondja ki itéletét. Bámulja Kossuth fáradhatatlan törekvéseit, hogy annyi kudarcz sem tudta reményeit összetörni; de egyszersmiud kimutatja, mily ingatag alapon építette föl újabb reményeit a nagy szabadsághős, és sokszor mennyire nem vette számításba a tényleges állapotokat, mikor az emigráczió ügyének oly európai fontosságot tulajdonított s mikor az emigráczió sikertelenségeért a nemzetet okolta, hogy az »a jogfeladás sikamlós mezejére« lépett. Jól mondja az író, hogy Kossuth ily tekintetben is kivételes egyéniség. »Tévedései épen oly kevéssé mérhetők hétköznapi mértékkel, mint ritka szellemi tulajdonai. Azok, mint ezek, kolossális arányokat öltenek nála.« S bár az emigráczió mozgalmai csak ingatag kisérletek voltak, nagyban hozzájárultak a nemzet érdekeinek előmozdításához, mert »a nemzet erőforrásainak bizonyítékául szolgáltak és a kiegyezési alkudozásoknál nyomatékúl estek a mérlegbe.« Valamivel erősebb kritikai hangon szól Kossuth azon vádjáról, hogy Deák a pragmatica sanctiót a magyar államjogba »becsempészte.« Mind a törvény szavaiból, mind Deák beszédeiből kimutatja Kossuth tévedését, a ki a fölvetett kérdés egész irodalmát figyelmen kívül hagyta.

Nagyobb tanulmányai mellett kisebb birálatai is érdemesek arra, hogy összegyüjtve jussanak a közönség kezébe. Gyulai az előszóban jól kiemeli Arany László írói érdemeit, melyek műveit maradandó becsűekké teszik.

Váczy János.

TÁRCZA.

SZÓVÁLTÁS AZ »EGYHÁZTÖRTÉNELMI EMLÉKEK« ÜGYÉBEN.*)

I.

Kell-e magyaráznom, hogy az oklevéltárak szerkesztőinek szigorú kötelességük vigyázni, hogy hamis leveleket, hibás adatokat ne adjanak — legalább figyelmeztetés nélkül ne — a feldolgozó, jóhiszemű történetíró kezébe?

Ezen kötelességünket tartottuk szem előtt, midőn az *Egyháztörténelmi emlékek* közé nem vettük föl a kései, bizonytalan tudósításokat, vagy a kései, czélzatos hamisítványokat. Igy pl. nem közöltük Szántó Istvánnak, Istvánffy Miklósnak és Pázmány Péternek a protestantismus kezdetéről szóló nyilatkozatait, s nem közöltük a protestáns Scultétinak, Iratosinak vagy másoknak kései tudósításait és hamisítványait sem, sőt annak megmutatása végett, hogy bennünket ezek kihagyásában csakis a történeti igazság szeretete vezérelt, én még egy kis értekezést is ragasztottam az *Egyháztörténelmi emlékek* végéhez s abban igazolni ügyekeztem, miért hagytam ki egypár hibás, kései tudósítást a gyüjteményből.

Miről van szó? Arról, föl kellett volna-e vennünk az 1520—29-iki egyháztörténelmi emlékek közé Scultéti és Iratosi tudósításait, Zemplén megye hadainak 1526-iki összeírását, a sárospataki hagyományt Kopácsinak 1530-iki sárospataki működéséről és az Oltárditól közölt 1523-iki halasztó parancsot vagy nem?

I. Révész Kálmán Scultétinak igazságot akar szolgáltatni és igy őt az 1520—29 évekre nézve szavahihető tanunak tartja. Én két okot vetettem föl Scultéti szavahihetősége ellen. Az egyik az, hogy a hivatalos, pontos adatok szerint Grynaeus (Greiner)

*) Olv. Révész Kálmán bírálatát az *Egyháztörténelmi Emlékek*-ről (*Századok*, 1902. 654 és köv. ll.) és *A protestantizmus első magyarországi hirdetőire vonatkozó tudósítások bírálata* cz. czikkét. (*Századok*, 1902. 760 és köv. ll.)

Simon 1520 előtt tanított Budán; a másik az, hogy Grynaeus csak 1532-től kezdve foglalkozott hittudományi dolgokkal, azelőtt nyelvész volt. — Révész az első okot nem fogadja el, mert szerinte csak az bizonyos, hogy Grynaeus 1523 ápr. 17-én Wittenbergben iratkozott be (én úgy értelmeztem e beiratkozást, hogy az 1522. okt. 18. —1523. ápr. 25-iki félévet ott töltötte) s így szerinte 1516—1523 ápr. 17-ike közé esik Grynaeus »budai működése, melyet a bécsi könyvtári búvárkodás *lehet*, hogy csak nehány hónapra szakított meg.« Ez a *lehet* szó azonban megfosztja Révész okoskodását minden értékétől, mert az ellenkezője még inkább *lehet*. Hiszen a könyvtár szabad használatát (claves ad librariam) az egyetemi licentiatusok (s ilyen volt Grynaeus is) azért szokták kérni, hogy azután előadásokat tartsanak Bécsben.

A második okra Révész nem szól semmit. Mert azzal, hogy Grynaeus »1526 óta arithmetikát, musikát, geometriát és astronomiát is tanított«, csak nem azt akarja bizonyítani, hogy tehát Grynaeus odahagyta a philologiát és theologussá lett?!

Igy tehát a második ok, a mely hihetetlenné teszi Scultétinak harmadik kézből kapott tudósítását, még mindig fennáll. Thommen,[1]) a kinek műve 1889-ben jelent meg, s a ki Streubernek Révésztől idézett művét, valamint Grynaeus levelezését ugyancsak fölhasználta, határozottan mondja: »Endlich vertrieben ihn von dort (Budáról) die Verfolgungen der Dominicaner, *die er sich als Anhänger der humanistischen Richtung*, in welche auch er ausgehend von humanistischen Studien geraten war, *zuzog.*« E szerint Grynaeus nem mint hittérítő, hanem mint nyelvész szenvedett üldözést. Ez pedig nagy különbség! Reuchlin és Rotterdami Erasmus is nagy megtámadtatásoknak voltak kitéve a domokos-rendiek részéről, de azért nem voltak protestáns hittérítők!

Timon és Turóczi, a kikkel Révész a Scultéti állítását támogatni törekszik, még annyi hitelt sem érdemelnek, mint Scultéti. Timon »nemes úrnőknek« (nobilibus matronis) tulajdonítja Grynaeus kiszabadulását a fogságból,[2]) holott a német írók szerint egyes főurak (magnates) jártak közben érte. Turóczi pedig Szalkai Lászlóval vetteti tömlöczbe.[3]) Pedig Szalkai csak 1524 április végén lett érsekké, s Grynaeus akkoriban már rég Németországban élte világát.

Ha Scultéti csak mint budai tanítót említi föl Grynaeust, ezt mint művelődéstörténelmi adatot (kivált ha kétségtelenné válna Révész K. véleménye, s Grynaeus működését 1520 junius — 1523

[1]) Geschichte der Universität Basel, 1532—1632. 109. l.
[2]) Epitome chronologica, 106. l.
[3]) Ungaria suis cum regibus, 88. l.

márcziusra tennők) fölvettük volna gyüjteményünkbe, de mivel mint a hitújítás kiváló és első harczosát emlegeti s ezzel másokat is tévedésbe vitt és vinne, nem vettük föl. Inkább egy csipetnyivel kevesebb legyen tudásunk, de igaz, mint több, de hamis.

II. Fel kellett volna-e vennünk Iratosinak azon tudósítását, mely később annyi protestáns egyháztörténetírónak kútforrásává vált? Maga Révész Kálmán beismeri, hogy Iratosi állítása »*egyszerüen képtelenség.*« Azt hiszem tehát, mindenki helyesnek tartja, hogy ilyen történelmi képtelenséget föl nem vettünk az 1520—29-iki egyháztörténelmi emlékek közé. S ez a fő!

Hogy én Sinay Miklósnak, Révész Imrének és Szabó Károlynak, tőlem is nagyrabecsült, érdemes történettudósainknak Iratosit czáfoló nyilatkozataival be nem érve, még részenkint is újra ügyekeztem Iratosi tudósításának értéktelenségét, hamisságát kimutatni, azt azért tettem, mert szomorúan tapasztaltam, hogy nemcsak a történettudomány színvonalán álló és az új adatokat élénk figyelemmel kisérő Révész Kálmánok, hanem elmaradt vagy általános kijelentésekkel, mások idézésével el nem némítható Rácz Károlyok[1]) is vannak.[2]) Ha mármost e részletes bonczolgatásnál két helyütt kevésbbé szabatosan szólok, nevezetesen, hogy Kopácsinak siklósi működését 1543-ig terjesztem ki (1542 helyett), hogy Kálmáncsehinek esetleges beregszászi (vagy munkácsi?! mert a kései írók mindkettőről beszélnek, pedig Munkács és Beregszász nem egy) papságát nem említem, vajjon ez menti-e Iratosinak nagy botlásait? vajjon ez megváltoztatja-e azon történeti valót, hogy Petrovics Péter csak 1551—1557-ben bírta Munkácsot s nem 1523-ban, mint Iratosi mondja?

III. Zemplén vármegye hadainak 1526-iki összeírását és az Oltárditól közölt, 1523-ra tett halasztó parancsot (V.) maga Révész

---

[1]) Rácz Károly — a ki legújabban azon állításával tette magát hirhedetté, hogy Mátyás király nem *Kolozsváron*, hanem *Hollósváron (!)*, vagyis az egykori Csanád-megyei *Hollóson* született — 1880-ban *A zaránd egyházmegye története* cz. a. megjelent munkájában (23—25. ll.) erősen hirdeti Iratosi állításait, sőt azt mondja, hogy már 1518 végén és 1519 elején »tizenegy híve égettetett meg hazánkban a reformácziónak« s 1520-tól kezdve több városban »gyülekezetekké alakultak a reformáczió hívei.«

[2]) Azt hiszem, Bunyitayt is e tudat kényszerítette azon, Révésztől megtámadott nyilatkozatra, hogy a XVI. század huszas éveiben nálunk »a reformácziót bevett« községek nincsenek. Természetes, hogy e nyilatkozat csak hivatalosan megalakult, a kath. egyháztól nyiltan elszakadt egyházközségeket tart szem előtt. Mert hogy 1522-től kezdve számos titkos és nyilt protestáns volt hazánkban, azt gyüjteményünk nyilván mutatja! De vajjon a hivatalosan megalakult, a kath. egyháztól magukat elkülönzött egyházközségekre nézve nincs-e Bunyitaynak igazsága? (Olv. *Századok.* 1902. 655. l.)

Kálmán is hamisítványoknak tartja. Ne keressük tehát őket elé azon szemétkosárból, a melybe méltán kerültek.

IV. Különösnek találom, hogy Szirmay hamisságának kiderülte után is Révész még mindig fenn akarná tartani a sárospataki, Kopácsit és Sztárait 1526—1530 közt Sárospatakon szerepeltető hagyományt. — Pedig ha valóban a történeti igazság földerítése volt sorainak czélja, úgy e hagyományról le kell mondania. Mert én nem tagadom Perényi Péternek Kopácsival és Sztáraival való érintkezését vagy Perényinek a protestantismushoz való csatlakozását, hanem csak azt tagadom, hogy Perényi áttérése 1530 előtt és Sárospatakon történt volna. Hogy pedig ezt joggal tagadom, bárki is beláthatja, ha tekintetbe veszi a következőket:

Siklós, Kopács és Sztára mind drávamenti helyek, és Sztára (hajdan Baranya, most Somogy megyében) a XV-ik század végén Siklós várának tartozéka volt.[1]) Tehát Kopácsi István, Sztárai Mihály (és az első protestáns zsoltárfordítók közt szereplő Siklósi Mihály) szintén drávamenti származású emberek valának s az is kétségtelen mind Kopácsiról, mind Sztárairól, hogy 1543 előtt Baranya megyében működtek. Mármost, ha Perényi Kopácsival és Sztáraival 1526 aug. 29-ike után rögtön Sárospatakon akart volna érintkezni és értekezni, akkor őket előbb Sárospatakra kellett volna szállítania s hivatalba állítania. De hogyan szállíthatta volna őket 1526 aug. 29-ike előtt oda, hogyan adhatott volna nekik ott kenyeret, mikor Sárospatak nem volt az övé?! vagy honnan tudhatta, hogy az övé lesz?

Hogy tehetjük-e Perényinek Kopácsival és Sztáraival való. és pedig Sárospatakon való összeköttetését »az 1527-re közvetlenül következő évek«-re? — erre megfelel Perényinek 1526—30-iki pályafutása. E pályafutás (a mennyiben az én fogyatékos könyvtáram segítségével megállapítható volt) ilyen:

1526 juniusától nov. 11-ig Perényi Péter temesi főispán és alvidéki főkapitány vala.[2]) Jelen volt 1526 aug. 29-én a mohácsi csatában, okt. 14-én a tokaji gyűlésen, nov. 10—12-én (legalább is!) a székesfehérvári koronázó országgyűlésen. Nov. 11-én kapja az erdélyi vajdaságot.[3]) 1527-ben márcziusban a Maros mentén hadakat gyüjt Cserni Iván ellen; ápr. 10-ike táján megütközik vele, de csatát veszít.[4]) 1527 nyarán átpártol Ferdinándhoz (már ez év

[1]) *Csánki:* Magyarország tört. földrajza, II. 649. l. A Zemplénmegyei Sztáráról e helyen szó sem lehet.

[2]) *Engel:* Monum. Ungarica, 196—197. — *Magyar Történelmi Tár*, XII. 226.

[3]) *M. Tört. Tár*, XII. 226—227. — *Szalay:* Magyarország története IV. k. 21.

[4]) *Századok*, 1883. 20—21. — *Karácsonyi:* Békés vármegye története, I. k. 89—90.

elején, ápr. 11-ike előtt tárgyalt vele)[1]) s így Budára megy. Átadja a koronát s november elején részt vesz Ferdinánd székesfehérvári koronázásán. Ferdinánd is erdélyi vajdává teszi.[2]) 1528 elején Erdélybe megy[3]) s ott közigazgatással, törvénylátással foglalkozik; aug. 11-én pl. Marosvásárhelyt, szept. 7-én Déván ül széket.[4]) Októberben Török Bálinttal együtt Lippa tájékán vereséget szenved a ráczoktól.[5]) — 1529 február 10-én Budán sürgeti fizetését. Majd újra Erdélybe megy, de junius 22-én a Barczaságban a János-pártiak megverik, úgy hogy kifut Erdélyből.[6]) Siklósra megy, s kincseit a szent koronával együtt összegyüjtve menekül, de útközben Kajdacson elfogják s aug. 20-tól — okt. 30-ig török fogságban van.[7])

E pályafutást szem előtt tartva, joggal kérdhetem: az 1527-re közvetlenül következő években ugyan hogy értekezhetett volna Perényi Sárospatakon Kopácsival és Sztáraival, mikor ő akkor Erdélyben, majd a Maros és a Dráva mentén küzdött, harczolt magáért s Ferdinánd pártjáért? Ugyan lehet-e csak gondolni is, hogy e rettentő harczok, pártküzdelmek idején, akkor, mikor Perényinek élete, vagyona, hazája forgott koczkán, ő hitbeli dolgokkal, egyházak rendezésével foglalkozott volna Sárospatakon?! De meg a kassaiak és Serédy Gáspár 1528-iki leveleiből az is bizonyos, hogy 1527 aug.-tól 1529 nov.-ig Perényi nem is bírta Sárospatakot, mert azt Atyinai Simon 1527-ben, Perényinek Ferdinándhoz való pártolása idején, Zapolyainak adta át s annak részére tartotta elfoglalva 1528 jun. 12-ig.[8]) Ekkor Serédy Ferdinánd részére foglalta el,[9]) de ez év szept. 23-án Atyinai és Kun Kocsárd visszafoglalták.[10]) Maga Serédy 1528 jun. 12-én, és Ferdinánd udvara a következő napokban semmit sem tudnak Perényinek sárospataki uraságáról, mert Serédy, Nádasdynak és Szalaházynak közbenjárásával a királytól kérte és kapta meg a sárospataki plebániát.[11]) Pedig ha Perényi Kopácsival és Sztárai-

---

[1]) *Századok*, 1883. 15.
[2]) *Szalay* id. m. IV. 59, 63. — Egyháztörténelmi Emlékek, I. 342.
[3]) *Szalay* id. m. IV. 81.
[4]) Székely Oklevéltár, III. k. 242. — *Beke:* Az erdélyi káptalan levéltára, 89—180.
[5]) *Óváry:* A M. Tud. Akadémia tört. bizottságának oklevélmásolatai, II. 28. — V. ö. M. Tört. Tár, XII. 230. — Egyháztörténelmi Emlékek, I. 402.
[6]) *Szalay* id. m. IV. k. 86.
[7]) U. o. IV. k. 88. és *M. Tört. Tár*, XIII. 194, 209.
[8]) Egyháztörténelmi Emlékek, I. 380—381.
[9]) U. o. 386.
[10]) U. o. 404—406.
[11]) U. o. 387, 388.

val ott csücsül Sárospatakon, talán neki is lett volna abba beleszólása?!

Tudom, hogy a ki nem akar meggyőződni, hanem kibúvót akar találni, az ezen bizonyítékok ereje alól is igyekszik valamelyes kibúvót keresni; azért nem is az ilyet, hanem az olyan embert, a ki a mesékből kibontakozni s tisztán akar látni, figyelmeztetem még a következő 1531-iki, Perényi vallási álláspontját megvilágító adatra: 1532 aug. 19-én írja Vitturi János (Zuan), Ferdinánd hadi tanácsának Velenczéből hívott egyik tagja, Bécsben kelt és Marino Sanuto naplójába fölvett levelében: »A magyarok elégedetlenek a törökökkel, mert Magyarország első báróinak egyike, Váradi Péter (Piero Varadim), *a ki a mult évben szép kisérettel Lorettóban járt* és a kit a méltóságos Köztársaság (la illustr. Signoria) nagy tisztelettel fogadott, a töröknek foglya volt, mikor ezen város (Bécs) megvívására jött, és oly igérettel bocsátotta el, hogy többé nem küzd a vajda (János király) ellen, úgy hogy letette fegyvereit és mostanáig nem avatkozott a dologba. Mikor a török Magyarországba jött, a nevezett P. Péter (P. Petro) hatvan lóval lábacsókolására ment, de jelentkezvén Ibrahim pasánál, ez őt letartóztatta, övéit felkónczoltatta.«[1]) Bár e helyütt Vitturi először Váradinak nevezi Perényi Pétert (testvéréről, kit abban a humanista világban Varadinensisnek hívtak, mert váradi püspök volt), kétségtelen, hogy róla beszél, nemcsak azért, mert csakis ő volt, a ki mind 1529-ben, mind 1532-ben török fogságba jutott, s nemcsak azért, mert alább maga P. Petro-nak írja, hanem azért is, mert ugyanezen dolgot, a lorettói zarándoklat kivételével, aug. 26-án megírja Regensburgból a mantuai herczeg követe is, és ő világosan »Primi Pietro«-nak nevezi az előkelő főurat.[2]) Mármost, ha tudta Vitturi Perényi Péternek 1529-iki és 1532-iki eseteit, mennyivel jobban tudhatta az ő 1531-iki, Velenczén keresztül vezetett lorettói zarándok-útját, mikor még kiséretére és a velenczei köztársaságtól rendezett fogadtatására is emlékszik!

Ha pedig Perényi 1531-ben még Lorettóba zarándokolt (bizonyára nem Luther biztatására!), biztos, hogy akkor még nem szakított a kath. egyházzal s nem tért át a protestantizmusra. S így a sárospatakiaknak 1526—30-at emlegető hagyománya nem ér többet, mint a Schwandtner-féle hibás olvasásból (vagy sajtóhibából) 1746 után keletkezett Rethelpataka.

Azt hiszem, eléggé kimutattam, hogy nem voltunk igazságtalanok, midőn a felsorolt adatokat az 1520—29-iki egyháztörténelmi emlékek közül kirekesztettük. Még ha nem írtuk is meg.

---

[1]) *Starine*, XXIV. k. Zágráb, 1891. 177.
[2]) U. o. 163 l.

volt okunk reá, miért nem vettünk föl egyes adatokat. Ismertük pl. nagyon jól Szerémi adatát az 1525-ben állítólag megégetett és megkínozott lutheránusokról, de azt is nagyon jól tudjuk, hogy Szerémi csak ott megbízható (de még ott sem egészen!), a hol szemtanu. És én méltán csodálkozom Révész Kálmánon, hogy a magyar történetírók ezen annyiszor hangoztatott figyelmeztetését nem tudja! A Burius-féle adatról pedig joggal azt gyanítjuk, hogy az az 1526-iki. gyüjteményünkben hivatalos adatokkal ismertetett beszterczebánya-vidéki lázadás homályos ismeretéből keletkezett.

Arról szó sincs, hogy gyüjteményünket tökéletesnek tartanánk. s ha én »minden adat«-ról szóltam, azt csak a *nyomtatott* adatokról értettem. Azért szivesen fogadunk minden jóakaratú figyelmeztetést, mint pl. a Révésztől említett Kremser-codex adatát. Csak azt az egyet nem vállalhatjuk, hogy az adatok megválogatásában a »higgadt és igazságos megfontolást« mellőztük volna. Mi közöltük pl. az esztergomi érseknek a benedek-rendiek ellen folytatott áskálódásait, közöltük Medgyesi Jánosnak piszkos dolgait, a miket a kath. egyház érdekében, ha ez az érdek vezérelt volna, elhagyhattunk volna. Ámde közöltük. mert vezércsillagunk se nem a katholikus, se nem a protestáns érdek, hanem a történeti igazság.

KARÁCSONYI JÁNOS.

II.

A fenforgó kérdések tisztázása érdekében nekem is van még pár szavam.

Először is, a kisebb jelentőségű pontokra nézve, a következőket kell megjegyeznem:

Közölt bírálatomban nem azt az állítást támadtam meg, hogy a XVI. század huszas éveiben nálunk »a reformációt bevett« községek nincsenek; hanem igenis megtámadtam azt a pontot, hogy *»az említett időkben nálunk még nincs reformáczió.«*

Szerémi megbízhatóságának mértékét magam is eléggé ösmerem, csak azt nem tarthatom helyes és következetes eljárásnak, hogy egyik adatát (a lutheránusok égetéséről és üldözéséről) elvessük, egy másik adatát pedig (108. szám), hol szintén nem volt szemtanu, elfogadjuk. A Burius-féle adat kizárása szintén nincs kellőleg megindokolva.

Rátérve most már a tüzetesen vitatott két kérdésre, kötelességem kimutatni, hogy a K. J. által felhozott újabb érvek és adatok egyáltalában nem döntötték meg a mult alkalommal kifejtett nézeteimet.

Grynaeust illetőleg az a kérdés lényege, hogy *mi okból és mely időben történt az ő budai fogsága?* Karácsonyi erre nézve

Thomment idézi, a ki szerint Grynaeus »als Anhänger der humanistischen Richtung« szenvedett. Ezzel szemben én nem egy, de két, teljes hitelességű tanut idézhetek. Egyik a már említett Streuber, a ki szerint Gr. »*als der Ketzerei verdächtig*« került börtönbe, még pedig oly időben, hogy kiszabadulta után *azonnal Wittenbergbe ment*, a mi, tudjuk, *1523 tavaszán történt.* A másik tanu Iselin nagy történet-földrajzi Lexikona,[1]) a mely szerint Gr. »als er sich nachmals zu der protestantischen Religion bekennet, wurde er zimlich angefochten, zumal zu Ofen, allwo er einige Jahre Schulrektor war, indem ihn die Mönche daselbst angeklagten, und ins Gefängnisz brachten, woraus er aber auf Intercesssion des ungarischen Adels entkam. *Aus Ungarn ging er nach Wittenberg.*«

Azt az adatát sem fogadhatom el Karácsonyinak, hogy Gr. csak 1532-től kezdve foglalkozott hittani dolgokkal; hiszen teljesen hiteles, egykorú adatokból kétségtelen, hogy Gr. a speyeri birodalmi gyűlés (1529) alkalmával Faber bécsi püspökkel theologiai vitatkozásba elegyedett, a ki őt ezért el is akarta fogatni, de Gr. szerencsésen megmenekült.

A mi végre Karácsonyinak Turóczi hitelessége ellen felhozott azt az érvét illeti, hogy T. Szalkai Lászlóval vetteti tömlöczbe Grynaeust, holott Sz. csak 1524 április végén lett esztergomi érsekké. idevonatkozólag csak azt kérdem, hogy Szalkainak, mint váczi püspöknek, nem volt-e módja és hatalma Grynaeust bebörtönöztetni?!

A második vitás kérdés ez: *megállhat-e a Kopácsit és Sztárait 1530 körül Sárospatakon szerepeltető hagyomány?* K. szerint Szirmay hamisítványával az egész hagyomány megdől; szerintem pedig »csakis ellenkező adatokat tartalmazó okiratokkal lehet« e hagyományt megdönteni.[2]) Megbocsát azért nekem K. J. ha azt mondom, hogy az általa Perényi életére és lorettói zarándoklására vonatkozólag felsorolt adatok, bármily értékesek legyenek is máskülönben, de a kérdéses hagyományt semmiképen meg nem döntik és meg nem czáfolják. Egyáltalában nem keresünk — és ugyan miért is keresnénk? — sem ebben, sem bármely más kérdésben valami kibúvót — mint K. J. feltételezi — csak azt kérjük. hogy tessék a hagyománynyal ellenkező kétség-

[1]) Neu vermehrtes historisch und geographisches allg. Lexikon. Basel, 1726. II. 596.

[2]) Nincs most és itt helye és ideje, hogy a kérdés részletes tárgyalásába belemenjek, annyit azonban mégis meg kell jegyeznem, hogy Kopácsinak sárospataki működését, nem 1555-től, mint K. J. írja, de már 1549-től, hiteles adattal tudjuk bizonyítani. (Szikszai F. Bazil Oratiója Balsaráti felett. Wittenberg, 1576.)

telen adatokat produkálni, s teljes készséggel meghajlunk előttük. Míg azonban ily kétségtelen adatokat nem látunk, a dolog természete szerint fen kell tartanunk ezeket a százados hagyományokat, melyeket olyan könnyedén keresztülhuzgálni nem lehet és nem szabad; a mint azt egyebek közt a Huszár Gál dolga mutatja. A régibb egyháztörténetírók (D. Ember Pál, Tóth Ferencz stb.) azt állították, hogy H. G. élete végén Pápán működött és halt meg; később Szabó Károly és Révész Imre kritikai érvekkel és adatokkal felszerelve, a legerősebben tagadták H. G. pápai működését, s ime! egyszer csak előkerül Forgách Imre egykorú feljegyzése, mely a H. Gálra vonatkozó pápai hagyományt kétségtelenül igazolja. Nem méltányos és nem tanácsos azért a régi íróknak adatait, kétségtelenül czáfoló ellenadatok nélkül, mindjárt félredobni, sőt »hazug és mesés hírek«-nek, »gyermekek és vénasszonyok számára való mesék«-nek, czélzatos hamisítványoknak bélyegezni. Ide vonatkozott az a megjegyzésem, hogy az adatok megbirálása higgadt és igazságos megfontolást kíván.

Révész Kálmán.*)

NEMZETKÖZI TÖRTÉNELMI CONGRESSUS.

A folyó évben Rómában megtartandó *nemzetközi történelmi congressus* ügyében dr. *Lánczy Gyula* tagtársunk a következőket közli velünk:

A római *Congresso internazionale di scienze storiche* végrehajtó bizottságának (comitato direttivo) mult évi decz. 11-iki postakelettel érkezett körirata szerint a congressus a folyó évi április-hóban fog megtartatni. Eredetileg — mint tudva van — 1902 tavaszára volt tervezve, utóbb határozatlan időre elnapolták, de most időpontja véglegesen meg van határozva. Magának az olasz királynak fővédnöksége alatt áll. Az ünnepélyes megnyitó április 2-án lesz a Capitoliumban; a rendes ülések április 9-ig (bezárólag) a *Collegio Romano* palotájában fognak lefolyni.

A congressus nyolcz osztályra (sezioni) oszlik, u. m.

I. Storia antica. Epigrafia. Filologia classica e comparata.

II. Storia medioevale e moderna. Metodica e scienze ausiliari.

III. Storia delle letterature.

IV. Archeologia e numismatica. Storia delle arti.

*) Meg kell jegyeznünk, hogy Karácsonyi János t. tagtársunk, föntebb olvasható czikkét még a mult november-hó végén küldte be hozzánk; helyszűke miatt azonban csak most közölhettük. Azt hiszszük, hogy Révész Kálmán t. társunk válaszával a mindkét részről tiszteletreméltó higgadtsággal és tárgyilagossággal tartott vitát — legalább egyelőre — befejezettnek nyilvánithatjuk. *Szerk.*

V. Storia del diritto.

VI. Storia della geografia. Geografia storica.

VII. Storia della filosofia. Storia delle religioni.

VIII. Storia delle scienze matematiche, fisiche, naturali e mediche.

A már 1902 elején szétküldött programm értelmében »ki lesznek zárva a tárgyalás köréből oly thémák, melyek természetöknél fogva nem érdeklik a történelmet tanulmányozók többségét, mivel a congressus czélja az, hogy általános érdekű problemákat vessen fel és vezessen a megoldás útjára.« Az újonan kibocsátott ügyrend (regolamento) szerint *a congressus hivatalos nyelve az olasz*, mely intézkedés onnan magyarázható, hogy a résztvevők túlnyomólag olaszok lesznek, másrészt pedig kétségtelen, hogy az olasz nyelv is a történelmi tanulmányok szélesen elterjedt nyelvközegeinek egyike. Az előadások és közlemények *tárgya* legkésőbb f. évi február 15-ig a congressus elnöksége elé terjesztendő jóváhagyás végett. *Egy* előadás maximális időtartama 20 perczben van megállapítva. Viták alkalmával kiki csak egyszer szólalhat fel s legfeljebb 10 perczig beszélhet. Személyeskedés és politika szigorúan tilos. A tagsági részvételi díj 12 lira, további 3 liráért még egy emlékérem is jár. A ki 50 lirát fizet, a congressus alapitó tagjává lesz. Minden jelentkező előre kijelölni tartozik, mely osztályba vagy osztályokba lép be. Minden congressusi tag meg fogja kapni a congressus munkálatait (gli atti del congresso.)

A congressus elnöki tisztét *Pasquale Villari* senator, a római Accademia dei Lincei és az olasz kir. történelmi intézet (istituto storico) elnöke, nagyhírű iró és történettudós vállalta el. A végrehajtó bizottságban a mai olasz tudományosságnak több európai nevű előkelősége szerepel. Különösen kiemelhető *Graziadio Ascoli* glottologus, *Domenico Comparetti* irodalomtörténész és hellenista, *Alessandro d'Ancona* olasz irodalomtörténész. A végrehajtó bizottság titkára prof. comm. *Giacomo Gorrini*, a külügyminisztérium levéltárának igazgatója.

A Magyar Történelmi Társulat választmánya már 1901 évi november 7-én tartott ülésében megalakította a római congressust előkészítő magyar bizottságot dr. *Lánczy Gyula* elnöklete alatt. A magyar királyi kormánynak a congressuson leendő képviseletével, a miniszteriumtanács határozatából, a vallás- és közoktatás-ügyi miniszter ugyancsak dr. Lánczy Gyulát bízta meg.

*

Az előadottak szolgáljanak tájékoztatásúl mindazon tisztelt tagtársainknak és más hivatott érdeklődőknek, kik a congressusban résztvenni óhajtanak. Lánczy Gyula biz. elnök kész a netaláni

jelentkezők csatlakozását közvetíteni, bejelentendő előadásaik tárgyát a római végrehajtó bizottsággal jóváhagyás végett közölni. A munkálatok tárgyára vonatkozó bejelentéseket azonban legkésőbben február-hó 8-ikáig kéri. Mindennemű megkeresések és bejelentések, a tagsági díjúl szolgáló 12, illetőleg az emlékéremre való tekintettel 15 korona mellékelésével, a congressuson való magyarországi részvételre vonatkozólag a titkári teendőket végző dr. *Darvai Móricz* központi szolgálatra berendelt középiskolai igazgatóhoz (Hold-utcza 8. sz. Vallás- és közoktatás-ügyi minisztérium) czímzendők.

VEGYES KÖZLÉSEK.

— A Magyar Tudományos Akadémia első osztályának decz. 1-én tartott ülésében *Melich János* levelező tag adta elő »*A magyar nyelv keresztény terminologiája*« című székfoglaló értekezését, melynek történelmi szempontból is tanulságos tartalmát röviden a következőkben foglalhatjuk össze: Néhai tudósunk Volf György azt vitatta, hogy a magyarokat a latin-betűs írásra, olvasásra s ezzel együtt a keresztény hitre Velencze és vidékének papjai tanították. Volf azonban kénytelen volt elismerni, hogy a magyar nyelvnek a kereszténységre vonatkozó szavai legnagyobbrészt szláv eredetűek: ezeket ő dunántúli szláv rabszolgáktól származtatta, kik a Cyrill és Methód-féle nyelvet beszélték volna. Az értekező Volf összes argumentumain végig ment. Legelsőben azt mutatta ki, hogy a speciális ó-velenczei keresztény terminologikus kifejezések, melyek Velencze hatása alatt megvannak Dalmáczián is, nálunk nincsenek meg; ezek helyett mi szláv eredetű szavakat használunk. Másodsorban azt vizsgálta, milyen a X—XII. századi velenczei helyesírás, mikép írnak, minő betüket, betütypusokat használnak a velenczeiek s általában az északi olaszok? és azt találta, hogy a mi helyesírásunk, kiinduló pontján nem velenczés, nem is olaszos. Harmadsorban vizsgálta a kiejtést, a melyre Volf György oly nagy súlyt fektetett.. Kimutatta, hogy a latin *s*-nek *š*-es ejtése nemcsak a magyar nyelvnek sajátsága, hanem megvan kisebb-nagyobb mértékben az összes róm. katholikus szlávságnál. Legtanulságosabb erre a *mise* szó, mely minden róm. katholikus szláv keresztény terminologiában *š*-sel hangzik. Az összes többi kiejtésbeli sajátságokat is vizsgálva azt találta, hogy a *kámzsa*, *dézsma* stb. *zs*-je a vulgaris latin *c* helyén, épen velenczés nem lehet. A kiejtésről áttért arra, hogy a velenczei nyelvjárás történeti fejlődésében nem olyan területű, a milyennek Volf vette. Dalmáczián és Istrián a honfoglalás idején egészen más latin nyelveket beszéltek. Az olasz papok ellen újra is felhozta azt a körülményt, hogy a

Szent István királyunknak tulajdonított oklevelekben egész a Szent László decretumában felsorolt ünnepnapokig csakis olyan szentek nevei fordulnak elő, a milyeneket közvetlen a honfoglalás előtt a dunántúli szlovéneknél találunk. A *Conversio Bagoariorum et Quarantanorum* szerint pl. Zalavárt 850 táján Szent Adorján temploma állott, s ez állt Szent István idejében is. Olaszországi szentek csak később, a XII-ik század végén és a XIV-ik században jelennek meg. Az ezen szentek tiszteletére emelt templomok, kápolnák, és ünnepnapjaik a kiindulásnál szintén Volf ellen bizonyítanak. Az értekező ezután áttért arra, hogy a magyar nyelvben levő szláv keresztény terminologiát nem lehet a Cyrill és Methód-féle nyelvből vagy ehez hasonló bolgár dialektusból magyarázni, mint Volf György és Asbóth Oszkár tették. A szláv nyelvtudomány bebizonyította, hogy Cyrill és Methód nyelvét hazánkban nem beszélték. Dunántúl nem bolgárok, hanem a mai értelemben vett szlovének laktak. A magyar állam megalakulása, a kereszténység felvétele helyén, a Dunán túl, bolgár nyelvvel semmit sem lehet magyarázni. A bizonyítás során kiemelte az értekező, hogy a helyes út a vizsgálatra az, mely gör. keleti és róm. katholikus szláv keresztény terminologiáról beszél. Csakis a róm. katholikus szláv nevezi a *malaszt*-ot *milost*-nak. a *poklo*-t *peklo*, *pakal*, *pakao*-nak; ellenben Cyrill és Methód nyelvében a gör. keleti egyházban a malaszt = *blagodět*, a pokol — *ad* stb. A magyar nyelv keresztény terminologiájának legnagyobb része csakis a róm. katholikus szláv, s itt is elsősorban a szlovén róm. katholikus terminologiával egyezik. Részletesen szólt minden kifejezésről; itt megállapítá azt, hogy a hitélettel össze nem függő szavak, a milyen pl. a *kereszt*, görög kel. szláv, még pedig bolgár eredetűek s a honfoglalás előttiek. A magyarok közt kellett lenni a honfoglalás előtt is egyes kereszténveknek, s ezt a XI. századi magyaroknál előforduló ó-testamentomi nevek bizonyítják, a milyenek akkor az aldunai bulgároknál fordulnak elő. A keresztény terminologikus kifejezések után részletesen tárgyalta a keresztneveket történeti fejlődésükben, kimutatván, hogy e keresztnevek formája, a mint az új-testamentom és legendák stb. útján elterjedt, róm. katholikus szláv, de nem akármilyen, hanem elsősorban róm. katholikus szlovén; pl. Bereczk, Bertalan, Gergely, Bálint, Balázs, Boldizsár, Pongrácz stb. Igy az értekező végig ment az irás eredetén, a kiejtésen, a szentek tiszteletén, az első naptárakon, keresztneveken, szláv eredetű helyneveken, keresztény terminologikus kifejezéseken, s végeredményül azt hozta ki, hogy a magyarság a honfoglalás előtt gör. keleti szlávokkal érintkezett, a minek hatása a hitélettel össze nem függő *kereszt* szó átvétele; a honfoglalók közt lehettek egyes vezető elemek keresztények is; erre

vall az *ó-hitű* kifejezés. A nép legnagyobb részének megkeresztelkedése a IX—XI. században a salzburgi egyház által már előbb megtérített dunántúli szlovén papság érdeme. E szlovéneket a magyarok tótoknak nevezték. Ezek voltak első mestereink az irásban is. Olasz hatásról nálunk csak később lehet beszélni, de akkor mi már keresztények voltunk. — Melich tanulmánya egész terjedelmében a *Nyelvtudományi Közlemények* hasábjain fog megjelenni, s különlenyomatban is kapható lesz.

A második osztály decz. 9-iki ülése alkalmával *Szádeczky Lajos* levelező tag a »*Báró Apor Péter művei és levelezése*« cz. gyüjteményt ismertette, melyet az Akadémia történettudományi bizottságának megbízásából rendezett sajtó alá. Apor Péternek három munkáját *(Lusus mundi, Synopsis mutationum* és a híres *Metamorphosis Transylvaniae)* még 1863-ban kiadta az Akadémia, de arról sokáig nem volt tudomásunk, hogy Apor verseket is írt s hogy még számos műve maradt fen a kiadottakon kívül. Szádeczky Lajos évek hosszu során át kutatván Apor művei után, a családnak jelenleg Altorján őrzött levéltárából s más levéltárakból két vaskos kötetre való kéziratot szedett össze, mely igen becses történeti anyagot nyujt Erdély XVII—XVIII. századi történetéhez.[1]) — Az első — legközelebb már meg is jelenő — kötet tartalma a következő: 1. *Apor Péter versei brassai fogságáról*, mit 1706-ban a Rákóczi-forradalom alatt a császáriaktól szenvedett. 2. *Metamorphosis Transylvaniae*, mely az ismeretes prózai munkának verses kidolgozása; lényegében teljesen egyezik azzal, de tömörebb, plastikusabb és mint olvasmány kellemesebb. 3. *Versek az erdélyi nemességről*, u. m. az Apor születése előtt élt nemzedékekről és kortársairól (Syntagma et syllabus mortuorum et vivorum); magyar versekbe szedése mindazoknak, kik Erdély történetében a XVI—XVIII. századok folyamán némi szerepet játszottak. 4. *Cserei Mihály névsora kortársairól* (az mely urak, főemberek, nemesek az én időmben megholtanak, a kiket én ismertem, azoknak specificatiója); 1222 név Erdély köz- és társadalmi életéből, tisztségeiknek, haláluk nemének megjelölésével. 5. *Apor Péter versei kora történetéről* 1712—1743-ig. alexandrin verssorokban; a *Synopsis Mutationum* cz. latin történeti munkájának magyar verses feldolgozása. 6. *Az Apor családra vonatkozó oklevelek* 1289—1698-ig. 7. *Báró Apor Péter végrendeletei* 1726 és 1740-ből, melyek valóságos önéletrajzok s érdekesen tárják fel a hírneves ember egész élete folyását, lelki világát, gon-

[1]) Apor verses műveit, nevezetesen a *Metamorphosis Transylvaniae* verses feldolgozását, Szádeczky Lajos tagtársunk már korábban bemutatta társulatunknak mult 1902 évi febr. 20-án tartott közgyülésén. Olv. a Hivatalos Értesítőt. *Századok*, 1902. 297. l.

dolkozását, jellemét. 8. *Függelék:* Gúnyversek *a)* az erdélyi nemzetekről, vallásfelekezetekről, Apafi Mihály fejedelemről, Bornemisza Anna fejedelemasszonyról, a tanácsurakról, főrendekről, főtisztekről stb. 1674-ből; *b)* Teleki Mihályról; *c)* Szász Jánosról, a hírhedt nagyszebeni főkirálybíróról, kit 1703-ban Szebenben lefejeztek (írója *Szentpáli Ferencz*, eddigelé ismeretlen poéta); *d)* az új divatról, a *nemes módi*-ról; *e) Szonda Tamás* (ismeretlen versíró) szatirikus versei Háromszék falvairól; *f)* nevek magyarázata (onographia); komoly és tréfás versek a vezeték és keresztnevekről. — A második kötet ezeket fogja tartalmazni: 9. *Apor Péter levelezése* 1687—1752-ig. Az elökelő szerepet játszó s nagy tudományú férfiu levelezése kora egész történetére nézve nagybecsű adatokat tartalmaz, melyeknek nemcsak a politikai történetíró, hanem a kulturhistorikus is nagy hasznát fogja venni. 10. *Apor Péter gyermekeire vonatkozó levelek*, melyek között különös becsűek a báró Apor József és Benkő Anna szerelmi viszonyát tárgyaló s a bűbájosság történetére páratlanúl érdekes adatokat tartalmazó iratok; viszont Apor Annának válópöre férjétől Simonyi György generálistól, a családi életre és háztartási viszonyokra vet jellemző világot. A második kötet függeléke három igen érdekes, az Aporéival rokon munkát foglal magában: 11. *Gyalakutai Lázár György naplója* (latin) 1704-ből, a Rákóczi-forradalomról Erdélyben s főkép gr. Bethlen Miklós kanczellárnak az »Olajágat viselő Noé galambja« cz. politikai röpirata miatt folyt felségsértési peréről. 12. *Háromszék lakosai hűségeskűje* III. Károly királynak 1713-ban, s a szék nemesei, lófői, puskásai összeírása falvanként és rendenként. 13. *Cserei Mihály* egy eddig ismeretlen munkája: *Tervezet Erdély közállapotai reformálásáról* (Projectum de reformatione abusuum Transylvanicorum), melyben Erdély közgazdasági, pénzügyi, politikai, közigazgatási, igazságszolgáltatási stb. viszonyait igen élesen világítja meg s javaslatokat tesz megjavításukra. — E száraz sorozat is fogalmat nyujthat róla, mily becses történelmi és irodalomtörténeti anyagot gyüjtött össze Szádeczky Lajos és bocsát közre az Akadémia báró Apor Péter neve alatt, a kinek úgy, mint jeles tollú kortársainak műveit mindenkor haszonnal fogják forgatni a magyar história művelői s bizonyára élvezettel fogja olvasni a magyar nemzeti szellem és irodalom minden barátja.

— Az országgyűlési emlékek összegyüjtésének és kiadásának ügye került szóba a képviselőház mult deczember-hó 16-án tartott ülésén, a könyvtári bizottság előterjesztésének tárgyalása alkalmával. *Ballagi Géza* felhozta, hogy a legutóbbi ülésszakban, midőn a könyvtári bizottság jelentését tárgyalták, a képviselőház a régi országgyűlési irományok beszerzésére és publikálására elő-

irányzott 4000 koronát 10.000 koronára emelte abban a reményben, hogy ezen összeg fel is fog használtatni; az előterjesztésből azt látja azonban, hogy e tekintetben nem sok, vagy talán épen semmi sem történt. Kívánatosnak tartaná, hogy e nagyfontosságú ügy érdekében az eddigieknél hathatósabb intézkedések tétessenek. Véleménye szerint különbséget kell tenni az anyag összegyűjtése és annak publikálása között, még pedig olyformán, hogy a munkának ez utóbbi része, mely különös szakértelmet és kritikát követel, ne a könyvtári bizottságra, hanem valamely tudós testületre, pl. a M. Tud. Akadémiára vagy a M. Történelmi Társulatra bízassék. Indítványozza tehát: utasítsa a ház a könyvtári bizottságot, hogy az említett 10.000 koronából bizonyos összeget bocsásson az Akadémia rendelkezésére azzal a kötelezéssel, hogy az Akadémia főleg a mult század országgyűléseire vonatkozó iratokat igyekezzék mennél előbb közrebocsátani. — Erre az indítványra, melyhez egyébként készségesen járult hozzá, *Szederkényi Nándor* »némi felvilágosításúl« — mi azt hiszszük, inkább némi tájékozatlanságból — azt a megjegyzést tette, hogy az Akadémia megkisérelte az országgyűlési emlékek publikálását s egy darabig folytatta is, de azután »érthetetlen okból« a munkát »megszüntette.« — Miután a kérdéshez pártolólag *Madarász József* is hozzászólott, gr. *Apponyi Albert* elnök azzal a kijelentéssel rekeszté be a vitát, hogy mindenekelőtt az anyag összegyüjtéséről kell czélravezető módon gondoskodni, s ha ezen munkálat bizonyos pontig előhalad, akkor fog a ház a kiadás iránt a maga bölcsessége szerint határozhatni. — Mindenesetre örvendetes, hogy az országgyűlési emlékek ügyét a képviselőház megvitatta, s talán nem lesz czélszerűtlen annak idején Ballagi Géza indítványát is figyelmére méltatnia. Mint tudjuk, az Akadémia történettudományi bizottsága még 1893 végén egy részletes és kimerítő javaslatot dolgoztatott ki, melynek az volt a czélja, hogy a *magyar* és *erdélyi országgyűlési emlékek* 1874-ben megindult két sorozata mellett, egyfelől a mohácsi vész előtti kor, másfelől az I. Leopold trónraléptét követő nemzeti felkelések meg partiális országgyűlések kora és a szatmári béke után következő korszakok emlékeinek több párhuzamos sorozatban való publikálására adjon tervezetet. A javaslat, mely a különböző korszakoknál követendő főelveket és szempontokat is tüzetesen megállapította, 1894 márcz. 19-én azzal az indítványnyal került az összes Akadémia elé, hogy a vállalathoz szükséges anyagi segély kieszközlése végett kellő helyen tegyen lépéseket. Ezt az indítványt az Akadémia elfogadta;[1]) és hogy az országgyűlési emlékek

[1]) *Akadémiai Értesítő*, 1894. 242. l.

további publikálásának tervével fel nem hagyott: bizonyítják nemcsak a régi két sorozatból azóta megjelent kötetek, hanem bizonyítja *az 1843-iki büntetőjogi javaslatok* nagybecsű anyaggyüjteménye is, melynek utolsó kötete épen mostanában hagyta el a sajtót, mikor a képviselőház vitája az akadémiai javaslat feleleventését is — úgy véljük — időszerűvé tette.

† KERÉKGYÁRTÓ ÁRPÁD halála hírét közöljük olvasóinkkal. A mult deczember-hó 13-án hunyt el Budapesten, élete nyolczvanötödik évében. A budapesti kir. m. tudomány-egyetem nyugalmazott ny. r. tanárát, a M. Tud. Akadémia levelező tagját gyászolja; mi — bár működésünkben közvetetlen részt alig vevő, de társulatunk iránt fennállása óta mindig melegen érdeklődő tagtársunkat vesztettük el az agg tudósban. Az őszinte tisztelet érzésével nézünk vissza sírjáról arra a hosszu, becsületes és áldásos munkával eltöltött életre, melyet kora ifjuságától késő vénségéig fáradhatatlanúl a haza szolgálatának szentelt. Egyetemi tanulmányai végeztével (1838) Pest városánál nyervén alkalmazást, igen fiatalon a tisztviselői pályára lépett s kevés megszakítással — miközben ügyvédi praxist folytatott — sokáig ezen a pályán is maradt, melyen fokról fokra haladva, a helyettes főpolgármesterségig vitte. Nem készült tanárnak, de hivataloskodása alatt szorgalommal és szeretettel tanulta a történelmet s különböző lapokban megjelent dolgozatain kivül már akkor nehány nagyobb munkát is bocsátott közre, mint pl. *Magyarok életrajzai* (Pest, 1856—59), *Magyarország művelődésének története* (u. o. 1859) stb. Történetirói munkásságáért az Akadémia 1861-ben levelező taggá választotta. Nehány év mulva (1864) mint helyettes tanár az egyetemre került, hol nemsokára (1866) a magyar történelem rendes tanárává nevezték ki. Ettől fogva teljes lélekkel tanári hivatásának élt. Megírta nagy gonddal és bő ismerettel *Magyarország történetének kézikönyvét* (Budapest, 1867—1874) s azután nemsokára *Hazánk évlapjai* cz. chronologikus munkáját (u. o. 1875), mely műveit nemcsak tanítványai használták, hanem ma is minden historikus bízvást használhatja segédforrásúl. Tanítványai számára különben még más történelmi és módszertani munkákat is szerkesztett, melyek könyomatos kiadásban forogtak közkézen. Később jelent meg tőle *Sárvári és felsővidéki gróf Széchenyi István élete* (Pozsony, 1883), mintegy hódolatúl a legnagyobb magyar emlékének, kit fiatalsága dicső alakjai közűl ideáljának választott. Irodalmi munkásságánál sokkal jelentősebb azonban az a munka, mit a kathedrán végzett. Bőséges és biztos ismeretei, otthonossága a történeti események szövedékében, könnyen folyó előadása, kiválóan képesítették arra, hogy egyike legyen az egyetem legkedveltebb tanárainak. És mindenekfelett magyar volt testestől-lelkes-

től; magyarokat nevelt, lelkesítette hallgatóit, ápolta bennök a nemzeti tudatot. Vele egyidőben talán mélyebben járó, kritikusabb elmék is adtak elő magyar históriát a budapesti egyetemen, de hazafiasabb szellemben mint Kérékgyártó Árpád, bizonyára senki. Legyen ezért örökké áldott emlékezete!

SZLÁV TÖRTÉNETI SZEMLE.

1901.

— Vjestnik kr. hrvatsko-slavonsko-dalmatinskog zemaljskog arkiva. (A horvát-szlavón-dalmát Országos Levéltár Értesítője.) Szerkeszti dr. Bojničić Iván. Zágráb, 1901. III. évf. 1—4. füzet.

1. Klaić Vjekoslav: *Új adat a horvát történethez a XII. század elejéről.* (1—5. ll.) Bianchi K. F. »*Zara christiana*« czimű munkájában (1877—1879) ismerteti a zárai szent Simon egyháznak a XII. század elejéről való góthbetűs evangéliumát. E codex első és utolsó lapján két eddig fel nem használt történeti adat van. Az első lapon egy dicséret (laudes) olvasható, melyet Zárában husvétkor és karácsonkor énekeltek: »*Paschali* summo pontifici. *Colomanno* Ungariae, Dalmatiae et Chroatiae almifico regi vita et victoria. *Stephano* clarissimo regi *nostro* vita et victoria. *Gregorio* venerabili Jaderae praesuli salus et vita. *Cledin* inclyto nostro comiti vita et victoria.« Ez ének 1105—1114 közt kerülhetett ezen evangéliumos könyvbe, a mikor énekelték is. Kálmán király Zárát 1105-ben hódította meg végleg, Gergely pedig 1105—1111 közt volt zárai püspök. Klaić szerint István (rex noster) Kálmánnak siciliai Busillától való fia, kit Zára elfoglalásakor 1105-ben, hét éves korában, horvát-dalmát királylyá koronáztatott. védekezőleg Álmos ellen. *Cledin comes Jaderae* azonos *Clodia comes*-szel, ki mint Kálmán király kisérője 1102-ben aláírta Kálmán oklevelét, melylyel a zárai Mária-zárda kiváltságait megerősíté. — Az evangélium utolsó lapján három eskü szövege van feljegyezve, melyet Cledin bán, Vitaza prior veteranus és Ordelafus Faletro doge tettek. *Cledin*, ki 1105-ben zárai comes volt. itt mint bán tesz esküt Zárának. Cledin 1111—1113 közt mint bácsi főispán szerepel s ő lehet az a névtelen horvát-dalmát bán (1114—1131), ki 1115—1116-ban Dalmáczián Velencze ellen hadakozott. Ez a Cledin kétségkivül azonos az 1105-iki zárai comessel, mert esküjében említi a várostól kapott regi javadalmazását. Ordelafo Faletro 1116-ban megvervén a bánt. elfoglalta Zárát s számos magyar főurat családostúl Velenczébe hurczolt. *Vitaza prior veteranus* esküt tesz Cledin bánnak 1115-ben. hogy Zára hű lesz a magyar királyhoz. *Ordelafo*

Faletro doge Zára elfoglalása után 1117-ben esküt tesz Zárának, hogy szabadalmait tisztelni fogja.

2. Sičić Ferdo: *Tanulmányok az Anjou-dynastia történetéből.* (6—15. ll.) Nagy zavar van abban a kérdésben: hol, mikor és hányszor koronázták meg magyar királylyá Martell Károlyt? Említik, hogy 1290 szept. 8-án Nápolyban, 1292 jan. 6-án Aixben, ápr. 4-én Nápolyban és 1294-ben Rómában V. Coelestin koronáztà meg. Giovanni Villani († 1348) először említi megkoronáztatását, melyet 1289 szept. 8-ára tesz; de Kun László csak 1290 jul. 10-én halt meg s így Villani határozottan tévedett. Észrevették ezt a középkori nápolyi krónikások és Villani adatát 1290-re igazították; ezen a réven került azután az 1290 szept. 8-iki koronázás a históriába. Raynaldus azt mondja, hogy Martell Károlyt 1294-ben Rómában újra koronázta V. Coelestin, pedig V. Coelestin az ő öt hónapos pápasága alatt nem is volt soha Rómában. Raynaldus ezen állítását nem oklevelekből merítette. Hiteles adatokból a következő tények derülnek ki: Mária, Kun László nővére, II. Károly neje, 1291 szept. 21-én értesíti a magyar rendeket, hogy fivére halála után őt illeti a magyar korona és használja is a *regina Ungariae* czímet; 1292 jan. 6-án Aixben lemond fia Martell Károly javára s erről értesíti a magyar rendeket és fiát, ki akkor Sicilia kormányzója volt; II. Károly is tudósítván a magyar rendeket 1292 febr. 7-én fiát nem királynak, hanem *princeps Salernitanus* néven nevezi; tehát Martell Károly 1292 febr. 7-ig nem volt magyar királylyá koronázva. Április 5-től fogva a nápolyi iratok már *rex Ungariae* néven nevezik; a koronázásnak tehát febr. 7-ike és ápr. 5-ike közt kellett végbemenni. és pedig Nápolyban, mert ekkor ott mint királyi helytartó székelt. Martell Károly 1295 jun. 17-én még életben van, de szept. 9-én már mint halott említtetik; jogutóda a magyar királyi trónra legidősebb fia, Róbert Károly lett. Róbert Károlyról a történetírók azt mondják, hogy először 1300-ban koronázták meg Zágrábban. Okleveles adat erre nézve nincs. Az oklevelekben II. Károly az ő unokáját Róbert Károlyt megkoronáztatása előtt mindig csak így nevezi: *Karolus de Ungaria.* Róbert Károly maga 1301-től számítja uralkodása éveit, tehát ezen évben koronázták meg. Egy nápolyi oklevél 1301 ápr. 12-én először nevezi őt királynak, midőn követe Radoslav goricai gróf (Babonić) visszautazik Barlettából Magyarországba. Ez vihette Nápolyba a koronázás hírét, mely 1301 márczius havában történhetett, mivel III. Endre jan. 13-án halt meg Esztergomban és Róbert Károly csak ezután indulhatott útnak a téli időben Horvátországból Magyarországba. A koronázást Gergely esztergomi választott érsek végezte Esztergomban. Hogy a koronázás

itt történt, bizonyítja az egykorú salzburgi krónika is (Pertznél, IX. 815.), melynek feljegyzése 1309-ből való. A koronázást Szent István koronájával hajtották végre, mert ez Esztergomban őriztetett s onnét Németujvári Iván csak 1301 május vagy junius havában rabolta el és adta át Venczelnek, kit aug. 27-én János kalocsai érsek Székesfehérvárott koronázott meg vele. Róbert Károlynak ez első megkoronázását nem tekintették érvényesnek, mert Gergelyt a magyar püskökök nem ismerték el soha esztergomi érseknek, s az általa eszközölt koronázást pápai beavatkozásnak tekintették. Az állítólagos zágrábi koronázásnak sem oklevelekben, sem krónikákban nyoma nincsen. MARCZALI ENDRE.

HAZAI HIRLAPOK REPERTORIUMA.

1902. január—november.

ŐSKOR ÉS A HONFOGLALÁS KORA.

A szumir-magyar rokonság. Czóbel István. Budapesti Hírlap, 1902. okt. 30.

A magyarok ősi nyelve és hazája. (A szumir-kérdés.) Czóbel István. Hazánk, 1902. nov. 16. 23.

A szumir nép. Somogyi. Budapesti Hírlap, 1902. okt. 22. 23.

Ujfalvy Károly a baszkok és Árpád magyarjainak anthropologiai rokonságáról. Németi Kálmán. Budapesti Napló, 1902. febr. 14.

Pannónia kereszténysége a rómaiak uralma alatt. Hegyi Pál. Magyar Állam, 1902. máj. 8. — Egy ismeretlen kéztől 1767-ben kelt irat alapján, mely Sághy Mihály báró († a XVIII. század végén) hagyatékában találtatott.

ÁRPÁDOK KORA ÉS A VEGYES KORSZAK 1526-IG.

Szent István budavári szobra. (Történelemhamisítás műemlék felállítással.) Timon Zoltán. Alkotmány, 1902. okt. 22.

Die Krönungskirche Kolomans des Bücherfreundes. (A biograd templom restaurációja alkalmával.) Pester Lloyd, 1902. febr. 21. — V. ö. Mangold Lajos: Magyar oknyomozó történelem, 4-ik kiad. 58. l. jegyzet.

Szent Erzsébet. Horn műve nyomán Junius. Budapesti Hírlap, 1902. jan. 9.

Törekvések a német lovagrend meghonosítására Magyarországon. Illéssy János. Magyar Állam, 1902. márcz. 30.

Debreczen multjából. (Dózsa László, az erdélyi vajda fia, Károly Róbert alatt.) Koncz Ákos. Magyarország, 1902. máj. 22.

Hunyadi János édes anyja. Junius. Budapesti Hírlap, 1902. jun. 5.

Corvin-emlékek a magyar-horvát tengerparton. Németh Ferencz. Magyarország, 1902. márcz. 30. — Szól Mátyás szabadságleveléről, melyet 1480-ban Novi város részére adott.

Mátyás király tornái. Magyar Hírlap, 1902. máj. 16.

A lovagjátékról. Déri Gyula. Budapesti Hírlap. 1902. máj. 15.

Kinizsi Pál sírja. (Nagy-Vázsonyban.) Gyarmathy Sándor. Budapesti Hírlap, 1902. jun. 18. — E czikk szerint Kinizsinek a M. Nemzeti Muzeumban őrzött kardja nem valódi, és a Bécsben őrzött páncélvértezet valószínűen szintén hamisítvány.

HABSBURGOK KORA 1526—1848-IG.

A Nagy Képes Világtörténet új kötete. (A reformáczió kora.) Szlávik Mátyás. Magyar Szó, 1902. 24. 29. szám.

Izabella királyné. Veress Endre műve nyomán Junius. Budapesti Hírlap, 1902. okt. 29.

Ein politischer Abenteurer des XVI. Jahrhunderts. (Alois Gritti.) Kretschmayr műve nyomán. Pester Lloyd, 1902. máj. 31.

Dobó István. Junius. Budapesti Hírlap, 1902. okt. 18.

Az egri hősök (névsora). Gárdonyi Géza. Budapesti Hírlap, 1902. okt. 19.

A miriszlói csata. Junius. Budapesti Hírlap, 1902. szept. 13.

Homonnai Mária levelei II. Ferdinándhoz. Takáts Sándor. Budapesti Hírlap, 1902. jun. 19. — H. M. Széchy Mária édes anyja, a kitől Ferdinánd király pénzt vett kölcsön.

Fejedelmi adomány. I. Rákóczi György és Makrai Péter. B. A. Magyarország, 1902. ápr. 2.

Széchy Mária. Zsilinszky Mihály. Magyar Szó, 1902. márcz. 30.

Fejedelmek utazása Magyarországban. (Mária Terézia és Mária Krisztina utazásai.) Vay Sándor gr. Magyar Hírlap, 1902. máj. 18.

Ne alugy, hallod'e Magyar? Kézirat II. József halála idejéből, gr. Zichy Meskó családi levéltárában. Közli Hegyi Pál. Magyar Állam, 1902. jan. 4.

Egy régi politikus (Németh János). Vay Sándor gr. Független Magyarország, 1902. ápr. 24.

Beöthy Ákos műve. II. köt. Bővebb ismertetést hoztak: Budapesti Hírlap, 1902. nov. 6. Alkotmány, nov. 20.

Felsőbüki Nagy Pál. Budapesti Hírlap, 1902. okt. 19.

József nádor leánynézőben Oroszországban (1799). Vay Sándor gr. Magyar Hírlap, 1902. febr. 16.

Pótlék Ábrányi Kornél czikkéhez (Martinovicsról). Budapesti Napló, 1902. jun. 11. — Atyja nem volt kereskedő, hanem kapitány.

Kazinczy elfogatása. Alkotmány, 1902. ápr. 27.

Széchenyi István kiadatlan levele. (Pest, 1831. nov. 14.) Egyetértés, 1902. febr. 13. — Megköszöni benne Temes megye bizalmát táblabíróvá választása alkalmából.

Kossuth Lajos. Bartha Miklós. Magyarország, 1902. szept. 19.

Kossuth a történetben. Sebestyén Károly dr. Magyarország, 1902. szept. 19.

Nikolajevics Szvetomir volt szerb miniszterelnök Kossuthról és a 48-iki szabadságharczról. Budapesti Hírlap és Magyar Szó, 1902. nov 19. — Ezt a beszédet a budapesti szabadkőművesek páholyában mondotta. — V. ö. dr. *Sebestyén Károly* beszédét Kossuthról. Magyar Szó, nov. 19.

Milliomos örökség a Kossuth családban. (A turóczi ág multjából.) Pesti Hírlap, 1902. szept. 19.

Kossuth családja Alsó-Dabason. Vay Sándor gr. Pesti Hírlap, 1902. szept. 19.

Ifjukori emlékek Kossuthról. Bokor József. Egyetértés, 1902. szept. 19.

Kossuth és a dynastia. S. Zs. Budapesti Hírlap, 1902. szept. 20.

Kossuth népszerűsége. Eötvös Károly. Budapesti Hírlap, 1902. szept. 19.

Kossuth Lajos kiadatlan irataiból a Lovassy-pörben. Egyetértés, 1902. szept. 19. — Felebbezése a kir. táblához.

Das Majestätsgesuch Kossuths nach seiner Verhaftung. Schwarz·

Ignácz. Pester Lloyd, 1902. szept. 19. — Azt kérte, hogy szabad lábra helyezzék és így védelmezhesse magát.

Kossuths Gefangenschaft 1837—40. Kiadatlan források nyomán Wertheimer E. Pester Lloyd, 1902. jan. 29. 30. — Egy *Städler* nevű Pozsonyban élő kereskedő levelei nyomán, melyeket *Laffite*-hoz intézett.

Eine ungedruckte Charakteristik L. Kossuths aus d. J. 1836. Wertheimer Ede. Pester Lloyd, 1902. szept. 19. — Az ismeretlen szerző, alighanem a bécsi kormány bizalmas embere, a félelmetes ellenzéki pártemberrel szemben erélyt és szigort ajánl.

Kiadatlan naplótöredék Kossuthról. V. S. Pesti Napló, 1902. szept. 19. — A M. N. Muzeum Veres-féle kéziratai között. Vonatkozik Kossuth és Széchenyi István 1844 szept. 15-iki találkozására.

Wesselényi Miklósról szóló czikkek a lapok szept. 18. és 19-iki számaiban.

A Wesselényiek. Naményi Lajos. Pesti Hírlap szept. 18.

L. Kossuth und N. Wesselényi. Pester Lloyd, 1902. máj. 3. 4.

Április 11. 1848. Vay Sándor gr. Hazánk, 1902. márcz. 11.

Az utolsó erdélyi országgyülés, 1848 jun. 28. Hentaller Lajos. Független Magyarország, 1902. máj. 29.

MANGOLD LAJOS.

UJ KÖNYVEK.

(Folytatás.)

— FÖLDES GÉZA. A világ története. Polgári leányiskolák számára. II. rész. A nemzeti államok alakulásától mostanig. 2-ik kiadás. Budapest, 1902. Wodianer F. és fiai kny. 8-r. 4, 143 l. Ára 1 kor. 60 fill.

— FÖRSTER REZSŐ. A világtörténelem chronologiája 42 könnyű évszámban. Összeállította —. Lőcse, 1902. Latzin János kiad. 8-r. 4 l. Ára 20 fill.

— FRAKNÓI VILMOS. Emlékbeszéd Szilágyi Sándor rendes tag felett. (Olv. a M. Tud. Akadémia 1901. nov. 26-án tartott összes ülésén.) Kiadja a M. Tud. Akadémia. Budapest, 1902. Athenaeum kny. 8-r. 106 l. (A m. tud. Akadémia elhunyt tagjai fölött tartott Emlékbeszédek, XI. köt. 4. sz.) Ára 2 kor.

— FRAKNÓI (Wilhelm —). Papst Innocenz XI. (Benedikt Odescalchi) und Ungarns Befreiung von der Türkenherrschaft. Auf Grund der diplomatischen Schriften des päpstl. Geheim-Archivs. Aus dem Ungarischen übersetzt von *Peter Jekel.* Budapest, 1902. Hornyánszky Viktor kny. 8-r. VII, 288 l.

— FRANGINI A. Italiani in Budapest. Strenna nazionale. Cenni biografici. Budapest, 1902. Weissenberg Ármin kny. 8-r. 38 l.

— GAÁL MÓZES. Ezeréves multunkból. Történetek, jellemképek és rajzok. I—III. füzet. Pozsony, 1902. Eder István kny. 8-r. 47, 48, 48 l. (Hazafias könyvtár, 46—48. sz.) Egy füzet ára 50 fill.

— GJORGJEVIĆ (Tihomir —). Zur Einführung in die Serbische Folklore. Pozsony, 1902. Alkalay Adolf és fia kny. 8-r. 36 l.

— GRACZA GYÖRGY. Kossuth Lajos élete, működése és halála. Második bővített kiadás. Cserépy Árpád, Homicskó A., Kiss Lajos, Szemlér Mihály, Mark Lajos, Belloni László és Nemes Mihály rajzaival. Budapest, 1903. Légrády testvérek kny. 8-r. 2, 217—296 ll.

— GYALUI FARKAS. Adatok a könyvnyomtatás történetéhez Magyarországon. Budapest, 1902. Athenaeum kny. 8-r. 33, 2 l. (Különlenyomat a *Magyar Könyvszemle* 1902 évi folyamából.)

— GYALUI FARKAS. M. Tótfalusi Kis Miklósnak maga személyének, életének és különös cselekedetinek mentsége, mellyet az irégyek ellen, kik a közönséges jónak ezaránt meggátolói, írni kénszerittetett. Kolozsvárott, 1698 esztendőben. Kiadja —. Kolozsvár, 1902. Stein János biz. Nagy 8-r. 81 l. Az eredeti kiadás czímlapjának hasonmásával. Ára 2 kor.

— GYOMLAY GYULA. Bölcs Leo Taktikája mint magyar történeti kútforrás. (Olv. a M. Tud. Akadémia I. oszt. 1902. jan. 7-én tartott ülésén.) Kiadja a M. Tud. Akadémia. Budapest, 1902. Franklin-társ. kny. 8-r. 68, 2 l. (Értekezések a nyelv- és széptudományok köréből, XVIII. köt. 1. sz.) Ára 1 kor. 20 fill.

— GYŐRY TIBOR. Semmelweis vagy Holmes? Budapest, 1902. Pesti Lloyd-társ. kny. 8-r. 5 l. (Az *Orvosi Hetilap* tudományos közleményei, XLVI. évf. 1902. 41. sz.)

— HAMAR LÁSZLÓ. A debreczeni szabadság-szobor története. A szabadság-szobornak 1902 augusztus-hó 2-ik napján történt leleplezési ünnepélyére a rendező-bizottság megbízásából írta —. Debreczen, 1902. Városi kny. 8-r. 25, 3 l.

— HAUGH BÉLA. A Tolna-vármegyei muzeum kalauza. Összeállította —. Szegszárd, 1902. Báter János kny. 8-r. 36 l.

— HENTALLER LAJOS. Kossuth Lajos 1802—1894. Kossuth százéves születési évfordulójára kiadta a Függetlenségi és 48-as Kossuth-párt. Budapest, 1902. A *Független Magyarország* hírlapkiadó r. t. kny. 8-r. 16 l.

— HERCZEGH MIHÁLY. Magyar jogtörténet, kapcsolatosan az európai jogtörténettel. Budapest, 1902. Révai és Salamon kny. 8-r. VII, 470 l. Ára 8 kor.

— ILLÉSSY JÁNOS. A mikófalvi Bekény-család leszármazása és története. A család megbízásából összeállította —. Budapest, 1902. Hunnia kny. 8-r. 4, 156 l. Egy színes czímerrajzzal és genealogiai táblákkal.

— JAHRESBERICHTE der Geschichtswissenschaft, im Auftrage der Historischen Gesellschaft zu Berlin, herausgegeben von *E. Berner*. XXIII. Jahrgang, 1900. Berlin, 1902. R. Gaertners Verlagsbuchh. 8-r. XVIII, 144, 526, 364, 279 l.

— JALAVA (Antti —). Frans Deák. Kirjoittanut —. Helsingissä (Helsingfors), 1902. Kis 8-r. 180 l. Arczképpel.

— JANKOVICS JÓZSEF MIHÁLY. V. Károly és a német reformatió. Bölcsészetdoktori értekezés. Munkács, 1902. Kroó Hugó kny. 8-r. 80, 2 l.

— JEGYZETEK (Összefoglaló —) Magyarország oknyomozó történelméhez. (Kéziratnak tekintendő.) Budapest, 1902. Weissenberg Ármin kny. 8-r. 70 l.

— JELENTÉS a muzeumok és könyvtárak országos főfelügyelőségének 1901 évi működéséről. Budapest, 1902. Athenaeum kny. 2-r. 43 l.

— JELENTÉSE (A muzeumok és könyvtárak országos tanácsának első —) 1901—1902. Budapest, 1902. Rigler József Ede kny. Kis 8-r. 41 l.

— JORGA N. Studii şi documente cu privire la istoria românilor. IV. Legăturile principatelor Romîne cu Ardealul de la 1601 la 1699. Povestire şi izoare de —. Editura ministeriului de instrucţie. Bucureşti, 1902. 8-r. 4, CCCXIX, 345 l.

HIVATALOS ÉRTESÍTŐ.

A MAGYAR TÖRTÉNELMI TÁRSULAT

1902 évi decz. hó 4-én d. u. 5 órakor tartott r. vál. ülésének

Jegyzőkönyve.

Jelen voltak: Dr. Thaly Kálmán első alelnök elnöklete alatt dr. Pauler Gyula ügyv. alelnök, dr. Angyal Dávid, dr. Ballagi Géza, dr. Békefi Remig, dr. Csánki Dezső, dr. Czobor Béla, Daniel Gábor, Dedek Crescens Lajos, Emich Gusztáv, dr. Illéssy János, báró Radvánszky Béla, Tagányi Károly, dr. Váczy János vál. tagok, Nagy Gyula titkár, Barabás Samu jegyző.

Elnök az ülést megnyitván, jegyzőkönyv-hitelesítőkül Daniel Gábor és Dedek Crescens Lajos vál. tagokat kéri fel.

77. Nagy Gyula titkár bejelenti az új tagajánlásokat, mely szerint ajánltatnak *évd. r. tagokúl 1902-től:* Nyilasi Rajmund dr. cist. r. főgymn. tanár Baján, Perepatits István dr. tanárjelölt Budapesten (mindkettőt aj. Békefi Remig); *1903-tól:* Bándy Boldizsár cist. r. főgymn. tanár Székesfehérváron (aj. Hamzus Gellért).

Megválasztatnak.

78. Jegyző felolvassa Kelemen Lajos társ. tagnak »A marosvásárhelyi czéhek lakomái és áldomásai a XVII. században« cz. dolgozatát, a mely —

a »Századok«-ban jelenik meg.

79. Pintér Sándor társ. tag rövid bemutató kiséretében felajánlja a társulatnak. Cserei Mihálynak Kolozsvárt a Mikóház pinczéjében más könyvek között talált, sajátkezűleg írt s főleg birtokaira és családja történetére vonatkozó följegyzésekben gazdag naplóját, azon czélból, hogy az esetleg abban található történelmi és irodalomtörténeti érdekű ismeretlen följegyzések a tudomány számára értékesíttessenek; előadván azt is, hogy a napló jelenleg Cserei dédunokájának s egyszersmind társulatunk hal-

hatatlan emlékezetű első elnöke, gróf Mikó Imre unokájának, Pejacsevich-Mikó Endre grófnak a tulajdona; azonban nem tartja lehetetlennek, hogy azt a nemes gróf, arra fölkéretvén, azon viszonyból kifolyólag, mely boldogult nagyatyját társulatunkhoz fűzte, társulatunk gyüjteménye számára általengedi.

Ezután egy csomó, valószínűleg a Jánoky család levéltárából származó XVII. és XVIII. századbeli eredeti és másolt missilis levelet mutat be, még pedig a Thaly Kálmán elnök részletes ismertetése szerint többek között a Rédey Ferencz, Bethlen Gábor, Wesselényi Ferencz, Thököly Imre, II. Rákóczi Ferencz, Karaffa s a Varsóba követségbe járt Jánoky Zsigmond leveleit, melyeket tulajdonosuk Prónay László eladásra szánt ugyan, de lehetséges, hogy azokat ingyen is a társulatnak ajándékozza.

A vál. Pintér Sándor tagtársunknak két rendbeli érdekes jelentéseért köszönetét nyilvánítja s egyszersmind gróf Pejacsevich-Mikó Endre és Prónay László urakat köszönő levélben fölkérendőknek tartja, hogy a naplót, illetőleg missilis leveleket társulatunknak ajándékozni szíveskedjenek, a melyek bővebb ismertetés és jelentéstétel végett külön-külön dr. Szádeczky Lajos és dr. Illéssy János vál. tagoknak kiadatnak.

80. Titkár felolvassa dr. Thaly Kálmán társ. első alelnöknek a Salamon-szobor leleplezéséről 1902. nov. 9-én a választmányhoz írt jelentését, a mely —

köszönettel fogadtatik s a »Századok«-ban való kinyomatás után irattárba tétetik.

81. Előterjeszti a pénztárnok 1902 évi nov. havi kimutatását, mely szerint

összes bevétel volt	2919 kor.	10 fill.
» kiadás »	2039 »	77 »
maradvány	879 kor.	33 fill.
Ehez adva a P. H. E. Takarékpénztárnál folyó számlán levő	26.192 kor.	71 fill.
követelést. 1902. nov. 30-án összesen	27.072 kor.	04 fill.

készpénz áll a társulat rendelkezésére; miből azonban a P. H. E. Takarékpéntár 38130—1902. sz. értesítése szerint kisorsolt 101. számú kisbirtokosok orsz. földhitelintézete-féle 4·5%-os záloglevélért befolyt 10.000 kor. alapítványi összeg újra tőkésítendő volna.

A jelentés tudomásúl vétetvén, a jegyzőkönyvhöz csatoltatik; a 10,000 kor. alapítványi összegen pedig, annak megfelelő névértékben, 4·5%-os magyar jelzálog- és hitelbanki záloglevél vásárlása elhatároztatik.

82. Jelenti, hogy a társ. elnöksége által a Teleki Mihály levelezéseinek kiadása tárgyában mult hó 24-én a M. Tud. Akadémia történelmi bizottságához intézett megkeresésre, a bizottság f. hó 3-án tartott ülésén kelt határozata szerint elvben kimondotta a levelezés kiadási költségeihez való hozzájárulását: azonban az ügy részletes megbeszélésére és javaslattételre egy vegyes bizottság kiküldését találta szükségesnek, melybe a maga részéről dr. Thaly Kálmán elnök és báró Radvánszky Béla biz. tag urakat nyomban ki is küldötte, felkérvén egyúttal két-két tag kiküldésére a gróf Teleki családot és társulatunkat is.

Ennélfogva indítványozza, hogy a társulat részéről a Teleki-bizottság tagjai közül Gergely Samu és Barabás Samu küldessenek ki, a család pedig gróf Teleki Géza elnökünk útján kéressék fel, hogy magát a vegyes bizottságban két tag által képviseltetni méltóztassék, kiknek egyike mint a Teleki-bizottságnak különben is elnöke, maga gróf Teleki Géza lehetne.

Az indítvány helyesléssel elfogadtatik.

83. Előterjeszti, hogy társulatunknak az orsz. muzeum és könyvtár-bizottság f. évi közgyűlésén való képviselésére, miként a multban, ez alkalommal is dr. Békefi Remig és dr. Borovszky Samu vál. tagtársaink kérettek föl.

Tudomásúl vétetik.

84. Bemutatja a dorpati egyetemnek f. évi decz. 12/25-én tartandó százéves jubileumára szóló s Philippoff A. rector által aláírt nyomtatott meghivóját.

Jurievben élő tagtársunk, Kvacsala János fölkéretik, hogy társulatunk üdvözlő levelét az egyetem tanácsának kézbesíteni szíveskedjék.

85. Előterjeszti a társulat jövő 1903 évi költségvetésének az ügyrend 45-ik szakasza értelmében az elnökség által elkészített tervezetét, a mely —

az 1892 évi 20 jk. p. értelmében azon kéréssel utasíttatik a gazdasági bizottsághoz, hogy véleményes jelentését a jövő febr. havi vál. ülésre elkészíteni szíveskedjék.

86. A napi rend során —

számvizsgálókúl a jövő 1903-ik évre egyhangulag újra dr. Kammerer Ernő és dr. Áldásy Antal vál. tagok kéretnek föl, azzal, hogy tekintettel az 1896 évi 15 jk. p. a. kelt vál. határozatra, szíveskedjenek a f. évi számadásokra vonatkozó jelentésüket a titkárnál olyan időben benyujtani, hogy az még a jövő évi költségvetés tárgyalása előtt a gazdasági bizottság rendelkezésére bocsátható legyen.

87. A »Szilágyi Sándor alapítvány«-ból a »Századok«-ban az 1898—1902 évi cyklus alatt megjelent legjobb történelmi dolgozat utólagos jutalmazására kitűzött díj a jelen év végén esedékessé válván, —

a bíráló bizottság tagjaiúl dr. Fejérpataky László, dr. Kammerer Ernő és dr. Károlyi Árpád vál. tagokat kéri fel a választmány, azzal, hogy véleményes jelentésüket, az alapítványi szabályzat értelmében (1898 évi 32. jk. p.) a jövő febr. havi vál. ülésre elkészíteni szíveskedjenek.

Zárt ülésen —

88. a tagok számáról szóló évi jelentés ügyében — határozott a választmány.

Kelt mint fent.

Dr. Thaly Kálmán s. k.
elnök.

Barabás Samu s. k.
jegyző.

Hitelesítjük: *id. Dániel Gábor* s. k.
vál. tag.

Dedek Crescens Lajos s. k.
vál. tag.

Kérelem tagtársainkhoz.

A füzetünkhöz mellékelt **taggyüjtő lapot** azzal a kérelemmel ajánljuk t. tagtársaink szíves figyelmébe, hogy magokévá tévén minden felsőbb támogatás nélkül csupán saját erejére, tagjainak buzgóságára és áldozatkészségére támaszkodó társulatunk ügyét, gyüjtsenek új tagokat, s ezzel is működjenek azon közre, hogy erkölcsileg és anyagilag egyaránt erősbödve, a hazai történelem művelése terén ránk váró feladatainkat sikerrel teljesíthessük.

HAJNIK IMRE EMLÉKEZETE.

Irta és felolvasta

a M. Történelmi Társulat 1903 évi febr. 19-én tartott közgyülésén

VÉCSEY TAMÁS.

Ősrégi szokás az, hogy az elhunyt jeles férfiak emlékoszlopát aranynyal áttört gyászfátyol övezi, melyet az ékesszólás kegyelettel illeszt oda.

Ezt a szokást nem követjük, mert megdicsőült tagtársunk, Hajnik Imre, nem kedvelte a hímes szavakat, a mutatós külsőségeket és magasztaló ünnepeltetést. Nem rendezhettünk neki sem harminczéves tanári, sem negyvenéves írói jubileumot, pedig az évek és az érdemek bőven megvoltak. De szerénysége idegenkedett minden világi hiuságtól.

Mind a részrehajlatlan történelem magyar társulatához, mind az ő emlékéhez úgy illik, hogy róla keresetlen egyszerűséggel szóljak, s beszédem ne legyen magasztaló, dicsőítő vagy épen hizelgő, hanem legyen hű és igaz, mint hű és igaz ember volt ő, egész életében.

MIELŐTT AZ EGYETEMRE JÖTT.

Mária Terézia sokat tett az egyetemért. 1760-ban adományozta neki a földvári apátság jószágait, akkor szervezte az orvosi kart s növelte a tanszékek és tantárgyak számát.

Ettől a nevezetes évtől kezdve egész 1901-ig, tehát több mint 130 éven át, nem volt idő, melyben Hajnik vérségének valamelyik tagja az egyetemen ne működött volna. Közülök négyen, vele együtt öten, a rektori méltóságot is viselték:

névszerint Markovics Mátyás,[1]) Schuszter János,[2]) Markovics Pál,[3]) Pauler Tivadar[4]) és a mi ünnepeltünk.

Említést érdemel Hajnik Pál is (1774—1809), Imrének öregapja. A Ratio Educationis[5]) szerint az egyetemi tanárt a király azok közül nevezi ki, a kiknek minősítése: *eruditio, industria, doctrina.*[6]) Hajnik Pál minősítvénye jobb volt. Irodalmilag is dolgozott. Magyar jogtörténetet írt.[7]) Ez a könyv is mutatja, hogy a XIX. század elején a históriai kutatás a Kovachich módszerével nemcsak a politika, hanem a jogtudomány terén is szélesebb mederben halad hazánkban is. Savigny jogtörténeti iskolájának hatása nálunk sem maradt nyomtalan. Az említett Hajnik Pált, a pozsonyi kir. jogakadémia érdemes tanárát, Ferencz király 1808-ban a pesti kir. egyetemhez nevezte ki, miután az előző évben őt és törvényes leszármazóit magyar nemesekké nyilvánította.[8])

Ezeket a családtörténeti adatokat csak azért érintém, mert Hajnik Imre büszke volt arra, hogy igazán professori vérségből eredt s így őt az egyetemhez nemcsak tanári állása

---

[1]) Markovics Mátyás, Hajniknak szépapja, az egyházjog tanára, először 1790-ben, másodszor 1802-ben viselte a rektori méltóságot.

[2]) Schuszter János, a vegytan tanára, Markovics Mátyás leányát Annát bírta nőül. 1822-ben volt rector magnificus.

[3]) Markovics Pál unokatestvére volt Markovics Mátyásnak. A természetjog és közjog professora. 1825-ben kormányozta az egyetemet.

[4]) *Uj Magyar Muzeum*, 1856. I. 203. l. Az egyetem rectorai. Irta Pauler Tivadar. 1861—62-ben viselte a rectoratust Pauler Tivadar, Hajnik Imre nagybátyja, az észjog és büntetőjog tanára, 1871-től miniszter, akadémiai másodelnök. Pauler Tivadar anyja volt Markovics Terézia, Markovics Mátyásnak leánya.

[5]) Az 1791-ben kiküldött országos választmány munkálata alapján készült az 1806-iki Ratio Educationis, mely egész 1848-ig szabályozta a tanszervezetet *a Dráván túl is.*

[6]) Doctores authoritate regia nominabuntur vel ex academiis, in quibus praeclare dederunt *eruditionis* ac *industriae* suae experimenta, vel e viris ubicunque degentibus et egregia *doctrina* conspicuis.

[7]) Historia iuris Hungarici a tempore Sancti Stephani ad glor. regn. Franciscum I. Budae, 1807.

[8]) Hajnik Pál már a következő évben, 1809 deczember 12-én meghalt. Oly kedves emléket hagyott maga után, hogy tanítványai négy heti gyászt öltöttek érte. A czímerben, melyet ő szerzett a Hajnik családnak, a kettős kereszt alatt és felett két kisebb, a sisak koronáján pedig egy nagyobb bagoly, az éjjelezést is igénybe vevő tanulásra czélzó madár ül, vonatkozással a czímert szerző Hajnik Pálnak tanári tudós foglalkozására.

fűzte, hanem a származás és a családi emlék is csatolta. Maga mondta mint rektor, hogy a vérkötelék bensőbbé és szorosabbá teszi az ő viszonyát az egyetemhez.

De azért nem valami átörökítés, nem is kizárólag a négy rektor-elődnek s köztük közvetlenül Paulernek vonzó példája, hanem egyúttal és főleg a valódi hivatás belső ereje adott irányt elhatározásának, midőn a tanári pályát választotta, melynek saját érdeméből való elérését kora ifjuságától kezdte előkészíteni, eleinte öntudatlanúl, később czéltudatosan.

Zsenge gyermekkori hajlamai sejteni engedték, hogy komoly tanulmányokra van hivatása.

Pesten a kegyes-rendieknél kezdett középiskoláit 1853 óta, midőn apja, Hajnik Lipót, mint herczeg Esterházy központi irodájának igazgatója[1]) Bécsbe költözött, ugyanott a skót benczések jóhírű főgymnasiumában folytatta és 1858-ban végezte, hol általános jeles előmenetele mellett külön magánszorgalommal buzgólkodott, hogy a *magyar történelem* tudásában kitűnjék.

Bécsnek fejedelmi gyüjteményei, kivált magyar vonatkozású és származású kincsei, hazafias érzelmet ébresztettek s tápláltak Hajnik ifju lelkében, ki is a nagy idők emlékein lelkesülve: Mátyás megválasztatását alkalomszerűleg ismertette, a tizennyolcz éves *magyar* ifju lelkesedésével és nemes gondolkodásával.

A meleghangú czikk tervszerűen épen Mátyás királylyá választatásának négyszázados évfordulóján, 1858 január 24-én jelent meg a szigorú Pákh Albert szerkesztette Vasárnapi Ujságban, mely a magyar nemzeti szellemnek évről évre hatalmasabb terjesztőjévé fejlődött. Mi öregebbek jól emlékezünk arra, hogy az ötvenes évek végén a Vasárnapi Ujság milyen hazafias vezető szerepet vitt az akkori nehéz viszonyok közt.[2])

---

[1]) Esterházy herczeg ajándéka az a díszkard, melyet Hajnik az apjától örökölt s az egyetemi ünnepek alkalmával viselt.

[2]) »Ujság, a mely vasárnap jár, tízezernyi olvasónak«, mondá Jókai, a főmunkatárs, a humoros Kakas Márton, ki a komoly nemzeti irányú hetilap honismertető tudományos czikkeit jóleső humorral fűszerezte; pl. Kakas Márton a műtárlatban, — K. M. a nemzeti szinházban, — K. M. imitt-amott.

A Vasárnapi Ujság 1858-ik évi munkatársai közül a gondviselés jóvoltából még ma is él Jókai Mór, Dalmady Győző, Gyulai Pál, a ki szintén részt vett a szerkesztésben, Szász Károly, Pauler Gyula, Thaly Kálmán.

Ilyen munkatársak sorába lépett az ifju Hajnik Imre. Czikke, mint gymnazistához illik, névtelenül jelent ugyan meg, de gyujtó hatást gyakorolt ránk egyetemi tanulókra. A czikknek veleje, hogy t. i. »Mátyás királyban és hős apjában öszpontosúl minden magyarnak büszkesége és eszményképe«, tetszett az egyetemen, s rajongó hévvel fogadtuk, hogy a dicső korszak fényének visszavarázsolására a tőlünk kitelhetőt mink is elkövetjük.

Solferino után az egyetemi ifjuság — memor libertatis in qua natus erat — hazafias tüntetésekkel siettette az alkotmányosság helyreállítását. A Hajnik czikkén lelkesült társaim közül Forinyák Géza a márczius 15-iki temetői gyásznak lett áldozata († 1860), kinek sírját azóta is évenkint megkoszorúzza az ifjuság. Ugyanakkor Zilahi Kis Károlyt, a költőt és kritikust († 1864), az ifjuság nemzeti mozgalmának élénkítése miatt Protman rendőrfőnök kitiltotta a fővárosból. Szeghy Miklós, a ki a magyar előidőkből vett álmokkal szépíté ábrándjainkat, továbbá Kormos Béla, Mihalyik Izidor, Küzdő Vincze, a Hindy testvérek, Reményi Károly és még többen, ki előbb, ki később, rendőri fogságba kerültek, mikor Széchenyit már Döbling sem tudta megoltalmazni. Fésűs Györgyöt maga Benedek akarta, de nem bírta megfélemlíteni. Legbátrabb és lelkesítőbb volt báró Kaas Ivor. Libertas nimia et inaestimabilis. Schvarcz Gyula a nehéz idők egy részét külső egyetemeken töltötte. Később Jurányi Lajos is kiment, hogy Prinzheimtól tanuljon. E két utóbbi társammal együtt, mikor egyetemi tanárok s akadémiai tagok lettünk, meg-megemlékeztünk az ábrándos ifjukornak tüneményes mozgalmairól.

Hajnik maga nem is képzelte, hogy a nemzeti királyság ideáljával 1858-ban mennyire emelte az ifjuság hangulatát. Ő ugyan személyesen távol állt a mozgalmaktól, miután apjának bécsi tartózkodása azt hozta magával, hogy Imre Bécsben lépett az egyetemre, hol a tágas látókör megszerzésére alkalma

nyilt s híres tanárok hallgatótermét látogathatta. Az európai anyajogokat Arndts, Pachmann és Haimerl képviselték; a német jogot és történetkutatást Phillips és Siegel, az osztrák magánjogot Stubenrauch, a bányajogot báró Hingenau adta elő; a statisztikát Springer, a közgazdaságtant Stein Lőrincz hirdette. Ezek és más notabilitások világhírűvé tették akkor a bécsi egyetem jogi karát. Hajnik tehát jó iskolában járt.

Itthon a magyar egyetemen 1860—61-ben folytatta s 1862-ben fejezte be a jogi tanfolyamot, hol főleg Paulert választá irányadó eszményképül. Benne ismerte fel a fogékony ifju a mintaszerű tanár megtestesülését s tőle sajátítá el azt a komoly, lelkiismeretes methodikát, mely a Hajnik tanári módszerének kialakulását befolyásolta. A lelkes tanítvány mindenkor követője maradt mestere fenkölt gondolkodásának s nemes idealismusának.

Mindkét egyetemen behatóan foglalkozott Hajnik mind a *jognak*, mind a *történelemnek* tanulásával. Ez a kettős készülés jelzi azt az irányt, mely őt képesité, hogy idővel a *jogtörténet* mesterévé váljék, s biztosítá egész életfejlődésének összhangzatosságát.

De a jogot csak *történeti* nyilvánulásában s középkori távolságában kereste. Későbbi éveiben még kevésbbé kedvelte a modern jognak dogmatikáját. Szerinte a modern jog nem a tudományé, hanem a gyakorlati alkalmazásé.

Az alkalmazásban levő mai érvényű tételes jogot, a mint mondani szokta: a vigens positiv jogot, merőben gyakorlati értékünek tekinté az egyetemen is. Ott ugyan tanítani kell a vigens jogot, de azt az Akadémia foruma elébe tartozónak nem ismerte el, bármennyit vitatkoztam is vele. A modern jognak foruma szerinte a Jogász-egylet. Feleslegesnek mondta, sőt meg is akadályozta a második osztályban a külön jogtudományi bizottság szervezését, melyet Tóth Lőrincz indítványozott. Félt, hogy a nyers positivismus háttérbe találja szorítani a jognak *történeti* és *bölcsészeti* vizsgálását és tárgyalását.

* * *

Az egyetemen 1860—1862-ben Hajnik szorgalma, levéltári kutató foglalkozása s nemes ambitiója felkölté a tanárok

érdeklődését a jeles tanítvány iránt, úgy hogy tanárainak szerencsekivánataitól kisérve lépett Hajnik a tanári pályának akkor szokásos első lépcsőjére, kineveztetvén, 1863-ban, tanársegéddé (adiunctus) a pozsonyi kir. jogakadémiához.

Hogy a jogtanári pálya irodalmi munkálkodással és habilitatióval kezdődjék, ez csak lassan jött gyakorlatba.[1]) Trefort 1874-ben megszüntette a tanársegédi állást, úgy hogy azóta a jogakadémiai tanári pályának is előfeltétele a habilitatió.

A magántanár csak a maga szaktárgyát adja elő, holott az akadémiai tanársegédnek bármely gyöngélkedő vagy másként gátolt tanár helyett bármely órában kötelessége volt előadást tartani.

Igy Hajnik Pozsonyban a jog-encyklopaediából, a közjogból, továbbá a váltó-kereskedelmi jogból sietett a hirtelen megbetegedett tanárt pótolni. De nem jött zavarba. Jól készült és érdekesen adott elő. A hallgatók nyugodtak és figyelmesek voltak, a fiatal tanársegéd pedig igyekezett előadás közben a részek közti arányosságot szem előtt tartani s a tanári higgadtságot megőrizni. Ennek következtében a tanszéki siker felőli kétség többé soha nem nyugtalanítá.

Pozsonyból két évi működés után 1865-ben a nagyváradi, majd 1866-ban a kassai jogakadémián lépett tanári székre mint rendkívüli tanár, 1867-ben pedig báró Eötvös József ellenjegyzésével a győri jogakadémia rendes tanárává és directorává nevezte ki a Felség, megbízván őt a Bach-korszakban szünetelt intézet ujjászervezésével. Ezt a jogtanintézetet azonban Trefort feloszlatta.

Négy jogakadémián működve, számos tanárral jött érintkezésbe Hajnik. A collegialis viszonyokat s a tanárok szellemi tehetségeit, észjárását, készültségét, becsvágyát és jellemét, éles megfigyeléssel összehasonlító szigorú bírálat alá vette, s természetes, hogy nem volt mindenütt mindenkivel megelégedve.

[1]) 1848—1868 közt nálunk nem habilitáltatott több mint hét jelölt; névszerint Elischer Bódog (1850) a Goethe-szoba alapítója, Hegedűs Candid (1854), később kultuszminiszteri tanácsos, azután hárman, a kik egyetemi professorok lettek: Kautz Gyula (1859), Hoffmann Pál (1860) és e sorok írója (1863); három évvel később Matlekovics Sándor (1866) államtitkár s. v. b. t. t., végül Wenzel Tivadar (1867), a ki mint curiai bíró halt meg.

A hallgatók anyanyelvi különbségeire is kiterjedt a bírálata s azt jegyezte meg, hogy a jogakadémiákon a *magyar ajkú* ifjúság a legintelligensebb.

Akkortájban a jogakadémiák könyvtári dotatiója és gyarapodása igen csekély volt. Hajnik kieszközölte, hogy az egyetemi könyvtárból utána küldték a legújabb történelmi szerzeményeket. Pauler Tivadar, Pauler Gyula és Kautz Gyula könyvei közül is olvasta a szakjába vágó ritkaságokat. De e mellett már Pozsonyban kezdte a saját szempontjának megfelelő tervszerű s válogató könyv-vásárlásokat. Ezt következetesen évről-évre megcselekedte. Ennek következtében az egyik jogakadémiáról a másikra való költözködései alkalmával folyvást több-több könyvesládát hordott magával s könyveinek alkalmas elhelyezése mindenütt első gondjai közé tartozott.

A szakirodalom forrásainak, ritkaságainak s újabb termékeinek majdnem 40 évig tartó, áldozattal járó vásárlásával becses szakkönyvtárt teremtett. Egyike ez hazánkban a tudós saját szempontjából gyüjtött legérdekesebb könyvtáraknak. A magyar jogtörténetre vonatkozó adatgyüjtemények, jogi és történeti munkák válogatott sorozatát kebelezte be. Megszerezte a latin nyelvű történetírók, pl. Katona, Pray, Kovachich minden munkáját, összekereste a hazánkra vonatkozó középkori latin krónikákat s a XVI—XVIII. századbeli német publicatiókat. Valamennyi európai nemzet jogéletére tekintett a gyüjtögetésnél, legyenek a kútfői akár latin, akár német, franczia, angol, olasz, spanyol nyelvűek. Beszerezte a német, skandináv, lengyel, cseh, orosz, franczia, angol, olasz jogforrások gyüjteményeit; ott láthatók pl. Les Olim, továbbá a különféle Urkundenbuch-ok, a Monumenta historico-juridica slavorum meridionalium, a Monumenta Boica (60 kötet), Perz: Monumenta Germaniae, továbbá a Monumenta Neopolitani Archivi stb. Egész élet éber figyelme s áldozatkészsége kellett ennek a könyvtárnak szerves kifejlesztéséhez.

Jó gondolat volt Fraknói Vilmos püspöktől, a könyvtárak és muzeumok főfelügyelőjétől, hogy ezt a könyvtárt meg kell tartani a magyar tudományosság szolgálatában. Ezért megszerezte azt a családtól a Pozsony-városi nyilvános könyv-

tár gyarapítására. 5107 kötet vándorol vissza Pozsonyba, a honnan valaha a kezdet kiindult.

Hajniknak Pauler Gyulához a jogakadémiákról írt bizalmas sorain az élet derűs felfogása mellett át-átcsillámlik, milyen kielégíthetetlen tudásvágy töltötte be lelkét. A 23—32 évek közti ifjukor rajongó lelkesedésében éles körvonalakkal jelentkezik nála a változatos írói tervezgetés, váltogatja egymást az újabb és újabb problemák megoldásának kitűzése, évről-évre gazdagodik a munka-programm s készül egy-egy értekezés, és folyvást tart a levéltárak rejtett kincsei utáni ellenállhatatlan vonzódás.

Komolyan törekedett a tudományos sikerek elérésére. Ezzel a törekvéssel boldogúl élt és buzgón működött, jövőjében hitt és remélt.

* * *

Hajnik, a hol tartózkodott, mindenütt felkereste a levéltárakat és kutatott, s a hol kutatni lehetett, oda szívesen ellátogatott.

A szünidőket mindig hasznos kirándulásokban töltötte, hiszen a tudós tanárnak *munkára*, nem *pihenésre* való a szünidő. Ilyenkor Hajnik gazdag levéltáraink tanulságait zavartalan kitartással gyüjtögette. Munkájánál folyton és híven kisérte őt régibb latin irodalmunk tiszteletreméltó alakjának, Kovachich Márton Györgynek emléke, a ki páratlan gazdag jogtörténeti forrásanyagot hordott össze s jegyzeteivel nem egy értékes gondolatra vezette, a kételyek és hézagok kimutatásával pedig a megfejtés és a pótlás megkisérlésére sokszor buzdítá Hajnikot. Középkori jogéletünknek Kovachich az első alapos ismerője. Tisztelet emlékének! — mondja Hajnik.[1])

Hajnik, a páratlan jogtörténet-búvár, annyi sok helyen kutatott, hogy nem is bírjuk követni őt levéltárból levéltárba. Csak egynehány archivumba kisérjük el, a hol Pauler Gyulához írt levelei szerint nem járt öröm és eredmény nélkül.

Társulatunk vidéki kirándulásait említem első helyen. Nagysikerűek voltak azok. Országos figyelmet és érdeklődést

[1]) A magyar birósági szervezet és perjog. Előszó, IV. l.

ébresztett akkor társulatunk, melynek keletkezésétől, 1867-től kezdve, Hajnik igazgató választmányi tagja volt haláláig. A kisebb családi levelesládákat vándorgyüléseink alkalmával helyünkbe hozták. A nagyobb családi levéltárak vasajtóit sem őrizték már oly féltékenyen.

Hajnik, Kovachichnak első őszinte méltánylója[1]) s a Codex Diplomaticus és egyéb oklevéltáraink ismerője, nemcsak a *municipális* levéltárak köztörténeti forrásgazdagságát tudta elképzelni, hanem az előkelő *családi* levéltárakról is jól volt értesülve.

Nem maradtak előtte elrejtve az Esterházyak levéltári kincsei. Engedélyt kapott Pozsonyban, hogy a Pálffy család senioratusi levéltárába járhasson. Felkereste és alaposan átnézte 1867-ben a gróf Csákyak lőcsei és mindszenti, addig még át nem kutatott levéltárait, hol a fiatal tudóst előzékenyen fogadták s neki szép jövőt jósoltak. A *Terra Scepus* jogtörténeti megismertetéséhez itt találta a becsesnél becsesebb adatokat.[2]) De annak is nyomára jött, hogy a szepesi várra vonatkozó documentumok nem kerültek ide a szepesi örökös főispánok levéltáraiba, hanem a Zápolyáknál maradtak. Máig is rejtély, hol lappanganak a Zápolya-ház levelesládái. Hihető, hogy azokat Izabella, fiával János Zsigmonddal együtt kivitte Lengyelországba s talán vissza sem hozta. Ezért valószínűleg helyes irányban kutatja Thaly Kálmán a lengyel, német- és oroszországi limbusok közt az utolsó nemzeti király irományait.

Máriássy, kivel Hajnik Lőcsén ismerkedett meg, elvezette őt Markusfalvára, hol meggyőződött róla, hogy a régi várban őrzött családi levéltár sok érdekes, különösen jogtörténetileg érdekes foliót rejteget.

A szünidők kezdetével, 1871-ben, Árva, Liptó, Turócz, Gömör megyékbe ment; a zay-ugróczi és krasznahorkai levéltárakba tekintett be, s a hova ő betekintett, ott szét is nézett.

Zay-Ugróczon Zay gróf jól fogadta és a levéltár kulcsait átadta neki. Ott találta Hajnik a Gara-országokra vo-

[1]) Id. m. id. h.
[2]) Id. m. 108—110. ll.

natkozó aktákat s az egykori Valkó megye multját és régi birtokviszonyait érdeklő adatokat.

Krasznahorkán a Bebek, Serédy és Andrássy családok hagyományai érdekelték.

Ezen a nyomon haladva járt Terebesen, az Andrássy grófok levéltárában.

Elment Homonnára, hol a pálosoknak egykor monostora volt. A Drugethek írott emlékeinek megismerése vezette oda.

Bármily változatos és szórakoztató volt is a levéltárak tulajdonosaival megismerkednie s érintkeznie: feszélyező volt a tudósra a vendéglátásnak s egyéb szivességnek igénybe vétele, mit a vidéken alig lehetett kikerülni. A ki ilyesmit próbált, az tudja igazán méltányolni Pulszky Ferencz 1874-iki ideáját, hogy a családok történeti becsü levéltáraikat örökletétképen helyezzék el a Muzeumban, hol azok soha el nem kallódhatnak s igen könnyen használhatók, mit Hajnik is hálával tapasztalt; hiszen a Nemzeti Muzeum kényelmes, télen nyáron használható, világos, jól bebútorozott, mindig megközelíthető palotájában, a Kállay-család példáját követve, már *ötvennégy* becsesnél becsesebb levéltár van elhelyezve és a tudomány számára készenlétben tartva.

A Kállay család nagybecsü levéltárában fedezte fel Hajnik 1878-ban azt a XIV-ik századbeli, kelet nélküli kéziratot, melyben a király elé terjesztendő szegődvénynek czikkelyeit ismerte fel s meghatározta, hogy az 1387 vagy talán 1386 évi székesfehérvári országgyülésen készültek. Ez okirattal igazolta Hajnik, hogy Zsigmond király országgyülést még koronáztatása előtt tartott, hol őt a választási szegődvény mellett magyar királynak az a párt is kész volt elismerni, a melyik előbb Károlyt kivánta ültetni hazánk trónjára.

A muzeumi levéltár mellett az Akadémiának és az Egyetemnek kéziratgyüjteményeit is kényelmesen lehet használni és használta Hajnik.

Hazánkban az *egyház* volt az első irástudó. Gondozásának köszönhető multunk emlékeinek megőrzése, főleg a hiteles helyeken, pl. Leleszen és Jászón. Leleszen a prémontrei kanonok-rendnek conventje, mint hiteles hely, országos levéltárat

gyüjtött és őrzött. A jászói prépostság is a prémontrei kanonokrend országos levéltárát őrzi. Mindkét hiteles helyen gyarapítá Hajnik jegyzet- és másolat-gyüjteményét.

Knauz útján az esztergomi káptalan levéltárába jutott s itt is érdekes adalékokat gyüjtött.

Felkereste a nagyszombati társas káptalan levéltárát is, hol kiegészítő adatokat lelt Bethlenről készült értekezéséhez és néhány érdekes Tökölyanumra is talált.

Szándékozott bemutatni a hazai városok jogéletét. A kiváltságok élvezete fejlődést, gyarapodást, jólétet, míveltséget biztosított nekik. De a *hospes teutonicus* a magyar faj politikai jelentőségét sohasem érte utól. Igaz, hogy a középkorban még csak *polgári* jogokról beszéltek s az *emberi* jogok hirdetői hiányoztak, de legalább a *polgárok* boldogultak s többnyire becses levéltárakat hagytak az utókorra.

Pozsonyban Hajnik mindjárt megérkezése után (1863) megkezdte kutatásait a régi koronázó város levéltárában.

A nagyszombati és pozsonyi kutatások tették lehetővé, hogy eredeti kútfőkből írja meg az 1621-iki nagyszombati gyülést és Pozsony meghódolását Ferdinándnak.

A soproni levéltárat rendkívül érdekesnek találta (1864), ok tekintetben érdekesebbnek, mint a pozsonyit. Számos értékes Leopoldinumot s körülbelül kétszáz oklevelet lelt ottan a magyarországi zsidók középkori történetére, melyhez azonban Hajnik egyebütt még vagy hatszázat gyüjtött. És így eredeti kútfőkből merítve írta meg a zsidók állapotát Magyarországon a vegyesházakbeli királyok alatt.[1])

Nagy Imre útján jutott Kőszeg város levéltárához.

Járt Eperjesen is, hol nekem sem kerülte el figyelmemet a féltékenyen őrzött városi levéltár. Onnan küldték számomra tanulmányozás végett a hét szabad királyi város jogkönyvének 1481-iki papiros-kéziratát; ez a kézirat a magdeburgi városi jogot is tartalmazza, mely tiszta római jog.[2])

Lőcse városának levéltárát is felkereste Hajnik, de saj-

[1]) Magyar Akad. Értesítő, 1865. V. köt. 202—249. ll.
[2]) *Vécsey Tamás:* Római jog, 139. l.

nálkozva tapasztalta, hogy a tűz, mely valaha annak régibb részét elhamvasztotta, pótolhatatlan veszteséget okozott.

A rozgonyi győzelem véres emlékű térségeihez közel fekvő Kassa városának nemcsak nyilvános, hanem akkor még kiaknázatlan titkos levéltárában is búvárkodott.

Győrött, 1867-ben készült megírni a magyar kereskedelem történetét a vegyesházakbeli királyok alatt, tekintettel a nevezetesebb városok, főleg Kassa, Sopron és Pozsony szereplésére.

Terjedelmes és beható levéltári vizsgálódások alapján mutatta ki, milyen erélyes és sikeres kereskedelmi politikát űzött nálunk a hatalmas Anjou-ház. E czélra szolgálnak az *Adalékok a magyar kereskedelem történetéhez a vegyes házakbeli királyok alatt.* E dolgozattal kiegészíté és élethűbbé tette hazánk középkori közgazdasági állapotának képét. Ezt a dolgozatát Hajnik a *Századok* 1868-iki évfolyamában tette közzé.[1])

Naponként többet sehol nem olvasott és jegyzett Hajnik, mint Nagyváradon, hol nemcsak a káptalani, hanem a városi és a vármegyei levéltárban is dolgozott.

Már nagyváradi kutatásai közben elhatározta, hogy a *megyei* levéltárakat rendre járja, hogy összegyüjtse a statutumokat[2]) és a Leopold-korszak okiratait, hogy képét adhassa azon állapotnak, a melyben a török világ hagyta hazánkat s a mely kiindulási pontja összes jelenlegi viszonyainknak, főleg pedig az 1715 és 1723 évi törvényeknek.

Bihar vármegye levéltára csak 1688-ban kezdődik, de nem kevés érdekeset tartalmaz a megyei és országos állapotokról közvetlenül a török hódoltság után, gazdasági, népesedési s

---

[1]) A *Századok* akkori munkatársai közé tartoztak a többek közt: Horváth Mihály és Ipolyi Arnold püspökök, Nagy Iván, Römer Flóris, Wenzel Gusztáv, s tartoztak még számosan, kiket elveszítettünk. Az *akkori* munkatársak közül, kiknek sorába Hajnik 1868-ban lépett, még ma is tevékeny: Fraknói Vilmos püspök, Pauler Gyula, b. Radvánszky Béla, Thaly Kálmán, Zsilinszky Mihály. Ezek a megmondhatói, hogy Hajnik már akkor nagy reményekre jogosított, melyekben nem csalódtunk.

[2]) A statutumok gyüjteményét az Akadémia Óvári Kelemen és Kolosvári Sándor szerkesztése alatt rendszeresen közli. A gyüjtés és közlés *első gondolata* a Hajniké.

törvénykezési tekintetben is. Bihar megye akkori állapota annál inkább érdekelte Hajnikot, mert a török ott legtovább volt, tehát gyászos hatásának nyomai ottan sokáig megmaradtak.

Abaúj vármegye levéltárában is kutatott, hol igen sok érdekeset talált, pl. a tizenhárom vármegyének aktáit, több terjedelmes jelentést és diáriumokat a gyűlésekről, a Wesselényi-Nádasdy összeesküvés előtt és alatt. A tizenhárom vármegye akkori állását és szereplését azok az okiratok egészítik ki, melyek a Nemzeti Muzeumban találhatók.

Átkutatta Szepes vármegye levéltárát is, hol nevezetes okiratokat talált, különösen annak felderítéséhez, hogy miképen váltá fel a nemesség személyes megjelenését az országgyűlésen a követküldési rendszer.

A m. kir. helytartótanács engedelmével átnézte Hajnik a regnicoláris levéltárat.

Felment Bécsbe a hadi levéltár hungaricáit tanulmányozni és kieszközöltette az engedélyt arra is, hogy az udvari titkos levéltárban dolgozhassék, a mi akkor még ritka kedvezmény számba ment, s csak Károlyi Árpád ottani alkalmaztatása óta járhat oda szabadon minden magyar tudós.

Kereste tehát a forrásokat olyan helyeken is, a hová ő előtte hazai tudósainkat alig vagy csak nehezen bocsátották be.

A koronázás előtt a budai kir. kamarai levéltár is azok közé tartozott, a melyeket féltékenyen őriztek. Hajnik Imre, egyik jó emberének [1]) kedvezéséből kivételesen már mint jogász engedelmet nyert, hogy az ottani irománytengerben búvárkodjék. A kamarai rejtegetett iratok közt gyüjtött kiadatlan kútfőket a Wesselényi nádor s szerencsétlen társai összeesküvésének tragédiájához. Felfedezett sok eredeti levelet, a mit a nádor özvegye, Széchy Mária, s a bécsi hatalom eszköze Spork, és Rottal s több más szereplő ember írt.

A friss forrásokból kritikai érzékkel merített Széchy Mária életéből a legkevésbbé regényes részt, a hanyatlást ecseteli *Wesselényiné Széchy Mária* (1610? † 1679. jul. 18.) utolsó életévei történetében.

[1]) Marcher Ede pénzügyigazgató. Hajnik távoli rokonát, Eötvös septemvir leányát bírta nőül.

A hősnő sorsa szomorú. Eltünték kincsei, idegen zsoldosok szállták meg várait, a fiskus foglalta el uradalmait. Ezek jövedelméből kegyelmi úton mérték ki neki a szűk özvegyi tartást. Most Pozsonyban, majd Bécsben volt internálva; mentegetőzni, könyörögni, multját megtagadnia kellett. Nem csoda, hogy végrendeletében panaszkodik: »régi familiámnak s üdvözült uram méltóságos tiszte után való híres neves voltomnak megalázásával jutottam ez ügyefogyott nyomorúságos állapotra.«

Hajnik ez értekezését Szalay Lászlónak, az Akadémia akkori titkárának küldte be. Szalay († 1864. jul. 17.) dicsérettel jegyezte meg, hogy az értekezés érdekes adalékot nyujt a XVII-ik század magyar történetéhez. [1])

Hajnik nem érte be a véletlenül kinálkozó forrásokkal, hanem tervszerű és rendszeres kutatásokat végzett.

Az országos levéltár kiadatlan régi kéziratait évtizedeken át előszeretettel vizsgálta, kitűnő diplomatikai jártassággal olvasta, tervszerűen kivonatolta.

A királyi könyveket (libri regii), melyekbe királyaink adományait és kiváltságait jegyezték fel, gondosan nyomozta s okleveles emléküket Nagy Lajos koráig vezette vissza.

Későbbi éveiben is fölkereste a tudományos érdekességű városokat, emlékeket és helyeket, utóbb nemcsak a belföldön, hanem a külföldön is, tudományos érdeklődésének kielégítéséért. De akár idebent, akár odakint kutatott, mindenütt egészen a *magyar* jogtörténet búvárának érezte magát, a ki azonban a külföldi jogfejlődés multjára is fényt áraszt s így mélységes tudásával az egész európai jogélet megvilágosításán fáradozik.

Felkutatás, leolvasás, gyüjtögetés, egybeállítás mind az ő műve. Diplomatikailag gyakorolt szemeivel minden régi okiratot helyesen olvasott s a latint biztosan fordítá magyarra.

A fáradhatatlan hűséges kutató a jegyzeteket nyolczadrét alakú papirlapokra, czédulákra írta, melyekről több százezer becsesnél becsesebb fragmentum olvasható. A gondosan készült hű másolatokat, jól kiválogatott szemelvényeket és jegyzeteket meglepően pontos, szemléletes, használható gyüjteménybe

[1]) Hajnik ez értekezését idézi Acsády Ignácz *Széchy Mária* czímű becses dolgozatában. (Magyar Történeti Életrajzok, 1885. I. évf.)

rakta, a tartalmilag összetartozókat évszám szerint rendezte s megfelelő csoportba foglalta, azután könyvalakú kötött füzetekbe, tárgy és idő szerint csoportosítva, újra leírta. Ilyen nagybecsű kézirati könyve maradt *ötvennégy*. Méltán nevezhetjük e könyveket a magyar jogtörténet pandektáinak.[1])

Jegyzeteinek köteteit a keresőre nézve vezérszavak: pl. nádor, vármegye, ispán s más ilyenek könnyebben használhatókká tették. Ez a rendszeresség és átnézetesség jó szolgálatot tesz a feldolgozásnál. Az említett 54 kötet rendkívül becses, mert benne megvan majdnem minden intézményünkre nemcsak az összes *általa* felfedezett és *kiadott*, de még számtalan *kiadatlan* anyag is, szakszerűen csoportosítva. Csodálatos az odaadó, lankadatlan tárgyszeretet, világosság, megbízható alaposság, lelkiismeretes, gondos szövegolvasás.

Bár követné Hajnik nyomdokait a jogtörténet terén minden későbbi kutató.

* * *

Régi az a kor s szédítő sebesen távozunk attól a kortól, a melynek felderítésén Hajnik buzgólkodott, hogy annak jog- és alkotmányfejlődéséről, gazdasági és műveltségi állapotáról világos képet nyujtson. De új és becses az a sok adat, a mit felszínre hozott, rendszerbe foglalt s a hazai és külföldi tudományos körök közkincsévé tett.

Még a koronázás előtt készíté azt az érdekes dolgozatát, melynek címe: *Magyarország és a hübéri Európa*. Ebben a szerző a magyar királyság *közhatalmi* felfogásának sajátlagos jellegét és hatását tünteti fel. Ezt a jellegét akkor sem veszíté el, miután a nemzet a nyugat-európai viszonyokhoz simult. Mennyiben volt az államfejlődés nálunk *európai* és mennyiben specialiter *magyar*, ezt sem Bartal, sem Horváth, sem Szalay nem mutatta ki. Erről legelőször Hajnik adott nekünk világos képet, kidomborítva azt, hogy a magyar királyság a későbbi középkorban is megmarad *közhatalomnak*. Emc köz-

[1]) Azonkívül maradt vagy 6—700 cédulája, melyeket élete utolsó éveiben gyüjtött, de már abban megakadályozta a sors, hogy könyvébe lefrja.

hatalomnak mértéke hol nagyobb. hol kisebb, de természete nem változik. [1])

Hajnik Imrét komoly irodalmi tevékenységeért a M. Tud. Akadémia 1871 május 17-én *levelező*, majd kilencz év mulva *rendes* tagjává választotta.

Az Akadémia történettudományi bizottságában Horváth Mihály, Salamon Ferencz, Pesty Frigyes, Szilágyi Sándor, Pauler Gyula, Fraknói Vilmos és Thaly Kálmán tagtársak közt is egyike volt ő a nagy tekintélyeknek.

A második osztály értekezletein ha felszólalt, pl. mikor a Corpus Juris fordításának kiadását ellenezte, mindig irányadólag hatott.

Az Akadémia felolvasó asztalánál vagy tízszer foglalt helyet. Mindenkor volt valami új mondani valója. Hajnik akadémiai székfoglalójában mint levelező tag 1873-ban kimutatta, hogy milyen tényezők hatása következtében és mikor váltotta fel véglegesen a nemesség fejenkénti részvételét az országgyűlésen a megyei követküldés intézménye. Más szóval ez azt világosítja meg, hogy miképen készítették elő az országgyűlési képviseleti rendszert.

Miksa király, hogy Rudolf megkoronáztassék, Pozsonyba 1572-re összehívta az országgyűlést s a megyék útján még fejenkénti személyes megjelenésre szólítá fel a nemességet. Sáros vármegyének Abaúj, Zemplén és Szepes vármegyékhez intézett körleveléből mutatja ki Hajnik azt, hogy a személyes megjelenést elviselhetetlen tehernek nézték a vármegyék s kérték a királyt, hogy elégedjék meg a nemesség helyett a nemesség követeivel. *Electi nobiles* már előbb is voltak, a követküldéssel most *ablegati nobiles* mennek az országgyűlésre, hogy 1848-ban helyet adjanak a népképviselőknek (populi repraesentantes).

Miksa után sohasem hivatott fel többé a nemesség a személyes megjelenésre. Igy szünt meg a nemességnek fejenkénti

---

[1]) A magyar királyság közhatalmi természetét tovább szépen ismerteti Ferdinandy Géza: *A királyi méltóság és hatalom* czímű dolgozatának 3-ik szakaszában.

részvétele a törvényhozásban, és pedig megszünt a vármegyék kívánságára. Külön törvény nélkül. Per desuetudinem.

De ha személyesen nem vett is részt az országgyűlésen a nemesség, azért még nem veszíté el befolyását, mert a követeknek utasítást adott, a követeket vissza is hívhatta, tőlük jelentést kivánt. A követek tehát a nemesség akaratát érvényesítették az országgyűlésen.

A nemesség személyes megjelenésének, főleg ha egy-egy oligarcha hozta be a tömeget és vezette a szavazásra, nem volt pártolója Hajnik. Ciceroval tartott: Semper in republica tenendum est, ne *plurimi plurima* valeant.[1])

A mágnások megbírták az országgyűlésre járás költségeit s így továbbra is megtartották a személyes megjelenés jogát. Ezzel kiemelkedtek a többi nemesek sorából, az »una eademque nobilitas« Werbőczi-féle elv korlátozására.

De azért a nemesség *egysége*, az »una eademque nobilitas« nem szünt meg, s noha a mágnások részben főrendiházi tagokká lettek és részben ma is azok, még sem nevezhetők ma sem *főnemesek*-nek, mert a *köznemes* is épen úgy tagja maradt a szent koronának s *közvetlenül a király alatt* állt, és a nemesség sarkalatos jogait ép úgy élvezte, mint a mágnás. Az is köztudomású, hogy a nemesi és mágnás családok közt sohasem hiányzott a *connubium*. A *hoher Adel* Németországban találó kifejezés, mert ott volt *niederer Adel*, mely nem állott *közvetlenül* a király alatt, de nálunk nem volt. A nemesi *szabadságra* nézve minden nemes egyenlő volt. A főrendiház tagjai közül 1885 óta kimaradnak a kevésbbé vagyonosak.[2]) De azért ők mágnások, mert a mágnás fogalma nem mindenkinél esik össze a főrendiházi tagsággal.

HAJNIK AZ EGYETEMEN.

Az egyetemnek 1867-ben báró Eötvös József miniszterségével új korszaka nyilt meg. Az egyetemet akkor még nem szidták, nem piszkolták, mert nem irigyelték. Eötvös pedig szerette, s emelni, felvirágoztatni törekedett.

[1]) *Cicero* De rep. 2. 22.

[2]) 1885: VII. 2. §. *b)* pont. 3000 frt egyenes földadó a minimum.

Négy évi rövid, de alapvető kulturpolitikáját a nemzet és a király fájdalmára félbeszakítá a könyörtelen halál (1871).

Andrássy, a genialis államférfi, az egyetem iránti nagyrabecsülését fejezte ki, midőn Eötvös utódát a jogtanárok közt kereste. Mindjárt az első szomorú órák után Kautz Gyulához küldte Szlávy József minisztert tájékozódás végett.

Kautz legjobb meggyőződése szerint Pauler Tivadart, Eötvös régi meghitt barátját, nemes szándékainak rendíthetetlen hívét hozta javaslatba. Csakhamar búcsuznia kellett Paulernek az egyetemtől s lett hazánk második kultuszminisztere; majd 1872 szeptember 4-én az igazságügyi tárczát vette át és vezette a fusióig (1875). Akkor visszatért az egyetemre, melynek jogi kara nemcsak a tudományban, hanem a parlamentben is tekintélyes törzskarral volt képviselve. 1878-ban Bosznia occupatiója miatt forrongott a ház, sőt az egész ország. Szilágyi Dezső, Pulszky Ágost, Kerkapolyi Károly, Apáthy István, Pauler és én voltunk a tanári szobában. Tisza megbuktatása került szóba. Kerkapolyi óvatosságra intett, Pauler, a nemesen megbocsátó, velem együtt pártolta Tisza Kálmánt. Érveléséből a jogász és államférfi, az igaz mérték és a bölcs belátás tünt ki. Pauler hűségéről beszéltem Tisza Lajossal s Pauler 1878 junius 3-án igazságügyminiszter lett és az maradt haláláig (1884).

Pauler ellenjegyzésével jelent meg ő Felségének 1872 julius 14-én kelt legfelső elhatározása, mely a budapesti egyetemre az egyetemes és hazai jogtörténet nyilvános rendes tanárává Hajnik Imrét nevezte ki, a ki a jogakadémiákon már majdnem tíz évi sikeres tanári működést fejtett ki.

Ha egyebet nem tett volna is Pauler, mint hogy ezt a kinevezést ő Felségének javasolta, már ezzel is kiérdemelte volna az egyetem háláját.

Előkelő tudós társaságot talált a Budapestre érkező Hajnik az egyetem jogi karán. Kiváló tanárok collegiális meleg körében lelte állását, melyet aranyos jó kedélylyel s lüktető munkakedvvel vett birtokába. De a jogakadémiákat sohasem feledte és soha sem kicsinyelte.

A pozsonyi, kassai, nagyváradi, győri jogakadémiákon

munkában töltött éveire Hajnik mindig kedvesen emlékezett. Az egyetemi tanárság legjobb succrescentiáját a Ratio Educationis szellemében úgy szerette volna biztosítani, hogy a fiatal kitünőségek a jogakadémiákon szerezzék meg a paedagogiai és didaktikai jártasságot, s a rendszer és módszer kipróbálásával és irodalmi munkássággal érdemeljék ki az egyetemi tanszéket.

A jogi karnak akkori rendes tagjai közűl, valamint Hajnik, úgy Pauler is vidéki jogakadémiáról jött az egyetemre.

Pauler Zágrábban kezdte a jogtanárságot, onnan vitték Győrbe, Győrből pedig egyetemünkre hívta őt b. Eötvös 1848 augusztus 1-én.

Pauler a Hajnik érkezésekor miniszteri tárczát viselt ugyan, de tanszékét fentartotta, nevét az Almanach a tanárok közt sorolta fel, kiknek társaságát kedvelte és látogatta miniszter korában is.[1])

Konek Sándor szintén Győrből jött az egyetemre.[2])

Még nagyobb succrescentiát nyujtott Pozsony. Onnan jöttek az egyetemre Baintner János[3]) és Hoffmann Pál;[4]) onnan jött Cserny József[5]) és Lechner Ágost.[6])

Kerkapolyi 1868 óta tartozott az egyetemi tanárok közé,

---

[1]) Pauler Tivadar az ötvenes évek germanisatiója idejében is mindig kizárólag csak magyarúl adott elő. Ő volt az egyetemnek eddig egyik legnagyobb dísze és büszkesége, de ő is büszke maradt az egyetemre mind halálig. Feledhetetlen ékesszóló s nagytudományú tanár.

[2]) A régi jó idők sokoldalú képzettségével. Mikor az októberi diploma után (1860. okt. 20.) magyarúl kezdte előadni az egyházjogot s Antal Gyula revisiója mellett ma is használatban levő egyházjogi tankönyvét kiadta, közelebb vezette az ifjuságot az európai anyajoghoz. († 1882.)

[3]) Pozsonyi jogtanárból lett ottani főtörvényszéki bíró, utóbb m. kir. helytartótanácsos. A m. kir. helytartótanácstól 1862-ben átjött a jogi karba, hogy tanítsa az osztrák jogot és a perrendtartást. († 1881.)

[4]) 1865 óta mondta őt egészen magáénak az egyetem. Ekkor kezdődik karunkon a római jog előadásának fénykora, midőn a genialis tanár személyének népszerűségét tantárgyára is átvitték lelkes hallgatói. Hoffmann Pál a magyar magánjog codificationalis első tervezetének tudós készítője. Nyugalomba lépett 1893-ban.

[5]) 1863 óta az egyházjogot tanítá, sőt átmenetileg a római jogból is tartott előadásokat. Igénytelen, alapos, jó professor volt. († 1886.)

[6]) 1869-ben lépett egyetemünkön a magyar közjog, közigazgatás és pénzügyi jog tanszékére. Az éleseszű tanár a magyar közjogot s közigazgatási jogot *elvekre* szerette s tudta visszavezetni s mesterileg értette, miképen kell az intézmények *szellemét* feltüntetni. 1894-ben a főrendiház tagjává nevezte ki ő Felsége. († 1900.)

de a Hajnik érkezésekor miniszteri tárczát viselt. A pápai jogakadémiáról jött az egyetemre.[1])

Az említetteken kívül nyilvános *rendes* tanárok voltak s szintén collegiális előzékenységgel fogadták Hajnikot még a következők: [2]) Wenzel Gusztáv,[3]) Kautz Gyula[4]) és Apáthy István.[5])

Ime mennyi híres *rendes* tanár, nem is említve az akkor még *rendkívülieket*, Sághyt és Herczeghet.

Ezek körébe lépni s ott az az időben leczkelátogató ifjuság bírálata szerint a helyét jól betölteni, nem volt csekély feladat. Hajnik azonban rátermett az egyetemi tanárságra, ő bátran léphetett be az ország legelső tanári testületébe.

Az egyetemi karoknak, tanuló ifjuságnak csak az a tanár imponál, a ki önálló tudós, megállapodott, következetes, határozott, tiszta jellemű férfi. Hajnik ilyen tudós egyéniség, ilyen tiszta jellem volt, miért is imponáló tekintélynek tartották tanártársai és hallgatói.

Tekintélyét mutatja az, hogy vele nem kisebb emberek tanácskoztak, mint Szilágyi Dezső, pl. a főrendiházról készülő törvény (1885: VII. t. cz.) tárgyalásakor, vagy a pragmatica sanctiót s Ferencz Ferdinánd házasságát érintő kérdések parlamenti megvitatása alkalmával.

[1]) Kerkapolyi Károly m. kir. pénzügyminiszter, valóságos belső titkos tanácsos, a Lipót-rend nagykeresztese. A politika és nemzetgazdaságtan mély felfogású bölcselkedő tanára. († 1891.)

[2]) Az ezeréves kiállításra Wlassics Gyula vall. és közokt. miniszter kiadta az Egyetem történetét. A jogi kart ismertető részt írta Vécsey Tamás, 97—128. ll.

[3]) A egyetemen ő honosítá meg a *Deutsche Reichs- u. Rechts-Geschichte* helyett az *európai* jogtörténetet. Első vitte a tanszékre a vasuti jogot. Sokat írt és nyomatott. Nemcsak tanított, hanem lelkesített, impulsust adott a tudományos törekvésekre. Nyugalomba vonulva tagja lett a főrendiháznak. († 1891.)

[4]) Fényes sikerrel tanítá a jogi karban a politikai tudományokat, a nemzetgazdaságtant és a magyar közjogot. Megvált az egyetemtől 1892-ben s lett az osztrák-magyar banknak kormányzója, titkos tanácsos, a főrendiház örökös tagja, a vaskorona-rend nagykeresztese.

[5]) 1870-ben lépett a váltó-kereskedelmi, nemzetközi és tengerészeti jog tanszékére. Nagytekintélyű tanár, író, codifikáló. († 1889.)

A hazai jogtudomány imént névszerint felsorolt jeles képviselői, a kikkel Hajniknak ki kellett állnia az összehasonlítást és ki is állta, a nyugalomban élő Kautz és Hoffmann kivételével már mind a kerepesi temetőben, ezen valóban »res religiosa« kertben pihenő *halottak*. Vigasztaló csak az, hogy *halhatatlanok* az egyetem történetében.

Hajnik külsejében erő s fensőbbség testesült meg. Egyenes, önérzetes férfiu, kinek megjelenése, minden egyszerűsége mellett is, megkövetelte azt, hogy észrevegyék. Természete nem alkuvó. Meggyőződésének szivóssága compromissumokra nem hajlandó. Erős vitatkozó. Jogos érdekkörének zavarását nem tűrte, a gúny és sarcasmus nyilaival visszaűzte a támadásokat, pl. midőn az ő kedves európai jogtörténetének a tanrendben való helyzetét akarták bolygatni.

Meggyőződését minden melléktekintetek nélkül szokta kimondani. Kimondott meggyőződését tántoríthatatlanúl követte. A mit igaznak tartott, azt bármilyen vitában meg tudta védeni a csípős dialektika fegyvereivel. Ellenfelének állításaiban megtalálta azt, a mi sebezhető, főleg azt, a mi nevetségessé tehető.

Teremtő hivatását a maga tudománya terén érezte, de a nyilvános szónoklatoktól tartózkodott. Pedig a kinek az előadáson úgy rendelkezésére állnak a szavak, mint neki, az beszélni is jól tud. Mi, a kik hallottuk, soha el nem feledjük szellemes beszédét, melylyel a jogi kart elbúcsuztatta Szilágyi Dezsőtől, midőn ez miniszter lett.

Véleményéből sohasem csinált titkot. Monarchikus rokonszenveit mindig őszintén kimutatta. Szembetűnő nála a magyar szent korona cultusa, melynek teljesen megfelel az, hogy egyformán védi mind a király, mind a nemzet jogait.

A régmultakban gyönyörködő temperamentuma nem kedvelte a mai radikális demokratikus áramlatokat. A tömeg szolgája lenni nem tudott és nem akart. Demagógokkal nem szeretett találkozni. Odi profanum vulgus et arceo, — mondá beszélgetés közben nekem nem egyszer.

Tudom, hogy a népszerűség tapsaira soha sem pályázott, sem az ifjuság, sem a polgárság körében, pedig hírneve és családi összeköttetései mellett, mint hallottam, sok választó szavazatára s így mandátumra számíthatott volna.

Deák-párti hűséges meggyőződését mindig nyiltan vallotta, s a Tisza és Wekerle szabadelvű, főleg egyházi politikáját nem helyeselte. De a napi politikától borzadt. A politikai szereplés és a tudományos hivatás összeférhetetlenségét hirdette.

Akadémiai s egyetemi szakkérdésekben a hírlapok beavatkozását nem szívesen látta s mindig a külföldi sajtóra hivatkozott, mely az ingerentia határait tapintatosan megtartja.

Elveiben következetes. Iránya egész életén át változatlan maradt. Nem akart más lenni, mint magyar tudós és egyetemi professor. Az egyetemi tanárság — mondá nem egyszer — olyan kizárólagos hivatás, melylyel összeférhetetlen minden más hivatal és minden üzleti szereplés.

Általában szerette a nyilvános szerepkörök éles elhatárolását, majdnem a rendi világ kimértségével. Az ő politikai ethikája szerint hiba az, ha a parlamenti tag felcsap üzletembernek. Ha a parlamentben hasznos, sőt szükséges az üzletember, — mondá nem egyszer — hát válaszszanak be ilyent, de a mandátumot ne tekintsék felsőbb iparigazolványnak.

Igazat kereső, bátor, szókimondó férfi. A közviszonyok feletti gondolkodása előkelő. Derült hangulat és kedély, gyöngyöző vidámság. Beszéde szellemes, humorral, ötletes fordulatokkal, csípős megjegyzésekkel csillogott. Főleg a szójátékok gyors feltalálója. Az ő mondásait az egyetemen idézik mint szálló igéket ma is.

Bár modorában tartózkodás és zárkózottság tükröződött vissza s épen nem volt könnyen barátkozó vagy épen pajtáskodó, de belsejében melegen érző szív dobogott.

Tudott szeretni. Nem feledi ezt az ő családja és rokonsága. Pauler Gyulához írt levelei a forrón szerető rokon s barát szívének legszebb megnyilatkozásai. Iránta érzett barátsága sem maradt nyomtalan. A vele töltött időkre gondolva Cicero szavaival élhetek: Multa ab eo prudenter disputata, multa etiam breviter et commode dicta memoriae mandabam.[1])

* * *

Azt mondják, hogy a budapesti egyetem jogi kara a collegiumokkal s kötelező alap- és államvizsgákkal, szigorlatokkal, bírálatokkal, kari ülésekkel és referádákkal a tanárnak

[1]) *Vécsey:* Római jog, 51. l. 1. jegyzet.

sok fáradságot okoz, s a nagyvárosi élet sok gyűléseivel, bizottságaival a tudós tevékenységének nem kedvez.

Hajnik azonban olyankor jött az egyetemi tanszékre, mikor még a teher egyharmadrésznyi sem volt. Erős vállai a növekedő munkaterhet is megbírták.

Heti öt-hat óránál többet akkor sem tartott, mikor a tandíj a tanároké volt. A tanári szobában, mit mulatságos megjegyzésekkel élénkített, vidáman töltött egy-egy óranegyedet, s mikor tanári teendőivel nem volt elfoglalva, hangyaszorgalommal gyüjtögetett a levéltárakban. A többi időt könyvtárszobájában s kora tavasztól késő őszig svábhegyi kényelmes, csendes nyaralójában, hol külföldi szaktudósok is felkeresték, munkálkodva töltötte, a mellékfoglalkozások kerülésével; csak az országos közoktatási tanácsnak és a Felség bizalmából a vallás- és tanulmányi alapokat ellenőrző bizottságnak volt egy ideig, illetve egy idő óta tagja. Egyéb ideje mind a tudománynak és boldog családi körének volt szentelve.

Abban az előkelő jogtudós karban, a melybe Hajnik 1872-ben lépett, már az 1875/6-iki tanévre, valamint ismét 1888/9-re dékánná választották. Ugyanőt az 1889/90-iki tanévre a választók szavazata az egyetemi rector magnificus méltóságára emelte s így a karnak, majd az egész egyetemnek közvetlen kormányzására volt hivatva. Mint rektor a beiktatási ünnepen az egyetem küzdelmes történetéből mutatott be nehány tanulságos lapot. Az egyetem ünnepén pedig a jog- és államtudományok művelésének újabb irányáról beszélt, mely irány nemcsak *állami*, hanem *társadalmi* szempontokra is mutat s folyvást lépést tart közéletünk fejlődésével.

Hajnik Imre életrajzának hátteréül találóbbat nem állíthatok oda, mint az egyetemet, mert ő főleg az egyetemnek élt, zajtalanúl, de teljes odaadással.

Önérzetesen állíthatom oda az egyetemet, mert hiszen az egyetem működése a magyar tudományosság terén páratlanúl áll. És ez így van helyesen.

Nem is említve az orvosi és bölcsészeti kar tudományos vívmányait, csak a Hajnik Imre fakultásáról emelem ki, hogy nagyrészt ennek a jogi fakultásnak köszönheti a nemzet, hogy

van számottevő magyar jog- és állam-*tudomány* s évről évre gazdagodó magyar jogi és államtudományi *irodalom*.[1])

Ezért engedjék meg nekem, hadd mutassam be Hajnikot az egyetem jogi karán, tudományos működésének terén, melynek tekintélyét és fényét előmozdította.

Az egyetemen a távolról tekintő nem lát egyebet egyformaságnál. A közelebbről néző azonban látja a tudáskörök sokféleségét, látja nemcsak a tudomány vívmányainak naponkinti kiosztását, a szellemi »quotidiana distributio« művészetét, hanem a jövő kor tudósai közt a kutatás módszereinek terjesztését, a tudományos élet pezsgését, a tudományok előbbre vitelét.

Nem ellenkezik ezzel Fraknói mondása, mit abban az érdekes emlékbeszédben olvashatunk, melyet feledhetetlen titkárunk Szilágyi Sándor felett az Akadémiában 1901 nov. 26-án mondott a tudós püspök, hol is a többek közt azt állítja, hogy Szilágyi Sándornak »minden hatás előtt megnyíló, új gondolatok felkarolására mindig készen álló szelleme nem kereshetett kielégítést a *tanári* pályán, mely egyforma munkásságban, aprólékos pontosság, végtelen türelem és kicsiny nehézségekkel való folytonos küzdelem árán, néma sikerrel jutalmaz.« [2])

Ne feledjük, hogy Fraknói itt *középiskolai*, nem pedig *egyetemi* tanárságról beszél. Lélektani megokolással mutatja ki Fraknói, hogy Kőrösön a *gymnasiumi tanszéken* miért nem maradt meg a nagyobbra hivatott Szilágyi Sándor.

Mondanom sem kell, hogy egészen más az *egyetemi tanszék*, mert ezen bármely tudós megtalálhatja ambitiójának kielégítését, most, midőn a bölcsészeti kar adja az elnököt az Akadémiának és a Kisfaludy-társaságnak, a jogi kar pedig minisztereket ad a közoktatási, az igazságügyi és a kereskedelmi tárczák vezetésére. Szilágyi Sándor is megtalálta volna ambitiójának kielégítését az *egyetemen*. Eötvös óta talán még

[1]) A felsőbb oktatásügy Magyarországon, 1896. A jogi kar. Vécsey Tamástól. 128 lap.

[2]) *Fraknói Vilmos*: Emlékbeszéd Szilágyi Sándor felett, 3. l.

inkább, mint valaha; pedig az egyetem tanszékein azelőtt is díszlett a magyar tudománynak és irodalomnak sok kitűnősége.

Hogy csak nehányat említsek, az egyetemen voltak tanárok: Hevenessy [1]) és Kaprinay, Pray [2]) és Katona,[3]) Cornides [4]) és Fejér,[5]) Schwartner [6]) és Révay.[7]) Vagy, hogy újabbakat is nevezzek: Toldy és Salamon Ferencz; az élőket nem is említve, a kik mind kielégítést kerestek és találtak az egyetemi tanári pályán.

Az *egyetemi* tanári állásról még olyan rendkívüli ember is, mint Szilágyi Dezső, sokat tartott. Tisza Kálmán miniszterelnökkel folytatott parlamenti vitájában az egyetemi tanszéket olyan magasan állónak mondotta, hogy az, mihelyest tudományról van szó, még a miniszterelnökkel szemben sem törpül el.

»Húsz éves koromban — írja Wlassics Gyula v. és k. o. ü. miniszter — az egyetemi tanárság lebegett eszményképül előttem s arra törekedtem szünet nélkül. A tanári hivatást tartottam a legfüggetlenebb, legemelkedettebb hivatásnak és így gondolkodom erről ma is.« [8])

Szilágyi Dezső és Wlassics Gyula véleményének idézése részemről nem kérkedés, hanem igazolása a Hajnik véleményének, ki az egyetemi tanári hivatásról mindig magasztosan gondolkodott s érezte az egyetemi tanszék méltóságát.

Minél nagyobbra becsülte Hajnik az egyetemi tanárságot, annál szigorúbban bírálta el azokat, a kik egyetemi magántanári képesíttetést kerestek. A jogtörténetből 1872-től 1900-ig egyetlen egy jelöltet habilitált. Inkább semmi, mint tehetségtelen succrescentia. Ezt tartá az egyetem szempontjából kivánatosnak.

[1]) A magyar történetírás megalapítója. (1656—1715.) Az ő dicsőségének részese Kaprinay István. (1714—1786.)

[2]) A magyar történeti irodalom egyik elsőrendű munkása. (1723—1801.)

[3]) A nagyhírű Gibbon is dícsérve említi a *Critica Historia* negyvenkét kötetét. (1732—1811.)

[4]) Az okiratok sikeres kutatója. (1732—1787.)

[5]) A *Codex Diplomaticus* szerkesztője, 1808—1818-ig egyetemi tanár. (1766—1851.)

[6]) Hazánk statisztikájának úttörő munkása. (1759—1823.)

[7]) Az összehasonlító történelmi nyelvtudomány megalapítója. (1752—1807.)

[8]) A *M. H.* karácsonyi száma.

Hajnikban nem volt tanári gőg, hanem igenis megvolt benne a sikeres tanári működés becsérzete. Az egyetemi professort az állami tisztviselőnél többnek, államilag felkért szaktudósnak tekintette. A jogi oktatásról úgy vélekedett mint Cicero: ius civile docere semper pulchrum fuit, hominumque clarissimorum discipulis floruerunt domus.[1])

Hajnik az egyetemen nemcsak főcollegiumot hirdetett, hanem érdekes speciál-collegiumokat is tartott. A hetvenes évek tanrendjében előfordúl tőle a Magyar alkotmánytörténet, Magyar magánjog, Büntető- és perjog története a XIV-ik századig, A nő jogállása világtörténeti fejlődésében, A fekvő birtok és ennek joga Werbőcziig, A középkori jogforrások stb.

* * *

Főcollegiumában az egyetemes európai jogtörténetet sohasem adta elő másként, mint »*különös tekintettel* Magyarország jogtörténetére és jogfejlődésére.« Ugy vélekedett, és pedig helyesen, hogy Magyarország jogtörténete része az európainak, melybe szépen bele illik. Az európaiba kell befoglalni, s onnan nem szabad kifeledni a magyart, a mint hogy mi magyarok is európaiakká lettünk.

Az európai jogfejlődés alapján jobban lehet a magyart megvilágosítani, mint a magyar alapján az európait. Az összehasonlító módszert is csak így lehet alkalmazni, az összehasonlítás pedig a legtanulságosabb, és valamint a statisztika és a philologia az összehasonlító módszernek köszöni legszebb sikereit, épen úgy a jog- és alkotmányfejlődésről is csak az összehasonlítás nyujt igazi képet.

Ennek a helyes felfogásnak érvényre emelkedését Hajnik vívta ki. Jogunk és alkotmányunk multját ő kapcsolta be először az európai általános jog- és alkotmányfejlődés vonatába. Ő az, a ki élethivatásához híven, megszerezte az európai tanulságos látókört, s ezt a magyar nemzeti állásponttal szerencsés harmoniába hozta. Midőn pl. az európai jogélet keretében a kelta jogot, germán jogot, germán-római jogot, szláv jogot és

[1]) *Vécsey:* Római jog, 56. l.

mindeniknek vidékét jellemzi, egyúttal coordinálva tünteti fel a magyar jogot s ennek vidékét.

Hajnik az *európai* jogtörténet tárgyalásánál is nagy gondot fordított a hallgatók *magyar* hazafias képzésére, a magyar alkotmányos érzület fejlesztésére. Szükségesnek látta, hogy a tudományos életnek hazánkban magyar nemzeti iránya fejlesztessék s hogy a tanár a magyar nemzet méltánylásának legyen szószólója. Ezért ismertette a hazai jogintézményeknek *magyar* jellegét, szemben a nyugat-európai intézményekkel. Ápolta mind az alkotmányos, mind a hazafias *magyar* érzületet. De az ifjuság hazafiságát nem az utczai tüntetésekben s hangzatos jelszavakban, hanem a nemzeti közművelődés szolgálatában vélte megnyilatkozni.

A magyar hazafias szellemet nemcsak hirdette, hanem tetteiben is követte; pl. midőn az *Oesterreichische Revue* szerkesztője 1865-ben megnyitá hasábjait a Hajnik magyarúl írt czikkei német fordítása számára s önkényes változtatásokat tett, mint ő állítá, a Revue planumának megfelelőleg, t. i. előszót írt olyan »gesammtmonarchikus ideákból és a szövegbe is beszúrt ilyeneket« és ezt a Hajnik neve alatt akarta kiadni: ez ellen Hajnik protestált és követelte, hogy czikkét vagy egyáltalján ne adja, vagy úgy adja, a mint ő beküldte.[1])

Senki sem mondhatta róla, hogy *németgyűlölő*, sőt kedélyes magánbeszélgetés közben kedvelte a német nyelvet. A német kulturát nagyon is ismerte és becsülte, de soha *túl* nem becsülte. Ezért ha a vizsgán a középkori nagy eszmék, nagy intézmények keletkezéséről tudakozódott és a jelölt első helyen Németországot említé, emelt hangon szokta mondani neki Hajnik: »Jegyezze meg magának egyszer s mindenkorra, hogy a középkor alatt semmi nagy eszme sem keletkezett Németországban, hiszen az akkor elmaradt ország volt. A középkor vezető népei a latin törzshöz tartoztak. Franczia- és Olaszország a kiindulási terület.«

Rokonszenvvel kiséré a nemzeti jogok erős küzdelmét a római jog befogadása ellen. A római jognak hazánkban csupán

[1]) Hajnik Imre levele Pauler Gyulához.

doktrinális hatását ismeri el s nem tartja betüszerint veendőnek Werbőczi mondását, mely szerint: iura regni huius, originaliter ex pontificii *caesareique* iuris fontibus progressum habent. (Hk. 2. 6. pr.) Ezzel Werbőczi a kereszténység és a római jog hatására céloz. Tudnivaló, — mondám Hajniknak — hogy Werbőczi a római jogból (Summa legum Raymundi) vette nemcsak a szép jogi stilust, hanem a rendszert (de personis, de rebus, de actionibus) s az általánosságokat és fogalommeghatározásokat is. Az is kétségtelen, hogy nálunk a városokban és a Királyföldön nemcsak doktrinális, hanem tételes jog gyanánt használták a római jogot.[1]) Sőt a mi több, a királyi táblánál Mátyás alatt iuris utriusque doctorokat alkalmaztak az eljegyzési perek elbírálásánál. Ezt maga Hajnik közli.[2])

Hajnik mindig a legkomolyabban vette tanári hivatását és kifogyhatatlan türelemmel magyarázta nagy hallgatóságának az előadási kérdéseket, melyeket évről évre nagyobb forráskészlettel kisért s újabb irodalmi tájékoztatással világított meg.

Tanítványai tapasztalták, hogy az egyetemi professor a tudományos kutatásban nem szünetel, hanem halad s viszi előbbre szaktudományát. Mindig csak megbízható adatokat közöl s mindent igazol a kútfőkből, óriási tevékenységgel gyüjtött jegyzeteinek felhasználásával.

Intézményeink jellegét, hazai charakterét, nemzeti egyéniségét és sajátosságát ő ismerte a legjobban. Szent hite volt, hogy neki nincs fontosabb feladata, mint az alkotmány és jog eredetének, fejlődésének emlékét a nemzet tudatában megerősíteni. Elévülhetetlen érdeme, hogy ez sikerült neki, több mint egy emberöltőn keresztül.

Az újabb generáczió a Hajnik élőszóbeli előadásaiból értette meg legelőször a jogi és alkotmányi nagy intézmények középkori *egész* szervezetét. Nem aprólékos törmelék tételeket hallottak tőle, hanem az intézmény egészét, keletkezését, fejlődését, evolutióját. Folyvást a levéltárakban búvárkodott, nem elégedett meg a nyomtatásban kapható kútfőkkel, hanem

[1]) *Vécsey:* Római jog, 137—140. ll.
[2]) *Hajnik:* A magyar bírósági szervezet és perjog, 153. l.

ismeretleneket, újakat keresett, talált és dolgozott fel, a tudósnak lelkiismeretességével. Ezért nem volt az ő előadása stereotyp, hanem haladó évről évre.

A *külföldi* jogfejlődést azért tanulmányozta, hogy a *magyar* intézmények viszonyát, kapcsolatát, provenientiáját, kihatását annál jobban megbírálhassa. Hazájáról alapos fogalmat csak az alkothat, a ki ismeri a külföldet is. Az összehasonlítás a legtanulságosabb.

Hajnik bármelyik óráján bárki is tisztelettel győződhetett meg arról, hogy a *magyar* tudományosságnak *önálló* búvára beszél hozzá, a ki lelkiismeretes kutatója a régi intézményeknek, a ki a középkori jogfejlődést nemcsak feltárja, hanem átérzi azt s meg is magyarázza.

A középkori eszme-áramlatok az ő óráján a hallgatók előtt tanulságos menetekben vonultak át. A középkori társadalmi mozgalmak elevenítő kihatásaikban voltak bemutatva. Megértették a figyelmes hallgatók, hogy a szellemi mozgalmak teremtő erejéből jutottak uralomra az alkotmányi és jogi intézmények.

Előadásaiban nem az intézmények körmönfont definitióival, kisszerű részleteivel s tételes jogi aprólékosságok felsorolásával foglalkozik, hanem az intézményeket létrehozó tényezőket s a nagy evolutiók képét ismerteti.

Didaktice előbbvaló az intézmények *fejlődéstana* és csak ezután jöhet azok *bonczoló* kritikája. Ő a tanszéken elsősorban a didaktikus szempontot akarta érvényre juttatni. A sok helyütt nyilvánuló tüneményekből inductive okoskodva emelkedik az *általánosításra*, »természetesen« — mint mondani szokta — csak azért, hogy deductive levezesse a tanulságokat s felmutassa a következtetéseket. A helyes következtetések levonását, az eredményekre való világos concludálást kötelességének ismerte. Bartal nagy commentárjának [1]) fogyatékosságát épen abban látta, hogy ez a tudós sohasem concludál semmire.

Előadás közben Hajnik nemcsak a periodikus adomáktól

[1]) Commentariorum ad historiam status iurisque publici Hungariae libri XV. Posonii, 1847. E művet Pauler nagyra becsülte.

vagy élczektől tartózkodott, hanem óvakodott attól is, hogy derültségre találjon tárgyat a hallgatóság. Míg Wenzel, a ki társalgás közben kerülte a komikumot, előadásain sok tréfát értékesített, Hajnik, a ki oly mulatságos volt a társaságban, a tanteremben soha nem adott elő olyasmit, a mi Girke szerint »Humor im deutschen Recht.« Nem említette soha, mi volt a *cour d'amour*, *droit de culage*, *de prélibation* s ennek megváltása a *Schürzenzins*, a *Graugans* stb.

Hajnik a többi tantárgyak, pl. a nemzetgazdaságtan kiszakított tételeire baráti körben humoristikus, sőt satirikus vonásokat rajzolt, a maga tárgyát komolyan, majdnem áhitattal kezelte; még a terminologiára is kényes, neki pl. a leges *barbarorum: népjog*, a *phaderphium: hozomány*.

A középkor küzdelmeibe és diadalaiba, uralkodó eszméibe s hangulataiba egészen beleélte magát s minden akkori czélt és eszközt »természetesnek« talált. Ha ő magyarázta, szinte meggyőződtünk róla, hogy annak idején helyes volt, hogy az idegennek egész hagyatéka a királyra szállt (ius albinagii), hogy a város, pl. Buda, Kassa, árumegállítási kiváltságot (ius stapulae) élvezett, hogy a pozsonyi ember, a kinek egy budai polgár tartozott, akármely más budai polgárt letartóztathatott (assecuramentum), mindaddig, míg ki nem váltják. Az ilyesmiket magyarázgatva meggyőzte hallgatóit, hogy az akkoriban másként nem is lehetett. A középkor intézményei szerinte az akkori viszonyoknak megfeleltek s minden intézmény czélszerű, ha a maga idejében jól betölti hivatását. A multakat kegyelte.

A tudós Hajnikban erős a *positiv* történeti érzék és felfogás, mely általánosít ugyan, de nem idealizál, hanem a történeti jelenséget híven ismerteti s híven tünteti fel, úgy a hogy az a valóságban felmerült. Nem ad a középkori intézménynek *mai* színt és jelleget, nem modernizál; előadja azt a maga valójában és eredetiségében. Nem méri a régit a mai mértékkel s nem itéli a multakat a mai szempontokból. Elfogulatlanúl, pártatlanúl ismerteti a jogtörténeti fejlődés *eredményeit*. Kiemeli a források szövegéből a vezéreszmét, de

nem helyez be oda olyat, a mi nem oda való. Helyesen mondá, hogy nem kell az antik isteneket modern ruhába öltöztetni.

A multak tengerének igen mély fenekén búvárkodott. A felhozott kincsek előtte *önmagukért* álltak becsben, tekintet nélkül arra, hogy a modern tételes jog mit értékesíthet azokból. Ő magát bányásznak tekinté, a ki napfényre hozza az arany érczet, de ennek feldolgozása nem a bányász, hanem az ötvös, az aranyverő, aranyozó, pénzverő stb. feladata. A középkori alkotásoknak és intézményeknek nem mai hasznavehetőségét nézte, hanem azt, hogy azok miképen töltötték be középkori küldetésöket.

A tudós közvetlenül a tudományért dolgozik. Az elektromosság felfedezői: Gray, Dufay, Franklin, Volta, Galvani a *tudományért* búvárkodtak; mások használták fel, hogy legyen villamos világítás, villamos vasút, villamos óra, villamos harangjáték, villamos kúra. Hajnik is másokra bízta, hogy jogtörténeti adatainak hasznát vegyék.

Élénk szeretettel varázsolta elő a régi századok *szellemét*, feleleventé a törzsélet és törzsszerkezet emlékeit, a kihalt intézmények élettörténetét s a népek primitiv állapotát. Jellemző rajzokat ad a régi alkotmányokról. Tanuljon belőle tetszése szerint a modern jogász.

Tetszett neki a Metternich híres mondása: »Kraft im Recht«, de a mellett gondosan és előszeretettel fejtette ki és igazolta, hogy a középkorban más egyéb is volt mint durva erő, nyers hatalom, vad ököljog, sötét elfogultság.

A történelemnek egyik legnagyobb drámája az egyház és állam világhatalmi küzdelme. Majd az állam függetlenítése az egyháztól. Messze kiható volt a hűbériség állami és társadalmi érvényesülése, a rendiség kialakulása és kimért működése. Költészeti dicsfény sugározza be a lovagi intézmény eredetét s virágzását. Meghalni a keresztény vallás szolgálatában, oltalmazni a védtelent, mindig szem előtt tartani az erkölcs és becsület szeplőtelenségét, híven követni a vallásos, romantikus lovagiasság minden szabályát, melynek legbűvösebb virága a nőimádás volt. Tagadhatatlan, hogy *ez a szellem* az emberiséget nemesítette. Végtelenül fontos volt a testületi

szervezkedés, a szabad társulás, a tudományos szellem felébredése, a renaissance, a jogtudós vagyis a római jogban járatos bíróságok alkalmazása s az államhivatali szervezet keletkezése.

Ime ilyen és más hasonló nagy jelentőségű intézmények foglalkoztatták kutató szellemét. Nem csoda, hogy több jót tudott a középkorról mint a conventionális tudósok. Hajnik azok szerint itélte meg a középkort, a kik szent és magasztos célokért hevültek, éltek, haltak. Lelke és szíve megtelt a középkori hatalmas institutiók s nagy szellemi mozgalmak csodáinak kultuszával.

Kegyelettel tekintett a középkorra mint hálás utód a nagy elődök emlékére, s nem képzelt művelt embert, a kit ne érdekelne a középkori európai civilizáczió s ennek két uralkodó eszméje. Egyik az *egyéni szabadság*, különállás, függetlenség, másik a *kereszténység*, mely végtére meghódított minden népet. Hajnik volt az első, a ki nálunk az egyház középkori érdemeit elfogulatlanság nélkül, tárgyilagosan adta elő, s szembetünővé tette, hogy a középkoron át, a szakadozottság idejében, a rendező, szervező, összetartó s művelő szellemi hatalom az egyház volt, mely nálunk is terjesztő nemcsak a vallást, hanem a műveltséget is.

A középkori *eszméket* Hajnik kapcsolatba hozta a középkori politikai és társadalmi *élettel*, a melyből fakadtak és a melynek szolgáltak. Felderíté azokat a politikai állapotokat, a melyek a jogintézményeket koronként kivánatosakká, sőt szükségesekké tették, továbbá azokat a társadalmi átalakulásokat, melyek következtében azok időszerűtlenekké váltak s megszüntek, mert az emberiség nagy érdekei csak úgy elégíthetők ki, ha a korszerűtlen intézményeket korszerűek váltják fel. Az emberiség nagy érdekei követelik az avult intézmények lemorzsolódását.

Előadásai tartásánál inkább volt gondja a tudományos *tartalomra*, mint a szónoki *formára*. Tapasztalatból is tudta, hogy az egyetemi tanulónak inkább van szüksége a magyarázatra, fejtegetésre, felvilágosításra, mint valamely kidolgozott értekezés felolvasásának vagy elszavalásának egyszeri hallására. A tartalomra helyezve minden súlyt, inkább kereste elő-

adásaiban az igazság meggyőző kimutatását, mint a szép prózát. Állításairól, itéleteiről meg akarta győzni a hallgatókat. *Meggyőzni* akarta őket, nem pedig mulattatni.

Ez jellemzi Hajnikot mint írót is. Tudományosan írt, nem népiesen; nem használt jelképies mondásokat; nem a stilust, hanem a közleményt tekinté a fődolognak.

Az egyetemi tanár elsőrendű kötelességének a didaktikai feladatot tekinté. »Azért vagyunk az egyetemen, hogy tanítsunk.« A ki ezt komolyan, lelkiismeretesen teljesíté, azt becsülte s collegiális barátságával tüntette ki, még ha irodalmilag keveset működött is, mint pl. Cserny és Lechner, a kik helyett nem beszélnek a könyvkiadók.

Hajnik, úgy mint tanár korában Pauler, az előadási óra előtti estén vagy reggel nemcsak átolvasta és átgondolta, hanem előadni is megpróbálta azt, a mit a jövő órán magyarázni fog.

A tanári kötelességek teljesítésében nemcsak maga volt hű és pontos, hanem másokat is úgy becsült, a mint kötelességeiket teljesítik. Stoikus szigorúsággal vélekedett a kötelességről. A jognál is előbbvalónak tartá a kötelességet. Mint Cicero, úgy ő is a tisztesség (honestas) követelményének tartá a kötelességet,[1]) s csípősen gúnyolt minden szemfényvesztést, kibúvó-ajtó keresést. Nevetségessé tette a »symbolikus« előadási mesterkedést, s bárhol is a névleges, látszólagos hivataloskodást.

Jóízű humora találóan tudott tenni czélzásokat az evangéliumok idézésével. A ki közülünk delegatióba Bécsbe járt s egy-két előadásra hébe-korba lerándult és ismét visszament, arra idézte János evangéliuma XVI. r. 16. versét: »Egy kevés ideig nem láttok engemet és ismét egy kevés idő mulva megláttok engemet.« A ki közülünk a választókerületben beszámolt, programmbeszédet mondott, arra Máté evangéliumának VII. r. 15. versét idézte: »Óvakodjatok a hamis prófétáktól.« A kalendáriumi vasárnapokat is felhasználta ártatlan maliciával: A ki miniszteri bársonyszékbe ült, az *in palmis;* a szünetekre áhítozók vasárnapja *rogate;* a félév vége *cantate.*

* * *

[1]) *Cicero* De officiis, lib. I. Officia ducerentur ab honestate.

Hajnik megkövetelte a hallgatóktól, hogy hivatásszerű kiképeztetésre törekedjenek. Sokszor mondta, hogy ha a hivatásszerű képzettség helyett a protectió nyujt tért az előmenetelre, ez veszélyezteti az egyetemi tanítást. A jó hallgatóról feltételezte a naponkénti folytonos készülést, hézag nélküli megtanulását annak, a mit az órán a tanár magyarázott. Az órákon való testi jelenlétet nem tartá érdemnek. A szorgalmat az eredményben jutalmazta.

Hallgatóitól azt követelte, hogy a mit tanít, azt tőle az *előadáson* s colloquiumokon tanulják meg, ne várjanak külön alkalmat. Használják ki az előadást. Ezért velök külön nem foglalkozott s seminariumot elvből nem tartott.

Az akadémiákon valaha szokásos félévi vagy legalább az évi szigorú vizsgákat a tanulók érdekében helyeselte, annál inkább helyeselte az alapvizsgákat. Az bizonyos, hogy 1874 *előtt*, míg négy félév *után* vizsgáztak, az első év a legtöbb hallgatóra nézve egészen kárba veszett, holott az alapvizsgák behozatala óta az időt kellően kihasználja 60—70 százalék.

Tudományos véleményünk és meggyőződésünk, sőt folyamatban levő vizsgálódásaink és egyéni sejtelmeink közlése is szent joga tanszékünknek. Ebben áll tanításunknak szabadsága, függetlensége. De a kötelező vizsgákon csak a már constatált s bebizonyított igazságok kérdezésénél fogunk maradni.[1])

Hajnik az első évi jogászoknak csak azt adta elő, a mit kutatásaival kétségtelenül kiderített. Önálló munkálkodásának érett gyümölcseit nyujtotta hallgatóinak. A vizsgákon is csak a hite szerint bebizonyítható tananyag követelésénél maradt.

A kézikönyv tudását a vizsgán szigorúan megkövetelte. A memorizálást elengedhetetlennek tartotta; »der Bube soll lernen«, mondogatta németül, ha elnézést kértek tőle. Épen azért bölcs mérséklettel tankönyveibe csak annyit foglalt, a mennyit a középszerű tehetség is megtanulhat. Európai jogtörténete mindössze 389 lap.

Örült, ha a jelöltet a vizsgán valahogy bele tudta vezetni a felelésbe, de a kinél ez nem sikerült, ott el nem maradt a

[1]) *Vécsey Tamás:* Az 1848 évi XIX. t.-cz. 17. l.

komoly dorgálás. A hangzatos jelzőkkel, üres frázisokkal takargatott készületlenséget szó nélkül nem hagyta.

A ki egy részt betanult s abból tudott felelni, a többi részt pedig meg se nézte s így a vizsgán merő szerencsét próbált, annak magyarán megmondta, hogy »az ilyen speculatió rút dolog; ez nem szabad; ez *nem illik*.«

Úgy vizsgált, hogy a jelölt készültségéről és pedig az egész tananyagra kiterjedő készültségéről meggyőződjék. Még azzal is behatóan és huzamosan foglalkozott, a ki kellő készültség nélkül jött a vizsgára; az ilyet azért kérdezgette hosszasabban, hogy meggyőzze arról, hogy megérdemli a bukást.

Nem volt heves és hirtelenkedő. Erős idegzete a hosszas vizsgázást rendületlenül kibírta. Arczán ugyan sohasem láttuk az idegesség révetegségét. Előkelő nyugalommal végezte a fárasztó kötelességet. A kiről azt mondta, hogy »magister celerum«, az bizonyára nyugtalan gyorsasággal, felületesen examináló censor lehetett.

Barátja volt a rendnek, pontosságnak és fegyelemnek. A könnyelműség lejtőjére lépőt már elveszettnek képzelte, idézve a német mondást: »Das ist der Fluch der bösen That, dass sie immer böses gebären muss.«[1])

Hite szerint a tanárról is áll az, a mit a kormányzóról mond Tacitus: »Omnia scire, non omnia exequi. Parvis peccatis veniam, magnis severitatem accomodare.«

Tanítványai közül sokan szerették s kivétel nélkül mindnyájan tisztelték és nagyra becsülték.

IRÓI MUNKÁSSÁGA.

Hajnik a maga írói egyéniségét az eredeti kutatónak subiectiv közvetlenségével érvényesítette műveiben. Nem a képzelődés délibábszerű alakításaival, hanem a Tacitus-féle történetkritika komoly, megbízható megállapításaival találkozunk könyveiben, melyeknek lapjain, a tiszta látás adományával megáldva, magyarázza a multak reconstruált képét és ennek értelmét.

---

[1]) *Schiller*: Die Braut von Messina.

Évek hosszu során át folytatott levéltári kutatások, soha nem szünetelő közvetlen forrástanulmányok biztosították Hajnik tudományos *önállóságát*, felfogásának *eredetiségét* és *függetlenségét*, melyet a kérdések tudományos kidolgozásánál minden lépten-nyomon tanusít. Nem fárasztó nyers anyagot, összefüggéstelen idézethalmazt, hanem teljesen feldolgozott ismeretkincset talál az ő könyveiben az olvasó s csodálja a bámulatos uralkodást a rengeteg tömeg felett.

Vizsgálódásának köre tág és változatos. Nem marad a *közjogi* fejlődés egyoldalú feltüntetésénél, hanem napirendre kerül az egyén és a család joga, a vagyoni élet általában s különösen a fekvő vagyon, az iparűzés joga, a szabad kereskedés számos akadálya s több közgazdasági intézmény.

Hajnik a jogtörténetet nemcsak tanította, hanem teremtőerejével a *források* történetét a jogi és állami *intézmények* történetévé változtatta át s ezt irodalmilag is magas színvonalra emelte. Most már mások sem maradnak a »külszerű jogtörténet« helyesebben »forrás-történet« művelésénél, hanem ezenfelül az intézmények fejlődését, terjedését és összefüggését is tárgyalják.

Mikor az *Árpádok alatti jogélet* történetén dolgozott, Grimm módszerét is fel kivánta használni. Nyelvtörténeti adalékokat keresett; tudni kivánta, hogy egyes jogi műszavak mikor jöttek használatba s melyek a régibb gazdasági kifejezések.

A magyar jogtörténet mezején, mások példájára, Hajnik is monographice kezdett dolgozni, hogy azután a kiderített részletek felhasználásával általános, rendszeres, nagyobb műveket írjon.

* * *

Első nagyobb rendszeres műve: *A magyar alkotmány és jog az Árpádok alatt*, 1872.[1])

A magyar alkotmány- és jogtörténetnek alig van komoly problemája, a melyhez ne keresett s ne talált volna sikerült megoldást.

[1]) Ezt a rendszeres nagy művét megelőzték: Széchy Mária utolsó évei. — Az 1621-iki nagyszombati gyűlés és Pozsony meghódolása Ferdinándnak. — A zsidók Magyarországon a vegyesházbeli királyok alatt. — A nemesség országgyűlési fejenként való megjelenésének megszünése. Ez utóbbi mű azonban a sajtó útján csak 1873-ban jelent meg.

Hajnik derítette fel, hogy »a *nemzetgyűlés*[1]) volt a főhatalom tulajdonképeni birtokosa« még akkor is, miután Árpád fővezérré választatott s így egy lépéssel közeledtünk a monarchiához.

A monarchia kezdetét Gézára vezeti vissza.[2])

Az új államszervezetet István az Augustus Nagy Károly-féle római császárság szem előtt tartásával (modernos et antiquos imitantes augustos) és »az ősmagyar *nemzeti szervezet létreváló alkatrészeinek* felhasználásával létesítette, melyet nyugat-európai jelleme daczára *sajátos magyar* szellem lengett át.«[3]) Ennél igazabban senki sem jellemezte Szent István intézményeit. A mint a külföldön mindent Nagy Károlyra, úgy nálunk Szent Istvánra szerettek visszavezetni, vagyis Szent István *intézményének* tartottak, »instituta a sancto Stephano rege« mond az aranybulla, bevezetésének 2-ik szakaszában.

A középkori szétszórt s feledésbe ment emlékeket gondosan gyüjtögette Hajnik s erős logikával illesztette össze. Így tudott hű vázlatot adni pl. a királyi herczegek állásáról az Árpádok alatt.

Az ifjabb királyság intézménye sem kerülte ki figyelmét. Ez az intézmény feltűnik az Árpád-ház idejében, midőn szokásban volt a királyi család egyes férfitagjaira az ország egy részének kormányzatát bízni. Ez volt a középkori fogalmak szerint a legmegfelelőbb ellátási mód a királyi herczegek részére. Ha már a király az így dotált trónutódot még uralkodása idejében megkoronáztatta, megvolt az ifjabb király (rex iunior). Így koronáztatta meg II. Endre fiát, IV. Bélát, IV. Béla V. Istvánt. De az apakirályok mindig hangsúlyozták, hogy az ő jószántukból ered az ifjabb királyság és nem a királyfiak jogigényéből. A királyi hatalom ilyetén megosztása a Szent István-féle királyság közjogi természetével ellenkezett, s nemcsak a királyságot, hanem Magyarország fennmaradását is veszélyeztette. Szerencse, hogy V. Istvánnal megszünt.[4])

---

[1]) *Hajnik:* Magyar alkotmány és jogtört. 70. l.
[2]) U. o. 82. és 83. l.
[3]) U. o. 112. l.
[4]) U. o. 203. és 204. l. — *Ferdinandy Géza:* A kir. méltóság és hatalom, 117. l.

Hajnik egyik büszkesége és dicsekedésének tárgya volt a magyar *szent korona tan* kifejtése. A szent korona, mondja Hajnik, a király és a nemzet közt mogosztott, más szóval az alkotmányos közhatalomnak jelképe és minden nevezetesebb közjogi viszony alakulására befolyást gyakorló közjogi fogalom.

Bemutatja a magyar nemességet, a nagyobbodó, emelkedő magyar nemességet, melyben van akarat és tetterő, szervező és rendező képesség, energia és hatalom. Bemutatja továbbá a rendeket és főrendeket, ispánokat és főispánokat oly korszakban, midőn még mind kizárólag a *magyar* király és haza szolgálatában állottak.

Az örökös főispánság a magyar alkotmány történetében csak Hajnik kutatásai óta áll tisztán. Kimutatta, hogy az első örökös főispánság volt a Frangepánoké, Modrus vármegyére, III. Bélától. Nem kevésbbé régi az esztergomi érsek Esztergom-vármegyei örökös főispánsága, mely méltóság 1267 után már nem ritka. Szaporodik 1450 után. Az egri püspök (most érsek) Heves-vármegyei, valamint Perényi Imre Abaúj-vármegyei örökös főispánsága is a mohácsi vész előtti.

I. Lipót és III. Károly korában kilencz főpapnak és tizenhat főúri családnak tekintélyét és hatalmát emelte az örökös főispánság, a nélkül, hogy ez akár magánhatalommá, akár tartományurasággá alakult volna át. Maradt királyi tisztség (honor, officium) közhatósági jelleggel. Magyarúl nem nevezik őket *grófok*-nak, hanem *ispánok*-nak, mint a többi királyi főtiszteket, pl. a nádor-*ispánt*. A grófi czím nálunk nem áll kapcsolatban a vármegyei ispánsággal.[1])

Tudvalevő, hogy Pest és Pilis vármegyék főispánja maga a király. Később (1659 : 76.) a nádor, mint királyi helytartó. Ezt Hajnik úgy magyarázza, hogy a nevezett két vármegyében számos volt a királyi birtok és a királyi nép. Mindez Buda és Visegrád fő királyi várakhoz tartozott s közvetlen királyi kezelés alá vonatott, »miért is e vármegyék valóságos királyi immunitási területek voltak.« [2])

---

[1]) *Hajnik*: Örökös főispánság, 6. és 39. l.

[2]) Egyetlen eset, a hol Timon (M. alkotmány- éz jogtörténet) a Hajnik magyarázatát jegyzetileg el nem fogadja. Azért nem, mert »az

Bartal óta szokás azt hinni, hogy Szent István behozta a végrendelkezési szabadságot. De Szent István II : 5. értelme Hajnik szerint az, hogy élők közt megengedtetik a szabad rendelkezés a szűkebb családi kör tagjai vagy az egyház javára (sive ecclesiae). Itt nincs szó *végrendelkezési* szabadságról.[1])

A nők jogállásának vizsgálatánál Hajnik kritikus esze és a külföldi jogokban is jártas tudománya kellő világításba helyezte a jogtörténeti mythost a magyar jogi »lovagiasság« felől.

*

Második nagyobb műve Hajniknak az *Egyetemes európai jogtörténet*, 1875. Szabatos, világos tankönyv. Öt kiadást ért. A nyugati és keleti római birodalmon, az Olasz-, Franczia- és Németország területén átvonuló jogeszmék hazánk területére is áthatottak. Ezért a jognak történetét Hajnik *európai* fejlődésében vizsgálta, hogy a magyar jognak multját s más népekéhez mért fejlődési fokát annál jobban megérthesse és méltányolhassa. Ilyesmire gondolt már Wenzel is, midőn az októberi diploma után 1860/61-ben a *Deutsche Reichs- und Rechtsgeschichte* helyett az *egyetemes európai jogtörténetet* írta be a leczkerendbe. Ennek a tantárgynak ő a kezdeményezője és legelső egyetemi mívelője.[2]) Hajnik azonban új módszert és rendszert hozott ebbe a tudományba.

Hajnik, a bel- és a külföldi jogok történetének alapos ismerője, meggyőzőleg hirdette, hogy a római világbirodalomnak, később pedig a kereszténységnek népeket egyesítő hatása következtében Európa nemzetei *közös eszmékben* és *műveltségben* találkoztak. Az alkotmányi és a jogeszmék oly intézményekben testesültek meg, a melyek lassanként elterjedtek egész földrészünkön. Az alkotmányi és jogélet ily európai fejlődésének rendszeres előadását nyujtotta Hajnik az európai jogtörténetben. Az intézményeket előidéző okok s az intézmé-

országos nemesek szabad birtokjoguk alapján nem tartozhattak a királyi immunitási területhez.« *Hajnik:* Örökös főisp. 81. l. *Timon* id. m. 661. l.

[1]) *Hajnik:* Magyar alkotmány és jog az Árpádok korában, 320. l.

[2]) *Vécsey:* Emlékbeszéd Wenzel Gusztávról, 1894. 40. és 80. l.

nyek elhelyezkedése a fajok, vidékek és országok szerint, érdekesen van nála megvilágítva.

Az *egyetemes* európai jogtörténetet úgy construálta Hajnik, hogy a vezető népek, u. m. a latin, germán, szláv eredetű nemzetek és a magyarok jogemlékeinek s intézményeinek fejlődését általános irányokra és szempontokra vezette vissza.

Az egyetemes európai jogtörténet nem anthologia a különböző népek jogából, hanem a tudósnak — a ki a Dontól a Tajóig s Izlandtól Siciliáig, és Tacitustól Werbőcziig mindent lát — bölcselkedése a jogi tünemények felett. Tényeket constatál s ezekből inductive az *általánosra* emelkedik. A jogéletben az *egyetemességet* kereste és meg is találta szellemi energiája. Azt irodalmilag is kifejti és feltünteti a jelentékenyebb alkotmányi és jogintézményeknek koronkénti *általános*, tehát *európai* jellegében.

A ki nem ismeri a középkori európai törzsélet és törzsszerkezet korát s az alkotmányfejlődést Európában a X-ik századtól a XIV-ikig, az nem ismeri a magyar honalapításkor s az Árpádok alatt uralkodó irányait és intézményeit a társadalomnak, melyben magának előkelő helyet vívott ki a magyar. Őseink a X-ik században lépnek az európai kultura és jog közelébe, midőn a középkori alkotmányi és jogélet alakulási korszaka elmult. Ez az alakulási korszak a mi közreműködésünk nélkül mult el. Arról csak az európai jogtörténet tájékoztathat bennünket.

A ki nem ismeri a jogéletet Európában s annak jellemét, forrásait a XIV—XVI. századok alatt, az nem is sejtheti s legkevésbbé sem formálhat kritikai és összehasonlító képet magának a Werbőczi előtti magyar alkotmányi és jogi állapotokról.

Vannak közérdekü jog- és alkotmányképződések, melyek nálunk teljesen soha sem fejlődtek ki.

Ilyen a hübériség. A hübériség elleni szervezkedés. És mégis tanulnunk kell az allodium- és hübér-birtokról a nyugaton, hogy érthetővé váljék előttünk a magyar adományrendszer ellentétben a hübériséggel.

Nem virágzott nálunk a tulajdonképeni lovagi intézmény sem, ennek ismeretét még sem nélkülözhetjük. A főúri családok szervezkedésének nálunk alig volt tere, még sem érthetjük meg a nélkül a Habsburg dynastia házszabályait sem.

A városoknak befolyása nem látszik meg a magyar közéleten, pedig a német városok és a Királyföld a római jogot is recipiálták. Minderről bírálatot európai jogismeretek nélkül senki sem mondhat.

Az európai jogtörténet ismerete nélkül nem tudta volna megmagyarázni Hajnik azt, hogy mit jelent Werbőczinek eme helye: »iste processus ..... regnante Carolo rege ..... per eundem ex Galliarum finibus in hoc regnum inductus fuisse perhibetur.« (Hk. 2. 6. 12.) Hajnik magyarázta meg, hogy a Franciaország északi részében kifejlődött frank-norman jog az, melyet az Anjou-ház alapítója ide hozott.[1])

Az európai jogtörténetben tudott Hajnik rámutatni ama nagy változásokra, melyeket előidézett az előbb egyházi tanügynek és szerzetesi tudománynak *világivá válása*, mely a tudomány utáni vágyat a világi elemnél is terjeszté s a tekintélyek hatalmát meggyöngíté.

Könyvében minden egyes intézmény tárgyalása előtt bemutatja Hajnik a szakba vágó legjobb termékeit az európai irodalomnak. Látja az olvasó, kik tettek szolgálatokat a tudománynak, s hogy Hajnik nem feledi el azokat, a kiktől tanult s a kik a kérdést bővebben is megvilágíthatják, ha valaki bele akar mélyedni a részletekbe.

Számtalanszor figyelmeztette a jelölteket Hajnik, hogy az európai jogtörténet az általános műveltséghez tartozik.

Már nyugalomba vonulása előtt, de azután is, mikor már beteg volt, kért, hogy ne hagyjuk elejteni az egyetemes jogtörténetet, mert ez a tükör, melyben nemzetünk magát az idegentől megkülönböztetheti, s így annál inkább magára ismer. Az európai jogtörténet megtartására vonatkozó komoly óhajtást az ő végakaratának tekintem s nem hihetem, hogy ez a »mens testatoris« kegyeletlenséggel találkozzék.

*

[1]) *Hajnik* id. m. 220. l. — *Timon* id. m. 436. l.

Egy negyed századdal később lett készen: *A magyar bírósági szervezet és perjog az Árpád- és vegyes-házi királyok alatt*, 1899.[1])

Hajnik rendkívül nagy apparátussal kutatta a magyar perjog történeti fejlődését, mert ezen a téren látta a nemzeti jogalkotást a külbefolyásoktól legfüggetlenebbnek s a hazai élet közvetlen fejleményének, sajátszerűnek és eredetinek.

Az anyagi jog egyes tételeinek részleteinél nem kevésbbé érdekes a jogérvényesítés eszköze s ennek mikénti működése. Odaadó szeretettel s a legtalálóbb ecsetvonásokkal festette meg a régi perjog már-már elmosódott panorámáját. Nem indult ki aprioristikus feltevésből, hanem ezer és ezer peres aktából és ítéletből betűzte ki és olvasta le a hírmondókat, annak hírmondóit, hogy miképen indult, folyt és dőlt el a középkori per hazánkban.

Tudományos működésének tetőpontján állt Hajnik a perjog megírásakor. A századokon át felhalmozódott és századról századra felismerhetetlenebbé váló tömkelegbe rendet hozott, fényt árasztott. Egyik legalaposabb és leghatalmasabb munka, melyet magyar tudós írt. Irányadó mű ez és az marad e tárgyról minden időn át. E tárgyat bővíteni újabb források találásakor lehet, de más alapokat rakni nem fognak. Lerakta azokat Hajnik, kinek kétségkívül ez a legkiválóbb műve. E nemben ennél különbet sem a szláv, sem a latin, sem a germán eredetű nemzeteknél nem írtak. Csupa levéltári kutatás. Százezernél több, még ki nem adott okirat leolvasása és megfejtése, tanulságainak értékesítése, rég elfeledett nemzeti szervek működésének megvilágítása, az európai látókör tág vonalain belől a hazainak megbecsülése. Éles megfigyelőnek, biztos megítélőnek, *jogásznak* és *historikusnak*, *magyarnak* és *európai-*

[1]) Ezt megelőző monographiák: A királyi könyvek a vegyesházakbeli királyok korszakában, 1879. — A perdöntő eskü és az előzetes tanubizonyítás a középkori magyar perjogban, 1880. Ezzel foglalta el akadémiai székét mint rendes tag. — Az okirati bizonyítás a középkori magyar perjogban, 1886. — Az örökös főispánság a magyar alkotmány történetében, 1888. — A király bírósági személyes jelenléte s ennek helytartója, 1892.

nak kellett lennie a tudós Hajniknak, hogy e művét megírhassa, mely még a politikai történetre is világot áraszt.

A horvát elfogult írókkal szemben milyen becses a magyar közjogra nézve az, a mit Hajnik bebizonyít, hogy a ma Horvátországnak nevezett Zágráb, Körös és Varasd vármegyék területe a honfoglalás óta a mienk, *partes Slavicae* vagy *terra Slavoniae* név alatt. II. Géza e terület kormányzójává bánt nevez ki s báni táblát szervez, honnan a királyi curiára ment a felebbezés, csak Zágráb városa tartozott a tárnokmester alá. Mária óta említtetik ugyan *regnum Slavoniae*, de egész II. Ulászlóig sem címere nem volt, sem a király címeiben elő nem fordult. II. Ulászló is csak azért vette fel címerébe és címébe, hogy a Szlavónia herczegévé nevezett Corvin János fölötti fenhatóságát kitüntesse.[1])

Szlavóniába a *magyar* nemesség bevitte a municipális életet és a magyar jogot. Ezzel a régi, benszülött szlavonita nemesség intézménye enyészetnek indult. Hajnik derítette fel, hogy a mohácsi vész *előtti* korban még voltak maradékai a régi szlavonita nemeseknek, kiket őseink meghagytak a meghódolás előtti *helyi* szabad állapotukban, saját föld-bíráik (iudices terrestres) hatósága alatt, kik a régi szláv szokásjog szerint ítéltek. Ezek különböztek a magyar nemesektől, mert ez utóbbiak nem helyi, hanem országos nemesek.[2]) Csak a magyar nemesek voltak tagjai a szent koronának, nem a régi szlavonita nemesek.

* * *

A hazai jog történetének felderítése érdekében Hajnik nemcsak fáradozott, hanem sok új adatot fedezett fel vagy helyezett tisztább világításba. Kovachich után ő az első notabilitas a hazai jogtörténet lelkiismeretes kutatói közt. Hogy milyen sok szép eredményt köszönhetünk neki, mutatóul álljon itt néhány megoldott kérdés.

Az *actoratus* a nemes ellen csak a nemes embert illette. A nemes ellenében a nem-nemes, ha jobbágy volt, a földes-

[1]) *Hajnik:* A m. bírósági szervezet és perjog, 137—141. ll.
[2]) U. o. 131—137. ll. — Idézi *Ferdinandy:* Magyar közjog, 210. l.

úrtól, ha városi polgár volt, a városi hatóságtól képviseltetve indíthatott keresetet.[1])

A *királyi ügyvédek* állását Hajnik körvonalozta. A királyi ügyvédek védték a király nevében azokat, a kik a királytól védelmi levelet kaptak (literae protectionales), valamint azon adománybirtokosokat, a kiknek birtokaira nézve a király szavatosságot vállalt.[2])

Midőn meghatározta *a király bírósági személyes jelenlétét és ennek helytartóját* a vegyesházakbeli királyok korszakában, ezzel a királyi személynök és a királyi tábla eredetét és multját deríté fel.

Tőle tanuljuk, hogy a király személyes bírósága elé tartozó ügyeket a királyi curiában az *országbíró* látta el. De voltak olyan ügyek is, a melyekben a király maga itélt. Ilyenek voltak azok az ügyek, melyeket a királyi kiváltságlevelek a király legszemélyesebb bíráskodása alá utaltak.[3]) A királynak ezt a legszemélyesebb bíráskodását, szemben a *rendes* jelenléttel (personalis praesentia regia), királyi *különös* jelenlétnek (specialis praesentia regia) nevezték, hol a főkanczellár vagy az alkanczellár készíté elő az ügyet az itélethozásra.

Mátyás a királyi különös jelenlét *(specialis* praesentia regia) bíróságát a királyi személyes jelenlét *(personalis* praesentia regia) bíróságába olvasztotta be (1464).

A király *főgyámi jogát* a nemes árvákra nézve most már tisztán látjuk. A mohácsi vész előtt a király legszemélyesebb bírósága elé utalt ügyek közé tartoztak a király főgyámi jogával kapcsolatos árva-ügyek.[4])

Érdekes multú a *curia militaris* vagyis az egészen kivételes jellegű lovagi bíróság, melynek eredete az Anjouk korába vezet vissza, midőn a lovagi intézmény nálunk némi kis tért kezd foglalni és Róbert Károly alatt a király személyének védelmére a testőrség (aulae regiae milites) felállíttatott. Ezek

---

[1]) *Hajnik* id. m. 165—166. ll.

[2]) U. o. 182 és köv. ll. — *Timon* id. m. 438. l.

[3]) *Hajnik:* A király bir. sz. jelenléte, 6—7. l. — *Timon* id. m. 628. l.

[4]) *Hajnik:* A m. bírósági szervezet és perjog, 43. l.

személyes becsületét érintő ügyekben vagy maga a király, vagy az udvari ispán (comes curiae) itélt. Az udvari ispán tisztét az *országbíró* viselte. Később mások is fordulhattak ehez a bírósághoz becsületbeli ügyekben (causae in factum honoris). Fő bizonysági eszköz volt itt a bajvívás.[1])

Biztosan körvonalozta Hajnik a *nádori bíróságot.* A XIII-ik század óta a nádor saját udvarában (curia) itélt. Törvénykező közgyüléseket (congregatio generalis vel proclamata), vagy mint később nevezték: köztörvényszéket (generale iudicium) tartott. A *nádori* curián hatalmaskodási és birtokperek is bíráltattak el. Csak az olyan ügyeket kellett a *királyi* curián tárgyalni, melyek valamely királyi jogot (ius regale vel regium) érintettek, azzal kapcsolatban állottak.[2])

Hajnik nyujtja a legbiztosabb adatokat a *protonotarius*-ról. A nádornak és az országbírónak már a XIII-ik században volt itélőmestere (protonotarius). A XIV-ik században keletkezett a királyi *különös* jelenlétnek, a XV-ikben a királyi *személyes* jelenlétnek itélőmesteri tisztsége. Midőn Mátyás alatt 1464-ben e két praesentia összeolvad, a személynöknek mint a királyi *személyes* jelenlét képviselőjének (personalis praesentiae regiae in iudiciis locumtenens) *két* protonotariusa említtetik, holott a nádornak és az országbírónak csak egy-egy itélőmestere volt.[3])

Hajnik érdekes vonásokban ismerteti a *vajdát.* Az erdélyi vajda az ő curiájában bírói hatalmat gyakorol a személyek felett, kivéve a kiket a király külön *kiváltsággal* mentesített. A mentességet azonban Róbert Károly már 1324-ben megszüntette.[4])

Mindig nehéz kérdés a *hatáskör.* Hajnik az egyházi bíróságok hatáskörét megvilágította. A hatalmaskodási és mindazon büntető perek, melyek fej- és jószágvesztéssel jártak, kívül estek az egyházi bíróságok hatáskörén.[5])

[1]) ***Hajnik:*** A m. bír. szerv. és perjog, 60. l. — *Timon* id. m. 635. l.
[2]) ***Hajnik*** id. m. 72. és 73. l. — *Timon* id. m. 617. l.
[3]) ***Hajnik:*** A király bírósági személyes jelenléte, 10. l. — *Timon* id. m. 634. l.
[4]) ***Hajnik:*** A m. bírósági szervezet és perjog, 122. l. — *Timon* id. m. 213. l.
[5]) ***Hajnik*** id. m. 114. l.

A poroszló, *pristaldus*, a bíró mellett működő segédszemély.[1]) A mit Hajnik erről mond, az ma már ius receptum.

A középkori *bizonyítás* kérdését Hajnik fejtette meg. A középkori magyar perjog szerint, Werbőczi előtt, bizonyítási eszköz volt az eskü, a bajvívás és később a közokirat. A tanuvallatás akkor még csak előzetes bizonyítási eszköznek tekintetett.

Hajnikra hivatkozunk, ha jelezni kívánjuk, hogy az *eskü* mennyit nyom, pl. hogy a főpap vagy hivatali zászlós úr esküje annyit nyom, mint más tíz nemesé együtt véve.[2]) Az eskü hitelessége és bizonyító értéke a rendi állás szerint különbözött. A vegyes-házakbeli királyok korában az igazi báró valamint a főpap esküje a perben 10 márkát, a nemesé 1 márkát, a jobbágyé egy negyed márkát (1 frtot) ért.

Az esküvőnek szavahihetőségét bizonyították az eskütársak. Ezeknek száma polgári perben a per értékével, büntető perben a büntett nagyságával állt arányban. Gyakran 36, vagy 72, sőt 144 eskütársat is kivántak.

Egyes városok a XIII-ik század óta azt a kiváltságot kapták, hogy polgáraiktól tizenkettőnél több eskütársat követelni nem lehet. A tárnoki jog szerint azonban 24, 48, sőt több eskütársat is alkalmaztak.[3])

A *bajvívás* a XIII—XIV. századokban rendes bizonyítási eszköz volt és csak az egyházi bíróság nem alkalmazta. Már az aranybulla említi. Polgári perben csak akkor döntött a bajvívás, ha abban mind a két fél megegyezett, ha az előzetes bizonyítás hiányzott, vagy egyenlő értékű volt.[4]) A kihivás »czövek« átadással történt. Az 1486 : decr. maius 18. pontja korlátozta.

A későbbi perjog a tulajdonképeni *jogviták* eldöntésénél főleg *okirati* bizonyításra támaszkodik.[5]) Említi Hajnik, hogy az okirati bizonyítás terjed az írás-olvasás terjedésével. Eleinte csak a királyi pecsétes oklevélre adtak valamit, később a más hiteles pecsét alattiakra is, de a magánpecsét alattiakra sem-

[1]) *Hajnik* id. m. 154. l.
[2]) U. o. 318. l. — *Polner:* Parlamenti jog, 110. l.
[3]) *Hajnik:* A perdöntő eskü, 47. l. — *Timon* id. m. 444. l.
[4]) *Hajnik:* A m. bírósági szervezet és perjog, 262. l.
[5]) U. o. 286. l.

mit. Említi, hogy a XIII. század eleje óta a hiteles helyek, a káptalanok és monostorok által kiállított okiratok alakjukra nézve nem *carták* többé, hanem *notitiák*, bizonyságlevelek, melyek az előttük bevallott jogügyletről bizonyságot tesznek.[1])

A régiek úgy gondolkodtak, hogy a *tanuk* csak vélelmet (praesumtio) állapíthatnak meg, de jogi bizonyosságot nem. A tanuvallomás csak arra szolgált, hogy a bíró megállapíthassa, melyik félnek ítélje oda a perdöntő esküt, vagy bajvívást rendeljen-e el? Hajnik a nyomozó vagyis az anyagi tanubizonyítást, az inquisitiót, régi nyelvemlékekre támaszkodva *tudományvétel*-nek nevezi.[2])

Nálunk sem ismeretlen a római bizonyítás ama tétele, hogy »actore non probante, reus et si nihil praestiterit, absolvi debeat.« [3])

Bírósági határnapok. A felső bíróságoknál a XIII-ik század második felében már valamely ünnepnap nyolczada (octavae iudiciales) volt a határnap. A vidéki, nevezetesen a megyei és a városi bíróságoknál a nyolczadok nem voltak szokásban. Ezeken kéthetenként, majd később ennél is gyakrabban tartottak itélőszéket.[4])

Itéletek írásba foglalása. Kezdetben az itéleteket nem foglalták írásba; szükség esetén a bíró vagy a pristaldus esküvel bizonyítja az itélet tartalmát. A XII-ik század óta a felek jegyezték fel (notitiae memoriales), erre hiteles pecsétet kértek, vagy a pristaldus jelenlétében a hiteles helyen bevallották. III. Béla rendelte el, hogy a királyi curiában hozott itéleteket maga a bíróság foglalja írásba. Később a városi és vármegyei bíróságok írásba foglalják itéleteiket, habár egész a XV-ik század elejéig az itéletek irásba foglalását csak a patvarkodás elleni védekezés érdekéből eszközölték.[5])

A *felebbezés* sokáig ismeretlen volt őseinknél. Igen későn fejlödött ki az, hogy a vármegyei bíróságtól felebbezni lehes-

[1]) ***Hajnik:*** Az okirati bizonyítás. Idézi *Timon* id. m. 340. l.

[2]) ***Hajnik:*** A m. bírósági szervezet és perjog, 283. l. 39. jegyzet.

[3]) ***Fejér:*** Cod. Dipl. IV. 2. 178. ex a. 1253. Ez nem más, mint a Cod. 2. l. 4. ex 212. — ***Vécsey:*** Római jog, 265. l.

[4]) ***Hajnik:*** A m. bírósági szervezet és perjog, 208. l. — *Timon* id. m. 441. l.

[5]) ***Hajnik*** id. m. 397. l. — *Timon* id. m. 454. 455. l.

sen a királyi curiához. A felebbezés hiányát pótolta a per áttételére (transmissio causae) vonatkozó kérelem, mely szerint a ki perét nem akarta a megyei bíróságra bízni, a királyhoz vagy valamelyik nagybíróhoz fordulhatott s perének a királyi curiához való áttételét kérte, a mit bírói parancs útján rendeltek felterjeszteni.[1])

Kegyelmezés. A király a kegyelmezést csak akkor gyakorolta, ha az elitélt kielégíté a sértett felet. (1298: 54.)

Hajnik derítette ki, hogy később a királyi kegyelemlevelekben kimondatott, hogy a *kiegyezésre* egy évi határidő szolgál.[2])

*

Hajnik föntebb érintett három munkáját az Akadémia jutalmaival tüntette ki, mint oly műveket, melyek alapvetők s a magyar tudományosságot előbbre viszik.

HAJNIK VISSZALÉPÉSE.

Midőn Hajnik az egyetemre jött, a joghallgatók száma nem volt több mint 1336. Ez a szám még 1891-ben is csak 1864-re ment. De már 1895-ben 2868, sőt 1900-ban már 3854 hallgató lépett be a jogi karba. Igy az utolsó években a Hajnikhoz beiratkozottak száma félévenkint több volt ezernél. Ennek következtében megháromszorozódtak a colloquiumok és mindenféle vizsgák, ülések és referádák. Ez az aránytalan nagy számemelkedés szaporította a tanári teendőket, melyek a kötelességérző Hajnikot igen igénybe vették, s aggódni kezdett, hogy hova fog vezetni e szerfölötti tömegesség.

E közben történt, hogy Glasgowban, hol az érdekességeket kereste fel, hirtelen olyan kórtünetek lepték meg, hogy azok következtében sietve haza kellett jönnie s itthon elkerülhetetlennek találták az orvosi műtétet.[3]) A súlyos baj eltávolítottnak látszott ugyan, de Hajnik mégis érezni vélte, hogy míg a tanári kötelességek emelkednek, addig erői lefelé szállnak, s attól tartott, hogy nem marad érkezése és ereje írói tevékenységének folytatására.

[1]) *Hajnik* id. m. 422. l.

[2]) U. o. 392. l.

[3]) Egyik ujját levágták. »Der erste *Abschnitt* meines Lebens« mondá a kórágyon sem szünetelő humorral.

Nyugalmas időt akart biztosítani magának, hogy levéltári kutatásainak dús készletéből megírhassa eredeti kiadatlan kútfők alapján rég tervezett munkáját: *A nemesnek joga Werbőcziig.* Évtizedeken át végezte öntudatosan és tervszerűen az előmunkálatokat, már csak a feldolgozás volt hátra.

Ilyen körülmények közt érlelődött meg benne az elhatározás, hogy nyugalomba vonúl, a mire úgyis teljes jogalappal rendelkezett.

Midőn a tanártestület Hajnik visszalépési szándékáról értesült, egyértelmű kari határozattal utasítá az akkori dékánt, Mariska Vilmost, hogy a legmelegebb hangon értesítse a távozni készülő tanárt a szeretet, nagyrabecsülés, benső ragaszkodás őszinte érzelmeiről és kérje fel őt, hogy maradjon meg továbbra is az egyetem kötelékében.

Ez a buzgó óhajtásunk nem teljesült. Tanszékére nem tért vissza többé soha. A nyugalomba lépés az 1900 év végén, harminczhét évi sikeres tanári működés után, bekövetkezett.

A magyar tudományosságnak szentelt egész élet nem maradt elismerés nélkül. A nagyérdemű tanárt és tudóst, ki már a millenniumkor miniszteri tanácsosi czímet kapott, nyugdíjba léptekor ő Felsége a Szent István-rend lovagkeresztjével tüntette ki. Ily kiváló kitüntetésben a tudomány és szépirodalom munkásai közül Hajnik előtt csak Arany és Jókai, továbbá Gyulai Pál és Thaly Kálmán részesültek.

A nyugalomba vonulást követő 1901 év kellemes hónapjait svábhegyi kedves nyaralójában, övéinek szerető körében töltötte, csakhogy ekkor már, fájdalom, a tavasz ébredése, a virágzás illata és színpompája, a nyárnak verőfénye, élénksége, oly szomorú ellentétben állt az őszi hervadás útján hanyatló idegzetével. A magyar jogtörténelem tündérpalotája, mit tudós munkájával megalapított, kiépített, s a feleleventett ismeretek kincseivel a nemzet számára gazdaggá tett, lassan-lassan mintha távozott volna, s csakhamar láthatatlanná vált az ő lelki szemei előtt, sőt végkép eltünt emlékezetéből.

A további alkotásokra az előbb oly munkabíró tudós többé nem hevült. Az 1902-ik év már semmi örömet nem

hozott neki; 1902 aug. 30-án megszűnt dobogni nemes szive. Multis ille bonis flebilis occidit!

Oh bárcsak ne érintette volna még a mulandóság azt a világos főt, melyben már ki volt körvonalozva a magyar nemes joga Werbőcziig, melyet úgy mint ő, senki sem ismer többé, senki meg nem írhat.

A súlyos veszteség fájdalmát meggyászolta az Akadémia, társulatunk és az Egyetem. Nekem, mint az egyetem akkori rektorának, remegő kézzel kellett az Alma Mater évkönyvébe bejegyezni a szeretett kartársnak s tudós tanárnak sírba szállását. Általános volt a részvét a magyar tudományos körökben, sőt a külföldi egyetemektől is érkeztek részvétiratok a Tanácshoz.

De nemcsak ez vigasztalt bennünket, hanem még inkább az a tudat és meggyőződés, hogy feledhetetlen Hajnikunk tanári működése, akadémiai és társulati tevékenysége, irodalmi dolgozatai, szellemes beszédei s úttörő kutatásai következtében az ő számára a hazai kulturtörténet enyészhetetlen lapjain meg lesz írva a méltó elismerés. Az ő reformátori munkásságának nyomdokait nem fogja betaposni a rohanó idő. Az ő emlékére ünnepet fog rendezni az Egyetem és az Akadémia. A mi társulatunk ünnepe a legszerényebb, de a legelső.

A középkori magyar jog és alkotmány kiváló kutatójának s mesterének, a történetkritikai irányt követő tudósnak, az érdemes tanárnak lerajzolt *képét* ime kegyeletünk, nagyrabecsülésünk koszorújával ékesítjük. A M. Történelmi Társulat s az egész magyar tudományos világ büszkeséggel és hálával fogja őrizni az ő képét.

Legyen ez a *kép* egyúttal örök emlék az ő kedves családja körében, melyet szívből szeretett, s melynek az a vigasztalása, hogy a gyermekekre hárulható legértékesebb s minden anyagi javaknál becsesebb örökség: az apa erényeinek és viselt dolgainak glóriája. Optima hereditas a patribus traditur liberis, omnique patrimonio praestantior, *gloria virtutis, rerumque gestarum.*[1])

[1]) *Cicero* De officiis, lib. I. c. 33.

MAGYARORSZÁG A XV. SZÁZAD VÉGÉN
A PÁPAI SUPPLICATIÓK VILÁGÁNÁL.

— MÁSODIK KÖZLEMÉNY. —

A mily erélylyel tiltakoznak országgyűléseink az egyházi javadalmak összehalmozása ellen, ugyanolyan állhatatossággal küzdenek a szerzetes rendekre végső veszélyt hozó ama gyakorlat ellen. hogy monostoros javadalmakat, mint apátságokat, illetőleg prépostságokat, világi papoknak adományozzanak, püspöki székkel egyesítsenek, vagy azokat egyik rendtől elvévén, más rendnek adják. Szükség volt ez állhatatos tiltakozásra, mert Ulászló ezen a téren nem ismert korlátot, vagyis helyesebben, nem ismertek azok, a kiknek érdekökben állott, hogy királyuk túltegye magát minden törvényen.

Ulászló király a benczések tereskei monostorát, melyet ezek elhagytak s már falai is düledeztek, az esztergomi apáczák kolostorának adományozta, mivel ezek oly szegények, hogy a rájuk háramló terheket nem képesek többé elviselni.[1]) Hasonló sorsra jutott a benczések egy másik, visegrádi apátsága is, melyet a szerzetesek »hanyagsága, gondatlansága és botrányos élete miatt« vett el e rendtől és adott a pálosoknak.[2])

Ugyanezen sors jutott osztályrészül a benczések egy harmadik apátságának, Szentjobbnak, vagy mint eleink nevezték: *Szentjogh*-nak, mely egykor nemcsak a Berettyó kies völgyének,[3]) hanem az egész benczés-rendnek szemefénye, büszkesége vala. Közel négy század viharzott már el a monostor fölött, váltakozva fényben és borúban, de mindig becsületben, melyet az Istennek s az embereknek tett szolgálatával szerzett. A század kóros szelleme ezt sem kerülte el s a monostor belső bomlásnak indult. Nem állott hatalmában

[1]) A supplicatió a *Dataria* regestáiban: Tom. 1009. f. 140b.
[2]) *Fraknói*: A magyar kir. kegyúri jog tört. 219. l.
[3]) *Bunyitay* id. m. II. 318. l.

a betegséget gyógyítani Majthényi Tamás váradi kanonoknak, kit Vitéz János váradi püspök a Mátyástól nyert kegyúri jogok alapján[1]) állított a monostor élére administrátori minőségben.[2]) Utána a nagyratörő Váradi Péter bírja commendaképen.[3]) Körülbelül húsz évi gubernálás után arra a meggyőződésre jut, hogy az apátság nem képes már megfelelni rendeltetésének. Eltökélt szándéka tehát, hogy királyi ura egyetértésével elveszi ősi birtokosaitól s az akkorában nagy kedveltségnek örvendő pálos-remetéknek adja. Ulászló minden halogatás nélkül megadta beleegyezését s a benczések egy ősi birtokkal szegényebbek lettek.

A pálos-rend évkönyvei 1493-ra teszik ez eseményt. Tekintve azonban, hogy az országgyűlés csak 1498-ban tiltakozik a benczések ezen megfosztása ellen s követeli a remeték eltávolítását és amazok visszahelyezését, sőt az apátság hiteles helyi jogának felújítását, »mivel az országlakos urak annak a konventnek a pecsétjét nem nélkülözhetik« és mivel különben is »ettől a konventtől a pecsétet nem valamely vétség miatt, hanem a közönséges decretum értelmében a kisebb konventek között vették el«,[4]) — az említett évszámot nem fogadhatjuk el hitelesnek.

A pálosokat Szentjobbra 1498 elején, vagy legfeljebb az előző év végén vezethették be. Támogat ez állításunkban a vatikáni levéltár egy újabb, eddig ismeretlen adata. 1498-ban ugyanis, tehát az említett országgyűlés évében, Ulászló király és Váradi Péter kalocsai érsek együttesen kérelmezik a szentszéknél, hogy a pálos-remetéknek Szentjobbra történt behelyezését legfőbb tekintélyével hagyja helyben. Okúl hozzák fel, hogy Magyarországon szent Benedek fiai úgy megkevesbedtek, hogy több monostoruk üresen áll. Különösen szánalmas a szentjobbi apátság sorsa. Körülbelül negyven év óta apátja sem volt. Az erkölcsök tisztaságát, a hitélet megújhodását fogják eszközölni a remeték, kiket feddhetlen életük, az Isten szolgálatában való buzgalmuk különösen ajánl. A pápa teljesíté kérelmöket.[5])

Maga a dolog lényege máshonnan is ismeretes lévén, a mellékkörülményekre leszünk figyelemmel. Az 1498 április 24-én megnyilt és junius 3-án feloszlatott országgyűlés törvénybe iktatja, hogy a benczések Szentjobbra visszahelyezendők.

---

[1]) *Theiner:* Mon. Hung. II. 321. l.

[2]–[3]) *Bunyitay* id. m. II. 342 és köv. ll.

[4]) 1498: XI. t. cz.

[5]) A supplicatió a *Dataria* regestáiban: Tom. 1060. f. 41. 1498. aug. 13.

Két hónappal később, aug. 13-án VI. Sándor aláírja Ulászló és Váradi Péter supplicatióját, hogy a benczések Szentjobbról kitelepítendők. Már most, ha meggondoljuk, hogy miként mindenütt a világon, úgy Rómában is tekintettel voltak a folyamodók társadalmi állására, jogosan feltehetjük, hogy a jelen esetben a kérelmet hamarosan elintézték. Vegyünk egy hónapot a supplikáló levél Rómába való utazására, akkor is junius végén vagy julius elején kellett azt itthon megfogalmazni és útnak indítani, vagyis pár héttel később annak az országgyűlésnek a berekesztése után, mely oly világos és határozott szavakkal tiltakozott épen a supplicatió tartalmának megvalósítása ellen. A dolognak érdekességét csak az növelheti, hogy Ulászló és Váradi világos szavakban megigérik a pápának, hogy az apátságnak a pálosokra történt átruházását a legközelebbi országgyűlésen a rendek beleegyezésével törvénybe is fogják iktatni. Ez azonban sohasem történt meg. Az 1500 évi decretum 43 czikkelyének egyike sem szól a szentjobbi apátságról. Az egész rend feljajdúl a veszteségre. Mint kevéssel előbb Ostffy Miklós leleszi prémontrei prépost ünnepélyesen tiltakozott az egri káptalan előtt a várad-hegyfoki prépostság elidegenítése ellen,[1]) úgy most a magyar benczések főapátja, Tolnai Máté emel panaszt magánál a pápánál, VI. Sándor utódánál.[2]) Hiába volt minden. A történelem bizonysága szerint a benczések Szentjobbot sohasem kapták vissza.[3])

Bár Váradi a szentjobbi apátságot annyi ellenmondás daczára is a pálosoknak adta, birtokait nem bocsátotta feltétlenül rendelkezésükre; élte végéig (1501) megmaradt az apátság commendátorának. Ugyanezen időben commendátora volt a Mátyástól nyert földvári benczés apátságnak is, melyről azonban lemondott Pál öcscse, esztergomi nagyprépost javára. Ennek halála után, 1494-ben, Ulászló engedelmével újra birtokába vette.[4]) Commendátora volt még a VI. Sándor lemondásával szabaddá lett péterváradi, egykor cziszterczita apátságnak is, mely később végleg a kalocsai érseki székhez kapcsoltatott.[5])

Nem kerülhette el végzetét a benczések egy más monostora, a csanádi egyházmegyében létezett bulcsi apátság sem.

---

[1]) *Mallyó*: Brevis notitia circ. Hung. ord. Praemonstratensis, 114. l. Kézirat a jászói házi levéltárban.)

[2]) *Rupp* id. m. I. 458. l., III. 168. l.

[3]) *Bunyitay* id. m. II. 471 és köv. ll. — *Rupp* id. m. I. 458. l. — *Csánr-Fuxhoffer*: Monasteriologia. Pestini, 1858. I. 233. l.

[4]) *Katona*: Hist. Crit. XVII. 598—600. ll.

[5]) A supplicatiók regestáiban: Tom. 1094. f. 210. — *Fraknói*: Váradi Péter élete és a m. kir. kegyúri jog tört. 218. l.

mely védőszentjét szent Mártonban tisztelte.[1]) A tekintélyes aradi prépostság ura, Kemesei Pál, vetette rá szemét.[2]) Igaz. — úgymond Pál prépost folyamodásában — hogy van még apátja, de arra sem képes, hogy jobbágyaitól beszedje a kötelés dézsmát. Ezek közül ugyanis számosan pogányok, még többen különféle eretnek tanokat követnek. Maga a monostor szánalmas állapotban van. Épületeit felégették a rabló törökök, egyedül az egyháza áll még épségben, melyben, minthogy a rendtagok világgá mentek, világi papok végzik az istentiszteletet, ha ugyan végzik. Ezek után oda irányúl Pál prépost kérelme, hogy az apátság, melynek évi jövedelme nem több 24 arany forintnál, örök időkre az aradi prépostsággal egyesíttessék, s így a saját szegénysége is orvoslást találna és az apátság még meglevő javainak is volna gondozója.[3]) A pápa hozzájárult az egyesítéshez.

Szent Benedek fiaira válságos idők járnak. Egyik apátságukat a másik után veszik el tőlük. Pedig mindannyihoz egy-egy fényes lapja fűződött egykor a rend történetének. Csaknem egy időben az aradi préposital fáradozik Rómában Mocsay Gáspár pécsi kanonok, hogy a pécsi egyházmegyében lévő s a bold. Szűz mennybemeneteléről címzett apátságot elnyerhesse. Miként a bulcsit, ezt is elhagyták a szerzetesek, — »monachis penitus destitutus exsistit« — András apátja elhalálozott, javain gonosz világiak osztozkodtak meg. Jövedelme csekély, 22 arany forint. Mocsay Gáspár fáradozását óhajtott siker koronázta.[4])

A király példájára a magán kegyurak is feljogosítottaknak érezték magukat, hogy a kegyuraságuk alá tartozó javadalmat egyik szerzetes rendtől elvegyék s másiknak adják.

Igy az erdélyi Pókafalvi testvérek: Boldizsár, Péter és György, az őseik által alapított[5]) pókafalvi kolostort elveszik a pálosoktól s a szigorított ferencz-rendieknek adják. Pedig a pálosok nem laktak benne száz évig sem. Azonban — kétségtelen jele a szerzetesi élet általános hanyatlásának — elhagyták kolostorukat, sőt a mi még gonoszabb, — pana-

[1]) A supplicatió, valamint az első bulla szerint is hibásan az esztergomi egyházmegyében létezett ez az apátság.

[2]) Az aradi prépostság hiteles hely volt, prépostjai közül többen kanczellári vagy alkanczellári tisztet is viseltek. *Rupp* id. m. III. 61. l.

[3]) A supplicatió a *Dataria* regestáiban: Tom. 1013. f. 62. 1496. márcz. 19. V. ö. *Czinár-Fuxhoffer* id. m. I. 271. l.

[4]) A supplicatió a *Dataria* regestáiban: Tom. 1022. f. 100.

[5]) Az érdemes Rupp, Lakatos István adatai nyomán azt véli, hogy e rendházat egy prépost alapította 1416-ban. (Id. m. III. 285. l.) Supplicatiónk erre nézve hiteles adatokkal szolgál.

szolják a testvérek — a birtokokat elvesztegették, a kolostorból az értékesebb felszereléseket, a butorokat, a templomból a szent edényeket és ruhákat potom áron eladták. Mint kegyurak úgy akarják a jámbor alapítók szándékát továbbra is megvalósítani, hogy a hűtlenül elhagyott kolostorba a ferenczieket fogják bevezetni. A pápa hajlott kérésükre [1]) s a ferenczrendiek 1497-ben bevonultak Pókafalvára.[2])

Ezek még Váradi Péter pártfogásával is dicsekedhettek, a ki pedig ugyancsak nagy forrongást idézett elő a szerzetesek életében. Már az érsek tulajdonát képező péterváradi apátság tőszomszédságában állott szent Konrád egyháza. Mint az érsek mondja, a törökök felperzselték s oly régen áll gondozó nélkül, hogy arra senki sem emlékezik. Arra kéri a pápát, hatalmazza fel, hogy ez elhagyott egyházat a konventuális ferenczieknek adhassa, kik ott kolostort építvén, az istentiszteletet régi fényében fogják felújítani.[3])

Az előadottak arról tanuskodnak, hogy országgyűléseink azon törekvése, mely a szigorú egyházi felfogás szerint véget akart vetni a javadalmak összehalmozásának, a szerzetes rendek megfosztásának, sikertelen maradt; hogy törvényt törvényre hoznak s a törvénysértések napirenden vannak. Elkövetik pedig a törvénysértést a főtörvényhozók: Bakócz, Szathmári, Erneszt és a többi. Az alsóbb rangúak követik őket. Kincskeresésben fárad a süveges főpap és az oltárigazgató. A vagyongyüjtési vágy édes otthont talál fent épen úgy, mint az alsó papságnál. A vatikáni s más ismert adatok pedig azt bizonyítják, hogy e vágy otthonos volt Európa-szerte. Igy volt ez Német-, Franczia-, Lengyelországban, sőt magában Olaszországban is, melynek pedig helyzeténél s különös körülményeinél fogva biztos iránytűnek kellett volna lenni a helyes irány kijelölésében. Sőt ugyanez adatok azt is bizonyítják, hogy míg nálunk a szerzetesek csak elvétve hódolnak e szellemnek, — nem mintha jobbak volnának a többinél, de mert gyengébbek s így nincs módjukban követni őket — addig másfelé versenyre kelnek a világi papsággal. De ugyanezen mohó vagyongyüjtési vágyat megtaláljuk a világi elemnél is. Csak a mi történetünket üssük fel e korban. A dolog természetében rejlik azonban, hogy ha

[1]) A supplicatió a *Dataria* regestáiban: Tom. 1020. f. 23b. 1496. aug. 7.

[2]) A ferencziek többszörös elüzetés s más veszedelmek közepette 1560-ig bírták e házat, mikor is János Zsigmond világiaknak adományozta. *Rupp* id. h.

[3]) A supplicatió a *Dataria* regestáiban: Tom. 1094. f. 210b. 1500. apr. 14.

az egyház szolgái távoznak az oltár szolgálatától, jobban eltévednek, mint a világiak, s igazat adunk az egykorú Tuberónak, ki Zsigmond pécsi püspökről emlékezvén, ily szókra fakad: . . . »nostrae aetatis sacerdotes congerendae pecuniae super omnes mortales student« . . .[1]) Nem akarjuk mi e szavakkal korholni a kor vezéralakjait, sőt ellenkezőleg kulcsot szolgáltatunk tetteik, eljárásuk helyes megitéléséhez. Az anyag szeretete lévén jelszava, az önhaszon mozgató eszméje e kornak, mint e kor fiai meghajolnak az általános gondolkodás előtt. Mert a kor szelleme mindég erősebb volt, mint az egyes ember. Azt megváltoztatni nem áll hatalmában sem a törvényczikkeknek, sem az országgyűlésnek, sem egyes igazhivőknek, s így minden vele ellenkező törekvés — egyelőre — sikertelen marad.

Hogy pedig az előkelőbb egyháziak oly gyakran épen a monostorok után nyujtják ki kezöket, annak nemcsak az ő mohó bírvágyuk az oka, hanem maguk a szerzetesek is.

A történetírásnak nem a szépítés, hanem az igazság keresése lévén a czélja, habozás nélkül kimondjuk, hogy a szerzetesi élet a XV. században aláhanyatlott. Ezt kell mondanunk, ha több adatunk nem volna is, mikor azt halljuk, hogy a közmondásos szigoruságú karthauziak odahagyták kolostorukat s Mezőkövesd szélén külön-külön házikókat építettek, hová szabad bemenete volt férfi- s asszonynépnek, hol éjszakánkint vad dorbézolás zaja riasztotta fel a csendes polgárokat; s hogy a még két századot sem élt és még mindig általános szeretetnek örvendő pálosoknak is volt egy kolostoruk a távoli Erdélybeu, melyet a rendtagok hűtlenül elhagytak s úgy kipusztítottak, hogy csak az üres falak maradtak hátra. Szomorú, de való, hogy szerzeteseink megfogyatkoztak számban, erkölcsben és tudományban. S így önmaguk eszközlék öntudatlanúl, hogy a XV. század második felében itt is, ott is, commendátorokat találunk. A commendátori rendszer azonban nem volt képes a szerzetesi intézményt haldoklásából felébreszteni, mert erkölcsi betegséget nem lehet gazdasági rendszerrel meggyógyítani. A commendátorok pedig első sorban jószágkormányzók voltak, de sok helyen — tisztelet a kivételeknek, — többet ártottak mint használtak, mert csak a monostor javainak kiszipolyozására gondoltak, a monostor lakóinak, a szerzeteseknek fegyelmével, erkölcsi, vallási életével, az elhalt tagok pótlásával nem törődtek. »Isten és egyháza gyalázatjára voltak«, mint az egyik

[1]) *Tubero:* Commentarii de suis temporibus, IV. cap. 9. — *Schwandtner:* Scriptores rer. Hung. Bécs, 1746. II. 175. l.

országgyűlés mondja, és így siettették a vég kifejlését, mely az ekként elpusztult monostorok elvétele volt.

A szerzetesi élet ezen hanyatlását s a monostorok elvételének szükséges voltát bőségesen bizonyítják vatikáni adataink. Csak az a feltűnő, hogy az oklevelek tartalma szórúlszóra ugyanaz, essék bár szó a prémontreiek csúthi prépostságáról, vagy a benczések bulcsi apátságáról.

Mikor Mátyás király a csúthi és zsámboki prépostságokat a prémontreiektől elveszi és a pálos remetéknek adja s ehez a pápa beleegyezését kéri, eljárását így okadatolja meg: »A prémontreiek a vallásosság és tisztesség kötelékeit meglazítván, a monostorok javait elpazarolják, az istentisztelet végzését elhanyagolják, zabolátlan és botrányos életet élnek s annyira megfogytak, hogy manapság Csúthon egy sem, Zsámbokon pedig csakis egy rendtag található, az is gyönge elméjű... A monostorok épületei vagy már rombadűltek, vagy rombadűléssel fenyegetnek... A szent könyvek, kelyhek s más paramentumok elhanyagolt állapotban, részben megcsonkítva, hiányosan hagyattak hátra . . . annyira, hogy ha a mondott prépostságok továbbra is a prémontreiek kezében maradnak, a tökéletes megsemmisülés veszedelme vár reájuk« . . .[1]) Az itt közlötteket mintának fogadhatjuk el a többire is. A szerzetesek elhanyagolják az istentiszteletet, botrányos életet élnek, a monostor falain kívül szerte kóborolnak, javaikat, épületeiket nem gondozzák, az épületek düledeznek stb. Mindezt csekély eltéréssel minden e tárgyú levélben megtaláljuk. Ezt a körülményt szem előtt tartva, önkénytelenűl is ismételten felmerűl a kétség, vajjon szószerint kell-e vennünk az okleveleket, ha mindjárt főpap, vagy király írta is azokat? Hiszen az említett okok közűl egy is elegendő volna, hogy az ily monostor elvétessék a hozzá méltatlan rendtől. Ha valóban olyan botránykő lett volna a szentjobbi konvent, mint azt Ulászló király s Váradi Péter érsek elpanaszolják, képzelhető-e, hogy az országgyűlés oly erélylyel követelte s védte volna a benczések jogát? vajjon egy üresen álló, düledező, apát és szerzetesek nélkül való monostorra rábízta volna-e a hiteles hely pecsétjét? De ha megengedjük is, hogy a folyamodók a hatás kedvéért szinezve, nem mindig a túlzás veszedelme nélkül írják le azt a monostort, melyet megszüntetni, illetőleg elnyerni óhajtanak, és ha a felhozott indokok értéküknek tizedrészére szállítandók is le: ez a dolog lényegén mit sem változtat, mert még az így megmaradt tizedrész is súlyos itélet szerzeteseinkre.

[1]) A bulla a *Dataria* regestáiban: 1481.

Mivel pedig úgy találjuk, hogy a benczések monostorai szállnak egymásután idegen kezekre, azt kell mondanunk, hogy e rend tagjai tévedtek legmesszebb az igaz ösvénytől. Utánok, ha nem mellettök, találjuk a prémontreieket, a cziszterczitákat, a karthauziakat. A pálos remeték, a ferenczi barátok nagy kedveltségben állanak. A tereskei, visegrádi, földvári, pécsváradi, szentjobbi monostorokban egykor szent Benedek fiai zengték zsolozsmájukat. A csúthi, zsámboki, háji, várad-hegyfoki, leleszi, jászai prépostságok a prémontreieket vallották uraiknak. A két elsőt még Mátyás adta a pálosoknak,[1]) a háji több mint száz éve társas káptalan, a várad-hegyfokit már négy commendátor igazgatta,[2]) és épen ez években alakítja át Kálmáncsehi Domonkos váradi püspök, Szent László társas-káptalanává.[3]) A bodrogközi Leleszen szintén commendátort találunk. Ez pedig Ostffy Miklós, a váradi székes-káptalan éneklő kanonokja.[4]) Bár roszszúl esik nekünk, hogy egy jeles történeti névtől meg kell fosztanunk a prémontrei rendet, de inkább legyen a rend tíz történeti névvel szegényebb, mint egy nem létező dicsőséggel gazdagabb. A jászai monostor élén a XVI. század első éveiben ugyancsak commendátor áll, u. m. Vajai László[5]) egri nagyprépost.[6])

Az egyháziak, különösen a szerzetesek életéről szóltunk; de azt hiszszük, hogy rajzunknak nagyobb keretet is adhatunk, hogy legalább egy ecsetvonással a nagyobb közönség erkölcsi képének megrajzolásához is hozzájáruljunk. Ismételten hangoz-

---

[1]) A keszthelyi pálos-codex, 84—85. — IV. Sixtus 1481-ben kelt bullája a *Dataria* regestáiban; dr. Lukcsics pontos másolatából.

[2]) A várad-hegyfoki prépostságnak tudomásunk szerint első commendátora Keresztes Péter, váradi kanonok, 1461-ben. (*Bunyitay* id. m. II. 144. l.) Társas káptalanná történt átalakításáig még két más commendátort ismertünk. Számukat most még egygyel növelhetjük, a mennyiben György váradi kanonok és Alattyáni Miklós váradi nagyprépost közé be kell tennünk Pruisz János váradi püspököt is. Ez ugyanis 1482 junius 25-én azért folyamodik IV. Sixtushoz, hogy a nevezett prépostságot, melynek épületeit a törökök felégették, melyben az istentisztelet szünetel s jövedelme csak 22 arany forint, mint commendát elfogadhassa, mivel a törökök becsapásai miatt püspökségének jövedelmei megcsappantak. A bulla a *Dataria* regestáiban. — *Czaich:* Regeszták, 36—37. l.

[3]) Az évet pontosan nem tudjuk. Az oklevelek tanusága szerint 1495—1497 között kellett végbemennie. *Bunyitay* id. m. II. 403. l.

[4]) Kétségbevonhatatlanúl bizonyítja ezt VI. Sándor egyik bullája, melyben meghagyja az esztergomi káptalannak, hogy védelmezze meg Ostffy Miklós váradi éneklő kanonokot a leleszi prépostság birtokában a turóczi prépost ellen, mivel ő e prépostságot apostoli tekintélylyel nyerte commendaképen. A bulla a *Dataria* regestáiban: 1493. ápr. 2.

[5]) *Mallyó* id. m. 79. l.

[6]) *Schmitt:* Ep. Agrienses. II. 203. l.

tattuk, hogy az országgyűlések élesen kikelnek az egyháziak visszaélései ellen, mint az igazi, egyházi szellemnek egyedüli szószólói. Örülnünk lehetne, ha e buzgalom mindig a tiszta önzetlenség, a jámbor vallásosság forrásából fakadna. Azonban nem habozunk kijelenteni, hogy e buzgalom forrása a pártok, a fő- és köznemesi rend közötti küzdelem, mely még az e nemű törvényekben is érezteti hatását, úgy hogy mikor az országgyűlés a javadalmak sokszoros birtoklása, a monostorok elvétele ellen tiltakozik: voltaképp a köznemesi rend küzd a főnemesség és a főpapság ellen. Tudniillik ugyanis, hogy ezen rend tagjai, kik az országgyűléseken a legbuzgóbb védői az egyházi szellemnek, ugyanazok, kik haza menvén megrohanják s kiraboljak a szentegyházakat.

TÓTH-SZABÓ PÁL.

TÖRTÉNETI IRODALOM.

A magyar honfoglalás kútfői. A honfoglalás ezredéves emlékére a M. Tud. Akadémia megbízásából szerkesztették *Pauler Gyula* és *Szilágyi Sándor* r. tagok. Kiadja a M. Tud. Akadémia. Budapest, 1900. Franklin-társ. kny. Nagy 4-r. VIII. 877 l.

II.*)

Byzanczi történetírók. Összeállította *Marczali Henrik.* A) Bevezetés. — B) A görög krónikák. — C) Biborban született Konstantin császár *De administrando imperio* cz. művének a magyarokra és lakóhelyeikre vonatkozó fejezetei.

Miután a czímben megnevezett nagy munka első, a byzanczi kútfőket adó könyvének Bölcs Leo hadi taktikája XVIII-ik fejezetét tartalmazó részéről már Gyomlay Gyula mondott véleményt e folyóiratban, az én feladatom az, hogy a *byzanczi történetírók* itt közölt részeit (90—136. ll.) tegyem bírálat tárgyává. Eleve ki kell azonban jelentenem, hogy a *Constantinus Porphyrogenitus* előtt adott, nyolcz hasábra (100—109. ll.) terjedő *görög krónikák*-kal — melyek különben is a honfoglalásra vonatkozó adatok terjedelmére és fontosságára nézve távolról sem vetekedhetnek a császár munkájával — tüzetesebben nem foglalkozom, csak annyit jegyzek meg, hogy szövegükre és fordításukra ugyanaz áll, a mit a Constantinus Porphyrogenituséról vagyok elmondandó.

A előrebocsátott *bevezetés* (90—99. ll.) becses történeti tájékoztatót ad a krónikásokra és Constantinusra nézve, de a császár másik neve háromszor (90. 92. 95. l.) van hibásan Porphyrogen*n*itus-nak írva két *n*-nel. Πορφυρογέννητος görögös írása *Porphyrogennetos* (két *n*-nel és a végén *o*-val), latinos írása *Porphyrogennetus* (két *n*-nel és a végén *u*-val) vagy

*) Az I. közleményt: *Gyomlay Gyula* bírálatát Bölcs Leo hadi taktikája XVIII. fejezetének magyar fordításáról. olv. *Századok*, 1902. 249 és köv. ll.

Porphyrogenneta (két *n*-nel és a végén *a*-val), tisztán latin írása pedig *Porphyrogenitus* (egy *n*-nel és a végén *u*-val); tehát a *Porphyrogennitus* alak a különféle írások összetévesztésén alapúl, melyet Marczali alighanem Váritól vett át, a ki azt alább idézendő jelentésének czimében használja, bizonyára félrevezetve az általa ott ismertetett két párisi kézirat latin tartalomjegyzéke által, a hol a hibás *Porphyrogennitus* alak kétszer olvasható.

Constantinus *szövege* 26 hasábot tesz ki (110—136. ll.) a lapok fél oldalán, szemközti magyar fordítással s alant felsorolt kiegészítő és magyarázó jegyzetekkel. A szöveg a Bekker-féle bonni kiadáson alapúl, melytől, a mint látom, csak hat helyen mutat eltérést. Ezek közül három eltérés nézetem szerint javítja Bekker szövegét, t. i. a 122. l. 11-ik sorában felülről ἐσται (Bekkernél ἐστιν), a 127. l. 7-ik sorában alulról πολέμους (Bekkernél ποταμούς) és a 131. l. 9-ik sorában alulról ἀντιπέρα (Bekkernél ἀντίπερα); szükségtelen változtatás azonban a 132. l. 7-ik sorában alulról καχλήχων (Bekker καχλιδίων-ja helyett); a következő két helyen pedig jobbnak tartom a Bekker szövegét: t. i. a 131. l. első sorában alulról Λεβεδίᾳ helyett Bekkerrel Λεβεδία írandó (mert ez a szó indeclinabile, v. ö. ugyanott a 8-ik sorban alulról: εἰς τὸν τόπον τὸν ἐκονομαζόμενον Λεβεδία), a 134. l. 5-ik sorában alulról ἐγίνετο helyett ἐγένετο. A mi már a Bekker-féle szöveg reproductióját illeti, sajnálattal kell megjegyeznem, hogy ebben a tekintetben nagy hiányát látom a philologus és különösen a szövegkiadó nélkülözhetetlen tulajdonságának, az acribiának, mert a mindennemű hibák (mintegy 130-at jegyeztem ki) halmazában még olyasmi is előfordúl, mint alább látni fogjuk, hogy egy sornyi szöveg egy sor után megismétlődik, vagy hogy két sornyi szöveg hiányzik, jóllehet le van fordítva. Ime a nem is teljes számmal idézett, szemet sértő, értelmet zavaró, sőt értelmet fosztó hibák sorozata: 110. l. 5-ik sor: Πατζιναχίτας, διὰ (e h. Πατζιναχίτας διά), 21-ik sor: ἀπαιτεῖν. (e h. ἀπαιτεῖν, vagy ἀπαιτεῖν); 113. l. 13-ik sor: ἐθνων (e h. ἐθνῶν), a jegyzetek második hasábjának utolsó sorában τὰς (e h. τάς); 114. l. jegyzetek, első hasáb, 3-ik sor: Χρωβατία (e h. Χρωβατίᾳ), 4-ik sor: γινωσκονται (e. h. γινώσκονται), második hasáb, 9-ik sor: ἡμέρων (e h. ἡμερῶν), az egész 10-ik sor (ἀπὸ γὰρ τῶν ἐκεῖσε μέχρι τῆς θαλάσσης) a két sorral feljebb levő rész ismételt nyomása, a 11-ik sorban ismét ἡμέρων (e h. ἡμερῶν); 116. l. 11-ik sor alulról: δεδέξαντο (e h. διεδέξαντο); 117. l. 6-ik sor alulról: δὲ (e h. τε); 118. l. 6-ik sor: τὸν (e h. τὴν), 18-ik sor: εἰσι (e h. εἰσί. mert 5 sor

föntebb is ez áll: νῦν εἰσίν, és nem νῦν εἰσιν), 26-ik sor: περάμματα (e h. περάματα), 27-ik sor: ἐρημόκαστρα (e h. ἐρημόκαστρα.); 119. l. 7-ik sor: λαζευτοὶ (e h. λαξευτοὶ), 15-ik sor: Χαβουξιντυλά (e h. Χαβουξιγγυλά); 120. l. 4-ik sor: ἐκ τινος (e h. ἔκ τινος), 7-ik sor: ἰδιον (e h. ἴδιον), 10-ik sor: Λεβεδίας, (e h. Λεβεδίας.), 23-ik sor: ἐπαιδοποίησεν, (e h. ἐπαιδοποίησεν.), 27-ik sor: αὐτοῦς (e h. αὐτοῖς); 121. l. 2-ik sor: Τουρκων (e h. Τούρκων), κατηναγκάσθησαν, (e h. κατηναγκάσθησαν.), 7-ik sor: και (e h. καὶ), 13-ik sor: τὸ δὲ τὸ (e h. τὸ δὲ), 18-ik sor: Πατζιναχίτων (e h. Πατζιναχιτῶν), 19-ik sor: δε (e h. δὲ); 122. l. 1-ső sor: ἥμων (e h. ἡμῶν), a 9—10-ik sor Σαλμούτζης és εἴτε szavai között kimaradt a szöveg következő része, mely azonban benne van a fordításban: καὶ υἱὸν κεκτημένος ὀνόματι Ἀρπαδήν· ἐκ τούτων μᾶλλον εἴτε ἐκεῖνος Σαλμούτζης; 124. l. 19-ik sor: διαλέκτον (e h. διάλεκτον), δε (e h. δὲ), 21-ik sor: τοῦς (e h. τοὺς); 125. l. 4-ik sor: Κασή (e h. Κασή.), 23-ik sor: Τούρκους (e h. Τούρκους.); 126. l. 5-ik sor: ἀποτέρω (e h. ἀνωτέρω), 8-ik sor: ὑπῆρχον (e h. ὑπῆρχον,), 21-ik sor: τὸ (e h. ὁ); 127. l. 14-ik sor: τὸ (e h. δὲ τὸ), 17-ik sor: τοῦς (e h. τοὺς); 128. l. 6-ik sor: Ἵστέον (e h. Ἱστέον), 9-ik sor alulról: ἀνελθών φίλος, (e h. ἀνελθών, φίλος); 129. l. 6-ik sor: ἀγάπη, (e h. ἀγάπη); 130. l. 9-ik sor alulról: Σάρχελ. (e h. Σάρχελ,); 131. l. 10-ik sor: Δανούβεως (e h. Δανούβεως,), 11-ik sor: ποταμοῦ (e h. ποταμοῦ·), μέρων (e h. μερῶν); 132. l. 8-ik sor: ᾐτήσαντο (e h. ᾐτήσαντο·), 12-ik sor: τῷ (e h. τοῦ), 17-ik sor: τόπῳ Τανάϊδος (e h. τόπῳ τοῦ Τανάϊδος); 133. l. 9-ik sor alulról: Δαναπρεώς (e h. Δανάπρεώς), 3-ik sor: ἀδύναται (e h. ἀδυνατεῖ), 2-ik sor: Χερσῶνος (e h. Χερσωνός); 134. l. 8-ik sor: ὀνομάζεται, (e h. ὀνομάζεται.), 14-ik sor: Συρίαν, (e h. Συρίαν.), 10-ik sor alulról: τῆς (e h. τὴν), 4-ik sor: αὐτῶ (e h. αὐτῷ); 135. l. 12-ik sor: ἀγραρία (e h. ἀγράρια); 136. l. 10-ik sor: ἀντιπερᾶν (e h. ἀντιπερᾶν·), ἐπίνοιαν (e h. ἐπίνοιαν), 15-ik sor: σκουταρία (e h. σκουτάρια), 17-ik sor: χελαντίου (e h. χελανδίου).

Constantinus szövegének a *fordítása* általában véve szabad, de értelmes; itt-ott rövidre szabott, de lényeges rész nem maradt ki belőle. Csakhogy vannak azután meglehetős számmal pontatlan, sőt hibás helyek is. Igy pl. a 112. l. 2-ik jegyzetében Marczali a Ῥωμανοῦ (Romanusnak) szót *Romaniának*. a 117. lapon a κάτω (alsó) Γύλα-t *felső* Gylának, a 119-ik lapon az ἐκκλησιῶν γνωρίσματά τινα-t (templomok némi maradványai) egyszerűen *emlékek*-nek fordítja. A 120. l. 6-ik sorában *Lebedias* irandó *Lebedia* helyett. Hibás a szöveg következő részének: καὶ τὴν εὐχαριστίαν ὁμολογῶ σοι προσήκουσαν (és téged megillető hálát mondok neked), ilyetén fordítása a 121-ik

lapon: »elismerem, hogy hálámra számíthatnál érte.« A 124. lap következő részét: διὰ δὲ τὸ εἰς τοὺς (olvasd τοὺς) πολέμους ἰσχυροτέρους καὶ ἀνδρειοτέρους δείκνυσθαι τῶν ὀκτὼ γενεῶν καὶ προεξάρχειν τοῦ πολέμου προεκρίθησαν πρῶται γενεαί, így fordítja Marczali: »Mivel pedig ők a háborúban a nyolcz törzs közt a legbátrabbaknak és legvitézebbeknek mutatkoztak, őket választották, hogy a háborúban elől járjanak a törzsek közül.« Ámde az eredeti ezt mondja: »Mivel a háborúban a nyolcz törzs közt ők mutatkoztak a legerősebbeknek és legvitézebbeknek, és abban (a háborúban) fő szerepet vittek, (azért) elüljáró (fő) nemzetségek gyanánt tekintették (különböztették meg) őket.« A 126-ik lapon ezt: κατὰ τὴν τῆς Τουρκίας ἀρχήν, jobb így fordítani: »Turkia *kezdete* táján«, mint így: »Turkia *szélén*«, mert a keletről északnyugati irányban Turkiába (Magyarországba) követségbe menő byzancziakra nézve a Dunának az a része képezte Turkia *kezdetét*, a hol Trajanus hídja volt. A 128-ik lap ötödik bekezdésének következő részét: Τερματζούς, ὁ ἀρτίως ἀνελθὼν φίλος, μετὰ τοῦ Βουλτζοῦ, így fordítja Marczali: »Termatzu, ki mostanában eljöve mint szövetségesünk, Bultzúval.« Itt két hiba van, mert ἀρτίως nem *mostanában*, hanem *nem rég*; és ἀνελθών nem *eljöve*, hanem épen ellenkezőleg *haza térve* (t. i. Konstantinápolyból). Egyébiránt, mint már fentebb említettem, a szöveg ezen részének az interpunctiója helytelen és így javítandó ki: Τερματζούς, ὁ ἀρτίως ἀνελθών, φίλος μετὰ τοῦ Βουλτζοῦ. T. i. Termatzusnak két jelzője van, az egyik ἀνελθών, a másik φίλος; ez a két jelző mint asyndenton vesző által választandó el, és a μετὰ τοῦ Βουλτζοῦ nem ἀνελθών-nak hanem φίλος-nak értelmi körébe vonandó, mert Constantinus nem azt akarja mondani, hogy Termatzus Bultzúval *együtt távozott*, hanem hogy Bultzúval *együtt volt vendégbarátja a byzanczi császárnak*. Tehát az egész így fordítandó: »Termatzus, a ki nem rég tért haza s a ki Bultzúval együtt vendégbarátunk.« A 129. lap 10-ik sorában alulról: εὐθέως nem *könnyen* (ez εὐκόλως volna), hanem *csakhamar, azonnal*; a 130-ik lapon felül: ἕνα χρόνον nem *egy ideig*, hanem *egy évig*, mert Constantinusnál a χρόνος szó már az ó-görög ἔτος (év) értelmével bír, épen úgy mint az új-görögben, a hol még a χρόνια (τά, évek) és χρονιά (ἡ, év) alakok is előfordulnak. A szöveg félreértésén alapúl a 132. lap elején álló következő fordítás: »A császár, kérésökre hajolva, az említett Petronast elküldte császári hajókon és a paphlagoniai katapán *hajóin*, Petronas pedig Chersonba érve, *otthagyta* a hajókat.« A szöveg értelme az, hogy a császár Chersonba küldötte Petronast a császári hajókkal (Konstantinápolyból), és ugyanoda rendelte hajóival Paphlago-

nia kapitányát is (Paphlagoniából); tehát más-más helyről indultak Chersonba, de Paphlagonia kapitánya előbb ért oda, mert Petronas megérkezésekor már ott találta a kapitány *hajóit*. E szerint a fordítás így alakúl: »A császár kérésökre hajolva, oda (Chersonba) küldötte az előbb említett Petronas tisztjelöltet a császári hajókkal, és Paphlagonia kapitányának hajóit. És ugyanaz a Petronas Chersonba érve (már) *ott találta* (εὗρεν) a hajókat (t. i. a paphlagoniaiakat).«

Constantinus *De administrando imperio* című munkájának Bekker-féle kiadása a legjobb eddigi szövegkiadás ugyan, de mint Marczali is helyesen megjegyzi, épen nem hibátlan, s különösen a számokat illetőleg nem mutatkozik benne a kívánt pontosság, a mint ezt pl. a 37. fejezet következő helye mutatja: »*Ötven* évvel ezelőtt az említett úzok, szövetségben a kozárokkal, megtámadták és legyőzték a besenyőket és kiűzték őket földjükből, úgy hogy azt a mai napig az úzok bírják. A menekülő besenyők országot kerestek, hol megszálljanak. Igy jutottak arra a földre, melyet most bírnak, és ott találva a turkokat, háborúban legyőzték és kiűzték őket, és ott megszállottak, és azon uralkodnak *ötvenöt* év óta a mai napig.« Azt is helyesen mondja Marczali, hogy az ily hibákon csak a meglevő kéziratok tüzetes összevetése segíthet, és abbeli reményének ad kifejezést, hogy nem soká kell várnunk egy tudományos kiadásra, mely eleget fog tenni a kívánt követelményeknek. Marczali bizonyára Vári Rezsőtől várja Constantinus szövegének *tudományos kiadását*, mert a M. Tud. Akadémia annak idején őt bízta meg az illető kéziratoknak az említett czélból való tanulmányozásával, a minek eredményéről azután jelentést is adott ki: »Vári Rezső jelentése Constantinus Porphyrogennitus *(sic!* l. föntebbi megjegyzésemet) *De administrando imperio* című munkájának kéziratairól« czímen az Akadémiai Értesítő 1895 évi folyamában.[1] Ennek a jelentésnek hiányait kiemeltem ugyan röviden a *Byzantinische Zeitschrift* 1897 évi folyamában (590. l.), mivel azonban az ügy bennünket magyarokat közelebbről érdekel, szükségesnek tartom tájékoztatás szempontjából azt, a mit ott röviden jeleztem, ez alkalommal bővített alakban á magyar tudományosság foruma elé is hozni. Ugyanis a Vári-féle jelentés nem ismer két kéziratot, nincs tisztában a Banduri által használt kézirattal, s így — mint látni fogjuk — esetleg még egy harmadik kézirat is kikerülhette figyelmét; továbbá nem ismeri a munka első kiadását, mely Meursiustól jelent meg

[1]) *Akad. Ért.* 72. füz. 710—712. ll.

Leydenben 1611-ben a következő czímmel: »Constantini imperatoris Porphyrogeniti, *De administrando imperio*, ad Romanum f. Liber nunquam antehac editus. Joannes Meursius primus vulgavit, latinam interpretationem ac notas adjecit. Lugduni Batavorum. Ex officina typographica Joannis Balduini, impensis vero Ludovici Elzeviri. 1611.« Ennek a kiadásnak változatlan lenyomatát látjuk a következő, 1617-ben kiadott munkában: »Constantini Porphyrogennetae Imperatoris opera, in quibus tactica nunc primum prodeunt. Joannes Meursius collegit, coniunxit, edidit. Lugduni Batavorum, ex officina Elzeviriana. Anno 1617.« Meursius kiadása a jegyzetek előtt közvetetlenül álló előszó (Benigne lector!) tanusága szerint a (heidelbergi) *Bibliotheca Palatina* (Szabó Károly *pfalzi könyvtár*-nak nevezi) egy kéziratán alapúl, melyet Meursius a kiadás előtt több mint négy évvel (tehát körülbelül 1606-ban) lemásolt, de a melynek sem koráról, sem értékéről nem nyilatkozik. Mint tudjuk, ezt a híres könyvtárt Tilly 1622-ben Heidelberg elfoglalásakor Rómába küldötte, a honnan azután egy része visszakerült. Vári, kinek jelentése ezt a kéziratot még nem ismeri, a *Byzantinische Zeitschrift*-ben adott figyelmeztetésem folytán utána járt a kéziratnak, és most az ő nyilatkozata alapján mondhatom, hogy a nevezett kézirat nem maradt Rómában, hanem jelenleg ismét Heidelbergben található. Constantinus császár munkáját másodszor Banduri adta ki Párisban 1711-ben a következő czímű két kötetes munkájában: »Imperium Orientale sive antiquitates Constantinopolitanae in quatuor partes distributae ... Opera et studio Anselmi Banduri. Parisiis, J. B. Coignard, 1711.« Ennek változatlan lenyomata Velenczében 1729-ben (Venetiis, ex typographia Bartholomaei Javorina) jelent meg. Ez a kiadás nagy haladást mutat a Meursiuséhoz képest, a mi főképen a Banduri által felhasznált kitűnő kéziratnak köszönhető. Ez ugyanis az előszó szerint a párisi nemzeti könyvtárnak 2661 számú hártya-kézirata, melyet Banduri kiválónak mond (optimae notae) s a melyet — mint mondja — a XIII. századból valónak tartanak. Már most Vári azt állítja jelentésében, hogy Banduri a párisi nemzeti könyvtárnak 2957 számú XVI-ik századbeli értéktelen papiros-kéziratát használta. Ámde hogyan egyeztethető össze ez az állítás azzal, a mit Banduri mond az általa használt kéziratról? Lehetséges-e az, hogy Banduri és Vári egy és ugyanazon kéziratról beszélnek? Én azt hiszem, hogy nem. Mert eltekintve a két kéziratnak a számozás tekintetében (2661 és 2957) való különbségétől, a mit még csak megmagyarázhatnánk oly módon, ha fölteszszük, hogy a Banduri

idejében 2661 sz. kézirat később 2957 számot kapott, és hogy Vári csak ezt az újabb számozást ismeri, de miként vehessünk egy és ugyanazon kéziratnak olyat, melyről Banduri azt mondja, hogy a XIII-ik századból való kiváló hártyakézirat, Vári meg azt, hogy a XVI-ik századból való értéktelen papiros-kézirat? Én úgy látom, hogy a Banduri által felhasznált kézirat azonos azzal a kézirattal, mely Vári szerint (épen úgy mint a Bandurié) szintén a párisi nemzeti könyvtárban található, szintén hártya-kézirat és szintén kitűnő minőségű. Igaz, hogy a Vári által említett kiváló kéziratnak 2009 a száma, míg a Bandurié 2661 számot visel, de ez az eltérés könnyen megmagyarázható azzal, hogy az illető kézirat Banduri óta új számot kapott és hogy Vári csak ezzel az új számozással ismeri. Továbbá Banduri az általa használt kéziratot XIII-ik századbelinek, Vári pedig az általa kiválónak ismert kéziratot XII-ik századbelinek mondja; csakhogy Banduri oly bizonytalanúl nyilatkozik a maga kéziratának idejéről, hogy az, a mit ő XIII-ik századbelinek mond, könnyen vehető egy századdal korábbinak. A legkevésbbé valószinű azonban, ha nem is épen lehetetlen, hogy Banduri kézirata különbözznék a Vári által említett nemcsak XVI-ik, hanem XII-ik századbeli kézirattól is, és hogy következésképen a *De administrando imperio* három párisi kéziratával volna dolgunk. Azt állítja továbbá Vári, hogy a párisi 2009 számú kitűnő kéziratot Bekker használta fel először a bonni (1840) kiadásban, mely a Banduri kiadásához képest ismét haladást jelez; én azonban, miután a Vári-féle 2009 számú és a Banduri-féle 2661 számú kéziratot — mint az imént kifejtettem — egynek vagyok hajlandó tartani, ehez képest azt is vallom, hogy a 2009 számú kéziratot Banduri használta először — de nem eléggé jól — és Bekker másodszor. Ugy látszik azonban, hogy még Bekker sem merítette ki teljesen ennek a kéziratnak előnyeit, mert Vári azt mondja jelentésében, hogy »Bekker eléggé pontosan collationálta a kéziratot, mindazonáltal hagyott ő is még tarlózni valót, kivált a tulajdonnevek helyes kifejezése terén«, és ugyancsak Vári a *Byzantinische Zeitschrift*-ben (1901. évf. 694. l.) Marczali szövegkiadásáról szólva úgy nyilatkozik, hogy a 2009 számú párisi kézirat felhasználása simábbá tette volna a szöveget, és a magyar philologia új anyagot kapott volna a tulajdonnevek magyarázására nézve. Migne a *Patrologia Graeca* 1864-ben megjelent 113-ik kötetében nem a Bekker, hanem a Banduri szövegét nyomatta le. Vári helyes megjegyzése szerint bizonyára azért, mert Bekker akkor még életben volt s így beleegyezése nélkül ennek szöve-

gét nem közölhette. Egyszóval, szerintem Constantinus császár *De administrando imperio* című munkájának nem — mint Vári jelentésében állítja — két, hanem négy, esetleg öt kézirata van: u. m. 1. a Meursius használta *Palatinus;* 2. a Vári által említett *Parisinus 2009;* 3. az ugyancsak Váritól megnevezett *Parisinus 2957;* 4. a Krumbacher byzanczi irodalomtörténetének 2-ik kiadásában (256. l.) említett, töredékeket tartalmazó *Cod. Mutin. III. F. 1. saec. 15,* és esetleg 5. a Banduri-féle *Parisinus 2661.* Kétségtelen, hogy szükségünk van Constantinus Porphyrogenitus *De administrando imperio* cz. munkájának, vagy legalább a munka reánk vonatkozó részeinek új kiadására, mert annak a czélnak, melyet az Akadémia *A magyar honfoglalás kútfői*-nek kiadása elé nyilvánvalóan kitűzött, hogy t. i. mintaszerű és megbízható — az Előszó szavaival: a tudomány mai színvonalán álló — szövegkiadásokban és fordításokban nyujtsa mindazokat a forrásokat, melyekre a magyar nemzet honfoglalását kutató történésznek szüksége van: mondom, ennek a czélnak a szóban forgó akadémiai kiadvány Constantinus Porphyrogenitusból adott szemelvénye meg nem felel.

Pecz Vilmos.

A magyarországi közoktatás története Mária Terézia korában. Irta *Finánczy Ernő.* Második kötet. 1773—1780. Kiadja a M. Tud. Akadémia. Budapest, 1902. Athenaeum kny. 8-r. VIII, 525 l.

Nagy érdeklődéssel vettük kezünkbe közoktatásunk története legfontosabb szakaszának ezt az ismertetését és mondhatjuk, hogy a mű megfelelt várakozásunknak, reményünknek.

A *Ratio Educationis*-nak, a magyar állami nevelési rendszer alapkövének történetét tárgyalja e kötet; azokat a befolyásokat, melyek közt létrejött, keletkezését, tartalmát, szellemét és életbeléptetését. Finánczy művének első kötete a régi állapotot rajzolta, számot adott azon törekvésekről, melyek az új szellemi áramlatok hatása alatt annak részszerint, kicsinyben való megváltoztatására czéloztak; az előttünk fekvő második kötet az egész nevelési rendszert, sőt némileg az egész közművelődést felölelő és átalakító gyökeres újítást tárja elénk.

Mint a keresztyén egyház, mint a reformáczió, mint a királyság és lovagság: az új paedagogiai és műveltségi ideál is Nyugateurópa történeti munkája. Készen kaptuk, és helyzetünk kedvezőbb volt az alakításukkal vajudó nemzetekénél, a menynyiben már levonhattuk az ottani fejlődés tanulságait, elvethettük a mi ott be nem vált, befogadhattuk a mi kiállotta

az élet próbáját. De az alkalmazásnak, a honi viszonyok közé való beillesztésnek nehéz munkáját magunknak kellett elvégeznünk. Abban, mikép oldottuk meg e feladatot, mikép tettük valóban magunkévá azt, a mi voltakép idegen fáradságnak volt a gyümölcse: nyilatkozott meg nemzetünk egyénisége. Történetünknek nincs hálásabb tárgya, de nehezebb sem, mint épen a nemzeti genius befogadó s átalakító tevékenységének pontos és beható kutatása.

Finácz is távol nyugaton kezdi előadását, Franciaországban, hol a jezsuita-rend feloszlatása következtében előtérbe lép a tanügy kérdése. *Rousseau* főelveinek velős összefoglalása után ismerteti a franczia parlamenti férfiaknak, különösen *La Chalotais*-nak az iskolai rendszer gyökeres átváltoztatására törő javaslatait. Majd a német tanügyi mozgalmat, a felvilágosodás haladását és különösen *Basedow* munkásságát rajzolja. Elénk állítja a modern paedagogiának sokban egymást kiegészítő, de sokban egymással ellenkező uralkodó eszméit: a *realismust* és a megújított *humanismust*. Megkeresi ez eszmék philosophiai alapvetését, és logikai rendben fejtegeti azután a módszer megalakulását és a tan megküzdését az élettel és annak követeléseivel. Igy tér át azután Ausztriára, mely Mária Terézia alatt megnyílik a haladottabb nemzetek szellemi áramlata előtt, és mely úgy a kormányzati viszonyoknál, mint a sokféle műveltségi érintkezésnél fogva legközvetlenebb és legerősebb hatással volt akkor hazánkra.

Ha ezt a hatást tüzetesen vizsgáljuk, Finácz Ernő útmutatása mellett igen meglepő és örvendetes eredményre jutunk. Arra, hogy bár a magyar tanügyi reform kormányzatilag és közigazgatásilag a legszorosabb összeköttetésben áll a bécsi hasonló czélú törekvésekkel; bár a királynő határozott akarata és tevékeny részvéte nélkül valószínüleg sohasem indult volna meg a reform, legkevésbbé pedig azon radikális alakjában, melyben megvalósult: annak lényegére mégis alig volt hatással az osztrák példa és előírás. A magyar szellem közvetlenül merített az új világnézet forrásaiból, sokban közvetlenebbül mint az osztrák, és így a magyar tanügy nemcsak közjogilag különbözik az osztráktól, minek keresztülvitelében nagy az érdeme Mária Teréziának, hanem tán még inkább különbözik tőle tartalom, czéltudatosság és eszmei emelkedettség dolgában.

Rég tudtuk, hogy a Ratio Educationis szerkesztésében *Ürményi József* kanczelláriai referendarius mellett *Tersztyánszky Dániel* kamarai tanácsost illeti meg a főérdem. De csak Finácznak részletes kézirati tanulmányon alapuló kutatása iparkodott tisztába hozni azt a kérdést: minő része volt mindegyik fér-

funak a nagy műben. Ő azon eredményre jut, hogy a politikai és közigazgatási alapvetés Ürményi érdeme; a felvilágosodás fő eszméit megvalósítani akaró, a mellett a honismeretet teljes mértékben az iskolába bevezető részletes tanterv pedig Tersztyánszkynak, a névtelen munkatársnak tollából folyt. Ezt nagyjában el is fogadhatjuk, annál is inkább, mert a szerző igen részletesen megvilágosítja Tersztyánszky fejlődésének menetét, tanulmányainak bőségét és irányát. Ez egyáltalában egyik legérdekesebb és legtanulságosabb része az egész munkának.

Engedje meg azonban a tudós szerző, hogy itt egy könnyen megmagyarázható tévedésére figyelmeztessük, illetőleg talán reávezessük egy oly mysterium megfejtésére, melynek kulcsát minden buzgó és lelkiismeretes tanulmánya mellett is hiába kereste. Tersztyánszkyt ugyanis ő kezdettől fogva katholikus embernek nézi, ki reá nézve megfejthetetlen okokból mégis protestáns iskolába jár, Lőcsén, Pozsonyban, ki azután egy protestáns német úr fiaival együtt látogatja az altdorfi egyetemet, és a ki minden nagy műveltsége és tudománya mellett mégis csak tengődik, hivatalos állást nem nyerhet, legfeljebb ügyvédkedik és protestáns irodalmi társaságot szervez mindaddig, míg Mária Terézia őt 1774-ben külön audientián nem fogadja és kamarai levéltárnoknak ki nem nevezi. Egész feltevésének alapja pedig az, hogy Tersztyánszky a krompachi róm. kath. plebánia régi anyakönyve szerint »a róm. kath. vallás szertartása szerint kereszteltetett meg.«

Erősnek, sőt megdönthetetlennek látszó alap és mégis szerfölött ingatag, sőt csalékony. Az 1691 ápr. 2-iki kir. resolutió értelmében ugyanis, melyet 1701-ben és 1714-ben kelt kir. rendeletek is megerősítettek, »az ágostai s helv. hitvallású papoknak a nem articularis helyeken tartózkodniok kell minden lelkészi ténykedéstől, úgymint *kereszteléstől*, esketéstől, temetéstől« stb. A Szepes-megyei Krompachra nézve pedig érvényes ez a rendelet, mert a megyében az 1681: 26. t. cz. értelmében csakis Görgőn és Toporczon vagy Batizfalván volt articularis temploma a protestánsoknak. A kath. plebánus keresztelése és bejegyzése tehát mit sem bizonyít Tersztyánszky katholikus vallása mellett. Igy megnyerjük az egész látszólagos rejtélynek egyszerű és természetes megoldását. Sőt tovább menve, megkoczkáztathatjuk azt a conjecturát is, hogy az a híres audientia és Tersztyánszkynak azt követő emelkedése áttérésének volt jutalma.

De térjünk vissza a munkához, melynek szigorú, következetes és a tárgyhoz ragaszkodó szerkezetét csak ezen ez férfiu élettörténete szakítja meg. Sorban következnek: a n

oktatás szervezése, melyre nézve már a bécsi minta és *Felbiger* tanterve és módszere az irányadó; a kir. gymnasiumok és akadémiák; a királyi tudományos egyetem; a Ratio Educationis és a hazai protestánsok; végre az új tanulmányi rendszert felavató nagy ünnep 1780 jun. 25-én. Mint teljesen új anyag különösen a bánsági iskolai rend és annak fejlődése ragadja meg figyelmünket. Ezt némileg még kiegészíti a függelékben foglalt értekezés, az újvidéki klerikus iskola tervéről. Ugyanott a selmeczi bányászati akadémia megalapításának is megtaláljuk rövid, de tartalmas történetét. A legfontosabb aktáknak közlése a mellékletben zárja be a testes kötetet.

Nem válhatunk meg e munkától, melynek minden lapja lekötve tartotta figyelmünket és melynek gazdag tartalmától a tanügyi kérdések iránt való általánosabb érdeklődés felkeltését várjuk, a nélkül, hogy még nehány észrevétellel be ne számoljunk a könyv hatásáról.

A szerkezet — mint előre bocsátottuk — világos, könnyen áttekinthető, a tárgynak megfelelő. Csak két helyen veszszük észre a szerkezet megbontását. A *bécsi* ausztriai iskolai rendről szóltában eljut a szerző 1774 deczember 1-ig, a mikor Mária Terézia azt megerősíti. Csak azután, nyomban reá, szól a bécsi normális iskoláról, a hazai hasonló czélú és nevű intézetek előírt mintájáról, mely már 1771 január 2-án megkezdte működését. Ezen iskola felállítása tehát nem vezethető vissza sem Felbiger személyes hatására, mert a sagani apát csak 1774 máj. 1-én érkezik Bécsbe, sem a *Schulordnung*-ra, mely a régibb mozgalmakban gyökerezik, a mint azt Helfert ismeretes munkájában ki is fejtette. A másik szerkezeti hiba az, hogy a munka előbb ismerteti az új rendszer kormányzati elveit meg »a tanítás és nevelés új rendjét«, azaz a Ratio Educationis tartalmát és szellemét, és csak azután szól a munka keletkezéséről és szerkesztőiről.

Finánczy szakértelme és műveltsége magától érthetővé teszi, hogy munkájában alig találunk olyan félreértésekre és botlásokra, minők — sajnos — még tudományosnak jelölt könyveink nagy részében is éktelenkednek. Csak azt jegyezzük meg, hogy a szerző a 23. lapon a *clairvoyant* szót körülbelül a *felvilágosult* értelmében használja, pedig annak elfogadott jelentősége vagy az, hogy valaki tanulmány nélkül is belát a dolgok mélyébe, vagy épen látnoki somnambul tehetség. A *mnemonitát* mint vallásfelekezetet inkább sajtóhibának nézzük *mennonita* helyett.

Ha Finánczyval szemben nem lépnénk fel magas követelésekkel, ezzel be is fejezhetnők kritikai megjegyzéseinket. De épen mivel szembetűnő nagy a haladása az első kötethez képest

is, szinte kötelességünkké válik rámutatni legnagyobb hiányára. Annál is inkább tehetjük ezt, mert bizonyára a szerző maga is érezte ezt a hiányt és csakis egyéniségének eddigi, minden értéke mellett is bizonyos tekintetben egyoldalú fejlődése tette reá nézve lehetetlenné annak pótlását.

Szellemi életünkben kevés az őseredeti nemzeti motivum; történeti munkánk, művelődésünk haladása Széchenyi koráig leginkább az idegen földön eredett szellemi kincsek feldolgozásában, az idegen szellem napsugarai által érlelt magvak átültetésében állott. Ebben kevés a különbség köztünk és más modern nemzetek közt, mert a franciánál, az angolnál és németnél is ugyanaz a folyamat ment végbe a nemzeti műveltség teljes megerősödéséig. De, hogy hasonlatunkat folytassuk, a szellemi élet termékeinek is az a sorsa az átültetésnél, mint az idegen klimába és talajba jutott növényeknek. A vándorlás, a különböző éghajlat és a föld különböző chemiai összetétele mind hatással van rájok; lehet hogy elcsenevésznek, lehet hogy erősebben fejlődnek, gazdagabban gyümölcsöznek, mint eredeti hazájukban. Igy járnak az eszmék is, midőn intézmények alakjában megkezdik és folytatják történeti művöket. Finánczy, a miért nagy köszönettel tartozunk neki, megismertet az eszmék alakulásával, vándorlásával és intézménynyé való jegeczesedésével, — de tovább nem igen megy. Pedig a végrehajtásban áll a történeti munka legnagyobb része. Ez ad módot arra, hogy valóban megismerkedjünk a nemzet szellemi éghajlatával és talajával, gondolkodásával és cselekvésével, mely vagy alkalmassá, vagy alkalmatlanná teszi a befogadásra és továbbfejlesztésre. Történetírásunknak és különösen művelődéstörténetünknek ebben áll igazi nagy problemája; minden más irány lehet értékes gyüjtés, de rendszerré, tudományos igazsággá nem fog fejlődni soha.

Hogy tárgyunknál maradjunk: Finánczy kimutatta a modern paedagogiai eszmék keletkezését és hatását hazánkra, kimutatta azt is, mennyi hazai elem járult, különösen Ürményi és Tersztyánszky által, az átvett anyaghoz. De minő perspektivát nyujt, ha kimutatja, mivé vált az eszme a királynő előtt, ki a vallás és műveltség érdeke mellett az állami hatalomról sem feledkezhetik meg; mivé a felvilágosodott, hazafias kanczelláriánál; mivé a régi rendszerhez hű, a jezsuita traditiókat ápoló helytartótanácsnál. És még tovább menve, mivé teszik az igét a rendi, felekezeti, családi elfogultságtól nem menekülő iskolafentartók; mivé válik az új methodus oly tanárok kezében, kik azt meg nem értik és kik annak mintegy született ellenségei. Ha másból nem, megtanulhatta Finánczy

az 1880-iki tantervnek — sok tekintetben a Ratio Educationis méltó utódának — sorsából, minő hatással van az ęszmére és az intézményre a közeg ellenállása, a tehetetlenség vagy épen a nyilt rosszakarat.

Ezzel a hiánynyal szervesen összefügg az, jobban mondva azonos vele, hogy az egész előadáson az akta dominál; az élet a maga sokféleségében csak itt-ott tűnik elénk. E tekintetben némileg előnyös kivétel egyrészt a népiskolának, különösen a bánságinak, másrészt az egyetemnek tárgyalása.

A szerző mindent összefoglalva, »valóban eszményinek« mondja az új tantervet. »Minden tanterv, mely emelni akarja a közműveltség szinvonalát, melynek czélja a jövő nemzedékeket műveltebbekké és értelmesebbekké tenni a régieknél, csakis új czélok, új módszerek és új művelődési elemek felvételével gyakorolhat igazi hatást a közvéleményre is, az iskolákra is, az intéző körökre is.« Megszívlelendő szavak, különösen nálunk és most, a legújabb tanterv életbeléptetésének korában. Finánczy a nagy mű létrejöttében kijelöli méltó helyét a királynőnek is. »Csak az, a ki a hivatalos iratok sárgult lapjaiból kisérheti nyomon Mária Terézia sohasem múló háláját a magyar nemzet iránt, nemes és jóságos terveit, melyekkel a nemzetet boldogítani és felvilágosítani, a vallás, erkölcs, műveltség és tudomány áldásaiban részesíteni akarta, — csak az fogja igaz érdeme szerint méltathatni a Ratio Educationist.«

E méltatás, igaz megismerés alapján, nagyot haladt a könyvvel, mely művelődéstörténeti irodalmunk igazi gazdagodását jelenti.

MARCZALI HENRIK.

Az államalkotó szerződések (belső államszerződések) *a magyar közjogban.* Irta *Ferdinandy Géza.* Budapest, 1902. Politzer Zsigmond és fia bizománya. Hornyánszky Viktor kny. Kis 8-r. 2, 93 l. (Különlenyomat az *Athenaeum* cz. folyóirat 1901 évi folyamából.)

A magyar közjog vitás kérdései közűl talán egy sincs, melyre nézve a vélemények jogászainknál annyira megoszlanának, mint az *államalkotó szerződések* tana, vagyis az az elmélet, mely egyes törvénycikkben »szerződést is lát, nem csupán az államhatalmi tényezők akaratának találkozását, mely minden törvényben megvan«, s ennélfogva az ily törvények kötelező erejére és megváltoztatására nézve a gyakorlatban igen fontos következményekre vezet. Ezen tan csiráit már régebbi közjogi íróinknál is, megtaláljuk, tudományos kifejtése azonban néhai Lechner Ágost budapesti egyetemi tanár nevéhez fűző-

dik: az ő egyetemi előadásainak nyomán széles körben elterjedt és elfogadásra talált a jogászvilágban az államalkotó szerződések, vagy másként belső államszerződések elmélete, a nélkül azonban, hogy újabb közjogi irodalmunk kiválóbb képviselői e részben egyetértésre jutottak volna. Némelyek ugyanis elfogadják, mások egyáltalán elvetik az államalkotó szerződések fogalmát.

Nem dönti el e vitát Ferdinandy Géza sem az ő újabb tanulmányával, melyben védelmére kelve az államalkotó szerződések elméletének, bővebben kifejti e tárgyban már előbb röviden nyilvánított véleményét.[1]) Legyen elég e részben Polner Ödön dolgozatára hivatkozni,[2]) melyben megczáfolni igyekszik Ferdinandy tanulmányának eredményeit.

Kívül áll e rövid ismertetés s egyáltalán a *Századok* körén, hogy e kiváló érdekű s mindkét részről nagy készültséggel folytatott jogi polemiában állást foglaljunk; a mi czélunk csupán az, hogy felhívjuk a figyelmet a belső államszerződések történeti fejlődésének ismertetésére, melylyel Ferdinandy e szerződések jogi természetére vonatkozó fejtegetéseinek mintegy alapját veti meg. Azt a helyes tételt állítva fel ugyanis, hogy a magyar közjog tudományos művelőinek nem szabad azt az »idegenből recipiált elméletek kedvéért eredetiségéből kiforgatni«, hanem történelmi alapokon nyugvó közjogunk elveiből kell kiindulniok: ezeket az elveket kisérti meg a történelmi fejlődés fonalán kikutatni, s itt keresi a kulcsot magának a belső államszerződések problemájának megoldásához.

Röviden, de igen szépen fejtegeti, mint sülyed a Szent István által létesített erőteljes központi királyság, melylyel szemben a nemzet külön jogalanynak nem tekintetik, addig a pontig, a hol király és nemzet mint szerződő felek állnak egymással szemközt. E fejlődés első tünete abban nyilvánúl, hogy a nemzet a koronázás alkalmával az ország jogainak és a korona tekintélyének fentartására esküt kíván a királytól, a minek első okleveles bizonyítéka II. Andrásra vonatkozólag maradt fen. Ferdinandy azonban belső okokból következteti, hogy III. Béla volt az első, kitől a nemzet ilyen biztosítékot kívánt, III. András pedig a koronázás után decretumot ad ki az ország jogainak biztosítására. Annak azonban, hogy a nemzet koronás királyával szemben lépne fel mint egyezkedő, szerződő fél, nyoma nincsen.

---

[1]) V. ö. *Ferdinandy Géza:* A királyi méltóság és hatalom Magyarországon, 183 és köv. ll.

[2]) V. ö. *Polner Ödön:* Az államalkotó szerződések (belső államszerződések) jogi természete. *Athenaeum*, 1902. évf. 213 és köv. ll.

Bővebben foglalkozik ezután Ferdinandy a vegyes házakbeli királyok korával, minthogy a nemzet külön jogalanyiságának kifejlődése erre az időre esik. Magával hozta ezt a szent koronának az Anjou-házbeli királyok uralkodása alatt teljes kifejlődésre jutott elmélete, mely, míg egyrészről minden birtokjog eredetét, s ezzel a közhatalom egészét, a szent koronára vezette vissza, másrészről kifejezte azt az elvet, hogy a ki birtokát a szent korona adományából bírja, egyúttal részese a szent koronában rejlő közhatalomnak is, és pedig oly mértékben, a mint részese az ország területének; s hogy ennélfogva csak az tekinthető a szent korona akaratának, a mit a király és a szent korona tagjai együtt elhatároztak. Minthogy pedig a koronában rejlő hatalmat a szent korona tagjai ruházták át a koronázáskor a királyra, kinek közhatalmi jogosítványai tehát az egyes tagoknak az országgyűlés által képviselt összességétől eredtek: a szent korona elmélete nem állta útját annak, hogy a király és a nemzet mint külön jogalanyok egymással szerződjenek, csakhogy e szerződés nem magánjogi alapon, hanem mint a szent korona egész testének akarata, törvény alakjában nyert közkötelező erőt.

A szent korona közjogi egysége Zsigmond alatt bomlik meg, kinek önkényes uralmával szemben a nemzeti reactió abban nyilvánult, hogy a nemzet mint ilyen különvált a királytól. Formális szerződésre azonban csak Albert idejéből, 1439-ből van példa, a mikor két külön oklevél is állíttatott ki: egyik a királyi decretum, másik a rendek kiadványa, melyben amazt szószerint átírva, egyúttal hűséget igérnek a királynak és királynénak, s kijelentik, hogy a decretummal meg lévén elégedve, újabb jogokat és engedményeket kérni nem fognak.

Ilyen szerződéssel a későbbi fejlődés folyamán sem találkozunk, noha a nemzet külön jogalanyisága eléggé kifejezetten nyilvánúl I. és II. Ulászló választási alkuleveleiben s a Mátyás és Frigyes császár, illetőleg később a II. Ulászló és Miksa közti alkudozásokban, a hol a követek nemcsak a királytól, hanem az országtól is felhatalmazást kapnak. Ferdinandy ezt azzal magyarázza, hogy a trónbetöltés iránt a nemzet egyedül önmagát, a tényleg uralkodó koronás király nélkül tekintette határozatra jogosultnak.

A mohácsi csatával a nemzet közjogi egysége is megbomlik. Előbb két koronás király között oszlik meg az ország, majd pedig Erdély egészen elszakad a szent koronától s külön fejedelmek alatt önálló állami életet folytat. Igy vált azután lehetővé az, hogy a nemzeti felkelések a magyar nemzet különvált részei között ezeknek egymástól független fejedelmei által

kötött formális szerződésekre vezettek, melyek közül a bécsi és linczi békeszerződések mint ilyenek be is czikkelyeztetvén, egyúttal törvény erejére emelkedtek. Hogy az ilyen szerződés alapján nyugvó törvényekben nagyobb biztosítékot látott a nemzet az alkotmány sértetlen fentartására, mint azokban, melyek a szerződés erejét nélkülözték, az kétségtelen ugyan, de talán még sem jogosult a szerződési elméletnek az alkotmány fentartása szempontjából oly nagy fontosságot tulajdonítani, mint azt Ferdinandy teszi. A szerződési elmélet magában véve nem lett volna elegendő arra, hogy Magyarországot az osztrák örökös tartományokba való beolvasztástól megmentse.

Ezen történelmi fejtegetés után, mely a tanulmány kétharmadát teszi ki, adja a szerző az államalkotó vagy belső szerződések fogalmát, értve alatta »a magyar közjogban az oly alkotmányjogi alaptörvényeket, melyek a megcsonkult vagy részeire bomlott szent korona teljességének vagy egységének helyreállítását megvalósító szerződések alapján voltak csak megalkothatók«, melyeknek kötelező ereje tehát kettős, t. i. »moralis belső és jogi külső alapon nyugszik«, amazt a szerződés, emezt a törvény adja meg.

Az ilyen szerződéseknek három faját különbözteti meg, u. m. a nemzet s az újonan választott király, illetőleg a dynastia közti államszerződéseket, azután az állam és valamely fegyveresen ellene szegülő párt közti békeszerződéseket, s végül az állam és a tőle elszakadt, bizonyos területileg különálló része közt kötött államszerződéseket.

Az első csoportba sorozza II. és III. Ferdinánd s I. Lipót választási alkuleveleit, mint a melyek beczikkelyeztettek, míg a trónöröksödés behozatala után kiadott hitleveleket, minthogy azok nem a nemzet és a király közti szabad egyezkedés útján állapíttattak meg, hanem a király azok kiadására kötelezve volt, ezek sorából kizárja. Ide számítja azonkívül s bővebben tárgyalja az 1723 évi I. II. és III. t.-czikkeket, melyeket a nemzet és a dynastia közti szerződésnek tekint.

A második csoportba a már föntebb említett s az 1608 évi k. e. I-ső, illetőleg az 1647 évi V-ik t.-czikkbe beiktatott bécsi és linczi békekötéseket, a harmadikba pedig a Magyarország és Erdély egyesülését kimondó magyarországi 1848 évi VII-ik és erdélyi 1848 évi I-ső, továbbá a magyar-horvát kiegyezést tartalmazó 1868 évi XXX. t.-czikkeket sorozza.

Mint említettük, nem tehetjük bírálatunk tárgyává e helyen Ferdinandy jogi fejtegetéseit, melyek — mint Polner

czikke mutatja — a kérdést megnyugtató módon még meg nem oldják. Bármint vélekedjék is azonban valaki e tanulmány jogi részéről, a kérdés történeti előzményeinek világos tárgyalásával Ferdinandy alkotmánytörténetünk és közjogunk művelőinek teljes elismerésére tarthat számot.

—y —z.

Szamosujvár szab. kir. város monographiája, 1700—1900. A városi teljes levéltár és más kútforrások felhasználásával írta *Szongott Kristóf.* Első kötet: *Általános rész.* — Második kötet: *Önálló részletek.* — Harmadik kötet: *A magyar-örmény metropolis.* A szerző kiadása. Szamosujvár, 1901. Todorán Endre kny. 8-r. VIII, 435 l., 4, 571 l., 8, 272, 6 l. Számos képpel.

Mikor ezt a három vaskos kötetet végig lapozgattam, egy különös ember alakja tünt fel lelki szemeim előtt. Mert ugyan nem különös ember-e az a mi korunkban, a ki minden anyagi érdek nélkül egész életét egy ideális czél megvalósítására áldozza? A szerzőről van szó. Maga vallja előszavában, hogy az a határtalan kegyelet, melylyel a derék ősök emléke iránt viseltetik, s az a példás szeretet, melylyel városához ragaszkodik, kölcsönzött neki erőt nagy munkája megírásához. Egymaga írta össze ezt a halom betüt, annak a 49 lapnak a kivételével, mely a szamosujvári fegyintézetről szól s a melynek megírásában *Vajna Károly* fegyintézeti igazgató és *Hodorean János* fegyházi lelkész voltak munkatársai. Az a gazdag képsorozat, mely munkáját diszíti, mind az ő saját fáradozásából és költekezéséből került ki; a nyomdai költségek is kizárólag reá nehezedtek. Igaz, hogy e költség java része megoszlott, mert a monographia jobbára csak lenyomata annak az állandó czikksorozatnak, mely a *Armenia* czímű folyóirat hasábjain évek során át már napvilágot látott. De még így sem tagadható meg az elismerés attól a megbecsülhetetlen szellemi és anyagi áldozattól, melyet a szerző faja és szűkebb hazája dicsőségére a tudományosságnak hozott.

Pedig azt kell mondanunk, hogy *Szongott Kristóf* nem álmodozott írói dicsőségről. Őt a sajátságos véletlen avatta Szamosujvár krónikásává.

A szamosujvári düledező városházát 1893-ban lebontották; a levéltár óriás anyagát, a mintegy hat millió darab aktát, tíz nagy »stráf« szekéren az ő udvarára szállították. Ő ezt a rengeteg anyagot rendezte, áttanulmányozta, s e közben megérlelődött benne az eszme: az átböngészett anyagot hasznosítani a város multjának megírására.

A körülményeknek ez az összejátszása — így magában véve — igen egyszerűnek látszik, de a monographia kellő megítélésénél fontos jelentőségű. Kimagyarázza a munka érdemeit és hibáit. Látjuk, érezzük lépten-nyomon, hogy írója nem figyelmezett historikus. A pragmatikus előadás kellékeit nem ismeri, a helyi eseményeket nem tudja beleilleszteni az országos események keretébe, azoknak úgy és nem másképen történt kifejlődését meg sem kisérli megmagyarázni, az adatok jelentőségét nem mérlegeli. Neki egyformán értékes a legcsekélyebb levéltári adat. Ugy látszik, a rendezés munkáját igen nagy lelkiismeretességgel végezte s a munka közben minden porlepte irományt kibetűzött. Ennek tagadhatatlanúl meg van az a haszna, hogy a legapróbb részletet sem hagyta veszendőbe menni; de vajjon egy nagy épület aesthetikai szemléleténél vetünk-e ügyet az egyes téglákra, a vakolat apró szemcséire?

Szongott monographiájával úgy vagyunk, hogy — mint mondani szokás: a fától nem látjuk az erdőt. Mindig csak a históriából kiszakított részletekkel találkozunk, pedig szívesebben látnánk az egyes részletek mesteri összeállításából kialakult egészet. A történetíró épen ebben különbözik az események száraz lajstromozójától: a krónikástól. Ha valaki az örmény népnek Erdélybe telepedéséről, áthonosulásáról, az új hazában átszenvedett viszontagságairól tiszta képet akar nyerni, át kell tanulmányoznia a három vaskos kötetet s az abban szerteszét szórt mozaikdarabokat összeböngésznie, egymáshoz illesztenie. Ez bizony fárasztó és nem is háládatos munka. Az író feladata lett volna ettől megkimélni olvasóit.

Pedig ezt a feladatot meg lehet oldani, nem is oly sok szóval. Az örmények alig két század óta laknak hazánkban, tehát nem tekinthetnek vissza messze multakra. Ez a két század sem valami változatos az *általános* történet szempontjából. A töröktől szorítva, Apaffy fejedelem védő szárnyai alatt keresnek menedéket. Apaffy a török pusztítások miatt elnéptelenedett országa benépesítésére szívesen fogadja őket s 1672-ben a régebben *Gerla* nevű területen ad nekik új otthont. A szamosujvári uradalomból, melyet III. Károly 1717-ben a görög szertartású oláh püspökségnek adományozott, egy darabkát 25,000 frtért örök áron megszereznek maguknak. A fejedelem, 1684-iki privilegiumával bárhol szabad kereskedést biztosítván nekik s II. Apaffy Mihálytól is jelentékeny kiváltságokat nyervén, a kalmár szellemű, ügyes nép hamarosan oly jólétre vergődik, hogy midőn 1736-ban báró Klein Innocentius János görög püspök a balázsfalvi uradalomért elcseréli a szamosujvárit, és Szamosujvárról Fogarasra, majd Balázsfalvára köl-

tözik, az örmények 100,000 frtért kilenczven évre bérbe veszik a szamosujvári uradalmat, megülik, ott hatalmas metropolist építenek, úgy hogy mikor a bérlet lejártával a fiskus vissza akarja váltani tőlük, a melioratiók és a bérszerződés fogyatékossága miatt hosszas perbe keveredik velök, mely csak 1887-ben, Tisza Kálmán pénzügyminisztersége alatt ér véget olyatén egyezséggel, hogy a 100,000 frt árendáról lemondva, újabb 200,000 frt lefizetésével az uradalmat örök tulajdonjoggal megszerzik.

Hogy a hazai örménység ily hatalmasúl fejlődött, abban általánosan ismert élelmességén, összetartásán és törhetetlen hazafiságán kívül különösen első püspökének, Verzereskul Oxendiusnak vannak elévülhetetlen érdemei. Ő, mint 1684-ben Rómától küldött missionárius, négy évi fáradságos munka után a schismatikus püspököt, Minasz Zilifdart, 3000 örmény család hívével együtt a róm. katholikus hitre térítette. Minasz halála után püspökük lett s ez állásában fáradhatatlan tevékenységével, az udvarnál szerzett befolyásánál fogva oly nagy tekintélyre tett szert, hogy a futni kényszerült Illyés András róm. kath. püspök, árván maradt híveinek és egyházainak gondozását reá bízta.

Az örmények méltán büszkélkedhetnek Oxendiussal és méltán örökítik meg emlékét szoborral; azonban a monographia írójának csak a túlságos fajszeretet ragadhatta oly véleményre, hogy »Verzereskul Erdélyben a legnagyobb ember. Voltak egyesek az országban, kik egyik vagy másik téren kitűntek. Verzereskul azonban minden téren a legkitünőbb. Szent István óta számtalan kiváló egyházi személyt mutat fel a magyar egyház, de azok közül egy sem tett a róm. katholikus egyháznak olyan örökbecsű szolgálatot, mint Verzereskul.«

Efféle nagyításokkal többször találkozunk Szongott munkájában. Mindenesetre a kritikátlan s a helyi viszonyoknál messzebb nem látó történetíró gyöngéje ez, ki a túlságos fajszeretettől elragadtatva, csupán a helyi mértéket alkalmazza, erősen személyi kultuszt űz s mindenben csak a szépet, a jót veszi észre.

Ismételjük: Szongott munkája nagy hibái és hiányai mellett is érdemes munka. Becsülnünk kell benne az író önzetlenségét, lankadatlan szorgalmát, törhetetlen hazafias érzelmeit. Rokonai, fajtársai pedig egyenesen leróhatatlan hálával tartoznak neki, a miért a hazai örménységnek — hogy a monographia záró szavait idézzem: *Exegit monumentum aere perennius.*

—YJ—

A sárospataki vár. Irta *Divald Kornél.* Budapest, 1903. Pátria kny. Nagy 4-r. 47 l. Ötven képpel.

Divald legújabb könyvéből még a laikus olvasó is fontos tanulságot vonhat le. Meggyőződhetik arról, hogy a renaissance-művészet, mely Mátyás király pártfogása alatt virágzásra jutott hazánkban, a nagy király halála után nem vesztette el egészen a talajt, s a mit a műértő király utódai elhanyagoltak, a művészi tevékenység gyámolítását, azt magukra vállalták a fejlett ízlésű főurak.

Már ezért az egy tanulságért érdemes a munkát elolvasni: de a szakember, a művészet historikusa s a historikus általában, egyébként is haszonnal forgathatja Divald művét.

A mű két részből áll, de ez a két rész: Sárospatak várának története és a várnak topographiai meg művészeti leírása, nem válik el mereven, hanem kapcsolatba lép egymással. Maga a vár, noha történeti nyomai a XIII. századba visszanyúlnak s megváltozott alakban mai nap is fönnáll, úgy, hogy már a hetedik század viharzik fölötte: a történelmi események forgatagában nem játszott elsőrangú szerepet. Országra szóló ostromokat, a haza sorsát eldöntő ütközetet nem láttak falai; egyes családok torzsalkodásainak, pártok küzdelmeinek volt csak színhelye. Annál érdekesebb azonban birtokosainak személyisége miatt. Kezdetben királyi birtok volt, majd megfordultak benne a Perényiek, közöttük Péter és Gábor, mind a ketten nagy építkezők; Bocskay, I. Rákóczi György és fenkölt szellemű hitvese Lorántffy Zsuzsánna, Thököly Imre s végre II. Rákóczi Ferencz. A szatmári béke után idegen kézre jutott az ősi kurucz fészek.

A tulajdonképeni várat egy hatalmas, még a XIII. században épült lakótorony s egy négyszárnyú, szabálytalan — egy helyen nyitott — négyszögalakú épülettömb alkotja. A négy szárny közül csak kettő maradt meg úgy, hogy eredeti fölépítését, beosztását, sőt részben díszítését is megőrizte a keleti szárny, mely a Perényiek áldozatkészségét dicséri, és a déli, melyhez Lorántffy Zsuzsánna emléke fűződik. Ezeknek az építményeknek keletkezéséről, szerkezetéről és díszítéseiről számolnak be Divald könyvének legfontosabb fejezetei, melyek a fejtegetéseket illusztráló nagyszámú, szép kivitelű kép segítségével érdekes rajzát nyujtják ennek a várkastélynak, mely a Bodrog fölött emelkedő alacsony dombon, gazdag növényzetű kert közepette, szép kilátással a csendesen hömpölygő folyóra, a messze elnyúló síkságra s a Hegyallyára, egyike Magyarország legkiesebben fekvő kastélyainak.

De érdekes a díszítése is. A lakótorony s a Perényi-szárny külső falába illesztett ablakok és kapuk, a termeket ékesítő pillérek, kandallók, fülkék, ajtónyilások, a maguk kedves, s ha nem is mindenütt stilszerű, de mindig ízléses díszítő formáikkal, a magyarországi renaissance-művészet legsikerültebb alkotásai közé tartoznak. S ha megtekintjük azt az oszlopos folyosót, mely a lakótornyot a Perényi-féle szárnynyal összeköti, igazat kell adnunk a szerzőnek, hogy e folyosó és a hozzá tartozó lépcső »karcsú oszlopaival, formás íveivel, díszes balusztrádjával, az egész mivoltát jellemző nemes arányaival s az árnyék és világosság pompás játékával, mely tagozásán elömlik, oly derűs és kedves hatású, hogy szinte Itáliába képzeljük magunkat láttára« (32. l.) s be kell vallanunk, hogy azok az olasz építészek és kőfaragók, a kik a XVI. században Patakon jártak, nemkülönben magyar követőik, derekasan kitettek magukért.

Éles szemmel és műértő lélekkel tanulmányozta át a vár ékességeit a szerző; jól megfigyelt és jól is írt le mindent. Szókincse, illetőleg mester-műszótára, melylyel az ornamentika egyes részeit leírja, kifogyhatatlan, a mi nem csupán művészettörténeti ismereteinek eredménye, hanem része van benne a tudománya iránti fogékonyságnak is. Ezek a leírások természetesen fárasztók és épen nem plastikusak, — de hiszen nem is műtörténelmi *olvasmány* ez a könyv, hanem műtörténelmi *adalék*. Leírásai alapján *elképzelni* a leírt műtárgyat nem lehetne, — nem is ez a czélja, erre szolgálnak a képek, — *megérteni* azonban minden apró részecskéjében, igen.

A vár történetére és topographiájára vonatkozó adatok lelkiismeretesen össze vannak gyüjtve az eddig kiadott forrásokból, valamint a várépítésre vonatkozó szükséges ismeretek mind elsőrangú kútfőkből merítve. Az egész könyv lelkiismeretes, megbízható munkálkodás eredménye. Az anyag beosztásán és elrendezésén szeretnénk itt-ott változtatni; a történelmi részt, különösen az újkorit kissé részletezőbbnek találjuk mint épen szükséges; a szépíró Tarczai Györgytől [1]) — még az ilyen adalékokban is — könnyedebb, kevésbbé nehézkes stilust várnánk; mindez azonban a könyv tárgyi kiválóságai mellett nem főfontosságú dolog.

Örömmel adjuk meg s velünk együtt bizonyára a mű minden olvasója megadja az érdemnek azt az elismerést, a mit már két ízben megtagadtunk tőle. Nem művészettörténeti compendium készítése, vagy a már összegyüjtött topographiai ada-

[1]) A szerző ál írói neve.

tok rendbeszedése a szerző igazi hivatása, hanem az, a mit manapság oly kevesed-magával, de annál nagyobb buzgalommal és lelkesedéssel végez: a hazai műemlékek ismertetése. Maradjon ezen a téren, kitartását siker fogja jutalmazni. —R.

Az irínyi Irínyi család levéltára. Kivonatolta s összeállította *Irínyi István.* Szatmár, 1902. Pázmány-sajtó kny. 8-r. 6. 65 l. (Kézirat gyanánt.)

Kiszámíthatatlan haszonnal járna a történettudományra nézve, ha művelői nemcsak a köz, hanem a magánlevéltárak kincseihez is mennél könnyebben hozzáférhetnének; mert keveseknek adatik mód és alkalom önálló levéltári kutatásokra. Az oklevél-kiadásokat tehát mindenkor örömmel üdvözöljük. Teljes diplomatariumok kiadását természetesen csak a vagyonosabb családoktól várhatjuk; a szerényebb anyagi helyzetűektől azt is elegendő áldozatnak veszszük, ha csak regestákban ismertetik is meg levéltáraik anyagát. Hanem ennek az eljárásnak elengedhetetlen kelléke, hogy a regesták kimerítők legyenek, az oklevelek lényeges tartalmát magukban foglalják s alakiságukról is minden tekintetben tájékoztassanak bennünket.

Irínyi István füzete — sajnos — mindezen kellékek nélkül szűkölködik. A közrebocsátó a »kivonatolást« — mint ő maga nevezi — igen szűk szavakkal végezte. Jóformán egyetlen kivonata sincs, a miből teljes tájékozódást nyernénk az illető oklevélről. Pl. mindjárt az elsőről, a legrégibbről, csak ennyit mond: »1264. László és Venczel — a Vyd fiai — megerősítést nyernek István ifjabb királytól, az ősatyjuk, Ceka részére, ki III. Béla alatt az oroszok ellen vitézkedett, az ez utóbbi által adott privilegiumokra (másolatokkal).« A meglehetős rossz mondatszerkezetről nem is szólva, itt mindjárt fölmerülnek ezek a kérdések: mikor kelt III. Béla oklevele? át van-e írva szószerint az István oklevelében? mik voltak azok a privilegiumok? milyen az oklevél anyaga? eredeti-e vagy másolat? s ha másolat, ki állította ki és mikor? hitelesen-e vagy egyszerűen? A példáúl felhozott kivonat pedig még a legbővebbek közül való. Akárhányszor csak ennyi az egész: »1569. Barkaszó és Nevetlenfalu; adomány I. Miksa királytól (eredeti aláírás).« — Vagy még rövidebben és határozatlanabbúl: »1471. Irínyi István contra Pilissyek.« — »1614. Ecsed várról, II. Mátyás király.« Mit tudunk meg az ilyen kivonatokból? Épen semmit. Az Irínyi-levéltár előttünk fekvő jegyzéke lehet *egy* embernek, a ki a levéltár anyagát végig böngészte,

alkalmas *pro memoria*, de rajta kívül másnak, főleg pedig a történetírónak vajmi kevés hasznára vagyon.

Még legtöbb súlyt fektet a közrebocsátó — legalább úgy látszik — családjának az egyes oklevelekből kivonható leszármazására. A genealogus tehát még leginkább találhat magának való anyagot a füzetben; de azt hiszem, az sem fogja vakon használni, mert rájön, hogy a közlő nem következetes, nem föltétlenül megbízható a leszármazási adatok közlésében. Pedig ha másban nem, de ebben szigorú pontossággal járt volna el, már csak a száraz nemzedékrendi tábla összeállításával is nyereségessé tette volna könyvét. Természetes, hogy a család történetének vázolásával nem lett volna szabad annyira fukarkodnia. A mit a bevezetésben a család »rövid történetéről« elmond, az már akár Fejér Codex Diplomaticusából, akár Engel magyarországi históriájából, akár Nagy Iván családtörténeti nagy munkájából eléggé ismeretes. Ezért bizony kár volt Szirmay Antal *Szatmár megye leirása* cz. művére hivatkoznia, mert Szirmay hitelessége — tudvalevőleg — igen alacsony fokon áll. Inkább kellett volna ügyet vetnie arra, a mit Csergheő a Siebmacher-féle *Wappenbuch*-ban a család czímeréről elmond, ha már ki nem terjeszkedik is azokra a kritikai fejtegetésekre, melyek ugyancsak Csergheő, majd Bergmann tollából az *Adler* heraldikai folyóirat 1871 évi folyamában megjelentek.

Mondhatjuk: Irínyi István könyvecskéje mostani alakjában — még ha »kézirat gyanánt« van is kibocsátva — sem a közönségre, sem a szaktudományra nézve termékenyítő hatással nem jár. Pedig az Irínyi család szépszámú okleveleinek ismertetése bízvást több fáradságot is megérdemelt volna.

—YJ—

Heinrich Ommen: Die Kriegführung des Erzherzogs Karl. (Historische Studien. Veröffentlicht von E. Ebering. Heft 16.) Berlin, 1900. 8-r. II. 134 l. — A szerző Károly főherczeget mint hadvezért nem tartja kiválónak. Nézete szerint érdemei inkább az osztrák hadsereg újjá szervezése s különösen a hadügyi kormányzat terén tűnnek ki.[1]) (DLZ.)

[1]) V. ö. erre nézve a *Századok* 1895. 481. l. közlötteket.

TÁRCZA.

II. LAJOS KIRÁLY FIA.

A magyar kamara régi számadásai igen sok művelődéstörténeti emlékkel szolgálnak és sok teljesen ismeretlen eseményre vetnek világot. Nemcsak pénzügyi és gazdasági dolgainkat értjük, hanem politikai történetünket is. Habár e számadások olykor nagyon is szűkszavúak s az események nyitja felől nem egyszer homályban hagynak bennünket, azért mód nélkül sajnálhatjuk, hogy csak szórványosan maradtak reánk. Mert egyebektől eltekintve, e számadásokból pontosan összeállíthatnók zászlósurainknak, udvari méltóságainknak, kamarai tisztviselőinknek, hadi tiszteinknek s hadi népünk kiválóbbjainak névsorát, fizetését és rangját. Azonkívül pontos életrajzi adatokat találhatnánk bennök irodalmi és politikai szereplőinkről, nem is szólván arról, hogy sok téves köztörténeti hely igaz magyarázatára e számadásokban akadunk.

A közös pénzügyi levéltár magyar csomóiban több ily számadás található; a »*Miscellanea 1548—1638*« 45-ik fasciculusában pedig nemcsak részletes számadásokat találunk, hanem az udvari kamarának ezen számadásokra tett megjegyzéseit is megleljük. Lássunk nehány érdekesebb adatot e számadásokból.

Az 1550 év jegyzékében 1791 frt 30 d. szerepel, mit az ország határának kiigazítására kiküldött biztosok: a veszprémi püspök, Mérey stb. kaptak. — A pozsonyi kamara részére vásárolt ház a javítással együtt 1274 frtba került. — A pozsonyi királyi palota építésére 2500 frt, ugyanerre 1551-ben 2500, 1552-ben pedig 3000 frt. és ő felsége lakásának berendezésére külön 600 frt fordíttatott. — Az 1551-iki jegyzékben olvassuk ezeket a sorokat: »Johann Desewffy und Paul Istvánffy geen Tyrnau zu den Landleuten, so daselbst bey einander gewesen, geschikt worden.« Utiköltségül 10 frtot kaptak. — Thurzó Ferencz kamara-elnök, a kit a király Izabella kikisérésére küldött, 500 frt utiköltséget kapott. — Bondenarius Mártonnak, kit a magyar törvénykönyv reformálására hívtak, 1552-ben és 1553-ban is 95

frtot adtak. — Szondy Jakab, a ki hős testvérével együtt jelen volt a drégeli ostromban, hat egymás után következő évben kap segélyt. — Bachy János, mivel apját Bachy Ferenczet (Buda notariusát) Fráter György a császár iránt kifejtett hűsége miatt négyfelé vágatta, 57 frt provisióban részesül. — Gasparovits Máté, az egyetlen vitéz, a ki Temesvárból élve szabadult, 1554-ben 75 frt provisiót húzott. — Felix de Pisa, a sárosi, huszti és nagybányai várak építője, a föntebbi évek mindegyikében kap kisebb-nagyobb összeget. — Szigetvár lakói, hogy hűségesen kitartsanak, 1555-ben 1812 frtot kapnak. — Paizsgyártó Benedek, Szigetvár bírája, szintén kap jutalmat. Oláh Jánost és Bodrogi Antalt, a kik később Szigetvár szerencsés felmentését hírül hozták, gránát szövettel és 190 frttal ajándékozzák meg.

Az ilyen és ezekhez hasonló adatoknak se szeri se száma. Mint különösen érdekes dolgot említjük meg, hogy a kamarai számadásokban állandóan szerepel *II. Lajos király törvénytelen fia*. Nemcsak I. Ferdinánd, hanem Miksa király is évről évre segélyezte őt. Igy az »Extractus summarius super rationibus perceptorum penes cameram Hungaricam de omnibus et singulis proventibus 1549—1559« című csomóban olvassuk, hogy ő felsége parancsára *Wass János*-nak, ki magát Lajos király fiának mondja, 1550-ben 12 frt 50 d. adatott. Mivel később egy *Lanthos János* nevű ember is II. Lajos király fia gyanánt szerepel, s mivel ez is kap segítséget, valószínűnek látszik, hogy *Wass János* anyai nevét a *Lanthos* névvel cserélte fel. Lehetséges, hogy mint Tinódi és mások, ő is lanttal kereste kenyerét. Wass Jánosnak édes anyjáról ugyancsak a kamarai számadások tesznek említést. *Wass Angelitha* volt a neve, s II. Ulászló idején a királyné kedves komornája volt. Mint ilyen, I. Ferdinánd alatt is évi 32 frt segélyt húzott a magyar kamarától. Ez a Wass Angelitha, első fiának születése után bizonyos *Ethey* nevű emberhez ment feleségül. Férje azonban korán elhalt, s úgy látszik, tőle nem is maradtak gyermekei.[1]) De fiának Wass Jánosnak születtek utódai. Egyik leánya például Pozsonyba ment férjhez. Miksa király 1568 jul. 19-én e leány lakodalmára 10 frtot és egy hordó bort adat. Erről szóló rendeletében ő is megmondja, hogy a leány apja, II. Lajos király állítólagos fia.[2]) Wass János uram leányának Pozsonyban nem kevesebb mint húsz gyermeke született. Háza és földje volt a pozsonyi vár mellett, s mikor Salm ez ingatlanokat erővel el akarta foglalni, a királyhoz fordúl oltalomért. Sok lévén a gyermeke. 1577-ben újra segítséget kér. Folyamodásában azt mondja, hogy

[1]) A kamarai számadásokban már mint özvegy asszony szerepel.
[2]) Közös pénzügyi levéltár: Hungarica, fasc. 1435.

az ő édes atyja királyi vérből származott, de ő maga nagy családjával mégis szegénységben él; arra kéri tehát a királyt, küldene *János herczeg* unokái számára ruhára való posztót. Folyamodására az udvari kamara rávezette, hogy itt II. Lajos király János nevű fiának leányáról van szó.[1])

Ez a folyamodás az utolsó adat, mit Wass János családjára vonatkozólag feltalálnom sikerült. Lehetséges, hogy Pozsony gazdag levéltárában több feljegyzés is lesz Wass János homályos származásáról. Az itt felhozottak alapján ugyanis még nem lehet a valót kideríteni. Mindenesetre érdekes volna tudnunk, vajjon csakugyan volt-e II. Lajos királynak fiutóda?

TAKÁTS SÁNDOR.

SZLÁV TÖRTÉNETI SZEMLE.

1901.

— VJESTNIK KR. HRVATSKO-SLAVONSKO-DALMATINSKOG ZEMALJSKOG ARKIVA. 1901. III. évf. 1—4. füzet. (Folytatás.)

3. Wertner Mavro: *Adatok a horvát bánok történetéhez 1105—1125-ig.* (16—31. ll.) E tárgyról írt Wertner az *Ungarische Revue* 1894 évi, Klaić a *Vjestnik* 1900 évi folyamában. Wertner ezen korábbi közlemények adatait egészíti ki oklevelekből minden bánra nézve, szólván a következőkről: Ugrin 1105; Sergius 1117—1124; Anonymus (Cledin) 1116; Alexius 1130; Belus 1142—1158; Apa 1158, kinek családfáját is adja; Ampudin 1164—1176; Maurus 1181; Dionysius 1181—1183; Subanus 1183: Macharias de genere Monoszló 1189; Kalan de genere Bór-Kalán 1190—1193; Dominig de g. Miskócz 1194—1195; Andreas de g. Kadar-Kálosz 1198; Nicolaus de g. Száty 1199; Benedictus 1199—1200; Martinus de g. Hontpázmán 1202, 1212—1213, 1224; Hippolyt (Ipáty) 1204; Merkur 1205—1206; Stephanus de g. Ják 1206—1207; Bánk de g. Bór-Kalán 1208—1209, 1217—1218; Thomas de g. Monoszló 1209; Berthold Andechs-Meran 1209—1211; Mihály de g. Kathyz 1212; Gyula Siklós de g. Kán 1213, 1219, 1228—1234; Ochuz (Atyaz) de g. Vázsony 1213—1214, 1220—1222, kinek családfáját is közli; Simon de g. Kathyz 1212—1214(?); Iván 1215; Pósa 1216; Pontius de Cruce 1217; Ernestus de g. Hontpázmán 1221; Salamon de Fajsz 1222—1224; Mihály 1224; Aladár 1225; Woinch 1225. Bojničić a két utolsót törli, mert IV. Béla Turopoljének adott 1225-iki szabadalomlevelét (Fejérnél III. 2. 481), melyben említve vannak, hamisítványnak tartja.

[1]) C. o. Hungarica, fasc. 14373.

4. Laszowski Emil: *Ivanics-vár régi szabadalmai.* (32—35. ll.) Ivanics-vár valamennyi privilegiumának tartalmát közli 1405—1660-ig. — 5. Klaić Vjekoslav: *Ein Brief des Königs Ladislaus von Ungarn an Oderisius, Abt von Monte-Cassino.* (36—41. ll.)[1] — 6. Jelić Lukács: *A zárai közjegyzői levéltár.* (42—59, 134—147, 240—262. ll.) Több szempontból becses anyagot ismertet. — 7. Manojlović Gavro: *A velenczei praefectusok Dalmáczidban, II. Urseolo Péter idejében.* (60—68. ll.) — 8. Bojničić Iván: *Horvátország pecsétje 1497-ből.* (69. l.) A közlő rajzban is bemutatja a pecsétet. — 9. Bojničić Iván: *Lukács zágrábi püspök 1500—1510.* (69. l.) Előbb (1493—1500) csanádi püspök volt. Borovszky Samu eddig ismeretlen adatokból megállapította családi nevét (Baratin) és felkutatta egész atyafiságát.[2] Borovszky megjegyzi, hogy 1441-ben valami *Kottrer Pál* volt zágrábi püspök, holott hiteles adatok szerint 1440—1453-ig *Benedictus de Zolio* (Zollfeld) volt az, ellenpüspöke pedig *Demetrius Csupor de Moszlavina.* — 10. Laszowski Emil: *Verőcze megye birtokosai és birtokaik Szlavónia felszabadításától 1766-ig.* (70—72, 150—152. ll.) A birtokosokat, birtokaikat s azok terjedelmét és mindennemű statisztikáját ismerteti a zágrábi országos levéltárban levő eredeti *Catastrum* alapján. — 11. Gruber Dani: *Horvátország régibb történetéből.* (73—104, 179—185. ll.) Szól a következőkről: Tamás főesperes memorialéja; megjegyzés az 1102 év eseményeiről; a horvát nemzetségeknek adott privilegiumok (pacta conventa); Szent László örökösödési joga Horvátországra; Álmos secundogeniturája: II. István; Szent László beütése Horvátországba; Kálmán; a magyar források adatai Szent László és Kálmán királyok horvátországi expeditiójáról; II. Svačić Péter; Zvonimir halála; a dalmát városok privilegiumainak tartalma és mi következtethető ezekből. Az értekező erős polemiát folytat Kršnjavi Izidornak e tárgyról írt tanulmánya ellen.[3] — 12. Manojlović Gavro: *Mikor vitték át Zárába szent Anasztázia ereklyéit?* (104—114. ll.) — 13. Bučar Franjo: *Zrínyi Péterné és a laibachi klarisszák.* (114—120. ll.) Csáktornya elfoglalása után a bécsi kormány Zrínyi Péternét egy Magyar- és Horvátországon kívül levő zárdában — nehogy a felkelők esetleg kiszabadítsák — akarta elzárni. A laibachi Rudolfinum levéltárában (sign. I. 21. 34. 1.) van az erre vonatkozó levelezés az ottani klarisszákkal. Ezek nem akarták befogadni s így került Frangepán Katalin a gráczi dömés apáczák zárdájába, hol megőrült és meghalt 1673 nov. 6-án. — 14. Klaić Vjekoslav:

[1] Szent László királynak e nevezetes levelét már Fraknói Vilmos közléseiből ismerjük. Olv. *Századok*, 1901. 366. l., 1902. 94. l.

[2] Szegedi Baratin Lukács zágrábi püspök. *Századok*, 1900. 831. l.

[3] Bírálatát olv. *Századok*, 1900. 924. l., 1902. 480. l.

Három Székely, Hunyadi János rokonai. (120—124. ll.) Közli az ifj. Székely Jánosra (1446—1448), id. Székely Jánosra és Székely Tamásra vonatkozó adatokat családfájokkal egyetemben. — 15. Laszowski Emil: *A lepoglavai volt pálos-zárda egyházi kincseinek leltára.* (125—133. ll.) Az 1687-ből való, latinúl írt leltár eredetije a zágrábi országos levéltárban őriztetik. Az egyházi kincsek legértékesebb része Korvin Jánostól és nejétől Frangepán Beatrixtól származik. — 16. Manojlović Gavro: *Észrevételek Ephesusi János krónikájának III-ik könyvéhez.* (146—147. ll.) Ezen krónika a mondott helyen adatokat tartalmaz a balkáni szlávok VI-ik századi történetéhez. — 17. Manojlović Gavro: *Még valami a velenczei praefectusokról Dalmáczíában, II. Urseolo Péter idejében.* (148. l.) Pótlék a föntebb említett hasonló czímű czikkhez. — 18. Bojničić Iván: *Fontos emlék Szlavónia bekebelezéséről Horvátországba 1745-ben.* (148—149. ll.) Közli Mária Teréziának ez ügyben sajátkezűleg írt német nyelvű rendeletét. — 19. Laszowski Emil ismerteti Worsich Jánosnak *Artis heraldicae notitia brevis* (Zágráb, 1772) czímű munkáját. (149—150. ll.) A szöveg 13 lap 64 czímerrel. Közli Magyarország szűz Máriás czímerét is Szent László korából, továbbá Horvátország, Dalmáczia, Szlavónia, Bosznia, Szerbia, Bulgária, Galicia, Lodoméria, Cumania régi czímereit. Némely közlése alaposan téves. — 20. Kempf Julius: *A boszniai kaptalan régi pecsétje 1374-ből.* (152. l.) — 21. Bojničić Iván: *Eredeti armalisok a zágrábi országos levéltárban.* (153—156. ll.) Kilenczvenegy armalist közöl, melyek közül bennünket Appóka István, Barabás Ferencz, Hervai Mátyás, Kéthelyi Pál, Lovas Albert, Magyarádi István, Orehóczi István, Raffai Ferencz, Zukkor Iván, Zudar, Arsányi de Arsány és Tahi Mihály armalisai érdekelhetnek. — 22. Laszowski Emil: *Három adat Katzianernek 1537-iki szlavóniai hadjáratához.* (157—178. ll.) Közli Katzianernek német nyelven írt jelentését a hadjáratról, melyben magát a király előtt mentegeti; továbbá ugyancsak 1537-ben írt két német levelét a bécsi cs. és kir. hadügyi levéltárból. — 23. Schwarz Gavro: *Adatok a horvátországi zsidók történetéhez a XVIII. században.* (185—194. ll.) — 24. Bojničić Iván: *Adatok a Frangepánok történetéhez.* (195—206. ll.) Az értekező a Frangepán családnak a Wallsee grófokkal való rokonságát fejtegeti s két családfában tünteti fel. — 25. Wertner M. *Eine unbekannte kroatisch-schlesische Allianz.* (207—217. ll.) Adalék a Subić nemzetség történetéhez. — 26. Bučar Franjo: *A reformáczió terjedése Horvátországban.* (218—236. ll.) Kiegészítés a Vjestnik 1900 évi folyamában e tárgyról megjelent tanulmányhoz.[1]) — 27. Klaić

[1]) Olv. *Századok*, 1902. 190 és köv. ll.

Vjekoslav: *A raguzai Žunević család Zengben és Vinodolban 1477—1502.* (237—239. ll.) — 28. Klaić Vjekoslav: *Két adat a topuszkói zirczi apátság történetéhez.* (263—264. ll.) Ezen apátságról írtak Kukuljević (Književnik, 1864. I. 78—97) és Tkalčić (Vjesnik arheološkoga društva, 1896—1897. 110—129); az itt 1465-ből és 1468-ból közölt két latin oklevélből két eddig ismeretlen apáttal ismerkedünk meg. — 29. Ivančan L. *Zrínyi Péterné »Sibilla« czímű kézirata.* (264—265. ll.) E verses könyv számos illusztrációval bemutatja a Sibilla-játékot tréfás kérdéseivel és feleleteivel; nyelvezete a kajkav tájszólás; írta Vitezović; a könyv a sajátkezű felirat tanusága szerint Zrínyi Péterné Frangepán Katalin tulajdona volt; jelenleg Mixich Miklós birtokában van. — 30. Laszowski Emil: *Vásári privilegium 1590-ből.* (265—266. ll.) Desinić, Sopot, Sela és Kis-Tábor vásári privilegiumait közli. — 31. Ifj. Klaić Vjekoslav: *I. Ferdinánd elzálogosítja gróf Karlovics Jánosnak Medvevárát és Rakovecet 1538-ban.* (266—267. ll.) Oklevél-közlés. — 32. Laszowski Emil: *Báró Karger Titus.* (267. l.) Karger találta meg 1853-ban a szent koronát Orsovánál; erdélyi szász volt; született 1831 ápr. 9-én; bárói diplomáját a zágrábi országos levéltárban őrzik. — 33. Kempf Julius: *Mária Terézia rendezi a szerb papok stóláját 1753-ban.* (268—271. ll.) Oklevél-közlés. — 34. Kempf Julius: *Trenk báró pöre.* (271—272. ll.) A tanukihallgatásra vonatkozó iratokat közli.

— Rad jugoslavenske Akademije znanosti i umjetnosti. (A délszláv Akadémia munkálatai.) 145. 146. köt. (Razredi filologijsko-historijski i filosofijsko-juridički, 55. 56.) Zágráb, 1901.

1. Körbler György: *Mathias Garbitius Illyricus, humanista.* (145. köt. 30—104. ll.) Ezt a humanistát említi Cwittinger és Horányi is, de csak röviden. Körbler itt tüzetesen szól róla, s ismerteti minden eddig ismeretlen munkáit. *Garbics Mátyás* 1503 körül született Isztriában, Udine környékén, szegény iparos családból. Földije, Raimdich Sebestyén kereskedő 1520-ban magával vitte Nürnbergbe, hol Melanchton tanítványa lett. 1533-ban Heidelbergben, 1534-ben Wittenbergben tanult. Ezen évben Melanchton ajánlatára az egyetemi tanács megbízta a görög irodalom előadásával, 1535-ben pedig a tübingai egyetemen a görög nyelv tanára lett. Kezdetben a protestánsokhoz csatlakozott, de utóbb a római katholikus egyházba tért vissza. Meghalt 1559-ben. A tübingai egyetem évkönyvében ő szerepel először mint *Illyricus*, mely nevezet azelőtt nem volt divatos.

2. Jelić Lukács: *Szent Simon ereklyéi Zárában.* (145. köt. 159—225. ll.) Az értekező a híres zárai ezüst koporsóról s a benne lévő ereklyékről közöl adatokat, sok egészen újat is, elő-

sorolván mindazon műveket, melyek e tárgygyal foglalkoznak. A koporsóban 1632-ben a zárai nemes családoknak egy 1283-ból való jegyzékét találták, melyet az értekező szintén közöl, az egyes családokra vonatkozó eddig ismert adatokkal.

3. Andrić Miklós: *A régi kajkav drámák forrásai.* (146. köt. 1—77. ll.) — 4. Strohal R. *Horvát nyelvi sajátosságok a károlyvárosi kerületben.* (146. köt. 78—153. ll.) — 5. Šrepel Milivoj: *Marulić és »Judit«-ja.* (146. köt. 154—220. ll.) A horvát műköltészet 400 éves jubileuma alkalmából készült dolgozat.

— Vjesnik hrvatskoga arheološkoga društva. (A horvát régészeti társulat Értesítője.) Szerk. *Brunšmid József.* Zágráb. 1901. V. köt. — 1. Brunšmid Jevremović: *Régi feliratok Pozsarevácz környékén Szerbiában.* (1—18. ll.) — 2. U. a. *Uj töredék a Curzola szigetén levő lumbardiai görög feliratból.* (19—20. ll.) — 3. Celestin: *Római mécsesek Eszékről.* (21—43. ll.) — 4. Brunšmid: *Horvát romok.* (44—52. ll.) — 5. Brunšmid: *Bronzkori temető Jablanacz mellett Zeng környékén.* (53—62. ll.) A Jablanich hegy csúcsán István tótországi bán 1251-ben királyi várat épített s azt a szokott szabadalmakkal ellátva, benépesítette arbei polgárokkal és a vár lakosainak nagy területet adományozott. A Frangepánoknak a jablanáczi öböl északi részén várkastélyuk állott, melyből foglalásokat tettek a vár területén. Ennek lakói Subić Pál bán oltalma alá helyezkedtek, kinek haláláig (1312) békében is maradtak. Később azonban a Frangepánok ismét nyugtalanították Jablanacz várát, mely e miatt Velencze patronátusa alá adta magát. 1537-ben királyi őrség volt benne, de 1540 után elhagyatott, mikor is a Frangepánok vették birtokukba. Frangepán Miklós ekkor panaszolkodik Herberstein János generális ellen, hogy területére vlah menekülteket (uskok) telepít, a miből azután hosszas pör keletkezett. — 6. U. a. *Strleletek a hallstadti korból Goszpics környékén.* (63—72. ll.) — 7. Laszowski Emil: *Adatok a horvát sphragistikához.* (73—86. ll.) Ábrákkal illusztrálva a következő pecséteket ismerteti: Buccari község 1681-iki pecsétje; Buccari vár pecsétje; Cvetković község pecsétje; Csazma nemes község 1476-iki pecsétje; Drivenik, Jaszka, Petrinja, Pozsega, Pribić, Arbe, Ruma, Zeng, Turopolje és Vukovár pecsétjei. — 8. Brunšmid: *Régészeti adatok Dalmácziából és Pannóniából.* (86—168. ll.) — 9. Klaić Vjekoslav: *Római fal Fiumétól Prezidáig.* (169—176. ll.) — 10. Purić József: *Történetelőtti korból való telepek Erdőd környékén.* (177—183. ll.) — 11. Jelić L. *Nona vár és város régi emlékei.* (184—192. ll.)

Margalits Ede.

PÓTLÉKOK
A MAGYARORSZÁGI LATINSÁG SZÓTÁRÁHOZ.

(Hatodik közlemény.)

A következő közlésekben nem annyira új adatokat, vagy pótlékokat kívánunk szolgáltatni Bartal nagybecsű szótárához, mint inkább némely szembeötlő tévedéseit, hibás magyarázatait mutatjuk fel s igyekezünk tőlünk telhetőleg megigazítani.

ABATIS: *zabmérték*. (Jelentése magyarúl nincs kitéve Bartalnál.)

ACATHOLICUS jelentése nem *evangelikus* vagy *protestáns*, hanem: *a róm. kath. egyházon kívül álló keresztyén*; tehát *acatholicus* a görögkeleti is.

AD VOCEM helytelenül van ezzel fordítva: *megjegyzendő*. Jelentését jól visszaadni nehéz; franczián: *à propos*, magyarúl talán így mondhatnánk: *most jut eszembe!*

ADGRAVARI aliquem; aligha így fordúl elő. Helyesen: *adgravare* vagy *aggravare*.

ADLAPHORISTA helyett (Bartalnál 13. l.) olv. *adiaphorista*.

AGAPE helyes jelentése és elfogadott fordítása: *szeretetvendégség*.

AGENDA, ae: *isteni szertartás*; nemcsak, hanem *szertartási beszéd* is.

AGENDARIUS (liber) nem annyira *anyakönyv*, mint inkább: *szertartási könyv*, mely a különböző egyházi szertartások rendjét és az azok alkalmával mondandó beszédeket foglalja magában.

ALTARISTA helyes fordítása: *oltármester*. Kassa város levéltára, 1563. 244. szám. (Bartalnál hatféle magyar jelentése van adva, de egyik sem az igazi, sőt némelyik egészen rossz, mint pl. *egyházfi*, *templomatya*.)

ANTICATECHETICA helyett (Bartalnál 36. l.) olv. *anticachetica*.

ANTILNIMICA helyett (Bartalnál 36. l.) olv. *antiloimica*.

ANTILUTHERANUS (Bartalnál — nem tudni miért — a többes számú nominativusban van felvéve) világért sem *sacramentarius*, hanem: *lutheránusok ellensége* vagy *ellenfele*.

AUCARIUS nem *hireszegett*, hanem: *hiteszegett* vagy *hitelevesztett*.

BIGOTTERIA nem *iráncsiság* (micsoda szó ez?!), *szenteskedés* vagy *álbuzgóság*, hanem: *vakbuzgóság*.

BIHORIUM: *két óra járás*. (Bartalnál a szó magyar jelentése elmaradt.)

BRACHIUM MILITARE nem katonai *hatalomkar*, hanem katonai *karhatalom*.

BRANDEUM: *martirok holttestének gyolcs takarója*. (Bartalnál a szó magyar jelentése elmaradt.)

BUCCELLARIUS helyes értelme nem *torkos*, *zabáló*, hanem: *élősdi*, *tányérnyaló*.

CADENTIA: *rím*, de nem *rigmus*; ez utóbbi egyebet jelent.

CATECHETICA és CATECHETICUS világért sem *káté*, catechismus, hanem az első: a kátéról és annak tanításáról szóló *tudomány*, a második pedig ennek megfelelő melléknév.

CONFESSIO szabatosan értelmezve sohasem *vallás* (religio), hanem: *hitvallás* (expositio fidei).

CONTRASCRIBA: *elleníró (!), viszontvigyázó (!!), rendvizsgáló tiszt.* E jelentések mellett megemlítendő: 2. a református főiskolák végzett tanulói közül választott *második* iskolai tisztviselő. (Első volt a *senior.*)

CORROSIVUS nem annyira *megrágó*, mint *maró.*

CORTESIA nemcsak *udvarias megszólítás, czím, levélczím*, hanem *korteskedés* jelentéssel is használatos.

CUCURICINAE BRACCAE: *kukuricza nadrág.* Jókainak saját alkotású s általa rögtön meg is magyarázott tréfás latin szavai — mint már az egyik bíráló igen helyesen megjegyezte *) — bátran kimaradhattak volna a szótárból, vagy legalább jelezni kellett volna az ilyeneknél, hogy ἅπαξ λεγόμενον.

CULINARIUS nem *konyha*, hanem *konyhai.*

CULTUS nem *religio*, nem is *hitvallás*, hanem (a *divinus* hozzá értésével) *isteni tisztelet.*

CURATOR ECCLESIAE nem *egyházfi*, hanem: *egyházi gondnok.* Nagy különbség!

CURATOR SUPERINTENDENTIALIS a superintendensnek nem *szolgája*, hanem (a reformátusoknál) *elnöktársa, egyházkerületi főgondnok;* mint pl. ma: báró Bánffy Dezső, Darányi Ignácz stb. Máskép: *curator generalis.*

DEPUTATUM nem *tartásrendelet* (mi ez?) hanem: *járandóság;* pl. bor-deputatum, fa-deputatum stb.

DISPENSATIO MATRIMONIALIS nem házassági *engedelem*, hanem: *felmentés* valami házassági akadály alól; a mint a *dispensatio* szónál a helyes értelmezést találjuk.

DORMITORIUM nemcsak *hálóterem* és *temető;* a szónak *altatószer* jelentése is van.

ECCLESIA ARTICULARIS egyáltalában nem *fiókegyház*, hanem olyan magyar protestáns *egyházközség*, mely az 1681: 26. törvényczikkelyben (articulus) foglaltatik. Az idézett czikkely ugyanis kimondja, hogy a királyi resolutióban felsorolt helységekben a protestánsok vallásukat szabadon gyakorolhatják, egyéb helyeken sehol.

GRADUALE nemcsak *katholikus* énekes könyv, hiszen Bartal az *Öreg graduál*-ra is hivatkozik, a mi pedig tudvalevőleg *kálvinista* énekes könyv. A szó helyes jelentése: 1. *miseének*, 2. *énekeskönyv.*

HAERES UNIVERSALIS: *mindenes örökös.* Lehet, hogy Georch Illés így fordítja, de nem ártott volna a közönségesen ismert és használt *általános örökös* kifejezést is utána tenni.

ICONOCLASTRISMUS miért *képostromlás?* mikor közvetlenül előtte az *iconoclasta* helyes magyarázattal: *képromboló.*

INCARNATUS GERMANUS: *testesült német.* Helyesebb és találóbb fordítás lenne: *nyakas, megrögzött* vagy *sült német.*

INSPECTOR jelentése nemcsak *iskolafelügyelő*, hanem (a magyarországi ág. hitv. evangelikusoknál) *egyházi felügyelő* is, még pedig van: inspector localis, tractualis vel senioralis, superintendentialis et generalis, vagyis: egyházi, esperességi, kerületi és egyetemes felügyelő.

MASORA: summarium interpretationum textus veteris testamenti. Ez egészen helyes magyarázat latinúl, de annál rosszabb a magyar fordítás: *héber biblia!*

---

* Olv. *Századok*, 1902. 571. l.

MEDICUS PRACTICUS nem *gyakorlati*, hanem *gyakorló* orvos.

NOTARIUS GENERALIS kimaradt. Jelentése: *köz-zsinati jegyző* (scilicet not. gen. synodi), később *egyházkerületi főjegyző* a magyarországi reformátusoknál.

PALLAS nem lehet *művészet* csak azért, mert e képletes kifejezés: *a Pallade ad Themidem* azt teszi, hogy *művészből bíró*.

PLAGIUM: 2. *könyvmartalék(!?), gondolatorzás*. Ha már minden áron magyarra akarjuk fordítani, akkor legyen inkább: *irodalmi* vagy *szellemi lopás*.

PROBATIO CALAMI épen nem *verselési kisérlet*, hanem: *irótoll-próbálgatás*. Mikor a középkori barát oda írta a latin codex aljára: »hog' ihatnám« — ez is *probatio calami*.

RECOPULATIO nem *újból való összekelés*, hanem: *újraesketés*.

REVERENDISSIME! miért nem *reverendissimus?*

SENIOR 2. nem *igazgató tanító helyettes*, hanem: *a ref. főiskolák végzett vagy legidősb tanulói közül választott első iskolai tisztviselő*. (Második volt a *contrascriba*.) — 3. az ág. hitv. evangelikusoknál néha *alesperes*; a reformátusoknál *esperes*, az alesperes pedig *prosenior*.

SUPERINTENDENS jelentése a magyar protestánsoknál: 1. *püspök*. Volt idő, mikor a protestáns püspököknek megtiltották az *episcopus* czím használatát, a mint egyházi gyüléseiket sem volt szabad *synodus*-nak nevezniök. Ekkor jött szokásba a *superintendens* nevezet, mely magyarúl is így használtatott egész 1882-ig, mikor a *püspök* czím váltotta fel. — 2. *esperes*. A XVI. és XVII. században többször *superintendens*-nek nevezték az esperest.

SUPERINTENDENTIA helyes magyar fordítása: *egyházkerület*; nemcsak *ág. evangelikus*, hanem *református* püspökség.

TRACTUALIS nem *kerületi* (ez *superintendentia*), hanem: *egyházmegyei*.

TRACTUS 3-ik jelentéseül beiktatandó: *egyházmegye* vagy *esperesség* a magyar reformátusoknál. Máskép *senioratus*.

UBIQUIETAS nem helyes. Bod Péternél az idézett helyen *ubiquitas* áll. Ez a helyes!

UBIQUIETISTICUS szintén helytelen. Bod Péternél az idézett helyen *ubiquetisticus* olvasható.

RÉVÉSZ KÁLMÁN.

HAZAI HIRLAPOK REPERTORIUMA.

1902. január—november.

AZ 1848/49-IKI SZABADSÁGHARCZ KORA.

Bécs ostroma 1848-ban. Hentaller Lajos. Független **Magyarország**, 1902. márcz. 30.

A vizaknai csata. Szőcs Géza. Hazánk, 1902. febr. 9.

Lukenics őrnagy halála. A Besztercze vidékén lefolyt harczok epizodja 1849 julius-havában. Alkotmány, 1902. máj. 27.

Gróf Vécsey Károly utolsó levelei Aradról, 1849. okt. 6. **Budapesti** Napló, 1902. jan. 31.

Beniczky Lajos menekülése. Vay Sándor gr. Független Magyarország, 1902. márcz. 16.

Egressy Gábor törökországi naplója 1849-ből. Novák Sándor. Szabad Szó, 1902. nov. 9.

LEGÚJABB KOR.

Österreich und Preussen 1854—1858. Poschinger »Preussens auswärtige Politik« cz. munkája nyomán. Pester Lloyd, 1902. nov. 9.

Visszaemlékezések az 1866-iki olasz háborúra. Türr István. Magyar Hírlap, 1902. máj. 18.

Trónörökös és püspök. (Rudolf főherczeg és Rimély.) Prém József. Pesti Hírlap, 1902. nov. 9.

Koloman Tisza. Gajáry Ödön. Pester Lloyd, 1902. jun. 4—6.

Erinnerungen an Desider Szilágyi. Gr. Schönborn Frigyes volt osztrák miniszterről. Budapester Tagblatt, 1902. febr. 1. (Lenyomat a *Deutsche Revue*-ből.)

Visszaemlékezések Szilágyi Dezsőre. Földes Béla. Budapesti Hírlap. 1902. okt. 31.

Szilágyi Dezső agya. Dr. Sugár M. Budapesti Napló, 1902. márcz. 9.

A belga királyné és a magyarok. Vay Sándor gr. Pesti Hírlap, 1902. szept. 21.

Palatinus Mária. (A belga királyné.) Vay Sándor gr. Magyar Hírlap, 1902. szept. 20.

MŰVELŐDÉSTÖRTÉNET ÉS VEGYESEK.

A Karacsay-codex és a régi magyar rovás-írás. Polemikus czikksorozat. Király Pál, Tóth Béla, Szily Kálmán, Simonyi Zsigmond és Fadrusz János. Pesti Hírlap, 1902. szept. 23—28. okt. 5. Budapesti Hírlap, szept. 25—27. Pesti Napló, szept. 27.

Régi levelek. Kresznerics Ferencz († 1790) *hagyatéka.* Vay Sándor gr. Hazánk, 1902. nov. 23. — Adatok irodalmunk és közművelődésünk történetéhez.

Tompa Mihály életéből. Vay Sándor gr. Pesti Hírlap, 1902. jun. 4.

Viktor Hugo als Ungarnfreund. Heller Bernát. Pester Lloyd, 1902. febr. 24. — Szól Hugo viszonyáról Teleki Lászlóhoz és Sándor ezredeshez meg Kossuthoz; továbbá Haynauról mondott ítéletéről.

Egy babérkoszorú kérdése. Moldován Gergely. Hazánk, 1902. márcz. 9.

Salamon Ferencz. Wertheimer Ede. Pester Lloyd, 1902. nov. 9.

Salamon Ferencz. Budapesti Hírlap, 1902. nov. 9.

Hibás kifejezések és közjogi jelzések. Ferdinandy Géza. Magyar Szó, 1902. márcz. 30.

A dalmát kérdés. Hazánk, 1902. nov. 16.

A tengerszem-kérdés történeti fejlődése. Münnich Sándor. Pesti Hírlap, 1902. szept. 11. — Münnich 1894-ben megjelent czikkének lenyomata. Pótlékkal ellátta Dénes Ferencz főgymn. tanár.

A prémontrei kanonok-rend Magyarországon. Szentkirályi Kálmán. Budapesti Hírlap, 1902. ápr. 6.

A prémontreiek ünnepélye. Tóth-Szabó Pál. Alkotmány, 1902. ápr. 6.

A jubiláló fehér papok. Zempléni P. Gyula. Magyar Hírlap, 1902. ápr. 6.

A cziszterciták elmagyarosodása. Békefi Remig nyomán. Budapesti Hírlap, 1902. jun. 6.

Régi magyar egyházi törvények a házasságszerzőkre. A dunántúli

ág. ev. egyház 1598 évi kánonai és a ref. egyház 1642 évi törvénye. Budapesti Hírlap, 1902. ápr. 2.

A szerb egyház autonomiájának története. Jancsó Benedek. Budapesti Hírlap, 1902. jun. 17.

Die ungarische Nation auf der Wiener Universität, 1453—1630. Schrauf új műve nyomán. Pester Lloyd, 1902. okt. 28.

A budapesti egyetem hatósági szervezetének multja és jelene. Máté Sándor. Egyetértés, 1902. ápr. 3.

Cházár András emléke. A váczi siketnémák intézetének alapítója. Dercsényi Dezső. Budapesti Hírlap, 1902. okt. 19.

A nyir-acsádi freskók. (Gróh felfedezése.) Pester Lloyd, 1902. máj. 6. — E 700—800 éves freskók Krisztust több szentekkel ábrázolják.

Die Kunstschätze der ungarischen Kapelle von Aachen. Pester Lloyd, 1902. jul. 25.

Az első magyar szobrász. Magyarország, 1902. jun. 7.

A Gotterhalte, királyhymnus és Liszt Ferencz. (Liszt levele b. Podmaniczkyhoz, 1884.) Id. Ábrányi Kornél. Budapesti Napló, 1902. máj. 21.

A Gotterhalte dallama. Pesti Hírlap, 1902. febr. 17. — Haydn a melódiát egy magyar protestáns zsoltárból vette.

A néphymnus multjából. Floridor. Egyetértés. 1902. febr. 21. Már 1809-ben az insurgensek gyülekezésénél Budán, és a német szinház megnyitásakor (1812) játszották.

Zichy Mihály festő leveles ládájából. Pintér Ákos. Pesti Napló, 1902. jun. 22.

A magyar helynevek, betürendes sorban, oklevelek alapján. Fekete Zsigmond. Magyar Szó, 1902. márcz. 30.

Háromszáz várrom. Pázmándy Danó nyomán. Magyar Hírlap, 1902. ápr. 29.

A pozsonyi vár. Vay Sándor gr. Magyar Hírlap, 1902. jun. 27.

A fogarasi református templom felirata. Balla Gergely. Magyar Szó, 1902. nov. 16. — A felirat megfejtése: »Bod Péter irá, magyar-igeni lelkipásztor.«

Ungarn in Sicilien. Pester Lloyd, 1902. nov. 6.

Eine Reise durch Ungarn vor 100 Jahren. Kohut Sándor a Pester Lloyd 1902. máj. 18-iki számában egy Stuttgartból való utazó élményeit mondja el, melyek a Cotta-féle *Morgenblatt für gebildete Stände* cz. lapban jelentek meg 1802-ben.

Budapest városának vámszabása 1810-ből. Budapesti Hírlap, 1902. nov. 11.

Stosch német admirál Magyarországban (1861). Emlékiratai nyomán. Budapester Tagblatt, 1902. febr. 4.

A felvidék eltótosodása vármegyénkint. B. P. Budapesti Hírlap, 1902. nov. 16.

Das Komitat des B. Wesselényi. (Szilágy vármegye.) Schwarz Ármin. Pester Lloyd, 1902. szept. 16.

Egy ősmagyar vármegye multjából. (Szabolcs.) Id. Ábrányi Kornél. Magyarország, 1902. jun. 14.

Aus der Wirthschafts-Geschichte des Pressburger Komitates. Wertheimer Ede Ortvay Tivadar új műve nyomán. Pester Lloyd, 1902. máj. 8.

A magyar posta multjából. Huszár József. Pesti Napló, 1902. szept. 19.

Zweihundert Jahre Braun-Gold. Zum Jubileum des Inf. Regiments Schmidt, Nr. 12. (1702—1902.) Zulawski Andor. Pester Lloyd, 1902. jun. 1.

A Ferdinánd-huszárok 1848—49-ben. Pesti Hírlap, 1902. jul. 25.

Die Hadik-Husaren. Pester Lloyd, 1902. aug. 23.

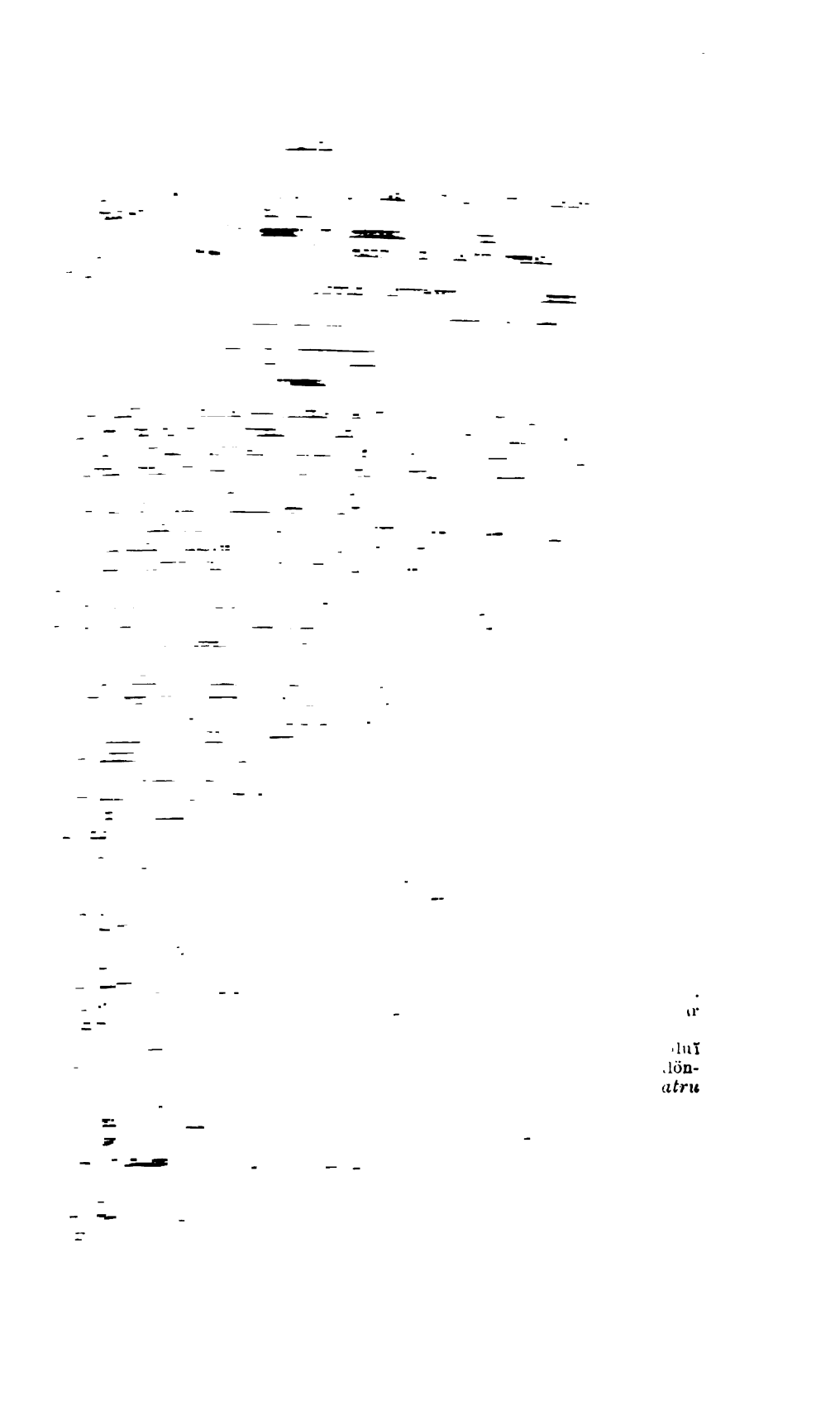

— KULCSÁR ENDRE. Kossuth Lajos élete. Kossuth Lajos 1849-ben. Debreczen, 1902. Városi kny. 8-r. 20 l. Ára 10 kr.

— LJETOPIS jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti, za godinu 1901. Šestnaesti svezak. Zágráb, 1902. Kis 8-r. 135, 13, 17, 2 l.

— MÁRKI SÁNDOR. Történettanítás a középiskolai új tanterv szellemében. Budapest, 1902. Singer és Wolfner kiadása. 8-r. IV, 2, 159 l. Ára 2 kor.

— MARTON JÓZSEF. A katholikus papság a magyar irodalomban. Nagyszombat, 1902. Winter Zsigmond kny. 8-r, 70 l.

— MIKA SÁNDOR. Világtörténet. Az új tanterv alapján a középiskolák felső osztályai számára. II. köt. A közép-kor és új-kor 1648-ig. Budapest, 1902. Wodianer F. és fiai kny. 8-r. 4, 205 l. (Történeti tankönyvek a gymnasiumok és reáliskolák számára. Irták *Mika Sándor* és *Angyal Dávid*. IV. köt.) Ára 2 kor. 60 fill.

— MILESZ BÉLA. A tiszafüredi muzeum és közkönyvtár az 1901 évben. Eger, 1902. Lőw kny. 16-r. 16 l.

— MITICZKY GYULA. A Miticzky-család monografiája. Irta a családra vonatkozó okmányok alapján —. (Kézirat gyanánt.) Ipolyság, 1902. Neumann-kny. 8-r. 22 l. Egy leszármazási táblával.

— MOLNÁR KÁLMÁN. A nádorispán az Árpádok korában. Kecskemét, 1902. Szilády László kny. 8-r. 39 l. (Különlenyomat a kegyes-tanítórendiek kecskeméti *főgymnásiumának* 1901/902 évi Értesítőjéből.)

— MÓRICZ PÁL ifj. Ocskay brigadéros, az áruló kuruczvezér regényes élettörténete és kalandjai. Thaly Kálmán után a magyar nép számára írta —. Szeged, 1902. Gönczi József kny. 8-r. 117, 4 l. Ára 2 kor.

— NAMÉNYI LAJOS. A nagyváradi nyomdászat története. Budapest, 1902. Athenaeum kny. 8-r. 77, 2 l. Két melléklettel és a szöveg közt hét hasonmással. (Különlenyomat a *Magyar Könyvszemle* 1901 évi folyamából.) Ára 2 kor. 50 fill.

— NÉVTÁRA (A cziszterczi-rendi zirczi, pilisi, pásztói és szentgotthárdi egyesített apátság személyzetének —) az 1902—3. tanévre. Veszprém, 1902. Egyházm. kny. 8-r. 54, 2 l.

— NÓGRÁDI LÁSZLÓ. Kemény Zsigmond báró élete és írói működése. Pozsony, 1902. Wigand F. K. kny. Kis 8-r. 51 l.

— NOVÁK LAJOS. Peremartoni Nagy Gusztáv, 1844—1900. Irta és az 1902 évi junius-hó 22-én tartott évzáró ünnepen felolvasta —. Sárospatak, 1902. Ev. ref. főiskola kny. 8-r. 31 l. Egy arczképpel.

— NYÁRY ALBERT. Temető királyságunk első századából. Budapest, 1902. Franklin-társ. kny. 8-r. 2, 32 l. Különlenyomat az *Archaeologiai Értesítő* 1902 évi folyamából.)

— OKMÁNYOK (A pécsi székesegyház vagyoni ügyeire, a pécsi püspöki joglyceumra, az ottani r. kath. tanítóképző-intézetre és a mindezekkel összefüggő alapítványokra vonatkozó —). Budapest, 1902. M. kir. tudomány-egyetemi kny. 2-r. 78 l.

— PĂCĂTIAN (Theodor —). Cartea de aur sau luptele politice-naționale ale românilor de sub coroana ungară. Volumul I. II. Nagy-Szeben, 1902. A *Tipografia* r. t. kny. 8-r. VII, 790 l., 802, 2 l. Egy kötet ára 10 kor.

— PÉTERFY JENŐ összegyüjtött munkái. A Kasszelik-alapítványból kiadja a Kisfaludy-társaság. Második kötet. Budapest, 1902. Franklin-társ. kny. Kis 8-r. 2, 506 l. Ára fűzve 4 korona, vászonkötésben 5 kor. 50 fill.

— PETRI MÓR. Szilágy vármegye monographiája. Szilágy vármegye törvényhatósági bizottságának megbízásából irta —. Kiadja Szilágy vármegye közönsége. II. III. köt. (Budapest), 1901—1902. Franklin-társ. kny.

Nagy 8-r. 576 l., 751 l. 3 + 1 melléklettel s a szöveg közé nyomott képekkel. Egy-egy kötet ára 8 kor.

— PIRENNE (Henri —). Geschichte Belgiens. II. Bd. Bis zum Tode Karls des Kühnen (1477). Übersetzung des französischen Manuskripts von Fritz *Arnheim*. Gotha, 1902. Fr. A. Perthes. 8-r. 2. XXVIII, 594 l. Egy térképpel. (Allgemeine Staatengeschichte. Hrg. von K. *Lamprecht*. Erste Abth. Geschichte der europäischen Staaten.)

— PUBLIG JENŐ ifj. A debreczeni önkéntes tüzoltó testület története, 1877. október 21—1902. október 21. A megalakulás huszonöt éves emlékére a parancsnokság megbízásából írta —. Debreczen, 1902. Városi kny. 8-r. 213 l.

— RADÁCSI GYÖRGY. Warga Lajos emlékezete. Irta és a főiskola és egyházkerület által rendezett emlékünnepélyen, 1901 szept. 25-én felolvasta —. Sárospatak, 1902. Ev. ref. főiskola kny. 8-r. 32 l. Egy arczképpel.

— RÁTH GYÖRGY. Az iparművészet könyve. A magyar iparművészeti társulat megbízásából szerkeszti —. Első kötet. Budapest, 1902. Athenaeum kny. Nagy 8-r. VII, 532 l. 91 műmelléklettel és 287 szövegképpel. Ára díszes kötésben 16 kor.

— RÉVÉSZ KÁLMÁN. A magyar reformáczió kezdetéről. Hely, év és czimlap nélkül. (Budapest, 1902.) Athenaeum kny. 8-r. 13 l. (Különlenyomat a *Századok* 1902 évi folyamából.)

— RÉZ MIHÁLY. Széchenyi ma. Budapest, 1902. Pátria kny. 8-r. 58 l.

— SCHÄFER (Dietrich —). Geschichte von Dänemark. Fünfter Band. Von Regierungsantritt Friedrichs II. (1559) bis zum Tode Christians IV. (1648). Gotha, 1902. Fr. A. Perthes. 8-r. XX, 763 l. (Allgemeine Staatengeschichte. Hrg. von K. *Lamprecht*. Erste Abth. Geschichte der europäischen Staaten.)

— SCHEMATISMUS cleri dioecesis Csanádiensis pro anno Domini MCMII. Temesvarini. 1902. Typis typogr. dioec. Csanád. Kis 8-r. 279 l.

— SCHIRRMACHER (Friedrich Wilhelm —). Geschichte von Spanien. VII. Bd. Von der Eroberung Granadas (1492) bis zum Tode Don Fernandos des Katholischen (1516). Gotha, 1902. Fr. A. Perthes. 8-r. XIII, 2, 697 l. (Geschichte der europäischen Staaten. Hrg. von A. H. L. *Heeren*, F. A. *Ukert*, W. von *Giesebrecht* und K. *Lamprecht*.)

— SCHRAUF KÁROLY. A bécsi egyetem magyar nemzetének anyakönyve; l. *Anyakönyve*.

— SOLTÉSZ ELEMÉR. A nagybányai reformált egyház története és 1896 évi állapota. Nagybánya, 1902. Molnár Mihály kny. 8-r. 23 l. (Különlenyomat Soltész Jánosnak *A nagybányai reformált egyházmegye története* czímű munkájából.) Ára 20 fill. E füzet jövedelme a Gergely-alapot növeli.

— SOLTÉSZ JÁNOS. A nagybányai reformált egyházmegye története. Az egyházmegye megbízásából összeállította —. Nagybánya, 1902. Molnár Mihály kny. 8-r. 360 l. Ára 5 kor.

— SULICĂ (Nicolae —). Un capitol din activitatea diaconuluĭ Coresi. Disertaţiune. Brassó. 1902. Muresian A. kny. 8-r. 22 l. (Különlenyomat az *Anuarul Societăţiĭ pentru Crearea unui fond de Teatru Român*-ból.)

— SZABÓ JÓZSEF. Az aradi áll. tanítóképző-intézet rövid története az 1901—1902 tanév végéig. Arad, 1902. Aradi nyomda r. t. kny. 8-r. 64, 2 l.

— SZALAY MIHÁLY. Kossuth Lajos élete. Kossuth születésének századik évfordulója alkalmából a magyar nép és serdülő ifjuság számára. 2 ik kiadás. Budapest, 1902. Neuwald Illés kny. 8-r. 16 l. Ára 20 fill.

— SZÉCHY KÁROLY. Gróf Zrínyi Miklós 1620—1664. V. (befejező) köt. Budapest, 1902. A M. Tört. Társ. kiadása. Franklin-társ. kny. 8-r. 4, 240 l. Nyolcz önálló melléklettel és a szövegbe nyomott képekkel. (Magyar Történeti Életrajzok, XVIII. évf. 1—2. füz.)

— SZENTKLÁRAY JENŐ. Csatád helytörténeti emlékei. Temesvár, 1902. Csanád-egyhm. kny. 8-r. 2, 17 l. (Különlenyomat a *Délmagyarországi tört. és rég. Értesítő* 1902 évi 3. füzetéből.)

— SZENTPÉTERY IMRE. Benczúr József levelei Radvánszky Lászlóhoz és Jánoshoz. Bevezetéssel ellátva kiadta —. Közlemények a báró Radvánszky-levéltárból, 2. sz. (Különlenyomat az *Irodalomtörténeti Közlemények* 1902 évi folyamából.)

— SZMIDA LAJOS. Temes-vármegyei Károlyfalva nagyközség története. Kiadja Károlyfalva község közönsége. Temesvár, 1902. Csendes Jakab kny. 8-r. 113, 2 l. (Németül is.)

— TÉGLÁS GÁBOR. Hunyad-vármegyei kalauz. Kiadja az Erdélyi Kárpát-egyesület. Kolozsvár, 1902. A *Magyar Polgár* kny. 16-r. XVI, 214 l. (Erdélyi kalauz, III. köt.)

— TIMON ÁKOS. Magyar alkotmány- és jogtörténet. tekintettel a nyugati államok jogfejlődésére. Budapest, 1902. Politzer Zsigmond és fia. 8-r. IX, 676 l. Ára 12 kor.

— TOMEK (Edmund —). Historische Orte und Bauten im Comitate Sopron. Sopron, 1902. Zollner Dezső kny. 8-r. 109, 2 l. Ára 2 kor.

— TUDÓSÍTVÁNYA (A páli szent Vinczéről nevezett szatmári anyaházbeli irgalmas nővérek vezetése alatt levő selmeczbányai róm. kath. polgári leányiskola 1901—1902 tanévben kiadott —). Közli *Szártórisz Ferencz.* Selmeczbánya, 1902. Joerges Á. özv. és fia kny. 8-r. 79, 4 l. Czímképpel. *(Szártórisz Ferencz:* Türingi magyar szent Erzsébet élete. 1—39. ll.)

— VAJDA EMIL. Kossuth Lajos élete szóban. írásban és tettben. Születése századik évfordulóján a magyar népnek, ifjúságnak írta —. Győr, 1902. Gross testvérek kny. 8-r. 182. 2 l. Négy képpel.

— VÁRI (Rudolphus —). Incerti scriptoris Byzantini saec. X. liber *de re militari.* Recensuit —. Lipcse. 1901. 8-r. XII, 90 l. (Bibliotheca scriptorum Graecorum et Romanorum Teubneriana.) Ára 2·40 M.

— VÁZLAT (Történeti —) a pozsonyi szőllőmívelésről. A Pozsonyban 1902 évben tartott mezőgazdasági országos kiállítás emlékéül kiadta a pozsonyi szőllőmüvesek egyesülete. Historisches über den Pressburger Weinbau stb. Pozsony, 1902. Angermayer Károly kny. Kis 8-r. 31 l. Egy melléklettel.

— VERESS ENDRE. Izabella királyné, 1519—1559. Budapest, 1901. A M. Tört. Társ. kiadása. Athenaeum kny. 8-r. 4, 516 l. Tizenhat önálló melléklettel és a szövegbe nyomott képekkel. (Magyar Történeti Életrajzok, XVII. évf. 2—5. füz.)

— WERTHEIMER (Eduard —). Der Herzog von Reichstadt. Ein Lebensbild. Nach neuen Quellen von —. Stuttgart u. Berlin, 1902. J. G. Cotta'sche Buchhandlung. 8-r. XIV, 487 l. Hat fénynyomatú képpel és egy hasonmással. Ára ?

— VICIU (Alexiu —). Nume de familie la Românii diu Ungaria. Balázsfalva, 1902. Érseki kny. 8-r. 29 l. Ára 12 fillér.

— ZEITSCHRIFT (Archivalische —). Herausgegeben durch das bayerische allg. Reichsarchiv in München. Neue Folge, X. Bd. München, 1902. Th. Ackermann. Nagy 8-r. 2, 310, 2 l.

- - -

HIVATALOS ÉRTESÍTŐ.

A MAGYAR TÖRTÉNELMI TÁRSULAT

1903 évi jan. hó 2-án d. u. 5 órakor tartott r. vál. ülésének

Jegyzőkönyve.

Jelen voltak: Dr. Pauler Gyula ügyv. alelnök elnöklete alatt dr. Angyal Dávid, Bánó József, dr. Borovszky Samu, dr. Csánki Dezső, Daniel Gábor, dr. Dézsi Lajos, dr. Illéssy János, báró Radvánszky Béla, dr. Szendrei János, dr. Váczy János vál. tagok, Nagy Gyula titkár, Barabás Samu jegyző.

Elnök az újév küszöbén a jelen voltakat üdvözölvén, az ülést megnyitja s jegyzőkönyv-hitelesítőkül Bánó József és dr. Csánki Dezső vál. tagokat kéri fel.

1. Nagy Gyula titkár jelentése szerint *évd. r. tagokúl* ajánltatnak *1903-tól:* Ember István tanárjelölt Budapesten (aj. Csánki Dezső). Rugonfalvi Kiss István Budapesten (aj. báró Radvánszky Béla). Székely Gyula okleveles mérnök Kaczkón (aj. Bod Gyula), Wenckheim Gyula gróf Bécsben (aj. Huszár Imre), a Vas-megyei Casino-egyesület Szombathelyen (aj. ifj. Reiszig Ede).

Megválasztatnak.

2. Récsey Viktor társ. tag felolvassa: »Mátyás király paizsa Párisban« cz. dolgozatát. a mely Szendrei János vál. tag megjegyzései után —

tudomásúl vétetik.

3. A titkár felolvassa a pénztárnok 1902 évi decz. havi kimutatását, mely szerint összes bevétel volt 21919 kor. 28 fill.

» kiadás » 19168 » 26 »

maradvány ... ... 2751 kor. 02 fill.

Ehez adva a P. H. E. Takarékpénztárnál folyó számlán levő ... ... 10762 kor. 71 fill.

követelést. 1902. decz. 31-én összesen ... ... 13513 kor. 73 fill.

készpénz áll a társulat rendelkezésére.

Ezen összegből azonban 10,000 kor. alapítványi összeg, melyet a mult decz. havi vál. ülés 81. jk. p. a. kelt határozata értelmében — a vásárlásra kijelölt 4·5%-os magyar jelzálog-hitelbanki záloglevelek nem lévén kaphatók — tőkésíteni nem lehetett, tőkésítendő volna.

A kimutatás tudomásúl vétetvén, a jegyzőkönyvhöz csatoltatik; egyúttal az elnökség megbízatik, hogy a gazdasági bizottságtól kikérendő szíves vélemény alapján a 10,000 kor. alapítványi összegen hasonló névértékű értékpapirokat vásároltasson a társulat alaptőkéje számára.

4. A f. évi r. közgyűlés napjának és tárgyainak kitűzése lévén napirenden. —

a vál. a közgyűlés napjának kitűzését az elnökségre ruházván, annak tárgyait ekképen állapítja meg: 1. Elnöki megnyitó beszéd; mondja gróf Teleki Géza elnök. 2. A választmányból szabály szerint kilépő tagok és egy elhalt tag helyének betöltése. 3. Jelentés a társulat mult évi munkásságáról. 4. Az 1902 évi zárszámadás és az 1903 évi költségvetés bemutatása. 5. Vécsey Tamás r. t. emlékbeszéde *Hajnik Imre* vál. tag felett. — Az *1900—1902 évi cyklusra* megválasztott és most kilépő vál. tagok névsora a következő: Áldásy Antal. Ballagi Géza, Bánó József, Békefi Remig, Boncz Ödön, Erdélyi Pál. Hampel József. Illéssy János. Marczali Henrik, Nyáry Jenő báró, Pettkó Béla, Pór Antal, Réthy László, Szádeczky Lajos, Széll Farkas. Szinnyei József, Thallóczy Lajos, Váczy János, Zichy Jenő gróf, s végül az *1902—1904 évkörre* megválasztott tagok közül elhalt Hajnik Imre.

5. Olvastatik Pejacsevich-Mikó Endre grófnak 1902 karácsony-hava 22-én kelt levele, mely szerint Cserei Mihálynak, birtokában levő sajátkezű naplóját készséggel a társulatnak ajándékozza. Köszönettel tudomásúl vétetik.

Több tárgy nem lévén, az elnök az ülést eloszlatja.

Kelt mint fent.

Dr. Pauler Gyula s. k.
elnök.

Barabás Samu s. k.
jegyző.

Hitelesítjük: *Bánó József* s. k.
vál. tag.

Dr. Csánki Dezső s. k.
vál. tag.

MAGYAR-LENGYEL ÉRINTKEZÉS
A XIV-IK SZÁZADBAN.

— ELSŐ KÖZLEMÉNY. —

A kölcsönös érintkezés Magyarország és Lengyelország mint szomszédos államok közt, alighanem mindjárt akkor vette kezdetét, mikor nemzetünk a Kárpátok határhegysége aljában megtelepedett, és elég sűrű volt már az Árpádok korában is.

Bensőbb lett e viszony azóta, hogy magyar urak visszasegítették Lokietek Ulászlót örökébe, I. Károly királyunk két feleséget hozott lengyel földről, és ipja érdekében nem egy lengyel hadjárathoz küldött segítő hadakat, hogy Lengyelország integritását és függetlenségét megóvni segítse. Még bensőbbre füződtek a barátság kötelékei a nagybátya és unokaöcs, Nagy Kázmér és Nagy Lajos királyok közt azon örökösödési szerződés alapján, melyből kifolyólag Lajos Lengyelország királya, anyja, idősb Erzsébet királyné annak kormányzója, végre leánya Hedvig, egybekelése által Jagello Ulászlóval, Lengyelország nagyságának megalapítója lett.

Sajnos, hogy mindeddig nem akadt ember, ki e viszonyok alakulását egészökben tanulmányozta és megírta volna; a mi a XIV-ik századra nézve annál sajnálatosabb, minthogy az e századbeli részleteket már az egykorú kútfők egyoldalúan hagyták reánk, az újabb írók pedig elfogultan a régiek nyomába indultak.

E ferdeségeket kiegyenlíteni, a XIV-ik századi magyar-lengyel érintkezéseket némileg megvilágosítani ezen tanulmányom czélja, melyhez elégtelenségem mellett is annál szivesebben fogtam, mivel a nemes lengyel nemzet fiaihoz, kik a harcz

mezején csak úgy, mint a politikai téren fegyvertársaink maradtak, igaz tisztelettel és rokonszenvvel viseltetem. Reménylem, nemsokára találkozik, a ki tanulmányomat teljes készültséggel pótolni, kiegészíteni fogja.

LOKIETEK ULÁSZLÓ ELSŐ ÉRINTKEZÉSEI A MAGYAROKKAL.

Lokietek vagyis törpe Ulászló, kinél tanulmányunkat kezdjük, Kázmér kujáviai herczegnek volt a fia. Öten valának testvérek: Fekete Leskó sirádiai herczeg, Ziemomysl inovraclavi herczeg, Lokietek Ulászló kujáviai herczeg, Kázmér leczyci herczeg és Ziemovit dobrzini herczeg.[1])

A *Szemérmes*-nek nevezett Boleszló,[2]) halálos ágyán, 1279-ben, Fekete Leskót szemelte ki utódául, kit az urak is megválasztottak Krakó és Sandomir urának. De — mint ugyanő megvallja egyik levelében — Krakónak némely, Sandomirnak pedig szinte valamennyi főura és vitéze föllázadt ellene, s megválasztván helyébe Mazoviai Konrád herczeget, őt az országból kiűzték.[3]) — Leskó Magyarországba menekült kedves rokonához, Kun László királyhoz, és segítséget kért tőle. Kun László a Baksa-nembeli Simonfia György mestert küldé nehány száz udvari vitézzel (cum aulicis et iuvenibus nostris) a herczeg segítségére. A két ellenséges had 1285 május 7-én ütközött meg Boguvice mellett, a Raba folyó közelében, nem messze Krakótól, melynek német vendégnépei szintén Leskóval tartottak. György mester és magyar csapata, messze maga mögött hagyván a többieket, első sorban ütközött meg Konrád hadi népével s rövid harcz után győzedelmeskedett rajta. Sokakat megölt, többeket elfogott, csak kevesen mene-

[1]) *Grotefend:* Stammtafel XVII.

[2]) Dlugoss e melléknévhez csípősen megjegyzi: »quod nemini alii principum reor contigisse cognomen.« (Hist. Polon. II. 451.) Tudjuk, hogy Szemérmes Boleszló IV. Béla magyar király szent életű leányának Kunegundának, rövidítve Kingának volt a férje. Kinga, férje halála után Ajtatos Boleszló kalisi herczeg özvegyével a klarisszáknak általa alapított sandeci kolostorába vonult vissza. A kalisi herczeg ezen özvegyét három néven nevezi Dlugoss: egyszer Ilonának, másszor Jolentának, és ismét Joheletnek. Ez utóbbi néven említik őt a lengyel történeti évkönyvek is: Uxor autem Kinga post sepulturam mariti sui suscepit habitum ordinis sancte Clare cum sorore *Joheleth*, relicta Bolezlai ducis Polonie, que fuerunt uterine sorores, filie Bele regis Ungarie. (Annal. Polon. I. Script. rer. Germ. 65.) — A maig használatos Breviarium szerint eredeti magyar neve *Johélet* azaz *benső élet (?)* volt. (V. ö. Czuczor-Fogarasy: A m. nyelv szótára, III. 272.) Hasonló eredeti magyar nőnévnek ritkán maradt fön emléke.

[3]) Monumenta Poloniae, III. 130. Krakó, 1285. junius 9.

kültek futással. Igy — mondja Kun László király — György mester Lengyelországot, melyet annyiba veszünk mintha sajátunk volna, magának és övéinek vérök hullásával Leskó herczeg uralma alá visszaterelte. A miért neki és utódainak Sóvár és Sópatak királyi falvakat és a Tapolyig terjedő erdőt adta. Ekképen lett a Baksa-nembeli Simonfia György a Sóvári Soós család őse.[1]) Leskó herczeg is elismerése jeléül megajándékozta György ispánt a sandeci várkapitánysághoz tartozó Welgloua (ma Wieloglowy) nevű birtokkal, melyhez több falu tartozott.[2])

Megsokasodtak György úr érdemei, midőn 1287-ben a tatárok Nogaj és Telebuga vezérlete alatt Lengyelországba törtek, és deczember 24-én Krakót megtámadván, Fekete Leskó herczeget annyira megfélemlíték, hogy újra Magyarországba menekült. Kinga is elmenekült apáczáival a sandeci kolostorból a Pienninek Dunajecz fölött fekvő várába, a hol megóvta őket Isten kegyelme. Még a sandeci kolostornak sem esett baja, minthogy György mester a király távollétében önnön elhatározásából, a Sandec közelében táborozó tatárok nagy csapatát éjnek idején meglepte, szétverte, vezéröket megölte és számos lengyel foglyot kiszabadított. Azután a szepesi gyepüket védelmezte és a tatárokat Magyarországba betörni nem engedte.[3])

Fekete Leskó 1288 szeptember 30-án meghalt. Utódául öröklés utján öcscse, Ziemomysl következett volna, de minthogy ez még előbb elhunyt, Lokietek Ulászló kujáviai herczegen volt a sor. Azonban a krakói püspök, a krakói, sandomiri és lublói urak Sandomirban gyülést tartván, Ulászlónak Sirádiát átengedték ugyan, Krakó és Sandomir herczegének azonban megválasztották Mazoviai Boleszlót. Hanem e választás Krakó német polgárainak nem tetszett. Ők tehát meghívták urokúl IV. Henrik boroszlói herczeget, ki a meghivásnak engedvén, a krakói iparosok, élökön a mészárosokkal, megnyitották neki városuk kapuit. Mazoviai Boleszló kitért előle, mire a krakói és sandomiri urak is IV. Henrik mellé állottak.

Lokietek Ulászló e második mellőzését igen zokon vette.

---

[1]) L. leszármazási tábláit *Nagy Iván*: Magyarorsz. családai, X. 304. A Baksa nemzetség történetét *Wertner*: I. 131—137. *Karácsonyi*: I. 158—172.

[2]) Krakó, 1287. febr. 19. *Katona*: Hist. Crit. V. 953. VI. 954. — *Fejér*: CD. VIII. 3. 384. 394. — *Dlugoss*: Hist. Polon. II. 474. — *Roepell*: Gesch. Polens, I. 540. — V. ö. *Árpádkori Uj Okmt.* XII. 434. 438. *Katona* id. m. VI. 969. *Fejér* id. m. V. 3. 409.

[3]) *Katona* id. m. V. 953. — *Dlugoss* id. m. II. 489. *Roepell* id. m. I. 542. jegyz.

Midőn tehát IV. Henrik herczeg székvárosába, Boroszlóba visszatért, ő maga lépett föl fejedelmi jelöltül. A mazoviaiak, sőt a nagy-lengyelek közül is többen segítségére lévén, 1289 márczius 24-én megverte a boroszlói herczeg hátrahagyott seregét és Krakót — püspöke és nemesei kedvezésével — elfoglalta; de nem sokáig tarthatta magát benne, mert jóllehet IV. Henrik betegeskedése miatt személyesen nem jöhetett, sereget küldött Lokietek ellen, melyet a krakói német polgárok éjnek idején városukba bocsátottak, ezt elfoglalták és Lokieteket is elfogták volna, ha barátcsuhában, gyalog nem menekszik. Erre az urak is, a püspök is meghódoltak IV. Henriknek, ki kegyesen bánt velök. Sokáig ezután nem élt. Végső rendeletében Krakót és Sandomirt Przmyslav nagy-lengyel herczegnek hagyván, meghalt 1290 junius 23-án. — Przmyslav elfoglalta ugyan Krakót, melyet neki a sziléziai őrség átengedett, de Sandomirt Lokietek Ulászlótól, ki magát Lengyelország és Krakó herczegének is czímezte, elfoglalni nem bírta.[1])

Ekkor már III. András, az utolsó Árpád-házi király uralkodott Magyarországon, kit mindjárt trónra léptekor kettős érdek fűzött Lokietek Ulászlóhoz. Az egyik érdek az volt, hogy III. András feleségül vette Lokietek Ulászló herczeg unokahugát Fenennát,[2]) néhai Ziemomysl herczeg, Ulászló bátyja leányát. A másik érdek az ál Endre ügye volt, melyet Dlugoss[3]) alighanem boldog Kinga egyik legendája után akként ír le, hogy Kun László király, mivel Magyarország lakosai nem voltak vele megelégedve, öcscse, András herczeg élete ellen lesetett, nehogy tőle, mint vetélkedő társától félnie kelljen. András veszedelemben forogván, Lengyelországba menekült és mindenekelőtt nagynénjét, Kinga herczegnőt látogatta meg a sandeci apácza-kolostorban, ki a testén levő jegyekről ráismert és szívesen fogadta. Az ő közbenjárásával történt, hogy Przmyslav krakói és nagy-lengyel herczeg, Chroberz nevű herczegi kastélyában szállást és kellő ellátást rendelt Endrének. E menedékhelye azonban elég biztonságot nem adott, minthogy némely magyarok — folytatja Dlugoss — kiket megvesztegetett Kun László, hozzá férkőztek azon ürügy alatt, hogy őket is üldözik, a miért Endre herczeg pártját fogják. Endre készségesen fogadta őket mint érdektársait, ezek pedig alkalmas időben a Chroberz kastélyt körülfolyó Nida vizébe fojtották.

[1]) *Dlugoss* id. m. II. 495. 499. 501. V. ö. *Roepell* id. m. I. 542.

[2]) Fenenna bibliai név. L. *Sámuel első könyve*, I. 2. Tehát nem egy Euphemiával vagy Fumiával, mint mások után a *Századok* 1888 évi folyama 667. lapján írtam.

[3]) Hist. Polon. II. 502.

Tetemét előbb a ferenczieknek korczini, nehány nap mulva azután a klarisszák sandeci kolostorába vitték boldog Kingához, ki imádsága által már-már föltámasztotta, de elvégre félbehagyott kisérletével, előre látván a sok vérontást, mely ez esetből keletkeznék.[1])

Dlugoss előadásához azonban sok szó fér. Mert igaz ugyan, hogy Kun Lászlónak volt Endre nevű öcscse, de történeti tény az is, hogy ezen Endre 1278-ban már nincs az élők közt.[2]) Ama kétségtelenül *ál* Endrét pedig aligha Kun László üldözte halálba, minthogy Przmyslav, ki neki Chroberz kastélyában menedéket adott, mint tudjuk, csak boroszlói IV. Henrik halála, tehát 1290 junius 23-ika után lett Krakó herczege s ez időtől fogva czímezi magát így: *Dux Polonie maioris et Cracouie.* Kun Lászlót pedig csaknem ugyanakkor, 1290 julius 10-én gyilkolták meg. De a fő indító ok, mely Dlugoss állítását megdönti, III. András magyar király levele, melyből az is kiolvasható: ha fejedelem, csakis Lokietek Ulászló segédkezett ez impostor elpusztításában, a mit onnét gyanítunk, mert midőn III. András király 1291 augusztus 28-án a Baksa-nembeli Simonfia Györgyöt a Kun László által neki adott Sóvár, Sópatak s egyéb Sáros-megyei fekvőségek birodalmában megerősíti, érdemei közt azt is fölsorolja, hogy minekutána az öröklés rendje szerint Magyarország trónját elfoglalá s valaki magát Endre herczegnek adta ki és gaz czinkosaival az egész ország gyalázatára ellene föltámadni készült, és ő a főurak egyértelmű tanácsával Simonfia György mestert szemelte ki amaz álherczeg üldözésére, György mester a reá bizott föladatnak férfiasan megfelelt, valaminthogy a király és ország igen fontos ügyeiben gondos követséget járt Ulászlónál, Krakó és Sandomir herczegénél.[3])

Lengyelországban az állapot hasonlított ahoz, mely azon időben Magyarországot szétmarczangolta, Németország, Franczia-ország és Olaszország egységét széjjeldúlta. Hiányzott az összetartozás, az egység érzete. A lengyel néptől lakott területen herczegek, kiskirályok osztoztak, kik nem ismertek magok fölött urat még czímzetest sem, pedig összetartó, erélyes kézre annál inkább szükség lett volna, minthogy a kölcsönös dulakodás, rablás, pusztítás nemhogy gyérült, sőt napról-napra több áldozatot követelt, nagyobb bajt és kárt okozott.

Przmyslav, Nagy-Lengyelország herczege, kit a boroszlói

[1]) Hist. Polon. II. 502.
[2]) *Wertner:* Az Árpádok családi története, 540. l.
[3]) *Fejér:* CD. VI. 1. 123.

IV. Henrik halála után a lengyelek túlnyomó része, nevezet szerint a gnieznói érsek, a poznáni, vladislavi, krakói püspökök és Pomeránia uroknak elfogadtak, olyan férfiu volt, ki Lengyelország egységeért lelkesedett. A pápa is hozzájárult a választáshoz, minek következtében őt Gnieznóban, 1295 julius 26-án, a nevezett püspökök segédletével Swinka Jakab érsek egész Lengyelország királyának fölkente és megkoronázta. Királysága azonban nem sokáig tartott, mert mint a korírók előadják, a németek, a brandenburgi markolábok, Przmyslav régi ellenségei, megirigyelték tőle a királyi méltóságot, orgyilkosokat béreltek ellene, kik őt 1296 február 6-án, hamvazó szerdán meggyilkolták.[1])

Egyidejűleg az elbeszélt eseményekkel, Lengyelország történetének egy más folyása is volt, melyet minthogy Lokietek életére nagy befolyású, szintén el kell mondanunk.

Griffina, Fekete Leskó özvegye és Halicsi Kunegundának II. Venczel cseh király anyjának nővére — Dlugoss szerint *hazugúl*[2]) — azt állította, hogy gyermektelenül elhalt férje reá hagyta tartományait, Krakót és Sandomirt, ő pedig ezen jogát átruházta unokaöcscsére, II. Venczel cseh királyra. — A cseh korírók[3]) ezen átruházásról hallgatnak és úgy adják elő a dolgot, mintha boroszlói IV. Henrik haláláig semmi sem történt volna Krakóban; szerintök közvetetlenül Fekete Leskó halála után összegyűltek a krakói főbb urak, a fölött tanácskozandók: miképen segítsenek a tartományon, melyet külső ellenség (a ruthének) és belviszályok tönkre tesznek. Hírét vevén pedig II. Venczel cseh királynak, őt egyakarattal megválasztották herczegöknek és követeket küldvén, arra kérték, jönne hozzájok és venné őket oltalmába. Végre okiratokból kitűnik, hogy II. Venczel érvényes ajándékozásból származtatta törvényes birtokjogát, melyet utóbb Lokietek Ulászló is megismert, mint a magáénál hathatósabbat.[4]) Tehát Csehországban a birtokszerzés mindkét módját egyesítették.

---

[1]) *Sommersberg:* II. 90. — A pápa hozzájárult Przmyslav koronázásához. Olv. *Chron. Aulae regiae*, 126. l. és az összes régibb cseh korírókat. Csak Dlugoss, ki e korírókat használta, hallgat róla merő hazafiasságból, nehogy el kelljen ismernie a szentszék főhatóságát Lengyelország fölött, melyet Obonicz László és Fehér Leskó fölajánlottak. (*Roepell* id. m. I. 355. l. 37. jegyz.)

[2]) Hist. Polon. II. 504.

[3]) Nevezetesen a königsaali történeti kútfők (Chronicon Aulae Regiae), melyek e korra elsőrendű kútforrások. Loserth kiadása, 100. l.

[4]) Ex donatione sibi facta per eos, qui ipsi ducatus ipsos donaverant et donare potuerant. *Fiedler:* Böhmens Herrschaft in Polen. (Archiv für Kunde österr. Geschichtsquellen, XIV. köt. 186. l.)

II. Venczel szívesen fogadta a krakói küldöttség ajánlatát, de mivel egyelőre magának érkezése nem volt, míg ő megérkezhetik, Bechin Tóbiás prágai püspököt hatalmas sereggel küldötte Krakóba, hogy azt elfoglalja s ott rendet csináljon.[1]) Tóbiás püspök Krakót csakugyan elfoglalta, Sandomirt is igyekezett hatalmába keríteni, de Lokietek Ulászló *magyar segítséggel* elűzte onnen, és Krakó városát kivéve, mind a hét tartományt viszahódította. Ennek következtében III. András magyar király megjutalmazta Lőrincz nádor fiát, Kemény baranyai ispánt, nemkülönben Recsk ispán fiait, Pált és Serefelt (Seraphinus), a Prónayak őseit, kiket más főurakkal és nemesekkel egyetemben, kedves rokona Ulászló krakói, sandomiri, sirádiai és kujáviai herczeg sürgős kérelmére segítségül küldött, a mikor a lengyel nemzet ellenségei őt megtámadták. A magyar segítő hadak diadalmasan harczoltak, kitüntették magokat Prodatin megvívásánál is, a hol némelyek közülök el is estek, mint ezt a király Ulászló herczeg leveleiből, de élő szavából is megértette.[2])

Megerősíték a föntebbieket a Venczel cseh királyhoz Krakóból érkezett sűrű követségek, melyek fölpanaszolák, hogy »nem annyira a körül lakó fejedelmek, mint inkább a benlakó hazafiak szakadatlanúl verik őket.« A cseh király tehát 1292 augusztus 11-én megindult Prágából, hogy Krakóba ellásson, hol övéi nagy örvendezéssel fogadták. Jövetele hírére Lokietek Ulászló Sieradz várába vette magát, melyet Venczel hadai azonnal körülözönlöttek, ostromoltak, és szeptember 28-án, Venczel nevenapján elfoglaltak. Ulászló, öcscsével Leczyci Kázmér herczeggel fogságba került.[3])

Dlugoss sem Sieradz elfoglalásáról, sem Lokietek Ulászló elfogatásáról tudni nem akar, jóllehet különben a cseh kútfőket, melyek mindezt följegyzék, ismerte és használta. Szerinte Lokietek meg nem szünt uralkodni sem a sirádiai, sem a krakói herczegségben,[4]) mely állításért Palaczky[5]) őt történethamisítással vádolja és jogosan.

---

[1]) Tóbiás püspök hadjárata 1291-re esik, és pedig abból következtetve, hogy a krakói herczegségben fekvő Skala vár porkolábja ezt és Stawkow várát, Venczel királynak mint törvényes urának, már 1291 febr. 7-én átadta valószinűleg a mondott év első felében. (*Fiedler:* Archiv XIV. 176.)

[2]) *Fejér:* CD. VI. 1. 136. 138. 242.

[3]) Chron. Aulae Reg. 115.

[4]) Hist. Polon. II. 510.

[5]) Gesch. von Böhmen, II. 1. 336. l. 434. jegyzet: Darnach bemesse man die Glaubwürdigkeit *aller* polnischen Historiker, von Dlugoss bis Narnsewicz, wenn sie behaupten, König Wenzel sei diesmal den Manoeu-

Őriznek ugyanis a bécsi cs. és kir. titkos levéltárban hiteles okiratokat, melyek Sieradz mellett a táborban, 1292 október 9-én és 13-án, tehát nemsokára a mondott erősség bevétele után keltek. Ezekben Lokietek Ulászló, ki magát csupán Kujávia és Sirádia herczegének czímezi, Swinka Jakab gnieznói érsek, a prágai és olmüczi püspökök, a visechradi apát és Csehország kanczellárja, a németrend poroszországi nagymestere, a mazovi, opuliai (Oppeln), bitumi (Beuthen), opavi (Troppau) herczegek, számos főúr és nemes jelenlétében, személyesen lemond a maga és örökösei nevében minden jogáról Krakóra és Sandomirra, meghódol a szintén jelenlévő II. Venczel cseh királynak, Krakó és Sandomiria herczegének és morva markolábnak; személyét és birtokait hatalma alá veti, hűséget esküszik neki, melyet megtartani köteles minden emberfiával szemben. Ha pedig ez ellen vétene, vesszen becsülete, öröksége, t. i. Sirádia és Kujávia, és közösítse ki őt a gnieznói érsek.[1])

Ezen súlyos feltételek mellett kapta tehát vissza szabadságát és tarthatta meg örökölt birtokait Lokietek Ulászló. Azonban meghódolása, igéretei és esküje után sem tett le Lokietek Ulászló és öcscse arról, hogy az elveszettet visszanyerjék, sőt egy levélből, melyet a gnieznói egyház javára 1293 januárhavában együttesen kiállítottak, — úgy tetszik, hogy Przmyslav, Nagy-Lengyelország herczege, utóbb megkoronázott királya, a harmadik volt a szövetségben.[2])

Przmyslav megkoronázása ellen II. Venczel, mint Krakó és Sandomir herczege, követeket küldvén az új királyhoz, tiltakozott, és tiltakozott a pápánál is.[3]) Hogy e tiltakozásnak nem lett sikere, annak tulajdoníthatjuk, hogy Przmyslavot, — mint előadtuk — nemsokára azután meggyilkolták.

Przmyslav utódául a lengyel főpapok és főurak közakarattal Lokietek Ulászlót választották meg,[4]) ki talán azért, nehogy II. Venczel érzékenységét sértse, nem koronáztatta meg magát királynak, nem is vette föl czímei közé Krakót és Sandomirt, hanem Nagy-Lengyelország, Poznánia, Pomeránia,

---

vers des Lokietek unterlegen und unverrichteten Dinge nach Böhmen zurückgekehrt. Da Dlugoss unsern Pulkava (cseh koríró) benützte, so kann diese Behauptung bei ihm nicht aus Unwissenheit, sondern aus absichtlicher *mala fides*, bei seinen Nachfolgern dagegen aus blinden Glauben an ihren Führer und unlöblicher Nichtbeachtung der böhmischen Quellen.

[1]) *Friedler:* Archiv, XIV. 178. 186. — Kivonatban *Roepell* id. m. I. 690. l.

[2]) *Roepell:* id. m. I. 550.

[3]) Chron. Aulae Reg. 128.

[4]) *Sommersberg:* II. 90.

Lanczyc (Leczyc), Kujávia és Sirádia herczegének nevezte magát.[1]) A lengyel főurak, még a krakóiak és sandomiriak is, bizalommal tekintettek reá, a mit elhiszünk Dlugossnak; ellenben a sziléziaiak, kik már önként meghódolának a cseh koronának, gúnyt űztek belőle. E fölötti bosszuságában Ulászló összeszedte tehát lengyel és *magyar* barátait, kik önként, a hadi zsákmányért szolgáltak neki, betört Sziléziába, Boroszlót meglepte és kifosztotta.[2]) E miatt természetesen igen megneheztelt II. Venczel. Hogy tehát megengesztelje a csehet, Lokietek ekkor, Sieradzban, 1297 november 18-án kelt okiratában megismerte, hogy Venczelnek nagyobb joga van Krakóra és Sandomirra, mint neki, minthogy e tartományokat olyaktól kapta ajándékba, kiknek ez adományozásra joguk volt; a miért, nemkülönben azon ötezer krakói márka ezüstért, a mit tőle kézhez vett, eskü alatt lemond a maga és örökösei nevében minden jogáról Krakóra és Sandomirra.[3]) Ugy látszik, letett arról is, hogy ezentúl a cseh koronához tartozó lengyel herczegségeket Sziléziában háborgatni fogja, minthogy úgy értesülünk, hogy a következő 1298 évben tartózkodott megtámadni a szomszéd területeket, a minek kellemetlen következménye az lőn, hogy hadi népe, mely a zsákmányoláshoz szokott, mert hiszen erre volt utalva, a hazafiak ellen fordította fegyverét, mit annál inkább tehetett, mivel Lokietek, kit ez időben szerelmes kalandok érdekeltek,[4]) oly keveset törődött az ország kormányzásával és nyugalmával, hogy a töméntelen kár miatt, mit hadi népe okozott, a poznáni püspök összes tartományait egyházi tilalom alá vetette.[5])

Egyszóval Lokietek, Lengyelország későbbi reorganizátora, ez időben még képtelennek, tehetetlennek mutatkozott azon nehéz föladat megoldására, melyet a lengyelség jobbjai tőle vártak. A papság, a nemesség, a nép elfordult tőle, és himet varrva a sziléziai fajrokonok eljárásáról, kik meghódoltak a cseh koronának s II. Venczel bölcs és igazságos kormánya alatt jól érezték magokat, kezdettek arról gondolkozni, hogy példájokat követik. Ennek elejét veendő, Lokietek Ulászló is

[1]) *Fiedler:* Archiv XIV. 183. 186.

[2]) *Dlugoss:* Hist. Polon. II. 538. ad a. 1297. Az egykorú *Annales Polonorum* (Script. rer. germ. 73.) csak ennyit jelentenek: dux Wladislaus, Loctek dictus, cum Ungaris et Polonis vastat Zlesiam.

[3]) *Fiedler:* Archiv XIV. 186.

[4]) Lokietek dux agebat principem et in mulieres male temperatum. (*Dlugoss* id. m. II. 541.)

[5]) *Sommersberg:* II. 91. — Dlugoss (II. 543.) ugyanazt állítja, hogy utóbb (1299) megbékéllett Ulászló a püspökkel és kárát megtérítette, vagy talán csak megtéríteni igérte.

hasonlóra határozta el magát és esküvel igérte Venczel királynak, hogy 1299 karácsony vigiliáján okvetetlenül eljön Prágába, ott fölajánlja neki összes tartományait, azokat viszont hűbérbe fogadja tőle s erről olyan okiratot állít ki, milyet a cseh király kíván, ha ez neki négyezer lengyel márkát fizet és az ilkusi *suppát* (sóbányát) nyolcz évre haszonélvezetül átengedi.[1])

Megkötötték-e ezen üzletet? tudomásunk nincsen róla; de hogy a lengyel egyházi és világi főurak neszét vették ezen reájok nézve lealázó és hátrányos szándéknak (ha ugyan akkor már több nem volt mint szándék), kitetszik abból, hogy Poznanban egybegyűltek, Lokietek bűneit, mulasztásait és valószínűleg kétségbeesett szándékát is fölsorolták, a fejedelemségről letették, és megválasztották helyébe II. Venczelt királyuknak azon kéréssel, hogy Richezát, kit utóbb Erzsébetnek neveztek, a meggyilkolt Przmyslav király árváját, az egyedűli örököst, feleségül vegye. Ugy okoskodtak, hogy a cseh király hatalmas, békeszerető, dúsgazdag, a szomszéd tartományokat csaknem mind bírja, tehát a legkevesebb fáradsággal megvédi Lengyelországot. Hozzájárult, hogy ő is szláv fejedelem, a lengyel és cseh csak dialektusok a szláv nyelvben.[2])

A lengyel követséget, mely neki az országot és koronát Richeza kezével együtt fölajánlá, Venczel király szerető kegyességgel fogadta. És miután Albert római király is helyeslé elhatározását, sőt különös kegyelemből mint a római birodalom örökös hűbérét előlegesen ráruházta mindazt, a mit Ulászló nagy-lengyel herczeg országaiból el fog foglalni,[3]) Venczel 1300 juliusában megindult Lengyelország felé, a rablókat megfékezte, Gnieznóban királynak koronázták, azután Poznanba ment és eljegyezte magának Richezát, elrendezte a lengyel kormány ügyeit, cseh helytartókat nevezvén ki, és visszatért Prágába.[4])

---

[1]) *Fiedler:* Archiv XIV. 183.

[2]) Mekkora volt a németgyűlölet a lengyelek közt, mutatja az, hogy a gnieznói érsek a brixeni püspököt, kit II. Venczel koronázásához magával hozott, s a ki ez alkalommal szép latin beszédet mondott, a királylyal szemben kutyafejű németnek nevezte.

[3]) Albert római király levelét 1300 junius 29-ről, olv. *Sommersberg*-nél: I. 848. Ezt mondja: Tibi ex gratia speciali concedimus, ut quidquid de terra Ladislai ducis majoris Poloniae, quam occupat, tibi occupare poteris, a nobis et dicto romano imperio a te et tuis heredibus teneri volumus perpetuo titulo feodali. — E levél azért fontos, minthogy ez magyarázza meg, miért nem segítette ekkor már III. Endre, ki a római király veje volt, Lokieteket, s egyúttal megfejti a lengyelek elhidegülését a cseh uralom iránt.

[4]) Chron. Aulae Reg. 162. — *Dlugoss:* Hist. Polon. III. 1.

Az időtől fogva, hogy Venczelt lengyel királynak megkoronázták, ő pedig Ulászlót és feleségét száműzte,[1]) nem volt a számüzöttnek nyugta sem nappal, sem éjjel;[2]) egyik tartományából a másikba, egyik városból a másikba kergették, míg végre hazájából teljesen kiszorúlva Magyarországba menekült s innét Rómába zarándokolt, hol épen a századvégi jubileumot ünnepelték. Míg azonban Ulászlót a szerencsétlenség, viszont Venczelt a szerencse üldözte, a szerencsétlenség szerénynyé, komolylyá, elhatározott jellemű emberré alakította át a számkivetett lengyel herczeget; a szerencse ellenben, a mily gyorsan fölkapta, ép oly hamar le is vetette a cseh királyt. Öt év mulva letüntek a Przmyslidák és magvaszakadt a cseh uralkodó háznak, ellenben ugyanannyi idő alatt újra kifényleti a lengyel Piastok csillaga és pedig első sorban magyar barátaik segítségével.

LOKIETEK ULÁSZLÓ VISSZAHÓDÍTJA LENGYELORSZÁGOT.

Ulászló Rómából visszatérvén, csakis Magyarország felé vehette útját, mert másutt mindenhol veszedelem fenyegette. Sőt ez időben Magyarországon is alig találhatott menedéket. Épen ekkor, 1301 január 14-én halt meg rokona és barátja, III. Endre, az Árpádok utolsó sarja, kinek koronáját VIII. Bonifáczius pápa az ifju Caroberto siciliai herczegnek szánta. A magyar főurak, velök a magyar főpapok, Buda és sok más tehetősb város polgárai azonban nem igen akartak tudni a pápa jelöltjéről, hanem a cseh II. Venczelre, ki anyai ágon a magyar királyok nemes ivadékából eredett, vetették tekintetöket. Előmozdította Venczel ügyét az is, hogy csak az imént szerezte meg Lengyelországot; elősegítette Venczelt kincsével Muskata János, a boroszlói származású krakói püspök (1295—1320) is, kinek egyházi joghatósága akkor Magyarország egy kis részére, Podolin, Gnezda, Lubló s más hitközségekre, nem jogosan ugyan, de tényleg kiterjedt.[3])

---

[1]) Wladislaum cum ducissa exilio relegavit. (Oliviai krónika. Scriptores rer. Pruss. I. 697.) Ulászló felesége, utóbb I. Károly magyar király anyósa, Hedvig, Jámbor Boleszló kalisi herczegnek volt leánya, tehát nagynénje II. Przmyslav lengyel királynak.

[2]) Pedig hogy magyar barátai, vagy talán csak zsoldos hadai el nem hagyták, arról tanuskodnak az *Annales Mechovienses*, melyek 1300-ban panaszosan említik: Cumani, dicti vulgariter Cimowe, simul cum Ungaris venientes spoliaverunt ecclesiam Mechoviensem. (SS. rer. Germ. Annal. Polon. 96.)

[3]) Olv. *Boleszló herczeg esztergomi érsek* című értekezésemet. Továbbá *Theiner*: Monum. Polon. I. 113.

Venczel király a neki fölajánlott magyar koronát nem fogadta el ugyan, hanem fiát, III. Venczelt, III. Endre árvájának Erzsébetnek jegyesét ajánlotta a magyaroknak. A sok ajándékokkal és igérettel megnyert magyar urak erre is ráállottak, minek következtében Trencséni Csák Máté, Aba Amadé. Miklós fia Demeter, Verner budai bíró, sok más főnemes és nemes jött Csehországba az ifju, nem egészen tizenhárom éves királyfiért, kit azután Székesfehérvárt, 1301 augusztus 26-án Gímesi János kalocsai érsek megkoronázott.[1])

Ily viszonyok közt alig hihető, hogy Lokieteket Magyarországban, kivált az észak-nyugati, Lengyelországhoz közelebb eső részeken szívesen látták volna. Nem tehette ezt Aba Amadé nádor sem, utóbb a lengyel herczegnek lelkes pártfogója, minthogy ekkor még tüntetően híve volt a cseh királyi háznak és az abból eredő királyoknak. Egészben véve helyes tehát Dlugoss előadása, melyet egyébként a lengyelországi évkönyvekből merít. midőn így szól: Megfosztatván örökölt és szerzett tartományaitól Lokietek Ulászló herczeg, Lengyelország ura, kiűzetett összes váraiból és erősségeiből nemcsak a csehek által, kik őt gyűlölték, hanem a lengyel főurak és nemesek által is, kik ellene összeesküdtek. Titkon mégis némely lengyel főurakhoz folyamodott, kikről föltette, hogy a régi hűség és ragaszkodás ki nem fogyott belőlük. Álruhában fölkereste őket udvarházaikban; buzgón esedezett nekik, hogy el ne hagyják; nemzetségök és a lengyel nemzet gyalázatára ne engedjék, hogy mint számkivetett csavargó, idegen országokban kóboroljon. Ezek azonban. vagy mert Venczeltől, Cseh- és Lengyelország királyától tartottak,[2]) vagy mert nem akarták az ország rendeletét megszegni. féltvén magokat és családjokat, üres szavakkal tartogatták csupán. Világosan beszélve, elfordultak tőle mindenek, még azok is. kiktől valaha bizton reménylette, hogy megbízhatik bennök. Nem

[1]) Itt a történeti elbeszélés összefűzése végett főleg a *Chronicon Aulae Regiae* után indultam. Bővebben leírtam ezen s a következő eseményeket *Miklós ostiai püspök követsége Magyarországon* című értekezésemben (Uj M. Sion, XVII. 321.), *Csák Máté* című művemben 43. l. és *A magyar nemzet története* III. köt. 8 és köv. ll.

[2]) Elrettentő például szolgálhatott Lesko kujáviai herczeg esete. A kujáviai herczegek, Ziemomysl fiai és néhai Fenenna magyar királyné testvérei nem nézték egykedvűen, hogy a cseh Venczel nagybátyjokat, Lokietek Ulászlót örökéből kivetette. Ezek egyike, Lesko, ifju hevében fegyvert ragadott, hogy Caroberto, a későbbi I. Károly magyar király ügyét segítse a cseh Venczel ellen, de szerencsétlenségére ez utóbbi fogságába került, melyből azon a pénzen szabadult ki, a mit a német lovagrendtől vett kölcsön, zálogúl michelowi örökét lekötvén. E zálogügy szolgáltatott ürügyet a hosszu háborúra a lengyel királyság és a német rend közt. (*Voigt:* Gesch. Preussens. IV. 188.)

maradt tehát más menedéke, mint az erdők sűrüiben rejtőzni; de mert itt is attól rettegett, hogy elárulják és a cseh helytartónak kiadják, kevesed magával, sok baj és veszedelem közt Magyarországba jött és hosszu kóborlás után Amadé nádorhoz, a gazdag és hatalmas főúrhoz jutott, kinek elpanaszolván nyomoruságos viszontagságait, irgalomra és szánalomra talált. Amadé a hazátlan fejedelmet tisztelte vendégében, szeretettel fogadta és vigasztalta őt, lelket öntött belé; nemcsak mindennel ellátta mint vendégét, hanem segítséget is igért neki, hogy országát ismét visszafoglalhassa.[1])

Ekkor már 1303-at írtak és Venczel ügyei Magyarországon, mint tudjuk, nagyon gyarlódtak. Aba Amadé is kezdett tőle elfordulni s ezért magában véve is valószínűnek kell fogadnunk Dlugoss, illetőleg a lengyel korírók elbeszélését. Bizonyítja előadása hitelességét Dlugoss más, habár nem alkalmas helyen, hol azt állítja, hogy a Záh Feliczián merénylete után Amadé ivadékai közül némelyek Lengyelországba menekülének, ott állandó lakóhelyet találtak, Amadé-fiaknak (Amadeyones) nevezték magokat és czímerökben lábatlan fehér sast viseltek,[2]) kiknek utódai, habár szegény, alig ismert sorban, Dlugoss korában is éltek.[3]) Az Amadé-fiaknak semmi

---

[1]) *Hist. Polon.* III. 10. — A lengyel évkönyvek, melyekből Dlugoss merített, így írnak: Tandem fraude nobilium Polonie agente, per regem Bohemie Wenceslaum non solum de Polonia et Pomerania, sed etiam de sua sorte et de terra Syradie et Lancicie, quae sibi post suorum fratrum obitum advenerant, nec uno sibi relicto, fuit turpiter et fraudulenter eiectus. Sic itaque terris orbatus, quamvis multorum amicorum auxilium postulans adiisset, vanis promissis ipsum decipientes, inanem et spe vacuum per multa temporum curricula toto orbe instabilem divagari permiserunt. Qui videns se a suis omnimode destitutum cum paucis sequaribus in Ungariam ad Amadeum, quemdam virum nobilem et potentem accessit, cuius auxilio, sed magis divino, Sandomiriam et Cracoviam terras et alias omnes . . . debellans viriliter optinuit, Bohemos qui 18 annis eas tenuerant, potenter evellens et eiiciens nunquam illuc redituros. *(Contin. Anal. Polon.* Scriptores rerum Germanicarum, 81.) Ha egybevetjük Dlugoss előadását kútfőjével, könnyen rájövünk történetírása nyitjára: képzeletével, előadásával megélénkíti elődei följegyzéseit. Mely »liviusi« modor ellen, a mennyiben az igazsággal öntudatosan vagy öntudatlanúl össze nem ütközik, kifogást tenni nem lehet, sőt a mennyiben a történetírásnak népképző, hazafias czélja van, szerencsésnek magasztalhatjuk Lengyelországot, hogy már a XV-ik században ily jeles történetíróval dicsekedhetett.

[2]) Ismeretes, hogy az Aba nemzetség czímere: veres paizsban fekete sas. *(Csoma:* A nemzetségi czímerek tanulmánya, 4. l.) Átszakadván Lengyelországba, lett a fekete sasból fehér sas, mely a Piastok czímere. Lábatlan talán azért, hogy jelezze, miszerint eredetét nem a lengyel földből veszi.

[3]) Hist. Polon. III. 134.

részök sem volt a Záh-féle merényletben, ők és hozzátartozóik már előbb, 1317-ben, miután leverettek,[1]) kimenekültek a hazából. Ezt, valamint hogy Lokietek Ulászló herczeg menedéket adott nekik, okiratokkal is meg lehet bizonyítani. Igy bírjuk I. Károly levelét 1326-ból, melyben ipa és napa, a lengyel királyi pár közbenjárására megbocsát az Aba-nembeli Csirke István fiainak, kik eddig mint számüzöttek Lengyelországban éltek, és visszaadatja nekik birtokaikat.[2])

Elbeszélésünkkel nagyon előre siettünk; vissza kell tehát térnünk oda, midőn a magyar főpapok és főurak nagyobb része Venczelt *a pápa szándéka ellen* az ország királyának megválasztotta és megkoronáztatta. De VIII. Bonifáczius egyike a legerélyesebb pápáknak, a pápaság világuralmi eszméjével eltelve, nem volt az a férfiu, ki a bevégzett tények előtt meghajoljon. Ő már 1301 május 13-án elküldötte Boccasino Miklós ostiavelletrii püspököt »a latere« követeül Magyarország, a hozzákapcsolt tartományok, nemkülönben Lengyelország részére.[3]) A követ valamivel elkésett, Venczel koronázása után érkezett, a mi annál nagyobb haragra és tevékenységre tüzelte a pápát. Kitünik ez leveléből, melyet 1301 október 17-én II. Venczel cseh királynak mennél bizalmasabban, de annál keményebben írt. »Csodálkozunk — úgymond — és megütközünk rajta, hogy megengedted fiadnak a magyar király czímét fölvennie, magát a kalocsai érsek és czinkostársai által megkoronáztatnia. Mi jogon, mi czímen? Bizony nem kellett volna ily fontos ügyben az apostoli széket mellőznöd, melynek tekintélye nélkül Szent István az első magyar király sem akart e méltóságra fölmagasztaltatni.« Nem kevésbbé kiméletlenül szólott a pápa levele, melyben a kalocsai érseket korholta azon »eszeveszettség«-ért, hogy a csek király fiát megkoronázta, noha e jog a

[1]) Csák Máté, 145.

[2]) Sztáray Oklt. I. 47. és Anjouk. Okmt. II. 90. dd. 1326. okt. 29. Ez a kelet is bizonyitja, hogy a menekülés nem az 1330-iki Záh-féle merényletet után történt. — Azon állításom támogatására, hogy a Záh Feliczián merénylete okát nem leányában, a szerencsétlen Klárában kell keresnünk (*Századok*, 1900. 1. l.), alkalmilag megemlítem, hogy a lengyel egykorú évkönyvek, pedig ugyan érdekelve lettek volna, semmit sem tudnak a Kázmér és Klára esetéről. A *Continuatio Annalium Polonorum* (Script. rer. Germ. pag. 81.) így adja elő ez eseményt: 1330. quidam miles nomine Felicianus nacione Ungarus, feria tercia post conductum pasche (apr. 17.) irruit in regem Karolum, volens ipsum cum uxore sua nomine Elizabeth, que fuit filia Wladyslai dicti Locktek, et cum filiis trucidare, et amputans manum regine dextram, et ipsum regem graviter vulnerans ad manum, solus miserabiliter ibidem concisus occubuit. Pro quo scelere suus filius et filia, et tota pene sua genealogia fuit extincta.

[3]) *Theiner:* Monum. Hung. I. 385.

kalocsai érseket soha meg nem illette, hanem az esztergomit, mely érseki szék be van töltve. Valamivel később, 1301 nov. 8-án, ráíratott a pápa a krakói püspökre, (Muskata) Jánosra, a miért a tisztelendő testvér, »ha ugyan annak nevezhető«, egyenetlenséget szít Magyarországban, pedig ez nem a jó pásztor dolga. Meghagyja ennéltogva követének, hogy a két főpapot Rómába idézze, hogy tisztázzák magokat, különben elveendik büntetésöket: suspensionem ab administratione spiritualium et temporalium.[1])

Hogy a pápa czéljai elérésére már ekkor tervezte volna Lokietek Ulászló ügye előmozdítását, nem tartjuk valószínűnek. Hogy Boccasino Miklóst Lengyelország részére is kinevezte követének, valamint hogy kinevezte Dalmáczia. Horvátország, Ráma, Szervia, Galiczia és Lodoméria részére is, nem sokat nyom a latban. Semmi híre sincs Boccasino működésének Lengyelországban. A krakói püspök megfeddése is nem Lokietek Ulászló, hanem Károly Róbert kedveért történt, minthogy a krakói pöspök egyik legbuzgóbb ügynöke volt Venczel királyfi megválasztásának.[2]) Erre vall az is, hogy a pápa ez időben még nem ütközik meg azon, hogy II. Venczel nemcsak Csehország, hanem Lengyelország királyának is czímezi magát.

Nem lehetetlen ugyan, hogy Lokietek Ulászló, midőn Rómában búcsut járt, a pápa lábához borult, előadta panaszát és pártfogásért esdeklett, mint ezt némely lengyel történetírók fölveszik, jóllehet állításukat adatokkal megokolni nem tudják. De elvégre a számkivetett, mindenektől elhagyott herczeg, ha szánakozást keltett is, nem volt tényező.

Csak a következő évben, nyilván Magyarországban működő követétől vett információk után van észrevétele a pápának arra, hogy a cseh király egyúttal Lengyelország királyának is nevezi magát és pecsétjébe is be van vésve czíme. Nagy botránkozására szolgált — úgymond a pápa — az is, hogy Venczel a szentszék megvetésével, melyhez, mint tudva van, Lengyelország tartományai tartoznak, és nem csekély vakmerőséggel, a lengyel király czímét bitorolja. Hogy ez bűnös lázadás a szentszék ellen, azt nem szükség magyarázni, hiszen

---

[1]) *Theiner:* Monum. Hung. I. 388. és Monum. Polon. I. 14.

[2]) László (Venczel) magyar király Budán, a király úr házában, 1301 szeptember 26-án kelt okiratában, melyben a krakói püspököt birodalma alkanczellárjának czímezi, tekintettel hűséges, hasznos és nehéz szolgálataira, melyeket érdekében, Magyarország s a magyar korona elnyerése körül végzett, neki Palocsa várát a sandeci kerület határán korlátlan birtokjoggal átengedi. Ez adománylevelet Miklós boszniai püspök, Domokos tárnokmester és Demeter is megpecsételik. (Monum. Polon. I. 146.)

Lengyelországnak a szentszéktől függő viszonya igen régi oklevelekből ismeretes. Ne higyje tehát a cseh király, hogy a pápa e merészséget tűrni fogja; ellenkezőleg biztosra veheti, hogy azt szigorúan meg fogja büntetni, a miért megtiltja neki, hogy Lengyelország királyi czímét, pecsétjét tovább ne használja és semmiképen ne avatkozzék Lengyelország bármi néven nevezendő ügyeibe.[1])

Fenyegetéseit a pápa végrehajtá. Csakhamar talált embert, ki a szentszéknek karhatalmát fölajánlotta, Habsburgi I. Albert római király személyében. Albert király, miután megküldé Venczelnek az 1303 május 31-én kelt, *Spectator omnium* kezdetű bullát, melyben a pápa Károly Róbertnek itélte oda Magyarország trónját, a maga részéről, mint feje a római birodalomnak, melyhez Csehország is tartozik, azon követelésssel lépett föl, hogy vagy a kuttenbergi (mint magyarjaink nevezék: katonbányai) dús ezüstbányákat hat évre engedje át, vagy tizedképen évi 80,000 ezüst márkát fizessen neki, ezen felűl mondjon le Eger és Meissen tartományokról, továbbá Magyarországról, Krakóról és Lengyelországról.[2]) E túlzó követelések egyértelműek valának a hadüzenettel, a mit Albert király nem is palástolt, midőn fölhítta a magyar egyházi és világi főurakat, azonképen királyukat, Károly Róbertet, hogy minden erejökkel csatlakozzanak hozzá, ki a cseh királyt Morvaországban megtámadni szándékozik.[3])

II. Venczel király ellentmondott ugyan I. Albert követeléseinek, de volt annyi politikai belátása, hogy Magyarország birtokáról letett. A sereggel tehát, melyet Albert ellen gyüjtött, 1304 juniusában Magyarországba indult, és miután az esztergomi székesegyházat feltörte, annak kincseit elrabolta, levéltárát földúlta,[4]) Budára jött kedves fiáért, kit haza is vitt a magyar koronázási jelvényekkel és Szent István koponyájával együtt.[5]) Ezen eljárása a magyar urakat, azokat is, kik őt Budán tisztelettel fogadták, méltó haragra lobbantotta; nem csoda tehát, ha a gyülekezet, mely Pozsonyban 1304 augusztus 24-én szövetkezett Rudolf osztrák herczeggel, I. Albert király fiával, igen tekintélyesnek mutatkozott. Közte volt Aba

---

[1]) Kelt Anagniban, 1302 junius 10-én. *Theiner:* Monum. Hung. I. 393.

[2]) *Chron. Aulae Regiae*, 174.

[3]) *Emler:* Regesta Bohemiae et Moraviae, 870.

[4]) *Knauz:* Monum. eccl. Strigon. 529. 544.

[5]) *Annales Mechov.* Script. rer. Germ. 96. Rex Bohemie potenter intrat Ungariam et asportavit secum caput sancti Stephani et lanceam et coronam.

Amadé nádor is, ki míg a többi magyar hadak Morvaországot tűzzel-vassal pusztították, pártfogoltjával, Lokietek Ulászlóval Lengyelországba, Krakó vidékére tört jó szerencsével, mert sikerült a krakói püspök várát, Pelczyskát elfoglalnia, a cseh őrséget Wisliczából kiűznie és a megerősített Lelowot hatalmába kerítenie.[1])

Magyar barátai tovább is kitartottak Ulászló herczeg mellett, s az ő segítségökkel elfoglalta a következő évben Sandomiriát, Siradiát; 1306-ban Krakó hódolt meg neki, valamint a krakói püspök is, miután a herczeg megigérte, hogy Bieczet, melyet *a magyarok elfoglaltak*, visszaadja. Kujáviában is tért foglalt; a pomeránok pedig elűzvén a cseheket, meghították és egyhangulag herczegöknek kiáltották ki Ulászlót.[2]) A szerencse annyira kedvezett neki, hogy 1314-ben a miechovi évkönyvek határozottan azt írhatták: »Ulászló herczeg immár visszafoglalta Lengyelországot«, a miben nagy előnyére szolgált II. és III. Venczel cseh királyok korai halála, s csakhamar úr lett a keleti tengerig.[3])

A lengyel történetírók Ulászló legnagyobb érdemeül és sikereinek mintegy talizmánjául tudják be, hogy számkivetéséből Lengyelország egyesítésének eszméjét hozta magával.[4]) De

---

[1]) *Annal. Polon.* Script. rer. Germ. pag. 73. Intrat dux Wladyslaus dictus Loctek *cum Ungaris* et optinuit Wysliciam. Jellemzésül megjegyzem, hogy *Caro* (Gesch. Polens, II. 16. a jegyzetben) szintén idézi a lengyel évkönyvek ezen följegyzését, de kihagyja e szókat: *cum Ungaris*, a nélkül, hogy a kihagyást a szokásos pontokkal jelezné. Hiszen azon időben minden ember tudta, hogy a magyar jóakarója, gyámolítója a lengyelnek. Például: miután Gentilis biboros és szentszéki követ hiába hagyta meg a gnieznói érseknek, hogy a krakói püspököt a sandeci apáczák zaklatásától visszatartsa (Monum. Polon. I. 217.), V. Kelemen pápának elvégre is a szepesi prépostot kellett megbíznia, hogy ne engedje ugyanazon apáczákat »a malefactoribus molestias pati.« (U. o. I. 223. — továbbá *Dlugoss:* Hist. Polon. III. 15.) A magyar történeti kútfők is említenek eddigelé annyit, hogy Aba Amadéval együtt a Baksa nemzetségbeli I. György is segítette törpe Ulászlót országa visszahódításában, s ezért tőle szép jószágokat kapott Lengyelországban. *(Karácsonyi:* Magyar nemzetségek, I. 161.)

[2]) *Annal. Polon.* id. h. — *Annal. Mechov.* u. o. 1306-hoz: dux Wladislaus dictus Loctek intrat Cracoviam cum iuvamine cuiusdam *Ungari* dicti Amadey. — *Chron. Oliva,* Scr. rer. Pruss. I. 700. 785. — *Dlugoss:* Hist. Polon. III. 22.

[3]) Ulászló az általa kiadott okiratokban, hol rövidebb, hol hosszabb czímet használt. A miechovi évkönyv állítását megerősíti ezen czíme: Wladislaus D. gr. heres regni Polonie, terrarumque dux Cracovie, Sandomirie, Syradie, Lancziczie Cuiavieque. *(Sommersberg:* Scr. rer. Siles. I. 970.)

[4]) *Caro:* Gesch. Polens, II. 26. Wladyslaw Lokietek brachte aus dem Unglück und der Verbannung einen siegschaffenden Gedanken mit, seine Einheitsstrebungen.

azonban az, hogy a kegyúri jog a XV-ik század végén s a XVI-ik elején épen királyaink következetes magatartása folytán olyan állapotban van, a mint azt Werbőczi feltünteti.

Ezt a kis kitérést azért engedtük meg magunknak, mert az eddigiekben is általában a kegyúri jog gyakorlásáról szólván, még ennek egy sarkalatos részéről vagyis a megerősítésről van mondani valónk, a mivel a magunk részéről is igazoljuk Werbőczi tételét.

Szerinte a kegyúri jogokból a pápát, mint az egyetemes egyház fejét, csak a megerősítés joga illeti meg. Adataink azt bizonyítják, hogy eleink a pápa ezen jogát elimerték, sőt a pápai megerősítésnek különös súlyt és tekintélyt tulajdonítottak. Mind a király az ő fontosabb kegyúri ténykedéseihez, mind az egyháziak újonan nyert javadalmaik jogos élvezetéhez elengedhetetlen feltételnek tartják a pápai megerősítést kieszközölni, ha olykor évek múlva is. A javadalmak összehalmozásánál, a monostorok elvételénél föntebb említett supplicatiók mind ezt bizonyítják. Azért, a miket ott felhoztunk, e pontnál is ismételnünk kellene. Mert mind ama supplicatióknak czélja a pápai megerősítés elnyerése.

Abban a helyzetben vagyunk, hogy a mondottakat más adatokkal is támogathatjuk.

Az 1495 évben a székesfehérvári Boldogasszony prépostság elvesztette urát, mert Kálmáncsehi Domokos a váradi püspöki széket foglalta el.[1]) A káptalan egybegyűlt, hogy prépostot választszon. E jogot ugyanis még e korban is meg tudta őrizni. Azonban királyaink itt is biztosítottak annyit maguknak, akárcsak az általános káptalani választások idejében, hogy a megválasztandónak bírnia kellett a király tetszését. A káptalan *de consensu regis* az ifju Frangepán György zágrábi clericust választotta meg. Kevéssel a választás után, deczember 2-án, már Rómában találjuk Ulászló supplicatióját, melyben »az ő megegyezésével fehérvári prépostá választott Györgyöt« új méltóságában megerősíteni kéri.[2])

A mennyire érdekes, annyira tanulságos is a háji, egy-

[1]) *Rupp* szerint (id. m. I. 228. l.) Domokos prépost előbb szerémi püspök volt s mint ilyen költözött Váradra. *Bunyitay* (id. m. I. 336. l.) minden kétséget kizárólag kimutatja, hogy Domokost prépositi méltóságában érte a király kegye, mely az élte alkonyán álló férfiut Várad főpapi süvegével ékesítette. És pedig 1495-ben, s nem 1494-ben, mint Rupp hiszi, mert az ez év május 9-én megnyilt országgyülésen Domokos, még mint fehérvári prépost, adójavaslaton dolgozik.

[2]) A supplicatió a *Dataria* regestáiban: Tom. 1007. f. 303. 1495. decz. 2.

kor prémontrei préposti szék betöltésének ügye. A rövid életű, még a XIII. században a bodrogi főesperességgel egyesített szerzetes prépostság,[1]) ez idő szerint társas káptalan, heves polemiára szolgáltatott okot Ulászló király mint kegyúr, és Váradi Péter kalocsai érsek, mint azon hely ordinariusa között. Ulászló e javadalomra Pozsegavári Miklóst, Istvánnak a fiát, pécsi clericust, mutatta be Péter érseknek, ez azonban vonakodott őt elfogadni s a javadalomba beiktatni. A királyt meglepte hűséges alattvalójának e nem várt visszautasítása, azonban tervét még sem ejtette el. Egyikében lehetett azon pillanatoknak, mikor királynak érezte magát s mint király tett és beszélt, környezetének nem csekély álmélkodására és bosszuságára. Egyenesen a pápához fordult, s előrebocsátva, hogy Péter érsek »absque rationabili causa« utasította vissza az ő jelöltjét, arra kéri, gondoskodjék róla, hogy Pozsegavári Miklós birtokába vehesse a prépostságot, még Péter érsek ellenére is.[2])

A pápai tekintélyre való hivatkozás eredménynyel járt, mert egy esztendővel később Pozsegavári Miklós már mint a szent Lőrinczről czímzett háji prépost folyamodik Rómába.[3]) Nem ugyan megerősítésért, mivel azt már megkapta, de mivel tévedés történt a pápa provideáló bullájában a prépostság jövedelmét illetőleg. A curiában ugyanis 40 forintra tették, holott a valóságban 250 aranyforint volt. Ily tartalommal kéri egy újabb bullának a kiállítását.[4])

A pápai szék nagy tekintélyét bizonyítja az a körülmény, hogy számosan folyamodnak hozzá régi kiváltságaik, javaik megerősítéseért, mivel innen vagy onnan veszedelem fenyegeti azokat.

Az Óbuda melletti szűz Mária *Fehéregyházát* mind Ulászló, mind Mátyás, kitüntető gondoskodásban részesítették. Még Mátyás király adta a pálos remetéknek, mivel az ó-budai prépost, kinek hatósága alá tartozott egykor e plebánia-egyház, nem gondoskodott az istentisztelet megtartásáról, mert jelentéktelen a hely, csekély a jövedelme, s mert magának több, gazdagabb javadalma van. Néha-néha tart ott egy, esetleg két

---

[1]) *Rupp* id. m. III. 34. l.

[2]) A supplicatió a *Dataria* regestáiban: Tom. 1101. f. 277. 1499. aug. 18.

[3]) A supplicatió a *Dataria* regestáiban: Tom. 1103. f. 255. 1500. szept. 4.

[4]) Tehát nem áll, mintha a prépostság ez időben pusztuló félben lett volna. Négy prépostja ismeretes (*Rupp* id. m.), most ismerjük az ötödiket is.

káplánt, de azok is inkább botrányára mint épülésére vannak a hívőknek, kik a kegyhelyre [1]) zarándokolnak.[2]) IV. Sixtus engedélyével a pálosok birtokukba vették az egyházat, melynek kijavításához egy, az ó-budai prépostság mellett létezett, romokban heverő templom anyagát is felhasználták.[3]) 1493-ban VI. Sándor pápa, eddig nem tudjuk minő okokból, a külső lelkipásztorkodás jogát elvette tőlük.[4]) Minden követ megmozdítanak, hogy visszaszerezzék. Törekvésük hathatós pártfogóra talál koronás kegyurokban, Ulászlóban. Maga folyamodik Rómába. Előadván, hogy mennyire kedvelte dicsőséges emlékű elődе, Mátyás király, a pálos remetéket, mily gazdagon javadalmazta kolostoraikat s ugyancsak mily jeles kiváltságokkal ruházta fel őket IV. Sixtus is, midőn kivette mind az esztergomi érsek, mind a veszprémi püspök joghatósága alól, hogy egyházuk plebánia-egyház volt, hogy több szomszédos faluban, mint Békásmegyeren, Nyéken, hol birtokaik voltak, ők gondoskodtak a lelkek igazgatásáról: azzal a kéréssel fordul ő maga a király, s vele Fejéregyházának összes remetéi VI. Sándorhoz, hogy erősítse meg IV. Sixustól nyert kiváltságaikat, adja vissza egyházuknak a plebánusi hatóságot. És VI. Sándor, a mint pár év előtt megszorította, most nemcsak megerősíti, de ujakkal is növeli kiváltságaikat.[5])

Régi jeles kiváltságainak megerősítését kéri a Boldogasszony káptalana Székesfehérvárott.[6]) Szécsi Dénes esztergomi érsek oltár-alapítványának megerősítéseért esedezik Garai Antal esztergomi és nyitrai kanonok s szent Péter szóban forgó oltárnokságának birtokosa.[7]) A tersattói franciskánusok is arról panaszkodnak, hogy kaján, gonosz emberek háborgatják azon javak élvezetében, melyeket még Frangepán Márton, Zeng grófja, adományozott kolostoruknak. A szentszék oltalmát

[1]) 1479-ben híres búcsujáró hely. *Csánki:* Magyarország tört. földr. I. 12. l.

[2]) Epistolae Mathiae Corvini ad Rom. Pont. Mon. Vat. Ser. I. Tom. VI. 145. l.

[3]) U. o. 209. l. Figyelemre méltó érdekes jelenség, hogy a hatalmas Mátyás, ki érsekeket, püspököket fosztott meg s vetett börtönre a pápa megkérdezése nélkül, egy rozoga templom omladékainak elhordásához alázattal kéri beleegyezését.

[4]) *Rupp:* Budapest helyrajza. Pest, 1868. 36. l.

[5]) A supplicatió a *Dataria* regestáiban: Tom. 1017. f. 4. 1496. junius 6.

[6]) U. o. Tom. 1014. f. 8.

[7]) U. o. Tom. 993. f. 153. Ez oltárnokság alapítóját és alapítási idejét mondja meg Garai, ki a nemes elődök példájára maga is tett alapítványt, a mennyiben a káptalannak hagyományozta budai házát, hogy lelke nyugalmáért misét mondjanak. *Kollányi* id. m. 115. l.

keresik, hogy újabb megerősítéssel biztosítsa számukra Frangepán adományát.[1])

Ha lazultak is az erkölcsi kötelékek, az egyház fejében való bizalom nem fogyatkozott meg, sőt épen az egyesek erkölcsi gyengesége folytán növekvőben van. Mert ha jámbor szándékkal alapítványt tesz valaki, hogy biztosítsa alapítványa fenmaradását, ha többen társulatokba, confraternitásokba állnak, hogy biztosítsák társulatuk gyümölcsöző munkáját, szent Péter utódának jóváhagyását kérik.

Zsigmond pécsi püspök az I. Miklós püspöktől még a XIV. század derekán alapított bold. szűz Mária »aranyozott« kápolnájának[2]) nagy kiváltságokat s gazdag javakat ad. Vallásos buzgalma s gyermeki kegyelete vonzza e helyhez. E kápolnában aluszsza örök álmát édes szülő-anyja s ott kíván pihenni egykor ő maga is. Rendeli, hogy e kápolna igazgatója állandó székkel bírjon a káptalanban, méltóságra az őrkanonok után következzék, ugyanazon jogokkal, kiváltságokkal bírjon mint a prépostok. Kötelessége mindennap a kápolna főoltárán hat pap segédkezése mellett, az ünnepnapokon nagyobb ünnepélyességgel, énekes misét végezni a bold. Szűzről. Javadalmazására adja a Baranyában lévő Csobánka-előhegyet összes jövedelmeivel, földjeivel, szőllőivel.[3]) Mindez alapítványának megerősítését kéri s meg is nyeri VI. Sándortól.[4])

A másik kegyes alapítványt tevő szintén ismert név: *Lászai* János, gyulafehérvári kanonok, erdélyi főesperes, egyúttal a szent kereszt oltárának igazgatója. A XVI. század második évtizedében a magyar gyóntató tisztét viselte Rómában, szent Péter egyházában.[5]) Vallásos lelkületének s nemes izlésének méltó emlékét hagyta a gyulafehérvári székesegyház *Megholtak kápolnájá*«-ban, melyet nagy költséggel 1512-ben emeltetett.[6]) Azonban eredetileg nem ez volt a czélja. Eleinte csak egy oltárnokságot tervezett, hol a megholtak lelkeért meghatározott napokon gyászmisét mondjanak. Javadalmazá-

---

[1]) A supplicatió a *Dataria* regestáiban: Tom. 1099. f. 133. 1500. julius 7.

[2]) A püspöki vár északi részén a székesegyház mellett állott s nyolcz oltára volt. *Rupp* id. m. I. 357. l.

[3]) A donationális oklevelet egész terjedelmében közli *Koller* id. m. IV. 311—313. ll.

[4]) A supplicatió a *Dataria* regestáiban: Tom. 1034. f. 271.

[5]) *Fraknói:* Római magyar gyóntatók. *Kath. Szemle,* 1901. 391—392. l.

[6]) *Bunyitay:* A gyulafehérvári székesegyház későbbi részei s egy magyar humanista. Budapest, 1893. 22. l.

sára rendelte Mindszent, Berkenyes [1]) és Gáld községek tizedeit, melyekhez később újabb jövedelmeket csatolt. De mivel a miséknek meghatározott napokon való elmondása állandó ott tartózkodást követel, alapítványának ez irányú rendelkezését az erdélyi püspök, nagyprépost és káptalan egyetértésével oly módon változtatta meg, hogy a köteles misék bármely időben elmondhatók. Alapítványa e megváltoztatásához a szent-szék helybenhagyását kéri.[2])

Az úgynevezett *confraternitások* között első helyen említjük azt, mely a nagyváradi minoritáknak a Szentlélekről nevezett egyházában alakult Litteratus Máté és Tamás, Szabó Tamás, Horváth Márton s más világiak közreműködésével.[3]) Csányi Péter és Csányi István a nagybányai ferenczieк templomában alakítottak ilyen társulatot.[4]) Mindannyian társulatuk pápai megerősítését kérelmezik. Hangoztatják, hogy társulatuk már is sok dicséretes eredményt tud felmutatni a szegények támogatásában, az ügyefogyottak, árvák gyámolításában, a betegek ápolásában; hogy a pápai megerősítés csak növelné e jó gyümölcsöket, mert többen lépnének a társulatba. Ugyancsak megerősítésért folyamodik a pécsi *Mindszentek* egyházában létező confraternitás,[5]) valamint Krisztus-szegényeinek társasága az esztergomi székesegyházban.[6])

Jellegzetes voltuknál fogva rendkívül érdekesek azok a békepontok, melyeket a magyarországi ferenczieк nagykáptalana terjesztett megerősítés végett a római szent-szék elé. Közönségesen ismert dolog, hogy szent Ferencz két regulát követő fiai: a conventualisok és observansok vagy minoriták, kettéválásuk óta mint versenytársak, sőt engesztelhetetlen ellenségek jelentkeznek, kárára a szent ügynek, melynek szolgálatába szegődtek, kárára jó hírnevöknek s nem egyszer anyagi jólétöknek is. Végre is a viszálykodásba belefáradtak s mindkét részről keresik a békés kibontakozást. Az 1495 év őszén Váradi Péter kalocsai érsek elnöklete mellett zsinatot tartottak, melyen a két fél képviselői nagy számban jelentek meg. Békés terveiket siker koronázta, az átkos gyűlölködést,

[1]) *Ortvay:* Magyarország egyházi földleírása a XIV. században, II. 647. l.

[2]) A supplicatió a *Dataria* regestáiban: Tom. 1095. f. 216—217. 1499. aug. 7.

[3]) U. o. Tom. 1104. f. 253. 1500. okt. 31. A minoritáknak Váradon történt letelepülésének ideje ismeretlen; egy 1339-iki oklevél már itt találja őket. *Bunyitay* id. m. II. 438. l.

[4]) A supplicatió a *Dataria* regestáiban: Tom. 1104. f. 252.

[5—6]) A supplicatiók a *Dataria* regestáiban: Tom. 996. f. 108. Tom. 1098. f. 127.

ha rövid időre is, száműzték körükből, a miben nem csekély része volt Váradi Péter bölcs, sőt — ha kellett — erélyes vezetésének.

Mindenekelőtt kijelentik, hogy a conventualisok és observansok egymást testvérekül fogadják, s miként egy rendet alkotnak, úgy egy regulát is fognak követni, mindnyájan egyenlők. Majd a részletekre áttérve kimondják, hogy az observans testvér felettes hatóságának engedélyével — ki ezt mindenkor és mindenkinek köteles megadni — bármikor átléphet a conventualisok közé és viszont. Azonban a távozó rendtag köteles generálisa elbocsátó levelét bevárni, különben a guardián, kinek házába e nélkül költözött, tartozik őt visszaküldeni. A guardiánok mértékletesebben éljenek hatalmukkal, a rendtagokat csakis akkor börtönözzék be, ha nagyfokú vétséget követnének el. Az összes rendtagok különbség nélkül minden városban, faluban együtt és egyenkint szabadon koldulhatnak; kivételt csakis a budai u. n. *régi piacz* (forum ab antiquo) képez, hol az observansok meg nem jelenhetnek, mert ez ősi szokás folytán a conventualisok kiváltságos területe. Budának minden más piacza, utczája nyitva áll mindnyájok számára. Részletezvén a rájuk nézve — úgy látszik -- legégetőbb kérdéseket, ismét általánosságban szólnak s végzik közös zsinatukat. Miután egymásnak kölcsönös engedményeket tettek, kívánatos, hogy a hosszas háborúskodást a béke napjai kövessék, s hogy ez a béke állandó maradjon, végső figyelmeztetésül adják a rendtagoknak, hogy ezentúl az Isten házában, a szószéken avagy a piaczon vagy bármely helyen nem szabad egymást gyalázni, kisebbíteni, de ellenkezőleg kötelesek egymást dicsérni, magasztalni.[1])

Hogy a kiengesztelődés tartóssága biztosíttassék, a békepontokat a szentszék elé terjesztették megerősítés végett s azt el is nyerték.

Nemcsak egyházi, vallásos jellegű, hanem merőben világi természetű ügyekben is üdvösnek, hasznosnak tartják a pápai megerősítést. Mikor Erneszt Zsigmond pécsi püspök békés egyezségre lép több pozsegai előkelő nemessel, mint Cherneki Dessewffy Istvánnal, Kazári Demeterrel, Radványi Lászlóval, Békesi Györgygyel és Gelsei Kálmánnal,[2]) majd később az Ujlakiakkal[3]) a birtokaikon szedhető dézsma ügyében, mind a püspök mind a nemesek a pápa elé terjesztik az egyezséget

[1]) Mindezeket megtudjuk a *Dataria* regestáiban lévő supplicatióból: Tom. 1005. f. 122. 1495. szept. 26.

[2—3]) A supplicatiók a *Dataria* regestáiban: Tom. 982. f. 84., Tom. 993. f. 148.

megerősítés végett. Érdekes, hogy a pápa az utóbbit »motu proprio, cum conplacencia carissimi in Christo filii nostri Uladislai Ungarie regis« erősíti meg.

* * *

Törvényeink bizonyítják, máshonnan is tudjuk, hogy Ulászló s példájára a magán kegyurak is gyakran adnak javadalmat olyanoknak, kik még nem fölszentelt papok, csak a kisebb rendekben leledzenek. Még szép, ha van köztük olyan, a ki a szent-szék engedélyét kéri ki, hogy bár a javadalmat jogosan birtokolhatja, ne kényteleníttessék az egyházi rendet felvenni.

Fraknói Szalkai Lászlót hozza fel mint e szellem typikus képviselőjét. Egri püspök volt a nélkül, hogy áldozó pap lett volna. 1524-ben elfoglalta a primási széket s még mindig csak a *kisebb rendekben* volt s csak az épen Magyarországon tartózkodó Campeggio bibornok, pápai legatus tudta rábírni, hogy a felsőbb rendeket is felvévén, tőle magát püspökké szenteltesse.[1])

Szalkai esete nem áll egyedül. Szathmári György, a későbbi kanczellár, 1495-ben ura a fehérvári Szent Miklós prépostságnak mint világi ember, s mint ilyen folyamodik Rómába, hogy két más javadalmat elfogadhasson.[2]) 1497-ben már mint erdélyi prépost azért esedezik, hogy ne kelljen magát fölszenteltetnie.[3]) 1498-ban veszprémi püspök,[4]) egyúttal bírja a budai prépostságot s még mindig nem pap, sőt egy évi püspöksége után ismételten kéri a pápát, hogy ne köteleztessék a felsőbb rendek fölvételére, mert -- úgymond — papi kötelességei gátolnák kanczellári teendői teljesítésében.[5]) A hűség kedvéért azt is hozzá kell tennünk, hogy nemcsak a felsőbb rendek után nem igen törekedett, de még a püspöki székben való megerősítését sem szorgalmazta. *Electus*-nak, választott püspöknek mondja magát ez utóbbi levelében. 1501-ben elhagyja Veszprémet, hogy Kálmáncsehi Domokos örökébe lépjen, kit koronás ura aggkorában küldött a távoli Erdély lelki kormányzására. Az új püspök fogadása a váradi várban rendkívül fényes volt s páratlan a maga nemében. Négy káptalan

[1]) *Fraknói:* A m. kir. kegyúri jog tört. 216. .

[2]) A supplicatió a *Dataria* regestáiban: Tom. 1004. f. 123. - - Országos Levéltár: Liber dignit. ecclesiast. 200. l.

[3]) A supplicatió id. h. Tom. 1058. f. 294.

[4]) *Bunyitay* id. m. I. 346.

[5]) A supplicatió id. h. Tom. 1098. f. 314.

üdvözölte.[1]) »De inkább fényes mint lelkesült, mert tulajdonképen nem egy főpapnak, hanem inkább egy főúrnak beiktatása volt az a püspöki birtokokba s Bihar megye örökös főispáni székébe . . . Az új püspök . . . oda járult Szent László sírjához, de nem lépett Isten oltárához . . . nem lépett fel a szószékre, hogy onnan áldja meg Szent László városát.« [2]) Nem, mert Várad új főpapja még nem volt püspök, még egyszerű áldozó pap sem, hogy az Ur asztalánál áldozhasson. Már-már eltökélli, hogy végleg az egyházi pályára lép, már a pápa bullája is megérkezik, hogy bármely püspöktől felvehesse a felsőbb rendeket,[3]) már II. Julius pápa különös kegyeket engedélyez első miséje alkalmára, melyet szülővárosában, a gyönyörű kassai dómban fog bemutatni,[4]) s ugyanő szigorúan kötelességévé teszi a rendek felvételét,[5]) midőn Szathmári váratlanúl áttéteti magát Váradról Pécsre,[6]) s így fölszentelése egy időre megint elmarad. Több mint tíz éven át viselt már főpapi méltóságot; a fehérvári, erdélyi, budai prépostságokon, a veszprémi, váradi püspökségeken át eljutott a harmadik püspöki szék birtokába s még mindig csak »in minoribus constitutus«, a kisebb rendekben levő levita, mint maga mondja magáról.[7]) Végre 1506-ban mint pécsi püspök megtartotta első miséjét.

Szathmári példáját követi Pothami Bernát dömösi prépost, Miksa császár megbizottja a római curiánál. Mikor elnyerte prépostságát, már is engedélyt kapott, hogy öt évig a rendek felvétele nélkül élvezhesse. Mivel pedig ez az idő már végéhez közeledik, újabb hét évi halasztást kér, a mit *meg* is nyer.[8]) Bacskai Miklós egri clericus, a diplomata Bacskai Miklós öcscse, azért folyamodik, hogy bár a törvényes kort még nem érte el, javadalmat elfogadhasson,[9]) s mikor bátyja hathatós pártfogásával javadalmat kapott, hogy öt évig ne kelljen a rendeket felvennie.[10]) Két évre kéri e kiváltságot János pécsi kanonok és tolnai főesperes,[11]) öt évre Paparczi Miklós, ki Beatrix királyné jóvoltából nyerte a gaz-

---

[1]) Négy káptalan: a székes káptalan, a kis káptalan, Ker. szent János és Szent László káptalana. Az utóbbi pár évvel előbb alakult a váradhegyfoki prémontrei prépostságból.

[2]) *Bunyitay* id. m. I. 348. l.

[3]) *Theiner:* Mon. Hung. II. 564. l.

[4]) U. o. II. 563. l.

[5]) U. o. II. 569. l.

[6]) *Bunyitay* id. m. I. 352.

[7]) A supplicatio a *Dataria* regestáiban: Tom. 1098. f. 314.

[8]) *Theiner:* Mon. Hung. II. 545. l.

[9—10]) A supplicatió a *Dataria* regestáiban: Tom. 1095. f. 171.

[11]) U. o. Tom. 1034. f. 21.

dag mezőkövesdi plebánia-javadalmat.[1]) Miként előbb Bacskai úgy Miklósfi Bernát egri clericus is abban fáradozik, hogy jóllehet csak 19 éves, javadalmat elfogadhasson;[2]) míg Vas Tamás, a budai társas káptalan tagja, több évi birtoklás után azért esedezik, hogy az egyházi rendet bármely püspöktől fölvehesse.[3])

* * *

Miként a kegyúri jog, úgy a bíráskodás, az igazságszolgáltatás terén is kiváltságos állást foglalt el hazánk. Bár nem tagadhatjuk, hogy ennek kivívása hosszas küzdelembe került. A középkori egyetemes egyházjog szerint a pápa épen úgy legfőbb bírája, mint legfőbb pásztora és tanítója a népek millióinak. Világosan kifejezi e felfogást IX. Bonifáczius bullája, melyet Zsigmond királyhoz intézett, midőn ez a curiából kibocsátott idéző levelek ellen tiltakozott: »Róma . . . közös hazának és az elnyomottak menedékhelyének tekintendő.«[4]) Azonban a nemzetek korán tiltakoztak a kánonisták e tanítása ellen.

Hazánknak az egyházi bíráskodást érintő törvényei két osztályba sorozhatók. Az egyikbe tartoznak azok, melyek a perek tárgyalásának folyamatát szabályozzák, a másikba azok, melyek az egyházi bíráskodás jogkörét határozzák meg. Az előbbiek oly régiek mint maga a keresztény Magyarország. Mátyás egyik törvénye szerint hazánk már Szent István király óta él azzal a szabadsággal, hogy az illetékes bíró mellőzésével sem egyházi, sem világi ne emelhessen panaszt első fokon a római curiában.[5]) Róma azonban nem akar igényeiről lemondani s ez az oka, hogy a törvények egész tömege foglalkozik e kérdéssel.[6]) Természetesen a gyakori tiltakozások nemcsak Rómát illetik, de mindazokat az országlakosokat is, kik Róma igényeinek táplálására anyagot nyujtanak. Mátyás említett törvénye a javadalom elvesztését szabja arra az egyházira, ki már első fokon Rómához fordúl, »a kik pedig nem javadalmasok, azok főbenjáró büntetéssel lakoljanak.« A szigorú törvénynek volt is valamelyes sikere, mert az 1492-iki törvény a büntetést már enyhíti, a mennyiben csak azt rendeli, hogy az ilyetén törvénybontók »méltóan bűnhödjenek.« Az enyhítés azonban nem volt

[1]) U. o. Tom. 1072. f. 104.
[2]) U. o. Tom. 1036. f. 192.
[3]) U. o. Tom. 1018. f. 179.
[4]) Monumenta Vaticana: Ser. I. Tom. III. 180. l.
[5]) 1471. XIX. t. cz.
[6]) 1440: VI. 1445: XVI. 1447: L. 1471: XIX. 1486: XLIV. LXV. 1492: XLV. és 1498: LXIII. t. cz.

helyén való, mert az 1498-iki törvénynek vissza kellett térni a régi szigorra, s kivéve kevés kiváltságosakat, kik közvetlenül kezdhetik pörüket Rómában, minden másra azt mondja, hogy az ilyeneket »el kell fogni és a királyi felség kezébe szolgáltatni és a csonka toronyba zárni.«

A törvényeknek egy másik sora az egyházi bíróságok hatáskörét állapítja meg. Csak a kérdéses korban hozottakat érintjük. Ezek szerint olyan perek, melyekben dézsmáról, birtokjogról van szó, ha már megindíttattak volna is a curiában, visszavonandók, minthogy ezek megitélése egyedül a királyi felségre tartozik.[1]) Majd: »a végrendelet, házasság, hitbérek és jegyajándékok, papi személyek és asszonyok megverésének és fosztogatásának dolgain kívül . . . semmiféle más ügyet ne tárgyaljanak.« [2]) Ha valamely bíró túllépné e hatáskört, javadalmát veszíti. Se világi ne menjen világi ügyével egyházi bíróhoz, se egyházi ne kényszeritsen senkit, hogy világi ügyben nála keresse igazát.[3])

Igy a törvények, melyeket az országgyülés hoz. Most lássuk röviden a tényeket, melyeket az egyes ember tesz. A kettő szembeállítása nemcsak jogi viszonyaink megvilágításához fog hozzájárulni, de hamisítatlan színben mutatja be e kor fiait is. A legtöbben tisztelik a törvényt s csak feljebbvitel útján viszik ügyöket Rómába, akadnak azonban olyanok is — mint mindig — kik áthágva a törvényt, már első fokon a curiában keresnek jogorvoslást.

Pogány Zsigmond és Mátyás káplánja, a kalocsai egyházmegyéből, elfoglalták a gyulai plebániát a váradi megyében. Szerintök »canonice« üresedett meg s ők szintén »canonice« vették birtokukba. De nem igy gondolkozott Simon csanádi kanonok s Maroson-túli főesperes, ki azt vitatta, hogy a javadalom s igy annak adományozása is hozzá tartozik. A dolog perre került. Alattyáni Miklós felszentelt sebastei püspök, váradi nagyprépost és a váradi püspök vicariusa, az ügy megvizsgálásával Váradi Mihály kanonokot bizta meg, ki *baccalaureus* létére [4]) a jogtudományokban nagy jártassággal birt. Ez Simon javára döntött s kiközösítés büntetése alatt hagyta meg a gyulai plebánia birtokosainak, hogy távozzanak. Minthogy pedig nem távoztak, Váradi Mihály valóban kiközösitette őket. Pogány Zsigmond azonban még most sem hiszi elveszettnek

[1]) 1486: XLIV. és XLVI. t. cz.
[2]) 1492: XLVI. t. cz.
[3]) 1498: LX. LXI. LXII. t. cz. — V. ö. *Fraknói:* A m. kir. kegyúri jog tört. 228 és köv. ll.
[4]) V. ö. *Bunyitay:* A váradi püspökség tört. II. 161—162. l.

ügyét s káplánjával együtt megföllebbezi az itéletet a római curiához, a kiközösítés feloldását és új bíróság kiküldését kérve.[1])

A curiához appellálnak a nyulak-szigeti domonkos-rendi apáczák is. Jobbágyaik viszályba keveredtek az ágoston-rendiek jobbágyaival. Az esztergomi érsek vicariusa az ágostoniak javára itélt s nemcsak az apáczák jobbágyait, hanem kolostorukat is kiközösítéssel sujtotta. Föllebbezésükben az itélet feloldását, új bíróság kiküldését s egyúttal kiváltságos állásuk megerősítését is kérelmezik, melyet a vicarius itéletével megsértett.[2]) Kevéssel utóbb újra Rómában találjuk az apáczákat, a mikor is kiváltságaik értelmében már első fokon ott indítják meg a pört Zsigmond pécsi püspök ellen, ki javaik nagy részét erőszakosan elfoglalta.[3])

Hosszadalmas pöre volt Paparczi Miklós mezőkövesdi plebánusnak, ki — mint már említettük — Beatrix királynétól nyerte gazdag javadalmát.[4]) Még nem bírja az egyházi rendeket, plebániájának jogait és jövedelmeit, mindazonáltal merészen és állhatatosan védelmezi. Plebánia-egyházában volt egy oltárnokság szent Miklós tiszteletére, melynek javai közé tartozott egy a város határában levő malom is. Lukács káplán azonban ezt magának tulajdonította s ebből keletkezett a pör. A közösen választott bíróság Lukács kárára itélt, mire ez az egri püspök vicariusához föllebbezett, ki az első bíróság itéletét változatlanúl helybenhagyta. Lukács azonban most sem engedett, sőt szitkokkal illetett plebánust, vicariust, mindenkit; miért is Paparczi a makacs ember ellen Rómában keresett segítséget.[5]) Azonban béke most sem lett. Mert jóllehet Lukács már hajlandó volt a vitás malmot átengedni, ha Paparczi megtéríti mintegy nyolcz arany forintnyi költségét, melyet a malmon eszközölt javítások, tatarozások okoztak, a plebánus erre nem volt hajlandó, sokallotta a nyolcz forintot. Ujabb megbizatást kér az egri vicarius számára olyan utasítással, hogy Lukács necsak a malmot adja vissza, hanem az időközben elmaradt hasznot is térítse meg.[6])

Míg Paparczi a jelen esetben a magyar törvények szellemében járt el, a mennyiben csak föllebbezés útján vitte ügyét a curiába, nem úgy a következőben. Itt egyenesen Rómához

---

[1]) A supplicatió a *Dataria* regestáiban: Tom. 996. f. 189.
[2]) A supplicatió a *Dataria* regestáiban: Tom. 983. f. 87.
[3]) U. o. Tom. 996. f. 1.
[4]) Évi jövedelme 100 arany forint.
[5—6]) A supplicatiók a *Dataria* regestáiban: Tom. 1074. f. 237. és Tom. 1076. f. 276.

fordúl, hogy küldjön ki a pápa bírákat, kik nem volnának mások, mint az egyik ő maga, a másik az egri vicarius. Az ügy fölöttébb érdekes, ránk nézve meg épen értékes, mert a napnál világosabban igazolja mindazt, a mit a szerzetesek életéről már elmondottunk. A szigorú életű karthauziakról van szó. Mezőkövesd közelében *in Silvis* állott a bold. Szűz tiszteletére emelt kolostoruk, melynek birtokai közé tartozott egy malom is ugyancsak Mezőkövesden, Paparczi Miklós birodalmában. Az általános erkölcsi elernyedés korában a karthauziak is úsznak az árral, ott hagyják egyhangú, komor kolostorukat, az emberek társaságát keresik, a város tőszomszédságába mennek, a malom körül kis házakat építenek, éjjel-nappal bennök tanyáznak, hova szabad bemenetele van férfinak, asszonynak, s hol nem egyszer botrányos dolgok történnek az ájtatos lelkek kárhozatára. Még más bűnük is van a karthauziaknak. Van egy kis kápolnájuk a város közelében, mely a joghatóságot tekintve a plebánus alá tartozik. Ők azonban mit sem törődve a felettes hatósággal, azt mondják, hogy exemptus a kápolnájok s plebánusi jogokat gyakorolnak a hívekkel szemben. Mindezek elszámlálása után esedezik Paparczi, hatalmazza fel a szent-szék őt és az egri vicariust, hogy végérvényesen ítélhessenek, hogy a karthauziakat a kápolna körül az őket jog szerint megillető térre szorítsák, a malom körüli lakásokból mint megannyi botrányfészekből kiűzzék s az elhagyott kolostorba visszakényszerítsék.[1])

Hazai, tehát törvényes forum megkerülésével keresi igazát Stefancsik István, Zágráb-egyházmegyei pap is, szent Bernát kápolnájának igazgatója Ludbreg városában.[2]) De nagy az ő baja, s talán mert gyorsabb orvoslást vár a római curiától, fordúl mindjárt oda. Igaz szívvel szolgálta az Urat, — panaszolja a pápa előtt — tiszteletben, becsülésben állott a kis városban. Most azonban bizonyos Thuróczi, Thuróczi Bernát és János nemes emberek, megtámadták a kápolnát, szent edényeit, ruháit elvették, javadalmát lefoglalták, őt magát a saját házából kiűzték. A becsületén ejtett sérelem orvoslását, javaiba való visszahelyezését kérelmezi.[3])

Papi személy az a két zágrábi folyamodó is, ki püspöke ellen emel panaszt Rómában. Az egyik Konrádfi Lénárt, a szent kereszt oltárának, a másik Fábri Benedek, szent Katalin oltárának igazgatója a Zágráb-egyházmegyei Nedelicz-

[1]) A supplicatió a *Dataria* regestáiban: Tom. 1076. f. 137.

[2]) Ludbreg a mai Kőrös megyében. Plebánusa előfordúl már a pápai tizedjegyzékben is. *Ortvay* id. m. I. 2. 756. l.

[3]) A supplicatió a *Dataria* regestáiban: Tom. 1088. f. 282.

ben,[1]) kik mindketten bár pápai engedélylyel, de nem az illetékes püspöktől vették fel az egyházi rendet. Zágráb nagynevű főpapja, a szigorú erkölcsű Thúz Osvát,[2]) nem engedi őket javadalmaikba, mivel kételkedik, vajjon valóban pápai engedélylyel szenteltették-e fel magukat. Csakhamar hozzájuk csatlakozik még Korponai Mihály is ugyanazon ügyben. Mindhárman pápai bírák kiküldéseért esedeznek, kik megvizsgálván ügyöket, bizonyítsák felszenteltetésüket.[3])

Nagy bajban van Magyar Pál is, a taladi minoriták laikus frátere. Tizenhét évig szolgálta már kolostorukat mint »cellarius sive canaparius.« Azonban boldog megelégedését megzavarta a minoriták generális vicariusának, Laszkai Osvátnak Taladra[4]) jövetele. Szigorúan meghagyta a fráternek, hogy ne barátkozzék a conventuálisokkal, ne menjen hozzájuk enni-inni, se ne fogadja őket a saját cellájában. Minthogy pedig a fráter, bár mindent igért, semmit sem tartott meg, a generális kitette a kolostorból. Kétségbeesett helyzetében nem kér kevesebbet, mint hogy a pápa kényszerítse Osvát generálist, ha megátalkodnék szándékában, még excommunicatióval is, hogy őt a kolostorba visszavegye.[5])

Közvetlenül Rómában keresi igazát János domonkosrendi szerzetes. Szegedről utazott Olaszországba; már a Dráváig jutott, mikor egy kis faluban a bíróhoz tért be éjjeli szállásra. De szerencsétlenségére, mert a bíró fia Balázs, több társával rátört, s míg minden vagyonából kifosztották, őt magát félholtra verve hagyták. A gonoszok példás megbüntetését kéri.[6])

Bonyodalmas pöre volt Laki Péter[7]) pécsi nagyprépostnak több előkelő nemessel, mint Patachi Antallal, Kálmán és Péter testvéreivel, továbbá Alaghi Dénessel bizonyos kölcsönösszeg miatt. Az ügy eldöntését az esztergomi vicariusra bízták, ki a nemesek javára döntött. A vesztes nagyprépost fellebbezett s így került a pör ugyancsak Esztergomban Mihály olvasó kanonok[8]) és Pesti Gergely[9]) az egyházjog licentiátusa

[1]) Nedelicz Zala vármegyében. A Szentháromság tiszteletére szentelt plebánia egyháza, melyben ez oltárnokságok voltak, ma is létezik. *Ortvay* id. m. I. 2. 734. l.

[2]) *Pray:* Specimen Hier. Hung. II. 355. l.

[3]) A supplicatió a *Dataria* regestáiban: Tom. 988. f. 77. és 81.

[4]) Talad a veszprémi egyházmegyében, Zala vármegyében, hol híres pálos-kolostor is létezett. *Ortvay* id. m. I. 2. 798. l.

[5]) A supplicatió a *Dataria* regestáiban: Tom. 1039. f. 20.

[6]) U. o. Tom. 987. f. 200.

[7]) V. ö. *Koller* id. m. IV. 511. l.

[8]) Alkalmasint Peleskei Mihály, ki 1500-ban már éneklő kanonok volt. *Kollányi* id. m. 121. l.

[9]) *Kollányi* id. m. 120. l.

elé. Itéletükből újabb per keletkezett. A perköltségeket egyik fél sem akarta megtéríteni, miért is maguk a bíráskodó kanonokok fordúlnak a pápához, hogy bízza meg a vicariust követeléseiknek — ha szükéges volna — excommunicatióval való támogatására.[1])

A hazai forum mellőzésével emel panaszt Rómában a már ismert Pothami Bernát dömösi prépost a maga jobbágyai ellen, kik vonakodtak köteles dézsmájukat beszolgáltatni.[2])

Csák Mihály váradi világi elvesztette pörét az első forumon s így föllebbezés útján kerűl ügye a római curiához. Egy malom miatt viszályba keveredett Ker. szent János váradi káptalanával. Balázs, a Megváltóról czímzett csanádi prépost és Májas Mihály csanádi főesperes a káptalan javára ítéltek. Csák Mihály nem nyugszik meg az itéletben, új bíróságot kér, melyben világiak is legyenek, kik az ő felvilágosításait is hallgassák meg.[3])

Ujlaki Benedek deák, András deákot, a budai vár egyik alkalmazottját, Péter bácsi kanonok elé vitte; ez azonban nem fogadja el bírájának Pétert, mivel az a gyanuja, hogy Péter tulajdonképen nem is kanonok, miért is más bíró kiküldését kéri.[4]) Ugyanígy tesz Laczkó István világi is a pécsi egyházmegyéből.[5])

A curiához föllebbez Figadi Fülöp is, ki 10 aranynyal tartozik Antalfi Jánosnak, ki — mint Fülöp állítá — csak mutatja magát Madocsa apátjának, mert valójában nem az. A kitűzött időben nem fizethetvén, János apát az esztergomi érseki szék elé vitte, s jóllehet már késznek nyilatkozott a fizetésre, biztosítékképen összes javait lefoglalta. Ujabb bíróságot és újabb itéletet kér.[6])

Egy közönséges zálog-ügy a harczok mezejére vezet, hogy lássuk eleink vére hullását a félhold elleni hős küzdelemben. Ugyanekkor egy dominikánus barát türelmetlensége egy történeti nevezetességű családunk életébe enged bepillantást. A két eset együttvéve politikai történetünk tüzetesebb megismeréséhez járúl egy porszemmel.

Ismeretes, hogy Jakub boszniai basa az 1493 évben, nyár derekán, Stájerországban rabolt, s gazdag zsákmányával,

---

[1]) A supplicatió a *Dataria* regestáiban: Tom. 1038. f. 122. 1497. julius 10.
[2]) U. o. Tom. 1022. f. 260. 1496. szept. 18.
[3]) U. o. Tom. 996. f. 73. és 162.
[4]) A supplicatió a *Dataria* regestáiban: Tom. 994. f. 70.
[5]) U. o. Tom. 1007. f. 16.
[6]) U. o. Tom. 1050. f. 37.

melynek tekintélyes része rabszíjra fűzött keresztényekből állott, Horvátországon át már hazatérőben volt, midőn Derencsényi Imre horvát bán, Frangepán Bernát biztatására Udbinánál útját állotta. Frangepán a küzdelem hevében megfutott s ezzel a már félig kivívott diadalt vereséggé változtatta. Ötezer magyar vitéz maradt a csatatéren, köztük a bán fia is, míg maga a bán és Frangepán Bernát testvéröcscse Miklós, Jakub fogságába estek.[1]) A bánt életben hagyta, hogy gyönyörködjék fájdalmában, midőn fia levágott fejét elébe viteti; Frangepán Miklósnak megkegyelmezett, hogy gazdag váltságdíjat zsarolhasson ki családjától.

Az udbinai szerencsétlenség megdöbbentette a kevéssel utóbb Budára gyülekező urakat; híre elhat a pápa udvaráig,[2]) s VI. Sándor maga siet letörölni a szerencsétlenség fakasztotta könnyeket, midőn felemeli kérő szavát Bajazet szultánnál a magyar foglyok érdekében,[3]) midőn lelkesen támogatja a férje életéért remegő Frangepán Erzsébetet a váltságdíj előteremtésében.

A török Frangepánért tizenkétezer aranyat vagy valamelyik gazdagabb uradalmát követelte. Erzsébet, hogy ez összeget lefizethesse, azon háromezer aranyat szorgalmazta, melyet néhai Hennigh Jánosnak, Szomszédvár urának[4]) adott volt kölcsön, ki zálogképen több faluját lekötötte. Azonban Hennigh özvegye Zsófia — férje a törökök ellen hadakozván lelte halálát — nem hajlandó fizetni. Erzsébet erre Ulászló királyhoz fordúl, ki meg is bízza ama részek bánjait, hogy ha János úr özvegye fizetni képtelen volna, birtokaiból elégítsék ki Erzsébetet. Zsófia azonban és fia, az elhalt Jánosnak egyedüli és általános örököse, úgy körűlveszik a bánokat, hogy a király parancsát nem hajtják végre. Erzsébet itthon nem találván segítséget, a pápához fordúl s tőle kéri egy bíróság kiküldését. A pápa meg is bízza a modrusi és zengi püspököket, meg Jakab nonai prépostot, kik úgy itéltek, hogy Zsófia köteles a háromezer aranyat hatvan nap alatt megfizetni. Ez azonban még mindig vonakodik, miért az aggódó Erzsébet újra VI. Sándorhoz fordúl s férje érdemeire hivatkozva kéri, hogy bízza meg a magyar királyi udvarban tartózkodó követét, Orsini teanói püspököt, hogy a véget érni nem akaró pört

[1]) *Bonfini:* V. III. 726—728. — *Istvánffy:* II. 27. — *Katona:* Hist. Crit. XVII. 549. l.

[2]) *Theiner:* Mon. Hung. II. 541. l. — Orsini legatus megbízó levelében fájó szívvel emlékezik a pápa a horvátországi eseményekről.

[3]) *Bonfini:* V. III. 728.

[4]) V. ö. *Fraknói:* Erdődi Bakócz Tamás élete, 172. l.

fejezze be valahára.[1]) A teanói püspök sikerrel járt el megbizatásában. Nemcsak Zsófiát kényszeríté a kölcsön visszafizetésére, hanem azt is kivitte a királynál, hogy az 1495-ben Móré Fülöp útján kötött fegyverszünet egyik sarkalatos feltétele teljesíttessék s az 1493-ban foglyúl esett Derencsényi és társai, köztük Frangepán Miklós, szabadon bocsáttassanak.[2])

Frangepán kiszabadult fogságából s személyesen járt Rómában, hogy a pápa hathatós pártfogását megköszönje. De nemcsak ezt végezte, hanem egy más fontos ügyet is.

Még török rabságban sínlődött, mikor Botka Tamás szegedi dömés[3]) azért folyamodott Rómába, hogy Frangepán nejét Erzsébetet, kevéssel előbb még Monoszlai Csupor István özvegyét, s mindazokat, legyenek egyháziak vagy világiak, nemesek vagy nem nemesek, férfiak vagy asszonyok, kik a dömések birtokai egy részének erőszakos elfoglalásában segítették, addig is míg a per eldűl, kiközösítéssel sujthassa. Idézze a pápa — úgymond Botka Tamás — római törvényszéke elé Erzsébetet, illetőleg férjét, hogy adjanak számot erőszakoskodásukról.[4]) Világos, hogy Tamás atya a magyar törvényeket figyelmen kívül hagyta; hogy csak egyet említsünk, vétett ama törvény ellen, mely tiltja az egyháziaknak, hogy a pör folyamata alatt átkot vagy kiközösítést ne mondjanak ellenfeleikre.[5]) Mindazonáltal János bibornok teljesíthetőnek találta Tamás kérését.

Ez volt a másik ügy, melyet szerencsésen elintézett Frangepán római látogatása alkalmával. Nem jelenhetett meg előbb — mondja — a pápa színe előtt, mivel a törökök ellen hadakozván, fogságukba esett. Tamás atyát nem az igazság szeretete, hanem a személye elleni vak gyűlölet vezette, miért is a neki adott különös jogok visszavonását kérelmezi.[6]) S nem is két hónap multán, ugyanazon curiában, hol Botka Tamás a kiközösítés jogát nyerte, a megvádolt, de tisztának talált Frangepán kérésére visszavonják azt, még mielőtt az ügy nagyobb hullámokat vethetett volna.

---

[1]) Mindezeket megtudjuk Erzsébet supplicatióiból a *Dataria* regestáiban: Tom. 987. f. 230. és Tom. 988. f. 93. a—b.

[2]) *Bonfini*: V. V. 749. — *Istvánffy*: III. 42. l. — *Katona* id. m. XVII. 708—716. ll.

[3]) A szegedi dömések kétszer is előfordulván a curiában, azon feltevésre kell jönnünk, hogy a dömeseknek Szegeden is volt kolostoruk, jóllehet a történetírás nem tud róla.

[4]) A supplicatió a *Dataria* regestáiban: Tom. 1009. f. 153. 1496. január 16.

[5]) 1486: XXVIII. t. cz.

[6]) A supplicatió a *Dataria regestáiban*: Tom. 1011. f. 295. 1496. márcz. 10.

Maradjunk a harcz mezején. De az ellenfelek már nem török és magyar vitézek, hanem magyar harczol a magyar ellen, a koronás király a hűségről megfeledkezett alattvalója ellen. Száz és egy oka volt annak, hogy Ulászló forma szerint ostrom alá vétette Ujlaki Lőrincz várait. Mind Ujlaki, mind barátai: Kishorváth János, Bánffi Lőrincz, Beriszló Bertalan vránai perjel, átkai voltak a szomszédoknak, különösen a kalocsai érseknek, a pécsi és szerémi püspököknek. A király e főpapok panaszai, de főképen Ujlaki engedetlen, tiszteletlen viselkedése miatt[1]) az 1495 év nyarán formaszerint háborút indított Ujlaki ellen.

E nem várt förgetegre egymásután elhagyták barátai s siettek a királyhoz hódolatuk bemutatására. Köztük volt Beriszló Bertalan is, ki azonban a király megnyert kegyével nem soká dicsekedhetett. A király hadai sorra kiostromolták Ujlaki várait, úgy hogy végre is jónak látta bűnbánó arczczal járulni Ulászló elé s bocsánatért, kegyelemért esdekelni. S míg egyfelől magát ártatlannak mondta, addig másfelől minden gonoszságot egykori barátaira, főkép a vránai perjelre háritott, kik gonosz tanácsaikkal rossz útra térítették s most a balsors napjaiban magára hagyták. A király Ujlaki e vallomására Beriszlót tüstént elfogatta s bilincsekbe verve Budára vitette.[2])

Hagyjuk el az elkobzott javai visszaszerzésében fáradozó Ujlakit, kövessük a vránai perjelt, az ő sorsa érdekel most minket. Némely írók azt mondják, hogy gonoszságaiért haláláig a temesvári börtönben sínlődött, mások azt állítják, a mit azonban már Bonfini sem hisz, hogy a Dunába fojtották.[3])

E bizonytalanságnak véget vetendők, a kezünk ügyébe eső szálakat összeszedegetve, megpróbáljuk élete folyását tovább szőni egész haláláig. Mert vannak ily szálak s nem is olyan gyöngék.

A vatikáni levéltárban van egy supplicatió, mely azt bizonyítja, hogy Beriszló Bertalant sem a Dunába nem fojtották, sem örökös börtönre nem vetették, hanem 1499-ben már szabad volt s újra ura a vránai perjelségnek. Maga mondja ezt magáról s e pontban nem volt oka nem igazat mondani. Négy évig tartó fogsága az oka, hogy csak most keres orvoslást a római curiában. 1495-ben történt — mondja a perjel — hogy Zsigmond pécsi püspök és főispán, kinek

[1]) Ujlaki, Ulászló királyt bizalmas beszélgetéseiben *ökör*-nek szokta czímezni s ez a király fülébe jutott. *Bonfini* V. IV. 741. — *Katona* id. m. XVII. 699.

[2–3]) *Bonfini* V. V. 749. — *Katona* id. m. XVII. 703. l.

pedig »a papi élet tündöklő fényének, az erkölcs paizsának« kellene lenni, más hatalmasokkal, mint Drághfy Bertalan erdélyi vajdával, Somi Józsa temesi gróffal, birtokaira rontott.[1]) Maga sem tudja, hogy miért. Perjelsége birtokait mindig hűen védelmezte, nem egy részöket a töröktől visszaszerezte, sőt nagyobbította is. És mégis Zsigmond püspök a király előtt hazaárulással, felségsértéssel vádolta. A mondott évben egy napon fegyveresekkel jelent meg a prioratusban, s a priort, a ki pedig köztudomásúlag minden egyházi joghatóság alól ki van véve, bilincsekbe verette, fogságra hurczolta. A támadók a prioratus értékes butorait, arany, ezüst ékszereit, drága ruháit elrabolták s maguk között szétosztották; várait, városait, falvait, birtokait elpusztították, elfoglalták s nem egy részöket most is elfoglalva tartják. Véghez vitték pedig mindezt a király tudta és engedelme nélkül. Mikor pedig e dolgok híre Magyarországra is eljutott és a királyi udvarban ügye megvizsgáltatván, ártatlannak találtatott, megszabadult bilincseiből, . . . »quo videt Sanctitas Vestra, quanta mala et incommoda avaritie cecitas in oratorem intulere, et sic amor sceleris facit, quod hospes non est ab hospite tutus, non socer a genero« . . . sóhajt fel a perjel. E sok méltatlanság után azzal a kérelemmel járúl ő szentségéhez, hogy találjon alkalmas módot a jóhírnevén, becsületén ejtett sérelem orvoslására s bízzon meg derék férfiakat, kik érdem szerint itéljenek azok felett, kik szégyenletes romlásának okozói voltak.[2])

Üdvös szabálya a történetírásnak, hogy ha itéletében tárgyilagos akar maradni, nem szabad csak az egyik fél szavaira hallgatnia. Hová jutnánk, ha a szóban forgó esetet csakis a perjel szavai után itélnők meg. Ezek szerint ő maga az üldözött ártatlanság, ellenségei vak dühének szerencsétlen áldozata, míg a pécsi püspök vagy épen Drághfy, Somi, e törökverő hősök, e szomorú időkben a királyság és kereszténység ritka, jeles bajnokai, közönséges rablók. De nagyon is jól tudjuk, mily gonosz volt a perjel, hogy sem isteni, sem emberi törvény nem volt előtte szent, hogy rabolt, fosztogatott s így a kapott bilincsekben tetteinek méltó bérét vette. Mindazonáltal egyet mégis hitelesnek kell elfogadnunk szavaiból, azt t. i. hogy a panaszlevél benyujtásakor már szabad volt és

[1]) *Bonfini* szerint (V. V. 749.) a király Beriszló elfogatását Somi Józsára, *Pray* szerint (Dissertatio de prioratu Vranae, 58.) Somi Józsára és Drághfy Bertalanra bízta. Azt hiszszük, e pontban a perjel érdemel hitelt, ki az említettek mellett Zsigmond püspököt is megnevezi.

[2]) A nevezetes supplicatió a *Dataria* regestáiban: Tom: 1080. f. 86. **1499.** julius 30.

ismét ura perjelségének, mert itt épen nem állott a saját érdekében igazat nem mondani. Mi pedig kitűzött czélunkhoz képest épen erre az egyre helyezünk súlyt.

A pápa Beriszló ügyének elbírálására a kalocsai érseket, továbbá a váczi és erdélyi püspököket rendelte, a tényleges vizsgálatot pedig ezek megbizásából Garai Briccius bácsi őrkanonok, a szépművészetek tudora teljesítette.[1])

Ha nem ismernők is a supplicatiót, máshonnan igazolhatnók állításunkat. Míg ugyanis az 1495—1499 években, tehát fogsága idején, mikor Bálint viselte a perjeli méltóságot,[2]) nevével nem találkozunk, addig a következő években az ország hivatalos főméltóságai között ismételten megtaláljuk. Ott van 1499-ben, mikor a Lengyelországgal kötött szerződést megerősítik,[3]) ott 1505-ben, mikor a Rákoson ama nevezetes és következményeiben messze kiható törvényt hozzák, hogy a Jagelló-ház magvaszakadtával idegent többé a trónra nem ültetnek.[4]) Találkozunk vele 1507-ben, mikor II. Julius pápa Bakócz Tamás esztegomi, Frangepán György kalocsai érsekeket és Szathmári György pécsi püspököt bírákúl rendeli azon vád megvizsgálására,[5]) melyet egyes világiak támasztottak a perjel ellen, mintha egy bizonyos asszony meggyilkolásában része lett volna. 1511-ben már kellemesebb körülmények között találjuk. Háromezer aranyat ad kölcsön Herendi Miklósnak, a pécsi várban lévő, Ker. szent Jánosról czímzett társas káptalan prépostjának, oly feltétellel, hogy ez összeget köteles ugyanazon év Boldogasszony napjáig visszafizetni. Ha pedig erre Herendi képtelen volna, úgy a budai káptalan előtt tett vallomásában több névszerint megnevezett birtokát zálogúl köti le.[6])

Eddig szólnak értesüléseink Beriszló perjelről. 1512-ben már nincs életben. Mert midőn Ulászló ugyanezen év október hónapjában Tahi Jánost, épen Beriszló Bertalan végső rendelkezéséből — »ex certa et ultimaria testamentaria dispositione . . . Bartholomaei prioris Auranae« — a Herendi Miklóstól

[1]) *Katona* id. m. XVIII. 181—185.

[2]) *Pray:* Dissertatio historico-critica de prioratu Vranae. Viennae, 1773. 62. l.

[3]) *Katona* id. m. XVIII. 181—185. l.

[4]) *Battyány*: Leges eccl. I. 562. — *Pray* id. m. 57—61. — *Katona* id. m. XVIII. 425.

[5]) A bullát a pápai levéltárból közli *Koller* id. m. V. 19. Téved *Szalay* (Magyarorsz. tört. III. 411. 97. jegyzet), midőn e bullára czélozva, azt a fentebbi supplicatióval hozza kapcsolatba, mert mind a kettőben más-más dologról van szó.

[6]) A budai káptalan oklevelét közli *Koller* id. m. V. 26.

zálogba vett javak birodalmába bevezeti, már mint megholtról tesz említést: Venerabilis et magnifici *quondam* domini Bartholomaei.« [1])

Azt hiszszük, ezekkel tisztáztuk a kérdést. Kétségtelen, hogy Beriszló Bertalan előkelő családi összeköttetéseinél fogva [2]) bukása után nemcsak fogságából szabadult meg s visszanyerte perjeli méltóságát, de még a király kegyével is dicsekedhetett annyira, hogy ez még halála után is tisztelve emlékét, teljesítette végső akaratát.

TÓTH-SZABÓ PÁL.

---

[1]) A pozsonyi káptalan levéltárából közli *Koller* id. m. V. 28.
[2]) *Pray* id. m. 57—61. l.

TÖRTÉNETI IRODALOM.

A magyar honfoglalás kútfői. A honfoglalás ezredéves emlékére a M. Tud. Akadémia megbízásából szerkesztették *Pauler Gyula* és *Szilágyi Sándor* r. tagok. Kiadja a M. Tud. Akadémia. Budapest. 1900. Franklin-társ. kny. Nagy 4-r. VIII, 877 l.

III.*)

Keleti kútfők. Összeállította, fordította és jegyzetekkel kisérte *gróf Kuun Géza.*

A magyar honfoglalás kútfőinek második csoportját az egykorú és közelkorú *keleti írók* tudósításai teszik, melyeknek összeállítását a nálunk e feladatra leghivatottabb ember, gróf *Kuun Géza* kiváló orientalistánk végezte. A gyüjteménybe fölvett s részint arab, részint persa nyelven író szerzők, egynek kivételével, mindnyájan Persiában éltek, még pedig olyan korban, mikor a khalifák birodalmának lakosai (utazók, kereskedők, követek) már régóta jártak-keltek — egyebek közt — a Kaukázus fölött s a Káspi- és Fekete-tenger északi partvidékein, továbbá az Ural, Volga, Don és Dneszter folyók mellékén elterülő tartományokban, és annyira a mennyire megismerkedtek a mai Oroszországnak déli részén lakott különböző népekkel. Végső elemzésükben az ezen úton szerzett korábbi, vagy későbbi értesüléseken alapulnak azok a följegyzések, melyeket az arab és persa írók munkáiban találunk az említett területen lakott népekről.

A keleti kútfőknek nagytudományú kiadója az itt szóba jöhető arab és persa írók munkáiból — igen helyesen — nem csupán azokat a részeket vette föl a gyüjteménybe, melyek egyenesen a IX. és X. századbeli *magyarságról* szólnak, hanem azokat is, melyek az őseinkkel *rokon* és velök *érint-*

*) A II. közleményt: *Pecz Vilmos* birálatát a byzanczi történetírókról. olv. *Századok*, 1903. 160 és köv. ll.

kező népeket tárgyalják. Az ilyen irányú kiválasztásnak helyes vagy szükséges voltát, úgy hiszem, fölösleges volna bővebben magyarázni és indokolni a magyar őstörténet búvárainak és kedvelőinek. Valamint azt is nagyon helyesen és czélszerűen tette a tudós kiadó, hogy a kiválasztott és fölvett írókat, a szerint, a mint a nálok található adatok vagy tudósítások más és más eredetűek, *négy* külön csoportba osztotta és e szerint tárgyalja őket. — Az íróknak eredetiben és magyar fordításban közölt szövegeit mindenütt külön *bevezetés* előzi meg, hol az illető szerzőknek életrajzi adatait, munkáiknak ismertetését és jellemzését, forrásaiknak kiderítését s más írókhoz való viszonyukat találjuk, — s mindezt az idevágó szakirodalomnak tökéletes ismerete és a legszélesebb körű kutatás alapján előadva.

Az I. csoportban azokat a keleti írókat találjuk, a kik *Dsajháni* elveszett nagy munkájából merítették bennünket érdeklő tudósításaikat. Ezek időrendben: *Ibn Roszteh*, *Gurdézi* és *El-Bekri*, a kiknek Dsajháníhoz való ilyen természetű viszonyát a tudós kiadó eléggé meggyőzően kimutatta és bebizonyította. Ez oknál fogva a nevezett három író följegyzéseinek vizsgálatánál és méltatásánál *Dsajháni* személye és munkája lép előtérbe, kiről a tudós kiadó bevezetéséből megtudjuk, hogy két számánida fejedelemnek, t. i. I. Iszmailnak (uralk. 892—907) és II. Naszrnak (ur. 914—943) vezíre volt s munkáját valószínüleg a 907 év előtt írta. Hozzátehetjük, hogy teljes neve: *Abu Abdallah Mohammed bin Ahmed al-Dsajháni* s hogy Ibn-al-Athirnak »Kámil-et-tevárikh« cz. munkája szerint a hidsre 330-ik évében (= 941. szept. 26 — 942. szept. 14.) halt meg egy földrengés következtében.[1]) A mi munkája létrejöttének *módját* és *korát* illeti, talán nem lesz fölösleges, ha alkalmilag közlöm röviden egy török tudósnak erre vonatkozó, de eddig még senkitől nem említett sorait, melyek egy kissé másképen adják elő a dolgot.

Ugyanis *Mohammed Sevki* a Konstantinápolyban megjelenő *Medsmua-i-Funún* (Tudományos Gyüjtemény) cz. folyóirat 4. évfolyamában (1283 = 1866—67) egy tanulmányt közölt az arab geographusokról, s ebben a többek közt így ir Dsajháníról: »A minden irányból érkező utazókat magához hívván, az általok bejárt és meglátogatott országoknak állapotairól kikérdezte őket. Az ilyen módon szerzett *ismeretek és értesülések az ő rendeletéből összegyüjtetvén és írásba foglaltatván*,

[1]) Olv. *Barbier de Meynard* czikkét: Journal Asiatique, V. Série, Tome I. 221. l.

egy »Kitáb-el-meszálik fi marifet-ül-memálik« című *könyv szerkesztetett.* Azonban *mielőtt az említett könyv befejeztetett volna, ő maga meghalt s a könyv ennek következtében csonkán maradt.*« (41. sz. 284. l.) Ez előadás szerint tehát *Dsajháni* csak *értelmi szerzője* volna a munkának, mely a 942 évvel befejezetlenül maradt.

Nem tudom, min alapszik *Mohammed Sevki* előadása, de ha tényleg így áll a dolog, akkor aligha tartható fen továbbra is *Chwolson*-nak az a véleménye, hogy *Ibn Roszteh 913 előtt* írta volna a maga munkáját. A nevezett orosz tudós különben is csak abból a körülményből következtette ezt, hogy Ibn Roszteh *nem emlékezik meg* az oroszok expeditiójáról a Káspi-tenger partvidékeire, mely a 913 évben történt. Nekem azonban az a meggyőződésem, hogy nem azt kell valamely következtetés alapjául venni, a mi *nincs* meg a régi író munkájában, hanem azt, a mi *megvan* benne; nem az az irányadó, hogy mit *nem mond*, hanem az, hogy mit *mond.* Mert *nem létező* alapra igen bajos építeni.

Különben is Ibn Roszteh egész határozottan *mond* olyan valamit, a mit 913 előtt semmiesetre sem írhatott volna, mint ezt ebben a részben ő nála hitelesebb forrásból jól tudjuk. Ugyanis azt olvassuk nála, hogy a *bolgárok fejedelme* Almus, *mohammedán* vallású s hogy »*a legtöbb bolgár* az iszlám vallást tartja, s lakhelyeiken *mecsetjeik, iskoláik, müezzinjeik s papjaik* vannak«, — vagyis a bolgárok országában immár az iszlám az uralkodó vallás. Ámde az e részben leghitelesebb tanutól, *Ibn Fadhlan*-tól tudjuk, hogy épen ez az Almus fejedelem volt az, a ki Muktedir khalifától olyan egyéneket kért, a kik népét a vallás dolgaiban oktassák, az iszlám törvényeivel megismertessék s számára mecseteket építsenek. E kérelme teljesítése végett járt nála 922-ben az a követség, melynek Ibn Fadhlan is tagja volt. A bolgár fejedelem és népének egy része ebben az évben már mohammedán volt ugyan, de azt is tudjuk, hogy csak nehány év óta; mert ez az áttérés már *Muktedir* khalifasága idejében történt (l. A m. honf. kútfői, 202. l.), a mi Kr. u. 908-ban kezdődött (uralkodott 932-ig). Nagyon valószínű, hogy ennek az áttérésnek ideje inkább a 922 évhez esik közelebb, mintsem a 908-hoz, úgy hogy *a 913-ik év előtt* az iszlám vallása a bolgároknál semmiesetre sem lehetett még olyan virágzó állapotban, a minőben *Ibn Roszteh* feltünteti, — a miből nézetem szerint az is következik, hogy Ibn Roszteh csak *922 után* írhatta munkáját. Sőt ha igaza van *M. Sevki*-nek abban, a mit Dsajhániról és könyvéről mond, akkor Ibn Roszteh valószínüleg csak 942 után írt. Nem mon-

dok, mert ez idő szerint nem mondhatok határozott véleményt Dsajháni és Ibn Roszteh munkáinak keletkezése idejéről; de viszont elhallgatni sem akartam az imént mondottakat, mert — nézetem szerint — ez a kérdés még nincs véglegesen megoldva.

Más kérdés azután az, hogy a Dsajháni vagy Ibn Roszteh könyvében levő s bennünket érdeklő tudósítások mely időből vagy mely évekről erednek? Ugy gondolom, hogy Ibn Roszteh munkájában találhatunk két olyan adatot, mely a *legkésőbbi terminus* felől nem hagy bennünket kétségben. Egyik az, hogy ő a *magyarokról* félreismerhetetlenül úgy beszél, mint a kik még mindig *Átelkuzuban* laknak; másik az, hogy a *szlávok* nagy fejedelméről, *Szvatoplukról*, határozottan úgy ír, mint *még életben levőről*. Tudjuk pedig, hogy ez *894-ben* halt meg. — Világosan látható ezekből, hogy olyan értesüléseket és híreket jegyzett föl későbben írott könyvében, melyek okvetetlenül *a 894 év előtti időből* származnak; vagyis az ő följegyzései, végelemzésben, azokra a hírekre és értesülésekre mennek vissza, melyeket *a IX-ik század három utolsó tizedében* (871—894) hoztak Persiába az Oroszország déli részein járt utazók vagy kereskedők.

Ibn Roszteh és Gurdézi tudósítása szerint a *kazaroknál* a khákán (főkirály) mellett, vagy után, van egy másik király, a ki tulajdonképen a tényleges uralkodó s a kinek eredeti kazar nevét, illetőleg czímét is említi mind a kettő. Csakhogy ez a czím Ibn Roszteh szövegében így van írva: ايشا a mit *isa*-nak szokás olvasni; — ellenben Gurdézi szövegében e helyett háromszor ez áll: ايشاد egyszer pedig: ايشان azaz *absad*, illetőleg *isan*. Mármost az a kérdés, hogy e *három alak* közül melyik a helyes; vagyis a kazarok hogyan nevezték *valójában* a khákán után való főméltóságot? Erre a kérdésre annál nehezebb válaszolni, mert mind Ibn Rosztehnek, mind Gurdézinek munkája csak egy-egy példányban maradt fen, még pedig mindkettő sok másolati hibával; és mert ezt a méltóságnevet nem találjuk említve más keleti íróknál. Igy tehát ez iránt bizonytalanságban vagyunk. Nagyon valószínű azonban, hogy az említett három forma közül egyik sem helyes. Részemről azt hiszem, hogy Ibn Roszteh könyvének másolója elhagyta a szó végéről azt a *d* betüt, mely megvan Gurdézinél; viszont emennek másolója hanyagságból csak *egy* pontot tett a 2-ik betü alá (de egyszer helyesen *kettőt*), úgy hogy az eredeti forrásban ايشاد azaz *isad* lehetett. S úgy áll a dolog, hogy míg az *isa* szót eddigelé egy orientalista sem tudta kielégítően megmagyarázni s az *absad* és *isan* alakok is szin-

tén ilyen rejtélyesek: addig ezt a föltételezett *isad* szóalakot tényleg megtaláljuk a VIII. században a mai Mongolia területén lakott *törököknél* (az u. n. *kök-türk* népnél), kik *a khán után következő föméltóságot* szintén *sad*, helyesebben *isad*-nak nevezték, a mint ezt a Kül-Tegin síremlékén olvasható felirat (732-ből) bizonyítja.

Ennél a találkozásnál könnyen eszünkbe jut két olyan körülmény, mely csak megerősíthet bennünket föltevésünk helyességében. Egyik Theophanesnek az az ismeretes mondása, hogy »a *keletről való turkokat* khazaroknak nevezik«; másik pedig az a tény, hogy az Altai hegység vidékén lakó törökök a VI. században *épen olyan módon jártak el az új fejedelem beiktatása* alkalmával, mint a kazarokról olvassuk Isztakhri és Ibn Haukal munkáiban. Ezek ugyanis ezt irják: »A midőn a beiktatást végrehajtani akarják, a khákánt elővezetik s egy selyemzsinórral fojtogatni kezdik; mikor a fulladáshoz már közel van, megkérdezik tőle, hogy hány évig akar uralkodni, mire kinyilvánítja, hogy mennyit« stb. Szóról-szóra ezt mondják az altai turkok khánjainak beiktatásáról is a régi sínai írók, nevezetesen *Ma-tuan-lin* és a *Pien-i-tien* cz. munka szerzője.[1]) — Mindezek alapján nagyon valószínűnek tartom, hogy Ibn Rosztehnek és Gurdézinek, illetőleg közös forrásuknak eredeti szövegében ايشاد azaz *isad* állott, és ezt a szóalakot torzították el a török nyelvet nem értő későbbi másolók.

El-Bekri munkájából a tudós kiadó csak a *magyarokra* vonatkozó részt közli; de talán nem lett volna fölösleges a *besenyőkről*, *kazarokról*, *burdaszokról* és *bolgárokról* szóló tudósításait is fölvenni, azért, mert egyben-másban némileg másképen, vagy többet ír róluk, mint Ibn Roszteh és Gurdézi. Pl. az Ural folyó mellékén maradt *besenyőkről* elbeszéli, hogy az 1010 év táján fölvették az iszlámot; a *kazarokat* illetőleg pedig tud arról — bár mesés alakban — hogy jártak náluk keresztyén, zsidó és mohammedán térítők, s nevezetesen arról is, hogy a kazar fejedelem a keresztyénektől egy püspököt hívatott magához, a ki nem lehet más, mint Konstantin, vagyis szent Cyrill, ki 860-ban csakugyan volt a kazaroknál.

A gyüjtemény II. száma alatt találjuk a 921 és 922 években a bolgároknál járt *Ibn Fadhlan* tudósításait a *baskirok*, *bolgárok* és *kazarok* népéről s országáról, úgy a mint ezek a későbbi *Jakut*-nak (meghalt 1229-ben) nagy geographiai szótárában maradtak fen számunkra több czikkbe fölvéve.

---

[1]) Olv. *Abel Rémusat:* Recherches sur les langues tartares. Paris. 1820. I. 316. l. Továbbá a *Journal Asiatique*, 1864. VI. Série, III. 332. l.

A III. sz. alatt következnek *Isztakhri* és *Ibn Haukal* följegyzései a *kazarokról*, *baskirokról* és *besenyőkről*. Isztakhrinak a 951 év körűl írott könyve *El-Belkhi* (megh. 934-ben) munkáján és *Ibn Fadhlan* úti naplóján alapszik, a mennyiben amazt egészen átvette a magáéba, emezt pedig felhasználta s nevezetesen a *kazarokról* szóló tudósítást ebből vette át. — *Mohammed Abulkászim ibn Haukal* Bagdadban született és élt, a honnan a 942 év nyarán indult el nagy utazására.[1]) Munkája, melyet 977 vagy 978-ban írt, nem egyéb, mint Isztakhri könyvének javított és bővített kiadása. Ez a két író csak igen röviden emlékezik meg a *magyarokról*, ezeket is épen úgy *baszdsirtok*-nak nevezvén, mint a baskirokat.

Végre a IV. sz. alatt a szintén Bagdadban lakott *Maszúdi*-nak a 943—944 években írott munkájából (Murúds-ez-zeheb) azokat a részeket találjuk, melyekben ez a Kaukázus és Feketetenger vidékén s a Volga mellékén lakó különböző népekről beszél. Ide vonatkozó *forrását* ő maga megnevezi, a mennyiben azt írja, hogy ama kereskedőktől szerezte értesüléseit, a kik jártak a *kazarok*, *bolgárok* és *oroszok* földén s keresztül-kasúl hajózták a Fekete- és Azovi-tengert. (I. köt. 273.) A magyarokat török eredetű *badsgirdok*, vagy *badsgardok*-nak nevezi s nemcsak a 934 és 943 évi betöréseiket a Balkán félszigetre említi, hanem a nyugati kalandozásaikat is egészen Spanyolországig. Sőt munkájának egy másik helyén (I. 262.) arról is tud, hogy ezek a *badsgirdok* egykor a Fekete-tenger partjain laktak s ezt a tengert abban az időben *badsgirdok tengere* néven is (bahr-el-badsgird) nevezték, épen úgy, mint a Kaspi-tengert *khazarok tengeré*-nek. Az említett helyen ugyanis ezt olvassuk nála: »Az astronomusok és más régi tudósok véleménye szerint a bolgárok, rúszok, *bedsnik*, bedsenákok és badsgirdok tengere — s e három nép a turkokból való — ugyanaz, a melyik a Pontus.« — Ez a helye egyszersmind azért is említésre méltó, mert — a mint látjuk — a máshol említett يجنى = *jadsni* népnevet itten يجنى = *bedsni*-nek vagy *badsni*-nak írja, a mi valószínűleg azonos a *Kazvini*-nál olvasható *bedsa* névvel. (Olv. Uj Magyar Muzeum, 1855. I. 170.)

Maszúdiról még csak annyit akarok említeni, hogy egy másik munkájában, t. i. a *Kitáb-et-tenbih*-ben is beszél a *kazarokról* és *burtaszokról*. Nevezetesen azt írja, hogy az előbbi *török* fajú népet törökül *szabir*-oknak, arabúl *khazar*-oknak, persául pedig *khazarán*-oknak nevezik. (Keleti Szemle, II. 265.) Egyszersmind felsorolja a kazarok *kiviteli czikkeit* a

[1]) Olv. *M. Sevki* föntebb idézett tanulmányát a 287. lapon.

frengek országaiba egészen Spanyolországig és onnan Marokkóba is. Továbbá beszámol azzal is, hogy a burtaszoktól — kiket nagy török népnek mond — micsoda kereskedelmi czikkeket szállítanak Kharezmbe, Derbendbe, Khoraszánba stb.

A mi mármost az itt röviden bemutatott keleti írók arab és persa nyelvű szövegének *fordítását* illeti, erről nemcsak azt mondhatjuk, hogy az eredetihez egészen hű s mint ilyent az eme nyelveket nem értő magyar történetírók tökéletesen megbízhatónak tekinthetik, hanem azt is, hogy helyes és szép magyarossággal s minden félreértést kizáró szabatossággal dicsekedhetik.

A tudós kiadónak csak köszönettel tartozhatnak a magyar őstörténet kutatói és barátai, hogy ezen nagy apparatussal és kiváló szakismerettel végzett munkájában úgyszólván mindent rendelkezésükre bocsátott, a mit a régi keleti irodalom nyujt a IX. és X. századbeli magyarságról, valamint a vele rokon és összeköttetésben volt népekről is.

THÚRY JÓZSEF.

Étude sur l'influence de la littérature française en Hongrie, 1772—1896. Par *Ignace Kont*. Paris, 1902. Ernest Leroux. 8-r. 6, IV. 509 l.

Az irodalmi kölcsönhatás nyomozása az újabb időben mind nagyobb mérveket ölt. Minél erősebben kidomborodik valamely nemzet egyénisége, annál fontosabb számba venni, mily forrásokból táplálkozik koronként a nemzeti lélek; mert csak úgy állapíthatjuk meg a magyar szellem sajátságait, ha tudjuk, miben osztozik más nemzetekkel, mit fejlesztett ősi erejéből, s fejlődésére milyen szellemi áramlatok hatottak. Balúl vélekedik, a ki az ily munkában a kölcsönvevő nemzet szellemi gyöngeségére következtet. Az európai népek irodalma, sőt egész szellemi élete bizonyos közös áramlatok hatását mutatja, s a kutatónak épen az a fáradságos és nem mindig eredményes munkája, hogy az átvétel, vagy utánzás irányát megjelölje. Mert nem egy példa bizonyítja, hogy a közvetetlennek látszó hatás iránya sem jelölhető meg oly biztosan, mint első pillanatra tetszik.

A franczia irodalom eszméi, tárgyai, formái, nemcsak a magyar szellemi életre hatottak, átjárták azok a XVII. század második felétől kezdve jó két századig az összes európai népek irodalmát többé-kevésbbé. Több íránk foglalkozott e kérdések tisztázásával az utóbbi harmincz-negyven év alatt, s most ez írók vizsgálatainak eredményét jól felhasználta Kont Ignácz

abban a vaskos kötetben, melyben a franczia szellemnek nemcsak a magyar irodalomra, hanem az egész magyar szellemi életre való hatását tárgyalja.

Kont igen széles alapot vetett művének. A kérdés tárgyalása körébe vonta röviden a nemzet egész történetét s egész szellemi fejlődését, mintha kezdettől fogva csak a franczia hatás táplálta volna a magyarságot, s minden valamire való szellemi termék a franczia eszmék forrásából keletkezett volna. Bár részletesen csak az irodalmi megújhodás korától fogva igyekszik a kölcsönhatást nyomozni: bevezetésül vázolja régi irodalmunk történetét is, tekintet nélkül arra, vajjon szorosan a kérdéshez tartozik-e, vagy nem. Idegen olvasó közönségnek írván: felfogását részben helyeseljük, részben hibáztatjuk. Helyeseljük, mert egyben-másban igazabb véleményeket tanúl rólunk a külföld régi történetünkre nézve is, és a nemzeti szellem alkotó munkájának oly eredményeivel is megismerkedik, melyek a magyar lélek ősi erejét mutatják. De másfelől az író felfogásában az az örvény fenyeget, hogy a fölszínesebb külföldi olvasó igen hajlandó lesz a valónál is nagyobb fontosságot tulajdonítani a franczia irodalom hatásának, épen a fölvett kérdés körének ily aránytalan kitágítása által, kivált mivel a szerző is segíti e téves felfogásában. S kétséges, vajjon az idegen olvasó helyesen érti-e meg régi irodalmunk történetének vázlatát, mikor magát az irodalmat Kont művéből meg nem ismerheti? Sőt a későbbi részletesebb összehasonlításokból is nem egy helyütt sokkal közvetetlenebb hatást fog megállapítani, mint a milyenről voltaképen szó lehet. Nem épen szemrehányás ez, de megvalljuk, bennünket az egész mű olvasása alatt mindig ez az aggodalom fogott el. Ha az író szorosabban ragaszkodott volna a kérdés köréhez s a XVII. századtól kezdve a magyar szellemi élet azon termékeit csoportosította volna, a melyek szembetünően magukon viselik a franczia szellem bélyegét, a melyek visszahatottak nemzeti életünkre s átalakító vegyi folyamatot idéztek elő: nyilván helyesebben járt volna el; műve a külföldi közönségnek is élvezhetőbb lett volna. Igy attól tartunk, hogy inkább csak mi magyarok olvassuk.

Egyébiránt az egész mű nagy buzgalommal, fáradságos kitartással és sok szakértelemmel készült. Kont ügyesen összeállította forrásait, a melyekből sikerrel merített. Nagyjából készen találta az anyagot irodalmunkban, aránylag kevés újat kellett földerítenie s inkább csak az újabb időkre nézve. De több helyen azt vettük észre, hogy a kérdésre tartozó *kidolgozott tanulmányainkat* s azok eredményeit szívesebben használta, mint magukat az irodalmi műveket. Példáúl a mit

Mikesről, Bessenyeiről, Kisfaludy Sándorról, Jósika Miklós báróról ír, abban nagyrészt a magyar monographusok: Beöthy, Angyal stb. tanulmányainak eredményeit ismételi. A hol pedig ily kiváló forrásból nem meríthet, többször hibás következtetésekre jut.

Már a bevezetésben, melyben a régi magyar irodalom történetét vázolja, találunk több nem eléggé alapos véleményt, a melyet tulajdonképen semmi adat sem támogat. Hogy a *Roland-éneket* ismerték volna nálunk a XV. században, s hogy ennek hatása visszatükröződnék a *Szabács viadalán*, ezt semmiképen sem állíthatjuk. Azt sem mondhatni, hogy a Corvinák közül csak százharmincz maradt volna fen, mert eddigelé százharmincznégyet ismerünk; sőt vannak írók, a kik százhetvenkettőre teszik az eddig ismert Corvinák számát. Balassa Bálint virág- és vitézi énekeinek külformájában is téved Kont, mikor azt hiszi, hogy a Balassa-versszak a régi hosszu Sándor-vers felaprózása; nem ennek, hanem a régi tizenhárom szótagú vers-sornak (a milyen Gergely deák éneke Both János siralmáról) a helyettesítője; s a Balassa-versszak egyes sorai nem 6—8 szótagból, hanem 6—7 szótagból állanak. Pesti Gábor, nem tudjuk, mit keres a reformáczió apostolai között, a kikhez Kont sorolja. Ilyen kisebb tévedést számosat látunk a bevezetésben; például királyaink uralkodása idejének meghatározásában is: hogy Sz. Istvánt 1000-ben koronázták meg, hogy Kálmán 1095-től 1114-ig uralkodott stb. Ezek azonban csekélységek. Hanem Szenczi Molnár Albert és Apáczai Cseri János működésében szerettük volna, ha az író jobban kiemelte volna, mit köszönhetnek a franczia szellem hatásának, s kivált Apáczai Cseri mennyiben járt töretlen utakon. II. Rákóczi Ferencz udvarában, igaz, franczia tisztek is tartózkodtak, de hogy egészen francziás lett volna udvara, azt még sem mondhatni.

Mária Terézia idejében kétségtelen, hogy az idegen műveltség hódító beáradása elernyesztette a magyarság nemzeti szellemét, ámde e tekintetben az általános európai áramlatra is figyelni kell a történetírónak, mert e jelenség nemcsak nálunk vehető észre, hanem Európa majdnem minden országában. A XVIII. század második felében a külön nemzeti egyéniség mindenütt veszt ősi bélyegéből, s a magyar természetesen annál inkább osztozik e veszélyes áramlatban, mert politikai életének kapcsolata is előmozdítja ez önfeledséget. Mária Terézia és gyermekei is inkább franczia műveltségűek voltak, de egyik gyermekéről följegyezték, hogy értett magyarúl. Legalább is tehát módosítani kell azt az erős állítást, hogy *soha-*

sem használták az udvarban ezt a nyelvet. Az egyetem nem 1784-ben helyeztetett át Pestre, hanem három évvel előbb.

Azt ismét nem szabad állítani, hogy ekkor — igen kevés kivétellel — csak latinúl beszéltek az ország- és megyegyűléseken; eddig már tisztázott dolognak tarthatjuk, hogy többször beszéltek nemzeti, mint latin nyelven. Nem kevésbbé téves állítás, hogy a XVIII. század magyarországi latin történetírói inkább érdekelték a külföldi tudósokat, mint a magyarokat. Épen azért, mert a latin nyelv ismerete nálunk körülbelül a XIX. század harminczas évtizedéig a műveltség lényeges tényezőjének tartatott: a latin művek nem is voltak annyira idegenek őseink előtt, mint első tekintetre látszik. Bizony nemcsak ismerték, de föl is használták e műveket nemcsak a szakemberek, hanem a dilettans írók is. Ellenben Faludiról a mostani kutatások szerint még nem oly bizonyos, mint Kont hiszi, hogy a franczia próza és verses költészet annyira hatott volna reá, s hogy élénk rhythmusú verseit a XVIII. század franczia költőinek nyomán írta volna. Még kevésbbé igaz, hogy Mikes leveleinek első kiadója, Kulcsár István, valaha Bécsben szerkesztett volna hírlapot; szerkesztette igen is Pesten a *Hazai Tudósítások*-at 1806-tól kezdve, mely lap pár év mulva *Hazai és Külföldi Tudósítások*-ra változott. Mikes leveleit Kont a II. Rákóczi Ferencz törökországi életére nézve elsőrendű történeti forrásnak tudja, s úgy látszik, ebben keresi a gyüjtemény fő becsét. A nélkül, hogy a szerintünk már régen eldöntött kérdés vitatásába bocsátkoznánk, csak annyit jegyzünk meg, hogy Mikes írói érdeme nem ebben határozódik.

Kont tanulmányának azonban legértékesebb része a XVIII. század második felének történeti ismertetése. Mily feltűnő hatással volt a megújhodó nemzeti szellemre a franczia irodalom, mily közvetetlenül táplálkoztak a gárdisták a franczia eszmék forrásából, s később a franczia forradalom szellemi előharczosai, az encyklopaedisták, milyen irányban hódítottak nálunk, s a nyelvújítás idején az irodalmi nyelv kifejtésében a németeken kívül milyen külön szerep jut a franczia prózának: e kérdésekre Kont fölötte tanulságos fölvilágosítással szolgál. Igaz, hogy e részben talált legtöbb forrást; de kissé maga is mélyebbre hatolt itt a kölcsönhatás útjainak kijelölésében. Sok helyen ugyan a kelleténél is részletezőbb, pl. Bessenyei, Péczeli stb. működésének fejtegetésében, s egy-egy téves adat itt is előfordúl, de általában véve könyvét haszonnal olvashatjuk. Csak néhány feltűnőbb hibát jegyzünk meg; pl. Bessenyei Györgyöt nem Abaúj vármegye küldte a testőrséghez, hanem Szabolcs, s később a XIX. század elején nem a pusztán élt

elfeledve, hanem puszta-kovácsi birtokán, a hol a censurával viaskodott. Hogy a Péczeli *Henrias*-fordítása sok ideig éreztette volna hatását, erről igazán fölösleges szólani, mert e hatásról vajmi keveset tudunk. Azt sem tudjuk, hogy Révai segítette volna Kazinczyt a nyelvújítás küzdelmében; a Kazinczy epistolái pedig alig mutatnak valami Boileau-féle hatást, inkább Horatius és a német költők szelleme érzik rajtuk. Kis Jánosról tévedés azt mondani, hogy ő osztozott volna Kazinczy merészségében, holott a legconservativebb volt a Kazinczy táborában, a ki épen tartózkodásával s az egész küzdelemnek kedvezőtlen bírálatával sok álmatlan éjszakát okozott a széphalmi mesternek. Önmagával is ellenkezik az író, midőn Kölcseyt érzelmes költőnek mondja s műveiről mégis azt írja, hogy hidegen hagynak; igaz, hogy hazafias énekei a legmaradandóbb értékűek, de szerelmi sóvárgása s az általános emberi élettel való elégedetlensége *(Vanitatum vanitas)* is forró szívből fakadnak. Az sem igaz, hogy Kölcsey, választóinak a kedvéért, a szabadság védelmében, vagy általában bármely kérdésben feltűnőbb ellenzékiséget mutatott volna, mint pl. Deák. Kazinczy *Bácsmegyei leveleiről* azt írja, hogy a magyar közönség nem élvezte; ennek minden adat ellene mond, a mit e műről tudunk. Később Jósikának *A csehek Magyarországon* című művéről szólván, többi közt azt írja, hogy a csehek V. László uralkodása alatt jöttek hazánkba, a mi világos hiba.

Efféle hibát számosat hozhatnánk még fel; de szívesen elismerjük, hogy a tanulmánynak sok értékes része van az említetteken kívül is. Például a franczia romantikus drámának a magyarra tett hatása s a XIX. század magyar műveltségének a franczia szellemből való folytonos táplálkozása, a mit Kont különös kedvvel nyomoz, általában véve tanulságosnak mondható. Nem szeretjük, hogy némely nem egészen elfogadott nézetet szószerint átvesz forrásaiból, mint pl. hogy Kemény Zsigmond a magyar hírlapírás fejedelme (Szász Károly után), holott Kossuthot több joggal mondhatnánk annak; Balzac hatását Jósikán sokkal kevésbbé látni, mint Kont írja; mindemellett egészben véve e fejezetek is a sikerültebbek közé tartoznak. Igaza van, hogy a franczia irodalomnak sokat köszönhet nemzeti szellemünk, s Bessenyei és társai nagy szolgálatokat tettek a magyarságnak, midőn a franczia eszmék előtt megnyitották az utat; azonban általában véve mégis mélyebbnek tűnteti föl, kivált újabb íróinkra, a franczia szellem hatását, mint a milyennek világosan kimutatható. Ez azonban, úgy véljük, némileg az efféle vizsgálódások természetes fogyatékossága.

Váczy János.

A bécsi egyetem magyar nemzetének anyakönyve, 1453—1630. Kiadja a M. Tud. Akadémia tört. bizottságának megbízásából *Schrauf Károly.* Budapest, 1902. Athenaeum kny. 8-r. 2, XCIV, 544, 2 l. Két fénymetszettel. (Magyarországi tanulók külföldön, IV.)

A Magyar Tudományos Akadémia 1890-ben indította meg a *Magyarországi tanulók külföldön* című kútfősorozatot, a melyből eddigelé négy kötet jelent meg. Az első kötet idő előtt elhunyt jelesünk, *Ábel Jenő* szerkesztésében, Mokos Gyula *Magyarországi tanulók a jénai egyetemen* című munkája volt. A többi három kötet: *Magyarországi tanulók a bécsi egyetemen, A krakói magyar tanulók háza lakóinak jegyzéke 1493—1558* és *A bécsi egyetem magyar nemzetének anyakönyve 1453—1630,* — egytől-egyig Schrauf Károly közlése. Jelen alkalommal ezen utóbbival foglalkozunk.

A bécsi egyetem élete bennünket magyarokat nagyon közelről érdekel. Hiszen születésében (1365) csak két évvel előzi meg az első magyar egyetemet, a pécsit (1367); ehez hasonló viszonyok között alakúl meg és szervezkedik, s a magyar nemzet gyermekei sűrűn látogatják tudományos ismereteik megszerzése, fejlesztése és betetőzése végett. Minderről bőven meggyőzött bennünket a *Magyarországi tanulók a bécsi egyetemen* című kötet. *A bécsi egyetem magyar nemzetének anyakönyvé*-ből meg a Bécsbe sereglett magyarság belső életéről értesülünk.

A középkori egyetemek egyik elsőrangú intézménye a hallgatóknak nemzetek szerinti csoportosulása, vagyis a *natiók.* A párisi egyetemen a hallgatóság négy natióra — gall (franczia), normann, picard és angol, mely később *német* nevet vett fel — oszlik. A bolognai egyetem, hallgatóit először két fő csoportba — citramontánok és ultramontánok — foglalta s azután ezen két csoport keretén belül mindegyikben több natiót különböztetett meg.[1]) Bécsben eredetileg szintén négy natió — ausztriai, szász, cseh és magyar — alakúl. Az 1384-iki szervezés szerint pedig van: ausztriai, rajnai, magyar és szász natió. A magyar natióba ekkor beosztották, a magyarokon kívül, a cseheket, lengyeleket, morvákat, szlávokat és görögöket is.

Ezen magyar natióról beszél el ez a kötet sok érdekes dolgot. Olvassuk benne a magyar natió statutumait teljes szövegben, az időnkinti változtatások és betoldások feltüntetésével; a natióhoz tartozók — a procurátorok, a theologiai, jogi és orvosi baccalaureusok, licentiatusok és doctorok, a szép-

[1]) *Békefi Remig:* A bolognai jogi egyetem XIV. és XV. századi statutumai, 6. és 38—39. ll.

művészetek (artes) baccalaureusai és magisterei, a különböző rendű és rangú iskolások — működésére, kötelezettségeire és egyéniségére vonatkozó följegyzéseket s végül a natió procuratorainak névsorát.

Schrauf mindezt a bécsi egyetem levéltárában levő *Liber Nationis Hungaricae, I. 1453—1629* után közli szigorú lelkiismeretességgel és híven, megtartván a kézirat sajátosságait, sőt még a nyelvi furcsaságokat is. A jegyzetekben azonban nyomban megadja a magyarázatot vagy kiegészítést a hely tárgyi megértéséhez.

A Magyar Tudományos Akadémia a bécsi egyetem magyar nemzete anyakönyvének ilyen megbízható kiadásával nagy szolgálatot tett a tudományos magyar történetírásnak, mert lehetővé tette, hogy a régi bécsi magyar egyetemi hallgatók életét, helyzetét és állapotát magából a forrásból tanulmányozhassuk. Schrauf Károly meg jelentékenyen megkönnyebbítette ezt az által, hogy a szöveghez három pontos és czélszerű indexet készített. Az első, a legterjedelmesebb és legrészletesebb (389—524. ll.) a magyar natió kötelékébe tartozókra vonatkozó adatokat tartalmazza; a második (525—527. ll.) a magyar nemzet anyakönyvének történelmi alakjairól számol be; a harmadik meg az abban előforduló egyházi és világi dignitariusok s nemesek névsorát nyujtja.

Schrauf azonban még mindezzel nem éri be. A kútfő részletes tanulmányozását megkönnyíti azon kilenczvennégy oldalas bevezetéssel is, melyet a kötet elé írt tájékozóúl. Itt a magyar nemzet anyakönyvét egynémely szempontból már fel is dolgozza. Elismeréssel kell kiemelnünk, hogy ezen tárgyalása közben értékesíti még a bécsi egyetem anyakönyveinek adatait is s ezek segítségével több dolgot megvilágosít és helyreigazít.

A magyar natió a maga alapszabályait 1414-ben terjesztette az egyetem elé megerősítés végett. Ez még ezen évben megtörtént. A szabályok idővel módosuláson mentek keresztül.

A natió élén a *procurator* áll, a kit mindegyik natió maga választ. A procurator gondozza a natió ügyeit és képviseli ezt mindenkivel szemben. A procuratort a rectorválasztás előtti napon választják, hogy a négy procurator már részt vehessen másnap a rector megválasztásában. A procurator hivatala fél évre terjed; s erre rendszerint olyat szemelnek ki, a kinek már van egyetemi gradusa. A ki procurator, az egyidejüleg dékán nem lehet. A procurator hívja össze a natiót ülésre s itt a tárgyalást vezeti. A natió tagjai fölött fegyelmi jogot gyakorol; reájok büntetést szab és a kirótt bírságot

behajtja. A natió vagyonát kezeli és sáfárkodásáról hivatala leteltével beszámol. Gondja van rá, hogy a natió elhunyt tagjaiért a vigiliákat megtartsák s hogy a natió védőszentjének, Szent László királynak ünnepén legyen megfelelő szónok. A procuratorsága alatt történt fontosabb eseményeket a natió könyvébe bejegyzi s a bejegyzett dolgokat hivatala leteltével a natió előtt felolvassa. Az előző félév procuratorát *coadiutor*nak hívták.

Az egyetem nem parancsolta meg a hallgatónak, hogy melyik natióba iratkozzék; csak azt követelte meg, hogy az egyiknek tagja legyen. A dolog természetéből folyt, hogy kiki azon natióba lépett, a hová nemzetisége szerint tartozott. Az *iskolás* (scholaris) a procuratornál kérte fölvételét a natióba. Nevét az anyakönyvbe bevezették, ő maga meg lefizette a megszabott összeget és letette az engedelmességi esküt a procurator kezébe. 1453-tól 1630-ig 3296 egyént írtak be a magyar natió anyakönyvébe. Ezek közül magyar 2449, vagyis 74 százalék.

Az ausztriai nemzet szent Lipótot, a rajnai szent Orsolyát, a szász szent Móriczot, a magyar meg Szent László magyar királyt tisztelte védőszentjeként. A patronus napját mindegyik nemzet megülte. A magyar natió ezen napon eleinte a domokosok, később Szent István templomába ment nagymisére, a melyet szent beszéd követett Szent László tiszteletére. Ezután elmentek még előadásra is; majd meg áldomást ittak, a hol a *tramini* és az asztali bor mellé kenyeret és gyümölcsöt tálaltak fel. A XVI. században a magyar natió már nem ünnepli patronusa nevenapját.

A középkori egyetem a szervezetében rejlő közszellemnek megfelelőleg rótta le a kegyelet adóját hozzátartozói iránt. Ha tanár vagy olyan egyetemi hallgató halt meg, a kinek már volt gradusa: az egész egyetem elment a temetésére, s mikor érte a szent misét tartották, aznap délelőtt nem volt előadás. Ha az egyetemnek más tagja hunyt el, csak az a natió vett részt a temetésen, a melynek ő tagja volt. Az egyetemnek megvolt a saját temetkező készlete. Ilyenül szolgált: két kereszt a ravatalra, két takaró a koporsóra, négy gyertyatartó, négy csésze a lecsepegő viasz felfogására és bizonyos mennyiségű viaszgyertya. A magyar natiónak csak egy takarója és nehány viaszgyertyája volt. A natió a maga halottaiért évenkint — rendszerint szeptemberben — misét is mondatott.

A magyar natió vagyona kevésre rúgott. Az 1454-ik év jó esztendő volt; ekkor a kiadások leszámításával 12 magyar forint és 33 denár maradt a pénztárban. De nem is

csoda. Mert a bevétel csak a beiratkozásból s az esetleges hagyományokból és adományokból gyült egybe; a kiadás meg a natió patronusa ünnepén a résztvevők megvendégelése és az egyházi szónok tiszteletdíja, a halottak emlékének szentelt anniversariumkor ennek a díja, temetéskor meg a viaszgyertyák ára czímén mégis csak jócskán felszaporodott.

Végül érdekes a műben az a két fénynyomat, melyet Schrauf a bécsi egyetem magyar nemzete anyakönyvének kéziratából közöl. Mindegyiken van ugyanis egy-egy initiale, a mely costume szempontjából nagyon tanulságos képet tár elénk. Az egyiken Szent László viaskodik a kunnal, ki mögött a magyar leány áll csatabárdjával, a mint a kunnak bal lábát levágja. A király birokra kel a kunnal, a kire széles, egyenes, de rövid kardját emeli. A kun meg szemben áll a királylyal, a kinek nyakát két kézzel fogja át. A király XV. századi hadi öltözetben van; a kun vitézen bő ruha, derékon átkötve. A fején hegyes kun süveg; bajuszt és szakállt visel. A magyar leányon hosszu tunikát látunk derekán övvel átkötve. — A másik képen két fejedelmi alak áll: az egyik öreg, a másik fiatal. Mind a kettő koronát visel. Az öreg király szakállas, bajuszos; az ifju arcza csupasz. Az öreg királyon bokáig érő tunika, derekán alúl övvel. A tunika fölött fejedelmi palást, elül a mellen csattal összefoglalva. A fiatal király tunikája csak térdig ér, a derék alatt lazán futó övvel; a tunika fölött fejedelmi palást, szegélyén és belsejében hermelinnel prémezve, a mellen csattal összetartva. Az öreg király jobbjában keresztttel végződő fejedelmi pálcza, baljában pedig országalma. Az ifju alak a fejedelmi pálczát a bal, az országalmát meg a jobb kezében tartja. Ki legyen e két alak, biztosan nem tudhatjuk.

Békefi Remig.

Ausgewählte Schriften des Raimund Fürsten Montecuccoli. Herausgegeben von der Direction des k. und k. Kriegs-Archivs. Bearbeitet von Hauptmann *Alois Veltzé*. I—IV. Bd. Wien und Leipzig, 1899—1901. W. Braumüller. 8-r. 4, CXXXIX, 387 l., VI, 619 l., VI, 472 l., 2, II, 530 l.

Montecuccoli neve nálunk nem népszerű, mindamellett munkái nagyon megérdemlik, hogy foglalkozzunk velök. Eddig nehezen hozzáférhető s hiányos kiadásokban olvashattuk azokat, most a hadi levéltár e nagyon becses kiadásban összegyüjtötte a hírneves hadvezér apróbb s nagyobb munkáit és leveleit. A kiadás nem teljes, de teljesebb és gondosabb minden eddiginél; az eredetileg olaszúl írt munkák hű német fordításban

közöltetnek. Egy-két apróbb fordítási — vagy talán másolói — hibát vettünk ugyan észre, de nagyjában a fordítás igen gondos.

A közlemények tekintélyes része a magyar történetre vonatkozik, de Montecuccoli egyénisége reánk nézve annyira érdekes, hogy nem magyar vonatkozású munkáit is tanulmányoznunk kell.

Terjedelmes tanulmányt kellene írnunk, ha kellően méltatni akarnók a kötetek tartalmának fontosságát. E sorokban csak figyelmeztetni kívánjuk az érdeklődőket a kiadás becsére.

Montecuccoli nagy értekezése a háborúról, mely kézirat után van közölve, nagyon tanulságos a hadvezér stratégiai és taktikai elveire nézve. Ez a gyüjtemény első közleménye. A tizedik (II. köt.) az 1655-iki pozsonyi országgyülésről szól s eddig még nem volt kiadva. Kár, hogy Montecuccolit inkább a külsőségek érdeklik. De a nádorválasztásról is vannak érdekes megjegyzései.

A 13-ik közleményben, mely szintén kézirat után van adva, Montecuccoli Noires abbé munkáját bírálja. Az abbé megtámadta Montecuccoli magyarországi hadviselését. Vádjaira felel a tábornok. Igy tehát ez irat a Zrínyi-Montecuccoli pör okiratai közé tartozik, valamint azok az észrevételek is, melyeket a tábornok Sagredo velenczei követ jelentéseire írt.

Ide sorolható a 14-ik közlemény is, melyben Montecuccoli Gualdo gróf történeti munkájára tesz megjegyzéseket. A kiadó jegyzete, mely Gualdonak Montecuccolihoz és Zrínyihez való viszonyát tárgyalja, nagyon figyelemre méltó.

A mit Montecuccoli a 15-ik közleményben az udvari kamara gazdálkodásáról mond, nem egészen ismeretlen dolog, de kiegészíti s mintegy összefoglalja eddigi tudásunkat.

A *Magyarország 1677-ben* (17-ik közl.) már ismeretes volt. Grassi ez irat czímét megváltoztatta, vagyis inkább meghamisította, 1673-at téve 1677 helyébe. Az irat tartalmából azt következtetjük, hogy Montecuccoli azt az 1678-iki bécsi miniszteri conferentia számára szerkesztette; vagy ha nem is közvetlenül a tanácskozások alkalmából írta, mégis bizonyos kapcsolatban lehet az irat azokkal a tárgyalásokkal, melyek a magyar alkotmánynak részleges helyreállítását előkészítették.

Montecuccolinak Liptó megyében készült emlékirata (1662) és regensburgi naplószerű feljegyzései (1664) ismeretlen és igen fontos adalékokkal gazdagítják tudásunkat a nevezett évek magyarországi eseményeiről. Leveleiben is vannak czélzások hazai történetünkre.

Nem azt akarjuk mondani, hogy e közlemények Monte-

cuccoli iránt kedvezőbb hangulatot fognak kelteni a magyar közvéleményben. Sőt ezek csak újabb adatokkal világítják meg Montecuccoli makacs és elfogult magyar gyűlöletét. De sokat tanulhatunk irataiból, sőt igen jó volna, ha ez eddig még meg nem rostált adatok s megjegyzések megjelenésének alkalmából a magyar történetírás újabb vizsgálat alá fogná Zrínyi és Montecuccoli vitáját. Azt hiszszük, hogy ez új adalékok higgadt és szenvedélytelen vizsgálata sem ártana Zrínyi Miklós emlékének.

E kiadás becsét emelik a rajzmellékletek is, melyek magyarországi várakat és magyar hadi eseményeket is tüntetnek fel. —L—

Frans Deák. Kirjoittanut *Antti Jalava.* Helsingissä (Helsingfors), 1902. Kis 8-r. 180 l. Arczképpel.

Almberg-Jalava Antal jeles finn író egy egész emberöltő óta fárad azon, hogy nemzetünket odahaza, északi nyelvrokonaink között, megismertesse. Irt egy nagyobb munkát *Unkarin Albumi* (Magyar Album) czímmel, a mely úti levelek alakjában vonzó képeket fest hazánk multjáról és jelenéről s a finn nép soraiban nagy kedveltségre tett szert. Ott jártomban, 1889/90-ben, volt alkalmam erről személyesen meggyőződni. A Magyar Nemzeti Muzeum részére gyüjtöttem akkoriban néprajzi tárgyakat a Ladogától északra eső vidékeken. Otsoiset faluban, melynél érdekesebbet soha, sem azelőtt, sem azután nem láttam, egy ősrégi, füsttől megfeketedett finn nemzeti hangszer (kannel) került elém. A tulajdonos nem akart megválni e régi családi örökétől, a finn muzeumnak sem engedte át, pedig kérték. Mikor meghallotta, hogy magyar vagyok és a mi nemzeti muzeumunknak gyüjtök, ide adta ingyen a rendkívül becses darabot. Nagy meglepetéssel hallottam szavaiból, hogy egészen jól van rólunk értesülve. Honnan szerezte ezeket az ismereteit? Jalava magyar albumából. Akkor még csak névről ismertem Jalava Antalt, de máris éreztem, hogy nemzetünk igaz barátot bír benne. Még jobban rászolgált köszönetünkre további működésével. Magyar nyelvtana, melyet Szinnyei Józseffel együtt irt, nyelvünk ismeretét terjeszti a finn hazában. A legnagyobb finn napilap hasábjain hosszu évek óta rendszeresen foglalkozik ügyeinkkel, politikai és közművelődési életünk folyásával. Az ottani Szabad Egyetem közönségének Magyarországról tart előadásokat, és — egyéb dolgairól nem is szólva — újabban kiadta két kiváló magyar államférfiunak élet- és jellemrajzát. Az egyik, Széchenyi István grófé, két

évvel ezelőtt jelent meg a Finn Irodalmi Társaság kiadásában.[1]) Sikerén felbuzdulva, most ugyanoly módon Deák Ferenczet vezeti be a finnek érdeklődésébe.

Jalava e munkáján is meglátszik, a mi általában jellemzi és oly vonzóvá teszi magyar érdekű közléseit, hogy nemcsak az irodalmi forrásokból merített, hanem az életből is; azon intézmények közvetetlen ismeretéből, melyeket Deák alkotott és melyeken ma is nyugszik állami létünk épülete. S a mily gyümölcsözővé tudta tenni forrásainak: Deák beszédeinek, egy Csengery, Pulszky, Áldor és az angol Forster-Arnold Florence iratainak gondos búvárlatát, ép oly haszonnal érvényesíti mindazt, a mit hazánkban időzve, Deák hagyományaival, sőt a hetvenes években magával a nagy férfiuval érintkezve látott és tapasztalt. A harminczas évekre visszamenőleg Deáknak egész alakját megrajzolja, s itt is, a háttér rajzában, újabb történetünk alapos ismerete mellett önálló felfogásának adja jeleit. Még inkább azonban ott, a hol saját szemével is észlelt viszonyokat és előtte is személyesen ismert alakokat kell festenie. Kossuth és Deák kölcsönös viszonyát tárgyilagosan ítéli meg, és bármily tisztelettel nyilatkozik Kossuthról, nem titkolja el, s ezt önállóan meg is okolja, hogy Deáknak ad igazat.

Almberg-Jalava Széchenyiről és Deákról írt műveinek Finnországban különös érdeket adnak most az orosz-finn viszony bonyodalmai. Sok tanulság rejlik különösen Deák életében a jogáért küzdő finn nemzetre nézve. Szerzőnk a tárgyban rejlő eme tanulságokat bőven kiaknázza, a nélkül, hogy a czélzat feltünő volna. Talán még jobban megfelelne az ily szükségnek, ha a meglevő két monographiát kiegészítené egy harmadikkal, Kossuthnak élet- és jellemrajzával. Mindenesetre hálás elismerésünket érdemli már ezzel is, a mit mostanig adott.

A kötetet Deák Ferencz arczképe díszíti, magyar névaláirással. Kiállítása becsületére válik a Finn Irodalmi Társaság nyomdájának. VIKÁR BÉLA.

Hunyad vármegye története. Kiadja a vármegye közönsége. Első kötet: Hunyad vármegye földjének története az őskortól a honfoglalásig. Irták gróf *Kuun Géza*, *Torma Zsófia* és *Téglás Gábor*. Szerkesztette a Hunyad-megyei tört. és rég. társulat megbízásából *Téglás Gábor*. Budapest, 1902. Athenaeum kny. 8-r. XX, 256 l.

Hosszas és nehéz vajudás előzte meg Hunyad vármegye monographiájának létrejöttét. Nem terjeszkedünk ki arra a

[1]) Rövid ismertetését olv. *Századok*, 1901. 892. l.

nemes mozgalomra, melyet gróf Kuun Kocsárd és Géza, meg Barcsay László 1867 után, mindjárt az alkotmányos élet újra ébredésével a vármegye történetének megírása érdekében indítottak; csakis arra a nagy felbuzdulásra utalunk, mely a honfoglalás ezredéves ünnepének hatása alatt az ország számos törvényhatóságát, köztük Hunyad vármegyét is monographiája megiratására serkentette. A terv megvalósítása, más törvényhatóságokkal szemben Hunyad vármegyében szinte könnyűnek látszott. Az ottani történelmi és régészeti társulat, mely 1880-ban történt megalakulása óta munkás tagjai lelkes buzgalmából gazdag anyagot hordott össze, jelentékenyen előmozdította a leendő monographia ügyét.

Közbejöttek azonban a személyi nehézségek. A honfoglalástól a mohácsi vészig terjedő korszakra kiszemelt Csánki Dezsőt közbejött betegsége akadályozá a megbízás elfogadásában; az utódául megnyert Király Pált hivatalával járó elfoglaltsága gátolta vállalata kivitelében s ő is kénytelen volt visszalépni. Ennyi viszontagság után Veress Endrére, a társulat új titkárára került a sor, a ki azonban a társulat Évkönyveiben megjelent, valamint az elődei által összegyüjtött anyagot keveselvén, annak kibővítésén fáradozik még jelenleg is.

Ily körülmények között a millenniumi ünnepélyek idejére meg nem jelenhetett munka közrebocsátását addig halasztani, míg az egész monographia el nem készül, nem mutatkozott czélszerűnek. A felhívott közérdeklődés már így is békétlenkedett a késedelem miatt. De békétlenkedhettek azok az írók is, kik elvállalt kötelezettségöknek már eleget tettek. Hunyad vármegye földjének története az őskortól a honfoglalásig, régen elkészült, s bár hamarább közrebocsátották volna, hogy egyik lelkes, tudós írója, az időközben elhunyt Torma Zsófia is megérhette volna sok fáradozásának gyümölcsét, munkájának dicsőségét.

Az immár megjelent kötetet hárman írták: gróf *Kuun Géza*, *Torma Zsófia* és *Téglás Gábor*. Látva e neveket, csak szerencsét kívánhatunk Hunyad vármegyének, hogy ily kiváló szakerőket sikerült megnyernie monographiája épen azon korszakának megírásához, mely korszak története nemcsak nálunk, hanem a külföldön sem dicsekedhetik sok tudós művelővel. A munka fáradságából és dicsőségéből az oroszlánrész *Téglás Gábor* szerkesztőt illeti. *Kuun Géza* a bevezető és záró fejezetekben csak nagy vonásokkal rajzolja Hunyad vármegye őskorát s a nemzetiségi viszonyokat hazánkban a római uralom megszünése és a honfoglalás közti időszak alatt. *Torma Zsófia* a tordosi őstelepet írja le azzal a szakszerűséggel, melylyel a

külföld régiségbúvárainak elismerését is kiérdemelte. A munka többi, terjedelemre nézve is legjelentékenyebb része: Hunyad megye őstelepei, őskori védművei, római telepei, Hunyad megye a dákok és a rómaiak idejében, a római arany- és vasbányászat maradványai s a római uralom történeti vázlata Dáczia bukásáig, mind a szerkesztő tollából került ki.

A praehistorikus tartalmú és inkább az archaeologia körébe vágó első kötettel ezen rövid ismertetés korlátain kívül bővebben nem foglalkozunk; annál nagyobb érdeklődéssel várjuk azonban a monographia további köteteit, melyek — reméljük — a megkezdett nyomon haladva, méltán fognak csatlakozni az elsőhöz, és Hunyad vármegye közönségének is méltán lesz oka büszkélkedni a hazai tudományosság oltárára hozott áldozatával. —YJ—

— — — —

Csatád helytörténeti emlékei. Irta *Szentkláray Jenő.* Temesvár. 1902. Csanád-egyházm. kny. 8-r. 2, 17 l. (Különlenyomat a *Délmagyarországi tört. és rég. Értesítő* 1902 évi 3. füzetéből.)

Félévvel ezelőtt egy lélekemelő ünnepély hazánk egyik alig ismert, kicsiny délvidéki községére irányította a közfigyelmet. Aug. 13-án tették le a magyar kormány, a délvidéki megyék és a magyar irodalom képviselőinek jelenlétében a hírneves magyar lelkű német költő, Lenau Miklós szobrának alapját szülőhelyén, a Torontál-megyei Csatád községben. Ez ünnepély hatása alatt felbuzdulva írta meg Magyarország déli részeinek tudós történetbúvára, *Szentkláray Jenő*, a község monographiáját dióhéjban, de a felkutatott történelmi anyag teljes felhasználásával.

A mily jelentőségtelen, kicsiny község Csatád a jelenben, olyan volt a multban is. Fontosabb szerepet hazánk történetében sohasem játszott. Azt mondhatjuk: nem is igen volt rá ideje. Alig alakult meg a XIV. század első felében, a következő század végén már a pusztaságba enyészett, honnan csak három hosszu század mulva hívta ismét életre az emberi tevékenység. Megalapítója a *Chata nemzetség* valamelyik tagja, talán Róbert Károly királynak hatalmas tárnokmestere, *Becsei Imre* lehetett. De az alapító nemzetség nem sokáig bírta. Vétel avagy házasság útján-e? — nem lehet megállapítani — a XV. század elején a *Száti* család kezére jutott, majd Száti Mátyás hamar bekövetkezett magszakadása után 1470-ben, Hunyadi Mátyás király adományából *Nagylucsei Dóczy Péter* temesi főispán és testvérei birtokába került.

Az új földesurak meg sem melegedhettek szerzeményökben, rövid egy évtized mulva, 1481 őszén, a feltarthatatlanúl terjeszkedő török hatalom elpusztította, tönkretette, hogy a régi *magyar* Csatád soha többé föl ne támadhasson. A hosszu török uralom alatt még csak nevét sem halljuk. A török kiűzése után is jó idő telt bele, míg Csatád új életre kelhetett. Az ellenségtől megtisztított délvidék a katonai kincstár kezelése alá jutott, mely az elnéptelenedett, messze mérföldekre terjedő pusztaságokból kezdetben csak akkép húzott némi csekély hasznot, hogy marhakereskedő mészárosoknak adta bérbe. A bécsi kamara 1741-ben rájön a betelepítés eszméjére. A telepítő bizottság politikai felfogását élénken jellemzi a betelepítés körül irányadóúl szolgáló azon elv, hogy a visszahódított tartományban nem szabad a régi magyar földbirtokosok uralmát fölélesztení. Volt abban az időtájban az osztrák örökös tartományokban elég vagyontalan gyülevész nép, mely a kormányzás nyugalmát, a közbékét veszélyeztette s a melytől legkönnyebben és legsikeresebben a kitelepítéssel lehetett megszabadulni. Megkezdődött a németség beözönlése Magyarországba, különösen Mária Terézia 1763-iki rendelete következtében, mely a temesi bánságnak németekkel való betelepítését fokozott erélylyel sürgette. A telepítő bizottság gróf Lamberg elnöklete alatt bámulatos tevékenységet fejtett ki; 1767-ben már új Csatád állott a régi helyén 202 házzal, kápolnával, paplakkal és iskolával. Az új község lakossága Luxemburgból, Nassauból, Birkenfeldből, Lotharingiából és a trieri választó fejedelemségből telt ki. Elgondolható, hogy nem a nép java részéből, hanem ellenkezőleg a selejteséből, és bizony a szegény papoknak, iskolamestereknek elég fáradságot meg gondot okozott a zabolátlan, dologtalan, iskolakerülő zagyva elemet tiszteletre, engedelmességre, munkásságra és értelmességre szoktatni. A község történetírója alaposan kiábrándítja azokat a túlzó németeket, kik minduntalan azt hangoztatják, hogy a svábok mily nagy műveltséggel jöttek Magyarországba s a magyarság mennyit köszönhet az ő betelepülésöknek. Sajnos, a magyarellenes mozgalom újabban ismét lábra kapott, folytatásául annak a hazafiatlan szellemnek, melyet a mult század ötvenes éveiben a csatádi kamarai uradalom élén álló kormányzó, Arizi Károly honosított meg, kinek legfőbb törekvése volt a temesi bánságot elszakítani Magyarországtól, hogy Temes, Torontál és Bács megyék német lakossága a megyei közigazgatás alól kivétetvén, *Deutsche Grafschaft* néven osztrák fenhatóság alá helyeztessék. Gondolatnak elég furcsa, sőt — mint szerzőnk mondja — őrületes. Azt hiszszük, hogy apostolai és hívei — épen a mai viszo-

nyok közt — könnyen elérhetik azt a szomorú mértéket, melylyel a társadalom és közkormányzat bölcsessége az őrülteknek s még inkább a hazaárulóknak mérni szokott.

—YJ—

Mandonnet: Beiträge zur Geschichte des Kardinals Giovanni Dominici. (*Historisches Jahrbuch*, 1900. XXI. 388—402. ll.) — Ezen, Zsigmond császár és király történetére nézve fontos értekezés szerzője s a hozzá csatolt okiratok kiadója, bevezetésül a Finke-féle *Acta Concilii Constanciensis* cz. nálunk sem ismeretlen oklevélgyüjtemény becséről elismerőleg nyilatkozik, de a dolog velejére nézve nem fogadja el Finke nézetét. Finke ugyanis a konstanczi zsinat egybehívását a Zsigmond és XXIII. János pápa közt folyt alkudozások gyümölcsének tekintette, míg Mandonnet a Zsigmond és XII. Gergely ellenpápa között létrejött egyezségre vezeti vissza a zsinat egybehívásának tényét. Mandonnet ügyesen összeállítja mindazon adatokat, melyek a Giovanni Dominici bibornok-követ által Zsigmond és Gergely között létrehozott titkos szerződésre világot vetnek. Midőn XXIII. János pápa erről a dologról értesült, attól tartott, hogy a császár és Gergely fogják összehívni a zsinatot. Hogy tehát ellenfelét megelőzze és kijátszsza, bár kényszerűségből, maga hívta azt össze, abban a reményben, hogy versenytársai német földre nem teszik lábukat, ha pedig mégis eljönnének, akkor Zsigmond segélyével majd túltesz rajtuk. Midőn azután kitudódott, hogy a zsinaton még sem ő a helyzet ura és hogy Zsigmond őt lemondásra akarja rávenni: Konstanczból tudvalevőleg megszökött. M. L.

L. Ehrhard: L'ambassade du prince coadjuteur Louis de Rohan à la cour de Vienne, 1771—1774. Part I. Introduction. Strassburg, 1901. 8-r. 100. l. — E dolgozat, mely a strassburgi gymnasium Programmjának mellékleteképen jelent meg, Rohan herczeg pontos életrajzát és a bécsi császári udvar igen érdekes képét adja. (DLZ.)

TÁRCZA.

ELNÖKI MEGNYITÓ BESZÉD.

Elmondta a Magyar Történelmi Társulat 1903 évi február 19-én tartott rendes közgyülésén

GRÓF TELEKI GÉZA

elnök.

Mélyen tisztelt Uraim! Midőn a Magyar Történelmi Társulat közgyűlése alkalmából Önöket üdvözölni van szerencsém, csak nehány rövid szóval kívánom, elnöki tisztemből kifolyólag, szíves figyelmüket igénybe venni. Hiszen bármit is mondhatnék ez elnöki székből azon feladatok lényege és jelentősége felől, a melyek megoldását társulatunk maga elé czélúl kitűzte, — csak ismételnem kellene azokat a nagy igazságokat, melyeket a történetírás nagy mesterei annyiszor elmondtak, melyek nálamnál hivatottabb elődeim ajkairól e helyütt is annyiszor elhangzottak, és melyeknek fontosságára nekem is — kinek már nyolczadszor van szerencsém a társulat évi közgyűlésén elnöki tisztemet teljesíteni — ismételten nyilt alkalmam rámutatni. Gyorsan telnek az évek egymásután; a feladataink által elénk szabott munkaprogramm, és az annak megvalósítása körűl kifejtett tevékenység tekintetében alig van különbség közöttük; csupán a külső körülmények azok, a mik egyikét a másikkal szemben nagyobb jelentőséggel ruházzák fel.

Csak a közelmultra pillantva vissza, — gondolatunkban megújúl a millenniumi év és a királyság kilenczszázados jubileumának ünnepi hangulata, s annyi más, e két kimagasló időjelző mellett is figyelemre méltó momentum emléke, mely megannyi alkalmúl szolgál arra, hogy a magyar társadalomban a történeti öntudatot erősítse.

A most lefolyt esztendő csöndes munkásság eredményeivel sorakozik az előzőkhöz, de az eredmények értéke méltó ahoz a hivatáshoz, a melynek betöltésére a történetírás avatott munkásai

és a multunk iránt lelkesedő hazafias társadalom jobbjai, társulatunkban egyesültek.

Különös jelentőséget kölcsönzött ez év történetének az a körülmény, hogy társulatunknak két elhunyt jelese iránt nyilt alkalmunk a kegyelet és hála érzelmeit feleleveníteni.

Ebben az évben telt le első ötéves cyklusa annak az alapitványnak, a melyet társulatunk 1898-ban, a kevéssel azelőtt hetvenedik születésnapját ünneplő, azóta már csak emlékezetünkben élő felejthetetlen titkára, Szilágyi Sándor nevének megörökítésére tett. s ekként először adatott meg társulatunknak az alkalom, hogy a most élő tagtársak tudományos munkásságának eredményét elhunyt jelesünk koszorujából vett babérlevéllel ékesítse fel.

A Szilágyi-jutalomnak első izben történt odaitélése megújítja a láthatatlan kapcsokat, melyekkel Szilágyi Sándor emléke társulatunk multját a jelennel egybefűzi, és újra emlékezetünkbe idézi soha el nem évülő tartozásunkat ama férfiu irányában, kinek minden gondolata e társulat felvirágoztatásának volt szentelve.

Ebben az évben vált valósággá társulatunk ama régi óhajtása is, hogy elhunyt nagyjaink közül a legnagyobb iránt, emlékszobor emelésével rójja le az utókor tiszteletének, bámulatának adóját.

Salamon Ferencznek a Magyar Tudományos Akadémia homlokzata előtt álló mellszobra, annak a nagy magyar történetirónak emlékét örökítve meg, a ki műveiben ércznél maradandóbb emléket állitott magának, a késő nemzedékek szemében is emelni fogja a Magyar Történelmi Társulat müködésének jelentőségét, és elismerést fog kelteni ama történelmi nemzedék irányában, mely minden irányban megtalálja a megfelelő eszközöket, hogy történelmi multunk kutatásának nemzetnevelő hivatását a nagy közönség szemében is illő díszes polczra helyezze.

Végül nem hagyhatom felemlítés nélkül azt az emlékkönyvszerű kiadványt, mely Szent István első magyar király emlékezetére, az előző év zártakor látva napvilágot, az év első napjaiban mutattatott be társulatunk igazgató választmányának, s a melylyel a Magyar Történelmi Társulat, a maga feladatai által megszabott keretek között, legméltóbban zárta be a magyar királyság kilenczszázados emlékünnepének lefolyását.

Ez az emlékkönyv, a királyság megalapítása korának teljes megvilágításával, igazi világtörténeti alak helyét jelölve ki első királyunk számára az emberiség fejlődésének egyetemes történetében, újabb bizonyságot tett arról, hogy társulatunk a hazafias lelkesedésből fakadó erőn kivül, a tudomány tárházának egész készletével rendelkezik annak a magasztos hivatásnak betöltéséhez, hogy a nemzetben a nagy férfiai iránt tartozó kegyeletet ébren tartsa.

Örömmel és büszkességgel tekintve vissza az elmult év eredményeire, bizalommal szólítom új tettekre t. tagtársainkat, kiknek munkájában magam is részt venni kívánok, s ezzel a mai közgyűlést megnyitom.

JELENTÉS

A MAGYAR TÖRTÉNELMI TÁRSULAT

1902 évi munkásságáról.

(Felolvastatott a társulat f. évi febr. 19-én tartott r. közgyülésén.)

Mélyen tisztelt Közgyűlés!

Mai összejövetelünket felejthetetlen érdemű elhunyt társunk, *Hajnik Imre* emlékezetének szenteltük. A leghivatottabb toll: a jó barát és tudós tanár-collega tolla rajzolta előttünk munkás életét, jellemezte az embert, a kitűnő egyetemi professort, méltatta a páratlan jogtörténészt. Hajnik Imre — mondhatjuk — a legnagyobb, de — fájdalom — nem egyetlen vesztesége társulatunknak a mult esztendőben. S midőn ez esztendő lefolyásáról számot adok a t. Közgyűlésnek, legyen az első szó a megemlékezés szava azokról, a kiket elvesztettünk.

Sokan költöztek el közülünk, és nem kevesen olyanok, kiknek a nemzet életében kiváló szerep jutott osztályrészül. Az alapító tagok sorából *Tisza Kálmán*, egyike társulatunk legelső alapítóinak, *Horánszky Nándor*, *Győry Elek*, *Schlauch Lőrincz* bibornok, *Hunyady Imre* gróf, *Lévay Henrik* báró; évdijas r. tagtársaink közül, hogy csak némelyeket említsek névszerint: *Bánó György* földbirtokos, *Barcza Gábor* kir. táblai bíró, *Beretvás Endre* kamarás, báró *Földváry István* altábornagy, *Ivánka Zsigmond*, *Kohányi Ferencz* főgymn. tanár, *Lonovics Albert* árvaszéki elnök, *Lonovics József*, *Maizner János* egyetemi tanár. *Mikecz János* megyei főjegyző, *Vogronics Antal* apát-kanonok, *Steindl Imre* és *Kézmárszky Tivadar*, a budapesti két egyetem e két kitűnősége, s hogy utoljára nevezzem azokat, kik mint történetírók és történetkutatók, hivatásuknál fogva legközelebb állottak hozzánk: *Berzeviczy Edmund*, *Király Pál*, *Križko Pál* és *Kerékgyártó Árpád*, valamint külföldi társunk *Krones Ferencz*, a gráczi egyetem tanára, ki azzal is megmutatta érdeklődését a magyar história iránt, hogy harmincz éven át állandóan tagja volt társulatunknak. mind az elmult esztendő halottai. Legyen áldott emlékezetök!

De van még egy halottunk, t. Közgyűlés, a kiről szólanom kell. Nem a fájdalom hangján többé, hanem annak a tudatnak megnyugtató érzésével, hogy emléke iránt tartozó kegyeletünket

végre leróhattuk. Régi óhajtásunk teljesedett, régi szándékunk valósult meg, midőn a mult november-hó 9-én *Salamon Ferencz* érczbe öntött mellszobrát, Jankovics Gyula szobrász művét, melyet a nébai tudós tisztelőinek s a főváros lelkes közönségének adakozásából állíttattunk, itt, a M. Tud. Akadémia palotája előtt, díszes közönség és számos tudományos intézet küldöttei jelenlétében ünnepélyesen lelepleztük.

Ezen saját ünnepünkön kívül képviselőink által vettünk részt: január-hó 12-én a *Hunyad-m. rég. és tört. társ.* közgyűlésében; május 19-én a híres magyar könyvnyomtató *Misztótfalusi Kis Miklós* kolozsvári síremlékének felavatásában; október 12-én pedig ugyancsak Kolozsvárt *Mátyás király szobra* leleplezésének ünnepében. Meghívásra üdvözlő iratot küldtünk a *kolozsvári egyetemnek* okt. 13-án új épülete felavatása, az oroszországi *dorpati egyetemnek* decz. 25-én százéves fennállása alkalmából.

Munkálkodásunk egyébiránt a lefolyt évben is a szokott nyomon haladt. Kiadványainkból a *Századok* tíz, a *Történelmi Tár* négy rendes füzete megjelent; a *M. Tört. Életrajzok* során Veress Endrétől *Izabella királyné* befejezése, Széchy Károlytól *Zrínyi Miklós* ötödik és utolsó kötete, Fraknói Vilmostól *gróf Széchényi Ferencz* első füzete látott napvilágot. A Történelmi Tár egyik becses közleményét, *a liptói és turóczi registrum* új kritikai kiadását, melyet Horváth Sándor tagtársunk az eredeti szövegek alapján készített sajtó alá s pontos név- és tárgymutatóval látott el, különlenyomatban is közrebocsátotta társulatunk.

Rendes kiadványainkon kívül munkában van, sőt nagyrészt már sajtó alatt, a *Zichy-Okmánytár* I—VI. köteteinek kettős (chronologikus és alphabetikus) *indexe*, melyet Kammerer Ernő szerkesztő vezetésével Barabás Samu és Áldásy Antal tagtársaink állítottak össze. E régen várt nagy mutató külön kötetben, mint az egész Okmánytár VII-ik kötete, remélhetőleg rövid időn kikerül a sajtó alól.

Egy másik, ennél nem kisebb fontosságú s nem kevésbbé óhajtott és szükséges munkálat tervét karolta fel a választmány, midőn szeptember-havi ülésében elhatározta, hogy a *Századok* összes évfolyamainak kimerítő név- és tárgymutatóját is elkészítteti, mely czélból — jóllehet az ügy még csak az előkészítés lépcsőfokán áll — egyelőre már a folyó évi előirányzatba 800 koronát vett fel a munka költségeire.

Örvendetes az a fordulat, melyet a *Teleki-Oklevéltár*, illetőleg *Teleki Mihály levelezései* kiadásának ügye vőn, midőn társulatunk közvetítésével a gróf Teleki család és a M. Tud. Akadémia tört. bizottsága között oly megállapodás jött létre, mely a nagybecsű levél-gyüjteménynek a gyüjtemény rendkívüli gazdagságá-

hoz mért nagyobb arányokban (terv szerint *tizenkét* kötetben) való publikálását fogja lehetővé tenni.

Összejöveteleinkre térve: a lefolyt évben *kilencz* r. választmányi ülést és *egy* közgyülést tartottunk. A jan. 2-án tartott vál. ülés alkalmával Illéssy János tagtársunk olvasta fel: *Törekvések a német lovagrend meghonosítására Magyarországon* cz. dolgozatát: febr. 6-án Karácson Imre ismertette *Evlia Cselebi* híres török utazó feljegyzéseiből azt a fejezetet, mely a török hadaknak 1661-ben Erdélyországon való átvonulását írja le; mult évi febr. 20-án tartott közgyülésünkön Szádeczky Lajos tagtársunk Apor Péter *Metamorphosis Transylvaniae* cz. közkézen forgó munkájának újabban napfényre hozott verses feldolgozását mutatta be. melyet Apor egyéb eddig ismeretlen munkáival és irataival együtt két kötetben az Akadémia tesz közzé; márcz. 6-án ifj. Reiszig Ede *Róbert Károly és a szent János lovagrend* viszonyáról értekezett; ápr. 3-án Domanovszky Sándor tagtársunknak *a budai krónikáról* szóló kútfőtanulmánya került bemutatásra; máj. 2-án Tóth-Szabó Pál olvasott értekezést, melynek tárgya volt: *Jászó a főkegyúri jog történetében;* okt. 2-iki ülésünkön Richter Ede selmeczbányai városi levéltárnok közölt újabb adatokat, két érdekes episodot *Balassa Bálint életéből;* nov. 6-án Óváry Lipót tagtársunk *az 1866-iki hadjárat és a magyar emigráczió* cz. alatt Luigi Chiala olasz történetbúvárnak »*Ancora un po' più di luce sugli eventi politici e militari dell' anno 1866*« cz. legújabb munkáját ismertette; decz. 4-én pedig Kelemen Lajosnak *a marosvásárhelyi czéhek lakomáiról és áldomásairól* szóló felolvasása után Pintér Sándor tagtársunk mutatta be Cserei Mihálynak a kolozsvári Mikó-ház pinczéjében egyéb könyvek közt talált sajátkezü naplóját s bemutatott egy csomó XVII—XVIII. századbeli eredeti és másolt missilis levelet, oly czélból, hogy az ezen iratokban található történeti anyag a tudomány számára értékesíttessék. A választmány ily irányban már intézkedett. s azt is jelenthetem a t. Közgyülésnek. hogy az érintett iratok időközben tulajdonosaik: gr Pejácsevich Mikó Endre és Prónay László urak nagylelküségéből társulatunk birtokába kerültek s a M. Nemzeti Muzeum könyvtárában őrzött letéteinket fogják gyarapítani.

Az ülések egyéb tárgyai közül kiemelem a Budapesti Philologiai társaságnak a magyarországi latinság szótára érdekében társulatunkhoz intézett s a febr. 6-iki vál. ülésen tárgyalt felhívását, melynek eredménye részünkről is a szótár pótkötetéhez szükséges anyag-gyüjtés megindítása lőn, a mint arról a Századokban már eddig is megjelent közlemények (Pótlékok a magyarországi latinság szótárához) tanuskodnak. Ugyanazon ülés tárgyalta *Korpona város* polgármesterének megkeresését, melyben a város

szineinek helyes heraldikai megállapítását kérte. A kérdésben Fejérpataky László vál. tagtársunk adott szakszerű véleményt. — A *II. Rákóczi Ferencz fejedelem* életrajzára Bay Ilona úrnő adományából hirdetett pályázat az 1902 évi ápr. 8-án eredménytelenül járván le, a választmány a pályakérdést 1904 ápr. 8-iki határidővel s a jutalomnak az adományozó úrnő nagylelkűségéből 3000 koronára emelésével újra kitűzette.

Az elmult 1902 év végével járt le a *Szilágyi Sándor* nevére létesített alapítvány első ötéves cyklusa, melynek lejártával az alapítvány kamataiból 200 kor. jutalom a jelzett öt esztendő alatt a Századokban megjelent legjobb történelmi dolgozatnak volt odaitélendő. A választmány a szabályzat értelmében kiküldött bíráló bizottság javaslata s azon megokolása alapján, hogy a jutalmat mint *elismerést* ugyan, de egyszersmind mint *buzdítást* fogta fel olyanok számára, kik az elismerő buzdításra a dolog természete szerint legelső sorban tarthatnak igényt: a jutalmat közlönyünk *legifjabb* munkásai egyikének, *Baumgarten Ferencz* tagtársunknak, a *Századok* mult évi folyamában »*Forrástanulmányok Nagy Lajos és Velencze viszonya történetéhez*« czímmel megjelent tanulmányáért itélte oda.

Hátra volna még, t. Közgyűlés, hogy vagyoni állapotunkról szóljak nehány szót. Azt hiszem, e tekintetben a t. tagok előtt fekvő mult évi zárszámadás és a f. évi költségvetés elég tájékoztatást adnak az érdeklődőknek. Csupán annyit legyen szabad kiemelnem, hogy törzsvagyonunk — a mint azt már tavalyi jelentésemben előre is jelezni voltam szerencsés — a lefolyt esztendőben 10,700 koronával gyarapodott, vagyis 127,300 koronára emelkedett. Tekintve, hogy ez eredményt főleg a társulat rendes jövedelmeiből való megtakarításokkal értük el, azt hiszem, a t. Közgyűlés megnyugvással veheti szíves tudomásúl, hogy anyagi ügyeink rendben vezettetnek; minthogy azonban minden külső támogatás nélkül, csupán a magunk erejére, tagjaink buzgó ügyszeretetére vagyunk utalva: múlhatatlan föltétele további előmenetelünknek, hogy az új tagok szaporodása legalább is egyensúlyt tartson a kilépők és elhalók által okozott apadással. Engedje meg azért a t. Közgyűlés, hogy jelentésemet végezve, az új tagok gyüjtésének gondját minden tagtársunknak a legmelegebben figyelmébe ajánljam.

Budapest, 1903. febr. 19.

Nagy Gyula
titkár.

JELENTÉS

a »Szilágyi Sándor alapítvány« kamataiból kitűzött jutalom odaitélése tárgyában.

Alulírottak, mint a *Szilágyi Sándor alapítvány* szabályzatának 3-ik pontja értelmében kiküldött bizottság tagjai, a reánk hárult megtisztelő föladat végrehajtásánál, t. i. azon dolgozat megjelölésénél, melynek mint legjobbnak a mondott alapítvány kamataiból származó jutalom e legelső izben kiadandó volna, valóban nem kis zavarba jutottunk. Oka ennek örvendetes, mert zavarunk: *embarras de richesse.*

Társulatunknak most immár egy emberöltőt meghaladó életében, azt hiszszük, kevés oly lustrumra fogunk akadhatni, mely a valóban becses történelmi dolgozatoknak oly nagy mennyiségét tüntetné föl, mint a mult deczember-hóban lefolyt ötesztendős évkör.

Társulatunk folyóiratának nemcsak oly veterán munkatársai, mint Fraknói, Pauler, Pór, Thaly és Thallóczy gyarapították ebben az évkörben a Századokat ismételten is kitűnő czikkeikkel, melyek legtöbbje történetirodalmunk állandó nyereség-rovatába tartozik, hanem az utánuk következő nemzedékek tagjainak tollából is tartalmas dolgozatok emelték évről évre folyóiratunk tudományos becsét. Elég legyen, hogy csak a nagyobb terjedelműeket emeljük ki: Áldásy, Angyal, Békefi, Illéssy, Karácsonyi, Kvacsala, Szádeczky és Thúry czikkeire utalnunk, melyek vagy módszeres kritikájukkal tünnek ki, vagy teljesen új anyag földolgozásával bővítik ismereteinket, vagy szélesebb szemhatárból világítanak meg egyes korokat, viszonyokat vagy alakokat.

Kiki természetesnek tarthatja, hogy a *sok jó* közül a választás nehéz lévén, utat és módot kerestünk e nehézség legyűrésére.

Ezt az utat és módot abban véltük megtalálni, hogy a jutalmat mint *elismerést* ugyan, de *egyszersmind* mint *buzdítást* fogtuk föl olyanok számára, a kik az elismerő buzdításra a dolog természete szerint legelső sorban tarthatnak igényt. Ezek, véleményünk szerint, társulatunk közlönyének *legifjabb* munkatársai.

Csupán ezekre szorítkoztunk tehát, és ebből a körből három dolgozat kötötte le különösen figyelmünket. Az egyik Baumgarten Ferenczé: *Forrástanulmányok Nagy Lajos és Velencze viszonya történetéhez* czímmel; a másik Bleyer Jakabnak *Beheim Mihály élete és művei a magyar történelem szempontjából* című dolgozata; a harmadik pedig Domanovszky Sándor tanulmánya *a budai krónikáról.*

Mind a három czikknek közös és kiváló tulajdonságai: a tárgyukban való alapos elmélyedés, az irodalomnak és a kútfők-

nek széles körű ismerete és becsületes fölhasználása, végre a módszeres kritika józan és sikeres alkalmazása.

Ezek mellett a tulajdonságok mellett a módszeres kritika alkalmazásánál talán a tolla alá vett tárgy természeténél fogva legpositivebb és legvilágosabb eredményre Baumgarten Ferencznek sikerült — nézetünk szerint — jutnia, a mennyiben éles szemre valló bonczolással végképen megállapíthatá a Nagy Lajos és Velencze első összeütközéséről szóló két legfontosabb kútfőnek kútfői értékét: t. i. a már ismert *Obsidio Jadrensis*-ét és egy ennél sokkal becsesebb, de történetirodalmunkban még ki nem használt velenczei monographiáét. E két mű egymáshoz való viszonyát, azt, hogy az egyiknek hiányai mikép egészíthetők ki a másikból s hogy az ellentétes szempontokból kiinduló névtelen szerzők együttesen mily értékes forrását képezik ismereteinknek, szépen és ügyesen mutatja ki Baumgarten. Az *Obsidio*-nál biztos nyomokon vezet azokhoz, a kik közt a névtelen írót keresnünk kell; a velenczei műnél pedig minden kétséget kizáróan bebizonyítja, hogy anonym szerzője csak a köztársaság nagyérdemű kanczellárja, Benintendi lehet, a ki a maga művéhez számos, kezelése alatti államiratot, a többi közt némely már azóta elveszettet is fölhasznált.

Módszeres eljárás és tudományos kritika, melyek — ismételjük — Bleyer és Domanovszky dolgozatait is ép oly mértékben kitüntetik, az általuk elért eredménynyel a legszerencsésebb összhangban Baumgarten tanulmányánál egyesülnek, s ezt az összhangot nem rontja meg némely, helyén alig levő polemikus, vagy általánosságokban mozgó és fiatal kutatóra valló megjegyzés.

Nézetünk szerint tehát a *Szilágyi Sándor alapítvány*-ból most érdekes jutalom *Baumgarten Ferencz* említett dolgozatának volna kiadandó.

Budapest, 1903. január-havában.

Károlyi Árpád	*Fejérpataky László*	*Kammerer Ernő*
mint előadó.	biz. tag.	biz. tag.

LEVÉL A SZERKESZTŐHÖZ.

Vécsey Tamás tisztelt kollegámnak »*Hajnik Imre emlékezete*« czimű emlékbeszédében, mely e folyóirat február-havi füzetében jelent meg, a következő jegyzetet olvasom: »*Egyetlen eset*, a hol Timon (M. alkotmány- és jogtörténet) Hajnik magyarázatát el nem fogadja.« (138. l. 2. jegyzet.) E megjegyzés így minden további magyarázat nélkül oda állítva könnyen azon téves felfogást kelthetné, mintha idézett könyvem nem volna egyéb, mint a Hajnik munkáiban megállapított tudományos eredmények egyszerű reproductiója. Valószínűvé teszi ezt a felfogást azon körül-

mény is, hogy az emlékbeszéd tudós szerzője, Hajnik *Perjog*-ának méltatásánál, többször parallel idézi könyvem azon helyeit, a melyeken a Hajnik kutatásai alapján elért eredményekre én is hivatkozom.

Ily körülmények között kénytelen vagyok e helyen megállapítani, hogy idézett könyvem számos oly jogintézménynek a források alapján álló kifejtésével foglalkozik, a melyekről Hajnik munkái vagy egyáltalán *semmit sem tartalmaznak*, vagy csak érintőleg emlékeznek meg. Ide tartoznak első sorban az általam *Szent korona államszervezet korá*-nak nevezett III-ik korszak (1308—1608 év) alkotmány fejlődésében *részletesen kifejtett* közjogi intézmények, a melyek közül Hajnik csakis a birósági szervezettel foglalkozott tüzetesen és azzal is csak a mohácsi vészig (1526).

De nem értek és nem érthetek egyet idézett könyvemben Hajnikkal a magyar nép ősi államszervezetének és birtokrendjének megállapításánál sem, miután Hajniknak *A magyar alkotmány és jog* című munkája (1872) még a keleti forrásokat (Ibn Roszteh. Gurdêzi. El-Bekri. Maszûdi stb.) egyáltalán *nem is ismeri*, ellenben az u. n. csíki székely krónikát *hiteles forrásnak tekinti* (id. m. 59. l.). habár annak hamis voltát már Bartal is hangoztatta. Nem egyezhetünk tehát sem a magyarok őshazájának, sem eredetének, sem a törzs-szervezetnek, sem a vezéri és a bírói hatalom kettéválasztásának, sem a nemzeti, törzsi és nemzetségi kötelék egymás iránti viszonyának, sem az ősi birtokrendnek megállapításában és kifejtésében; a mi eléggé kiderül már abból is, hogy Hajnik könyvében e kifejezések: *nemzeti kötelék, nemzetségi földközösség, nomádföldközösség* stb. mint különös jogi fogalmak jelzői még *elő sem fordulnak.*

Hasonlóképen nem egyezünk és nem egyezhetünk a régi magyar magánjog intézményeinek előadásában sem; így például a régi magyar házasságkötési jog megállapításában, miután Gurdézi idevágó nagyérdekű tudósítása Hajnik munkájának megjelenése idején (1872) nálunk még nem is volt ismeretes. Még kevésbbé egyezhetünk a régi magyar büntetőjog alapelveinek és rendszerének megállapításában, mert ennek a hazai források alapján álló tudományos rendszerbe foglalt feldolgozását sem Hajnik, sem más valaki könyvem megjelenése előtt *meg sem kisérlette.*

Mindez azonban legkevésbbé sem érintheti Hajnik Imrének a jogtörténetírás terén szerzett nagy érdemeit, a melyek előtt a legnagyobb készséggel hajlok meg, és csak azért tartottam szükségesnek felszólalni, mert az objectiv történetírás és kritika első alaptétele: *suum cuique*; a minek tiszteletben tartását bizonyára Hajnik Imre óhajtotta leginkább.

A magyar alkotmány- és jogtörténet mint önálló jogi tanszak ellen irányuló állásfoglalásra és az ezzel kapcsolatban felhozott »mens testatoris«-ra ez alkalommal nem kívánok reflektálni.

Budapest, 1903. február 24.

TIMON ÁKOS.

Felelet.

Szíves kívánságára t. tagtársunknak, ime közöltük levelét olvasóinkkal, jóllehet felszólalását objectiv tudományos szempontból véve teljességgel indokolatlannak tartjuk. Vécsey Tamás az inkriminált jegyzetben (*Századok*, 1903. 138. l.) ezt mondja: »Egyetlen eset, a hol Timon (M. alkotmány- és jogtörténet) a Hajnik magyarázatát *jegyzetileg* el nem fogadja.« Jól jegyezzük meg: *jegyzetileg!* E szót a felszólaló az idézetből kifelejtette. Pedig épen ezen fordúl meg a dolog, mert ezzel a szóval nincsen az mondva, hogy Timon az ő munkája *szövegében* Hajnik Imre minden nézetét elfogadta, hogy könyve »nem volna egyéb, mint a Hajnik munkáiban megállapított tudományos eredmények egyszerű reproductiója.« Vécsey az emlékbeszédben, melynek czélja sem polemia, sem mások érdemeinek elvitatása nem lehet, csak annyit mond, hogy a szóban forgó hely az egyetlen Timon könyvében, a hol világosan — expressis verbis (jegyzetileg) — kijelenti, hogy Hajnik magyarázatával (Pest-Pilis megye főispánsága kérdésében) egyet nem érthet. És ebben Vécseynek igaza van. Egyébiránt készségesen veszszük tudomásúl, hogy Timon Ákos t. tagtársunknak magyar alkotmány- és jogtörténeti tankönyvében, melynek jelességeit — kissé talán mérték felett is — épen e folyóiratban (*Századok*, 1903. 63 és köv. ll.) dicsérte Dedek Crescens Lajos, a tudományos kutatások újabb eredményei s az újabb források, melyeket Hajnik (1872-ben) még nem ismerhetett, mind fel vannak használva; de hát azt hiszszük, ez a legkevesebb, a mit egy jó *tankönyvtől* joggal megvárhatunk. — A felszólalás utolsó pontjára vonatkozólag az a megjegyzésünk, hogy mi az emlékbeszédben a *magyar alkotmány- és jogtörténet* mint önálló jogi tanszak ellen irányuló állásfoglalást nem látjuk; sőt az emlékbeszéd épen azt méltányolja, hogy Hajnik »a hazai jog történetének felderítése érdekében nemcsak fáradozott, hanem sok új adatot fedezett fel vagy helyezett tisztább világításba.« (Id. h. 143. l.) Ennek igazolásául hivatkozik Vécsey Tamás a szakemberre, Timonra, ott, a hol maga Timon utal Hajnik Imrének perjog-történeti művére. Hajnik óhajtása az volt, hogy ne ejtsék el az *egyetemes* jogtörténetet, mert ennek megtartása csak előmozdíthatja a *magyar* jogtörténet művelését. Ez az a *mens testatoris*, a mit Vécsey — jelképies kifejezéssel élve — az emlékbeszédben felhozott. Hogy pedig őt,

az emlékbeszéd érdemes íróját, akárki is a magyar jogtörténet ellenségének tartsa: azt el nem hihetjük. Az 1848 : XIX. t. czikkről, a Corpus Juris toldalékairól, Werbőczi görög fordításáról írt s más jeles dolgozatai eléggé bizonyítják, hogy Vécsey maga is e tudományág művelői közé tartozik.

VEGYES KÖZLÉSEK.

— A Magyar Tudományos Akadémia első osztályának január 5-iki ülésén *Katona Lajos* levelező tag *Alexandriai szent Katalin legendájáról* értekezett. E legendával középkori nyelvemlékeinkben három helyen találkozunk. Az *Érdy-* és a *Debreczeni codex* prózában tartotta fön, az *Érsekujvári codex* pedig egy négyezernél több sorból álló verses feldolgozásban, mely középkori költészetünknek legnevezetesebb emléke. Az értekező a legenda általános fejlődésének rövid vázolása mellett főleg azon részeit vizsgálta behatóan, melyek a magyar verses Katalin-legendával közelebbi viszonyben állanak. Mellőzve a görög és a még alig ismert keleti szerkezeteket, a latin nyelvűek közül azokat tette tüzetes összehasonlítás tárgyává, melyek a magyar codexek szövegeire valami hatással voltak. Tanulmányának a legendára vonatkozó több kérdés tisztázása mellett egyik fontos eredménye az, hogy kimutatta Szilády Áron ama hypothesisének tarthatatlanságát, mely a verses Katalin-legendát Temesvári Pelbárt nevével hozta kapcsolatba. és e hypothesissel szemben, mely huszonöt év óta számos irodalomtörténeti kézikönyvünk révén már szinte köztudattá vált, bebizonyította, hogy Pelbárt a verses műnek sem szerzője, sem közvetetlen forrása nem lehet. — A második felolvasó *Pecz Vilmos* r. tag volt, a ki dr. Cserép Józsefnek »*Határidőszámítás a rómaiaknál*« cz. értekezését mutatta be s különösen a *lustrum* és *trinundinum* kifejezések magyarázatával foglalkozott.

Január 12-én a második osztály tartott ülést, melynek alkalmával *Reiner János* levelező tag »*Az egyházi házassági jog történelmi alapjai*« cz. tanulmányát, egy készülőben lévő nagyobb munkájának bevezető részét olvasta fel székfoglalóúl. Azt fejtegette, hogy egységes házassági jogról voltaképen csak a XII-ik századtól fogva lehet szó, mert korábban az egyház mindenütt tisztelte azon népek szokásait és szertartásait a házasságkötésnél, melyek a keresztyénséget elfogadták; innen magyarázható, hogy a nyugati egyházban a házassági jog fejlődésére a germán népek házassági szokásai oly nagy befolyással voltak.

Az első osztály február 3-iki ülésén *Széchy Károly* levelező tag, Zrínyi Miklós ötkötetes életrajzának szerzője foglalt széket *Debreczeni Márton költői műveiről* szóló dolgozatával, melyben

összehasonlító párhuzamot vont a *Kiovi csata* és Tasso *Megszabadított Jeruzsálem*-e között. A dolgozat különben arra az alkalomra készült, hogy az Erdélyi Irodalmi Társaság e tavaszon fogja Debreczeni Márton születésének százados évfordulóját — a mi egyébiránt már tavaly elmult — a költő műveinek kiadásával megünnepelni. — Széchy felolvasása után *Thúry József* mint vendég a *Behžet-ül-Lugat* című csagataj szótárt ismertette, mely a középázsiai török nyelv legmegbízhatóbb és leghitelesebb forrása. Egyetlen eddig ismert példánya Konstantinápolyban került véletlenül Thúry birtokába, kinek alapos tanulmánya most már a tudomány közkincsévé tette a becses nyelvforrást.

A második osztály február 9-én tartott ülésének igen érdekes tárgya volt *Hampel József* r. tag szabad előadása *a jász kürt* (Lehel kürtje) *domborműveiről*. E domborműveket eddig még senki sem magyarázta elfogadható módon. Hampel megállapítá, hogy a kürtön látható kép *byzanczi circus*-t ábrázol, kurtaszoknyás akrobata ifjakkal, azután sas, kakas, oroszlán, kutya s más örves, tehát szelidített állatok figuráival; mert tudni kell, hogy a byzanczi hippodromokban 510 óta csak szelidített vadak szerepelhettek. Van egy felemelt, kiterjesztett kéz is a domborművek között, a mivel az artisták a gonosz szem ártó tekintete ellen védekeztek. A dekorativ részek segitségével meghatározta Hampel a kürt korát is. Véleménye szerint a IX-ik század végén, Byzanczban készült s a császári hippodromban jeladásra használták. — Ugyanazon ülésen vendégül *Pauler Ákos* mutatott be rövid kivonatban egy bölcsészeti értekezést, mely *az ismeretelméleti kategoriák* problemáját tárgyalja.

— A M. Tud. Akadémia könyvkiadó vállalata újabb hároméves (1902—1904) cyklusát indítá meg azzal a négy kötet kiadvánnyal, melyet az 1902 évi illetmény fejébe nemrég küldött szét a vállalat pártoló tagjainak. — Az egyik kötetben *Southey Róbert* angol költő (1774—1843) híres munkája: *Nelson életrajza* jutott a magyar olvasó közönség kezébe *Reményi Antal* nagy gonddal és sok fáradsággal készült fordításában, melyhez a mű könnyebb megértése és használhatósága czéljából végül bő magyarázó jegyzeteket is csatolt. A fordítónak nem csekély nehézségekkel kellett megküzdenie már csak a munkában előforduló számos tengerészeti műkifejezés miatt is, minthogy nekünk tengerészeti terminologiánk — azt mondhatjuk — egyáltalában nincsen, sőt legtöbb esetben még a kifejezéseknek megfelelő tárgyi fogalmakkal sem bírunk. Épen ezért kétséges, vajjon Southey műve — annyi elragadó részletével is — lesz-e oly kedvelt olvasmány nálunk, mint hőse hazájában Angliában, hol e könyv talán egyetlen művelt család könyvtárából sem hiányzik. Mindazáltal helyeselnünk kell, hogy az Aka-

démia lefordíttatta, mert bárki olvassa, emelni fogja lelkét annak a lángoló hazaszeretetnek és kötelességérzetnek példája, mit Nelson dicső életével és halálával a világ minden nemzetének adott. — A másik kötet *Dicey A. V.* oxfordi egyetemi tanárnak *Bevezetés az angol alkotmányjogba* cz. munkája, melyet *Tarnai János* fordított és *Kautz Gyula* nézett át. E munka a szerző egyetemi előadásainak egy sorozatát foglalja magában; nem alkotmánytörténet, nem is kimerítő ismertetése az angol alkotmányjognak vagy a mai parlamenti kormányzatnak a gyakorlati életben, hanem csupán azt a szellemet s azokat a vezérelveket világítja meg, melyek Anglia mai alkotmányában uralkodnak. Három részből áll: az első *a parlament souverainitása*, a második *a jog uralma*, a harmadik *az alkotmányjog és az alkotmányos egyezmények viszonya* kérdésével foglalkozik. Dicey ez előadásai 1885-ben jelentek meg először; a magyar fordítás az 1897-iki ötödik angol kiadás alapján készült. — A könyvilletmény harmadik darabja *Némethy Géza* jeles philologusunk eredeti munkája: *Vergilius élete és művei.* A szerző a nagy római költőre vonatkozó ezen tanulmányával kezdte meg a római irodalom aranykorának monographikus feldolgozását. — Közelebbről érdekel bennünket a negyedik darab, mely *Friedjung Henrik* osztrák politikai író *Harcz a német hegemoniáért* (Der Kampf um die Vorherrschaft in Deutschland. 1859—1866) cz. munkájának első kötetét adja *Junius* (Zilahi Kiss Béla) fordításában. Friedjung sok utánjárással és gondos kútfő-tanulmányok alapján írta meg az 1859—1866 évek korszakának politikai és hadi eseményeit, melyek nemcsak általában egész Európa politikai viszonyaira, hanem különösen hazánk történetére is döntő befolyással voltak. Az első kötet, visszapillantva 1849-ig, midőn a német parlament IV. Frigyes Vilmos porosz királynak ajánlotta fel a német császári koronát, az 1866-iki osztrák-porosz háború kitöréséig terjed; a háború lefolyását, a Königgrätznél vívott nagy csatát, melynek tüzében a régi Ausztria összeomlott s porosz hegemonia alatt megszületett a német egység, a második kötet fogja előadni.

SZLÁV TÖRTÉNETI SZEMLE.

1901.

— Glasnik zemaljskog muzeja u Bosni i Hercegovini. (A boszniai és herczegovinai országos muzeum Értesítője.) Szerk. *Hörmann Konstantin.* Sarajevo, 1901. XIII. évf. 1—4. kötet.

1. Vukityević Milan: *Régi szerb kéziratokból.* (31—70, 289—350. ll.) Az író Boszniát és Herczegovinát történeti adatok gyüjtése czéljából beutazván, a zárdákban sok régi szerb kéziratot

talált, melyeket itt ismertet. A kéziratok és könyvek kivétel nélkül egyházi tartalmúak, s főleg nyelvtörténeti szempontból értékesek. — 2. Truhelka Ćiro: *Bosznia állami és bírósági szervezete a török uralom előtt.* (71—112, 155—200. ll.) Boszniai szláv s raguzai és velenczei oklevelek alapján a következő kérdéseket fejtegeti: Az uralkodó címe és joghatósága; kincstári jövedelmek, adók, vámok, bányajövedelem, pénz, sójövedelem: a raguzai szerb adó; a *margaritium;* a stagnii jövedelmek: társadalmi viszonyok: udvari méltóságok; országos főméltóságok: bírósági eljárás; a *vražda* büntetés (poena urasdae); peres eljárás, ha valaki szlávot ölt meg; peres eljárás a XV-ik században: nemesi úri székek; jus asyli; nemzetközi jogi viszonyok Raguzával: választott bíróság (stanicum) Velenczével; hadi jog. — 3. Ippen Teodor: *Régiségek Albániából.* (117—120. ll.)

4. M. F. *Rövid áttekintés a balkáni apró államokról a XIII—XV. században.* (121—148. ll.) Keletkezésök egyik oka Konstantinápoly első bukása 1204-ben, midőn a latin császárság protektorátusa alatt egyes jövevény főurak foglalásokat tettek és dynastiákat alapítottak, melyek a hatvan évig fennállott latin császárságot soká túlélték; másik oka Dušan István czár halála 1355-ben, ki hódításait nem tudta Szerbiával összeolvasztani. Az értekező először a délszlávok körébe tartozó kis országokról, azután a byzanczi császárságból kiváltakról beszél. Nézzük sorra őket: *Zeta* (Zenta, Cedda) a diokleai királysághoz tartozott, mely Bodin halála után szétmállott. Nagy része szerb uralom alatt maradt Dušan czár haláláig. Ekkor a *Balšić* (Balša) család lett Zeta ura. Ezen család uralma alatt Zeta kiterjedt Scutari és a Bojana vidékén közel a cattarói öbölig; főhelyei Scutari, Dulcigno, Drivast és Budva valának. I. Balsa 1357—1368-ig uralkodott. Halála után fiai: Strašimir, I. György és II. Balsa együtt bírták a hatalmat. Strašimir 1373 táján, György pedig, kit mint Budvának velenczei zsoldban álló kapitányát említenek, maradék nélkül 1379 január-havában halt meg s ettől fogva II. Balsa egyedül uralkodott Zetán 1385-ig. Őt követte (1385—1405) II. György Balša. Strašimir fia, az olasz oklevelek szerint: *Giorgio di Strazimir dei Balsi, signore di Zenta.* Ez Velencze barátja volt és sok kereskedelmi kiváltságot adott, sőt szerződésileg országa egy részét is átengedte a köztársaságnak évi 1000 aranyért és a velenczei patriciusságért; magának Dulcignot, Antivarit és a Bojana felső vidékeit tartván meg. Halála után Velencze álnokúl foglalni kezdte Zeta ezen részeit is, de II. György Balša özvegye, férjhez menvén Hranić Sandal híres boszniai herczeghez, ez 1407-ben visszaszerezte mostoha fiának, III. Balšának apai örökségét é Velenczével új egyezséget kötött. Velencze mindamellett el aka-

foglalni Zetát s e czélból 1431-ben még a törökkel is szövetkezett. de III. Balšát megvédelmezte hatalmas rokonsága s megtartotta számára Budvát és Dulcignót. Felesége Mária, Thopia herczeg leánya volt; egyetlen gyermeköket Ilonát, elvette Kozacsa István boszniai herczeg. Sandal unokaöcscse. a ki Zetát összekapcsolván Zahumljéval, az így nyert országból lett *Herczegovina*. mely azóta e néven szerepel. — *Montenegro* (Crna Gora) kezdetben a fekete hegyek mai országának csak azon részére szoritkozott, melyet *Brdi* (hegyek) név alatt ismerünk, lassankint azonban a Balšák rovására egész a tengerig kiterjedt. Az ezek ellen vívott harczban Radić Crnojević 1396 ápr. 26-án elesett. Fia és utóda, Crni (fekete) István, III. Balšától elvette Zeta egy részét, 1423-ban fővárosává Zsabljakot tette s meghalt 1449-ben. Felesége Voiszava. Kasztriota György leánya volt. Crni Istvánnak két fia maradt: Iván és György. Utóda Iván lett, György 1450-ben meghalt. György neje Dukagin Lukácsnak, Miriditia és Albánia urának leánya. Voiszava volt; gyermekeik: István. ki 1497 körül jutott a trónra; Angelia és Katalin, Radul havasalföldi vajda neje; végül Péter. ki törökké lett s mint pasa. I. Szkender bég neve alatt, Skutarit kapta örökösödési joggal. A két testvér, István és Péter utódai között kétszáz éven át véres harczok folytak Montenegro birtokáért, melyekről számos egykorú szerb népének szól. Crni István utóda I. Iván Crnojević lett 1449-ben; uralkodott 1490-ig; a népénekek Iván bégnek nevezik. Felesége Mária. Tamás István boszniai király leánya. Két fiuk született: György és István; az utóbbi törökké lett és II. Szkender név alatt szerepelt. Az iratok 1453-ban említenek egy Crnović Istvánt mint Zeta urát; nem tudni ez volt-e az, ki törökké lett, vagy fia annak a Györgynek. a ki 1450-ben halt el. — I. Crnojević Iván fia I. György 1490—1497-ig uralkodott: a török nyomás miatt Velenczéhez csatlakozván, Mocenigo doge leányát vette feleségül és velenczei patriciussá lett. Utóda, Iván bég testvérének Györgynek fia II. István 1497—1499-ig. ennek fia II. Iván 1515-ig. Iván fia II. György 1515—1516-ig ült az uralkodói székben. II. György lemondván a trónról Vavil metropolita javára, ezen időtől fogva Montenegro theokratikus országgá lett, hol a vladikát a nép választotta egész Petrović Njegusig (1697—1737), ki az uralmat családjában örökölhetővé tévén, a család egyik tagja mindig pap lett, ki mint vladika uralkodott. Az utolsó vladika Petrović Njegus, II. Péter (1830—1851), véget vetett a theokrácziának, s utóda Danilo már nem volt pap és vladika, hanem *knez* és *gospodar Crne Gore* czímet vett fel. — *Albánia* az epirusi vagy thessaliai császárságnak része. A XIII-ik század folyamán az Anjouk hatalmukba kerítették Durazzót és Albániát s felvet-

ték ennek czimét is; helytartóik azonban csakhamar függetlenítették magukat. 1304-től Kaznesio, Blevisti Vlad fia volt Albánia fejedelme egész 1318-ig; utóda fia Vilmos 1328-ig; ennek utóda Thopia Tanusio. Blevisti Vlad rokona, ki 1338-ig uralkodott. Őt követte Thopia Károly. Már 1336-ban az Anjouk ellen fejedelemmé nevezték ki Mussachie Andrást, ki 1372-ben Durazzóban halt meg. Thopia Károlyt nemcsak ez nyugtalanította, hanem Epirus despotája. Orsini II. Nikefor is, kit azonban Károly 1358-ban legyőzvén, felvette a *principe di Albania* czimet és Kroját tette fővárosává; 1366-ban velenczei nemes lett, meghalt 1388-ban. Fia, Thopia György (1388—1392) után nővére. Barbarigo Márk neje uralkodott. György özvegye Ilona, 1395-ben Kasztriota Konstantinhoz ment nőül s ezzel Albánia a Kasztriotáké lett, kiknek Durazzo miatt Velenczével folytak harczaik. Ilona 1400-ban halt meg. — *Kroja* első ura Branilo, Janina gospodárja (1368) meghalt 1379-ben Janinában, hol Preljubović Tamás kivégezte. Utóda Kasztriota Pál 1391-ig; ekkor Konstantin Kasztriota lett Kroja ura, ki 1402-ben Durazzónál velenczei fogságba került, hol lefejezték. Utóda testvére, Kasztriota Iván, ki a török fenhatóságot elismerte és 1443-ig uralkodott. Ennek fia a híres Kasztriota György Szkender bég 1443—1468-ig. Szkender bég fia II. Iván nem volt képes országát a török ellen megvédelmezni, Kroját átengedte Velenczének és Nápolyba költözött, hol 1485-ben halt meg. Családja nápolyi főúri családdá lett. Napjainkban ebből támadt egy albániai trónkövetelő, ki magát Kasztriota II. Ivántól származtatja. — *Miriditia* uralkodói a franczia eredetű Dukagin családból származnak. Mint uralkodók I. Progan, II. Progan, Demeter, Dukagin Lukács, Dukagin Miklós (1481) említtetnek. A család Velenczébe költözött a török elől. — Az értekező szól még a szerb származású despotákról a görög-albán földön, a szerb származású albán fejedelmekről és azon apróbb országokról, melyek a byzanczi császárság részeiből képződtek, mint pl. Thessalonika, Epirus, Arta (Románia), Neopatras, Misistra vagy Morea, Durazzo stb.

5. Ippen Teodor: *Thopia Károly albán fejedelem síremléke.* (439—442. ll.) — 6. Münsterberg: *Két megvizsgált szaloniki felirat.* (451—454. ll.) — 7. Hoernes Mavro: *Ezüst ékszer-lelet a boszniai Sterbácban.* (527—536. ll.) — 8. Beigel István: *Marsigli gróf iratai a bolognai egyetemi könyvtárban.* (537—564. ll.) Marsigli Lajos Ferdinánd gróf született Bolognában 1658-ban. Húsz éves korában elkisérte Konstantinápolyba Ciurani Péter velenczei senatort, hol tizenegy hónapig időzött [illegible]zta az oszmán hadi szervezetet. Erre vonatkozó nap[illegible]- ben jelent meg. Már 1682-ben osztrák hadi sz[illegible]

mint mérnökkari ezredes részt vett a magyarországi török háborúkban. 1683-ban Kara-Musztafa fogságába került, melyből kiszabadulva, közreműködött mint megbizott a karloviczi békekötésnél és elnöke volt a határrendező bizottságnak. Gazdag anyagot gyüjtött Magyarország pontos térképéhez, de nem adhatta ki, mert midőn Arco Fülöp gróf 1703-ban átadta Breisach várát a franczíáknak, ezt kivégezték és Marsiglit rangjától megfosztották. Terjedelmes iratban igyekezett magát igazolni, de ez nem sikerülvén neki, a Provencebe költözött. Utóbb a pápai hadsereg parancsnoka lett s meghalt szülővárosában Bolognában, hol egy tudományos és szépművészeti muzeumot alapított, melynek kéziratait, könyvtárát és egyéb gyüjteményeit hagyta. Könyvtára és kéziratai ma a bolognai egyetemi könyvtárban vannak. Rendkivül becses anyagot tartalmaznak Magyarország, Erdély, Horvátország, Szlavónia, Bosznia történetére és földrajzára nézve. Némely iratait a bolognai *Archivio di Stato* és a *Bevilacqua* család levéltára őrzi. — 9. Ippen Teodor: *Régi templomok és templomromok Albániában.* (577—588. ll.)

— Prosvjeta. (Közművelődés.) Szerk. *Laszowski Emil.* Zágráb. 1901. IX. évf.

1. Jelić Lukács: *Horvát emlékek Velenczében.* (5. 44. l.) Ismerteti *Carpathius Victor* (megh. 1519) festményeit, kit neve miatt kárpát-vidéki szlovénnek tart; továbbá a szent György és Trifun templomot, mely mellett horvát hospitium volt. — 2. Hranilović: *Valvazor gyüjteménye.* (31. l.) Kevesen tudják, hogy Valvazor »*Die Ehre Krains*« czimű híres művének 18 kötetre terjedő anyaggyüjteménye a zágrábi érseki levéltárban őriztetik; az értekező e kéziratokat ismerteti és Valvazor arczképét is közli. — 3. Bojničić Iván: *Királyi látogatások Zágrábban.* (76. 106. l.) Elősorolja a magyar királyok összes zágrábi látogatásait és jegyzetben azokat a királyi herczegeket, kik Zágrábban laktak. — 4. U. a. *Remete.* (224. l.) A Zágráb melletti paulinus-zárda története. Érdekes benne, hogy Bojničić itt megtalálta Janus Pannonius sirját. — 5. Deželić Velimir: *A német Zágráb.* (254. l.) Leírja a germanizáló absolutismus korát 1849 után Zágrábban.

6. Bučar Ferencz: *Zrínyi IV. György.* (287. l.) A szigeti hős fiának életrajzát adja és közli az egykorú német ujságlapok szövegét, melyek a török elleni harczairól szólnak. Igen fontos, a mit a Zrínyiek protestáns voltáról és nyomdáikról mond. Smičiklas szerint a szigetvári hős és neje, Rosenberg Éva, protestánsok voltak, erre azonban nincs kellő bizonyíték, csak az kétségtelen, hogy a szigetvári hős a protestánsokhoz szított. Erre vall, hogy a kath. papsággal, főkép a zágrábi káptalannal állandóan viszály-

kodott: hogy jó barátságban volt Ungnáddal. ki levélben közölte vele terveit a protestantismus terjesztéséről; hogy a krajnai rendek tanácsára Truber és Kirchperger több szépen bekötött protestáns könyvet küldtek neki. Ez a vonzalom magyarázza meg I. Ferdinánd buzgón katholikus udvarának hidegségét a szigetvári hős iránt. Neje lendvai birtokán protestáns nyomdát is tartott. Fia IV. György húsz éves korában (1569) már nyiltan protestánsnak vallotta magát és Malakóczy Miklós báró tanácsára birtokairól a kath. papokat mind elűzte, templomaikat a protestánsoknak adta, a szent képeket kidobatta. Az egész Muraköz protestánssá lett, kivéve a csáktornyai paulinus-zárdát, melyet erősen üldözött, s a zárdát 1580-ban feldúlta, Simon perjelt megkínozta és börtönbe vetette, hol meg is halt. A rend generálisa panaszszal fordult Rudolfhoz, ki a vasvári káptalant bízta meg a vizsgálattal és Zrínyit kártérítésre itélte; de ez semmit sem használt. Hiába fáradozott maga Miksa császár is visszatérítésén, mint protestáns halt meg 1603-ban. Ungnád protestáns horvát nyomdája 1564-ben megszünt. a laibachit szigorú felügyelet alá helyezték; ezért Zrínyi György 1574-ben Nedeliczen állitott protestáns horvát nyomdát s nyomdásznak Alsólendváról Hofhalter Rudolfot vitte oda, a bécsi Hofhalter Ráfael fiát. ki a protestantismus támogatása miatt 1572-ben Debreczenbe volt kénytelen menekülni. Hofhalter Rudolf az alsólendvai nyomdában 1573—1574-ben működött. A nedeliczei horvát nyomda termékeit, Werbőczi Tripartitumának Pergošić János-féle horvát fordításán kívül (1574) mind elpusztította az ellenreformáczió. Az értekező Pergošić fordítása czímlapjának hasonmását is közli. A nedeliczei nyomdában adta ki a protestánssá lett Bučić Mihály vaskai főesperes is horvát nyelven irt prot. vallásos könyveit. de ezeknek csak czímeit őrizte meg a hagyomány. Zrínyi Györgynek ajánlotta Bonfinius »Ungarische Chronica« czímű 1581-iki frankfurti kiadását is. czímlapján Zrínyi lovas képével, melyet az értekező szintén közöl. A mű megvan a zágrábi érseki könyvtárban; iránya határozottan protestáns. előszavában igen dicséri Luthert. Melanchtont, Spangenberget. Zrínyi Györgynek ajánlotta Kultsár György alsólendvai tanító is ily czímű könyvét: *Az erdögnec a poenitentiatartó bűnössel való vetekedéséről* (Alsó-Lendva, 1578). mely tulajdonképen Regius Orbán prot. theologus művének fordítása. Egyetlen példányát a M. Nemzeti Muzeumban őrzik. Kultsár az előszóban felemliti, hogy György testvérei, Kristóf és Miklós is az új hit követői és magasztalja őket mint annak védőit. Érdekes dolog, hogy a raguzai Karnarutić Barnabás 1584-ben egy horvát hősköltemény irt a szigeti veszedelemről (Vazetje Sigeta grada. Velencze, 1584) és azt a szigeti hős fiának. Györgynek ajánlotta, holott művében Sziget elestét a hitszakadásnak,

illetőleg a protestantismusnak tulajdonítja; a miből világos, hogy Raguzában nem tudták, hogy Zrínyi protestánssá lett. Zlatarić Dinko raguzai költő szintén neki ajánlotta horvátúl írt *Elektra* cz. tragoediáját, meg is látogatta őt és köztük érdekes levélváltás folyt. A nedeliczei horvát nyomda egyideig az egyetlen volt. mert a zengi 1508-ban, a zágrábi 1527-ben, a fiumei 1531-ben megszünt, részint a török harczok, részint a jezsuiták miatt, kik e nyomdákat a reformáczió melegágyainak tekintették. Zrínyi György a nedeliczei nyomdát az ellenreformáczió nyomása alatt 1586-ban Varasdra helyezte át, Hofhalter Rudolf Nagyváradra költözött, helyét Varasdon a laibachi Manlius foglalta el, ki 1575-ben az ottani nyomdát vezette s több szlovén könyvet adott ki a protestánsok számára, de midőn 1581-ben Dalmatin György szlovén bibliáját kezdte nyomtatni, nyomdáját Károly főherczeg megtiltotta. A varasdi nyomda az Erdődyek meghivására 1587-ben Monyorókerékre költözött, mert horvát területen protestáns nyomdát a zágrábi püspökök nem tűrtek. Az értekező a következőkben elősorolja, hogy György nővérei közül kik mentek protestánsokhoz férjhez, és elmondja, hogy unokaöcscse, V. György, 1623-ig volt protestáns, a midőn Babić Iván csáktornyai pálos perjel a római katholikus vallásra térítette. Áttérésének fő oka volt, hogy horvát bánná lehessen, mert e méltóságból a protestánsok ki voltak zárva. Ez a György azután családja nagy részét a protestantismus elhagyására birta; neje csak 1646-ban lett katholikussá.

7. Gruber Dane: *A spalatói zsinatok.* (410. l.) Tárgyalja a X-ik században tartott spalatói zsinatokat, különösen a 926-ikit, melyen a szláv liturgia kérdését tárgyalták. — 8. *Gróf Jelačić György nekrologja.* (478. l.) Életrajzi adatok. A család nemeslevele 1579 decz. 15-én Prágában kelt. — 9. *A háromkirályok napján tartott zágrábi vásár története.* (518. l.) Ezt már II. András 1217-iki oklevele rendezi. Az értekező közli az erre vonatkozó későbbi kir. okleveleket is. — 10. Laszowski Emil: *Valami a horvát kikötőkről.* (546. l.) A kérdést III. Károly 1717 jun. 2-án kelt pátense alapján világítja meg. — 11. Devčić Iván: *Kobasić Iván horvát nemes.* (671. l.) Nemzetsége valószínüleg Bosznia eleste után menekült az Una vidékére, mert első okleveles felemlítése 1463-ban történik. Várai és birtokai a Közép-Una vidékén voltak. Kobasić Iván a mohácsi vész idején szerepelt. Az értekező itt az ő és családja történetét adja. — 12. Surmin György: *Visszapillantás Horvátország négyszázados irodalmára.* (690. l.)

MARGALITS EDE.

HIVATALOS ÉRTESÍTŐ.

A MAGYAR TÖRTÉNELMI TÁRSULAT

1903 évi febr. hó 5-én d. u. 5 órakor tartott r. vál. ülésének

Jegyzőkönyve.

Jelen voltak: Gróf Teleki Géza elnök elnöklete alatt dr. Thaly Kálmán első alelnök, dr. Pauler Gyula ügyv. alelnök, dr. Áldásy Antal, dr. Angyal Dávid, dr. Ballagi Géza, Bánó József, dr. Békefi Remig, dr. Borovszky Samu, dr. Csánki Dezső, Daniel Gábor, dr. Fejérpataky László, dr. Illéssy János, dr. Kammerer Ernő, dr. Marczali Henrik, báró Radvánszky Béla, dr. Schönherr Gyula vál. tagok, Nagy Gyula titkár, Cserhalmi Samu pénztárnok, Barabás Samu jegyző.

Elnök az ülést menyitja s jegyzőkönyvhitelesítőkül dr. Ballagi Géza és dr. Borovszky Samu vál. tagokat kéri fel.

6. Nagy Gyula titkár bejelenti az új tagajánlásokat, mely szerint ajánltatnak *évd. rendes tagokúl 1903-tól:* Kálnoky Viktor (Bagaméri) joghallgató Budapesten, Kortsmárossy László joghallgató Budapesten, Miklós Alajos tanárjelölt Budapesten, ifj. Nátolya Mihály tanárjelölt Budapesten, Peidl Imre tanárjelölt Budapesten (mind az ötöt aj. Baranyai Béla), Schuller Richárd ev. lelkész Nagydisznódon (aj. a titkár), a Frőbel áll. tanítónő-képző intézet Budapesten (aj. a pénztárnok); *1904-től:* Schreiber Lajos dr. belügym. s. titkár Budapesten (aj. Schreiber Frigyes).

Megválasztatnak.

7. Eble Gábor r. tagnak: »Részlet a Dessewffyek történetéből« cz. napirendre tűzött bemutató felolvasása közbejött akadályok miatt nem volt megtartható.

8. Titkár előterjeszti a pénztárnok 1903 évi január-havi kimutatását. mely szerint összes bevétel volt 6561 kor. — fill.

» kiadás » 1660 » 78 »

maradvány ... ... 4900 kor. 22 fill.

Ehez adva a P. H. E. Takarékpénztárnál folyó számlán levő ... ... 11375 kor. 50 fill.

követelést, 1903. jan. 31-én összesen ... ... 16275 kor. 72 fill. készpénz állott a társulat rendelkezésére.

A kimutatás tudomásúl vétetvén, a jegyzőkönyvhöz csatoltatik; azon megjegyzéssel, hogy a rendelkezésre állott összegből 10,000 kor. alapítványi összeg a f. évi 3. jk. p. értelmében a gazdasági bizottság javaslata (1903 évi 10. jk. p.) alapján időközben tőkésíttetett.

9. Következik a mult évi zárszámadás előterjesztése és a számvizsgáló bizottságnak 1903 jan. 25-én az ig. választmányhoz intézett jelentése, mire —

a választmány a jelenlevő tagok közt nyomtatásban kiosztott s az ülés jegyzőkönyve mellett a *Hivatalos Értesítő*-ben közzéteendő zárszámadási kimutatásokat s a mellékleteivel együtt a f. hó 19-ére hirdetett közgyűlés elé terjesztendő számvizsgálati jelentést tudomásúl veszi s ennek alapján Cserhalmi Samu pénztárnoknak az 1902. évi számadásokra nézve a szokásos felmentést — a közgyűlés jóváhagyásának fentartásával — megadja. dr. Kammerer Ernő és dr. Áldásy Antal számvizsgáló uraknak pedig fáradságos munkájokért jegyzőkönyvileg köszönetét nyilvánítja.

Megjegyzendő, hogy a Salamon-szobor alapból fennmaradt s a P. H. E. Takarékpénztár értesítése szerint a társulat folyószámlájára átvitt 2 kor. 54 fill. megállapodás szerint Jankovics Gyula képfaragó művészt illetvén. neki kifizetendő.

10. Olvastatik a gazdasági bizottság elnöke s a társulat tisztviselői 1903 jan. 27-én tartott értekezletének jegyzőkönyve. melyben a megjelentek. a gazdasági bizottság tagjainak megokolt távollétében, azonban utólagos hozzájárulásával, javaslatot tesznek az 1903 évi költségvetés. továbbá a Magyar Történeti Életrajzok és Történelmi Tár külön költségvetése tárgyában.

A javaslat előterjesztésével kapcsolatban Csánki Dezső dr. vál. tag a választmány egyetemleges anyagi felelősségének tudatában jövőre a költségvetésnek, illetőleg zárszámadásnak komoly és több időt igénylő áttanulmányozását tartja szükségesnek; a *Magyarországi Latinság Szótárá*-nak a *Századok*-ban megjelent pótlékait és *a bibliographiai czikkeket* pedig használhatóságuk szempontjából ezután nem elaprózva, hanem mindeniket a maga helyén lehetőleg egyszerre közlendőknek véli.

Ennélfogva indítványozza, hogy ezután a kinyomtatott zárszámadási jelentés, illetve költségvetési javaslat legalább a fővárosban lakó vál. tagoknak a febr. havi vál. ülést megelőző napokban küldessék meg; a társ. titkár és szerkesztő pedig hatalmaztassék fel. hogy a szótári pótlékoknak és bibliographiai czikkeknek a jelzett módon való közölhetése czéljából, a *Századok* meghatározott ívszámát szükség esetén 3—4 ívvel túlléphesse.

A vál. az indítványt általános helyesléssel elfogadja, s egyúttal a bizottság javaslatait is elfogadván:

A *társulat* 1903 évi költségvetését 29,822 kor. 95 fill. bevétellel, 28,755 kor. kiadással és így 1067 kor. 95 fill. maradvánnyal; a *M. Tört. Életrajzok*-nál 20,065 kor. 47 fill. bevétellel, 19,474 kor. kiadással s 591 kor. 47 fill. maradvánnyal; a *Történelmi Tár*-nál pedig 3,800 kor. bevétellel, 4,720 kor. kiadással és így 920 kor. mutatkozó hiánynyal a biz. jegyzőkönyvhöz csatolt alakjában megállapítja, mely jóváhagyás végett a f. hó 19-ére hirdetett közgyűlés elé fog terjesztetni.

A *Történelmi Tár* költségvetésében mutatkozó hiánynak lehető apasztása végett a szerkesztő felkéretik, hogy a M. Tud. Akad. történelmi bizottságának rendelkezésére bocsátott másolatgyűjteményét mennél nagyobb mértékben kiaknázni szíveskedjék.

A főköltségvetés II/24, illetőleg a *Történeti Életrajzok* költségvetésének II/11. tétele alatt tőkésítésre váró 10,000 kor. alapítványi összegnek a f. évi 3 jk. p. értelmében a gazdasági bizottság elnökének a bizottság tagjai által is helybenhagyott s a költségvetéshez csatolt levele alapján, magyar jelzálog-hitelbanki 4%-os záloglevelekbe való befektetése jóváhagyólag tudomásúl vétetik.

Hegedüs Sándor bizottsági elnöknek a társulat gazdasági ügyei vezetésében nem lankadó buzgalmáért jegyzőkönyvileg is köszönetet mond a választmány.

11. Titkár felolvassa a P. H. E. Takarékpénztárnak f. évi jan. 10-én 1028. sz. a. kelt értesítését, a törvényes 10% tőkekamat-adónak 1903 jan. 15-étől kezdve a társulat folyószámla követelése után járó kamatösszegekből való levonásáról.

Tudomásúl vétetik.

12. Olvastatik dr. Károlyi Árpád, dr. Fejérpataky László és dr. Kammerer Ernő vál. tagok együttes jelentése, melyben mint a »Szilágyi Sándor-alapítvány« szabályzatából kifolyólag az 1902 évi 87. jk. pont a. kelt vál. határozattal javaslattételre kiküldött bizottság tagjai, az alapítvány kamataiból esedékessé vált 200 kor. jutalommal, a mult évvel befejeződött első ötévi cyklus alatt a *Századok*-ban megjelent sok jeles és jutalomra érdemes dolgozat közül ez alkalommal *a legfiatalabb történetíró nemzedék* egyik tagjának, Baumgarten Ferenczuek »Forrástanulmányok Nagy Lajos és Velencze viszonya történetéhez« cz. munkáját javasolják egyhangúlag. de egyúttal *buzdításúl is a jövőre*, kitűntetendőnek.

A javaslat elfogadtatván, a 200 kor. jutalom Baumgarten Ferenczuek kiadatik.

A bizottságnak becses munkálatáért a választmány köszönetét nyilvánítja.

13. Következik Prónay László 1903 jan. 17-én kelt levelének felolvasása, mely szerint a mult decz. havi vál. ülésen Pintér Sándor r. tag által bemutatott XVII. és XVIII. századi okmányait a társulatnak ajándékozza.

Az ajándék köszönettel fogadtatik s a társulat többi letétetményei közé a M. Nemzeti. Muzeum könyvtárába fog elhelyeztetni.

14. Titkár jelenti, hogy a Magyar Nemzeti Muzeum igazgatósága a muzeum alapításának száz éves ünnepsége alkalmából kiadott emlékkönyv egy példányát a társulatnak megküldötte.

Köszönettel fogadtatik.

15. Olvastatik a »Magyar Tanítók Otthona« elnökségének 1903 január 12-én kelt levele, melyben a társulat kiadásában megjelenő műveknek az egyesület könyvtára számára díjtalanúl való megküldését kéri.

A folyóiratok kivételével a társulat némely feles számban levő kiadványainak egy-egy példányban egyszer s mindenkorra való megküldésére a titkár felhatalmaztatik.

Napirend után —

16. Thaly Kálmán dr. első alelnök a társulat iránt lankadó érdeklődés fölébresztése czéljából a multban nemcsak a hazai történettudományra rendkívül becses eredményekkel járt, hanem a társulat szellemi és anyagi életére is üdvösnek bizonyult vidéki kirándulások fölelevenítését sürgeti.

Az 1901. nov. 6-án 70. jk. sz. a. kelt vál. határozattal báró Radvánszky Béla vál. tag elnöklete alatt kiküldött bizottság, melynek tagjaiúl dr. Thaly Kálmán alelnök és dr. Ballagi Géza vál. tag ez alkalommal szintén felkéretnek, utasíttatik, hogy a kassai Rákóczi-kiállítás és az Erd. Muzeum-Egylet könyvtárában újabban elhelyezett családi levéltárak figyelembe vételével, esetleg már a jövő nyáron megtartandó kirándulás tárgyában javaslatot tenni szíveskedjék.

Több tárgy nem lévén, elnök az ülést berekeszti.

Gr. Teleki Géza s. k.
elnök.

Barabás Samu s. k.
jegyző.

Hitelesítjük: *Ballagi Géza* s. k.
vál. tag.

Borovszky Samu s. k.
vál. tag.

A MAGYAR TÖRTÉNELMI TÁRSULAT.

1903 évi febr. 19-én d. u. 5 órakor tartott r. közgyülésének
Jegyzőkönyve.

Elnök: Gróf Teleki Géza.

A társulat idei közgyűlését, mely részben a néhai Hajnik Imre vál. tag halhatatlan emlékezetének volt szentelve, elnök

válogatott közönség s alapszabályaink értelmében kellő számú társulati tag jelenlétében, a kegyeletes emlékezésekben gazdag mult évre visszatekintő s a tagokat lankadatlan munkára buzdító beszéddel nyitja meg, melynek végeztével jegyzőkönyv-hitelesítőkül alapszabályszerüleg dr. Vécsey Tamás társ. r. és dr. Csánki Dezső vál. tagokat kéri fel.

17. Napirenden lévén az ig. választmányból ez alkalommal szabály szerint kilépő tizenkilencz és egy elhalt, tehát húsz vál. tag helyének betöltése, —

elnök a választást elrendeli s a szavazatszedő bizottság tagjaivá dr. Borovszky Samu vál. tag elnöklete alatt Horváth Sándor és Ember István r. tagokat kérvén fel, egyúttal a közgyülés tagjait is felszólítja, hogy szavazataikat húsz vál. tagra adják be, mire az közgyülést felfüggeszti.

A szavazatok beadása után elnök a közgyülést újra megnyitja s mialatt a kiküldött bizottság a mellékteremben azok összeszámlálásával foglalatoskodott, —

18. Vécsey Tamás dr. r. tag néhai Hajnik Imre vál. tagnak szeretetre méltó egyéniségét, szerénységét és a hazai jogtörténet terén szerzett soha el nem évülő érdemeit, a jó barát és kartárs meleg szeretetével teljes, magas szinvonalon álló emlékbeszéddel örökíti meg.

Az általános figyelemmel hallgatottt emlékbeszéd nagy tetszéssel fogadtatik.

E közben a szavazatszedő bizottság munkálatával elkészülvén, —

19. Borovszky Samu dr. bizottsági elnök, a bemutatott jegyzőkönyv alapján jelenti, hogy a húsz ig. vál. tagra beadott hatvankilencz érvényes szavazatból általános többséget Áldásy Antal, Ballagi Géza, Bánó József, Békefi Remig, Boncz Ödön, Erdélyi Pál, Hampel József, Illéssy János, Mangold Lajos, Nyáry Jenő báró, Pettkó Béla, Pór Antal, Réthy László, Szádeczky Lajos, Széll Farkas, id. Szinnyei József, Thallóczy Lajos, Váczy János, Vécsey Tamás és gróf Zichy Jenő nyertek.

Elnök kihirdeti a választás eredményét, mely szerint az 1903—1905 évkörre ig. vál. tagokká, az általános többséget különböző arányokban meghaladó *legtöbb* szavazattal Áldásy Antal, Ballagi Géza, Bánó József, Békefi Remig, Boncz Ödön, Erdélyi Pál, Hampel József, Illéssy János, Nyáry Jenő báró, Pettkó Béla, Pór Antal, Réthy László, Szádeczky Lajos, Széll Farkas, id. Szinnyei József Thallóczy Lajos, Váczy János, Vécsey Tamás és Zichy Jenő gróf választattak meg, az elhalálozás folytán megürült 1902—1904 cyklusbeli vál. tagsági helyre pedig az általános szótöbbségből *legkisebb számú* szavazatot nyert Mangold Lajos.

A szavazatszedő bizottságnak munkájáért köszönet nyilvánittatik s jegyzőkönyve a közgyűlés jegyzőkönyvéhez csatoltatik.

20. Titkár a társulat mult évi működéséről szóló jelentését olvassa fel.

A tudomásúl vett és a jegyzőkönyvhöz csatolt titkári jelentés a *Századok*-ban ki fog nyomatni.

21. Következik a f. havi ig. vál. ülés 9. jk. p. a. kelt határozat felolvasása, mely szerint a számvizsgáló bizottságnak, a mult 1902 évi számadásokról és pénztárkezelésről szóló jelentése tudomásúl vétetett és ennek alapján Cserhalmi Samu pénztárnoknak a mult évi számadásokra nézve, a közgyűlés utólagos jóváhagyásának fentartásával, a szokott fölmentvény megadatott.

Jóváhagyatik.

22. Olvastatik az ig. választmánynak ugyancsak a f. havi ülés 10. jk. p. alatt kelt határozata, melylyel a társulat folyó 1903 évi költségvetését állapította meg.

Helybenhagyatik.

Napirend után —

23. Zichy Jenő gróf vál. tagnak a társulati kirándulások felújítására vonatkozó indítványa, az ig. választmánynak ez ügyben kelt kétrendbeli határozata (1901 : 70. és 1903 : 16. jk. pontok) után —

tudomásúl vétetik.

Több tárgy nem lévén, elnök a közgyűlést berekeszti.

Kelt mint fent.

Gróf Teleki Géza s. k.
elnök.

Barabás Samu s. k.
jegyző.

Hitelesítjük: *dr. Vécsey Tamás* s. k.
r. tag.

dr. Csánki Dezső s. k.
vál. tag.

Az 1902 évi számadások megvizsgálására kiküldött bizottság jelentése.

Tisztelt Választmány!

A tisztelt választmány mult évi deczember 4-én tartott ülésében alulírottakat bízta meg ismételten azzal, hogy a Magyar Történelmi Társulat 1902-ik évi számadásait és pénztári kezelését megvizsgáljuk. Van szerencsénk ennek következtében jelenteni, hogy megbizatásunkban az alulírott napon a következőkép jártunk el.

Miként az előző években, ez idén is felkértük Strömpl János miniszteri számvizsgáló urat, hogy mint szakértő a pénztárnok úr által vezetett könyveket, a számadásokhoz mellékelt utalványokat,

nyugtákat és számlákat, a m. kir. postatakarékpénztár és a P. H. E. Takarékpénztár értesítéseit és számlakivonatait tételről tételre vizsgálja át és eljárása eredményéről tegyen jelentést. Strömpl úr e kérésünknek eleget tevén, tapasztalatairól a '. alatt mellékelt jelentésben számolt be.

E jelentés alapján f. évi január 25-én a pénztárnok úr jelenlétében a nevezett szakértő úr támogatása mellett vizsgáltuk meg a társulat pénztárát és pénzkezelését.

Legelőször is a kézipénztár tartalmát vettük számon, hol készpénzben 328 korona 83 fillért, január havi kiutalványozott kiadásokban 1488 kor. 30 fillért találtunk. Hogy ezen összeg helyességét megállapíthassuk, tételről tételre átvizsgáltuk az 1903-iki pénztári főkönyvnek a vizsgálat napjáig, január 25-ikéig terjedő adatait és azokat egybevetettük az igazolásukra szolgáló okmányokkal. Megállapítottuk, hogy az 1902-ik évnek pénztári maradványa s a folyó évnek január 25-ikéig terjedő bevételei együttvéve 5996 kor. 44 fillérre rúgnak, az ugyanaddig terjedő kiadások összege pedig 1488 kor. 30 fillérre, s így a pénztári maradvány 4508 kor. 14 fillér. Miután azonban ezen összegből a postatakarékpénztárban f. é. január 24-én 4179 kor. 31 fillér helyeztetett el: a kézipénztárban 328 kor. 83 fillérnek kellett lennie. Tényleg ezen összeget találván, meggyőződtünk, hogy a kézipénztár rendben van.

Ezután az 1902-ik évi pénztári főkönyv vizsgálatára tértünk át. Annak tételeit pontos átvizsgálás után helyeseknek találván, a könyvet a kézipénztárban volt 1817 korona 13 fillér és a postatakarékpénztárnál kezelt 933 kor. 89 fillér készpénzzel s így összesen 2751 kor. 02 fillér pénzmaradványnyal lezártuk.

A törzsvagyon főkönyvet átnézvén, meggyőződtünk, hogy a törzsvagyon összege 127,300 koronát tesz. Ebből a P. H. E. Takarékpénztárnál letétben van 115,500 kor. névleges értékű értékpapír és 10,000 kor. kézpénz, a mely a kisorsolt 101. számú kisbirtokosok földhitelintezeti 5000 frtos záloglevél beváltásából eredt és tőkésítésre lesz fordítandó. Igazolja ezt a nevezett pénzintézetnek hitelesen kiállított és 2'. alatt csatolt letét-számla kivonata. A többi 1800 kor. alapítvány a kézipénztárban őrzött és általunk darabról darabra megvizsgált 7 db. kötelezvénynyel van fedezve és igazolva. Felemlítendőnek tartjuk, hogy a törzsvagyon 1901 deczember 31-ike óta 10,700 kor. emelkedést mutat.

A nevezett pénzintézet a nála elhelyezett törzsvagyonon kívül a társulat czímén takarékpénztári betétkönyvekben tőkében, és 1902 deczember 31-ikéig tőkésített kamatokban együtt 8247 kor. 50 fillért és egy millenáris aranyérmet őriz. A tőkék, melyeknek külön rendeltetésük van és a társulat vagyonához nem tar-

toznak, 1902 deczember végeig tőkésített kamataikkal a következők:

1. Rodostói alap	3694	kor.	45 fill.
2. Gr. Nádasdy-féle Árpád sírja alap	1235	»	86 »
3. A b. Radvánszky-féle »Házi történelmünk emlékei« érdekében létesített alap	221	»	32 »
4. Szilágyi Sándor alapítvány	2095	»	87 »
5. Pénztárnok biztosítéka	1000	»	— »
Összesen:	8247	kor.	50 fill.

A Salamon-szobor felállíttatván, a mult évi jelentésben 4559 kor. 33 fillérrel szerepelt alap rendeltetésére fordíttatott. A Takarékpénztár 3'/. alatt csatolt értesítése szerint fenmaradt 2 kor. 54 fillér a társulat folyó számlájára vitetett át és a történt megállapodás szerint a szobrot alkotott művész urat illeti.

Ugyancsak a P. H. E. Takarékpénztár kezeli gyümölcsözőleg a gr. Zichy Jenő-féle pályadíjnak (100 db. arany) alapját is, melynek 1902 deczember 31-iki mennyisége 1474 korona, miről a 3'/. alatt mellékelt folyószámla-kivonat ad számot.

Megvizsgáltuk a Teleki-Oklevéltár és a Zichy-Codex alapjáról vezetett számadásokat, melyeket rendben találván, az előbbit 538 korona, az utóbbit pedig 10 korona egyenleggel lezártuk. Ez adatok igazolására 4'/. és 5'/. alatt mellékeljük az ez alapokat kezelő P. H. E. Takérékpénztárnak erre vonatkozó folyószámla-kivonatait.

Ezek után a társulati folyószámla-ellenőrző főkönyvet egybevetettük a P. H. E. Takarékpénztár folyószámla-kivonataival és helyesen vezetettnek találtuk. E könyvet 10,993 korona egyenleggel lezártuk, mely egyenlegnek igazolására 6'. alatt csatoljuk az illető folyószámla-kivonatot.

Az alapító tagok törzskönyvének és az évdíjas tagok és előfizetők számlalapjainak helyes és pontos vezetéséről megtekintés és egyeztető próbák alapján győződtünk meg. Az alapító tagok közt hét oly tagot találtunk, kik együtt 1800 kor. alapítványaikat be nem fizették, a melyek födözésére azonban a fent említett kötvények szolgálnak. Kivánatos volna, hogy a kötvények befizettetés — a mennyire lehetséges — keresztülvitessék.

Az 1902 évi zárszámadást 7'/. alatt mellékeljük.

Ugy a bevételek, mint a kiadások rovatánál az előirányzat realitása tűnik szembe és a több tételnél mutatkozó, sokszor jelentékenyebb megtakarítások a leglelkiismeretesebb ügyvitelről tesznek tanuságot.

A Történeti Életrajzok számadásait 8'/. alatt mellékeljük. — Erre megjegyzéseink a következők:

A bevételeket illetőleg megjegyezzük, hogy az Athenaeum-

tól várt 3800 korona helyett csak 1800 koronát vettünk be, a minek a magyarázata az, hogy az évfolyamból csupán három füzet jelenvén meg, az Athenaeum a járulékát csak ezek után fizette, a meg nem jelent füzetek után esedékes összegek pedig be nem folyhattak. Előfizetésekből 492 kor. 94 fillérrel kevesebb folyt be.

A kiadások rovata is az előirányzat mögött maradt, mert kevesebb füzet jelent meg.

A Történelmi Tárnál, melynek számadásait 9. alatt csatoljuk, az előirányzott 440 kor. helyett 396 kor. 55 fillér hiány mutatkozik, a mi az előfizetők számának emelkedéséből ered.

Végezetül ide foglaljuk a társulat törzsvagyonáról szóló s a mult évi hasonló kimutatással egybevetett jegyzéket, a mely — az állagokban nagyobb változások történvén — magyarázatot igényel.

	1902.	1903.
1. Osztrák államadósági egyesített járadék, 4·2%-os	200 kor. — f.	200 kor. — f.
2. Regale-váltság kötvény, 4·5-%-os	19,400 » — »	— » — »
3. Kisbirtokosok orsz. földhitelintézeti záloglevél, 4·5%-os	26,800 » — »	16,600 » — »
4. Magyar jelzáloghitelbank záloglevele 4·5%-os	54,000 » — »	68.000 » — »
5. Magyar koronajáradéki kötvény, 4%-os	8,200 » — »	28,500 » — »
6. Pesti Hazai Első Takarékpénztári községi kötvény	2,200 » — »	2,200 » — »
Értékpapírok összes értéke	110,800 kor. — f.	115,500 kor. — f.
7. Bay Ilona alapítványa	4,000 » — »	— » — »
8. Magán kötelezők a kézipénztárban	1,800 » — »	1,800 » — »
9. Hozzáadva a kisorsolt 101. számú kisbirtokosok földhitelintézeti 5000 ftos záloglevél beváltási értéke, mely egyelőre a P. H. E. Takarékpénztárnál lévő folyószámlán kamatozik	— » — »	10,000 » — »
Összes törzsvagyon	116,600 kor. — f.	127,300 kor. — f.

Vagyis a mult évvel szemben vagyonszaporulat 10,700 korona.

A mult évi kimutatásban 2. alatt felsorolt 19,400 kor. értékű regale-kötvények convertálásából befolyt 19,836 korona 50 fillér, a mely megtoldatván a 3. tétel alatt felsorolt 4·5%-os kisbirtokosok földhitelintézeti záloglevelek közül kisorsolt 200 koronával és a folyó bevételek közül 28 korona 53 fillérrel, 20.065 kor. 03 fillérért vásároltatott 20,300 korona 4%-os magyar koronajáradék, és igy a mult évi kimutatásban 5. alatt álló sommája ezen értékpapírnak 8.200-ról 28,500 koronára szaporodott.

A 3. tétel alatt a kisbirtokosok földhitelintézete záloglevéleinek állománya 26,800 korona helyett 16,600 koronával szerepelvén, 10,200 korona apadást mutat, a melyből 200 koronának felhasználása fentebb igazoltatván, a 10,000 korona készpénz, fa mely értékpapírok vásárlására fordítandó, 9. sz. alatt szerepel a törzsvagyonban.

A 4. tétel alatt felsorolt jelzálog-hitelbanki záloglevelek, a mult évi 54,000 koronáról 68,000 koronára változván. 14,000 korona emelkedést mutatnak, mert a 7. alatt szereplő Bay Ilonaféle alapítvány lefizettetvén 4000 korona értékben, s az 1901 évi pénztári maradványból ez megtoldatván 10,000 koronával és a folyó bevételekből 24 kor. 50 fillérrel, vásároltatott ezen 14,024 kor. 50 fillérből a fentebb többletül beállított 14,000 korona.

Az 5. és 7. tételek alatti változás a fentiekben leli magyarázatát, az 1. 6. és 8. alatti tételek pedig változatlanúl maradtak.

Eljárásunk során arról győződtünk meg, hogy a társulat pénztára és számadásai teljes rendben kezeltetnek és vezettetnek: ugyanazért kérjük a t. választmányt, hogy Cserhalmi Samu társulati pénztárnok úrnak az 1902 deczember végeig terjedő időre a fölmentést, a szokásos fentartással, megadni méltóztassék.

Kiváló tisztelettel maradtunk a t. választmánynak

Budapesten, 1903. január 25-én

kész szolgái

Áldásy Antal s. k.
számv. biz. tag.

Kammerer Ernő s. k.
számv. biz. tag.

Mellékletek a számv. jelentéshez.

Kimutatás

a M. Történelmi Társulat törzsvagyonáról 1902 végével.

1.	4·2%-os osztrák járadék kötvény	200 kor	— fill.
2.	4·5%-os kisbirt. földhitelintézeti záloglevél	16,600 »	— »
3.	4·5%-os m. jelzálog-hitelb. záloglevél	68,000 »	— »
4.	4%-os m. korona-járadék	28,500 »	— »
5.	4·5%-os P. H. E. Takarékpénztári községi kötvény	2,200 »	— »
	Az értékpapírok összege	115,500 kor	— fill.
6.	Egy kisb. fh. záloglevél kisorsolásából befolyt készpénz	10,0000 »	— »
7.	Alapítók kötelezvényei a kézi pénztárban	1,800 »	— »
	Összesen	127,300 kor	— fill.

A Magyar Történelmi Társulat

pénztári zárszámadása 1902-ről.

I. Bevételek.

A) Rendesek:

	Előirányzat:	Lerovás:
1. Pénztári maradvány 1901-ről ...	3813 kor. 92 fill.	3813 kor. 92 fill.
2. Alapítványi kamatokból	5214 » 40 »	5764 » 40 »
3. Tagdíjak:		
a) 1600 tag után à 10 kor.	16000 » — »	16689 » 38 »
b) hátralékokból	1000 » — »	
4. Századok s egyéb kiadványok eladásából	100 » — »	93 » 13 »
5. Ideiglenes kamatokból	400 » — »	552 » 11 »
6. A P. H. E. Takarékpénztár adományából	200 » — »	200 » — »
7. Egyéb előre nem látott bevételek	200 » — »	216 » 84 »

B) Átfutók:

8. Alapítványokból:		
a) Bay Ilonától	4000 » — »	4000 » — »
b) új alapítványokból	600 » — »	120 » — »
9. Egyéb átfutó bevételek	200 » — »	30563 » 01 »
10. A Szt. István emlékfüzet eladásából	50 » — »	— » — »
Összesen	31778 kor. 32 fill.	62012 kor. 79 fill.

II. Kiadások.

A) Rendesek:

a) *Személyiek:*

	Előirányzat:	Lerovás:
1. Titkár tiszteletdíja	1600 kor. — fill.	1600 kor. — fill.
2. Jegyző »	1200 » — »	1200 » — »
3. Pénztárnok tiszteletdíja	1000 » — »	1000 » — »
4. Irnoki munkák díjazása:		
a) a pénztárnoknál ... ... 140 kor.	420 » — »	420 » — »
b) a titkárnál és jegyzőnél 280 kor.		

b) *Dologiak:*

5. A Századok nyomdai költségei, u. m.		
a) 61 ív nyomása 2000 pl.	6320 » — »	6319 » 60 »
b) boríték nyomása 10 füzethez	398 » — »	398 » — »
c) a füzetek expeditiója	400 » — »	400 » — »
d) czímszalagok s egyéb nyomtatványok	400 » — »	291 » 70 »
6. A Századok füzése	360 » — »	334 » 40 »
7. » » expeditiójának postai költsége	600 » — »	600 » — »
8. Irói tiszteletdíjak a Századoknál (57 ív à 80 kor.)	4560 » — »	4178 » 75 »

9. Irodai költségek	600 » — »	473 » 22 »
10. Három szolga díjazása	370 » — »	370 » — »
11. Ujévi ajándékok	149 » — »	149 » — »
12. Előre nem látott kiadások	200 » — »	430 » 06 »
13. A Tört. Életrajzoknak 55 : 400 koronás alapító után	550 » — »	550 » — »
14. Takarék- és postatakarékpénztári kezelési díjak	350 » — »	355 » 20 »
15. Helybeli tagdíjak beszedése után járó %-ra	100 » — »	72 » — »
16. Postai megbizásokra	800 » — »	899 » 72 »
17. Rendkivüli felolvasásokra	— » — »	— » — »

B) **Átfutók és rendkivülliek:**

18. Új alapítványok tőkésítése	4600 kor. — fill.	14053 kor. 03 fill.
19. Névkönyv kiadása	— » — »	— » — »
20. Átfutó kiadások (idegen pénzek megtérítése)	200 » — »	20563 » 01 »
21. A kiadvány-készlet raktári kezelése az Athenaeumnál	100 » — »	100 » — »
22. A Tört. Tár-nál mutatkozó hiány fedezése	440 » — »	396 » 55 »
Összesen	25717 kor. — fill.	55154 kor. 24 fill.
Bevétel	31778 kor. 32 fill.	62012 kor. 79 fill.
Kiadás	25717 » — »	55154 » 24 »
Maradvány	6061 kor. 32 fill.	6858 kor. 55 fill.

Magyar Történeti Életrajzok.

I. Bevételek.

A) **Rendesek:**

	Előirányzat:	Lefolyás:
1. Pénztári maradvány 1901-ről	5864 kor. 43 fill.	5864 kor. 43 fill.
2. Az Athenaeumtól 600 példányért	3800 » — »	1800 » — »
3. A M. T. Akadémia segélye	1000 » — »	1000 » — »
4. A társulattól 55 : 400 koronás alapító t. után	550 » — »	550 » — »
5. Előfizetésekből 593 előfizetőtől	5930 » — »	5437 » 06 »
6. Clichékért az Athenaeumtól	300 » — »	300 » — »
7. Előre nem látott bevételek	50 » — »	— » — »

B) **Rendkivülliek:**

8. Az Athenaeumtól az 1901. évf. 4. 5. füzeteiért	2000 kor. — fill.	2000 kor. — fill.
Összesen	19494 kor. 43 fill.	16951 kor. 49 fill.

II. Kiadások.

A) Rendesek:

	Előirányzat:	Lerovás:
1. Nyomdaköltség:		
a) 42 ív nyomása 1380 pl.	3270 kor. — fill.	2276 kor. 52 fill.
b) boríték nyomása 5 füzethez	240 » — »	
2. Képek nyomása	1000 » — »	256 » 50 »
3. Expeditionális költségek:		
a) postai költség füzetenkint à 60 kor.	300 » — »	169 » 94 »
b) expediálás füzetenkint à 30 kor.	150 » — »	
c) címszalagok nyomása	100 » — »	
4. Irói tiszteletdíjak	2000 » — »	1150 » — »
5. Szerkesztő tiszteletdíja	800 » — »	480 » — »
6. Cynkographusnak	4200 » — »	2691 » 61 »
7. Festőknek, rajzolóknak		
8. Fűzésért a könyvkötőnek	300 » — »	110 » 11 »
9. Vegyes kiadások	200 » — »	90 » 40 »

B) Rendkivüliek:

10. Az 1901. évi 4. 5. füzetek nyomása	1248 kor. — fill.	1720 kor. 94 fill.
» » » » » boritéka	96 » — »	
» » » » » képek nyomása	200 » — »	
» » » » » füzése	120 » — »	
Expeditionális költségek:		
a) postai költség	120 » — »	
b) expediálás	60 » — »	
Az 1901 évi 4. 5. füzetek irói tiszteletdíja	800 » — »	800 » — »
A szerkesztő tiszteletdíja	320 » — »	320 » — »
Összesen	15524 kor. — fill.	10066 kor. 02 fill.
Bevétel	19494 kor. 43 fill.	16951 kor. 49 fill.
Kiadás	15524 » — »	10066 » 02 »
Maradvány	3970 kor. 43 fill.	6885 kor. 47 fill.

Történelmi Tár.

I. Bevételek.

	Előirányzat:	Lerovás:
1. Előfizetésekből 250 előfizető után à 5 kor. 20 fill.	1300 » — »	1421 » 47 »
2. A m. tud. Akadémia hozzájárulása	3000 » — »	3000 » — »
Összesen	4300 kor. — fill.	4421 kor. 47 fill.

II. Kiadások.

	Előirányzat:	Lerovás:
1. A szerkesztő tiszteletdíja	800 kor. — fill.	800 kor. — fill.
2. Nyomtatás (40 ív 500 pl.)	2080 » — »	2217 » 10 »
3. Boríték nyomása à 10 kor.	40 » — »	50 » — »
4. Expeditionális költség 4 füzet à 10 kor.	40 » — »	— » — »
5. Címszalagok nyomása	40 » — »	6 » 60 »
6. Fűzésért a könyvkötőnek	60 » — »	68 » 60 »
7. Postai költség 4 füzet à 20 kor.	80 » — »	66 » 97 »
8. Irói tiszteletdíjak és index	1600 » — »	1608 » 75 »
Összesen	4740 kor. — fill.	4818 kor. 02 fill.
Kiadás	4740 kor. — fill.	4818 kor. 02 fill.
Bevétel	4300 » — »	4421 » 47 »
Mutatkozó hiány	440 kor. — fill.	396 kor. 55 fill.[1])

Mell. a f. évi 10. jk. ponthoz.

A Magyar Történelmi Társulat
költségvetése 1903-ra.

I. Bevételek.

A) Rendesek:

1. Pénztári maradvány 1902-ről	6858 kor. 55 fill.
2. Alapítványi kamatokból	5564 » 40 »
3. Tagdíjak 1600 tagtól à 10 kor.	16000 » — »
4. Századok s egyéb kiadványok eladásából	100 » — »
5. Ideiglenes kamatokból	400 » — »
6. A P. H. E. Takarékpénztár adományából	200 » — »
7. Egyéb előre nem látható bevételek	200 » — »

B) Átfutók és rendkivülliek:

8. Uj alapítványokból	200 » — »
9. Egyéb átfutó bevételek	300 » — »
Összesen	29822 kor. 95 fill.

II. Kiadások.

A) Rendesek:

a) *Személyiek:*

1. Titkár tiszteletdíja	1600 kor. — fill.
2. Jegyző »	1200 » — »
3. Pénztárnok tiszteletdíja	1000 » — »
4. Irnoki munkák díjazása:	
a) a pénztárnoknál 140 kor.	
b) a titkárnál és jegyzőnél 280 kor.	420 » — »

[1]) Fedezetét l. a főzárszámadás II. 22. tétel alatt.

b) *Dologiak:*

5.	A Századok nyomdai költségei, u. m.		
	a) 61 ív nyomása 2000 pl.	6320 kor.	— fill.
	b) boríték nyomása 10 füzethez	398 »	— »
	c) a füzetek expeditiója	400 »	— »
	d) czímszalagok s egyéb nyomtatványok	400 »	— »
6.	A Századok füzése	360 »	— »
7.	» » expeditiójának postai költsége	600 »	— »
8.	Írói tiszteletdíjak a Századoknál (57 ív à 80 kor.)	4560 »	— »
9.	Irodai költségek	600 »	— »
10.	Három szolga díjazása	370 »	— »
11.	Ujévi ajándékok	147 »	— »
12.	Előre nem látott kiadások	200 »	— »
13.	A Tört. Életrajzoknak 53: 400 koronás alapító után	530 »	— »
14.	Takarék- és postatakarékpénztári kezelési díjak	350 »	— »
15.	Helybeli tagdíjak beszedése után járó %-ra	80 »	— »
16.	Postai megbízásokra	900 »	— »
17.	Rendkivüli felolvasásokra	— »	— »

B) **Átfutók és rendkívüliek:**

18.	Új alapítványok tőkésítése	200 kor.	— fill.
19.	Névkönyv kiadása	— »	— »
20.	Átfutó kiadások (idegen pénzek megtérítése)	300 »	— »
21.	A kiadvány-készlet raktári kezelése az Athenaeumnál	100 »	— »
22.	A Tört. Tár-nál mutatkozó hiány fedezése	920 »	— »
23.	A Századok indexének költségeire	800 »	— »
24.	A maradványokban benfoglalt 10,000 kor. alapítványi összeg tőkésítésére	6000 »	— »[1])
	Összesen	28755 kor.	— fill.

Előirányzott bevétel	29822 kor.	59 fill.
» kiadás	28755 »	— »
Mutatkozó maradvány	1067 »	95 fill

M. Történeti Életrajzok.

I. Bevételek.

A) **Rendesek:**

1.	Pénztári maradvány 1902-ről	6885 kor.	47 fill.
2.	Az Athenaeumtól 600 példányért	3800 »	— »
3.	A M. T. Akadémia segélye	1000 »	— »
4.	A társulattól 53: 400 koronás alapító t. után	530 »	— »
5.	Előfizetésekből	5500 »	— »
6.	Clichékért az Athenaeumtól	300 »	— »
7.	Előre nem látható bevételek	50 »	— »

B) **Rendkívüliek:**

8.	Az Athenaeumtól az 1902. évf. 4. 5. füzeteiért	2000 »	— »
	Összesen	20065 kor.	47 fill

[1]) A többi 4000 koronát l. az Életrajzok költségvetésében II. 11. tétel alatt.

II. A) Rendes kiadások:

1. Nyomdaköltség *a)* 42 ív nyomása 1380 pl.	3270	kor. —	fill.
b) boríték nyomása 5 füzethez	240	» —	»
2. Képek nyomása	1000	» —	»
3. Expeditionális költségek:			
a) postai költség füzetenkint à 60 kor.	300	» —	»
b) expediálás füzetenkint à 30 kor.	150	» —	»
c) címszalagok nyomása	50	» —	»
4. Írói tiszteletdíjak	2000	» —	»
5. A szerkesztő tiszteletdíja	800	» —	»
6. Cynkographusnak 7. Festőknek, rajzolóknak	4200	» —	»
8. Fűzés	300	» —	»
9. Vegyes kiadások	200	» —	»

II. B) Rendkivüli kiadások:

10. Az 1902 évi 4. 5. füzetek nyomása	1248	kor. —	fill.
» » » » » » boríték	96	» —	»
» » » » » » képek nyomása	200	» —	»
» » » » » » fűzése	120	» —	»
» » » » » » expeditionális költségei:			
a) postai költség	120	» —	»
b) expediálás	60	» —	»
» « » » » » írói tiszteletdíjai	800	» —	»
» » » » » » a szerkesztő tiszteletdíja	320	» —	»
11. A maradványokban benfoglalt 10,000 kor. alapítványi összeg tőkésítésére	4000	» —	»[1]
Összesen	19474	kor. —	fill.
Előirányzott bevétel	20065	kor. 47	fill.
» kiadás	19474	» —	»
Mutatkozó maradvány	591	» 47	»

Történelmi Tár.

I. Bevételek.

1. Előfizetésekből	1400	kor. —	fill.
2. A m. tud. Akadémia hozzájárulása	2400	» —	»
Összesen:	3800	kor. —	fill.

II. Kiadások.

1. A szerkesztő tiszteletdíja	800	kor. —	fill
2. Nyomtatás (40 ív 500 pl.)	2080	» —	»
3. Boríték nyomása à 10 kor.	40	» —	»
4. Expeditionális költség 4 füzet à 10 kor.	40	» —	»
5. Címszalagok nyomása	20	» —	»
6. Fűzés	60	» —	»
7. Postai költség 4 füzet à 20 kor.	80	» —	»
8. Írói tiszteletdíjak és index	1600	» —	»
Összesen:	4720	kor. —	fill.
Előirányzott kiadás	4720	kor. —	fill.
» bevétel	3800	» —	»
Mutatkozó hiány	920	kor. —	f.[2]

[1]) A többi 6000 koronát l. a főköltségvetésben II. 24. tétel alatt.
[2]) Fedezetét l. a főköltségvetésben II. 22. tétel alatt.

A VESZPRÉMI PÜSPÖKSÉG ALAPÍTÓLEVELE.

Ismeretes dolog, hogy hazai diplomatikánk a legrégibb oklevelekkel szemben mily nehéz helyzetben van. Le kell mondania a diplomatika leghatalmasabb, szinte csalhatatlan eszközeinek alkalmazásáról, s az *ismert kéz* törvényének és — legalább diplomatikánk mai állapotában — az *ismert dictator* törvényének is félretételével a fontos, de magában véve semmiképen sem elegendő tárgyi bizonyítás támogatására másféle *segítséghez* kell folyamodnia. Azon egyszerű tény alapján, hogy mint egyéb intézményeiben, úgy az oklevelek kiadásának szokásában és kiállításuk módjában is az egykorú külföldi praxist utánozta: első királyunk okleveleinek vizsgálatánál ilyen segítséget nyujt az egykorú külföldi gyakorlattal való összehasonlítás. Szent István oklevelei egynek kivételével csak átiratban maradván fen, ezen összehasonlításnál is csak a belső ismertető jelekre vagyunk ugyan utalva, de mindamellett eléggé ismerjük már ezen segítő eszköz becses voltát.

Épen ezért eléggé ki nem fejezhető hálára kötelezték a magyar diplomatikát a *Monumenta Germaniae Historica* okleveles osztályából legutóbb megjelent kötetnek [1]) tudós szerkesztői [2]) azon megjegyzésükkel, mely II. Henrik egyik okleveléne k a veszprémi püspökség alapítólevelével való érdekes egyezéseire hívja fel figyelmünket.

---

[1]) Tom. III. Pars I. Diplomata Henrici II. et Arduini. (Az alábbiakban a használatos siglával: DHII. idézzük.)

[2]) Nevezetesen *Harry Bresslau*, kitől a kérdéses megjegyzés származik. II. Henrik illető oklevelét egyébként *Hermann Bloch* commentálta.

A DHII. 389. sz.. alatt közölt oklevélhez írt kritikai commentár végén ugyanis a következő megjegyzést olvassuk: »D. 389. steht in merkwürdigen Beziehungen zu einer viel besprochenen Urkunde König Stephans I. von Ungarn, vom Jahre 1009 (*Fejér:* CD. Hung. I. 289.), auf welche wir hier nur hinweisen können, deren Erklärung wir aber von anderer Seite erwarten müssen.« [1])

II. Henriknek ez az oklevele egyik darabja annak a bambergi, michelsbergi oklevélcsoportnak, mely a felette már többször megújult vita révén [2]) a német diplomatikusok körében nagyon ismeretes. Mint ennek az oklevélcsoportnak több más darabja, úgy a DHII. 389. sem maradt ránk eredetiben, hanem csak Bambergi Udalrich tartotta fen számunkra formulás könyvében, még pedig — a formulás könyvek rendes szokása szerint — megcsonkított alakban, a mennyiben nemcsak a contextusban előforduló tulajdonnevek hiányzanak belőle, hanem az egész eschatocollum is el van hagyva. Igy csak hozzávetőleg állapítható meg, hogy az oklevél 1018-ból, de — mint alább kimutatjuk — 1015-nél semmiesetre sem korábbi időből származik.

Tagadhatatlan, hogy II. Henrik ezen oklevelének dictatuma élénkebben emlékeztet a veszprémi oklevélre, mint bármelyik azok közül a külföldi oklevelek közül, melyeket diplomatikánk eddig Szent István okleveleinek, nevezetesen pedig a veszprémi oklevélnek vizsgálatába belevont. A *contextus* középső része — melyet különben Udalrich saját czéljának megfelelően, úgy látszik, erősen megcsonkított, elhagyván a *pertinentiák*, az *immunitas* és a *poena* formuláját — t. i. a *narratio* és a *dispositio*, egy-két hasonló kifejezés vagy szó leszámításával, elüt ugyan a veszprémi oklevéltől, ellenben az *invocatio*, a *promulgatio* és a *corroboratio* szórúl-szóra egyezik, és — a mi sokkal fontosabb — az *arenga* meglepően közeli rokonságban áll a veszprémi oklevél arengájával. A michelsbergi oklevélnek

[1]) Id. h. 500. l.

[2]) Olv. *Rieger* tanulmányát a *Mitth. für öst. Gesch.* I-sö, és *Bloch* tanulmányát a *Neues Archiv* XIX-ik kötetében.

ezen részeit, összehasonlítva a veszprémi oklevél megfelelő részeivel, ime itt adjuk:

MICHELSBERGI OKLEVÉL.	VESZPRÉMI OKLEVÉL.
In nomine sanctę et individuę trinitatis. Heinricus divina favente clementia Romanorum imperator augustus. *Si pietatis* nostrę celsitudinem *adeuntibus digne postulata largimur, prę-cipue convenit, ut* nostrę dilectissimę coniugis atque consortis nostrę regni nostri Cunigundae *postulationibus* libentissime *acclinemur* ac nostrorum fidelium *dignis* peticionibus assensum condonemus. *Proinde omnium sanctę dei ecclesię fidelium nostrorum presentium scilicet ac futurorum noverit industria* . . . stb.	*In nomine sancte et indiuidue trinitatis.* Stephanus dei gratia Pannoniorum rex. *Si pietatis* magnitudinem non solum dilectissimis, uerum etiam *adeuntibus* fidelibus *digne postulata largimur, precipue conuenit, ut* animi culmen ad superna anxiantes, deuotiones sanctarum ecclesiarum, *postulationibus acclinemur,* ipsasque prediis atque possessionibus sublimando, procurare flagitemus. *Proinde omnium sancte dei ecclesie fidelium nostrorumque presentium scilicet ac futurorum, nouerit industria,* quod . . . stb.

(Következik a narratio és dispositio, melyben a *pro animę nostrę remedio* és a *pręceptalis pagina* kifejezések emlékeztetnek a veszprémi oklevél megfelelő: *anime nostre pro redemptione* és *precepti paginam* kifejezéseire.)

Quod ut verius credatur et diligentius ab omnibus observetur, hanc paginam propriis manibus *roborantes* sigillo nostro inferius iussimus *insigniri.*	*Quod ut uerius credatur diligentiusque ab omnibus obseruetur, paginam hanc* manu propria corroborantes anuli nostri inpressione subter *insigniri* curauimus.[1])

Annak megértése végett, hogy ezen egyezésre, különösen pedig a veszprémi és michelsbergi oklevelek arengáinak feltünő hasonlóságára miért kell súlyt helyeznünk, és hogy miért hívta fel ez a körülmény a DHII. kiadóinak figyelmét is, tudnunk kell, hogy a DHII. 389. arengája a legritkább arengák közé tartozik. Első felét megtaláljuk ugyan egy ízben III. Ottónak Piacenza számára adott 998-iki oklevelében,[2]) de

[1]) Az idézett sorokat a tihanyi átirat (Orsz. Levéltár: dipl. oszt. 4. sz.) alapján közöljük. Az egész oklevelet olv. Hazai Okmt. VI. 1. l. és *Karácsonyi János:* Szent István kir. oklevelei, 57. l. — A tihanyinál sok helyen jobb szöveggel IV. Béla átiratában, *Fejér:* CD. IV. 2. 431. l.

[2]) »Si nostrae pietatis celsitudinem adeuntibus digne postulata largimur.« DOIII. 268. sz.

a második részszel (precipue convenit, ut . . . postulationibus . . . acclinemur) egybefűzött alakjában a birodalmi kanczelláriánál az 1018-iki michelsbergi oklevél előtt nem ismeretes. Épen ezért használja fel egyebek között ezt az arengát is a német diplomatika annak a *HC.* siglával jelölt dictatornak felismerésére, kitől a kérdéses michelsbergi oklevél dictatuma is származik. Ugyanezt az arengát használja a HC. fogalmazata alapján készült 1019-iki oklevél is, mely II. Henrik adományát tartalmazza a kaufungeni apáczák számára.[1])

Ez a körülmény, melynek jelentőségét némikép az is fokozza, hogy a DHII. 389. szintén szent Mihály egyháza részére szól, továbbá az, hogy egy, a DHII. 389. eredetijének felhasználásával készült oklevélhamisítvány[2]) az oklevélrészeknek szabályellenes elrendezése mellett is mind a *poena spiritualis* és *temporalis*, mind az *immunitas* formulájában mutat némi hasonlóságot a veszprémi oklevélhez s így valószínüséget nyujt arra nézve, hogy a DHII. 389. eredetije a contextusnak ezen, talán csak a formulator által elhagyott, de eredetileg megvolt részeiben is egyezett a veszprémi oklevéllel: mindez — mondjuk — méltán terelheti figyelmünket a két oklevél összefüggésére. Ezek a megfontolások vezették II. Henrik okleveleinek kiadóit is arra a következtetésre, mely a föntebb idézett megjegyzésből könnyen kiolvasható, hogy a michelsbergi oklevélnek igen közeli viszonyban kell lenni a veszprémi oklevéllel.

Csakhogy ez a következtetés az elé a nehéz kérdés elé állít bennünket: hogyan magyarázzuk az összefüggést az állítólag 1009-ből származó veszprémi, és a minden valószínüség szerint 1018-ban, de 1015-nél korábban semmiesetre sem kelt[3]) michelsbergi oklevél között? Ha más adatok segítségünkre nem jönnének, vagy azzal a feltevéssel kellene a kérdésre válaszol-

[1]) DHII. 412. — Karácsonyi sem tud a veszprémi oklevél arengájának analogonjaként egyebet felhozni, két hasonló gondolatot tartalmazó, de azt egészen másképp kifejező arengánál. Az egyik II. Henriknek, a másik Róbert franczia királynak oklevelében. Id. m. 62. l.

[2]) DHII. 390.

[3]) A michelsbergi kolostor alapítása t. i. nem történhetett 1015 előtt. V. ö. *Neues Archiv*, XIX. 631. l.

nunk, hogy a DHIL 389. egy ismeretlen megelőző oklevél alapján készült, a mi egyéb adatok híján nem valami alaposan megokolható feltevés maradna, vagy pedig a veszprémi oklevélnek különben is nagyon gyöngehitelű [1]) *datum*-sorával együtt az 1009-es datumot is elvetve, az oklevél keltét Szent István uralkodásának második felére kellene tennünk. Ez utóbbi feltevéssel, hogy t. i. közvetetlenül a michelsbergi oklevél hatott a veszprémi oklevél formuláira, elfogadva Karácsonyinak a pannonhalmi oklevél keltére vonatkozó nézetét, szépen összeköttetésbe lehetne hozni a pannonhalmi oklevélnek a würzburgi oklevelekkel való összefüggését,[2]) és Szent István okleveleinek íróját valamely Würzburg-Bamberg környékéről származó szerzetesben lehetne keresnünk. Sőt nincs kizárva, hogy Aschrichnak 1012-iki bambergi útját is ezzel hozzuk kapcsolatba.

De bár ekként ezek a feltevések elég érdekeseknek igérkeznének is, egészben véve mégis nagyon ingatag talajra vinnék a veszprémi oklevél ügyét. Szerencsére vannak adataink, melyek megóvnak attól, hogy a feltevések útvesztőjébe keveredjünk, és más, sokkal reálisabb irányba terelik a kérdés megoldását.

A veszprémi és michelsbergi oklevelek egyezésének egész kérdése, mint föntebb hangoztattuk, tulajdonképen a két oklevél arengájának igen közeli rokonságán alapszik. Az *invocatio*, *promulgatio* és *corroboratio* formuláinak egyezése csak másodsorban, illetőleg csak annyiban bír fontossággal, a mennyiben az arengák rokonságát feltünő módon támogatja. Magukban véve azonban ezek a nagyon is formulaszerű részek, ha különben szabályosak, a két oklevél összefüggésére vonatkozólag semmiféle messzebb menő következtetésre nem jogosítanak fel.

A következőkre való tekintettel kell ezt kiemelnünk.

Ha a veszprémi és michelsbergi oklevelek közös arengája a birodalmi kanczellária által kiállított oklevelekben 1018 előtt nem ismeretes is, megtaláljuk azt az utolsó nemzeti itáliai királynak, Arduinnak egyik oklevelében, még pedig véleményünk szerint eredetibb alakjában, mint a hogy a michelsbergi okle-

[1]) *Karácsonyi* id. m. 67. l.
[2]) *Fejérpataky:* A pannonhalmi apátság alapító okl. 177. l.

vélben fordúl elő. Arduinnak ugyanis 1003-ban Paviában kelt oklevelében, melyben Tedevertnek tesz adományt, a következő arengát találjuk: *Si adeuntibus digne postulata largimur, precipue convenit, ut nostrae dilectissimae coniugis atque consortis regni nostri Bertae postulationibus acclinemur.*[1])

A német diplomatika feladata eldönteni, hogy a michelsbergi oklevél Arduin oklevelével való ezen összefüggésének kérdése hogyan oldandó meg.[2]) Reánk nézve az a fontos, hogy az Arduin-féle arenga ismerete következtében a veszprémi és michelsbergi oklevelek összefüggésének kérdése egészen elesik; a mi a föntebbiekből önként következik. Van azonban e ténynek más, hazai diplomatikánk szempontjából jelentős következménye is.

Arduinnak rendezett kanczelláriája volt. Ez a kanczellária azonban az oklevél-kiállítás praxisa tekintetében semmi önállóságot nem mutat, hanem teljesen a császárok itáliai kanczelláriájának praxisát követi. Könnyen érthetővé teszi ezt ama körülmény, hogy Arduin főkanczellárja ugyanaz a Péter. comoi püspök, ki egykor III. Ottó itáliai kanczelláriájának volt a feje.[3])

A michelsbergi oklevél dictatuma — mint mondottuk — a HC. siglával jelölt dictatortól származik. Ez a HC. pedig egész 1018-ig az itáliai kanczelláriában volt alkalmazva,[4]) s miután átlépett a német kanczelláriába, épen úgy, mint az egyik kanczelláriából a másikba átlépő többi scribáknál és dictatoroknál általánosan tapasztalható, az itáliai kanczellária szokásait a német kanczelláriában is megőrizte és alkal-

[1]) A *Diplomata Henrici II. et Arduini* kötetében Arduin oklevelei közt, 8. sz. 709. l.

[2]) R. Holtzman, Arduin okleveleiről írt tanulmányában (*Neues Archiv*, XXV. 462.) abban keresi a magyarázatot, hogy a két oklevél közös mintára vezethető vissza. Kétségtelenül helyes feltevés, és épen ez jogosít fel arra, hogy a DA. 8. arengáját tartsuk az eredetihez közelebb álló formának, minthogy a veszprémi oklevél és a DHII. 389. arengája közötti eltérések közül több egészen hiányzik a DA. 8. szövegéből. Mind a veszprémi, mind a michelsbergi oklevél, mindegyik a maga módja szerint változtatta és bővítette az eredeti arengát.

[3]) V. ö. erre nézve *Holtzman* idézett tanulmányát, id. h. 457. l.

[4]) Olv. a DHII. 389. commentárját. 1017-ben még az itáliai kanczelláriában van. DHII. 373.

mazta.[1]) A már idézett DHII. 412. oklevél, melynek arengája a DHII. 389. arengájával egyezik, szintén az ő dictatuma alapján készült.

Végül III. Ottónak ama 998-ból való oklevele, melyben arengánk első fele fordúl elő,[2]) szintén az itáliai kanczellária terméke. Mindebből az következik, hogy a kérdéses arengát *csakis az itáliai kanczellária* alkalmazottai használták.

Ha most a kérdés másik oldalát nézzük, azt fogjuk találni, hogy az arengán kívül a veszprémi alapítólevél többi részei egészben véve szintén az itáliai kanczellária praxisával egyeznek meg. Csakhogy e tekintetben nagy nehézség előtt állunk és rendkívüli óvatosságra van szükségünk. Mióta ugyanis 998 után a német és az itáliai kanczellária nemcsak a közös kanczellár személyére, hanem — úgy látszik — egész szervezetére nézve is összeolvadt,[3]) azóta a két kanczellária praxisa közötti különbség is jóformán egészen megszűnik irányadó ismertető jelnek lenni. Egyik kanczellária a másiknak formáit veszi át, helyesebben: a két kanczellária praxisa egygyé olvad, úgy hogy e tekintetben épen a mi diplomatikánk kezdetén csak igen nagy elővigyázattal szabad következtetést vonnunk. Mindazáltal, ha ezt a körülményt szem előtt tartjuk is, a veszprémi oklevélben találunk olyan vonásokat, melyek *együttvéve* feljogosítanak arra, hogy a veszprémi oklevélben az itáliai kanczellária sajátságait ismerjük fel. *Egyenkint* ezek a vonások a föntebb kiemelt oknál fogva semmit sem bizonyítanának, *együttesen* azonban már inkább lehet rájuk építeni.

Ilyen, az itáliai kanczellária praxisára emlékeztető szembetűnőbb sajátságok a következők:

Az intitulatióban a »*dei gratia*« kifejezés, mint erre már Karácsonyi is figyelmeztetett bennünket,[4]) eredetileg az olasz kanczellária sajátsága,[5]) s ha később helylyel-közzel elő-

[1]) V. ö. e tekintetben pl. az általa fogalmazott DHII. 403. sz. oklevelet.

[2]) DOIII. 268.

[3]) Ezen még nem egészen tisztázott kérdésre nézve olv. *P. Kehr*: Die Urkunden Otto III. 72 és köv. ll.

[4]) Id. m. 60. l.

[5]) V. ö. III. Ottó oklevelei közül a DOIII. 303. 304. 305. számokat.

fordúl is német elfogadók okleveleiben, ez az olasz kanczellária befolyásának a következménye. Igy pl. II. Henrik idejében épen a már többször említett HC. jegyű dictator, előbb az itáliai kanczellária hivatalnoka, szintén előszeretettel használja ezt a formát.[1])

Hasonlóképen az itáliai kanczellária praxisára mutat a promulgatióban a »*sancte dei ecclesie fideles*« forma, mely a német kanczellária termékeiből hosszu időn keresztül teljesen hiányzik, ellenben az olasz kanczelláriának jellemző ismertető jele.[2])

A *poena temporalis*, bár eredetileg szintén az olasz oklevelek sajátsága,[3]) valamint a *poena spiritualis*, nem igen enged ugyan ez irányban következtetést vonni, minthogy ez időben már egyaránt előfordúl az olasz és német oklevelekben, de a *corroboratio* formulájában már nagyobb határozottsággal ismerhetjük fel az olasz typust.[4])

Látszólag bármily bizonytalan alapot nyujtanak is ezek a vonások a további következtetésekre, egészben véve mégis az olasz kanczellária praxisához hozzák közel a veszprémi oklevelet. Nagyon tanulságos ebből a szempontból oklevelünket a pécsi püspökség alapítólevelével egybevetni. Ez utóbbi tökéletesen a német kanczellária formáit hordozza, a melyek épen ezért az olasz typust utánzó veszprémi oklevél formáitól lényegesen eltérnek.[5])

Ha ezekhez most már az arengáról mondottakat hozzávesz-

Az utóbbi Memlebennek szól ugyan, de Rómában kelt, épen az olasz kanczellária túltengése idején.

[1]) DHII. 398. 403.

[2]) Olv. *Kehr* id. m. 168. l.

[3]) U. o. 173. l.

[4]) *Kehr* id. m. 179. l.

[5]) Nagyon fontos körülmény, hogy első királyunk oklevelei, nem számítva a ravennai és veszprémvölgyi okleveleket, melyek a német oklevelek typusaitól egészen elütnek, három különböző typust mutatnak. A pécsi oklevél teljességgel a német kanczellária praxisának, a veszprémi az olasznak felel meg, míg a pannonhalmi és az ezt követő pécsváradi, zalavári, bakonybéli oklevelek formáikban épen a III. Ottó uralkodásának végén dívott vegyes gyakorlatot követik. Véleményünk szerint e körülmény nemcsak az oklevelek dictatorainak, vagy — a mi Szent István alatt valószínűleg azonos volt — iróinak személyére nézve fontos, hanem első királyunk okleveleinek kritikai vizsgálatánál sem mellőzendő.

szük, okvetetlenül a között a két eshetőség között kell választanunk, hogy a veszprémi oklevél vagy az itáliai kanczelláriából kikerült valamely oklevél mintájára készült, vagy pedig olyan ember fogalmazta, a ki ismerte az olasz kanczellária praxisát, esetleg ennek a kanczelláriának egykor maga is tagja volt. Véleményünk szerint az előbbi esetet kell elfogadnunk. Ennek megokolására kívánunk még nehány szót magáról a veszprémi oklevélről szólanunk.

A föntebbiek után fölösleges külön is kiemelnünk, hogy a veszprémi oklevelet hitelesnek tartjuk. A hitelesség kérdésének tárgyi oldalát Karácsonyi megoldotta; az azonban, a mit formai szempontból mond az oklevélről, kiegészítésre szorúl.

A veszprémi oklevélnek ugyanis az egykorú német oklevelekkel szószerint egyező részei mellett vannak olyan alaki sajátságai, mondhatjuk: fogyatkozásai, melyek egykorú német oklevélben előfordulva, az illető oklevelet igen gyanussá tehetnék. Sőt a mi oklevelünk kritikai vizsgálatánál sem szabad figyelmen kívül hagynunk ezeket a fogyatkozásokat. Természetesen nem a másolat hibáira gondolunk itt, — bár a szokott *reditibus* helyett *inexitibus* nem lehet másolati hiba, — nem is a *datum* hiányára, hanem a következőkre:

A dispositióban a »*habeat etiam*« szavakkal kezdődő sajátságos és fölösleges ismétlés van a »*perpetim subiciendi*« szavakig, mely csak az oklevél harmoniáját rontja.

Az immunitas formulájában a méltóságok felsorolásánál a németországi oklevelek sem tartják ugyan meg pontosan a hierarchikus sorrendet, de annyira még sem zavarják azt össze, hogy az *archiepiscopus* és *episcopus* a *comes* után, a *comes* és *vicecomes* közé kerüljön, mint ezt a veszprémi oklevélben látjuk.

A pertinentiák formulájának ismétlése, minek szokatlan voltát Karácsonyi is érinti,[1]) helylyel-közzel előfordúl ugyan az oklevelekben,[2]) de csak ritkán és különösen a hamisítók szoktak ebbe az ismétlésbe beleesni.[3])

[1]) Id. m. 64. l.

[2]) Pl. I. Ottó oklevelében. Monum. Boica, XXVIII. 2. 18 *DHII.* 482.

[3]) *Bresslau:* Dipl. centum, nr. 14.

Az anathema formája teljesen szokatlan. A nicaeai 318 atya előfordúl ugyan a veszprémvölgyi oklevélben,[1]) de a német oklevelekben a *poena barathri* említésével együtt ismeretlen.

Végűl a sigillatio formulájában egészen szokatlan a rendes »insigniri (sigillari) *iussimus*« helyett, a mit csak ritkán helyettesít a *praecepimus* vagy *fecimus*, a teljesen individualis »insigniri *curavimus.*« Ide sorozható még a formula pertinentiarum szokásos »cum mancipiis utriusque sexus« vagy »cum servis et ancillis« kifejezése helyén álló szokatlan »cum famulis famulabusque.«

Ezekből a mindenesetre feltűnő sajátságokból, melyek a császári kanczellária valamely egykorú termékét méltán gyanuba keverhetnék, a mi viszonyaink között nem szabad az oklevél hamisított, vagy interpolált voltára következtetnünk. Nem engedik ezt oklevelünknek az itáliai kanczellária praxisával való feltűnő egyezései, melyeket későbbi hamisító *nálunk* semmiesetre sem tudott volna utánozni. De viszont azzal a szokásos, általánosságban tartott magyarázattal sem elégedhetünk meg, hogy első királyunk kanczelláriájának — már akár valóságos, akár »ad hoc« kanczelláriájának — gyakorlatlan volta hozta magával ezeket a fogyatkozásokat, mert épen az a kérdés, hogy a külföldi praxissal való szószerinti egyezés mellett hogyan kell értenünk a kanczelláriának ezt a gyakorlatlan voltát?

Belső valószínűség folytán az a vélemény merűlhetne fel legelőször, hogy a Szent István által behívott szerzetesek között volt egy, a ki a császári kanczellária praxisát ismerte, sőt egykor talán épen az itáliai kanczelláriában volt alkalmazva és ez fogalmazta a veszprémi oklevelet. Ezt a feltevést azonban tarthatatlanná teszik a föntebb kiemelt formai hiányok, melyeket az itáliai kanczellária volt alkalmazottja el nem követhetett, ha úgy sem csupán emlékezetből, hanem minta után dolgozott. Már pedig a minta után való dolgozás feltevését a szószerint egyező részek okvetetlenűl szükségessé teszik.

[1]) Karácsonyi, megfeledkezve erről, azt mondja a veszprémvölgyi oklevélnél, hogy »a 318 atya átka . . . nem fordúl elő . . . Szent István többi okleveleiben.« Id. m. 33. l.

Ellenben ha azt a magyarázatot fogadjuk el, hogy a veszprémi oklevél az itáliai kanczelláriából, még pedig legnagyobb valószínüséggel III. Ottó itáliai kanczelláriájából 998 előtt (a két kanczellária egyesítése előtt) kikerült oklevél után készült, de olyan ember fogalmazta, a ki a kanczelláriai szabályokat nem ismervén egészen, a használt minta formáin mennél körülményesebb módon, a formák túlzása által iparkodott változtatni: — akkor mind az egyes részeknek a külföldi kanczelláriai praxissal való nagy egyezését, mind a szabálytalanságokat megértjük, s az oklevél egész fölépítésében és szerkezetében az alaki hitelesség bizonyítékát fogjuk látni.

Hogy azután melyik volt a minta-oklevél és hogyan jutott annak ismeretéhez a veszprémi oklevél dictatora? e kérdés — azt hiszszük — teljes bizonyossággal soha sem lesz eldönthető, mert — úgy látszik — a kérdéses oklevél nem maradt korunkra.

Szentpétery Imre.

MAGYAR-LENGYEL ÉRINTKEZÉS
A XIV-IK SZÁZADBAN.

— MÁSODIK ÉS BEFEJEZŐ KÖZLEMÉNY. —

KÁROLY KIRÁLY ELSŐ HÁZASSÁGA.

I. Károly magyar király háromszor nősült. Első feleségül elvette Bitumi és Tescheni Kázmér sziléziai herczeg leányát, Máriát.

Hamarjában úgy tetszik, mintha ezen házassági szövetség inkább a cseh, mint a lengyel érintkezések sorába tartoznék. Már a XII. század második felében történt ugyanis, hogy IV. Boleszló lengyel fejedelem II. Ulászló fiaival oly egyezségre lépett, hogy átengedi nekik Sziléziát, ha viszont ők lemondanak minden igényökről a lengyel trónra. Ezzel voltaképen Szilézia elszakadt Lengyelországtól, sőt a németek bevándorlása és megtelepedése következtében részszerint el is németesedett. Minthogy pedig II. Ulászló fiai szaporodásával a testvérek az atyai birtokon meg-megosztozának, Szilézia mind több független herczegségre oszlott.[1])

Ezen apró sziléziai herczegek azután saját gyöngeségük és tehetetlenségük érzetében mindinkább közeledtek Csehországhoz, főleg az időben, midőn II. Venczel Lengyelországnak is királya lett. Fölajánlották neki tartományaikat és hűbérűl kapták tőle vissza. Az első e tekintetben épen Kázmér, a bitumi herczeg volt, ki fiaival együtt hűséget esküdött a cseh királynak 1289 január 10-én. Példáját a többiek is követték, a miből az következett, hogy míg a cseh korona a szerző-

[1]) A XIV. századi oklevelek és *Droysen* történeti atlasza szerint a általunk tárgyalt korban a következő sziléziai herczegségekre és területekre akadunk: Teschen, Troppau (Opavia), Ratibor, Beuthen (**Bitum**), Siewiers (Severia), Strehlitz, Falkenberg, Münsterberg, Brieg (**Brega**), Oppeln (Opulia, Opol), Tost, Kosel, Schweidnitz, Boroszló, Oels (**Olsmia**), Liegnitz, Steinau (Stinavia), Glogau, Sagan, Auschwitz (Ossvec), **Crossen**, Jauer, Bautzen (Budissin), Jägerndorf stb.

dések és rokonság mind szorosabb kötelékével fűzte magához Sziléziát, a lengyel összetartozás érzete annál inkább meglazult.[1])

Mégis, ha az I. Károly és Bitum-Teschen Mária közt létrejött házasságot s az ennek nyomában támadt személyi és politikai változásokat mérlegeljük, azon következtetésre jutunk, hogy az kezdettől fogva inkább lengyel, mint cseh érintkezés.

A korírók és utánok a történetírók mind megegyeznek abban, hogy I. Károly király, házasságát Máriával, a bitumi és teschen herczegnővel, 1306-ban kötötte; hozzá tehetjük: ez év első felében, minthogy fölmutathatunk tőle egy 1306 junius 23-án kelt levelet, melyben Kázmér fiának Péternek, ki már Erzsébetnél, IV. László király boldogult feleségénél végzett hasznos szolgálatokat, újabban pedig Esztergom vára ostrománál súlyos sebet kapott, három Somogy-megyei falut egészben adományoz, s ezen adományos levelét hiteles pecsét hiányában gyűrüs pecsétjével erősíti meg.[2]) A miből nem ok nélkül azt következtetjük, hogy még nem régóta volt magyar királyné.

Arra a kérdésre: mily körülmények működtek közre, hogy Magyarország királya, született Anjou királyi herczeg, egy harmadrendű hűbéres fejedelem leányát vegye feleségül? biztos választ nem adhatunk. Tekintetbe kell azonban vennünk, hogy Károly király helyzete épen abban az időben, 1306-ban, csaknem mindenektől elhagyatott s igen bizonytalan volt, és még ezen összeköttetés is a szomszéd bitum-teschen herczeg »gyönyörű« leányával, előnyösnek tünhetett föl.[3])

Sok nyomát Mária közvetetlen befolyásának hazánk történetében nem találjuk, talán azért, mert magtalan volt.[4]) A mi

---

[1]) *Caro:* Gesch. Polens, II. 9.

[2]) Zichy-Okmt. I. 112.

[3]) Ez okoskodásunk Dlugosson alapszik, ki szerint I. Károly király a *speciosa* Máriát, Kázmér »lengyel« herczeg leányát *pro sui statu ampliori robore*, helyzete megszilárdítása végett vette el. *(Hist. Polon.* III. 31. 83.) Ez utóbbi állítása némi bizonyítékát talán abban keresbetjük, hogy a friss királyné testvére Meskó, János-rendi lovag és a johanniták magyarországi priorja volt *(Grotefend:* Stammtafeln, V. tábla) és mint ilyen — meglehet — részt vett a rozgonyi csatában, és hogy (godi) Csenek valószínűleg ekkor állott I. Károly király mellé. — Abból, hogy I. Károly király harmadik felesége, Lokietek László leánya Erzsébet, hathatósan pártolta Mária testvéreit és unokaöcseseit: Boleszlót, Meskót, az opoli és falkenbergi herczegeket, arra következtetni, hogy Lokietek Lászlónak is jóakaró része lehetett e házasság szerzésében, kissé merésznek tartom.

[4]) Okiratai közül a legérdekesebb, melyben ruthén eredetű udvari apródjának Tiszának (Thesa, Thysa, Tysa), hű szolgálatai fejében előbb Borosjenő tőszomszédságában egy ekényi (mintegy 150 hold) földet adott,

I. Károly királynak ürügyül szolgált arra, hogy gyermekeket házasságon kívül nemzzen.

Mária királyné halála napjára koríróink, kik — Dlugosst is ide számítva — valamennyien ugyanegy forrásból meritének, megegyeznek abban, hogy Mária királyné Temesvárt, deczember 15-én halt meg és Székesfehérvárt temettetett el; de az évre nézve különböznek. A Bécsi Képes Krónika [1]) és Thuróczi [2]) 1315-re teszik halálát, a Pozsonyi Krónika [3]) 1316-ra, ellenben a Dubniczi Krónika,[4]) a Budai Krónika [5]) és Dlugoss [6]) 1317-re. Határozottan ez utóbbiaknak van igazuk. Mert eltekintve attól, hogy a törvénytelen Kálmán herczeg születését, a mi hozzávetőleg 1316 végén vagy 1317 elején történt, Károly király bevallása szerint az időre teszi, midőn feleséges ember volt,[7]) bírjuk a király oklevelét, melyben megíratta, hogy a Gutkeled-nembeli Lindvai Amadé fia eléje és a királyné elé járulván, megkérte tőlök a Somogy-megyei Berény, Dénes és Sztupán nevű birtokokat, melyeket a király, kikérvén kedves hitvestársának a királynénak is hozzájárulását, neki megadott.[8])

I. Károly király házassága Máriával a magyar politikára végzetesnek mondható, nem mintha e királyné politikai befo-

utóbb, midőn a nevezett Tisza az udvari tárnokságig vitte, a Fehér-megyei Érdet adományozta. (*Anjoukori Okmt.* I. 415. — *Fejér:* CD. VIII. 2. 147.)

[1]) *M. Florianus:* Fontes Dom. II. 236.

[2]) *Schwandtner:* Script. rer. Hung. I. 160.

[3]) *M. Florianus:* Fontes Dom. IV. 43.

[4]) U. o. III. 118.

[5]) *Podhradczky* kiadása, 237.

[6]) *Hist. Polon.* III. 83. — Nem szabad szemet hunynunk a fölött, hogy *Fejér* (CD. VIII. 2. 147.) I. Károly király 1318 julius 12-én kelt adományos levelét közli Tisza királyi tárnok javára, melyben Érdet »ex permissione et consensu d. Marie regine consortis nostre karissime« adja neki. Ez a keltezés csak az esetben állhat meg, ha föltesszük, hogy az adományozás Mária királyné hozzájárulásával régebben történt, de az okiratot róla a királyi kanczelláriа később, a királyné halála után állította ki. Mert hogy 1318 julius 12-én Mária királyné már nem élt, ahoz kétség nem férkőzhetik. A königsaali krónika e részének írója, maga a helybeli apát, személyesen jelen volt (me presente et vidente), midőn János cseh király hugát, Beatrixot, 1318 junius 23-án I. Károly királynak eljegyezte. (Königsaaler Geschichtsquellen. Ed. Loserth, 399. 410.) Igy tudják ezt hazai föntebb idézett történeti kútfőink Dlugossal együtt. Az egybekelés I. Károly és Beatrix közt 1318 novemberében történt. Károly e második neje, a gyermekkel együtt, melynek életet adott, 1319 novemberében meghalt. (Olv. *Századok*, 1893. 507 és köv. ll. *Leánykérő Károly király számára 1318-ban* című czikkelyemet.) Súlyt kellett fektetnünk ezen oklevélre, minthogy azt mint másoló a jónevű Gyurikovits György »ad amussim transsumsit.«

[7]) Bővebben erről: *Kálmán győri püspök* című értekezésemben. *Századok*, 1889. 369 és köv. ll.

[8]) Anjoukori Okmt. I. 415.

lyást gyakorolt volna férje mellett, a miről semmit sem tudunk, hanem mert e házassági összeköttetés következtében idegenek honosodtak meg nálunk s lettek tényezők és eszközök olyan fondorlatokban, melyek az ország politikáját helyes medréből kizökkentették, és okozták — bár közvetve — azon megmérhetetlen hanyatlást, melybe hazánk Nagy Lajos király halála után bukott, — nem is említve, hogy ezen idegenek miatt érdemes hazafiakat mellőztek, a mi rendesen kedvetlenséget kelt és elégületlenséget támaszt. Ilyenek valának: Boleszló toszti herczeg és esztergomi érsek, öcscse Meskó nyitrai, azután veszprémi püspök, mindketten Mária királyné testvérei; továbbá Albert streliczi herczeg, László opuliai herczeg, Magyarország nádora; I. Bolkó falkenbergi, II. Albert és II. Bolkó opuliai herczegek, kik Mária királyné első és másodfokú unokaöcscsei; nemkülönben a kujáviai Fehér Ulászló, Erzsébetnek, Mária királyné unokahugának férje, és mások, főleg herczegnők, kik a magyar birodalomba házasodtak. Igaz, hogy ezen helytelen és károsnak bizonyult politikai irány pártolója és terjesztője idősb Erzsébet királyné, I. Károly király harmadik felesége, azután özvegye; de ha nincsenek oly készséges segédei, kik csaknem mind Mária királyné atyjafiai közül kerültek ki, nem lehetett volna a régi helyes politikai irányt, melyért a hazafiak lelkesültek, elhagyni, s az országot olasz, cseh, osztrák, lengyel viszályokba sodorni, melyek tömérdek magyar pénzt és vért követeltek, de maradandó sikert nem eredményeztek, hasznot nem hajtottak.

Ezekről azonban alább lesz szó; e szakaszban csupán Mária királyné testvéreiről: Boleszlóról és Meskóról kellene elmondanunk egyet-mást, nem különben a cseh Csenekről, ki alighanem vele egyidőben jött az országba, ha ezt már részint magunk, részint mások meg nem tették volna.[1]) A miért ismétlésekbe nem bocsátkozunk.

Minthogy *frater Gentilis de Monteflorum,* a hegyi szent Mártonról nevezett biboros és 1307-től 1311-ig szent-széki

[1]) Boleszló herczeg és esztergomi érsek életrajzát megírtuk az *Esztergom-vidéki régészeti és történelmi társulat III-ik Évkönyvében.* Megjelent önállóan is. (Esztergom, 1900. 8-r. 45 l.) — Meskó nyitrai és veszprémi püspökről írtak: *Wagner József:* Adalékok a nyitrai székes káptalan történetéhez; *Czeizel Gábor:* Nyitra multja, 64. l. *Fraknói:* A veszprémi püspökség római Oklevéltára, II. k. XLIV. l. — Ugodi Csenekről olv. *Századok,* 1892. 141. l. Sajnos, hogy az Ugodi család későbbi állapotáról nem tudok többet, mint a mennyit Nagy Iván *Magyarország családai*-ban közöl, hogy t. i. 1530—1550-ig Ugodi Ferencz volt a csanádi püspök, de minthogy Szapolyai János király ellenkezése miatt püspökségét el nem foglalhatta, a székesfehérvári prépostsággal kárpótolták.

követ, mint ilyen nemcsak Magyarországban és a hozzá kapcsolt részekben, hanem Lengyelországban is bírt joghatósággal,[1]) a mint hogy Pozsonyban, 1309 november 10-én Lengyelország részére zsinati határozatokat is bocsátott ki,[2]) kerestem, ha vajjon akadnék-e működésében magyar-lengyel érintkezési adatokra. Hanem eltekintve attól, hogy a lengyel zsinati határozatok megegyeznek azokkal, melyeket Magyarország számára Budán hirdetett ki, ilyen adatokra nem találtam. Kutatásaim azonban még sem voltak eredménytelenek, a mennyiben több oly tőle származott vagy reá vonatkozó okiratokra találtam, melyek követi működésére újabb világot derítenek.[3])

Fontosabb tárgyunkra nézve az a pör, mely a krakói és esztergomi egyházak közt a határt megállapítandó, ez időben vette kezdetét, de sokáig húzódván, később nyert befejezést. Erről is megírtam Boleszló érsek életrajzában (27. l.) a mit kinyomozhattam. A miért ismétlésekbe itt sem bocsátkozom, csak azt jegyzem meg, hogy a tárgyra vonatkozólag Pirhalla Mártonnak *A szepesi prépostság története* cz. munkája is tartalmaz adatokat.

KÁROLY KIRÁLY HARMADIK HÁZASSÁGA.

Hogy Lokietek Ulászló herczeget barátságos jóindulat fűzte Magyarországhoz és annak királyához, újabban azóta, hogy örökét a magyarok hathatós támogatásával visszahódította, ki fogná ezt kétségbe vonni? De van erre írott adatunk is. Midőn Erik dán király hadat izent Valdemár brandenburgi markolábnak, fölhítta Ulászló lengyel herczeget is, hogy fegyvertársa legyen. A herczeg készséggel hozzá állott a szövetséghez; 1315 junius 27-én kiadta levelét, melyben magát erre kötelezi s azonfölül igéri, hogy *Magyarország királyát* is a szövetségnek megnyeri.[4]) Részt vett-e Károly király e hadjáratban a brandenburgi markoláb ellen, annak nyomát nem találtam ugyan, de a lengyel herczeg, midőn ilyesmit igérni magát jogosítva érezte, bizonyságot tett a jó viszonyról, mely közte és a magyar király közt fönnállott.

---

[1]) Olv. a *Bevezetés*-t a Vatikáni magyar Okirattár I. sorozata I. kötetéhez.

[2]) Olv. az idézett Okirattár, 381. l.

[3]) Ezen adatokat olv. *Theiner:* Monumenta historica Poloniae. I. 573. 611. — A krakói Akadémia által kiadott *Monum. Polon.* III. 171. 175. — *Codex Dipl. Silesiae*, V. 67. 220. — *Archiv. für oesterr. Gesch.* XXXI. köt. 446. l. 283—285. reg.

[4]) *Caro:* Gesch. Polens, II. 72. A szövetségi oklevelet olv. *Pontanus:* Hist. Dan. VII. 461.

Épen azért teljesen megfoghatatlan, ha Caro Jakab, Lengyelország német nyelvű legújabb történésze, oly történeti adatok ellenében,[1]) melyek határozottan állítják, hogy Lokietek Ulászló Róbert siciliai és Károly magyar király közbenjárására nyerte el XXII. János pápa beleegyezését, hogy királylyá kenhessék és koronázhassák, ezt kétségbe vonja. A kinek csak némi tudomása van a benső viszonyról, mely a siciliai Anjou-ház és XXII. János pápa közt fönnállott,[2]) természetesnek fogja találni, hogy a lengyelek, midőn éveken át azon fáradtak, hogy a pápa Ulászló herczeg koronázását megengedje vagy legalább jóakarólag elnézze, nem hagytak semmit kisérletlenül, hogy a német lovagrend ármányait és János cseh király, a Przmyslidák örököse ellenmondását legyőzzék, és hogy a jó viszonynál fogva, mely Ulászló és Károly közt képződött, ezt is arra használják, hogy közvetlenül és közvetve, nagybátyja Róbert siciliai király útján oda hasson a pápánál, miszerint a lengyelek és Ulászló herczeg óhajtását teljesítse.

A dolog lényegére nézve elvégre czélt is értek. A szent atya Avignonban, 1319 augusztus 20-án kelt levelében[3]) igen kedvezően nyilatkozott a lengyel főpapok és főurak, nemkülönben az összes papság, nemesség és városi polgárság folyamodványáról, melyben a szent-széktől azt kérték, hogy Ulászló herczeg koronázását megengedje; de — teszi hozzá — minthogy (a német lovagrend szítására) János cseh király ez ellen óvást emelt, nem teheti, hogy mások jogait sértse. Kéz alatt azonban, mint ezt a lengyelség római követe, a kujáviai püspök tudatá, nem tett kifogást az ellen, hogy Ulászlót megkoronázzák; a mit Krakóban 1320 január 20-án nagy pompával meg is cselekedtek. Mindenek meghódoltak ekkor az új királynak; még azok is — teszi hozzá Dlugoss — kik őt, midőn Magyarországban hontalanúl bolyongott, kigúnyolták, most, hogy a trónuson ült, a legmélyebb alázattal, térden csúszva közeledtek hozzá.[4]) A pápa pedig a legközelebbi alkalommal szintén királynak czímezte őt.

Megtetézte Ulászló lengyel király örömének mértékét, hogy nemsokára ezután Magyarország királya I. Károly, ki

---

[1]) *Anonymi Chron. Bohemiae*, Menkennél: Script. III. 1758. — *Chron. Pulkavae*, Dobnernél: III. 279. — *Continuatio Chron. Martini Poloni*, Ekkardinál: Corpus historicum, I. 1444.

[2]) XXII. János pápa II. vagyis Sánta Károly siciliai király gyermekeinek volt nevelője. Ezek egyike, Róbert király mozdította leginkább elő pápának való megválasztását.

[3]) *Theiner*: Monum. Polon. I.

[4]) Hist Polon. III. 80. 82. 86. 92.

immár másodszor özvegyült meg, feleségül kérette leányát Erzsébetet.

A magyar és lengyel korírók egyhangulag, de szárazon csak azt jelentik, hogy I. Károly magyar király 1320-ban harmadszor nősülvén, feleségül vette Ulászló lengyel király Erzsébet leányát. A kései Dlugoss tesz ebben kivételt, midőn szokása szerint körülményesen, de a mellett merő általánosságban beszél a leánykérő küldöttségről, a menyasszony kelengyéjéről, erényeiről stb. E képzeleti leirásokat azonban nem kell figyelemre méltatnunk. Csak egy pont van, melyet a lengyel évkönyvekből merít;[1]) ezt nem hallgathatjuk el, minthogy magyar kútfők erről nem tesznek említést, hogy t. i. mely napon történt az esketés. Dlugoss szerint az esketés Budán, vasárnapon, szent Péter és Pál apostolok nyolczadán, azaz julius 6-án, mely nap 1320-ban csakugyan vasárnapra esett, ment végbe, azután következett az új magyar királyné koronázása Székesfehérvárt.[2]) És nem feledi el sok más érdemei közül kiemelni termékeny szaporaságát, öt szép fiuval, névszerint Károly-, László-, Lajos-, Endre- és Istvánnal ajándékozván meg férjét és biztosítván ekkép az Anjou-ház örökösödését. Sajnos, hogy ez öt fiu közül a két első még mint gyermek, a két utolsó deli ifju korában hunyt el; de a megmaradt egynek, Nagy Lajosnak, ő adott lételt, s ez egygyel is mély hálára kötelezte a magyar nemzetet és elnézővé tette számtalan női gyöngéi iránt.

Arra azonban nem kapunk sehonnan fölvilágosítást, hány éves volt a királyi menyasszony. A genealogusok nem ismernek adatokat arra sem, mikor vette el Lokietek Ulászló feleségül Kalisi Hedviget. Ellenben e házasságból eredő három nagykorú gyermeket ismernek: Kázmér királyt, Erzsébetünket és Kunegundát, Schweidnitzi Bernát herczeg feleségét. Ez utóbbi látszik a legidősbnek, a mennyiben férje 1326 május 6-án,[3]) neje pedig pár évvel utóbb hunyt el és négy élő gyermeket hagytak magok után. Kázmér volt a legifjabbik a három testvér közül, kinek születését az annalisták 1312-re, Dlugoss pedig teljes határozottsággal 1310 április 30-ra teszi.[4])

---

[1]) *Sommersberg:* Siles. rer. Script. II. 96. Die dominica infra octavas Petri et Pauli Karolo regi Ungarie copulatur in uxorem (Elizabeth).

[2]) Hist. Polon. III. 97.

[3]) *Sommersberg:* Siles. rer. Script. II. 80. 1326. 2-do nonas Maii obiit Bernardus dux Silezie, gener d. Wladislai regis Polonie.

[4]) A. D. 1310. Secundo kalendas Maii in oppido Kowale terrae Cuyaviensis ducissa et consors Wladislai Loktek, Hedvigis, filium Kazimirum enixa est. Cuius ortum et natalem singulari commemoratione dignum futurae tradere aetati ratus sum.

Akármelyik adatot fogadjuk el e kettő közűl (én hajlandó vagyok Dlugoss ünnepélyes kijelentésének előnyt adni, már csak azért is, minthogy Kázmér herczeg 1325 közepén feleségűl vette Gedimin litván fejedelem leányát), Erzsébet mindenesetre idősb volt Kázmérnál. A gnieznói főesperes 1376 évi eseményeket tárgyalván, Erzsébetet nyolczvan évesnek (octuagenaria) mondja. A főesperes személyesen ismerte a királynét és azért hozzávetőleges állításának hitelt adhatnánk, ha nem viseltetett volna gyűlölettel iránta, a miért — lehet — szántszándékkal idősbnek mondotta. Caro ugyancsak 1376-ban hetven évesnek mondja a királynét; mily alapon? nem tudom. Mindent egybevetve azt gyanítom, hogy Erzsébet Magyarországon született, Ulászló számkivetése idején.

MAGYAR SEGÍTŐ HADAK LOKIETEK ULÁSZLÓ MELLETT.

Károly Róbert király az időtől fogva, hogy Magyarországba jött trónt foglalni, körülbelűl addig, mígnem harmadszor megnősült, feleségűl vevén a lengyel Erzsébetet, de sőt egy darabig azután is, mert hiszen az időben még élt Csák Mátyus, Trencsén és a Mátyusfölde hatalmas »fejedelme«, Erdélyben is lázongtak a híres László vajda fiai, a Henrikfiak [1]) sem hódoltak meg őszintén: szakadatlan és ádáz belső küzdelmeket vívott a hűtelen áruló és fölségsértő főurakkal, kik a királyi hatalmat megvetették, az ország és szent korona jogait bitorolták, a hű nemes jobbágyokat, főbb és alsóbb rendűeket gyilkolták, zaklatták és pusztították.[2])

Csak ezek után kezdhetett igazán azon föladata megoldásához, hogy országa jogait külhatalmak ellen is megoltalmazza, visszakövetelje, és birodalma határait régi jusson kiigazítsa. De ekkor meg atyja, mint ipját Ulászló királyt nevezi vala, kívánta segítő karját, ki hasonló, sőt nagyobb bajokkal küzködvén, a magyaroknak számtalanszor tapasztalt jóakaratát

[1]) Güssingiek. Németujváriak, vagy mint nevezni kezdik: Kőszegiek; de mi jogon? nem tudom.

[2]) Okleveleiben maga mondja el mindezeket a király. Pl. *Fejér:* CD. VIII. 3. 593. Mily ádáz harczok voltak ezek minden oldalon, ismert számtalan eseteket hallgatással mellőzvén, kitűnik a pápai 1320 julius 2-án és 1325 szeptember 1-én kelt levelekből, melyek szerint a király: »homicidia, incendia, rapinas et multa alia (ecclesiarum fractiones, violentias, incendia, rapinas et spoliationes, manuum iniectiones violentas in clericos, enormes et cum sanguinis effusione et membrorum mutilatione) contra illos, qui sue iusticie se opposuerint perpetravit et perpetrare mandavit, de quibus tamquam princeps catholicus habet conscientiam remordentem.« (*Theiner:* Monum. Hung. I. 708. 770.)

nem nélkülözhette, hiszen a pápán kivül ezek valának egyedül barátai a lengyel nemzetnek.[1])

Lokietek Ulászlónak két hatalmas ellensége volt: a német lovagrend és János cseh király, ki magát mint a Przmyslavok örököse, lengyel királynak is czímezte. Hosszadalmas volna és nem is ide tartoznék elbeszélnünk a német renddel folytatott viszályok ürügyeit és részleteit. Nagyban és egészben igaza van Lelewelnek,[2]) midőn ezeket mondja: Lokietek sokszor fordult a pápákhoz, hogy a német lovagok rablásaiért és fosztogatásaiért elégtételt kérjen. A pápák többizben meg is parancsolták nekik, hogy a mit elraboltak, adják vissza. De a fegyveres barátok szemtelen vakmerősége nem ismert határt. Ez erkölcstelen had nem félte az Istent, nem tisztelte az emberi jogokat. a pápát pedig csak nevette.[3]) Ulászló meg lévén győződve jellemtelenségökről, és értesülvén, hogy a brandenburgi markolábbal, nemkülönben a cseh királylyal szövetkezének ellene, és hogy erejöket gyarapítsák, mindeneket fölhivának, hogy az ő zászlajok, az általok meggyalázott kereszt alá seregeljenek: ő is fegyverkezett ellenök és szövetségesek után nézett. Leghívebb szövetségese a magyar király volt. De megnyerte Gedimint, a litvánok nagyfejedelmét is az által, hogy leányát Aldonát, ki a keresztségben Anna nevet vett föl, fia Kázmér herczeg számára feleségül kérte. (1325.)[4]) A menyasszony hozománya a litvánok által rabszíjra fűzött lengyeleknek — úgy mondják: huszonnégyezernek — fölszabadulása volt. Ezen szövet-

[1]) Mint ezt *Caro* (Gesch. Polens, II. 103.) sem tagadhatja, ki még bámulatát is kifejezi a fölött, hogy I. Károly és Ulászló közt bensőbb viszony szövődött »als in der Regel damals die Verschwägerung der Fürsten zu schaffen pflegte, und der Einfluss dieses Verhältnisses reichte über das Leben der beiden Könige hinaus nicht blos insofern, als mit dieser Verbindung ein häufiger Verkehr der beiden Nationen mit einander angebahnt und endlich so gar zu einer zeitlichen Vereinigung der beiden Kronen auf einem Haupte der Grund gelegt wurde, sondern auch auf die ganze Entwickelung der polnischen Nation, oder richtiger des Nationalcharakters, waren diese das ganze Jahrhundert hindurch währende Beziehungen von tiefer Wirkung . . . Unmittelbar aber erhöhte diese Verbindung und das daraus sich gestaltete Verhältniss die Bedeutung Lokietek's im Rathe der Fürsten und stärkte seine Zuversicht im Hinblick auf die für hilfsbereiten Mannschaften seines Schwiegersohnes.

[2]) Gesch. Polens, 71.

[3]) Ha valaki részletesebben akarja a német lovagrend és Lengyelország közti háborúk okát megérteni, olvassa *Dlugoss:* Hist. Pol. III. 17., *Voigt:* Gesch. Preussens, IV. 188. vagy *Caro:* Gesch. Polens, II. 18.

[4]) Hogy e fontos esemény nem történhetett a magyar király megkérdezése nélkül, magától értetődik. De értesülésünk csupán annyi van erről, hogy Károly király 1325 febr. 20-án a Sáros-megyei *Kurimán* tartózkodott útjában, midőn ipját meglátogatta. (*Ráth Károly:* A m. királyok tartózkodási helyei, 39. l.)

kezés által elsősorban azt érte el Lokietek, hogy birodalma határát nyugat felől nem kellett féltenie, sőt — mint látni fogjuk — nása támogatását sem vonta el tőle. Viszont a litvánok is minden erejökkel a közös ellenség, a német lovagrend ellen fordulhattak.

Nekünk pedig e helyt az a célunk, hogy a gyér adatokat összegyüjtvén kimutassuk: hol, mikor és miben érintkezett Károly király ipjával és volt a lengyel nemzet segítségére? E végett át kell kutatnunk a hadbaszállások történetét egyelőre 1320-tól, vagyis Károly király harmadik házasságától 1333-ig, vagyis Lokietek Ulászló lengyel király haláláig.

Az 1320 évre hadjáratot nem találunk följegyezve. Némely főpapok és főurak sürgették ugyan, hogy a király Csák Mátét haddal támadja meg. Ismételve tartottak e végett országgyülést; így 1320 nov. 1-én Székesfehérvárt, de hadjárat helyett ekkor is csak azt határozták, hogy a jövő évi pünkösd (1321 jun. 14-ike) után újra összegyülekezik az ország és majd akkor végez a Csák-kérdésben.[1]) Azonban Mátének 1321 márczius 18-án bekövetkezett halála fölöslegessé tette e határozatot: a háborúság magától megindult és tartott mindaddig, míg a Mátyusföldet Trencsén várával együtt elfoglalták.[2])

Az 1322 évben értesülünk a király hadjáratáról,[3]) és pedig kettőről, de ezen hadjáratoknak semmi közük sem volt Ulászlóhoz vagy Lengyelországhoz, mert míg az egyik sereg az osztrák Frigyes császár segítségére küldetett, a másik Horvátország felé vette útját.[4])

Az 1323 évi hadjárat pedig folytatása az utóbbinak[5]) és szintén nincs összefüggésben Lengyelországgal.

A következő 1324 évben ismét indított hadat a király,[6]) és alighanem országosat, minthogy ő maga nádorával Drugeth Fülöppel vesz részt benne.[7]) E hadjárat László (de genere Kean) erdélyi vajda fiai ellen indult.[8])

[1]) *Knauz:* Monum. eccl. Strigon. II. 784.

[2]) Olv. *Csák Máté* cz. munkámat, 137. l.

[3]) Anjoukori Okmt. II. 50.

[4]) A magyar nemzet tört. III. 96.

[5]) Zichy-Okmt. I. 238.

[6]) Anjoukori Okmt. II. 146. — *Fejér:* CD. VIII 2. 599. — Zichy-Okmt. I. 259. 286.

[7]) 1324 junius 16-ról a nádor így keltezi levelét: Datum in exercitu domini regis iuxta fluvium Kukulleu. *(Anjoukori Okmt.* I. 148.) A király pedig ugyanazon évi julius 13-án szintén a Küküllő folyása mentén (*Zichy-Okmt.* I. 256. — *Tört. Tár*, 1900. 392.), 17-én Déva mellett *(Ráth* id. m.), 24-én Szépmezőn *(Tört. Tár*, id. h.), augusztus 10-én Szeben közelében, 12-én Váras melletti királyi táborában (*Anjoukori Okmt.* II. 154.), 14-én Várashoz közel *(Hazai Okmt.* II. 25.) tartózkodik.

[8]) Olv. ily czímű értekezésemet: *László erdélyi vajda.* Erdélyi Muzeum, VIII. 480.

De ez évben már mintha Ulászló király érdekében is működnék magyar csapat. XXII. János pápa ugyanis sürgős levélben arra kéri Károly magyar királyt, hogy Richlitzi (de Richlitz) Henriktől, ki Boroszlói Henrik herczeget barbár (talán kun) népek segítségével is megtámadta, vonja meg kedvezését. Hogy Sziléziában folyt háborúról van szó, az kétségtelen. Tudjuk azt is, hogy Henrik boroszlói herczeg (1294—1335) nem volt barátja Lokietek Ulászlónak. De minthogy azt meg nem határozhatjuk, ki légyen az a Richlitzi Henrik, kinek neve alighanem hibásan került Theinerbe,[1]) a dolgot megfejteni egyelőre képtelenek vagyunk.

Már ebben az esztendőben, midőn Károly király Erdélyben járt hadat, tartott tőle, hogy a tatárok, Magyar- és Lengyelország e veszedelmes ellenségei, betörnek birodalmába, a miért nehány megbízható vitézét küldé Tatárországba, hogy a gonosz szomszédok szándékát kikémleljék. Ez évben nem értesülünk tatárjárásról; ellenben hogy a következő esztendőben kemény összetűzés volt a tatárok és magyarok közt, arról egy távoli kútfő ad hírt, u. m. Dusburg Péter, a német lovagrendnek Königsbergában élő áldozó papja és korírója, ki 1326-ról azt jelenti, hogy a magyar király a tatárok hadseregéből, mely országát pusztította, harminczezeret megölt.[2]) Königsberg az időben igen messze esett Magyarországtól, ennélfogva nem csoda, ha a szerző vagy másolója az évszámban tévedett és ha a hosszu úton az elesett tatárok száma netán megszaporodott. A szaporodást kimutatni nem vagyunk képesek, de a dátumot maga Károly király igazítja helyre, midőn a zsákmányból két tatárfiut küld XXII. János pápának, orvosa (Deméndi) László titeli prépost által. A pápa 1325 oktober 1-én kelt levelében megköszönvén a két tatárfiut, megigéri, hogy taníttatni fogja őket.[3]) Hogy a tatárok elleni hadjárat nem kis költséggel (tehát fáradsággal is) járt, hozzávethető abból, hogy Károly király ugyanazon követe által arra kéri a pápát: rendeljen ki számára más országokból befolyó segélypénzeket, hogy a Magyarországgal szomszédos hitetlen népeket megfékezhesse. A pápa azonban e szokatlan kérést udvariasan megtagadta.[4])

---

[1]) Monum. Hung. I. 498. Richlitz helyett alighanem Liegnitz vagy Strehlitz olvasandó.

[2]) Script. rer. Pruss. I. 213. »rex Ungarie de execritu Tartarorum qui regnum suum depopulaverant, XXX milia interfecit.« V. ö. Jeroschini Miklós rímes krónikáját »von Pruzinlant.« (*Script. rer. Pruss.* I. 596.)

[3]) *Theiner:* Monum. Hung. I. 501.

[4]) *Theiner* id. m. u. o.

Mindazonáltal világos nyomát találjuk annak, hogy Károly király 1325-ben, valószínüleg a tatárjárás után, tetemes segítséget küldött kedves ipjának.[1]) A levél, melyben Károly király az Aba nemzetség Somosi ágabeli Budaméri János mesternek azon érdemeért, hogy dicséretes szolgálatot tett László lengyel királynak, Ujvár-megyében Bodonpataka, Kabalapataka és a Tapoly közt fekvő erdőséget adományozza, a hadjárat befejeztével, 1326 február 25-én kelt ugyan, de nyilván az előbbi évre vonatkozik. És ha keressük, kivel háborúskodott 1325-ben László lengyel király? az egyetlen Dlugoss ad róla felvilágosítást, ki állítja, hogy ez évben Venczelt, a mazoviai herczeget támadták meg a lengyel király seregei.[2]) De épen azért, mert más adatunk nincs e hadjáratra, Caro kételkedik benne.[3]) Ime, Károly király idézett levele igazat ad Dlugossnak, jóllehet ő a magyarság érdemét a segélynyujtásban — mondhatnók: szokása szerint, ha ugyan biztosak volnánk benne, hogy azt kútforrásában megtalálta — elhallgatta.

Károly király, ki előre látta a kemény és véres harczokat, melyeket a lengyel király a német lovagrenddel kiküzdeni kénytelen lesz, a hadi népben küldött segítségen fölül abban is fáradott, hogy legalább János cseh királyt vonja el a lovagrendtől. Szövetséget ajánlott neki az osztrák Frigyes király ellen, kinek a cseh király régóta nem volt barátja. Nagyszombatban 1327 február elején találkozott a két király csekély kisérettel, minden föltünés nélkül. A szövetséget megkötötték, melynek megerősítésére Károly király eljegyezte fiát, László herczeget, János király Anna leányával. A szövetséglevélben Lokietekről említést sem tettek, mégis az első, ki annak hasznát látta, a lengyel király volt, minthogy a cseh király, alig hogy Nagyszombatból visszatére, seregét Krakó ellen vezette. De a magyar király rögtön követeket küldött utána ezen üzenettel: »Inkább öld meg szemem láttára fiamat (leendő vődet), hogysem apósomat bántsad«; mely szenvedélyes és a minap kötött szövetséget fenyegető kifakadásra a cseh király csakugyan megszüntetett minden ellenségeskedést Lengyelország ellen. Hogy a nagyszombati szövetséget az osztrákok ellen Károly király nem tekintette ürügynek, azt

[1]) *Fejér:* CD. VIII. 3. 75. Cum nos quosdam fideles nostros satis in multitudine numerosa in subsidium Ladislai regis Polonie patris nostri misissemus.

[2]) *Dlugoss:* Hist. Polon. III. 115. ad annum 1325. Cracovienses et Sandomirienses milites iussione Wladislai Loktek Poloniae regis Masoviam hostiliter ingressi . . . stb.

[3]) Gesch. Polens, II. 128. 1. jegyz.

megmutatta a következés, az osztrákok ellen megindult hosszas hadjárat.[1]) De a derekas czél mégis csak a cseh király kibékitése volt a lengyel királylyal, a mi kitűnik a pápa leveléből, melyben megengedte, hogy László, a magyar király elsőszülött fia, a harmadfokú rokonság mellett is házasságra léphessen Annával, a cseh király leányával, mert — így indokolja az engedély megadását — e házasság következtében, mely a lengyel király unokája és a cseh király leánya közt szövődik, elcsilapodik a két fejedelem hosszas viszálya.[2])

Midőn János cseh király a magyar király imént említett fenyegető izenetét vette, közel járhatott már Krakó városához, minthogy ekkor elfoglalta volt Slaucoviát (Slawkowot), a helységet és váradját, a krakói püspök birtokát. E foglalását azután Károly magyar királynak, ez pedig Ulászló lengyel királynak engedte át, a mint ezt a pápa leveleiből értjük.[3])

Sajnos, hogy a cseh-magyar-lengyel szövetség biztosítéka, László magyar királyfi, csakhamar fölmondotta a szolgálatot. Mint Károly királynak Visegrádon (in Alto-Lapide) 1329 február 20-án kelt és Erzsébet cseh királynéhoz intézett bánatos levele jelenti, a gyermek László herczeg elköltözött oda, a jobb hazába, hol a házasság nem divik.[4]) Tudta (vagy csak sejdítette?) Károly király, hogy fia halála a cseh-magyar-lengyel szövetség megcsorbulását jelenti, a miért buzgón kéri a cseh királynét: ajánlja férjének a régi barátság föntartását. De óhajtása, a meddig az öreg Ulászló király életben maradt, teljesedésbe nem ment.

Hazai okirataink 1327, 1328 és 1329-re több rendbeli hadjáratról értesítenek,[5]) de hogy kik ellen vonultak föl a királyi seregek, azt ritkábban említik. Hogy 1328-ban emlékezetes hadjárat volt az osztrákok ellen, azt már említettük. Nagymartoni Pál országbíró 1329-ben kétízben is említ osztrákok ellen indított hadjáratot,[6]) de a lengyeleknek

---

[1]) Ezt a föntebbiekkel együtt bővebben megírtam *(Századok*, 1891. 347 és köv. ll.) ily czím alatt: *Tót Lőrincz.*

[2]) *Theiner:* Monum. Hung. I. 518. 519.

[3]) *Theiner* id. m. 519. 523.

[4]) *Pray:* Annales Regum Hung. II. 23. — *Königsaaler Geschichtsquellen.* Ed. Loserth, 401.

[5]) Hazai Okmt. V. 102. — Zichy-Okmt. I. 316. 331. — *Fejér:* CD. VI. 2. 291.

[6]) Zichy-Okmt. I. 334. *regalis exercitus in partibus Austrie motus* és ismét: *ad conterendam teutonicorum insolentiam, impetum et furorem.* (U. o. I. 351.)

küldött segítő hadakról hazai kútfőinkben 1327-ről és 1328-ról eddig nincs említés.[1])

Ellenben lengyel történetírók, nevezet szerint Dlugoss és Caro tudnak róla, hogy a magyar király 1327-ben, illetőleg 1328-ban haddal segítette ipját Ulászló királyt.[2])

A következő évre már közvetetlen kútfőnk van a Lengyelországot segítő magyar hadról. Értesülünk belőle, hogy az egyesült magyar-lengyel hadak októberben törnek a német lovagrend birtokára. A rend 1329 szeptember 14-én káptalant tart Marienburgban és elhatározza, hogy a pogányok ellen indúl; de csakhamar kénytelen megváltoztatni szándékát, minthogy hírét veszi, hogy Lokietek ezerötszáznál több lengyellel megtámadja a német-rendet, miközben a magyarok hatalmas serege Kulm tartományba ront és ennek az Ossa folyón túl fekvő területeit, kivált Gordint (Gordienen), tűzzel-vassal pusztítja.[3])

A rendnek nem maradt más menekvése, mint békét kérni. Tette ezt János cseh király közbenjárásával, ki egyetértve Drugeth Vilmossal, a magyar hadak vezérével, fegyverszünetet kötött, melyet a lengyel király elfogadott, föltételül szabván, hogy a német-rend Bromberget és Visegrádot (Dobrinnál) Lengyelországnak engedi át.[4]) — Magyar kútfőkből csak annyit adhatunk hozzá, hogy e hadjárat végét, azaz harczosainak leülését hivatalosan 1330 január 1-re hirdették ki;[5]) de úgy látszik, a segítő hadnak csak egy része érkezett ekkorra haza, míg többen visszamaradtak Lokietek

---

[1]) Csak gyanítjuk, hogy Drugeth Vilmos szepesi és ujvári ispán, midőn Vizsolyban, 1328 junius 23-án kelt levelében megengedi Csicseri Domokosnak és Miklósnak, mert lovaik és jószágaik elégtek, hogy kettőjük közül csak Domokos üljön fel »ad presentem exercitum domini nostri regis«, testvére pedig lovakkal és költséggel segítse (*Tört. Tár.* 1900. 394.), a lengyel segítő hadat érti, melynek mint látni fogjuk, ő volt a hadnagya, és mert a Csicseriek felső-magyarországiak, kiket a szomszédság révén lengyel segítségül ki szoktak volt rendelni.

[2]) *Dlugoss:* Hist. Polon. III. 121. ad. a. 1328. Wladislaus solatia (auxilia) a genero suo Carolo Hungariae rege . . . contrahit . . . crucifererum . . . temeritatem vindicaturus . . . in potenti virtute Chelmensem terram ingreditur . . . usque ad Ossam vastat . . . stb. — *Caro:* Gesch. Polens. II. 128. l. az 1327 évi hadviselő feleket így irja le: Auf der einen Seite König Wladislaus unterstützt von *Ungaren* und Litthauer. és a 130. lapon: Im folgenden Jahre 1328 erwiderte der König Wladislaus im beginnenden Frühjahr mit Hülfe litthauischer und *ungarischer* Kriegsvölker den Raubzug (der Ordensrittern).

[3]) ***Marburgi Wigand*** krónikája. (Script. rer. Pruss. II. 466.)

[4]) Rex vero Bohemie et Wilhelmus princeps Ungarorum pacem et unionem ordinaverunt, et in robur fidei fratres Bawenburg et Wyssegrat Polonis presentarant cum attinenciis iuxta dictamen Polonorum. (U. o.)

[5]) Anjoukori Okmt. II. 469.

oltalmára, minthogy a váradi konvent némely királyi sereg készenlétét még 1330 február 2-án is jelenti.[1])

A következő 1330 évről saját krónikáink, a budai barát-krónika és kiírói értesítenek, hogy Károly király, hadserege tetemes részét Bazarába oláh vajda ellen vezette, mert míg egyes dandárokat az ország határai védelmére rendelt ki, másokat, és pedig szép számmal, külön expeditióra küldött az ország ellenségei leverésére.[2])

Ezen ellenségek alatt a német lovagrend értendő, mely János cseh király és sok német zsoldos segítségével Lengyelországot tűzzel-vassal pusztította. Ulászló lengyel király, hogy a lovagrenden bosszut álljon, szintén hadjáratra készült. Segítségül hítta Gedimin litván fejedelmet, nemkülönben vejét, a magyar királyt. A közös támadást szeptember 8-ra, Kisasszony napjára határozták. A magyar király személyesen nem érkezhetvén,[3]) Vilmos magyarországi ispánt küldé a segítő hadakkal, melyek számát a lengyel évkönyvek közel tízezerre, Dusburg, a német-rend korírója nyolczezerre teszi. S ezt helyesen mondja, minthogy Drugeth Vilmos csakugyan szepesi és ujvári ispán volt.[4])

A kitűzött határnapot Gedimin pontosan megtartotta és rajta ütött a porosz területen. Drugeth Vilmos is pontos lehetett, minthogy Sároson már 1330 augusztus 9-én megírta végső rendeletét;[5]) de úgy látszik, a lengyelek elkéstek készülődéseikkel, a miért Gedimin igen megneheztelt. Most midőn mind a három sereg, a lengyel, litván és magyar végre összeverődött és Lokietek így szólott Gediminhez: Nosza, üssünk Poroszországra! — ez azt felelé: Én csak egy hadjáratra szegődtem, hogy tudniillik Kisasszony napján találkozunk. Én eljöttem, te nem; a miért, ha isteneim nem oltalmaztak volna, most fogoly volnék azok miatt, kik elárulának.[6])

---

[1]) Zichy-Okmt. I. 343.

[2]) *A dubniczi krónika.* Fontes Dom. III. 123.

[3]) A távolmaradás okául nagy betegséget (quadam peste oppressus) említ Marburgi Wigand; mi azonban tudjuk, hogy az oláh hadjárat volt az elmaradás oka.

[4]) Ellenben téved a porosz verses krónika (Script. rer. Pruss. II. 470.), mely ispánból nádort csinált: »Wilhelm der grêve grôz von Ungarn«, minthogy a nádor ez időben nem Drugeth Vilmos, hanem Drugeth János vala. Még nagyobbat téved Dlugoss (Hist. Polon. III. 129.), ki Drugeth Vilmosból osztrák herczeget csinál: »Hungarorum exercitus, cui Wilhelmus Austriae dux praeerat a Carolo Hungariae rege missus«, észbe nem vevén, hogy ilyen nevű osztrák herczeg azon időben nem is létezett.

[5]) *Fejér:* CD. VIII. 3. 506.

[6]) Itt hozzá teszi Wigand, a porosz krónikás, a mi azonban nem valószínű, hogy Vilmos, a magyar hadnagy, látván mint igyekszik Loki-

Gedimin haragja engesztelhetetlen maradt, és miután rákényszerítette a lengyel királyt, hogy fizesse ki emberei megérdemelt zsoldját aranyban, ezüstben, posztóban és lovakban, visszatért hazájába.[1]) Ulászló lengyel király tehát saját tekintélyes seregével és a magyarokkal indult meg a porosz tartomány ellen és a Drewentz folyó leibitzi gázlójáig érkezett. De a gázlót a keresztesek karókkal elpalánkolták és a tulsó oldalt oly jól védték, hogy a lengyel-magyar sereg át nem kelhetett a folyón, csak nyilakat és gerelyeket vethettek egymásra az ellenfelek. A király tehát cselhez folyamodott. Hírét vette egy másik gázlónak, melyen átmehetne a folyón, minthogy azt a lovagok nem védték. Tehát titkon hátrahagyván a leibitzi erdőben mintegy hatszáz emberét, összes seregével tűntetőleg Braditz felé vette útját a folyó mentén. A keresztesek, nehogy szemök elől téveszszék, a folyó másik oldalán követték a király seregét. Ezalatt a visszamaradt hatszáz ember elfoglalta az elhagyott gázlót s tűzzel vagy füsttel jelt adván a királynak, ez seregestűl visszafordult és háborítás nélkül átgázolt a Drewentzen. A német lovagok, kik nehéz lovaikkal és fegyverzetökkel nem voltak oly fürgék mint a lengyel és magyar lovasok, belátták azt is, hogy nyilt mezőn nem mérkőzhetnek meg az ellenség túlnyomó hatalmával. Visszavonultak tehát, hadi népöket fölosztották és a kulmi tartomány váraiba helyezték el, tudván hogy a lengyelek nem igen értenek a várak ostromához, a mezőséget pedig a tömérdek ló és ember hamar kiéli.[2])

Igy is történt. A lengyel-magyar sereg körűlözönlötte Schonsee (Kovalewo) városát, de a keresztesek oly vitézűl védelmezték, hogy a király ötödnapra kevés dicsőséggel távozni kényszerült alóla. Azután Leipe váradot vette ostrom alá, azonban itt sem ment sokra, minthogy az őrség az ostromló sereget — többször kitörvén — élelemszerzésében háborgatta; minek következtében ez, különben is késő őszszel lévén, nagy szükséget szenvedett.[3]) Ekkor a király magához kérette a

tek a pogányokat is a keresztények ellen harczba vinni, tiltakozott ez ellen, mondván: »Ha te pogányokkal akarsz keresztényekre támadni, engedd, hogy mi haza menjünk Magyarországba. Viszont ha azt kívánod, hogy maradjunk, bocsássad el a pogányokat és szívesen harczolunk veled.« Ezen részletet aligha a magyar hithűség kiemelésére, hanem azért szőtte közbe Wigand, hogy gyűlöletet szítson a lengyel király ellen, ki bizonyára Károly király tudtával hítta Gedimint segítségűl. Drugeth Vilmosnak mint hű jobbágynak ez ellen kifogása annál kevésbbé lehetett, minthogy az ő seregében is harczoltak pogány kunok.

[1]) Script. rer. Pruss. II. 467.

[2]) Script. rer. Pruss. II. 471.

[3]) Hogy mennyit tűrtek hasonló esetekben a katonák, kitűnik a

keresztesek graudenzi főnökét és rábírta: hozza magával a rend nagymesterét is, hogy a béke iránt egyezkedhessenek. Drugeth Vilmos személyesen ment a nagymesterért és jó kedvvel kisérte a király táborába. A fegyverszünetet legott megkötötték, hogy szent János napjáig (?) nem fogják háborgatni egymást. Egyúttal kirendeltek két békebírót: a lengyelek részéről a magyar királyt, a lovagok részéről a cseh királyt, hogy a végleges békekötést elősegítsék. Erre Ulászló király hadai, lengyelek és magyarok, visszatértek övéikhez.[1])

A magyar kútfők is tudnak e hadjáratról,[2]) melynek residentiája 1331 január 1-re határoztatott.[3])

Lengyel évkönyvek[4]) jegyezték föl, hogy a német lovagrenddel kötött fegyverszünet 1330 october 18-tól, 1331 junius 3-ig tartott. Béketárgyalásokra is kitűzték a határnapot, melyen a lengyel és magyar királyok megjelentek ugyan, de a cseh királyt és a rend nagymesterét hiába várták; ezek meg nem jelentek. Lokietek tehát követeket küldött a nagymesterhez, hogy a fegyverszünet meghosszabbítását kérje; hanem e kérést a nagymester durván visszautasította, el lévén határozva Nagy-Lengyelországba törni, Szilézián át a cseh királylyal egyesülni és Lokietek hatalmát lehetőleg megbénítani. Ezt a betörést meg is cselekedte oly hajmeresztő módon, mintha a tatároktól tanulta volna a hadviselést. A merre a keresztesek jártak, gyilkolás, rablás, gyujtogatás, pusztulás jelölte nyomukat. Még Gnieznót, az érseki várost sem kiméltek, ott is öldökölték a népet, kifosztották még a papságot is, a kanonokok házait, az érseki palotát, a főtemplomot is fölgyujtották. Igy folytat-

---

pápa leveléből, melyben a magyar hadsereget, midőn ellenséges földön nem ritkán gyökerekkel kénytelen táplálkozni, s azt sem talál eleget, a bőjt alól felmenti. *(Theiner:* Monum. Hung. I. 588. 1332. jun. 16.)

[1]) *Marburgi Wigand.* Script. rer. Pruss. II. 473. — *Hermann de Wartberge.* U. o. II. 65. — *Petrus de Dusburg.* U. o. I. 218. Ez hozzáteszi, hogy Vilmos ispánt, a magyarok kapitányát, a bold. Szűz álmában megfenyegette, a miért az ő földjét pusztítja: ha nem távozik, szörnyű halállal pusztúl el maga is. Jelenti továbbá, hogy időközben Isten a havaselvi veszedelemmel sujtotta a magyarokat. — *Jeroschini Miklós*: Kronike von Prnzinlant. U. o. I. 620. — *Canonici Sambiensis* Epitome gestorum Prussie. U. o. I. 283. 287. — *Annal. Polonor.* Script. rer. Germ. 75.

[2]) Anjoukori Okmt. II. 517. 1330. november 29. A jászai konvent az Aba-nembeli Csirke István fiainak birtokaikon az Abaujvár-megyei alispán és bírótársai előtt foganatosított osztályra vonatkozó levelet átírja és kiadja, jóllehet Csirke István fiai és unokái nincsenek jelen: »quia militaturi in subsidium regis Polonie per d. Karolum regem contra cruciferos Prutenorum provincie, cum aliis multis bellicosis fuissent destinati et transmissi.«

[3]) Zichy-Okmt. I. 367. 383.

[4]) *Contin. Annal. Polon.* Script. rer. Germ. 76.

ták a rabló hadjáratot Lengyelország számtalan helyén teljes két hónapon át,[1]) míg végre az agg Ulászló király rémületes dermedtségéből fölocsúdva, hadat gyüjtött és megtámadta dús zsákmánynyal hazafelé törekvő ellenségeit. Plowcze mellett, szeptember 27-én, azaz szent Szaniszló, Lengyelország védőszentje ünnepén ütközött meg velök és véres bosszut vett rajtok.

Eredménytelenül kutattunk adatok után, ha vajjon a magyarság részt vett-e az ez évi lengyel hadjáratban, mely a plowczei ütközettel talált méltó befejezést; nem találtunk. Okirataink[2]) említenek ugyan hadbaszállást, de Csehország ellen. Van tudomásunk arról is, hogy bajor Lajos császár, Károly magyar király, Róbert nápolyi király, Ulászló lengyel király, az osztrák herczegek és más német birodalmi fejedelmek ez évben fegyveres szövetséget kötöttek János cseh király ellen.[3]) A miből azt a következtetést vonjuk, hogy megállapodás történt, mely szerint a magyar seregek szövetkezve az osztrákokkal, lekötik a cseh haderőt, nehogy a német lovagrendnek segítségére lehessen. Tény, hogy János király csakugyan elkésett fiastúl. A plowczei csata után érkezett Poznan alá, hogy e várost bevegye. Hat napig ostromolta, de mert a polgárok vitézül védték magukat, ezen vállalatával is fölsült és ráállott az egyhónapos, november 11-ig tartó fegyverszünetre, hogy időközben a magyar királylyal egyezkedjék a béke föltételei iránt. A két király találkozott is a magyar határon, de egyetértésre nem jutottak. Azonban az osztrák-magyar-cseh hadjárat is eredménytelenül végződött.[4])

Hasztalan intette XXII. János pápa mind közvetetlenül, mind közvetve nunciusa által úgy a lengyel királyt, valamint a német-rend mesterét és lovagjait, ne sértsék vele Istent, hogy tovább is háborúskodnak.[5]) Alig hogy tavaszodni kezdett, máris új hadjáratra készültek és csakhamar elfoglalták egész Kujáviát, melyet a lengyelek lanyhán védelmeztek. Szegény Ulászló királynak tehát nem maradt más menekvése,

[1]) Elég bőven leírja ez istentelenségeket *Caro:* Gesch. Polens, II. 154 és köv. ll.

[2]) Anjoukori Okmt. II. 552. — Zichy-Okmt. I. 379. 380. 383. — *Fejér:* CD. VIII. 3. 671.

[3]) *Köhler:* Kriegswesen, II. 330. — *Palacky:* Gesch. von Böhmen, II. 2. 182.

[4]) Mint ezt már megírtam a *Századok* 1891. évf. 359 l. — V. ö. *Script. rer. Pruss.* II. 6. és 483. l. 213. jegyz. — Egyébiránt a tatárokkal is volt ez évben összetűzése Károly királynak, mint ezt a minoriták provinciálisa által jelenté a pápának, ki 1331 augusztus 1-én kelt levelében örvendezését fejezi ki »*de triumpho glorioso obtento contra tartaros.*« (*Theiner:* Monum. Hung. I. 544.)

[5]) *Theiner:* Monum. Polon. I. 340. 341.

mint vejéhez a magyar királyhoz és a magyar nemzethez, mely a sok segélyadás költségét már alig győzte, folyamodni. Károly király becsületbeli dolgának tartotta általános fölkelést rendelni el, mert így követelte ezt »nevének dísze, az ország haszna és védelme.« Egyúttal minden udvarházra és telekre egy-egy márka súlyos hadi adót (collecta) vetett ki, hogy hadait zsolddal elláthassa.[1]) A pápát is megkereste: Minthogy — úgymond — sok háborút kell viselnie a szomszéd ruthénekkel, kik be-betörnek országába, segítsen rajta. Ennek következtében XXII. János pápa indíttatva érezte magát a részére beszedendő papi tized és a megüresedett egyházi javak jövedelme harmadát a királynak engedni át azzal, hogy viszont ő is gyámolítsa a pápai adószedőket.[2])

Minthogy pedig az ez évben uralkodott hőség miatt hamarabb volt az aratás, a magyar sereg is korábban érkezett Krakóba, hogy az öreg lengyel királyt utolsó hadjáratába kisérje. Augusztus közepe táján indult meg a lengyel és magyar sereg a keresztesek ellen ismét a Drewentzhez. »Árulók mindig találkozván« — mond a lengyel koríró — könnyen czélt értek a közbenjárók, kik fegyverszünetet eszközöltek. Ulászló király azután visszatérő útját Nagy-Lengyelország felé vette, hol a hazaáruló lengyel herczegeket (fugitivos duces Polonie regno incumbentes) megfenyítette, ötvennél több erődjöket fölgyujtván; Cosczan (Kosten) várát pedig, mely a többinél veszedelmesebben fenyegette Lengyelországot, körülvette seregével. A kik a várban rekedének, bízva a hely erősségében és saját vitézségökben, nemhogy megadták volna magukat, hanem még hetvenkedtek. Kázmér királyfi azonban és a *magyarok* rohammal bevették a várat és benne közel száz vitézt, ötven sisakost, számos előkelő szileziait, csehet és németet megöltek. Kázmér herczeg senkinek sem kegyelmezett. Ekképen helyreállítván a rendet az országban, diadalmasan bevonultak Krakóba.[3])

A magyar segítő had nagy későn érkezett vissza hazájába, minthogy a hadjárat befejezését (residentia) 1333 január 15-ik napjára határozták.[4])

Nemsokára azután, a következő márczius-hó elején elhunyt Ulászló király élete 73-ik évében. Vitéz és jeles fejedelem vala, ki hosszu időre irányt szabott a lengyel nemzet törekvéseinek.

PÓR ANTAL.

[1]) Anjoukori Okmt. II. 593. — *Fejér:* CD. VIII. 3. 671.
[2]) *Theiner:* Monum. Hung. I. 553—555.
[3]) *Contin. Annal. Polon.* Script. rer. German. 79.
[4]) Sztáray-Oklt. I. 71. — V. ö. *Knauz:* Kortan, 257.

MAGYARORSZÁG A XV. SZÁZAD VÉGÉN
A PÁPAI SUPPLICATIÓK VILÁGÁNÁL.

— NEGYEDIK ÉS BEFEJEZŐ KÖZLEMÉNY. —

Ujlaki Lőrincz mindaddig, míg királya haragját nem tapasztalta, veszedelmes szomszédja volt a körülte lakóknak, így a többi között Váradi Péter kalocsai érseknek is. Mikor alantasai ismételten megrohanták és raboltták az érsek birtokait, ez a végső fegyverhez nyult s Ujlaki összes alattvalóit kiközösítette és a vele tartó egyháziakat még javadalmaiktól is megfosztotta. A kiközösítettek helyett és nevében maga Ujlaki folyamodott Rómába föloldozásért, mivel — szerinte — az érsek személyes gyűlölettől, rosszakarattól indíttatva mondta ki a súlyos itéletet. A pápa helyt ad a kérelemnek s megbízza az egri püspököt és a zágrábi főesperest, hogy vizsgálják meg az ügyet, s ha úgy találják, hogy Péter érsek nem járt el szabályszerűen, a kiközösítést »ad cautelam« tegyék érvénytelenné.[1])

A mint a pápa feloldja Péter érsek itéletét, ugyanígy tesz maga az érsek is, midőn felfüggeszti vicariusának, Váradi Mihály bácsi kanonoknak itéletét, melylyel a Félegyháziakat sujtotta a Szegedi Fülöp kárára elkövetett rablásaik miatt. Az elitéltek a királyhoz fordultak s reménységükben nem csalatkoztak. Ulászló az egyik kezével épített, a másikkal rontott. Irtó háborút indított Ujlaki ellen s ugyanakkor a Félegyháziakat, kik pedig semmivel sem voltak jobbak Ujlakinál, de mert kegyelmére hivatkoztak, pártfogásába veszi, s rábírja Péter érseket, hogy a vicariusától kimondott itéletet semmisítse meg. Péter érsek meghajolt a királyi szó előtt, de nem a károsult Szegedi Fülöp. A pápához föllebbez, kinek »familiaris«-a. Intse meg ő szentsége — úgymond — Péter érseket, hogy vizsgáltassa meg újra az ügyet. Mert ha a bűnösök büntetle-

[1]) *Theiner:* Mon. Hung. II. 539. l.

nül megszabadúlnak, akkor az ő ellenségei győzedelmeskednek és tovább gazdagodnak az ő kárára. S ha bűnösöknek találja őket, a mint hogy kell találnia, úgy sujtsa átokkal Félegyházit és barátait, mint Ujlaki Lőrinczet, Malonyai Mártont, Mátyási Györgyöt, Tóth Györgyöt és Veres Benedeket, így kényszerítvén őket az okozott károk megtérítésére, s ez itéletet nyilvános helyen naponta mindaddig hirdettesse ki, míg a bűnösök magokba nem szállanak.[1])

Szegedi Fülöp egy másik pöre a pétervároadi apátsághoz vezet s bemutatja ez apátság bonyodalmas és hosszadalmas ügyének utolsó felvonását. Tudvalévő dolog, hogy Váradi Péter még akkor kapta ez apátságot érseksége mellé, a mikor jobb keze volt Mátyás királynak. »Azonban — mint életírója találóan megjegyzi — nem elégedett meg azzal a dicsőséggel, hogy királyának eszköze lehet; vezetője akart lenni.«[2]) Ennek köszönhette, hogy a milyen gyorsan emelkedett az érseki székbe, oly váratlanúl jutott mint fogoly Árva várába. Fogsága alatt Mátyás elveszi tőle az apátságot s Borgia Rodrigo bibornoknak, a későbbi VI. Sándor pápának adományozza, hogy lemondásra bírja az egri püspökség iránt táplált igényeiről.[3]) A mint Váradi visszanyerte szabadságát, éjt-napot összeszőtt, hogy az apátságot visszaszerezhesse, melyet Borgia Rodrigo akkor is megtartott, mikor szent Péter székére felmagasztaltatott. Hosszas, fordulatokban gazdag alkudozások után 5,000 aranyat ajánlott fel VI. Sándornak, ha apátságáról lemond, a mi 1494-ben meg is történt. Az apátság javai azonban csakis 1496-ban, a pápai bulla megérkezte után adattak át; gubernátora pedig, ki Vincenzo de Pistacchit[4]) 1493-ban váltotta fel hivatalában, továbbra is megmaradt állásában, hogy »a még függőben lévő birtok- és pénzügyeket lebonyolítsa.«[5]) Azonban Angelus de Licio — így hívták a gubernátort — egyre késett a lebonyolítással, sőt egyáltalában nem is bonyolította le az ügyeket; 1498-ban, tehát két évvel az apátság birtokainak átadása után, még mindig adós a számadással. VI. Sándor ezért megbízza Szegedi Fülöpöt, egy előkelő bácsi nemest, »antiquatus suae sanctitatis familiaris et continuus commensalis«-át, hogy a még esedékes 4472 arany ducatust hajtsa be Angelustól. Ez

[1]) A supplicatió a *Dataria* regestáiban: Tom. 1015. f. 31—32. 1496. május 29.

[2—3—4]) *Fraknói:* Váradi Péter élete. *Századok*, 1883. 502. l. Borgia Rodrigónak nem ez az első javadalma hazánkban. Aragoniai János bibornok-érsek már 1480-ban adta neki az olvasó kanonokságot az esztergomi székes-káptalanban.

[5]) *Fraknói* id. m.

azonban nem tudta a pénzt rögtön előteremteni, mivel — mondotta — Budán helyezte el gyümölcsözés végett. Mire mindketten Budára mentek. Itt azonban Angelus jogtudor összejátszva azokkal, a kiknél — állítólag — a pénzt elhelyezte, Szegedit megtámadta, már összeszedett pénzét és irásait elrabolta s őt magát fogságra vetette. Innen szabadúlva, siet a pápa tudomására hozni a történteket s egyben bírákat kér, kik ha szükséges, ne csak egyházi fenyítékkel, de a világi karhatalom segítségével is kényszerítsék a bűnösöket kártérítésre.[1]) VI. Sándor pápa Váradi Pétert rendeli bíróúl, jelezni akarván ezzel is, hogy nem neheztel rá, a miért még alkanczellár [2]) korában oly állhatatosan küzdött a pétervváradi apátságért. Az érsek megbizásából káptalana itélt, mely kiközösítéssel sujtotta a bűnösöket.[3]) S így a pétervváradi apátság ügye, mely Mátyás királynak és VIII. Incze pápának a kegyúri jog körüli küzdelmében szülemlett meg, utolsó fejezetében közönséges rablássá fajult el.

Váradi Péter pétervváradi apátsága rövid időn belül újabb pörnek szolgált alapúl. Ő ez apátság birtoklásából kifolyólag felsőbbségi jogokat formált a cziszterczita rend egresi apátsága iránt, mely a csanádi egyházmegyében létezett s a bold. Szűzben tisztelte pártfogóját. Követelésének az az alapja, hogy a pétervváradi apátság anya-apátsága az egresinek.[4]) Ebből kifolyólag azt követelte az egresi apáttól, hogy ismerje el főnhatóságát, mint elismerte egykor a pétervváradi apátét. Azonban az egresi apát érthető okokból vonakodik ezt tenni. Péter érsek sem engedi, hogy tekintélyén csorba ejtessék s azért egyenesen Rómához fordúl, hogy az engedetlen apát pápai tekintélylyel kényszeríttessék joghatóságának elismerésére.[5])

Joghatóságának elismertetésében fáradozik Arbe püspöke, Alajos is.[6]) Hajdan egyik ékessége volt e kis sziget a magyar

---

[1]) A supplicatió a *Dataria* regestáiban: Tom. 1056. f. 245—247. 1498. jun. 24.

[2]) Epistolae Mathiae Corvini. Mon. Vat. Ser. I. Tom. VI. 241. l.

[3]) A supplicatió a *Dataria* regestáiban: Tom. 1057. f. 200. 1498. julius 17.

[4]) A magyar monasteriologusok ezzel szemben azt állítják, hogy Egres volt több más apátságnak az anya-apátsága. *Czinár-Fuxhoffer:* Monast. II. 91. *Rupp* id. m. III. 68—69. ll.

[5]) A supplicatió a *Dataria* regestáiban: Tom. 1094. f. 210. 1500. ápr. 14. Egres jelenleg a rácz-szentpéteri plebánia fiókegyháza. Czímét kiváló egyházi férfiaknak adományozza a király. *Rupp* id. m. 70—71. l.

[6]) Aloysius Malumbra, velenczei származású. Behm András téved a *Series chronologica episcoporum civitatis Arbensis*-ben, midőn ezen Alajos uralkodását csak 1514-ben kezdi. *Schwandtner* id. m. II. 782. l.

tengerpartnak, érdekeljen tehát minket egy perczre püspöki egyházának sorsa. Püspöke joghatósága kiterjedt nemcsak a szigetre, de a *terra firma* nehány falvára is. Jövedelmét földbirtokok, dézsmák s a termések zsengéi képezték. Tűntek a századok s a kis sziget megszünt a magyar királyban tisztelni urát, Velencze birtoka lett. Azonban a püspöki megye azon része, mely a száraz földön terült el, továbbra is a magyar királysághoz tartozott. Ez elszakítás sok egyenetlenségnek vált szülő anyjává. Az arbei püspökök hanyagsága vagy tehetetlensége miatt ugyanis a szárazföldi híveket hol a nonai, hol a corbáviai vagy zengi püspökök háborgatták, és gyakorolták az arbei püspöknek nemcsak egyházi, hanem birtokjogát is. Az arbei püspökök — panaszolja Alajos — már nem egyszer fordultak e visszás állapotok megszüntetése végett a curiához, hol a jó szándék sohasem hiányzott, azonban miért, miért nem, a vitás ügy még mindeddig nem talált üdvös megoldást. Miért is most újra sürgeti, hogy eltulajdonított jogai visszaadassanak. Bíráúl kéri a zágrábi püspököt, ki személyesen győződjék meg a püspök panaszának jogos voltáról s állítsa vissza a kérdéses helyeken hajdan gyakorolt joghatóságát.[1])

Ha szoros értelemben nem képezik is per tárgyát, mégis mint hatalmaskodási tények itt említendők még a következők. melyek mint korfestő adatok helyet kérnek, ha önmagukban jelentéktelenek is.

A már többször említett Bacskai Miklós a többi között elnyerte a *Mindenszentek*-ről nevezett veszprémi prépostságot. Nem vehette azonban tényleg is birtokába, mert Bacskait megelőzve, önhatalmúlag beleült egy Péterfi Farkas nevű veszprémi pap, kinek papi voltában Bacskai erősen kételkedik. Nehogy tehát a prépostság irányában nyert törvényes jogait a hivatalos beiktatás elmulasztása miatt elveszítse, két évi halasztást kér azon reményben, hogy ez idő alatt sikerül Péterfi Farkassal békés megegyezésre jutnia.[2])

Épen így járt Sebestyén is, Ulászló királynak udvari papja. Bizonyára más javadalmak mellett megszerezte Szentgyörgy plebániáját is a veszprémi megyében. Azonban Pál, a helybeli káplán, a nép segítségével erőszakosan elfoglalta azt. Sebestyén időhalasztást kér jogai érvényesítésére.[3]) Ugyanebben fárad Tamásfi László clericus, a pápa familiarisa és continuus

[1]) A supplicatió a *Dataria* regestáiban: Tom. 1024. f. 130. 1496 okt. 13.

[2]) A supplicatió a *Dataria* regestáiban: Tom. 1022. f. 270.

[3]) U. o. Tom. 1027. f. 161.

commensalis-a, kinek a pápa »motu proprio« adott javadalmat oly megszorítással, hogy azt három hónap alatt vegye birtokába. Miután ezt nem tehette, még további három hónapi időt kér.[1]) Hatalmaskodásról panaszkodik Tátrai Pál egri egyházmegyei plebánus is, kinek egyházában bizonyos Emánuel az ő tudta és engedelme nélkül plebánusi teendőket végez. Jogainak hathatós védelmeért esedezik.[2])

* * *

Az eddig tárgyaltak alkotmánytörténeti szempontból értékesek. Annyira-mennyire több jogi és politikai kérdésnek tisztázásához hozzájárulnak. A vatikáni levéltár számos adatokat nyujt még nekünk ezeken kívül, melyek sok más szempontból érdemelnek figyelmet. Az egyházi élet nem egy pontjának, a kor vallásos gondolkozásának, erkölcsének, kulturális és társadalmi viszonyainak megismeréséhez forrásúl szolgálnak. Azt hiszszük, nem végezünk felesleges munkát, ha római kutatásaink eredményét ez oldalról is bemutatjuk.

Gyakran fordulnak az egyháziak kiváltságok, kitűntető címek elnyeréséért a római curiához. Első helyen kell említenünk a *Boldogasszony*-ról címzett budavári plebánia urát Bánfi Pált. Azért folyamodik, hogy bizonyos alkalmakkor »more episcoporum« vagyis püspöki süveggel, pásztorbottal, gyürüvel misézhessen s oszthasson áldást a hivőknek. E kiváltságot csakis akkor mérlegelhetjük kellőképen, ha tudjuk, hogy e korban a valóságos apátok és prépostok is csak a pápa engedelméből élhettek vele, ellentétban a mai gyakorlattal. Maga a székesfehérvári prépost, a ki pedig közjogi helyzeténél, pápáktól és királyoktól nyert kiváltságainál fogva előkelő helyet foglalt el a főpapi karban, s *praelatus*-nak címezték,[3]) csak 1366-ban az özvegy Erzsébet királyné közbenjárására nyert jogot, hogy a saját egyházában főpapi jelvényekkel élhessen.[4]) Másfél századdal később, 1508-ban bővíti ki e jogot II. Julius pápa az akkori prépost, Beriszló Péter javára annyiban, hogy ő és utódai nemcsak saját egyházukban, hanem bármely más egyházban is élhettek vele, természetesen mindig az illetékes püspök előleges tudtával.[5])

Ezért a kiváltságért folyamodik Bánfi Pál is. Budán lakik a király — mondja — s vele sok főpap és főúr; ezek-

[1]) U. o. Tom. 1100. f. 79.
[2]) U. o. Tom. 992. f. 256.
[3]) *Rupp* id. m. I. 222. l.
[4]) *Theiner*: Mon. Hung. II. 81.
[5]) U. o. II. 578. l.

től s nem egyszer az idegen hatalmasságok követeitől kisérve gyakran megjelenik Boldogasszony egyházában. Illő tehát, hogy az egyház külsőleg is méltó legyen ily előkelő vendégek elfogadására. A pápa lényegében teljesítette a kérelmet, de oly megszorítással, hogy Bánfi Pál nem igen örülhetett a nyert kiváltságnak. Megengedte ugyanis a pápa, hogy használhassa a főpapi jelvényeket egyházában, de csak akkor, ha egy püspök sincs jelen, sem a pápai legátus.[1]) Bánfi megmozdít minden követ, hogy e megszorítást töröltesse. Két hónap mulva már újra Rómában találjuk. Az első ízben mondottakhoz hozzá teszi, hogy ily megszorítás mellett nincs gyakorlati értéke kiváltságának, mert mint első levelében is hangoztatta, a király ritkán jelenik meg úgy egyházában, hogy valamely főpap ne volna kiséretében. Azért úgy kéri a kiváltság megadását, hogy akkor is élhessen vele, ha főpapok volnának jelen, kivéve a pápa legátusát s a veszprémi püspököt mint felettes hatóságát. A pápa ehez is hozzájárult, még pedig azzal a kijelentéssel, hogy nemcsak Bánfi Pál, de mindenkori utódai is, nemcsak Boldogasszony egyházában, hanem Buda minden más templomában is »more episcoporum« végezhetik az istentiszteletet. Sőt még abba is beleegyezik, hogy e plebánia már a nyert kiváltságnál, de helyzeténél s körülményeinél fogva is kitűnőbb lévén más plebániáknál, plebánusa ne *plebanus*-nak, hanem *archipresbyter*-nek neveztessék.[2])

A budavári plebánusok, illetőleg most már archipresbyterek, bizonyára éltek e joggal mindaddig, míg a török Budavárát 1541-ben el nem foglalta s Boldogasszony templomát mecsetté nem alakította át. A 145 éves török uralom megdőlésével meg ugyan ki gondolt volna e szép kiváltsággal, mikor semmi emléke sem maradt, csak századok multán szereztünk róla tudomást.

A budavári archipresbyterek kiváltsága nem áll egyedül. A távoli Erdélyben, Nagyszeben városában találkozunk hasonló törekvéssel, mely szintén sikerrel járt. Különös érdekességet kölcsönöz a dolognak az a körülmény, hogy a folyamodó nem maga a plebánus, hanem a város előljárói, mint Mydmischer Jakab polgármester (magister civium) és Wolff Péter városi esküdt. Nemcsak *szüz Mária* egyházuk kiválósága, de érdemekben gazdag plebánosuk, Olzonai János jeles erényei sarkalják őket, hogy ily kéréssel forduljanak a hívők atyjá-

[1]) A supplicatió a *Dataria* regestáiban: Tom. 1035. f. 22. 1497. május 10.

[2]) A supplicatió a *Dataria* regestáiban: Tom. 1037. f. 114. 1497. jul. 15.

hoz. A pápa meghajolt kérésük előtt és megengedte, hogy Olzonai János és utódai nemcsak saját egyházukban, hanem minden egyházban, mely annak alá van vetve, még a kápolnákban is, főpapi jelvényekkel élhetnek, de csak az év tíz nagyobb ünnepén és ha sem püspök nincs jelen, sem ő szentsége legátusa.[1])

Említettük, hogy gyakran folyamodnak udvari méltóságok czímeiért. Az igazsághoz híven annyit ki kell jelentenünk, hogy a XIV—XV. században ily megtisztelő czímeket csakis az egyházi hierarchiában magas állást elért, az egyház, a haza és király szolgálatában érdemeket szerzett férfiaknak adományoztak. Még pedig vagy maga kérte az illető, vagy a pápa »motu proprio« adományozta.

Igy IX. Bonifáczius 1391-ben a prémontrei rend történetében előkelő helylyel bíró Pálóczi Domokos leleszi prépostot,[2]) 1392-ben János jászai prépostot[3]) veszi fel udvari káplánjai sorába.

Igy találjuk ezt a XV-ik században is. VI. Sándor pápa Váradi Péter kalocsai érsek öcscsét, Pál esztergomi nagyprépostot nevezi ki titkos kamarásává, midőn a péterváradi apátság ügyében Rómában fáradozik.[4]) A már jól ismert Bacskai Miklós egri, mislei és veszprémi prépostot 1496-ban ékesíti az udvari káplán tisztes czímével, mikor mint Ulászló király *orator*-a tartózkodik a curiánál.[5]) Bodrogi Fülöp győri órkanonokot és jogtudort ugyanezen hivatalban éri ugyanezen kitüntetés.[6]) Jánost, a Ker. szent Jánosról czímzett pécsi prépostot egyszerre a pápai káplánok és kamarások előjogaival ruházza fel a pápa.[7]) Tamásfi Dénes váradi olvasó kanonok

---

[1]) A supplicatió a *Dataria* regestáiban: Tom. 1094. f. 92. 1500. ápr. 11. Ugyanezen napon kelt a bulla is. Közli *Theiner* id. m. II. 547. l. — *Rupp* (id. m. III. 231—232.) Nagy-Szeben épületeiről szólván említi a bold. Szűz prépostságát, de nem plebániáját. Hogy azonban Olzonai nem volt prépost, mind a supplicatió, mind az ennek alapján kiállított bulla bizonyítja. Mind a kettő ismételten *plebanus plebis*-nek mondja az említett egyházban. Nem hihető, hogy a folyamodó elüljárók elhallgatták volna, hogy plebánosuk egyúttal préposti süveget is visel.

[2]) Monum. Vat. Ser. I. Tom. III. 151. l.

[3]) U. o. 190. l.

[4]) *Kollányi* id. m. 117. l. — *Fraknói* id. m. Századok, 1883. 743.

[5]) A bulla a Dataria *regestáiban*: 1496. márcz. 10. Czaich Gilbert szíves közlése.

[6]) A supplicatió a *Dataria* regestáiban: Tom. 1013. f. 172. 1496. ápr. 7.

[7]) U. o. Tom. 1017. f. 236. 1496. jul. 9. — 1495-ben Tamás a prépost (*Schmitt* id. m. II. 58.), 1511-ben pedig Herendi Miklós (*Koller* id. m. V. 26.), János prépostunkat tehát e kettő közé kell illesztenünk.

1498-ban »motu proprio« nyeri el az udvari káplánságot.[1]) Ezeket tudva, nem fogunk csodálkozni, ha azt olvassuk, hogy Szathmári György, több préposti süveg birtokosa, 1498-ban. pár hónappal veszprémi püspöksége előtt esedezik VI. Sándornál, hogy a pápai káplánok tisztes sorába őt is vegye fel.[2])

* * *

Adataink azt bizonyítják, hogy nemcsak kitűntető címekért, hanem más irányú kedvezményekért, exemptiókért is buzgólkodnak.

Igy, mikor Váradi Péter a pétervárádi apátság melletti szent Konrád egyházába a conventuális ferenczieket bevezeti s számukra megfelelő hajlékról is gondoskodik;[3]) mikor a Pókafalvi testvérek a pálosoktól hűtlenül elhagyott kolostorba ugyancsak a ferenczieket telepítik be:[4]) azért folyamodnak, hogy ez új szerzetes házak ugyanazon kiváltságokkal, előjogokkal bírjanak, mint a ferenczieknek más régi társházai.

Mátyás király nagyérdemű diplomatája, Pruisz János. követőre talál Albert székesfehérvári kanonokban. Miként amaz hatalma teljességében, egy dicsőséggel megfutott pálya végén, a váradi püspöki székből a ferenczieknek morvaországi kolostorába vonult Magyar-Hradischra,[5]) úgy Albert kanonok is lemondott javadalmáról, hogy végső napjait a pálosok egyik kolostorában töltse. Fiatal volt még — mondja — mikor megfogadta, hogy szent Pál remetéinek öltönyét magára veszi. Azonban betegeskedése nem engedte meg, hogy fogadalmát megvalósíthassa. Agg korában, midőn napjai meg vannak számlálva, eszébe jut ismét régi fogadalma, s ha a pápa beleegyezését kiérdemelheti. belép a pálosok valamelyik rendházába, úgy azonban, hogy eddigi öltözetét megtarthassa s fogadalmat se legyen köteles tenni.[6])

Épen ellenkezőleg óhajt cselekedni Zsuzsánna, ó-budai szent Klára apácza. A szigorú zárt életmód ártalmas egészségére, azért folyamodik, hogy a ferenczieknek sárospataki rendházába léphessen át mint harmadrendű nővér.[7])

Pál esztergomi kanonoknak az a kérése, hogy felmen-

---

[1]) A supplicatió a *Dataria* regestáiban: Tom. 1037. f. 136. 1498. jul. 20.
[2]) U. o. Tom. 1067. f. 36. 1498. nov. 10.
[3]) U. o. Tom. 1094. f. 170.
[4]) U. o. Tom. 1020. f. 23.
[5]) *Bunyitay* id. m. I. 320. l.
[6]) A supplicatió a *Dataria* regestáiban: Tom. 990. f. 63.
[7]) U. o. Tom. 1095. f. 146.

tetvén a karban való jelenléttől, zsolozsmáját egy pap társával »extra chorum« végezhesse el.[1])

A pécsi püspök nevével lépten-nyomon találkozunk. Majd egy prépostságot egyesít püspöki székével, majd birtokperekben egyezkedik szomszédjaival, majd egy rozoga templomot akar elhordatni, hogy máshol újat építsen,[2]) majd alapítványt tesz és így tovább. Ezen százkarú tevékenység közepette rá ér arra is, hogy székes-egyházát a hívek áhitatának növelése czéljából szent képekkel s más festményekkel díszesítse. Ezen munkára Jakab benedek-rendi szerzetest kérte föl, ki a festészet terén — mint a püspök mondja — nem közönséges hírnévnek örvend. Hogy pedig Jakab zavartalanúl élhessen művészetének, Zsigmond püspök azzal a kérelemmel fordúl Rómába, hogy mindaddig, míg munkája tart, a mi körűlbelűl egy évet fog kívánni, *extra claustrum* a püspöki palotában tartózkodhassék.[3])

* * *

Sűrűn keresik fel a szent-széket lelki kegyelmekért, hogy kívánatosabbá tegyék az Ur házát a hívők serege előtt.

Olzonai János, a bold. Szűz muzsnai[4]) egyházának igazgatója az első, ki ily kegyeket kér egyházának Szentháromság-oltára számára.[5])

A juhairól gondoskodó pásztor kedves képét nyujtja Kálmáncsehi Domokos, ki 1495-ben lépett Farkas Bálint örökébe, a váradi püspöki székbe. Még nem nyerte meg új méltóságához a pápai megerősítést, választott püspöknek mondja magát,[6])

---

[1]) A supplicatió a *Dataria* regestáiban: Tom. 1093. f. 87.

[2]) U. o. Tom. 1026. f. 94.

[3]) A supplicatió a *Dataria* regestáiban: Tom. 1104. f. 170. 1500. okt. 10. Ugyanezen napon kelt á bulla is. Közli *Koller* id. m. IV. 506—507. Ezen Jakabról Koller s utána Rupp azt állítják, hogy olasz származású volt. Nem tudjuk, mire alapítják e véleményüket. Zsigmond püspök mint olyat tünteti fel, ki ama vidéken, t. i. Pécs környékén a festészet terén jó hírnek örűl. VI. Sándor bullájában ismétli a püspök szavait: »sitque quidam frater Jacobus monachus professus ord. S: Benedicti in arte picture in partibus illis — sicuti asseris — celeberrimus.« Az azonban nincs kizárva, hogy olasz iskolákban képezte légyen magát.

[4]) Muzsna=Musina, az erdélyi selyki esperesi kerületben akkor plebánia, ma Medgyes filókegyháza. *Ortvay* id. m. I. 2. 637. l.

[5]) A supplicatió a *Dataria* regestáiban: Tom. 1008. f. 183.

[6]) *Pray*, a *Liber Provisionum* adataira támaszkodva (Hier. Hung. II. 185. l. c. jegyzet), azt vallja, hogy Domokos püspök megerősítése már 1495 október 16-án megtörtént. Ez azonban téves. Bizonyára Domokos püspök szava a leghitelesebb e kérdésben. Ő pedig az 1496 márcz. 22-én elintézett supplicatiójában még mindig »electus«-nak, vagyis olyannak mondja magát, kinek római megerősítése még nem történt meg. V. ö. *Bunyitay* id. m. I. 337. l.

már is az foglalkoztatja atyai szivét, mikép tehetné székes-egyházát hívei előtt vonzóbbá. Kétszáz napi búcsut kér mindazok számára, kik karácson nyolczada alatt vagy Gyertyaszentelő Boldogasszony ünnepén ájtatos szívvel meggyónnak s az utóbbi ünnepnek mindkét vecsernyéjén kezökben égő gyertyával vesznek részt.[1])

Várad püspökét követik a nyulak-szigeti, ma Margit-szigeti apáczák, kik negyven napi búcsut kérnek ama jámboroknak, kik egyházukat két egymásután eső napon felkeresik.[2]) Itt újra találkozunk a pécsi püspökkel. Szűz Mária aranyozott kápolnájáról való gondoskodása viszi a szent-székhez, hogy hét évi búcsut kérjen azoknak, kik Urnapja vigiliáján vagy az ünnep napján gyónás czéljából felkeresik vagy épségben tartásához kezök munkájával vagy alamizsnájokkal hozzájárulnak.[3]) Ugyancsak Urnapja ünnepére, illetőleg nyolczadára kérnek ily kegyelmet ősi egyházuk számára Besztercze város elűljárói s egész közönsége.[4]) Ulászló király s a pálosok budai konventje — hogy Fejéregyházát ismét búcsujáró helylyé avassák, a minő hajdan volt[5]) — száz napi búcsut kérnek azok számára, kik az egyházat az év bármely szombatján meglátogatják.[6])

Lukács, Henrik jogtudor, Antal a szépművészetek mestere s brassai plebánus, valamint több más előkelő polgár, a szűz Mária egyházában alapított confraternitásuk számára esedeznek hét évi búcsuért.[7]) Ugyancsak Brassó buzgó plebánusa és főbírája még városuk szent Antal kórházáról is gondoskodni kívánnak. A kórház szegény, — panaszolják — ápoltja azonban sok van, különösen olyanok, kik a törökök fogságából szabadultak meg. Hét évi búcsut kérnek azok számára, kik alamizsnájokkal a kórház segélyezéséhez hozzájárulnak s egyházában meggyónnak.[8]) Az erdélyi kis falu, Windenbach plebánusa, Lőrincz, öt évi búcsuért esd, melyben mindazok részesüljenek, kik szűz Mária kápolnáját, melyet a falu határában emeltetett, a nagyobb ünnepeken meglátogatják.[9]) Ugyanezen kegyért

[1]) A supplicatió a *Dataria* regestáiban: Tom. 1012. f. 250.
[2]) *Rupp:* Budapest helyrajza. Pest, 1868. 77. l.
[3]) A supplicatió a *Dataria* regestáiban: Tom. 1034. f. 271.
[4]) U. o. Tom. 1014. f. 95. A reformáczió korában e plebánia megszünt, s 1717-ben állíttatott ismét helyre. Ma is előkelő egyház, a menynyiben az egész beszterczei esperesi kerület anya-egyháza. *Ortvay* id. m. I. 2. 643. l.
[5]) *Csánki* id. m. I. 10. l.
[6]) A supplicatió a *Dataria* regestáiban: Tom. 1017. f. 4.
[7]) U. o. Tom. 1088. f. 191.
[8]) U. o. Tom. 1088. f. 192/a.
[9]) U. o. Tom. 1088. f. 192/b.

esedeznek Szentgyörgy község elüljárói is, kik szent György tiszteletére emelt egyházuk számára kérnek hét évi búcsut.[1])

Midőn az erkölcsök hanyatlóban vannak, a jobbak kettőzött buzgalommal fáradoznak, hogy megmentsék azt, a mi még menthető. Midőn a benső buzgóság tünedezik a szívekből, a szemre kell hatni s így talán megmozdúl a szív is. Bizonyára ez az eszme vezeti azokat, kik egyházuk vagy maguk számára szent ereklyéket kérnek. Figyelemre méltó, hogy nem egy közülök a helyet is megjelöli, honnan a reliquiákat kéri. Róma falaitól délre, nem messze az örök várostól van a *Trefontanae* csendes, kedves hely, alkalmas a magábaszállásra, szent hely, hol a nemzetek apostola, szent Pál, vértanuhalált szenvedett. A híres *Háromforrás* temploma szomszédságában áll egy kerek kápolna, a *Scala coeli* — az ég lajtorjája — a tízezer mártir nyugovó helye. Ez az a kívánatos hely, honnan a magyarok ereklyéket kérnek.

Ez a pontos helyrajzi ismeret meglepő s csak onnan magyarázható, hogy épen ez években számosan zarándokoltak el hazánkból az apostolok sírjához, honnan bizonyára elvitte őket buzgóságuk a *Trefontanae* megszentelt helyéhez is.[2])

Az ereklyékért folyamodók sorát Mihály nemes nyitja meg az esztergomi egyházmegyéből;[3]) folytatja Váradi János, szent Imre herczeg oltárának igazgatója a bácsi Kamenicza község Szentkereszt-egyházában.[4]) Követik őket Porkoláb Lőrincz és Mátyás, esztergomi plebánusok; mindnyájan a *Scala coeli*-ből kérvén ereklyéket.[5]) Panaszos hangon említik, hogy Magyarországban, különösen a törökök szomszédságában kevés az ereklye; pedig, mint mondják, nálunk magyaroknál az ereklyék nagy becsben állanak, »maxime venerantur.« Ereklyét kér Lompai Albert erdélyi nemes, ki már többízben harczolt a törökök ellen;[6]) Tamásfi Albert szebeni plebánus, ki a szentföldön is járt s buzgósága csak növekedett;[7]) úgyszintén György esztergomi kanonok,[8]) valamint Péterfi Pál egri egyházmegyei áldozó pap.[9])

---

[1]) A supplicatió a *Dataria* regestáiban: Tom. 1095. f. 137/b.

[2]) Liber confraternitatis Spiritus Sancti in Urbe. Monum. Vat. Ser. I. Tom. V.

[3]) A supplicatió a *Dataria* regestáiban: Tom. 1012. f. 180.

[4]) U. o. Tom. 1051. f. 38. Ma a diakovári püspökség alsó-szerémi esperesi kerületéhez tartozik. *Ortvay* id. m. I. 1. 344. l.

[5]) A supplicatió a *Dataria* regestáiban: Tom. 1088. f. 192.

[6]) U. o. Tom. 1089. f. 222.

[7]) U. o. Tom. 1090. f. 54.

[8]) U. o. Tom. 1090. f. 107.

[9]) U. o. Tom. 1097. f. 180.

A XV-ik század derekán számtalanan vannak, kik azért folyamodnak, hogy lelkiatyát választhassanak maguknak. Minden kornak megvan a maga kedvencz eszméje, mely az emberekre vonzó erővel hat. A XIV-ik században s a XV-iknek első tizedeiben hordozható oltárért esengenek, a század derekán gyóntató atya választásért, a század végén búcsukért, ereklyékért és — promotiókért, melyeknek száma nyolcz év alatt több mint hatszáz.

Lelkiatya választásáért folyamodik Olzonai Sándor az erdélyi egyházmegyéből;[1]) Ujlaki Lőrincz, a ki maga, anyja és felesége számára,[2]) és Chali László özvegye, ki a maga részére kér lelkivezért.[3])

* * *

Csak a legőszintébb elismerés hangján szólhatunk azokról a derék férfiakról, kiket Krisztus szeretete, buzgóságuk heve tengerentúli földekre, a Jordán partjára vitt. E kor erkölcsi bomlása közepette, a nem biztos és rendszeres közlekedési eszközök mellett heroikus cselekedet ez. Mieinket, szeretteinket, az édes otthont elhagyni a maga biztosságával, s az idegen bizonytalanságba költözni, ma is nehezünkre válik. Kétszeres lehetett e férfiak aggodalma, midőn ezer veszély között útra indultak. Társadalmi állásukat tekintve jobbára a papi rendhez tartoznak, elvétve akad köztük világi is. Mindnyájan tavaszszal, áprilisban vagy májusban indulnak, mikor a tengeri utazás kevésbbé veszedelmes.

A zarándokok között elsőben említjük a két váradi kanonokot: Bagaméri Jánost és Baki Barnabást. Az első köleséri főesperes, az utóbbi a szépművészetek mestere, az Arad-vármegyei előkelő Baki család sarja.[4]) Valószinű, hogy Baki Barnabás veti fel az eszmét, mint a ki Olaszország iskoláiban nyerte magasabb kiképeztetését s 1493-ban az örök városban nemcsak megfordult, hanem huzamosb ideig tartózkodott, a mikor is testvérével Lászlóval s ennek Krisztina nevü feleségével beiratkozott a jó cselekedetei révén jeles emlékü Szentlélek-társulatba.[5]) Az ő buzgólkodásának volt az eredménye, hogy három év multán Bagaméri János is vele zarándokolt az apostolok sírjához s ő is beírta nevét az említett társulat alapítói közé.[6]) Pár nappal előbb intézik el a curi-

[1]) A supplicatió a *Dataria* regestáiban: Tom. 1031. f. 139.
[2–3]) *Theiner:* Mon. Hung. II. 537. 538.
[4]) *Bunyitay* id. m. II. 167.
[5]) Liber confraternitatis Spir. S. in Urbe, 23. l. 1493. márcz. 26.
[6]) U. o. 53. l. 1496. ápr. 12.

ában abbeli kérésüket, hogy főesperesi, illetőleg kanonoki javadalmaiktól távol, a szentföldre zarándokolhassanak, hogy ott — mint ők mondják — önmagukért és jóltevőikért imádkozhassanak.[1])

A két váradi kanonok még Rómában időzött, mikor Fodor Péter, előkelő nemes, szintén engedélyt nyert, hogy a tengerentúli helyeket — mint a szentföldet nevezték — meglátogathassa.[2]) Valószínüleg együtt teszi meg vele az utat Istvánfi Lukács esztergomi plebánus és egy ismeretlen társa.[3]) Egy hónappal később Varga Mihály váradi egyházmegyei pap igyekszik utánok másodmagával.[4]) Három évig szünetel a vállalkozó szellem. Akkor azután egyszerre négyen is útra kelnek: Péterfi Balázs áldozó pap a váradi, Péterfi György áldozó pap az egri, Tamásfi Albert áldozó pap az erdélyi, és a nemes származású Szentiványi Péter a váczi egyházmegyéből.[5]) Egy évvel utóbb Fehér Mihály kalocsai kanonok s a kalocsai székesegyház szent Anna oltárának igazgatója kér engedélyt, hogy egy társával, kit csak ezután fog kiszemelni, a szent helyeken buzgólkodhassék.[6])

A zarándokok között újra találkozunk egy ismerősünkkel, Lászai János erdélyi főesperessel. Igaz örömünkre szolgál, hogy ez érdemes férfiu életének felderítéséhez épen azon korból járulhatunk nehány adattal, melyet éltírójának tanusága szerint mindeddig homály takart. 1489-től 1512-ig hallgattak róla emlékeink,[7]) míg most 1500-ban ismételten találkozunk nevével. A mely napon megerősítést nyer a curiában már ismeretes gyulafehérvári alapítványa, ugyanazon napon intézik el egy másik kérvényét, hogy a szentföldet Pannóniai Ferencz pécsi kanonokkal[8]) s Pesti Mátyás váczi áldozó pappal fölkereshesse.[9]) Ez alkalommal személyesen megfordult Rómában, hogy szent Péter sírjánál kérjen pártfogást veszedelmes útjára. Az örök város szent helyeinek megtekintése, még inkább

---

[1]) A supplicatió a *Dataria* regestáiban: Tom. 1013. f. 36. 1496. ápr. 4.

[2]) A supplicatió a *Dataria* regestáiban: Tom. 1013. f. 161. 1496. ápr. 4.

[3]) U. o. Tom. 1013. f. 144. 1496. ápr. 8.

[4]) U. o. Tom. 1015. f. 233.

[5]) U. o. Tom. 1074. f. 8.

[6]) U. o. Tom. 1093. f. 97.

[7]) *Bunyitay:* A gyulafehérvári székesegyház későbbi részei és egy magyar humanista. Budapest, 1893.

[8]) V. ö. *Koller* id. m. IV. 500.

[9]) A supplicatiók a *Dataria* regestáiban: Tom. 1095. f. 137. 261. Tom. 1096. f. 253. 1500. máj. 9.

tengerentúli zarándoklata érlelte meg benne azt a szándékot, hogy végleg az apostolok városában telepedve le, oda zarándokló honfitársait ő részesítse a vallás vigaszaiban. Szándékát meg is valósította. Midőn Vitéz Mihály, a jeles emlékű Vitéz János unokaöcscse, 1516-ban visszatért hazájába, helyét, mint szent Péter egyházának magyar gyóntatója, Lászai foglalta el s szent buzgalommal végezte tisztét haláláig, 1523-ig.[1]) Utolsó a zarándokok között Iványi Lukács György pécsi áldozó pap, ki — mint rendesen szokták — másodmagával indúl a szentföldre.[2])

* * *

Többeket nem a vallásos buzgóság, hanem a tudományszomj vezet külföldre, legtöbbször Itália kék ege alá. Jobbára olyanok ezek, kik már nagyobb egyházi javadalom birtokában vannak. Mielőtt útnak indulnának, Rómába folyamodnak, részint hogy javadalmukat székhelyüktől távol birtokolhassák s javait élvezhessék, részint hogy tanulmányi idejük alatt ne kényteleníttessenek az egyházi rendek felvételére, mivel — mint megannyian hangoztatják — papi kötelességeik hátráltatnák tanulmányaikban.

Tanulás czéljából utazik Olaszországba Fülöp szegedi dömés. Mint már tudjuk, nagy megpróbáltatáson kell átesnie, míg czélját éri. Egy Dráva-menti faluban megtámadják s mindenéből kifosztják.[3]) Követendő példája a tudományos törekvésnek Hodromi Bertalan, veszprémi és modrusi kanonok. Tisztes czíme: *utriusque juris doctor*, arra enged következtetni, hogy már előbb is áldozott a tudományoknak, még pedig kora szokása szerint Itáliában, hová ez idő szerint ismét törekszik.[4]) Tolnai János pécsi kanonok és főesperes is tanulmányúton van, azonban szűkszavú supplicatiója nem mondja meg a helyet, a hol fáradozik.[5]) Briccius Győr-egyházmegyei pap,

[1]) *Fraknói:* A római magyar gyóntatók. *Kath. Szemle*, 1901. 391—392. l. Lászai a Coelius-hegyen, Szent István templomában, a *Stephano Rotondo*-ban van eltemetve. E templom egykor a magyar pálosoké volt. Sírjának márványfedele, Lászai dombormű-képével ma is megállítja az oda zarándokló magyart. A márványlapon ez a felirás van:

Natum, quem gelidum vides ad Istrum,
Romana tegier viator urna,
Non mirabere, si extimabis illud.
Quod Roma est patria omnium fuitque.

[2]) A supplicatió a *Dataria* regestáiban: Tom. 1096. f. 218. 1500. máj. 25.

[3]) U. o. Tom. 987. f. 200.

[4]) A supplicatió a *Dataria* regestáiban: Tom. 990. f. 129. és 179.

[5]) U. o. Tom. 1034. f. 21.

VI. Sándor familiárisa és continuus commensalis-a arról tudósít, hogy a padovai egyetemen már hosszu éveken át hallgatta a tudományokat s most a tudori fokozatot óhajtja elnyerni.[1] Pál esztergomi kanonokon [2] kívül még az ifju Bacskai Miklós egri clericust kell felemlítenünk, ki mint korának annyi más fia, a padovai egyetemen folytatja tanulmányait.[3]

Ennyi az egész, mit kutatásaink ez irányban felmutathatnak. Megengedjük, hogy kevés; de másfelől nagyon is jól tudjuk, hogy mily számosan keresték fel épen e korban hazánkból az olasz főiskolákat, hogy főpapjaink ritka kivétellel, világi nagyjaink közül számosan Olaszország tanintézeteiben nyerték tudományos kiképeztetésöket, s így mégis örülhetünk, hogy számukat nehány adattal növelhetjük.

* * *

A kor erkölcsi képének hű megfestéséhez, különösen az alsóbb társadalmi rétegek gondolkozásának megismeréséhez nem értéktelen anyagot szolgáltatnak azok a supplicatiók, melyeket valamely fogyatkozásban, még pedig erkölcsi fogyatkozásban, *defectus lenitatis*-ban szenvedők nyujtanak be a curiához, a defectus alól való felmentésüket kérelmezve. Előfordulnak ilyenek az előző időkben is, de csak szórványosan, míg ebben a korban sűrű egymásutánban, úgy hogy e kor egyik jellegzetességét képezik. Épen ezért legyen szabad kutatásaink ez irányú eredményéről részletesebben szólanunk.

A kilenczvenes évek elején folyamodik feloldozásért Pál, szent Jakabról czímzett zselizi [4] benczés apátúr. Részletesen elmondja, mint jutott szabálytalanságba. Két szolgája meglopta a szomszéd parasztokat, kik is, téli idő lévén, a hóban maradt lábnyomok után rájuk akadtak. Hangos követelésükre az apátúr kezökbe adta a két szolgát, kiket törvény elé vittek, s rövid időn mind a kettőt felakasztották. Ezt még el sem felejtették, mikor újabb gonoszság zavarta fel a monostor csendjét. Az apátúr egyik szolgája elhatározta, hogy a gazdatisztet megöli. Tervét idejekorán észrevették s az apát megkegyelmezett neki. Mikor azonban tervét megismételte, elfogták s törvény szerint halálra ítélték. Pál apát azon aggodalomban van, hogy ezen többszörös kivégzésben neki is része vagyon, s

[1] U. o. Tom. 1070. f. 88.
[2] U. o. Tom. 1093. f. 197.
[3] U. o. Tom. 1095. f. 171.
[4] A zselizi (in Silisio) apátság Somogy vármegyében, Kaposvár közelében állott. A XVI. sz. derekán szünt meg, mikor a törökök Kaposvárral együtt elfoglalták. *Czinár-Fuxhoffer* id. m. I. 214. — *Rupp* id. m. I. 324.

így szabálytalanságba esvén, nem végezheti papi teendőit, miért is feloldozást kér, ha valóban szabálytalanságba esett volna.[1])

Szentandrási Márton a veszprémi egyházmegyéből, dulakodás közben ölte meg legjobb barátját. Beismeri tettét, de azt mondja, hogy ártatlan a gyilkosság vádjában. Minthogy pedig a papi pályára akar lépni, aggódó lelke megnyugtatására feloldozást kér.[2])

Demjénfi János tudtán kívül segédkezett egy emberélet elvételében. Még iskolás fiu volt, tizenkét éves lehetett, mikor egy Krisztina nevű leányzó Óbudán egy férfiat megölt. A poroszlók keresték, kutatták Óbuda minden utczáján s az épen arra járó János diáktól megkérdezték, hogy nem látta-e, merre menekült a bűnös. Nem sejtvén, minő veszedelem fenyegeti a menekülőt, megmutatta az utczát, a poroszlók rátaláltak, törvény elé vitték és lefejezték. Az egyházi rendeket óhajtja felvenni, azért feloldozást kér.[3])

A maga korában nem épen ritka Chercsei András ügye, a pécsi egyházmegyéből. A Maróthiak maróthi várának volt a várnagya, s rövid időn belül a pécsi káptalan tagja. Volt azonban némi akadálya, hogy a rendeket is felvehesse. Még várnagy korában ráczok törtek arra vidékre, összefogdosták a kereszténynyeket s jó pénzen eladták a törököknek. Egyszer azonban sikerült elfogni vezérüket, s a várnagy elé vitték, ki is a vár hites tagjainak meghallgatásával halálra itélte.[4])

A Várad-egyházmegyei Bertalanfi Pál már mint fölszentelt pap ölte meg embertársát. Valamelyik nap délutánján szobájában a falóczán ült, midőn belépett hozzá Csorba Mihály régi jó barátja. Felugrott, hogy üdvözölje és megölelje ritka vendégét, de ölelés közben a vendég orrát megtalálta ütni. A vendég ezt nem hagyta szó nélkül, s a baráti ölelkezésből heves szóváltás, majd verekedés lett, a mikor is Pál pap felkapott egy kezeügyébe eső kardot s azzal úgy szúrta meg vendégét, hogy az pár nap mulva — sicut deo placuit — meghalt. Világos azonban, tanuk igazolják — mondja — hogy nem az ő fegyverétől halt meg, hanem mivel sebe gyógyítását elhanyagolták, s így bizalommal várja az esetleg szükségessé vált absolutiót.[5])

---

[1]) A supplicatió a *Dataria* regestáiban: Tom. 988. f. 130. 1494. máj. 1.
[2]) A supplicatió a *Dataria* regestáiban: Tom. 993. f. 238.
[3]) U. o. Tom. 998. f. 239.
[4]) A supplicatió a *Dataria* levéltárában: Tom. 1014. f. 63.
[5]) U. o. Tom. 1022. f. 250.

A népéletbe vezet Szentmártoni István, a bácsi egyházmegyéből. Iskolába járt még Mácsa községben, mikor egyik társa az iskolából haza felé tartva látta, hogy a falubeliek összeverekedtek más faluból valókkal, kik ittas állapotban jöttek ki a faluvégi csapszékből. Visszaszaladt az iskolába s magával hívta a folyamodót is. Az idegenek csakhamar szekerükre kapva elhajtattak. István tanulótársa többed magával utánuk iramodott. Utól is érték őket, kocsijokat felfordították s elülről kezdték a verekedést. István társa után futott, de veszedelmére. Az idegenek közül egyik ugyanis lándzsát kapott elő s azzal bántalmazta, mire ő is elővett egy botot s oly eredménynyel forgatta, hogy a támadó »proh dolor, sicut deo placuit, tercio die exspiravit.« Nyilvánvaló ezekből — úgymond — hogy távolról sem bűnös ez ember halálában, a miért alázattal kéri és várja az absolutiót, hogy az Ur szolgái közé léphessen.[1])

Ártatlan az emberölésben Szécsényi János, esztergomi világi is. Ő is iskolás fiu korában oltott ki egy emberi életet. Míg társai iskolába mentek, ő véletlenül elaludt és otthon maradt egyedül. Endrefalvi István, szécsényi lakos, bement a nyitva álló házba s magával vitte, hogy őrt álljon addig, míg ő egy helyen bárányt fog lopni. Ez sikerült. Ekkor azonban a tolvaj fejében még gonoszabb terv szülemlett meg. Hogy a fiatal János ne lehessen árulója, lakására csalta, hogy megölje. Ez »Jézus Krisztus szent nevére« kérte, hogy kegyelmezzen ifju életének, soha sem lesz árulója. De nem hajlott kérésére, karddal rontott reá, mire ez végső szükségében egy íjjat kapott fel s a gonosz tolvaj »sicut deo placuit« kevéssel utóbb meghalt. Tehát Szécsényi János önvédelemből ölte meg támadóját s ezért biztosan reményli a feloldozást, hogy a papi rendeket felvehesse.[2])

Nem önvédelemből esett szabálytalanságba János mester fia Miklós, Esztergom-egyházmegyei plebánus. Folyamodása élénk világot vet a társadalmi viszonyokra, különösen a zsidók helyzetére. Egy éjszaka — mondja a plebánus — tűzi lárma verte fel kis faluja csendjét. Egy szegény zsidó házában tűz keletkezett s átcsapva a szomszédos házakra, azokat is elhamvasztotta. A vészkiáltásra Miklós pap is a veszedelemhez sietett, s miután látta és hallotta, hogy a zsidó házában keletkezett tűz mennyi bajnak, nyomornak lett okozója, nagy haragra lobbant és azokhoz csatlakozott, kik a zsidót erősen ütlegelték.

[1]) A supplicatió a *Dataria* levéltárában: Tom. 1068. f. 281.
[2]) A supplicatió a *Dataria* levéltárában: Tom. 1089. f. 159.

Ő maga is addig ütötte, míg a vér arczát elöntötta. A zsidó pár nap mulva meghalt. Minthogy azonban világos — így végzi folyamodását Miklós pap — hogy a zsidó nem az ő ütéseitől szenvedett ki, fiui bizalommal kér feloldozást, ha mégis valamelyes szabálytalanságba esett volna.[1])

Ily számosan vannak, kik erkölcsi fogyatkozásban szenvednek s ez alól kérnek feloldozást; míg adataink nyomán csak egyet ismerünk, a ki testi fogyatkozás alól kér dispensatiót. Ez pedig Miklós, szent Ferencz oltárának igazgatója a száva-szentdemeteri plebánia-egyházban. Még gyermek volt, mikor játszás közben kilőtték a félszemét. Már javadalma is van s tényleg az egyházi pályára óhajt lépni, ha a pápa eme kánoni fogyatkozás alól dispensálja.[2])

* * *

Végét vetjük sorainknak. A promotiókról, a kor egyik jellegzetességéről, más alkalommal szólunk. Azt hiszszük, hogy a bevezető sorokban tett igéretünket beváltottuk. A történelmi tényeket nem változtattuk meg, de az egyes jogi és politikai kérdések pótlásához, behatóbb, részletesebb ismeretéhez, az egész kor egyházi, vallási, erkölcsi, társadalmi viszonyainak, általános gondolkozásának, uralkodó eszméinek megismeréséhez — legyen szabad remélnünk — nehány porszemmel mi is hozzájárultunk.

TÓTH-SZABÓ PÁL.

---

[1]) A supplicatió a *Dataria* levéltárában: Tom. 1093. f. 187.
[2]) A supplicatió a *Dataria* levéltárában: Tom. 1033. f. 294.

TÖRTÉNETI IRODALOM.

Bratovštine i obrtne korporacije u republici Dubrovačkoj od XIII. do konca XVIII. vijeka. (Statuta confraternitatum et corporationum Ragusinarum ab aevo XIII—XVIII.) Sveska 1. *Bratovštine Dubrovačke.* Uvodnu raspravu napisao i statute bratovštinske priložio dr. Kosta knez *Vojnović.* — Sveska 2. *Dubrovačke obrtne korporacije* (cehovi) *od XIII. do XVI. vijeka.* Uvodnu raspravu napisao i statute dubrovačkih obrtnih korporacija priložio dr. Kosta knez *Vojnović.* — Kiadja a délszláv Akadémia. Zágráb, 1899—1900. 8-r. 6, XXXIII, 190 l., 4, LV, 135, 2 l. (Monumenta historico-juridica slavorum meridionalium. Vol. VII. 1. 2.)

Az első kötet tartalmazza a XIII-ik századtól fogva a XVIII-iknak végéig Raguzában létezett *confraternitások* (bratovštine) statutumait, és pedig a XIII-ik századból egyet, a XIV-ikből hármat, a XV-ikből nyolczat, a XVI-ikból hetet, a XVII-ikből négyet, a XVIII-ikból kettőt: összesen huszonötöt. Bepillantást nyerünk ezekből a raguzai ipari állapotokba századokon át, és megismerjük azt a módot, a melylyel e köztársaság már évszázadok előtt megvédelmezte a munkást a betegségek, balesetek és egyéb bajok csapásai ellen, megelőzve ebben korunkat sok századdal, melynek ma legsajgóbb sebe, legégetőbb kérdése a munkáskérdés, a socialismus.

Okleveles alapon kimutatható legrégibb társulat Raguzában a *Confraternitas sancti Michaelis in arboribus*, melynek statutuma, matrikulája 1290-ből való; de valószínűnek tarthatjuk, hogy mind ez, mind a többi társulatok már a XI—XII. században is fennállottak és szokásjog alapján működtek, csak jóval keletkezésök után foglalván írásba statutumaikat, valamint hogy magát Raguza városát is ötszáz éven át szokásjoggal kormányozták, mert első írott statutuma csak 1272-ben keletkezett.

A raguzai összes társulatokat és iparos czéheket két nagy csoportba lehet sorozni, u. m. a tulajdonképeni *társulatok* cso-

portjába, melyeknek feladata a vallásosság és erkölcsösség előmozdítása mellett a tagok segélyezése volt, és az ipartestületek vagy *czéhek* csoportjába (ez utóbbiakról a második kötet szól), melyeknek czélja volt bizonyos iparágak ügyeinek rendezése, előmozdítása és megvédése. Harminczhét társulatról és tizenöt czéhről vannak adataink. A társulatok közül huszonötnek statutumait ismerjük teljesen, háromnak statutumaiból egyes részek maradtak fen, a többi kilenczről pedig csak feljegyzéseket bírunk. A czéhek közül nyolcznak egészen, háromnak töredékben van meg a statutuma, a többi négyről elszórt adatok szólnak. Mattei Mária János jezsuita történelmi műve szerint (Zibaldone, II. 666—678.) sok társulatnak és czéhnek összes iratai elvesztek az 1667-iki nagy földrengés alkalmával, mely Raguzát majdnem egészen elpusztította; ezért a meglevő adatokból Raguza iparának, czéheinek és társulatainak csak hézagos képét kapjuk.

A *Confraternitas sancti Michaelis in arboribus* 1290-iki statutuma öt pontból állott. E pontok szerint a tagok kötelesek voltak a beteg tagtársért Raguzától 18 tengeri mérföldre elmenni, ápolásáról, temetéséről gondoskodni; a társulati tagok egymás elleni panaszainak eligazítására külön bíróság állott fen; minden tag köteles volt a Husvét hétfőjén és Mindszentek napján tartott lakomán (charità) részt venni; a tagdíj a betegek ápolására fordíttatott; a ki a statutumot megszegte, vagy a társulati lakomán részt nem vett, vagy tagtársa ellen vétett: bírságot fizetett, mely a betegápolási alaphoz csatoltatott. E betegsegélyző társulat Raguzában ma is fennáll.

A *Confraternitas rosarii* szintén a XIII-ik században keletkezett és a dominikánusok felügyelete alatt állott. Két osztálya volt: az egyik az ájtatosságot gyakorolta, a másik a társulat vagyoni ügyeit intézte. Minden dominikánus-klastrom mellett volt ilyen társulat, és a rend megalapítójának, szent Domokosnak halála után e társulatok száma csakhamar négyezerre szaporodott.

Raguza területén Omblában (Rijeka) 1321-ben keletkezett a *Santa Maria di Rosata társulat;* statutumai megvannak; betegsegélyző, betegápoló és temetkezési egyesület volt; a tagok egymás elleni apróbb pöreikben a társulati előljárónak vetették alá magukat. — A *Confr. sancti Nicolai de Stagno* (1390) eltiltotta tagjait a koczkajátéktól, ellenben kötelezte őket a beteg társat látogatni, ápolni, eltemetni.

A raguzai *Confraternitas sancti Petri in cathedra* (papi társulat) nagy szerepet játszott Raguza történetében. Keletkezett 1393-ban az alsó papság erkölcsi és anyagi támoga-

tására; nagy vagyonát szegény-kórházak alapítására, rabok kiváltására, szegény leányok kiházasítására fordította s csakhamar a raguzai érsek fölé emelkedett hatalmával és döntő szerepet játszott a városban. Az érsekkel való vitáiban a pápák mindig a társulatnak adtak igazat. Tagjai papok és világiak is lehettek, de tisztséget csak az előbbiek viseltek s a társulat vagyonát is ők kezelték.

A *Confraternitas sancti Francisci in Stagno* alapítója 1427-ben Blasius de Hungaria, vicarius Bosnae. Statutumai cyrill betükkel vannak írva; a gyüjtött alamizsnát szegények segélyezésére és egyházi célokra használták, vagy betegápolásra és szegények eltemetésére. — A *Confr. s. Mariae de Vrbica* (1447) célja ugyanaz; statutuma tiltja a tagokat, hogy a gyüléseken fegyverrel ne jelenjenek meg. — A *Confr. s. Stephani de Ombla* (1454) hasonló célokat követett; tagjaitól természetbeli járulékokat szedett, a hajósoktól pedig vámot. — A *Fraternità di s. Vito di Canossa* (1471) a betegápolás, szegénysegélyezés, temetés rendes functióin kívül megkivánta tagjaitól, hogy megállapított sorrendben hármasával látogassák a házakat s arra ügyeljenek, hogy a gyermekek eljárjanak a templomba hitoktatásra, a felnőttek pedig misére és prédikáczióra. — A *Confraternitas sancti Salvatoris in Ombla* (1477) oly statutumot hozott, hogy tagjai — a vérontást kivéve — minden peres dolgaikban a társulati előljáró joghatósága alá tartoznak és más bírósághoz nem szabad fordulniok; ezt azonban a raguzai kis-tanács nem hagyta helyben, hanem kimondotta, hogy minden tagnak jogában áll a rendes bírósághoz is fordulni.

A *Fraternità di san Rocco* az 1526-iki nagy pestis után keletkezett, midőn Raguzában sz. Rókusnak fogadalmi kápolnát emeltek, mely a társulat központja lett. Tagjai sorában a legelső arisztokratákat találjuk; czéljok a tagok erkölcsi tökéletesítése, a bűnösök megtérítése, a szegény és becsületes leányok kiházasítása, a halálra itéltek vigasztalása és a vesztőhelyre kisérése. Csak feddhetetlen életűeket vettek fel a társulatba s a felvételhez a szavazatok két harmada volt szükséges.

A *Confr. del ss. Sacramento* kizárólag áhitatosság czéljából keletkezett 1550-ben. — A *Confr. di s. Maria di Pachylina d'insula Zupana* (1562) Sipano szigetén, a betegápoláson, segélyezésen és a holtak eltemetésén kívül a helyi rendőrségi teendőket is ellátta, a mi magában álló példa és sehol másutt nem volt a jámbor társulatok feladata. — A *Confr. s. Stephani in Luka* statutumaiban az is ki van mondva, hogy a társula előljárói kötelesek azt a tagot, a ki szülőit megbántotta, káror kodott vagy erkölcstelenséget követett el, a templom előtt nv

vánosan megfenyíteni; a ki pedig a bűnöst védelmezte, azt egy havi börtönre vetették. — A *Confr. di s. Pietro e Paulo di Stano* (1588) a betegápolás és temetés kötelezettségén kívül szegény leányok kiházasításával foglalkozott, s a mely apának tagjai közűl 15 éves gyermeke a főbb hitágazatokat nem tudta, azt megbírságolták. — A *Confr. del ss. Sacramento di Stagno* (1615) azt is megkivánta tagjaitól, hogy a beteg társat keresztyéni halálra előkészítsék és végrendelkezésre bírják. — A jezsuiták védnöksége alatt *Mária congregatiók* is létesültek, melyeknek tagjai főkép az iparosok sorából kerültek ki.

A XVIII-ik századból két társulatnak statutumait (1754—1760) bírjuk; ezek tagjai kötelesek voltak vasárnap és más ünnepnapokon misét hallgatni, gyermekeiket keresztyén szellemben nevelni; a ki gonosztevőt befogadott, fel nem jelentett, vagy pestises árut vásárolt, az bírságot fizetett; a rossz gyermeket nyilvánosan megvesszőzték.

Ezen ájtatos társulatok statutumai legnagyobbrészt olaszúl vannak írva, de akad nehány latin szövegű is; horvát nyelvű csupán az 1626-ban keletkezett raguzai Mária-társulat (I. 178—187. ll.) szabályzata. A kiadvány szerkesztője a szöveget mindenütt jegyzetes magyarázatokkal világítja meg. Az egyes statutumokat külön-külön közli és bevezetésképen mindegyik társulatnak részletes történetét adja.

A második kötet az ipartársulatokkal és czéhekkel foglalkozik, a XIII-ik századtól kezdve a XVI-iknak végéig. Összesen kilencznek statutumait közli: a XIII-ik századból egyet, a XIV-ikből négyet, a XV-ikből kettőt, a XVI-ikból ismét kettőt. A legrégibb czéh a raguzai *famunkások* czéhe (Fratilla s. Josephi dei marangoni), melynek védszentje szent József volt, keletkezett 1266-ban. Ez a czéh szintén vallásos czélokat szolgált, ezenkívül segélyző egylet jellegével bírt. Nemcsak famunkások, hanem másféle iparosok is lehettek tagjai; a felvételi díj 20 garas, az évi tagdíj 15 garas volt. Minden mester köteles volt a czéhbe belépni, és a munkások is csak úgy voltak a mester által felfogadhatók, ha beléptek. Minden kereskedő, ki oly árukat árult, melyeket a czéhbeli mesterek vásároltak, köteles volt a czéh pénztárába évi 15 garas illetéket befizetni. Évenkint közös lakomát tartottak az új czéhmester megválasztása után. A szegény tagtársak gyógyítására, családjuk eltartására és az elhunytak temetésére minden czéhbeli havonkint egy garast fizetett. A ki 10 éves korában lépett be inasnak: 10 évig, a ki 15 éves korában: 8 évig volt köteles a mesternek dolgozni. A szolgálati szerződést a városi közjegyző előtt kötötték. Ha az inas megszökött mesterétől, senkinek sem volt szabad, 10 font

riasz büntetés terhe alatt, szolgálatába fogadni, a szökevénynek pedig vissza kellett térnie régi mesteréhez. Ha inas-ideje lejárt, remekét négy öreg és tapasztalt mester vizsgálta meg; ekkor beléphetett a czéhbe s önálló üzletet kezdhetett. Idegenből jött mester vagy segéd nem nyithatott műhelyt, sem nem dolgozhatott Raguzában, míg a czéhmesternek be nem mutatkozott és a czéh pénztárába 15 raguzai aranyat be nem fizetett. Raguzai iparosnak nem volt szabad a kis-tanács engedelme nélkül a szomszédos szláv tartományokba költözni és ott iparát űzni; a ki ez ellen vétett, 50 arany *perper* bírságot fizetett. Ezen rendelkezések a raguzai ipar védelmére szolgáltak. Minden czéhre nézve egyaránt kötelező volt, hogy a mester az inast fel nem szabadíthatta, ha nem hozott bizonyítványt a hitoktatótól, hogy szorgalmasan eljárt a tanításra. A melyik mester ez ellen vétett, börtönbe került.

Az *ötvösség* Raguzában ősrégi idők óta virágzó iparág volt. Ennek czéhe 1514-ben 43 tagot számlált; statutumai 1306-ból valók. A czéh tagjai két csoportra oszlottak, u. m. a tulajdonképeni *ötvösök* (orefici) és az *aranyszálverők* (battilori) csoportjára; ez utóbbiak az állami pénzverőben dolgoztak. Az ötvösök kötelesek voltak mind az aranyműves utczában lakni. A város a czéheket várvédelemre, várőrzésre is felhasználta. Az ötvös-czéh készítette az államnak azon ezüst tálakat, melyeken a város a szultánnak az évi adót átnyujtani szokta. A filigrán művesek oly finom munkát tartoztak készíteni, mint a velenczei; a ki ebben vétett, annak a munkáját megsemmisítették és minden esetben 5 aranyat fizetett bírságúl. A tagok a czéh pénztárából arany vagy ezüst zálogra kölcsönt kaptak; a beteg vagy elaggott aranyművesek 1772 óta az államtól részesültek segítségben. Ez az iparág oly fontos volt Raguzában, hogy a szegényebb czéhbeliek leányai hozományt, fiaik külföldi tanulmányra költséget szintén az államtól kaptak s az özvegyek ellátásáról is az állam gondoskodott. Az inasok jó kiképzésére az állam ügyelt; a tanulás hét évig tartott; a legények bérét a czéh állapította meg; az arany és ezüst tisztaságát az állam ellenőrizte, állami hivatalnok bélyegezte meg a kész munkát; a ki több rezet kevert az anyagba, azt szigorúan bírságolták és munkáját összetörték. A czéhbeli tagok felvételi díjat és havonként egy garast fizettek; bevándorolt mesterek magasabb díjjal voltak megróva, mert katonai szolgálatot nem teljesítettek, mivel Raguza nem bízott az idegenekben. A ki a statutum ellen vétett, azt a czéhmester büntette.

A híres *Fraternità di s. Antonio*-czéhbe kereskedők és tengerészek tartoztak. Statutumaik 1348-ból valók: 1432-ben

Zsigmond új statutumot erősített meg számukra. A tagdíj három garas volt havonkint; a ki ezt három megintés után sem fizette meg, azt lélekharang kongása mellett zárták ki a czéhből. A czéh 1514-ben 261 tagból állott. Midőn a keleti kereskedés fellendült, az ezzel foglalkozók kiváltak s 1531-ben megalakították a *Fr. di s. Lazaro* czéhet (Antonini, Lazarini). Husvét hétfőjén megvendégelték a szegényeket. Ennek a két czéhnek köszönhette Raguza gazdagságát és emelkedését.

Volt *kőfaragó*, *kőműves*, *kovács* és *rézműves* czéh (confr. dei muratori, dei ferrari e calderari) már a XIV-ik század óta. Ezekben a mester a felszabadított inast a mesterségéhez szükséges szerszámokkal volt köteles ellátni. Szenet az állam vett s az állam adta el a lehető legolcsóbban a mestereknek, nehogy a kereskedők nyerészkedjenek rajtok. A vasáruk behozatala tiltva volt, hogy a honi ipar megvédessék; és hogy a mesterek ne nyerészkedjenek, a vasneműek árát az állam szabta meg. Idegen csak úgy folytathatott Raguza területén kovácsmesterséget, ha a czéh meggyőződött róla, hogy az illető ért hozzá, nehogy idegen kontárok a raguzai ipart rossz hírbe keverjék.

A *czipész*-czéh (confr. dei calzolai) is a XIV-ik században keletkezett. Ebbe tartoztak a csizmadiák, papucskészítők és timárok is. Az inasokról külön könyvet vezettek. Mesterré csak az lehetett, kit három vizsgáló erre alkalmasnak nyilvánított. Ki ki a maga készítette árut tarthatta boltjában; czipész sem papucsot, sem csizmát nem árulhatott, és viszont. A kész munkát az állam által kirendelt felügyelők vizsgálták meg, kiknek kötelességök volt a tanácsnak javaslatot adni, mi módon lenne az iparág tökéletesíthető és az iparosok boldogulása előmozdítható. A bőráruk kivitelét eltiltották; idegen mester nem nyithatott boltot. — A *szabók* farsangkor, a *czipészek* május elején kötelesek voltak a *comes* előtt táncolni. A tánczrendezőt (capo di ballo) évenkint április elsején választották; ez összeírta a czéhből a tánczosokat és velök tánczgyakorlatokat tartott; a ki nem járt el a tánczpróbákra, négy arany perper bírságot fizetett. A tánczos csapat körmenetben a bembelja-maskarát hordta körül a város utczáin, külön e czélra szerzett énekeket énekelve, melyeknek szövege fenmaradt. Medini külön könyvet írt a raguzai maskarás körmenetekről. A czipész-czéhnek 1514-ben 146 tagja volt. — A *szabók* czéhének (confr. dei sartori) statutuma 1408-ból való; védőszentjök Tamás apostol volt; szervezetök hasonló a többi czéhekéhez. — A *boltos*-czéh (fr. di s. Luca dei bottegarii) statutumai 1450-ben keltek. Élelmi szereik árát az állam

szabta meg, nehogy a kereskedők elnyomják a szegényebb néposztályt. — A *borbélyok* (confr. dei barbieri) legrégibb statutuma 1452-ből ered. Ezek némely orvosi teendőket is végeztek s ők voltak a halottkémek is; ezért fel voltak mentve a várőri szolgálattól. Ünnepnapon nem volt szabad mesterségöket gyakorolniok. A czéhekben szokásos segélyezési s más hasonló kötelezettségeken kívül kötelesek voltak elhalt társaikat egész a sírig s onnan a gyászoló családot lakásáig kisérni. Ha valamely czéhbelinek leánya férjhez ment, ennek hozományát összeadták.

A *gyapju-ipar* nagy fontossággal bírt. Az állam sok törvényt hozott, hogy a munkások érdekét megvédje és ezen iparágat felvirágoztassa. A mester a felszabadult inast tetőtől talpig felruházta; de senki fel nem szabadult, míg az erre kirendelt bizottság előtt próbát nem tett. A czéh két tagjának volt csak szabad gyapjat vásárolni és azt arányosan kellett a mesterek közt szétosztani, hogy mindenki lehetőleg jutányos áron jusson hozzá és ne legyen a kereskedők nyerészkedésének kitéve. A ki lopott gyapjuból dolgozott vagy csempészkedett, attól megvonták az ipar-szabadságot s egy évre börtönbe került. A gyapjuszövés a XVI-ik század végével hanyatlani kezdett; ezért Raguza városa a gyapjuszövőknek adott olcsó állami kölcsönökkel, jutalmazásokkal, a behozott gyapjura kivetett vámnak eltörlésével és a florenczi híres gyapjuszövők beédesgetésével igyekezett ezt az iparágat újra felvirágoztatni.

A keleten kereskedők *szent Lázár czéhe* — mint már említők — 1531-ben vált ki az Antonin czéhből. E hatalmas testületbe mint tiszteleti tagok a legelőbbkelő arisztokraták, a püspökök és az összes főbb hivatalnokok beléptek. Rendes tagjai a kelettel kereskedő gazdag polgárságból kerültek ki; rendes taggá csak az lehetett, a ki Raguzában lakott és legalább 10,000 arany értékű ingatlan vagyonnal rendelkezett. Iparost nem vettek fel a czéhbe. Uj tagok felvételéhez a czéhtanács szavazatainak kétharmad része kívántatott. Szent Balázs napján volt az összes hadkötelesek szemléje; tiszti rangot csak az viselhetett, a ki a Lazarin vagy Antonin czéhnek rendes tagja volt. Czéhbelinek nem volt szabad vagyonát eladni a városi kis- és nagy-tanács meg a senátus engedelme nélkül. A czéhre volt bízva a szent Lőrincz vár őrzése. Ha valamely czéhbelinek leánya férjhez akart menni vagy zárdába lépni, a czéhtől 200 arany hozományt kapott. A koldusokat szent Lázár napján megvendégelték és pénzzel ajándékozták meg, s legalább huszat teljesen felruháztak. Ha szegény utas hal

meg a köztársaság területén, azt tisztességesen eltemették. Templomukban a főoltáron állandóan szentelt gyertya égett, hogy tengeren járó kereskedőtársaik útjokban szerencsések legyenek. Sok rabot kiváltottak a török fogságból; saját költségükön közkórházakat emeltek. A czéh nagy vagyona főkép a javára tett számos végrendeleti hagyományból keletkezett.

A *timárok* (confr. dei pellizzari) statutuma 1692-ben részletesen megszabja a bőrkészítés módját is; ők voltak kötelesek a farsangi maskara-ruhákat bőrből elkészíteni.

A társulatoknak (confraternitas) épen úgy mint a czéheknek, egyik czélja a vallásosság és erkölcsi élet ápolása s a közjótékonyság gyakorlása volt. Mindegyiknek élén egy-egy elüljáró (gastaldo, prior) és ennek helyettese (vicar) állott, kit több tisztviselő (officiali), bíró, dekán, kincstárnok (camerlengo), továbbá ügyész, békebíró és meghatalmazott támogatott működésében. A nagy-káptalan (gyűlés) tagja minden nagykorú társulati vagy czéhbeli tag; ez választotta az összes elüljárókat; gyűléseit saját patronusának templomában ünnepnapon tartotta; gyakorolta a legfőbb bírói és kormányzó hatalmat; felvette és kizárta a tagokat és rendelkezett a vagyonról. Nők is lehettek tagok, de ezek jogokat nem gyakorolhattak; a papi tagok csupán a templomi functiókat látták el, egyéb teendőket nem végeztek, kivéve a czéh káplánját, ki mint jegyző szerepelt a gyűléseken. A választás vagy titkos szavazással (a káplán fülébe mondással) vagy czédulákkal, golyócskákkal történt. A kis-káptalan tizenkét tagból állott és a végrehajtó hatalmat gyakorolta. Minden tisztség egy évig tartott.

Hogy a társulat vagy czéh tagjai közt az egyetértést ápolják, évenkint egyszer vagy kétszer mindegyik közös lakomát tartott, melynek költségeit pénzben vagy más adományokban adták össze. A ki nem jött el, bírságot fizetett; a ki nem jöhetett, annak ebédjét haza küldötték. Némely czéh vagy társulat husvét hétfőjén külön megvendégelte a koldusokat; mások az elhunyt tagtárs temetése után ősi szokás szerint tort (karmina) rendeztek. Minthogy e lakomák sok költséggel jártak, némely czéh egészen megszüntette azokat, vagy statutumban korlátozta a hozzájárulási költségeket.

A maga czéhébe minden iparos köteles volt belépni; a tagok belépési díjat és évi díjakat, ezenkívül iparuk után némi jövedelmi adót fizettek. Az idegenek felvétele nagyon meg volt nehezítve. A czéhek tagjaikra nézve a bíráskodást maguknak tartották fen; rendszerint bírsággal büntettek, ha pedig valakire börtönbüntetést szabtak, ennek végrehajtására a comes beleegyezését kellett kikérniök. Szabályaikat az egyházi ható-

ság és a kormány szentesítette. A két forum közt Raguzában soha sem került összeütközésre ok és alkalom, mert Róma sokat elnézett a szigorúan katholikus köztársaságnak. A XVIII-ik században igen megnyirbálták a czéhek autonomiáját, a mi azután hanyatlásukat vonta maga után.

A kötetben közölt kilencz czéh-statutum közül csupán a timároké (129—130. ll.) van horvát nyelven írva, a többi mind olasz szövegű. Az érdemes szerkesztő itt sem fukarkodott a szükséges magyarázatokkal és tájékoztató jegyzetekkel.

MARGALITS EDE.

Szilágy vármegye monographiája. Szilágy vármegye törvényhatósági bizottságának megbizásából írta *Petri Mór.* Kiadja Szilágy vármegye közönsége. I. II. III. köt. (Budapest), 1901—1902. Franklin-társ. kny. Nagy 8-r. 815 l., 576 l., 751 l. Mellékletekkel s a szöveg közé nyomott számos képpel.

Nagy és nehéz feladat egy vármegyének monographiáját megírni. Mily különböző szempontokból, mennyi különböző érdekkörre való tekintettel és mégis egységesen, összhangzóan s arányosan kell az ilyen munkát megszerkeszteni. Rendesen több szakférfiu szövetkezik egy megyei monographia megírására, mert hiszen az a multat és jelent öleli fel; a természetrajzot a maga egészében, a történelmet fejlődő korszakai szerint, azt, a mi a néprajzban typusaira nézt állandó s a mi a sociologiában változó, a statisztika hullámzásait, a közmivelődés egész folyamatát, a fejlődés menetét mindenekben, a szomszédos és távoli területek hatásait, a faji elegyedést, a nemzetiségek befolyását egymásra a legrégibb időktől fogva, az állandó népies typusok módosulásait, az eredetitől való elhajlásait, az intézmények, az uralkodó eszmék hatását. Mindezt s ezenkívül még egyebet is magában foglal egy jól megirt monographia. Ki az az alexandriai Didymus, a kit *munás*-nak s χαλκέντερος-nak neveztek, a ki ilyenekre mai nap vállalkozhatnék, midőn a munkafelosztás idejét éljük, s azok, a kiket mint Alexandert *polyhistor*-nak neveztek, mindinkább eltünedeznek a munka tereiről? És ime, Szilágy vármegye tanfelügyelője vállalkozott a nagy munkára. Egymaga irta meg megyéje monographiáját s adott oly munkát kezünkbe, mely a monographiák annyira különböző érdekköreire egész a részletekig kellő tekintettel van, melyben a régész, a történész, az ethnographus, a geographus, a heraldikus, a nemzetségi lajstromok s a családok történetének kutatója, a magyar alkotmány- és jogtörténet mű-

lője, az irodalomtörténész, egyaránt megkapják azt, a mit a Szilágyságról tudni óhajtanak, s azok is kellő tájékozást nyernek, kik a talaj minősége, terményei, a földmívelés és az ipar állapota s fejlődése iránt érdeklődnek. Ez a különböző anyag a helyes feldolgozás által öszhangzó egészszé egyesül, sőt gyakran lendületes, mindig érdekes olvasmányt nyujt annak, a ki e munka lapjait forgatja. Való igaz, hogy a tudomány terén helyes útbaigazító a »*non multa sed multum*«, ámde a *multa* és *multum* nem ellentétek, s ha a kettő egyesül, az mindig az illető tanulmánynak válik hasznára, mert mennél több oldalról árad a világosság, annál világosabban tűnik fel előttünk a feldolgozás főtárgya a maga környezetéhez való vonatkozásaiban. Az irodalmi mű a tudomány terén nem olyan, mint a képfestés, mely árnyazást kíván, az árny és fény összefüzését, míg bármely disciplina ismeretkörei az igazság napjának lehetőleg teljes fényét igénylik. A *multa* és *multum* sokszor a legszorosabb kapcsolatban vannak egymással, de mindenkor a lelkiismeretes munkás fáradozásait súlyosbítják, fáradsága mértékét növelik. A collectiv munkáknak megvan a maguk nagy haszna az anyaggyüjtésnél, a specialis tanulmányok összefoglaló egészénél, a világ- és irodalomtörténet egyes korszakainak feldolgozásánál és még sok más esetben, hol nem a kapcsolat, hanem inkább az elkülönítés a fődolog; de egy terület sajátos élete végre is egység, kapcsolat, mely egyöntetű feldolgozást, egységes felfogást kíván, s ha a tudás kellő mértékével felruházott lelkiismeretes munkás vállalkozik az ilyen munkára, a munka irodalmilag is csak nyerhet s az egyes tárgycsoportok közt észlelhető egyenetlenség kisebb lesz, mint a különböző felfogások és feldolgozások közreműködésénél. Az egységes szerző, ha a nehéz feladatnak szerencsés megfejtője leszen, nem mindent maga vett észre és talált fel, hanem tudta, hol rejlenek az ismeretek tisztavizű forrásai s azokból és csak azokból merített; s ilyképen még az egységes szerkesztésnél is megvan a collectiv munka, mert hiszen ki biztatja magát azzal, a mivel Cartesius szerette magát biztatni, hogy mindent magából alkot, magából teremt s nem szorúl rá mások észrevételeire és tanításaira? Petri Mór az előszóban nemcsak a monographia keletkezésének történetét és nehézségeit mondja el, hanem rámutat azon forrásokra is, melyekből legtöbbet merített; levéltári forrásokra, kiváló szakemberektől nyert adatokra, felvilágosításaikra, útbaigazításaikra, s mint jegyzetei mutatják, igen gazdag irodalmi apparatussal írta meg szóban forgó nagy munkáját.

Szilágy vármegye monographiájának három vaskos kötete

jelent meg eddig s még három kötet fog belőle megjelenni. Arra a kérdésre, hogy volt-e ily nagy terjedelemre szükség? hogy a munkából egy és más nem maradhatott volna-e ki? — ha a kérdést a történetírás szempontjából veszszük, válaszunk az lenne, hogy igen is sok maradhatott volna el; de a munka monographia, s már erre való tekintettel bizony kevés az, sőt alig van olyas, a mi benne feleslegesnek lenne mondható.

Az első kötet tartalma röviden már volt ismertetve közlönyünkben; [1]) lássuk most az ezen kötetben foglaltakat közelebbről.

A szerző szerint is (I. köt. 2. fej.) a *Szilágy* és *Zilah* név nem egy eredetű, s hasonló hangzásuk csak véletlen eredménye. *Szilágy* a *szil*-fából származik s úgy van képezve, mint *Nyárágy, Hásságy, Száldobágy* stb. (27. l.) A *Zilah* nevet a szerző avar szónak tartja, mely a törökben is meg van s fegyvert jelent. A törökben *szilāh* csakugyan = fegyver, de ez nem török, hanem arab eredetű szó s az avar nyelvben valószínűleg még nem volt meg, tehát a *Zilah* magyar helynév ezzel nem függhet össze.

Közép-Szolnok vármegye *Zálnok* nevű helységét a szerző is, Torma Józseffel egyértelműleg, *Zonuk*-kal azonosítja s az egykori *Zonuk*-várt *Zálnok* falutól északra mintegy negyed mérföldnyire helyezi. (62. l.) Ez megyei vár volt s egyszersmind a legrégibb bolgár sókereskedésnek egyik nagy raktára, a honnan az erdélyi, jelesül a Deésaknáról jövő sót szállították a Dunamellékre s onnan tovább nyugatra. A Tisza és Zagyva vizek összefolyásánál Szolnok, ezen ősrégi sókereskedésnek szintén egyik jelentékeny raktára volt. Hogy az erdélyi és máramarosi só nyugat felé való szállításában az erdélyi és tiszai bolgároknak milyen szerep jutott, azt érdekesen mutatta meg Pič prágai tanár egyik értekezésében. Még 1362-ben is van szó Zonukmegyei várjobbágyokról.

Krasznai várjobbágyok három esetben szerepelnek a *Váradi Regestrum*-ban. A vár *Carasna* vagy *Karazna* (Crazna) név alatt fordúl elő, s mint Pauler Gyula megjegyzi: II. Géza alatt keletkezett Kraszna megye Bihartól keletre a Szamosba ömlő Kraszna mentében.

Az 5-ik fejezet elején szerzőnk megjegyzi, hogy »a legrégibb oklevelek csak egy Szolnok vármegyét ismernek, mely a Tiszáig terjedt. Ez előbb kétfelé, *Belső-* és *Külső-Szolnok* vármegyére szakadt; azután bontakozott ki a kettőből *Közép-Szolnok* vármegye.« (78. l.) Továbbá megjegyzi a szerző, hogy

[1]) *Századok*, 1902. 860. l.

»megállapított tény ma már, hogy az erdélyi vajdák, mind a három Szolnok főispánjai voltak s hogy egységes volt ez a három Szolnok.« (79. l.) Külső-Szolnokkal 1279-től fogva találkozunk, Belső-Szolnokról 1321 és 1330-ban van szó, Közép-Szolnok pedig Pesty Frigyes adatai szerint 1416-ban tűnik föl. (82. l.) Azonban Petri Mór szerint is elvitázhatatlan tény, hogy »a három Szolnok megye még 1342-ben is egységes volt« stb. (83. l.) »Jóllehet, a különválás, a háromfelé szakadás legkésőbb a XV. század második felében mindenesetre megtörtént, azután is, hosszu ideig összecserélődnek a nevek. Közép-Szolnok vármegye helységei hol Külső, hol Belső, hol pedig egyszerűen s a legtöbbször az újabb időben is Szolnok vármegyében szerepelnek.« (82—83. l.) »Szilágyság sohasem volt vármegye, hanem csak táj-elnevezés« stb. »Szilágy vármegye törvényhatóságának megalakulása 1876 szept. 4-én ment végbe, a mikor a vármegye közönsége ünnepélyesen is kinyilatkoztatja a megalakulást. Az 1876 évi XXXIII. t. cz. 1. szakasza intézkedik a kikerekítésről.« (92. l.) A Meszes hegység híres az Anonymus említette kapujáról (Porta Mezesina). »Tuhutum és Horka, Tas és Szabolcs, Zilah mellett, a meszesi kapunál kőből határgyepüt emeltek a végből, hogy itt legyen az Árpád birtokának a határa.« A Meszesen túl fekvő földet pedig Tuhutum foglalhatta el magának. »A nyirsidi erdőn — írja szerzőnk — a határgyepü romjai még 8—10 év előtt láthatók voltak, a brédi erdőn pedig részben még ma is megvannak.« (114. l.) *Tuhutum* nevét őrzi a mai *Tihó* Szilágy-megyei helység, hol a nép *Tuhutum* váráról regél. (142. l.) A helynevekről szóltában helyesen jegyzi meg a szerző, hogy a Szilágy-megyei oláh helynevek társ-alakjaira rátalálunk a Balkánban, Oláhországban, így a Duna és a Kárpátok közt; ilyen név az albán eredetű *Csóra*, mely Romániában épen harminczöt helység neve. (157. l.) Eredeti értelme e névnek *cornus*. *cornix* = varju, csóka.

A kötet 11-ik fejezete *Hadi történet* czímet visel s a Szilágyságot úgy tárgyalja, mint a hadak útját és szállóhelyét. Ez a fejezet felesszámú érdekesnél érdekesebb adatot tartalmaz a honfoglalás ideje óta napjainkig. — A 12-ik fejezet Közép-Szolnok és Kraszna vármegyék közjogi helyzetét tárgyalja. Ebben szerző sok érdekeset közöl a *Részek* (Partium) közjogi helyzetéről s az ezekre tartozók történeti fejleményeiről. »A *Részek* nem erdélyi terület, — írja Szilágy megye alispánjának Kossuth Lajos, — hanem az erdélyi fejedelmeknek időről-időre személy szerént átengedett birtok . . . . . Apafy Mihály halálával tehát a Részeknek — ipso facto —

vissza kellett volna szállani Magyarországra.« Mindamellett ötven év is elmult s a visszacsatolás még sem történt meg. 1714-ben törvényt hoztak, mely azt elrendelte, de újabb ötven év elmultával is csak a régi állapot állott fen, sőt 1792-ben erre nézve még visszalépés is történt, míg újabb 44 év mulva, 1836-ban a XXI. t. cz. határozottan kimondotta, hogy a *Részek* Magyarországhoz teljesen és tökéletesen visszacsatoltatnak. Ez a határozat sem hajtatott végre, s megint várni kellett 1848-ig. (300—305. ll.) Közép-Szolnok és Kraszna vármegyéket csak az 1862 márczius 15-én kelt császári rendelet szakította el végleg Erdélytől. (319. l.)

A 13-ik fejezet a török hódoltság korát tartalmazza, tele igen érdekes részletekkel 1660-tól kezdve 1687-ig, a mikor a váradi pasa utoljára szedetett adót Szilágy megye területén. — A 14-ik fejezet a két megye szervezetével foglalkozik s e fejezetet a magyar megyékre vonatkozó nehány általános megjegyzés vezeti be. IV. Béla korában lépnek föl a szolgabirák — irja a szerző — s Károly Róberttel az alispán; folytatólag megjegyzi, hogy »a vármegyei intézmény a XVI-ik századdal domborodik ki. Azelőtt (1504-ig) nem volt választott tisztikara a megyének s az alispánt is a főispán nevezte ki.« 343. l.) Az 1504 évi II. t. cz. csakugyan arról intézkedik, hogy a főispán az alispánt »absque consensu et voluntate nobilium ipsius comitatus eligere nunquam valeat, neque possit«, de ebből még nem következik, hogy régibb időkben a megyéknek nem volt választott tisztikara, mint a hogy szerzőnk vitatja. Az alispán (vicecomes) az Árpád-kori *comes curialis castri* közvetlen utóda[1]) s kezdetben nem királyi, nem is megyei, hanem *főispáni tisztviselő*, a kit a főispán, mint a maga helyettesét, szabadon nevezett ki. Másképp állott a *szolgabirák dolga*: ezek a megyék legrégibb önkormányzati jellegű tisztviselői, kiknek számát az 1290 évi törvény, tekintet nélkül a megyék területi különbségére, négyben állapította meg. A szolgabirói tisztség betöltését az 1435 évi decretum 2-ik czikkelye szabályozta először, kimondván, hogy szolgabirákat a megyebeli jómódú nemesek sorából kell választani stb. — Mindezekből látjuk, hogy Petri Mór azon állítása, hogy 1504 előtt nem voltak választott tisztviselők, meg nem állhat. Hogy a *jus statuendi*-t hogyan gyakorolták az eltűnt Közép-Szolnok és Kraszna megyékben, arra érdekes adatokat hoz fel szerzőnk, melyek Szilágy megye régi jogéletét kellően világítják meg. Igen érdekesek Közép-Szolnok megyének az 1810 ápr. 9-én

[1]) A *vicecomes* elnevezés csak a XIII. század vége óta használatos.

s erre következő napokon szerkesztett statutumai. (368. l.) Érdekes az is, a mit a szerző az igazságügyről, nevezetesen a boszorkányperekről ír.

A 15-ik fejezet a báró *Wesselényi* családról szól. Igen helyesen jegyzi meg a szerző, hogy a Wesselényiek oly kiemelkedő szerepet visznek Közép-Szolnok vármegye közéletében, hogy családjuk történetét már az első kötetben kellett adnia. (411. l.) A *nagy* Wesselényi Miklósról az illető fejezetnek egy külön kikezdése, méltóan hozzá, lendületesen emlékezik meg.

A 16-ik fejezetben a szerző Közép-Szolnok és Kraszna vármegyék követeiről értekezve, sok érdekeset ír a régi követi utasításokról, melyek a törvényhatóságok közkivánatainak leghívebb tükre valának. Az akkori instructiók néha terjengősek, de voltaképen csak kevés petitumot karolnak fel; kérik a *levamen*-t s az aggraváltatások megszüntetését.

A vallástörténetről szóló 17-ik fejezetben érdekes, a mit a szerző a tűzimádásnak fenmaradt nyomairól mond el hazánk különböző vidékein; így a többi közt azt a babonát is említi, hogy ha a lefekvéskor gondosan hamu alá takart tűz kialszik, a családot nagy veszedelem fogja érni. »Tűzvész esetén még ma is előfordúl, hogy villára szúrt kenyeret állítanak a veszélyben levő ház tetejére, megengesztelendők a tűzistent« stb. »Zilahon, mikor a Tuhutum-utcza felső részét egy nagy tűzvész egészen elpusztította, a veszélyben levők karóba húzott kenyeret tűztek abban az irányban, merre a tűz terjedt, a tűzvész terjedésének megakadályozása czéljából.« (493. l.) Szilágy megyében sok a *tumulus*; így pl. az Ete pusztán emelkedő nagy halom, melyet b. e. Szikszai Lajos egyik honfoglaló ősünk sírhalmának tartott. (U. o.) A szilágy-nagyfalusi tumulusok alatt — mint Torma Károly írja — valószínűleg metanasta jazygok aluszszák örök álmukat. Ez is sírmező, mint az ásatások bizonyítják. (496. l.) — Részletesen foglalkozik a szerző Közép-Szolnok és Kraszna m. egyházjogi helyzetével, jelesen az erdélyi és a nagyváradi róm. katholikus püspökségekhez való viszonyával a multban. A reformáczió elterjedéséről a két megye területén a fejezet vége felé van említés; megelőzőleg az ev. ref. egyház további történetéről ír bőven és érdekesen a szerző. »A Szilágyságot 1527 körül Derecskei Demeter reformálta Drághfy Gáspárnak, Kraszna és Közép-Szolnok vármegyék főispánjának hathatós védelme alatt, a kinek erdődi várában tartották 1545-ben az első magyar protestáns közzsinatot.« (533—534. l.) Szegedi Kis István Tasnádon végez buzgó reformátori működést. (534. l.) Az unitárius vallást

Szilágyban Dávid Ferencz terjesztette Hagymási Kristóf középszolnok megyei főispán pártfogása alatt, ki maga is unitárius volt. Ágostai hitv. evangelikusok csakis Hadadon vannak. (546. l.)

A 18-ik fejezetben az iskolák ügyét tárgyalja szerzőnk s megjegyzi, hogy az első iskola Szilágyban a reformáczió után Tasnádon volt, Szegedi Kis István tanított benne. (555. l.) »A nagy Wesselényi volt az, a ki népnevelésünk ügyéért legtöbbet tett s voltakép az ő idejével kezd az lendületet nyerni.« (556. l.) A zilahi collegiumról és a szilágy-somlyai algymnasiumról bőven szól a szerző s a collegium két régi nemes professorának, Gyarmathi Sámuelnek és Salamon Józsefnek életrajzát is adja. (569 és köv. ll.)

A műemlékekről szóló 19-ik fejezetben az ó- és középkori romokról s egykor létezett építményekről, pl. szent Margit meszesi (in monte Mezees) monostoráról stb. értekezik s megírja *Ilonka tündér* szobrának szomorú sorsát. »A kusalyi klastrom a szent Ferencz-rendnek egyszer férfi, másszor női szerzeteseit fogadta be, és pedig oly előkelő családok ivadékait is, mint a Hédervváriak fényes családja . . . Talán a ferenczrendiek kusalyi kolostorában írta meg Ilosvai Selymes Péter *Ptolemeus*-át, egy czellában, azaz egy füstös házban. Talán ez a czella, ez a füstös ház — mondja Széchy Károly — a ferencz-rendiek kolostora, tűz-emésztette háza volt. Itt élt a *Pannóniai Ének* szerzője, Csáthy Demeter is.« (602. l.)

A 20-ik fejezetben szerzőnk a Szilágyság íróiról: Csáthy Demeterről. Ilosvai Péterről, Marosi Istvánról, a Zilahi testvérekről stb. értekezik. Csáthyról nagyon keveset tudunk; 1493—1509 tájt a krakói egyetemen volt s »mint ferenczrendi szerzetes Kusalyban, a rendnek ez erős és népes telepén élhetett.« (624. l.) Ilosvai Selymes Péterről és Toldijáról írván, kimutatni igyekezik szerzőnk, hogy az a Szántó, a hol Ilosvai a *Sokféle neveknek magyarázatja* cz. művét írta, nem az Abaujvár-megyei, hanem a Szilágy-vármegyei Szántó volt. (632. l.) Igen becses adatokat nyujt a szóban forgó fejezet Toldi Miklós életéhez s a Toldi család történetéhez.

A 21-ik fejezet Szilágy megye közegészség-ügyét és kórházait tárgyalja, s ezen fejezetben is kiemeli a szerző b. e. Szikszai Lajos volt alispán buzgólkodását és fáradatlan munkásságát, a ki nemcsak administrált, hanem megyéje minden kulturális ügyét tőle telhetőleg előbbre vitte.

A 22-ik fejezet különösen a hazai néprajzra nézve fontos, mert Szilágy megye népviseletét és népszokásait ismerteti s a szilágysági magyar nyelvjárásról is van benne szó

»A szilágysági nyelvjárás a felső-tiszaival egyezik, — írja a szerző, — a felső-tiszai azonban a székelylyel s újabb időben a palóczczal keveredett.« (718. l.) Szerzőnk a *keveredés* szót itt helytelenül használja, mert az egyező nyelvtünetek nem szükségképen keveredésből erednek.

A 23-ik fejezet a gazdasággal foglalkozik s különösen a lótenyésztést körülményesen ismerteti a Wesselényi-féle ménessel. »Erről a világhírű ménesről írja Kemény Zsigmond, hogy minden lord, marquis és magát nagy úrrá játszó tourista, ha a Lajtán átjött, Erdélybe elment. Csábította a vágy, hogy találkozzék a magyar mágnással, hogy bámulatos lóidomítási ügyességéről mesét és valót hallhasson, versenyezzen, nagy összegeket koczkáztasson fogadásokra.« (741—742. l.) — A 24-ik fejezet csak két lapra terjed, mert — mint szerző írja — »az ipar a különböző korokban általában kevés lendületet mutat.« (752. l.) — A 25-ik fejezet a kereskedelemről már terjedelmesebb.

Az első kötetet a tisztviselők névsora fejezi be. Ezután néhány megjegyzés, a jegyzetekben előforduló rövidítések magyarázata, majd a képek jegyzéke s végül a kötet tartalommutatója következik.

A mű második és harmadik kötete Szilágy vármegye részletes leírását, u. m. amaz a várak és *Zilah* város, emez az egyes községek leírását adja alphabetikus rendben, bezárólag egész *Kusaly* községig.[1]) A váraknak, városoknak és községeknek mindegyikénél gondosan összegyüjti, csoportosítja és feldolgozza szerzőnk a történeti adatokat. A második kötet 2-ik része a várak urairól szól, míg az 1-ső rész a várakat, a 3-ik *Zilah* városát tárgyalja. Olyan várakról és helységekről is bő emlékezet vagyon, melyek rég elpusztultak s csak romjaikban és az oklevelekben maradt fen nyomuk. Nagyon figyelemre méltó leírásokat és fejtegetéseket tartalmaz ez a két kötet is, minden tekintetben méltóan sorakozva az elsőhöz.

Szerzőnk előadása világos, a tárgyhoz mért, sokszor lendületes; nyelvünk szépségeit, eredetiségét ismeri és felhasználja. — A két első kötetet számos jól sikerült kép díszíti; a harmadik kötetben hat szöveg közé nyomott kép van. A mű nyomdai kiállítása dicséretet érdemel.

Gr. Kuun Géza.

[1]) A községek leírása a következő IV-ik kötetben fog befejezést nyerni.

Der Herzog von Reichstadt. Ein Lebensbild. Nach neuen Quellen von *Eduard Wertheimer.* Stuttgart u. Berlin, 1902. J. G. Cotta'sche Buchhandlung. 8-r. XIV. 487 l. Hat fény-nyomatú képpel és egy hasonmással.

E most megjelent munkájával Wertheimer Ede egy régebbi tartozását és igéretét váltotta be, melyet nehány év előtt az első császárság számüzötteiről írt munkájában tett. Nagy apparatussal látott hozzá föladata megoldásához. Amúgy is nélkülöztük a reichstadti herczegnek forrásokon alapuló teljes életrajzát, mely a tragikus sorsú *sasfiók* rövid pályáját kellően megvilágítsa. A mi eddig róla megjelent, helyes képet a nagy Napoleon fiáról alig adott; ez csak az akták, a levéltári adatok segélyével vált lehetségessé.

Wertheimer munkájából látjuk, hogy ő, ki a XIX. század első évtizedeinek történetét nálunk a legalaposabban ismeri, gondos körültekintéssel gyüjtött össze mindent, a mi a levéltárak poros aktáiban föllelhető volt.

Midőn Napoleon első nejétől, Beauharnais Josephinetől elvált és új feleség után nézett, választása Mária Lujza osztrák főherczegnőre esett. Hogy kinek az eszméje volt e házasság, azt még mindig homály fedi; maga Napoleon egy alkalommal Metternichnek tulajdonítá e házasság tervének fölvetését, míg Ferencz császár egy levelében ez összeköttetést Napoleon kívánságának, Metternich pedig egy 1809-iki iratban a maga legsajátabb intentiójának mondja. Bármiként áll is a dolog, bizonyos, hogy Napoleont az a gondolat, hogy az európai fejedelmi házak egyik legrégebbikével léphet összeköttetésbe, büszkeséggel tölté el s önérzetét nagyban növelte. Napoleon sürgető kényszerítésére 1810 február-havában Schwarzenberg herczeg, a bécsi udvar párisi követe, aláírta a házassági szerződést, még mielőtt a főherczegnő kezét megkérték, beleegyezését megnyerték volna. Az esküvő *per procura* márczius 11-én történt meg Bécsben, a mikor Károly főherczeg helyettesíté Napoleont. Az esküvő után Mária Lujza útra kelt Franciaországba. Napoleon eléje sietett Compiègnebe, hol találkoztak. A megállapodás szerint Párisban új esküvőt kellett volna tartaniok, ámde Napoleon már a compiègnei találkozás alkalmával érvényesíté férji jogait s az esküvő csak ezután történt meg Párisban.

Az 1811 évi márcz. 20-án százegy ágyulövés hirdette a franczia nemzetnek a római király születését. Napoleon magánkívül volt örömében. A nagy hódító, kitől az egész világ reszketett, valósággal gyermekké lett fia láttára, s a földön fekve játszadozott vele.

Napoleon házassága azonban nem hozta meg azt a nyugalmat Európának, a mit attól vártak. Csakhamar borulni kezdett a politikai láthatár Európa felett. Egymásután elkövetkezett Napoleon oroszországi kudarcza, visszatérte Francziaországba, bukása, számkivetése Elba szigetére: a korsikai hős életének már ismert eseményei.

Midőn Napoleon Elba szigetére száműzetett, felesége fiával együtt elhagyta Francziaországot és Ausztriába ment. Itt már akkor Metternich herczeg állt a kormányzat élén. Az április 11-iki egyezmény, mely Mária Lujzának a császárnői czímmel Pármát, Piacenzát és Guastallát biztosította, fiának pedig a pármai herczegi czímet, már az ő műve volt. Napoleon és Mária Lujza útjai most végleg elváltak, noha talán egyikök sem gondolt arra, hogy az elválás végleges. Mária Lujza 1814 folyamán újra Francziaországba ment az aixi fürdőbe. Ott tartózkodása a franczia királyi udvarnak folytonos aggodalmat okozott, mert Napoleon pártja csak le volt igázva, de nem megsemmisítve, és mert Mária Lujza ekkor még nem hidegült el teljességgel férjétől. De már ekkor keresztezte élete útját az a férfiu, a kiért később elfeledte Napoleont s elfeledte azt, hogy mint a franczia császár felesége mivel tartozik önmagának és férje emlékének. E férfiu későbbi férje, Neipperg Ádám altábornagy volt, kivel Mária Lujza még Napoleon életében benső viszonyt szőtt, sőt e viszonyból származott első gyermeke négy hónappal Napoleon halála után született.

Mária Lujza aixi tartózkodása után ismét Bécsbe tért vissza. Jogait Pármára komoly veszély fenyegette, s hosszas diplomácziai alkudozásokra volt szükség, míg a pármai kérdés kedvezőleg intéztetett el. Napoleon ezalatt Elba szigetén epedve sóvárgott felesége és gyermeke után, de hiába. Mária Lujza visszatérte után az érintkezés, még levél útján is, teljesen megszűnt a házasfelek közt. Napoleon újra megjelenik Francziaországban, a császárság csillaga rövid időre még egyszer felragyog s Napoleon mindenáron magánál óhajtja látni nejét és fiát. Azonban hiába való volt óhajtása. A bécsi udvarnak érdekében állott, hogy a házastársak ne találkozzanak. Mária Lujza ekkor már Neipperg iránt érzett gyöngéd vonzalmat s aggodalommal gondolt arra az eshetőségre, hogy Napoleon mint győztes kerülhet ki a harczból és neki megint Francziaországba kell mennie. Az udvar is erősen őrizte a pármai herczeget, nehogy megszöktessék Francziaországba. Az 1815-iki waterlooi katasztrófa, mely Napoleon sorsát megpecsételte, békét adott Európának. Pártjának igyekezete, hogy fia II. Napo-

leon névvel kiáltassék ki császárrá, hajótörést szenvedett s ezzel a római király sorsa is el volt döntve.

Metternich és a bécsi udvar politikája egyértelműleg arra irányult, hogy a pármai herczeg valamikép uralkodói állásba ne juthasson. Ezért az 1815 május 31-én Oroszország, Poroszország és Ausztria közt kötött titkos államszerződés rendelkezését, mely az ifju herczegnek a pármai örökösödést biztosította, végrehajtani, még Metternichnek sem jutott eszébe. Pedig Mária Lujza mindent megtett, hogy fia jövőjét ily irányban biztosítsa. Azonban atyja, Ferencz császár is ellene látszott lenni e tervnek. A tárgyalások, melyek a herczeg jövőjére nézve megindultak, végre az 1818 julius 22-iki pátensben azzal értek véget, hogy Napoleon fiából osztrák herczeget csinálnak, kit azonban jövőben még a császári vagy királyi fenség czíme sem illetend meg. Az egykori római királyból reichstadti herczeg lett.

A bécsi udvar magatartását Mária Lujzával, illetőleg fiával szemben, a Bourbonokra való tekintet vezette. Reájuk való tekintetből történt az ifju herczeg távoltartása Pármától, megakadályozása annak, hogy valaha önálló fejedelem legyen. További sorsában, élete fejlődésében az osztrák szempontok érvényesültek.

Jellemző az osztrák politikára, hogy a reichstadti herczeg jövőjét megállapító okiratokban apjának neve sehol egy árva szóval sincs megemlítve; mindenütt csak mint Mária Lujza fia szerepel. Csakis halála után tette jóvá — talán öntudatlanúl — a bécsi udvar e minden emberi érzést sértő eljárást, midőn a herczeg sarkophagján atyja nevét is feltüntette.

Nevelését ettől kezdve teljesen osztrák szellemben vezették. Osztrák herczeget faragni belőle: ez volt a vezéreszme, melyet Metternich követett. Környezetéből lassanként eltávolították a franczia elemeket és németekkel pótolták azokat. A herczeg Dietrichstein gróf és Foresti százados kezébe került, kik mellett előbb Collin, majd Obenaus működött. A rendszeresen folytatott nevelésnek meg lett az az eredménye, hogy Napoleon fia sokkal jobban tudott németül mint francziául, s hogy tanulmányai, főleg apja élettörténetének előadása »in usum Delphini« a jelzett czélnak megfelelően folyt, azt talán mondanunk is fölösleges.

Azok a fejezetek, melyeket Wertheimer a reichstadti herczeg nevelésének és élete utolsó éveinek szentel, a legérdekesebbek és legmegkapóbbak egész munkájában. A legnagyobb közvetlenséggel, a legintimebb részletekbe hatolva szól a her-

czeg neveléséről, és kimutatja, hogy az a vád, mit a herczeg nevelését illetőleg a bécsi udvar ellen emeltek, alaptalan. A herczeg gondos nevelésben részesült, s e tekintetben Wertheimer előadása homlokegyenest ellenkezik pl. Treitschke állításával, ki a herczeg sorsát a spielbergi vár börtönében sínlődő rabokéhoz hasonlította. Viszont az is kitűnik Wertheimer előadásából, hogy az ifju herczegnek gyermekkorában kapott ferde nevelése, franczia környezőinek hízelkedése és tömjénezése, kik benne a nagy Napoleon, az *empereur* fiát látták, káros befolyással volt egész jellemére. Korán érett, bizonyos mértékig rest és tunya, a mellett azonban határtalan, majdnem beteges ambiczióval volt eltelve nagy tettek véghezvitelére. Önmagáról rendkívül sokat tartott, igen nagy mértékben kifejlett benne a függetlenség, a szabadságszeretet érzete.

A reichstadti herczeg jövendő sorsáról már régebben oly intézkedés történt, hogy a katonai pályára lépjen. Saját hajlamaival találkozott e terv. Apjának nagysága lebegett folyton szeme előtt, s már kora ifjuságától kezdve a katonai pálya iránt érzett legtöbb vonzalmat. 1818-ban káplári rangot viselt, 1822-ben őrmester lett, míg végre 1828-ban nagyapja századossá léptette elő. A herczeg öröme nem ismert határt. Nagy ambiczióval vetette magát a katonai tanulmányokra. A *sasfiók* hírről, dicsőségről, hatalomról álmodozott, pedig ekkor már magában hordta a halálthozó betegség csiráit.

Magas röptű eszméinek, vágyainak a halál vetett véget 1832 julius 22-én, ugyanazon a napon, melyen a jövőjét irányító császári pátens 14 évvel azelőtt kelt. Mesterileg, szinte drámai közvetlenséggel rajzolja meg Wertheimer a szerencsétlen ifju betegségének gyors lefolyását és rettentő halálküzdelmét. A schönbrunni kastélyban, távol szülőföldjétől, egyedül vergődött a haldokló herczeg; idegenek környezték halálos ágyát: anyja csak az utolsó pillanatban jelent meg haldokló fiánál. Sajátságos Mária Lujzának egész jelleme; sajátságos és menthetetlen, hogy képes volt elfelejteni férjét, el annak emlékét, s meg tudott feledkezni arról, mivel tartozik Napoleon nevének, ki egykor a legnagyobb tisztelettel, szeretettel vette körül, s a ki a távolban sem szünt meg érte vágyódni. Menthetetlen e viselet Mária Lujzánál, de érthető némileg erotikus természetéből és Neipperg iránt érzett szenvedélyéből. Hogy azonban fiával szemben, annak halálos küzdelmei közepette ily magaviseletet tanusított, azt sem érteni, sem menteni nem lehet. Akkor, mikor a herczeg élete már csak órák kérdése volt, Mária Lujza beérte azzal, hogy *jó éjt* kivánva neki, pihenésre vonuljon vissza, míg fia ugyanazon födél alatt halálos tusáját

vívta. Csak épen az utolsó pillanat előtt jelent meg újra a haldokló ágyánál.

Wertheimer munkája nem pusztán életrajz, hanem hőse korának rajza is, melyben természetesen a reichstadti herczeg élete az előadás központja, az ő alakja domborodik ki legjobban. A herczeg életének nem egy homályos részletére derít e munka új világot, eloszlatván sok mendemondát, mely eddig forgalomban volt.

Hogy a bécsi körök Metternichhel együtt arra törekedtek, hogy a herczegből sült osztrákot neveljenek, azt már említettük. Igaz, hogy e törekvésnek a politika volt a rugója, tekintettel a Franczia ország trónján ülő Bourbonokra, de érthetetlen, hogy maga a császár, a herczeg nagyatyja, nem emelte föl szavát az ellen, hogy unokáját apja nevétől a legfontosabb iratokban megfosztották. A bécsi udvar — úgy látszik — Napoleonnak még nevétől is fázott. A hagyományos bécsi politika megnyilatkozását látjuk ebben, de megismerjük Mária Lujzának egész jellemét is, még pedig a legkedvezőtlenebb világításban. Maga János főherczeg elitélően nyilatkozott a volt császárné egész jelleméről.

Wertheimer munkája nemcsak a szakembereknek becses könyv, hanem a nagy közönségnek is vonzó és tanulságos olvasmány lesz. Nem kételkedünk benne, hogy a dicsért mű csakhamar franczia fordításban is napvilágot látand, s a *grande nation*, mely köztársasági érzelmei mellett az *empereur* kultuszát újabban oly magas fokra emelte, az *aiglon* kitűnő életrajzát sajátt nyelvén fogja olvasni. *)

ÁLDÁSY ANTAL.

---

*) Óhajtandónak tartjuk, hogy Wertheimer tagtársunk itt ismertetett műve magyarúl is megjelenjék. Annak idején a magyar közönség élénken érdeklődött a reichstadti herczeg tragikus sorsa iránt. Legalább erre mutat az a 310 nyolczadrét lapra terjedő életrajz, melyet »*Ferencz. reichstadti herczeg, Napoleon' fija*« czímmel Pesten, 1833-ban, tehát mindjárt a herczeg halálát követő esztendőben, Trattner és Károlyi nyomdája bocsátott közre. A könyvet *Illés* és *Szekrényessy* »magyarázák« azaz fordították, de a szerző megnevezése nélkül; kétségtelen azonban, hogy a szerző *Montbel* gróf, kinek *Le duc de Reichstadt* czím alatt Párisban, 1833-ban kiadott életrajzi munkája mindeddig főforrása volt azoknak, kik Napoleon fia történetével foglalkoztak vagy róla írtak. Érdemes a megjegyzésre, hogy a magyar fordítás mily gyorsan elkészült s még abban az évben (1833) kikerült a sajtó alól. *Szerk.*

Az iparművészet könyve. A Magyar Iparművészeti Társulat megbízásából szerkeszti *Ráth György.* Első kötet. Budapest. 1902. Athenaeum kny. Nagy 8-r. VII, 532 l. 91 műmelléklettel és 287 szövegképpel.

Az iparművészetek minden ágát felölelő *könyv*-nek megjelent az első kötete. Az a czél, melyet a *Századok*, mint a Történelmi Társulat közlönye, maga elé tűzött, nem engedi, hogy részletesen, fontosságához mérten méltassuk ezt a maga nemében úttörő munkát, az elsőt, mely kimerítően ismerteti magyar nyelven a kis művészetek különféle technikáit, de legalább főbb vonásaiban kötelességünk beszámolni róla. Annál inkább, mivel azon nagy szerepnél fogva, melyet a műipar alkotásai mindennapi életünkben játszanak, s a műizlés azon fokozatos fejlődése miatt, melynek eredményeként a szép iránti fogékonyságunkat érvényre akarjuk juttatni a legközönségesebb tárgyakon is: a modern ember figyelme mindinkább ráirányúl a kis művészetekre, s az utolsó párisi kiállításon a nagy művészetek alkotásait magába foglaló *Grand Palais*-val szemben ott emelkedett az iparművészetek palotája, a *Petit Palais des beaux arts.*

Az előttünk fekvő kötet egy általános tájékoztató bevezetés után, melyben Gróh István a művészi stilusok fejlődését rajzolja, s Marczali Henriknek a magyar iparos osztály fejlődéséről beszámoló áttekintése után, négy fejezetben az éremmel, a pecsétekkel, a mozaikkal és a sokszorosító művészetekkel ismertet meg. Minden fejezet más-más író tollából került ki, de — s ez talán nem a véletlen, hanem a tervszerű szerkesztés érdeme — mindegyik egy nyomon halad. Történeti szempontból tekintve tárgyukat, a műipar egyes ágainak megrajzolják a fejlődését, bemutatják, mint változtak megalakulásuktól kezdve a jelen korig, s különös figyelmet fordítanak arra, hogy az egyes iparágak technikai eljárásaival megismertessék a laikus olvasót. Ez a másik nagy érdemük.

A kötet beosztása egy kissé aránytalan. A két első fejezet, valamint Áldásy Antalnak a pecsétekről és Lyka Károlynak a mozaikról írt fejezete rövid, 30—40 lapos közlemény, míg Éber László és Czakó Elemér a sokszorosító művészetről 140, Ráth György pedig az éremről 240 lapon értekezik. Igaz, hogy e két ága az iparművészetnek jóval jelentősebb mint a másik kettő, s rászolgált a részletes bemutatásra, de különösen az utóbbi meghaladja azt a mértéket, mely egy ilyen összefoglaló munka keretén belül megilletné. Mind a két tanulmány nagy tudással, az irodalom fölhasználásával és az anyag teljes ismeretével van megírva; azoknak, a kik alaposan akarnak megismerkedni a tárgygyal, igen jó segédeszközök e dolgozatok, de

egyik sem laikus olvasónak való. Külön is kiemeljük itt Ráth György érdekes tanulmányát, mely egész könyvvé bővülve, tanulságot tesz arról a lelkes érdeklődésről és szorgalomról, melylyel az Iparművészeti Társulat elnöke tárgyát kisérte. Itt, szóval, nem lehet kellőleg méltányolni; 'az érdeklődő, a kit a körülmények úgyis ráutalnak erre a műre, meggyőződhetik szavaim igazságáról.

Nem tartjuk a kötetbe valónak Marczali czikkét. Érdekes a tárgya, különösen a mi szemünkben, de annyira kulturtörténeti, hogy már az iparművészet körén kívül esik. Annál inkább, mert csak a magyarországi iparos-osztály helyzetével foglalkozik, a külföldi iparosok sorsáról pedig hallgat, holott a könyv az iparművészetet a maga egyetemes voltában tárgyalja. Épen így Lyka Károlynak túlságosan vázlatos fejtegetései a mozaikról, jobban illenének a nagy művészetek történetébe, mert a mozaik-technika, különösen míg virágzott, első sorban nem dekorativ, hanem művészi jellemű és hatású volt. Rövid és nem elég alapos a stilusokról szóló tájékoztató. Hézagos, és ahoz a hatalmas anyaghoz képest, melyet a három kötetre tervezett munka nyujt, nagyon ingatag keret. Egy pár állítása meg egyenesen kihívja a kritikát. A korinthusi oszloprend typusául egy sima római-korinthusi, csatornázás nélküli oszlopot mutat be (5. kép), a Pantheont, a római építés egyik legjellemzőbb alkotását, meg sem említi, a barokk szobrászat megteremtőjének Michel Angelót mondja stb.

A szöveg illusztrálására nagyszámú és igen szép kivitelü kép szolgál. Éber László czikkéhez és az *Érem* czímü fejezethez készültek a legsikerültebbek. Nem tudom, itthon készültek-e e reproductiók? ha igen, dicsőségére szolgálnak a hazai sokszorosító iparnak. —R.

Manlius János. Adalékok a magyarországi nyomdászat és könyvkereskedelem történetéhez. Irta *Sennowitz Adolf.* Budapest, 1902. Pallas r. t. kny. Kis 8-r. 95, 2 l.

E könyvecske utolsó előtti lapján a következő megjegyzés olvasható: »Nem győzöm ismételni azon forró óhajtásomat, hogy a hivatásos szaktörténeti búvárok necsak napvilágra hozzák a roppantúl szétszórt s nehezen hozzáférhető rejtekhelyeken lappangó, idevonatkozó adatokat, hanem hogy azokat a mai előrehaladott bibliográfia és szaktörténelem követelményeihez képest, no meg a szerénységem (!) által e dolgozatommal *inaugurált új irányban* kritikailag fel is dolgozzák.«

Megpillantva e sorokat, kétszeres érdeklődéssel s nagy várakozással kezdtem a munka olvasásába, mint barátja azok-

nak a helyes irányú mozgalmaknak, melyeket a bibliographia terén újabb időben hazánkban észlelhetünk.

De sajnos, várakozásomban csalódtam, a mit — a menynyire terünk engedi — e helyen röviden jelezni akarok; bár a téves tanok elterjedésének meggátlására kivánatos volna, hogy valaki tüzetesen megbírálja e könyvet, melynek írója magát lépten-nyomon »laikus szakíró«-nak nevezi, feledve, hogy a ki *szakíró*, az nem *laikus*. Sennowitz úr mindenesetre laikus, a mint könyve is igazolja, s épen ezért elkövetett hibáit és tévedéseit előre meg kell bocsátanunk.

Számos téves nézete közül csak kettőre kivánok rámutatni; arra a kettőre, melyre — úgy látszik — az általa »inaugurált új irány« megkezdését alapítja.

A szerző Manlius Jánosról, Huszár Gálról, Hoffhalter Ráfaelről és fiáról Hoffhalter Rudolfról, Bornemisza Péterről stb. azt akarja bebizonyítani, hogy ezek nem voltak *vándornyomdászok*. E tekintetben hivatkozik Faulmannra s más német szakírókra, kik a németországi vándornyomdászokról azt irják, hogy ezek leginkább *armer wanderbursch* módjára tengődő, helyzetükkel visszaélő, becstelen életet folytató, dologkerülő emberek voltak. A német nyomdászat történetében lehetnek ily alakok, de a magyar vándornyomdászok életében e vonásokat hiába keressük, sőt kevés alaposságot árúl el, a ki így vélekedik a XVI-ik század e munkásairól. A magyar vándornyomdász azért változtatja helyét, mert a protestantismust szolgálja s a nyomda-termékek tendentiája következtében nem is maradhat egy helyen. Azt hiszem, e körülmény eléggé megvilágítja a költözködés okát, s a szerző minden »inaugurálása« mellett is megmaradnak a régi magyar typographusok — mint őket elismert szaktekintélyeink (a megtámadottak) már régóta nevezik: *vándornyomdászok*-nak.

A szerző másik alapos tévedését is könnyű észrevennünk. Ballagi Aladár a magyar nyomdászat történetéről írt úttörő munkájában (65. l.) azt írja, hogy »a czímlapokon említett nyomdahelyeket nem kell mindig szószerint venni.« Mikor Ballagi ezt megjegyzi, szükségesnek tartja ennek felemlítését, mert Denis Mihály, Folkenstein, a Németujváron nyomatott *Körösztyéni tudománnak rövid summája* cz. munkát Világosvárában készült nyomdaterméknek mondták, szószerint véve a czímlapon említett *Velágos Vár*-at. Hogy miért nevezték 1582-ben Németujvárt *Világosvár*-nak is? e kérdést — úgy vélem — nem lenne nehéz levéltári kutatások alapján eldönteni. De egy ilyen koholt nyomdahelyből nem szabad azt következtetni, hogy Sicz és Sárvár is többízben csak azért szere-

pelnek a címlapokon mint nyomdahelyek, hogy ezzel a könyvrevisorokat félrevezesse a nyomdász: Manlius János.

A szerzőt ez állításra az késztette, a mit Weller *Die falschen und fingirten Druckorte* cz. repertoriumában (I. köt. 11. l.) ír, hogy »Schützing in Hungern« csak címleges nyomdahely. Weller munkáját ismerve, mondhatjuk, hogy abban több téves adat van, a mit azóta a bibliographia megdöntött, és bizony gyönge alapra épít szerzőnk, mikor ilyen minden indokolás nélküli adatot igyekszik céljaira felhasználni.

Rosszúl okoskodik akkor is, mikor azt állítja, hogy Magyari vitairata: *Az országokban való sok romlásoknak okairól*, — nem Sárváron, hanem Keresztúron készült. Helytelenül következtet, mikor azt hozza fel, hogy e könyvben azért van oly sok sajtóhiba, mert Magyari nem volt Keresztúron. Magyari határozottan mondja vitairata előszavában, hogy »hol hon nem lételem s hol betegségem miatt az corrigálást másra kellett bíznom.« Ha más okok is járultak volna a sok sajtóhiba becsúszásához, Magyari ezt nem hallgatta volna el.

Végül még egyet. Manlius a Heltai Gáspár *Vigasztaló könyvecskéjét* Zipnik Tamás tótországi főharminczadosnak és Koronghi Benedek ellenőrnek ajánlotta. Ez bizonyítja, hogy ő a vámtisztekkel is jó barátságban élt s a revisorok körében is megvoltak összeköttetései, mert különben ma nem ismernénk e sokat költözködő nyomdászunktól annyi könyvet.

A szerző azért esik oly sok tévedésbe, mert puszta feltevésekkel áll elő. Jobban tette volna, ha inkább új anyag után kutat a dunántúli levéltárakban s ezen az úton iparkodik növelni munkájának azt az érdemét, hogy a Manliusra vonatkozó adatokat meglehetősen összegyüjtötte s forrásaikat megjelölte. A hol másol, elég jól másol, ha nem is a modern bibliographia minden követelményének megfelelően. Ennyit szívesen feljegyzünk a szerző irodalmi működésének elismeréseül. NAMÉNYI LAJOS.

Adatok a marturina történeti fejlődéséhez. Oklevelek alapján írta *Sindelár József.* Esztergom, 1900. Buzárovits Gusztáv kny. 8-r. 55 l.

E munka csak adatokat akar szolgáltatni tárgyához s befejezésében a szerző maga elismeri, hogy még e tekintetben is sok a teendő, s a ki a tárgyalt kérdésre vonatkozó anyagot összegyüjtené, az elmondhatná, hogy »a kezdet végére ért.« Szükségesnek tartja az okleveles anyagnak eredetiben való vizsgálatát, de maga csak kiadott oklevelek alapján dolgozott, és jóllehet az országos levéltárban is kutatott, csupán egy eddig kiadatlan oklevelet használt fel.

Az amúgy is bonyolult kérdés megoldását igen megnehezíti az adatok ritkasága, fogyatékossága és gyakran homályossága. Ily körülmények közt jó szolgálatot tesz a szerző, midőn legalább az ismert anyag alapján igyekszik több oldalról megvilágítani a marturina kérdését.

Maga a dolgozat négy részre oszlik. Először a *nyestadó* fogalmát keresi és rámutat annak szerepére a szláv népeknél; azután körvonalozza a marturinának Kálmán király által Szlavóniára nézve megállapított rendszerét, ide véve a következő évszázad adatait is; majd áttér az 1222—1351 közt keletkezett immunitásokra s végű lismerteti Nagy Lajos törvényét kapcsolatban azon intézkedésekkel, melyekben királyaink a XV. század végéig az adó ezen nemével foglalkoztak.

A *marturina* — szlávúl *kunovina*, magyarosan *nyestalia* — a szláv népeknél általánosan elterjedt adónem volt, melyet az oroszoknál és lengyeleknél is megtalálunk, de míg amazoknál az adóalap az évi *productum* mennyisége s az adózás százalékos, Szlavóniában a magyar jogszokás szerint az adóalap a lakott föld: a *mansio*. A vadászattal foglalkozó nép régi adójának nevezete tehát a megváltozott gazdasági és adózási viszonyok közt is fenmaradt, sőt lehet, hogy már nem is nyestbőrben fizették, mert II. Endre király Kálmán intézkedéseire való hivatkozással, bizonyos jobbágyai részére a marturinát mansionként 12 frisaticusra szállította le.

Eleinte az egész nép, a nemesség is fizette a marturinát, de az aranybulla után jövő korszakban kezdenek az immunitások szaporodni. A király felmenti nemeseit a marturina fizetése alól s ez adót már csak a jobbágyságtól követeli, sőt a jobbágyok adójáról is gyakran lemond, a földesúr, különösen pedig az egyházak és első sorban a zágrábi püspökség javára. Igy a király jövedelme a szlavóniai nyestadóból folyton csökken s Nagy Lajos 1351-ben az egész szlavóniai nemességet felmenti ez adó fizetésének terhe alól. Szerepel még ez az adónem II. Ulászló koráig, bár ekkor már igen csekély összeget tesz ki, — ettől fogva azonban helyét a szlavóniai királyi jövedelmek közt a harmínczad és a királyi só-vám pótolja.

A marturina kétségtelenül egyike a régi magyar gazdaság- és jogtörténet legérdekesebb kérdéseinek, s ezért Sindelár dolgozatát némi hézagai mellett is méltányolnunk kell. E dolgozat útmutatásai szerint a további kutatás iránya nagyjában ki lévén jelölve, remélhetjük, hogy a kérdés még homályos oldalaira is nemsokára világosság fog derülni. —r —n.

TÁRCZA.

KŐSZEGIEK S NEM NÉMETUJVÁRIAK.*)

Bizonyára többeknek föltünt, hogy *A magyar nemzetségek* stb. cz. művemben a Héder-nembeli II. vagy máskép Nagy Henriket és leszármazóit történetíróink többségével ellentétben nem *Németujváriak*-nak, hanem *Kőszegiek*-nek írom. Érzem, hogy köteles vagyok ezen eltérést megmagyarázni, annál is inkább, mivel nagyon jól ismerem Pór Antalnak a *Németujvári* elnevezésre adott szavazatát [1]) s méltatlan dolog lenne a magyar történelem oly derék munkásának véleményét és okait szóra sem érdemesíteni.

Idézzük csak emlékezetünkbe röviden Németujvár történetét.

II. Gyécse (Gyejcsa) király idejében két német lovag testvér érkezik hazánkba. A király Győrtől nyugatra, a Szigetközben ad nekik szálláshelyet, hol ők favárat építenek, a melynek emlékét Hédervára ma is őrzi. Ezenkívül az ország régi gyepüjén túl is adott nekik egy darab lakatlan földet, melynek középpontja egy *Küszen* vagy *Küszin* (Quizun, Kyscen, Quizin) nevű hegy vala. E hegyen a testvérek egyike, Wolfer, 1157-ben benedek-rendi monostort alapított.[2]) Kézainak abbeli állítása, hogy Wolfer a favárat is *Küszen* (Kiscen) hegyére építette és azután épített ott monostort,[3]) merő tévedés, mert maga az alapító Wolfer világosan mondja 1157-iki oklevelében, hogy monostorát »in loco inhabitato et solitario« építette. Már pedig a hol vár van, az nem lakatlan és magános hely.

A küszeni monostort III. Béla király megszüntetvén, várrá alakította át s lett a monostorból *Németujvár*. A volt monostor

*) Feleletül Pór Antalnak föntebb a 315. lapon 1. sz. alatt olvasható jegyzetére.

[1]) *Századok*, 1888. 252—255. ll.

[2]) Hist. Hung. Fontes Dom. II. 130. — A pan[illegible]ság története, I. 603—604. — *Fejér*: Cod. Dipl. II. 144

[3]) Hist. Hung. Fontes Dom. II. 94.

kegyurait a király a kapornaki monostor kegyuraságával, főapátságát, a pannonhalmi monostort pedig igéretekkel kárpótolta. Az új várat az 1225—1235 években II. András király ajándékából Csák I. Demeter bírta.[1]) De IV. Béla visszavette azt s 1263-ban »pro nostra et nostrorum personis specialiter electum«-nak nevezi.[2]) Az 1291-iki békekötés is királyi várnak ismeri Németujvárt (novum castrum in comitatu Castriferrei, quod Guzink vocatur, restituatur domino regi simpliciter et de plano), ellenben az osztrákoktól megvívott többi Vas- és más vármegyei várakat lerombolandóknak rendeli.[3]) A XIV. század elején, a fejetlenség korában, Németujvár Iván nádor fiának Farkas Jánosnak kezére került, de 1328 előtt visszaadta (restitutum est) a királynak[4]) s ezzel is Németujvárnak királyi vár voltát elismerte.

Mint ebből látjuk, Németujvárat II. (Nagy) Henrik és leszármazói jogosan soha sem bírták, nem is ők építették.

Ha mármost II. (Nagy) Henriket és leszármazóit *Németujváriak*-nak nevezzük, csupán azért, mert ósük akkor, mikor még e hely más nevet viselt, ott monostort épített, akkor épen olyan hibát követünk el, mintha pl. a régi *Zódi* családot most *Schöndorfi*-nak neveznők el, mert Zódi helyén jelenleg Schöndorf áll; vagy hogy még régibb esetet vessünk föl, mintha egy XV. században élt *Nyárhidi* család nevét most *Érsekujvári*-ra változtatnánk, mert Nyárhid helyére a XVI. században Érsekujvár épült.

Nevezik némelyek II. (Nagy) Henrik leszármazóit *Güssingi* grófoknak is. De ez sem helyes. Mert igaz, hogy *Németujvár* német neve, *Güssing*, a *Küszen-* vagy *Küszin*-ből alakult, ámde furcsa volna, ha valaki a *Bazini* grófokat *Pösingiek*-nek írná, csak azért, mert a németek Bazin-ból Pösing-et faragtak.

Ennélfogva csak a *Küszeni* vagy *Küszini* név volna némileg elfogadható, mert Küszen néven e hely, bár rövid ideig, II. (Nagy) Henrik ősét illette. Ámde ennek is ellene szól az a körülmény, hogy a magyar családok vezetékneveiket nem birtokaikról, hanem lakóhelyökről vették, már pedig Küszen nem volt lakóhelye Wolfernek vagy utódainak.

Lássuk mármost, mi köti II. (Nagy) Henriket és ivadékait Kőszeghez?

Először is bizonyos, hogy Kőszeg városát II. (Nagy) Henrik alapítá, fia Iván pedig szabadalmakkal gyarapítá.[5]) — Bizonyos továbbá, hogy 1270-ben II. (Nagy) Henrik várai között első helyen

[1]) A pannonhalmi főapátság tört. I. 335. 663. 758.
[2]) Hazai Okmt. VII. 85. — Hibásan *Fejér* id. m. IV. 3. 115.
[3]) *Fejér* id. m. VI. 1. 182.
[4]) Anjoukori Okmt. II. 344—345.
[5]) *Fejér* id. m. VIII. 3. 279.

Kőszeget említik,[1]) sőt az is bizonyos, hogy 1270—1271-ben ő Kőszegen lakott, mert a királyi kanczellária világosan vádolja II. (Nagy) Henriket, hogy hazaárulása után egyik végvárából (de quodam castro suo finitimo Kuzeg vocato) sok dúlást-fosztást tett V. István király hívein.[2]) — 1277-ben Kőszeget, mint II. (Nagy) Henrik fiainak várát említik.[3]) — 1289-ben, 1296-ban és 1316-ban, midőn II. (Nagy) Henrik ivadékainak féktelenkedését meg akarják törni, Kőszeget ostromolják és vívják meg, 1326-ban pedig végleg elveszik tőlük.[4])

Vajjon tehát nincs-e összeforrva több mint félszázadon át Kőszeg vára és városa II. (Nagy) Henriknek és ivadékainak sorsával? Nem jogosan nevezzük-e tehát őket *Kőszegiek*-nek, mikor e név cselekvésük színhelyét, lázadásaikat, hatalmukat annyira szemünk elé állítja?

Tudom, hogy ezt mások is könnyen belátják, de ellenvetik, hogy az egykorúak mégis csak jobban tudták, hogyan nevezték e főurak magukat, s lám, ők a *Güssingi* nevet jegyezték föl!

Kik azok az egykorúak? Bajor és osztrák németek. Az altaichi évkönyvek írják II. (Nagy) Henriket így: *quidam comes Henricus de Guzzing;* és egy pettaui, ferencz-rendi guardián írja II. Henrik szépunokáját *Güssingi András*-nak.[5])

Nem mondom, hogy a külföldi írókat teljességgel megvessük, de a magyar személy- és helynevekre nézve minden esetre kötve higyünk nekik. Itt még az is óvatosságra int bennünket, hogy épen II. (Nagy) Henrik és András bizonyosan Kőszegen laktak és semmi közüket sem tartották Güssinghez azaz Németujvárhoz.

Vizsgáljuk meg csak, mit csinált a bajor és osztrák német, ha a magyar *Kőszeg* nevet kellett leírnia.

Tudvalevő dolog, hogy a dunántúli magyarok, a kikkel az osztrák és bajor szomszédok első sorban érintkeztek, Kőszeget *Küszög*-nek ejtik, s már a régi magyar írók is ugyancsak küzködtek, mikor e nevet a latin nyelv betűivel kellett leírniok. A magyarok is hol *Kuszug*-nak, hol *Kuzeg*-nek, hol pedig, és ugyan elég gyakran, *Kuzyg*-nak írják, sőt mivel a Fejérnél (Cod. Dipl. V. 1. 116. l.) előforduló *Keuszeg* az eredeti levélben *Kuszeg*-nek van írva.[6]) 1432-ig nem találok olyan eredeti levelet, mely *Kőszeg*-et

---

[1]) *Wenzel:* Árpk. Uj Okmt. XII. 74.
[2]) Hazai Okmt. VI. 184.
[3]) U. o. V. 57.
[4]) *Szabó Károly:* Kun László, 166—167. — *Fejér* id. m. VII. 2. 196. — *Wenzel:* Árpk. Uj Okmt. V. 205. — Zichy-Okmt. I. 160. — Hazai Okmt. I. 121.
[5]) Idézi őket Pór Antal: *Századok*, 1888. 254. l.
[6]) V. ö. *Wenzel* id. m. V. 249.

Kewzeg-nek írná. Tehát a régi időben a *Küszög* név volt inkább járatos, mint a *Kőszeg*.

Lássuk mármost, mit csinált a német, ha neki kellett a *Küszög* nevet leírnia?

Először is a név elején álló *k* hangot átváltoztatta *g*-re, épen úgy, mint mikor *Körmend*-ből *Gyrment*-et,[1]) *Kátá*-ból *Gátá*-t csinált. Azután a második tag *ö* hangját átváltoztatta *i*-vé, mint a hogy az ő ajkán *Köpcsé*-ből *Kittse*, vagy *Ilmöcz*-ből *Illmicz* lett.[2]) Ekként a német a magyar *Küszög* nevet *Guesig*-nek értette és — ha kellett — írta is. Hogy pedig ez nem csupán a mi sejtésünk, hanem hogy valósággal így történt, arra bizonyságúl idézünk egy 1342-iki oklevelet, melyet az egyik küszögi (kőszegi) várnagy német íródeákja írt. E német íródeák, urát »Michahel dictus Beschenew castellanus de *Guessig*«-nek írja. Mivel e levélben a várnagy a borsmonostori vagy kedhelyi apátság jobbágyainak biztosít a Répcze (Rebenze) folyó mentén vámmentességet, kétség sem lehet felőle, hogy a *guessig*-i várnagy alatt a kőszegit kell érteni, s mivel az íródeák alább is Kedhelyt *Gethel*-nek, Laczkfi Istvánt »Stephanus filius *Latzg*«-nak, a kőszegi polgárokat ismét »cives de civitate *Gussig*«-nak írja,[3]) arra sem lehet gondolni, hogy merő tévedésből írta volna *Küszög*-öt (Kőszeget) *Guessig*-nek és *Gussig*-nak. Következetesen és tudatosan használja a magyar *k* hang jelzésére a *g* betűt, mert ő a *Küszög* (Kőszeg) nevet *Guessig*-nek azaz *Güssig*-nek hallotta, mondotta és írta is.

De ezenkívül az osztrák és bajor németnek még egy tulajdonságát kell szem előtt tartanunk, s ez az, hogy nagyon szereti az *ing* végzetű helyneveket. Bécs körül majd minden helynév *ing*-gel végződik, — sőt nálunk Magyarországon is *Csepreg* nevéből *Tschapring*-ot csinált a német.

Alkalmazzuk mármost az osztrák német nyelvnek ezen hangtörvényét az oklevélileg bebizonyított (*Küszög*-öt. *Kőszeg*-et jelentő) *Guessig*, *Gussig* névre: lesz belőle *Guessing*, *Gussing* azaz *Güssing*.

Kisül tehát, hogy a XIII. és XIV. századbeli bajor és osztrák németek nyelvén a *Güssing* név nem Németujvárat, hanem *Küszög*-öt, azaz Kőszeget jelentette, vagy legalább azt is jelenthette!

Ezzel véget vethetünk annak a félreértésnek, melyet nálunk magyaroknál a német írásmód okozott. Hiszen a németek sem állítják, hogy II. (Nagy) Henrik és ivadékai olyan várról nevezték volna magukat, a melyhez semmi közük nem volt; ők is csak

[1]) Egyháztörténelmi Emlékek a hitújítás korából, I. 504. l.
[2]) *Csánki*: Magyarország tört. földr. III. 680, 674, 612.
[3]) Sopron vm. Oklt. I. 171.

a magyar *Küszög*-öt (Kőszeget) akarták jelezni II. (Nagy) Henrik fészke gyanánt, s nem tehetnek róla, hogy a német fülnek és nyelvnek megfoghatatlan helynevet *Güssing*-nek ejtették ki és így is írták le. KARÁCSONYI JÁNOS.

KÉT GYŐRI BENCZÉS TANÁR MINT KÖNYVREVISOR 1847/48-BAN.

Ismeretes dolog, miként volt szervezve Magyarországon a censura. Volt egy központi főhivatal, alatta voltak a vidéki gócz-pontok, melyeknek élén a tankerületi főigazgatóságok állottak. Ezekhez futottak össze, továbbítás végett a kerületeikben lévő revisori, vagyis könyv- és hirlapbíráló fiókhivatalok jelentései s viszont a fiókhivatalok innét kapták a felsőbb helyről szétküldött utasításokat és rendeleteket. Joghatóságuk a főigazgatóknak a revisorok fölött nem volt. Székhelyeiken is, melyek csak ott voltak, a hol bölcseleti és jogakadémiák, nem ők, hanem rendesen valamelyik akadémiai tanár töltötte be a revisori állást.

Igy volt ez Győrött is. A harminczas és negyvenes években *Csacskó Imre* jogtanár revisoroskodott 1847 nov. 19-ig, mikor a király a központi könyvbíráló hivatal ülnökévé nevezte ki. A megüresedett hivatalt *Deáky Zsigmond* fölszentelt caesaropoli püspök, tankerületi főigazgató, ideiglenenesen *Stanke Leander* akadémiai benczés [1]) tanárra bízta. Stanke nem sokáig volt helyettes revisor.

Az 1847 év elején *Kovács Pál* győri orvos és jónevű iró, *Hazánk* czímű kereskedelmi és szépirodalmi lapot indított. Ennek a lapnak decz. 21-iki 151-ik számában *Karády Ignácz* laptudósító az *Országgyülési levelek*-ben a következőket irta hírül Pozsonyból: »Tegnapelőtt majdnem nagy baj történt. Egy ifju legjobb lélekkel szivarozott s történetesen épen arra sétált, a hol tisztet őriz a katona. Miután az egész városban szabad a füstölés, itt is azon szabadsággal szivarozott az ifju, de az őr minden előleges megintés nélkül kiütötte szájából a szivart. A goromba támadás természetesen felingerlé az ifjut s így nem csoda, hogy első tüzében nyakon fogá a katonát; erre a katona elkiáltván a *Queraus*-t, fegyverre kelt vagy 15 darab fika s kisérni kezdék az ifjut a városház felé. E látványra összecsődült a közönség és ifjuság, és lőn nagy zaj és lárma. Utközben egyik igen érdemes követ megtudván a véletlen esetet, kéré a katonákat, hogy bocsássák szabadon az ifjut, de ezek nemcsak szabadon nem bocsátták, hanem hogy embertelen bánásmóduk még inkább kitünjék,

[1]) A győri akadémia bölcseleti karát 1816-tól fogva a benczés rend látta el tanárokkal.

egy otromba frájter szuronyát emelé a követre s kétszer döfött feléje (!!!), mely döfés, ha egy zsidó kiparérozása közbe nem lép, a legszerencsétlenebb következést vonhatta volna maga után. Az ifjuság azonnal futott a fölovászmesterhez, kit az úton kapván elő, megállíták kocsiját s kérék, hogy igazítsa rendre a dolgot; és szerencse, hogy a fölovászmester parancsára szabadon bocsáttaték az ifju, mert a nagy tömeg annyira érdekeltetve érezé magát, hogy kész lett volna összeaprítani a bakancsot, melyet mi csak azért hizlalunk, hogy önkénynyel gyakorolja felettünk durvaságát.«

A czikk tudtára esett a kir. helytartó-tanácsnak. Deczember 28-án 51,686. sz. alatt leírt a főigazgatónak. — »A győri *Hazánk* czimű kereskedelmi és szépirodalmi lapnak közelebbi számában — így szól a leirat — a legfelsőbb helyütt megállapított előrajz határozott körét túhaladólag s a fennálló lapbírálati szabályrendeletek ellenére engedélyezett czikkek, jelesen a 151. szám 603—4. lapjain *Országgyűlési levelek, VII.* czím alatt egy szintúgy tartalmára, mint előadási modorra nézve botrányos czikk közöltetvén, — a nagyméltóságú helytartó-tanács — ezen főigazgatóságot oda utasítja, hogy az illető helyettes lapbírálót, *Stanke Leander* tanárt könyvvizsgálói s illetőleg lapbírálói teendőitől *haladéktalanúl felmentse* s azoknak ideiglenes ellátásával *Simon Zsigmond* akadémiai (benczés) hitszónokot és tanárt helyettesképen bízza meg, s emez állomásnak állandóúl leendő betölthetése végett hármas kijelölést terjeszszen fel. Végre pedig az emlitett lap szerkesztőségének e részben többszöri kihágásait, nevezetesen pedig a 151-ik számú lapba felvett s a csász. kir. katonaság irányában sértő és gúnyos czikk beiktatását azon felsőbb hely nevében komolyan rosszalván, azt az alaprajz legszorosabb megtartására *szabadalma elvesztése fenyegetésével* is szigorúan intse.« [1]) A hazafias érzelmű *Deáky* főigazgató kénytelen-kelletlen eljárt dolgában. Stankéval tudatta fölmentését, Kovács Pál szerkesztőnek pedig megírta a leiratnak őt leczkéztető részét.[2])

Nagy volt a helytartó-tanácsban a felháborodás és megbotránkozás. 1848 január 4-én 1336. sz. alatt új leirat érkezett. Ebben a helytartó-tanács meghagyja Deáky főigazgatónak: nyomban és komolyan utasítsa a *Hazánk* szerkesztőségét, hogy a főigazgatóság által tüstént küldje fel kéziratban az »elferdítéseket s a polgári és katonai rend közt való jó egyetértést háborító és izgató kifejezéseket« magában foglaló czikk megigazítását, ille-

[1]) A Győr-kerületi tanulmányi kir. főigazgatóság latin iskolák ügyében vezetett jegyzőkönyve 1847/48 évi folyamának 90. sz. darabja.

[2]) U. o.

toleg visszavonását.[1]) A főigazgatótól felszólított Kovács Pál rögtön beadta módosító és visszavonó iratát. Deáky felküldte.[2]) Január 18-án 2731. sz. alatt megjött rá a válasz: »Azon czikk a szerkesztőnek visszaborított levelében foglalt szavakkal a *Hazánk* legközelebbi számában visszavonassék s ugyanazon számnak egy példánya innét tüstént felküldessék.« [3]) Kovács Pál január 20-án a 163. szám mellékletének egyik sarkában — alig akadni rá — közölte a visszavonást: »Lapunk mult évi 151-ik számában érintett pozsonyi eseményt illetőleg, későbbi hiteles adatok szerint, annak leirását elferdítettnek s alaptalan kútfőből származottnak kell nyilvánítanunk; a levélben előforduló kifejezésekért pedig, bár azokat magunkéinak el nem ismerjük, az illetők szíves bocsánatát kérjük. A szerkesztőség.« Az ügy hírlapi oldala ezzel el volt intézve.

Mily vért szült Stanke elcsapása tanártársaiban, azt szépen mutatják az alábbiak.

A kínos eset után Deáky főigazgató a helytartó-tanácsi leiratnak megfelelőleg *Simon Zsigmond* akadémiai benczés hitszónokot és tanárt bízta meg ideiglenesen a revisori teendőkkel. Simon elfogadta a megbízást, de csak kénytelenségből, mert rögtön beadta a helytartó-tanács elé terjesztendő abbeli kérvényét, hogy őt »gyengélkedő egészsége miatt eme terhes hivataltól *mielőbb* mentsék föl.« De nemcsak Simon Zsigmond, hanem az egész tanári kar is kimutatta, hogy a Stankén elkövetett méltatlanság miatt sértve érezte magát. Félremagyarázhatatlan jelét adták sértődésüknek. A helytartó-tanács — mint láttuk — már az 1847 nov. 19-iki leiratában felszólította a főigazgatót, hogy az üresedésben levő könyv- és lapbirálói állás elnyeréséért pályázók nevét mentől előbb terjeszsze föl. Ugy ám, de míg régebben négyen-öten is pályáztak erre az állásra, most egyetlen egy sem akadt sem az akadémiai, sem a gymnasiumi tanárok közül. Erre a főigazgató, kit Stanke esete szintén bántólag érintett, a következő bátor hangú jelentést tette a helytartó-tanácsnak: »Az üresedésbe jött könyvbirálói fáradságos és súlyos állomásra senki sem jelentkezvén, hármas kijelelést fel nem terjeszthet; véleményét pedig e tárgyban akkép nyilvánítja, miszerint eme terhes és *becsület veszélyeztetéssel* járó hivatal csak úgy lehetend kellőleg ellátva, ha az illő fizetés mellett, nem mellékes, hanem önálló hivatallá alakíttatik.«

Mivel nem akadt pályázó, a népszerűtlen hivatal Simon Zsig-

[1]) U. o. 91. és 92. sz.
[2]) U. o. 94. sz.
[3]) U. o. 96. sz.

mond nyakán maradt. Ekkor már kedvezőtlen idők jártak a censurára; a revisoroknak bölcs és tapintatos magatartást, okos megalkuvást ajánlott a helyzet kényessége. Simon Zsigmondban volt annyi élelmesség, hogy könnyen feltalálta magát a bonyodalmak közepette. A márcziusi napok alatt állotta ki a próbát. E hónap 13-án Bécsben kiütött a forradalom. Metternichet megbuktatták, elkergették; megdöntötték a korlátlan uralmat, kikiáltották a sajtószabadságot. Másnap, részben ez események hatása alatt, a Pozsonyben együttülő magyar országgyűlés is fölvette Kossuth indítványára a király elé terjesztendő felirati javaslatba a sajtószabadságra vonatkozó kívánalmat. Ezt, valamint az országgyűlés egyéb határozatait s a pozsonyi ifjuságnak és polgárságnak az országgyülési eseményekkel kapcsolatos mozgalmát *Karády Ignácz*, élénk szinezéssel, még aznap (márcz. 14.) megírta a győri *Hazánk*-nak. Levele elején arra szólítja fel Kovács Pál szerkesztőt, hogy »mivel sok más üdvös reform mellett a sajtószabadságot a legtisztább lényegében mind a két tábla közös egyhangú beleegyezésével kivívtuk, — azért joggal reménylem és kívánom, hogy jelen tudósitásom változatlanúl nyomassék ki, mit ha a censor engedni vonakodnék, ön, tisztelt szerkesztő úr, mint lapjának ezutáni szabad szerkesztője, a censori önkény megvetése mellett minden felelősségi teher nélkül bátran kinyomathatja, kiadhatja.« [1])

Kétségtelen dolog, hogy a tudósító, Karády, öröm-mámorában túloz és többet mond a valóságnál, mert a sajtószabadság kivánalmának fölvétele a felirati pontok közé, még nem jelenti a fennálló censura eltörlését. — *Kovács Pál* szerkesztő fogós helyzetbe jutott a levél közlését illetőleg. Jól tudta, hogy a sajtószabadság nincs annyira, mint Karády írta elragadtatásában, s ezért átlátta, hogy a czikket a lapbíráló hivatal megkerülésével nem közölheti. Mivel pedig attól is tartott, hogy a még el nem törölt jogi állapotok rovására írt czikket a revisor aligha engedi kinyomatni, ügyes kisegítő módot eszelt ki. A levelet először kivitte a város közönsége elé és több helyütt felolvastatta. Győr népe óriási lelkesedéssel és tetszéssel fogadta s hallgatta a hangzatos tartalmú levelet. Kinyomását is követelték. E jól kigondolt s véghezvitt előzmények után jelent csak meg Kovács Pál szerkesztő a levéllel a revisori hivatalban. *Simon Zsigmond* látva a helyzetet,[2]) »nagyobb zavaroknak megelőzése okáért« megengedte a tudósítás közlését.[3]) Márcz. 16-án meg is jelent a kérdéses czikk.[4])

[1]) *Hazánk*, 1848. 187. sz.

[2]) Valószínünek látszik, hogy Simon és Kovács már előzetesen megbeszélték az egész eljárást.

[3]) 1847/48. főigazg. jegyzőkönyv, 157. sz.

[4]) *Hazánk*, 1848. évf. 187. sz.

Deáky főigazgató kötelességéből folyólag mindjárt értesítette az eseményről a helytartó-tanácsot, a revisor eljárását a helyzet nyomasztó és követelő voltából magyarázva meg.[1]) A helytartó-tanács a rohamosan fejlődő politikai események hatása alatt hallgatással mellőzte az ügyet. — Különben is a censura ekkor már végét járta. Márczius 20-án, illetőleg 24-én az országgyűlési rendek elfogadván a sajtószabadságról szóló törvényt, a központi censori hivatal elnöke a helytartó-tanács meghagyásából akként utasította Simon revisort, hogy megszünvén a censura, hivatalát zárja be, a hivatalos iratokat és a pecsétet pedig adja be az akadémiai könyvtárba. Simon megtette ezt *Maár Bonifácz* akad. benczés tanár és könyvtárőr jelenlétében. Mikor pedig erről márczius 27-én a főigazgatónak hivatalos jelentést tett, iratában a maga és Stanke nevében kinyilvánította, hogy »azon esetre, ha a mindenkép terhes és kellemetlen, s rá *felsőbbleg erőszakolt* hivatalnak általa harmadfél hónapig, elmozdított elődje Stanke Leander tanár által pedig ötödfél hónapig tartott viseléseért felsőbb helyütt némelly jutalom utalványoztatnék,[2]) azt ők mindketten a vakok pesti intézetének ajándékozzák.« [3]) Nyilatkozatukat a főigazgató a helytartó-tanács elé terjesztette. Szinte várja az ember, milyen dorgálást kapott Simon Zsigmond a szemrehányó kifejezések miatt, de a helytartó-tanács jobbnak látta ismét hallgatni.

Németh Ambrus.

VEGYES KÖZLÉSEK.

— A Magyar Tudományos Akadémia február 23-iki összes ülése *Taine Hippolyt* külső tag emlékezetének (megh. 1893-ban) volt szentelve, kiről *Alexander Bernát* levelező tag mondott szép emlékbeszédet. Bevezetésül a hírneves franczia akadémikus írói munkásságának páratlan nagyságát szemléltette, hatalmas arányokban emelt épülethez hasonlítva azt, mely még hatalmasabb alapokon: a legmélyebbre ható előtanulmányok s a legszélesebb körű kutatások alapjain nyugszik. És ez a roppant épület, melyet oly mesterművek alkotnak, mint *az angol irodalom története* (Histoire de la littérature anglaise), a kisebb-nagyobb irodalmi, művészeti és bölcsészeti munkák hosszu sorozata s — hogy a legfőbbet említsük — *a jelenkori Franczia ország megalakulásának története* (Les origines de la France contemporaine), minden részében az igazság tiszteletét hirdeti. Komoly, de nem komor épület, sőt mindenekfölött

[1]) 1847/48. főig. jk. 157. sz.
[2]) A helyettesitésért rendesen ki szokott járni a díj.
[3]) 1847/48. főig. jk. 178. sz.

világos és e mellett művészi szépségű, mert Taine szerette a forma szépségét, szerette a tisztafényű világosságot. Innen van hatásának elevensége, mely ma is a tanítványok seregét gyüjti neve körül. Franciaország legjobb írói őt vallják mesterüknek, de másokra is ébresztő volt hatása. Tőle tanultuk, hogy valamely írót igazán érteni akarunk, bele kell helyeznünk abba a talajba, melyből kinőtt, környezetébe, nemzetébe, korába, mert ezek formálták. Ezt a tanítást alkalmazta Alexander az emlékbeszédben Tainere is. Érdekes rajzát adta életének és szelleme fejlődésének, főleg Taine mostanában közzétett ifjukori leveleiből, melyek egész belső világának alakulására meglepő fényt derítenek. Végig tekintve negyvenéves írói pályáján, jellemezte műveit, vizsgálta bennök az irodalomtörténészt, a kritikust, az aesthetikust, és méltatta különösen a psychologust. Csak sajnálnunk lehet, hogy ebből a méltatásból a *történetíró* Tainenek alig jutott.

Az első osztály márczius 2-án tartott ülése alkalmával *Jánosi Béla* levelező tag székfoglalóúl *az aesthetikai hatás tényezőiről* szóló dolgozatát olvasta fel. A dolgozat kiegészítő részét teszi a szerző háromkötetes munkájának, mely »*Az aesthetika története*« czímmel az Akadémia könyvkiadó vállalatában (1899—1901) jelent meg. — Utána *Récsey Viktor* mint vendég *Antonius Gazius* Magyarországon élt olasz humanista életét és munkáit ismertette. Gazius (szül. 1460 táján) a páduai egyetemen ismerkedett meg Thurzó Zsigmonddal s valószínűen az ő társaságában került hazánkba még Mátyás király életében. Innen Lengyelországba ment, hol mint jeles orvos működött. Utóbb visszatérve, Thurzó Zsigmond váradi püspök udvarában tartózkodott, s tagja volt a dunai tudós társaságnak. Humanista ízű orvostudományi munkákat irt; így pl. Bakócz Tamás esztergomi érsek számára *az öreg kor föntartásáról és meghosszabbitásáról*, Thurzó Zsigmond számára pedig *a viruló férfikor föntartásáról* szóló munkáját irta. Ez azonban nem sokat használt, mert Thurzó fiatalon halt el. (1512.) Gazius ekkor visszaköltözött Páduába s ott élt haláláig. Thurzó Zsigmond számára irt könyvét Szepesvárallyán a szepesi káptalan könyvtárának maradványai közt fedezte fel az értekező.

A második osztály márczius 9-iki ülésén *Hegedüs Sándor* r. tag előadása után, ki *az aranyvaluta terjedéséről* irt hosszabb tanulmányát mutatta be, *Pekár Károly* vendég *az ok-kapcsolat eredetéről* értekezett, magyar őstörténeti példákkal illusztrálva fejtegetéseit. Igy pl. minthogy az ember a tudás első fokán oknak csak személyt tudott elképzelni s a természeti tüneményeket a természet fölött álló lényekkel, szellemekkel hozta kapcsolatba: az értekező a magyar *ok* szót a magyar ősvallás *Urkon* (Ukkon) szellemével köti össze; a miben annyi igaza van, hogy *urkon*

(urkund, urkunde) csakugyan = *ok-levél* (bizonyság, tanuság, tudomány: ukkon-pohár = tudomány-pohár), de a magyar ősvallás *Urkon* vagy *Ukkon* nevű istenségéről ma már semmit sem tudunk.

Márczius 23-án ismét az első osztály tartott ülést, melyen *Szinnyei József* r. tag az u. n. *Karacsay-codex* megvizsgálására kiküldött bizottság jelentését terjesztette elő. A bizottság, melynek tagjai Szilády Áron elnöklete alatt Szinnyei József, Fejérpataky László, Katona Lajos és Sebestyén Gyula voltak, a különkülön szakvélemények meghallgatása s a codex beható megvizsgálása után egyhangulag kimondotta, hogy mind bibliographiai, mind palaeographiai, mind pedig nyelvi és történeti okoknál fogva kétségtelennek tartja, hogy a Karacsay-codex, valamint a vele rokon rovás-írásos feljegyzések mind a mult század második feléből származó *hamisítványok*. Az osztály a jelentést tudomásúl vette és elhatározta, hogy azt a kiküldött bizottsági tagok szakvéleményeivel együtt az Akadémiai Értesítőben egész terjedelmében közzé teszi. — Az ülés egyéb tárgyai közűl megemlítjük még *Hegedűs István* levelező tagnak »*Egy angol humanista Janus Pannoniushoz*« cz. rövid felolvasását, melyben azt igyekezett bebizonyitani, hogy *Phreas* angol humanistának egy new-yorki folyóiratban közölt levele Janus Pannoniushoz szól. A czímzett: *Johannes Hungarus*. A levélíró Ferrarába, a tudományok virágzó városába hívja s azzal biztatja, hogy bizonyos *Sechel* (Székely) akár egész esztendeig ellátja költséggel. A levél azért érdekes, mert az említett Székely ezideig ismeretlen a magyar humanisták sorában. A felolvasó kimutatta, hogy Phreas barátja csak *Janus Pannonius* lehet; egyúttal teljesen megbízható adatok alapján azt is megállapította, hogy az ismeretlen Székely nem más, mint *Székely Tamás* vránai perjel, János tótországi bán öcscse, Hunyadi János rokona, kihez Mátyás király 1458-ban levelet intézett. Figyelemre méltó az is, hogy Janus Pannonius, kinek ez — mint egyik epigrammájából tudjuk — csak írói neve volt, az angol humanista levelében *Hungarus* melléknévvel jelenik meg; ebből látható, hogy a híres költőt *magyarnak* ismerték s ő is annak vallotta magát.

† Tóth Lőrincz halálát gyászolja a nemzet. S méltán mondhatjuk, hogy a nemzet, mert hetven esztendő óta alig van a magyar közéletnek olyan ága, melyben Tóth Lőrincz tehetségeinek, munkaszeretetének és munkabírásának része ne lett volna, valamikor a szükség kivánta vagy a kötelesség parancsolta. Attól kezdve, hogy a tizennyolcz éves ifju Imre János egyetemi tanár halálára írt ódáját elzengette, a költészet, a szépirodalom virágos mezőin, a tudomány komoly csarnokaiban, a törvényhozás házában, az igazságszolgál-

tatás bírói székén, a törvényhatósági és egyházi kormányzás termeiben mindenütt és mindenkor tiszteletet szerzett nevének. Egy nagy század története tükröződik vissza az ő életében. Látta a kornak hajnalát, az ébredést; együtt lelkesedett, küzdött és dolgozott a haza legjobbjaival; helyt állt a harcz idején és csak a véletlennek köszönhetjük, hogy nem kellett azokat követnie, kik vértanuhalált szenvedtek jogainkért; s midőn a leveretés után újra éledni kezdett a nemzet, ő is újult erővel fogott a munkához és dolgozott mindvégig szakadatlanúl. A mult márczius-hó 17-én, élete 89-ik évében szenderült jobblétre a magyar tudós világ Nesztora, a m. tud. Akadémia legidősb, a Kisfaludy-társaság legrégibb rendes tagja, kit mi is társulatunk legelső alapitói sorában tiszteltünk. Illő, hogy a kegyeletes megemlékezés szavával vegyünk búcsut tőle, midőn örökre elköltözött közülünk. Nem lehet a mi feladatunk, hogy élete pályáját nyomon követve méltassuk írói munkásságát, bár jogtudományi művei sokszor érintkeznek a történelemmel, — csak azt jegyezzük fel, hogy utolsó munkái: *I. Lipót uralkodása és törvényei*, azután *III. Károly uralkodása és a pragmatica sanctio*, melyekkel a Magyar Törvénytár millenniumi emlékkiadásában az 1659—1729 évek alatt alkotott törvényeket bevezette, az ezen korra vonatkozó legtanulságosabb történeti értekezések közé tartoznak. Különösen becsesek e bevezetések a törvénytár magyar fordításos kiadása szempontjából, mert a latin Corpus Juris decretumai elé s azok szövege alá szolgai kézzel iktatott, nagyrészt a történeti igazsággal vakmerően ellenkező adatok helyébe az igazat és valót állítják. a történetirás ama Cicerói törvénye szerint: *ne quid falsi dicere audeat, ne quid veri non audeat; ne qua suspicio gratiae sit in scribendo, ne qua simultatis.* Legyen áldott, kinek e törvény volt vésve szivébe!

ÉRTEKEZÉSEK

az 1899/900 évi iskolai Értesítőkben.

A millennium alkalmából a középiskolák túlnyomó része megíratta a maga történetét; az azóta megjelent Értesítőkben csak elvétve akad e nemű dolgozat. Különös, hogy a magyar történelem mily kevés figyelemben részesül; az egyetemes történelemmel többen foglalkoznak. Mint rendesen, úgy 1899/900-ban is — eltekintve a paedagogiai tárgyú czikkektől — legnagyobb számmal magyar irodalomtörténeti értekezések szerepelnek. Az egyes dol-

gozatok rövidre szabott ismertetését, tárgykörük szerint csoportosítva, a következőkben adjuk.

Fest Aladár: *Fiume iskolaügyének történetéhez.* (Fiumei állami főgymn. Ért. 3—40. ll.) — Ebben a dolgozatban *Fest Aladár*, a főgymn. igazgatója közöl adatokat mintegy előmunkálatúl az intézet megirandó történetéhez; e szerény »adalékok« azonban igen becsesek közoktatásunk történetére nézve. Fest szerint Fiumében valószínűleg már a XV. században is kétféle iskola volt: egy káptalani és egy városi; az előbbi túlnyomólag egyházi irányú s inkább a papnövendékek előképzésére szolgált, míg az utóbbi, irányára nézve olyan polgári iskola-féle lehetett, s ellentétben a káptalanival, melyben az oktatás nyelve ó-szláv, majd latin volt, — itt már olaszúl tanítottak. Igy volt ez a XVII. századig, mikor Fiume iskolaügye — mint a délvidék legtöbb városában — jezsuita vezetés alá került. Fest Aladár erről is érdekes és tanulságos képet rajzol.

Jurkovich Emil: *Pótfüzet a beszterczebányai kir. kath. főgymnasium történetéhez.* (Beszterczebányai kir. kath. főgymn. Ért. 1—80. ll.) — Figyelemreméltó adatokat közöl pótlásúl a főgymnasiumnak a millennium alkalmából megírt monographiájához. Ez intézet az ellenreformáczió mozgalmainak, nevezetesen a jezsuitáknak köszönheti keletkezését, kik Beszterczebányán 1648-ban megnyitották a latin iskolát. A szerző érdekesen írja le hányattatásaikat. Ezenkívül becses közléseket találunk a füzetben az iskolai szini előadásokról, a tanárokról, tanulókról, s végűl a gymnasium külső történetéről a jezsuita rend feloszlatásától napjainkig.

Börzsönyi Arnold: *A győri főgymnasium régiségtárának római érem- és pénzgyüjteménye.* (Győri kath. főgymn. Ért. 1—112. ll.) — Ezúttal csak egy részét adja a gyüjtemény ismertetésének, mely 8998 darabból áll, a miből 3785 db. római korbeli. A közleménynek nagyobb értéket nem annyira a pénzek lajstroma és leírása, mint inkább a bevezetésül szolgáló tájékoztató ad, melyben a szerző főbb vonásokban a római pénzügyet s a hazai lelőhelyeket ismerteti, már a mennyiben a gyüjtemény egyes darabjaival összefüggésben vannak.

Darvas Orbán: *A Herz-féle római pénzgyüjtemény ismertetése.* (Soproni kath. főgymn. Ért. 3—62. ll.) — E tekintélyes számból álló gyüjteményt, melyben igen sok értékes darab van, Herz József kanonok adományozta az intézetnek. Az ismertetés különben a gyüjteménynek csak római köztársaság-kori pénzeiről (354 db.) szól; a császár-koriakat a következő évi Értesítő hozza.

Tóth Sándor: *A lévai kegyes tanító-rendi főgymnasium éremgyüjteményének jegyzéke.* (Lévai kath. főgymn. Ért. 3—67. ll.) —

Teljes jegyzékét adja az intézet éremgyüjteményének; de — mint a szerző maga is megjegyzi — alig van közte ritkaság, mert kizárólag ajándékozás útján jött létre. Az ismertetés czélja főleg az érdeklődés felkeltése az ifjuságban a régi pénzek iránt, s egyúttal vezérfonal kíván lenni a meghatározásban és rendezésben. Czéljának mindenesetre megfelel.

Követendő példát ad némely dolgozat arra nézve, miképen lehet az illető iskola környékének, vagy akár egy-egy egész megyének művészeti és történeti emlékeit népszerű modorban s mégis tudományos színvonalon ismertetni. Ilyen pl. a *Bártfán és környékén található mű- és történeti emlékek s egyéb nevezetességek.* (Bártfai m. kir. áll. gymn. Ért. 3—24. ll.) — A szent Egyed templom a maga műkincseivel, remek szárnyas oltáraival, vagy a híres renaissance-stílű városháza régiségeivel, maga is egy fejezet a történelemből, mit mindenki érdeklődéssel fog olvasni. Ismertetve van a dolgozatban azonkívül a fürdő, egy játékgyár s a fényes multú Zboró (Makovicza) vár is.

Dénes Ferencz: *A művészet és művelődés lelhelyei Szepes megyében.* (Lőcsei kir. kath. főgymn. Ért. 3—68. ll.) — A szerző összegezi a legutóbbi évek Szepes megyére vonatkozó kutatásainak eredményeit, melyekben maga is tevékeny részt vett. Pontosan felsorol minden lelőhelyet a történetelőtti korral kezdődőleg; majd áttér az egyházi építkezések és művészet (a lőcsei szent Jakab-templom, a szepeshelyi, csütörtökhelyi templomok) ismertetésére; felsorolja a műemlékekkel bíró városokat és várakat, mindenütt rövid történeti összefoglalást adva. A dolgozat jó kalauz a megye nevezetességei iránt érdeklődők számára.

Rappensberger Vilmos: *Carnuntum.* (Magyar-óvári algymn. Ért. 3—14. ll.) — A vidék egyik nevezetességét, a római *Carnuntum* várost ismerteti, melynek maradványait a tanuló ifjuság egy része tanulmányi kirándulás alkalmával látta. A szerző röviden és világosan kiemeli a hely hadtani fontosságát a római határvédelem szempontjából, majd csoportosítva (építő-anyagok, oltár- és sírkövek, szobrok, érmek) leírja az ottani leleteket.

Horger Antal: *Brassó és Kronstadt.* (Brassói áll. főreáliak. Ért. 3—21. ll.) — Érdekes és nagyon tanulságos czikk, melyben a szerző kritikailag ismerteti a város nevének keletkezéséről szóló véleményeket s végül levonja belőlük a tanulságot; azt t. i. hogy *Brassó* szláv eredetű városnév s jóval régibb *Kronstadt*-nál, melynek első tagjában nem a német *krone*, hanem az elavult *boróka-fenyő* jelentésű szó rejlik. A korona tehát csak a város német neve eredeti jelentésének elhomályosodása után, nép-etymologiai magyarázat alapján került a város czímerébe. Ki kell emelnünk.

hogy az értekezés tárgyalási módja teljesen megfelel a tanulók szellemi színvonalának, a nélkül, hogy tudományos becséből veszítene.

Kovács Vidor: *A magyar nyelvnek jogaiba iktatása 1790—1848.* (Esztergomi kath. főgymn. Ért. 12—55. ll.) — Elmondja az egyes országgyűlések történetének keretében azokat a küzdelmeket, melyeket a nemzetnek a magyar nyelv érdekében kellett vívnia, hogy az hivatalos nyelv lehessen. Semmi sem mutatja jobban a nemzeti önérzet erősödését, mint épen az addig mellőzött hazai nyelv ügyének meleg felkarolása s fokonként való térfoglalása. Az értekezésnek megvan az az érdeme, hogy tárgyát világosan adja elő.

Márki Ferencz: *Honvédelmünk az Árpád királyok uralkodása alatt.* (Kisszebeni kath. algymn. Ért. 3—13. ll.) — Igen röviden szól a nemzeti és a királyi hadseregről s a kettőnek szerepéről és szervezetéről. Kiválóbb tudományos értéket a dolgozatnak nem tulajdoníthatunk; úgy látszik, egészen csak a tanulóknak van szánva, de a szövegben sűrüen előforduló latin idézetek nem felelnek meg ilyetén rendeltetésének.

Révész Lajos: *A trójai kérdés.* (Debreczeni ev. ref. főgymn. Ért. 3—68. ll.) — E tanári székfoglaló értekezés azokkal a kérdésekkel foglalkozik, melyek Trója létezésével s a Homerostól megénekelt háborúnak valóságával függnek össze. Az értekező arra az eredményre jut, hogy a homerosi Ilion poetikus kép, melynek eredetijét eddig felderíteni nem lehetett; a trójai háború pedig Kis-Ázsia geologiai multjának az őshajdanból a mondákba átment homályos visszatükröződése.

Laki Benno: *Tiberius jelleme Tacitusnál.* (Komáromi kath. algymn. Ért. 3—46. ll.) — Azt kutatja, hogy Tacitus mennyiben alkalmazza Tiberius jellemzésénél a »*sine ira et studio*« híres elvét. A szerző véleménye szerint ritka író írt oly nagy gyűlölettel, mint Tacitus, ki a legkétesebb értékű források adatait is elfogadja, ha azok Tiberiusról való felfogásának kedveznek, ellenben a császár jó cselekedeteit is elfogultsággal ítéli meg s bennök többnyire aljas indító okokat keres.

Szabó István: *Marcus Tullius Ciceronak leveleiben levő nézetei azon kor két hatalmas fiáról, Cn. Pompeius Magnusról és C. Julius Caesarról.* (Érsekujvári közs. kath. főgymn. Ért. 3—27. ll.) — A kik Cicero leveleit olvasták, tudják, mily rövidlátó politikus volt s mily hamisan ítélte meg Pompejust és geniális ellenfelét. Cicero most védőjére talált az értekezés szerzőjében, ki azt írja róla, hogy ő volt a köztársaságnak »egyetlen derék oszlopa«, ki a köztársaságot az utolsó perczig egymaga bátran fentartá

Serédi Lajos: *Thukydides és a korabeli görög tör*

(Budapesti ág. hitv. ev. főgymn. Ért. 3—38. ll.) — Az értekező a Thukydidest megelőző történetírás általános jellemzése mellett főleg arra törekszik, hogy kijelölje Thukydides helyét a történetirodalomban. Őt tartja az első, modern értelemben vett historikusnak, a ki oknyomozólag, nyugalommal figyeli meg és vizsgálja a kor eseményeit s jellemzi szereplő embereit; nála tehát megtaláljuk a valódi történeti kritikát és bölcseleti mélységet; ő emelte a történetírást művészetté.

Oprisa Pál: *Imperatul Traian ca bienfacetor al poporului roman.* (Brádi gör. kel. román algymn. Ért. 3—11. ll.) — E rövid czikk *Trajanus* azon intézkedéseiről szól, melyekkel a nagy pauperismuson akart könnyíteni, u. m. az alimentatio alapításáról és a hagyatéki adó eltörléséről.

Schima János: *Suchenwirt Péter életéről és műveiről.* (Temesvári kath. főgymn. Ért. 1—26. ll.) — Egyike a bennünket leginkább érdeklő dolgozatoknak, melynek tárgyát azonban a *Századok* 1899 évi folyamában Bleyer Jakabtól megjelent kitűnő tanulmány magyar történelmi szempontból már kimerítette. Nem hagyhatjuk szó nélkül az értekező (Schima János) tárgyalási módját, mely paedagogiailag elhibázott. Ugyan melyik tanuló olvassa el a néha egész lapra terjedő német citatumokat? Az értekező az idézett verseknek legalább prózai fordítását adhatta volna.

Hadady Géza: *Jeanne D'Arc a történelemben és Schillernél.* (Sátoralja-ujhelyi kath. főgymn. Ért. 27—36. ll.) — Elmondja röviden mindazt, a mit az orleansi szűzről bármely nagyobb történelmi kézikönyv tud; azután *egy* lapon ismerteti Schiller *Jeanne D'Arc*-ját. Ezzel vége a dolgozatnak, mert »a figyelmes olvasó — úgymond — hamarosan észre fogja venni a valóság és költészet között való különbséget.» Mi czélja van tehát a dolgozatnak?

Csomortáni P. Gaudencz: *Zrínyi Miklós a költő és hadvezér.* (Kézdivásárhely-kantai kath. gymnasium Ért. 3—33. ll.) — A dolgozat tulajdonképen Széchy Károly öt kötetes nagy munkája után készült, bár erre a szövegben sehol sem látunk utalást. Jellemző, hogy az alig 33 lapnyi dolgozatból csaknem hat lapot a bevezetés foglal el, míg a *Zrínyiász* méltatása — pedig talán ez volt a czél — alig egy lapos idézet Beöthy irodalomtörténetéből.

Czimmermann János: *Barczafalvi Szabó Dávid.* (Tatai kath. algymnasium Ért. 3—24. ll.) — Különös jelentősége a dolgozatnak nincs ugyan, mert semmi újat nem találunk benne, de legalább elég világos összefoglalást ad az ismert adatokból.

Suhajda Lajos: *Földi János.* (Selmeczbányai ág. hitv. ev. főgymn. Ért. 3—35. ll.) — Nem adja a sokat hányatott orvos teljes életrajzát, mert ez értekezés csak részlet (1789-ig) egy

nagyobb tanulmányból s így az értekező nem is terjeszkedik ki Földi nyelvészeti és természettudományi munkásságának méltatására, hanem csupán költői működését jellemzi. A közölt rész is figyelmet érdemel.

MARTON JÓZSEF: *Magyar Voltaire, magyar enciklopedisták.* (Nagyszombati kath. főgymn. Ért. 1—120. ll.) — Ezen különlenyomatban is megjelent munkáról már bővebben volt szó folyóiratunkban.[1])

VALTON RÓBERT: *Vörösmarty drámáiról.* (Szatmári kir. kath. főgymn. Ért. 3—32. ll.) — Vörösmarty Mihály születésének századik évfordulója alkalmából írt értekezés, a magyar színészet és drámairodalom történetének rövid áttekintésével.

GYULAI ÁGOST: *Arany János tanítói pályája.* (Budapesti László-féle főgymnasium Ért. 9—14. ll.) — Minden rövidsége mellett is tanulságos dolgozat. Az értekező véleménye szerint nem lehet Aranyról azt mondani, hogy nem szerette a tanári pályát, hogy irtózott tőle, hogy a tanításba hamar belefáradva, örömmel hagyta el tanári székét, mihelyt erre alkalom kínálkozott. Ellenkezőleg, nagyon kevés tanár fogta fel jobban hivatásának nemességét, mint ő; prózai munkáinak javarésze, főleg pedig nagyszámú tanítványainak hálás ragaszkodása mind ezt bizonyítja.

RAVASZ ÁRPÁD: *A humor Arany Jánosnál.* (Székelyudvarhelyi ev. ref. főgymn. Ért. 3—17. ll.) — Tanári székfoglaló értekezés. Feladatának megfelelőleg röviden, de világos vonásokban mutatja be a nagy költő humorát, mely leveleiben és költészetében nyilvánúl.

WASYLKIEWICZ VIKTOR: *Népköltési gyüjteményeink története és értéke.* (Csiksomlyói kath. főgymn. Ért. 3—93. ll.) — Az Ethnographia (1901. 43. l.) és a Philologiai Közlöny (1901. 756. l.) részletes bírálatai után elég a különben terjedelmes dolgozatot csak megemlítenünk.

LUKINICH IMRE.

SZLÁV TÖRTÉNETI SZEMLE.

1901.

— NADA. (Remény.) Szerk. *Hörmann Konstantin.* Sarajevo. 1901. VII. évf. — 1. Safvet bég Bagašić: *A »bán« szó eredete.* (205. l.) Šafařik és Maretić a horvát *bán* szót Baján avar vezér nevéből származtatják és felhozzák azt az analogiát, hogy Nagy *Károly*-ból a *kralj, király*, és Julius *Caesar*-ból a *császár, czár*

[1]) *Századok*, 1902. 473. l.

származott; hivatkoznak arra is, hogy Porphyrogenitus a horvát államfőt *bojan*-nak nevezi, a mi *baján*-nal azonos; de különben is a *bojan*-ból ép úgy eredhetett a *bán*, mint a horvát *pojas* szóból a *pâs*. Az értekező ezen származtatásnak az avar *Baján* névből, ellentmond, mert ez jelentéktelen szerepet játszott, ezért nem látja indokoltnak, hogy a horvátok róla nevezték volna el uralkodójukat, és azt vitatja, hogy a *bán* szó az ősrégi perzsa *merzuban* (= határvédő) szótól származik, melyből rövidülés folytán a *župan* és *bán* szó ép úgy származhatott, mint a lengyel, cseh és tót *pan* (úr) szó is. *Župa:* határt, vidéket, kerületet, megyét jelent és a *župan* szó három századdal régibb a *bán* szónál. Porphyrogenitus azt mondja, hogy 620-ban a horvátok uralkodója *Borka* volt, helytartóit *župan*-oknak nevezték; a *bán* szó (= királyi helytartó) akkor került forgalomba a X-ik században, mikor a horvát uralkodók a *király* czímet vették fel. — 2. Laszowski Emil: *Horvát történelmi épületek.* (238. l.) Ismertetés. — 3. Šišić Ferdo: *Kasztriota-Szkender bég György* (1403—1468) *életrajza.* (262. l.) Az értekező az egész család történetét is adja. — 4. *Lopašić Radoslav horvát történetíró.* (267. l.) Életrajz és műveinek ismertetése. — 5. Truhelka Ćiro: *A bosnyák arisztokráczia a középkorban.* (323. l.) — 6. *A horvát irodalom multja,* 1450—1900. (370. l.) Marulić Márktól (1450—1524) napjainkig ismerteti a horvát irodalom főbb alkotásait.

MARGALITS EDE.

PÓTLÉKOK A MAGYARORSZÁGI LATINSÁG SZÓTÁRÁHOZ.

(Hetedik közlemény.)

Additamentum.

ACADEMICA PROMOTIO igaz értelme: a végzett református theologusok *hároméves tanítósága,* melynek jövedelméből azután külföldre (akadémiákra) mentek.

ADSTRINGENTIA nem *duguló,* hanem: *szorító* szer.

ANTIDINASTICUS nem *fejedelemgyűlölő,* hanem *az uralkodóház ellensége.*

ANTILIBERALISMUS nem *a szabadelvűség ellenkezése (!),* hanem: *szabadelvű-ellenes irányzat.*

CLERICALISMUS nem *papi uralom,* mert ez: *hierarchia.*

COQUIA nem *konyha,* hanem: *sorban főző rendszer;* t. i. régen a deákoknak vagy tanítóknak az egyes házaknál, megállapított rend szerint sorban főztek és küldték el az iskolába az ebédet.

CYNICUS: *csivasz, rút, ocsmány, orczátlan.* A négy jelentés közül egyik sem jó.

FUNGUM szó nincsen; hanem van *fungus*, melynek jelentése: *gomba*, metaphorice *ostoba ember*.

GRAPSA sohasem *credulus* (könnyenhívő), hanem: 1. *régi módi, ósdi felfogású öreg professor*; 2. *régi, nagyalakú, bőrbe kötött könyv*, de csakis diák-nyelven.

HETERODOXUS nem *máshitű, másvallású*, hanem: *az orthodoxus* (igazhitű) *ellentéte*.

INCOLLEGIALIS nem *barátságtalan*, hanem: *a tiszttársi kötelesség vagy viszony ellen vétő*.

JUDAISMUS nem *zsidó vallásosság*, hanem: *a zsidók hite*, vallásos öntudatuk s erkölcsi életirányuk tartalma.

LONGA nemcsak *labdajáték*, nemcsak *hosszuszárú pipa*, hanem *hosszu kabát* is.

MACHIAVELLISMUS sohasem *önhaszonkeresés*. E magyarázat meg nem állhat.

PRAEDESTINATIONALIS épen nem *sorsrendelésről, végzetszerüségről szóló*; mert *praedestinatio* = eleve elrendelés vagy elválasztás, a mi Augustinus és Kálvin tanítása szerint nem a sors, nem is a végzet, hanem az Isten akarata.

PULLUS: per ludibrium appellatus discipulus, qui alienae confessionis scholam frequentabat. Kálvinista kis diákok nevezik így a róm. kath. diákokat. Megfordítva sohasem hallottam.

RABULISTICA nem *szájaskodás* és nem *szószátyárkodás*.

SYLLABUS: error, praesertim stb. Igazán nagy vétség azt állítani, hogy syllabus *vétség*-et jelent.

SYNEDRIUM nem *tanácsülés*, hanem: (eredetileg) *a zsidó nagy-tanács*.

TERTIA PRAESEŃTIS szükségtelen a szótárban, mert mindenki érti, a ki latinúl tud. Máskülönben legalább harminczegyszer fel kellett volna venni: *prima, secunda, quarta, quinta* . . . stb. *praesentis* vagy *currentis*.

Révész Kálmán.

UJ KÖNYVEK.

— Almanachja (A budapesti kir. magyar Tudomány-Egyetem —) az MDCCCCI—MDCCCCII. tanévre. Budapest, 1902. Tudomány-egyetemi kny. 8-r. 243 l.

— Archiv český čili staré písemné památky české i moravské, sebrané z archivů domácích i cizích. Nákladem domestikálního fondu království českého vydává kommisse k tomu zřízená při královské české společnosti nauk. Redaktor *Josef Kalousek*. Díl XX. Prága, 1902. 4-r. VIII, 606, 2 l. Ára 12 kor.

— Archiv für österreichische Geschichte, Hrg. von der zur Pflege vaterländischer Geschichte aufgestellten Commission der k. Akademie der Wissenschaften. LXXXXI. Bd. LXXXXII. Bd. Erste Hälfte. Wien, 1902. Carl Gerold's Sohn. 8-r. 8, 639 l., 4, 269 l.

— Bán Aladár. A magyarok eredete. Bevezetésül a magyar irodalomtörténeti oktatáshoz. Pozsony, 1903. Stampfel Károly. 8-r. 64 l. (Segédkönyvek a magyar nyelv és irodalom tanításához, 1. füz.) Ára 50 fill.

— Barang. 1848—1849. A magyar szabadságharcz története. A tanuló ifjuság számára. Budapest, 1902. Pallas kny. 8-r. 226 l. Számos képpel. Ára 4 kor.

— BARÁT (Armin —). Die königliche Freistadt Temesvár. Eine monographische Skizze. Temesvár, 1902. Uhrmann Henrik kny. 8-r. 268 l. 52 illusztrációval és egy térképpel.

— BÂRSEANU (Andreiŭ —). Istoria şcólelor centrale române gr. or. din Braşov scrisă din incidentul jubileului de 50 ani al gimnasiului. Brassó, 1902. Ciurcu és társa kny. 8-r. XI, 606, 79 l.

— BIERBRUNNER GUSZTÁV. A bács-szerémi ág. hitv. ev. egyházmegye monografiája. Az egyházmegye megbízásából összeállította —. Újvidék, 1902. Ivkovics György kny. 8-r. 254 l.

— BORBÉLY SÁNDOR. Emlékkönyv; l. *Emlékkönyv*.

— CZIGLER IGNÁCZ. Művelődéstörténet, különös tekintettel a képzőművészetek történetére. Második javított kiadás. Budapest, 1903. Wodiáner F. és fiai kny. 8-r. VIII, 200 l. 80 művészettörténeti illusztrációval. Ára 5 kor. 60 fill.

— CZINKOTSZKY MÁRTON. A Csanád-m. rég. és tört. társ. Évkönyve; l. *Évkönyve*.

— DÁVID GYULA. A nagyharsányi ev. ref. egyházközség története. Vázlatosan összeállította s egyháza tagjainak templomuk századik évfordulója alkalmával kiadta —. Nagyvárad, 1902. Láng József kny. 8-r. 19 l. Ára 80 fillér.

— DENKSCHRIFTEN der kaiserlichen Akademie der Wissenschaften. Philosophisch-historische Classe. XLVII. XLVIII. Bd. Wien, 1902. Carl Gerold's Sohn. Nagy 4-r. 4, 88, 24, 96, 171 l., 4, 94, 62, 104, 44 l.

— DESCRIPTIONES bonorum regalium in terris Ukraino-Russicis saeculo XVI confectae. (Описи королівщин в руських землях XVI віку.) Vol. IV. lustrationem anni 1570 continens, opera *Michaelis Hruševśkyj* editum. Lemberg, 1903. A Ševčenko-társaság kiadása. 8-r. 4, II, 362, 2 l. (Fontes historiae Ukraino-Russicae a collegio archaeographico societatis scientiarum Ševčenkianae editi. Vol. VII.)

— DICEY A. V. Bevezetés az angol alkotmányjogba. Fordította *Tarnai János*. Átnézte *Kautz Gyula*. Budapest, 1902. Hornyánszky Viktor kny. Kis 8-r. XV, 512 l. (A m. tud. Akadémia könyvkiadó vállalata. Uj folyam. LII. köt.)

— DOMANOVSZKY SÁNDOR. A budai krónika. (Forrástanulmány.) Irta —. Budapest, 1902. Athenaeum kny. 8-r. 63 l. (Különlenyomat a *Századok* 1902 évi folyamából.)

— EMLÉKKÖNYV a siketnémák váczi országos királyi intézete százéves fennállásának ünnepe alkalmára. Szerkesztette *Borbély Sándor*. Budapest, 1902. Fritz Ármin kny. Nagy 8-r. 400 l.

— EMLÉKLAPOK (Emléksorok) a temesvár-józsefvárosi polgári Olvasóegylet 25 éves fennállása alkalmából, 1878—1903. Irta *Kapitány Zsigmond* egyleti titkár. Temesvár, 1903. Pátria kny. 8-r. 29 l.

— EÖTVÖS JÓZSEF. Beszédek. I. kötet: Emlék- és ünnepi beszédek. — II. III. kötet: Politikai beszédek. Budapest, 1902. Révai és Salamon kny. 8-r. 4, 313, 2 l., 4, 304 l., 4, 408 l. (Báró Eötvös József összes munkái, VIII—X. köt.) Ára 15 kor.

— EÖTVÖS JÓZSEF. Kelet Népe és Pesti Hirlap. Reform. Budapest, 1902. Révai testvérek. 8-r. 4, 335 l. (Báró Eötvös József összes munkái, XI. köt.) Ára 5 kor.

— EÖTVÖS JÓZSEF. Tanulmányok. Budapest, 1902. Révai testvérek. 8-r. 4, 275 l. (Báró Eötvös József összes munkái, XII. köt.) Ára 5 kor.

— EÖTVÖS JÓZSEF. A XIX. század uralkodó eszméinek befolyása az álladalomra. I—III. köt. Budapest, 1902. Révai testvérek. 8-r. 4, 384 l., 4, 328 l., IV, 232 l. (Báró Eötvös József összes munkái, XIII—XV. köt.) Ára 15 kor.

— ERINNERUNGEN (Aus den —) eines alten Journalisten. Brassó, 1902. Gött János és fia kny. 8-r. 35. l. (Különlenyomat a *Kronstädter Zeitung*-ból.)

— ÉRTESÍTŐJE (A nagybányai muzeum-egyesület —) az 1901-iki egyesületi évről. Nagybánya, 1902. Molnár Mihály kny. Kis 8-r, 96, 2 l.

— ÉVKÖNYVE (A Bács-Bodrog vármegyei történelmi társulat —). Szerkeszti *Trencsény Károly*. XVIII. évf. 1—4. füzet. Zombor, 1902. Bittermann Nándor és fia kny. 8-r. 193 l.

— ÉVKÖNYVE (A Csanád-megyei régészeti és történelmi társulat —), 1902. Szerkeszti *Czinkotszky Márton*. Harmadik kötet. Budapest, 1902. Hornyánszky Viktor kny. 8-r. 99 l.

— FALK MIKSA. Kor- és jellemrajzok. Bevezetéssel ellátta *Wekerle Sándor*. Sajtó alá rendezte *Falk Ernő*. Budapest, 1902. Révai és Salamon kny. 8-r. XII, 455 l. Ára 6 kor.

— FAYER LÁSZLÓ. Az 1843-iki büntetőjogi javaslatok anyaggyüjteménye. A M. Tud. Akadémia megbízásából szerkeszti —. IV. köt. Budapest, 1902. Athenaeum kny. 8-r. CXVIII, 2, 433, 2 l. Ára 5 kor.

— FINÁLY GÁBOR. Egy szamosujvári római feliratról. Budapest, 1902. Franklin-társ kny. 8-r. 2 l. (Különlenyoma taz *Archaeologiai Értesítő* 1902 évi 4. füzetéből.)

— FINÁLY GÁBOR. Római út keresztmetszete. Budapest, 1902. Franklin-társ. kny. 8-r. 2 l. (Különlenyomat az *Archaeologiai Értesítő* 1902 évi 4. füzetéből.)

— FONTES rerum Austriacarum. Oesterreichische Geschichts-Quellen. *Hrg.* von der Hist. Comm. der k. Akademie der Wissenschaften in Wien. II. Abth. Diplomata et acta. LV. Bd. (l. *Urkunden.)*

— FONTES historiae Ukraino-Russicae (Жерела до исторiї Украïни-Руси) a collegio archaeographico societatis scientiarum Ševčenkianae editi. Vol. VII. Lemberg, 1903. (l. *Descriptiones.)*

— FRAKNÓI VILMOS. Egy jezsuita-diplomata hazánkban. Budapest, 1902. Stephaneum kny. 8-r. 60 l. (Különlenyomat a *Katholikus Szemle* XVI. évfolyamából.)

— FRIEDJUNG HENRIK. Harcz a német hegemóniáért (1859—1866). Első kötet. Az ötödik német kiadásból fordította *Junius*. Átnézte *Hoffmann Frigyes*. Budapest, 1902. Hornyánszky Viktor kny. Kis 8-r. IX, VIII, 392 l. (A m. tud. Akadémia könyvkiadó vállalata. Uj folyam. LI. köt.)

— FÜSSY TAMÁS. A zalavári apátság története a legrégibb időktől fogva napjainkig. Irta —. Budapest, 1902. Stephaneum kny. 4-r. 731, 2 l. A szövegbe nyomott képekkel. (A pannonhalmi szent Benedek-rend története, VII. köt.) Ára ?

— GESCHICHTS-QUELLEN (Oesterreichische —). Fontes rerum Austriacarum. Hrg. von der Hist. Commission der k. Akademie der Wissenschaften in Wien. II. Abth. Diplomata et acta. LV. Band. (l. *Urkunden.)*

— GYALUI FARKAS. A könyvtári tudományok czélja és feladata Magyarországon. Irta —. Kolozsvár, 1903. Az *Ellenzék* kny. 8-r. 2, 25 l.

— HEGYI JÓZSEF. Hazánk történelmi nevezetességű helyei és meglévő műemlékei. Segédkönyv a magyar történelem tanulásához, úgyszintén kirándulóknak és magánhasználatra. A v. és k. o. ü. min. 69893/1895. sz. rendelete alapján összeállította —. Gyöngyös, 1903. Sima Dávid kny. 8-r. V, 163 l. Ára 3 kor.

— HELMOLT Hans F. Weltgeschichte. Zweiter Band. Ostasien und Ozeanien. Der Indische Ozean. Von Max von *Brandt*, dr. Heinrich *Schurtz*, dr. Karl *Weule* u. dr. Emil *Schmidt*. — Dritter Band. Westasien und Afrika. Von dr. Hugo *Winkler*, dr. Heinrich *Schurtz* u. Karl *Niebuhr*

Leipzig und Wien, 1901—1902. Bibliographisches Institut. Nagy 8-r. XV, 638 l., XIV, 735 l. Térképekkel, színes műmellékletekkel és képekkel.

— HORVÁTH ÖDÖN. Húsz év Horvátország történetéből. Budapest, 1902. Franklin-társ. kny. 8-r. 40 l. (Különlenyomat a *Budapesti Szemle* 1902 évi február-havi számából.) Ára 1 kor.

— HRADSZKY (Josephus —). Initia, progressus ac praesens status capituli ad sanctum Martinum E. C. de monte Scepusio olim collegiati sub jurisdictione archiepiscopi Strigoniensis, nunc vero cathedralis sub proprio episcopo Scepusiensi constituti. Instar manuscripti edidit —. Sumtibus auctoris. Szepesváralja, 1901—1902. Buzás Dénes kny. 8-r. XV, 676 l.

— ILLÉSSY JÁNOS. Az 1754—55 évi országos nemesi összeírás. Összeállította —. Budapest, 1902. Athenaeum kny. 4-r. 2, 182 l.

— JÁSZI OSZKÁR. A történelmi materialismus államböleselete. Budapest, 1903. Révai és Salamon kny. 8-r. 152 l. (Társadalomtudományi könyvtár, III. köt.) Ára 4 kor.

— JEGYZÉKE (A magyarországi vármegyék, törvényhatósági jogú, valamint rendezett tanácsú városok hivatalos neveinek —). A m. kir. belügymin. megbízásából kiadja az orsz. községi törzskönyvbizottság. Budapest, 1902. Pesti kny. r. t. 8-r. 9 l.

— JEGYZÉKE (A miskolczi ág. hitv. ev. egyházközség nyilvános közkönyvtárának teljes —). Miskolcz, 1902. Szelényi és társa kny. 8-r. VII, 193, 2 l.

— JELENTÉS a székely nemzeti muzeum 1902 évi állapotáról. Sepsi-Szentgyörgy, 1903. Jókai nyomda r. t. kny. 2-r. 2, 14 l.

— KALAUZ a Magyar Nemzeti Muzeum érem- és régiségtárában. 12-ik kiadás. Budapest, 1902. Franklin-társ. kny. 8-r. 45 l.

— KAPITÁNY ZSIGMOND. Emléksorok a temesvár-józsefvárosi polgári Olvasó-egylet 25 éves fennállása alkalmából. Temesvár, 1903. 8-r. 29 l.

— KARÁCSONYI JÁNOS. A magyar nemzetségek a XIV. század közepéig. (Az 1893-iki Péczely-jutalommal kitüntetett pályamű.) Harmadik kötet első fele. Kiadja a M. Tud. Akadémia. Budapest, 1901. (1903.) Athenaeum kny. 8-r. 2, 254, 2 l. Ára 5 kor.

— KAZINCZY FERENCZ levelezése. (K. F. összes művei. Harmadik osztály.) A m. tud. Akadémia irodalomtört. bizottsága megbízásából közzéteszi *Váczy János*. Tizenkettedik köt. 1814. aug. 1—1815. jun. 30. Budapest, 1902. A m. tud. Akadémia kiadása. Athenaeum kny. 8-r. XXXIII, 652 l. Ára 10 kor.

— KEMÉNY ISTVÁN báró (ifj.) emléklapjai, melyeken, mint a boldogtalan 1848 évben utolsó Alsófehér-megyei főispán, néhány jelenetet vázol azon irtóháborúból, melyben az oláh rablócsordák a magyar birtokosság ellen dühöngtek. Az eredeti német kézirat szerint közli *H. P.* Budapest. 1903. Hunyadi Mátyás kny. Kis 8-r. 77 l.

— KEREKES GYÖRGY. Nemes Almássy István kassai kereskedő és bíró üzleti. köz és családi élete, 1573—1635. Kereskedelemtörténeti egyedirat. A *Magyar Gazdaságtört. Szemle* kiadása. Budapest, 1902. Pátria kny. Nagy 8-r. 182 l. Ára 5 kor.

— KIÁLLÍTÁSA (A Magyar Nemzeti Muzeum Széchényi országos könyvtárának történeti és irodalomtörténeti —). Budapest, 1902. Hornyánszky Viktor kny. 8-r. 139 l.

— KOSSUTH LAJOS válogatott munkái. Összeállította és bevezetéssel ellátta *Kossuth Ferencz*. Budapest, 1902. Wodiáner F. és fiai kny. 8-r. VIII, 424 l. (*Radó Antal:* Remekírók képes könyvtára.)

— KÖNYVTÁRA (A Magyar Nemzeti Muzeum Széchényi országos — 1802—1902. Alapításának századik évfordulójakor ismertetik a könyvtár

tisztviselői. Budapest, 1902. Hornyánszky Viktor kny. Nagy 4-r. 4, 74, 2 l. Képekkel.

— KŐRÖSI SÁNDOR. Zrinyi és Machiavelli. Irta —. Budapest, 1902. Athenaeum kny. 8-r. 121 l. (Különlenyomat az *Irodalomtörténeti Közlemények* 1902 évi folyamából.)

— LAKOS LAJOS. Európa békezavarója. (Oroszország.) Nagyvárad, 1903. Szent László kny. 8-r. 380, 4 l.

— LOSSONCZY ISTVÁN ifj. A vattai testhalmi őstelepről. (Borsod megye.) Budapest, 1902. Franklin-társ. kny. 8-r. 7 l. (Különlenyomat az *Archaeologiai Értesítő* 1902 évi 4. füzetéből.)

— LUKÁCS FERENCZ. A magyar pénzügy fejlődése. Irta —. A szerző kiadása. Nagybánya, 1903. Molnár Mihály kny. 8-r. VIII, 302, 2 l.

— MANDELLÓ GYULA. Adalék a középkori munkabérek történetéhez. Irta —. Budapest, 1903. Politzer Zsigmond és fia. 8-r. 4, 340 l. (Társadalom és gazdaságtörténeti kutatások. Szerkeszti *Mandelló Gyula*. II.) Ára 6 kor.

— MANGOLD LAJOS. A magyarok oknyomozó történelme. A középiskolák VIII. osztálya számára. 4-ik javított kiadás. Budapest, 1902. Franklin-társ. kny. 8-r. 436 l. Történeti térképekkel. Ára 4 kor. 50 fill.

— MARCZALI HENRIK. Nagy képes világtörténet. Borovszky Samu, Fogarassy Albert, Geréb József, Goldziher Ignácz, Gyomlay Gyula, Mika Sándor, Schönherr Gyula közreműködésével szerkeszti —. X. köt. A legújabb kor. 1. rész. A forradalom és Napoleon kora. Irta *Marczali Henrik*. Budapest, (1902.) Kiadják Franklin-társulat, Révai testvérek. Franklin-társ. kny. 8-r. XII, 664 l. Számos képpel, műmelléklettel és térképpel.

— MÁRIÁSSY BÉLA. Tompa Mihály Eperjesen. Az eperjesi Széchenyi-kör Tompa-ünnepélyén 1902 évi október-hó 5-én tartott felolvasás. Eperjes, 1902. Kósch Árpád kny. 8-r. 37 l.

— MÁRKI SÁNDOR. Kossuth Lajos emlékezete. Kossuth Lajos születése századik évfordulóján Kolozsvár sz. kir. város törvényhatósági bizottságának 1902. szept. 19-én tartott rk. díszközgyűlésén elmondotta —. Kiadja Kolozsvár sz. kir. város közönsége. Kolozsvár, 1902. Gombos Ferencz kny. 8-r. 25 l.

— MINERVA. Jahrbuch der gelehrten Welt; l. *Trübner*.

— MITTHEILUNGEN des k. und k. Kriegs-Archivs. Herausgegeben von der Direction des k. und k. Kriegs-Archivs. Dritte Folge. II. Bd. Mit zwei Tafeln. Wien, 1903. L. W. Seidel u. Sohn. 8-r. 4, 396 l.

— MOCKO (Ján —). Eliáš Láni, prvý superintendent cirkve evanj. augš. vyzn. v Uhrách a jeho doba. Liptó-Rózsahegy, 1902. Salva Károly kny. 8-r. 118 l.

— MULTJA ÉS JELENE (A Magyar Nemzeti Muzeum —). Alapításának századik évfordulója alkalmából írták a Magyar Nemzeti Muzeum tisztviselői. Budapest, 1902. Hornyánszky Viktor kny. Nagy 4-r. XL, 384 l. Kilencz melléklettel és a szövegbe nyomott képekkel. Ára 20 kor.

HIVATALOS ÉRTESÍTŐ.

A MAGYAR TÖRTÉNELMI TÁRSULAT

1903 évi márcz. hó 5-én d. u. 5 órakor tartott r. vál. ülésének

Jegyzőkönyve.

Jelen voltak: Gróf Teleki Géza elnöklete alatt dr. Thaly Kálmán első alelnök, dr. Pauler Gyula ügyv. alelnök, dr. Áldásy Antal, dr. Angyal Dávid, dr. Ballagi Géza, Bánó József, dr. Békefi Remig, Daniel Gábor, dr. Fejérpataky László, dr. Kammerer Ernő, dr. Karácsonyi János, báró Nyáry Jenő, herczeg Odescalchi Arthur, Pettkó Béla, báró Radvánszky Béla, Szinnyei József, dr. Váczy János, Zsilinszky Mihály vál. tagok, Nagy Gyula titkár, Barabás Samu jegyző.

Elnök az ülést megnyitja s jegyzőkönyv-hitelesítőkül Daniel Gábor és Pettkó Béla vál. tagokat kéri fel.

24. Titkár bejelenti az új tagajánlásokat, mely szerint ajánltatnak *évd. r. tagokúl 1903-tól:* Benisch Arthur, Bártfai Szabó László, Zavodjei Závodszky Levente, Szabó Dezső, Fazekas Ágoston, Kujáni Gábor tanárjelöltek Budapesten (mind a hatot aj. Rugonfalvi Kiss István), Rezner Tibold, Csernák Szaniszló benczés főiskolai tanárok Pannonhalmán (mindkettőt aj. Erdélyi László), Boromisza Tibor dr. pápai praelatus, kanonok, Kőszeghy Mihály dr. kis-seminariumi alkormányzó Kalocsán (mindkettőt aj. Boromisza István), Lukács Ferencz m. kir. pénzügyőri biztos Nagybányán (aj. a titkár), Szende Gyula dr. főgymn. tanár Pozsonyban (aj. Domanovszky Sándor). Aczél Géza városi főmérnök, Agricola Adolf kir. ítélőtáblai bíró, Balázs Bertalan dr. ügyvéd, Berger Jenő építész-mérnök, Boldizsár Kálmán dr. rendőrkapitány, Böszörményi József dr. kir. főügyész-helyettes, Dóczy Emil dr. ügyvéd, Freund Jenő dr. ügyvéd, Kardos László nagykereskedő, Kemény Mór dr. ügyvéd, Lestyán Adorján kir. közjegyző, Magoss György dr. ügyvéd, városi tiszti ügyész, Reichmann Ármin zsidó

hitközs. elnök. Rothschneck Jenő dr. vegyész, Szikszai Szabó László ügyvédjelölt, Szőllősi Béla dr. orvos, Szücs Géza dr. ügyvéd, Könyves-Tóth Mihály dr. mező-rendőrkapitány Debreczenben, Unger Lajos róm. kath. plebánus Királyházán (mind a tizenkilenczet aj. Széll Farkas), Bedőházi János orsz. képviselő Marosvásárhelyen (aj. Thaly Kálmán), Reiner János dr. ügyvéd, egyet. m. tanár Budapesten (aj. Csánki Dezső), Abszenger Ferencz kir. adó-ellenőr Edelényben (aj. Péczely Árpád), Kárffy Ödön dr. orsz. lt. kezelő igazgató Budapesten (aj. Pettkó Béla), Steinberger Ferencz dr. apát-kanonok Nagyváradon (aj. Bunyitay Vincze), a szegszárdi áll. főgymn. »Eötvös József« önképző köre (aj. az igazgatóság), a városi könyvtár-egylet Zomborban (aj. a titkár), Szinnyei Ferencz dr. felső iparisk. tanár Budapesten (aj. Szinnyei József), Borsay Jenő gazdász Báthmonostoron (aj. Thaly Kálmán).

Megválasztatnak.

25. Pettkó Béla vál. tag Éble Gábor r. tagnak sajtó alatt levő művéből: »Részlet a Dessewffyek történetéből« cz. a. mutatványt olvas fel, a mely —

köszönettel fogadtatik.

26. Titkár előterjeszti a pénztárnok 1903 évi febr. havi kimutatását, mely szerint

összes bevétel volt	6914	kor.	54 fill.
» kiadás »	1944	»	38 »
maradvány	4970	kor.	16 fill.
Ehez adva a P. H. E. Takarékpénztárnál folyó számlán levő	1840	kor.	41 fill.
követelést, 1903. febr. 28-án összesen	6810	kor.	57 fill.

készpénz áll a társulat rendelkezésére; miből azonban *a)* a Stessel József alapító tag által eddig befizetett 194 korona, *b)* a 10,000 kor. névért. 4% -os m. jelzálog-hitelbanki záloglevél vásárlásakor maradt 62 kor. 22 fillér és *c)* a 200 kor. névért. 4·5% -os osztr. államadóssági papirkötvény beváltásából befolyt 202 kor. 69 fillér, összesen 458 kor. 91 fill. alapitványi összeg újra tőkésítendő volna.

A kimutatás tudomásúl vétetvén, a jegyzőkönyvhöz csatoltatik; a tőkésítendő 458 kor. 91 fill. összegből 400 koronán P. H. E. takarékpénztári 4% -os névért. községi kölcsönkötvény vásárlása elhatároztatik, utasíttatván a pénztárnok, hogy a fenmaradó 58 kor. 91 fillért további intézkedésig tartsa nyilván.

27. Jelenti, hogy a P. H. E. Takarékpénztár 1903. febr. 5-én 4730. sz. a. kelt értesítése szerint 10.000 kor. a f. évi ? illetve 10 jk. p. értelmében tőkésíttetett.

Tudomásúl vétetik.

28. Olvastatik Baumgarten Ferencz r. tagnak 1903. márcz. 5-én kelt levele, melyben a Szilágyi-díjjal való kitüntetéseért köszönetet mond a társulatnak.

Tudomásúl szolgál.

29. Titkár előterjeszti a Bács-Bodrog vármegyei történelmi társulatnak f. hó 8-án tartandó közgyűlésére szóló meghívását.

A meghívás köszönettel fogadtatván, Dudás Gyula dr. r. tag fölkéretik, hogy a közgyűlés színe előtt társulatunk üdvözletét tolmácsolni szíveskedjék.

Zárt ülésen —

30. a társulat nyári kirándulása, —

31. Horváth Danó beadványa ügyében — határozott a választmány.

Több tárgy nem lévén, elnök az ülést eloszlatja.

Kelt mint fent.

Gr. Teleki Géza s. k.
elnök.

Barabás Samu s. k.
jegyző.

Hitelesítjük: *Daniel Gábor* s. k.
vál. tag.

Petike Béla s. k.
vál. tag.

BERZEVICZY EDMUND EMLÉKEZETE.*)

Az év legideálisabb hónapjában, midőn a természetben minden éled és virít, a halál kérlelhetetlen kaszája egy férfiu életét oltotta ki, a ki hosszabb életre volt érdemes.

Az 1902 évi május-hó 12-én nagy és őszintén gyászoló gyülekezetet láttunk a Sáros megye észak-keleti részén fekvő Berzevicze mezővárosnak egyik ősrégi kuriáján.

A ravatalon Berzeviczy Edmund feküdt. Megható volt azon testet és lelket ölő bánat, mely az özvegy egész valóján látszott; megható azon igaz részvét és fájdalom, mely mindenkinek arczán ki volt fejezve. És midőn a koporsót körülálltuk és széjjelnéztem a gyülekezeten, s nem tudtam onnan megválni, hogy nehány búcsuszót ne mondjak az elhunyt felett, eszembe jutott: inkább hittem, hogy az én korán elhunyt barátom fog engem búcsuztatni, mint én őt! De hát ki tudná megmagyarázni a végzet utait?

»Pulvis et umbra sumus!

Quis scit an adjiciant hodiernae crastina summae

Tempora Di superi« . . . mint Horatius mondja. Mert Berzeviczy Edmund 1836-ban junius-havában született s így csak 65 éves volt.

Tudom, sokan ismerték a magas termetű daliás férfit, Almássy Pált. Az én tisztelt barátomnak is ily megnyerő külseje volt, mert hiszen Almássy Pálnak unokatestvére vala; s a ki látta erőteljes, sugár alkotását s nehány évvel ezelőtt még egészségtől duzzadó, de lelkes és férfias szép vonásait: hosszu életet jósolt neki.

*) Felolvastatott a M. Történelmi Társulat 1903 évi ápr. 2-án tartott r. vál. ülésén.

Telivér Berzeviczy volt, a mennyiben anyja is Berzeviczy ivadék. Atyja Emil, anyja Tekla.

Magyarország felvidékének ősrégi nemes családai egyikéből sarjadott, mely család a multban és a jelenben oly sok jeles fiat adott a felföldnek és a hazának, és a mely a XIII-ik század legeleje óta a mai napig megtartotta ősei által szerzett, alapított és öröklött birtokát.

Állapodjunk meg e tételnél egy pillanatra. Hiszen a Magyar Történelmi Társulat minden tagja, de minden művelt ember jól tudja, mily páratlanúl viszontagságos Magyarország története. Nincs egy talpalatnyi földje, mely örökös zaklatásnak, támadásnak ne lett volna kitéve. Igaz, a török nem dúlt Sáros megyében, de dúlt a tatár és cseh, különösen az ádáz Giskra és méltó társa Telefuz dúltak, és dúlt századokon át a *német*. Az újabb időben pedig dúlt az ősiség eltörlése, később az óriási adó, dúltak a mostoha gazdasági viszonyok, s dúl legújabban a kivándorlás. És mégis van Magyarország felvidékén, különösen annak keleti részén és Sáros megyében is több család, mely talán őseink ide telepedése óta, talán a *prima occupatio* jogán, a mai napig bírja birtokát.

Mily szorgalom, a családi, házi erények mily teljessége, mily óriási küzdelem, mily férfias akaraterő, mily tengernyi nélkülözés, mily folytonossága a józan nevelésnek, mily család- és fajszeretet van kifejezve ebben a tényben: nyolcz-kilencz századon át megtartani az aránylag sovány talajú ősi birtokot.

A mai kornak gyermeke előtt, mikor — fájdalom — szinte kaleidoszkópi gyorsasággal mennek át a birtokok egyik kézből a másikba, mikor egy nap vagy éjen át milliók kerülnek idegen kézre: a mai kornak gyermeke előtt — mondom — ily példák csoda számba mennek!

És épen azért, itt, ezen illustris társaság, a Történelmi Társulat szine előtt hálás érzettel kell leborulni azon ősök emléke előtt, kik a talaj- és fajszeretet ily csodás, ily bámulatraméltó példáját adták, s engedje Isten, adhassák utódaik is most és minden időben!

Hogy az ősök tisztelete és a fajszeretet mellett mit jelent ez hazánk felföldjén, hol a magyar fajt már századok óta

egyedül a nemesi kuriák tartották fen, és a hol ma a nemzetiségek kezdenek velünk farkasszemet nézni: nem szükséges magyaráznom. De lelkem mélyéből kívánom, hogy a jövő nemzedékek e részben is oly tisztelettel emlékezzenek mirólunk, mint mi emlékezünk az elhunytakról.

Ily törhetetlen fajszeretet és ragaszkodás az ősi földhöz lakozott a Berzeviczyekben, kik — mint említém — 800 év óta szakadatlanúl bírják őseik birtokát.

Ily fajszeretet lakozott Berzeviczy Edmund lelkében is, és ezt szüleitől örökölte, kik emberfeletti erővel és nélkülözések közt töltötték életöket, hogy az ősi birtokot megtarthassák.

Hiszen korán elhunyt barátom halálának is ez volt a fő oka. Gazdasági ügyeit kivánta rendezni. Télvíz idején haza ment falusi lakásába s tavasz felé egy nagy meghülés oly betegséget hozott reá, mely megölte.

* * *

Azon időben, midőn Berzeviczy Edmund barátom serdülő ifju volt, nem messze laktam Berzevicze vidékétől, roskoványi birtokomon, s azon családok életét, melyek Sáros megye ezen észak-nyugati sarkában laktak, nemcsak a szomszédság, hanem a valódi tisztelet és barátság révén ösmertem s velök igen gyakran érintkeztem.

Hiszen ama szomorú korszakban, az ötvenes években volt ez, midőn az általános csüggedés és honfi bánat egyes-egyedül a családi és baráti körben talált némi vigasztalást.

Óh, ha azon idők barátságára és azokra a családokra gondolok, keblemet jóltevő meleg áradat fogja el, s az az elfojthatatlan sóhajtás: miért nincs ily tiszta barátság, ily összetartó vonzalom a politikai élet hullámai között? Ha ily önzetlen, tiszta érzület hatná át mai nap, nem mondom az egész társadalmat, de annak ha csak egy részét is, a magyar nemzet fiai csodákat mívelhetnének.

Sáros megyének észak-nyugati sarkában két hely volt különösen, mely lekötötte figyelmemet és a mely megemlítésre különösen méltó: *Darócz* és *Berzevicze*; mindkettő az úgynevezett *Feketehegy* aljában. Eredetileg mindkettő Berzeviczy-

birtok. Darócz azonban házasság útján Szmrecsányi Ödönre szállott át, kinek neje a fenkölt lelkű Berzeviczy Mária volt.

Volt ennek a családnak egy őrangyala, a mai nap anynyiszor becsmérelt anyós.[1]) De ő nem a mai kornak typikus anyósa, hanem a nők legtökéletesebb mintaképe: Berzeviczy báróné, született *Szinyei Anna*, azon báró Berzeviczynek özvegye, ki Kassán az ország legelső magyar szinházát alapította s annak sok ideig intézője volt.

A daróczi Szmrecsányi-ház, ezen páratlan nőnek és leányának befolyása alatt, a magyar családi élet legtiszteletreméltóbb példáját mutatta. A ki e családdal érintkezett, köréből csak javulva távozhatott.

Egy emlékbeszéd szűk kerete nem engedi — bár méltó volna — úgy emlékezni meg e családról, mint azt megérdemelné.

Röviden csak annyit mondhatok, hogy minden tagja a műveltségnek és magyar vendégszeretetnek példánya. A boldog házasságnak gyümölcse tizennégy gyermek lett, s valamennyi a nagyanya gondozása alatt nőtt, kit közönségesen *daróczi nagymamának* neveztek.

A daróczi külső gazdaságban szorgalom, rend, okszerűség; a háztartásban egyszerűség, de úri kényelem. A gyermekek közt tisztaság, egészség, szorgalom, barátság, mindenre kiterjedő figyelem, szerénység, előzékenység, vallásosság, és az egész családban lángoló faj- és hazaszeretet.

Sohasem feledhetem azon órákat, mikor néha zord téli estéken összejött a társaság a háziúr szobájában s a vígan pattogó kandallótűz bevilágította a gyermekek boldogságtól sugárzó arczát; azután leültünk a fehér asztalhoz, a hol gyönyörrel néztük a családnak szebbnél szebb serdülő gyermekleányait, és e szép látványhoz megelégedést integettek a komoly ősök falon függő arczképei. Nyáron pedig az ősi házat környékező szép kertben, hol az ezerekre menő, ózont lehellő illatos fenyő és lombos fák minden csoportjában egy-egy kedves ülő- vagy játszóhely kinálkozott, hallgattuk a legdisharmonikusabb harmoniát, a gyermekek boldog játékának zaját. Oly magyar

[1]) Ezt is a németektől tanultuk.

felföldi, falusi, családi idyll volt ez, melynél szebbet egy Jókai képzelete sem tudna teremteni.

Ünnepnap volt nekem, ünnepnap családomnak, midőn e minta háznép körében lehettünk, s a *daróczi nagymamát* tiszteltük mint emberfeletti lényt.

Ezen boldog otthonból léptek a nagyvilágba Szmrecsányi László kassai közjegyző, Jenő a közigazgatási bíróság tanácselnöke, János zempléni nagybirtokos, Pál szepesi püspök, Lajos egri kanonok, Miklós a szépművészetek avatott ismerője; a leányok közül Kelczné, Ghyczyné, Rakovszkyné, Szinyeiné, mind jeles családok alapítói.

Az áldott daróczi háznak méltó párja volt a szomszéd Berzeviczén *Berzeviczy Tivadar* barátom és egykori képviselőtársam háza. Erről is azt mondhatom, hogy a családfő, a ház asszonya s mindenki, a ki oda tartozott, vetekedett egymással szívjóságban, szelidségben, műveltségben és a házi erények teljességében. Berzeviczy Tivadar neje a daróczi nagymamának unokahuga, *Szinyei Amália* volt, Szinyei Félix volt sárosi főispán testvére. Nála lakott hajadon testvére, *Szinyei Emma* is, ki később az önvédelmi szabadságharcz legizzóbb korszakában, 1849-ben, neje lett a vértanuságot szenvedett Dessewffy Arisztid tábornoknak s hosszu özvegység után nyujtotta kezét első férje méltó hős barátjának, Máriássy Jánosnak.

Berzeviczy Tivadar, mikor arra alkalom nyilt, hivatalt viselt és képviselő is lett, s azért főleg a két nőre háramlott mindazon kötelesség, mely a ház belső körében érvényesül. És így nem mondhatok többet, mint ha azt mondom, hogy főleg e két nő: az anya Amália, és testvére Emma nevelték Berzeviczy Albert barátomat, a székesfőváros józsefvárosi kerületének országos képviselőjét és testvérét Annát, a fenkölt lelkületű Szmrecsányi Jenőnét.

Abban a szűk keretben, melyben előadásom mozog, csak említést tehettem e nőkről. De egy kijelentést vissza nem fojthatok, és e kijelentés — keresem a szót, hogy méltóan jellemezhessek, és talán eltaláltam, ha azt mondom, hogy e nők *tüneményes* jelenségek. Tiszteletreméltóbb, műveltebb, tökéletesebb magyar nőket nem ösmertem. S ha lehet jót kivánni

e hazának, úgy azt kívánom: Adjon az isten sok ily magyar nőt szegény nemzetünknek!

Talán belátok hallgatóim lelkületébe, midőn sejtem, hogy vannak közöttük, kik azt kérdik: mit tartozik mindez néhai Berzeviczy Edmund barátunk emlékezetéhez? hiszen róla még alig esett szó! Meglehet, hibát követek el; de ha az a szomorú feladat hárult reám, hogy emlékbeszédet mondjak elhunyt érdemes barátunk felett, akkor legyen szabad nehány eszmét jeleznem, mely foglalkoztat, midőn e feladatot teljesítem.

Az elmondottakon kívül még egy gondolatmenetnek kell itt kifejezést adnom.

Meglehet, sokak előtt — szeliden kifejezve — ferde, vagy legalább is secessiós eszmének fog látszani, de régen foglalkoztat, s hol adjak szót ez eszmének inkább, mint épen a Történelmi Társulat színe előtt?

Nem tudom, másnál úgy van-e, vagy úgy volt-e? de valahányszor a történet lapjait forgattam, akár egyes országok, akár a világ történetét, mindig csodálva észleltem és tünődtem felette, hogyan van az, hogy a történelem legnagyobb alakjai, vagyis a történetírók által a legmagasabb polczra állított egyének, majdnem kivétel nélkül azok, kik nagy eredményt tudtak ugyan felmutatni, de mindig hiu, önző hatalmi és zsarnoki hajlamok hajtották őket, vérben fürödtek s embertársaik százezreinek, néha millióinak életét áldozták fel; míg azok, kik a tudománynak, vagy hazájoknak, vagy az emberiségnek javára önzetlenül működtek, ritkán jutnak arra a legmagasabb polczra; a kisebb, kicsi vagy legkisebb existenciák pedig már alig, vagy ha igen, csak mint anyag említtetnek s úgyszólván a történetírás légkörén kívül esnek?!

És kérdem: jól van-e ez így?

Az én véleményem szerint ez így *nem jól* van. Hiszen egy-egy vidék szépségét, báját, jellegét nem egyes kimagasló fák vagy növények adják, hanem azon ezer meg ezer, millió és millió apró növény és virág, mely közelebb áll az anyaföldhöz, mint a büszke tölgy. És ezen tölgy is csak akkor igazán szép és nagy, ha apró környezetének társaságában látjuk. Bámuljuk a

Himalayát, a Csimborasszót, pedig nem ezek mozgatják, nem ezek intézik, nem ezek fejlesztik földgömbünk életét, hanem azok a láthatatlan parányok, melyeket a tudomány csak most kezd revelálni.

Kérdem, hol van oly történeti mű, mely behatóan foglalkozott volna a kisebb existenciákkal? de oly behatóan, hogy azután innen merítse következtetéseit a külső nagy eseményekre.

Mert hiszen az úgynevezett otthon, a házi tűzhely és az itt végbemenő nevelés az a szellem, mely látszólag alig lépi túl a ház küszöbét; de ezer és millió ilyen tűzhely adja az *áttörhetetlen erőt*. A tökéletes anyák, apák nevelik a hősöket, ezek adják a nagy férfiakat a nemzeteknek.

A Corneliák nevelik a Gracchusokat.

Vegyük példáúl saját történetünket. Isten és ember előtt világos, hogy azon viszontagságos ezer éven át, mely a magyar nemzet felett elvonult, főleg az úgynevezett *középosztály* — mely ugyan improprie neveztetik így, de jelzés végett elfogadom — mondom, ezen *középosztály* és a nép tartotta fen a hazát.

Ennek bölcsességével, ennek vérével, ennek hősiességével maradt meg a magyar, és Európának legrégibb alkotmánya: a magyar alkotmány.

Kiemeltem már, mily folytonos erős akarat, erős lélek, hősies szándék és fajszeretet kellett ahoz, századokon keresztül megtartani az ősök sovány földű birtokát.

Hol van oly történetíró, ki ezen áldott, mély aknába leszállott s az ott folyó munkát oly figyelemmel kisérte volna, mint azt az ügy fontossága megérdemli.

Ime én csak nehány példát emeltem ki az örök feledés homályából; pedig a századok folyamán hány ilyen kitűnő anya és apa tért nyugalomra azon óriás sírhalom alá, mely a névtelen hősöket takarja, hogy pihenjen említetlenül, elfeledve!

Én csak megütöttem a korongot, hogy a szent berek druidáinak, a történetíróknak figyelmét felköltsem.

Mennyire megérdemli az itt érintett kérdés a történetíró figyelmét, legújabban is mutatja az a dicső, magasztos hőskölteméný, melyet egy maroknyi nép, a búrok népe, szemünk

előtt iktatott a világtörténet könyvébe. Semmijök sem volt; sem katonájok, sem tüzérségök, sem ágyujok, sem tisztjeik, vezéreik nem voltak, mikor szabadságharczukat megkezdték. és rövid időn mindennel el voltak látva; miért? mert volt erős családi életök, mely ápolja a szabadságszeretetet, voltak tiszta erkölcseik, volt fenkölt vallásos érzetök. Ez adta annak a maroknyi népnek azt az óriás erőt, melynél hatalmasabb a világon nincs, melylyel páratlan harczát megvívta s a világ legnagyobb hatalmasságát majd három éven át remegésben tartotta. Nem lesz-e érdemes feladat a mai kor történetírójának ezen óriási erő kútforrásait kutatni?

* * *

Az a nehány ecsetvonás, melylyel egy-két Sáros megyében lakó család életét jellemeztem, csupán annak a kiemelésére szolgáljon, hogy ilyen baráti körben, ilyen szomszédság és ilyen rokonok közt nőtt fel *Berzeviczy Edmund*. És ha ehez hozzáadjuk a kitűnő szülőket, ha hozzáadjuk, hogy Edmund apja Emil, nagyszorgalmú, nagytudományú, nagyműveltségű férfiu volt, Ujházy Lászlóval együtt Sáros megyében az igazi szabadelvűségnek, az önzetlen hazafiságnak és a tiszta, gáncsnélküli jellemszilárdságnak példányképei és vezérlő férfiai: akkor természetesnek fogjuk találni, hogy ily környezetben Berzeviczy Edmund ifju lelkülete megtelt ideálokkal, megtelt fajának, családjának, a tudománynak és a hazának szeretetével.

Nem volt szájhős hazafi; hanem nyugodt, józan tevékenységű, kötelességét családja, nemzetsége, megyéje és hazája iránt csendes resignatióval teljesítő; s a mit jónak itélt, ahoz férfiasan, sőt gyakran görcsösen ragaszkodott.

Gymnasiumi tanulmányait Kis-Szebenben, Eperjesen és Lőcsén végezte. 1854—1858-ig a budapesti egyetemen jogot hallgatott. Tanárai Virozsil, Henfner, Toldy, Wenzel, Vizkelety, Pauler, Karvassy és Gärtner valának. A jogi tárgyakon kívül hallgatott aesthetikát, philosophiát, historiát, irodalomtörténetet; indexének adnotatái nagy szorgalmáról tanuskodnak. Már akkor azt írta róla Wolf, az osztrák történet tanára: *sehr fleissig und mit besonderer Verwendung*. 1856 julius-

havában jó sikerrel letette a historicum juridicum exament; 1858 julius-havában részben kitüntetéssel a jogi államvizsgát; 1859-ben az összes tárgyakból kitüntetéssel az államtudományi államvizsgálatot. 1859—1861-ben kitűnő sikerrel tette le a gyakorlati bírói tiszti vizsgát és sikeresen állotta ki a szigorlatot az észjogból és államtudományokból; 1862 junius-havában a köz- és magánjogi, szeptemberben a váltójogi ügyvédi vizsgát tette le kitűnő sikerrel.

Az 1864 év végén Sáros megye első aljegyzője, 1865 október elején megyei főjegyző lett. Ezen évek alatt részint mint elnökségi titkár, részint mint közigazgatási, utóbb egyúttal mint úrbéri és magánjogi ügyekben törvényszéki előadó és szavazó bíró volt alkalmazva; és így a megyei közigazgatás és törvénykezés viszonyaiban nagy jártasságot szerzett. 1866-ban mint helyettes alispán működött. 1867-ben miniszteri titkárságért folyamodott, de nem neveztetett ki; így járt a királyi itélő táblánál is, hol szintén titkári állást keresett. Ekkor vált meg főjegyzői állásától.

Mint megyebizottsági tag 1871-ben fontos megbizatást kapott a megyétől a palocsai uradalom majorsági zselléreinek zendülésszerű mozgalma ügyében. Itt a kiküldött bizottság elnökének választották. Ezen ügyben nagy erélylyel, de körültekintéssel járt el s ezért a megyei közgyűlés neki jegyzőkönyvileg szavazott köszönetet.

Ugyanazon év deczember-havában az új megyeszervezés alkalmával egyhangulag alispánná választatott; 1873-ban pedig gr. Zichy Rezső lemondása folytán megüresedvén Kassa, Eperjes, Bártfa és Kis-Szeben városok főispáni állása, gr. Szapáry Gyula belügyminiszter levélben szólította fel ezen állás elvállalására; miután azonban — mint válaszában kifejtette — lakását Kassára áttenni nem volt hajlandó, a felajánlott állást nem nyerhette el.

Az 1873 évi kolera idejében kifejtett alispáni működését méltatva, ő Felsége ez év deczember-havában elismerését nyilvánította Berzeviczy Edmund iránt, kit már az előző évben cs. és kir. kamarássá nevezett ki.

A megye közönsége 1874 julius-havában lelkesedéssel

bizalmat szavazott neki a megyei tisztikar ellen felmerült bizonyos alaptalan panaszok alkalmából; mindamellett ő 1875 deczember-havában az első alispáni állásról lemondott. A megyei közgyűlés önfeláldozó, buzgó és sikeres hivatalos működésének emlékét, a megyei közönség hálás érzelmeinek kifejezése és mély sajnálatának tolmácsolása mellett az utókor emlékezetének adta át s az állandó és központi választmány tagjául választotta meg. Később a közigazgatási bizottságnak is tagja lett; de azon idő óta többé semmi közhivatalt nem viselt.

Visszavonult és élt családjának és a tudománynak.

Családi élete példás volt. Első neje, *Szinyei Merse Anna*, Szinyei Félix volt Sáros-megyei főispán leánya, 1877-ben meghalt. 1886-ban másodszor nősült. Második felesége *Sztáray Márta* grófnő. Mindkét nejével példányszerűleg élt, s mindkét neje a nők példányképe volt.

Szüleit az imádásig szerette. Apja hajfürtjét ennek halála után kegyelettel őrizte ezzel a felirattal: *Ez szilárdítson a jóban mindenkor, és tartson vissza minden bűntől!*

Minden eljárásában férfiasan önérzetes; és hogy mily nemes gondolkodású volt, mutatja azon eset, mely már halálos betegségében nyugtalanította.

Említettem, hogy a megyei tisztikar ellen felmerült alaptalan rágalmak voltak oka lemondásának. Talán akkor történt, hogy a tisztviselők egyik előkelőbbikével komoly összeütközésbe került. Ez az ügy lovagias úton elintéztetett ugyan, de kibékülés nem történt. Midőn Berzeviczy Edmund betegségében érezte, hogy élete végéhez közeledik, levelet írt az illetőnek, betegágyához kérette, s ezen egyetlen ellenségével, illetőleg ellenfelével, halálos ágyán kibékült.

* * *

Hátra van még, hogy Berzeviczy Edmundnak irodalmi munkálkodását méltassuk.

Előrebocsátom, hogy a Magyar Történelmi Társulatnak 1868 óta tagja volt.

Első műve, mely még 1863-ban jelent meg, *Mignet* Stuart Máriájának magyar fordítása. Ezen egy fordítást kivéve,

tanulmányai főleg a hazai történelemre, családja s más vele rokon ősrégi nemzetségek multjára irányultak.

Ismeretes munkái a következők: 1. *Tarkö és a Tarczayak;* 2. *Berzeviczei Pohárnok István életrajza;* 3. *A csatári és szedikerti Hoffmanok;* 4. *A Tarköiek hatalmi törekvései Sárosban a XIV. XV. és XVI-ik század folyamán;* 5. *Berzeviczy Márton erdélyi kanczellár életpályája.* — Ezenkívül írt a *báró Brudern családról* és *a magyarországi Sárkány-rendről* a *Turul* 1897 évi folyamában. Föntebb említett öt munkája a *Századok* köteteiben és külön füzetekben is megjelent.

Maradtak teljesen be nem fejezett művei is, u. m. nagyapja, *Berzeviczy Pál* élete és a *Berzeviczy család czímeréről* szóló értekezése.

Mindezek közül kiemelem a következőket:

Berzeviczei Pohárnok István életrajza a Történelmi Társulat Sáros-megyei vidéki kirándulása alkalmával 1881-ben Eperjesen a megye székházának nagytermében tartott ünnepi gyülésen a szerzőtől felolvasva, nagy elismerésben részesült. Ime nehány adat Pohárnok István életéből: Berzeviczei Pohárnok István a XV. században, Zsigmond, Albert, Ulászló és a Hunyadiak korában élt s 1462—1465 között halt el. Zsigmond a nyárádi birtokra vonatkozó adománylevelében érdeméül rója fel, hogy a király különös megbízásából igen fontos ügyekben, a lengyel királynál kétízben, a moldvai vajdánál szintén kétízben járt követségben, még pedig saját költségén és kívánt sikerrel. Maróthi János és Berzeviczei Pohárnok István a király dandáraival, a székely és szász hadakkal Radult és az ennek segélyére jött török hadakat Oláhországból kiverik s a király Dánt újra vajdaságába iktatja. Czilley Borbála 1425-ben Zólyomban kelt német levelében Pohárnok Istvánt Hajnácskő vára parancsnokává nevezi; egy másik iratában pedig a Hatvan közelében fekvő *Bódogfalva* községet adományozza neki élethossziglan bírnia. 1425-ben kap engedélyt Zsigmond királytól, hogy a Pest megyében fekvő *Erk* nevű faluban erős várat építhessen. — Még nagyobb szerepet vitt Zsigmond utóda *Albert*, és ennek neje Erzsébet uralkodása alatt. Bor[illegible] főispán lett s a pazsagi nemesek és Mezőkövesd városa k[illegible]

merült nagy birtokháborítási ügyet ő intézte el. Az erről szóló okiratban Diós-Győr, Cserép és Dédes várak parancsnokának és királyi főajtónállónak neveztetik. Midőn Albert külföldön járt, Erzsébet királyné férje utasítására hivatkozva, 1438-ban Berzeviczei Pohárnok Istvánt érdemeinél fogva a jászok főkapitányává nevezte ki. Egyidőben volt *főajtónálló* és a *királyné főudvarmestere*. Fontos küldetése lett volna Pálóczi Lászlóval Lengyelországba, Ulászlót kibékíteni, de ez abban maradt, mert Albert időközben Neszmélyen meghalt. Ekkor Berzeviczei Pohárnok István Erzsébet királyné pártján maradt, de Erzsébet halála után, 1442-ben, ő is Ulászló híve lett. 1443-ban — úgy látszik — Hunyadi Jánossal a törökök ellen harczolt. Mikor Mátyás király lett, a csehektől elpusztított Berzevicze várát 1458-ban, szolgálatai és vére ontása jutalmául Berzeviczei Pohárnok Istvánnak visszaadatta.

Figyelemreméltó munka *a Tarkőiek hatalmi törekvéseiről* szóló hosszabb dolgozat, mely négy közleményben a *Századok* 1894 évi folyamában látott napvilágot. A századokon keresztül hatalmas és nagybefolyású Tarkői család történetéből több érdekes episodot lehetne felhozni, de ezt mellőzve, csupán a család legutolsó sarjáról, özvegy Drugethné, Tarkői Tarczai Annáról kívánok nehány megjegyzést tenni. A Tarkőiek a XVI. században vették fel a *Tarczai* nevet. *Tarczai Anna* a XVI-ik század, de talán az egész magyar történet egyik legérdekesebb női alakja volt. Korán özvegységre jutott, de valódi férfias akarat és jellem lakozott lelkületében. Midőn fiutestvére, az utolsó Tarczai meghalt, roppant vagyon maradt reá. Megkapó jelenség, mily erélylyel iparkodott ezt megtartani. Megkapó jelenség, mily hősiesen védte Tarkő várát az ostromló német sereg ellen; mily lankadatlan kitartással viaskodott rokonaival s a vagyonára áhítozó, kapzsi Drugethtel. Megkapó jelenség, mi mindent tett Magyarországon és Lengyelországban Zapolyainak s ennek halála után özvegyének érdekében. Megkapó jelenség, hogy minden oldalról megtámadva, egyedűl, férfiunál is ritka erélylyel és szivóssággal tudta védeni jogait. De hát végre is a rövidebbet kellett húznia. Akkor a *jog*, *törvény* és *igazság* még csak pólyában

hevert, de virágzott nagyban az ököljog. A minden oldalról fenyegető férfiöklöknek ellentállani a nő keze mégis csak gyönge volt. Az évek szaporodtak, a vagyon fogyott. És e vasakaratú asszony, életének utolsó éveit a Sáros-megyei Tapoly völgyének egy félreeső kis helységében, Orsóczon töltötte, mely még nem régen családunk birtoka volt, s utolsó lehelletéig megtartotta az erélyt és arisztokratikus önérzetet. A ki ezen nevezetes asszonynak élete történetét bővebben kívánná megírni, vagy a ki hivatást érezne magában egy hatásos drámával gazdagítani a magyar irodalmat, olvassa el Berzeviczy Edmundnak tömör, de jellemző vonásokkal megírt munkáját: biztos és hálás anyagot fog találni.

Azonban elhunyt barátunknak talán legértékesebb műve: *Berzeviczy Márton erdélyi kanczellár* (1538—1596) életrajza, mely 1899-ben okiratfüggelékkel ellátva, külön füzetben is megjelent. Értékes ezen tanulmány nemcsak a családi és más idegen levéltárakban felkutatott adatainál, hanem hősének hatalmas egyéniségénél fogva is. Berzeviczy Márton a XVI-ik századnak egyik kimagasló alakja volt, nemcsak mint politikus, hanem mint tudós is. Már meglett férfikorában volt tanulója a páduai egyetemnek. Összeköttetésben állott a külföld nevezetes embereivel. És a mi azon időben, úgyszólván közvetetlen a mohácsi vész után és az izzó vallási villongások közepette szinte bámulatba ejt, öt király bizalmát tudta megnyerni. Bizalmasa volt I. Ferdinánd, Miksa és Rudolf magyar, Báthory István és Zsigmond lengyel királyoknak, s ezenfelül az akkor Lengyelország fenhatósága alatt álló György Frigyes brandenburgi őrgrófnak is. Báthory Istvánnak nagyhírű kanczellárja lett. A két lengyel király birtokokkal ajándékozta meg és báróvá lette. Birtokai közt említve van a brandenburgi őrgrófságban fekvő *Leistenau*, azután *Starygard* s a Lengyelországban fekvő *Osiek* vára és *Mosczek*; de ez a kettő — úgy látszik — egy. Ez utóbbi helyen temették el. Felesége Wojanowi Damrau Katalin. Nagy érdemei elismeréseül 1585-ben, még Báthory István életében, emlékérmet vertek tiszteletére. Az érem egyik oldalán nemes szabású, szellemes arcza, másik oldalán ezen jelmondat: *Umbras superat candor.* Hivatásszerűen sokáig élt külföldön,

hanem azért megmaradt hazáját hőn szerető magyar embernek, mit rokonaihoz igen szép magyarsággal írt levelei bizonyítanak. Érdekes különösen 1594-ben Jeromos unokaöccséhez írt levele, melyben egyebek közt ez áll: »Ha a had continuáltatnék kikeletre, netalán én is egynehány lovagot bocsátanék oda ki az szegény hazának szükségére, mert *omnes charitates patriae charitas superat.*«

Maga Berzeviczy Edmund, ki hangyaszorgalommal szedte össze családja e híres tagja életének adatait, mondja, hogy e nevezetes férfiu életének különösen külföldön töltött utolsó éveiben hézagok vannak, melyeket adatok hiányában betölteni nem volt képes. De az ismert adatokban is bőséges alapot bírunk, és érdemes volna egy hivatott kutatónak ezen igazán kiváló honfitársunk életrajzát kiegészíteni. És midőn ezt itt említem, reménylem is, hogy ezen óhajtás teljesülni fog. Megerősít reményemben a *Magyar Történeti Életrajzok* utolsó füzetének borítékán olvasható azon jelentés, hogy a vállalat számára munkában van Veress Endre társunktól *Berzeviczy Márton életrajza.*

* * *

Most pedig immár ideje összegezni előadásomat. Nem állok azon régi szálló igének befolyása alatt: *de mortuis nil nisi bene.* Nem túloztam. Legjobb belátásom szerint, tiszta igazságot írtam. Berzeviczy Edmund már külsejével is kiváló egyéniség volt; de felülmulta a testet a szellem. Mint fiu: imádta szüleit; mint családfő és férj: mintakép; mint családtag: büszke ősei dicsőségére; mint birtokos — apja és ősei példájára — minden áldozatra kész, hogy öröklött birtokát megtarthassa; mint földesúr: elnéző és jóságos; mint köztisztviselő: szakavatott, szorgalmas, lelkiismeretes és szigorú; mint történetbúvár: józan, előitélet nélküli, igazságos és minden részletekre kiterjeszkedő; mint hazafi: hazáját szerető s érte mindenkor tettre kész.

Én pedig mindezeket az igazsághoz híven, de fájdalommal telt szívvel említem, mert benne barátomat veszítettem, és mert benne egy egész férfiu szállott sírba; nemzetsége egy jeles tagját, a magyar felföld egy kitűnő fiát siratja.

Vigasztalni csak az tudna, ha gyönge szavam hozzájárulna emlékének megörökítéséhez, mit egész életével méltán megérdemelt.

Családi utóda nincsen; gyermekei nem maradtak. Egyetlen élő testvére Anna, báró Gemmingenné, külföldön, Badenben él. benne tehát az úgynevezett *Emil-ág* férfisarja kihalt.

De kihalt-e szelleme? Szelleme nem halt ki. Annak a szellemnek, mely az ő lelkét hevíté, kihalni nem lehet, kihalni Magyarország bérczes felvidékén nem szabad, kihalni az a szellem nem fog. *Mert* — a költő mondja — *neked élni kell oh hon, és örökre mint tavasz virulni!*

Bánó József.

ROGERIUS MESTER
SIRALMAS ÉNEKE A TATÁRJÁRÁSRÓL.

— ELSŐ KÖZLEMÉNY. —

Nincs olyan történetírónk, ki a XIII-ik század és különösen a tatárjárás történetének megírásánál Rogerius munkáját ne használta volna. Annál különösebb, hogy az íróval, életével, jellemével, sőt magával a szóban forgó munkával kritikailag alig foglalkozott valaki. Rogeriusról olyan adatok forognak közkézen, melyek a beható tanulmányon alapuló kritika világítása mellett meg nem állhatnak. Még igen tekintélyes történészeknél is — *vera mixta falsis* — helyes adatok mellett igen nagy hibákra akadunk. E rövid tanulmányomban kritikai szempontból igyekezem megvilágítani Rogerius életét, jellemét és munkáját.

I.

Rogerius mester nem hazánk szülötte. A XIII-ik században szokásba jött, hogy a pápák nálunk is adtak idegeneknek egyházi javadalmakat. Ha volt a pápának valami kedves embere vagy ilyen kedves emberének pártfogoltja, kerestek számára valami jó egyházi javadalmat. Magyarországon már ekkor bőven voltak jövedelmező egyházi javadalmak; mi természetesebb tehát, mint hogy gyakran találunk idegen javadalmasokat, nemcsak a kisebb rendű egyháziak között, hanem a püspöki, érseki székeken is. Róbert esztergomi érsek, Mátyásnak, a sajói csatában elesett esztergomi érseknek nagynevű elődje, ki II. Endre alatt interdictum alá vetette az országot, szintén idegen, franczia származású vala. Franczia volt az erdélyi püspök Rajnald, olasz a váradi ellen-püspök Primogenitus, franczia Bertalan pécsi püspök stb. Rogerius mester is idegen volt és ez neki később sok kellemetlenséget okozott.

Rogerius Olaszországban, a siciliai királysághoz tartozó Apuliában született a beneventumi herczegségben, alighanem

Torre Maggiore városban.[1]) Születése évét nem tudjuk, de ha tekintetbe veszszük, hogy 1249-ben már körülbelül huszadik éve tartózkodott a pápai udvarnál[2]) és hogy oda alig kerülhetett hamarább, mint huszonöt-harmincz éves korában, születését 1201—1205-re tehetjük.

Iróink Spalatói Tamás után indulva,[3]) Toletanus János biboros káplánjának mondják, és azt írják róla, hogy mint ilyen már 1223 óta többször megfordult diplomácziai kiküldetésekben hazánkban, s mindamellett hogy váradi kanonokká lett, mindvégig megmaradt Toletanus János választott paesti püspök, bibornok és apostoli követ káplánjának.[4])

Ebben azonban több a tévedés, mint a helyes állítás. Rogerius kezdetben nem Toletanus János biborosnak, hanem Pecorari Jakab praenestei (Palestrina) biboros püspöknek és apostoli követnek volt káplánja. Pecorari Jakab volt apostoli követ Magyarországon 1232 junius-hava óta. Az ő kiséretében volt Rogerius is mint káplánja. 1233-ban őt küldi Jakab a pápához izenettel, s a pápa 1233 aug. 12-én kelt válaszában ezt írja: »*elôadta nekünk káplánod Rogerius hüen és okosan*« . . .[5]) Tehát Rogerius Pecorari Jakabnak volt ez időben káplánja. De az is maradt egészen Jakab haláláig. Mikor a pápa 1243 nov. 13-án Rogeriust a soproni főesperességre helyezi át, azt mondja róla, hogy J. praenestei püspöknek káplánja.[6]) Már pedig praenestei püspök, 1244 jun. 26-án bekövetkezett haláláig Pecorari Jakab volt.[7])

Rogerius csak Jakab halála után lett az 1244-ben bibornokká kinevezett[8]) angol cistercitának, Toletanus Jánosnak káplánja. Legalább 1249-ben, mikor spalatói érsekké teszi a pápa, Toletanus János biboros káplánjának nevezi.[9]) Igy tehát Rogerius a tatárjárás évében, 1241-ben, még mindig Pecorari Jakab káplánja, nem pedig Toletanus Jánosé.

Annak, hogy Rogerius 1223 óta járt volna hazánkban,

---

[1]) Hist. Sal. cap. 49. (*Schwandtner:* Script. Bécs, 1748. III. 629.) Spalatói Tamás szerint *Turris coepit* városban, a mi valószínűleg toll, vagy olvasási hiba s a mai *Torre Maggiore* értendő alatta.

[2]) Hist. Sal. id. h.

[3]) U. o.

[4]) Igy legújabban Márki Sándor, ki nagyobbrészt — mondhatni — Szabó Károlyt idézi a Pallas-Lexikonban.

[5]) *Theiner:* Vet. Mon. Hist. Hung. sacr. illustr. I. 116.

[6]) *Fejér:* CD. IV. 1. 304. — *Theiner* id. m. I. 189.

[7]) *Gams:* Series episcoporum, Tom. I. P. XVII.

[8]) *De Mas Latrie:* Trésor de chronologie, d'histoire et de géographie. Paris, 1889. p. 1192.

[9]) *Fejér:* CD. IV. 2. 57.

nincs semmi nyoma; 1223 alighanem sajtóhiba 1233 helyett. Annak sem találtam nyomát, hogy Toletanus János Magyarországon mint apostoli követ működött volna.

Hogy azonban Toletanus János sohasem volt paesti püspök, az bizonyos. Mint már említém, 1244-ben lett biborossá cistercita barátból. Nem kapott eleinte semmiféle püspökséget. 1245-ben a toledoi egyetem kiváltságait megerősítő bullát még így írja alá: *Fr.* (Frater) *Joannes Toletanus Laurentii in Lucina presbyter cardinalis.*[1]) Tehát 1245-ben még nem volt paesti püspök. De nem volt azután sem, mert egyrészt 1246-tól 1265-ig Benvenutus, azaz Bonaventura töltötte be ezt a püspöki széket,[2]) másrészt pedig ezentúl is mint biboros, és nem mint püspök szerepel. Igy 1247-ben a Sylvestrinusok rendjének megerősítő bulláját egyszerűen csak mint *Fr. Joannes titulo Laurentii in Lucina cardinalis* írja alá.[3]) Hasonlóképen írja alá 1249-ben a regensburgi egyház jószágainak megerősítő bulláját,[4]) 1251-ben a nápolyi egyház kiváltságainak megerősítését,[5]) 1255-ben a szent Mátéról nevezett benczés monostor megerősítő bulláját.[6]) Tehát ez időben még egyáltalán nem püspök. 1261-ben nevezi ki IV. Orbán pápa portói püspökké. Ez időtől fogva már így írja alá magát: *Fr. Joannes Portuensis episcopus.* Igy például 1265-ben a siciliai királyság örökösödési viszonyait szabályozó bulla záradékában.[7])

Rogerius tehát Pecorari Jakab káplánja volt s természetesen együtt utazott mindenfelé főnökével. Pecorari Jakab 1231-ben Lombardiában járt mint apostoli követ; a következő év második felében Magyarországon működött hasonló minőségben. Rogerius mindenütt vele járt. Mint már említettem. 1233-ban ő az üzenethordó a pápa és az apostoli követ között. Jakabot 1236-ban ismét Lombardiában találjuk diplomácziai küldetésekben.[8]) 1239-ben a nyugati országokat járja be, mint apostoli követ. E sok kiküldetést a pápa és II. Frigyes császár közt fönforgó ellentétek, melyek később nyilt harczban törtek ki, követelték.[9]) Rogerius, ki időközben váradi főespe-

[1]) *Baronius:* Annales Ecclesiast. (Barri Ducis, 1870.) XXI. 312.
[2]) *Gams* id. m. I. 866.
[3]) Bullarium diplomatum et privilegiorum ss. Romanorum Pontificum. Taurinensis editio. Turin, 1858. III. 527.
[4]) U. o. 542. l.
[5]) U. o. 546. l.
[6]) U. o. 615. l.
[7]) U. o. 726. l.
[8]) *Baronius* id. m. XXI. 124.
[9]) U. o. 202. l.

ressé lőn. minden bizonnyal kiséretében volt mindenütt urának.

A végzetes 1241-ik esztendő Magyarországon, Váradon találja Rogeriust. Talán a váradi püspökség körül fölmerült vitás ügy miatt tartózkodott épen ott. A tatárok elől az erdőbe menekült s az erdőn keresztül Tamáshida német városba. De mivel itt sem érezte magát biztonságban, tovább ment a Fehér-Körös egy megerősített szigetére. Innen is csakhamar tovább indult Csanád városába, de azt már elpusztítva találta, visszament tehát a szigetre. Mikor azonban oda is közelítettek a tatárok, elmenekült az erdőbe. Nagy nyomorúság, éhség, fáradság, rettenetes halálfélelmek között barangolt az erdőben majdnem egy hónapig. Itt vehette hírét ama hamisított leveleknek, melyekben a tatárok IV. Béla nevében visszatérésre szólították fel a bujdosókat. Rogerius is visszatért a lakott vidékekre s ettől fogva a tatárok között élt, míg csak el nem vonultak Magyarországból. Ő maga azt mondja, hogy másfél évig.[1]) Spalatói Tamás szerint két évig szenvedett közöttük.[2]) Ez azonban mindenesetre túlzás. A tatárok 1242 májusában már kitakarodtak az országból; május végén a király már visszatért, Rogerius mester pedig a király visszatértekor már régen kiszabadult a tatárok kezei közül.[3]) Legrosszabb esetben tehát egy évet töltött közöttük.

Fogságának leírásából azt vehetjük ki, hogy nem volt épen valami nagyon rossz dolga, bár azt mondja bevezető soraiban, hogy a ki a tatárok közé került, az a pokolba — tartarusba — került! Ugy látszik, valahol Bihar, Zaránd vagy Arad megyében tartózkodott ez idő alatt; erre következtethetünk ugyanis abból a körülményből, hogy olyan jól értesült az ezen vidéken történt pusztításokról. 1241 őszén a sereghez csatlakozott mint poggyászőrző; miből kiviláglik, hogy nem igen volt alkalmas fegyverhordásra. Ugy látszik, Esztergom alá is követte a sereget s az ostromot közelről látta.

Mikor a tatárok visszavonultak az országból, Rogerius szerencsésen megszökött fogságából s elmenekült vissza az erdők sürüségébe. Hosszu bolyongás után végre elért egy meredek kőre Kolozs megyében, Magyar-Fráta nevű falu közelében, hol megpihent, és a mi fő, újra csilapíthatta kinzó éhségét. Mikor a király visszatért az országba, Rogerius is elhagyta menhelyét. Valószínűleg visszatért Váradra. Pénze nem volt,

[1]) Az előljáró beszédben.
[2]) Hist. Salon. cap. 49.
[3]) XL. fej.

váltani való ruhája nem volt. Váradon minden el volt pusztulva. Itt segítséget nem találhatott. Ha valahol, úgy a királynál, a királylyal visszatért főpapoknál találhatott segítő kézre. Hogy azután az országban maradt-e, avagy visszatért urához? biztosan nem tudhatjuk. De hogy már 1243-ban a pápai udvarban tartózkodott, az kitűnik IV. Incze pápának 1243 nov. 13-án kelt leveléből.[1]) Rogerius lemondott a váradi főesperességről; nehezen is láthatta volna valami hasznát az elpusztult javadalomnak. A pápához fordult — bizonyára pártfogó főnöke útján — és más javadalmat kért. A pápa a rég üresedésben levő soproni főesperességet szánta neki. Rogerius készen volt rá, hogy oda költözik, s a pápa mondott levelében ki is nevezte őt a javadalomra. Itt a Dunántúl nem sokat szenvedtek a tatárpusztítástól; ha történt is baj, az hirtelen múló volt, mint a nyári fergeteg, — könnyebben kiheverhették. Rogerius rendezett, nyugalmasabb viszonyok közé jutott, melyeknek egyelőre az osztrák szomszéd közelsége sem ártott. Mint alább a legnagyobb valószínűséggel kimutatom, itt írta meg a tatárjárásról szóló munkáját.

1244 junius 26-án meghalt Pecorari Jakab. A troisfontainesi cistercitából lett biboros püspökben, kora legnevezetesebb diplomatájában, Rogerius főnökét, urát és pártfogóját vesztette el.

Ez időtől kezdve mintegy öt esztendeig Rogerius eltűnik szemünk elől. Hol volt, mit csinált ez idő alatt? adatok hiányában meg nem állapíthatjuk. 1249 április végén Lyonban találjuk a pápai udvarban, mint *Toletanus János* biborosnak káplánját és zágrábi kanonokot.[2]) Mikor cserélte föl a soproni főesperességet a zágrábi kanoniával, nem tudjuk; úgy látszik, azért nem maradt meg Sopronban, mert mint főesperesnek állandóan ott kellett tartózkodnia székhelyén, s ez a körülmény a nagyratörő embernek, ki a pápai udvar fényében akart melegedni, nem igen tetszhetett.

Rogerius új urában, Toletanus János biborosban szintén hatalmas pártfogóra talált.[3]) Spalatói Tamás is fölemlíti, hogy

[1]) *Fejér:* CD. IV. 1. 304. — *Theiner* id. m. I. 189.

[2]) Abban az okiratban, mely Rogerius érseki kinevezését tartalmazza, ezt olvassuk: *M. Rogerium capellanum dilecti filii nostri Joannis tit. S. Laurentii etc. presbyteri-cardinalis, canonici Zagrabiensis.* (*Fejér:* CD. IV. 2. 57. — *Theiner:* Monum. slav. merid. I. 78.) Itt azonban olvasási vagy tollhibának kell lenni, mert a *canonici Zagrabiensis* helyett *canonicum Zagrabiensem* olvasandó, mint már Potthast is tette. (Reg. Pont. RR. Berolini, 1874. p. 1119. nr. 13329.)

[3]) Toletanus János biboros 1261-ben portói püspök lett; meghalt 1274 jul. 13-án. V. ö. *De Mas Latrie* id. m. 1192. — *Gams* id. m.

a biboros minden igyekezettel azon volt, hogy káplánját előre segítse,[1]) s erre nemsokára nyilt is alkalma.

Spalatóban meghalt Ugron érsek. A káptalan és város összeült, hogy megválaszszák utódát. Megállapodtak a magyar származású dominikánus barát János személyében. Hogy a pápai jóváhagyást megnyerjék, küldöttséget menesztettek Desa kanonok és Dragus polgár személyében Lyonba a pápai udvarhoz. Mivel pedig sejtették, hogy — nagyon kapósak lévén akkor a javadalmak — jelöltjük megerősítésére nem számíthatnak teljes biztossággal, meghatalmazták követeiket, hogy más érseket kérhessenek a pápától, ha János postulatióját nem sikerül elfogadtatniok.

A spalatóiak jól sejtettek. A pápa csakugyan nem fogadta el János postulatióját. Hogy miért? kánoni akadályok vagy cselszövények miatt-e? azt megállapítanunk nem lehet. Annyi bizonyos, hogy Toletanus János biboros erősen síkra szállhatott káplánja érdekében, mert a pápa Rogerius mestert jelölte ki spalatói érseknek 1249 április 30-án.[2])

A spalatói követek belenyugodtak a döntésbe s visszaindultak városukba. Rogerius, ki Lyonban vette föl a püspöki consecratiót és kapta meg az érseki palliumot, az 1249 év utolsó hónapjaiban indult meg székhelyére. Utját Lombardián keresztül vette Velencze felé. Innen észak felé indult IV. Bélához. Utközben megszállt Aquilejában, hol IV. Béla nagybátyja, Berchtold patriarcha, az egykori kalocsai érsek, nagy tisztelettel fogadta.[3])

Hidegebb fogadtatásra talált Rogerius a királyi udvarnál. Béla király nem nézte jó szemmel, hogy a fontos spalatói érseki székre idegen került, de mert nem akart ujjat huzni a pápával, elismerte mégis a pápa jelöltjét. Rogerius tehát akadálytalanúl elfoglalhatta érseki székét.

Az 1250 évi febr. 28-án vonult be Spalatóba. Húsz fegyveres és sok egyházi ember, káplánjai stb. kisérték. Díszszelfénynyel vonult be a városba, mert ezt kivánta pompaszerető kedve. Pénze jócskán volt, mert mint kortársa és személyes ismerőse, Spalatói Tamás, helyesen jegyzi meg, mintegy húsz

---

T. I. P. IX. Praenestei és paesti püspök, mint azt M. a Pallas-Lexikonban írja, sohasem volt.

[1]) Hist. Sal. cap. 49. (*Schwandtner* id. m. III. 629.)

[2]) *Fejér:* CD. IV. 2. 57. — *Theiner:* Mon. slav. mer. I. 73.

[3]) Hist. Sal. cap. 49. (Schwandtnernél id. h.) Az sem áll, hogy Rogerius Rómában kapta meg a consecratiót és a palliumot (P. L.), mert a császárság és pápaság közti küzdelmek miatt IV. Incze pápa uralkodása egész idejét Lyonban töltötte.

esztendeig tartózkodott a pápai udvarban s ezalatt volt alkalma szereznie.

Mint érsek nagyon sok gondot fordított az anyagi dolgokra is. Első dolga volt a rossz karban levő épületek kitatarozása. Uj pompás épületeket emelt. Egyáltalában mindenben a külső fényt, pompát kereste. Drága bútorokat, fehérneműket tartott, különösen mikor vendégei voltak, tett ki magáért. Vendég pedig sokszor fordult meg házánál, mert szokása volt vendégül hívni a Spalatóba érkező idegen nemes embereket. Kiséret nélkül ki sem mozdult házából, s ha egyházmegyéje látogatására indult, megkivánta, hogy kiséretében előkelő polgárok és kanonokok is legyenek.[1])

Mintha a magyar főpapok szelleméből szívott volna föl valamit. A fényűzés, a pompa szeretete, átvonúl egész hátralevő életén. És ezen nincs is mit csodálkoznunk. A pápai követ káplánjának, a magyarországi javadalmasnak, ki — leszámítva a tatárok közt töltött fogságát — két évtizeden át a legnagyobb pompa és fényűzés között élt, be kellett szívnia magába a pompaszeretetet. Olyan embernek, ki évtizedeken át csillogó pompa, fény között élt, éltető elemévé válik a pompa, fényűzés.

Csakhogy erre nem igen telt az érsekség jövedelméből. Rogerius érsek sok adósságot csinált[2]) és ennek terhe nagyon bénítólag nehezedett vállaira.

Hozzájárult ehez még az a körülmény is, hogy a spalatói polgárok nem igen szerették s nem is hajtottak szavára. II. Frigyesnek fia, a szintén excommunicatió alatt álló Konrád Apuliába való utaztában Spalató alá érkezett és bebocsátást kért a városba. Rogerius természetesen erősen tiltakozott ellene, nehogy a kiközösítettet beengedjék a városba. De nem hallgattak szavára. Nagy ünnepélyességgel fogadta és nyitott kaput a polgárság Konrádnak. Rogerius mintegy interdictum alá vetvén a várost, a templomokat bezáratta s az istentiszteletet megszüntette, és hogy ne kelljen még véletlenségből sem találkoznia Konráddal, kiköltözött nehány jó emberével a környéken levő falvakba.

A spalatói polgárság elkövette azt az iróniát, hogy Konrádot épen csak azért is az érseki palotában szállásolta el. Konrádnak feltünt, hogy az érsek nem mutatkozik, tudakozódott utána s meghallotta, hogy miért hagyta el Rogerius a várost. Azt is megtudta felőle, hogy mint apuliai származású,

[1]) U. o. 630. l.
[2]) *Wenzel:* Árpádkori Uj Okmánytár, VII. 437.

tulajdonképen az ő alattvalója volna. Nagyon megharagudott Rogeriusra. Ugy látszik, mások is megvádolták, vagy legalább gyanusították előtte, mert az egész érseki palotát felkutattatta, Rogerius minden irományait átvizsgáltatta abból a czélból, vajjon nem talál-e valamit, a minek alapján Rogeriust IV. Béla előtt hűtlenséggel vádolhatná. Kutatása eredménytelen volt, nem találhatott semmit.[1])

IV. Béla sem volt eleintén jó embere az érseknek. Spalatói tartózkodása alatt szemére hányta a polgároknak, hogy tudta és beleegyezése nélkül idegen és ismeretlen embert választottak érseknek. De azért elfogadta a polgárok mentségét s magával az érsekkel is barátságosan bánt.[2])

Már tíz év óta volt Rogerius spalatói érsek, mikor komolyabb bajba jutott. 1260-ban Mária királyné épen Knin-ben (Tinnin) időzött, mikor meghallotta, hogy a spalatóiak a klissai várőrséget, mely határukban rabolt, fosztogatott, megtámadták és belőle két magyart megöltek. Klissa és Spalató között régi ellenségeskedés uralkodott, melynek kitörései nem voltak ugyan nagy horderejű események, de Mária királyné olyanoknak nézte. Igen nagy haragra gyúladt s azonnal Klissába indult, hogy onnan Spalatót megfenyítse. A megijedt spalatóiak Rogerius érseket küldték föl hozzá haragja lecsillapítására. De ez csak olaj volt a tűzre. Mária királyné vagy azért, mert sértette büszkeségét, hogy Rogerius a király tudta és beleegyezése nélkül, egyedül pápai kinevezés alapján lett püspök, vagy pedig mert az érsek rosszakarói elfogulttá tették, a mennyiben úgy tüntették föl a dolgot, mintha Rogerius volna mindennek okozója, Rogerius volna a bujtogató, haragja teljes erejével Rogerius ellen fordult. Tőle kérte számon a két megölt magyar életét és az érsek alig tudott bántódás nélkül kiszabadulni gonosz helyzetéből.[3])

Tizenhat esztendeig viselte Rogerius érseki tisztét. Élete utolsó éveiben utólérte a sokat utazott embereknek akkor közös, végzetes betegsége, a köszvény. Két esztendőn át szenvedett ágyhoz szegezve, másnak segítsége nélkül még csak mozdulni sem tudva. Végre összes tagjai, kivéve nyelvét, fölmondták a szolgálatot. Beszélő képessége megmaradt. A keserves halál, melyet huszonöt évvel azelőtt oly szivóssággal, oly kitartással, oly ügyességgel került ki, újra kinyujtotta felé kezét, és most már elkerülhetetlenül.

---

[1]) Hist. Sal. id. h. 630. l.
[2]) Id. m. cap. 50. (Id. h. 631. l.)
[3]) Id. m. cap. 51. (Id. h. 632. l.)

Rettenetes betegségének kinjaitól elgyötörve, felhagyott minden reménynyel. Belátta, hogy ütött órája. Halálos ágyához hivatott nehány előkelőbb káptalanbelit és városi polgárt s megtette előttük végrendeletét. Minden drágaságát, könyveit, ruháit, rokonainak és szolgáinak hagyta, kivévén két ezüst edényt és arany gyűrűt, melyeket egyházának hagyott emlékül. A káptalannak lelke üdvéért egy aranyozott ezüst poharat, nehány érczedényt és valamicske pénzt hagyományozott. Meghagyta végrendelete végrehajtóinak, hogy a megmaradt élelmi szereket, bort, lovait s egyéb házi portékáját adják el és a befolyt összeget fordítsák adósságai törlesztésére.

De végrendeletét megtámadta Tamás, a híres főesperes, azzal a megindokolással, hogy a főpapoknak nem szabad végrendelkezniök olyan javak felől, melyeket egyházi állásuknál fogva szereztek meg. Rogerius, úgy látszik, a városi tanácshoz appellált. A polgárok ugyanis szánakozva érsekük állapota fölött, irgalmasságot gyakoroltak és a végrendeletet érvényesnek ismerték el.

Rogeriust 1266 április 14-én váltotta meg szenvedéseitől a halál. Holttestét kívánsága szerint a székesegyház bejárata előtt helyezték nyugalomra.[1])

* * *

Ha nem követhettük is Rogeriust évről-évre pályafutásában, élete legfontosabb idejéről, tatár fogságáról és érsekségéről elég hű képet alkothattunk magunknak.

Szerencsésebb helyzetben vagyunk jellemrajzát illetőleg. A *Siralmas ének* eredeti terve szerint levél, tartalma pedig sok tekintetben emlékirat, melyben az író önmagáról beszél. Mindkettő természeténél fogva arra való, hogy megnyilatkozzék benne teljes mivoltában az író. Akarva nem akarva önmagát jellemzi.

Mikor IV. Incze pápa Rogerius mestert spalatói érsekké nevezi ki, kijelenti róla, hogy igen ajánlatos, kipróbált tudománya, jó erkölcsei és dicséretes viselete miatt.[2]) Ez ugyan általános frázis, a mit körülbelül minden hasonló kinevezésnél használnak, de Rogeriusra valósággal tényleg ráillik.

Hogy Rogerius valóban tudományos férfiu volt, kitünik egész munkájából. Theologiai tudása, a szentírásban való jártassága mellett tanuskodik az a sok szentírási idézet, melyet directe

[1]) Id. m. cap. 51. (Id. h. 634. l.)

[2]) De dono scientiae ac honestate morum et conversatione laudabili experta familiaritas reddunt multipliciter commendatum. *Fejér:* CD. IV. 2. 57.

vagy indirecte alkalmaz, beleszö munkájába. A bevezetésnek, elöljáró beszédének legnagyobb része jóformán nem egyéb, mint szentírási helyeknek szórúl-szóra való idézése, vagy legalább is kevéssé elváltoztatott alkalmazása.

Jártas volt Rogerius korának világi tudományában is. Bizonyítéka ennek aránylag igen jó latin stílusa. Igaz, hogy nem ír classikus latinsággal, de korának latin nyelvét jól bírja. Stílusa általában véve gyakorlott íróra vall, egyes helyei mondhatni mesteriek; mint például az a hely, a hol halálos félelmét írja le.[1]) Élénkség és szemlélhetőség jellemzi azt a részletet is, a hol az erdőben való bujdosását beszéli el.[2]) Hogy Rogerius ismerte a régi római classikus irodalmat is, azt sok helyütt Liviusra emlékeztető nyelvezete és fordulatai bizonyítják. Sőt találunk idézetet is a római költőkből, pl. *Multa renascentur, quae iam cecidere . . .*[3]) Ugyancsak ezt bizonyítja továbbá nagy szóbősége, jártassága a synonymákban. Synonymái pl. a gyorsaságra: *festinum auxilium mitteret, sine dilatione temporis festinaret, festinanter accederent, confestim transivit* stb.[4]) Vagy a valaminek hivás, nevezés fogalmára: *vocabatur, appellatus, dicebatur, censebantur* stb.[5]) A menetelés fogalmára: *recto tramite properavit, dirigens gressus, habens iter, pervenerunt* stb.[6]) Számtalan hasonló példát hozhatnánk még föl, de ezek is eléggé bizonyítják Rogeriusnak a latin nyelvben való jártasságát.

Megnyilatkozik azonban munkájában a philosophus is. Igaz, hogy kissé erőltetett, de mégis philosophikus fölfogást mutat, mikor leírja a négy elem részvételét a pusztításban. Milyen részt vett a tűz, a víz, a föld és levegő a sajóparti ütközet után az emberek és az ország elpusztításában.[7]) Több olyan kifejezést használ, mely egyenest megmutatja jártasságát korának philosophiájában. Ilyenek pl. az *unio corporis et animae*,[8]) mely határozottan philosophiai kifejezés s magában hordja a scholastikus bölcsészet fölfogását az életről. Hasonló a *spiritus vegetabilis*,[9]) a scholastikus bölcsészet *vita vegetabilis*-ének principiuma stb.

Mélyebben tekintő, gondolkodó, a dolgoknak alapokait

[1]) XXXIV. fej.
[2]) XL. fej.
[3]) XIV. fej.
[4]) XVI. fej.
[5]) XIX. fej.
[6]) XX. fej.
[7]) XXX. fej.
[8]) XL. fej.
[9]) U. o.

kereső eszének fényes tanujelét adja a magyarok és a király közötti gyűlölködés okainak leírásában. A IV-ik fejezet elején maga is kimondja, hogy azért festi ezt a szomorú állapotot, mert épen ez a legmélyebb oka Magyarország pusztulásának, s jóllehet e részletet csak kitérésnek nevezi, mégis itt emelkedik, korát megelőzve, egyszerű krónikásból pragmatikus történetíróvá. Munkájának különösen becses részei e fejezetek, s egyúttal megmutatják, mennyire járatos volt Rogerius Magyarország akkori politikai viszonyaiban is.

Tudományos képzettségét mutatja végre *magister* címe is, a mi nála nem lehet még üres jelző. Ebben a korban a *magister* czím még akadémiai gradust jelentett.

Már bevezető fejezeteiben megnyilatkozik az író belső világa is. Nagyon jól kiviláglik az óvatos olasz, a diplomácziа iskolájában felnőtt férfiu gondolkozása. Mindjárt előljáró beszédében kijelenti, hogy ő, mikor Magyarország pusztulásáról beszél, nem akar senkit sem vádolni, sem megszégyeníteni. Nem akarja, hogy valaki magára vegye egyik-másik kijelentését, természetesen első sorban azt, a mit Magyarország pusztulásának legmélyebb okairól írt. Mert ha ő ki meri jelenteni, hogy bizony főleg azért pusztult el az ország, mert a király és a nép között egyenetlenség uralkodott, tarthat attól, hogy majd vagy a király, vagy valaki az ellenzék régi fejei közül — nagy hatalmas emberek — éreztethetnék vele haragjukat e miatt. Ezért látta jónak eleve tiltakozni olyan feltevések ellen, hogy ő munkájában bárkire is czélozgatna. Rogeriusnak, kinek — mint fentebb láttuk — már jó javadalma volt Magyarországon, mindenesetre érdekében állott, hogy senkivel se rontsa el dolgát.

Ez a gondolat vezérelte a *gyűlölség okainak* leírásánál is. Egészen tárgyilagosan igyekszik előadni mind az ellenzék vádjait, mind a királypártiak védelmét. Saját nézetét sehol sem árulja el világosan. Hogy melyik párt mellett foglalt állást, nem igen határozhatjuk meg. Íróink királypártinak mondják, és csakugyan, mintha a *feleletekben a gyűlölség okaira* kissé melegebben írna, buzgóbban beszélne, sőt később már egyenesen csakis a magyarok könnyelműségéről és rosszakaratáról szól. De van egy pont, a mely nézetem szerint ennek ellene mond, a hol az író, mintha önkéntelenül elárulta volna magát. Mikor a sajóparti ütközetben elesett főpapokról beszél, feltünő melegen, rendkívül nagy dicsérettel emlékezik meg Ugron kalocsai érsekről.[1]) Ennek oka nézetem szerint — hacsak valami személyes lekötelezettséget, barátságot föl nem teszünk, a mire pedig

[1]) XXX. fej.

semmi okunk sincs — csakis az lehet, hogy Rogerius Ugronban elveinek, nézeteinek képviselőjét, azt az embert látta, a ki legjobban megfelelt az ő tetszésének. Már pedig Ugron nem volt királypárti, sőt ellenkezőleg valószínűleg egyike volt az ellenzék vezéreinek. Ha tehát ez áll, úgy Rogeriust nem mondhatjuk királypártinak, hanem ellenzékinek.

De hogy világosabban meghatározzuk Rogerius álláspontját, különbséget kell tennünk az ellenzék egyes csoportjai között. Az ellenzék két részre oszlott. Arra, a mit Rogerius fő- és középrendnek nevez, és a köznemességre; azaz azokra, kik vagy állásukat vagy vagyonukat tekintve kiváltak a többi közül, és a közönséges birtokos nemesekre. Már a vádpontok is utalnak erre a különbségre. Az első vádpont: a kunok garázdálkodása és a kunok kivételes jogállása, még általános. A második és harmadik pont: Endre volt híveinek megbüntetése, a bárók székeinek elégetése és az örökadományok visszavonása, mi által az urak hatalma megcsorbult, már inkább csak a főurak érdekében szól; míg a negyedik és ötödik: a kanczelláriá s a magyarok kizárása az udvarból, mégis inkább a köznemességet érintette.

A köznemességet tehát — de még a földnépét is — különösen a kunok garázdálkodása s az irányukban tanusított nagy részrehajlás idegenítette el a királytól. Ez sorakoztatta őket, és pedig joggal, az ellenzék zászlaja alá. Joggal panaszkodhattak a magyarok a kunok miatt, joggal vádolhatták a királyt részrehajlással a kunokkal szemben, s én azt hiszem, nem nagyon tévedek, ha azt tartom, hogy Rogerius is az ellenzék ezen pártján állott.

Rogeriusnak mint papi embernek nem is tetszhettek a kunok, kiknek nagy része, bizony még ha meg is keresztelték, megmaradt pogánynak. Nem tetszhettek neki, a műveltebb olasz nép fiának, e durva, erkölcstelen, vagy mint maga is nevezi őket: *erdei*, azaz vad emberek. Annál kevésbbé tetszhetett neki az a részrehajlás, mit a király tanusított irányukban. Ez mintha kiviláglanék a *feleletekből* is ott, a hol a főurak vádjait czáfolja; igen jó érveket használ és meg is felel a vádak minden pontjára. Mikor azonban a köznemesség vádjait czáfolja, érvei nagyon gyönge lábon állanak, sőt a fővádra, a magyarok mellőztetésére a kunokkal szemben, nem is felel. Mintha ezek a feleletek nézete ellen volnának, de valamiképen mégis megadja őket, mert óvatossága tiltja, hogy nyiltan pártot ne foglaljon el.

Ugyancsak óvatosságát bizonyítja még az a hely is arról beszél, hogy ki volt oka tulajdonképen Kötöny kun

megöletésének. A sorok közűl bátran kiolvashatjuk, hogy Rogerius maga is Frigyes herczeget okolja azzal, mert hiszen míg azokat, kik Kötöny megöletéseért IV. Bélát okolták, megczáfolja, Frigyes herczeg vádolóit egy szóval sem utasítja vissza: nyiltan azonban még sem mondja ki itéletét. Rábízza az Istenre, itéljen ő, ki mindenkinek szívébe lát.[1])

Óvatossága mellett megvan benne másik nemzeti tulajdonsága: az élelmesség. Mintha valami telepathiával előre megérezné a veszedelmet, mindig idejekorán elmenekűl. Igy Várad pusztulásakor, mert a tatárok odaérkezésekor nem megy be a többiekkel a várba, hanem elszökik az erdőbe.[2]) Élelmes óvatossága már megérteti vele, hogy csak addig van biztosítva élete, míg a védők képesek azt védeni. Biztonsága a várban a várfalak erősségétől és a védők ügyességétől függ, míg ha az erdőbe menekűl, egyedűl a saját ügyességétől s életfentartó ösztönétől függ, hogy biztos búvóhelyet találjon. A rengeteg erdők sűrüsége nyujtott ilyet bőven s a következmények megmutatták, hogy Rogeriusnak okoskodása helyes volt. A várat elfoglalták a tatárok s védőit az odasereglett néppel együtt fölkonczolták; azok pedig, kik az erdőségben bujdokoltak, legalább egyelőre megmenekültek a veszélytől.

Mikor a körösszigeti menhelyen meghallja a tatárok közeledését, rosszat sejtve, titokban megszökik Csanád városába. De szerencséjére későn jön oda. Előtte való napon földúlták a várost Büdzsik (Bochetor) tatárjai. Azért mondhatom, *szerencséjére* jött későn, mert ha egy nappal hamarább szökik meg a szigetről, egyenest a tatárok kezébe szalad. Visszatér hát a szigetre ezer veszély között. Ott nemsokára meghallja a közeli Tamáshida vesztét. Mikor Váradról menekült, a tamáshidai németek felszólították, hogy maradjon velök, álljon a jól megerősített város védői közé. De Rogeriusnak nem tetszett a dolog, megérezte a veszedelmet, nem maradt a nagy, erős városban, hanem elment Körösszigetre. S ime, megint helyesen okoskodott. Tamáshidát könnyű szerrel elfoglalták a tatárok és iszonyú pusztítást vittek ott véghez. Rogerius pedig ismét megmenekült a bajtól.

A körösszigeti menhely jól meg volt erősítve. Ha arra termett emberek őrzik, mondhatni, bevehetetlen volt. A szigethez csak egy keskeny kis földnyelven lehetett hozzáférni a szárazról. Ezt is három erős tornyos kapu védte. A szigetet körüskörűl egy mérföldnyi hosszuságban erős gyepük vették

[1]) XXIV. fej.
[2]) XXXIV. fej.

körül. Rogeriusnak tetszett a hely, mert erős volt, mégis rövid idő mulva, mint föntebb említettük, megszökött onnét. Az éleseszű óvatos ember belátta, hogy a védelemre nem elégségesek a gyepük, a kapuk, a tornyok vagy akármi más hasonló erődítvények; oda hozzáértő, higgadt emberek is kellenek, kik nem vesztik el mindjárt mindenért fejöket. És a sziget védőit, kiknek alighanem csak a tatárveszedelem nyomta kezükbe a fegyvert, épen nem találta alkalmas védőknek. Megszökött tehát s csak mikor azt látta, hogy másutt még nagyobb a veszedelem, akkor tért vissza kénytelen-kelletlen a szigetre. Mikor Tamáshida elpusztítását meghallják a szigeten, olyan halálfélelem szállja meg az embereket, hogy szinte megmerevednek belé. Rogerius is rettenetesen fél, de hát ő nem harczosnak ment a szigetre, hanem hogy mások védjék meg őt. És ime, a védők talán még jobban félnek, mint védenczük. Rogerius belátja, hogy ezekre az emberekre nem bízhatja életét. Szökésre gondol. Máshová nem menekülhetne, mint az erdőbe. De ott az élelmezéssel hogy lesz? Ha nem akar éhen halni, kell valahonnan eleséget szereznie. Élelmessége kisegíti ebből a bajból is. Elragadtatásában — extasisban volt, vajjon félelmében, vagy vallási buzgóságában? — meglátogatja az Ur Jézus Krisztus irgalma, isteni sugallatot kap, fogja magát, összehívja a népet kívül a szigeten, hogy a védelemről tanácskozzanak. Tanácskozás után magához veszi a sziget előljárójának, ki egyúttal házigazdája is volt, két fiát s hosszabb sétára megy velök; elcsalja őket az erdőbe, ott visszatartja őket magánál s a szegény apának megüzeni, hogy fiai nála-vele vannak az erdőben, ha tehát azt akarja, hogy fiai ne veszszenek éhen, küldjön mindnyájuknak eleséget. Így jutott Rogerius eleséghez. Nem eredeti élelmesség-e ez? Hogy ethikailag miképen minősítendő, az már más kérdés. Alább még lesz alkalmunk róla szólani.

Élelmességének további jelét mutatja a tatárfogságban. Eljár gazdájával a khánok gyűléseire, hogy lássa életmódjukat, megismerje őket s egyúttal kipuhatolja, vajjon nem sikerülhetne-e neki valami úton-módon megszöknie? [1]) Igen helyesen gondolta Rogerius, hogy ha valami, úgy a khánok ismeretsége lehet valamikor hasznára. Azt is jól sejtette, hogy ha egyáltalában megszökhetik valamiképen, ez csak úgy történhetik meg, ha kipuhatol minden tervet, a mit a khánok összejöveteleik alkalmával kifőznek s azután ehez képest csinálja meg szökési tervét. Csak így történhetett meg, hogy sikerült neki idejekorán kitudni a khánoknak a nép legyilkolására vonatkozó elha-

[1]) XXXV. fej.

tározását. S bizonyára a khánokkal való ismeretségének köszönheti, hogy megengedték neki, hogy a táborba szálljon a khánokkal, természetesen csak mint poggyászőrző szolga. [1])

Van még az íróban meglehetős nagy ravaszság is. Kétszer szökik meg a szigetről, melynek szokása, törvénye az volt, hogy a ki egyszer oda bement, annak onnan többé távoznia nem volt szabad. S ez bizonyára nemcsak írott malaszt volt, hanem gondoskodtak arról, hogy a sziget kijáratát őrizzék és senkit azon ki ne ereszszenek.

Rogerius mindamellett kétszer is kiszökik. Első ízben azzal szedi rá az őröket, hogy meg akarja vizsgálni a szolgáival a szigeten kívül maradt lovait, meg akarja nézni, vajjon megvan-e minden rendben? Az őrök hisznek neki, átengedik. Rogeriusnak pedig első dolga volt, hogy alkalmas vezetőt találjon, azután bevárva az éjjelt, a vezetővel, egy szolgával lóra ül s elvágtat Csanád felé. De bármily ravaszúl eszelte is ki Rogerius menekülését, egyet kifelejtett számításából. Ő maga menekűl, de csak egy szolgával. Többi szolgáit minden pénzével és értékes holmijával a szigeten hagyja. Annyira fölizgatta szökési terve, hogy nem jutott eszébe pénze, ruhája és más szükséges holmija? Vagy talán arra számított, hogy ha majd biztonságban lesz Csanádon, érte küld valakit s maga után szállíttatja mindenét? Akárhogy volt is a dolog, keserves meglepetés várt a visszatérő Rogeriusra. Míg ő távol járt a szigettől, szolgái is fölszedték sátorfájukat, s urok példája után indulva megszöktek a szigetről s elvitték magukkal urok minden holmiját. De nem voltak oly szerencsések mint ő. A tatárok kezébe kerültek, kik legyilkolták őket.

Második szökésében még nagyobb ravaszságot mutat. Hogy sikerüljön szökése, kicsődíti az egész népet a szigetről valami népgyűlés félére. Beszél ő is a védelemről, pedig esze már régen azon jár, miképen hagyhatná faképnél a szigetet. Ugy látszik, nem kellett soká gondolkoznia, csakhamar készen volt egész tervével. A gyűlés végén kézen fogja a gondnok két fiát s azt mondja atyjuknak, hogy elmegy velök egy kicsit sétálni. Elsétál az erdő felé, mindig meszebb, messzebb, míg végre alkalmas búvóhelyre talál. Terve sikerült, megszökött a szigetről, jó búvóhelyre talált s e mellett a két gyermek eszköz lett kezében, melylyel atyjuktól élelmi szereket csikarhatott ki.

Ravaszságát, melyet a tatárfogságból való menekülésekor tanusított, könnyen érthető okokból bővebben nem elemez-

[1]) XXXV. fej.

hetem. De hogy nagyon ügyes, ravasz ember volt, az általában már onnan is kitűnik, hogy míg — elbeszélése szerint — azokat, kik napok mulva visszatértek a pusztítás helyére, hogy eleséget szerezzenek, rendesen elfogták és legyilkolták a tatárok, ő kit az éhség szintén visszakényszerített ama borzalmas helyekre, mindig kikerülte a veszedelmet. Talán ő is azt a módszert használta, a mit nehányan a kaszaperiek közül, kik mikor a tatárok rájuk rontottak, gyilkolva, ölve, a kit csak értek, »hirtelenül a halottak közé estek, és idegen vértől bevérezve el voltak képesek rejtőzni.« [1])

De ehez is mindenesetre lélekjelenlét s nagy lelki ruganyosság szükséges. S a mi az erős lelki ruganyosságot illeti, Rogeriust csak csodálhatjuk. Annyi szenvedés és nyomorúság között, folytonos halálfélelemtől bántva, utóvégre is el kellett volna fásulnia, apathiába kellett volna merülnie, kétségbe kellett volna esnie. Többízben látjuk is, hogy csakugyan közel van a kétségbeeséshez. Először a szigeten, mikor meghallja Tamáshida elpusztulását; [2]) azután akkor, mikor a tatársereg visszavonulásakor észreveszi, milyen sors vár a foglyokra; végre, mikor mint az erdőben bujdosó az éhhalál előtt áll.[3]) Lelki ereje, mint a jó aczél, mindannyiszor mikor már a földig hajlik s eltöréssel fenyeget, visszapattan és újra épen, erősen áll. A szigetről elmenekül, és épen kétségbeesése serkenti őt és sugja meg neki a menekvés útját. S mikor mint fogoly »már úgyis letett minden életreményről s a kegyetlen és kérlelhetetlen halál már a küszöbön állott« . . . nem tűri sötét apathiával sorsát, nem várja elfásult szívvel a kikerülhetetlen halált, hanem úgy gondolkozik, hogy ha már meg kell halnia, inkább meghal most azonnal, de nem mellőzi az utolsó eszközt a szabadulásra. Megszökik tehát, kitéve magát annak a veszélynek, hogy ha megfogják, azonnal megölik; de akkor legalább nem kell tovább kinlódnia folytonos halálfélelmével. Ruganyos lelkének visszahatása a kétségbeesés ellen, eredményes volt. A szökés sikerült. De mikor napokon át nincs mit ennie, ismét kétségbeesés környékezi. Keservesen hajtogatja, hogy jobb lett volna kardtól meghalnia, »mint éhen vesznie«! Az éhség annyira gyötri, hogy már szinte elveszti szeme világát. Rettenetesen szorongatja halálfélelme is, de mikor azt várja az ember, hogy most már igazán kétségbeessék, ruganyos lelke ismét fölsegéli. »Jóllehet oly nagy éhség s a borzalmas halál kínja

[1]) XXXVII. fej.
[2]) XXXIV. fej.
[3]) XL. fej.

fenyegetett is minket, föntartott az életben maradásunkba vetett bizalom és erőt adott a menekülés reménye. S így megerősítve az Urba vetett bizalmunk fölújulásától, elérkeztünk az erdő szélére.« [1])

Van azonban Rogerius jellemének árnyoldala is. Erősen kell küzdenie magával a figyelmes olvasónak, hogy önzőnek ne minősítse az írót. Nem törődik senki mással, csak a maga menekülésével. Ha szökéseinek módját subjective élelmességnek, megengedett ravaszságnak tudhatjuk is be, objective el kell itélnünk. Objective nem volt hozzá, a papi emberhez illő, kétszer is rászedni a szigetbelieket, s visszaélve állása tekintélyével elhitetnie, hogy csak lovait megy megtekinteni, vagy hogy csak sétálni megy, és ezen ürügy alatt megszöknie. Máskép, ha nem bíztak volna papi ember szavában, nem engedték volna ki a szigetről, a honnan senkinek sem volt szabad kimennie, ha már egyszer oda bejutott, — valószínűleg, nehogy elárulhassa a tatároknak a sziget erődítéseit. Ha tehát Rogerius hamis ürügy alatt mégis megszökött onnan, *objective* nem jól cselekedett. De még élesebben domborúl ki önzése a magával hurczolt két gyermek többször említett esetében. Elvitte magával őket az erdőbe, hogy így kényszerítse atyjukat arra, hogy eleséget küldjön mindnyájuk számára. Nem lehet ezt úgy magyaráznunk, hogy Rogerius a tatárok elől akarta megmenteni a fiukat és azzal akart az atyára hatni, hogy fiait kimentette a szigetről, úgy hogy megmenekülnek, ha a szigetet el találná foglalni a tatár. Erre Rogerius nem is gondolt. Hiszen épen azért vitte magával őket, hogy a szigetről élelmet kapjon, tehát föl sem tehette, hogy a tatárok elfoglalják a szigetet. Ha erre gondol, csak nem viszi magával a két fiut, a kik csak terhére voltak a menekülés közben, s mivel a sziget elpusztult, már csak élelmiszereket sem várhatott kedvükért. A hogy csakugyan meg is történt. A tatárok elfoglalták a szigetet, leöltek mindenkit, a kit előtaláltak. Nem volt tehát már, a ki élelmet küldhetett volna, s ime Rogerius hallgat a fiukról. Hová lettek? Mikor már semmi haszonra nem várt általuk, elhagyta őket? Megmentette a tatár kard elől, hogy a szegény tehetetlen gyermekek a még kínosabb éhhalállal veszszenek el? Ha Rogerius nem merő önzésből vitte volna el a szerencsétlen gyermekeket atyjuktól, most, mikor azok ép annyira magukra voltak hagyva mint ő, el nem hagyhatta volna őket. Ha szolgáját mindvégig megtarthatta, kettőjük segítségével csak megélhettek volna azok

[1]) XL. fej.

a fiucskák is! Ha subjective élelmes, ügyes is Rogerius ebben a dologban, objective nagyon csunyán cselekedett.

A mi Rogerius egyéb rossz tulajdonságait, pl. félénkségét, gyávaságát illeti, azt más szempontból kell vizsgálnunk.

Ha a munka azon részeit olvassuk, a hol Rogerius önmagáról szól, az első benyomás csakugyan az, hogy Rogerius uram *nagyon* félénk, gyáva ember volt. De ez csak látszat. Behatóbb olvasás, egy kis lélektani analysis után nem fogjuk Rogeriust olyan rossz színben látni.

Leginkább ellene szól az a már többször idézett hely, mikor halálfélelmét írja le. A tatárok elfoglalták a majdnem szomszédos Tamáshidát, most már a szigetre kerül a sor; Tamáshidán legyilkoltak egy szálig mindenkit, mi vár most már a sziget lakóira? Óráról-órára várták a tatárok megjelenését, fölizgatott képzeletük leírta előttük a kinzások válogatott nemeit, melyekkel majd megölik őket. Csoda-e, ha ily körülmények között Rogeriust oly nagyfokú halálfélelem fogta el? Ez még nem gyávaság, sőt nem is félénkség. Psychologiai tény, hogy erős akaratú lelkekre sokkal erősebben hat a távolból fenyegető, a mindinkább közeledő, a bizonytalan veszedelem réme, mint a már beállott baj és szerencsétlenség. Míg a rém csak közelít, lebékózza a lélek minden erejét, de ha egyszer már kézzelfoghatólag szemben áll az emberrel, a lélek föléledt reactiója visszaadja a bátorságot. Ez a magyarázata annak, hogy sok ember, addig míg csak messziről fenyegeti a vész, fél és remeg, de ha már beállt a veszedelem, a legnagyobb hősi bátorsággal megküzd vele. Rogerius is fél és remeg a közeledő keserves haláltól, de mikor a tett ideje elérkezik, viszszatér bátorsága is.

De különben is a bátorság relativ dolog. Más a bátorsága a gyermeknek, más a férfiunak, más a papnak, más a katonának. Mást kell várnunk bátorság tekintetében a harcz emberétől, mást a vallás szolgájától. Ha Rogerius katona, akkor — eltekintve minden más mentségtől — túlságos halálfélelme miatt gyávának minősítendő. De ő papi ember volt és pedig olasz pap. Ezeknél nem szabad a katona bátorságát keresnünk, még ha a magyar papság kitünt is halálmegvető bátorságával. Ha Miklós szebeni prépost a sajói ütközetben, mikor már látta, hogy nincs menekülés a keserves halál elől, véres kardjával még egy előkelő tatár vitézt levágott,[1]) magyar főpap volt. — egy személyben pap és katona, Rogeriustól ezt nem követelhetjük. Az sem válik szégyenére, hogy az erdőben úgy

[1]) XXX. fej.

megijedt attól a másik bujdosótól.[1]) Két nap óta csavargott már az erdőben étlen-szomjan. A kimerülés elgyöngítette lelkierejét, és a sok kiállott izgalom, gyötrelem annyira túlfeszítette idegeit, hogy nem csoda, ha úgy megijedt attól az alaktól. Ilyen állapotban még a lehulló falevél is összerezzenti az embert, hát még ha mint menekülő váratlanúl találkozik az erdőben egy emberrel, a ki épen úgy lehetett volna az üldöző tatárok egyike, mint a hogy véletlenül maga is csak menekülő volt.

TURCHÁNYI TIHAMÉR.

[1]) XL. fej.

SOPRON VÁRMEGYE NYUGATI TERÜLETE.

E vidék történetére vonatkozó adataim közlésével, helynevek eredetének nyomozásával a régi földrajzunk iránti érdeklődést óhajtanám előmozdítani. Sopron vármegye azon részéről szólok, a hol németek laknak, kiknek őseit — gondolom — már a honfoglalás is itt találta. Ezt a területet Ausztria, Mosony és Vas vármegye, azután a Fertőnél fekvő Boztól kezdve Németkeresztúr, Malomháza, Locsmánd, Peresznye és Horvátzsidány Sopron vármegyei helységek zárják körül.

Abból, hogy a XI. és XII. század adatai megyénk nyugati részének népességi állapotáról nem adnak kellő fölvilágosítást, nem lehet következtetni, hogy ez a vidék talán néptelen volt; hiszen ha leszámítjuk az egyházi birtokadományozásokat, az említett korszakból általában az egész ország helységeiről alig tudunk valamit. A XIII. és XIV. század adataira szorulunk; ezekből kell gyakran a multra nézve ítélni, és — sajnos — sokszor csak találgatni. Hogy a XIII. században Sopron vármegye nyugati része megfelelő népességgel bírt, azt már tényleg az oklevelek adatai is bizonyítják: s azért, ha mindjárt egy 1225 évi oklevélnek Borsmonostor népeire vonatkozó ezen szavai: »ne populi compellantur ire ad incidendas indagines, idem gepu«[1]) a tudósok ítélete szerint az országos határ biztosítására szolgáló védműveleteket jelentik is, annyi bizonyos, hogy ott, a hol a XIII. században ily védő munkát Sopron vármegye bármely részén teljesíteni kellett, sehol sem volt néptelen a vidék. Igen érdekes II. Endre privilegiuma, melyet 1229 és 1230-ban a Mosonymegyei Legintó lakosainak adott,[2]) mondván: »populus terre nec ad incidendas indagines, nec fossam faciendam extra castrum vel citra Musuniense ire compellatur«; tehát a *castrum* alatt nem Mosony várát, hanem ad normam *comes castri*

[1]) Sopron vm. Oklt. I. 9. l.
[2]) *Wenzel:* Árpk. Uj Okmt. I. 261. l.

= *comes comitatus*, Mosony vármegyét értvén, azt olvasom ki az idézett szövegből, hogy a vármegyében bent előforduló ily közmunkára a nevezett lakosok még is kötelezve maradtak. Később — úgy hiszem — az országos határ védelmére czélzó *gyepü* és *fossa* szavakat csak más jelentésben találjuk az oklevelekben. Igy 1341-ben: Ad cacumen *fossati* ... meta terrea vulgo *gyep*;[1]) 1426-ban a vízár elleni védtöltés = *fossatum* vulgo *oztro* a Kis-Rába mellett,[2]) és 1699-ben Karós-Ösztörű = *agger* a Nagy-Rábánál;[3]) s ez okból azt gondolom, hogy a mennyire a kevés forrásból, mely a vidéken rendelkezésre szokott állani, megitélni lehetséges: az országos határ gyepüi és védsánczai, melyek közmunka útján létesültek, Sopron vármegyére nézve a XIII. századdal együtt már nemcsak az oklevelekben, hanem az életben is leáldoztak.

Valamint Mosony vármegye németségének *Misenburch*, úgy Sopron vármegye német lakosságának *Odinburch* volt a régi korban főhelye. Sopron fontosságát emelé, hogy a Bécsből és Bécsujhelyből jövő két közlekedési út itt találkozván, a várost méltán az ország kapujának nevezhették. A mi városunk részletesebb multját illeti, e helyen nem ismételhetem mindazt, a mit boldogult jeles tudósunk Nagy Imre 1883-ban *Sopron multja* cz. értekezésében fölsorolt,[4]) mert itt csakis a tárgyamhoz tartozó adatokra lehetek figyelemmel; de figyelmeztetnem kell az olvasót arra, hogy az a nézet, mely Sopron *Bobet* nevű külvárosa Bobet-kapuját a Sopron vármegyei *Babóth* falura vonatkoztatta, tévedés volt; a miről, valamint a Fertő régi állapotát érintő tévedésről már más helyen megemlékeztem.[5]) Lajos német király Albrik (talán passaui) püspöknek a Rába és Odinburch közt Ruzpachnál már 800-ban (?) tíz mansiót adományoz,[6]) »quae jacent intra allodia Amalgeri et Valtiloni et ad Odinburch usque ad loca, ubi montana incipiunt«; a mi azt is bizonyítja, hogy a német lakosok ez időben is művelt földön éltek itt s hogy *Ruzpach* alatt vagy a *Rákos-patak*, vagy a hasonló nevű falu (mai német neve: *Kroisbach*) lappang, mely utóbbi régóta a győri püspökség birtoka. Hogy Sopron vár-minőségét a magyarok a honfoglalás után is föntartották, az valószínű; s noha ez irányban

---

[1]) Hazai Oklevéltár, 234. l.

[2]) Sopron vm. Oklt. II. 107. l.

[3]) *Történelmi Tár*, 1885. 158. l.

[4]) *Századok*. 1883. 12 és köv. ll.

[5]) *Sopron* cz. lap, 1887. 4—6. sz. — *Századok*. 1897. 26 és köv. ll. Nehány történeti adat stb.

[6]) *Fejér*: CD. VII. 5. 26. l.

az egykorú forrásokban kielégítő adatokra nem találunk, az a körülmény, hogy — mint Pesty állítja — a soproni várispánságnak nyoma már 1141—1161 közt előfordúl,[1]) sejteni engedi, hogy Sopron fontossága védelmi tekintetben is méltó figyelemben részesült. Az 1096-ban kelt oklevélből[2]) értesülünk, hogy Kálmán király a keresztesek vezérét, Gottfriedet, tanácskozás czéljából a Fertő melletti *Cyperon* (Sopron) várába hívta meg. Mellékesen megemlítendő, hogy vannak tudósok, kik *Cyperon*-t elég tévesen a Mosony vármegyei *Királyudvar*ral azonosítják,[3]) sőt még azt is állítják, hogy az utóbbi helyen egykor egy önálló apátság létezett;[4]) de elkerülte figyelmüket, hogy Királyudvar, a XII. században a besenyők telepe, 1203 óta királyi adományozás következtében századokon át az osztrák szent-kereszti apátság birtokában van,[5]) a miről egyébiránt már más helyen is szóltam.[6])

A Fertő egyik oldala Sopron vármegye nyugati részéhez tartozván, el nem mulaszthatom elmélkedésem körébe vonni azt a kérdést, vajjon a IV. Henrik császár 1074-iki oklevelében említett *Vertowe* alatt lehet-e a Fertő tavát értenünk? Jeles *tudósok* igenlő felelete ellenében,[7]) kiknek szava nagy súly a mérlegben, nehéz dolog ellentétes álláspontot foglalni; s ha az ügy érdekében ez alkalommal mégis fölszólalok, nézetemet mások pártatlan birálata alá bocsátom. Az oklevél tartalma szerint IV. Henrik császár ama praediumból, melyet Salamon magyar király az ő hatalma alá vetett, a frisingi püspöknek száz telket adományozott *Aschericheshrugge, Chuingesbrunnen, Nowendorf* és *Hasilowe* helységekben »de Litaha usque ad eum locum, qui terminus est inter Litaha et Vertowe« szolgákkal, malmokkal stb. kivévén a lajtahegyi vadászatot, azzal a föltétellel, hogy a püspök viszont neki, Henriknek, bármely kastélyban, különösen Mosony várában szolgálatot teljesítsen.[8]) Hogy a IV. Henrik császár hatalma alá került praedium jó darab föld volt, bizonyítja az is, hogy a hatalmi kör Mosonyig terjedt. A helynévből magából és a helyrajzi fekvésből lehet csak a *Vertowe* névre nézve felvilágosítást nyernünk. A mi

[1]) **Várispánságok**, 50. l.
[2]) ***Fejér:*** CD. VII. 1. 137. l.
[3]) ***Katona:*** Hist. Crit. I. 515. l. — *Ortvay:* Magyarország régi vízrajza. I. 472. l.
[4]) ***Rupp:*** Magyarország helyrajzi története, I. 447. l. — *Ortvay:* Magyarország régi vízrajza, I. 472. l.
[5]) ***Fejér:*** CD. V. 1. 292. l.
[6]) ***Sopron*** cz. lap, 1887. 42. sz.
[7]) ***Ortvay*** id m. I. 308. l.
[8]) ***Wenzel*** id. m. I. 28. l.

az *owe* (= au) szót illeti, azt kelta eredetűnek mondják, s állítólag már 1255-ben előfordúl Gutoldus és Artolfus de *Owe*,[1]) mely helység alatt azonban nem a Lajtahegy melletti mai osztrák *Au* falu értendő; a mi pedig a Vertowe első részének, a *vert*-nek értelmét illeti, úgy hiszem, nem szenved kétséget, hogy az szigetet jelent; de ha mindjárt — a mit azonban elfogadhatónak nem tartok — a Vertowe képződése a *ver*+*towe* összetétel volna is, ez nem igen támogatná azt a magyarázatot, mely ebből *Fertöt* akar teremteni, mert *towe* lehet = *tau*, de nem lehet = *teu* = *tö*. Számos régi helynevet lehetne fölsorolni, melynek a régi írásmód szerint végtagja *owe* volt, de ez idővel mindig *au*-ra változott. Az említett *Hasilowe*, továbbá *Schönowe*,[2]) *Aichowe*[3]) és *Stadelowe*[4]) nevekből utóbb *Haslau*, *Schönau*, *Achau* és *Stadelau* lett; *Rohrau*, Haselaw szomszédja, már 1266-ban *Rohrow*,[5]) *Haslau* maga pedig 1278-ban[6]) *Haslowe* és *Haslow* alakban fordúl elő. Következőleg ha *Vertowe* ma még fönnállana, neve a mai írásmód szerint csak is *Vertau* lehetne.

Az oklevél sorrendjében megnevezett első két helység nevéből nem lehet megállapítani, vajjon a mai *Bruck* s ennek melyik szomszédja lappang alatta? Nem tudni, hogy teljesen összefüggő birtokcsoportot képezett-e a négy falu, s az Ausztriában ma is fönnálló Haslau határa nem csapott-e át a Lajta jobb partjára, minthogy a mai Potzneusiedelről, mint akkor talán még nem is létező községről, az oklevél sem tesz említést. Hogy a birtokcsoport nagyobb része valószínűleg a Lajta jobb partján feküdt, azt még azzal is támogathatom, hogy az oklevélbeli *Nowendorf*-nak megfelelő Mosony vármegyei mai *Neudorf* határa maga is oly nagy területet foglal el, hogy abból, ha nem az egész, de legalább egy nagy rész az adományozott birtok körébe esett; ha azonban csalódnánk, s nem erről a Neudorfról, hanem valamely más, ma már nem létező Lajta-parti faluról volna szó, akkor a mi sejtelmünk mindenesetre helytelen lenne; de mindamellett határozottan kijelentem, hogy nincs okunk azt a falut más távolabb vidéken, legkevésbbé pedig a Bécsujhely szomszédságában fekvő *Neudorf* területén nyomozni.[7])

[1]) *Fischer*: Urkundenbuch v. Klosterneuburg. (Egy kézirat idézése szerint.)
[2]) 1278-ban. Burgvesten stb. XII. 13. l.
[3]) 1230-ban. *Koll M.* Heiligenkreuz, 167. l.
[4]) 1206-ban. *Fejér*: CD. III. 1. 33. l.
[5]) 1266-ban. Burgvesten stb. XI. 92. l.
[6]) *Fejér*: CD. VII. 2. 68. l.
[7]) *Ortvay* id. m. I. 308. l.

A Lajta melletti Haslau s a magyarországi területen fekvő szomszéd birtokrész történetére nézve érdekes, hogy Detricus de Rohraw hűbér fejében bizonyos birtokokat bírt a Lajta mentén magyar földön, melyeket az ő halála után László magyar király 1278-ban Rudolf római király kérésére »Ottoni de Haslowe, titulo feudali« engedett át.[1])

Egyébiránt az 1074-iki oklevél rövid szövege, mely az adományozott birtok fekvésére nézve — mint fent idéztem — azt mondja, hogy kiterjed a Lajtától egész addig a helyig, mely határt képez a Lajta és Vertowe közt: eléggé bizonyítja, hogy az adományozott birtok a Lajtánál egy határjelölő ponton Vertowe-val találkozván, ez utóbbit a távol fekvő Fertő tavával azonosítani semmiképp sem lehet; épen úgy, mint az oklevélben említett *Litahaberg* nevet sem szabad a nagy Lajtahegységre vonatkoztatni. Minthogy az oklevél idézett rövid mondatából meg nem állapítható, vajjon az adományozott birtok határának vonala nyugaton vagy keleten, a Lajta jobb vagy bal partján indult-e meg? s általában a birtok körül nem járatván, az egyetlen határvonal nem elég világos megjelölése a helyrajzi kérdés megoldását igen megnehezíti: lehetetlen tudni, hogy Vertowe a mai Bruck vagy Neudorf határa körül a Lajta mellett melyik ponton feküdt. Sejtelmem szerint inkább Neudorf keleti határa körül lappanghatott Vertowe, melynek területe, akár egyszerű liget akár nagyobb birtok volt, idővel más szomszéd határokba olvadván, nevével együtt feledékenységbe süllyedt; hiszen az adományozott birtok két első helységének is itt Bruck és Haslau táján kellett lennie, de nevük megváltozván, a hazai források elégtelensége miatt helyöket nem találjuk; lehetséges azonban, hogy az előttem ismeretlen osztrák források e vidék multjáról bővebb adatokat tartalmaznak. Az előadottakból pedig arra a meggyőződésre jutottunk, hogy itt, Mosony vármegye szélén, a XI. században ily népes telepek létezvén, Sopron vármegye nyugati határa mentén, de beljebb is, hasonlóképen megfelelő népesség lakta a helységeket.

* * *

Visszatérve Sopron vármegye nyugati részére, nyomát kellene kutatnunk a Lajta-melléki határőröknek, a besenyőknek, azzal a reménységgel, hogy az oklevelek talán némi tájékoztatást fognak nyujtani; sajnos azonban, csakhamar meg kell győződnünk róla, hogy forrásaink itt majdnem

[1]) *Fejér:* CD. VII. 2. 68. l.

teljesen cserben hagynak bennünket. Hogy a Besenyő körül létezett Lajta-melléki őrök a XIII. század elején, mikor a Nagymartoni család ősei itt birtokokat nyernek, e tájat már elhagyták: az nem szenved kétséget; de hogy mióta laktak ott, onnan hová költöztek? erre hasztalanúl keresünk bizonyos választ. Hogy Lajtapordány a XIII. század elején más, magán birtokos kezén lévén s a királyi vár őreivel (speculatores) csakis a következő század közepe felé találkozván először, a régibb besenyőknek nyomát itt is eredmény nélkül keressük: az szintén bizonyos. Noha már 1225-ben Sopron határa szélén Dág felé *nyilasok földjei* fordulnak elő,[1]) még is lehetséges, hogy Sopron nyilazói csak IV. Béla alatt kerültek *Luer* nevű telepükre, s mint várőrzők a XIII. században túl már nem szerepelvén, hihetőleg a város többi lakossága közé olvadtak.

Lássuk a Lajtavidék nehány helynevét, talán ez úton nyerhetünk némi felvilágosítást a környék homályos multjára nézve. A mai *Nagymarton* (villa Martini) a Lajta-melléknek egyik legrégibb helysége, mert Imre király oklevéléből tudjuk, hogy azt mint a budai káptalan birtokát III. Béla magához váltván, fia Imre 1202-ben Benedek vajdának adományozta;[2]) minthogy pedig a nevezett káptalant Szent István alapítá, igen hihető, hogy a helységet a káptalan már alapítása óta bírta. Hazai okleveleink általában, néha még a német helységek határleírásánál is magyar helyneveket szeretnek használni; ezek a nevek tehát sok esetben nem a vidék, hanem csak az oklevélíró vagy a határjáró magyarsága mellett bizonyítanak. Ennek a következménye az, hogy még a szomszéd *Wiener-Neustadt* is egy 1324 évi oklevelünkben *Ujhely* név alatt szerepel.[3]) Megfelelő óvatossággal kell különösen az e vidékre vonatkozó adatainkat mérlegelni, nehogy a helynevek helytelen következtetésre vezessenek. Az idézett 1202-iki oklevél szerint *villa Martini* szomszédjai voltak keletről: *villa Wolbrum* (Walbersdorf) és *villa Mouruhc* (Márcz); azután Ausztria felé *ad locum Farcosfertes* és *ad Sumpatakfeu;* mind a kettő ismeretlen; most Ausztria következett s ez a déli vonal volt. A birtok másik oldalán, t. i. nyugatról, szomszédja: *villa Rethuch* (az oklevélben hibásan *Kethuch* áll) = *Röjtök*, mely nagyrészt a mai Lajta-Szentmiklósnak, Pecsenyéd déli részének és az osztrák Zillingdorf-erdőnek felel meg; innen a határ leszállt *ad Zolunta* és *ad villam Pugym.* A leírásból

[1]) Sopron vm. Oklt. I. 9. l.
[2]) U. o. I. 5. l.
[3]) *Fejér:* CD. VIII. 2. 535. l.

sejtem, hogy a *villa Martini* és keleti szomszédjai inkább német, mint magyar faluk voltak, ha mindjárt egy-két magyar határhelynév elő is fordúl benne. *Zolunta* lehet birtok, mely a mai Siklós délkeleti területe körül keresendő, de hogy az 1243-ban a Nagymartoni családnak adományozott Zalonta-várfölddel azonos volna, nem állíthatom, mert az illető oklevél teljes szövegét nem ismerem.[1]) A *villa Pugym*, melynek neve bizonytalan eredetű s az 1243 és 1265-ben a Nagymartoniaknak adományozott, illetőleg eladott *Pucina* várföldnek és *Pughina* várjobbágyi földnek felel meg, úgy látszik, a mai Siklós és Tormafalu területén keresendő, mert az 1265 évi határleírás szerint Pughina északi szomszédja *villa Poghon* (= Pomagh) volt, mely pedig a mai *Völgyfalu*-nak felel meg.[2]) Hogy az egyes határok itt ezen tájékon is, úgy mint másutt, sokszor nagy változáson mentek át, azt lépten-nyomon tapasztaljuk; látjuk Nagymartonnál, mely 1202-ben Besenyővel még nem volt határos; így még egy 1338-iki oklevél szerint[3]) az e vidéken fekvő Büdöskúttal és Besenyővel (Pecsenyéd) határt tartott, ma már ezek a helységek nem szomszédok. Ily változások leginkább ott mutatkoznak, a hol több szomszédos helységnek ugyanaz a birtokosa, a kinek azután módjában állott, birtokai határait tetszése szerint rendezni. A *villa Martini* legfontosabb szomszédja különben Röjtök falu volt, melyről alább még szólni fogunk; e helyen csak azt akarom kiemelni, hogy a mai *Fraknó* és *Wiesen* helységek a XIV. század elején a régi Marton és részben — úgy látszik — Röjtök területén keletkeztek.

Az említett *Röjtök*, mely nevét a határmentén létezett őrtelepek idejében nyerhette, 1202-ben falu volt s Ausztria és Magyarország közlekedési útvonalában a Lajta mellett feküdt; de midőn azt 1223-ban a Nagymartoni család őse kapja,[4]) mint *terra Röjtökőr* szerepel; azonban a helységnek 1202—1223 közti történetét nem ismervén, csak sejteni lehet, hogy a hely neve a határőrség viszonyaival függ össze. Később 1294-ben mint »possessio ad usum unius villae sufficiens«,[5]) 1346-ban pedig megint mint »villa« fordúl elő;[6]) a XV. században Röjtökőr (Warth) a Nagymartoniak birtokállományában még szerepel, csak később lesz belőle a mai *Lajta-Szentmiklós* =

[1]) *Fejér:* CD. IV. 1. 275. l.
[2]) *Fejér:* CD. IV. 1. 275. l., IV. 3. 301. l.
[3]) U. o. VIII. 4. 306. l.
[4]) U. o. III. 1. 394. l.
[5]) U. o. VI. 1. 294. l.
[6]) Sopron vm. Oklt. I. 186. l.

Neudörfl. Az 1223-iki oklevél szerint Röjtökőr határa keleten *Besenyő* volt; azután leszállva, *Telek* helységgel — mely a mai Siklós nyugati részében kereshető — szomszédos; Nagymartonnal délről, Ausztriával, Sárvízzel nyugatról, *Ecka* faluval (a két *Ikka* egyike) pedig északról állott összeköttetésben. A közben előforduló *Feneufeu*, *Bornokfey*, *Gadimásrét* és *Földvár* határhelynevek keletkezésére az egykori magyar határőrök mily arányban folytak be: nem tudható. Hogy a besenyők mikor telepedtek itt le s mikor és hová költözködtek, arról az írott források nem adnak elégséges tudósítást; de midőn a Nagymartoni család ősei itt e vidéken, Besenyőn is, birtokosokúl tűnnek föl, a besenyőkről szintén nem szól a krónika. Azt hiszem, hogy valamint a határon letelepedett besenyőkre a végvonal őrzése hárult, úgy a Sopron melletti Luer helységbeli nyilazók (sagittarii) is egyedűl »pro conservatione castri Supruniensis« és pedig — miként az 1270, 1277 évi és egy évnélküli oklevélből következtetem [1]) — IV. Béla király idejében telepíttettek le, noha már 1225-ben mint föntebb megjegyeztem, Sopron határa szélén a nyilazók földjei előfordulnak; az 1270-iki oklevél azon passusa pedig, mely a Sopron-városi dűlők egyikét »inter speculatores« kifejezéssel jelöli, nyilván a nyilasok Luer falubeli területére vonatkozik. Röjtökőr szomszédja Besenyő, egyházi tekintetben régente *Bagad* anyaegyházhoz tartozván, 1299-ben Besenyő számára parochialis templom építése engedtetik,[2]) a mit főleg azért tartok említésre méltónak, mert a régi Bagad (ma *Kisboldogasszony* = Kleinfrauenhaid) neve nem vall német eredetre.

Az a tény, hogy a királyság első századaiban a határ mellett káptalani birtokot és várföldeket találunk, tanusítja, hogy Sopron vármegye nyugati része eléggé művelt és népes terület lehetett.

Régi okleveleink tanuskodnak róla, hogy nem csak itt a Lajta mellékén, hanem Sopron vármegye egész nyugati részében, a hol németek laknak, német nevén kívül majd minden helységnek magyar neve is volt; a mi általában nem azt jelenti, mintha azok a helységek akkor mind magyar lakta helyek lettek volna; a dolog oka másban rejlik. Sokszor látjuk a XIII—XV. századi adatokból, hogy magyar nevű helységek magyarságának a lakosok német személynevei, a dűlők német nevei mondanak ellent; a legszebb hangzású magyar helynév

[1]) *Fejér:* CD. V. 1. 24. l., V. 2. 376. l. — *Magyar Tört. Tár*, IX. 108. l.

[2]) *Fejér:* CD. VI. 2. 227. l.

alatt, talán igen kevés kivétellel, törzsökös németség lappang. Tudjuk, hogy Sopron vármegye nyugati területén a Száth, Chák, Ják, Gutkeled, Osl, Vezekény stb. nemzetségek, a Büki és Vághi s más nemes családok is birtokosok voltak, kiknek befolyása az ő szolgáik és cselédségük útján a helységek nevét igen, de a német lakosokat meg nem magyarosíthatta, s mihelyt e régi nemzetségek és nemes családok a vidéket elhagyták és később a mai Lakompak mellett a XIII. században említett *Gorbunok* nemes község is elpusztult,[1]) a vidék magyar helységneveinek nagy része szintén eltünt; csak kevés magyar helynév maradt fön napjainkig, de sem ezekben, sem azokban a magyarság nyoma nem észlelhető. Vegyük például Kismartont, melynek régi nevei: *Villa Martini minoris*, *Wenigmerterstorf* és *Szabómarton*. Midőn a XIV. század második felében a Kanizsai család német szabadalmi levele alapján Wenigmerterstorf helység városi rangra emelkedett, a falu régi nevét a lakosság kiküszöbölte ugyan, de helyébe a német *Eisenstadt* nevet ültette, melyet azonban a magyarok figyelmen kívül hagyván, *Szabómarton* helyett ezentúl nemsokára állandóan a *Kismarton* nevet használták az oklevelek tanusága szerint. Az egykori *Merterstorf* tehát nem követte *Nekendorf* és *Drassendorf* faluk példáját, melyek midőn vásárjogot nyertek, a *dorf* helyébe egyszerűen *markt*-ot tévén, a *Nekenmarkt* és *Drassenmarkt* neveket honosították meg. A német Eisenstadt név okozta, hogy egy 1117—1119 közti eseményt, mely Vasvárra vonatkozik, egy akadémiai értekezés Kismartonra vonatkoztatott, a miről már más alkalommal szóltam.[2])

Mint kivétel, említést érdemel *Felső-* és *Közép-Pulya* két magyar helység, melynek régi magyarsága, a németségtől környezve, az országos határ közelében sértetlenül fönmaradt. A XVI. század folyamán a török veszedelem Sopron vármegye nyugati felében, különösen a rendes közlekedési útvonal mentén, sok helység lakosságát megapasztotta, sőt néhol az egész falu elpusztult; ekkor — úgy látszik — Nádasdy Tamás intézkedései folytán következett be a horvátok letelepítése ezen a vidéken. Nem szenved kétséget, hogy a nyugati vidéken a horvátokkal benépesített helységek közt volt nehány magyar is, és jóllehet e magyar helységeket névszerint mind fölsorolni nem tudom, annyi bizonyosnak látszik, hogy a mai *Alsó-Pulya*, *Nagybarom*, *Ligvánd* és talán *Udvard* is a horvát-telepítés előtt magyar faluk voltak, mert az első háromban 1526-ban

[1]) *Fejér:* CD. III. 1. 369. l. 1222 év.
[2]) *Századok*, 1898. 57. l.

magyar nevű jobbágyokra találunk,[1]) sőt Nagybarom a XV. században *Magyar-Barom* név alatt is említtetik, Udvardot pedig 1333 és 1358-ban a pulyai nemesek bírták[2]) s 1496-ban a Fris családot találjuk itt.[3]) Sopron vármegye nyugati részében a horvátok csak két új helységet alapítottak, u. m. 1553 után az Oláh-Császár családnak Lánzsér tőszomszédságában fekvő *Kaisersdorf* és *Weingraben* nevű falvait.

* * *

Szemlénket folytatva, a Lajta jobb partján fekvő *Pordány* helységhez jutunk, melynek a határőrség szempontjából nagy fontosságot szoktak tulajdonítani, noha az ottani őrökről csak a XIV. század első felében, a helységnek *Őr* melléknevéről pedig még később szólnak kútforrásaink. *Pordány*, a német *Prodersdorf* magyar neve, mintha szláv eredetre vallana; legalább a megyének magyar vidékén *Rába-Pordány*, a régi szláv nevű *Szovát*, *Bogyoszló* és *Farád* helységek s *Ukcse* birtok (Pásztori mellett, ma ismeretlen) szomszédságában fekszik.[4]) *Lajta-Pordány* neve 1232-ben jön először elő,[5]) midőn mint *castrum Pordán* Móricz fiáé Péteré volt, a kit én a Gutkeled nemzetség tagjának tartok, s azt hiszem, épen nem csalatkozunk, ha azt állítjuk, hogy a nemzetség ősei nemcsak ezt a Pordányt, hanem Kismarton körül a Vulka-völgyében fekvő birtokaikat is már beköltözésük ideje óta bírták. Hogy később, talán Gutkeledi Joachim hűtlenségi esete után, a nemzetség Pordány birtokától elesvén, a vár a király rendelkezése alá került és a Sopron-vármegyei főispán gondviselésére bízatott, azt a történet folyamából következtetni lehet. Pordány várát 1273-ban Ottokár seregei lerombolván,[6]) a XIII. században nem akadtam többé a nevére; hanem annak átellenében, a Lajta bal partján fekvő osztrák Pordányt »villam nostram Pardam i. e. Brodeinstorph circa aquam Lytam in metis et terminis Austriae« László magyar király 1285-ben az osztrák szent-kereszti apátságnak adta,[7]) mit 1290-ben Albert osztrák herczeg is megerősített. A mi Lajta-Pordányunkról, mely időközben királyi birtok lett, 1317-ig hallgat a krónika, mely évben először jön elő az *örök*, az ottani »speculatores domini

[1]) Hazai Okmt. V. 430. l.
[2]) Kismartoni főlevéltár: Rep. 89. A. 2. 3.
[3]) Sopron vm. Oklt. II. 574. l.
[4]) Sopron vm. Oklt. I. 234. l. 1351 év.
[5]) *Wenzel* id. m. VI. 506. l.
[6]) *M. Tört. Életrajzok*, 1886. Kun László.
[7]) *Weiss*: Urkundenbuch von Heiligenkreuz.

regis Hungariae de Pardan« emlékezete,[1]) s utóbb 1327-ben »speculator regie majestatis de villa Pardan« olvasható.[2]) Ezután már Laczkfi István, Sopron vármegye főispánja, kire a végek védelme bízatott, volt gondviselője Pordánynak; s miután ő a betörő németektől a Lajta-hegységet visszafoglalta: itt 1343 körül fölépíté *Szarvkő* várát s az országnak Szent István idejebeli határát helyreállítá, a mit egy 1347 évi oklevélből tudunk.[3]) Laczkfi után egy 1377-iki oklevél szerint Szentgyörgyi Tamás kezébe került Pordány, a mikor már csak a »populi et jobbagiones de Pardan« szerepelnek;[4]) 1368-ban van szó *Horpordar*-ról, mely talán *Eurpordan* lehetne;[5]) de valójában csak 1395-ben fordúl elő *Örpordány*, a mikor a Gutkelediek maradéka ünnepélyesen tiltakozott Örpordány, Majád, Oszlop, Szabómarton, Megyes és Bánlaka (Bánfalva) birtokoknak a Kanizsaiak és Temmel bán által történt elfoglalása ellen.[6]) Mikor 1457-ben ismét találkozunk Pordánynyal, neve előtt az *Ör* jelző hiányzik.[7])

A Lajta melletti Pordánytól nem igen messze, a Lajta-hegység mentén állott a XIII. században a szláv hangzású *Rou* vagy *Rouo* nevű vár, mely eltünt, a nélkül, hogy nyomot hagyott volna hátra; ugyancsak a Lajta-hegyen feküdt *Szék*, németül *Pirichendorf* (= Bergdorf), mely a mai Sércz határának egy részét képezte s melynek német lakosai: *Sberczer*, *Berendorfer* és *Lueger*, valamint dűlői: *Romsau* és *Harras* a helység német voltát bizonyítják.[8]) Egyébiránt e tájékról és Rou várának szláv eredetű birtokosairól már más alkalommal szóltam.[9])

Elhagyva az ország határát, beljebb fekvő vidékre térünk, és pedig Locsmánd tájékára, hol a németség dél-keleti határpontjához közeledünk. Az ezen vidék egy-két helységére vonatkozó adatok során egy régi birtokadományozásról kell először szólnunk, mely szerint II. Géza király 1156-ban Gottfried és Albrecht vitézeknek *Lusman*, *Gerolt* és *Sarud* Sopron vármegyei falukat adományozta.[10]) *Sarud* (utóbb Frankó) magyar lehetett, de *Gerolt* (Gyirót) faluról nem merünk nyilatkozni,

[1]) Sopron vm. Oklt. I. 80. l.
[2]) U. o. I. 115. l.
[3]) U. o. I. 196. l.
[4]) U. o. I. 441. l.
[5]) U. o. I. 378. l.
[6]) U. o. I. 520. l.
[7]) U. o. II. 396. l.
[8]) U. o. I. 563. 585. ll. 1404 és 1408 év.
[9]) *Századok*, 1897. 404 és köv. ll. Rou vára és a Gathal nemzetség.
[10]) Sopron vm. Oklt. I. 1. l.

míg *Lusman* (Locsmánd) határozottan német falu volt, a mit bizonyít Iván, egyik locsmándi birtokos 1206—1218 közt kelt végrendelete, melyben több német nevű locsmándi telkes birtokos fordúl elő.[1]) Locsmándtól vette nevét a *comitatus Locsmand*, melynek és várának keletkezése idejét, úgy eredeti tartozékait is homály födi, mert az 1263-ban adományozott Locsmánd-megye bizonyára nem felelt meg a réginek.[2]) Itt a Répcze mellett találjuk az egykori *Enyud* falut,[3]) mely utóbb Frankó határába olvadt; azután a vidéken létezett várjobbágyi földek egyik birtokosa Baka, és *Zsidán* birtokosa Rókafia fordúl elő 1237 és 1412-ben.[4]) Itt talán lehetne az egykori magyarság nyomait kutatni. A Domokos bán által 1194-ben alapított borsmonostori apátság részére történt adományozást III. Béla király 1195-ben megerősítvén,[5]) azt utóbb 1225-ben II. Endre újra megerősíté és kibővíté.[6]) Az oklevélben előforduló helységek közül azokat, melyek egymással szomszédos területeket képeznek és Locsmánd környékére esnek, nem tekintve a szomszédság szoros sorrendjére, ezennel fölsorolom: *Babaduri* (úgy látszik, a szláv *Babagora* változata, ma Klastrom), *Mainhart* (Kéthely), *Laztay* (László), *Zsidán*, *Gathal* (Bleigraben táján, ma ismeretlen), *Pilgrim* (Pilgersdorf). Corrad és testvérei három földterületén: *Nagy-* és *Kis-Pulya*, *Mixa maior* és *minor* (Pervány és Udvard), *Micske*, *Enyud*, *Peresznye*, *Vis*, *Nigvan* (Ligvánd), *Gyirót*, *Ukecz* (Malomháza), *Zaka* a Zagapatak mentén (németül *Purczelstorf*, Malomháza mellett), mind a két *Barom* helység, *Und*, *Zsira* és *Ambus* (praedium Locsmánd mellett). Mainhart és Laztay régisége mellett bizonyít, hogy e helységeket Domokos bán Florentin comestől, ez pedig Dénes comestől vásárolta.

Alsó-Lászlónak nem közvetlen szomszédja ugyan *Köhalom*, mert Felső-László fekszik köztük, mégis meg kell említenem, hogy egy 1223-iki oklevélben már előfordúl *Steinperch* néven.[7]) A föntebb érintett Barom szomszédjai voltak 1222 és 1229 évi adatok szerint:[8]) *villa Mica et Beze* (a mai Nagybárom északi határvonalán, neve ma ismeretlen), *villa Sana* (= Szanau, Haschendorf táján), *villa Mereslo* (Alsópéterfa déli részén).

[1]) Sopron vm. Oklt. I. 6. l.
[2]) *Wenzel* id. m. VIII. 50. l.
[3]) Sopron vm. Oklt. I. 11. 276. ll. 1225 és 1357 év.
[4]) *Fejér:* CD. IV. 1. 75. l. — Hazai Okmt. V. 203. l. Egy 1233 évi oklevél átírása 1412-ből.
[5]) *Wenzel* id. m. XI. 57—60. ll.
[6]) Sopron vm. Oklt. I. 9. l.
[7]) *Fejér:* CD. III. 1. 427. l.
[8]) U. o. III. 1. 368. l.. III. 2. 194. l.

villa Kopurján (utóbb puszta, Küllő déli része), *villa Ratchu* (Haracson); Nigvan szomszédjai pedig: *villa Mchche* (Pervány), nyugatról *villa Draguta* (a mai Langató táján) és *villa Pousa* (talán Barom egy része). Előjön Haracson után *villa Zelusbük* és *villa apud Castellum*, mind a kettő ismeretlen. Haracson szomszédja *Nagylók* (Lackendorf), ennek *Kislók* (Lakompak), ennek *Szentmária* (ma Lók) és *Gorbunok* (elpusztult község); e mellett *Szentmárton*, melynek szomszédja — mint tudjuk — *Lánzsér*, azután jön *Veperd*, mely Lánzsérral futott határt az ország határáig s a másik oldalon a mai Kabold területén állott falu határába ütközött, mely Péter comesnek, szerintem az Osl nemzetség tagjának birtoka volt. És így a XIII. század elejéről szóló okleveles adatok nyomán Locsmándtól egy bizonyos vonalon, mondhatjuk, minden megszakítás nélkül egész Lánzsérig jutottunk, mely mint helynév már 1180 és 1197-ben (az oklevélben az 1280 évszámot hibásnak tartom) előfordúl,[1]) midőn Erchengerus de Landeser mint tanu szerepel; de hogy a IV. Béla 1249-iki oklevelében [2]) említett *Landigh* (Landegh) vár neve alatt Lánzsér lappangana, ezt semmi sem igazolja.

Nem lehet czélom a XIII. század egyéb okleveleit, melyek vidékünk más helységeinek nevét is tartalmazzák, kutatni; csak azt akarom kiemelni, hogy Locsmánd-megye 1263-iki határjárása [3]) igen jól kiegészíti a korábbi oklevelek adatait, s ha azt, a mit már másszor a Sopron melleti helységekre nézve fölhoztam,[4]) számításba veszszük, talán nem tévedünk, ha azt mondjuk, hogy a XIII. század első felében nem Czenknél vette kezdetét a magyarság, hanem a később Sopron határába olvadt Págya és Kovácsi, úgyszintén a mai Kópház területén állott Viz és Ravazd, valamint a Németkeresztúr melletti Susok nevei után itélve, a magyar elem befolyásának nyomai Sopron faláig vezetnek; azonban az 1273 évi háború e birtokok nagy részének pusztulását okozta. De különben az sem szenved kétséget, hogy oly helységek is vannak, melyek nevei abból a korból származnak, mikor ott szlávok laktak; ilyenek *Dregza* (Derecska), *Ratschu* (Haracson), *Babaduri* (Klastrom), *Mereslo* (ma nem létezik), *Bogizlo* (Németkeresztúr), *Ukecz* (Malomháza és Füles), *Rou* vára (elpusztult), *Geotan* (Nyujtal) és *Doborján*.

---

[1]) *Weiss:* Urkundenbuch von Heiligenkreuz.
[2]) *Wenzel* id. m. VII. 283. l.
[3]) *Wenzel* id. m. VIII. 49. l.
[4]) *Századok*, 1900. 10 és köv. ll. Sopron és Mosony vármegye tört. földrajzához.

Az előadottakból és a már ismeretes történeti adatokból kitűnik, hogy legrégibb földbirtokosok voltak: a budai káptalan, a győri püspökség keletkezésével egykorú Rákos birtokosa a püspök, a Gutkelediek letelepedésük óta, az Osl nemzetség a XIII. század előtt, Locsmánd urai a XII. század óta stb. Megemlítendők a *keresztesek* birtokai Gyirót és Sopron közelében, az *udvarnokok* birtoka Locsmándon és Sopronban, a várföldek és várjobbágy-földek a Lajta mellett, Sopronnál, a Répcze körűl Locsmánd tájékán, Küllőn, Nyujtalon stb. Erre nézve — habár csak bizonyos fentartással — Pesty Frigyes *Várispánságok* cz. művére is hivatkozom,[1]) melynek Locsmándra vonatkozó egyes állításai tarthatatlanságát már más alkalommal iparkodtam kimutatni.[2])

A XIII-ik század végéig terjedő oklevelek a Sopron vármegye nyugati részén fekvő mai helységek majd mindegyikét megnevezik; elenyészően kevés helynév marad a XIV. század elejére, melyet csak akkor kelt oklevelekből ismerünk. Fontolóra véve mindazt, a mit előadtunk, úgy vélem, nem lehet kétségbe vonni, hogy Sopron vármegye nyugati része megfelelő népességgel bírván, földterülete kellő mívelésben részesült. Mindez azonban nem egyedűl a XIII. század eredménye; befolyt erre a megelőző század, a népesedés és művelődés útját egyengették a korábbi események, melyeknek utóhatását a XIII. század állapotaiban lehet észlelni. Valószínű, hogy Sopron vármegye nyugati része a XIII. század állapotához képest a korábbi két század alatt kevésbbé volt népes, de hogy nagy részén lakatlan lett volna, el nem hihető.

Stessel József.

---

[1]) Id. m. 311. 422. ll.

[2]) *Századok*, 1900. 675 és köv. ll. Locsmánd vár és tartománya.

TÖRTÉNETI IRODALOM.

Hősökről. Gyémánt-nyaklánez. Irta *Carlyle Tamás.* Fordította *Végh Arthur.* Átnézték *Baráth Ferencz, Hegedüs István.* Budapest, 1900. Hornyánszky Viktor kny. Kis 8-r. XXII, 2, 436 l. (A M. Tud. Akadémia könyvkiadó vállalata. Uj folyam. XLIII. köt.)

A M. Tud. Akadémia könyvkiadó vállalata 1900-ban kedves karácsonyi ajándékkal lepte meg a vállalat pártolóit, midőn a világirodalom egyik remekét, Carlyle *Hősökről* című művét küldötte meg nekik magyar fordításban. Carlyle műve a történelmi bölcsészet körébe tartozik, a történelem mozgató rugóit, az emberi művelődés, előhaladás indító okait keresi, — s azokat a nagy szellemekben, a tőlök hirdetett fenkölt eszmékben. az isteninek, a dolgok valóságának általok való s a korok szükségletéhez képest egyre változó kijelentésében találja föl.

Carlyle e nagyhírű műve eredetileg felolvasásnak készült; 1840 május-havában, tehát java férfikorában tartotta e felolvasásait Londonban, hat estén át, s a következő évben nyomtatásban is közrebocsátotta őket. A nyomtatott mű sokban különbözött az élőszóbeli előadástól, mert Carlyle, bár kellő előkészület után, mindamellett szabadon beszélt, a pillanat sugalmának engedte át magát; az ő széles annandali dialektusában a tényeknek és megfigyeléseknek, a kritikának és satyrának véget érni nem akaró áradatával árasztotta el hallgatóit, s ez mindaddig tartott, míg a szónok teljesen ki nem merült s hallgatása hallgatóit is újra lélegzeni és eszmélkedni nem engedte. Beszédmodorának jellemző vonásai művén is fölismerhetők.

Művének címe az eredetiben: *On Heroes, Hero-worship and the Heroic in history;* magyarúl: *Hősökről, a hősök imádatáról és a hősiesről a történelemben.*

Kik a hősök és mi szerepet visznek a történelemben? Hős az, a ki a dolgok benső körében él, az igazban, isteniben, örökben, a mely mindig létezik, legtöbbnyire láthatatlanúl az

időleges és köznapi mögött. Mi a hős, a nagy ember jellemvonása? A nagyság első föltétele az őszinteség, továbbá nagy szív, mélyreható szem, az élet isteni jelentőségének megnyíló nagy lélek, mely rátermett arra, hogy erről beszéljen, zengjen, ezért diadalmas, tartós formában küzdjön és dolgozzék. Az egyetemes történelem, alapjában véve nem más, mint ama nagy emberek története, a kik itt működtek. A nagy emberek ma is csodálatraméltók; nem lakozik az ember lelkében nemesebb érzés, mint ha egy magánál fensőbbet csodál. A hősimádás sohasem halhat ki az emberiségből, mert hűség és fensőség örökkévalók e világon, mert valóságra és őszinteségre vannak alapítva.

Igaza van a lélektannak, hogy az ellentétek vonzzák, fölkeltik egymást. Midőn Carlyle művét olvasgatjuk, önkéntelenül *Taine*-re, az ő történelmi módszerére, a mult képének föltárásánál, megelevenítésénél követett eljárására gondolunk. Mert igazán, lehet-e nagyobb ellentétet képzelni, mint a milyet a XIX-ik század e két nagy gondolkodója, e két nagy történetírója közt találunk? Carlyle ifjusága a német *idealismus* virágkorára esik, philosophiai és történelmi fölfogására Fichte, a legnagyobb idealista volt befolyással. Ő a történelemben az eszme megvalósulását látja; a történelem főtényezői, a fejlődés mozgatói azok, a kik egy-egy nagy eszmével, az isteninek egy-egy ragyogó sugarával ajándékozták meg az emberiséget: a hősök, a mindenfajta lángelmék. Ellenben Taine ifjukora a *positivismus* és a *materialismus* uralkodása idejére esik; ő a történelemben mindenütt tényeket, positiv adatokat keres és talál s így jut el a *milieu* elméletére, és azt a jelentőséget, mely azt jogosan megilleti, túlbecsülve, annak mindenhatóságát hirdeti és vele az egyéniséget agyonnyomja s a történelmet a tömeg mozgalmának előadásává teszi, mert ha a milieu a fő ágens, az mindenkire egyformán hat, mindenkiben egyforma eszméket támaszt. Tainere nézve az ember a milieu alkotása. Carlylera nézve, ellenkezőleg, a milieu az ember alkotása, — szerinte egyes nagy emberek teszik a milieut azzá, a mi. Anglia nem volt mindig Anglia, hanem az emberi szerves munka tette azt a mai Angliává! S mily különös: az a Taine, a ki Carlylelal ily homlokegyenest ellenkező fölfogást hirdet, Carlyleból indult ki, Carlyletól tanulta az időkori, földrajzi, ethnographiai momentumok szorgos megfigyelését, a ki ezeket először alkalmazta mélyrehatóan. Mindketten egy pontról indultak ki, — és ime, mily különböző helyre értek!

Carlyle *hat* alakban, mintegy egymást követő fejlődési fokozatokon mutatja be a hőst; u. m. 1. a hőst mint istenséget,

2. a hőst mint prófétát, 3. a hőst mint költőt, 4. a hőst mint papot, 5. a hőst mint írót, 6. a hőst mint királyt. *A hős mint istenség* képviselője *Odin*, az északi germán népek Istene, a ki valójában az első gondolkodó, az első tanító volt, a ki először próbálta a világ értelmét, habár hebegő nyelvvel, megfejteni, a ki először biztosította abban az embereket rendeltetésök felől, s a kivel szemben a csodálat, a határtalan hálával eltelt durva északi szív, áttörve az ismert korlátokat, imádássá emelkedett. Általa lett a lét érthetővé és öszhangzatossá, ő volt az első, a ki elevenné tette az életet. A mi milliók szivében élt, az ő szavára öltött testet mindenkiben. S így van ez a világtörténelemnek minden korszakában: egy-egy gondolkodó érkezése a nagy esemény, a mely szülő anyja minden másnak.

A hős mint próféta: Mohamed. Őt nem mint a legkiválóbb prófétát választotta ki Carlyle, hanem mint olyat, a kiről a legfeszelenebbül lehet beszélni. A próféták közül semmiesetre sem ő a legigazibb, de ő is igazi. Eleinte ellenállásra talált, de ez az igazi hős előtt nem legyőzhetetlen, mert a hős nagy részben maga teremti meg korát. Ezért nincs igaza annak a manapság nagyon elterjedt fölfogásnak, hogy a nagy idők teremtik a nagy embereket, hogy a hős korának teremtménye, hogy az idő szólította elő. »Az idő szólítja elő? Sajnos, láttunk mi időket — úgymond — a melyek elég hangosan hivogatták nagy emberüket, a ki azonban nem jelent meg. Nem volt ott: a gondviselés nem küldte el; az idő, hívta légyen bár a leghangosabban, kénytelen volt zavarokba merülni és tönkre menni, mert a hívó szózatra az nem jelent meg. Mert, ha jól meggondoljuk, egy időnek se kellett volna romba dőlni, ha megtalálja megfelelően bölcs, jó és nagy emberét, a kiben van bölcseség arra, hogy tisztán fölismerje, mit kiván a kor, s van benne erő, hogy azt az igazi úton oda vezérelje.« (16—17. l.) Mohamed is lassan-lassan legyőzte az ellenállást, kényszerítette kortársait, hogy a tőle kijelölt úton járjanak. Erőszakos eljárása s a tanaiban foglalt hamis tételek révén az utókor meglehetős kedvezőtlen itéletet alkotott Mohamedről; elnevezték nagyravágyónak, kéjencznek, kegyetlennek stb. Carlylenak egyik legnagyobb érdeme, hogy e vélemények ellen síkra szállott. Ösztönszerű finom érzékével sikerült neki, az előitéletek tömegén keresztül, az ember, a hívő Mohamed legbensőbb magváig előhatolni, hatalmas lelkét az olvasó lelki szemei előtt feltárni. Látjuk őt eredeti, természetes érzelmeivel; látjuk lelkének forrongását; látjuk, mint kénytelen a hatalmas eszme előtt, mely őt megragadta, meghajolni, és egész életét,

a világ minden múló javainak feláldozásával, annak szolgálatába állítani; — s látjuk, mint születik újjá a tőle hirdetett hit nyomán egész Arábia. A hit nagy, életadó. Egy nemzet története gyümölcsöző, lélekemelő, nagy lesz, mihelyest hisz. Mohameddel »egy szikra hullott le a fekete ismeretlen homokvilágra, s ime, a homok robbanó porként meggyúl, lángra lobban Delhitől Granadáig. Mondottam, a nagy ember mindig egy villám, mennykőcsapás; a többi ember reá váró gyujtó anyag, mely fellobban«. . . . . (98. l.)

A harmadik felolvasás — *a hős mint költő* — *Dante*-val és *Shakspeare*-rel foglalkozik. Danteban a középkori világnézlet, mély vallásos érzés, őszinte hit kifejezőjét látja, magasztalja Carlyle. E hit tartott össze, éltetett századokon át milliókat meg milliókat, — s ennek adott Dante az ő *Isteni színjáték*-ában, utánozhatatlan szép nyelven, minden idők számára kifejezést. Ajkán tíz néma század hangja szól s énekli nekünk mystikus, kifürkészhetetlen énekét. Dante a középkor megszólaltatója; a gondolat, a mely éltette a kort, soha el nem múló zenében él benne. Az emberek közt valósággá vált legnemesebb eszmét a legnemesebb emberek egyike énekelte meg és jelképezte maradandólag. Carlyle bámulja Dante mély hitét, felséges ecsetjét, — de épúgy tiszteli a mozlimek, a puritánok rendíthetetlen hitét is; ő távol áll attól, hogy, miként a romantikusok, a középkor magasztalója, visszakivánója legyen. Ő mint történetíró, feladatának tekintette a mult gondolkozásának, eszményeinek megismertetését, fölelevenítését, — de sokkal inkább a valóság embere volt, semhogy minden kisérletet, a mely az elmult világnézletet vissza akarta volna állítani, a való életbe visszahozni, anachronismusnak, a történelem szelleme ellen való vétkezésnek ne tekintett volna. Mert az isteni minden symbolumának, természeténél fogva, hogy korára hathasson, idői elemeket kell magába fölvennie; a való élettel nem szabad idegenül szemben állania, hanem ahoz kell idomulnia. Igy a korszerüség a világfelfogás minden rendszerének szükséges eleme. Ebben rejlik erőssége, a mi által gondolatból tetté válhatik és számtalan jót tehet, — de ebben rejlik egyúttal gyöngeségének és hanyatlásának, egyszóval relativitásának oka is. Mert a haladottabb kor ismét más hőst, más prófétát kiván, a ki Istennek és a természetnek örök titkát mindig adaequátabb, mindig hívebb, Isten lényegének mindjobban megfelelő symbolumokban fejezi ki, a ki mind helyesebben olvassa a természet nagy könyvének egy-egy lapját, a ki egy lépéssel ismét beljebb hatol a *mysterium magnum* megfejtésében.

Míg Dantenak arra volt küldetése, hogy a középkor vallását, benső életét zeneileg testesítse meg, *Shakspeare* Európa külső életét: lovagiasságát, udvari légkörét, enyelgését, becsvágyát, a gondolkodás, cselekvés, életfelfogás gyakorlati módját testesíti meg számunkra. A mint Homerosból construálni bírjuk a régi Görögországot, úgy Shakspeareből és Danteból évezredek multán is kivehető lesz, hogy milyen volt hitben és gyakorlatban a mi modern Európánk. Dante a hitet vagy a lelket adta nekünk, Shakspeare nem kevésbbé nemes módon a gyakorlatot, a testet. A keresztyén hit, a mi Dante költeményének tárgya, hozta létre azt a gyakorlati életet, a mit Shakspeare volt megénekelendő. Mert a vallás volt akkor is, mint most és mindig, a gyakorlat lelke, a lényeges, ősi alkotó elem az emberek életében. »Shakspeare minden idők költői közt a legelső; nem ösmerek embert, a kiben a látnoki lélek hatalma és a gondolat ereje oly nagy mértékben nyilvánult, mint ő benne.« A mit ő lát, az nem ez vagy amaz oldala a dolognak, hanem belső lényege, faji titka; mi egyéb a költői alkotás, mint hogy a dolgot színről-színre meglátja? Shakspeare is prófétа, az ég küldötte, mennyei világosság lehozója. Shakspeare a legnagyobb, a mit az angolszász világ létrehozott; többet ér egy millió angolnál, a legmagasabb állású méltóságok egész seregénél, többet ér Anglia indiai birodalmánál. »Nemsokára Anglia, ez a mi szigetünk, csak egy kis részét fogja az angoloknak magába foglalni; Amerikában, új Hollandiában, keletre és nyugatra a két sarkig, a földgolyó nagy területeit az angolszász faj árasztja el. S mi az, a mi mindezeket lényegileg egy nemzetté össze bírja tartani? Parlamenti határozatok, közigazgatási hivatalnokok erre nem képesek. Hanem itt van egy angol király, a kit idő, változás, parlament trónjától meg nem foszthat: ez Shakspeare! ő a szövetség-jelvények legnemesebbje, legbarátságosabbja és legerőteljesebbje. Úgy képzelhetjük őt, mint a ki évezredeken át az összes angol nemzetek fölött csillog-ragyog. A világ bármely részén az angol férfiak és asszonyok imigyen szólnak egymáshoz: Igen, ez a Shakspeare a mienk; mi hoztuk őt létre; általa beszélünk és gondolkodunk; vérünkből való vér!«

A negyedik felolvasás — *a hös mint pap — Luther* és *Knox* világtörténeti és reformátori szereplését jellemzi. A reformátornak nem szabad a történelemből hiányoznia; a harczoló reformátor időről-időre szükséges és kikerülhetetlen jelenség. Mint említettük, lassankint minden kor eléri tetőpontját, s a mi eddig vívmány volt, akadályivá válik, és annak szüksége merül föl, hogy lerázzuk, hátra hagyjuk. Az ember nemcsak

tanuló, hanem cselekvő lény; a neki adományozott észszel tanulja, a mi a multban volt, de ugyanazzal az észszel tovább kutat, saját magából merít és fölfedezésre törekszik. Senki sem hiszi teljesen azt, a mit a nagyatyja hitt, hanem kiszélesíti, mélyíti annak világfölfogását. A mint a régi hit meginog, a gyakorlati élet is ingadozóvá, tévelygővé válik; föllép a kétely, mely nem tud hinni a régi symbolumokban. De vajjon a protestantismus a régi hit felforgatásával, a régi bálványok lerombolásával nem teljes ellentéte-e a hősimádásnak? A protestantismus lázadás volt a szellemi felsőségek, a pápák és sok más ellen; az angol puritanismus, a földi hatalmasságok elleni lázadás a második felvonás; a rettenetes franczia forradalom a harmadik felvonás. Carlyle szerint a protestantismus nem vetett véget a hősimádásnak. Uralkodó fenségek, igazi, világi vagy szellemi souverainek nélkül a világ nem állhat fen; a protestantismus új szellemi fölénynek és új rendnek a kezdete. Csak a hamis fenhatóság ellen volt lázadás; visszatérés volt az igazhoz, a valósághoz. Abból, hogy valaki önálló, eredeti, igaz, nem következik, hogy más emberek igaza iránt tisztelettel ne viseltessék s azokban ne higyen. E vad, forradalmi munkában, a protestantismustól kezdve, a legáldásosabb eredmény van készülőben: nem eltörlése a hősimádásnak, hanem inkább a hősök egész rajának előkészítése. Ez alapon Lutherben az emberek a valósághoz való visszavezérlőjét ünnepli Carlyle, s 1521 április 17-ikét, a wormsi gyűlés jelenetét úgy tekinti, mint a modern európai történelem legnagyobb jelenetét, mint azt az időpontot, a melytől az egész újkori civilisatió kezdődik. Angol puritanismus, Anglia és parlamentjei, Amerika és ennek a két századnak minden nagy műve, franczia forradalom, Európa, és a jelen munkája minden téren: a csirája mindezeknek itt fekszik. Igaz, mindez sokba került. De került légyen bármibe, ennek meg kellett történnie. Luther igazi nagy ember volt: nagy értelmileg, nagy bátorságban, szeretetben és tisztességben: egyike a leghívebb és legértékesebb embereknek. Knox szereplése Skóczia történetének egyetlen igazi korszaka; bátran mondhatjuk, hogy csupán egy világraszóló érdekkel bíró korszaka van, s ez a Knox reformácziója. Mindannyi közt ő az a skót, a kinek adósa hazája s széles e világ. Ő tette nemzetét hősök nemzetévé — hivő nemzetté! Élete abban telt el, hogy érvényt szerezzen az eszményeknek, hogy megvalósítsa Isten országát e földön.

Az ötödik felolvasás — *a hős mint író — Johnson, Rousseau* és *Burns* jellemzését nyujtja. Csodálom, hogy itt Carlyle, a nagy Goethe-magasztaló, mellőzte Goethét, a ki

Emerson joggal tett az emberi szellem egyik képviselőjévé; mellőzte azért, mert akkor még, nyolcz évvel Goethe halála után, neve mindenki száján hangzott, — s a hírből is alig ismert Johnsont, e nagyon közepes tehetségű írót választotta a hősimádás tárgyául. A mint jellemzéséből látom, semmi más nem indította erre Carlylet, mint Johnson őszintesége. Az őszinteség, a dolgok igazságának, valóságának megragadása, mint láttuk, a hős fő jellemvonása; Johnsonban megvolt e vonás, s így került ő is a hősök közé. — Rousseauról Carlyle kevés jót tud mondani, kevesebbet mint talán érdemli; sok rossz tulajdonságával szemben alig talál benne valami becseset. Csak azért iktatja a hősök közé, mert hátrányai mellett megvan benne a hősök első és főkelléke: *szíve fenekéig komoly.* Főhibája az önzés meg a hiuság. De szenvedélyes szózataival a valóságra mutatott rá, a valóság felé tört, kora prófétájának functióját teljesítette; szíve belsejében a valódi égi tűznek egy szikrája ég. Könyvei egészségtelenek. — Hiányos és nem eléggé hű arczkép. Burnsről már hívebb képet rajzolt Carlyle, de nem tudom, nem túloz-e, midőn őt százada *legtehetségesebb* angol szellemének nevezi. Főismérve az őszinteség, főérdeme az igazság.

Utolsó felolvasása — *a hös mint király* — *Cromwellt* és *Napoleont* tárgyalja. Cromwellt terjedelmesen, Napoleont egyoldalú angol álláspontról. Cromwellt magasztalólag, mint az igazi hős eszményképét, a kiben igazán kedve telik, a kivel — mint a puritánok ivadéka — véréből való vérnek, csontjából való csontnak érzi magát. Napoleon nagy lángelméjét nem tudja eléggé méltányolni, nem főkép azért, mert neki igazi hős, igazi nagy ember csak az lehet, a ki nagyságát a vallás, a hit szolgálatába állítja. Carlyle a hősök nemzete alatt hivő nemzetet ért, szerinte legfőbb tény az emberre nézve az ő vallása. Ugyanez okból nem méltányolja eléggé Voltaire jelentőségét, ugyanez okból nem győzi eléggé ócsárolni a XVIII-ik század skepticismusát, — pedig a XVII-ik század merev dogmatismusával, holt formáival szemben, a melyekből az életigazság erősen kiveszett, nagy szükség volt a következő század hitetlenségére, rationalismusára, kételkedésére; ennek kellett megtisztítania a levegőt, hogy a XIX-ik század ismét a hit élő, közvetlen forrásaihoz juthasson.

Csak rövid vázlatát adtuk Carlyle művének, s e vázlat csak halvány fogalmat nyujthat a mű szépségeiről. Olvasni kell mélyen járó, geniális ötletekben, ragyogó gondolatokban gazdag fejtegetéseit, hogy megismerjük az igazi Carlylet. Micsoda mély felfogása a dolgoknak! micsoda látnoki tekintet a multba, a dolgok lényegébe! Olvasása lassan megy, mert minden szavát

meg kell fontolnunk; itt-ott hosszasabb kitérések tartóztatnak fel előmenetelünkben, — de ezeket élvezet olvasni, s szinte sajnáljuk, hogy már vége s szerzőnk újra a tárgynál van. Nem, az ilyen embernek, a kinek gondolatai, a fenékig leszálló gondolatai vannak, kár a tényeket sorolni fel szép sorban, egymásután. Hozzá az való, elemében akkor van ő, ha bölcselkedik, ha eszméket fejteget, ha a mult homályát egy-egy ragyogó fénysugárral megvilágítja. Mily felséges dolgok, a miket a természet titkainak megfejtéséről, a könyv szerepéről, a XVIII-ik század hitetlenségéről mond. Még ott sem tudunk ellenállni varázsának, a hol talán nem osztozunk nézeteiben: ha olvassuk, foglyai vagyunk.

A mű fordítása, tekintve azt a sok nehézséget, a mivel Carlyle szeszélyes, szertelenségekbe csapongó, képekben beszélő stílusa bővelkedik, teljes dicséretet érdemel. Könnyen olvasható, értelmes fordítás; itt-ott szinte meglepi az embert színes kifejezéseivel, ügyes fordulataival. Egyes részeit összevetettem a *Bibliothek der Gesamtlitteratur*-ban megjelent német fordítással — mely *harmadik* német fordítása e műnek — s bizony mondom, érthetőség, jellemző kifejezések tekintetében alig enged ez utóbbinak valamit. Egyes szépséghibáit a revisiónál nem lett volna nehéz eltüntetni. Ilyennek tartom pl. az *is* kötőszónak a fővárosi hirlapokban elterjedt, de a magyar nyelvérzéket sértő használatát (pl. ha Odin teljesen *el is enyészett*, e, h. *elenyészett is;* a 81, 128, 159, 189, 198, 214, 251, 280, 296. ll.); hasonlóképen én a *nemcsak* után *hanem* kötőszót, nem pedig *de* kötőszót (120, 278. ll.) várok. De legszembetűnőbb az idegen szók és nevek írásánál követett rendszertelenség. Ezeket a fordító legtöbbször angolosan írja, úgy a mint az angol nyelvben találta, tekintet nélkül nyelvünkben használt alakjukra. Pl. a magyar nyelv Carlyle próféta-hősét *Mohamed*-nek nevezi; így írják nevét kitűnő orientalistáink: Vámbéry, Thúry és Goldziher is; ellenben a franczia és az angol irodalom a *Mahomet* alakot használja, — s fordítónk is ezt az alakot tartja meg. Ugyanígy áll a dolog a *scót, scald, islam, scepticismus, scandináv, Island, Moses* nevekkel, melyeket *skót, skald, izlam* (v. iszlam), *skepticismus, skandináv, Izland, Mózes* alakban szoktunk írni. Ámde fordítónk az ő írásmódjában nem is következetes; olykor kiesik az anglomaniából, és *scepticus* helyett *sceptikust* meg *skeptikust, scót, scald* helyett *skótot, skaldot* ír. Vallásunkat hol *keresztyén*-nek, hol *keresztény*-nek, Mohamed feleségét hol *Kadijah*-nak, hol *Kadisa*-nak, Faust szerzőjét hol *Goethe*, hol *Göthé*-nek írja; találunk nála *sabäismus, sabaeusok* és *sabeanus, sphärák* és *sphaera* alakokat.

– Itt-ott magyarázó jegyzeteket is csatolt a szöveghez, de ily kevéssel kár volt elkezdeni; hány olvasója tudja szótár vagy lexikon nélkül, mi a *covenanter*, *Tophet*, *skald?* mikor volt az *agincourti* (helyesebben: azincourti) csata. s hol festi azt Shakspeare? Azt is meg lehetett volna említeni, hogy a mai történetírás Mohamed születése évét inkább 571-re, mint 570-re teszi; valamint az sem felel meg egészen a valóságnak, hogy »Isten teremtményeinek nagyobb száma hajt ma Mahomet szavára, mint bármi más szóra« (56. l.), mert egy statisztikai kimutatás szerint (*Juraschek:* Hübners geographisch-statistische Tabellen) a keresztyének száma ez idő szerint 535 (Wagner szerint 556) millió, a buddhistáké 120, a brahmánoké 214, a mohamedánoké pedig 220—230 millió. Carlyle művének becsét nem érintik ugyan ezek az apróságok, de az olvasó szívesen veszi, ha az ilyenek felől is felvilágosítják.

Elismerés és köszönet az Akadémiának, hogy e kitűnő, világhírű munkával irodalmunkat megajándékozta.[1])

Rácz Lajos.

A magyar nemzetségek a XIV. század közepéig. Az 1893-iki Péczely-jutalommal kitüntetett pályamű. Irta *Karácsonyi János.* Kiadja a M. Tud. Akadémia. I. II. III. kötet. Budapest, 1900—1901. (1903.) Athenaeum kny. 8-r. 2, X. 464 l., 4, 500 l., 2, 254, 2 l.

Akadémiai jutalommal kitűntetett pályaművet ismertetés és bírálat tárgyává tenni, első pillanatra legalább is feleslegesnek látszik. Hiszen az ország legelső tudományos foruma kétségkívül a legkiválóbb szakerők által már megbíráltatta; mire való tehát még egy újabb kritika?

Ha a fönti czím alatt megjelent munkát mindazonáltal bírálat tárgyává teszem, teszem ezt azért, mert a munka már

---

[1]) Az itt közölt ismertetés a *Gyémánt-nyaklánczz* történetével (olv. *Századok*, 1901. 83. l.) nem foglalkozik; a mint hogy Carlyle e korábbi műve nincs is semmiféle összefüggésben a *Hősökről* szóló felolvasásokkal. Úgy látszik, az Akadémia könyvkiadó vállalata csak ívszám-pótlékúl vette fel a kötetbe. Semmiesetre sem ártott volna a két munka felől egy jó előszóban tájékoztatni a magyar olvasó közönséget; mert az csak nem *előszó*, a melyből annyit tudunk meg, hogy a fordítást Baráth Ferencz és Hegedüs István tanár urak voltak szívesek átnézni, meg hogy »a fordító jellemzőnek tartja és követi Carlylenak azt a szokását, hogy némely főnevet, melyre súlyt helyez, nagy kezdőbetűvel ír.« Ez — mellesleg megjegyezve — lehet szokás, de nem jellemző, s ha sűrűen fordulna elő, igazán csak arra való lenne, hogy a magyar orthographiához szokott szemet bosszantsa. *Szerk.*

1893-ban megkapta a jutalmat, de csak 1900—1903 között látott napvilágot. Ki és mi annak az oka, hogy a kitűntetés és megjelenés között annyi idő telt el, nem tudom, nem is kutatom; legyen azonban akárhogy, annyi áll, hogy az elkésést a mű szerzője csak hasznára fordíthatta. A hosszu időköz alatt nemcsak Csánki történeti földrajzának újabb két kötete került ki a sajtó alól, mely a történelmi és genealogiai kutatásnál el nem kerülhető topographiai kérdéseket nagyban megkönnyítette, hanem több újabb oklevéltár mellett időszaki folyóirataink is jelentékeny család- és nemzetségtörténeti anyagot tettek közzé; a szerzőnek elég alkalma nyilt tehát nemcsak arra, hogy a lefolyt évek alatt saját levéltári kutatásait folytathassa, hanem arra is, hogy eredeti munkájának esetleges hézagait az újabb oklevéltári anyagból pótolja s hibáit helyreigazítsa. És hogy ezt meg is tette, bizonyítja egyebek között az, hogy az 1893 óta megjelent Blagay- és Eszterházy-Oklevéltáron kívül pl. a *Turul* és a *Történelmi Tár* 1893 utáni évfolyamait is idézi. Miután tehát azzal a nem mindennapi irodalmi jelenséggel állunk szemben, hogy egy 1893-ban kitűntetett pályamű még a nyolcz évvel később napfényre került adatokat is értékesíti: jogosítva vagyunk kijelenteni, hogy ma már nem az előttünk ismeretlen, 1893 előtt kidolgozott munkát, hanem annak bővített és módosított kiadását ismertethetjük, s ennek következtében a munka teljességét és megbízhatóságát a rendesnél szigorúbb mértékkel mérjük.[1])

A szerző műve bevezetésében a nemzetség fogalmáról és a kidolgozásnál követett vezérirányokról szól. A nemzetség szerinte »megkülönböztető jel s egyszersmind több vérrokon családnak gyüjtő neve«, a mi ugyan nem új meghatározás, de teljesen igaz. A nemzetségeket főúri, nemesi és jobbágyi, továbbá magyarországi, tótországi és horvát nemzetségekre osztja fel. Az úri és jobbágy-nemzetségekre való felosztás nem egészen helyes. Ha Streinn a római nemzetségeket 1559-ben

[1]) Nincs kifogásunk a legszigorúbb mérték alkalmazása ellen sem; de a jogczím, a mit erre a t. bíráló kitalált, nem alapos. Az 1893-iki pályamű ugyanis befejezetlen volt s csak mintegy mutatványúl adatott be az Akadémián pályázatra; a jutalmat ennélfogva feltételesen ítélték oda érte, még pedig épen azzal a feltétellel, hogy a szerző a munkát kellően kidolgozva, kiegészítve és befejezve nyujtsa be újra és adja bírálat alá. (Akad. Ért. 1893. 292. l.) A szerzőnek tehát nemcsak módjában állott, hanem kötelessége is volt az újabb adatokat értékesíteni. Ha ezt nem teszi, a jutalmat sem kapja meg. Ebből világos, hogy az 1893-iki Péczely-jutalommal nem az 1893-iki mutatványt, hanem azt a befejezett, kész művet tüntette ki az Akadémia, mely most a t. bíráló előtt feküdt.
Szerk.

megjelent művében patricius és plebejus voltuk szerint tárgyalta, bizonyos joga volt hozzá, mert ezen megkülönböztetés a régi Rómában hosszu ideig közjogilag szentesítve volt. Henninges (1598) és Ruperti (1794) azonban már el nem fogadták ezen különválasztást és a római nemzetségeket rangjukra való tekintet nélkül tárgyalják. Nálunk — mint szerzőnk is elismeri — a XIII-ik században történt nemesítések a várjobbágy-nemzetségeket rangra és jogokra nézve egyenlőkké tették a legrégibb és legelőkelőbb (honfoglaló) nemzetségekkel. Technikai okokból, vagyis könnyebb és gyorsabb felhasználás tekintetéből tehát sokkal czélszerűbb lett volna, ha a szerző a nemzetségeket betüsorrend szerint tárgyalja; hiszen *rangjukat* úgyis kiemelhette volna a reájok vonatkozó szövegben. — A tótországi és horvát nemzetségek különválasztása ellen senkinek sem lehet kifogása, — csakhogy e különválasztás nincsen szigorúan végrehajtva. Csak a tiszta tótországi *Agha* nevű nemzetséget említjük, melyet szerzőnk (az első kötetben) a magyarokkal együtt tárgyal.

Az egyes nemzetségek történetének kidolgozásánál rendszerint azt az utat választja, hogy előbb a nemzedékrendi táblákat állítja össze, azután a nemzetség politikai történetét, utoljára pedig a birtokviszonyokat adja. A sorrend ellen nincs kifogásunk, az egyes fejezetekre nézve azonban a következőket kell megjegyeznünk:

Minden történetkutató, nevezetesen a családtörténettel s az általános genealogiával foglalkozó el fogja ismerni, hogy a szorosabban veendő genealogiai műveknek gyöngyét a nemzedékrendi táblák teszik. A nemzedékrendi tábla (stemma) hivatva van arra, hogy a kutatónak egy pillantásra, a nélkül hogy hosszadalmas és olykor nem összefüggő szövegekkel bajlódjék vagy forrásidézeteket keressen, az illető nemzetség vagy család elágazását, az egyes tagok pályafutását, házassági összeköttetéseiket stb. a kellő chronologiai adatok felemlítésével híven és könnyen feltüntesse. A mennyiségileg és minőségileg kifogástalan nemzedékrendi tábla tehát ugyanaz a történelemben, a mi a tökéletes térkép a földrajzban, az alapterv az építészetben és bármi néven nevezendő rajz az összes műszakokban. Az előttünk fekvő munka nemzedékrendi tábláiról nem mondható, hogy feladatuknak teljesen megfelelnek. Az illető táblába beilleszthető személyek nincsenek mindenütt teljes számban felvéve, az egyes tagok pályafutása nincs mindig és mindenütt kimerítően rajzolva és — a mi véleményem szerint a tábla tulajdonképeni *családtörténeti* értékét leginkább csökkenti — a nemzetség vagy család nőtagjai és az egyes tagok házassági

összeköttetései csak nagyon ritkán vannak kellőképen kiemelve. Itt egyúttal azt is megjegyzem, hogy nehány — de kevés — táblában oly személyek is szerepelnek, kiknek működése már a XIV. század közepén túl, sőt a XV. századra esik. Szerzőnk hangoztatja ugyan, hogy nem érezte magát kötelezettnek a nemzedékrendeknek az 1350 éven túl való folytatására, de ha néhol mégis megteszi, ezt csak helyeselhetjük; az ilyen túllépés a kutatóra nézve csak előnyös. Van azonban számos tábla, a hol némely családtagnak az 1350 éven túli szereplését legalább a legkésőbbi évszámmal kellett volna megjelölni, hogy az olvasó oly személyben, a ki 1350-ig egészen jelentéktelen és csak később kezd fontosabb szerepet játszani, az illető alakra ráismerjen.

Mindez azonban a táblák megbízhatóságát még nem érinti. Teszi ezt egy más körülmény. Találunk ugyanis a munkában oly táblákat, melyeken a nemzetség számos ágai és családai félbeszakítatlan ízenkénti és összefüggő, egy és ugyanazon közös őstől kiinduló leszármaztatás által minden kérdőjel nélkül úgy vannak levezetve, hogy a szemlélő első pillantásra a genealogia ezen szakadatlanságán csak őszintén örülhet, mint pl. a Bór-Kalán, Pécz, Rátold nemzetségeknél; de ha az illető ágakra és személyekre vonatkozó szöveget olvassuk vagy a tábla alatt idézett forrásokhoz fordulunk, sajnálattal fogjuk tapasztalni, hogy a táblában biztosnak látszó levezetés csak valószínűségen alapuló, hol jobban, hol gyöngébben indokolt combinatiónak az eredménye. A szerző tehát azon törekvésében, hogy a nemzetségből kiágazó egyes családokat egy közös őstől való ízenkénti leszármaztatás által egy közös törzshöz fűzze, annyiban véve túlment a megengedett határon, a mennyiben a szövegben csak valószínűeknek vett közös leszármaztatásokat a táblán bizonyos jelekkel meg nem jelölte, abban bízván, hogy az olvasó a magyarázó szövegből a helyes tényállást úgy is meg fogja tudni. De nem így van; lesznek sokan, kik a táblákon indulva, a nélkül hogy a dolognak utána jártak volna, a csak kétes vagy csak valószínűen helyes levezetéseket készpénznek veszik s ez úton alig kiírtható téves filiatiókat fognak forgalomba hozni.

A nemzetség politikai történetében többnyire a nemzetség általános nemzeti jelentőségét, egyes kiváló tagjai pályafutását találjuk s helyenként egyes igazi *családtörténeti* vagyis szorosan vett genealogiai adatokra bukkanunk; csakhogy ezek a kutató kíváncsiságát a legtöbb esetben ki nem elégítik, mert nem mindenütt egyformák s gyakran fölötte rövidek és szófukarok. Azon fontosságnál fogva, melylyel az úgynevezett *archonto-*

logia a mai történetkutatásban bír — hiszen már majdnem oly önálló disciplina, mint akár a numismatika, heraldika, vagy a sphragistika — nagyon kivánatos lett volna, ha szerző a nemzetség összes tagjainál az archontologiai adatokat lehetőség szerint oly kimerítően adta volna, mint ezt nehány helyen (pl. az Aba, Héder és Rátold nemzetség nehány tagjánál) meg is tette; ezzel még azt is elérte volna, hogy a *politikai* történet ily módon mintegy térképen szemünk előtt állana. De a politikai történet itt még nem meríti ki az ily természetű munka feladatát, a mit a következőkkel kivánok indokolni:

Hozzá vagyunk szokva, hogy multunk kimagasló alakjaiban az emberi tökéletesség ősképeit lássuk, és e szokásunk egyik kifolyása abban van, hogy ezen alakok működését, gondolkodását és törekvéseit sokkal transscendentálisabban bíráljuk; abba a hibába esünk, hogy ezeknél nem azokat a kriteriumokat alkalmazzuk, melyek szerint közönséges halandók életét és működését szoktuk megitélni. Ezen eljárásunk megbocsátható ugyan, de nem igazolható. Nem szabad elfelednünk, hogy történeti multunk legfényesebb alakjai elvégre is csak emberek voltak, s mint ilyenek többé-kevésbbé emberi hibákban és fogyatkozásokban szenvedtek, emberi módon éreztek és gondolkoztak. Bennök sem szabad az örökkévaló szellemi rugékonyság és duzzadó testi épség ősképeit látnunk. Ha mármost fontolóra veszszük, hogy ezen történeti alakoknak élete és működése, érzése és gondolkodása számtalan esetben testi és lelki állapotuk mozzanataitól függött, arra a meggyőződésre kell jönnünk, hogy multunk sok hősének megitélése oly dolgokról adna felvilágosítást, melyek csak a legritkább esetben jutottak a kritikus utókor tudomására. Ezen igazi *családtörténeti* álláspontot sem az egyetemes ország-történelmi művek, sem a kisebb területre szorítkozó monographiák el nem foglalhatják; ezen álláspont elfoglalására első sorban az életrajzok, másodsorban pedig a genealogiai munkák vannak hivatva, s miután a nemzetségek egyes tagjairól vajmi kevés esetben vagyunk képesek csak némileg kimerítő életrajzot is adni, arra pedig, hogy ily munka, mint a nemzetségek története, nemsokára második, javított és bővített kiadást érjen, egyelőre kilátásunk nem lehet: égető szükség lett volna, hogy a szerző a fentebb körülrajzolt álláspont keretébe eső *összes* adatait, tekintet nélkül az illető alak jelentőségére, a legszélesebb határokon belül felhasználta volna.

A birtokviszonyokról szóló fejezetek teszik a munka legbecsesebb és alig kifogásolható részét. Van ugyan egynehány topographiai tárgy itt is, a mit a szerző meg nem hatá-

roz, bár meghatározható volna, némely birtok ki is kerülte figyelmét, de nagyban és egészben véve mondhatjuk, hogy mind a birtokok megszerzésének történetére, mind azoknak közelebbi meghatározására nézve kielégítő képet nyujtott.

A mi a kútforrásokat illeti, azt találjuk, hogy szépszámú kiadatlan forrás mellett a munka túlnyomó részében a közzétett oklevéltárakat felhasználja, a mi természetesen az ellenőrzést igen megkönnyíti, a szerző nyomát követő kutató előtt az önálló vizsgálathoz vezető utat egyengeti, s így a munkának határozott előnyére válik.

A szerző minden állítását ellenőrizni, nem lehet a kritika feladata, mert ez esetben egész kötetet kellene írnunk. Vajjon a szerző a rendelkezésére állott anyagot teljesen kiaknázta-e? vajjon az elért eredmények mindig és mindenütt teljesen megbízhatók-e? e kérdésekre csak hosszu évek tapasztalata fog kellő választ adni, a mikor a kutatók alkalomadtán tett összehasonlítás útján szerzett észleleteiket és megjegyzéseiket a könyv teljességére s megbízhatóságára nézve esetről-esetre közzéteendik. Az itt figyelembe veendő pontok a következők volnának: Vajjon sikerült-e a szerzőnek egyes előkelő családoknak és multunk kimagasló alakjainak eddig ismeretlen nemzetségét felfedezni? vajjon szaporította-e eddigi archontologiai ismereteinket, és mily irányban? sikerült-e neki eddigi kétségeinket szétoszlatni és a genealogia terén elég gyakran feltűnő hézagokat kitölteni, helytelenségeket kiigazítani? Ismétlem, minderre csak az évek fognak válaszolni.

A nemzetségek eredete és ősi fészkök kikutatása Karácsonyi munkájában lelkiismeretesen keresztül van víve, és ez a legtöbb esetben az eddig elfogadott kort jóval későbbre szállítja, mely szigorú eljárás leginkább a külföldi eredetü nemzetségeket sujtja. Az utóbbiakra nézve kiemelendő, hogy szerzőnk szerint a Hont-Pázmán nemzetség nem német, hanem olasz származású, míg a Buzád-Hahót nemzetség a stájer Messendorfból való lehet, nem pedig — mint eddig hitték — Meissenből. A mennyiben e stájerországi levezetés valóságon alapúl, meg is volna a *Hahold* név magyarázata. Én t. i. azt hiszem, hogy e *Hahold* nem más, mint az Ausztriában, különösen pedig az alsó-ausztriai Eckartsau családnál akkoriban nagyon dívott *Chadold* vagy *Kadold* név magyarosabb alakja, a mint ezt számtalan esetben teljes határozottsággal bebizonyíthatjuk. A nemzetségek létszámára nézve azt találjuk, hogy a szerző néhány eddig szerepelt nemzetséget kellő indokolás mellett a sorból kitörölt, nehányat (pl. Borsa-Barsa, Szák-Záh) kettéválasztott, másokat (pl. Bór-Kalán) egy és ugyan-

azon nemzetséghez tartozóknak bizonyított s nehány eddig egészen ismeretlen nemzetséget a feledéstől megmentett. A *Kalez (Fejér:* CD. VII. 5. 103.), *Cherthan*, *Olaas* (Anjoukori Okmt. II. 377.), *Sztoján* (u. o. I. 643.), *Sepere* és *Zud* nevűeket azonban nem említi.

Az egyes családoknak és egyes tagoknak a nemzetséghez való hozzátartozandósága kérdésében szerzőnk fölötte következetlen. Míg egyrészt a hozzátartozandóságot csak a czímer-azonosság (Héder, Hermann), birtokviszonyok és érdekközösség révén ismeri el, másrészt kegyetlenül és irgalom nélkül kiküszöböl oly családokat és családtagokat (pl. Bánk bán), kik talán sokkal szilárdabb alapon állanak. Részletekbe e helyen nem bocsátkozva, egyetlenegy jellemző példát akarok kiemelni.

A horvát *Šubić* nemzetségről — pedig ez a horvátok közül a legelőkelőbb — azt mondja a szerző, hogy »egész más volna a *Subity* (= Šubić) nem története, ha bizonyos volna, a mit a magyar s horvát történetírók közül oly sokan hirdettek, hogy a XIII. század végén élő Pál tengermelléki bán és fiai a Subity nemből ágaztak ki. Azonban, sajnos, okleveles adatunk erre nincs. Az, hogy Brebiri nevet viseltek, mint pl. az Ugrinich család, nem elég bizonyíték, mert Brebirben bírhattak mások is, nemcsak a Subity-nembeliek. Azonkívül ők nem brebiri lakosok, hanem brebiri ispánok voltak. Egyedül a zárai veszedelem (1345—1346) írója mondja, hogy Pál bán ivadéka *Subichievich*-nembeli volt. Ámde a mint különböző a *Petrich* és *Petrichevich* család, ép úgy különböző lehetett a *Subich* és *Subichievich* nem. Azonkívül ez író a horvát dolgokról nem volt pontosan értesülve.« Bizonyítékául annak, hogy a tagadás szelleme itt a megengedett határokat túllépte, csak a következő adatokat akarom felemlíteni:

a) 1408-ban megjelennek a zágrábi káptalan előtt a következő felek: 1. Zrínyi Péter (pedig Pál tengermelléki bán utódai épen a Zrínyiek), 2. Jacobus filius quondam Pauli de Briberio *de genere Subich.* Mindketten mondják »quamvis *ipsi proximi invicem existunt patrueles.*« *b)* Ugyanazon »Jacobus filius Pauli de Berberio de genere Subich« 1447-ben kijelenti a knini káptalan előtt, hogy magvaszakadta esetére birtokait Zrínyi Péternek és fiainak hagyományozza »*tanquam in fratres ipsius proximiores per lineam consanguineitatis ipsum pertinentes, quos in proximiores fratres eiusdem per lineam consanguineitatis pertinere allegabat.*« [1])

[1]) *Vjestnik kr. hrvatsko-slavonsko-dalmatinskog zemaljskog Arkiva*, I. 88. 93.

Azt mondhatná most valaki, hogy e rokonság csak a Šubić-nembeli Brebiri Jakab és Zrínyi Péter közötti anyai vagy sógorsági kapocsra lehetne visszavezethető, de ezt a következő adat teljesen megczáfolja: *c)* a brebiri klastromban 1514-ben a következő felek kijelentik, hogy őseik bizonyos zárdát építettek: »Nos Nicolaus comes Zriny, Georgius Kriwchich, Cristoforus Kriwchich, Stephanus Vgrinowych, Petrus Obradich, Georgius Ztoysich, *ceterique nobiles de genere Subych.*« [1]) Azt hiszem tehát, hogy ezen okirati adatok alapján a Zrínyieknek a Šubić nemzetséghez való rokonságát el kell ismernünk. Hiszen szerzőnk maga mondja, hogy a brebiri Ugrinich család e nemzetségből való, pedig 1514-ben e család egyik tagja egy Zrínyivel együtt vallja magát Šubić-nembelinek.

A munkában előforduló többbrendbeli hibák, fogyatkozások és helytelenségek részletes elemzésébe e helyen nem bocsátkozhatom, miért is az érdeklődőket a *Turul* 1902 évi folyamában »Megjegyzések a *Magyar nemzetségek a XIV. század közepéig* című munkára« cz. alatt megjelent dolgozatomra utalom. Itt csak általánosságban nehány jellemző adatot akarok említeni.

Azt találjuk pl. hogy a Bikács nemzetség táblájából legalább tíz családtag kimaradt és hogy a felvettekre vonatkozó chronologiai adatok több tekintetben meg nem bízhatók. A Gutkeled-nembeli András fia György egy helyen (II. 28. l.) a Bátori-ághoz tartozik, más helyen pedig (u. o. 89. l.) az úgynevezett »egyes tagok« között szerepel, vagyis azok között, kiket a már letárgyalt nemzedékrendi táblákba beillesztett tagokkal összefűzni nem lehet. Hasonló természetű ellenmondás van ott (II. 68. l.), a hol a Gutkeled-nembeli Sándor bán fiáról Györgyről van szó, és ott (90. l.), a hol azt olvassuk, hogy Sándor bánnak nem volt fia. A Hahót-nembeli I. Mihályról azt mondja (131. l.), hogy három fiat nemzett, kilencz sorral alább pedig, hogy csak egyetlen egy fia volt. Az Igmánd-nembeli Lőrincz vajda fiáról mondottak egy más nemzetséghez tartozó Lőrinczre vonatkoznak. A Ják-nembeli Sitkei-ág táblája hézagos és egy helyen téves; téves a Katyisz nemzetségből származó Salgaiaknak Simon bántól való levezetése is. A Lőrente nemzetségnél azt találjuk, hogy szerzőnk egyik forrását, melyet egy helyen (I. 136. l.) valódinak vett, másutt (II. 352. l.) hamisítványnak mondja. A Mena nemzetségről, melyről csak egyetlen egy adatot közöl, sokkal többet tudunk a szerzőnél stb. Egyszóval: a kiadott kútfők nincsenek telje-

[1]) U. o. II. 47.

sen kiaknázva, számos családtag nincs felvéve, némely levezetés és nemzetségbeli összetartozandóság sem a szövegben, sem a táblákban nincsen elfogadható érvekkel bebizonyítva; vannak ellenmondások, következetlenségek és a tagadás szellemének helyenként el nem fogadható túlzásai.

Mindezen hibák és fogyatkozások mellett is őszintén elismerjük — azt hiszem, jogosan használhatom a többes számot — hogy Karácsonyi János munkája, tekintettel arra, hogy szépszámú kiadatlan okirati anyagot közöl, hogy a nemzetségek statisztikáját jóval tisztázza és gyarapítja, hogy számos helytelenséget helyreigazít, számos család nemzetségbeli hovatartozandóságát megállapítja: történelmi irodalmunknak határozott nyeresége, és azt hiszszük, hogy még sok kutató nemzedéknek vezérfonalúl fog szolgálni.

WERTNER MÓR.

Studien zu den Ungarischen Geschichtsquellen, von Raimund Friedrich *Kaindl*. Wien, 1894—1900. C. Gerold's Sohn. 8-r. I—II. 1894. 23 l., III—IV. 1895. 52 l., V—VI. 1898. 41 l., VII. 1898. 77 l., VIII. 1899. 109 l., IX—XII. 1900. 106 l. (Különlenyomat az *Archiv für österreichische Geschichte* 81. 82. 84. 85. és 88. köteteiből.)

Nagyon örvendetes jelenség az az érdeklődés, melyet *Kaindl Raimund Frigyes* czernowitzi egyetemi tanár a magyar történeti kútfők iránt tanusított, midőn 1894-ben megindított tanulmányaiban oly tüzetes vizsgálat alá vette azokat, mint eddig egy külföldi író sem, s oly bő magyarázatokkal kisérte, hogy tanulmányai a magyarúl nem tudó történészek figyelmét méltán magukra vonhatták.

A mennyire örvendünk azonban az érdeklődésnek, annyira elszomorító, hogy e kutatások téves alapon indulván meg, helytelen eredményre vezettek s így könnyen balitéletek meggyökerezésére adhatnak alkalmat.

Helytelen már maga a kutatások menete is, és Kaindl bizonyára végzetes tévedéseket került volna el, ha előbb krónikáink szövegeit hasonlította volna össze s csak azután elemezte volna az összehasonlítás útján megállapított szöveget. Megtévesztője különben a magyar-lengyel krónika, mely további kutatásaira sarkalta.

A mit erről a krónikáról ír, az egészen helytelen. A Szent István legendák egymáshoz való viszonyának megállapítására döntő jelentőségű adatokat tartalmaz ugyan e

kézirat, de a Hartvik-legenda szövegének kiírásán kívül semmi jelentősége nincsen.

Kaindl maga is bizonyítja, hogy a Hartvik-legendán kívül többnyire lengyel eredetű részekből van a krónika összeszerkesztve (Stud. III. 596—613. ll.),*) mindamellett még egy magyar eredetű részt akar megkülönböztetni benne, kiindulva a címből: *Cronica Ungarorum iuncta et mixta cum cronicis Polonorum et vita sancti Stephani.* Lássuk az érveket, melyek e nézetet támogatják. A magyar krónika, melyet az író — Kaindl szerint — használt, Szent Istvántól a XI-ik század végéig terjedett, a belőle merített helyek pedig ezek: István koronázása, a magyar és lengyel király találkozása, a magyar-lengyel határ leírása, az esztergomi Adalbert-templom építése, a Gizella elleni gyűlölet említése, Levente hat havi uralkodásának feljegyzése és Péter uralkodása idejének két esztendőben való meghatározása. Ezeket azért gondolja a feltételezett magyar krónikából eredetteknek lenni, mert Alberich is említi az Adalbert-templom építését és a Gizella elleni gyűlöletet. Péterről pedig azt mondja, hogy kétszer két évig uralkodott, és mert a Gizella elleni gyűlöletről a magyar krónikák is tudnak. Ki is jelenti ez alapon, hogy »der gemeinsame Ursprung ist ... sichergestellt.« (St. VI. 527. l.)

Pedig az Adalbert-templomról egyik krónikánk sem tud; Péterről csak Alberich állítja, hogy kétszer uralkodott két évig,[1]) holott a többi krónika szerint összesen hatodfél évig uralkodott; a Gizella elleni gyűlölet okát pedig a krónikák és a lengyel krónika eltérően magyarázzák.

Később (St. VIII. 303. l.) arra is utal, hogy a magyar-lengyel krónikának leírása a magyar-lengyel határról, Anonymus leírásával (cap. 17. 18. 34.) egyezik. Pedig Anonymus egészen mást mond. A 17-ik fejezetben igenis említi a Sajót és Sárost, de szavaiból csak azt magyarázhatjuk ki, hogy a szerencsi táborozás alatt a magyarok a Sajóig és Sárosig foglalták el a földet. A 34-ik fejezetben van ugyan szó a lengyel határ megerősítéséről, de ez nem Esztergomnál történik, hanem csak a Garam-völgyén vonulnak fel a határhoz; a 35-ik fej. szerint pedig épen e hadjárattal foglalják el Nyitrát is. A 33-ik fej. szerint Gömör és Nógrád ekkor már meghódoltak, sőt a 18-ik fej. szerint, melyre Kaindl szintén hivatkozik, a határ világosan a Tátra.

*) Megjegyzendő, hogy mindenütt az *Archiv* megfelelő kötetének lapszámait idézzük.

[1]) Az első esetben Alberichnél 12 évről van szó, de Kaindl hozzáteszi: offenbar irrthümlich statt 2. (St. VII. 444 l.)

A mi a többi állítólagos magyar adatokat illeti, nem tudom mi alapon sorolhatja fel ezeket Kaindl a magyar krónikából származó adatok közt? Épen oly merész állítás ez, mint hogy a lengyel krónika jól ismeri a XI-ik századi királyok neveit: »Alba, Leventa, Peter, Bela, Albertus, Jesse, Coloman, Salomon und Ladislaus« (St. VI. 526. l.); arról nem is szólva, hogy e krónika szerint Levente, Péter és Béla testvérek és Szent István fiai, és hogy Albertet, Gézát, Kálmánt, Salamont és Lászlót úgy említi, mint Béla fiait. E zavar mellett is Kaindl valószínűnek tartja, hogy mindez magyar krónikán alapszik. (St. VI. 526. l.)

Maga Kaindl belátja, hogy a lengyeleket dicsőítő és a magyarokat gyalázó tudósítások nem származhatnak magyar műből. (St. VI. 542. l.) De hiszen akkor nem marad semmi; az egészen szemetszúró lengyel-szláv tendentia vonúl végig, mely még Attila történetére is kiterjed. A mi pedig a magyar adatokat illeti, a felsoroltaktól eltekintve is, a krónika tele van hajmeresztő hibákkal. Szent István pl. négy nemzedékkel él Attila után, Imre halála után még három fia születik és ezután még egyszer megnősül, Gizellát véve feleségül; Aba Szent István fia, másutt meg Gizella férje stb.

Ezeket a hibákat magyar író el nem követte volna; érzi ezt maga Kaindl is s ezért mind a hibákat, mind a lengyel tendentiát, a Szent István legendáját és a feltételezett magyar krónikát lengyel eseményekkel bővítő lengyel írónak tulajdonítja. (St. III. 619. l.) Sőt a lengyel tendentia mellett is azt állítja, hogy »ueberall macht sich das nationale Bewusstsein des Ungarn bemerkbar« (St. VI. 541. l.), a miről pedig épen csak Szent István történetének Hartvikból kiírt részeinél lehet szó.

Jóllehet tehát semmi ok sincsen arra, hogy a magyar-lengyel krónikát részben valamely magyar krónikára vezessük vissza, Kaindl ezen magyar krónika szerzőjének kérdésével is foglalkozik. Papnak tartja, még pedig esztergominak, és léptennyomon nyilvánuló magyar nemzeti önérzete (?) miatt magyarnak. »Und zwar offenbar ein ungarischer Slave« — úgymond. (St. III. 623. l. és St. VI. 528. l.)

Ennél veszedelmesebb az, hogy segítő eszközök híján is meg akarja állapítani a magyar-lengyel krónika magyar krónikaforrásának anyagát. Itt kimondott véleménye alapján elemzi a magyar krónikák ősforrását — *Gesta vetera* — s az elemzés eredménye szerint igyekszik megállapítani a kéziratok rokonságát. Tehát a kiforgatott logikai sorrenden kívül a lengyel krónika még más tévedésekbe is belesodorja.

Hogy úgyszólván minden alap nélkül esztergomi történeti följegyzések létezését bizonyítja (St. VI. 529. l.), ez még jelentéktelen tévedés. Sokkal fontosabb az, hogy a *Gesta vetera* formájának és tartalmának megállapításánál a lengyel-magyar krónikát irányadónak vévén, a tartalmat nagyon soványnak és a XI-ik század végéig érőnek tartja. Hogy a *Gesta vetera* a XI-ik század végéig ért, azt Alberichből bizonyítja, de bizonyítása itt sem állja meg a sarat, mert akár azokat a feljegyzéseket nézzük, melyek belőle meríttettek, akár forrásait: a krónika végét I. Endre trónralépte idejéhez kell tennünk.

Hogy a *Gesta vetera* soványságát illető nézetét fentarthassa, a krónikák legrövidebbikét kell a legeredetibbnek feltüntetnie. Ezért iparkodik kimutatni, hogy a *hun-história* Kézai műve. Hogy a hun-história különálló mű, ez általánosan elismert dolog; hogy Kézai műve, azt *Heinemann* állította először. Kaindl a Heinemann bizonyítékait nem tartja megállhatóknak, pedig a saját bizonyítékai sem jobbak. Igaz, hogy a lengyel-magyar krónikában Alberichnél, Anonymusnál és Richardusnál nincs *hun-história*, de ez még nem bizonyítja, hogy azt Kézai írta, sőt még azt sem, hogy mikor ők írtak, ilyen különálló hun-história még nem létezett volna. Hogy Kézai a hun-história szerzőjeként nevezné meg magát, szintén nem áll. Kézai csak a dedicatióban nevezi meg magát szerző gyanánt, ez tehát nem vonatkozhatik a hun-históriára, azért sem, mert attól Scythia leírása választja el, mely pedig Kaindl szerint is a *Gesta vetera* ősforrásból való. A szövegből vett bizonyítékai még gyengébbek, mert abból az ellenkezőt is lehetne bizonyítani; a mit pedig Csaba és Aladár harczáról mond, az egészen téves és egyik legerősebb bizonyítéka annak, hogy Kézai a bővebb krónikákban fenmaradt varianst elrontotta.

Ily bizonyítás (St. VII. 475. l. és X. 401—418. ll.) után nem lehet Kézait »mit voller Gewissheit« a hun-história szerzőjének tekinteni. Hiszen — Kaindl szerint — Scythia leírását illetőleg Kézai használta a *Gesta vetera* ősforrást (St. VIII. 236—239. ll.); de hogyan magyarázza akkor azt, hogy Scythia Justinuson (Regino) alapuló leírását Kézai elferdíti, míg a többi krónika Justinusnak megfelelően hozza? És ily viszonyt még másutt is találunk.

Ha pedig mindezt megszívleljük, nem fogjuk azt állíthatni, hogy a bővebb krónikák Kézait átírták, mert szövegük helyesebb. Igenis, számos helyen helyesebb, mert Kézai a közös forrásból fölületesen kivonatol, s ezt a kivonatolást lépten-nyomon elárulja már a hun-história, melyet ép ezért Kézai művének nem tarthatunk.

De Kaindl tévedése bonyolultabb. A *Gesta vetera* szerinte a XI-ik század végéig ért; mivel pedig a krónikák IV. Lászlóig, legalább nagyjában, megegyeznek Kézaival, nemcsak a hunhistóriát, hanem a Kálmán utáni részt is Kézainak tulajdonítja (St. VII. 481—486. ll.), tagadván még azt is, hogy közös forrásból eredhetnének. (485. l.) Ezt bizonyító érvelésében pedig csak azt hozza fel, hogy ez irat csak V. István halála után keletkezhetett, a midőn Kézaival egykorú eredetű.

Ez azonban nem bizonyítja azt, hogy Kézai írta e részt, hiszen ő egy kevéssel előtte keletkezett szerkezethez függesztette hozzá azt, a mit IV. Lászlóról elmondani akart.

A közbeeső részt Kaindl szerint Kézai a *Gesta vetera* ősforrásból írta ki s más forrásokból vett adatokkal bővítette. (St. X. 418. l.) A más források közt legnevezetesebbek az *altaichi évkönyvek*. Csodálatos, hogy ebben a kérdésben *Zeisberg* bizonyítékai után még azt vitatja, hogy Kézai használta az említett évkönyveket, a mennyiben pedig a krónikákban bővebben vannak felhasználva, ez arra vezethető vissza, hogy a krónikák még külön is használták azokat. (St. VIII. 213. l.) Erre vonatkozó két első bizonyítéka szerint a krónikák compilátora a Kézainál téves adatokat az évkönyvekből kijavította, a mihez különösen a második esetben nagy éleslátásra lett volna szükség; harmadik bizonyítéka pedig oly kevéssé helytálló, hogy ellenkezőleg abból lehet kimutatni a fordított viszonyt, mert nem tartjuk lehetségesnek, hogy a krónikák Kézait írván át, az Annalesekben két-három évet tovább haladva, megkeressék és megtalálják a Kézainál eltorzult passust és azt elég helyesen ki is javítsák.

Főbizonyítéka Kaindlnak az ellen, hogy Kézai itt kivonatolna, az, hogy ily könnyelmű kivonatot nem tulajdoníthatunk oly írónak, ki a legnagyobb fáradsággal írta meg az első hunhistóriát.

Még egy helyen kisérli meg ezen tételének bizonyítását, hasonló sikertelenséggel; mert első bizonyítékánál a két változat szavai eltérnek ugyan, de tartalmilag fedik egymást, a másodiknál pedig oly helyére hivatkozik az Annaleseknek, mely saját állítása szerint sem forrása már krónikáinknak. (St. VIII. 230. l. és 291. l.)

Nevezetes a *Gellért-legenda* krónikáinkhoz való viszonya is. Itt Kaindl arra a hibás eredményre jut, hogy Kézai nem használta a legendát, de használták Kézai mellett a bővebb krónikák. (St. VIII. 235. l.) Azt, hogy a »qui monachus prius fuerat de Rosacensi abbatia, que est de territorio Aquilegie; deinde Pannoniam ingressus in Beel fuit diutius eremita«

szavak mind Kézainál, mind a krónikákban megvannak, és hogy Gellért bakonybéli remetéskedése csakis a legenda révén juthatott krónikáinkba, Kaindl elfelejti.

A *Szent István legendájáról* is azt állítja, hogy Kézai még nem használta (St. VIII. 232. l.); de az *Appendix* bevezetésében mégis kénytelen észrevenni a legenda hatását s így ahoz a kibúvóhoz kell folyamodnia, hogy az Appendix, mert a Szent István legendát használta, — eredetileg nem Kézai műve. (St. X. 423. l.)

Hasonlóan gyenge az *Imre-legendára* való hivatkozása is, mert a mi ezt illetőleg Kézainál van, az csak a krónikáknak a legendából való átvételén alapulhat.

Nem tartjuk tehát elegendőknek Kaindl bizonyítékait arra, hogy a krónikák az altaichi évkönyvekből, továbbá Szent István, Imre, Gellért és László legendáiból bővítették Kézait (St. VIII. 236. l.), sem arra, hogy a hun-históriának és a Kálmán utáni résznek szerzője Kézai volna.

Kaindl hypothesise így rendkívül bonyolulttá is válik. A *Gesta vetera*-nak, melynek forrásai Regino és az altaichi évkönyvek (St. VIII. 309. l.), két szerkezetét különbözteti meg: az egyiket Anonymus használta, a másikat Kézai és a bővebb krónikák. (St. VIII. 245. 255. 272. 303. ll.) Anonymus a *Gesta* mellett használta ennek forrását Reginot is (St. VIII. 236—241. és IX. 388. ll.); a nemzeti krónika pedig Kézai mellett elővette a Gestát, ennek forrását az altaichi évkönyveket, és a magyar szentek legendáit. (St. VIII. 236. l.) Végül a *Bécsi Képes Krónika* a nemzeti krónikát is és Kézait is használta. (St. VIII. 292. l.) És mind e kijelentések csak arra valók, hogy támogassák azt a gyönge lábon álló tételt, hogy a hun-história s vele krónikáink eredeti szerkezete Kézai műve.

A zavar ezzel elérte tetőpontját; a Gestákra vonatkozó következtetéseknél és a krónikák egymáshoz való viszonyának megállapításánál már csak szomorú következményeit érezzük.

Kaindl a *Gesta vetera* helyreállításánál természetesen Kézait tartja irányadónak. Ezért kellett Anonymus Gestáit Reginoból, a krónikák Gestáit pedig az altaichi évkönyvekből bővíteni. Nem is képes elhinni, hogy Kézai »hätte sich mit einem eilfertigen Excerpte begnügt.« Ez ellen szól szerinte a »mühevolle Zusammenstellung der Hunengeschichte« továbbá »dass Keza in seiner Einleitung sich an den König wendet, dass er in seinem Auftrage arbeite«, mely állítások — mint már említők — egyaránt alaptalanok.

Anonymust is felhozza nézete támogatására; pedig a

ből Anonymust, Kézait és a krónikákat összehasonlítjuk a Gesta forrásával Reginoval, Anonymus — Kézaival ellentétben — gyakran egyezik a bővebb szövegekkel. Kaindl azonban ezt is azzal magyarázza, hogy a bővebb krónikák még egyszer használják a Gestát.

A mit Kézai chronologiájának pontatlanságáról mond, az sem állja meg helyét, mert ha kivonatolt, akkor valószínű, hogy előadása mely egészben színtelenebb, az időmeghatározásban is általánosabb, halványabb lett. Az az érv pedig, hogy »Keza in seiner Vorlage nicht die genannte Auseinanderhaltung der in die einzelnen Jahre fallenden Ereignisse vorfand«, annyira gyönge, hogy meg is fordíthatjuk, kérdezvén: vajjon képzelhető-e, hogy ezen összevonásokat (1042—43, 1044—45, 1051—52) a nemzeti krónika compilátora választotta volna szét.

A következő érv sem helyes. A szóbanforgó hely Kézainál van elrontva, nála helytelen az események egymásutánja. A nemzeti krónika bizonyára nem Kézaiból igazította meg az események sorrendjét, nehány lapnyi távolságra szórva szét azokat »mit wörtlichen Anklängen an Keza.«

Utolsó bizonyítéka így hangzik: »Ferner kommt der Umstand in Betracht, dass die Nationalchronik ausdrücklich eine *Erweiterung ihrer Vorlagen ankündigt.* In den verschiedenen Chronikredactionen findet sich nämlich folgende stelle: Nos enim ea potius que ab aliis scriptoribus pretermissa sunt, breviter ac summatim scribere intendimus.« (St. VIII. 229. l.) Csakhogy ez világosan a legendákra, nevezetesen az Imre legendájára vonatkozik, mint azt az ezen passus előtt álló szavak félremagyarázhatatlanúl bizonyítják.

Ily körülmények közt természetesen a conclusiót sem tarthatjuk helyesnek, s a *Gesta vetera* helyreállítását illetőleg sem fogadhatjuk el Kaindlnak ily alapon kifejtett nézetét.

A mi pedig a szövegek rokonságát illeti, ebben Kaindlt az említett végzetes tévedéseken kívül még az is megtéveszti, hogy nem ismeri a krónikák végeinek viszonyát és hogy a Budai Krónika csoportjánál összehasonlításainak alapját a nyomtatott Budai Krónika képezi, mely pedig a kiadónak erős correcturáján ment át.

Még egy magyarázatára Kaindlnak akarok futó pillantást vetni, mely már nem is nevezhető hajmeresztőnek, mert egyszerűen nevetséges: »In Rücksicht auf diese Umstände wird man wohl nicht mit Unrecht vermuthen dürfen, dass Wazul (Basilius) — Ladislaus dieselbe Person sei; solche Zweinamigkeit kommt nähmlich in der älteren ungarischen Geschichte

wiederholt vor: man vergleiche Devix-Geisa, Waic-Stephan, König Geisa I und II — Deuca, jüngere Gylas-Procui, Bela-Pugil-Benin und Aba-Samuel.« (St. VIII. 287. l.) Kaindl — úgy látszik — elfelejti, hogy az idegen nevek másolása nagy nehézséget okozott a középkori íróknak. Talán Álmosnak is két neve volt, mert hiszen a görögök *Salmutzes*-nek nevezik? Elfelejti Kaindl azt is, hogy *Pugil*, *Benin* és *Aba* melléknevek és hogy Istvánt a keresztség előtt hítták *Vaik*-nak.

Mindenesetre sajnáljuk, hogy Kaindl nagy szorgalommal készült tanulmányai nehány előzetes ítéletnyilvánítás által megtévesztve, ily téves eredményekre jutottak, mert minden hibáik mellett sok fontos adatot és helyes következtetést is tartalmaznak. Nagyon sajnáljuk, hogy Kaindl, ki éveken át fáradozott a magyar kútfők tanulmányozásával, s körülbelül 400 oldalra terjedő studiumaiban igyekezett azokat a német tudós körökkel alaposan megismertetni, teljesen figyelmen kívül hagyta az ide vonatkozó magyar irodalmat, melynek ismerete pedig mindenesetre több végzetes tévedéstől megóvta volna őt és csak munkája értékét emelte volna.

Domanovszky Sándor.

Az oktatásügy története Bács-Bodrog vármegyében. Irta *Dudás Gyula.* Kiadja a Bács-Bodrog vármegyei történelmi társulat. Zombor. 1902. Bittermann Nándor és fia kny. Nagy 8-r. 2, 90, 2 l.

A szerző, ki már hosszabb ideje buzgólkodik Magyarország délvidéke s különösen a bácskai részek történetének felderítésén, ezúttal a vármegyei oktatásügy fejlődését igyekszik nyomon kisérni.

Az előttünk fekvő füzetben a szerző a vármegye iskoláztatását az Árpádok korától 1848-ig akarja ismertetni. Már ennek az óriási időtartamnak 90 lapra szorítása jogosulttá teheti annak a kérdésnek a felvetését, vajjon nem inkább adalékoknak kellett volna-e ezt a füzetet elnevezni, mintsem történetnek? Ha közelebbről vizsgáljuk a dolgozat tartalmát, még inkább megszaporodnak kételyeink, mert hiszen a 90 lapnak majdnem fele (40 lap) nem egyéb, mint rendeleteknek különben tanulságos lajstroma és betürendben haladó történeti helynévtár.

A műnek első része, melyet a szerző történetnek tekint, az Árpádok korabeli kolostori iskolákról, a népiskolákról és az »egyetemi« oktatásról szól; majd az oktatásügynek a vegyes házbeli királyok alatti fejlődéséről olvasunk nehány lapot, a mihez »*Iskoláink a török hódítás korában*« című fejezet

csatlakozik. Mária Terézia és II. József külön fejezeteket kapnak, úgyszintén a császár halálától 1848-ig terjedő korszak. Az eredeti forrástanulmány (nevezetesen a vármegyei és városi levéltárak idevágó okiratainak vizsgálata) körülbelül a XVIII. század közepével indúl meg, s a szerzőnek voltaképen itt kezdődik adatgyüjtő érdeme is, mert a mi ezen időpont előtt történt, már nagyobbára ismeretes az idevágó előmunkálatokból.

A mű szöveges része, főképen a legelső fejezetek, nem mentek tárgyi tévedésektől. Hogy például a veszprémi iskola nem volt egyetem, Békefi kutatásai után ma már »res avibus decantata.« Hogy a latin nyelvet az elemi iskolában tanulták s hogy csak ezután következett a hét szabad mesterség, ez ily alakban különös állítás. *Alexander de villa Dei*-t nem lehet *Villa Dei*-nek nevezni; Aesopus meséi görögül vannak megírva s ezért csak az Avianus tollából eredő latin fordítás szolgálhatott a kolostori iskolák olvasmányául (a mit meg kellett volna említeni); a dialektika a középkorban is (de már Platon Államában is) nem pusztán »vitatkozástant« jelent, hanem philosophiát; *Boetius* neve háromszor is *Beothius*-nak van írva (a mi mutatja, hogy nem sajtóhibával van dolgunk); *Marcianus Capella* nevét teljesen ki kell írni, mert *M. Capella* annyi volna, mint *Marcus Capella*; tévedés a középkorban külön földrajzi és természetrajzi oktatásról beszélni (Specht sem így érti); nem igaz, hogy a »quadrivium tárgyait a kolostori iskolákban nem tanították«; a párisi egyetem nemcsak hittudományi, hanem philosophiai főiskola is volt, sőt ez volt első sorban. (Abelard!) A 34. lapon azt olvasom, hogy egy 1777 évi rendelet szabályozta a »pápai« convictusokba való felvételt, a mi érthetetlen (lehet sajtóhiba is). A *Ratio Educationis* az »általános« tankötelezettséget még korántsem mondotta ki; Bécsben nem *Chos*, hanem *Chaos* vagy *Chaus*-féle alapítvány állott fen; a szempczi iskola gazdasági és kamarai szolgálatra előkészítő intézet volt, de gazdasági *és iparisko-lának* nem nevezhető; az 1773-ik évben nem beszélhetünk nagyszombati akadémiáról (egyetem helyett) stb.

Itt említem meg, hogy a szerző helyesen tette volna, ha a középkori iskolázás vázlatos ismertetésében Denk és Specht művei mellett figyelemmel lett volna Ebertnek három kötetes nagy alapvető munkájára. (Allgemeine Geschichte der Literatur des Mittelalters im Abendlande. Lipcse, 1874—1887.)

Tagadhatatlanúl érdemes és hasznos munkát végzett azonban a szerző, mikor a 41. laptól a 72. lapig egybeállította a vármegyei levéltárnak 1721-től 1848-ig terjedő

tanügyi aktáit, főleg közgyűlési jegyzőkönyveit, bő kivonatokban. Az ily helyi érdekű vagy egy vármegyére kiterjedő speciális adatokból, ha kiegészítjük az országos levéltárak anyagával, alakulhat meg lassanként hazánk közoktatásának általános története.

Hasonlóképen becses a mű harmadik részét alkotó helynévtár. Históriai adatainak helyességét általában igazolják az Országos Levéltár 1770/71-ik évi conscriptiói; nevezetesen Bács megyének és a kalocsai egyházmegyének a Helyt. Tan. Lad. E. fasc. 12. fund. jelzetű csomagaiban található összeírásai, valamint a görög nem egyesült iskoláknak ama conscriptiója, mely H. T. Lad. K. fasc. 48. Relig. jelzetet visel, és melylyel össze lehet vetni az udv. kanczelláriai osztályban őrzött Illyricák közül a »Kees György iratai 1777—1778« jelzetű csomagokat. Csak nehány eltérést mutat ez az összehasonlítás a szerző adataitól. Nevezetesen: a szóban levő okiratok szerint már 1770/71-ben volt róm. kath. iskola Dautován, Gajdobrán, Kis-Hegyesen, Krusevlyán, Kuczurán és Ó-Palánkán; Dudás forrása szerint pedig ezen r. k. iskolák csak későbbi időpont óta állanak fen. A kuczurai gör. kath. iskola is megvolt már 1770/71-ben (ludi magister docet 14—30 discipulos Ruthenos omnes graeci ritus unitos); Dudás adata szerint ellenben csak 1781 óta. A görög nem egyesült iskolák közül már 1770/71-ben (a szerző szerint későbbi idő óta) megvoltak a kulai és ó-kéri iskolák; továbbá forrásom görög nem egyesült iskolákat említ még 1770/71-ből Kuczurán, Petrováczon és Temerinben; végül Szent-Márián (Szabadkán) a mondott évről öt róm. kath. iskolát találok (melyek közül négy nyilván átalakult azóta, vagy meg is szűnhetett): egyet a latin iskola kötelékében, egy illyr nyelvű fiu-iskolát, egy magyar nyelvű fiu-iskolát, egy illyr nyelvű leány-iskolát és egy magyar nyelvű leány-iskolát.

Ezek azonban csekélyebb jelentőségű dolgok. Ha e nehány pontban a szerző adatai az enyimeknél kevésbbé hitelesek volnának is, ez még nem csorbítaná a munka ezen részének használhatóságát.

Finánczy Ernő.

TÁRCZA.

KINIZSI PÁL SZÁRMAZÁSA HELYE.

A jórészt még élő szájhagyomány után induló Bonfinius, Istvánfy és a többi egykorú vagy közelkorú történetírók, valamint ezek nyomán más újabb történészek is megegyeznek abban, hogy Mátyás király híres hadvezére, a későbbi temesi gróf és kenyérmezei győző (1479), *Kinizsi Pál*, a mai Szeged város környékéről származott.[1])

Hazai genealogusaink és topographusaink (Wertner, Csánki, Karácsonyi) szerint egy *Kinizs* nevű régi magyar nemzetség is létezett a XIII-ik században, melynek tagjai közül a *Kynis*-nembeli Miksa 1263-ban és 1264-ben mint királyi ember (homo regius) szerepel.[2])

Bács megyében 1466-ban *Kynisi* Bálint megyei szolgabíróval találkozunk.[3]) Mivel itt a *Kinizsi* vezetéknév kétségkívül nem a nemzetségre, hanem az illető személy származása helyére, tehát valamely községre vonatkozik, ennélfogva ez a család aligha volt azonos az előbb említett nemzetséggel.

Kinizsi Pál hadvezér nem tartozott az ősi nemzetségekhez, mert a hagyomány és az írók szerint egyszerű közrendű családból származott. Az a *Kynis* nemzetség tehát, mely a XIII-ik században szerepel, valamint az a nemes család, melyből az említett Bálint 1466-ban szolgabíró volt, bizonyára nem azonos a Pál családjával.

Kinizsi Pál a maga erejéből emelkedett fel, tehát nem voltak neves és törzsökös ősei, mint másoknak, a kik Hunyadi Mátyás király idejében magas polczra jutottak.

---

[1]) *Mangold:* Magyarország oknyomozó története, 111. l. Ujabban Puky A. *A Kinizsi család* cz. dolgozatában Kinizsi Pálnak Bihar-megyei eredetét vitatta. A *Pallas-Lexikon* is erre az álláspontra helyezkedik.

[2]) *Fejér:* Cod. Dipl. IV. 3. 147.

[3]) Országos Levéltár: dipl. oszt. 16053.

E jeles férfiu születése helye mind ez ideig megállapítva nem lévén, ideje immár, hogy ezzel a kérdéssel is foglalkozzunk.

A *Kinizsi* név etymologiai elemzése igen könnyű. A *Kynis*, *Kinis* és *Kinizs* névalakok a *Kenéz* (szlávúl: *knez* = vezér) személynévből alakultak. A régi korban igen sűrüen találkozunk e személynévvel, mely azonban lassankint épen úgy kiment a használatból, mint a régente szintén gyakran előforduló Martonos, Nána, Dorog, Ugra, Bukin, Makó, Dobra, Pilis, Szolnok, Becse, Csóka, Hont, Bodrog, Bács, Bors, Szatmár, Szabolcs, Báta, Csanád stb. személynevek.

Midőn tehát a *Kinis* vagy *Kinizs* név mint vezetéknév szerepel, itt csak egy oly városra vagy községre gondolhatunk, mely — miként hajdan gyakorta történt — valamely megfelelő személynév után nyerte nevét. Igy keletkeztek hazánkban a Hont, Csanád, Szabolcs, Pilis, Szolnok, Szatmár stb. helynevek, melyek tudvalevőleg mind személynevek is voltak egyszersmind.[1])

A *Kenéz* névből tehát, ha Kinizsi Pál a mai Szeged vidékéről származott, ezen a környéken helységnévnek kellett alakulnia, mert Kinizsi kétségkívül attól a helységtől nyerte vezetéknevét, a hová való volt.

És itt könnyen útbaigazít bennünket a régi topographia, melynek adatai szerint Csanád vármegyében, mely akkor a mai Torontál és Bács vármegyék egy részét is magában foglalta, létezett egy *Kenéz* nevű helység s ez *Kanizsa* községnek felel meg. Mint a Csanád nemzetség ősi birtoka szerepel e község állandóan, valószínű tehát, hogy e nemzetség valamely *Kenéz* nevű tagja alapította, a kitől a kor szokása szerint nevét is nyerte, épen úgy, mint a szintén ezen nemzetség tulajdonát tevő Csanád, Makó, Csóka, Kalántelek stb. helységek a nemzetség egy-egy tagjáról neveztettek el.

Kanizsa 1247-ben *Kenéz-monostor*,[2]) 1256-ban már *Kanizsa-monostor* név alatt említtetik az oklevelekben,[3]) a miből bizonyos, hogy a *Kanizsa* név a *Kenéz* (Kenezius) névnek épen oly magyaros alakja, mint *Saul*-nak *Sávol*, *Laurentius*-nak *Lőrincz*, *Desiderius*-nak *Ders* és *Dezső* stb.

Kinizsi neve tehát a *Kinizs*, illetőleg *Kenéz* névtől eredett, s így származása helye Szeged környékén csakis *Kanizsa* nevű községben keresendő, a melyről egyébként tudva van, hogy a mai Ó- és Török-Kanizsa táján, vagy épen azok helyén feküdt, mert

---

[1]) *Kenéz* nevű helység jelenleg is van Vas és Szabolcs vármegyében; *Kinizs* helység pedig (Nagy- és Kis-Kinizs) Abauj-Torna megyében.

[2]) *Wenzel:* Árpádkori Uj Okmt. VII. 220.

[3]) U. o. VII. 429.

révvel is bírt s ezért a XV-ik században *Rév-Kanizsa* és *Kanizsa-Rév* néven neveztetett.

A régi Kanizsa a Tisza folyó mindkét partján terült el, úgy, mint a két Becse, s a két helységrészből utóbb két külön község alakult.[1]) Ez a két Kanizsa azonban közös eredettel bírt s a szomszédos Zenta, Mohol stb. községekkel együtt hol Csanád, hol meg Csongrád vármegye területéhez számították.

DUDÁS GYULA.

ADAT KARAI LÁSZLÓ ÉLETÉHEZ.

Fraknói sokoldalú kutatásai immár szinte teljes világosságot árasztottak a könyvnyomtatást Magyarországon meghonosító budai prépost életére. Uj irányban ad felvilágosítást az alábbi pápai supplicatió, mely többszörös érdekeket érint. Kitetszik belőle, hogy Karai nemcsak a készpénz felhalmozása terén ért el sikereket, hanem az ő korában oly nagy mérvben divott javadalomszerzés terén is kivette a maga részét. Budai prépostságát Mátyás király elsőrangú, az ország ezen részén híres-neves egyházi méltóságnak mondja ugyan, melynek jövedelmét az olcsón számító hivatalos becslés is 200 aranyra tette; mindamellett, hogy jövedelme szaporodván, állásának megfelelő fényt fejthessen ki s kötelességeinek is jobban eleget tehessen, kieszközölte a szentszéknél, hogy a benczéseknek szent Györgyről nevezett monyoródi apátságát, Szent Lászlónak ezt a hála-alapítványát, melynek jövedelmét 24 arany frtra tették, végképen a budai prépostságba kebelezzék. 1481 aug. 20-án a kérelem kedvező elintézést nyert s ezzel a benczés apátságok száma egygyel ismét megfogyott. Az apátság fejét, a mennyire a kérelem homályos fogalmazása sejteni engedi, lemondatták a javadalomról, hogy így helyet nyerjen Karai, a ki azután vagy nyolcz esztendeig bírta az így összekapcsolt javadalmakat.

Mátyás királynak a pápához intézett kérelme így hangzik:

[1]) A Csanád nemzetség által ősidők óta bírt *Kenéz-Monostor* bizonyára a mai Torontál-megyei *Monostor* pusztának felel meg Török-Kanizsa határában. (Olv. Karácsonyi, Csánki és Borovszky műveit.) Mivel azonban egy Kinizsi nevű család egyik tagja már 1466-ban Bodrog megyében szolgabíró, úgy látszik, a Tisza jobbpartján fekvő Kanizsa akkor Bodrog megyéhez számíttatott. Valószínű, hogy ez a Kanizsa, mely a mai Ó-Kanizsának felel meg, nem is a Csanád, hanem a Szentemágócs nemzetség birtoka volt, mert e nemzetségből 1282-ben Simon fia András, a ki némely birtokát a bodrogszigeti pálos monostornak adományozta, magát szintén *Kanizsai*-nak nevezi. (*Fejér* id. m. VIII. 2. 583.) A Szentemágócs nemzetség Zentát és környékét is bírta. Ó-Kanizsa utóbb a Csáky család birtokába került s kezén maradt egészen a mohácsi vészig.

Beatissime Pater! Supplicat humiliter Sanctitati Vestre devotus illius filius Matthias, rex Hungarie, Bohemie etc. qui specialem devotionis affectum gerit ad prepositurarn sancti Petri de Buda Veteri, *que inibi dignitas principalis ac in partibus illis admodum insignis et famosa existit,* Strigoniensis diocesis; ac propterea cupit, ut eidem prepositure de alicuius subventionis auxilio provideatur ad hoc, ut modernus et pro tempore prepositus dicte prepositure possit se decentius sustentare ac onera illi incumbentia facilius supportare: quatenus sibi specialem gratiam facientes, *monasterium sancti Georgii martyris de Monyorod,* ordinis sancti Benedicti, Waciensis diocesis, quod conventu caret, *nuper certo modo regimine abbatis destitutum — quem hic pro sufficienter expresso habere placeat,* etiam si ex illo generalis reservatio resultet — et cuius viginti quatuor ac prepositure ducentorum fructus etc. florenorum auri de camera secundum communem estimationem valorem annuum non excedunt, sive premisso, sive alio quovis modo, aut ex alicuius persona, seu per liberam resignationem, aut cessionem cuiusvis de illo in Romana curia vel extra eam etiam coram notario publico et testibus sponte factam vacet, etiam si generaliter vel specialiter reservatus, affectus, devolutus aut inter aliquos [lis], cuius litis status etc. litigiosus existat, in [eo] dignitate abbatiali ac ordine predictis suppressis, dicte prepositure perpetuo unire, annectere et incorporare dignemini de gratia speciali. Non obstantibus constitutionibus et ordinationibus apostolicis, statutis quoque etc. et ceteris contrariis quibuscunque cum clausulis oportunis.

Concessum ut petitur in presentia domini nostri pape. P. Saler-n(itanus). Et cum unione predicta perpetuo etc. Et in forma gratiosa. Et cum suppressione predicta etc. Et quod verus et ultimus vacationis modus dicti monasterii etiam si ex illo generalis reservatio resultet, habeatur pro expresso. Et quod maior valor ac narratio premissorum omnium fieri possit in cancellaria, quatenus opus sit. Et quod obstantes dicti prepositi moderni exprimi possint in litteris. Et cum clausula absolutionis ad effectum pro dicto preposito. Concessum. P. Salern.

Datum Rome, apud sanctum Petrum, tertio decimo kal. Septembris, anno undecimo.

(Archiv. Vat. Supplic. Sixti IV. Tom. 1040. fol. 263.)

Karai utóda Ferencz mester már nem bírhatta békésen a javadalmat. Mendei Dénes váczi főesperes Lébi Imre váczi éneklő-kanonok előtt pert indított ellene. Miklós váczi püspök fegyveres embereivel elfoglaltatta Mendei számára az apátsági javakat, sőt Ferencz mestert kiközösítéssel is sujtották. Pedig — panaszkodik a pápához írt kérelmében — *elődje László* s ő maga is éveken át békességben bírták az incorporált apátság javait. VIII. Incze pápa az esztergomi éneklő-kanonoknak s a győri őrkanonoknak adott megbizást, hogy mint pápai bírák intézzék el az ügyet.[1]) Tekintve a Mátyás kedvezően elintézett kérelmét, alig férhet kétség hozzá, hogy Ferencz birtokában maradt az apátságnak.

Szs.

[1]) Rövidebben l. ezt a *Tört. Tár*, 1900. 15. l. közölt regestában.

KŐSZEGIEK VAGY KŐSZINIEK?

I.*)

Bizony nem érzem magamat ludasnak abban, hogy egyszer kimondott állításomhoz makacsúl ragaszkodnám. Sőt nem egy példával bizonyíthatnám, hogy egyik-másik véleményemet, ha téves voltára vagy magamtól rájöttem, vagy erre mások figyelmeztettek, módosítottam, mint ezt felőlem Karácsonyi János is valamely könyvbírálatában elismeréssel megjegyezte. A miből azonban nem következik, hogy ha valamely támadásra nem felelek, az ellenvéleményt eo ipso elfogadom. Legtöbbször nem is tartom czélszerűnek a feleselgetést, főleg oly kérdésekben, melyekről hiszem, hogy idővel ellenfelem magától is más véleményre fog hajolni. Nem azokkal tartok, kik azt állítják: qui tacet, consentire videtur, hanem azokkal, kik szerint: qui tacet, nihil dicit.

Azonban nem így állok Karácsonyi barátommal szemközt, kiről tudom ugyan, hogy nehéz őt valamely véleménytől elvonni, mert éles itéletét bámulatosan bőséges tudásából rendesen jól megfontolva meríti; de másrészt oly becsüléssel viseltetem iránta, annyira meg vagyok győződve róla, hogy egyetlen ambitiója az igazság keresése, miszerint hímelés-hámolás nélkül kimondhatom: nem mindenben értek egyet »*Kőszegiek s nem Németujváriak*« című tárczaczikkével és eddig tántoríthatatlanúl megmaradok 1888-iki szavazatomnál, mely nem abban csúcsosodik ki, hogy a Németujvári nevezet helyes, hiszen magam is azt mondám: »e név nem egészen talál«; hanem abban, hogy a Héder nemzetség Volfer-ágát nem nevezhetjük Kőszeginek, és ha Németujvárinak nem akarjuk nevezni, inkább nevezhetnők *Kőszíni*-nek.[1])

Ha Volfer maradékának, nevezet szerint a Henrik-fiaknak *ma* kellene vezetéknevet adnunk, a mint erre megkülönböztetés, meghatározás végett többször kénytelenek vagyunk, bátran adhatnók nekik a *Kőszegi* nevet, minthogy Kőszeget II. Henrik bán és fia Iván bán alapították, építették, szállókkal benépesítették, szép szabadalmakkal fölruházták, a hol nem is egy, hanem két váruk volt, melyben többen közülök — föltehetjük — laktak is. De az a bökkenő, hogy erre az utólagos elnevezésre ez alkalommal szükségünk nincsen, minthogy, midőn Kőszeget alapították, Volfernek és maradékainak volt már vezetéknevök, melyet Volfer, a Héderággal megosztozván, a neki jutott birtoktól és lakóhelyétől, *Küszín*-től, mai nyelvjárásunk szerint: *Kőszín*-től kölcsönzött.[2])

---

*) Válaszúl Karácsonyi Jánosnak a *Századok* mult havi füzetében (571. l.) megjelent czikkelyére.

[1]) *Századok*, 1888. évf. 255. l.

[2]) Föltéve, hogy e birtoka nevét, melyet különböző oklevelekben

Mert abból, hogy Volfer 1157-ben kelt oklevele azt mondja, hogy a Benedek-rendnek monostort »in loco inhabitato et solitario« épített, úgy vélem, nem az következik, hogy Küszinen a benczéseknek remeteséget akart építtetni, hanem talán inkább az, hogy ő is oda költözött, a monostorban temetkező helyet alapított magának és nemzetségének, s új telepét annyira megerősítette, hogy azt III. Béla alkalmasnak találta elfoglalni és királyi várrá átalakítani. Mindez aligha történt az addigi birtokosok és maradékaik ínye szerint, mert mihelyt tehették, Küszint, immár Ujvárt, visszafoglalták, sőt találkozott közülök, ki oly állandóan ragaszkodott *Küszini* vezetéknevéhez, hogy még 1380-ban is magát »Johannes de Guzyn«-nak nevezte Nagy Lajos király jelenlétében s az általa kiadott okiratban.[1])

Mert abban kétségtelen igaza van Karácsonyi barátomnak, hogy *Güszing* németes elferdítése *Küszin*-nek, de abban — megbocsásson — nincs igaza, ha még oly elmeéllel vitatja is, hogy *Güszing* a *Kőszeg* névnek német változata, mert Kőszeg városát soha semmiféle német Güszingnek nem hítta.

A többire nézve könnyen megegyezünk. Világos, hogy a Németujvári név a Küsziniekre alkalmazva anachronismus, valamint hogy a Güszingi név germanismus. Ez vita tárgyát eddigelé sem képezte, s azon fejtegetések után, melyekkel Karácsonyi imént kedveskedett, nem is képezheti. Mégis mindkettő inkább ráillik a Volfer ivadékára, legalább II. Henrikig, mint a *Kőszegi* elnevezés. Segíthetünk azonban a bajon úgy, hogy visszaállítjuk az eredeti *Küszini*, vagy mai nyelvezetünk szerint a *Kőszíni* nevet; mert valamint a Rátoldokat ma Rátótiaknak, a Haholdokat Hahótiaknak helyesen nevezzük, ép oly helyesen neveznők a Küszinieket Kőszínieknek.

Pór Antal.

II.

Pór Antal védelmére csak az a megjegyzésem, hogy az 1380-iki nevezetes okirat Fejér-féle kiadásában (CD. IX. 5. 379.) a *Joannes de Guzyn* hibás olvasás *Joannes de Gunyu* helyett, s e név Csór Tamás fiát Jánost, a volt főajtónállót, győri és komáromi főispánt jelenti, a ki a Győr-megyei Gönyő várat bírta.[2])

írva így találok: *Kiscen*, *Kyscen*, *Quizin*, *Quyzin*, *Kyzun*, *Kwssen*, *Cuzin*, *Guzyn*, *Guzynk*, helyesen olvasom *Küszin*-nek vagyis *Kőszín*-nek.

[1]) *Fejér:* CD. IX. 5. 379. Actum et datum Zolii, dominica die Invocavit (febr. 11.) a. D. 1380. — Előkerül e Küszini János tanuképen a Hedvig és Vilmos egybekelését meghatározó okiratban, melyet nyilván német jegyző írt, ki *banus* helyett *wanus*-t, *Pozsony* helyett *Presburg*-ot, *Bazin* helyett *Wazin*-t és *Kuzin* helyett *Guzyn*-t használt.

[2]) V. ö. *Fejér:* CD. IX. 4. 489. — Urkundenbuch zur Gesch. der

Csakis ő illik a többi *magnificus*-ok közé; ellenben a Henrik-fiak családjának 1380-ban nem volt János nevű *magnificus* tagja. Ennélfogva Pór Antal azon véleménye, hogy a Henrik-fiak egyike még 1380-ban is ragaszkodott volna a *Küszini* névhez, s egyáltalában az, hogy Volfer ivadékai valamikor *Küszin*-ről nevezték volna magukat, teljességgel adat nélkül szűkölködik. Azt pedig, hogy a németek valóban írták Kőszeget (Küszögöt) *Guessig*-nek, az Országos Levéltár dipl. osztálya 3523 sz. oklevelében akárki meglátható.[1])

KARÁCSONYI JÁNOS.

NEMZETKÖZI TÖRTÉNELMI CONGRESSUS.

A hasonló nemű gyülekezetek harmadika (az első Hágában volt, a második Párisban) az olasz király védnöksége alatt április 1-től április 9-ig tartott. E tudományos vállalkozás és bizonyára nem kevéssé Róma városa oly vonzó erőt gyakoroltak, hogy 1800 résztvevőn fölül iratkoztak be tagokúl; ezek között vagy 300 *delegatus* szerepelt: kormányok, tudományos egyesületek s intézetek kiküldöttei. A magyar kormányt dr. *Lánczy Gyula* egyetemi tanár képviselte. *Óváry Lipót* a M. Tudományos Akadémiát, dr. *Erődi Béla* főigazgató a Magyar Földrajzi Társaságot, dr. *Schönherr Gyula* a Nemzeti Muzeumot, dr. *Lánczy Gyula* és dr. *Darvai Móricz* a M. Történelmi Társulatot. Részt vettek a congressusban továbbá: *Fraknói Vilmos* püspök, dr. *Veress Endre* dévai tanár, dr. *Lukcsics József* történetkutató, *Oberschall Pál* pozsonyi jogakadémiai tanár és *Lampért Géza*. Ezenkívül a tagok közrebocsátott névjegyzékében még a következő magyar nevek fordulnak elő: Dénes Adolf, dr. Harczy Ignácz, Vargha Gyula tanár és dr. Szántó Emil. A congressus nyolcz sectióra oszlott. A sectiók, kettő kivételével, a *Collegio Romano* tantermeiben tartották üléseiket. Április 1-én előkészítő ülés volt, hol *Nasi* közoktatásügyi, *Prinetti* külügyi miniszterek, *Colonna* herczeg sindaco és a távollevő *Mommsen* tiszteletbeli elnökökké, *Pasquale Villari* valóságos elnökké, *Harnack Adolf*, *Paul Meyer* (Paris), *James Bryce*, *Basil Modestov* alelnökökké jelöltettek. Ugyancsak elsején d. u. a delegátusok ülésén elhatározták, hogy a külföld nevében *Fredericq* belga (genti) tanár fogja a királyt üdvözölni az ünnepélyes megnyitó ülésen. Ez utóbbi (inaugurazione ufficiale) ápr. 2-án a Capitolium senatori palotájában ment végbe, a királyi pár, a miniszterek, államtitkárok és kamara-elnökök jelenlétében. A *sindaco*, Colonna herczeg, és *Nasi*

deutschen in Siebenbürgen, II. 254, 259, 438. — *Csánki:* Magyarország tört. földrajza, III. 538.

[1]) V. ö. *Nagy Imre:* Sopron vm. Oklt. I. 171.

miniszter üdvözlő beszédei után *Villari* nagyszabású szónoklatban fejtegette az olasz történetírás XIX. századbeli fejlődését és a várható új fejlődés irányait. *Fredericq* felszólalása után a *Palazzo dei Conservatori* udvarában az egyik falat elborító és 1059 töredékből összeállított *Forma Urbis* bemutatása következett, mely alkalommal *Gierke* berlini egyetemi rektor a német császár nevében négy kötet fényképet nyujtott át. Még a megnyitás napjának délutánján kezdődtek a sectiók ülései, melyekről a congressus alkalmából külön kibocsátott hivatalos Napló (Diario) számol be. Minthogy a congressus tudományos oldaláról valamelyik közelebbi ülésünkön *Lánczy Gyula* vál. tagtársunk beható jelentést fog tenni, itt csak a *magyar* congressusi tagok működéséről emlékezünk meg. *Óváry Lipót* április 3-án d. e. a II-ik sectióban *Relazioni storiche fra l' Italia e l'Ungheria* czímen értekezett és a magyar-olasz barátság hangoztatásával tapsokra ragadta a hallgatókat. Ugyanekkor a VIII-ik sectióban *Darvai Móricz* olaszúl felolvasta *Bolyai János* nagy mathematikusunk életrajzát, melynek tragikus részletei a hallgatóság figyelmét láthatólag lekötötték. Április 5-én a II-ik sectióban ismét *Óváry Lipót* ismertette a magyar Országos Levéltár berendezését, *Darvai Móricz* pedig *Dell' imperialismo ungherese nel medio evo* czímen az Árpád- és vegyes-házi királyok hódító politikájáról értekezett. Ez előadásnak különösen Boszniára vonatkozó részletei érdekelték a jelenlevő tudósokat. Ápr. 7-én *Lánczy Gyula* franczia ul olvasott a II-ik sectióban a *Sylvester-bulláról*, s áttekintést nyujtva e kérdésnek a külföld történetirodalmában való legújabb. jórészt téves állásáról, helyesbítette a téves nézeteket, összegezte a mondott bulla érvénytelenségére vonatkozólag Karácsonyi művében foglalt eredményeket és előadta a bullának mint irodalmi hamisításnak keletkezésére, szerzőségére és értékesítésére vonatkozó saját vizsgálatait. A magyarok felolvasásai általában élénk tetszéssel fogadtattak és — miként a többi felolvasások — a congressus által kibocsátandó Évkönyvben meg fognak jelenni. Felemlítendő még, hogy dr. *Erődi Béla* a VI-ik sectióban egyízben elnökölt, Lánczy Óváry és Darvai pedig a II-ik sectió alelnökeinek voltak jelölve. A congressus összes tagjai részt vettek a különféle fogadásokban és ünnepélyekben: hangverseny az Argentina színházban, a *Foro Romano* legújabb ásatásainak bemutatása és ezt követőleg Nasi miniszter fogadása a Palatinón, a sindaco estélye a Capitoliumban. A magyarok meghivattak *Pasetti* báró nagykövet fényes estélyére hivatali képviselőink pedig a királyi ebédre. A congressus záróülése április 9-én d. u. ismét egyesítette a congressus összes tagjait. *Villari* elnök ez alkalommal felolvasta az állami képviselők közötti a magyar (Lánczy) által aláirt indítványt, mely szerint a legközelebbi nemzetközi történelmi congressust 1906-ban Berlinben tar-

ják tartani; a minek közfelkiáltással történt elfogadása után lendületes zárószavakban a népek testvériségét (la fratellanza delle nazioni) dicsőitette. —I —oz.

ÉRTEKEZÉSEK

az 1900/901 évi iskolai Értesítőkben.

Az ezen évről szóló középiskolai Értesítőkben megjelent értekezések ismertetését ugyanazon sorrendben adjuk, melyet az előző évieknél követtünk.

Butyka Boldizsár: *Gymnasiumunk multja.* (Hajduböszörményi ev. ref. gymn. Ért. I—LIV. ll.) — Az iskola keletkezésének ideje bizonytalan, mert a reá vonatkozó régibb feljegyzések elvesztek; a szerző azonban abból, hogy Debreczen reformációjával párhuzamosan ment végbe a böszörményi ev. ref. egyház megalakulása is a XVI-ik század második felében, azt következteti, hogy az iskola ugyanakkor keletkezett; a valószínűség mindenesetre megvan. Az iskoláról szóló első adat 1621-ből való, mikor a debreczeni traktus papjainak és rektorainak fizetését összeírták; itt fordúl elő a böszörményi rektor is 40 frt fizetéssel. A XVII-ik századból nehány rektor nevén kivűl jóformán semmit sem tudunk az iskoláról; annál többet azonban a XVIII-ik századtól kezdve. Megtudjuk a városi és egyházi jegyzőkönyvekből, hogy az iskola a debreczeni anyaiskolának partikulája volt, rektorait is legnagyobbrészt onnan kapta. A dolgozat érdekesen ismerteti a rektorok anyagi viszonyait, fizetésüket, a tanítás menetét s az iskolaügyeket, — bár ezekről részletesebb képet szerettünk volna — továbbá azokat a körülményeket, melyek közt a partikulából hatosztályú gymnasium lett 1865-ben.

Petry Gyula: *Az aszódi ág. hitv. evang. algymnasium történetének vázlata az 1887/88 év végéig.* (Aszódi ág. hitv. ev. algymn. Ért. 3—49. ll.) — Az iskola keletkezése 1780-ig vezethető vissza, mikor Szontagh Sámuel, a báró Podmaniczkyak nevelője, Aszódon egy házat ajándékozott az evangelikus egyháznak arra a czélra, hogy oda az elemi iskola költözzék át, a régi iskolából pedig felsőbb (latin) iskola legyen. Az iskola fentartásának biztosítása azonban a Podmaniczky család nevéhez fűződik, melynek buzgó tagjai ez időtől fogva anyagi támogatásukkal tették lehetővé az intézet működését. A szerző a gymnasium történetét öt fejezetre osztva tárgyalja, nagy gondot fordítván Koren iskolájának bemutatására, kinek tanítványa volt tudvalevőleg Petőfi is. — és azoknak az anyagi válságoknak feltüntetésére, melyek a gymnasium jövőjét sokszor kétessé tették.

melyek között első helyre kétségtelenül a lengyeli lelet helyezendő. Van a muzeumnak csinos könyvtára (mert van gr. Apponyi Sándora'), és — a mi megszívlelendő lenne más muzeumoknál is — a néprajzi és iparművészeti tárgyak beszerzésére szintén nagy gondot fordítanak. A dolgozat szerzője különben újabban részletesebb kalauzt is írt a muzeumról, de az Értesítőben közölt leírás nem kevésbbé megérdemli teljes figyelmünket.

Lukinich Imre.

SZLÁV TÖRTÉNETI SZEMLE.

1899—1901.

— Kwartalnik Historyczny, Organ Towarzystwa Historycznego. Red. *Aleksander Semkowicz.* Lemberg, 1899. XIII. évf. 1—4. füzet.

A lengyel Történelmi Társulat negyedéves közlönye, jeles munkatársainak érdeméből ma számottevő organuma a lengyel irodalomnak, s mind eredeti közleményeiért, mind gondos recensióiért figyelmünkre méltó. A jeles folyóirat fontosabb és bennünket is érdeklő czikkeit 1899-re visszamenőleg ismertetjük.

Az 1899-iki évfolyam 1. füzetében *Prochaska Antoni* hosszabb tanulmányban foglalkozik *Ostrorog* báró XV. századi politikus rejtélyes munkájával, mely röviden *O naprawie Rzeczypospolitej* czímen ismeretes. E munka a legújabb korig csak mint kézirat szerepelt, de számos másolata forgott közkézen *Monumentum pro comitiis generalibus regni sub rege Casimiro pro reipublicae ordinatione congestum* czím alatt. Hitelességét, eredeti voltát sokan kétségbe vonták. Prochaska most kimutatja, hogy Ostrorog tényleg szerepelt történeti személy s a mű javarészt eredeti alkotás. Ostrorog báró, 1464 táján mjendsyrseczkai, 1474-ben poseni várnagy, olasz egyetemek növendéke, művét 1455 táján írta s azt egy országgyűlésen be is mutatta. Kétszer járt Rómában mint a II. Pius és II. Pál pápákhoz küldött lengyel követség tagja. Érintkezett Hunyadi Mátyással is, ki valami eddig felderítetlen oknál fogva — talán a cseh politikába való beavatkozása miatt — 1476-ban elzáratta s több helyen tartotta fogságban, míg végre a pápa közbenjárására, körülbelül másfél évi rabság után szabadon bocsátotta. Erről az episodról azonban nagyon szűkes adatok szólnak. A mi művét illeti, ebben főleg a cseh reformáczió elveit vallja s a német befolyás káros hatását fejtegeti. Eredeti a politikai reformok felvetésében. A papság vagyonát közczélokra és a szegények számára foglalja le, de nem érinti a nemesség érdekeit, sőt annak hatalmát a polgárság rovására is terjeszteni óhajtja. A német elem terjeszkedését veszedelemnek tartja s ellensúlyozására a királyi hatalmat akarja bővíteni. Partikuláris jogszokáson

alapuló törvények helyett egységes, mindenkire kötelező országos törvényeket kíván, mert ezekben látja az ország egységének biztositékát, valamint az állandó hadseregben, melynek felállitását sürgeti. A királyi hatalom túlkapásaival szemben a nemesség jogaira támaszkodik. Ez időtájt Lengyelországban is erősen terjedtek a huszita tanok, s hogy Ostrorog műve nagyobb hatást nem keltett, annak oka csak a közbejött politikai zavarokban kereshető. Ostrorog maga is visszavonult a politikától s 1580 táján elfeledetten halt meg. — *Balzer Oswald* a szlávok családi ház- és földközösségéről értekezik. *Zadruga, zadruha, rodinný nedil* néven cseheknél és lengyeleknél sajátságos patriarchális communismus dívott, melynél fogva a vérszerinti rokonság szoros birtokközösségben élt s művelte földjeit a családfő vezetése alatt. Ennek nyomai más szláv népeknél, pl. a szerbeknél, horvátoknál is feltalálhatók s a belső szervezet csak lényegtelen vonásokban tér el az északi szlávok intézményétől. Az intézmény leghamarább az észak-nyugati szlávoknál szünt meg; tovább tartotta magát délen, hol módosulva maig él; változatlan alakban pedig, noha csak szűk körre szorítva, fennáll Oroszország némely vidékein. Nyelvi emlékei a *starosta, starešina, domačin, glavar, gospodar,* általánosságban *břatri nedilni, bracia niedzielni pospolstvo, velikaja semja* stb. szavakban élnek. A földközösség intézménye alapján szervezkedett a nemesi rend s az ősrégi szervezet átment a politikába is. A *župa* (nemzetség) feje lett a *župan*, ó-porosz *supuni*, ki a tényleges hatalmat gyakorolta. Ez az intézmény annyira közös volt a szlávoknál, hogy névszerint is feltalálható valamennyinél. Az értekező párhuzamot von a magyar *ispán*, a német *gespann* és a *župan*, majd a *kmetho, kmiec* és a *jobbágy* között, végül megállapítja, hogy a földközösség ősi intézményük a szlávoknak, mióta a nomád életet elhagyták, alapját azonban a római *patria potestas* teszi communistikus alapon. — *Kraushar Aleksander* a hányt-vetett életű Albert Sarmata — recte Wojciech Turski — lengyel jakobinus életrajzát közli. A *Rogal* nemzetségből származott *Turski de Turzerog* 1756-ban született s egyike volt a franczia forradalom eszméitől zaklatott azon kalandos természeteknek, a milyeneket a XVIII-ik századból nem egyet ismerünk. — *Askenazy Szymon* a Napoleon 1813-iki hadjáratában résztvett lengyel csapatokról ír s számukat 19,000 emberre teszi. Érdekesen illusztrálja a franczia-lengyel viszonyokat *Kniazewicz* és *Dabrovski* lengyel legionarius vezérek 1799—1800 évi levelezésének közrebocsátásával. — *Finkel Ludwik* az 1528 évi lengyel-magyar viszonyokat tárgyalja, külön tanulmány keretében ismertetve az *Acta Tomiciana* tizedik kötetét ily czim alatt: *Lengyel politika a magyar ügyekben.* A mazoviai herczegség birtoka körül támadt

viszályok rajzával kezdi, mely utolsó herczegének halála után ennek özvegyére szállott. Anna herczegnének ekkor sok kérője akadt, köztük Laski János öcscse, de jogot támasztott a birtokra Ferdinánd is mint Csehország királya, valamint Báthory István neje Zsófia, Anna testvére, s hozománylevele értelmében követelte a herczegséget. Az ügyben a piotrikovi országgyülésnek kellett döntenie, melyen Ferdinánd, valamint Zapolyai János követei is megjelentek. Német részről Herberstein, Loran György és Lőrincz bialogrodi apát, magyar részről Statilius János budai prépost. Frangepán kalocsai érsek, Werbőczi István kanczellár és Brodarics István vettek részt a küldöttségben. Mindkét fél óvást emelt a másiknak megjelenése ellen, uralkodóikat kölcsönösen bitorlóknak nevezték s külön-külön kizárólagos meghallgatást követeltek. A magyar kérdés már nem volt új a lengyel rendek előtt. A mohácsi csata után maga Zsigmond király is áhítozott a magyar trónra, de mire követei, Sprowa és Krzycki Székesfehérvárra értek, Zapolyai már meg volt koronázva; ezért el nem árulták jövetelök czélját, csak tisztelegtek János királynál és visszatértek. Ferdinánd, mihelyt magyar királylyá lett, tüstént követeket küldött Lengyelországba, hogy ott maga részére hiveket szerezzen, főleg arra nézve, hogy Zapolyait a lengyelek ne ismerjék el királynak s őt semmiképen ne támogassák. Ezzel akarta ellensúlyozni Zapolyainak a nyugati ligához való közeledését: a Velenczébe. Rómába, Bajor-, Franczia- és Angolországba küldött magyar követek működését. Az általános viszonyok szerint Zapolyai több rokonszenvvel találkozott, mint Ferdinánd. Kevésbbé látszott veszedelmesnek a magyar trónon, mint a terjeszkedő Habsburg. Számítani lehetett rá, hogy kénytelen lesz Lengyelország barátságát keresni, s általában a Jagellók politikáját fogja folytatni. Zapolyai különben is, mint Zsigmond rokona, népszerű volt a nemesség között, mely tömegesen tódult zászlai alá. De ha józanúl latolgatták Zapolyai helyzetét, mindenkinek be kellett látnia, hogy Ferdinánddal szemben nem fog megállhatni, helyzeténél, valamint egyéni tulajdonságainál fogva; vagy ha ideig-óráig folytatni fogja is a küzdelmet, azt csak külső segítséggel teheti. Lengyelországnak kerülnie kellett a háborút, fen maradt tehát az egyedüli mód: szövetkezni a törökkel, de ennek gondolatától is irtózott a keresztény lengyel király. Tartózkodásának másik oka saját, de méginkább Bona királynénak nagyravágyása, mert mióta fiuk született, egyre a császári házzal való összeházasodásra gondoltak. Ha most még számba veszszük a lengyel király tétovázó, határozatlan jellemét, megértjük, hogy Zapolyai kedvező helyzete mellett sem számíthatott sikerre. A lengyel király kijelentette, hogy semleges marad, de hajlandó közbenjárni a béke

érdekében. János király nem érezvén lába alatt biztos talajt, alig mozdulhatott. Ferdinándnak ellenben kapóra jött a czéltalan tárgyalás, legalább gyüjthette erejét. A béketárgyalásokat Szydlowicki Kristóf kanczellár vezette. E czélból mint követ részt vett Ferdinánd 1527 évi prágai koronázásán s elkisérte az új királyt Olmüczbe is. E közben János király elvesztette az alig elfoglalt Egert s Katzianer túlnyomó erővel vonult ellene. E válságos pillanatban Statilius azzal a különös kivánsággal állt elő, eszközölje ki Zsigmond király, hogy Albert porosz herczeg átvegye a magyar sereg vezérletét. Zsigmond kitérőleg válaszolt: Nem tudja — úgymond — megérteni, mit keressen német vezér a magyar sereg élén, mikor németek ellen kell harczolni. Tárgyaljanak közvetlenül a herczeggel, de jegyezze meg Zapolyai, hogy a győzelem sokszor nagyobb kárt okoz a győztesnek, mint a legyőzöttnek. A király ismét hangoztatta, hogy semleges kiván maradni; de azért elnézte, hogy a magyarok katonákat toborzanak országában. Ferdinánd követe ezt sérelemnek tekintette s kifogásolta főleg azt, hogy Kmita Péter szepesi starosta, udvari marsall, Bártfára kisérte Rincont, a magyarokhoz ragaszkodó franczia követet. Zsigmond megrótta ugyan a starostát, de még inkább a követet azért, hogy Ferdinánd zsoldosai megtámadták Kmita kiséretét. Ezalatt a piotrikovi országgyülés véget ért. Tomicki birtokára vonult rendezni a gyülés jegyzőkönyveit, mikor híre jött Zapolyai tokaji vereségének. A magyarok — úgymond a jelentés — korán megfutamodtak, elhagyva a király zászlait; csak a lengyelek tartották fel az üldözőket, míg Zapolyai és a franczia követ lengyel földre, a kamencei várba menekülhettek. János király könyörgő levelet irt a rendekhez és a királyhoz: engedjék meg neki, hogy országukban maradhasson. Most az a kényes alternativa állt elő, hogy: vagy megtűrik Zapolyait a kimondott semlegesség ellenére, vagy kiszolgáltatják őt a németeknek. A kérdés fontosabb része az, hogy a vendégbarátság felmondásával is végleg megbuktatják Zapolyai ügyét s vele megfosztják önmagukat azon előnyöktől, melyek a német-magyar harczból, főleg a királyi ház javára háromolhatnak. Előre látható volt, hogy Ferdinánd követelni fogja ellenségének kiutasítását s valószínüleg annál hevesebben, mert a tokaji ütközetben újabb bizonyítékot nyert arra, hogy a lengyelek Zapolyait támogatják, ennélfogva a semlegességet megszegték. Ebben a helyzetben kiderülnek a lengyel politikának neutralitással palástolt voltaképeni czéljai, azaz a királyi udvar és még inkább a királyi tanácsosok cselszövései. Tomicki püspök megbetegedett bodzecini birtokán, a királyi kanczellária Krakóban maradt, a király pedig Vilnában időzött, miért is minden diplomácziai mozdulat, tekintve a rossz közlekedést, igen lassan ment.

A lengyel politikát Tomicki Péter irányította, illetőleg ennek nevében Krzycki András, a becsvágyó, eszközökben nem válogató pap, a primási szék várományosa még Laski primás életében. Krzycki 1526 előtt többször megfordult Magyarországon s állandóan érintkezett a nemességgel; főleg jó barátságban volt Brodaricscsal, a ki küldetése egész ideje alatt Krzycki házában tartózkodott, még pedig Tomicki kanczellár tudtával. A két jeles humanista, Brodarics és Krzycki, tudós vitákat folytattak, de a mellett a politikáról sem feledkeztek meg. Eléggé jellemzi a lengyel politikát, hogy mikor az országgyűlés által delegált, Ferdinándhoz küldendő követ utasításait kellett kidolgozni, a király ezt kanczellárjára bízta. A kanczellár kiadta az ügyet Krzyckinak, ez pedig a fogalmazást Brodaricsnak adta át. Az utasítás mellett kötelessége lett a követnek minden áron békét szerezni Ferdinánd és János királyok között, főleg azzal az érveléssel, hogy a török fegyverkezik János király érdekében. Ha pedig békét nem sikerül kieszközölni, hasson oda, hogy az ellenfelek értekezletre jöjjenek össze. Tomicki teljes erejével védte János királyt és Zsigmondhoz írt levelében sürgette, hogy a vendégbarátságot minden áron meg kell óvni. Betegsége akadályozta, hogy a menekült királyt személyesen nem fogadhatta, de utasította Tarnowskit, a főhetmánt, hogy lássa szívesen. Mindezt jól tudta Ferdinánd is, mert Szydlowicki Kristóf, 600 magyar aranynyal fizetett kéme, mindenről híven informálta. Szydlowicki a magyar nemességgel is érintkezett, így pl. Tornallyai Jakab alkincstárnokkal, kinek érdekében Ferdinándnak is írt. »Intézkedjék felséged — írja egyik levelében — hogy ennek birtokait a sereg megkímélje, mert ez neje révén sógora a Zapolyaihoz hű kalocsai érseknek Frangepánnak; így talán meg lehet őt nyerni ügyünknek.« Ferdinándhoz való hűsége azonban nem akadályozta a kém kanczellárt, hogy a magyarokkal üzleteket ne kössön, sőt elfogadta Zapolyaitól Sárospatakot más birtokokkal egyetemben. Ferdinánd ezért szemrehányást tett Szydlowickinak, de ez tisztázta magát. Harmincz év óta szolgálja — úgymond — a Habsburg-házat és hasznos értesítéseket küld, de Zapolyainak semmi szolgálatot nem tett. E közben Ferdinánd kérdőre vonta Zsigmondot »aspere et minaciter« semlegességének megszegése miatt, de a lengyelek támogatták királyuk eljárását. Szomszédi kötelességük — írják válaszukban — befogadni János királyt, Ferdinánd pedig örüljön, hogy hozzájuk menekült ellensége, nem pedig a törökhöz. Laski Jeromos és Gritti Alajos működése sok gondot okozott Ferdinándnak, de a lengyeleknek is, a miről a moldvai hospodár értesítéseket küldött. Fegyverszünetük a törökkel lejáróban volt és megújítása elé akadályok gördültek, mert ahoz a feltételhez volt kötve, hogy a lengyelek János királyt

támogassák. Ferdinánd keresi a közeledést János királyhoz, ezért Krzyckit utasítja, hogy tárgyaljon Brodaricscsal. A találkozás nem vezet sikerre, Krzycki tehát mint lengyel követ személyesen is felkeresi Zapolyait, ugyanakkor, mikor ez a lengyel királyt felkéri: »si non utilibus ac honestis, at saltem tolerabilibus et ferendis conditionibus« eszközöljön ki békét; de e közben kedvező híreket kapott Laskitól, mire ismét hajthatatlan lett, sőt János érsek által 25,000 arany kölcsönt és 20 ágyut kért. Ennek hírére Ferdinánd ismét követelte Zapolyai kiutasítását, valamint Laski megbüntetését, de a király mentegetőzött. Hogy alattvalói Zapolyai mellett harczoltak, ezt elitéli, mert parancsa ellenére cselekedtek, de velök semmit sem tehet; Laski pedig nem az ő követe, hiszen titkon szökött ki az országból; ügye különben az országgyülés elé tartozik. Zapolyai ügye ekkor a lengyel közvélemény szemében jobbra fordult. Senátorok és nemesek hozzá csatlakoztak, élükön Sobienski Kmita Péterrel, s azt hirdették, hogy a török betörését egyedül Zapolyai képes elhárítani. A közhangulat megváltoztatásában főtényező volt Martinuzzi György czenstochowai paulinus barát. Noha időközben Trencsén elesett és Magyarországon a legnagyobb pénzhiány volt, megjelenik Tarnowban Laski Jeromos, s híveivel fellázítja az egész országot Zapolyai János javára. E hangulat hatása alatt sereget szervez s elhatározza, hogy visszatér országába. Október 21-én már Strzyvovban van, 28-án pedig Brodarics már Homonnáról írja egy krakói kanonoknak: »Nem kell többé rejtőzködnünk. Bocsássa meg az Isten, hogy János király hitetlenek segítségével foglalja vissza igazságtalanúl elvett országát!«

A 3—4. füzetben *Schorr Mojzesz* a lengyel zsidók szervezetéről ír. Tanulmánya felöleli az egész idevonatkozó lengyel irodalmat s eljut 1772-ig. A fontosabb okleveleket eredetiben használván fel, rájött arra, hogy a zsidók legjelentősebb szabadalmait tartalmazó Kázmér-féle oklevél hamisítvány. A hitközségek 1264 óta szervezve voltak, saját bíráik vezetése alatt állottak s széleskörű autonomiával bírtak. Bíráik Mózes törvényei szerint ítéltek s halálos ítéletet is mondhattak. Voltak különálló, független székeik és kereskedelmi testületeik, melyek előljárói sokféle szabadalmat élveztek. Az értekező hosszan foglalkozik sajátságos iskolarendszerükkel, zsinataikkal és a zsidók társadalmi helyzetével. — *Krotoski Kazimierz* kritikai tanulmányban az első lengyel krónika, a poseni codex rejtélyes szerzőjét kutatja. Gumplowicz és utána többen azt hitték, hogy *Balduinus Gallus* kruszwicai püspök franczia származású volt s Magyarországból 1109 táján jött Lengyelországba Krzywousti hg. meghívására. Krotoski kideríti, hogy *Balduinus* és *Gallus* két különböző személy; és pedig Gallus scho-

lastikus tudós, ki főleg a nevelés terén működött. Politikai szerepléseé a latin ritus támogatásában tünt ki, főleg Zbigniew herczeg ellenében, ki a szláv liturgiát támogatta. — *Szelagowski Ádám* a berlini titkos levéltár, továbbá a drezdai és bécsi állami levéltárak adatai nyomán Ulászló trónörökös és a lengyel dissidensek Gusztáv Adolffal folytatott tárgyalásait ismerteti. Dolgozata érdekes adatokat tartalmaz a két Wasa-ház belső ügyeire vonatkozólag, főleg az 1630—1632 évekből, mikor a vallásháború izgalmai Lengyelország nyugalmát is veszélyeztették. ERNYEY JÓZSEF.

UJ KÖNYVEK.

(Folytatás.)

— NÉMETHY GÉZA. Vergilius élete és művei. Budapest, 1902. Hornyánszky Viktor kny. Kis 8-r. VI, 2, 472 l. (A m. tud. Akadémia könyvkiadó vállalata. Uj folyam XLIX. köt.)

— NÓGRÁDI LÁSZLÓ. A magyar nyelvű történetírás 1820-ig. Szemelvényekkel. Összeállította és jegyzetekkel ellátta —. Pozsony, 1903. Stampfel Károly. 8-r. 64 l. (Segédkönyvek a magyar nyelv és irodalom tanításához, 2. füz.) Ára 50 fill.

— OBERON. (II.) Tanulmányok a magyarok eredete és őstörténetéről. Irta —. I. rész. A vízözön előtti idő. 1. füzet. I—X. fejezetig. Budapest, 1902. Rózsa K. és neje kny. 8-r. 41 l. Ára 80 fill.

— ORTVAY TIVADAR. A pozsonyi káptalan történetéhez. Irta —. Pozsony, 1903. Wigand F. K. kny. 8-r. 14 l.

— ÓVÁRY (Leopoldo —). Elenco delle pubblicazioni storiche dell' Accademia Ungherese delle scienze di Budapest. Compilato per —. Budapest, 1903. Hornyánszky Viktor kny. 16-r. 22 l.

— PAULOVICS ISTVÁN. Bérczy Károly élete és jellemzése. Bölcsészetdoktori értekezés. Budapest, 1903. Révai és Salamon kny. 8-r. 78 l.

— PEREPATITS ISTVÁN. A magyar művelődés I. Ferdinánd korában. A *Magyar országgyülési emlékek* alapján irta —. Budapest, 1902. Pátria kny. 8-r. 224 l. Ára 5 kor.

— POECK (Rudolphus —). Petrus Pázmány aquila Hungariae recatholisandae. Consideratio ecclesiastico-historica activitatis Pázmányanae et procellarum catholicismi in Hungaria, quam in vernali corona fratrum honorabilis districtus vicearchidiaconalis Radosnensis die 27 Maji 1902 asservata pronunciavit —. Nyitra, 1902. Huszár István kny. 8-r. 22 l.

— PÓR ANTAL. A négy Miklós. Budapest, 1902. Athenaeum kny. 8-r. 28 l. (Különlenyomat a *Századok* 1902 évi folyamából.)

— RAD jugoslavenske Akademije znanosti i umjetnosti. Knjiga 150. Razredi filologijsko-historijski i filosofijsko-juridički. 58. Zágráb 1902. 8-r. 4, 246 l.

— RÉCSEY VIKTOR. A pannonhalmi főapátság könyvtárának jegyzéke 1658-ban, Magger András Placid főapát kormánya alatt. (Catalogus librorum omnium S. Martini de S. Monte Pannoniae, anno 1658. sub D. Andrea Placido Magger eiusdem monasterii archiabbate confectus.) Közre bocsátja és előszóval megvilágítja —. Budapest, 1902. Neuwald Illés kny. 8-r. 59 l.

— RÖMER (Georg —). Die sächsische Universität. Vortrag gehalten im *Verein jüngerer Kaufleute* in Hermannstadt, am 5 November, 1902.

Nagyszeben, 1902. Krafft V. kny. 8-r. 16 l. (Különlenyomat az *Akademische Blätter* VII. évf. 3. számából.)

— RUTTKAY SÁNDOR. Salgóvár és Salgótarján. Losoncz, 1902. Róth Simon kny. 8-r. 30 l.

— SCHÄFER (Dr. Ernst —). Beiträge zur Geschichte des spanischen Protestantismus und der Inquisition im sechszehnten Jahrhundert. Nach den Originalakten in Madrid und Simancas bearbeitet von —. I. II. III. Bd. Gütersloh, 1902. 8-r. XVI, 458 l., IV, 426 l., 4, 868 l.

— SCHEMATISMUS cleri archi-dioecesis Colocensis et Bácsiensis ad annum Christi 1903. Coloczae, (1903.) Typogr. A Jurcsó. 8-r. 178 l. — *Hozzáfüzve:* A kalocsai érsekmegye népiskoláinak és tanügygyel foglalkozó egyéneinek Évkönyve, 1903. Kalocsa, 1903. Jurcsó Antal kny. 8-r. 71 l.

— SCHÖNHERR GYULA. A Magyar Nemzeti Muzeum levéltára. A muzeum alapításának százados évfordulója alkalmából írta —. Budapest, 1902. Hornyánszky Viktor kny. Nagy 4-r. 2, 16 l. Képekkel.

— SEBESZTHA KÁROLY. A magyar nemzet története. Polgári iskolák használatára. 2-ik jav. kiadás. Budapest, 1902. Franklin-társ. kny. 8-r. 116 l. Egy honfoglaláskori térképpel. Ára 1 kor. 50 fill.

— SEBŐK ZSIGMOND. Kossuth Lajos élete. Budapest, 1902. Budapesti Hirlap kny. 8-r. 47 l.

— SOMOGYI JÓZSEF. Magyarország főispánjainak története, 1000—1903. Budapest, 1902. Kelner Ernő kny. Nagy 4-r. 8, 256 l. 53 főispán arczképével.

— SOUTHEY RÓBERT. Nelson életrajza. Az angol eredetiből fordította és jegyzetekkel ellátta *Reményi Antal.* Budapest, 1902. Hornyánszky Viktor kny. Kis 8-r. XVI, 428 l. Képekkel és térképekkel. (A m. tud. Akadémia könyvkiadó vállalata. Uj folyam. L. köt.)

— SPITZER JÓZSEF. Kossuth Lajos. Eszmék és jellemrajzok az 1848/49-iki szabadságharcz idejéből. Budapest, 1902. Spitzer Márk kny. 8-r. 15 l.

— STAUF (Ottokar —). Germanen und Griechen. 3. Auflage. Sopron, 1902. Röttig Gusztáv kny. 8-r. VIII, 437, 2 l. *(Ottokar Stauf:* Völker-Ideale, I. Bd.)

— STRAUSZ ANTAL. A veszprémi Szent László templom története. A templom fölszentelésének örömünnepére. Veszprém, 1902. Egyházmegyei kny. 8-r. 29 l.

— SZABÓ ERVIN. A budapesti kereskedelmi és iparkamara könyvtárának katalogusa, 1902. (Catalogue de la bibliothèque de la chambre de commerce et l'industrie de Budapest, 1902.) Szerkesztette —. Budapest, 1902. Pesti kny. r. t. Nagy 8-r. XXX, 2, 891 l.

— SZMIDA LAJOS. Temes vármegyei Vojtek nagyközség története. Kiadja Vojtek község közönsége. Temesvár, 1902. Csanád-egyházm. kny. Kis 8-r. 61 l. Képekkel. (Németül is.)

— SZÖGYÉNY-MARICH LÁSZLÓ (idősb) országbíró Emlékiratai. Kiadják fiai. Első kötet: 1836—1848. decz. 2. Budapest, 1903. Hornyánszky Viktor kny. 8-r. XVII, 2, 276, 2 l. Egy színes arczképpel, négy fénykép-melléklettel és I—XXV. okleveles függelékkel. Ára 10 kor.

— SZTANKÓ BÉLA. Dadai Király Pál. Budapest, 1902. Hornyánszky Viktor kny. 8-r. 16 l. (Különlenyomat a *Polgári-iskolai Közlöny* 1902 évi 9. számából.)

— TÉGLÁS GÁBOR. Ujabb adalékok Dacia felirattanához. Kolozsvár, 1902. Ajtai K. Albert kny. 8-r. 50 l. (Különlenyomat az *Erdélyi Muzeum* XIX. kötetéből.)

— TEUTSCH (Traugott —). Ein Siebenbürgisches Dichterleben. Selbstbiographie. Brassó, 1902. Gött János fia kny. 8-r. 223 l.

— TÖRTÉNETE (A pannonhalmi szent Benedek-rend —). A magyar kereszténység, királyság és benczés-rend fönnállásának kilenczszázados emlékére kiadja a pannonhalmi szent Benedek-rend. Szerkeszti *Erdélyi László* dr. pannonhalmi főiskolai tanár, rendi levéltáros. Hetedik kötet. A zalavári apátság története. Irta *Füssy Tamás*. Budapest, 1902. Stephaneum kny. 4-r. 731, 2 l. A szövegbe nyomott képekkel. Ára ?

— TRÜBNER K. Minerva. Jahrbuch der gelehrten Welt. Herausgegeben von —. Zwölfter Jahrgang, 1902—1903. Strassburg, 1903. Kis 8-r. XL, 1347 l. Egy arczképpel. Ára 12 M.

— ULLRICH (Josephus —). De vita et operibus Commodiani Gazaei. Temesvár, 1902. Uhrmann Henrik kny. 8-r. 74, 2 l.

— URKUNDEN und Regesten zur Geschichte des Benedictinerstiftes Göttweig. III. Theil. 1468—1500. Bearbeitet von P. *Adalbert Fr. Fuchs*. Wien, 1902. Carl Gerold's Sohn. 8-r. VII, 964 l. (Fontes rerum Austriacarum. Oesterreichische Geschichts-Quellen. II. Abth. LV. Bd.)

— VARGHA DAMJÁN. Kossuth lelke. Irta s a cziszt. r. székesfehérvári kath. főgymn. önképzőkörének Kossuth Lajos százados születési évfordulója alkalmával rendezett ünnepén felolvasta —. Székesfehérvár, 1902. Szammer Kálmán kny. Kis 8-r. 20 l.

— VARGHA DAMJÁN. Régi vallásos irodalmunk. Eger, 1902. Szolcsányi Gyula biz. Kis 8-r. 23 l. (Az egri cist. r. kath. főgymnasiumban tartott ismeretterjesztő előadások sorozatából.) Ára 40 fillér.

— VARJU JÁNOS. A magyar művelődés története vegyesházbeli királyaink korában, 1301—1526. Vácz, 1902. Lampel Róbert biz. Budapesten. Nagy 8-r. 61 l. Ára 1 kor.

— VAY BÉLA. Az én régi pénzem. Budapest, 1902. Franklin-társ. kny. 4-r. 246 l.

— VLAJKOVITS (Steva —). Prva nauka iz povesnice ugarske. (Első oktatás Magyarország történetében.) Zombor, 1902. Bajics Vladimir kny. 8-r. 49 l. Ára 20 fillér.

— WALTER GYULA. Karácsony a művészetben. Irta —. Esztergom, 1903. Buzárovits Gusztáv kny. Kis 8-r. 2, 32 l.

— ZÍBRT (Čeněk —). Bibliografie české historie. (A cseh történelem bibliographiája.) I. II. köt. Prága, 1900—1902. Nagy 8-r. 674 l., XI, 1216 l.

HIVATALOS ÉRTESÍTŐ.

A MAGYAR TÖRTÉNELMI TÁRSULAT

1903 évi április hó 2-án d. u. 5 órakor tartott r. vál. ülésének

Jegyzőkönyve.

Jelen voltak: Gróf Teleki Géza elnöklete alatt dr. Pauler Gyula ügyv. alelnök, dr. Angyal Dávid, Bánó József, Daniel Gábor, dr. Illéssy János, Tagányi Károly, dr. Váczy János, dr. Vécsey Tamás vál. tagok, Nagy Gyula titkár, Barabás Samu jegyző.

Elnök az ülést szokatlanúl díszes közönség jelenlétében megnyitja s jegyzőkönyv-hitelesítőkűl Bánó József és Daniel Gábor vál. tagokat kéri fel.

32. Bánó József vál. tag néhai *Berzeviczy Edmund* érdemes tagtársunk emlékét igaz baráti szeretettől áthatott beszéddel ünnepelte meg.

A zugó tapssal jutalmazott emlékbeszéd köszönettel fogadtatik s a *Századok*-ban ki fog adatni.

33. Titkár bejelenti az új tagajánlásokat, mely szerint *ajánltatnak alapító tagokúl 200—200 koronával:* Born Frigyes báró Budapesten. Hartenstein Zsigmond kir. tanácsos Budapesten (mindkettőt aj. Polyák Béla), és az eddigi évd. r. tag Reviczky József Puszta-Bagoson; *évd. r. tagokúl 1903-tól:* dr. Bunea Ágoston érseki kanonok Balázsfalván, Görög Ferencz tanárjelölt Kolozsvárt (mindkettőt aj. Barthos Indár), Laczay Endre ipar- és népbanki vezérigazgató Aradon (aj. Kristyóry János), Jószási Purgly György földbirtokos Sövényházán (aj. ifj. Kammerer Ferenczné), dr. Vértesy Dezső főgymn. tanár Budapesten (aj. Vértesy Jenő), a VI. ker. polg. leányiskola tanártestülete Budapesten (aj. a pénztárnok), a VII. ker. polg. iskola igazgatósága Budapesten (aj. a titkár).

Megválasztatnak.

34. Előterjeszti a pénztárnok 1903 évi márczius havi kimutatását, mely szerint:

összes bevétel volt ... ... 11,362 kor. 08 fill.
» kiadás » ... ... 8,324 » 99 »
maradvány ... ... 3,037 kor. 09 fill.
Ehez adva a P. H. E. Takarékpénztárnál
folyó számlán levő ... ... 7,637 kor. 08 fill.
követelést, 1903. márczius 31-én összesen ... 10,674 kor. 17 fill.
készpénz állott a társulat rendelkezésére. Ebből azonban a mult márczius havi értékpapír-vásárlásból fenmaradt 55 kor. 58 fill. és a Reviczky József által befizetett 200 kor. alapítvány, összesen 255 kor. 58 fill. tőkésítendő volna.

A kimutatás tudomásúl vétetvén, a jegyzőkönyvhöz csatoltatik; a 255 kor. 58 fill. összegből 200 koronán a társulat alaptőkéje gyarapítására P. H. E. Takarékpénztári 4%-os községi kölcsönkötvény vásárlását elhatározza a választmány, utasítván a pénztárnokot, hogy a fenmaradó 55 kor. 58 fillért további intézkedésig tartsa nyilván.

35. Jelenti, hogy a P. H. E. Takarékpénztár 10,061/1903. sz. értesítése szerint 400 kor. a f. évi 26 jk. p. értelmében tőkésíttetett.

Tudomásúl szolgál.

36. Olvastatik a P. H. E. Takarékpénztár 6150/1903. és az Első magyar. ált. biztosító-társaság 1756/1903. sz. értesítése, mely szerint a takarékpénztárnak f. évi febr. 1-én, a biztosítótársaságnak pedig márczius 14-én tartott idei rendes közgyűlése a társulatot czéljainak előmozdítására 200—200 kor. adományban részesítette.

Köszönettel tudomásúl vétetik.

37. Titkár előadja, miszerint a temesvár-józsefvárosi polg. olvasó-egylet 1903. márczius 16-án kelt beadványában a saját könyvtára, a soproni kir. ügyészség pedig 122/1903. sz. megkeresésében az ottani fogházban berendezett rabkönyvtár gyarapítására a társulat kiadványaiból könyveket kérnek.

Titkár felhatalmaztatik, hogy II. Rákóczi György életrajzát, a Káldy-féle felolvasásokat, Szent István emlékezetét s Wekerle László munkáit a nevezett olvasó-egylet és rabkönyvtár számára egy-egy példányban megküldhesse.

Több tárgy nem lévén, elnök az ülést berekeszti.

Kelt mint fent.

Gróf Teleki Géza s. k.
elnök.

Barabás Samu s. k.
jegyző.

Hitelesítjük: *Bánó József* s. k.
vál. tag.

Daniel Gábor s. k.
vál. tag.

ROGERIUS MESTER
SIRALMAS ÉNEKE A TATÁRJÁRÁSRÓL.

— MÁSODIK ÉS BEFEJEZŐ KÖZLEMÉNY. —

II.

Rogerius művét eredeti kéziratban nem ismerjük; a kézirat vagy lappang még valahol, vagy elveszett. Hogy magát a művet ismerjük, azt már a könyvnyomtatás föltalálásának köszönhetjük.

Nyomtatásban 1488-ban jelent meg először, mint Thuróczi krónikájának függeléke. Hogy honnan vette kiadója a kéziratot: valami magyar vagy olasz levéltárban akadt-e rá? nem tudjuk. Meglehet, hogy a vatikáni levéltárban találta meg, mert mint alább kimutatom, Rogerius mester Pecorari Jakab praenestei püspöknek küldte meg munkáját s lehet, hogy Jakab halála után a hagyatékában talált diplomácziai iratokkal s más egyebekkel ez a kézirat is a Vatikán kézirattárába került.

Thuróczinak mind brünni, mind augsburgi kiadása közli Rogerius művét, de mint alábbi összehasonlításomból kitűnik, meglehetős sok eltéréssel. Harmadfél század mulva Thuróczi krónikájával együtt újra lenyomatta Schwandtner: *Scriptores rerum Hungaricarum* (Bécs, 1746. Tom. I. — Nagyszombat, 1765. Tom. I. — Bécs, 1766. Tom. I.); ismét majdnem egy század mulva kiadta Endlicher: *Rerum Hungaricarum Monumenta Arpadiana* (S. Gallen, 1849. 255. és köv. ll.); végre legújabban kiadta M. Florianus: *Historiae Hungaricae Fontes Domestici* című művében. (Budapest, 1885. IV. köt.)

Valamennyi újabb kiadó a Thuróczi krónikájában közölt szöveget adja, de csak nagyon relativ pontossággal. Még leghűbbnek mondható Florianus kiadása, de ennek is gyökeres hibája, hogy nemcsak egyes szavakat, hanem sok helyt egész mondatokat kifelejtett. Schwandtnernél nem hiányzik annyi,

de ő, úgy látszik, szövegjavításokat csinált, csakhogy nem forráskritikai, hanem latin nyelvészeti szempontból, a Thuróczi-krónika indicativusait, *quod*-jait, hűségesen conjunctivusokkal, illetőleg *ut*-okkal helyettesítve. Endlicher, úgy látszik, nem a Thuróczi-krónika szövegét használta, hanem egyszerűen lemásolta Schwandtner szövegét. Legalább kiadása, alig egy-két helyet kivéve, teljesen megegyezik Schwandtner szövegével. Endlichernek épen azért adtam előnyt az idézésben Schwandtnerrel szemben, mert kisebb volumenje miatt könnyebben kezelhetik azok, kik adataimat ellenőrizni akarják.

Vegyük most már magát a művet közelebbi vizsgálódás alá.

Megértésére első sorban fontos teljes taglalása. Rogerius meglehetősen világos terv szerint dolgozott, a mi munkáját könnyen áttekinthetővé teszi. Itt közlöm az egész mű synopsisát, természetesen nem úgy értve a dolgot, mintha Rogerius épen ezen terv szerint dolgozott volna, hanem meg akarom mutatni, hogy a jó írásműnek egyik főkellékét, a rendezettséget, megtalálhatjuk benne. Ez tehát a *Siralmas ének* synopsisa:

ELŐLJÁRÓ BESZÉD.

I. *Magyarország belállapota a tatár betörés előtt.* (I—XII. ff.)

A) A király és törekvései. (I—II. ff.)
1. A király főszándéka a keresztény vallás terjesztése. (I. f.)
2. Ép ezért szívesen meghallgatja a befogadást kérő Kötöny királynak és kunjainak kérését. A kunok bejönnek az országba. (II. f.)

B) A király és az ország között gyűlölködés tör ki. (III—XII. ff.)
1. A király ellen felhozott vádak. (III—VII. ff.)
   a) Tűri, hogy a kunok szabadon garázdálkodjanak az országban. (III. f.)
   b) Szigorú büntetéssel sujtotta s megalázta az urakat. (IV. f.)
   c) Nemcsak új adományt nem ad, de a régit is visszavonja. (V. f.)
   d) Nem ad szóbeli kihallgatást, de a kanczellárok önkényének szolgáltatja ki a magyarokat az írásbeli kérvények által. (VI. f.)
   e) A kunokat a magyarok megalázására hozta be és mindenben föléje helyezi a magyaroknak. (VII. f.)
2. A király ellen hozott vádak czáfolása. (VIII—XII. ff.)
   a) A király intézkedett, hogy a kunok ezentúl ne garázdálkodhassanak. (VIII. f.)

b) Mikor némely urat megbüntetett, megérdemlett büntetésüket mérte rájok, s ha az urak büszkeségét megtörte, csak királyi tekintélyét védte. (IX. f.)

c) A király visszavonta ugyan az adományokat, mert a királyi javak eltékozlása folytán megcsökkent a korona hatalma, de azért a hű szolgálatokat ő is megjutalmazta. (X. f.)

d) A király el lévén foglalva sok fontos ügygyel, a kérelmezők könnyebbsége végett bízta a kevésbbé fontos és az egyszerűbb ügyek elintézését kanczellárjaira. (XI. f.)

e) Nem más czélból hozta be a király a kunokat, mint a keresztény vallás terjesztésére és az ország hadi erejének növelésére. Azért tiszteli meg jobban a kunokat, mert ezek az ország vendégei, az ő pártfogoltjai, és mert máskülönben nem maradnának meg az országban. (XII. f.)

KÖZBESZÓLÁS. (XIII. f.)

II. *A tatárok betörése.* (XIV—XXXIII. ff.)

A) A sajóparti ütközet előtti események. (XIV—XXVII. ff.)

1. Híre jön a tatárok közeledtének. (XIV—XV. ff.)

a) A magyarok közül némelyek ezt vak lármának tartják, mások a királyt vádolják, mert azt hiszik, hogy a kunoknak — a király kegyeltjeinek — szövetségesei fenyegetik az országot. (XIV. f.)

b) A király a vereczkei szoros őrzésére elküldi a nádort. (XIV. f.) Fölmegy Budára és országtanácsot tart a tatárok ellen. Kötönyt és főembereit, mint gyanusakat, őrizet alá veszik. (XV. f.)

2. A tatárok elfoglalják a vereczkei szorost. (XVI. f.)

a) Előbb a nádor hírnöke, majd maga a nádor hozza hírül a királynak, hogy a tatárok elfoglalták a vereczkei szorost.

b) A király szétküldi a tanácskozó főpapokat és főurakat, hogy gyüjtsék össze csapataikat és jöjjenek a királyi sereghez; családját biztonságba helyezi az osztrák végeken; segítségül hívja az osztrák herczeget; összehívja a kunokat s átkel Pestre, bevárandó a sereg összegyülekezését.

3. A tatár sereg. (XVII—XX. ff.)

a) A vezérek nevei. (XVII—XIX. ff.)

b) Utjok iránya Orosz- és Kunországok elpusztítása után. (XX. f.)

α) Batu khán a vereczkei szoroson át.
β) Peta (Orda) Lengyelországon, Szilézián és Morvaországon keresztül.
γ) Kádán Erdély felől a borgói szoroson átkelvén, Radnát elfoglalja s a szászok ispánjának vezetése mellett jön Magyarországra.
δ) Bochetor (Büdzsik) a törcsvári szoroson át tör be a Barczaságba.

4. Batu khán Pest alatt. (XXI—XXIII. ff.)
   a) A tatár sereg félnapi járó földre érkezik Pesthez és gyujtogatja a környéket. (XXI. f.)
   b) Portyázói a város falai alatt mutogatják magokat és ingerlik a magyarokat. (XXI. f.)
   c) Ugron kalocsai érsek a király parancsa ellenére megtámadja őket, de ingoványos helyre kerülvén, csak kevesed magával menekül meg. (XXI. f.)
   d) A tatárok elpusztítják Vácz városát. (XXII. f.)
   e) Frigyes osztrák herczeg megtámadja a portyázó tatárokat. Egyet levág, egy másikat foglyúl ejt. (XXIII. f.)
5. Kötöny megöletése és ennek következményei. (XXIV—XXVI. ff.)
   a) A nép Kötönyt a tatárokkal való szövetséggel vádolja és halálát követeli. (XXIV. f.)
   b) Béla király Kötönyt magához hivatja, de ez nem mer jönni, félvén a nép dühétől. (XXIV. f.)
   c) A magyarok és németek megtámadják és megölik Kötönyt övéivel együtt. (XXIV. f.)
   d) A király kiindúl a tatárok ellen. (XXV. f.)
   e) Kötöny megöletésének hírére a magyar nép mindenütt megtámadja a kunokat. (XXV. f.)
   f) A kunok összegyülekeznek és pusztítani kezdik az országot. (XXVI. f.)
      α) Szétverik a csanádi püspökkel Bölcsczel, és Barczfia Miklóssal észak felé vonuló népet.
      β) Átkelnek a Dunán s a Dráva és Száva között pusztítanak.
      γ) Megrakodva zsákmánynyal, Bulgáriába vonulnak.
6. Benedek váradi püspök dandárának elpusztulása. (XXVII. f.)
   a) A püspök a helyett, hogy a királyi sereghez csatlakoznék, üzőbe veszi azt a tatár csapatot, mely Eger városát elfoglalta és kirabolta.
   b) A tatárok lovakra kötözött vázakat küldenek az üldöző magyar dandár ellen.
   c) A magyarok megfutnak s az üldöző tatárok legnagyobbrészt levágják őket.

B) A sajóparti ütközet. (XXVIII—XXX. ff.)
1. A tatárok az előrehaladó királyi sereg elől lassan hátrálnak. (XXVIII. f.)

2. A magyarok és tatárok a Sajó két partján tábort ütnek. (XXVIII. f.)
3. A magyarok még mindig nem hisznek komoly veszélyben s nem törődnek semmivel. (XXVIII. f.)
4. A tatárok hajnalban gázlót találván, körűlveszik a magyar tábort és nyilzáporral árasztják el. (XXVIII. f.)
5. A magyar sereg fejét veszti a hirtelen támadás miatt. (XXVIII. f.)
   a) A csapatok nem tudnak elrendezkedni.
   b) Csak lankadtan küzdenek.
   c) Sokan egyáltalában nem akarnak harczolni.
6. Kálmán herczeg a tábor egyik oldalán erősen harczol övéivel, de nem segítik. (XXVIII. f.)
7. A tatárok egérutat nyitnak a menekülőknek. (XXVIII—XXIX. ff.)
   a) Menekűl a sereg nagy része. (XXVIII. f.)
   b) Menekűl, föl nem ismerve az ellenségtől, a király. (XXVIII. f.)
   c) Menekűl Kálmán herczeg Pest felé. (XXVIII. f.)
      α) A pestiek fölkérik, hogy várjon, míg ők is fölkészülhetnek.
      β) Kálmán nem vár, átkel a Dunán és elmenekűl Segesdre.
      γ) A pestieket készülődésük közben megtámadják a tatárok, a várost elfoglalják s a polgárokat leölik.
   d) Menekűl Bertalan pécsi püspök, és mert futás közben László ispán hadaival találkozik, megmenekűl az üldöző tatárok elől. (XXIX. f.)
8. Az ütközet áldozatai. (XXX. f.)
   a) Az ütközetben elesett nevezetesebb egyházi férfiak.
   b) Hogyan pusztította el a négy elem az elesettek hulláit.
   c) Az elesettek lovainak és drágaságainak sorsa.

C) A sajóparti ütközet utáni események. (XXXI—XXXIII. ff.)

1. A győztes tatár sereg intézkedései. (XXXI. f.)
   a) Szétosztják a zsákmányt.
   b) Felosztják maguk között Magyarországot, kijelölve a még távollevők részeit.
   c) Az elnéptelenedett falvakba visszacsalják a népet.
      α) Az elesett kanczellárnál megtalálják a királyi pecsétet.
      β) Fogoly papokkal a király nevében levelet íratnak a néphez, hogy térjen vissza lakóhelyeire.
      γ) A nép hisz és engedelmeskedik a levélnek.
2. Frigyes herczeg és a magyarok. (XXXII—XXXIII. ff.)
   a) Frigyes és Béla király. (XXXII. f.)
      α) A király az északi részeken menekűl.
      β) Frigyes a Morva folyónál elébe megy és meghívja várába a királyt.

γ) Béla elfogadja a meghívást, de Frigyes hitszegően visszakövetel rajta bizonyos pénzösszeget, melyet valamikor ő fizetett Bélának.
δ) Béla készpénzét s arany és ezüst edényeit átadja Frigyesnek, s mivel ennek ez még nem volt elég, leköt három vármegyét is.
ε) Frigyes birtokába veszi a három megyét.
ζ) IV. Béla nejével Segesdre siet s István váczi püspököt elküldi a pápához és a német császárhoz, hogy segélyt kérjen.

b) Frigyes gonoszsága a magyar menekülőkkel szemben. (XXXIII. f.)

α) Frigyes csapatai berontanak Magyarországba s a Dunántúlt pusztítják és Győr városát elfoglalják.
β) A dunántúli magyarok megtámadják a németeket Győrben, a várost visszafoglalják s a várat védőivel együtt fölégetik.
γ) Frigyes e miatt megharagudván, a hozzá menekült magyarországiakat hitszegően kifosztja és megrabolja.

III. *Várad pusztulása. Az író élményei.* (XXXIV—XXXVI. ff.)

1. Kádán a szászok ispánjának Arischaldnak vezetése alatt Várad alá érkezik, a várost elfoglalja, és a kiket elfoghat, azokat legyilkolja. (XXXIV. f.)
2. Az író nem menekül be a várba, de elrejtőzik inkább az erdőben. (XXXIV. f.)
3. A tatárok elfoglalják a várat is. (XXXIV. f.)
   a) A város elfoglalása után visszavonulnak.
   b) A várbeliek elbizakodva, visszatérnek a városba lakni.
   c) A tatárok rajtok ütnek, leölik őket, a várat megostromolják, beveszik, a várbelieket legyilkolják, az egyházakat, templomokat megfertőztetik.
   d) A tatárok szinleg eltávoznak, majd hirtelen visszatérve, leölik azokat is, kik visszalopózkodtak az erdőből.
4. Az író az erdőn keresztül előbb Tamáshidára, majd a Körös-szigetre menekül. (XXXIV. f.)
   a) A szigetről, mikor a tatárok közeledtét hallja, megszökik, és éjjel Csanád felé menekül.
   b) Csanádot már elpusztították a tatárok, az író tehát kénytelen visszamenekülni a szigetre.
   c) Ezalatt a szigeten maradt szolgái minden pénzével és ruháival megszöktek.
   d) Mikor az író meghallja, hogy a szomszédos Tamáshidát már elfoglalták a tatárok, ismét megszökik a szigetről, de ezúttal az erdőbe.
   e) A tatárok a következő nap hajnalán csakugyan elfoglalják a szigetet s leölik a népet.

5. Az író az erdőben tengeti életét a legnagyobb nyomorban. (XXXIV. f.)
6. Az író a tatárok között. (XXXV—XXXVI. ff.)
   a) A tatárok visszacsalják lakóhelyeikre az erdőben lappangó embereket. (XXXV. f.)
      α) Ezek visszajönnek és
      β) a tatárok igazgatása alatt élnek.
   b) Az író tapasztalatai erről az életről. (XXXV. f.)
      α) Eljár a khánok gyűléseire.
      β) Mikor megsejti, hogy a népek életére törnek, fölvéteti magát a seregbe poggyászőrzőnek.
      γ) A tatárok leölik a lakosságot.
   c) Az író, hogy megmentse életét, egy renegát magyar szolgájává szegődik. (XXXVI. f.)

IV. *A tatárok tovább pusztítják egész Magyarországot.* (XXXVII—XL. ff.)

A) A tatárok pusztítása a Duna balpartján. (XXXVII. f.)
   1. Elfoglalják és kirabolják Pereget (Kaszapert), s a lakosokat rettenetes kegyetlenkedéssel legyilkolják.
   2. Ugyanezt teszik az egresi monostorral.
   3. Végigpusztítanak mindent a Duna vonaláig.

B) A tatárok pusztítása a Duna jobbpartján. (XXXVIII—XL. ff.)
   1. A dunai átkelés. (XXXVIII. f.)
      a) A Duna beáll.
      b) A tatárok csellel próbálják ki, vajjon elég erős-e a jég.
      c) Nagy tömegben átkelnek a folyón.
   2. Kádán a király után siet. (XXXVIII. f.)
      a) A király a tengermellékre menekül.
      b) Kádán odáig üldözi.
      c) Kádán belátván, hogy a királyt el nem foghatja, Bosznián és Ráczországon keresztül Bulgáriába megy.
   3. Esztergom ostroma. (XXXIX—XL. ff.)
      a) A tatár sereg egy része Esztergom alá megy. (XXXIX. f.)
      b) A városi lakosság megerősíti a várost. (XXXIX. f.)
      c) A tatárok harmincz géppel lerontják az erődítéseket és elfoglalják a várost. (XXXIX. f.)
         α) A polgárok fölégetik a faházakat, jószágaikat részben elpusztítják, részben elrejtik és elvonulnak kőházaikba.
         β) A tatárok a várost kerítéssel veszik körül, s a kőházakat elfoglalván, mindenkit, ki kezükbe kerül, legyilkolnak.
         γ) Sok előkelő hölgy, élete megmentése végett megkéri a tatár khánt, hogy fogadja őket szolgálatába, de a khán ezeket is megöleti. (XL. f.)

d) A vár maga sikeresen ellentáll az ostromnak. (XL. f.)

4. Székesfehérvár alá mennek, de a mocsarak miatt, melyek a várost körűlveszik, nem férhetnek a városhoz. (XL. f.)
5. Pannonhalmát veszik ostrom alá. (XL. f.)
   a) Az apát erősen védi magát.
   b) Az ostromló tatárokat visszahívják.

V. *A tatárok visszavonulása.* (XL. f.)

1. A tatár fővezérek kiadják a parancsot a visszavonulásra.
   a) A sereg visszavonulás közben fölkutat minden rejtekhelyet.
   b) Erdélybe érnek.
      α) Itt távollétük alatt sok nép gyűlt össze s várakat építettek ellenök.
      β) A tatárok majdnem minden várat elfoglalnak és az egész vidéket elpusztítják.
2. A tatár sereg elhagyja Magyarországot és Kunországba megy.

VI. *Az író menekülése és viszontagságai.* (XL. f.)

1. Az író megszökik a tatároktól.
   a) Az író észreveszi, hogy a tatárok le akarják gyilkolni foglyaikat, mihelyt Magyarországból kiértek.
   b) Egyetlen megmaradt szolgájával letér az országútról és elszalad az erdőbe.
2. Az író viszontagságai az erdőben.
   a) Az író elbuvik egy patak medrében; szolgája tőle távolabb szintén elrejtőzik.
      α) Két napig feküsznek így étlen-szomjan.
      β) Az éhség kényszeríti őket, hogy előjőjjenek rejtekükből.
   b) Az erdőben egy menekülővel találkoznak, kitől eleinte megijednek, de a kivel azután együtt bolyonganak tovább.
   c) Az éhségtől és halálfélelemtől szinte megvakulnak.
3. Az író az egykor lakott vidékre ér.
   a) Kiérnek az erdő szélére és látják a teljesen elpusztított vidéket.
   b) Torony irányában haladnak előre nagy fáradsággal nyolcz napig.
   c) Nyolczad napra elérkeznek Gyulafehérvárra, de itt is csak romokat és a pusztulás nyomait találják.
4. Az író a menedékkön.
   a) Gyulafehérvárról Fráta nevű faluba mennek (Magyar-Fráta), mely az erdő szélén van.

b) Ettől nem messze az erdőn alúl egy magas sziklán megtalálják a *menedékkövet.*

α) Itt a környékbeli nép nagy sokasága tartózkodik.

β) Az írót és társait szívesen fogadják és megvendégelik.

c) Az író egy hónapig tartózkodik itt, s csak akkor távozik, mikor megtudja, hogy a tatár veszedelem már elmult és Béla király nagy sereggel visszajött az országba.

ZÁRÓBESZÉD.

Mindebből kitűnik, hogy a mű beosztása meglehetős világos és logikus. A kidolgozás is nagyon jó. Világos ez is, kivéve nehány helyet. Igy a XXVIII-ik fejezet eleje, hol a magyarok előnyomulásáról szól, sőt maga a sajóparti ütközet leírása sem szabatosak. Az elsőt a sok névmásos mondat teszi érthetetlenné, úgy hogy az ember nem tudja, mit akar az író mondani: a magyarok értek-e előbb a hídhoz vagy a tatárok? a magyarokra vonatkozik-e az a mondat, hogy átkeltek a hídon és őrséget állítottak védelmeül, vagy a tatárokra? kik nem hitték, hogy át lehessen kelni a folyón másképp mint a hídon, a magyarok-e vagy a tatárok? A sajóparti ütközet leírásában is gyönge az író. Először is meglehetős felületes, nemcsak, hogy nem mond el részleteket, de még csak nem is fejtegeti bővebben az eseményeket, mint akárhányszor másutt. Az egész, a mit sok szóval elmond a sajóparti ütközetről, összefoglalható e pár szóban: A magyarok a tatárok váratlan támadása és sűrü nyílzápora miatt elvesztették egészen az eszüket és azt sem tudták, mihez fogjanak; csak Kálmán herczeg harczolt embereivel, a többi igyekezett futással menekülni. Ez az egész, ha jól megnézzük, a mit Rogerius a sajóparti csatáról mond, s hogy csak ennyit beszél el, annak bizonyára az az oka, hogy maga sem tudott még többet a csata lefolyásáról. O nem volt szemtanu, talán nem talált megbízható embert, ki neki az ütközetet bővebben ecsetelhette volna. Talán erre czéloz, mikor azt mondja, hogy »oly nagy pusztítás történt és annyi ezer ember esett el . . . hogy azt sem megbecsülni, sem a hírmondóknak egykönnyen hitelt adni a nagy veszteség miatt nem lehet.« [1]) Rogerius maga is érezhette e gyenge oldalát; legalább az elesettek leírása, a négy elem részvétele a pusztításban — terjengős, erőltetett, itt-ott ízléstelen leírás — olyan színben tünnek föl, mintha ezekkel az író az ütközet leírásának hiányait akarta volna pótolni, feledtetni.

Ugyancsak nem világosak Rogerius tatár fogságba való

[1]) XXX. fej.

jutásának körülményei. Műve czéljánál fogva egyenest meg kellett volna írnia Rogeriusnak, miképen került a tatárok közé. Elbeszéli, hogy az erdőben lappangott, hogy a tatárok az erdőbe olyan üzeneteket küldtek, hogy a ki bizonyos határidőn belül vissza akar térni régi otthonába, annak ők szabad menetelt engednek;[1]) de hogy ő is ezen üzenet s igéret folytán tért-e vissza emberlakta helyre az erdőből, azt nem mondja. Minden átmenet nélkül egyszer csak azt látjuk, hogy a tatárok között van.[2]) És ezért azt hinné az ember, hogy ő is csak ezen üzenetek folytán hagyta el az erdőt. Csakhogy fentebb, mikor elmondja a hamisított királyi levelek történetét,[3]) hozzáteszi: »Ez volt az a levél . . . mely engemet és egész Magyarországot megrontotta. Mert annyira megbíztunk ennek a levélnek hitelében, hogy . . . nem is hihettük az ellenkezőt.« Rogerius itt egyenest arra utal, hogy ő a levelek következtében tért vissza bujdosásából és került a tatárok közé. Mi igaz a két eset közül? Leghelyesebb okoskodásnak azt tartom, hogy a két esemény, a hamisított királyi levelek és a tatárok üzenete, chronologice igen közel esik egymáshoz. Rogerius nem sokkal a sajói csata után juthatott a tatárok közé, mert mint életrajzában láttuk, körülbelül majd egy évig volt közöttük. A föld népének is, mely a tatárok üzenete folytán visszatért otthonába, szintén ez időben kellett visszatérnie, mert ekkor már eljött az ideje a mezei munkának. már pedig a tatárok főkép ennek elvégzésére csalták vissza a népet. Valószínű tehát, hogy Rogerius és a többi bujdosók körülbelül egy időben értesültek a visszatérést parancsoló hamisítványról és a tatárok azon igéretéről, hogy kiki bántódás nélkül hazatérhet. Igy azután úgy a hogy, ki volna egyenlítve a látszólagos ellenmondás.

Sőt tovább mehetünk. Nem tartozik ugyan szorosan ide, de már itt megemlíthetjük, hogy Rogerius valószínüleg el is mondta, ha röviden is, miképen került a tatárok közé. de ez a hely kimaradt az első ismert recensióból. Alább lesz alkalmam kimutatni, hogy sok tekintetben milyen megrontott a *Siralmas ének* szövege, itt csak annak megemlítésére szorítkozom, hogy a XXXV-ik fejezetet hiányosnak tartom. Ime a szöveg idevágó része: . . . »ad tres dietas terra facta est populosa et quaelibet villa elegit sibi regem de Tartaris. quem optavit. Quo facto, cum essent tempora messium, fruges unanimiter collegerunt et eas ac stramina et foenum et alia

[1]) XXXV. fej.
[2]) U. o. Stabant nobiscum . . . stb.
[3]) XXXI. fej.

ad horrea congregabant. Stabant nobiscum Tartari et Comani simul. Videbant quamplurimi et laetabantur« stb. Ha kritikus szemmel nézzük ezt a helyet, lehetetlen, hogy föl ne tünjék, milyen — mondhatnám kézzelfogható — zökkenés van a »horrea congregabant« végű és a »stabant nobiscum« kezdetű mondatok között. Szinte érzi az ember, hogy itt valami hiányzik, hogy innen valami kimaradt. Már stilistikailag is föltünő, hogy Rogerius, ki még ott is hol bizvást elhagyhatná, egy-egy *quidem* vagy *igitur* kötőszóval kapcsolja egymáshoz mondatait, itt semmi kapcsolatot sem használ. Azután értelmileg is hiányzik itt valami. Hogy ugrik át az aratókról — kik közé nem számítja, de nem is számíthatja magát — egyenest, minden összefüggés nélkül a maga és a vele egy sorban levők személyére? Hogy Rogeriusról is azt kelljen itt mondanunk: *Nonnunquam et bonus dormitat Homerus!* azt mégsem merném állítani, hanem inkább tekintettel arra, a mi tény, hogy szövegünk igen megrontott szöveg, tekintettel továbbá arra, hogy Rogeriusnak műve czéljánál fogva valahol okvetetlenül meg kellett mondania, mikor és hogyan került a tatárok közé, s tekintettel végül arra, hogy ennek elmondására ez a leglogikusabb hely, azt merem állítani, hogy ezen említett helyen tényleg kimaradt valami és hogy ez nem más, mint annak elmondása, mikép jutott az író a tatárok közé.

Különben is ez a XXXV-ik fejezet másképen is gyanus. Föntebb azt mondja az író, hogy minden falu választott magának *királyt*, és pedig azt, a ki neki tetszett. Valamivel alább szintén erős zökkenéssel ezt mondja: »khánokat azaz parancsnokokat rendeltek azoknak (t. i. a népnek), kik igazságot szolgáltassanak« . . . stb. Rogerius terminologiája szerint a *rex* (király) ugyanazt jelenti, a mit a *khán*. Királyoknak nevezi az összes khánokat, kiket névleg fölemlít,[1]) királynak nevezi Peta (Orda), Kádán, Bochetor (Büdzsik) khánokat.[2]) Tehát egyszer azt mondja, hogy a khánokat a föld népe maga választotta, máskor — jóformán közvetlen ezután — azt mondaná, hogy a khánokat úgy rendelték nekik. Ezt a határozott ellenmondást is csak úgy magyarázhatjuk meg, hogy itt valami kimaradt, a mi akár helyrajzi, akár chronologiai szempontból az egész fejezet értelmét lényegesen módosítaná.

Azt sem tudom fölfogni, hogy mondhatná Rogerius, hogy »pacem habebamus et fora, iustaque unicuique iustitia servabatur« kevéssel azután, hogy ezt írja: . . . »in conspectu patris

[1]) XIX. fej.
[2]) XX. fej.

vel mariti uxor vel filia stuprabatur.« Józan észszel ilyen állapotokat *békés* és *rendezett* viszonyoknak nevezni nem lehet! Ezeknek alapján alig tévedek, ha azt állítom, hogy belső valószínűség szerint ez az egész fejezet csonka és megrontott szövegű.

Ez természetesen mindaddig csak föltevés marad, míg valami szerencsés véletlen folytán valaki az eredeti kéziratot föl nem találja. Mert ha valami hiba történt — mint a hogy a mondottak alapján föltehetjük — úgy a hibát vagy a másoló követte el, ki a nyomda számára leírta az eredetit, vagy már az eredetinek első recensense, a ki valószínűleg a szövegben előforduló számos interpolatiót is csinálta.[1])

Hogy szövegünkben egyáltalában interpolatió van, az annyira kézzelfogható tény, hogy bővebb bizonyításra nem is szorúl. A mű végén ezt olvassuk: . . . »*Béla király a rhodusi keresztes lovagoktól és a Frangepáni uraktól nagy hadsereggel föl nem segítve*« . . . stb.[2]) Az ispotályosok vagy johanniták, kiket itt *rhodusi* lovagoknak neveznek, csak 1308-ban foglalták el Rhodus szigetét; a vegliai grófok pedig, kik itt *Frangepáni* néven említtetnek, csak a XV. században jutottak arra a gondolatra, hogy családjukat összeköttetésbe hozzák a római Frangepánokkal.

Már ez az interpolatió is fölhívja figyelmünket a szöveg megbírálására. Csakhogy e tekintetben igen nagy nehézségekkel kell küzdenünk. Kéziratot, mint már sokszor említettem, nem ismerünk. A legelső ismert recensió nyomtatásban jelent meg, mint szintén említém, Thuróczi krónikájának brünni és augsburgi kiadásában. A két kiadás majdnem egyidejű. A brünni 1488 márcz. 20-án, az augsburgi ugyanazon év jun. 3-án jelent meg; mégis igen sok helyütt elütnek szövegeik egymástól, mint az alábbi példák mutatják.

BRÜNNI KIADÁS.	AUGSBURGI KIADÁS.
A IV. fejezetben:	
Baronum quoque praesumptuosam audaciam reprimendo *praecipiens.*	Baronum quoque praesumtuosam audaciam reprimendo *praecepit.*
A X. fejezetben:	
Hos reges bene meritis conferebant et *aufferebatur.*	Hos reges bene meritis conferebant et *aufferebant.*

[1]) Nem nagyfontosságú ugyan, de jellemző a szöveg csonkaságára és hiányosságára, Jakab nyitrai püspök nevének kimaradása a XXX-ik fejezetből.

[2]) XL. fej.

A XIV. fejezetben:

Quod comani societatem *contraxerunt.*	Quod comani societatem *contraxerint.*
Et sic facilius illi portam *poterant* obtinere et ita . . . aliquam partem Hungariae *poterant* devastare.	Et sic facilius illi portam *poterint* obtinere et ita . . . aliquam partem Hungariae *poterint* devastare.

A XX. fejezetben:

Cum *quidem* victualia dictorum regnorum . . .	Cum *quidam* victualia dictorum regnorum . . .

A XXIV. fejezetben:

. . . cui esset potentia ipsum ad eundem *ducem* ducere.	. . . cui esset potentia ipsum ad eundem ducere.

A XXVI. fejezetben:

. . . festinantes accederent, obviantes *Comanis* inceperunt pugnam durissimam . . .	. . . festinantes accederent, obviantes *Comanos* inceperunt pugnam durissimam . . .

A XXXII. fejezetben:

. . . et tam *longum* fuerat *iter suum.*	. . . et tam *longo* fuerat *itinere fatigatus.*

A XL. fejezetben:

Porrum, *portulacae,* cepae et alea, quae in rusticorum remanserant hortis . . . ceteri malva *cicardis* et *cicutarum* radicibus utebantur . . .	Porrum, cepae et *allia,* quae in hortis rusticorum remanserant . . . ceteri malva et *citurarum* radicibus utebantur . . . .
absque tecto et *operimento,* quo nostra tegeremus capita non habentes.	absque tecto et *operimentum,* quo nostra tegeremus capita non habentes.

Ezekből a példákból is látjuk, hogy az első ismert recensiót nem valami gondos, kritikus kéz készítette; az eltérések mutatják, hogy a kéziratot nem olvasta jól a recensens, hogy a nyomtatott szöveg nem megbízható.

E miatt is okvetetlenül szükséges a beható kritika. De mivel kritikánkban nem támaszkodhatunk az archetyponra, de még valami apotyponra sem, nélkülöznünk kell a leghatalmasabb kritériumot és egyedül stilistikai és tartalmi, egyszóval belső kritériumokra kell szorítkoznunk. És ezek nem mindig oly

határozottak, világosak, mint a már említett interpolatiónál. Innen a nagy nehézség. Azonkívül, ha valahol, úgy itt lép teljesen előtérbe a kritikus subjectivismusa. A mi az egyik kritikus szerint semmiesetre sem egyezik meg az író általános modorával, fölfogásával, azt más kritikus könnyen különös sajátságnak, változatosságnak stb. tarthatja. Mindamellett kötelességemnek tartom ráutalni azokra a helyekre, melyeket interpolatióknak tartok.

Igy interpolatiónak tartom a XII-ik fejezet végső mondatát: »Auditis autem hinc inde propositis, scriptor finem huius negotii non imponit. Lector si valeat, causam terminet. iustitia mediante!«

Okaim a következők: 1. Az író eddig, mikor önmagáról szólt, mindig *első személyben* beszélt. Igy az egész előljáró beszédben, azután a IV-ik fejezet kezdő mondatában: »Licet digressionem faciam ... revertar quantocius« ... Közvetlenül a *maga nevében* szól később is; igy a XX-ik fejezetben: »Revertar igitur ad regem Hungariae« ... stb. A XXIV-ik fejezetben: »Nolo quidem ego ... diffinire« ... stb. A XXXI-ik fejezetben: »Sed quia processum regis dimisimus inconcussum. revertamur ad progressum suum« ... stb. A XXXIII-ik fejezetben: »Sed his expeditis referamus de regibus tartarorum« ... stb. Analog hely a XXXIV-ik fejezetben: »Non credo, ut verum fatear, quod quindecim de tota remanserunt civitate« ... stb. Miért beszélne e helyen egyszerre igy: »*scriptor* finem non imponit«? Ez a szerkezet teljesen elüt Rogerius irásmódjától. — 2. Az író e mondatban el akarná hárítani magától az itéletmondás kötelességét. Van e gondolat kifejezésére másik mondatunk is a XXIV-ik fejezetben, hol az író nem tudja, vagy nem akarja megnevezni azt, a ki Kötöny megölésében bűnös volt. Hasonlítsuk össze e két mondatot:

XII. fej.	XXIV. fej.
Auditis autem hinc inde propositis, scriptor finem huius negotii non imponit. Lector si valeat, causam terminet, iustitia mediante.	Nolo quidem ego, qualiter hoc actum est, diffinire. Diffiniat ille, qui novit, et poenam vel gratiam unicuique iuxta opera sua reddet.

A két mondat minden rokonértelem mellett is mennyire különböző! A XII-ik fejezetben idegenszerű hang, szokatlan szerkezet. A XXIV-ik fejezetben — melynek mondata föltétlenül eredeti — Rogerius szokott közvetlen hangja, rendes első

személyű mondatszerkezete. — 3. Rogerius egész munkája, mint alább lesz alkalmam kimutatni, levél a praenestei püspökhöz. Már pedig levélben épen nincs helyén az olyan mondat, mint a »*Lector si valeat*« . . . stb. A címzetthez levélben így fordulni nem lehet. Ezt az ügyes, gyakorlott stilista Rogerius el nem feledhette. — 4. Azonfelül az egész mondatnak nincs értelme, nincs benne *ratio sufficiens*. Mit is akarhatott volna vele az író? Hiszen nem az volt szándéka, hogy azért tüntesse föl a nép és a király között uralgó gyűlölséget, hogy az »olvasó« megitélhesse, ki volt a hibás; kinek volt, vagy kinek nem volt igaza? Az író csak azt a mélyreható szakadást akarta megmutatni, mely a király és a nép között tátongott és a mely oka volt Magyarország vesztének. Ehez pedig épen nem tartozik annak megitélése, ki volt a hibás a gyűlölködés előidézésében, a király-e, vagy a magyarok! Az a mondat nagyon jól hangzik a későbbi glossa-iró, a magyarázó szájában, de *ratio sufficiens* nélkül szűkölködik magánál az irónál. — 5. Egyenes ellenmondás volna ez a mondat Rogerius szájában. Előljáró beszédében határozottan kijelentette, hogy nem akar senkit sem vádolni. Ovja az olvasókat, hogy ők se gondoljanak erre, ne fogják föl hamisan az iró szavait, ő csak Magyarország romlásának legmélyebb okát akarta megmutatni. Fölszólíthatná-e most, a gyűlölség okainak leírása után olvasóit az itéletre, ellenmondás nélkül? Ezáltal épen az történnék meg, a mitől az óvatos iró annyira tartott, hogy az ő munkája alapján megitélnének, megszólnának valakit azok közül, kiknek jóindulatát nem igen szívesen vesztette volna el.

Interpolatiónak tartom továbbá az egész XIII-ik fejezetet: »Interloquium ad continuandam narrationem. His interpositionibus expeditis, scriptor stylum dirigit ad tractandam inceptae materiae prosecutionem. Et si qui ipsum lingua mordere voluerint toxicata, dicentes, quod interpositiones huiusmodi nil ad rem pertinerent et bene poterat esse sine illis, non est verum, quia haec discordia potissimus fomes fuit, quare Hungaria sic velociter est destructa.«

Okaim a következők: 1. Épen úgy, mint az előbbi mondatban, itt is teljesen elüt a mondatszerkezet Rogerius szokásos irályától. Itt is *scriptor*-ról van szó, itt is hiányzik a megszokott első személyű beszéd. — 2. Ezek a mondatok sem illenek levélbe. Levélben az iró így nem beszélhet. — 3. Az egész fejezetnek a többitől elütő, idegen hangja van. Rogerius tesz ilyen *interloquiumokat*. Ilyenek például a XVII. és XVIII. fejezetek is: »Pater et Domine, advertite Reverende! Et quia cum multa simul occurrerint, nequeunt dic isimul, oportet igi-

tur, ut uno dimisso negotio in dicendo, aliud assumatur.« [1]) És »Notate igitur« . . . stb.[2]) Ha mármost összehasonlítjuk ezeknek hangját a XIII-ik fejezettel, lehetetlen nem látnunk a nagy, lényeges különbséget. Milyen más, természetes hangúak a XVII. és XVIII. fejezetek, mennyire elütnek a XIII-ik fejezet czikornyás, keresett beszédétől. Ebben szinte szemmel láthatólag jelenik meg a glossa-író, az interpretator okoskodó hangjával, azokban az író egyszerű, közvetlen, természetes irálya nyilatkozik meg. Azonfelül az egész fejezet teljesen fölösleges ismétlés. A miről itt szó van, megmondta már Rogerius a IV-ik fejezetben, csakhogy sokkal egyszerűbben, természetes hangon. Hasonlítsuk össze tehát a két helyet, a parallel mondatokat egymás mellé állítva.

IV. fej.	XIII. fej.
Licet digressionem faciam aliquam, tamen, ut legentes intelligant et audientes non ignorent destructionis Hungariae fundamentum . . .	. . . si qui ipsum lingua mordere voluerint toxicata, dicentes, quod interpositiones huiusmodi nil ad rem pertinerent et bene poterat esse sine illis, non est verum. quia haec discordia potissimus fomes fuit, quare Hungaria sic velociter est destructa.
. . . revertar quantocius ad stylum materiae prosequendum.	His interpositionibus expeditis, scriptor stylum dirigit ad tractandam inceptae materiae prosecutionem . . .

Az ellentét a kétféle irály között nagyon is szembetünő. A IV-ik fejezetben Rogerius beszél, fölismerhetjük szokott hangját; a XIII-ik fejezet ismétli minden ok nélkül, de annál czifrábban a IV-ik fejezet gondolatát . . . Minden kritikai megfontolás arra az eredményre fog vezetni, hogy ezt a két helyet nem írhatta ugyanaz az író.

Hogy hogyan került e két interpolatió a szövegbe, annak magyarázata igen könnyű. A munka valamelyik tudós olvasójának, vagy recensensének föltünt, hogy Rogerius előadta a király és a nép között uralkodó gyülölséget, fölhozva pro és contra ennek okait, de saját nézetét nem mondta ki. Arról megfeledkezett a tudós glossa-író, hogy Rogeriusnak érdekében állott — mint óvatos embernek — hogy saját nézetéről hallgasson; elfelejtette azt is, hogy Rogerius kijelentett szándéka

[1]) XVII. fej.
[2]) XVIII. fej.

szerint nem is akarta, hogy valakit is megitéljenek e dolgok miatt. Odajegyezte tehát — magyarázatképen — a kézirat szélére, hogy az író az olvasóra hagyja az itéletet. S a széljegyzet a másoló tudatlanságából belekerült a szövegbe. Épen így történhetett a XIII-ik fejezet interpolatiója, csakhogy ezt a glossa-író már egyenest az író védelmére jegyezhette oda a hosszu bevezetés miatt. Mind a két interpolatió a glossák rendes szokása szerint, a mennyire lehetséges volt, alkalmazkodott az eredeti szöveghez, innen kölcsönözve nagyjából frázisait, gondolatait. Innen a néminemű hasonlóság az interpolatiók és a szöveg egyik-másik hiteles, eredeti mondata közt. De hogy mikép volt lehetséges, hogy egy egész önálló fejezet kerüljön bele interpolatióval a szövegbe, arra megfelelek a következőkben.

Interpolatióknak tartom ugyanis az összes fejezetek czímeit is, következésképen interpolátor munkájának a fejezetekre való beosztást. Okaim a következők: 1. Rogerius egész munkája, úgy alakját, mint czélját tekintve, levél. Kitűnik ez a bevezetésből, azaz előljáró beszédből, de még inkább a sok ismétlődő megszólításból. Ilyen az egész XVII. és XVIII. fejezet: »Pater et Domine, advertite Reverende!« ... stb. »Notate igitur« stb. A XXXI-ik fejezetben: »diligenter advertite« ... A XXXIV-ik fejezetben: »O attendite et videte« ... stb. A XXXVIII-ik fejezetben: »Advertite igitur, quid fecerint.«[1]) De még inkább kitűnik ez a végszavakból, melyek egyenest e felfogás mellett szólnak: »Scripsi igitur haec Paternitati Vestrae absque admixtione falsitatis, ut eadem Vestra Paternitas, quae prosperitatis meae scit rotam, sciat et adversitatis ac periculi quidditatem. Valeat P. V.« Tehát Rogeriusnak tulajdonképeni czélja az volt, hogy megírja élete e veszedelmes napjainak történetét annak az embernek, a ki őt ismerte, vagy ismeri szerencsésebb napjaiban is. Ennélfogva Rogerius munkája tényleg *epistula*, levél. Már pedig épenséggel nem mondhatjuk, hogy egy ilyen levél alakjának megfelelne a fejezetekre való bontás. De ettől eltekintve, mind a levélalakkal, mind a levél lényegével egészen ellentétben áll a XXXV-ik fejezet czíme: *Quomodo praesentis carminis auctor ad manus Tartarorum devenerit.* Nem nevezheti magát az író *auctor*-nak, még fejezet-czímben sem, ha levelet ír. Ha maga az író írta volna e czímet, úgy rendes szokása szerint nem írta volna magát *auctor*-nak, hanem beszélt volna egyes számban: *Quomodo deve-*

[1]) Nem szabad elfelejtenünk, hogy a latin udvarias stilus az akkori szokás szerint megszólításoknál a többes szám második személyét használja.

közel állott. Az életrajzában elmondottak szerint ez vagy Pecorari Jakab praenestei biboros püspök, vagy Toletanus János biboros, 1261 óta portói püspök.[1]) Itt valami János paestoi püspökről van szó. Már pedig mint föntebb kimutattam, sem Pecorari Jakab, sem Toletanus János nem voltak paestoi püspökök. Lehetetlen tehát, hogy Rogerius eredetileg úgy írta volna a czímet, a hogy azt most munkája élén olvassuk.

A czím irálya sem illik a többihez. Mondatszerkezete is csűrt-csavart. Azonkívül oly értelemben szól, mintha csak az előljáró beszéd volna levél. Már pedig az egész munka az. A czím szerint azt gondolná az ember, hogy Rogerius írt egy siralmas éneket, adott hozzá egy kis ajánló levelet valami püspökhöz. Mint már említettem, a *Siralmas ének* elnevezés formailag nem alapszik a szövegen. De Rogerius, a kiről kimutattam, hogy levelet, relatiót írt a tatárpusztításról és saját élményeiről, nem is nevezhette *Siralmas ének*-nek művét. Az interpolátor, ki az előljáró beszédben olvasta e mondatot: »si de tristi materia et horrenda flebilis, inire compulsus sum moestos modos« . . . már egész könnyen rájöhetett arra a gondolatra, hogy *Carmen miserabile*-nek nevezze el a munkát.

A műnek azonban mindenesetre volt valami czíme, s valószínű, hogy az előljáró beszéd mostani czíme, eredeti alakjában az egész mű czíme volt és csak az interpolátor tévedése és hibás olvasása hozta mai alakjára és helyére. Mert a »*Pestheniensis ecclesiae episcopum*« alatt hibás olvasást sejtek »*Penestrensis ecclesiae episcopum*« helyett. És így a megfejtés könnyű volna. A XIII. század szokása szerint a keresztnév bizonyára nem volt egészen kiírva a czím eredeti alakjában s csak a J. kezdőbetü állott helyette, a mikor is a mondat e része így hangzott: »*ad Dominum J. Penestrensis ecclesiae episcopum.*« Ebből az interpolátor rossz okoskodással — a leggyakoribb J-vel kezdődő név János — és rossz olvasással »*ad Dominum Johannem Pestheniensis ecclesiae episcopum*«-ot csinált, »*ad Dominum Jacobum Penestrensis ecclesiae episcopum*« helyett. Jakab praenestei püspökhöz már írhatta Rogerius mester levelét. Annál is inkább valószínű, hogy így volt a czím, mert a »*Pestheniensis ecclesiae episcopum*« nem lehet az interpolátor teljesen légből kapott találmánya. Kell, hogy az eredetiben lett légyen valami alapja.

[1]) Szabó Károly Rogerius fordításában Desericzky okoskodását fogadja el s a czímzett alatt János püspököt érti, ki az elpusztult Vácz helyett Pesten székelt volna. De feledi, hogy Pest is teljesen elpusztult, tehát az sem volt jobb székhelye a váczi püspöknek; különben is ez puszta föltevés.

De akármi volt is, nem vonatkozhatott Toletanus Jánosra, a kire íróink általában vonatkoztatják, mert ez sem paeṣtoi, sem praenestei püspök nem volt soha, sőt portói püspök is csak 1261-ben lett; de Rogerius, a törődött, beteges ember, munkáját csak nem ekkor kezdte meg?! Erre különben még alább visszatérünk.

Valószínűnek tartom továbbá, hogy az »epistola« szónak is volt valami alapja az eredeti szövegben, csakhogy értelme nem egyedül az előljáró beszédre szorítkozott, hanem kiterjedt az egész munkára. Igy azután helyreállíthatnók az eredeti címet, mely ilyenformán hangozhatott: *Epistola Magistri Rogerii super destructione regni Hungariae per tartaros facta ad Dominum J(acobum) Penestrensis ecclesiae episcopum feliciter incipit.*

Ha Rogerius csakugyan Pecorari Jakabnak írta levelét, megállapíthatjuk azt az időpontot is, a mikor művét elkészítette. A munka több helyéből kitűnik, hogy Rogerius a Dunán túl volt, mikor művén dolgozott. Igy azt mondja: »sic Tartari ex illa parte Danubii destruebant, et ex ista Teutonici depraedabantur.« [1]) Mivel az osztrákok a Dunántúlt pusztították, e vidékről csak az mondhatja, hogy a Dunának *ezen* partján van. a ki maga is a Dunán túl tartózkodik. Mikor elmondja, hogy a tatárok átkeltek a Dunán, hozzáteszi, hogy egészen ellepték a Duna *innensö* partján a föld szinét.[2]) A Dunántúlt *ultra Danubium*-nak (Dunáninnen) nevezi.[3]) A Dunántúlra 1243 végén került Rogerius, mikor a pápa soproni főesperesnek nevezte ki. Ez volna a *terminus post quem*. Pecorari Jakab 1244 junius 26-án halt meg. Ha tehát Rogerius hozzá intézte munkáját, 1244 juniusára el kellett készülnie vele. *Terminus ante quem* tehát 1244 junius 26-ika lenne. Ennélfogva Rogerius művét 1243 nov. 13-ika és 1244 jun. 26-ika közt írta meg.[4])

Ezzel hitelességében is nyer. Ilyen közel az eseményekhez még élénken eszében lehettek azok, valamint saját élményei is. Rogerius előadása megbízható.

A mi a mű becsét, mint kútforrását illeti, különbséget kell tennünk. Igen becses — mint már föntebb is említettem — a magyar politikai viszonyok leírása IV. Béla uralkodása kezdetén. Igen érdekesek a szerző saját élményei. Fontos a tatár

[1]) XXXIII. fej.
[2]) XXXVIII. fej.
[3]) XL. fej.
[4]) Szabatosabb számításnál tekintetbe kell vennünk azt az időt, mely a Lyon és Sopron közötti útra esik.

seregek útja, — de ki nem elégítő a tatár foglalás története. A sajói csatáról szóltam már. A többi események leírása inkább episodszerű. Ha Rogerius munkáját e tekintetben Spalatói Tamás megfelelő fejezeteivel [1]) hasonlítjuk össze, az összehasonlítás nagyon is Tamás előnyére fog kiütni. Az is nagyon föltünő, hogy Rogerius, a ki oly hosszu időt töltött a tatárok között és ugyancsak kiismerhette őket, nem írja le, milyenek voltak külsőjükre nézve stb. Spalatói Tamás még azt is tudja, milyenek voltak az asszonyaik, gyermekeik.

Hogy Rogerius az eseményekről kevesebbet tud mint Spalatói Tamás, annak oka körülbelül az lesz, hogy míg Rogerius csakhamar a tatárok kezébe kerülvén, magyarországi hírekből keveset hallhatott, s a miről értesült, az a környéken tartózkodása helyéhez közel történt, addig Spalatói Tamásnak volt alkalma az ország minden részéből Spalatóba menekült magyaroktól mindenről bő értesülést szereznie.

Mivel azonban Rogeriusnak nem is volt fő czélja, hogy a tatárjárás történetét megírja, úgy kell vennünk munkáját, a hogy van. Elég érdekes és elég becses arra, hogy a történeti kritika tüzetesebben foglalkozzék vele mint eddig.

TURCHÁNYI TIHAMÉR.

---

[1]) Hist. Sal. cap. 37. De peste Tartarorum; cap. 38. De natura Tartarorum; cap. 39. De fuga Hungarorum; cap. 40. De saevitie Tartarorum. *(Schwandtner* id. m. 601—615.)

RÓBERT KÁROLY ÉS A JÁNOS LOVAG-REND.

Hazánk történetének IV. Béla király halálától az Árpádok kihaltáig terjedő harmincz esztendős korszaka a külháborúk és belzavarok szakadatlan lánczolata. V. Istvánt az Ottokár elleni hadjárat tartotta egyideig lekötve; fia IV. László, a kit Csák Máté nevelt a hazának, bár tehetséges ifju volt, nem tündöklött fényes fejedelmi erényekkel. Dicstelen halála után rokona III. Endre, az Árpád-ház utolsó férfisarja jutott a trónra; ő reá várt volna az a feladat, hogy az országot a süllyedésből felemelje, de az alálhanyatlott királyi hatalom már nem volt képes az elhatalmasodott főurakkal és a trónkövetelő Anjoukkal megküzdeni.

V. István király veje, Anjou Károly siciliai király hasonló nevű fia, tudvalevőleg már IV. László életében élt a magyar királyi czímmel. László halála után sietett is kijelenteni, hogy nejének és ettől született fiának Martel Károlynak, örökös joguk van a magyar koronához.

Martel Károly azonban mindvégig csak trónkövetelő maradt; az ország jobbjai híven kitartottak az utolsó Árpádházi király mellett, de mégsem bírták megakadályozni az Anjouk térfoglalását a dalmát tengerpartokon.

A mire Martel Károly egész életén át törekedett, s a minek elérésében korai halála őt megakadályozta, az fiának Róbert Károlynak közel egy évtizedig tartott küzdelem után végre sikerült, ki a magyar korona elnyeréséért folytatott küzdelmei közepette a magyarországi János lovag-rendben találta leghívebb bajnokait.

I.

Mielőtt előadásunk tulajdonképeni tárgyába bocsátkoznánk, talán nem lesz érdektelen, ha rövid pillantást vetünk a lovag-rend akkori belállapotára és birtokviszonyaira, mind az anyaországban, mind a dráván túli részekben.

A tatárjárás után nyert bőkezű adományok következtében számos új rendház alapíttatott, az elpusztultak közül pedig több újra felépült.

A XIII-ik század utolsó és a XIV-ik század első évtizedeiben fennálló rendházak az egyesített magyar-szlavóniai rendtartomány alá tartoztak, élükön a tartományi mesterrel, a ki mellett a helyettes tartományi mester működött.[1]) 1312-ben azonban külön tartományi mesterről és tartományi perjelről, sőt 1324-ben alperjelről is emlékeznek okleveleink.[2])

Az egyes rendházak élén a *praeceptorok* és a *magisterek* állottak.

A két hivatal közötti különbséget élesen feltünteti az 1278 évi pápai levél,[3]) mely szerint a *praeceptor* rangban magasabb s egyúttal a conventnek mint hiteles helynek főnöke, és ez a czím jobban is megfelelt neki, a harcz emberének, mint a *prépost* czím, mely egyházi méltóságot jelent.

A buda-felhévízi convent élén azonban túlnyomólag vagy a *prior* (perjel) vagy a *magister* állott s csak 1337-ben találkozunk Jakab praeceptor nevével.[4])

A perjel kétségkívül felszentelt egyházi személy volt, ellentétben a csupán fogadalmat tett lovagokkal. A buda-felhévízi conventet inkább a rend egyházi tagjai lakták, de azért lovagokat is találunk, a kik hihetőleg a rend margitszigeti várának őrizetével voltak megbízva.[5]) A buda-felhévízi prior mellett a hiteles hely levéltárának őrzését az *őr-lovag* látta el.

A Szent István tiszteletére emelt esztergomi és székesfehérvári conventek kiváló jelentőségre emelkedtek, sőt a székesfehérvári a XIV-ik század második felében mindegyre előtérbe lépett s egész a XVI-ik század közepéig fennállott.

A székesfehérvári rendház élén mindig a *praeceptor* állott, a ki mellett a perjel, mint a hiteles hely levéltárának őre szerepel,[6]) s csak ritkán egyesül e két hivatal a praeceptor személyében.[7])

---

[1]) 1275-ben Boraldi Hugó volt a helyettes tartományi mester s egyúttal csurgói és újudvari praeceptor. *Wenzel:* Árpádk. Uj Okmt. IX. 128.

[2]) Anjoukori Okmt. I. 247. 298. — *Fejér:* CD. VIII. 2. 588.

[3]) *Theiner:* Monum. I. 333. 335.

[4]) *Rupp Jakab:* Budapest helyr. tört. 55—57.

[5]) A lovagrend váráról IV. László király 1278 és 1282 évi oklevelei tesznek említést. *Wenzel* id. m. IX. 206. 332.

[6]) Hazai Okmt. I. 65. — Hazai Oklt. 41. stb.

[7]) *Wenzel* id. m. XII. 537.

Az esztergomi Szent István convent élén azonban mindig a magistert találjuk.[1])

Esztergomban a tatárjárás utáni időben egy második rendház alapíttatott, mely valószínüleg főkép csak a rend esztergomi kórházának ellátására szorítkozott.[2])

Vagyonilag a fehérvári rendház a XIV-ik században sokkal előnyösebb helyzetben volt az esztergominál, mely az 1301—1309 közti időben igen gyakori támadásnak volt kitéve. A fehérvári rendházhoz Fejér vármegyében számos helység tartozott, sőt birtokai Somogy, Tolna és Baranya vármegyékre is kiterjedtek, ellenben az esztergomi rendháznál a XIV-ik század folyamán a hanyatlás jeleivel találkozunk.

Az említett székesfehérvári, esztergomi és buda-felhévízi rendházakon kívül a XIV-ik század elején még a következő rendházak állottak fen hazánkban:[3])

I. Magyarországon: 1. *Béla*, valószínüleg azonos Bélavárral Somogy vármegyében, később a székesfehérvári káptalan birtoka; élén praeceptor állott. Bélavára 1306-ban még a lovag-rend birtokában van.[4]) — 2. *Belk* Somogy vármegyében; 1268-ban már fennállott. — 3. *Bő* (Beo) Sopron vármegyében; hiteles hely; később a soproni rendházba olvadt. — 4. *Csurgó*, szent Margit tiszteletére, Somogy megyében. Csurgón 1224-ben a lovag-rend monostorral bírt; később hiteles hely; 1275-ben a rend tagjai Poncius de Fayn tartományi mester elnöklete alatt ide gyültek egybe tanácskozás czéljából. A templomos rend feloszlatása után annak csurgói házához tartozó összes Somogy-vármegyei birtokait elnyerte. — 5. *Dada* Somogy vármegyében; még a tatárjárás előtt fennállott. — 6. *Gyboltó* vagy *Gáboltó* Sáros megyében.[5]) — 7. *Győr*, szent János tiszteletére; már a XIII-ik század elején létezett s a XVI-ik század eleéig állott fen. — 8. *Jant* vagy *Gyánt* Tolna vármegyében; 1280 körül önálló praeceptorral bírt, majd 1334-ben a székesfehérvári praeceptor alá került.[6]) — 9. *Kelen* Pilis megyében, szent Erzsébet tiszteletére, Budán a Gellérthegy és a Duna közt az alsó-hévizeknél állott. — 10. *Kesztölcz*, szent György tiszteletére, Tolna vármegyében.[7]) — 11. *Manga* (Maniga) Nyitra megyében. — 12. *Okur*, szent Lőrincz tiszteletére. Czinár Mór

[1]) *Wenzel* id. m. IX. 324. 458. 543. — XII. 63. 580. — X. 169. 287.
[2]) *Wenzel* id m. IX. 92.
[3]) Ezen összeállításnál csupán az okleveles adatokat használtuk fel s mellőzendőknek tartottuk mind Pázmány Péter, mind Pray összeállításait.
[4]) *Fejér* id. m. VIII. 4. 205.
[5]) *Fejér* id. m. VI. 2. 375.
[6]) *Wenzel* id. m. XII. 450. — *Fejér* id. m. VIII. 2. 588.
[7]) *Békefi Remig*: A czikádori apátság tört. 88—89.

szerint a Szatmár-megyei Ököritón állott volna, de az újabban felszínre jutott adatok szerint Baranya vármegyében, Pécs közelében emelkedett.[1]) — 13. *Sopron*, szent János tiszteletére; 1214-ben alapíttatott s még a XVII-ik század első felében is fennállott; hiteles hely volt. — 14. *Széplak*, szent István tiszteletére, Baranya megyében.[2]) — 15. *Tolmács*, Nógrád helységtől északkeletre; 1274-ben a másik két Nógrád-vármegyei rendházzal együtt közös praeceptoratus alatt.[3]) — 16. *Torda* Erdélyben; hiteles hely volt. — 17. *Ujudvar*, Csáktornya közelében; 1259-től kezdődőleg önálló praeceptoratus; hiteles hely volt. — 18. *Szirák* (Zirák) Nógrád vármegye délkeleti részén; a XV-ik században az esztergomi rendházba olvadt.[4]) — 19. *Szomolya* (Zumula) szintén Nógrád vármegyében; ma hasonnevű puszta Nagy-Oroszitól délre. Végül megemlíthetjük még a beregszászi házat, bár ennek fennállása tekintetében csak a XIV. század végéről vannak adataink.

II. A Dráván-túli részekben: 1. *Chichan* (Čičenovo) Zágráb megyében; egy 1270-ben kiadott oklevél említi praeceptorát.[5]) — 2. *Dobsza* a Kőrös folyó mentén Valkó mellett, a mai Pozsega vármegyében.[6]) — 3. *Dubicza* az Unna jobbpartján; eredetileg a templomos-rend birtoka volt s csak ennek eltörlése után került a János-lovagok birtokába; lehet azonban, hogy a János lovag-rend ott már előbb is birtokos volt.[7]) — 4. *Gora*, az egykori Gora vármegyében. Pesty Frigyes tévesen a Vas-vármegyei Guar (Gór) helységben keresi.[8]) — 5. *Hresztava* (Hresztua); élén praeceptor állott.[9]) — 6. *Nasicha* 1315-ben említtetik; élén praeceptor állott.[10]) — 7. *Pekrecz* Pozsega vármegyében; hiteles hely volt.[11]) — 8. *Planyna* 1279-ben fordul elő.[12]) — 9. *Glogovnicza* Kőrös vármegyében.[13]) — 10. *Belcz* helység mellett Varasd vármegyében szent György tisztele-

[1]) Hazai Okmt. VI. 162. — *Wenzel* id. m. 432. — Anjoukori Okmt. IV. 582. 589.
[2]) *Wenzel* id. m. X. 232.
[3]) *Wenzel* id. m. IX. 92.
[4]) Szirmay tévesen azt gyanítja, hogy a zempléni vár közelében állott. Kovacsóczy szerint (A szent János lovagrend, 199. l.) az egri egyházmegyében feküdt.
[5]) *Wenzel* id. m. XII. 36—37.
[6]) *Wenzel* id. m. X. 386.
[7]) Blagay Oklt. 132. 145.
[8]) U. o. 99. — *Wenzel* id. m. XII. 425.
[9]) Blagay Oklt. 74.
[10]) Anjoukori Okmt. I. 376.
[11]) *Csánki Dezső:* Kőrös vm. a XV. században.
[12]) *Wenzel* id. m. XII. 265.
[13]) *Wenzel* id. m. VII. 152. 262.

tére.[1]) — 11. *Szentjános* az egykori Zagoria vármegyében; 1258-ban van róla említés. — 12. *Szentmárton* a zágrábi egyházmegye területén, melynek praeceptoráról egy 1270-ben kiadott oklevél emlékezik;[2]) talán azonos azon hasonló nevű templomos-rendi házzal, mely Kovacsóczy szerint a Muraközben állott s 1313—1358 között került a János lovag-rend birtokába.[3]) — 13. *Zdele* a hasonló nevű patak mentén Kőrös vármegyében.[4])

Összegezve az elmondottakat, láthatjuk, hogy a hazai rendházak túlnyomó része a Dunán-túlra esik; a Dráván-túli részekben is szépszámú (13) rendházról vannak adataink; Felsőmagyarországon csupán öt rendház létezéséről tudunk. Erdélyben csak a Torda melletti rendház virágzott, de a XV-ik században már erről sincsen adatunk. A Tiszán túl avagy a Duna és a Tisza között, minthogy a Nagyvárad melletti szentjánosi monostor a tatárdúlás után többé nem épült fel, egyetlen rendházról sincs tudomásunk.

A nagykiterjedésű birtokok fentartása elég gondot adott a lovag-rendnek, mely főleg a Dunán-túl, folytonos perben állott a szomszédos egyházi és világi főurakkal. A tatárjárás előtti korszakból is számos perről van tudomásunk, melyet a lovag-rend a szentmártoni főapát, a veszprémi püspök és az esztergomi káptalan ellen egyes birtokok elfoglalása miatt indított.

A tatárjárást követő korszakban, főleg IV. László zavarteljes uralkodása alatt, még gyakoribb támadásoknak volt kitéve a rend az elhatalmasodott főurak részéről.

A pápa az ország zúgolódására — tudvalevőleg — Fülöp fermói püspököt küldte hazánkba, hogy a királyt a törvények és az egyház jogainak tiszteletben tartására bírja, egyúttal 1278 szept. 22-én és decz. 9-én kelt leveleivel felhívta a lovagrendeket a pápai követ támogatására.[5])

A pápai követnek sikerült legalább annyit elérnie, hogy a királynál kegyelt kunoknak a keresztény hitre való térítéséhez komolyan hozzáfogtak.

---

[1]) *Tkalčić* Monum. Hist. Zagrab. I. 183. — *Wenzel* id. m. XII. 193. E két utóbbi, miként Nováki Verőcze vármegyében, a Szent Sír rend-beli keresztes lovagok birtokának mondatik. E rend eredetileg kanonok-rend volt; II. Endre király alatt megváltoztatta szerzetesi minőségét s lovag-renddé alakult, utóbb — úgy látszik — a János lovag-rendbe olvadt.

[2]) *Wenzel* id. m. XII. 36. — *Tkalčić*: Monum. Hist. Zagrab. I. 137.

[3]) *Kovacsóczy* id. m. 198.

[4]) *Wenzel* id. m. VIII. 277.

[5]) *Theiner* id. m. I. 333. 336. 344.

A pápa felhivására a lovag-rend egész buzgalommal támogatta az esztergomi érseket a kunok megtérítésében; 1285-ben a beözönlő s egész Pestig száguldozó tatár had ellen is ugyancsak a János-lovagok kardját kellett segítségül vennie a királynak, mert a pártoskodó főurakra nem számíthatott.[1]) Mialatt a rend az egyház és a haza iránt ekként teljesítette kötelességét, azalatt anyagi érdekeit komoly veszedelem fenyegette. A pénz nélkül szűkölködő házfőnökök egymásután zálogosították vagy adták el a rend birtokait; 1285-ben a rend jövedelmei már annyira leapadtak, hogy nem volt képes Acreba a kötelességszerűen kiszolgáltatandó összeget elküldeni, s ezért Keszői Simon comestől nagyobb összeget vettek fel,[2]) kinek a rend érdekében tett többrendbeli szolgálataiért bizonyos budai birtokukat engedték át.

IV. Honorius pápa e bajokon segítendő, 1286 nov. 3-án a pécsi püspököt bízta meg mindazon javak visszaszerzésével, melyeket a rend praeceptorai és más főnökei törvényellenesen elidegenítettek,[3]) de az egyes házfőnökök is csakhamar hozzáláttak a rendházak anyagi ügyeinek rendezéséhez.

Az esztergomi Szent István rendház főnöke, Domonkos mester, ki e tisztét már 1282 óta viselte, s ebbeli minőségében sokat tett a rend birtokviszonyainak rendezése körül, 1281-ben perbe keveredett az esztergomi káptalannal, egy a lovagrend birtokában levő dunai halásztanyának Cyprián olvasókanonok által történt elfoglalása miatt. A per kedvezőtlenül végződött a lovag-rendre nézve,[4]) minthogy a bírák a peres halásztanyát a káptalannak itélték oda, sőt Andronik veszprémi prépostnak, a ki az alperes esztergomi káptalan részén a vezérszerepet vitte, e perbeni szereplése csakhamar elhintette a bizalmatlanság magvát a veszprémi püspök és a lovagok közt, a mi rövid idő alatt sajnálatos viszályoknak vált forrásává.

II.

Kun László halálával az Árpád-ház utolsó férfisarja, III. Endre, 1290 jul. 28-án Székesfehérvárt fejére tette a szent koronát, de három trónkövetelő lépett fel ellene, kiknek egyike, Martel Károly, Dalmáciában mindegyre nagyobb tért foglalt.

A mint a brebiri grófok kitűzték a lázadás zászlaját,

[1]) *Katona:* Hist. Crit. VI. 906. — *Thuróczi:* Chron. II. cap. 79. — *Theiner* id. m. I. 355.

[2]) *Fejér* id. m. V. 2. 327.

[3]) *Magyar Sion* I. 455.

[4]) A pert részletesen ismerteti *Knauz:* Magyar Sion, III. 652.

mind a templomos vitézek, mind a drávántúli János-lovagok a felkelőkhöz csatlakoztak.[1])

A magyarországi rendtartományhoz tartozó házak, hol a magyar elem elég tekintélyes számot tett ki, egyelőre semleges magatartást tanusítottak.

Erre enged legalább következtetni azon körülmény, hogy III. Endre gyakran foglalkoztatja hiteles-helyi minőségben az esztergomi és a buda-felhévízi conventeket, sőt az esztergomi lovagok az esztergomi káptalan elleni perükben a király oltalmához folyamodnak.[2])

Ezen jó viszony némileg megzavartatott, midőn III. Endre király és Ladomér érsek elnöklete alatt az 1294-ben Esztergomban tartott zsinaton az esztergomi lovagok, névszerint Miklós, az esztergomi Szent István rendház főnöke, Wytko és Bankó lovagok, megidéztetésök ellenére részt nem vettek. A boszszus fejedelem a rendet összes javainak elvesztésével fenyegette,[3]) de ez aligha következett be, mert az esztergomi Szent István conventtől az 1294—1300 közti időszakból számos kiadványt bírunk,[4]) sőt 1299-ben, egy ügyből kifolyólag a király az esztergomi lovagokat küldi ki vizsgálatra.[5])

De a Dráván-túl már más viszonyokat tapasztalunk.

Az egymással folyton vetélkedő templomosok és János-lovagok, kiket a pápa a Szentföld visszafoglalása érdekében egyesíteni óhajtott, a trónkövetelő Anjouk zászlai alá szegődtek. VIII. Bonifáczius pápa pedig, hogy a III. Endréhez szító főpapokkal szemben befolyását a lovagokra biztosítsa, 1297-ben újra kihirdetteté a rendnek elődei által adott ama kiváltságot, mely szerint a rend tagjait és azok fegyvereseit, a római curiát kivéve, senki sem közösítheti ki, sem egyházi tilalom alá nem vetheti. Ennek ugyan elsősorban az esztergomi lovagok vették hasznát, a kik ellen évek óta egy hatalmaskodási per folyt, mely egyúttal szomorú világot vet ama kor erkölcseire. Ugyanis az esztergomi lovag-ház főnöke és két lovag, 1294-ben, valószínűleg a rend ellen már előzőleg folytatott perben szenvedett méltatlanság vagy más személyes bántalom miatt, az Obacz melletti szent Endre plebánia egyházát elpusztították és több kisebb kápolnát leromboltak, az

---

[1]) *Kercselics:* De regno Dalmatiae et Croatiae, 229.

[2]) *Knauz:* Magyar Sion, III. 652.

[3]) *Péterffy:* Concilia, I. 133—137.

[4]) 1294-ből: Hazai Okmt. VIII. 343. — 1295-ből: *Fejér* id. m. VI. 1. 339. és Hazai Okmt. VI. 207. — 1296-ból: *Fejér* id. m. VI. 2. 237. — 1297-ből: *Fejér* id. m. VII. 2. 121.

[5]) Hazai Okmt. VIII. 391.

egyházakhoz tartozó birtokokat pedig, melyek a veszprémi püspök asztaljövedelméhez tartoztak, a magok részére foglalták el.

Benedek veszprémi püspök és a később székesfehérvári őrkanonokká lett Andronikus veszprémi prépost, a pápához fordultak panaszaikkal.[1]) VIII. Bonifáczius pápa 1295 jul. 28-án Jakab zirczi apátot bízta meg ezen ügyben a vizsgálat megtartásával. Az ügy azonban évekig elhuzódott. A zirczi apát csak 1296-ban tartott vizsgálatot, mely alkalommal a veszprémi püspököt János szentandrási főesperes és Gál veszprémi kanonok, a lovagokat pedig Miklós esztergomi főnök képviselte. A lovagok kifogást emeltek a zirczi apát ellen: mire a pápa 1298-ban Pál pécsi, Haab váczi püspököket és Herman szentmártoni apátot rendelte ki bírákúl; a váczi püspök azonban valószínűleg nem akart a darázsfészekbe nyúlni, azért maga helyett István cistercita-rendi pilisi apátot küldte ki.

Ez ellen megint a veszprémi püspöknek volt kifogása. Feljebbezését Gergely esztergomi érsek 1298 máj. 24-én terjesztette fel a pápához, felterjesztéséhez a pilisi apát által a kérdéses ügyre vonatkozólag 1298 nov. 20-án tett jelentést is csatolván.[2]) De a zirczi apát nem törődve az ellene emelt kifogásokkal, mivel a tanuk vallomásából a veszprémi püspök panaszának alapos volta felől meggyőződött, az esztergomi lovagokat még 1298 jun. 19-én hozott határozatával kiközösítette, mely itéletét Péter, az esztergomi szent Miklós plebánia-egyház lelkésze, csakhamar közhírré tette.[3])

Bonifáczius pápa csak közel egy év múlva, 1299 jun. 1-én intézkedett újra s a győri prépostot rendelte ki ebben az ügyben, de Karácson prépost csak három év multán járt el megbizatásában s 1302 nov. 27-ikére idézte meg a feleket. A lovagok ekkor ismét halasztást eszközöltek ki, de mivel az 1303 márcz. 8-ra kitűzött határidőre nem jelentek meg, a prépost itéletileg kimondta, hogy a veszprémi püspök az elidegenített javak és jövedelmek élvezetébe visszahelyezendő.[4])

Ezzel azonban még korántsem lett vége a pernek, mert a lovagok a pápához vitték feljebb ügyöket. A per még évtizedeken át tartott, s 1329 jan. 27-én Cerzetói Olivér kanonok újra megidézte a lovagokat a pápai törvényszék elé.[5])

---

[1]) A veszprémi püsp. római Oklt. II. 16.
[2]) Hazai Okmt. VIII. 372. 382.
[3]) A veszprémi püsp. római Oklt. II. 20. — Hazai Okmt. V. 80. A plebánus jelentése jul. 6-án kelt.
[4]) Hazai Okmt. IV. 100—102.
[5]) A veszpr. püsp. római Oklt. II. 49.

A per különben nemcsak az érintett hatalmaskodások, hanem a buda-felhévízi tized miatt is folyt.[1]) Nyilvánvaló, hogy a lovagoknak nem volt igazuk, de hogy ennyi halasztást eszközölhettek ki, az már politikai okokra vezethető vissza.

Benedek veszprémi püspök is azok közé tartozott, kik a még III. Endre életében trónkövetelőként fellépett Martel Károlylyal szemben határozott állást foglaltak, majd ennek halála után — valószínűleg a Németujváriak (Kőszegiek) befolyása révén — Venczel és utóbb Ottó jelöltségét támogatták, sőt bajor Ottót 1305 decz. 6-án Benedek püspök koronázta meg Antal barát csanádi püspök segítségével.[2])

Bonifáczius pápa már többízben megkisérelte, hogy a püspököt Róbert Károly pártjára térítse, de mint látni fogjuk, ez csak évek múlva sikerült. A János-lovagok III. Endre halálával felszabadulván a hűségeskü alól, mely őket a koronás királyhoz kötötte, egész lélekkel az Anjou-párthoz csatlakoztak, mely bennök vitéz fegyveres társakat nyert.

III.

Róbert Károly még 1300 augusztus-havában jött Dalmácziába, de egy ideig tétlenségre volt kárhoztatva. Endre halálának híre már Zágrábban érte, honnan akadálytalanúl nyomult Esztergomba, hol Bicskei Gergely által királylyá koronáztatott. Az ország többsége tudvalevőleg Venczel jelöltségében állapodott meg, s Venczel híveinek támadása elől Károly a délvidéken volt kénytelen magát megvonni. Buda várának sikertelen megtámadása után, 1302 szeptember havában, Székesfehérvárt állapodott meg, de onnan ismét csak a délvidékre kellett huzódnia.

A pápa ellenben nem törődve e kudarczokkal, az 1303 máj. 31-én tartott consistoriumban Károlyt a magyar korona örökösének nyilvánította, jun. 11-én kelt levelével pedig felszólította a magyar főpapokat és főurakat, hogy Róbert Károlyt hathatósan támogassák.[3]) Mindez azonban nem sokat használt Róbert Károly ügyének.

A János lovag-rend magyarországi főconventjei[4]) kellő óvatosságot tanusítottak az Anjou-párt vállalkozásával szemben; a min nem is csodálkozhatunk, mert hiszen ezen házak épen a Venczel-párt hatalmi körén belül estek, de azért az Anjou-párttal mindenkor fentartották az összeköttetést. Miklós ostiai

[1]) U. o. II. 50.
[2]) *Theiner* id. m. I. 420. l.
[3]) *Theiner* id. m. I. 401.
[4]) Az esztergomi, székesfehérvári és buda-felhévízi.

püspök és pápai legátus 1303 máj. 21-én például a Szent István conventet (valószínűleg az esztergomit) bízza meg a budai prépost panaszának elintézésével.[1])

Venczel uralmának azonban meg voltak számlálva napjai. 1304 nyarán a fiát féltő cseh király az ifju Venczelt visszavitte hazájába. Utközben Esztergomot megrohanva, a székesegyházat kincseitől megfosztotta, a várat pedig a Németujváriak (Kőszegiek) őrizetére bízta.[2]) A János lovag-rend háza megmenekült a pusztulástól, s magok a János-lovagok is, az egész idő alatt míg a Németujváriak (Kőszegiek) parancsoltak Esztergomban, megmaradhattak székhelyökön. Könnyen elgondolhatjuk, hogy a féktelen várparancsnokok részéről gyakori háborgatásnak voltak kitéve, mindamellett hiteleshelyi teendőiket akadálytalanúl láthatták el. Az 1301—1305 közti időszakból, de különösen 1304 és 1305-ből elég tekintélyes számú kiadványuk maradt az utókorra,[3]) 1306-ból ellenben még eddig egyet sem ismerünk, mely év végére pedig Esztergom visszavétele esik.

Károly helyzete ezen időtájt volt a legválságosabb. Ügye sokat vesztett a cseh háború csúfos kimenetele által.

Venczel hazatérte után a Németujváriak (Kőszegiek) és az Ákos nemzetség tagjai, Ottó bajor herczeget hozták magokkal a cseh táborból magyar királynak, kivel szemben Károly király, egyre fogyatkozó pártja miatt, tétlenségre volt kárhoztatva, míg végre hívei abban állapodtak meg az ország főuraival, hogy 1307 május-haváig hagyják fejlődni a dolgokat.[4]) Épen ezen válságos időkben vette kezébe Tamás választott esztergomi érsek Károly király veszendő ügyét. Székhelyétől távol lévén, Székesfehérvár templomából szórta az egyház átkait a Németujváriak (Kőszegiek) fejére, majd egybegyüjtve híveit, Esztergom visszafoglalására indult. Táborában ott találjuk Csák Máté emberét, Bögérfia Márkot, a fegyverszünet tárgyában kötött szerződés által nem érdekelt köznemeseket, de ott villogtak a János-lovagok fényes páncéljai is. Maga Róbert Károly is jelen volt Esztergom visszafoglalásánál.[5])

Főhadiszállásúl, ha szabad így nevezni, alkalmasint a János-lovagok esztergomi háza szolgált, mely a Kis-Duna felső partján, a párkányi részen fekvő Isten-hegye átellenében állván,[6]) ezen czélra kiválólag alkalmas volt. Esztergom vissza-

[1]) *Katona:* Hist. Crit. VII. 51—52.
[2]) *Pór Antal:* Tamás mester, esztergomi érsek.
[3]) Anjoukori Okmt. I. 71 és 77. — *Fejér* id. m. VII. 1. 175. stb.
[4]) *Szilágyi:* A m. nemzet tört. III. 27—29.
[5]) *Pór Antal:* Tamás mester, esztergomi érsek. — Magyar hadi krónika. *Hadtört. Közlemények*, 1895.
[6]) *Knauz:* Magyar Sion, 1865. 741.

vétele nem ment áldozat nélkül. Hogy mennyi kárt szenvedtek a János-lovagok, adatok hiányában csak gyaníthatjuk, de Bertalan mester, a ki Miklós mestert a házfőnökségben egyidőre felváltotta, csakhamar helyreállítá a conventet, mert 1307-től kezdődőleg ismét számos kiadványt bírunk az esztergomi conventtől.[1]) Esztergom visszavétele Károly király ügyének első diadala volt. Tamás mester nem nyugodott; csakhamar a pápához indult, majd visszatérvén, 1307 május-hó második felében zsinatot tartott Udvardon.

V. Kelemen pápa 1307. aug. 10-én felszólította Ottó híveit, hogy kiközösítés terhe alatt térjenek Károly hűségére, Benedek veszprémi püspököt pedig az avignoni pápai udvarba idézte. de a püspök nem engedelmeskedett. A mit azonban a szigorú pápai levelek nem értek el, az Gentile bibornok tapintatos eljárásának sikerült.

Gentile 1308 május-havában érkezett Spalatóba; hogy pedig fontos küldetésében megbízható társakat nyerjen, a pápa a János-lovagoknak újra levelet írt, melyben őket a pápai követ iránt engedelmességre kötelezte.[2])

Gentile diplomácziai ügyességének sikerült Benedek veszprémi püspököt is Róbert Károly hűségére téríteni, sőt Csák Mátéval is tárgyalásokat kezdett, melyek a kékesi egyezményre vezettek.[3])

Ekként előkészítvén a talajt, az 1308 nov. 17-én Pesten tartott országgyűlés Károlyt magyar királylyá kiáltotta ki. De trónja ezzel még nem volt biztosítva. A fáradhatatlan Gentile ekkor részint a királyi tekintély helyreállítása, részint az egyházi fegyelem megóvása végett, 1309 máj. 9-én Budán zsinatot tartott, mely a János-lovagokat a pápai követ iránt feltétlen engedelmességre kötelezte, a mit a nov. 10-én Pozsonyban tartott egyházi gyülekezet megismételt.[4])

Ezen utóbbi határozatok magyarázatául szolgálhat azon körülmény, hogy a felvidéki, de az esztergomi rendházak is, Csák Mátétól tartva, tartózkodóan viselkedtek az utóbbi időben. Jóllehet V. Kelemen pápa még 1307-ben meghagyta az esztergomi érseknek, hogy a lovagokat mindazok ellen, kik őket személyökben vagy javaikban bántalmazzák, megvédje és oltalmazza,[5]) a pápai levél oly hatalmas ellenféllel szemben mint Csák Máté, nem sokat ért.

[1]) *Fejér* id. m. VII. 1. 233. Anjoukori Okmt. I. 124. stb.
[2]) *Fejér* id. m. VIII. 1. 273.
[3]) *Pór Antal:* Trencséni Csák Máté.
[4]) *Péterffy:* Concilia, I. 156.
[5]) *Theiner* id. m. I. 422.

Csák Máté tudvalevőleg nem sokat törődött a kékesi szerződéssel; még csak meg sem jelent a székesfehérvári koronázáson, hanem tovább folytatta rablókalandjait s vakmerőségében egész Buda kapujáig pusztított. (1311 jun. 25.) Az emberismeretében csalódott Gentile egyházi átokkal felelt, mire Csák Máté az esztergomi érseken és a nyitrai püspökön töltötte ki bosszuját, tűzzel-vassal pusztítva birtokaikat.

Ezzel a mérték betelt. Károly 1312 kora tavaszán egybegyüjté híveit, hogy végre Csák Mátéval megmérkőzzék.

Ezen hadjáratban a király zászlai alatt már együtt találjuk az ország egyházi és világi főurainak színét-javát. Mind a régi hívek, mind az újabban csatlakozottak egyaránt fényes tanujelét adták bátorságuknak és a király iránti hűségüknek, de a küzdelemben a János lovag-rendnek jutott a döntő szerep.

Nem szándékozunk a hadjárat részleteibe bocsátkozni, csupán annyira terjeszkedünk ki, a mennyire a János lovagrend szereplésével egybefügg.

Károly tudvalevőleg először Csák Máté hívei, az Amadé-fiak ellen fordult. Miután Kassát megerősítette, ápr. 10-én Sáros-vára alá érkezett, melyet az Amadé-fiak embere, a Kachich nembeli Demeter védett. Csák Máté a szorongatott várbeliek segélyére Szép vagy máskép Nagy Aba vezérlete alatt tekintélyes sereget küldött, mire Károly — nehogy két tűz közé szoruljon — Szepes vármegyébe vonult vissza. Ellenségei e sikert felhasználva, az Aba nemzetségből származott Semptei Aba vezérlete alatt Kassa ellen fordultak. Károly király Kassát felmentendő, a felső Hernád völgyén lefelé haladt Demeter hadállása felé, de mivel a helyet alkalmatlannak találta lovas csatára, ezért Demeter hadállását megkerűlve, a Tarcza völgyén fekvő Rozgony felé vette útját.

Károly junius 15-én, istentisztelet után, csatarendbe állította seregét és riadót fuvatott. Demeter, minthogy a királyi sereg utolsó mozdulatai következtében kelet felől elzárva találta magát, a Tarcza folyó völgyébe ereszkedett le, mire Károly király hada Királynép felé hátrált. Demeter azonban nem akarta a királyi hadat ütközet nélkül elereszteni s ezért seregével utána vágtatott. Ekkor a királyi had hirtelen megfordult s csakhamar ádáz küzdelem fejlődött ki. A főtámadás természetesen a királyi dandár ellen irányult. Nagymihályi Gergely, Szécsényi Tamás, Drugeth Fülöp alig bírták a királynak szánt csapásokat felfogni, maga a királyi zászlótartó, Gyürki György is elesett,[1]) a minek láttára a sereg már-már futásnak eredt.

[1]) *Thuróczi:* Chron. Hung. II. 90.

E válságos pillanatban érkezett oda a János-lovagok dandára a másik szárnyról, hol a harcz nem volt oly veszélyes.[1]) Megjelenésök megfordítja a csata sorsát. Hatalmas csapásokkal törnek utat a királyt védők közé, összeszedik a királyi dandár maradványait, keresztes zászlajuk az elesett királyi lobogót helyettesíti,[2]) súlyos kardcsapásaik alatt egymásután vérzenek el az ellentábor főbbjei, mint Demeter és Aba vezérek, továbbá néhai Amadé nádor fiai: Miklós és Dávid. A vezér nélkül maradt sereg zavarba jő, a mit a kassai polgárok oldaltámadása csak fokozván, végre rendetlen futásban keres menedéket. A leáldozó nap a János-lovagok diadalmas lobogójára vetette vissza sugarait.

Róbert Károly jól tudta, mit köszönhetett a János-vitézeknek; nem is volt irántuk háládatlan. Az alkalom nem soká késett, hogy ezt megmutassa.

Csák Máté hatalmát a rozgonyi csata nem törte meg; a Vág és Garam völgye továbbra is hatalmában maradt, sőt Léva vára is. 1318-ban szent Lőrincz ünnepén személyesen megjelent a János-lovagrend esztergomi Szent István rendházában, hol Miklós, a convent mestere és lovagtársai előtt, régi híve, Gyula lévai várnagy javára nagyobb adományt tett.[3])

Csák Máté ezen tettével rettenthetetlen bátorságának adta jelét, mert akkor már a Lévától délre eső terület Károly királyt ismerte urának; de másfelől, hogy épen az Anjoukkal tartó János-lovagok conventjéhez fordult adománya ügyében, ez a körülmény a János-lovagok jellemére vet élénk világot, kikhez mint hiteles helyhez, a harcz mezején legnagyobb ellenfelök is bizalommal fordulhatott.

IV.

A viennei zsinat márcz. 22-én még a rozgonyi csata évében hozott végzésével a templomos-rendet végleg eltörölte. A zsinati végzések értelmében a rend birtokai — a Castiliában, Arragoniában, Portugáliában és Majorkában levők kivételével — a János-lovagokra szállottak, az összes templomos-javak tizedrésze azonban a Szentföld felsegítése czímén a pápai kincstárra szállott volna.[4]) A pápai kincstárt illető tized kiszabására

[1]) Valószínüleg Loquetus tartományi perjel vezetése alatt. Ő viselte ugyanis ezen évben a tartományi perjelséget. (Anjoukori Okmt. I. 247.) Raimund csak 1313-ban említtetik mint tartományi mester. (U. o. I. 298.)

[2]) . . . Gurke sub vexillo regis vexillarius existens occisus est; rex sub vexillo cruciferorum pugnavit. — *Thuróczi:* Chron. Hung. II. 90.

[3]) ***Botka Tivadar:*** Csák Máté és kortársai. *Akad. Ért.* Oklevéles függ.

[4]) ***Fejér*** id. m. VIII. 1. 452.

nézve a templomos-javaknak az 1308 évi október-hóban talált állománya volt irányadóúl veendő.

V. Kelemen pápa erre vonatkozó bullája azonban hazánkban alig hajtatott végre. Általában nálunk szelidebb kezekkel fogtak a rend eltörléséhez.

Pesty Frigyes szerint Károly király a templomos-javakat a királyi kincstár számára foglalta el s ebbeli elhatározását még a rozgonyi győzelem után sem másította meg.[1])

Pesty részben téved. Igaz ugyan, hogy Károly király okleveleiben legkisebb czélzást sem találunk arra, mintha a templomos-javak a zsinati végzés értelmében a János-lovagokra szállottak volna, de — mint alább látni fogjuk — Károly mint magyar király bőkezűen jutalmazta a hazai János-lovagokat az eltörölt templomos-rend javaiból.

A magyarországi János-lovagrend különösen rászorult a királyi adományra. A hosszas belháborúk következtében birtokai elpusztultak vagy elvesztek, számos per folyt a rend ellen.

A Kaplyon nemzetség tagjai például jogot támasztottak a szentjánosi házhoz egykor tartozott s Ferrustan tartományi mester által Kereki János comesnek 1262 jun. 4-én eladott Adony (Bihar) és Vezend (Szatmár) birtokokra.[2]) Az időközben gazdát cserélt birtokokba Eőri István és testvére Pál iktattattak be, mely beiktatás ellen azonban a Kaplyon nemzetség tagjai tiltakoztak. Hosszas perlekedések után a tanuvallomások alapján Sándor országbíró 1327 nov. 24-én Vezendet a Kaplyon nemzetség ősi birtokának jelentette ki.[3]) Eőri István kártalanítása természetesen a lovagrendre hárult.

Az egyes főnökök is sok birtokot idegenítettek el. Így Olivér tartományi perjel 1306-ban Beda comesnek adományozta Tusna birtokot.[4]) Gragnanai Roland magyar-szlavóniai tartományi mester pedig 1315-ben Karol falut évi bérfizetés mellett Karoli Chaba comes használatára bocsátotta,[5]) majd meg Wekche pusztát engedte át Sándor comes fiának Miklósnak hasonló feltételek alatt.[6])

A XIV-ik század folyamán azonban a főnökök általában már óvatosabban jártak el az egyes birtokok bérbe adása, vagy elidegenítése körül.

Igy Gragnanai Roland, a magyar és szlavóniai rendtar-

[1]) *Pesty:* A templomosok, 94.

[2]) Károlyi Oklt. I. 2. — Ezen levelet a váradi káptalan 1302. márcz. 20-án Kereki János kérelmére átírta. U. o. 34.

[3]) Károlyi Oklt. I. 66.

[4]) *Fejér* id. m. VIII. 4. 205.

[5]) Anjoukori Okmt. I. 389.

[6]) U. o. I. 376.

tomány főnöke, Wekche pusztát 1315 jan. 11-én János nasichai, Ádám szerémségi praeceptorok, továbbá Miklós és Imre lovagok tanácsára adta hűbérül Miklósnak. Karol falu bérbe adásánál szintén az előbbiek és Miklós rendi káplán tanácsát kérte ki.[1])

Természetesen ez igen helyén való volt, de a rend hajdani jóléte csakis a templomosok javainak megszerzésével volt visszaállítható.

Igaz ugyan, hogy a vránai perjelségen kívül nincs a magyar-szlavóniai rendtartomány részére közvetlen királyi adományról tudomásunk, de az egyes rendházak főnökei eszközöltek ki királyi adományleveleket, vagy pedig egyszerűen elfoglalták az egyes templomos-javakat, melyekben később a király vagy hallgatólag vagy kifejezetten megerősíté őket.

Összegezve az adatokat, a következő templomos-javak jutottak a János-lovagok birtokába:

1. *Kóny* helység Győr vármegyében, mely a győri rendháznak jutott. Ezen birtokot a templomosok II. Endre király adományából bírták. II. Ulászló király Simon győri praeceptor kérelmére 1491 deczember 13-án átírta és megerősítette II. Endre király adománylevelét.[2])

2. *Esztergomi rendház*, mely Thuróczi krónikája szerint az esztergomi vár tövében épült. Helyét közelebbről megállapítja III. Endre király 1294 évi oklevele. Ezen *manseria* a templomosok eltörlése után a János-lovagoknak adatott át.[3])

3. *Csurgó*. A tatárjárás előtti korszakban Csurgón mind a templomosoknak, mind a János-lovagoknak volt rendházuk és conventjük. A templomosok eltörlése után az egész csurgói uradalom a János-vitézek birtokába került. Okleveles adatokból nem állapítható meg, mily terjedelmű volt a templomos-rend birtoka, de a hagyomány szerint a csurgói uradalom túlnyomólag templomos-birtok volt. Kovacsóczy szerint *Szucsány* (Turócz megyében) szintén a templomosok révén jutott a csurgói János-lovagok birtokába, a kik ugyanez úton *Blatnicza* és *Béla* Turócz vármegyei helységek felett is gyakoroltak bíráskodási jogot.[4])

Csurgó várát azonban a János-lovagok még II. Endre király adományából bírták, melyet Károly király Donatus

[1]) Anjoukori Okmt. I. 376.
[2]) U. o. I. 389.
[3]) Hazai Okmt. II. 372.
[4]) *Pesty:* A templomosok, 105. — *Manseria* volt a templomosok lakhelyeinek neve.

magyar-szlavóniai alperjel (viceprior) és egyúttal székesfehérvári praeceptor kérelmére megerősített.[1])

4. *Szentmárton* a Muraközben, Kovacsóczy szerint 1313—1358 közt a János-lovagrendé.

5. *Dubicza* Horvátországban, az Unna folyó jobbpartján, egykor a templomosok székhelye, 1314-ben már a János-lovagoké.[2]) Pesty Frigyes szerint meglehet, hogy a János-lovagok Dubiczán már előbb is bírtak rendházzal s birtokuk a templomosok eltörlése után ezekével egyesíttetett; erre vonatkozólag azonban nincsenek adataink.

6. *Nekcha* a mai Szlavóniában. Károly király 1310-ben Nekcha birtokból azon részt, mely a templomosok birtokába jutott, az Aba-nembeli Sándornak adatja vissza, a birtok másik részét pedig, mely szintén a templomosoké volt, Gragnanai Roland magyar és szlavóniai tartományi főnök 1315-ben bizonyos évi bérért engedte át az említett Sándor fiának Miklósnak.[3])

7. *Vrána* (Aurania) a mai dalmát tengerparton, Zára és Sebenico városok közt, a hasonló nevű tó partján épült hatalmas vár, a körülte elterülő uradalommal, melyet Róbert Károly király a templomosok eltörlésekor a királyi kincstár számára foglalt el. Nagy Lajosnak azonban szüksége lévén a János-lovagrend vitézi kardjára, valószínüleg, hogy e rendet a bekövetkezendő nápolyi bonyadalmak esetére mennél szorosabban fűzze az Anjou-házhoz, Vránát a hozzátartozó birtokokkal együtt *vránai perjelség* néven a János-lovagoknak adományozta. Az első vránai perjel, *Raimundus de Bello Monte*, a kit kútfőink ebbeli méltóságában elsőízben 1345-ben említenek,[4]) a nápolyi hadjárat alatt már lerótta hálaját, a mivel rendje a bőkezű királynak tartozott.

A vránai perjel lett egyúttal a magyar és szlavóniai rendtartomány feje, a perjelség megszerzésével pedig a rend hazai történetében új korszak veszi kezdetét, melyről más alkalommal fogunk szólni.

IFJ. REISZIG EDE.

---

[1]) *Kovacsóczy* id. m. 197. l.

[2]) A megerősítő levelet 1324-ben írta át a székesfehérvári káptalan. *Fejér* id. m. VIII. 2. 588. — Blagay Oklt. 74.

[3]) Anjoukori Okmt. I. 210. 386.

[4]) *Pray:* Dissertatio hist. crit. de Prioratu Auranae, 13—14.

TELEPÍTÉSEK ESZTERGOM VIDÉKÉRE
A XVI-IK SZÁZAD VÉGÉN.

Esztergom és Visegrád várának 1595-ben történt visszafoglalása nálunk korántsem keltett oly nagy örömet s oly merész reményeket, mint külföldön. Miért is örültek volna a mieink Esztergom visszafoglalásának? Rengeteg pénz és emberáldozatnak az eredménye: a keresztyén hadaktól összelőtt és kirabolt puszta várrom volt. A körülfekvő falvak és puszták munkás népe koldusbottal kezében menekült a keresztyén hadak elől, hogy ha már mindenét elrabolták, legalább életét menthesse meg. Esztergomot magát megrakták dőzsölő vallonokkal és németekkel,[1]) kiktől a nép jobban félt, mint a töröktől. Igy állván a dolog, nem kell csodálnunk, ha a magyarok, Illésházyval az élükön, a különben örvendetes eseményről bánatos hangon írnak.

A külföldiek azonban nem ismervén az árnyoldalakat, nagy eseményt láttak a visszafoglalásban, s mint az egykorú nyomtatványokban is olvashatjuk, szentül hitték, hogy Esztergom visszafoglalását nemsokára Buda és Pest bevétele fogja követni. Rudolfnak tehetetlen udvara is így gondolkozott, sőt magát az uralkodót is felrázta egykedvűségéből az örvendetes hír. Seregesen adja ki a rendeleteket Esztergom érdekében. A romok helyébe hatalmas végházat akar építeni, mely nemcsak Magyarországnak, hanem az egész keresztyénségnek is védő bástyája legyen.[2]) A nagy terv keresztülviteléhez meg is volt minden, csak a legfontosabb: a pénz hiányzott. Csak most, mikor annyira kellett volna az ingyen munkaerő, látták,

[1]) A vallonok *Johann de Huss* vezetése alatt állottak, s mivel 1597-ben az egész év alatt fizetést nem kaptak, a vidékre jártak ki. Csak 1598 máj. 23-án rendel Rudolf részükre 60,000 frtot. A három zászlóalja német gyalogságot 1597 ápr. 27-én reformálják, s erre a czélra a király 11,680 frtot rendel. (Közös pénzügyi levéltár: Hung. Denkbuch, 408. köt. 246 és 296. ll.)

[2]) »Arx non postremum hoc tempore regni istius nostri Hungariae adeoque totius christianitatis propugnaculum« stb. Rudolfnak 1596 jan. 5-én Prágában kiadott rendeletében. U. o. Hungarica, fasc. 14404.

minő pótolhatatlan kárt okoztak a keresztyén hadak Esztergom vidékének mérföldekre és mérföldekre terjedő teljes kipusztításával. Még a Dunán-innenről sem hozhattak munkásokat és igás barmokat, mert az esztergomi érsekség itteni javait, valamint a Csallóközt, 1594-ben Schlick és Mátyás főherczeg hadai tönkre tették. A német hadak ezen pusztításáról a kiküldött biztosok egész könyvet írtak össze.[1]) A könyvben megemlítik *Kakat* községet is, melynek fekvését íróink egy ideig nem tudták megállapítani. Erről a híres czipósütő faluról ezt írják a biztosok: »*Ex opposito Strigonii erat* olim praeclara et ob praestantissimi panis, quo melior et candidior in tota Hungaria et Germania nuspiam reperiri potuisse dicitur, magni nominis et famae *possessio Kakat* vocabatur[2]) postea vero Parkan.« Magáról a dunántúli pusztításról az esztergomi táborban tartott 1594-iki országgyűlés is megemlékezik s a többi közt ezeket mondja: »atque adeo nullum fere genus crudelitatis excogitari potest, quod miles externus contra hanc gentem non exercuisset.«[3])

Mindezeket figyelembe vévén, természetesnek kell tartanunk, hogy Esztergom vidékén nem volt munkás, nem volt adófizető, nem volt birtokos, a kitől valamit elvehettek volna. Rudolf mégis elhatározta, hogy a *török véreb* ellen[4]) Esztergomot felépíti s hatalmasan megerősíti. Az 1596 év elején három parancsot is adott ki ez ügyben, s április 20-án Prágában kelt rendeletével *Claudius Cogorano* mérnököt (obrister ingegniri) és építőmestert sietve küldé Esztergomba az építés vezetésére.[5]) Az építéshez szükséges eszközöket, továbbá a vasneműeket már jóval előbb megrendelte Steyr városában[6]) és Starhembergben.[7]) Mindkét helyen éjjel-nappal dolgoztak a

[1]) Vaskos ívalakú könyv pergamen kötésben. U. o. Hungarica, fasc. 14403.

[2]) Igy; hibás szerkezettel.

[3]) U. o. fasc. 15412. Landtäge in Ungarn.

[4]) Rudolf saját szavai 1594 aug. 2-án Regensburgban kiadott rendeletében. U. o. Hung. Denkbuch, 406. köt. 40. l.

[5]) Az építőmester részére azonban hiába rendelt költséget, a kamara nem tudta kifizetni. Szerencse, hogy Mansfeld a magáéból nagyobb összeget kölcsönzött Cogoranonak. U. o. Oesterr. Denkbuch, 157. köt. 452. l.

[6]) Steyr város polgármestere és tanácsa 1595 okt. 31-én így válaszol a megrendelésre: »dass wir zu Verwahrung und Versicherung der eroberten Haubtvesten Gran allerhandt Handtzeug und Baunotturft bei Tag und Nacht hinab befürdern sollen. Was wir in dieser grossen Gefahr zu Rettung und Schtützung des lieben Vaterlands immer thuen können und mügen schuldig und willig« stb. U. o. az alsó-ausztriai kamara iratai közt, fasc. 16795.

[7]) U. o. az alsó-ausztriai kamara sürgető megrendelése, 1595 szept. 16-ról. A válasz is mellékelve van.

megrendelt dolgok előállításán. Augsburgból meg kútmestert és vízvezeték-készítőt rendelt Esztergomba.[1])

Az építés mellett a legfőbb teendőnek látszott Esztergom vidékének benépesítése, mert munkást, adófizetőt és katonát a közelben különben nem kaptak volna. Mivel Rudolf Esztergom főkapitányává Pálffy Miklóst nevezte ki, természetes, hogy a telepítést is reá bízta. Mikor az Esztergom és Nándorfehérvár közt elterülő vidék meghódolásáról Mátyás főherczeg jelentést írt a királynak, 1596 jan. 5-én Rudolf Prágából imigyen válaszolt: »Vettük az alattvalók meghódolásáról írt jelentést. Esztergom megvédésére igen hasznos és üdvös eredmény ez, mivel a hódoltságiakat oda lehet telepíteni. E dolgot senki jobban el nem tudja intézni és nyélbe ütni, mint Pálffy Miklós az ő hadi népével. Ezért részére a magyar kanczellária útján patenst állíttattunk ki. A települőkkel eleinte csinyján kell bánni, hogy uralmunknak és a meghódolásnak örvendezzenek. De később a többi alattvalókkal egyformán minden terhet viselniök kell. Mivel a telepítés végrehajtása igen fontos, Pálffy mellé rendeljük Nádasdy Ferenczet is. Az új települők adóját nem Pálffy, hanem a kinevezendő udvarbíró fogja szedni. A telepítés jövedelme a hadi nép fizetésére fordíttassék. Ha Pálffy a behódoltatást és a telepítést jól végrehajtja, megjutalmazására lesz gondunk.« [2])

Ugyan ezen napon Pálffy Miklóshoz is két rendelet ment. »Esztergomot — írja a király — meg kell védenünk s onnan tovább kell terjeszkednünk. Nemcsak a Komárom és Esztergom közt fekvő hódoltsági falvakat, hanem a Nándorfehérvárig terjedő részeket is hatalmunk alá óhajtjuk hajtatni, ha lehet békés úton, ha pedig nem, úgy fegyveres erővel. A telepesek a régi mód szerint mindazt fizessék, a mit a török alatt fizettek. Tehetséged szerint mindent meg kell tenned a te édes hazád javára.« [3])

Ezután a király újra elmondja, a miket Mátyás főherczegnek írt. Az 1596 évi jan. 5-én Prágában kelt pátens-levél is a fentebbiek ismétlése. Február 14-én újra rendeletet bocsátott a király Mátyás főherczeghez, kiméletre intve őt az eszter-

[1]) Rudolf 1595 szept. 18-iki rendelete. U. o. Österr. Denkbuch. Az esztergomi vár régi vízvezetékéről tudjuk, hogy igen jeles mű volt. Az 1543-iki bevétel előtt a vízvezeték és a várbeli kút külön mester vezetése alatt állott. A magyar kamara számadásaiban olvassuk, hogy *magister Andreas Cisternarius* Esztergom elfoglalása után a keresztyének nagy előnyére a művészi vízvezetéket szétrontotta s úgy menekült Esztergomból. U. o. Ratio proventuum 1556. fasc. 14346.

[2]) U. o. Hungr. Denkbuch, 407. köt. 322. l.

[3]) U. o.

gomi és visegrádi jobbágyok iránt, kik a háborúban amúgy is sokat szenvedtek.[1])

Pálffy még a királyi rendeletek vétele előtt hozzáfogott a telepítéshez. Az ó-budaiak már 1594-ben kérték, szabadítaná meg őket a töröktől s vinné más földre. Mivel kérésüket azután is többször megismételték, Pálffy Thúry Jánost küldé ki, hogy megtudja, nem rejtőznek-e valahol törökök. Kedvező hírek vétele után lovasait és gyalogosait a lakókért küldötte. A pócsmegyeriekkel együtt 2066 ember jött 175 szekéren, minden ingó vagyonával együtt. Ó-Budán és Pócsmegyeren egyetlen lélek sem maradott. A jövevények elé maga Pálffy is kivonult Esztergomból s nagyon örvendett a sikerült vállalatnak. Az óbudaiak ezen betelepítéséről jan. 22-én értesíté Mátyás főherczeget; de — mint maga írja — ekkor még nem kapta meg a január 5-én kiállított pátens-levelet, s így a további vállalatokról le kellett mondania.[2])

Megkapván a kivánt pátens-levelet, bizonyára folytatta a hasznos munkát. Ezekről a telepítésekről azonban, bár Pálffy részletes jelentéseket küldött, eddig nem sikerült adatokat találnunk. Az 1598 évben végrehajtott telepítésekről már több okirat szól. Ez alkalommal ráczokat is hozott fel Pálffy. Ezek telepítése nem ment könnyen. A végházak vitézei ugyanis a hódoltsági ráczokat egy renden valóknak tartották a törökkel s épen úgy bántak velök, mint az ellenséggel. Több királyi rendelet is adatott ki a XVI-ik században, mely határozottan tiltja, hogy az ilyen ráczokat a végházak hadi népe közé fel ne vegyék. Jól tudták ezt a hódoltsági ráczok és nem kívánkoztak a magyar király joghatósága alá. Mikor Pálffy egész Tolnáig az összes hódoltsági községeket megjárta s a keresztyén lakosságot mind fölhozta, a ráczokat hiába csalogatta, azok bizony tovább is ott maradtak. »A mi a ráczokat illeti — írja 1598 julius 10-én Ujvárról Pálffy a királynak — ezeknek maguktartása felségedhez több az engedetlenségnél. Először tárgyaltam velök, de semmire sem mentem. Erre huszáraimmal és hajduimmal nehányszor reájok rontottam s jól elláttam őket. De bizony ezzel sem értem el semmit.« Ezután elmondja Pálffy, hogyan csalogatott nehány rácz ifjat magához s hogyan nyerte meg a többit. Levelének ez a része azonban elrothadt, olvashatatlan;[3]) de a ráczokkal kötött két eredeti szerződést

[1]) U. o. 335. l. A király azt is megjegyzi, hogy azon falvakat melyek a háborúban nem szenvedtek s nem pusztultak el, nem kell kimélni.

[2]) Cász. és kir. hadi levéltár Bécsben. Kivonatát közli *Jedlicska Pál:* Adatok Erdődi báró Pálffy Miklós életrajza és korához, 592. l.

[3]) Közös pénzügyi levéltár: Hungarica, fasc. 14404.

mellékeli leveléhez. s így a végső eredményről ezek a szerződések adhatnak felvilágosítást. Mindkettő magyarúl van írva s mindkettő Ujvárt kelt.

Az első így szól:

Mi Pap Farkas aranyasi, Voichin Radyth borsódi, Jusbas Orgivan nagy-geöriczi, Robacsy Ilia kispatalomi, Kenéz Lázár kachmári, Vökon Kenéz vámteleki monostori kalugerek; György madarasi, Radyvo ujvárosi, Lázár Kenéz nagypatalomi, Radowány Györgyny *(így)*, Dobrothe Kenéz legyeni, Lukács Garai zombati, Dragai baskuthi, György Kenéz sári, és Mihály körtvélyesi rácz falukban való tisztartók és papok, az megnevezett rácz faluknak képekben valljuk ez mi levelünknek rendiben, hogy mi hajtottunk fejet és hódoltunk meg az mi kegyelmes és törvény szerént való fejedelmünknek, az keresztyén hatalmas római császárnak és magyarországi királynak, az fölséges Rudolphus császárnak, és kötjük magunkat ő fölségének, az Magyarország törvénye szerént, azon Magyarország koronájához való hűségre, engedelemre és adó adásra. És mi végeztünk az mi kegyelmes urunkkal az tekéntetes és nagyságos Pálffy Miklós által, úgymint ország kapitányával és urunkkal, és alkuttunk meg ilyen okkal, és kötöttük magunkat adó adásra ilyen módon: az míg az fölülről megnevezett falukra haza épülhetünk és haza mehetünk, addig fogadjuk ő fölségének adni minden házas ember egy forintot és ötven pénzt; a kiknek pedig közöttünk feleségek nem volna, de szántó-vető, baromtartó és kereskedő volna, az tartozik adni egy forintot, és ezt fogadjuk megadni esztendőnkint ő fölségének. Ha pedig az falukra haza épűlhetünk: akkorra kötjük magunkat ő fölségének minden törvény szerint való adóra és szolgálatra. Ha penig mi az mi fogadásunkat és hűségünket meg nem állanánk és meg nem tartanánk, kötjük magunkat, hogy szabad legyen ő fölségének és ő nagyságának minket mindenött megfogatni, pusztíttatni, mint országnak és keresztyénségnek ellenségét. Ez kötésnek nagyobb bizonyságára adjuk mi fölűl megnevezett falubeliek az mi pöcsétes levelönket. Actum Ujvarii, decima die Aprilis, anno 1598.[1])

A másik egyezséget huszonhárom község megbizottjai írták alá. Ez az egyezség a következő:

Mi jankoi, ivánkai, mádai, szentpáli, rémai, borotti, temerdekháti, szentiváni, kunbajai, szentesi, tootháti, kotokháti, árokháti, bikedi, halmási, sidei, mátéháti, sebesegyháti, kelebi, továnkuti, bajánki, mélkuti, istori ráczok etc. Valljuk ez mi leve-

[1]) Tizenhárom ráczbetűs pecséttel (czímerek nélkül) és tizenhat aláírással.

lünknek rendiben, hogy mi hajtottunk fejet és holdoltunk meg az mi kegyelmes és törvény szerént való fejedelmünknek, az keresztyén hatalmas római császárnak és magyarországi királynak, az fölséges Rudolphus császárnak, és kötjük magunkat ő fölségének, az Magyarország törvénye szerint, az magyarországi koronához való hűségre, engedelemre és adó adásra. És mi végeztünk az mi kegyelmes urunkkal, az tekintetes és nagyságos Pálffy Miklós ország-kapitány urunkkal, és alkudtunk meg ilyen okkal. és kötjük magunkat adó adásra ilyen módon: hogy az míg az fölül megnevezett falukra haza épűlhetünk és haza mehetünk, addig fogadjuk ő fölségének adni minden házas ember egy forintot és ötven pénzt; az kiknek kedig közöttünk feleségek nem volna, de szántó-vető, kereskedő, baromtartó volna, az tartozik adni egy forintot, és ezt fogadjuk megadni esztendőnként ő fölségének. Ha penig az falukra haza épölhetünk, akkorra kötjük magunkat ő felségének minden törvén szerént való adóra és szolgálatra. Ha penig mi az mi fogadásinkat és hűségünket meg nem állanánk és meg nem tartanánk, kötjük magunkat, hogy szabad legyen ő fölségének és ő nagyságának minket mindenütt megfogni, pusztétani, mint országnak és keresztyínségnek ellenségét. Ez kötésnek nagyobb bizonságára adgyuk mi fölül megnevezett falubeliek az mi böcsületes levelünket. Actum Ujvár, decima quinta die Aprilis, anno 98.[1])

Erre a két egyezségre vonatkozólag Pálffy a királyhoz írt levelében megjegyzi, hogy a hódoltakkal éreztetni kell a királyi kegyelmet, s a kanizsai, füleki, szendrői és ónodi várkapitányoknak szigorúan meg kell hagyni, hogy e ráczokat ne fosztogassák s ne háborgassák. Ha ez teljesül, akkor a török ellen bátran lehet őket használni.

Ugyanezen levelében Pálffy a többi hódoltságiak (nem ráczok) telepítéséről azt írja, hogy Buda alatt tizenhat mérföldre mindent teljesen elpusztított, hogy egyetlen keresztyén lakó se maradhasson ott. Csak a szigeteken lakókat kellett ott hagynia, mivel a víz miatt nem tudta őket felhozni. A felhozott lakosság megtöltötte a Vág, Nyitra, Garam és Ipoly folyók puszta vidékeit, s most már csapatosan mentek az 1594-ben néptelenné tett Csallóközbe. Az egész puszta terület tehát újra megépült, újra művelés alá került.

TAKÁTS SÁNDOR.

[1]) Huszonhárom ráczbetűs pecséttel, aláírások nélkül.

KARNARUTIĆ ÉNEKE ÉS A MAGYAR ZRÍNYIÁSZ.

Minden, a mi a magyar Zrínyiászra vonatkozik, érdekel bennünket. Széchy Károly, Zrínyi Miklós ötkötetes életrajzának szerzője, régebben azzal a kéréssel fordult hozzám, hogy Karnarutićnak a *szigeti veszedelemről* írt és 1584-ben megjelent horvát költeményét fordítsam magyarra, hogy megitélhető legyen, volt-e ennek valami hatása a magyar Zrínyiászra? Ezt a munkát immár feleslegessé tette *Šrepel Milivoj* horvát tudósnak a zágrábi Akadémiában nemrég felolvasott s azóta sajtó útján is közzétett terjedelmes tanulmánya: *A szigetvári hős a horvát költészet történetében.*[1])

A tanulmány azon részének, mely *Karnarutić* költeményéről szól, kivonatos tartalma a következő:

A törökök ellen vívott harczok ünnepelt hőse a délszláv népköltészetben *Kraljevics Marko*, a műköltészetben pedig *Zrínyi Miklós*, a szigetvári hős. Őt éneklik a horvát műköltők Karnarutićtól kezdve Mažuranićig; még Jellačić bán is (14 éves korában) egy német versben dicsőítette, melyet Demeter Dimitria fordított utóbb horvátra. Népdal a szigeti hősről csak egy maradt fen. melyet Kukuljević közölt ily czímmel: *Zrínyi Miklós bán Sziget várában* (Ban Mikloš Zrinjski u Sigetu gradu).[2]) E népdal szerint Belgrád várából egy sólyom repül Konstantinápolyba a szultán udvarába és megkérdezi Szolimántól, miért mondott le a határőrvidékről, melyet Zrínyi bán szabadon pusztít? Szolimán erre Belgrádba indúl, és onnan rengeteg sereggel Szigetvár alá vonulva, megizeni Zrínyi Miklósnak, hogy ha átadja neki a várat, vitézeivel szabadon elvonulhat, s azonfelül a határőrvidék felett oly hatalmas úrrá fogja őt tenni, mint a minővé tette volt a hatal erdélyi bánt (vajdát), Zapolyai Jánost. Zrínyi azt feleli, hogy ily nagy gyalázatra képtelen; a királynak hűséget esküdött mindhalálig, két fia kezesül van a királynál, ki őket elvesztené. A szultán erre megostromolja a várat és felgyujtja. Zrínyi és vitézei megesküsznek, hogy nem fognak gyáván meghalni; kirohannak a

[1]) Rad jugoslavenske Akademije, 1902. 148. köt. 81—173. ll.
[2]) Niz bisera jugoslavjanskoga. Zágráb, 1863.

várból, egy-egy vitéz tizenkét törökkel is viaskodik, míg végre Zrínyit jobb karján golyó találja s karja kardostúl a fekete földre hull. Ez a népdalnak egyszerű szerkezete.

A műköltők közűl az első, ki a szigetvári hőssel foglalkozik, a zárai *Karnarutić Bernardin*, kinek *Szigetvár bevétele* (Vazetje Sigeta grada) című költeménye négy énekben először 1584-ben Velenczében jelent meg; másodszor Fodróczy Péter 1661 körűl, harmadszor Gaj Vladimir 1866-ban adta ki. Karnarutić személyéről nagyon keveset tudunk. Barakovic mellékesen említi nevét: egy J. B. S. nevű pap *Zára tisztes várához* (Čestitomu Zadru gradu) című egykorú költeményében ezt mondja róla: »Zára, Karnarutić híre mint ragyogó gyertya örök időkön át dicső fényt fog rád árasztani.« Tartalija Péter spalatói iró a *Vazetje* első, velenczei kiadásához Karnarutićot dicsőítő verset csatolt, de ez csak általánosságban mozgó dicsőítés és nem szolgáltat bővebb adatokat életéhez. Karnarutić *Piram i Tižba* című költeményt is irt (Velencze, 1586) s a végén ezt mondja magáról: »Megénekelte Bernardin Charnarutich, Donato fia, valaha hadfi, most igazságot hirdető.« Tehát ifju korában hadakozott, utóbb bírói tisztet töltehetett be. E költeménye végén is van egy reá vonatkozó dicsérő vers, mely zárai patriciusnak mondja, ki a Szigetvár elestéről irt költeményével arany koronát tett fejére, melyre a horvátok nagyon büszkék lesznek. Mindössze ennyi, a mit róla tudunk. Karnarutić *Szigetvár bevételét* a Dalmáczióban dívó csakavi tájszólásban irta: művét előszavában a szigeti hős fiának, Györgynek ajánlotta, azt mondván, hogy e költeményével nem volt szándéka a szigeti hős dicsőségét növelni, mert azzal úgyis tele van az egész világ, csak kötelességet akart teljesíteni és a tisztelet adóját leróni iránta, a mint ezt a költők mindenütt és mindenkor megtették a híres férfiakkal. Fodróczy az 1661-iki második kiadásban a *Vazetje Sigeta grada* nyelvét kajkavi horvát tájszólásra irta át, megtoldva a kiadást Forgáchnak a szigeti harczról szóló leirásával.

Karnarutić költeményének szerkezete a lehető legegyszerűbb.

Az első énekben elmondja, hogy megénekli a horvát urak és török vitézek harczát Szigetvárnál, és nyomban bemutatja az egymás ellen küzdő két főhőst. Zrínyiről azt mondja, hogy őt méltóan nem képes dicsőíteni, mert ilyen hős nincs az egész világon, melyet a nap bejár. A szultán meghallván, hogy Zrínyi pusztítja országát, nagy hadsereggel indúl Szigetvár ellen. A költő itt részletesen leírja a szultán lovát, magát a szultánt, seregének egyes csapatait és a török fővezéreket. A szultán jun. 15-én érkezik seregével Sarajevóba.

A második énekben a szultán megszámláltatja seregét vezéreivel haditanácsot tart; elhatározzák, hogy Szigetvár ellen

mennek; a pasáknak meghagyja, hogy a Dráváig nyomuljanak elő, melyen Hasszán bég fog hidat verni. Ez a Drávát Eszéknél áthidalja és Mehmet-Taralija az előcsapattal egész Siklósig elérkezik. Meghallja ezt Zrínyi és Alapi Gáspárt gyalogos és lovas sereggel Siklósra küldi, ki a vigyázatlan törököket leveri s gazdag zsákmánynyal és sok hadi fogolylyal tér vissza Szigetvárba, hol nagy örömmel fogadják és víg áldomást tartanak. Zrínyi a zsákmányból keveset fogad el, mert nem haszonleső. A lakoma alatt kém jelenti, hogy maga a szultán jön a vár ellen. Zrínyi katonásan rövid beszéddel bátorítja vitézeit, hogy legyenek állhatatosak.

A harmadik énekben a török hadsereg átkel a hídon; a szultán megtudja, hogy előcsapatát a keresztények szétverték, a mi nagy haragra gerjeszti. Arszlánt megfosztja pasai rangjától és fejét véteti, mert gyáván megfutott *Jula*-vár alúl. A szultán csakhamar elérkezik hadaival a Szigetvár közelében fekvő Szentlőrinczig. Ezt meghallja a *zöld fenyő*, Zrínyi Miklós, és a vár piaczán összegyüjtve seregét, hosszabb beszédben festi a veszedelmet, mely Szolimán részéről fenyegeti. »A ki e világon kész becsülettel meghalni — úgymond — annak dicsősége az egekbe hatol; a ki a harczban meghal a hazáért, annak dicsősége fenmarad addig, míg a folyók folynak és az idők haladnak.« Vitézei az ő lelkének részei; felhívja őket, fogadják meg esküvel, hogy mindhalálig harczolni fognak a kereszténységért. Először Zrínyi, azután Alapi Gáspár teszi le az esküt, utánok sorban mindannyian a hősök, s készeknek nyilatkoznak Zrínyivel meghalni. Zrínyi ismét beszédet tart; megtiltja, hogy a törökkel senki beszédbe ne ereszkedjék, az ellenségtől levelet el ne fogadjon; azután elrendeli a szükségeseket a vár védelmére. A keresztények verik a törököket, Szolimán felbőszül és a várat ostromolni kezdi. Zrínyi látván, hogy nem védelmezheti meg az új várost, felgyujtatja azt és visszavonúl az ó várba. A törökök kegyetlenül ostromolják; sokan esnek el mindkét részről; a szultán azon való szégyenében és haragjában, hogy a várat nem képes elfoglalni, magához hivatja Szokolovicsot és megparancsolja neki, hogy új rohamot intézzen a vár ellen, és átadja neki saját buzogányát, hogy a törökséget azzal kergesse a falak alá.

A negyedik énekben Szokolovics összehívja a pasákat, s előadván nekik, hogy a szultánt a harag és szégyen majd megöli az ostrom sikertelensége miatt, harczra tüzeli őket. Az ostrom megújúl, Zrínyi vitézül védekezik; a támadást visszaveri; a szultán szégyenében és haragjában meghal. Szokolovics ezt eltitkolja a sereg előtt, de bejelenti Szolimán fiának, Szelimnek, az új szultánnak. Szokolovics lángba borítja az ó várost, Zrínyi vitézeivel a várba húzódik és a végveszély láttára ismét hosszabb beszédet

intéz hozzájok, melyben elmondja, hogy Isten büntetésből küldte reájuk a veszedelmet az ő és az ország bűnei miatt; elősorolja bűneiket, a római egyháztól való elpártolást, a miért Isten Franciaországot is megverte; nincs más előttük, mint hősileg meghalni. Előszólítja komornyikját, Ferenczet, hogy adja rá díszruháját, apja kardját, tegyen pénzt zsebébe annak számára, a ki el fogja temetni, tegye oda a vár kulcsait is. Erre kirohannak a várból. Zrínyi fölülmulja vitézségével a római Coclest; nem kard teríti le, hanem távolból kilőtt golyó. Szokolovics elküldi Zrínyi fejét Miksa császárnak, ki megsiratja és Csáktornyára viteti, hol a pálosok szent Ilona templomában eltemetik.

Ez Karnarutić eposának tartalma, melynek ismerete fontos, hogy megitélhessük, mennyiben hasonlít hozzá a magyar Zrínyiász. Karnarutić verssorai tizenkét szótagosak páros rímmel; költeményének szerkezete és conceptiója nagyon egyszerű. Nem tudjuk, micsoda forrásokra támaszkodott a tárgy tekintetében, mit tizennyolcz évvel Szigetvár eleste után (1566—1584) énekelt meg. A szigetvári harcznak legrégibb nyomtatott leírása a laibachi Budinié, ki azt egy horvát vitéz elbeszélése után horvátból fordította latinra és 1600-ban adta ki. Ezt a forrást tehát Karnarutić nem használhatta, mert horvátúl írt eposa 1584-ben jelent meg. Karnarutić az elbeszélésben a történeti egymásutánt követi; feltünő, hogy Aliportukot nem említi. Az események előadásában és a személyek leírásában rövid. Érdekes, hogy Zrínyit mind Karnarutić, mind Budini kétszer beszélteti. Karnarutićnál búcsubeszédében mondja Zrínyi, hogy a törökök támadása büntetés az ő bűneikért és az egész ország bűneiért, s elősorolja a bűnöket: elhagyták az utat, melyet Krisztus mutatott, az éhezőnek nem adnak ételt, a szomjazónak italt, a betegeket nem ápolják, a börtönben sinlődőket, az özvegyeket nem segítik meg, a szegényeket fosztogatják. Istent nem szeretik, a templomot kerülik, a szenteket nem tisztelik, nem gyónnak, az ünnepekkel nem törődnek, Isten szolgáit kiüzik a templomból; az ország pogány kézre fog kerülni, ha meg nem térnek, ha a római egyháznak meg nem hódolnak; ime a francziák sem tánczolnak már, hanem dögvész, éhség, háború pusztítja őket, mert elpártoltak istentől és a hittől szakadtakhoz csatlakoztak. Budininél [1]) Zrínyi szintén így szól: »A jóságos Istentol reánk mért büntetést megadással és türelmesen kell viselnünk: mert ezzel büntet nem csupán a mi bűneinkért, hanem országunk bűneiért is.« Karnarutić a költő, tovább ment Budininél a történetírónál, mert világosan céloz a protestantismusra, mely akkor Európa északkeleti részét elidegenítette Rómától, Franciaország-

[1]) *Schwandtner:* Scriptores rerum Hung. Tyrnaviae, 1765. III. 128.

ban a Bertalan-éjet szülte (1572) és a XVI-ik század második felében Magyar- és Horvátországban is erősen elterjedt.

Karnarutić költeményében maga a szigetvári harcz a II, III. IV. énekben van elbeszélve, és pedig helyes beosztással a siklósi küzdelem a másodikban, a vár ostroma a harmadikban, a katasztrófa a negyedikben. Az első énekben az *invocatio* után következik Zrínyi, Szolimán és a hadsereg, valamint Szolimán lovának nagyon is részletes leírása. A második énekben a törökök siklósi vereségét elbeszélvén a költő, erkölcsi fejtegetésekbe bocsátkozik azon, hogy a katonának mily ébernek kell lenni akkor, mikor a munka ideje beáll; itt fejtegeti azt is, hogyan kell a harczban viselkedni vezérnek és katonának egyaránt, és erre példákat hoz fel a régi rómaiak történetéből. A költői alkotásban Marulić példája lebeghetett előtte, kit más horvát költők is sokban utánoztak. Hogy a horvát népdalok is hatással voltak reá, kiderül annak a felemlítéséből, hogy a Siklósnál győztes katonák a győzelem után arról énekeltek, s a népdalok hatására vall az is, hogy Zrínyit *zöld fenyőhöz* hasonlítja. Költeményében török részről a szultán mellett csak Szokolovics, magyar és horvát részről Zrínyin kívül csak Alapi Gáspár egyénisége domborodik ki erősebben. Karnarutić költeménye lényegében — azt mondhatjuk — csak nemesebb fajta rímes krónika, minden nagyobbszabású compositió és mélyebb jellemzés nélkül; de a mű mindamellett értékes, egyszerűségénél és őszinteségénél fogva, épen úgy, mint a legrégibb nyomtatott elbeszélés, a Budinié. Karnarutić épen úgy mint Budini, valamely szemtanu elbeszélésére, vagy pedig azokra a hírekre támaszkodhatott, melyek a szigeti veszedelemről általában, de különösen a délszlávok közt el voltak terjedve.

A szigeti veszedelmet (Obsidio Szigetiana) magyarúl megénekelte Zrínyi Miklós, a költő. Eposa *Adriai tengernek Syrenája* czímmel 1651-ben Bécsben jelent meg; bővített horvát fordításban (Velencze, 1660) kiadta öcscse, Zírnyi Péter, ezen czím alatt: *Adrianszkoga mora Syrena*. Zrínyi Miklós tárgya felfogásában és költeménye szerkezetében mintaképül tekintette és sokban követte Tassót, a ki viszont sokat tanult Vergilius Aeneiséből; innen a Zrínyiász némely rokonvonásai mind a kettővel.

A Zrínyiász magyar eredetijéről és horvát fordításáról *A horvát Zrínyiász a magyarhoz képest* (Hrvatska Zrinijada prama magjarskoj) czímen *Iveković Ferencz* terjedelmes tanulmányt írt,[1]) melyben azt vizsgálja, hogyan járt el a fordító a horvát fordításban és mivel bővítette az eredeti epopeiát, miképen cserélte fel a mű magyar tendentiáját a horváttal. Zrínyi Péter erősebb katho-

[1]) *Književnik*, 1866. III. köt.

likus Miklósnál, mert míg ez csak annyit mond a hitszakadásról, hogy a magyarok »a szép keresztény vallást lábbal tapodták«, amaz már így szól: »a magyarok a római igaz vallásban igen megromlottak.« Jagić is értekezett Péter művéről, részletesen fejtegetve annak tartalmát és költői értékét, s egyúttal kimutatva, miben követi a Zrínyiász Tassót és Vergiliust.[1])

A Zrínyiász nagyszabású keresztény epos. Alapgondolata, hogy a szigeti hős halála és Szigetvár eleste a bűnbe merült nemzet büntetése és rajta Szolimán az Isten ostora. A reformációt mind a két Zrínyi Istentől való elpártolásnak tekinti, ezért a szigetvári hősök kiontott vére Istennek kiengesztelése, a nemzetnek megváltása. E felfogással egyezik az epos egész szerkezete és jellemfestése; ebből foly a *mirabile epicum*, mely a történeti esemény fejlődésében döntő szerepet játszik. A magyar eredetinek, ép úgy mint a horvát fordításnak, leggyengébb oldala az érdes nyelvezet és egyhangú rímelés. Zrínyi Péter a horvát fordításban nemcsak egyforma végrímeket alkalmaz, hanem a sorok közepe is a sorok végével rímel. Érdekes a horvát Zrínyiásznak a bécsi császári könyvtárban 10,122. sz. a. őrzött, *Obsidio Sigethana, carmen heroicum Croaticum auctore et scriptore manuscript. comitis Petri a Zrinio olim Croatiae bano* feliratú kézirata. E kéziratban nincs meg az egész horvát Zrínyiász; hiányzik belőle a bevezetés és a *historia* első strófája, s végződik a nyolczadik ének 80-ik strófájával. Érdekes körülmény, hogy e kéziratban nincs meg a sorközépi rím, csak a sorok vége rímel, a sorok közepén pedig sormetszet (caesura) van, épen úgy mint a magyar eredetiben. Ivković megjegyzése szerint a horvát Zrínyiász ezen kézirata sokkal hívebb az eredeti magyarhoz, mint Zrínyi Péter nyomtatásban megjelent fordítása; könnyebben is érthető ennél, mert a sorközépi és sorvégi rímelés sokszor erőszakot követ el az értelmen, s így Jagić nézete szerint[2]) csak sajnálni lehet, hogy nem a bécsi kézirat szövege látott sajtó útján napvilágot. Egyébiránt nyoma van annak is, hogy kinek köszönhető a fordítás elrontása. Erre vonatkozólag Vitezović egy feljegyzést talált Bécsben, mely szerint Zrínyi Péternek a fordítás sajtó alá rendezésében bizonyos Smolanić Iván, fiának János Antalnak nevelője (utóbb zengi püspök) segített s így valószínűleg ő az, a ki a bécsi császári könyvtárban levő kéziratot oly formátlanúl átalakította.[3])

Fontos kérdés, hogy Zrínyi Miklós és horvát fordítója, öcsese Péter, ismerték-e és felhasználták-e Karnarutićnak *Vazetje grada*

[1]) U. o.
[2]) Id. h.
[3]) *Kostrenčić*: Frankopan, Vtrić. Zágráb, 1871. VIII.

Sigeta című költeményét? Karnarutić 1584-ben megjelent művét a szigetvári hős fiának, Zrínyi Györgynek ajánlotta, e könyv tehát kétségkívül megvolt a Zrínyiek könyvtárában; meg is becsülhették, mert ősük dicsőségét hirdette, s kétségünk sem lehet benne, hogy ismerte a tudományokat kedvelő és könyveket gyüjtő Zrínyi Miklós (a költő) is. Fodróczy, a ki Karnarutić költeményét 1661 körül másodszor adta ki, e kiadást — mint Kukuljević horvát bibliographiájából tudjuk — épen magának Zrínyi Miklósnak ajánlotta.[1]) Hogy mikor jelent meg e második kiadás, azt Kukuljević egész pontossággal meg nem állapithatta, mert a kezén volt példánynak hiányzott a czímlapja. Érdekes, hogy Zrínyi Miklós, Mátyás királyról irt értekezése végén előbb négy, majd ismét két versszakot idéz horvát eredetiben Karnarutić énekéből. Zrínyi ezen műve kéziratban maradt korunkra s csak 1852-ben adták ki összegyüjtött munkái közt Kazinczy és Toldy. Egyébiránt, hogy minő források alapján irta meg Zrínyi Miklós az ő Zrínyiászát, azt előszavában elmondja maga, de öcscse is megjegyzi a fordításhoz irt előszóban, hogy bátyja sok magyar és diák krónikákból szerezte művét. Miklós a magyar és diák krónikákon kívül horvátokat is említ forrásúl. A történeti előadástól csak abban tér el, hogy a szultán Zrínyi Miklós kardjától hal meg; de ebben művészi indokok vezették a költőt, s erre nézve is azzal menti magát, hogy így olvasta különféle krónikákban.

Kétségtelen dolog, hogy Zrínyi ismerte Karnarutić költeményét: kérdés, volt-e ennek hatása a magyar epopeiára? Erre maga a két költői mű adhat felvilágositást. Mesić a szigetvári hősről irt munkájában[2]) felemlíti a forrásokat, melyeket Zrínyi használt eposának megirásánál. A Zrínyiász és Karnarutić éneke közt a következő hasonlóságok vannak: Megegyeznek az alapgondolatban, melyet Karnarutić a hős búcsubeszédében fejt ki, mely szerint e nehéz háború Isten büntetése az ország bűnei miatt, és e bűnöket egyenkint fel is sorolja. Ezt az alapgondolatot megtaláljuk a Zrínyiász első énekében, hol Isten, látva az égből, mily bűnökbe merültek a magyarok, Mihály arkangyal és Alekto által felbiztatja a szultánt, hogy megbüntetésökre háborút indítson ellenök, s itt egyanazokat a bűnöket sorolja fel a költő, melyeket Karnarutićnál olvasunk. Ezeket Zrínyi nem meríthette Istvánffyból, mert ez nem említi, s Budini is csak általánosságban szól a magyarok bűnösségéről. — Sem Karnarutić éneke, sem a *Syrena* nem említik, hogy Szokolovics renegát volt. — Mind a két költemény részletesen irja le a szultán lovát, magát a szultánt és hadseregének egyes részeit,

[1]) *Kukuljević*: Bibliografija hrvatska. Zágráb, 1860. 65.
[2]) Život Nikola Zrinjskoga. Zágráb, 1866. 244.

mint a Zrínyiász második énekében látható. E leírások teljesen hiányoznak Istvánffynál és Budininél, ellenben igen egyezők Karnarutić énekében és a Zrínyiászban, csakhogy Karnarutić valamivel bőbeszédűbb. — Eltérés van a két költő közt abban, hogy Karnarutić szerint a szultán Sarajevóba vezeti seregét s onnan Szigetvár ellen, míg Zrínyinél a történeti valóságnak megfelelően Belgrádból indúl oda; abban azonban ismét megegyeznek, hogy a hadjáratot Zrínyi megfenyítésére indította, ki török területen sokat pusztított. — A Zrínyiász szerint Patacsics siet mint a vihar (5-ik ének), s ugyanezt mondja róla Karnarutić is. — Karnarutić Zrínyit mondja *zöldelő fenyőszál*-nak, Zrínyi ugyanezt mondja Ferhát bégről. — Apróbb rokonvonás is elég sok van a két költő művében. Hogy mindkettőnél hasonlatos az a beszéd, melylyel Zrínyi az ő vitézeit megesküdteti, ez onnan van, mert mindketten a történeti hűséget követték. — Zrínyi búcsuzó beszédében azt mondja vitézeinek, hogy Isten már nem haragszik rájuk, megbocsátotta bűneiket; a mi a hőskölteméný alapeszméjéből következik, mert e harcz Isten büntetése. Karnarutićnál a búcsuzó beszéd gondolata azonos, de művészi felhasználása különböző. — Mind e rokonvonásokból következtethető, hogy Karnarutić művének volt némi befolyása a Zrínyiászra, csakhogy míg ez valóságos műepos, amaz csak verses krónika.

Šrepel az elől említett tanulmányban ismerteti még *Mi*[illegible]*etić* raguzai költő *Trublja Slovinska* czímű s 1663-ban Zrínyi Miklósnak ajánlott költeményét, mely szintén a szigeti veszedelmet tárgyalja és dicsőíti Zrínyit meg öcscsét Pétert. Ez a költemény azonban már nem lehetett hatással sem a Zrínyiászra, sem annak horvát fordítására, mert ezek megjelenése után látott napvilágot. Épen így Vitezović, Kačić, Marjanović, Trnski, Vežić, Preradović, Dežman, Badalić, Ban, Dragošić, Štafić horvát költőknek a szigeti veszedelemről és annak hőséről szóló költeményeik, melyek irodalmi szempontból mégis annyiban birhatnak ránk nézve érdekkel, a mennyiben Šrepel kimutatja, hogy minő hatása volt *ezekre* a Zrínyiásznak.

MARGALITS EDE.

TÖRTÉNETI IRODALOM.

Gróf Eszterházy Antal kurucz generális tábori könyve, 1706—1709. Függelék: *Gróf Eszterházy Dániel tábornok jegyzőkönyve*, 1708. A m. tud. Akadémia tört. bizottságának megbízásából közli *Thaly Kálmán*. Budapest, 1901. Athenaeum kny. 8-r. XVIII, 2, 1032 l. *)

A Rákóczi-korra vonatkozó kútfő-kiadványainak gazdag sorozatát egy új kötettel szaporította Thaly Kálmán. A vaskos kötet két expeditiós könyv tartalmát foglalja magában. A nagyobb rész (1—866. ll.) azokat a hivatalos leveleket és rendeleteket egész terjedelmükben vagy rövid tartalmi kivonatokban, melyek gr. Eszterházy Antal generális tábori irodájában keletkeztek, s azokat melyek ő hozzá intéztettek; a kisebb rész pedig gr. Eszterházy Dániel hivatalos levelezésének kivonatait.

Mind a két levelestár oly nagynevű, magas állású, főrangú családunk két sarjadékával áll kapcsolatban, melyről általánosan tudott dolog, hogy a haza iránti kötelességeit mindenkor az uralkodóház iránti tántoríthatatlan hűségével összeegyeztetve teljesítette. Szinte csodálkozásunkat hívja ki ez a két Eszterházy, hogy a megcsontosodott családi traditióval szakítva, az uralkodóházzal ellenséges párt szolgálatába szegődött, jóllehet épen családi hagyományainál fogva mindkettő királyi szolgálatban kezdi pályafutását. Antal úr pártváltoztatása még érthető, kimagyarázható. Anyjának, a kurucz király testvérének, Thököly Katalinnak vére lüktetett ereiben. Dániel úr azonban már nem állott oly szoros vérségi kapcsolatban a Rákóczi-mozgalom fejeivel, ennélfogva tisztán hazafias érzelmeinek, magyar gondolkodásának engedett, midőn 1704-ben a diadalmasan előnyomuló kuruczokhoz szegődött.

Maga a fejedelem, Rákóczi, nem sokat tartott egyik Eszterházy katonai képességei felől sem; mindazáltal számító poli-

*) V. ö. *Századok*, 1901. 850. l.

tikából mind a kettőt magas állásba helyezte, s abban a tartományban, melyben az Eszterházy névnek, már a puszta névnek is, nagy volt a varázsa és tekintélye, széles kiterjedésű hatalomkörrel ruházta fel. Nem tagadhatjuk meg tőlük elismerésünket, hogy a fejedelem bizalmát hűséggel és becsülettel igyekeztek meghálálni. Egyébbel úgy sem tehették. Dániel még mint császári ezredes a török háborúkban annyira elnyomorodott, hogy csak lektikán vitetve magát vezérelhette csapatait. Inkább helyőrségi szolgálatot teljesített Székesfehérvár várában, vagy még inkább az apró-cseprő panaszokat orvosolgatta, a jobbágyok és földesurak közti egyenetlenségeket simítgatta, a polgári hatóságok és katonák közt gyakori viszálykodásokat békéltette.

Antal úr már jobban bírta a tábori élet fáradalmait, jóllehet a füredi hévizekre ő is sűrüen rászorult. A személyes vitézség nem tagadható meg tőle. Egyszer az osztrák határszélen 24 óra alatt 16 mérföldet portyázott egy végben, ki sem vetvén a lova zabláját. Azonban hadvezetői képessége nem állott arányban a rábizott feladattal s egyénisége sem katonás. Itélőképessége, következetessége, szilárd akaratereje hiányzott. Ingatag, könnyen befolyásolható ember, a kire — Bercsényi jellemzése szerint — mindenkor az hatott legjobban, a ki legutoljára szólt vele. Természetesen, alantasai ezt a gyengéjét csakhamar kiismerték s engedetlenségükkel az összehangzó, egyöntetű munkálkodást és annak szemmel látható eredményeit meghiusították. Különösen a mozgékony és tevékeny Bottyánnal nem tudott kijönni. Panaszkodik reá, hogy renitenskedik, a compánia pénzét jogtalanúl magánál tartja, tisztjeit, katonáit kénye-kedve szerint fizeti; egyiknek többet ád a járandóságánál, a másikat lehordja, ha angáriáját kérni merészeli. Nyulast annyira megsarczolta, hogy »egész jószágából nem jött annyi proventusa, mint Nyulasról, mely miatt teljesen elidegenedett az a darab föld.«

Viszont nem ritkán, különösen generálissága kezdetén, olyanokat is protegált, a kik arra érdemetlenek valának, a miért a fejedelem meg is rótta.

Az indulatosabb természetű tisztek természetesen elégedetlenek voltak vele. Kicsi híja volt, hogy áldozatúl nem esett Bezerédj összeesküvésének, annak a Bezerédjének, a kinek a feleségét kiszabadította Heister osztrák fővezér fogságából. »Conspirálván Bezerédi maga regementjebéli vicecolonellusával Botka Ádámmal, főstrázsamesterrel Szegedi Ignáczczal s Ujkéri János kapitányával, azon igyekeztek minden tehetségekkel, hogy a császár hívségét amplectálván, mindnyájunkat egy

halomban vágasson az ellenség által; a mint volt is terminussok ez elmult csütörtökre, id est pro 6 praesentis (1708 szept.), a melyen jelen volt nyolczszáz német Küszögnél, kikkel elsőben is maga regementjén akart általesni Bezerédi, azután magam corpussának kivánt fordulni, hogy egészlen dissipáljon bennünket; mely igen könnyen meg is történt volna, nem tudván semmit a dologban. De . . . egy regementjebeli zászlótartó . . . maga lelkiesmeretiben szállván, jelentette meg a dunántúli compániáknak. Megfogván mindeniket, árestomban vettettem« . . .

Különben, hogy kellő fegyelmet nem tudott tartani Eszterházy Antal, hogy a hadműveletekben nem volt képes elég sikert felmutatni, annak egyrészt a viszonyokban is keresendők az okai. Eszterházy nemcsak főgenerálisa volt a Dunántúlnak, hanem polgári kormányzója is. A vármegyék közigazgatásának irányítása, hűségének, áldozatkészségének állandóan ébrentartása igen sok gondot okozott neki s tevékenységének jó részét lekötötte. Ez a functió ugyan Eszterházy Dánielnek lett volna a kötelessége, hiszen azért volt melléje rendelve, azonban Dániel úr az ő tehetetlenségében, s tunyasága, fenhéjázó modora miatt inkább ártalmára, mint segedelmére volt Antal grófnak. Egyszer is (1708 január-havában) a vármegyékkel tanácskozást tartott Eszterházy Antal, »de majd elrontá vala Eszterházy Dániel uram minden dolgaimat a maga *pálinkázó manirjával*, mely által . . . az főrendeknek fenyegetésével, magamnak is nagy praejudiciumával kezdette vala a dolgokat zűrni-zavarni, annyira, hogy a nemes vármegyék követjei . . . elszomorodott szívvel és vállok vonyogatásával kivántak csak felelni is a kérdésekre.«

Pedig ezekben az aggasztó időkben ugyan keztyűs kézzel kellett simogatni a nemes vármegyéket. Minden pénz és véráldozat reájok nehezült, akkor, mikor a rézpénznek olyan becse volt, hogy irtózott tőle mindenki. Az emberek inkább szükséget szenvedtek, inkább adtak ingyen vagy kölcsön egymásnak, mintsem azért a pénzért, mert »ugyanis valami rézpínzt a szegénység a maga jószágáért a vitézlő rendtűl bevett is, azon egy kapást, egy szolgát nem fogadhatott, semmi szükségére valót nem szörezhetett, ruhátlan járt, sótalan kenyeret evett, egy kapát, egy ásót, egy szántóvasat azon nem talált . . . Nem kölönben vallott kárt . . . a rézpénz mellett a vitézlő rend is, ki egy darab vásznat, posztót vagy egyéb ruházatra valót . . . rajta nem kaphatott, úgy egy pár csizmát, arra csak egy pár sarkantyút vagy patkót, lova lábában egy patkószeget nem verethetett, hanem ha a szegény embernek szántóvasát, kere-

keirűl sineit, karikáit és a hol mi vasat kaphatott, hol lopva, hol erőszakkal kínszeréttetett elvinni, . . . a kinek valami eladni való jószága volt, azt elröjtette, mesterember a munka előtt elbujt, inkább hevert és koplalt, hogysem azért dolgozott volna.«

Csuda-e, ha az elnyomorodott földnépe odahagyva mindenét, hajlékát, erdőkbe, vadonba bujdosott, s csak a falusi bírákra bocsátott szigorú fenyegetőzésekkel lehetett megakadályozni, hogy az egész messze környék el ne széledjen? Nem egyszer megvallja »a Dunán túl való földnek főgenerálisa és commendánsa, nemkülönben mezei generális marschallus«, hogy mily nehezen kormányozta és tudta hűségben tartani a Dunántúlt. »Hacsak ezen földnek — úgymond — hozzá szokott sinceritása, földségbeli született vérsége nem accedált volna«. — bizony maga is kiszorult volna a Dunántúlról.

De ha a vármegyék félénk tartózkodása, a labanczok és kuruczok közti ingadozása még kimagyarázható és menthető is, egyenesen szégyenletes és megvetésre méltó a fegyveres katonaság gyávasága. »Igy szokott a mi magyar nemzetünk édes hazája mellett fegyverkezni, a ki az árnyékától is megijjed az ellenségnek.« Mikor Balogh Ádám Körmendnél vereséget szenvedett, »szokás szerint eloszlottak katonái.« A Zala vármegyéből kiállított vitézlő rend hősiességére jellemző, hogy »majd proverbiumnak tartatik, hogy *Szaladj* vármegyéből valók.« Heister 1709 julius-havában a Rába vidékét hatalmába kerítvén, általános lett a fejetlenség, s miként Antal úr panaszkodik: »annyira megrémültek némely gyöngeszivű tiszteim, hogy azokat semmire sem applikálhatom, . . . generálisi authoritásomtól nem szorgalmatoskodnak függni, kiki inkább felesége és cselédei mellé szivódik . . . Egy szóval, egy tisztem sincs, kire valamely nevezetes operatiónak folytatását bizodalmasson committálhossam . . . csak a jó Isten tudja, miként lehet megmaradásom . . . úgy látom, hogy a szokatlan, erdőkön való bujdosásra kénteleníttetem fejemet vetnem« . . .

Ha egy fővezér ennyire desparátus, elképzelhető, milyen lehetett hadseregének a hangulata!

Azonban messzire vezetne, ha az előttünk fekvő könyv tanulságaira még részletesebben kiterjeszkednénk. Mert igaza van a tudós kiadónak, hogy a két Eszterházy tábori könyvében a főtárgyon, a speciális haditörténeten s azzal szorosan összefüggő ügyeken kívül bő aratásra talál a helyrajzíró, kor- és művelődéstörténet kutató is. Épen ezért különös figyelmébe ajánljuk a könyvet e korszak minden búvárának, jóllehet az íródeákok választékosságot szenvelgő, de terjengős, deákkal zagyvált stilusa, végét-hosszát érni nem akaró, kacskaringós

körmondataik, alapos próbára teszik az olvasó aesthetikai érzékét és türelmét.

ILLÉSSY JÁNOS.

Idősb Szögyény-Marich László országbíró Emlékiratai. Kiadják ifjai. Első kötet: 1836—1848 decz. 2. Budapest, 1903. Hornyánszky Viktor kny. 8-r. XVII, 2, 276, 2 l. Egy színes arczképpel, négy fénykép-melléklettel és I—XXV. okleveles függelékkel.

A mult század első felének történetére nézve nem csekély fontosságúak id. Szögyény-Marich László emlékiratai, melyeket Thallóczy Lajos szerkesztett össze és bocsátott nyilvánosság elé. Irójuk kora ifjuságától kezdve előkelő tisztségeket és méltóságokat viselt; 1836-ban személynöki, három év mulva pedig nádori itélőmester, 1840-től kezdve udvari tanácsos és a m. kir. udv. kanczellária referendáriusa, országgyűlési előadó, az újra szervezett helytartó-tanács alelnöke, és 1847-től fogva mint alkanczellár működött az első felelős minisztérium életbeléptetéséig; 1851-ben a birodalmi tanács tagja, majd az alkotmányos élet visszaállításával főispán, főkamarás- és tárnokmester, azután országbíró és a főrendiház elnöke lett. Igy kiváló szerepe volt különösen a reform-korszak eseményeiben, a melyek hazánk újabb történetére nagy átalakító hatással voltak. Az emlékiratok egyik-másik részletét történetíróink. kivált Horváth Mihály, már régebben ismerték s itt-ott fel is használták; teljes szövegük azonban csak a jelen kiadásból lett ismeretessé.

A szóban lévő kötet mindössze tizenkét év történetét öleli fel, 1836-tól 1848 végéig; de épen azért, mert írója folyvást az események középpontjában élt, rugóikat jól ismerte, többször irányította: följegyzései annál nagyobb érdekűek, mivel Szögyény-Marich László »a rideg valóhoz tartotta magát« s távol igyekezett maradni a pártszenvedélyektől. Nem a hiuság vezérelte tollát; csak arra törekedett, hogy őszinte és igazmondó embernek tartsa az utókor. S e törekvéséről emlékiratainak minden lapja tanuskodik. Nem hallgatja el az újabb felfogással sokszor ellentétes működésének hitelt érdemlő följegyzéseiben nyilvánuló nézeteit, nem takargatja ma már népszerűtlennek tetsző conservativismusát, meg lévén győződve róla, hogy az igazságos kritika itélőszéke előtt a közvéleménynyel összeütköző felfogás is kellő méltánylatra számíthat, ha alapja a lelkiismeretes meggyőződés. Lovassy Lászlónak és társainak elitélése a harminczas évek általános felfogásával semmiképp

sem volt összeegyeztethető. Deák Ferencz is keményen elitélte a királyi és hétszemélyes tábla magatartását, mert az ifjak működésében nem látta a felségsértő czélzatot. Szögyény-Marich László a Martinovics-féle perbeli eljárás módozataira hivatkozva, tartózkodás nélkül megmondja, hogy ő is az elmarasztaló ítéletre szavazott, de a halál és vagyonelkobzás helyett a több évi börtönbüntetés szelidebb eszközét alkalmazták. Osztozott a Wesselényi Miklós elitélésében is, noha Wesselényi régi jó barátja volt. A »törvényes indokok«, melyek őt e szavazatra bírták, alig állják ki az igazságos bírálatot, mert hiszen Wesselényinek a Szatmár-megyei gyűlésen mondott szavai bár erős támadások a kormány ellen, de felségsértést csak azok láttak bennük, a kik a király személyét és a kormányt azonosították.

Hogy Kossuthot a *Törvényhatósági Tudósítások* miatt szintén elitélte a királyi és hétszemélyes tábla, oly régi törvény alapján, melynek a nemzeti haladás minden tényezője ellent mondott, tudva van; s hogy a kormány mennyire nem vette számba az újabb idők követelményeit, az épen a jelen emlékiratokból látható. A censura jogaihoz való ragaszkodást valóban nem lehet a törvényekhez való ragaszkodással igazolni, a mint hogy a XVIII. század utolsó éveitől kezdve évtizedekig soha annak törvényes alapját senki el nem ismerte. Hivatkozunk Deák Ferenczre, a ki a gondolat- és szólás-szabadságnak nyilt sérelmét látta a Wesselényire és Kossuthra kimondott ítéletben, mint erről levelei (Budapesten, 1889) tanuskodnak. Épen ezért kellett az 1839/40-iki országgyűlésen kieszközölni a királyi kegyelmet, a miben Dessewffy Aurél volt a fő közbenjáró, mint a jelen mű írója világosan mondja.

Kossuth, kinek a fogság népszerűségét roppantúl emelte, már akkor úgy tünt fel a kormány előtt, mint a kit folyvást figyelemmel kell kisérni, hogy izgatásai vészt ne hozzanak a hatalom birtokosaira és az országra. Nem a véletlen műve, hogy Landerer lapkiadói engedélye épen akkor volt sürgősen elintézendő, hogy Landerer épen Kossuthot nyerte meg szerkesztőnek. Szögyény-Marich szerint az a vélemény uralkodott a kormány tagjai körében, hogy ha Kossuth lesz a szerkesztő, a censura megbénítja hatását. Arról megfeledkeztek, hogy a rohamosan haladó nemzet szivében Kossuth szavai mily olthatatlan tüzet gerjesztenek, a mely azután önmagát táplálja. A »lappangó forradalmi mérget«, a melyről Szögyény-Marich szól, nyiltan csak Széchenyi ostromolta, közéletünk irányadó emberei azonban túlzottaknak hitték Széchenyi vádjait ekkor is, később is, mikor a *Védegylet* tagjai egyre szaporodtak. A teljes közgaz-

dasági önállóságra való törekvés újabb aggodalommal töltötte el a kormányt, mely kénytelen volt e törekvést ellensúlyozni.

Szögyény-Marich László mint a helytartótanács alelnöke, a tanulmányi bizottság és a könyvbíráló hivatal elnöki tisztét is viselte. József nádorral többször érintkezett, s ennek a nemzet sorsát szívén viselő jó szándékait nemcsak átértette, hanem túlzó magasztalással emlegette. »József nádor — írja az emlékíró — annyira azonosította magát Magyarország érdekeivel, hogy széles e hazában nálánál jobb magyar hazafi nem volt.« E meggyőződés tiszta forrásból gerjedt az emlékírónál, a ki állandóan tapasztalta a nádor jóindulatát; de hogy Metternichet is erős istápjául tartotta nemzetiségünknek, ezt már kevésbbé érthetjük. Bizonyára hatással volt e felfogásra az a kör, a melyben Szögyény-Marich kora ifjuságától fogva élt; ellenben a nemzeti közvélemény erősödése jórészben ismeretlen maradt előtte. Igy érthető csak, hogy az 1848-iki nagy átalakulások idején oly követelőleg jelentkező nemzeti kívánalmaktól is folyvást idegenkedett. Mint alkanczellár, hű képviselője volt Apponyi György grófnak eszméinek, de azok megvalósításában nem mindig értett vele egyet. Az utolsó rendi országgyűlés zajos tanácskozásainak már Apponyi az országgyűlés bezárásával akart véget vetni, mit az alkanczellár korainak tartott, bár Kossuth hatalmas kezdeményét az administrátori rendszer megszüntetése, az örökös tartományoknak kért alkotmány stb. iránt, ő is forradalmi erőszakoskodásnak itélte. Egy királyi leirattól várt ő is orvoslást, mely azonban a bécsi forradalom következtében abban maradt.

Metternich után Apponyi is lemondván, Szögyény-Marich vette át a kanczellária vezetését, s e minőségében fölötte fontos hatással volt az ország ügyeire. Hogy a felelős magyar kormány kinevezése foganatba mehetett, jórészt Szögyény-Marich László közbenjárásának tulajdonítható. Ekkor már mind gyakrabban tanácskozott az országgyűlés vezetőivel s igy átértette, hogy a nemzet kívánalmainak a régi felfogás szerinti elfojtását meg sem kísértheti. Igaz, hogy a *pragmatica sanctio* értelmezése alapján a pénz- és hadügy bizonyos önállóságát huzamos ideig ellenezte s az események kényszerüségét ellensúlyozni törekedett; de más részről tekintetbe vette, hogy az erély és szilárd kitartás sokkal kisebb az udvarnál, semhogy az ország közvéleménye megnyugtatható legyen. Lajos főherczeg István nádort okolta a történtekért, a ki maga is sajnálta, hogy a nemzeti követelések szószólója volt, de — mint mondá — máskép nem tehetett. Szögyény-Marich a mérséklet híve volt, erre kérte Batthyányt, Eötvöst és Deákot is, de az események folyamát

emberi erő megállítani képtelen volt. Még azt sem tudta megakadályozni, hogy ne Jellachichot nevezze ki Ferdinánd horvát bánná, pedig ezt nagy előkészülettel kisérlette meg; a kinevezés Jósika eszméje volt és meg is valósult.

Szögyény-Marich Lászlónak e nagy időkről szóló följegyzései különösen értékesek. Az udvar elhatározására s magatartására nézve alig van hozzájok fogható forrás. A történetíró, ki ez átalakulás korát pragmatikusan vizsgálja, sokat fog belőlük hasznára fordítani. És a mi a könyv becsét emeli: a szerkesztő nagy gonddal állította össze az emlékiratokban felhozott adatokra vonatkozó utalásokat, levéltárakból s kiadványokból egyaránt. A függelékben számos adatot, okiratot mellékel, a mi a feljegyzések rövid előadását jól megvilágítja. Nagy érdeklődéssel várjuk a következő kötetet, mely az elnyomatás éveivel fog foglalkozni.

Csak azt szerettük volna még, ha a szerkesztő arról is felvilágosítást adott volna, hogy az emlékiratok jelen alakja mikép keletkezett; régebbi jegyzeteit mikép használta fel az író, s előadásának nyelvén mit és mikép változtatott a szerkesztő. V. J.

A magyar művelődés a XV-ik században. Irta *Császár Mihály.* Kiadja a Szent István Társulat tud. és irod. osztálya. Budapest. 1902. Stephaneum kny. 8-r. 166 l.

Császár Mihály terjedelmes értekezése, mely — mint a czímlap is mondja — Antonio Bonfini *Rerum Hungaricarum Decades*-ének alapján készült, újabb örvendetes jelensége annak a történeti iránynak, mely az emberi szellem fejlődésének képét nem egyedül a hatalmas, világraszóló eseményekből, országfők tetteiből és véres háborúkból akarja megrajzolni, hanem megkeresi ennek a szellemnek nyilvánulásait az intézményekben, szokásokban, kulturában, sőt a mindennapi életben is. Voltaire után, ki először tett kisérletet e téren, különösen a XIX-ik század óta emelkedett a történetírók között általános érvényre ez a fölfogás, s ma már valóban nincs okunk panaszra. A történettudomány egyforma szeretettel fordúl a két nagy irányhoz. Az összefoglaló történeti munkák írói, közöttük a magyarok is, mint méltó versenytársai a külföldieknek, nem hanyagolják el ezt a szempontot; de önálló művelődéstörténeti munkánk aránylag kevés van. A művelődés egy-egy ágának ismertetésére is vannak igen megbízható eredeti forrásokon alapuló tanulmányaink, különösen az egyház, az

iskola és a humanismus életéről, azonban a művelődés egész körére kiterjeszkedő monographiák hiányát még mindig érezzük.

Ebbe a körbe tartozik Császár könyve. Eredetileg pályamunka volt, a budapesti egyetem bölcsészeti kara jutalmazta meg koszorúval. A föladat, melyet a kérdést kitűző tanárok megszabtak, igen szerencsés, méltó próbája egyetemi éveik végén álló fiatal hallgatóknak. Egy nagyterjedelmű, de szép latinsággal megírt krónika alapján összegyüjteni nemzeti életünk jellemző vonásait, az adatokat megbírálni s összevetni a többi kútfők bizonyságaival, megállapítani az író hitelességét: pontosan körülárkolt, fiatal vállak erejét meg nem haladó föladat, mely azért lehetővé teszi, hogy a pályázó történelmi forrás-ismereteit és módszertani jártasságát igazolja.

A lelkiismeretes gonddal készített munka nagyobb tárgyat ölel föl, mint címe sejteti. Bevezetésül adja az ismeretes források alapján Bonfini életrajzát és bemutatja munkáit, azután művelődésünk képét, de nemcsak a XV-ik században, hanem ha Bonfini valamely régebbi korról is nyujt jellemző vonást, visszamegy Szent István koráig is, különösen — a mit épen Bonfini pártállása magyaráz — az Anjouk koráig. Ezek a részek, bár nincsenek nagy számmal, mégis megrontják a kép egységét; nincsenek olyan számmal, hogy a királyság egész első fél évezredének műveltségét ismertetnék, és mert esetlegesek, szakadozottak, csak zavarólag hatnak a XV-ik század kulturájának részletes rajzára.

Legtöbb vonásból alakúl természetesen Mátyás korának képe. Itt a szerző igen jó hasznát látta *Csánki Dezső* jeles monographiájának,[1]) mely rokon tárgyat dolgozva föl, nagyrészt ugyanabból a forrásból merít, a melyet a pályakérdés Császár elé tűzött. Ez a szép munka, a legvonzóbb művelődéstörténeti olvasmány, nemcsak beosztásával és anyagával segítette a szerzőt, hanem a források tekintetében is nyujthatott neki útbaigazítást.[2])

Maga a munka megfelel azoknak a kívánalmaknak, melyeket a pályakérdés megszabott. Megbízható alapossággal aknázza ki Bonfinit s a nagy munkában szétszórt adatokat tetszetősen csoportosítja. Hat fejezetben (A föld és népe, Ipar, iparművészet és kereskedelem, Tudomány és művészet, A mindennapi élet, Vallás és erkölcs, Pénz- és hadügy) majd mindent elmond, a mit Bonfiniben talált; néha ismétlésekbe

[1]) *Mátyás udvara.* Kiadja a M. Tört. Társulat. Budapest, 1884.

[2]) Császár, mint lelkiismeretes író, mindig híven utal Csánki munkájára.

esik ugyan s némely apróbb megjegyzése majdnem szószerint megint sorra kerül, de ezek apróbb foltok. Úgy látszik, szándékosan maradt el az állami és udvari méltóságoknak, hivataloknak ismertetése. Igaz, hogy ezekről Bonfini aránylag keveset mond, de azért utalást találunk benne eleget, a mit a szerző, a többi fejezetek példájára, kiegészíthetett volna az egykorú forrásokból. Súlyosabb mulasztásnak tartottuk eleinte, hogy a művelődés eszközei közül a hazai nyelvet csak nagyon kevés figyelemben részesíti, csak érinti és nem tárgyalja azt a szerepet, melyet a köz- és magánéletben a magyar nyelv játszott; azonban beláttuk, hogy ezért Bonfini felelős, a kinél hiába keresünk erre vonatkozó adatot. Császár műve mint megszabott körű pályamunka, joggal mellőzte tehát a részletes fejtegetést, de kérdés, hogy mint nagyobb igényű történeti műnek nem kellett volna-e, a korlátozó alczím ellenére is. a nyelv kérdését belevonnia tárgyalása körébe.

Pontosak és kimerítőek azok a jegyzetek, melyekben a többi kútfőnek Bonfini állításait igazoló helyeit állítja össze. Szerzőnk otthonos a forrásművekben, a legjobb kiadásokat s az ellentmondó adatok közül a legmegbízhatóbbat iparkodik kiválasztani. Kritikai eljárásával csak egy helyen nem vagyunk megelégedve, t. i. az iparról szóló kis fejezetben. Bonfiniből az tűnik ki, hogy magyar ipar a XV-ik században egyáltalán nem volt. Császár nem mondja világosan, megbízik-e Bonfiniben, s az olasz történetíró megjegyzését bírálat nélkül hagyja. Itt pedig Bonfini határozottan téved. Közvetett bizonyítékra, még pedig döntő erejűre, Császár a maga művében is akadhatott volna. Ő maga említi, hogy *iparművészetünk* Mátyás korában valóban virágkorát érte (71. l.); és később. hogy nemcsak a műértékre nézve jelentékeny ötvösművek túlnyomó részben magyar mesterek alkotásai, hanem valószínűleg az iparművészet egyéb ágaiban is kitűntek a magyar mesterek. Az iparművészet sem egyéb, mint művészibb faja a kézműiparnak, és ha egy országban fejlett műipari tevékenységre találunk, akkor azt okvetetlenül fejlett kézműiparnak kellett megelőzni. Ez olyan elemi igazság, annyira a fokozatos fejlődés elvéből következik, hogy ez ellen Bonfini tökéletes hallgatása semmit sem bizonyít, s ezt a kútfő hitelességének megítélésénél figyelembe kellett volna venni. De különben is lehetetlen, hogy még a mindennapi használatra szánt eszközöket is mind külföldről kellett volna hozatni, mikor a magyar lovára, fegyverére és ruhájára oly sokat tartott, s lehetetlen, hogy az a sok dísztárgy, pompás bútor, értékes házi eszköz mind idegen eredetű lett volna. És ha a házában megtelepedett vagy

épen itt született, bár külföldi származású mesterember csinálta is, nem nevezhetjük azért jogosan magyar iparnak?

Részletekre vonatkoznak csak kifogásaim, a munka mint egész megérdemli az elismerést. Igen jó hasznát vehetik különösen azok, a kik nem speciális történeti kutatással foglalkoznak, hanem valami rokon tudományszakkal, pl. elsősorban az irodalomtörténetírók. Tőlük nem követelhetjük meg, hogy segédtudományaikban is mindenütt az eredeti forrásból merítsenek, egy-két jellemző vonásért foliánsokat lapozzanak át; itt megtalálhatják a mi őket érdekli. Az érdeklődő tudománykedvelő laikus sem bánja meg, ha elolvassa a könnyű tollal, élvezetesen megírt könyvet. Különösen a második és harmadik fejezet érdemel ebben a tekintetben figyelmet, részletes és kimerítő összefoglalásával.

Bizalommal tekintünk a fiatal szerzőnek jövendő, nagyobb arányú munkálatai elé. — R —R.

Schematismus cleri dioecesis Csanádiensis pro anno Domini MCMII. Temesvár, 1902. Csanád-egyházm. kny. Kis 8-r. 279 l.

Az egyházmegyék schematismusainak (névtárak, évkönyvek) az a feladata, hogy évről-évre, rövid foglalatban tökéletes képét mutassák be az egyes egyházmegyék egyházi és iskolai, történeti, kulturális és népességi viszonyainak. Érdekes és tanulságos kiadványok e schematismusok, ha szakavatott, ügyes és megbízható férfiak kezéből kerülnek ki. Ipolyi, Haynald, Simor, Samassa, Schlauch schematismusai, sőt maga az 1900 évi millenniumi csanádi schematismus is becses történeti dolgozatok és adatok gyüjteménye. Kivánatos, hogy minden egyházmegye magyar nyelven, vagy ha épen a külföldre is tekintettel akar lenni, felváltva magyar és latin nyelven adja ki hivatalos schematismusát.

Minket természetesen a schematismusok történeti és kulturális anyaga érdekel első sorban. Ebből a szempontból az 1902 évi csanádi schematismus nem felel meg czéljának. Elmondjuk róla véleményünket tárgyilagosan, hogy más egyházmegyék is okuljanak belőle.

A csanádi schematismus nem tükrözteti vissza az egyházmegye tényleges állapotát; nem mutatja annak könnyen áttekinthető, világos, tiszta képét, nem nyujt tájékozást az egyházmegye történeti multjáról, kulturális mozzanatairól és azokról a közviszonyokról, melyek nemcsak a papságra tartoznak, hanem a nagy közönséget, a szakköröket s az egész hazafias

magyar értelmiséget is közelről érdeklik. Teljesen hiányzik e schematismusból a történeti rész: a püspökség, a káptalan, a plebániák történeti leírása; ellenben vannak benne felesleges, e mellett hézagos és téves közlemények, melyek bízvást elmaradhattak volna. Igy felesleges a bibornokok névlajstroma, hézagos és helylyel-közzel hibás a püspökök és kanonokok egyszerü, száraz chronologiája, úgy szintén némely régi plebániák sorszerinti előszámlálása. Vajjon mi czélja lehet ezeknek az álmos, néma és érthetetlen neveknek és évszámoknak? Az egyetlen dolog, a mit kiolvashatunk belőlük, az, hogy míg szent Gellért egyházmegyéjét a magyar kereszténység első századai óta a török hódoltságig a nemzet véréből származó főpapok kormányozták, addig a hódoltság után egy emberivadékon túl, 1730-tól 1800-ig, soha egyetlen püspököt, egyetlen kanonokot sem nevezett ki Csanádra a bécsi kormány a magyar nemzet fiaiból.

A csanádi egyházmegye közviszonyai már csak azért is országos figyelemre méltók, mert ez az egyházmegye hat vármegyére terjedvén ki, egyike hazánkban a legnagyobb és legnépesebb püspökségeknek; továbbá, mert alapitása czéljából kifolyólag és Szent István szellemének megfelelően, az a feladat jutott számára, hogy délkeleti határainkon reorganizáló hatást gyakoroljon, és őre, előmozdítója legyen ott Magyarország állami és közművelődési érdekeinek. Az egyházmegyének ezt a nagy és fontos hivatását, ezt a magasztos politikai és kulturális missióját az erre vonatkozó adatok élénk kiszínezésével kellett volna feltüntetni. Ám árnyékát sem találjuk ennek az előttünk fekvő schematismusban. Az egyházmegye történeti nevezetességű pontjai nincsenek megjelölve, sehol sincs utalás a hajdan híres monostorokra, társas káptalanokra, hiteles helyekre, királyi és lovag-várakra, az eltünt ős-vármegyékre és egyéb még fennálló vagy elpusztult históriai emlékekre. Nem tudhatni e schematismusból: vannak-e és hol az egyházmegyében kiválóbb műalkotások, monumentális épitmények, képzőművészeti remekek, szobrok, festmények, műszerelvények, ötvösmunkák, nyilvános vagy családi műgyüjtemények? született vagy meghalt-e egyik-másik községben valamely hírneves iró, művész, államférfi, tudós, pap vagy katona? De a mi legkülönösebb, még csak azt sem mondja meg e schematismus: található-e az egyes községekben tanintézet, iskola, nevelőház, tanitó? A lélekszám sommás táblázata reprodukálja ugyan az 1900 évi népszámlálás eredményeit, csakhogy ez az eredmény ellentétben van a parochiák lélekszámának főösszegével, a mit különben a schematismus szerkesztője is bűnbánóan bevallott. Olyan táblázatot pedig, mely az egyházmegye kulturális szín-

vonalát mutatná, hasztalan keresünk a csanádi schematismusban. Lapról-lapra kellett átböngésznünk, hogy megtudjuk, a mi pedig fődísze az egyházmegyének, hogy a 374 világi pap közül hányan munkálkodnak speciálisan közművelődési vagy tudományos és irodalmi téren.

Plebánia van összesen kétszázharminczöt. E közül 82 magyarnak, 137 németnek vagy túlnyomóan németnek, 16 pedig szlávnak, bolgárnak és oláhnak van feltüntetve. Látni való, hogy a csanádi egyházmegye, daczára a XVIII-ik századi végzetes svláb bevándorlásnak, még mai romlott állapotjában is jelentékeny részében magyarnak mutatja magát. Ha számításba vesszük az egyházmegyében lakó összes magyar népet, Arad, Csanád és Csongrád megyék, Szeged, Makó stb. városok magyar lakosságát, akkor a túlsúly erősen a magyarság előnyére dől el; a csanádi egyházmegyét tehát nem lehet és nem szabad ezentúl túlnyomólag német egyházmegyének tekinteni, a mint eddig történt. Ezt az örvendetes körülményt szintén ki kellett volna a schematismusban domborítani.

A magyar nyelv törvényes elsőbbsége és sérthetetlen tekintélye megköveteli, hogy ott, a hol ugyanazon helységben több nyelven beszél a lakosság, mindig a magyar nyelv említtessék első helyen. A csanádi schematismus más felfogásnak hódol; 137 esetben a német nyelvet teszi első helyre, 16 esetben más idegen nyelveket részesít elsőbbségben. Szerinte a csanádi egyházmegyén az a szégyen esik meg, hogy még központi városaiban is, a hol pedig magyar törvényhatóságok székelnek és magyar középiskolák virágzanak, a *lingua vigens* a német; holott ezen városokban a hivatalos közélet állandó vérkeringése a magyar nyelvet és a magyar jelleget tette uralkodóvá. A német *lingua vigens* szinte czélzatosnak tetsző előretolásával nem lehet tehát Temesvár, Nagybecskerek, Pancsova, Versecz, Orsova, Lugos magyar jellegét homályba borítani. A schematismusban ezek a városok mind német parochiáknak vannak feltüntetve.

Legjobban megütődtünk azon, hogy a csanádi schematismus az oláhok nyelvét *daco-romana*-nak írja s így mintegy elfogadja és terjeszti azt a történeti hazugságot, hogy az oláh nyelv Dáczíában keletkezett volna. Erről a kérdésről sok szó esett már újabb történetirodalmunkban. Tudós kutatóink nem azért fáradnak, hogy munkáikat még a művelt emberek se ismerjék. A ki egy hivatalos kiadvány szerkesztésére vállalkozik, annak némi olvasottsággal is kell bírnia. Az 1902 évi schematismus nem méltó a csanádi egyházmegyéhez. —y.

VII. Gergely egyházpolitikai viszonyai és reformtörekvései. Irta *Barna Leánder.* Budapest, 1903. Buchmann F. kny. Nagy 8-r. 174, 2 l.

Vargha Dezsőn kívül alig foglalkozott irodalmunkban más bővebben ezzel a kérdéssel. Az előttünk fekvő könyv szerzője Gergely pápának *Migne*-nél közölt iratai s *negyvenegy* munka alapján helyezte kellő világításba VII. Gergelyt. Fő mestere *Martens*, kinek módszerét egészben véve követte ugyan, de gyakran vitatkozik is vele, a mi nem mindig a két szerző különböző felekezetének következése. Használt oly könyveket és czikkeket is, melyeket a dolgozatához fűzött könyvészetben meg sem említ; de itt is, ott is, több pontosságot várnánk tőle. Herzfeldi Lambertet s különösen Hinschiust, Bonithót és Marczalit (voltaképen Mikát) gyakran, de minden közelebbi jelzés nélkül idézi, egyiket-másikat alkalmasint azért, mert maga is csak másodkézből vette idézeteit. Pl. VII. Gergely 1074 márcz. 17-iki levelét *Fraknói* (Magyarország összeköttetései a római szentszékkel, I. 22—23.) nyomán idézi, de nem hivatkozik reá; a miben azzal vigasztalódhatik, hogy Migne helyett Fraknói is Katonát (II. 304.) citálja. Igy tesz az 1074 okt. 28-iki (nála kelettel el nem látott) levéllel (81—82. ll.), így az 1075 márcz. 13-ikival is. (83. l.)

Egyébiránt mindenütt jelzi saját álláspontját, még pedig néha önérzetesen, mint pl. a 31. lapon, hol valamit »minden kétséget kizárólag« állít. Ez *szépséghiba* ugyan, de jele annak az önálló felfogásnak, a mit egyes tévedései mellett is szerzőnk javára kell írnunk. A szerző, a ki piarista tanár, pártatlanságra törekszik, s az egyszerű szerzetes a maga módja szerint bírálja a hatalmas pápát, kit — pl. a 131. lapon — burkolt szavakban elég élesen elitél a maga mindenhatóságáért; de világi ügyekben mégis teljesen a pápaság világi érdekei vezetik. Elfojtja VII. Gergelylyel szemben véleményét, midőn Berengárt az oltári szentségről folytatott vitájában (141—147. ll.) az egyház szempontjából el kellene itélnie; a mi csak azért történhetik, mert magának VII. Gergelynek engesztelékenyebb felfogásához csatlakozik. Pedig egy pillanatra maga is kiesik a történetíró szerepéből, midőn (150. l.) az egyháznak sarkalatos törvényeken alapuló hierarchiájáról beszél kenetesen.

Szépséghiba az is, hogy az egyes fejezetek vagy azok részei közt nincs mindig kellő kapcsolat. Pl. a 63. lapon Franciaországról a Manche-csatornán keresztül ugrik Angliára, a 99. lapon pedig még merészebb szökéssel, Csehországból az arabok közé.

A szabatosság rovására történik, hogy német-római és német császárt fölváltva emleget. Nem szabatos az sem, hogy »az új pápa a külső befolyások mindennemű kizárásával választja meg a maga nevét« (33. l.), vagy hogy »a norman a XI-ik században új nép« volt (40. l.), mert csak Olaszországban volt új. A 37. lapon s még nehány más helyen helyesebb volna *anjoui* mint *angersi* grófot említenie, mert Andagavi = Angers csak fővárosa az andegaviai = anjoui grófságnak. A földrajzi helynevek irásában néha máskép is téved; pl. *iberiai* és *Pyrenéi* (pyrenaeusi?) félszigetet említ, hol kicsi, hol nagy kezdőbetüvel, összekötő jellel vagy a nélkül. Az idegen helynevek kiírását különben sem igen találja el; pl. *Macon* nála *Maçon* (54. l.), *Saint-Dié* csak *Dié* (61. l.), *Rouen* pedig, bár helyes alakját is ösmeri, ismételten (63. 71. l.), *Ruen*. Cserélgeti az ikes és iktelen igéket, a *hogy*-ot és *miszerint*-et stb. de nem többször mint a hogy már megszokhattuk. A journalista-stilus egyik legjellemzőbb szavát, a *leközölt*-et (146. l.) szintén használja. Vannak nehézkes, sőt rossz szerkezetű mondatai is; de egészben véve könnyedén, világosan ír.

Néhol hiszékeny; pl. a 42. lapon az olasz Malaterrai Gálfrédnek a normanokról adott jellemzését szó nélkül elfogadja, holott a következő mondatban már tanuskodni kénytelen lovagiasságukról; ellenben az 50. lapon épen Róma dúlásánál mentegeti őket, vagy inkább behivójukat VII. Gergelyt.

Szembeszökő tévedést alig ejt. A 77. lapon 1041-ről ő maga a magyar *szent korona*, Gergely ellenben csak a *korona* átküldését említi, míg Bonitho (*Jaffé*-nál a *Monumenta Gregoriana* végén) csak a lándsát nevezi meg. Kropf Lajosnak lehet igazsága (*Századok*, 1895. 275.), hogy ez nem a magyar szent korona volt. Szerzőnk a következő lapon már különben is beszél Salamon koronájáról s nem veszi észre, hogy nem mondván meg miféle korona az, hézag marad előadásában. Egy kis chronologiai botlás van a 82. lapon, hol egy 1076-ból említett levél voltaképen 1075 április 14-én kelt. (*Fejér:* CD. I. 363.) Egyáltalán fogyatkozásai közé tartozik, hogy a levelek keltét nem közli.

A 102. lapon Adalbert brémai érseket önzéssel vádolja, holott megírhatta volna róla, hogy III. Henrik idejében nem hagyta el a pápaságot. Szerinte Adalbert mindenható császárságot akart, pedig nem akarhatott, mivel észak németjeit egy rómától ugyan független, de bizonyára a császárságtól sem függő patriarchaságban akarta egyesíteni, a mi — ötödfél századdal Luther előtt — a német nemzeti egyház megalapítására vezethetett volna. Az események megmutatták, hogy Adalbert

és királya mögött volt a német papság, a mit a szerző nem emel ki eléggé s nem is találkozik helyeslésével. Az 1076-iki wormsi határozatokkal (111. l.) csupán a pápai s nem egyúttal a birodalmi politika szempontjából foglalkozik. Egyházias felfogásának a jele, hogy (120. l.) a canossai megalázkodást nem tartja valami súlyos vezeklésnek; de meg is jegyzi, hogy az egész jelenet kizárólag (?) egyházias jellegű. Csak sajátosnak véli Gergelynek azt az álláspontját (126. l.), mely 1080-ban IV. Henrik újabb kiátkozására s a tróntól való megfosztására vezetett. Ezt ő (128. l.) a leghelyesebb cselekedetnek tartja, a mi szintén sajátos álláspont; valamint az is, hogy oly élesen itéli el a brixeni gyűlést (129. l.), mely viszont a pápát itélte el. De azon alig csodálkozhatunk, hogy pap létére mint történetíró is, VII. Gergely hatalmas egyéniségének hatása alá került, holott különben a legszigorúbb tárgyiasságra törekedett.

Munkája egészben véve csakugyan tárgyias, higgadt feldolgozás, az eseményeknek hű és lelkiösmeretes elbeszélése, mérlegelése; itt hittel, amott bírálattal, de lélek nélkül sohasem. Reméljük, hogy a biztató kezdetet szorgalmas irodalmi munkásság fogja követni.

MÁRKI SÁNDOR.

Hazánk történelmi nevezetességű helyei és meglévő műemlékei. Segédkönyv a magyar történelem tanulásához, úgyszintén kirándulóknak és magánhasználatra. Összeállította *Hegyi József*. Gyöngyös, 1903. Sima Dávid kny. 8-r. V, 163 l.

Hegyi József a középiskolai tanulmányi kirándulások czéljaira *kalauzt* készített, felsorolva benne Magyarország mindazon helyeit, melyekhez valami történeti esemény emléke füződik. A műemlékeket is tekintetbe veszi s az irodalomtörténeti adatokra is kiterjeszti figyelmét. Több monographiát használt fel, forrásműveket is forgatott, s elhiszszük hogy »közvetlen tapasztalatból« is merített. Több mint félezer helység nevezetességeit összeállítani, nem csekély munka, s a szerző szorgalma elismerést érdemel, annál is inkább, mert könyve — tudomásunk szerint — első a maga nemében. Kalauza általában megbízható, de nem hallgathatjuk el, hogy több hibát vettünk észre benne.

Legfeltünőbb ezek közt a tömérdek sajtóhiba. Ez bizonyára nemcsak a szerző hibája, de mégis árt a könyvnek. Ha például azt olvassuk, hogy a mohácsi csata *1566-ban* történt, vagy hogy Kisfaludy *Károly*, a regék költője, Sümegen

született s több efféle, bizony kérdés támad bennünk: való-e ily könyv az ifjuság kezébe?

De vannak nagyobb hibák is a könyvben. Azt mondja pl. hogy II. Endrét Nagyváradon temették el (25. l.), alább pedig (126. l.) azt olvassuk, hogy Egresen Torontál megyében. Fölösleges kétséget támasztani az iránt, vajjon Kolozsvár volt-e Hollós Mátyás születése helye? (65. l.) Azt mondja, hogy a zsitvatoroki békét Bocskay kötötte meg (67. l.); volt ugyan része a béke megkötésében, de nem ő kötötte meg. Hibás adat az is, hogy Bethlen Gábor Lőcsén 1626-ban írta alá »a második bécsi béke neve alatt ismert okmányt« (114. l.); ez a pozsonyi béke volt, melyet a szerző már előbb meg is említett.

Nem értjük, miért mondja a karloviczi békét hazánkra nézve károsnak? Az ilyen megjegyzést magyarázni kellene. Hogy Kendilónán *Teleki Mihály* kanczellár fogatta el Kendi Sándort 1594-ben, azt talán a sajtóhibák manóinak tudhatjuk be, de hibának elég nagy hiba. Bánfi Dénes tragédiájánál a fejedelem kegyelmével későn érkező futár elmaradhatott volna, vagy legalább oda lehetett volna tenni, hogy — beszélik, mondják! Dervarics Kálmán elméletét Zrínyi megöletéséről nem kellett volna a szerzőnek komolyan venni.

A hibák mellett feltünnek a hiányok. A vereczkei szorosról nem elég az az egy adat, hogy a honfoglaló magyarok azon jöttek be. A Brassó-megyei Földvárnál meg kellett volna említeni a Báthory Gábor korabeli csatát. Esztergom nevezetességeivel nagyon röviden végez a szerző. Érsekujvárnál nem említi meg, hogy honnan ered a vár neve, s az 1663-ik év elő sem fordúl a városról írt sorokban. Somogy vármegyében csak Babocsát és Szigetvárt említi. Somogyvárt, Kaposvárt, Csurgót mellőzi stb.

A könyv stilusával sem vagyunk megelégedve. Igen száraz, néhol nem elég világos és nem elég szabatos. Általában azt kell mondanunk, hogy Hegyi József könyve nem tanulók kezébe való, de — kellő óvatossággal — a szaktanárok és a históriában jártas kirándulók használhatják. Ha a szerző kijavítja és kiegészíti munkáját, akkor — második kiadásban — talán több elismeréssel szólhatunk majd róla. —D.

TÁRCZA.

KI VOLT HÉDERVÁRI KONT ISTVÁN?

Zsigmond király, midőn 1406-ban Garai Miklós nádor érdemeit felsorolja, egyebek közt azt is említi, hogy az ellene fellázadt Horváti János macsói bánnak egyik főhíve bizonyos Hédervári Kont István volt, kit Szeglaki Lászlóval együtt Garai Miklós nádor emberei, nevezetesen Kórógyi István és Laczkfi György, fogságba ejtettek és a király kezébe juttattak.[1]) Egy korábbi, 1387 aug. 10-én kiadott levelében említi, hogy a Fejér-megyei Kiskeszői Miklós fia Péter, Losonczi László és István szörényi bánok zászlaja alatt akkor harczolt, mikor Hédervári Kont István, a lázadó Horvátiak híve, nagy sereg élén az Ivanich nevű szigetet elfoglalva tartotta,[2]) 1388-ban pedig azt olvassuk, hogy Zsigmond, Miklós fiának Hédervári Kont Istvánnak Baranya megyében fekvő harsányi várát Kórógyi Istvánnak adományozza.[3]) Végre tudjuk, hogy Zsigmond e Hédervári Kont Istvánt 1393 tavaszán Budán lefejeztette.

* * *

E nevezetes férfiu családi hovatartozandóságát az irodalom — legalább tudtommal — eddig még nem tisztázta. Miután az okirati adatokat részint fel nem használták, részint ez adatok igen hézagosak, Kont István származását puszta következtetés útján iparkodtak íróink felderíteni, a mire a *Kont* mellék- és a *Hédervári* család-nevet használták fel. Tudták, hogy egy *Kont* Miklós nádor létezett, kinek két (szerintök három) fia maradt, s miután István a *Kont* melléknevet viselte, magától értendőnek vették, hogy ő a nádor egyik fiának a fia. Ennek azonban még más következése is lett. Miután Kont István a *Hédervári* családnevet viselte, szükségesnek találták e körülményt Kont Miklós

[1]) Hazai Okmt. VII. 435—436.
[2]) *Ortvay:* Oklevelek Temes vármegye történetéhez, I. 150. 157.
[3]) *Fejér:* CD. X. 1. 417.

nádor leszármaztatásával is öszhangzásba hozni, s így támadt az a tévedés, hogy nemcsak Kont Miklós nádort, hanem ennek részint ismert, részint egészen más családokhoz tartozó személyekkel összetévesztett és felcserélt őseit is kivétel nélkül *Héderváriak*-nak nevezték. — Manapság ezt czáfolni már felesleges dolog ugyan, de mindamellett ki akarjuk emelni, hogy Kont Miklós nádornak — legalább a rendelkezésünkre álló kútfők szerint — egyetlen ose és egyetlen utóda sem viselte a *Kont* nevet. Két fia volt: Miklós és Bertalan, kik közül csak az utóbbi tartotta fen családját. Ennek a Bertalannak fiai: László és Imre, már az *Ujlaki* nevet használják, és biztosan tudjuk, hogy a Horváti-féle lázadás alatt Zsigmondhoz hívek maradtak,[1]) úgy hogy László már 1403-ban egyszer mint macsói bán szerepel.[2]) Arról pedig, hogy a Győr-megyei Hédervár valamikor az Ujlakiak őseinek kezében lett volna, semmiféle adatunk nincsen

Hogy Hédervári Kont Istvánnak, mint a Horváti-féle mozgalom egyik főemberének, előkelő főúri családból való embernek kellett lennie s hogy azon *Hédervár* alatt, melyről magát nevezte, csak a Győr-megyei *Hédervár* értendő, ez világos. Sejtette ezt Wagner Károly már 1778-ban is, csakhogy ez Istvánnak leszármazását oly roppant zavart módon adja elő, hogy ez által a Héderváriak családfájába majdnem kiirthatatlan hibákat csúsztatott.

* * *

A *Héder* nemzetségből származó Héderváriaknak egyik legrégibb birtoka a Győr-megyei *Hédervár*, mely 1314-ben mint *castrum Hedrici*,[3]) később rendesen csak mint *Hedrehvar* szerepel. A család egyik tagja Dezső, a királyné udvarbírája, 1330-ban a Baszaráb János oláh vajda elleni harczban esett el. Héder nevű fia folytatta családjának ezen ágát. Három fia volt: Miklós, Jakab és János. Jakabnak csak egy leánya maradt. Jánosnak utódait nem ismerjük. Miklós, kivel 1350-ben találkozunk, az ismert Dózsa nádornak egyik ivadékát, Debreczeni Pál leányát vette nőül, mely házasságából mindeddig csak egyetlen egy fiát, Imrét ismerjük.

Nem lévén e sorok feladata, a Héderváriak részletes genealogiáját adni, csak röviden említjük, hogy ezen *Imre* 1407-ben az Osl-nembeli Csornai Dorottyát vette feleségül, kit 1421 óta mint özvegyet ismertünk.[4]) Ez a Dorottya 1435-ben egyízben mint Hédervári Kont Imre özvegye szerepel;[5]) ezen adat pedig alkalmas arra, hogy a genealogiai homályt egy csapással tisztázza.

[1]) Hazai Okmt. VII. 434.
[2]) Zichy-Okmt. V. 330.
[3]) *Knauz:* Monum. eccl. Strigon. II. 695.
[4]) Sopron vm. Oklt. II. 109. 218. — *Fejér:* CD. X. 6. 500.
[5]) *Csánki:* Magyarorsz. tört. földr. III. 568.

Miután tudjuk, hogy Miklós fiáu Imrén kívül a Hédervári családban sem előtte, sem utána egyetlenegy családtag sem viselte a *Kont* melléknevet, világos, hogy az, a ki vele egyidejűleg e nevet használta, csakis legeslegközelebb való rokona lehetett. Tudva már most, hogy Hédervári Kont Istvánnak, Horváti János hivének, Miklós volt az atyja, kétségtelennek tarthatjuk, hogy e Kont István az 1407—1410-ig szereplő Kont Imrének testvére, Hédervári Miklósnak és Debreczeni Pál leányának fia.

Hogy utódokat hagyott volna maga után, arról nincs tudomásunk. Imrének azonban három fia maradt: János, László és Miklós.

WERTNER MÓR.

NEHÁNY ADAT BERZEVICZY MÁRTONRÓL.

A *Századok* 1898 évi folyamában (782 és köv. ll.) néhai *Berzeviczy Edmund* tollából érdekes tanulmány jelent meg Berzeviczy Mártonról, ki Báthory István lengyel királynak erdélyi kanczellárja volt, fejedelmét Lengyelországba követte s ott halt meg 1596-ban. A *Történelmi Tár* 1899 évi első füzetében (34 és köv. ll.) közöltem a Berzeviczy család lomniczi levéltárából a nevezett Berzeviczy Mártonra vonatkozó okiratokat, kiegészítésül az említett tanulmányhoz. Ezen közlemények: *Berzeviczy Márton erdélyi kanczellár* életrajza és a *Berzeviczy Mártonra vonatkozó okmányok* (1550—1613), azután egy füzetbe összefoglalva, különlenyomatban is napvilágot láttak.

Azóta némely új adatok birtokába jutván, melyek Berzeviczy Márton életére világot vetnek, ezeket, pótlékúl a megjelent monographiához, az alábbiakban közlöm, nehogy a bármily csekély fontosságú anyag veszendőbe menjen.

Először is felemlítendőnek tartom, hogy nemcsak Miksa választott magyar király nevezte ki Berzeviczy Mártont 1563 nov. 24-én belső udvarnokának,[1]) hanem pár nappal előbb. 1563 nov. 19-én az akkor még élő I. Ferdinánd király ép oly kitüntető kifejezésekkel szintén udvarnokká (aulae familiaris) tette. Az erről szóló oklevél Pozsonyban kelt s Ferdinánd király, Oláh Miklós esztergomi érsek és Forgách Ferencz nagyváradi püspök aláírásával van ellátva. Hiteles másolatát csak nemrég találtam fel, s most e helyen, ha nem is egész terjedelmében közölni, de legalább pár szóval ismertetni kívántam. Ez oklevél is bizonyítja, hogy mind a két király jóindulattal viseltetett Berzeviczy Márton iránt, kit fiatalon, alig 26 éves korában előkelő udvari állásra emeltek. Annál csodálatosabb, hogy Márton ezen állást, az udvari

[1]) Olv. a Különlenyomatban, 42. l. VIII. sz.

és a királyi szolgálatot csakhamar ott hagyta és hosszabb időre külföldre ment. Ezen elhatározása s külföldi tartózkodása okai és körülményei felől nagyon keveset tudunk. A régiek minden okiratot, minden darab papirost, a mi *vagyoni* ügyekre vonatkozott, híven megőriztek ugyan, de személyi dolgaikra kevesebb figyelmet fordítottak, ezek tekintetében ezért nem sok adat maradt fen számunkra.

Berzeviczy Márton 1577-ben már mint a lengyel király erdélyi kanczellárja, Lengyelországban, voltaképen a lengyel koronához tartozó nyugati Poroszországban, az ott uralkodó Albert Frigyes herczegtől a leistenaui birtokot (a Visztula mentén Graudenz mellett) kapta adományúl.[1]) Ezenkívül Márton úrnak volt még birtoka Wardegovon Thorn városa mellett, szintén nyugati Poroszországban és Ploczeken Lengyelországban. Ezen birtokok fele részét 1596-ban bekövetkezett halála után özvegye, Wojanovi Damrau Katalin örökölte, ki később egy Stanislawski nevű lengyel úrhoz ment nőül. Ennek fia lehetett a II. Rákóczy György oldalán lévő marsalli követ, Stanislawski, 1657-ben.[2]) — Berzeviczy Márton két fia közül csak János alapított családot, ki adataink szerint Leistenauban lakott, ott kastélyt épített s feleségül vette Kryski Dorottyát, kitől egy leánya maradt. János 1645-ben halt meg s a következő évben egyetlen leánya követte atyját a halálba. Az özvegy a magyarországi rokonokhoz fordult; tudatta velük férje s nemsokára azután gyermeke elhunytát is. Német, latin és lengyel levelei megvannak a lomniczi levéltárban, mely leveleiben a család szepesi ága fejének, Berzeviczy Pálnak felajánlja, hogy vegyék át a család férfi-ágát illető leistenaui birtokot a rajta levő 60.000 lengyel frt teher lefizetése vagy elvállalása mellett. A Berzeviczyek készültek is Lengyelországba az örökség átvétele végett. Erre vonatkozólag fenmaradt Szepes vármegye közönségének 1646 decz. 12-én tartott közgyűléséből kiadott ajánlólevele, melyben a szomszéd Lengyelország minden rendei (fautores, vicini et amici) felkéretnek, hogy a »porosz« örökség ügyében oda utazó Berzeviczy Jánost és Zsigmondot mindenképen támogassák és segítsék. Megvan eredetiben a megyének egy másik ajánlólevele is Lubomirszky Szaniszlóhoz (comiti in Wisnicz, palatino Cracoviensi, Scepusiensi etc.), ki a lublói vár és a szepesi *tizenhárom város* starostája volt.

De minden készülődés és ajánló levél mellett is, a Berzeviczyek nem rendelkezvén a szükséges készpénzzel, nem tudták átvenni a porosz birtokot. Az özvegy Berzeviczy Jánosné, ki

[1]) Olv. a Különlenyomatban, 59. l. XVII. sz.
[2]) *Széchy Károly*: Zrínyi Miklós, III. 303. l.

eleinte Leistenauból írta leveleit Magyarországba, később (1653) jelenti, hogy a birtokot eladta 60,000 frton bizonyos Wissowskinak; ő maga Ploczekbe ment lakni, melyet a neki inscribált összegek fejében megtartott.

Ezentúl a Berzeviczy család összeköttetései a poroszországi atyafiakkal megszakadtak; nehány darab irat, a Berzeviczy Márton lengyel czímerét ábrázoló két olajfestmény [1]) — az egyik Daróczon Sáros megyében, a másik Szepesben Nagylomniczon — mindaz, a mi a Lengyelországban szerepelt Berzeviczyek emlékeül fenmaradt.

A leistenaui jószág, mely Berzeviczy Márton főbirtoka volt, azóta sok kézen mehetett keresztül. A nyugat-poroszországi kormányzósághoz intézett kérdésemre azt a szíves értesítést nyertem, hogy a jószág (753 hektár) 1836 óta a Petersen család birtokában van s jelenleg Petersen Gertrud bírja.

Berzeviczy Egyed.

LEHET-E VOLFER NEMZETSÉGÉT »KŐSZEGI«-NEK NEVEZNÜNK?

Karácsonyi János a *Századok* mult havi füzetében (476. l.) két megjegyzést tett védelmemre: egyet, hogy Fejérnél (CD. IX. 5. 379.) *Joannes de Guzyn* hibás olvasás *Joannes de Gunyu* helyett; mást, hogy a németek valóban írták Kőszeget (Küszögöt) *Guessig*nek, mint ez az Országos Levéltár dipl. oszt. 3523. sz. oklevelében megtalálható.

Hát ez egészen más! Azt én soha sem állítottam, hogy a németek Kőszeget, Küszögöt, vagy Küsziget *nem* mondották vagy *nem* írták (természetesen csak kivételesen) *Güszig*-nek, hanem állítottam azt, hogy »*Kőszeg* városát soha semmiféle német *Güszing*nek nem hítta.« [2]) Az *n* betün fekszik itt a súly, mert ez bizonyítja, hogy *Güszing* a Kőszin, *Güszig* pedig a Kőszeg németes alakja. Föntartom tehát, a mit bővebben bizonyítanom — úgy vélem — fölösleges, hogy *Güszing* annyi mint *Kőszin*, valamint hogy Németujvárt, a hajdani Kőszint, németül ab immemoriali mind e napig *Güszing*-nek hívják. A mihez kétség nem férhet.

Mig ezeket jegyzém, érkezett hozzám tisztelt barátom. Károlyi Árpád levele Bécsből, a cs. és kir. titkos levéltárból, mely értésemre adja, hogy az 1380 évi okiratból általam idézett *Guzyn* hibás másoláson alapszik, mert »egész világosan, egész tisztán, minden kétséget kizárólag áll az okiratban a *Joannes de Gunyu* név.« Károlyi Árpád úrnak szíves közléseért köszönetemet

[1]) Olv. a Különlenyomatban 22. l. a jegyzetet.
[2]) Olv. *Századok*, 1903. 476. l.

fejezem ki, egyúttal bocsánatát kérvén alkalmatlankodásomért, melylyel nem terheltem volna, ha Karácsonyi barátom a sok becses idézet helyett egy betüvel is jelzi, hogy ezen tudását szintén tőle vette.[1])

Azonban mind e két kérdés, mint mellékes, messze visszavonúl a főkérdés mögé, mely így hangzik: *Szabad-e, lehet-e Volfer nemzetségét »Kőszegi«-nek neveznünk?*

Meg kell engednünk, hogy Volfer nemzetsége egyes *ágait* szekcsői, tamási, perestyéni vagyis pernsteini[2]) stb. ágaknak lehet, sőt kell neveznünk, minthogy így nevezték magokat és mások is így nevezték őket. Talán nevezhetjük az egyik ágat *Kőszegi*-nek is. Azért mondom *talán*, mivel hamarjában nem emlékezem adatra, mely azt tanusítaná, hogy akár ezen ág tagjai magokat, akár mások őket *kőszegiek*-nek nevezték volna. A mire emlékezem, az, hogy II. vagy Nagy Henrik ivadékát *Henriciádok*-nak hítták. Mindazonáltal egy szavam sincs az ellen, ha ezen *ág*-nak megkülönböztetés végett *Kőszegi* nevet adunk, minthogy II. Henrik és fia Iván, a perestyéni ág ősei, alapították Kőszeget és — lehet — ott is laktak.

Volfert azonban és a tőle származott nemzetséget *egészben véve* nem szabad, nem lehet *Kőszegi*-nek elneveznünk, hiszen Kőszeg a Volfer s fia Aenz, és unokái: Mihály és I. Henrik korában még nem létezett, és csak száz év mulva azután hogy Volfer Kőszint szállásúl kapta, keletkezett. Nevet kölcsönözni tehát valamely nemzetség vagy család ősének, midőn erre a szükség nem kényszerít, oly helységtől, mely az ő idejében még nem létezett, melynek leendő keletkezését az ős nem is sejthette: kissé merész és kevésbbé helyeselhető vállalkozásnak tartom; a miért szerény véleményem szerint a Volfer nemzetségét *Kőszini*-nek igen, de *Kőszegi*-nek nem nevezhetjük.

Pór Antal.[3])

VEGYES KÖZLÉSEK.

— A Magyar Tudományos Akadémia márczius 30-án a rendes összes üléssel kapcsolatban ünnepelte — Duka Tivadar t. t. alapítványa értelmében[4]) most másodszor — *Kőrösi Csoma Sándor* emlékezetét. Ezúttal *Goldziher Ignácz* r. tag, a keleti tudományok

[1]) Ebben téved a t. czikkíró. Karácsonyi a »sok becses idézet« adataiból következtette, hogy a kérdéses név *Guzyn* nem lehet, hanem *Guzyu*-nak kell lennie, s e következtetése helyességét Károlyi Árpád csak utólagosan e folyóirat szerkesztőjének hozzá intézett kérdésére volt szives — az eredeti oklevél megtekintése alapján — megerősíteni. *Szerk.*

[2]) Mellékesen érintem, hogy Pernsteini János és felesége Walsee Agnes Nagy Lajos korában még éltek.

[3]) Azt hiszszük, ezzel az érdekes vitát befejezettnek nyilváníthatjuk.

[4]) Olv. *Századok*, 1900. 552. l.

Szerk.

egyik leghivatottabb művelője tartott előadást, melynek tárgya volt: *a buddhismus hatása az iszlámra.* Bevezetésül hálás kegyelettel emlékezett meg Kőrösi Csoma Sándorról, a kinek szenvedésekkel teljes élete korszakot jelent a keleti népek kulturájának ismeretében s kutatásai először vetettek fényt a tibeti buddhismus sajátságos alakulására. Tárgya fejtegetésében onnan indult ki az előadó, hogy India és Arábia közt már az iszlám keletkezése előtt is volt érintkezés, a minek bizonysága az a sok kölcsönszó, mely a szanszkritból került az arab nyelvbe. Sorra vizsgálta ezután azokat a hatásokat, melyeket Buddha tanai és philosophiája az iszlám világára, sőt az arab tudományosság révén a nyugati keresztyén népek műveltségére is tettek; végül pedig azt fejtegette, hogy a buddhista népies hagyományok miként alakultak át az iszlámban.

Április 6-án a második osztálynak volt ülése, melynek alkalmával *Földes Béla* rendes tag *a társadalom-erkölcsi problémáról* szóló tanulmányával foglalt széket, *Thirring Gusztáv* levelező tag pedig szintén székfoglalóúl, *népesedésünk mult századi kútforrásairól* értekezett.

Az első osztály május 4-iki ülésén *Kunos Ignácz* l. tag *Šišmanov Iván* szófiai tanárnak *a bulgár név eredetéről* szóló tanulmányát ismertette, mely annál inkább érdekelhet bennünket, mivel tárgya a magyarság eredetének kérdésével is összefüggésben van. Šišmanov azokhoz a kutatókhoz csatlakozik, kik a bulgárokat közép-ázsiai eredetű népnek tartják. A mi nyelvüket illeti, philologiai bizonyítékok alapján állítja, hogy az ősbulgár nyelv a török-tatár nyelvek kategoriájába tartozik s hangtani sajátosságainál fogva leginkább a déli török (csagatáj) nyelv-csoporthoz hasonlít. Áttérve magának a *bulgár* névnek eredetére és megfejtésére, vizsgálat alá veszi az összes erre vonatkozó adatokat és etymologiai magyarázatokat — a X-ik századi byzanczi forrásoktól kezdve a legújabb szláv elméletekig — s vizsgálódásaiból a következő főbb eredményeket vonja le: Valamennyi nép azzal a névvel nevezte a bulgárokat, a melylyel a történelemben fölléptek; e név kezdő hangja mindenütt *b*, kivéve a görögből átvett alakokat, a hol *b* helyett *v*-t találunk; az első szótag magánhangzója mindenütt mély hangú; a második szótag *g*-je csak egy-két keleti nyelvben tűnik el, *a*-ja azonban mindenütt megmarad s az *r* sem tűnik el sehol; az egész szó hangsúlya az első szótagon van. Mindezek után a név legrégibb alakját a *bulgár* alakban állapítja meg Šišmanov, ezt pedig oly összetételnek tartja, mely *volgai embert* jelent. Az összetétel első részében a *Volga* (Vulga, Bulga) folyó neve rejlik, melynek *ga* (a permiek és votjákok folyam-neveiben *ma* és *va*) végzete finn eredetre vall. Az összetétel második része.

t. i. a *volga* szóhoz forrott rész nem egyéb, mint a török *er*, mely ezen alakjában s *férfi, harczos, ember* jelentéssel, minden török dialektusban megvan. Hogy a *volga* + *er* összetételből először *volga* + *ar*, azután *volg* + *ar* (volgár) származott, az a hangilleszkedés törvényeiből könnyen megérthető; csak az kíván még magyarázatot, hogy a *volgár*-ból hogyan lett *bolgár*, illetőleg *bulgár*. Erre nézve tudni kell, hogy a török dialektusokban (kettőt kivéve) a *v* hang idegen s rendszerint *b*-re vagy *p*-re változik; e szerint a *Volga* finn neve a török nép ajakán okvetetlenül *Bolga*-nak hangzott, a mint hogy pl. a kirgizek ma is Bolgának mondják a Volgát; a mi pedig az *o* hangnak *u*-ra változását illeti, ez a török-tatár nyelvek hangtanában gyakori jelenség. Arra a kérdésre, hogy a Volga mely táján kellett annak a török-tatár népnek laknia, mely elsőben nevezte magát bulgárnak: Šišmanov azt feleli, hogy a bulgárok legnagyobb része a Volga alsó folyásánál volt megtelepedve. Erre mutat egyebek közt az a nyelvi bizonyíték is, a mit a magyar nyelv török elemeiből meríthetünk. Ezek a török elemek, mint azt a magyar nyelvtudósok kiderítették, az ősbulgárok nyelvéből kerültek a magyarba s jórészt oly állatok és növények nevei, mint pl. *oroszlán, teve, bors, szőllő* stb., melyek csak melegebb éghajlat alatt honosak; ebből következik, hogy a magyarok azokkal a bulgárokkal éltek közel szomszédságban, a kik a Volgának déli folyásánál laktak. Šišmanov becses tanulmánya, mely voltaképen csak egy fejezete a bulgárok eredetéről készülő nagy munkájának, franczia nyelven egész terjedelmében a *Keleti Szemle* ez évi folyamában lát napvilágot. — Ugyanazon ülésnek nem kevésbbé érdekes tárgya volt még *dr. Pröhle Vilmos* vendég előadása, ki a baskirok között 1901-ben állami költségen tett tanulmányútja eredményeiről számolt be az Akadémiának. Munkálatát, melyet »*Baskir nyelvtanulmányok*« czímmel állított össze, csak röviden mutatta be. Először a baskir és tatár nyelvben észlelhető hangváltozásokról szólott, azután a két nép jellemét rajzolta összehasonlítólag. Tapasztalatai és megfigyelései szerint a baskir sem gazdasági, sem kulturális tekintetben nem mérkőzhetik a tatárral, mely ügyes, élelmes, reális életnézetű, míg a baskir inkább ideális, a mellett lusta, ábrándozásra hajló, de hazáját szerető, földjéhez költői érzéssel ragaszkodó nép. Dalai, melyekből nehány szép darabot magyar fordításban fel is olvasott az előadó, mind forma, mind belső tartalom tekintetében sokkal különbek a tatár énekeknél.

Az Akadémia ez évi *nagy-gyűlése* május hó 5—10. napjain folyt le. A tag-választásokról szólva, örömmel jegyezzük föl, hogy *Thúry József* tagtársunkat, a jeles magyar orientalistát, őstörténetünk lelkes búvárát s a török történetírók érdemes fordítóját.

kinek nevét e folyóirat olvasói is jól ismerik, az első osztály levelező tagjává, *Kropf Lajos* Londonban élő tagtársunkat pedig, kit számos becses értekezéséből s egyéb közleményeiből szintén jól ismernek olvasóink, a második osztály külső tagjává választotta a nagy-gyűlés. Ugyancsak a második osztályban levelező tagokká lettek *Kollányi Ferencz* jáki apát, a magyar egyháztörténelem művelője, és *Szendrei János* archaeologusunk, a kit a régészet és műtörténet terén évtizedek óta folytatott fáradatlan munkássága tőn érdemessé az Akadémia kitüntetésére; mindketten társulatunk igazgató választmányának tagjai. — A gróf Andrássy Gyula-féle jutalomra hirdetett pályázat útján Deák Ferencz élet- és jellemrajzának megírásával *Ferenczi Zoltán* tagtársunk, a budapesti egyetemi könyvtár igazgatója bizatott meg. kinek eddigi irói működése arra jogosít bennünket, hogy tőle a nagy feladathoz méltó szép művet várhassunk. — Megemlítjük még, hogy a történelmi szakban kiválóbb egyetemi tanulók jutalmazására szánt akadémiai kiadványokból a *Magyar Történelmi Emlékek* egy-egy sorozatát szintén társulatunk fiatal tagjai: *Závodszky Levente* budapesti, és *Görög Ferencz* kolozsvári bölcsészetkari hallgatók kapták. Mind a jutalmazottakat, mind a választottakat a legszivesebben üdvözöljük! — A május 10-én tartott ünnepélyes *közülés* programmjának az elnöki megnyitó és főtitkári jelentés után kiemelkedő pontja volt az a magvas, magas színvonalon álló beszéd, melyet *Concha Győző*, az Akadémia r. tagja, néhai *Pulszky Ferencz* — társulatunknak is tizennyolcz éven át egyik nagyérdemű alelnöke — emlékezetére mondott. Concha emlékbeszéde irodalmunkban első igazán tárgyilagos méltatása Pulszky rendkívüli egyéniségének s egyszersmind rajza a kornak, mely őt létrehozta, melylyel élete összeforrott s a melynek sikereiben oly nagy részt juttatott neki kiváló szelleme. — Tanulságos felolvasást tartott végül *Heinrich Gusztáv* r. tag e czím alatt: *Magyar elemek a német költészetben.* Kimutatta, hogy a XVIII-ik század végéig a német költészet alig tud rólunk valamit; csak a mult század elején kezdi nemzetünk magára vonni a külföld s első sorban Németország figyelmét, a mikor Lenau Miklós, Beck Károly és társaik, magyar tárgyú költeményeikkel azóta sem hanyatló érdeklődést ébresztettek a magyarság, az egyedüli nem-árja nép iránt, mely képes volt helyet biztosítani magának a művelt világ ügyeit intéző nemzetek sorában.

— II. Rákóczi Ferencz emlékét ünnepeljük ez évben. Május 22-én mult kétszáz esztendeje, hogy Esze Tamás és társai a beregszászi országos vásáron kibontották Rákóczi zászlaját. Ez a kétszázados évforduló hevesebb dobogásba hozza a magyar szíveket. Itt is, ott is ünnepre készül a nemzet, különösen annak lelkes

fiatalsága. És méltán. Az 1703 évi máj. 22-től 1711 ápr. 29-ig dicsőségben és szenvedésekben eltelt nyolcz esztendő, mialatt patakokban omlott a szabadságáért küzdő »szegény magyar nép« vére, a daliás idők utolsó előtti felvonása Magyarországon. Az évfordulót először a főváros két egyetemének ifjusága, összefogva az ország főiskoláinak küldöttségeivel, ünnepelte meg fényesen még május 10-én. Kevéssel ezután *Debreczen* város törvényhatósága szentelt kegyeletes ünnepet Rákóczi emlékének. Debreczenben máj. 22-ik napján a Rákóczi-harang szava szólította templomba a hívek ezreit. Az isteni tisztelet végeztével díszközgyűlést tartottak a városház udvarán, hol az elnökség az ünnep szónokával Thaly Kálmánnal, kurucz sátor alatt foglalt helyet. Megnyitó beszédet *Puky Gyula* főispán mondott. Utána *Thaly Kálmán* emelkedett szólásra s hazafias lelkesedéssel harmadfél óráig beszélt az ezerekre menő nép és az ország különböző részeiből tornára egybesereglett tanuló ifjuság előtt a kurucz-világról; majd a város által az ünnep emlékére veretett, ezüstbe foglalt *libertásokat* osztotta szét jelmondások mellett az ifjuság között. Ezt követte *Vecsey Imre* főjegyző előterjesztése, mely szerint a tanács indítványozza, hogy a város Rákóczi és Bercsényi hamvainak hazahozatala ügyében az országgyűléshez még 1873-ban intézett feliratát újítsa meg, a többi törvényhatóságot hasonló irányú mozgalomra szólítsa fel, Rákóczi Ferencznek a drezdai képtárban levő Mányoky-féle arczképét pedig a közgyülési terem számára festesse le. E javaslatok egyhangú elfogadása után *Kovács József* polgármester indítványára Thaly Kálmánt, főleg történetirói érdemeinek elismeréseül, Debreczen szab. kir. város díszpolgárának választották meg. — *Kolozsvár* városa és a kolozsvári egyetem ifjusága május 24-én ünnepelte Rákóczi szabadságharczának kétszázados évfordulóját. Az ünnep a megelőző estén kivilágitással kezdődött. Másnap délelőtt isteni tiszteletet tartottak a Mátyás király-téri főtemplomban, a mit a város díszközgyülése követett a Vigadóban. A közgyülést *Szvacsina Géza* polgármester rövid beszéde után gróf *Béldi Ákos* főispán nyitotta meg. Az ünnep szónoka *Márki Sándor* egyetemi tanár volt, ki megkapó színekkel ecsetelte Rákóczi korát s abban Rákóczi Ferencz, a legideálisabb szabadsághős nemes alakját. Márki Sándor emlékbeszéde után*) Rákóczi hamvainak hazahozatala ügyében az országgyűléshez intézendő feliratra vonatkozó indítványt fogadták el nagy lelkesedéssel. Az egyetemi ifjuság ünnepének főmozzanatai voltak: a vármegyeház dísztermében lefolyt szép matiné. *Hock János* orsz. képviselő beszéde a Mátyás-

*) Megjelent e czim alatt: *II. Rákóczi Ferencz emlékezete.* Kiadta Kolozsvár szab. kir. város közönsége. Kolozsvár, 1903. 8-r. 20 l.

szobornál, s délután az ifjuság díszgyűlése az aulában, a hol *Apáthy István* egyetemi tanár megnyitója után *Bedőházy János* orsz. képviselő beszélt gyujtó hatással az ifjusághoz. A lelkes ünnepély a színházban rendezett Rákóczi-estével ért véget. *(B.)*

— Fraknói Vilmos ez évi római tartózkodásának szép emlékével lepett meg bennünket. *Ifjabb Vitéz János Pontificaléja* díszes magyar kiadását bocsátotta közre a vatikáni könyvtárból. hol annak remek miniature-ökkel ékes eredeti kéziratát őrzik. A vatikáni palota fényes csarnokában, melyet a tudomány kincseinek a XVI-ik század végén V. Sixtus pápa emelt, a legértékesebb könyvek, kéziratok, az érdeklődő közönség tanulságára közszemlére vannak kitéve. A XV-ik századi codexek gazdag készletéből kettő van e czélra kiválasztva. Egyik a Mátyás király megrendelésére Firenzében készült híres *Breviarium*, melyet Attavante és tanítványai halmoztak el remekeikkel, a másik egy *Pontificale*, melynek miniaturejeiben sokan Rafael mestere, Perugino ecsetjét vélték felismerhetni, de megrendelőjét eddig senki sem tudta. Legújabban, a vatikáni kéziratok lajstromainak közzététele alkalmából, Stornajuolo Cosimo könyvtár-őr, az említett Pontificalet alaposan megvizsgálván, szövege és miniaturejei némely vonatkozásaiból kétségtelenül megállapította, hogy az Magyarországon való használatra, még pedig ifj. Vitéz János szerémi püspök megrendelésére 1489-ben készült. A kézirat — valószínüleg a Mátyás király halálát követő válságos politikai mozgalmak miatt — befejezetlen maradt, de így is különös műtörténeti értékére való tekintettel, a könyvtár igazgatósága elhatározta, hogy a Pontificale tizenöt lapját fény-nyomatban sokszorosíttatja s a tudós Stornajuolo tájékoztató bevezetésével közzéteszi; egyúttal a legnagyobb készséggel megengedte, hogy a fény-nyomatok példányainak egy részét Fraknói megszerezhesse és magyar kiadásban közrebocsáthassa. Igy jött létre Stornajuolo bevezetésének magyar fordításával a díszes kiadvány, melyet nagyérdemű tagtársunk, Fraknói püspök újabb áldozatkészségének köszönhetünk. Stornajuolo bevezetése a Pontificale codexének minden irányban kimerítő történetét és ismertetését adja. A fény-nyomatokban reprodukált tizenöt lap képei a szövegben leírt azon egyházi szertartásokat ábrázolják, melyeket a főpapok szoktak végezni, mint pl. a kisebb rendek (ostiariatus, lectoratus, acolitatus) feladása, püspök-szentelés, főpapi pásztorbot, püspöki gyűrű, infula megáldása stb. Érdekes megjegyeznünk, hogy a tudós magyar kiadó mindjárt akkor, mikor Stornajuolo a Vitéz-féle Pontificalét a pápai régészeti Akadémia f. évi jan. 22-iki ülésén bemutatta, azon meggyőződésének adott kifejezést, hogy a Pontificale ifj. Vitéz János saját használatára

s nem Mátyás könyvtára számára készült, s a magyar püspök csak hazafiúi érzését nyilvánítá abban, hogy a kéziratot királya arczképével és czímerével díszíttette.

ÉRTEKEZÉSEK
az 1900 901 évi iskolai Értesítőkben.

(Folytatás.)

Stuhlmann Patrik: *Képzőművészeti alkotások Kassán.* (Kassai prémontrei főgymn. Ért. 1—47. ll.) — A leírt műemlékek legnagyobbrészt templomok; ilyen a domonkos-rendiek temploma, a szent Mihály kápolna a XIII-ik századból, mely utóbbi a részletek arányánál s a kidolgozás tökéletességénél fogva egyike a hazai góth műemlékek legkiválóbbjainak. Részletesen ismerteti az értekező a híres dómot, melynek építése idejét Henszlmantól eltéröleg nem V. István korára, hanem a XIV-ik század második felére teszi, de építőjéről ő sem tud bizonyosat mondani, pedig ennek felderítése szép eredmény volna. Szól ezeken kívül még nehány templomról, majd a világi épületeket veszi vizsgálat alá, melyek közül felemlíthető a lőcsei ház, Bocskay István háza, nehány kapuzat, síremlék stb. Végül a kassai muzeum képgyüjteményéről emlékezik meg, mely Bubics püspök nagylelkű adományából jött létre.

Latkóczy Mihály: *Madách Imre őseiről.* (Budapesti VII. ker. áll. főgymn. Ért. 3—48. ll.) — A család első, oklevelekkel igazolható őse Radon comes a XIII-ik században, ki hűséges szolgálatai jutalmául IV. Bélától Radványt (ma Zólyom-Radvány) kapta. Ennek egyik fia volt Madách, mely név szlávúl *mézes*-t jelent. Ez lett lassanként a család neve is. Madách fia Pál, újabb donatióval gyarapítá a családi birtokokat s talán már ő szerezte meg Sztregovát és Kelecsént is. Ezt onnan gyaníthatjuk, hogy unokái egyike már ezekről nevezi magát. Kiváló tagja volt a családnak László, Mátyás király kortársa, a régi sztregovai kastély építője, kinek utódai közül felemlítendő az evangelikussá lett Péter s ennek huga Krisztina, a költő Rimay anyja. Érdekes, hogy mindketten egy-egy költőt adtak a nemzetnek. Péter fiának Gáspárnak verseit csak nemrég adta ki báró Radvánszky Béla,[1]) Rimay régen ismeretes irodalmunkban. Madách Gáspár azonban nem egyetlen tollforgató tagja a családnak; melléje sorakozik a XVIII-ik században János, ki mint buzgó protestáns, egyházáért és vallásáért póformán egész vagyonát feláldozta s hitsorsosai elnyomatásán érzett

[1]) Sztregovai Madách Gáspár versei. *Irodalomtört. Közlemények*, 1901. 129 és köv. ll.

fájdalmának vallásos költeményeiben adott kifejezést. Fia Sándor jogtudományi író, a ki katholikussá lett; ennek volt unokája Madách Imre, halhatatlan költőnk. Csaknem valamennyinek élete gazdag emlékezetes fordulatokban, de mindannyiok közös jellemvonása az idealismus, a kitűzött czélhoz való rajongó ragaszkodás.

Varjas Endre: *Az újabb katholikus vallásos lyra.* (Kolozsvári róm. kath. főgymn. Ért. 5—54. ll.) — Inkább elmefuttatásnak, mint értekezésnek lehetne a különben tartalmas és szép magyarsággal megírt, bár a korfestésben többször túlzó munkát nevezni, melyben a szerző sorra veszi a kiválóbb katholikus költőket, kiket Mindszenty Gedeon alakja körül csoportosítva jellemez. Általában Mindszenty korát tartja a kath. vallásos lyra virágkorának, melyben »változatos és az életre jobban ható volt a vallásos költészet hangja.« — Az Értesítőben ezenkívül *Erdélyi Károly* is közöl becses adatokat (57—70. ll.) a történetíró *Bolla Márton* életéhez, ki 1776—1799-ig kolozsvári tanár, majd igazgató és házfőnök volt.

Surányi Gyula: *Zrínyi Miklós a költő.* (Tatai kegyes-r. algymn. Ért. 3—31. ll.) — Csak életrajzot ad, Horváth, Szalay, Salamon, Széchy stb. idevágó munkáik alapján s helylyel-közzel Zrínyi munkáiból is merít. Ujat nem találunk a dolgozatban, sőt a belőle nyerhető kép is nagyon homályos. Hálásabb munka lett volna Zrínyi valamelyik művének behatóbb taglalása, mint életrajzának compilálása, mit a gyarló stílus még élvezhetetlenné is tesz.

Zayzon Ferencz: *Bacsányi és Kazinczy viszonya.* Székfoglaló értekezés. (Sepsi-szentgyörgyi ev. ref. székely Mikó-coll. Ért. 3—15. ll.) — Tudvalévő, hogy irodalmunk e két kiváló alakját nem fűzte barátság egymáshoz, sőt ellenkezőleg állandó volt köztük a Kazinczytól emlegetett »személyes idegenkedés.« Mi volt ennek oka, nem tudjuk; a szerző szerint valószínű, hogy a »Wertherrel kesergő, érzékenykedő Kazinczy előtt igen nyers lehetett a határozottan nemzeties irányú Bacsányi.« Kazinczy ellenszenvének többször kifejezést is adott, míg Bacsányi általában »soha egy rossz szót sem mond Kazinczyról.« Kár, hogy a szerző alig szól valamit a kassai Magyar Muzeumról, pedig a czím után ítélve, vártuk volna.

Novák Béla: *Káldi György élete és munkái.* (Szombathelyi kath. főgymn. Ért. 1—23. ll.) — Röviden, de világosan megírt életrajz, mely az ellenreformáczió egyik jeles alakjának működését ismerteti, kinek legkiválóbb alkotása kétségkívül biblia-fordítása, melynek kiadásához Bethlen Gábor maga is tetemes pénzösszeggel járult. Káldi mint hittérítő Magyarország és Erdély több váro-

ban működött, s mint prédikációiból kitűnik, nemcsak buzgó katholikus, hanem jó magyar is volt, ki Bethlennek szemére veti a törökkel való szövetségét. Mint hitvitázó is említést érdemel, s a mi e tekintetben különösen figyelemreméltó, kifejezéseiben mérsékletes, bár kortársainak vitázó modorától ő sem tudja magát teljesen függetleníteni.

Czeizel János: *Bacsányi jegyzetei Kis Jánosnak 1815-ben kiadott költeményeihez.* (Lőcsei kir. kath. főgymn. Ért. 3—40. ll.) — Kis Jánost — mint tudjuk — Kazinczy, kora egyik legnagyobb költőjének tartotta. »Minden hizelkedés nélkül állíthatom — írja költeményeiről — hogy magyarúl szebbet, sőt oly szépet sohasem olvastam.« Kazinczy nézetében a kortársak többé-kevésbbé osztoztak, csak Bacsányi nem talál egyetlen egy szót sem Kis János költészetének méltatására. Ennek okát abban kell keresnünk, hogy Kis és Bacsányi — költészetük egész irányát tekintve — nem annyira a külső formában s a feldolgozásban tértek el egymástól, mint inkább az eszmék megválasztásában. Kis János költeményeiben nem a nemzet érzései, vágyai, szenvedései nyertek kifejezést, mint — kivált később — Bacsányinál, s ez az ellentét sokat megmagyaráz. Elképzelhetjük tehát, hogy a forradalom eszméinek tüzes költője kiméletlen bírálója az érzelgős, bölcselkedő iskolának és híveinek. — s erre a Czeizeltől közölt glossák igen jellemző például szolgálhatnak.

Barcsa János: *A XVII-ik század magyar történetirodalma.* (Hajdunánási ev. ref. gymn. Ért. 3—86. ll.) — E dolgozatról A. D. bírálata után *(Századok,* 1902. 573. l.) nincs mit mondanunk.

Balázs Gyula: *Vörösmarty drámái.* (Nagybecskereki községi fógymn. Ért. 3—39. ll.) — Az értekező ismert nyomokon halad, mélyebb aesthetikai fejtegetésekbe nem bocsátkozik; de értekezését a tanuló ifjuság, mely Vörösmarty drámáit általában kevéssé ismeri, haszonnal olvashatja.

Török Konstantin: *Vörösmarty Mihály szellemének.* (Székesfehérvári kath. főgymn. Ért. 3—28. ll.) — Meleg hangon és nagy lelkesedéssel irt dolgozat, mely áttekinthető képet ad Vörösmarty egész költői működéséről.

Kováts Antal: *Vörösmarty humora.* (Kecskeméti kath. főgymn. Ért. 3—20. ll.) — Dicséretre méltó tartalmas értekezés.

Kovács Ferencz: *Zilahy Károly pályája,* 1838—1864. Zilahi ev. ref. főgymn. Ért. 3—82. ll.) — Az absolut korszak egyik hányatott életű, korán elhunyt írójának szorgalommal összeállított életrajza. A szerző túlzottnak tartja Gyulai Pálnak Zilahy kritikai és aesthetikai munkásságára vonatkozó azon megjegyzését, hogy Macaulaynak, kihez kortársai Zilahyt hasonlították, legelső

kisérletéből egy lap többet ér, mint Zilahy egész kritikai munkássága. Kovács Ferencz dolgozata becses adalék a kor mozgalmas képéhez. LUKINICH IMRE.

FOLYÓIRATOK.

— BUDAPESTI SZEMLE. Szerkeszti *Gyulai Pál.* 1902. julius—decz. 307—312. szám. — A juliusi és augusztusi (307—308) számban *Horváth Ödön* két közleményre terjedő eleven érdekű dolgozata *Albánia* viszonyait tárgyalja. Először is az albán népet ismerteti, azután Albánia történetéből közöl részleteket, majd a jelenlegi politikai áramlatokról szól s Magyarország és Ausztria ottani politikai és gazdasági befolyását fejtegeti, végül pedig az albán földet, Albánia kikötőit, őstermelését, iparát, kereskedelmét stb. írja le. — Ugyancsak a juliusi (307) számban *Leo taktikájának új kiadása* czím alatt válaszol *P. R.* dr. Vári Rezsőnek czáfoló észrevételeire, melyeket Bölcs Leo kiadása bírálatáról a Philologiai Közlönyben tett közzé.[1]) — Az augusztusi (308) szám *Szondy György emlékezete* czímű közleményét *Acsády Ignácz* írta. Felolvasták a honti muzeum-társulat által julius 6-án Ipolyságon és a drégeli várban rendezett Szondy-ünnepély alkalmával. — U. a. számban *Franczia befolyás a magyar irodalomban* czím alatt *Riedl Frigyes* Kont Ignácznak e tárgyról írt s Párisban franczia nyelven megjelent művét[2]) méltatja. — A szeptemberi (309) szám első czikkében Rosebery lordnak *I. Napoleon utolsó éveiről* szóló munkája (Napoleon the last phase) nyomán *Wildner Ödön* rajzolja a világhóditó császár élete utolsó korszakát, azt a hat évet, melyet Szent Ilona szigetén töltött. — Egy másik czikkelyben —*g* —*gy* jegyű iró *Régi könyvtárak* czímmel John Willis Clark angol tudós nemrég megjelent könyvét (The care of books) ismerteti, melynek czélja azt vizsgálni, hogy különböző korokban és országokban mi módon igyekeztek az emberek megőrizni, használni s mások számára hozzáférhetőkké tenni azokat a tárgyakat, melyeken gondolataikat megörökítették. — Az októberi (310) számban *Becker F. Ágost* közöl tanulmányt, melynek czíme és tárgya: *A spanyol irodalom a középkorban.* A tanulmány a spanyol nemzet megalakulásának vázolása után különösen az ó-castiliai költészettel (1150—1350) s végül az átmeneti korszak irodalmával (1350—1400) foglalkozik. — Közelebbről érdekel bennünket u. o. *Viszota Gyula* közleménye: *Gróf Széchenyi István és Sopron vármegye.* A közlő Sopron vármegye jegyzőkönyvei s más iratok nyomán azt kutatja.

[1]) Olv. *Századok*, 1902. 879. l.

[2]) Étude sur l'influence de la littérature française en Hongrie. Paris, 1902.

mikor és miféle ügyekben érintkezett Széchenyi az ő megyéjével; feltünteti ottani működését és szereplését, kiegészítésül azokhoz az adatokhoz, miket erre vonatkozólag néhai Zichy Antal gyüjtött volt össze s tett közzé. — *Mahler Ede* u. a. számban a magyarországi muzeumok és magángyüjtemények egyiptomi régiségeit ismerteti. — A novemberi (311) számban van *Wertheimer Ede* értekezése *a reichstadti herczeg politikai állásáról*, melynek rövid kivonatát már közöltük olvasóinkkal.[1]) — A deczemberi (312) szám *Oroszország a perzsa tengerölbölben* czímmel *Vámbéry Ármin* tollából hoz czikket Oroszországnak térfoglalásáról Perzsiában, s ennek nagy fontosságáról az európai államokkal, különösen Angliával szemben. — U. a. szám közli *Mahler Ede* ismeretterjesztő előadását, melyet *az ó-kori Egyiptomról* a mult évi október-hó folyamán a M. Nemzeti Muzeumban tartott. — Kiemeljük még ez utolsó szám tartalmából *König György* dolgozatát, melynek czíme: *Szirmay Antal, 1747—1812.* A szerző főleg Kazinczy Ferenczcnek a Szirmay-ház történetéről irt kiadatlan s jóformán ismeretlen műve alapján, mely a M. Tud. Akadémia kéziratgyüjteményében *Magy. tört. 14.* jelzet alatt őriztetik, Szirmay Antal életét rajzolja, kinek munkáit is gondosan átnézte s ezekről is beszámol dolgozatában, de történeti műveit értékükön felül becsüli s Szirmay politikai jellemét és magatartását is igen szépíti. — Az *Értesítő* rovatban egy-két történeti munkáról is találunk ismertetést, mint pl. *Albert Lefaivre:* Les magyars pendant la domination ottomane en Hongrie;[2]) *Gabriel de Mun:* Deux ambassadeurs a Constantinople (Glover Tamás angol, és Jean de Gontant-Biron baron de Salignac franczia követek tudósításai, 1604—1610); *E. Horn:* Sainte Élisabeth de Hongrie (Pauler Gyulától) stb.

— Egyetemes Philologiai Közlöny. Szerkeszti *Katona Lajos.* XXVI. évf. 6—10. füz. 1902. junius—deczember. — Gyomlay és Vári vitájának, melyről utolsó szemlénkben megemlékeztünk,[3]) még folytatása van. *A Leo-féle taktika XVIII. fejezetének Vári Rezső-féle szövegéhez* cz. alatt (6—7. füz.) *Gyomlay Gyula* kritikai megjegyzéseket tesz közzé a Magyar Honfoglalás Kutfői-ben megjelent szövegre vonatkozólag s kimutatja, hogy Migne 1863-iki kiadása még mindig jobb, megbízhatóbb a Váriénál. — A Mátyás király nevéhez fűződő számos adoma és népmese közül különösen kettő ismeretes: a czinkotai kántorról és a tétényi bíró leányáról szóló adomák. *Binder Jenő*, miután a czinkotai kántor adomáját a *Mátyás király Emlékkönyv*-ben már fejtegette. itt (6—7. füz.) *az*

[1]) *Századok*, 1902. 874. l.
[2]) V. ö. *Századok*, 1902. 670. l.
[3]) *Századok*, 1902. 879. l.

okos leány adomájának magyar és külföldi változatait ismerteti. — Időszerű volt *Jacobi Károly* czikke, melyet (8. füz.) *Lenau* születésének százéves fordulója alkalmából írt. A nemrég ünnepelt költő kimerítő életrajzát adja, különösen kiemelve szülő hazájához soha nem múló ragaszkodását, hova lelke mindig visszavágyott, melyet dicsőíteni soha meg nem szünt. — *Bayer József* (u. o.) a magyar színészet történetében is jelentékeny szerepet játszó *Schikaneder Emánuel életéhez* közöl adatokat. — *Gyulai Ágost* (9. füz.) bevezetésül a magyar Shakespeare-bibliographiához a *magyar Shakespeare-irodalomról* értekezik. — *Pap Ferencz* két közleményre terjedő dolgozatban (9. 10. füz.) *Petőfi egyéniségének fejlődése* cz. alatt azt a hatást vizsgálja, melyet szalk-szentmártoni tartózkodása s általában a nagy magyar alföld tett a költő lelkére. — *Alexics György* (10. füz.) a már kipusztulóban levő *makedo-románok* néprajzát adja. E balkáni faj Magyarországon is igen el volt terjedve. Nálunk *görögök*-nek hívták őket, bár ők maguk tiltakoztak ez összezavarás ellen. A kereskedés egy időben majdnem kizárólag az ő kezökben volt; sokan nagy vagyonra tettek szert; közülök emelkedtek ki a Sina, Gozsdu, Mocsonyi, Dumba stb. közéletünkben is szerepelt családok.

— Erdélyi Muzeum. Szerkeszti *Szádeczky Lajos*. XIX. köt. 1902. 1—10. füzet. — Az évfolyamot (1. füz.) gr. *Kuun Géza* nyitja meg *Budapest 1820-ban* cz. tartalmas czikkével, mely igen érdekes képet ad részint az akkori irodalmi viszonyokról, részint arról az élénk érdeklődésről, a mivel több főrangú család tagjai a magyar nemzetiség és nemzeti művelődés fejlesztése iránt viseltettek. — *Kiss Ernő* két közleményben (1. 2. füz.) *Vörösmarty levelezése* cz. a. Vörösmartyt mint levélírót mutatja be. A közölt levelek nemcsak irodalomtörténeti szempontból fontosak, hanem a nagy költő egyéniségének megismerésére nézve is becses forrásul szolgálhatnak. — Kortörténeti érdekűek Egrespataki Andrásnak *Bocskay Istvánt dicsőítő versei* 1604-ből, melyeket *Wasylkiewicz Viktor* tesz közzé (1. füz.) egy XVII. századi kéziratból. — *Pór Antal* kritikai tanulmánya: *A magyar Anjouk igényei a lengyel trónra* (2. füz.), tárgyára vonatkozólag több homályos kérdést tisztáz és nehány tévedést igazít helyre. — *Komáromy Andor* (u. o.) régi számadó könyvek alapján ismerteti, milyen volt *a kolozsvári polgári konyha* a XVI. sz. végén. — *Versényi György* (3. füz.) a XVII. század egyik kevéssé ismert, de érdekes és érdemes költőjének, *Kolosi Török István* unitárius papnak műveit méltatja. — *Téglás Gábor* (u. o.) nehány vidéki muzeum gyüjteményéből közöl újabb adalékokat *Dáczia különböző határállomásairól*. — *Jármy József* tollából (4. 5. füz.) nagyobb tanulmány olvasható *II. Rákóczy György szászfenesi csatája, megsebesülésének és halálá-*

nak körülményei czímmel, melyben a szerző megállapítja, hogy a fejedelem halálának ideje junius 7-ikére virradólag éjfél után egy órára tehető;[1]) megsebesülésének helye pedig, a mire nézve tudvalevőleg sok eltérő nézet van, bizonyos Oláhfenesről jövő pataknak a szászlónai és kolozsvár-gyalui útvonal közé eső részén s ennek is inkább közepe táján keresendő. — *Erdélyi Károly* (4. füz.) a jezsuita *Bzenszky Rudolf* (1631—1715) életét és egy kéziratban fenmaradt történeti munkáját ismerteti, mely »*Dissertatio historica de Dacia mediterranea*« czímmel a gyulafehérvári Batthyány-könyvtárban őriztetik. — *Becze Antal* (u. o.) arról a nagy pusztulásról ír, mely *az 1770/71 évi pestis-járvány* idején Csikban a megye lakosságát megtizedelte. — *Téglás Gábor* hosszabb dolgozata: *Újabb adalékok Dáczia felirattanához* (5. 6. 7. 8. 9. füz.), az utolsó tíz esztendő alatt Dácziára vonatkozólag folytatott kutatások eredményét mutatja be. — *Koncz József* (5. füz.) egy XVII. századi erdélyországi főpénztárnok, *Vizaknai Literati Nagy Péter* (megh. 1667) rövid életrajzát közli. — *Wertner Mór* egy rövidke czikkelyben (6. füz.) a *Losonczi Bánfi család ősé* kilétét állapitja meg, a ki szerinte nem más, mint a Tomaj-nembeli Dénes nádor. — *Szádeczky Lajos* (u. o.) közli *Maros-Vásárhely történetéhez* a szabadságharcz idejéből *Szatmári Illyés Mihály* főjegyző egykorú naplójegyzeteit; azután (7. 8. 9. füz.) egy hosszabb értekezést közöl *a székelyek történelmi intézményeiről*, melyben főleg jogtörténeti szempontból tárgyalja, minden oldalról megvilágítva, a székelység köz- és magánjogi viszonyait; minthogy pedig feltevésekbe nem bocsátkozik, hanem jobbára oklevelek alapján ír, értekezése hasznos útmutató a székelyek történeti intézményei iránt érdeklődők számára. — Érdekesek *Bölöni Farkas Sándor naplójegyzetei* az 1834 35-iki erdélyi országgyűlésről, melyeket *Kiss Ernő* ismertet (8. füz.) mint becses és fontos megfigyeléseit a híres utazónak. — A 10. füzet hozza gr. *Kuun Géza* több ismeretlen adatot is tartalmazó kitűnő emlékbeszédét *Wesselényi Miklósról*, melylyel az Erdélyi Irodalmi Társaságnak 1902 nov. 9-én Wesselényi emlékére tartott ülését nyitotta meg. — *Wertner Mór* (u. o.) genealogiai adatokkal járúl *az Árpád-kori erdélyi vajdák* ismeretéhez. — Az *Irodalmi szemle* rovata alatt az újabb történelmi művekről és kiadványokról mind a tíz füzeten végig gondos ismertetéseket, a *Különfélék* közt pedig számos kisebb történeti érdekű közleményt találunk.

— Földrajzi Közlemények. Szerkeszti *Berecz Antal*. XXX. köt. 1902. 1—10. füzet. — Az egész évfolyamban csak kevés tör-

[1]) V. ö. *Révész Kálmán* czikkét: II. Rákóczy György halála napja. *Századok*, 1899. 838—842. ll.

téneti vonatkozású közlemény van. Ilyen (2. füz.) *Hanusz István* czikke: *Csodakutak hazánkban* czímmel, melyben a magyaroknál szokásos kúttiszteletre vonatkozó adatokat gyüjti egybe, a miben a magyarságnak szintén egyik ősi keleti vonását látja. — *Czink Lajos* (u. o.) a dalmát szigetek egyikének, *Lissa* szigetnek történeti multját és jelentőségét méltatja. — *Thallóczy Lajos* tagtársunknak Bosznia történetéből *Bosznia mint történelmi színtér* cz. alatt közölt mutatványa (5. füz.) inkább földrajzi tárgyú.[1]) — A 6—7. kettős füzetben *Város-alapítások a külső földrészeken* cz. alatt ismét *Hanusz István* értekezik azokról a döntő befolyású tényezőkről, melyek a városok alakulására hatással voltak. Dolgozata több ponton érinti a történelmet.

— Katholikus Szemle. Szerkeszti *Mihályfi Ákos*. XVI. köt. VII—X. füz. 1902. szeptember—deczember. — A 7. 8. 9. füzetekben *Egy jezsuita diplomata hazánkban* cz. alatt Magyarország történetét közelről érdeklő dolgozatot találunk *Fraknói Vilmos* tollából. A dolgozat a mantuai születésű *Possevino Antal* jezsuita atyáról szól, a ki 1583/84-ben többször megfordult nálunk diplomácziai küldetésben. A svéd király áttérése dolgában fáradozván. Lengyelországon keresztül utaztában megismerkedett Báthory Istvánnal, s miután őt IV. Iván moszkvai czárral megbékéltette. szeretetét és bizalmát is megnyerte. Báthory azzal bízta meg. hogy a Szatmár vára és Németi város visszaadása iránt Rudolffal folyó tárgyalást juttassa dűlőre. Possevino ez ügy érdekében hosszabb ideig tartózkodott Kassán, sőt Erdélybe is ellátogatott. Valójában nem volt igazi diplomata, mert diplomácziai küldetéseit is téritési szenvedélyének kielégítésére fordította. Ő vette rá Pázmány Péter apját, hogy serdülő fiát Kolozsvárra, az ottani jezsuitákhoz küldje iskolába.[2]) Forgách Ferencz, a későbbi primás áttérésében és papi pályára lépésében is kétségtelenül része volt. Mindenütt, a hol csak megfordúl, a római katholikus vallás propagálására van legfőbb gondja. Kolozsvárt seminárium ot állíttat s azt a dominikánusok vezetésére bízza. Kassán is akart papnevelő intézetet állítani s kedves eszméje volt, hogy a római németmagyar collegium nehány növendéke Magyarország felvidéki városaiba küldessék ki legalább három esztendőre. A pápát nem győzi elégszer figyelmeztetni, mennyire hálás tér kinálkozik Magyarországon és Erdélyben a hit terjesztésére. Kassán azonban kényelmetlenül érezte magát. A lakosság, maga a főkapitány is protestánsok; a környékbeli római katholikus papság túlságosan

[1]) Különlenyomatban is megjelent. Budapest, 1902.

[2]) V. ö. *Pázmány Péter áttérése* cz. közleményünket. *Századok*. 1901. 560. l.

szabadelvű. Possevino megütközik azon, hogy a főpapok a főkapitány lakomáin jelen vannak, hol az asztali áldást lutheránus pap mondja. Mathesy István leleszi prépostot valósággal kiközösítette az egyházból, mikor megtudta róla, hogy jelen volt a főkapitány leányának egy protestáns vallású emberrel tartott menyegzőjén. — *Békesi Emil* négy közleményben (7. 8. 9. 10. füz.) folytatja és befejezi *Magyar írók Hunyadi Mátyás korából* című czikksorozatát, *negyvenkét* író életrajzát és munkáit állítván össze nyomtatott források alapján. — *Hornig Károly* báró (9. 10. füz.) egyik elődének, *Bíró Márton* veszprémi püspöknek 1751—1758-ig vezetett naplóját ismerteti. A naplóíró püspök az akkori országgyűlési tárgyalások eseményeit vetette papirra, de a naplók szokott érdekessége nélkül. Egyéniségének két sajátossága azonban kitetszik irásából: mint szónok, czikornyásan bőbeszédű; mint hazafi, túlontúl loyalis. — Megemlítjük még *Szeghy Ernő* tanulmányát (7. 8. füz.) *a buddhismusról*, továbbá *Trikál József* értekezését (9. 10. füz.) az *Unam Sanctam* bulláról, s végül *Melles Emil* czikkét (10. füz.) az *oláh liturgia* kialakulásáról. — A könyvismertetések rovatában Margalits Edének *Horvát történelmi repertorium* (II. köt.), Békefi Remignek *A pásztói apátság története* (II. III. köt.), Sörös Pongrácznak *Forgách Ferencz esztergomi bíboros*, Császár Mihálynak *A magyar művelődés a XV-ik században* cz. munkáik és *A pannonhalmi főapátság története* (I. köt.) vannak méltatva.

SZLÁV TÖRTÉNETI SZEMLE.

1900—1901.

— Kwartalnik Historyczny. Red. *Aleksander Semkowicz*. Lemberg, 1900. XIV. évf. 1—4. füzet.

Az évfolyam 1. füzetében *Potkański Karol* értekezik a *Piastok*, illetőleg a *Piast* név eredetéről. Sorra veszi az eddigi etymologiai fejtegetéseket s vizsgálja, mennyiben felelnek meg a krónikák magyarázatainak. A legtöbb régi szófejtés szerint a név eredetileg gúnyos jelző lehetett, mint pl. . . . »dictus *Pasth*, quia erat statura brevis sed robustus« — vagy . . . »poloni partem rotae quae in axe volvitur truncam et crassam *Pyastham* appellant.« E magyarázat valószínűségét támogatja az a körülmény, hogy *Piast*, mint hely- és családnév a XIV—XV. században is gyakori, még pedig nemcsak Lengyelországban, hanem Oroszországban is; kérdéses azonban, vajjon *Piast* mint történeti személy valóban élt-e, s a nevéhez fűződő események valóban megtörténtek-e? Semmi hiteles adat nem támogatja szereplését, csak a jórészt megczáfolt krónikák jegyezték fel nevét; de feltűnő ezek-

nek analogiája a cseh krónikákkal s a Przemyslidák mondájával. Magában az a körülmény, hogy a későbbi Piastok elfogadták a nevükhöz fűződő mondákat, még nem igazolja sem a leszármazás hitelességét, sem a lengyelek történetének mesékbe vesző részleteit. — *Ketrzyński Stanislaw* rövidebb czikkelyben Ulászló Hermann herczegnek Stetin elleni 1091 évi állítólagos hadjáratával foglalkozik. A pomerániai hadjárat tény ugyan, de a *Stetin* név csak hibás szövegolvasásból állott elő. — *Finkel Ludwik* érdekes tanulmányban ismerteti *Pergen Antal* grófnak, Lengyelország első kormányzójának *Emlékiratát* az ország állapotáról közvetlenül a felosztás után. Pergent Kaunitz előterjesztésére József császár küldte ki Lengyelországba teljhatalmú kormányzóúl és személyesen látta el utasításokkal a szerkesztendő emlékirat tartalmára nézve. Pergen szakemberek közreműködésével egy év alatt készítette el munkáját, melynek egy példányát a császárnak, másolatát pedig Kaunitznak küldte meg. A 244 irott oldalra terjedő emlékirat főbb szakaszai a következők: 1. Általános helyzet; 2. Nemesség; 3. Vallásügy és papság; 4. Ipar és kereskedelem; 5. Jobbágyság; 6. Zsidóság. Megjegyzendő, hogy a kormányzó természettudományi szempontból is tanulmányoztatta az országot és egyebek közt nagy ásványgyüjteményt szedetett össze. Ezt az osztályozással megbízott Caspari jezsuita két kocsin Kassára vitette. Kereskedelmi kivitel Magyarország felé alig volt, csak kevés vászon-neműre szorítkozott. Erdekes függeléket nyujtanak az emlékirathoz Pergen gróf levelei, melyeket kormányzósága ideje alatt Kaunitz herczeghez intézett.[1]) — *Semkowicz Wladyslaw* heraldikai tanulmányt közöl a *Druzyna* és *Sreniawa* családok közös eredetéről és czímeréről. A törzs-nemzetség a XII-ik század óta szerepel s belőle mintegy húsz különböző nevű család vált ki. — A vegyesek rovatában egyebek közt *Magister Gilewski* krakói egyetemi tanárnak 1572—1606-ig terjedő érdekes feljegyzéseit találjuk.

A 3. füzetben *Perlbach Maksymilian* szent Adalbert püspök eddig megjelent életrajzait bírálja, s a régibb codexek szövegbővüléseit és eltéréseit vizsgálva, megállapítja a legelső forrás szerzőjét és helyét. — *Pazdro Zbigniew* az 1672/73-ik évi confoederatio keletkezését és működését ismerteti. A confoederatio szervezkedésére a fenyegető török háború adott okot és alkalmat, mert a gyönge Wisnowieski Mihály királynak sem erkölcsi, sem

[1]) A szerző Pergen emlékiratát eddig ismeretlen műnek tartja, melyből tudomása szerint csak két példány készült. A M. Nemzeti Muzeum kézirattárában három példányban van meg: egy latin és két német szövegű egykorú másolatban, illetőleg fordításban. (4° germ. 162. és fol. germ. 308.)

anyagi ereje nem volt, hogy megbirkózzék az elégületlen nemességgel, még kevésbbé, hogy országa érdekében háborút viseljen. A confoederatio a király nevében, de megkérdezése nélkül hozta meg határozatait, s jóllehet a bekövetkezett interregnum alatt feloszlott, közvetve előmozdította Sobieski Jánosnak trónra jutását. — *Semkowicz Wladyslaw* egy 1478-ban lefolyt, régi lengyel szokásjogon alapuló *czímertisztítást* ir le. Mikor Kázmér király a két Chlopcziczki testvért pénzhamisítással vádolta s ártatlanságuk kiderült, nyilvánosan új ünnepélyes esküt tettek, utánok pedig két-két nemes tanu czímeres paizsokkal járulva a pap elé, ugyancsak esküt tett a két vádlott mellett. Érdekes, hogy a tanuk czímereik jelkiáltásával léptek elő az eskütételre, melynek alapján a palatinus ünnepélyesen felmentette a vádlottakat s nekik erről bizonyságlevelet adott. — *Prochaska Antoni* két oklevelet közöl a *lengyel czigányok* szabadalmaira vonatkozólag. Az egyiket János Kázmér király adta ki Varsóban, 1652-ben lengyelül, Korolowicz Mátyásra bizván a czigánybiró tisztét; a másikat II. Ágost 1705-ben, nemes Bonaventura Jánost ruházva fel »munere praefecturae iudicatus cyngarorum.« A közlő kiemeli, hogy az ilyen birákat *magyar példa* szerint *királyoknak* (!) nevezték. Nehány történetiró — folytatja tovább — azt akarta bebizonyitani, hogy Lengyelországban hamarább jelentkeztek a czigányok mint Magyarországon, ez azonban nem áll. Igaz, hogy a *Czigány* (Cygan) nevezet mint személynév már 1428-ban előfordúl, holott Magyarországon csak Zsigmond 1423 évi oklevele szól világosan a czigányokról, de ezzel szemben bizonyos az, hogy a czigányok 1416-ban jelentkeznek Csehországban s a következő évben egyszerre lépnek fel Lithvániában és Magyarországon. A lithván czigányoknak 1501 óta külön vajdáik voltak s falvakat épitettek. Az utolsó lithván czigány király (vajda), *Znamierowski*, 1779-ben halt meg; utána még egy kis-királyt (krolik) kaptak *Mirski* személyében, de ennek halálával 1790-ben az intézmény végleg megszünt.

A 4. füzetben *Winiarz Alojzy* az 1900 évi május 7-én 67 éves korában Varsóban elhunyt *Stoslau Laguna* történetiró működését ismerteti, ki a mult század hetvenes éveiben Báthory Istvánról is két értekezést irt: *Báthory Danzig alatt 1576 77-ben* és *Báthory uralkodásának kezdete* czímmel. — *Szelagowski Adam* egy nagyobb gazdaságtörténeti munkájának egyik fejezetét mutatja be *Pénzügyi zavarok III. Zsigmond idejében* czím alatt. A XVI-ik század rendezetlen pénz- és hitelviszonyai Európa-szerte gazdasági válságot idéztek elő, mely rohamosan terjedt s a harminczéves háborúban érte el főfokát. Tudvalevő dolog, hogy ebben a korban sok olyan ezüst pénz forgott közkézen, mely 50—75% rezet tartalmazott. Természetes, hogy Lengyelország is csakhamar meg-

érezte a Németország felől ránehezedő pénzügyi válság súlyát s védekezni kezdett ellene. Báthory kívánságára már az 1578 évi országgyűlés kimondta a pénzverés reformjának szükségét s történtek is ez irányban intézkedések, melyek a maguk idején jórészt beváltak, de már III. Zsigmond alatt visszatért a régi zavar, fejetlenség. A felügyelet az alkincstárnok tiszte volt, ő felelt a rendeknek, de a pénzverés magánvállalkozókra volt bízva, kik alku szerint bizonyos százalékot fizettek a királyi kincstárnak. Az arany és a nagyobb ezüst pénzek értéke meg volt ugyan szabva, úgy hogy a forgalmi és a belső érték átlag fedezte volna egymást, de annál szabadabb volt a váltópénz. Ennek következtében az arany és a nagyobb ezüst pénz mértéktelenül megdrágult, forgalomba alig került, az aprópénz pedig hitelét és értékét vesztette. Az így támadt bajokon segítendő, az országgyűlés kimondotta, hogy visszatér a Báthory idejében megállapított pénzlábhoz, magánpénzverőket többé nem tűr meg, hanem közvetlenül a kincstár felügyelete alatt két pénzverő intézetet állít. Ezt a határozatot azonban nem hajtották végre teljesen, mert a hatalmas pártfogókkal bíró pénzverők tovább is működtek, sőt a hamis pénz csak ezentúl kezdett terjedni igazán. Ebből megint új bajok, a pénz és áru-forgalom újabb zavarai keletkeztek, melyek az országgyűléseket állandóan foglalkoztatták, érdekes irodalmi vitákra adtak alkalmat s különféle mentő eszméket szültek. Ekkor merült fel a pénz-devalválás terve is, mely az 1625—1627 évek alatt felszínen tartotta magát s ugyancsak heves polemiát teremtett. Az ide vágó irodalom termékei közül különösen igen becses egy lengyel nyelven 1641-ben Krakóban névtelenül megjelent röpirat, mely meglepő tájékozottsággal szól Európa általános pénzügyi helyzetéről, a pénz és áru, az arany és ezüst correlatiojáról, s kimutatja, hogy a pénz sehol sem oly drága és a drágulás soha sem volt oly rohamos, mint Lengyelországban az utolsó hatvan év alatt. Sajnos, hogy a jól tájékozott szerző párhuzamai hazánk viszonyait nem érintik s csak olasz meg franczia adatokat idéz. — A vegyes közlések közt *Piattoli abbé* 1792 évi levelezése Malachowskival s másokkal, valamint Szaniszló Ágost király levélváltása Glayre-vel, érdekes adatokat tartalmaznak a lengyel királyság végnapjaiból. E levelezéseket *Dembiński Bronisław* teszi közzé rövid bevezetés kiséretében.

Ernyey József.

UJ KÖNYVEK.

— ADATTÁR (Magyar protestáns egyháztörténeti —). Szerkeszti *Stromp László*. Kiadja a M. Prot. Irodalmi Társaság. I. évf. Budapest, 1902. Hornyánszky Viktor kny. 8-r. 194 l.

— ALMÁSY DÉNES. A zsadányi és törökszentmiklósi Almásy grófok. Budapest, 1903. Franklin-társ. kny. 4-r. 147, 16 l. Hat műmelléklettel.

— BARNA LEÁNDER. VII. Gergely egyházpolitikai viszonyai és reformtörekvései. Budapest, 1903. Buschmann F. kny. Nagy 8-r. 174, 2 l.

— BERÉNYI PÁL. A tőzsde. I. rész. A tőzsdék története és szervezete. Budapest, 1902. Wodianer F. és fiai. 8-r. 68, 2 l. (Magyar kereskedők könyvtára, 7. füz.) Ára 1 kor. 50 fill.

— BOROS ÁLÁN. Zsoltárfordítás a kódexek korában. Budapest, 1903. Stephaneum kny. 8-r. 262, 2 l.

— BOROVSZKY SAMU. Magyarország vármegyéi és városai. A magyar korona országai történetének . . . stb. enciklopédiája. A *Magyarország vármegyéi és városai* állandó munkatársai bizottságának közreműködésével szerkeszti —. *Bars vármegye*. A *Magyarország vármegyéi és városai* állandó munkatársai központi bizottságának és Bars vármegye monografiabizottságának felügyelete alatt írták a Bars-vármegyei helyi munkatársak. Budapest, (1903.) Apollo irod. társ. Légrády testvérek kny. 4-r. 8, 568 l. 15 műmelléklettel és 370 szövegképpel. Ára ?

— CSAPLÁR (Benedicti —) e scholis piis Consideratio eventuum, documentorum ac incitamentorum huius aevi. Xenion benevolis lectoribus Ephemeridum Calasanctianarum. Superiorum permissu. Senis, 1903. 8-r. 2. 46 l.

— DENIS (Ernest —). La Bohême depuis la Montagne-Blanche. I. II. Paris, 1903. Ernest Leroux. 8-r. 644 l., 675 l. Ára 20 fr.

— ELENCO delle pubblicazioni della *Società Storica Ungherese* in Budapest. Budapest, (1903.) Athenaeum kny. 16-r. 8 l.

— ÉVKÖNYV. Kiadja az izr. magyar irodalmi társulat. 1903. Szerkeszti *Bánóczi József*. Budapest, 1903. Franklin-társ. kny. 8-r. 332 l.

— ÉVKÖNYVE (A Bihar-vármegyei és nagyváradi régészeti és történelmi egylet 1901/902-iki —). A választmány megbizásából szerkesztette *Némethy Gyula*. Nagyvárad, 1902. Láng József kny. 8-r. 90, 2 l.

— ÉVKÖNYVE (A Hunyad-m. tört. és rég. társulat tizenharmadik —). Az ig. vál. megbizásából szerkeszti *Veress Endre* társ. titkár. Déva, 1902. Hirsch Adolf kny. 8-r. 3, 152 l. Huszonnyolcz képpel.

— FARKAS LAJOS. A római jog történelme. Az alapintézmények az első alakulás szerint. I. köt. 3-ik jav. kiadás. Kolozsvár, 1903. Ajtai K. Albert kny. 8-r. XV, 439 l. Ára 8 kor.

— FASTLINGER (Max —). Die wirtschaftliche Bedeutung der bayerischen Klöster in der Zeit der Agilulfinger. Freiburg i. B. 1903. 8-r. XII, 182 l. (Studien und Darstellungen aus dem Gebiete der Geschichte, im Auftrage der Görres-Gesellschaft hrg. von dr. H. *Grauert*. II. Bd. 2. 3. Heft.) Ára 3·40 M.

— FERENCZI ZOLTÁN. A könyvtártan alapvonalai. Irta —. Budapest, 1903. Athenaeum kny. 8-r. XII, 240 l. (Muzeumi és könyvtári kézikönyvek.) Ára 4 kor.

— FINKE (Heinrich—). Aus den Tagen Bonifaz' VIII. Funde und Forschungen. Münster i. W. 1902. Aschendorff. Nagy 8-r. XIV, 296, CXXIII l. Ára 12 M.

— FÖLDES BÉLA. A socialismus fejlődése napjainkig. Budapest, 1903. Franklin-társ. kny. 16-r. 76 l. (Olcsó könyvtár, 1273—1274. sz.) Ára 40 fill.

— FRAGMENTE din istoria bisericéscă a Românilor de Non quis, sed quid. Nagyszeben, 1903. Görög-kel. egyházm. kny. Kis 8-r. 35 l.

— FRAKNÓI VILMOS. Gróf Széchenyi Ferencz, 1754—1820. Irta —. Budapest, 1902. A. M. Tört. Társ. kiadása. Athenaeum kny. 8-r. 4, 384 l. 14 műmelléklettel és a szövegbe nyomott képekkel. (Magyar Történeti Életrajzok, XVIII. évf. 3—5. füz.) Ára 9 kor. 60 fill.

— FRAKNÓI VILMOS. Ifjabb Vitéz János Pontificaléja a vatikáni könyvtárban. Róma, 1903. Vatikáni kny. 2-r. 11 l. 15 tábla melléklettel.

— FRIEDRICH. Geschichte des Herbstfeldzuges 1813. Berlin, 1903. E. S. Mittler u. Sohn. 8-r. 600 l.

— GULYÁS ISTVÁN. A fünnekről. Debreczen, 1903. Hoffmann és Kronovitz kny. 8-r. 24 l. Ára 20 fill.

— HARTMANN (Ludo Moritz —). Corporis chartarum Italiae specimen. Edidit —. Róma, 1902. Loescher et comp. Nagy 8-r. X, 20. l.

— HAZSLINSZKY REZSŐ. A világtörténelem főbb adatai. A gymnasiumi, reáliskolai és polgári iskolai tanulóknak segéd-tankönyvül szánta —. Rozsnyó, 1903. A *Sajó-vidék* kny. 16-r. 82 l. Ára 1 kor.

— HEINRICH GUSZTÁV. Egyetemes irodalomtörténet. Szerkeszti —. Első kötet. Ó-kori keleti népek és hellének. Budapest, 1903. Franklin-társ. kny. Nagy 8-r. XX, 742 l. 40 műmelléklettel és 238 szövegképpel. Ára ?

— HERMAN OTTÓ. A magyar nép arcza és jelleme. Irta —. Kiadja a kir. m. Természettudományi társulat. Budapest, 1902. Hornyánszky Viktor kny. 8-r. 4, 212 l. Tizenegy táblával és negyvenöt szövegrajzzal. (Természettudományi könyvkiadó vállalat, LXX. A XI. 1902—1904 évi cziklus első kötete.) Ára 5 kor.

— HOCHHALT KÁROLY. Vázlatok a szent Rókus-kórház történetéből. A közkórházi orvostársulat 1902 évi deczember-hó 30-án tartott IX-ik évzáró közgyűlésén felolvasta —. Budapest, 1903. Pesti Lloyd-társ. kny. 8-r. 43 l.

— HOITSY PÁL. Magyarország. A magyar történet jövő századai. Budapest, 1902. Wodianer F. és fiai. 8-r. VII, 79, 3 l. Ára 1 kor. 60 fill.

— HORVÁTH ÖDÖN. Ghillány József. Eperjes, 1903. Kósch Árpád kny. 8-r. 16 l.

— JÁRMY JÓZSEF II. Rákóczy György szász-fenesi csatája. Megsebesülésének és halálának körülményei. Kolozsvár, 1903. Ajtai K. Albert kny. 8-r. 32 l.

— KEPP FRIGYES GUSZTÁV. Magyarország viszonya a német császársághoz a XI-ik évszázadban. Nagyszeben, 1903. Krafft V. kny. 8-r. 74 l.

— KIRÁLY PÁL. A középkor és újkor 1648-ig. A középiskolák használatára. Budapest, 1903. Athenaeum kny. 8-r. 235 l. (Egyetemes könyvtár. II. köt.) Ára 2 kor. 40 fill.

— KOVÁCS DEZSŐ és Szabó Samu. Hunyadi Mátyás király az igazságos. Emlékkönyv. Szerkesztették —. A nagy király szobrának leleplezése alkalmából, 1902 okt. 12-én, az ünneplő nemzetnek emlékül ajánlja Kolozsvár városa. Kolozsvár, 1902. Gombos Ferencz kny. 8-r. 4, 158, 2 l.

— KRAUS F. X. Cavour. Die Erhebung Italiens im neunzehnten Jahrhundert. Mainz, 1902. Fr. Kirchheim. 8-r. 100, 2 l. Képekkel. (Weltgeschichte in Karakterbildern. Hrg. von Franz *Kampers*, Seb. *Merkle* u. Mart. *Spahn*. 5. Abth. Die neueste Zeit.) Ára 4 M.

— LEHMANN FERENCZ. Változások a magyar nemesség történetében. A Burchárd-Bélaváry, komlós-keresztesi báró Fejérváry, karátsonfalvi és beodrai gróf Karátsonyi és Malomszegi Légrády családok. Budapest, 1903. Légrády testvérek kny. 8-r. 33 l. Három fekete és két szines nyomatú czímer-melléklettel.

— LENGYEL JÁNOS. Almásy Pál, egy magyar nemzetgazda a XVIII.

században. Budapest, 1903. Pesti kny. r. t. 8-r. 32 l. (Különlenyomat a *Közgazdasági Szemle* 1903 évi január és február-havi füzetéből.)

— LILIENFEIN H. Die Anschauungen von Staat und Kirche im Reich der Karolinger. Ein Beitrag zur mittelalterlichen Weltanschauung. Heidelberg, 1902. C. Winter. 8-r. 155 l. (Heidelberger Abhandlungen zur mittleren und neueren Geschichte. Hrg. von E. *Marcks* und D. *Schäfer*. I. Bd.) Ára 4 M.

— LIMES (Der römische —) in Oesterreich. Hrg. von der k. Akademie der Wissenschaften. Heft 3. Wien, 1902. Hölder. Nagy 4-r. 130 l. 13 táblával és 29 szöveg-ábrával. Ára 9 M.

— MAHLER EDE. Babilon és a Biblia. Irta —. Budapest 1903. Hornyánszky Viktor kny. Kis. 8-r. 55 l. (Uránia m. tudományos egyesület. Népszerű tudományos felolvasások, 5.) Ára 50 fill.

— MILHOFFER SÁNDOR. A régi Magyarország mezőgazdasága. (A mezőgazdaság őstörténelmének ismertetése.) Irta —. Budapest, 1903. Wodianer F. és fiai kny. 8-r. 14 l. (Különlenyomat a *Közgazdasági Hiradó*-ból.) Ára 60 fill.

— MILHOFFER SÁNDOR. Adatok a házi állatok legrégibb történetéhez. (A mezőgazdaság őstörténelmének ismertetése.) Irta —. Budapest, 1903. Wodianer F. és fiai kny. 8-r. 21 l. (Különlenyomat a *Közgazdasági Hiradó*-ból.) Ára 1 kor.

— MILHOFFER SÁNDOR. Adatok az ipari növények legrégibb történetéhez. (A mezőgazdaság őstörténelmének ismertetése.) Irta —. Budapest, 1903. Márkus Samu kny. 8-r. 21 l. (Különlenyomat a *Magyar Dohányujság*-ból.) Ára 60 fill.

— MILHOFFER SÁNDOR. Báró Eötvös József. Irta —. Kecskemét, 1903. Első kecskeméti kny. r. t. 8-r. 80 l. Ára 1 kor. 60 fill.

— MILHOFFER SÁNDOR. Gróf Széchenyi István lelki világa. Irta —. Budapest, 1902. Politzer Zsigmond és fia. 8-r. 54 l. Ára 1 kor. 50 fill.

— MONUMENTA BOICA. Neue Folge. I. Bd. Hrg. von der k. bayer. Akademie der Wissenschaften. München, 1902. 8-r. XVIII, 906 l.

— NÉMETH AMBRUS és Strommer Viktorin. Egyháztörténelem. Középiskolai használatra. A m. püspöki kartól megállapított új tanterv és utasítás szem előtt tartásával és a pannonhalmi főhatóság jóváhagyásával. Győr, 1903. 8-r. 160 l. Ára 2 kor.

— NÉMETH BÉLA. Szigetvár története. Biedermann Rezső báró megbizásából és nagylelkűségéből írta —. Pécs, 1903. Pécsi irod. és kny. r. t. Nagy 8-r. 391, 6, XXV l. Számos képmelléklettel.

— NÓGRÁDI LÁSZLÓ. Gróf Zrínyi Miklós prózai munkái. Pozsony, 1903. Eder István kny. 8-r. 88 l. (Segédkönyvek a magyar nyelv és irodalom tanításához. Szerk. dr. *Bán Aladár*. 3. füz.) Ára 50 fill.

— OBERON (II). Tanulmányok a magyarok eredete és őstörténetéről. Irta —. I. rész. A vízözön előtti idő. 2. füzet. XI—XV. fejezetig. Budapest, 1903. Rózsa Kálmán és neje kny. 8-r. 42—73 ll. Ára 80 fill.

— OKLEVÉLTÁRA (A veszprémi püspökség római —). Báró Hornig Károly veszprémi püspök megbizásából közrebocsátja a római magyar történeti intézet. III. köt. 1416—1492. (Monumenta Romana Episcopatus Vesprimiensis. Tom. III.) Budapest, 1902. Franklin-társ. kny. 4-r. CXXVI. s. 394 l.

— OROSZ ENDRE. Húsz ismeretlen ősemberi telepről. Kolozsvár, 1903. Ajtai K. Albert kny. 8-r. 7 l. (Különlenyomat az *Erdélyi Muzeum* 1903 évi 2. füzetéből.)

— PAYR SÁNDOR. A nádorispán udvara. Történeti kép a reformáczió korából. Irta és a csánigi evang. nőegylet vallásos estéjén 1902 deczem-

ber 7-én felolvasta —. Sopron, 1903. Röttig Gusztáv kny. 8-r. 16 l. (Különlenyomat a csánigi evang. nőegylet által kiadott *Emléklapok*-ból.)

— PICHLER. Austria Romana. Geographisches Lexikon aller zu Römerzeiten in Oesterreich genannten Berge, Flüsse, Häfen, Inseln, Länder, Meere, Postorte, Seen, Städte, Strassen, Völker. Leipzig, 1902. Avenarius. Nagy 8-r. 102 l. Egy térképpel. Ára 8·50 M.

— PINTÉR JENŐ. Eszmék a hazai orvostudomány története ügyében. Budapest, 1903. Pesti Lloyd-társ. kny. 8-r. 7 l. (Az *Orvosi Hetilap* tudományos közleményei. Különlenyomat. XLVII. évf. 1903. 2. sz.)

— POLNER ÖDÖN. A pragmatica sanctio és házi törvények. Budapest, 1902. Franklin-társ. kny. 8-r. 54 l. (Magyar jogászegyleti értekezések. XXV. köt. 3. füz.)

— PÓR ANTAL. Magyar-lengyel érintkezés a XIV. században. Budapest, 1903. Athenaeum kny. 8-r. 38 l. (Különlenyomat a *Századok* 1903 évi folyamából.)

— PRIKKEL MARIÁN (Réthei). A Pray-codex. Tanulmány. Irta és a M. Tud. Akadémia I. osztályában felolvasta —. Budapest, 1903. Stephaneum kny. 8-r. 56 l.

— PUSZTAI FERENCZ. Nyomdászati enciklopédia. Az összes grafikai tudományok ismerettára. Budapest, év n. Pallas kny. 8-r. 6, 595 l. Ára 12 kor.

— QUELLEN zur Geschichte der Stadt Brassó. Hrg. auf Kosten der Stadt Brassó von dem mit der Herausgabe betrauten Ausschuss. Vierter Band. Chroniken und Tagebücher. Erster Band. Brassó, 1903. Gust A. kny. Nagy 8-r. VIII, XCVII, 647, 2 l.

— REICHENBERGER (Robert —). Wolfgang von Salm, Bischof von Passau, 1540—1555. Ein Beitrag zur Geschichte des XVI. Jahrhunderts. Freiburg i. B. 1902. Herder. Nagy 8-r. VII, 84 l. (Studien und Darstellungen aus dem Gebiete der Geschichte. Im Auftrage der Görres-Gesellschaft und in Verbindung mit der Redaktion des Historischen Jahrbuchs hrg. von Hermann *Grauert*. Bd. II. Heft. 1.) Ára 1·50 M.

— REINER JÁNOS. Az egyházi házasságkötési jog történelmi alapjai. Székfoglaló értekezés. Olv. a M. Tud. Akadémia II. oszt. 1903. jan. 12-én tartott ülésében. Kiadja a M. Tud. Akadémia. Budapest, 1903. Athenaeum kny. 8-r. 86 l. (Értekezések a társadalmi tudományok köréből, XII. köt. 8. sz.) Ára 1 kor. 60 fill.

— REMÉNYI ANTAL. A szent szövetség hadjárata II. Szelim szultán ellen. Don Juan de Austria és a lepantói csata. Irta —. Budapest, 1903. Franklin-társ. kny. 8-r. 115 l. Képekkel. Ára 3 kor. 50 fill.

— RUBINYI MÓZES. Két tanulmány a nyelvészet s a nyelvművelés történetéből. (1.) Grimm és Révai. — (2.) A mondolatról s a nyelvújításnak egy elhanyagolt forrásáról. Budapest, 1903. Athenaeum kny. 8-r. 48 l. (Különlenyomat a *Magyar Nyelvőr* 1903 évi folyamából.) Ára 1 kor.

— SAMU JÁNOS. Hitviták a XVII. század második felében. Irodalomtörténeti tanulmány. Budapest, 1901. Révai és Salamon kny. 8-r. 53 l.

— SASKI. Campagne de 1809 an Allemagne et en Autriche. Tom. III. Paris—Nancy, 1902. Berger Leorault et comp. Nagy 8-r. 408 l. Egy térképpel és két vázlattal. Ára 10 fr.

— SCHMEIDLER (Bernhard —). Der Dux und das Comune Venetiarum, von 1141—1229. Beiträge zur Verfassungsgeschichte Venedigs, vornehmlich im XII. Jahrhundert. Berlin, 1902. 8-r. 95 l. (Historische Studien. Veröffentl. von E. *Ebering*. Heft 35.) Ára 2·80 M.

— ŠIŠIĆ (Ferdo —). Vojvoda Hrvoje Vukčić Hrvatinić i njegovo doba. 1350—1416. A *Matica Hrvatska* kiadása. Zágráb, 1902. Nagy 8-r. IV, 288 l.

— STEINBERGER SAROLTA. Az orvosnők története. Lipinska Mélanie *Histoire des femmes médecins depuis l'antiquité jusqu'à nos jours* (Paris, 1900) cz. munkája után. Budapest, 1902. Pesti Lloyd-társ. kny. 8-r 56 l. (Az *Orvosi Hetilap* tudományos közleményei. Különlenyomat. XLVI. évf. 1902. 2—6. sz.)

— STROMMER VIKTORIN. Egyháztörténelem; l. *Németh Ambrus.*

— SZABÓ SAMU. Hunyadi Mátyás király az igazságos; l. *Kovács Dezső.*

— SZINNYEI FERENCZ. Nagy Ignácz. Irta —. Budapest, 1902. Athenaeum kny. 8-r. 75 l. (Különlenyomat az *Irodalomtörténeti Közlemények* 1902 évi folyamából.)

— THÚRY JÓZSEF. A *Behdset-ül-Lugat* című csagatáj szótár. Kiadja a M. T. Akadémia. Budapest, 1903. Franklin-társ. kny. 8-r. 66 l. Értekezések a nyelv- és széptudományok köréből, XVIII. köt. 4. sz.) Ára 1 kor. 20 fill.

— TILEMANN (Heinrich —). Speculum Perfectionis und Legenda Trium Sociorum. Ein Beitrag zur Quellenkritik der Geschichte des heiligen Franz von Assisi. Leipzig, 1902. Paul Eger. 8-r. 151 l. Ára 3 M.

— TÖRTÉNETE (Magyarország oknyomozó —). Vázlat *Ribáry* és *Mangold* tankönyve nyomán. Összeállította a szegszárdi áll. főgymn. VIII. osztálya. Szegszárd, 1903. Molnár Mór kny. Kis 8-r. 76 l. Ára 50 fill.

— TÖRTÉNETE (A zsidó nép —) a babyloniai fogságtól a jelen korig. Székesfehérvár, 1902. Singer Ede kny. 8-r. 72 l.

— UHLIRZ (Otto —). Jahrbücher des Deutschen Reiches unter Otto II. u. Otto III. Erster Bd. Otto II. 973—983. Leipzig, 1902. Duncker u. Humblot. Nagy 8-r. XVI, 293 l. (Jahrbücher der deutschen Geschichte. Auf Veranlassung seiner Maiestät des Königs von Bayern hrg. durch die hist. Comm. der. k. Akademie der Wissenschaften.) Ára 8 M.

— VAGNER JÓZSEF. Adatok a Nyitra-városi plebániák történetéhez. Nyitra, 1902. Huszár István kny. 8-r. 111 l. (Lenyomat a *Nyitrameggyei Szemle* 1902 évi folyamából.)

— VALÓ SIMON. Újabb adalék a pozsonyi társas-káptalani és városplebániai, illetve róm. katholikus autonom hitközségi templom kegyurasági ügyének megvilágításához. Kézirat gyanánt. Pozsony, 1903. Angermayer Károly kny. 8-r. 35 l.

— VARGA OTTÓ. Világtörténet. Tanterv és utasítások alapján a középiskolák számára. III. köt. Uj-kor. Második jav. kiadás. Budapest, 1903. Franklin-társ. kny. 8-r. 146 l. Ára 1 kor. 80 fill.

— VASS BERTALAN. Emlékbeszédek. Budapest, 1902. Wodianer F. és fiai. Kis 8-r. 155 l.

— VASZÓCSIK THEODÓZ. A firenzei egyesülés vagyis a latin- és görög-szertartású katholikus egyesülés a firenzei zsinaton. Budapest, 1903. Stephaneum kny. 8-r. 137 l.

— VOLTAIRE. XII. Károly története. Francziából ford. *Pruzsinszky Pál.* Budapest, 1903. Franklin-társ. kny. 16-r. 362 l. (Olcsó könyvtár, 1287—1293. sz.) Ára 1 kor. 40 fill.

— WERNER REZSŐ. A bölcsészeti jogtudomány történelme. Ötödik kiadás. Budapest, 1903. Franklin-társ. kny. 8-r. 198 l. Ára 3 kor.

Helyreigazítás. Mult május-havi füzetünkben a 437. lapon, fölülről a 18. sorban, e helyett: *Büdöskúttal és* — olv. *Büdöskút is.*

Zárt ülésen

45. a folyóiratok eladása,
46. a czímszalagok,
47. a társ. kirándulás és
48. a Teleki-codex ügyében intézkedett a választmány.

Több tárgy nem lévén, elnök az ülést eloszlatja.

Kelt mint fent.

Gróf Teleki Géza s. k.
elnök.

Barabás Samu s. k.
jegyző.

Hitelesítjük: *Dr. Vécsey Tamás* s. k.
vál. tag.

Dr. Angyal Dávid s. k.
vál. tag.

Felhivás tagtársainkhoz.

Társulatunk a nyár folyamán Kassa város törvényhatóságának meghivására, az ottani *Rákóczi-ereklye-kiállítás* alkalmából, levéltári kutatásokkal egybekötött vidéki gyűlést (kirándulást) szándékozik tartani Kassán. Felhívjuk ennélfogva mindazon t. tagtársainkat, a kik e kirándulásban részt venni óhajtanak, hogy **legkésőbb a jövő julius-hó 15-ik napjáig** a társulat titkári hivatalánál (Budapesten, I. Vár: Országos Levéltár) jelentkezni szíveskedjenek.

Az elnökség lehetőség szerint gondoskodni fog róla, hogy a résztvevők a vasuton kedvezményes árú menetjegygyel utazhassanak.

Minthogy pedig a kirándulás időpontjának végleges meghatározása és a további részletes intézkedések iránt Kassa város törvényhatóságával a tárgyalások még folyamatban vannak: a közelebbi tudnivalókról annak idején minden résztvevő tagtársunkat levélben fogjuk értesíteni.

MARGIT CSÁSZÁRNÉ FIAI.

III. Béla királyunknak első nejétől, Chatilloni Ágnestől, egy *Margit* nevű leánya született, kinek születése évét 1175-re tehetjük.

Az Árpádok családjában alig találunk nőt, a kit oly korán belevontak volna a politikai fondorlatok szövevényeibe és a kinek oly mozgalmas élete lett volna, mint Margitnak. Még nem volt tíz éves, mikor Ottokár stájer herczeggel eljegyezték,[1]) mely eljegyzésnek azonban egy sokkal fontosabb és távolabbra eső politikai ok véget vetett.

A byzanczi *Angelos Izsák*, ki 1185 szept. 12-én lépett erőszakkal nyert trónjára, szükségesnek találta, magát III. Bélával összeköttetésbe hozni, minek következtében az alig tíz éves Margit királyleány kezét kérte meg. Béla, kinek érdekében feküdt, hogy az új uralkodót az általa megölt I. Andronikos pártja ellen támogassa és őt a bolgár vidék részéről bekövetkezendő támadások ellen szövetségesül megnyerje, oda adta neki leánya kezét és vele hozományúl a Dunán és Száván túl fekvő, azelőtt a görög császársághoz tartozó mindazon bolgár területeket (Belgrád, Barancs), melyeket korábban Andronikos ellenében I. Mánuel családja érdekében elfoglalt. [2])

---

[1]) Miután e helyen csak a leglényegesebb forrásokat akarom idézni, Margitnak életviszonyaira nézve *Az Árpádok családi története* cz. művem 384—412. lapjaira hivatkozom.

[2]) III. Béla 1185-ben leányának dajkáját (nutricem) *Vásárd* és *Vendég* nevű fiaival együtt a szabadok sorába iktatja, az asszony testvéreit pedig: Domonkost és Illést, Győr megyében fekvő Écs nevű birtokukban megerősíti. *(Wenzel:* Árpk. Uj Okmt. I. 78.) Ugy látszik, hogy ez Margit eljegyzése vagy elutazása alkalmából történhetett.

Margit, ki férje udvarában kora legkiválóbb szépségévé fejlődött, 1204 február havában özvegy lett.

Nem lévén ezúttal feladatunk, hogy Margitnak keleten töltött élete politikai részleteit ismertessük, e helyen csak azon genealogiai mozzanatokat akarom kiemelni, melyek e dolgozat czíme tartalmának megvilágítására okvetetlenül szükségesek.

Margit első férjének halála után, még 1205-ben Montferratói Bonifáczczal, Thessalonichi királyával kelt egybe, s ennek 1207-ben történt halála után harmadszor is férjhez ment, a miről alább majd bővebben szólok. Minden házasságában fiakat szült, kik közül hárman (mindegyik más házasságból való) Magyarországon is szerepeltek. Margitnak Thessalonichiban folytatott felettébb mozgalmas dolgai szintén nem tartozván e sorok keretébe, azokra nézve ismételten fentebb jegyzetben idézett művemre hivatkozom. E helyen minket Margitnak csak Magyarországon való tartózkodása és működése érdekel.

Régibb íróink azon állítása, hogy Margit mindjárt második férje halála után Magyarországba tért, az említett művemben előadottak szerint valótlannak bizonyult; kimutattam, hogy Margit még 1222-ben is Thessalonichiban tartózkodott, mely évben Tódor, Epiros despotája, Thessalonichit bevette.

A trónjától és második hazájától megfosztott nő erre szülőföldjére tért vissza, hol testvére, II. András király, az ország déli vidékén nehány birtokot adományozott neki. Ennek első okirati bizonyítékára 1223 márcz. 30-án akadunk, midőn III. Honorius pápa M(argit) volt konstantinápolyi császárné személyét és mind jelenlegi mind később szerzendő összes birtokait a pápai szék különös pártfogása alá veszi. Elmondja, hogy e birtokokat II. Andrástól kapta, melyek a következők: *Keve* vára a hozzátartozó egész megyével; *Várad*, *Perben*, *Kamancz* és *Zilzeug*, melyek — legalább Kamanczról (Kamenicza) ezt mondhatjuk — Szerém megyében feküdtek; *Elyad* nevű királyi birtok, mely a Krassó-megyei *Ilyéd*-nek (Illadia) felel meg; továbbá a Bács megyében fekvő *Sója*, *Kürt* és *Miriszló* nevű helységek.[1]) Úgy látszik azonban, hogy Margit

[1]) *Wenzel* id. m. I. 190. l.

nemsokára ezután nemcsak birtokait, hanem hatalmi hatáskörét is nagyobbította.

A szerb írók állítják, hogy Radoszló István szerb király (uralkodott 1224 óta) Uriczától, a magyar király rokonától, a Szerémséget, melynek ez úrnője vala, elvette, magát a nőt Szerbiába vitte, honnan csak Raguza közbenjárására bocsátotta hazájába. Hogy Radoszlónak ez állítólagos hadi sikere mennyiben valóság, azt nem tudom eldönteni, de annyi áll, hogy okirati bizonyítékaink vannak arra nézve, hogy Margit a Szerémség úrnője volt és így a föntebbi adat — mindig föltéve, hogy igaz — csak Margitra vonatkozhatik s *Uricza* nem más mint a magyar Margit név szlávos alakja.

Tudjuk, hogy III. Béla 1182-ben a bolgároktól a Szerémségen túl fekvő azon részeket, melyek Nándorfehérvár és Barancs vidékét magukba ölelték, elfoglalta, s leányának Margitnak hozománya czímén 1185-ben, midőn ez Angelos Izsák császárral egybekelt, Görögországnak adta. Tudjuk azt is, hogy Imre király e területet 1202-ben, a bolgárokkal vívott szerencsés harcza után — úgy látszik — a magyar koronának visszaszerezte; tudjuk továbbá azt is, hogy e terület a későbbi macsói bánságnak felel meg. Gergely pápa 1229 márcz. 3-án kelt egyik levelében említi, hogy (Margit) a magyar király nővére, Magyarország egyik részének, az innenső Szerémségnek révén, a túlsó Szerémséget is megszerezte és hogy ez utóbbi területet a nevezett herczegnő parancsai és rendelkezései szerint kormányozzák.[1]) Azt, hogy mi módon szerezte meg Margit a magyar Szerémségen túl eső részt és melyik évben történt ez, biztosan meg nem mondhatjuk. Ez egyúttal a Margitról szóló utolsó hírünk. Hol és mikor halt meg, nem tudjuk. A legnagyobb valószínűség a mellett szól, hogy életét mint a két Szerémség herczegnője végezte be.

Gyermekeiről a következő adatok szóljanak:

a) *Angelos János.*

Angelos Izsák császárnak Margittól született utódai közül a régibb genealogiai művek csak az 1212 jun. 17-én

[1]) *Fejér* Cod. Dipl. III. 2. 157—158. ll.

elhalt Mánuelt említik. Azok pedig, a kik elismerik, hogy e házasságból még más gyermekek is születtek, meg nem nevezik őket. A gyermekek számát az egykorú *Robert de Clary* krónikája következőleg állapítja meg: Midőn Margit második férje, Montferratói Bonifácz látta, hogy Drinápolyt erőszakkal nem tudja bevenni, az ostromolt város falain állókhoz a következő szavakkal fordult: »Nem tudjátok-e, hogy ez (t. i. neje Margit) Izsák császár neje volt?« — mire Margit így szólt: »Nem ismertek-e engem mint császárnét, s nem ismeritek-e *két gyermekemet, kit Izsák császárral nemzettem?*« Erre elővezette gyermekeit, mire a városbeliek egyike mondá: »Igenis, jól ismerünk, hogy Izsák császár neje voltál és ezek a császár gyermekei!«

Mánuelről — ki fiörökös hátrahagyása nélkül halt meg — nem tudjuk, hogy valamikor Magyarországon megfordult volna.[1])

Margitnak Izsáktól született második fia *János*, kiről a rendelkezésemre álló kútfők a következőket mondják:

a) A Csák nb. Ugron kalocsai érsek, a boszniai patarenusok ellen saját költségén keresztes háborút akart indítani, miért is szükségesnek találta, hogy magának előkelő és befolyásos szövetségest keressen. Érintkezésbe lépett tehát Margit volt konstantinápolyi császárné fiával Jánossal, ki az Ugrontól felajánlott 200 ezüst márkát elfogadva, magát a keresztes hadjáratban való részvételre kötelezte. Miután kötelességét nem teljesíté, Ugron a pápához fordult, mire III. Honorius

[1]) Mánuel, Izsák halála után anyjával együtt Thessalonichiba vonult, hol őt Bonifácz — anyjának második férje — mint saját gyermekét nevelte; sőt azon volt, hogy II. Mánuel névvel Konstantinápoly trónjára helyezze. A fiatal herczeg azonban hálátlannak bizonyult, kalandos életet élt, mire 1212 jun. 17-én Nikaeában meghalt. Hopf Károlynak — ki különben nagyon élesszemű és megbízható kutató volt — azon állítása, hogy Mánuel 35 évet élt, nem felel meg a valóságnak. E szerint 1177-ben kellett volna születnie, akkor pedig anyja csak két éves volt. — Mánuel nejét és utódait nem ismerjük. Negroponte urának, a veronai származású *dalle Carceri* családból való I. Vilmosnak első neje Ilona, igaz, hogy Salonichi czímzetes királynéja (1243—1244), és ennek alapján Hopf azt hiszi, hogy vagy Mánuelnek vagy Margit másik fiának, Demeter thessalonichi királynak a leánya. Én csak azt akarom kiemelni, hogy Mánuelnek Thessalonichira semmi néven nevezendő jogai nem lehettek és hogy így Ilonára vonatkozó atyaságáról szó sem lehet.

pápa 1227 jan. 15-én kelt levelében a »nobilis vir« János, Margit volt konstantinápolyi császárné fiának azt írja, hogy adott igéretét váltsa be, mert különben kiközösítés alá esik.[1]) Ebből minden kétséget kizárólag kiviláglik, hogy Angelos János, mert Ugron érsek őt a boszniaiak elleni műveletek legalkalmasabb előmozdítójának tartotta, legalább már 1225 körül a Szerémség és Keve vidékén anyja fenhatósága alatt nagyobb terület igazgatásával volt megbízva. Keve megyére vonatkozólag felemlítjük, hogy Atyasz bán fia Lőrincz után, ki 1217-ben Keve megye főispánja, egészen 1235-ig e megye főispánját nem ismerjük. Miután az utóbbi évben Angelos János az, föltehető, hogy e hivatalt már 1222-ben kapta.

b) Fejér szerint[2]) II. Andrásnak egy 1233-ban kiállított oklevele záradékában *Gyletus dux Sirmii, c. Temes, filius Nicolai palatini* is szerepel. Ezen adat a zagyvalék netovábbja, melynek kiigazítására csak az a körülmény szolgál, hogy Szerém megyének vagy a Szerémségnek tisztviselőjét 1233 előtt nem ismerjük, hogy *Gyletus* csak az *Angelos* ferdítése, hogy *Temes* helyett valószinűleg *Keueiensi* olvasandó és hogy Angelos Jánosnak atyja nem Miklós nádor, hanem II. Izsák császár. Itt tehát valami hézag van, feltéve, hogy János és a nádor között tényleg valami genealogiai kapocs létezett.

c) Midőn András király és Jakab pápai követ között 1233-ban az ismert egyezség létrejött és ezt nemcsak a király fiai, hanem az ország némely főurai is esküvel megerősítették, azt találjuk, hogy 1233 okt. 22-én *Calo-Johannes, filius quondam Jursac imperatoris Constantinopolitani* szintén az esküt letevők közt szerepel. Oldalán találjuk a Csák nb. Demeter királyi országbírót és Nagymartoni Simon comest.[3]) Itten különös figyelembe veendő, hogy a császárfi a görög *Kalo-Joannes* (= Kaloján) nevet használja. Az, hogy magát sem szerémi herczegnek, sem más néven nevezendő magyar méltóság viselőjének nem mondja, nem zárja ki, hogy akkor tényleg valamely országos méltósággal ne lett volna felruházva.

[1]) *Theiner*: Monum. Hung. I. 55. 72. ll.
[2]) Id. m. III. 2. 366. l.
[3]) *Fejér* id. m. III. 2. 351. l.

Mint egyszerű magánembertől nem kívánta volna tőle a pápai követ, hogy a király kezeseként esküt tegyen.

d) IV. Bélának 1235-ben kiállított egyik okirata záradékában ez áll: *Dilecto cognato nostro Calo-Johanne domino Sirmii et comite de Kewe.*[1]) De a kevei főispánság most már nem maradt sokáig a kezén, mert 1236—1238-ig a Rátold nb. Gyula országbíró a főispán.

e) 1238 jan. 29-én a király egy másik oklevelének záradékában ezt olvassuk: »*Joanne Angelo domino Syrmiae, comite Wachiensi.*[2]) Hogy János 1235 előtt Bács megye főispánja lett volna, annak nyomát nem találjuk. 1233 szept. 26-tól 1234-ig azon Csák nb. Demeter országbíró a főispán, ki vele együtt 1233-ban az ismert esküt letette; 1234—1235-ig a Kán nb. László országbíró az, és csak utána következik Angelos János, ki e minőségben 1242 nov. 16-ig működik és mindannyiszor mint a király rokona említtetik.[3])

Ezen idő után már nem akadunk egyenes nyomára. 1242—1256-ig Bács megye főispánjait nem ismerjük, és az 1256 utáni főispánok sorában csak 1291-ben fordúl elő János nevű, de ez a Zsámbokiak családjából való. Keve megyében a Rátold nb. Gyula után 1240 márcz. 21-én bizonyos Balázs úr a főispán, s csak 1272 jun. 17-én akadunk megint főispánra. az Árpádok alatt azonban János nevűt már nem találunk. Igy tehát nincs kizárva, hogy Kaloján herczeg 1242 után esetleg még Keve vagy Bács megye kormányzója lett volna, de bizonyítékunk nincsen reá. A mi pedig Szerém megyét illeti, azt találjuk, hogy 1253 okt. 3-án Benedek kalocsai érsek és kir. kanczellár nemcsak a Szerémség főispánja, hanem minden irányban teljes hatalmú királyi biztos is volt. Csak 1274 nyarán van megint egy János nevű főispán, de ez a többi országnagyok között csupán egyszerű nevén szerepel, a nélkül, hogy a királyi családdal való rokonsága ki lenne emelve.

---

[1]) *Fejér* id. m. IV. 1. 27. l.

[2]) U. o. 111. l. Hogy e helyen *Syrmie* helyett *Simone* áll, azt más helyen bizonyítom be.

[3]) Blagay-Oklt. 11. l. — *Fejér* id. m. IV. 1. 264., IV. 3. 552. l. — *Wenzel* id. m. XII. 689. l.

Mindezek alapján még sem vagyunk jogosítva határozottan kimondani, hogy János herczeg 1242-ben vagy nemsokára ezután meghalt volna, mert oly adatot is találtam, melyből annak a lehetőségét is következtethetjük, hogy még 1259-ben s azután is élhetett.

Orbán fia Patyona, ennek testvére Thena és Patyonának veje, a Zagoriából való Salomo nevű bajvívó, 1239-ben mint a Varasd megyében fekvő *Velikafö* birtokosai tünnek fel.[1]) Patyona a tatárjárás után oly nagymérvű garázdálkodásokat követett el, hogy fej- és jószágvesztésre itélték s IV. Béla 1244 okt. 11-én Varasd megyében fekvő *Lobor, Velika, Klenovnik* és *Zlogonje* nevű birtokait a Buzád-Hahót nb. Mihálynak, Varasd megye főispánjának adományozta.[2]) Tizenöt évvel később e Patyona fia Cseh, azon kéréssel fordult Mária királynéhoz, hogy az atyjától jogtalanúl — úgy mondta ő — elvett Lobort neki adja vissza. A királyné hajlandónak mutatkozott arra, hogy kérését valahogy teljesítse, de miután Lobort ok nélkül nem lehetett a Buzád-Hahót nb. Mihálytól elvenni, úgy intézte el a dolgot, hogy Csehnek 1259-ben a Pozsega megyében fekvő *Dobócz* nevű birtokot adta adományúl a *Szávaberke* nevű erdővel együtt. Indokolásában azt emeli ki a királyné, hogy Cseh neki az ország határain kívül és belűl, különösen több követség alkalmával jeles szolgálatokat tett, és hogy ő, t. i. a királyné, *kedves rokonának, János úr nejének udvari hölgye* (Demeter özvegye) *és Cseh között házassági frigyet hozott létre.*[3]) E szövegezésből mármost azt is ki lehet olvasni, hogy János herczeg és neje 1259-ben még él, de azt is, hogy Demeter özvegye az adományozás előtt volt János nejének palotahölgye s ura és úrnője már előbb elhaltak. Ennek némi megvilágítására szolgálhatna talán az egybekelés idejének közelebbi meghatározása.

A pozsegai káptalan tanusítja 1256-ban, hogy Balk fia Bylota az Orlyava folyó vidékén fekvő Luzsán nevű birtokát Predrag fia Demeternek eladta.[4]) Midőn Mária királyné 1258 jan. 20-án

[1]) Hazai Okmt. VIII. 34—35. ll.
[2]) *Wenzel* id. m. VII. 158. l.
[3]) *Fejér* id. m. IV. 2. 500—501. ll.
[4]) *Wenzel* id. m. VII. 443. l.

míg be nem látta, hogy a magyar udvar részéről elvesztett trónjának visszanyerésére támogatást nem várhat. II. Andrásnak épen akkor, többek között még fiával Bélával is belviszályai voltak, és így nagyon természetes, hogy rokonának ügyében való közbenjárásra nem mutatott hajlandóságot. Demeter erre Olaszország felé vette útját, hogy II. Frigyes császárnál Thessalonichi ügyében segítséget keressen. Vele ment Márton érsek is, és miután mindketten Frigyesnek az olasz Ferentinóban 1223 márcz. 11-én kelt egyik oklevelében mint tanuk szerepelnek, majdnem teljes bizonyossággal mondható, hogy Bélának az osztrákok segítségével elkövetett garázdálkodása 1223 kezdetén történt. Hogy Demeter 1224 elején Béla (közeli rokona) ellen tanuskodott, biztos jele annak, hogy a magyar udvarban követeléseinek teljesítését nem remélhette. Demeter leányáról már föntebb szóltunk.

c) *St. Omeri Vilmos.*

A következő sorok fölöttébb érdekes genealogiai jelentőségénél fogva szükségesnek találom, bizonyos adatokat — bár nagyrészt idézett művemben is feltalálhatók — e helyen bővebben ismertetni. Vonatkoznak ezek Margitnak a hazai irodalomban alig ismert harmadik férjhezmenetelére és az ezen házasságból származott utódaira.

A franczia *Buchon János Sándor* (szül. 1791-ben; megh. Párisban, 1846-ban) 1845-ben megjelent *Recherches historiques sur la Principauté française de Morée* czímű művében (II. 95—503.) Avesnes Balduin és más krónikások műveiből a st. omeri várnagyok genealogiai tábláját állította össze, melyben a következő részletet találjuk:

St. Omeri Vilmos
de Tabarie ura,
neje: Avesnes Ida

St. Omeri I. Miklós
neje: de la Roche leány, *Salonichi királynéja*

Béla
fél Thebae ura,
neje: 1. egy thebaei hölgy,
2. *a magyar király nővére.*

Buchonnak ezen genealogiai adatai utólag igen zavarosoknak bizonyultak. Hopf Károly (szül. 1832 febr. 19-én; megh. Wiesbadenben, 1873 aug. 23-án), kinek éles észszel és páratlan forrástanulmányok alapján írt művei századok mulva is a kutatás forrásai lesznek, helyesen ítélt tehát, midőn St. Omeri Bélának második nejét (az első tényleg *de la Roche Bona*, thebaei hölgy volt) állítólagos anyjával, a *de la Roche* családból levezetett salonichi királynéval azonosnak vette, és azon adat alapján, hogy Béla atyja, St. Omeri I. Miklós, egy salonichi királynét bírt feleségül, ebben a két ízben özvegységre jutott Árpádházi Margitot ismerte fel. Ennélfogva a Buchon-féle *magyar király nővére* St. Omeri Bélának nem neje, hanem anyja, s így I. Miklósnak felesége. Hopf azonban ezen feltevését minden további kritikai indokolás nélkül tette közzé. Őt kétségkívül az vezette, hogy a keleti-frank uraknál sem azelőtt, sem azután elő nem forduló Béla név az ő állítását támogatja.

Ismételjük, hogy Hopf okoskodása helyesnek bizonyult; csakhogy minden élesszeműsége mellett is, az általa nyujtott adatokban mégis csak egy merész következtetés eredményét, nem pedig a kritikai kutatás megdönthetetlen bizonyosságú vívmányát kell tekintenünk, mert Hopf, ki elég gyakran kevésbbé fontos dolgokat chronologiai és okirati bizonyítékokkal támogat, azon határozottsággal kimondott állításában, hogy az özvegy Margit St. Omeri I. Miklóssal házasságot kötött, csakis Buchon-ra hivatkozik, a mi kétségkívül annak a jele, hogy egyéb bizonyítékok nem álltak rendelkezésére.

Szükséges tehát, hogy a Buchon-féle érveknek elemzésén kívül még egyéb és lehetőleg hazai bizonyítékokat is idézzünk.

1. St. Omeri Bélának, Thebae urának (1240 körül) neve világosan bizonyítja, hogy e keleti-frank dynasta az akkori nem-magyar családokban sohasem dívott nevét csakis anyjának magyar származása révén kapta.

2. Ennek következtében világos, hogy egyik anyai ősét valamelyik Béla magyar király személyében kell keresnünk. A moreai krónikának a XIV. században készített olasz fordítása[1]) erre

[1]) *Hopf:* Chroniques gréco-romanes, 457. l.

nézve ezt mondja: »Avuta la seconda ripulsa, dimando consiglio alli baroni suoi, i quali la consigliorono, che si maritasse e tolesse il fratello di St. Omer, signor di Tebbe, che era uomo, che poria ajutar, il qual era detto Miser Zuanne, il qual avea un' altro fratello detto Miser Otto, e cosi la sposo. Questi 3 fratelli *avean madre la fiola di Bella ré d'Ongaria*« . . .

3. A *Livre de la conqueste de Constantinople* című, 1333—1341 közt szerkesztett krónika a három St. Omeri testvér magyar származását következőleg adja elő: »Ces trois fréres (t. i. Miklós, Ottó és János) de Saint-Omer si furent moult gentils homes, car messire Belas leur père de Saint-Omer — *si ot pour moullier la suer du roy d'Onguerie* et li dux Guis (Vilmos) de la Roche si estoit leurs cousins germains.«

A 2. és 3. alatt idézett források minden chronologiai fogyatkozásuk mellett is oly fontos segédeszközöket nyujtanak a frank uralom és a frank családok keleti történetére nézve, hogy azokat a legkiválóbb források közé kell sorolnunk. Mindkét kútfő azon adata, hogy egy magyar királyleány, kit a 2. alatti forrás egyenesen Béla magyar király leányának nevez, nőül ment egy St. Omeri lovaghoz, bár a kort és személyeket összetéveszti, hatalmas támaszpontúl szolgál a magyar kútfők megvilágításához.

Lučić dalmát történetíró egyik művéből a spalatói Domnus-templom egy sírfeliratát ismerjük, mely a következőket tartalmazza:

Catharina inclita, et fulgens Margari } ta
In hoc arcto tumulo iacent absque vi }
Bele III. filie, regis Hungaro } rum
Et Marie Lascari regine Greco }
Ab impiis Tartaris fuerunt fuga } te
Mortue in Clissio, huc Spalatum transla }
Jacet hoc sub lapide nobilis Gulielm } *us*
Jacet heros inclitus, operit quem tell }
Nepos Bele tertii, regis Vngaror } *um*
Margarite genitus, Domine Grecor }
Dicti regis filia Grecis dominatr } *ix*
Constantinopoleos sceptris imperatr }

Arcente denique barbaro aduer
Infinitis Tartaris marte sub aduer so
Quartum Belam prosequens, eius consobrin
Ad mare peruenerat usque Dalmatin um
Vbi ad commercia vite celsior
Mortis soluit debitum iussu Creator is
Anni Christi fluxerant mille cum ducent
Quadraginta duo plus computo legent is
Aprilis vigesima die iam transact
Qua Gulielmi spiritus rediit ad astr a
Heu accedit inclita sponsa Margari
Sanctum gerens spiritum moribus et vi ta
Nam *cuncta, que moriens ita vir legau*
Dispergens, pauperibus prorsus erogau it
Qualia ecclesie tulit ornamen
Ex imperialibus pannis vestimen ta
Patent intuentibus, lucem et supern
Eis postulent requiem etern am

E sírfeliratban tehát Vilmossal, IV. Béla király Klisszában, 1242-ben elhalt Margit nevű idősb leányának jegyesével (sponsus) van dolgunk, kit a felirat világosan III. Béla unokájának és Margit görög császárné fiának nevez; a »heros inclitus« a felirat szerint a tatárjárás alatt rokonának, Béla királynak segített, majd Dalmáciába jutott, hol 1242-ben április 20-ika után meghalt és Spalatóban állandó sírhelyet kapott.

Miután ezen egyedül álló hazai forrás Vilmos atyjára nézve egy szóval sem nyujt felvilágosítást, a régibb irodalom abban a kényszerhelyzetben volt, hogy — mert Margitnak csak két férjét ismerte — e Vilmost vagy Izsák császár vagy Bonifácz király fiának tartsa. Tudták ugyan, hogy Bonifácznak első házasságából már egy Vilmos nevű fia született, ki 1225-ben Görögországban meghalt, de Katona mindamellett mégis azt állította, hogy a síriratban említett Vilmos, Margit és Bonifácz fia. Ezen mindeddig genealogiai talánynak tekintett Vilmos a fönt idézett sírfelirat révén hatalmas bizonyítékúl szolgál Margit és St. Omeri I. Miklós egybekelése mellett, minthogy az összes rendelkezésemre álló források e Miklósnak két fiát, Bélát és Vilmost említik.

A flandriai st. omeri várnagyok, kik egyúttal a falken-

bergi (fauquemberguesi) grófság urai is voltak, már az első keresztes hadjáratkor Jeruzsálemben szerepelnek, hol Hugó nevű atyjokfia a galilaeai fejedelemséget kapta. 1148 körül *Falkenbergi Valter* st. omeri várnagyra bukkanunk, ki III. Balduin jeruzsálemi király udvarában tartózkodott és nehány évvel később Tiberias úrnőjével való egybekelése révén a galilaeai fejedelemségre jutott. Özvegye II. Rajmond tripolisi fejedelemmel († 1187) kelt egybe. Valter fiai anyjuk halála után a *tiberiasi* melléknevet vették fel. A négy fiu közül *Hugó* és *Rudolf* keleten maradtak, míg *Vilmos* és *Ottó* (ez utóbbi templarius volt) Flandriába tértek vissza, hol Vilmos Avesnes Miklós leányával Idával lépett házasságra. E házasságból öt fiu és hat leány származott. Vilmos, a fiuk legidősebbike, atyját követte a st. omeri várnagyságban, és meghalt a nélkül, hogy gyermekeket hagyott volna maga után. A várnagyság erre szintén Vilmos nevű öcscsére szállott, a kinek azonban szintén nem maradt fiuörököse. Miután halálakor egyetlen egy fiutestvére sem élt már, s az egyiknek, Miklósnak utódai keleten tartózkodtak, a st. omeri várnagyság és a falkenbergi grófság Ayre Philippon lovagra szállott át, ki Vilmosnak Beatrix nevű nővérét bírta nőül.

Vilmos többi testvérei közül Jakab és I. Miklós keletre mentek. Jakab (1204—1219) ott tekintélyes birtokokat szerzett, de két ízben kötött házasságából nem született gyermeke.

I. Miklós Jakabbal Konstantinápolyba került, valószínüleg (flandriai) IX. Balduin császár kiséretében, a mint ezt Jakabra nézve határozottan tudjuk; ott Thebae vidékén nagyterjedelmű birtokokhoz jutott és — mint már láttuk — az özvegy magyar királyleányt Margitot, Thessalonichi királynéját vette nőül. Sem az egybekelésnek, sem elhalálozásának évét nem tudjuk. Csak az bizonyos, hogy az 1210 máj. 2-án Ravennikán kötött szerződést, mely az egyházak és a thessalonichi királyság világi hűbéresei közötti viszonyt rendezte, többekkel együtt aláírta, a miből következtethető, hogy ő már akkor Thessalonichi királynéjának férje volt. Utoljára találkozunk vele 1212-ben, midőn a Brindisi melletti prémontrei kolostornak Hermokastron nevű falut adományozza. Halála mindenesetre

1222 előtt történt, mert különben Margit férjének birtokaira s nem Magyarországba vonult volna vissza.

Az összes ismert források abban egyeznek meg, hogy e házasságból két fiu származott: az idősbik *Béla*, az ifjabbik *Vilmos*. Már azon körülmény is, hogy I. Miklósnak csak e két gyermekéről van említés téve, bizonyítékot nyujthat arra, hogy Margit harmadik férje nemsokára 1212 után meghalt.

A fiukról a nem-magyar források a következőt közlik: Béla 1240 körül mint Thebae társ-ura szerepel. Utódai előkelő szerepet játszanak keleten, de ezeknek története, mert Magyarországgal nem érintkeztek, bennünket nem érdekel.

A mit a spalatói sírfelirat Vilmosról mond, arról a külföldi forrásoknak nem volt tudomásuk. Buchonra és az ő állításaira támaszkodva, Hopf csak azt tudja Vilmosról, hogy előbb Nápolyba, később Flandriába vonult. Buchon ugyanis előadja, hogy a nápolyi *Palazzo Capuano* levéltárában St. Omeri Vilmosról és St. Omeri Miklósnak Béla nevű fiáról szóló okiratokra bukkant. *Pag. 65. Reg. 1270. B.* alatt a következőt találta: »Guillermus castellanus Sancti Homerii, cui proventus Marilyani, et Ruffus de Soliaco, cui quedam bona pheudalia existentia in Aversa et pertinentiis ejus« . . . stb. — *Pag. 136. Reg. 1290. B.* alatt egy 1281 jun. 12-én kelt okiratra akadt, melynek értelmében Vilmos, St. Omer várnagya, azon jószágaitól, melyeket a nápolyi királyságban kapott volt, megfosztatik, mert azokat elhagyta. Buchon ezek alapján bebizonyítottnak tartja, hogy Vilmos Nápolyból Flandriába ment, mert később sem Nápolyban, sem az achajai fejedelemségben nem akadt nyomára.

Mindezen dolgokra egy újabb hazai forrás adata most meglepő felvilágosítást vet.

A *Veszprémi püspökség római Oklevéltára* első részében azon jegyzőkönyvek vannak közölve, melyeket 1276-ban Budán ifj. Margit († 1271) szentté-avattatása ügyében fölvettek. A tanuskodók sorában *Domina Margaretha quondam filia domini Gulielmi ducis de Maconia* is szerepel. Családi viszonyaira nézve a forrás csak annyit mond, hogy e Vilmos úr *fuit cognatus regis Bele*, hogy e Margit, akkor midőn vallo-

mását tette, harminczhat éves volt és hogy kilencz éves korában a Nyulak-szigetén zárdába lépett.[1]) Mielőtt az ezekből kiinduló adatokat a kritika bonczkése alá vennők, mindenekelőtt kijelentjük, hogy a *Maconia* név, bár a forrás a hely- és személyneveket némelykor a felismerhetetlenségig elferdíti, minden nehézség nélkül megfejthető. Az eredetiben *n* helyett kétségkívül *u* állott, *Maconia* tehát nem más mint *Machovia* vagyis *Macsó*. Vilmos pedig *Macsó herczege*.

Ez úton mármost meg van állapítva, hogy IV. Bélának rokona, Vilmos macsói herczeg, 1276-ban már nem élt, hogy leánya Margit 1240/41-ben született, 1249—1250 között a Nyulak-szigetén zárdába jutott s 1276-ban még mint apácza élt. Ezen bár igen szűkszavú adatok mármost St. Omeri Vilmosról való ismereteinket mintegy varázsütéssel világítják meg.

Miután a forrás egyik helyén világosan ki van mondva, hogy a nevezett Vilmos macsói herczeg IV. Bélának rokona, s miután tudjuk, hogy Margit a később *Macsó*, korábban *túlsó Szerémség* néven nevezett vidék kormányzója volt, megczáfolhatatlanúl be van bizonyítva, hogy a Margit-legenda Vilmosa, macsói herczeg, nem más mint *St. Omeri Vilmos*, a kiről Buchon a rendelkezésére állott kútfők nyomán azt állította, hogy Nápolyban birtokot kapott, innen Flandriába tért és maradék nélkül halt el.

Mi most már többet tudunk.

Mindenekelőtt ki kell emelnünk, hogy Vilmos 1222-ben, midőn anyja Magyarországba visszatért, még zsenge korú ifju volt; legjobb esetben 1209-ben születhetett. Miután atyjának görögországi birtokai öregebb fiára Bélára szálltak, magától érthető, hogy a zsenge korú ifjabbik fiu Vilmos, anyjával együtt, épen úgy mint Angelos János, kinek szintén nem volt Görögországban birtoka, Magyarországra vonult. Flandriában nem volt keresni valója, mert — mint már mondtuk — a st. omeri várnagyság és a falkenbergi grófság még 1222 előtt egy st. omeri leányra s ennek férjére és utódaira ment át.

[1]) Id. m. I. 189. 192—278. ll.

Meddig tartózkodott Magyarországon, nem tudjuk; de ha Buchon nem téved, és Vilmos akkor, mikor a franczia *Sully* (de Soliaco) *Ruffo* Aversában nehány hűbéres birtokot kapott, tényleg a nápolyi *Marigliano* birtokába jutott, valószínűnek tarthatjuk, hogy Vilmos 1224 körül Montferratói Demeterrel együtt II. Frigyes császárhoz és nápolyi királyhoz fordult, vagy hogy Frigyes, kinek az 1227-ben Olaszországban elhunyt Demeter a Thessalonichihoz tartott jogait hagyományozta, Demeter halála után Vilmosnak némely nápolyi birtokot adott. Azon okirat kelte, melynek erejével ez történt, sajnos, ismeretlen. Buchonnak állítólag 1281 jun. 12-én kelt okiratából tudjuk, hogy Vilmostól, mert nápolyi birtokait elhagyta, ezeket elvették. Most azonban nemcsak az bizonyos, hogy Vilmos Nápolyból nem Flandriába de Magyarországba ment, hanem az is, hogy Buchon az illető okirat kiállítása évét rosszúl olvasta.

Mi azt hiszszük, hogy Vilmos az ő nápolyi birtokát akkor hagyta el, mikor talán anyjának halála után ennek magyarországi jószágait átvette. Tudjuk, hogy II. András Margitot a Szerémség innenső és túlsó részeinek kormányzásával bízta meg, és biztosra veszszük, hogy ezen intézkedésre őt ugyanazon ok vezette, mely Montferratói Bonifáczot, midőn Drinápoly ostromlásakor Margitot és ennek két fiát bemutatta. A Szerémség *túlsó* részét tudvalevőleg sok görög ember lakta, s így nagyon is természetesnek találjuk, hogy András e göröglakta vidék kormányzását nővérére, a volt görög császárnéra bízta, ki e vidéket már hozományúl kapta; valamint természetes az is, hogy Margit halála után e vidéket, mely most már *Macsó* nevet viselt, Margit fiára Vilmosra bízta, kit a *Margit-legenda* világosan és határozottan *macsói herczeg*-nek nevez. Hogy melyik évben történt ez, nem tudjuk; de azon eddigi véleményünk, hogy Béla veje, az orosz Rasztiszló volt az első, kit 1254-ben mint Macsó urát ismerünk, nem helyes. Az első macsói herczeg *St. Omeri Vilmos*, ki sem Olaszországból, sem Flandriából nem jött Béla segítségére, hanem mint ennek alattvalója és országnagyja, mint Macsó herczege, részt vett a tatárok elleni harczokban, 1242 ápr. 20-ika táján Dalmá-

cziában halt el s a spalatói Domnus-templomban talált örök nyugvóhelyet. Nem akarjuk elhinni, hogy a nápolyi kormány csak 39 évvel halála után, vagy — a mennyiben nápolyi birtokait korábban elhagyta — sokkal később fosztotta volna meg őt birtokaitól, s ezért Buchonnak 1281-re tett keltezését hibásnak tartjuk; a helyes évszám itt minden valószínűség szerint 1231 lehet.

A külföldi írók azon adata, hogy Vilmos maradék nélkül halt el, csak bizonyos irányban állja meg helyét, mert mind a sírfelirat, mind a Margit-legenda másféle világosságot vet családi viszonyaira. Az utóbbi forrás t. i. világosan mondja, hogy egy Margit nevű leányt hagyott maga után, kinek születése éve 1240 vagy 1241-re esik, ki 1249—1250 között a Nyulak-szigetén zárdába lépett, hol még 1276-ban is élt. Ezen chronologiai adatok teljesen összeegyeztethetők az eddig mondottakkal. A sírfelirat IV. Béla leányát Margitot, Vilmos *sponsa*-jának nevezi, mi alatt rendesen *jegyest* értünk. Számos eset van azonban, mikor a *sponsus* vagy *sponsa* alatt már *férj* vagy *feleség* értendő. Hozzájárúl az is, hogy a sírfelirat folytatásában Margitról az van mondva, hogy a mit a *vir* (férje) végrendeletileg neki hagyományozott, mindazt jótékony czélokra fordította. A *vir* alatt, különös tekintettel arra, hogy ez vagyonát vagy vagyonának egy részét Margitra hagyta, csak *férj*-et érthetünk s ennélfogva azt mondhatjuk, hogy St. Omeri Vilmos 1242-ben nem volt özvegy s Margitnak nem *jegyese* — bár teljességgel kizárva nincsen — hanem *férje*, és hogy leányának Margitnak születése éve ezen állítást nagyban támogatja. — Fiutódot nem hagyott maga után.

Le nem zárhatjuk e Vilmosról szóló adatainkat a nélkül, hogy még a következő dolgot ne érintsük: 1241 szept. 23-án bizonyos Vilmos Kraszna megye főispánja, ki 1242 márcz. 18-án királyi lovászmester.

Ezen nap után már nem akadunk nyomára, minek következtében könnyen azt hihetnők, hogy Vilmos macsói herczeg vagy bán e lovászmesterrel azonos személy. Csakhogy e feltevést sehogy sem támogathatjuk. Tudjuk, hogy Vilmos herczeg testvére. Angelos János szerémi herczeg, az okiratok záradé-

kaiban az országnagyok sorában első helyen és mindig a királyi családdal tartott rokonságának különös kiemelésével említtetik. Ha öcscse Vilmos a krasznai főispánnal és királyi lovászmesterrel egy személy lett volna, bizonyos, hogy az országnagyok sorában őt is oly megkülönböztető módon nevezték volna meg az okiratok, a mit azonban egyetlen egy esetben sem találunk. Azt hiszem tehát, hogy a két Vilmos a chronologiai adatok feltünő egybeesése mellett is két egymástól teljesen megkülönböztetendő személy.

Wertner Mór.

SZARVKŐ ÉS URAI.

— ELSŐ KÖZLEMÉNY. —

Mielőtt a szarvkői uradalom keletkezéséről és annak első urairól szólnánk, megelőzőleg az uradalombeli, illetőleg az egész Kismarton-vidéki őslakosság eredetéről, betelepüléséről akarunk röviden egyet-mást elmondani.

E czélból egész Nagy Károly idejéig kell visszamennünk. Mikor a frankok hatalmas császára a keresztény-szláv alapon épült avar birodalmat megdöntötte, a 796-iki békekötésben az egész régi Pannóniát Bajorországhoz csatolta. Ugyanakkor bajor németeket telepített az újonan hódított ország nyugati részeibe s az ezekkel fölfrissített régi keresztény területeket, ugyancsak 796-ban, a szomszédos német püspökségekbe osztotta. Igy jutott a mi vidékünk is már ekkor a passaui egyházmegyébe; igy keletkeztek a Bécstől Győrig húzódó terület kiválóbb pontjain a szent István vértanu és a szabáriai születésu szent Márton püspök tiszteletére szentelt templomok.

Nagy Károly a pannóniai németség biztosítására egyidejüleg fölállította az *Ostmark*-nak nevezett keleti bánságot. Az ennek élén álló őrgróf kezdetben Lorchban székelt, mígnem idők folytával egész a Kahlenbergig tolta előre őrállomását.

Meddig nyúlt a németektől megszállott terület a rég. Pannónia belsejébe, azt most nem feszegetjük; nem is tartozik szorosan tárgyunkhoz. Annyi bizonyos, hogy az itt talált városokat, falukat, s még inkább új telepeiket saját nyelvükön nevezték el. A mi régi *burg*-jaink — köztük a hozzánk legközelebb álló *Pressburg, Wieselburg, Altenburg, Oedenburg, Lutschmannsburg* — kétségkívül akkor kapták német neveiket. A helyrajzi tanulmányokkal foglalkozóknak az is föltünt, hogy a tősgyökeres német *Freising, Straubing, Schärding* stb. kaptafájára, Bécstől Sopron megye belsejéig, léptennyomon találkozunk *ing* végzetű helynevekkel. Bécs körül van-

nak például: *Meidling, Mödling, Grinzing, Hietzing, Speising, Liesing, Simering* stb. Kismarton táján: *Vimpassing, Pöttsching, Höfling.* Sopronon alúl: *Ritzing, Raiding, Pressing, Dening, Csapring. Gissing, Losing, Letting, Holing.* Ez az *ing* (vagy *ingen)* ősnémet helynév-képző, melynek körülbelül az *itt van, itt a helye* jelentés felel meg; úgy hogy például *Hietzing* = vadászhely, *Raiding* = lovaglóhely értelemben lehettek egykoron használatosak.

A karolingi időkből ránk maradt okiratokból továbbá az is kiviláglik, hogy az akkor betelepült németeknél igen szokásosak voltak a *hof, dorf, bach, brun, au* végű helynevek.[1]) Nem különben templomaik védőszentjeiről is szerették az új telepeket elnevezni.

Mármost ha mindezen jelenségeket Szarvkő vidékére alkalmazzuk, bátran és jogosan tételezhetjük föl, hogy *Prodersdorf. Windpassing, Milichdorf, Höfling, Stinkenbrunn, Pöttelsdorf* stb. helységeknek eredete visszanyúlik a karolingi időkig; annál is inkább, mivel későbbkori eredetükről semmit sem tudunk, s az Árpádok korát fedő homályból már mint létező községek bukkannak elő.

Bajor németek voltak e szerint, kik a rómaiak kiszorítása óta parlagon heverő pannóniai földet s ezzel a mai Sopron megye területét is újra rendszeres művelés alá fogták, az avarok leigázta kereszténységet fölszabadították, lábra segítették, s így vidékünk művelődésének, haladásának elsőrangú tényezőivé váltak.

A második ezzel összefüggő kérdés az, hogyan tudta magát a németség itt a jelenlegi magyar határszélen immár ezer éven is túl föntartani?

Először is német települőinket körülbelül száz esztendeig semmiféle ellenség nem bántotta. Zavartalanúl irthatták az erdőket, szárithatták a mocsarakat, épithették templomaikat, terjeszkedhettek, izmosodhattak.[2])

El is nevezték otthon maradt testvéreik az új német földet *Boldog Pannóniá*-nak, a »legszebb ország«-nak.[3])

Csak 882-ben kezdik őket a szlávok szorongatni;[4]) de

---

[1]) Az is figyelmet érdemel, hogy ezen *burg, ing, dorf, bach* helynév **képzőket**, a megfelelő magyar helynevek az egyszerű *d* képzővel jelezték. Igy lett Lutschmans-*burg* = Locsmánd, Pöttsch-*ing* = Pecsenyéd, Milich-*dorf* = Kövesd. Rohr-*bach* = Nádasd. Tágasabb körben több példát is lehet erre találni.

[2]) *Szilágyi Sándor:* A m. nemzet tört. I. 91. l.

[3]) U. o. 110. l.

[4]) U. o.

a segítségül hívott magyarok csakhamar véget vetnek Szvatopluk uraságának s 898-ban maguk foglalják el véglegesen Boldog Pannóniát, és — a mennyiben ki nem irtották — szolgáikká teszik az itt talált szlávokat, németeket;[1]) ellenben *testvéreikké a még fönmaradt avarokat.*[2]) Ez a foglalás véget vetett az Ostmarknak, s leigázta, szétrebbentette a pannóniai németség zömét.

A lovas magyarok azonban csak a sík földet szállották meg, csak itt ütötték föl állandó tanyáikat. Azért a határszéli hegységek körül letelepült németek rengetegeikből, hol a viharos napokban meghúzták magukat, ismét előkerültek és folytatták előbbi foglalkozásaikat.

Itt most tisztáznunk kell azt a kérdést is, hol volt ez időben, *a vezérek korában*, a magyarokat és németeket elválasztó határvonal?

Hiteles történeti adatok bizonyítják, hogy a magyar vezérek az újonan elfoglalt ország határain megerősített *kapukat* állítottak föl s a végek mentén *gyepüket*, torlaszokat készítettek.[3]) Ilyen kapuk voltak a többi között: keletnek a *meszesi*,[4]) nyugatnak a *mosonyi*. Ugyanitt a németek Hainburgot ismerték sokáig *porta hungarica* elnevezés alatt.[5]) A gyepük mentén azután szervezték az *örök* vagy *székelyek* állomásait,[6]) kik is későbbi latin okiratainkban hol *speculatores*, hol *sagittarii* név alatt fordulnak elő.[7])

A vezérek a mi nyugati kapunkat a Rábaközben állították fel, miként már neve is elárulja, a mai *Kapuvár* helyén. Az innét tovább huzódó gyepük irányát pedig a soproni *Lővár*, *Lövő*, *Szolgagyör*, az öreg Rába mentén egymást érő különféle *várak*, a vasi *Őrség*, *Zalalövő*, továbbá a latin *clausum*-ból származó *Kolos*, a szláv — gyepüt, gyepüsövényt

---

[1]) U. o. 119—120. ll. — 204—205. ll.

[2]) *Sebestyén Gyula:* Az avar-székely kapcsolat emlékei.

[3]) *Karácsonyi János:* A honfoglalás és Erdély. *Kath. Szemle.* 1896. III. 475—476. ll. — *Sebestyén Gyula:* A székelyek neve és eredete.

[4]) Névtelen jegyző. *M. Florianus:* Hist. Hung. Fontes Dom. II. 22.

[5]) *Boeheim:* Die Stadt Ebenfurth.

[6]) *Sebestyén Gy.* id. m.

[7]) Kik voltak ezen székelyek, egészen még nincsen tisztázva. A újabb véleményeket említve csak: *Szabó Károly* szerint a hunok maradékai, legalább az erdélyi részeken; *Hunfalvy Pál* szerint régi magyarok. *Marczali Henrik* szintén ilyenformán nyilatkozik legújabb nemzeti történetünkben. *(Szilágyi S.* id. m. I. 217. l.) *Sebestyén Gyula* szerint pedig, délen és keleten a kozároktól elszakadt s a magyarokkal együtt letelepült kabar törzsek, nyugaton ellenben a hunok után visszamaradt avarok. *(Sebestyén Gy.* id. m. 46—47. ll.)

jelentő — *bran* vagy *brana*-nak megfelelő *Baranya* stb. jellegzetes helynevek jelölik meg.[1])

E szerint a mi nyugat-határszéli németjeink a vezérek-korabeli magyar határon *kívül* estek.

Ezt annál is inkább föltételezhetjük, mert a határok ugyanakkor az ország egyéb részeiben is beljebb voltak[2]) és csak lassanként, jobbára a királyok idejében terjeszkedtek, tágultak a mai végekig.

A szombathelyiek is úgy vélik, hogy az ő vidéküket csak Szent István király kapcsolta 1009-ben Magyarországhoz.[3]) Addig itt is a németek parancsoltak.

Karácsonyi János azt is tudja, hogy az ország északi és keleti határait 3—4 napi járásnyi távolságban *hódolt területek* övezték.[4]) Ez a nyugati határon sem volt különben. Ugyanazon jeles írónk szerint, a hol nagy kiterjedésű, összefüggő uradalmak keletkeztek, mint a minő a *locsmándi* is, »azokat a legrégibb gyepükön kívül esőknek kell tartanunk.«[5]) Azért ő is Mihályinál, a Kis-Rába mentén, Kapuvárnál keresi és állapítja meg a régi gyepüket.[6])

Mindezeket szem előtt tartva, ha a magyar vezérek korában a régi Ostmark egész az Ensig hódolt terület volt is, az itt tanyázó bajor németek, részben legalább, még most is megőrizhették függetlenségüket. E nézet mellett bizonyít az a körülmény is, hogy a vezérek-korabeli magyarok rendszerint a Duna mentén indultak németországi kalandos hadjárataikra, miért is jobbadán csak az itt útjokba eső német városok és telepek pusztultak el ez időben gyökeresen.[7])

A magyarok 948-ban törnek *először*, a Rábától kiindulva,

---

[1]) *Sebestyén Gyula:* A székelyek neve és eredete. — A mit a szerző (id. m. 54. l.) a rengeteg adathalmaz közepette a Lajta-hegység és Fertő között elterülő pusztaságról ír, nem egészen szabatos. Nem a magyarok, hanem elődjeik, a bajor németek találtak itt pusztaságot s tőlük származhatik az *Ödenburg* név. — *Szárazvám* nincs egészen a határon s különben is a legrégibb okiratokban *Kövesd* néven fordul elő. — *Pecsenyéd*, ha nem is a bajoros *Pets-ing*-ből képződött, legföljebb *királyi* besenyő telepre vall. — *Oggau* is tősgyökeres német elnevezés, s ezen kívül a határtól szintén távol esik.

[2]) *Karácsonyi János* id. h. — Maga Sebestyén Gyula is így ír az ország némely egyéb vidékeiről (id. m. 48—49. ll.), azért nem értjük, miért akarja épen Sopron megyében az első foglalás állandó határait mindjárt a Lajtáig vinni.

[3]) Alkotmány, 1900. 244. sz.

[4]) *Kath. Szemle*, 1896. III. 475—476. ll.

[5]) *Századok*, 1901. 1042—1043. ll.

[6]) U. o. 1046. l.

[7]) *Hunfalvy:* Magyarország ethnographiája, 199. ll.

Sopron, a Traisen-völgye, St. Pölten és Melk irányában Németországba.[1]) Ez a hadjárat ugyan nagy kárt tehetett a mi németjeinkben is, de mégis csak átvonuló vihar volt; azonfelül a pár év mulva bekövetkezett szerencsétlen augsburgi csata, tudjuk, a németországi betörésektől jó időre elvette a magyarok kedvét.

Igen valószínű, hogy ez a szerencsétlen háború épen a nyugati székelyekben, a mi avarjainkban tett legtöbb kárt: mert a magyar haditörvények szerint e hadjáratban igen tekintélyes számmal vettek részt s ők adták egyúttal az elősereget is.[2])

A határszéli németek tehát ismét szabadabban lélegzettek. Géza és István uralkodása pedig a németirtó háborúknak nemsokára egészen véget vetett.

A Nagy Károly betelepítette németek egy része ilyenformán szerencsésen átélte a válságos korszakot; legszerencsésebben azok, kik Sopron és Vas megyék nyugati hegyes-erdős, hepe-hupás részeiben az ellenségnek rendes útján kívül estek s előle esetleg könnyebben menekülhettek. Ezek — az úgynevezett *hienczek* — ósdi nyelvükben, szokásaikban most is nagyban elütnek még a többi hazai németségtől,[3]) s azért mi is azt tartjuk, hogy az ősi német betelepülőkhöz ezek a *hienczek* állanak legközelebb, s épenséggel — mint neves nyelvtudósunk Giesswein is megengedi — azoknak avar vérrel kevert maradékai is lehetnek.

A most fölkapott ethnographia segítségével lassacskán e kérdésben is több lesz a világosság, s idővel bizonyára a tiszta igazság is kiderül.

Augsburg után a már egyszer fölforgatott *Ostmark* újra föltámad (976); új őrgrófjai, a vitéz Babenbergek, egyelőre a bécsi erdőig terjesztik ki hatalmukat.[4]) Viszont Szent István király is a Lajtáig tolja előre a magyar határt, s ezen akkor még sokkal szélesebb és fontosabb folyó mentén állítja föl a határőrző székely állomásokat. Ilyen állomások voltak, mint az ősi nevekből és későbbi okiratokból kitűnik: *Röjtökör* (Bécsujhely felé),[5]) *Cseke* (ma Vimpácz), *Őrpordány*, *Szék* (a Lajta-hegység közepe táján). Ekkor lettek tehát csak a mi németjeink valóságos magyar alattvalókká.

Karácsonyi imént idéztük értekezésében szintén biztos-

[1]) *Boeheim*: Die Stadt Ebenfurth.
[2]) *Sebestyén Gyula*: Az avar-székely kapcsolat emlékei, 43—44. ll.
[3]) *Szilágyi S.* id. m. id. h. 91. l.
[4]) *Szilágyi S.* id. m. I. 213. l.
[5]) A mai Pecsenyéd és Savanyukút között álló régi földvárat sokan még most is *Warth*-nak nevezik.

nak mondja azt, hogy a Répcze mentén volt gyepüket (Rábaköz) s azok őreit már a XII. század közepén, sőt talán már a XI. században helyezték a Lajta (Sár) mellé.[1]) Hogy ez a határkitágítás valósággal első királyunk idejében mehetett csak végbe, némiképen okiratokkal is támogathatjuk. Nagy Lajos király egyik 1347-ben kelt adománylevelében ugyanis Laczkfi érdeméül tudja be, hogy a németeket a Lajta-hegységből kiverte s itt ellenük *Szarvkő* várát is megépíté, »et sic — mondja az okirat — veras metas regni nostri per sanctissimum regem Stephanum ex parte Austrie positas et erectas recuperando . . . patri nostro assignavit.« [2])

Ime tehát a Lajos király korabeli kanczellária Szent István királynak tulajdonítja a Lajtáig vitt határok kijelölését.

Azonképen már megelőzőleg Károly király is azt írja egyik 1339-iki levelében a Mosony-megyei gátai spikulátorokról. hogy földjüket *már az első királyok ideje óta bírják*, a német határ őrzése czéljából. Ezt maga Sebestyén Gyula is idézi.[3]) Tehát ezen adat szerint is nem a vezérek, hanem az első királyok szervezték a Lajta-menti őrségeket.

Ekképen Szent István király ideje óta a magyarok és az ostmarki németek valóságos szomszédokká váltak, a miből igen természetesen gyakori határszéli villongások fejlődtek ki; annál könnyebben, mivel lassacskán az őrgrófok is egészen a Lajtáig terjeszkedtek, s itt magyarok, németek, úgyszólván farkasszemet néztek egymással. Ez 1030-ban István király és Konrád császár között háborúra vezetett. De mert a németek húzták a rövidebbet, a békekötésben kényszerültek a Fischától egész a Lajta-vízig terjedő vidékről lemondani.[4])

Ez a hódítás ám csak rövid időre szólt. Különben is az újonan nyert földdarab ezentúl sem megszállott, hanem csak behódolt terület számba ment. Az utókor, mint csak imént idéztük, a Szent István korabeli magyar határnak mindig a Lajtát tartotta.

Az István királyt követő gyönge fejedelmek alatt a németek közé ékelt határvédelmi rendszer ismét megbomlott, a székelység is megritkult. — Királyaink a régi rend helyreállításával 1067-től fogva besenyők letelepítésével igyekeztek a hiányon segíteni.[5]) Ilyen besenyő telepek voltak: Sopron

---

[1]) Id. h. 1041—1042. ll.
[2]) *Nagy Imre:* Sopron vm. Oklt. I. 199. l.
[3]) *Fejér:* Cod. Dipl. VIII. 4. 375. l.
[4]) *Szilágyi S.* id. m. I. 298—300. ll.
[5]) U. o. II. 78. l.

megyében *Pecsenyád*, Mosony megyében *Királyudvar*, *Legénytó*, *Bezenye* stb.[1])

Ezentúl a mi, immár valóságos magyar alattvalókká vált németjeinkről jó darabig édes keveset hallunk. A tatárjárás az erre vonatkozó irott emlékek javarészét sok mással egyetemben elsöpörte.

A tatárjárás után újra megszólamló okiratok annak a hirdetői, hogy az Árpádok alatt német vidékünkön a magyarosodás ügye nagyot haladt. Vizeinknek, helységeinknek, a régi német név mellett megvan a magok magyar neve is. Itt-ott — minél később, annál sűrűbben — találkozunk nemesi kuriákkal, tősgyökeres magyar birtokosokkal is. Mégis, mint értekezésünk további folyamából világosan bebizonyúl, ez a magyarság tisztán csak a hivatalos elemekből került ki; a nép a maga egészében megmaradt németnek mind nyelvében, mind szokásaiban.[2]) Meg, annál is inkább, mivel ezen első századokban a német háborúk, a határszéli becsapások napirenden voltak, s németjeink csaknem szakadatlanúl érintkezhettek régi testvéreikkel; sőt rövidebb időközökre vissza-visszakerültek az osztrák uraság alá, — nemcsak a Szent István halálát követő zürzavaros időkben, hanem utóbb is. Igy 1075-ben, 1118-ban, 1273-ban, 1290-ben.[3])

Ezek előrebocsátása után most már áttérhetünk a szarvkői *német ajkú* uradalom megalakulásának elbeszélésére.

I.

Az uradalom központjának, *Szarvkő* községnek nevével — *Hornstein* alakban — 1244-ben találkozunk először; még pedig azon német jogszabály-töredékben, melynek 1528-iki másolatát a bécsi cs. és kir. közös pénzügyi levéltár őrzi,[4]) mely azonban már nyomtatásban is megjelent.[5]) Szól ezen érdekes kis forrás *Hornstein* és *Vimpassing* szétválasztásáról és a határok megjelöléséről. A főbb határpontokat *Leitha*, *Gescheibt*, *Herrlein*, *Lamgraben*, *Scheidweg* elnevezésekkel illeti. Továbbá igen eredeti módon rendelkezik némely erdei kihágások büntetéséről.

Meglehet, hogy Hornstein — legalább mint község — [illegible]or keletkezett. Valószínű, hogy az 1244-ben végbement

[1]) *Sebestyén Gyula:* A székelyek neve és eredete, 60—61 ll.
[2]) Ugyanezt vallja Stessel József is legújabban megjelent dolgoza- *Századok*. 1903. 438—439. ll.
[3]) *Szilágyi* id. m. II. 100. 253. 572. 587. ll.
[4]) Lit. H. fasc. 12.
[5]) V. ö. Weisthümer, I. Th. Anhang.

birtokváltozásra a tatárjárás után tömegesen érkezett újabb német vendégek szolgáltattak okot. Bizonyos, hogy Hornstein és Vimpassing községek ezen időben német eredetű jogszabályok szerint intézték belső ügyeiket.

Ez időben ezek és a többi szomszédos községek az 1232-ben először említett *Pordán* várhoz tartozhattak. De ezt a várat Ottokár seregei 1273-ban lerombolták s ezentúl csak mint határőrök lakta »villa« tűnik elő az okiratokban.[1])

Mégis e fontos végvidék sokáig vár nélkül nem lehetett.

Az osztrák németek 1340—1341 táján meginl ott settenkedtek a Lajta-hegység körül s tettek is némi foglalást. Károly király Laczkfi István vasi és soproni főispánt küldötte ki ellenük, ki nemcsak megtisztította a határvidéket az ellenségtől, hanem a minduntalan zaklatott határ védelmére ott a Lajta-hegységben új várat is épített. Megtudjuk ezt ugyanannak a bazini grófokhoz intézett leveléből, melyet igy keltez: *Datum in monte Saar, in erectione novi castri.*[2]) Nagy Lajos királynak 1343-ban, illetőleg 1347-ben Laczkfi részére kiállított adománylevele tudtúl adja azt is, hogy ennek a németek ellen épült új várnak *Szarvkő* a neve.[3]) Minthogy pedig a német elnevezéssel már korábban találkoztunk, föltehető, hogy a magyar név a németnek egyszerű fordítása; épen úgy, mint az ezen kori okiratokban előforduló *Kismarton*, *Széleskút*, *Büdöskút* stb., melyek német nyelven szintén korábban szerepelnek.

Tehát 1341-ben már áll Szarvkő vára. Most igyekezzünk azonkori *tartozékait* is, úgy a hogy lehet, megállapítani.

Nagy Lajos király egyik 1371-iki levele tanuskodik róla, hogy *Zabomarton* (helyesen talán: *Szabadmarton)*, a németek régi *Eisenstadt*-ja, a magyarok későbbi *Kismarton*-ja, a mondott évben Szarvkő várához tartozott.[4]) Ha pedig a hegyentúli »villa seu oppidum« ide tartozott, úgy bizonyára ugyanezen várhoz tartoztak a többi, részben közelebb fekvő hegyaljai községek is, és így Szarvkő kétségkívül a tekintélyesebb véghelyek közé számíttatott.

De ezt a terjedelmes határt csakhamar alaposan megnyirbálták. A hatalmas Kanizsaiak t. i. ekkortájt (1364 körül) Kismartonba tették át székhelyöket s ezt iparkodtak fejleszteni, megerősíteni. Ennek természetes következése az lett,

[1]) *Stessel József:* Sopron vármegye nyugati területe. *Századok*, 1903. 440. 441. ll.
[2]) *Nagy Imre:* Sopron vm. Oklt. I. 159. l.
[3]) U. o. 196. l.
[4]) U. o. 394. l.

hogy a hamarosan felcsöpörödött mezővárost kiszakították a szarvkői vár tartományából, sőt önálló uradalom vagy tartomány központjává is tették s alája rendelték a Lajta-hegység déli felén elterülő valamennyi községet, *Szárazvám, Nagyhöflein, Széleskút* kivételével,[1]) melyekre a nagymartoni urak már korábban rátették kezöket.

Ennek a szétválasztásnak 1371 és 1448 között kellett megtörténnie. Az előbbi évben — mint említettük — Kismarton még Szarvkőhöz tartozott; az utóbbi évből pedig már van hiteles urbarium, melyben a megkisebbített szarvkői uradalomnak tartozékai egyenkint föl vannak sorolva.[2])

Minden jel arra mutat, hogy ez a szétszakítás az előbbi évhez sokkal közelebb esik. Igy, hogy csak egy-két ilyen jelenséget említsünk, Kismarton 1388-ban vásártartási jogot nyer. Az oklevél már nem mondja, mint különben szokásos, Szarvkő tartozékának, hanem csak annyit mond róla, hogy »penes castrum Zarkw.« [3]) A Kanizsaiak 1415-iki levele is, Szarvkő mellett már Kismarton váráról és ennek várnagyáról is megemlékezik.[4]) A váraknak pedig — tudjuk — szokott tartozéka, tartománya is lenni.

Mármost miféle tartozékai voltak ez időben Szarvkő várának?

Az említett 1448-iki urbarium szerint: *Prodersdorf, Vint-* (v. Bint)*passing, Hornstein, Stinkenbrunn* és *Portlisdorf*, azaz *Pöttlsdorf*. A csornai káptalan előtt kiállított 1457-iki tiltakozás szerint pedig: *Rawo, Pordán, Cheky* (= Vintpassing), *Zarkwalla, Budeskuth* és *Milchdorf*, azaz a mai *Szárazvám* és akkori *Kövesd*.[5])

A két fölsorolás, mint látjuk, némileg elüt egymástól. *Rawo* az urbariumból hiányzik; alkalmasint azért, mert a hely már elpusztult, határa a pordányiba olvadt s így az

[1]) Egy 1528-iki záloglevél (Bécsi közös pénzügyi levélt. Lit. C. fasc. 12.) továbbá az 1570-iki összeirás (u. o. 138. l.) valamint a kismartoni főlevéltár 1697-iki jegyzékének összevetéséből kivehető, hogy Kismartonhoz *állandóan* a következő községek tartoztak: Kismarton, Kishöflein, Szentgyörgy, Fejéregyház, Feketeváros, Oka, Siercz, Oszlop, Szentmargit, Zárány, Ilmitz, Apetlon, Darázsfalu, Pordány, Antau; — e három utóbbi azonban csak felerészben. Ez lehetett nagyjában a kiszakításkor is, a XIV-ik század végén, a kismartoni uradalom képe. Nagyjában mondjuk, mert például Oszlop, Darázsfalva (Dorog) 1486-ig mint várak szerepelnek s így külön birtokot is képeztek. Ezenkívül, a kiváláskor, 1400 körül, nem is voltak még a Kanizsaiak kezén.

[2]) Bécsi közös pénzügyi levéltár: Lit. H. fasc. 12.

[3]) Sopron vm. Okit. I. 493. l.

[4]) U. o. II. 24. l.

[5]) U. o. II. 397. l.

urbariumban nem is volt semmi helye. Ellenben a jogi tiltakozásban, mint a vár egykori tartozékát nem volt fölösleges külön is megemlíteni, mert ha a hely elpusztult is, a hozzá tartozó birtok még viselhette régi nevét.

A másik különbség az, hogy az urbarium *Portlisdorf*-ja helyett az 1457-iki okirat *Milichdorf*-ot említ.

Szerintünk itt az urbariumnak van igaza; még pedig a következő okokból: *Portlisdorf* legrégibb urbariumunkban tizenkétszer s másutt is akárhányszor mint Szarvkő tartozéka van fölsorolva; ellenben *Milichdorf* csakis ez egyszer (1457-ben) szerepel mint szarvkői birtok. Másrészről Milichdorf mind a régebbi 1325-iki és 1434-iki okiratok,[1]) mind a későbbi 1697-iki hiteles herczegi (Esterházy) összeírás[2]) szerint is, a fraknói uradalomhoz tartozott.

Végül a szóban forgó 1457-iki okiratban a Szarvkőhöz tartozó helyek mind magyar nevükön vannak fölsorolva, az egyetlen *Milichdorf* kivételével, holott ennek magyar *Kövesd* neve akkor már javában használatos volt az okiratokban,[3]) s így következetesen itt is *Kövesd*-nek kellene állani, ha a tiltakozás csakugyan Milichdorfra vonatkoznék.

Joggal tehetjük tehát föl, hogy itt *Milichdorf* vagy a másoló, vagy az olvasó hibájából került *Portlisdorf* helyébe. E két név visszacserélésével az összes fölsorolt nehézségek eloszlanak.

A szarvkői uradalomhoz ilyeténképen az 1371—1388 táján végbement rendezés óta a következő helyek tartoztak:

Rawo, mely 1409-ben elpusztult. Erről a várról s annak helyéről alább lesz némi mondani valónk.

Prodersdorf, mely okiratban *Pordan* néven — mint említettük — 1232-ben jelenik meg először,[4]) de mert elnevezése szláv eredetű s római és keltakori régiségekben bővelkedik, alig tévedünk, ha a hagyomány szerint egykor a temető-hegyen állott *város* első német lakóit Nagy Károly településének tartjuk. A hegy fokán most is állanak még az egykor szent István vértanunak, a passaui egyház védőszentjének tiszteletére emelt templom romjai.

Vintpassing, melynek neve — mint már szó volt róla — 1244-ben bukkanik elő. A bevezető sorainkban elmondottak

---

[1]) U. o. I. 103. l. — II. 212. l.

[2]) Kismartoni herczegi főlevéltár.

[3]) Árpádk. Uj Okmt. VIII. 362. l. — Sopron vm. Oklt. I. 103. l. — Ezen itt idézett okiratok 1271—1287-ből és 1325-ből valók.

[4]) *Wenzel:* Árpk. Uj Okmt. I. 261. l. — Legközelebb 1317-ben találkozunk vele *Pardan* néven. — Sopron vm. Oklt. I. 79. l.

alapján szintén ősi német telepnek kell tartanunk. A honi okiratokban 1376-tól fogva *Cseke* név alatt szerepel.[1])

Hornstein községnek és *Szarvkő* várnak keletkezése — mint láttuk — 1244-ig, illetőleg 1341-ig vihető vissza.

Stinkenbrunn, mely 1271-ben, mikor először történik róla emlékezés,[2]) még a Potli nemzetségé, szintén ősi német telep.

Potlisdorf, melyet valószínűleg a most említett Potl v. Potli nemes család alapított. Az okiratok 1331-től fogva említik *Pothlensdorf* alakban.[3]) E helynév írása különben igen ingadozik. Az 1448-iki urbariumban egyszer-kétszer *Port-* vagy *Portenlenisdorf*-nak is van írva.

A XIV-ik század vége felé ennyiből állott tehát mindössze a szarvkői uradalom.

Most már lássuk, kik voltak urai s uraságuk idején minő változásokon ment a birtok keresztül?

II.

Szarvkő vidékének első urai maguk a magyar királyok voltak. Ők gondoskodtak a végek védelmezéséről, az ide rendelt vitézi népek (székelyek) ellátásáról, miért is ezeket a véghelyeket kezeikből ki nem adhatták.

Az 1232-ben előbukkanó *castrum Pordan* azonban már Móricz fiáé Péteré, a kit Stessel a Gutkeled nemzetség tagjának tart; a miből joggal következik, hogy ugyanezen várúré volt a vidék, a tartomány is mindaddig, míg — mint Stessel véli — Gutkeledi Joachim hűtlenségi esete miatt ismét visszaszállott a királyra.[4]) Mikor a szarvkői vár (1341/42-ben) megépült, a honvédelmi viszonyok részben megváltoztak volt; ekkor már a banderiumos világ járta javában. A királyok kegyéből egyes várak nagyon sűrűen szálltak az urakra s ezek a várurak a királyokkal osztakoztak a várak és tartományaik megvédésének kötelességében.

Igy jutott a sárhegyi új vár is a *Volfartok* kezére.

Ezen család Vörösk6 felől terjeszkedett Köpcsény és Óvár irányában mindinkább nyugatnak, s a XIV-ik század derekatáján már Kismarton körül is terjedelmes birtokai voltak.[5])

Ulrich 1351-ben Sopron megye főispánja, de ekkor

---

[1]) Sopron vm. Oklt. I. 422. l.
[2]) Árpádk. Uj Okmt. VIII. 362. l.
[3]) Sopron vm. Oklt. I. 125. l.
[4]) *Századok*, 1903. 440. l.
[5]) *Csánki Dezső:* Magyarország tört. földr. III. 672—674. 696. l.

Szarvkő még nincs a kezén, mert 1352-ben Fondermel János a királynak szarvkői kapitánya.[1])

Talán ezen Ulrichnak vala fia azon Eglolf, kiről tudjuk, hogy 1364-ig szarvkői földesúr volt.

Ennek idejében, 1363-ban, keletkezett a szarvkői vár alján a szent Anna asszony tiszteletére épült templom.[2])

Ennek előtte tehát a szarvkőiek is a vintpassingi Boldogasszony szentegyházát látogatták, melynek híre-neve ős időktől messze vidéken ismeretes vala.[3]) Ezen ősi templomról az 1448-iki urbarium a községet ily elnevezéssel illeti: *Bint-(Wint)-passing zu unser Frauen.*

Azonban Volfart Eglolf 1364 máj. 14-ěn már arról számol, mit csinált a Szarvkő eladásából kapott pénzzel.[4])

Valának pedig a vár megvevői *Kanizsai István*, a híres zágrábi püspök, és testvére *János*.[5])

Már említettük, hogy a Kanizsaiak ez időtájt Kismartonba tették át székhelyöket s ezt azért Szarvkőtől el is választották. Mindazonáltal Szarvkő még mindegyre nevezetes hely maradt. Mint véghely egyik kulcsa volt a nyugati határszélnek, honnét a Kanizsaiak sok borsot törtek a tolakodó szomszéd orra alá, s az osztrák »insolentia et protervia« hatalmaskodásait nem egyszer diadalmasan utasították vissza.[6])

Ezenkívül végetlen erdeiben még a XVII-ik században is híres farkas, vadkan és szarvas-vadászatok estek; mennél inkább a Kanizsaiak idejében, mikor még a vidék járatlan őserdőkben is bővelkedett. Nem csoda, hogy István, a főajtónálló, egyik 1415-iki német levelében *Graff von Harrenstein*-nak nevezi magát.[7]) S még kevésbbé csodáljuk azt, hogy a jókedvű, örökösen járó-kelő Zsigmond király is el-elvetődött Kismarton és Szarvkő vidékére, s napokig elmulatott, elfarsangolt a Kanizsaiak fényes udvarában.[8])

[1]) Stessel József szíves közlése.

[2]) Herzog-féle kézirat, 118. l. — Erről a forrásról olv. *Der Gnadenort Loreto in Ungarn* cz. munkámat, 202. l. Itt még csak azt jegyzem meg, hogy annak írója a Szarvkőre vonatkozó dolgokat, saját állítása szerint, egy ugyanott őrzött régi krónikából jegyezte ki. Nemrégiben magunk is láttuk e krónikának négy ívrét lapra terjedő másolatát. Az 1401 évvel kezdődik, de itt-ott visszaugrik korábbi, — 1230 és 1363-iki eseményekre is. Csak 1734-től fogva látszik egészen hitelesnek. A korábbi dolgokat úgy szedegette össze.

[3]) *Mohl Adolf:* Vimpassing, 4. l.

[4]) Sopron vm. Oklt. I. 354. l.

[5]) U. o. 361. l.

[6]) *Pór Antal:* Kanizsai István. *Kath. Szemle*, 1891. 207. l.

[7]) Sopron vm. Oklt. II. 27. l.

[8]) Fejérnél olvasható adatok szerint 1425-ben febr. 13-tól 17-ig tartózkodott Szarvkőn.

István zágrábi püspök szerzi meg 1365—1377-ig, igen kemény tusák után *Potl*, *Pordán* és *Büdöskút* előttünk már ismeretes birtokokat.[1])

A püspök 1375-ben bekövetkezett halála után, bátyjának Jánosnak fiai: *Miklós* a »tavernicus«, *János* a későbbi primás, és *István* királyi ajtónálló a családnak fejei. 1376 és 77-ben a csekei és pordáni őrök királyi rendeletet kapnak, hogy Szarvkő urainak, a Kanizsaiaknak, a szokott szolgálatokat teljesítsék.[2]) 1390-ben a három Kanizsai testvér megkapja még *Ravo* (Rovo, Roj, Rou) várát.[3])

Itt ismét állapodjunk meg egy kissé. A most említettük vár sok neve közül mi a *Rou* név mellé szegődünk; nemcsak azért, mert az okiratokból így is olvasható, hanem mert hajdani területének szomszédságában a *Rugraben* névvel még most is találkozunk.

Történetét pedig a mi illeti, irott emlékeinkben 1271-ben találkozunk először a várral.[4]) Utóbb a Gatal nemzetségbeliek és a Szentgyörgyiek vetekednek sokszor és hosszan birtokáért.[5]) »Inter duos litigantes« a német szomszéd is rá-rátette a kezét, míg csak megint ki nem verték belőle.[6]) Végre is a mondottuk évben a Kanizsaiak erős kezébe került. Ezek azonban 1409-ben, királyi engedélylyel, lebontották.[7]) Valószínüleg azért, mert a közeli szomszédságban ekkor épült és sokkal erősebb *Neu-Scharfeneck*, a régi és gyönge *Ru*-t úgyis fölöslegessé tette.

Helyét egész biztonsággal eddig még senki sem tudta megállapítani. Nagy Imre is fürkészte már, de hamis nyomok tévutra vezették.

Stessel József, Kismarton hajdani környékének legalaposabb ismerője, igen helyesen azon területen keresi, melyen később *Stotzing* és *Loreto* községek keletkeztek.[8]) Tovább azonban ő sem ment, hanem még legutóbbi idevágó dolgozataiban is felfüggeszti ítéletét, míg határozottabb adatok majd a rejtély nyitjára vezetnek.[9])

A rejtély nyitja, véleményünk szerint, ez lehet: Stotzing R. szarvkői földesúr gondoskodásából, 1590 körül

[1]) Sopron vm. Oklt. I. 356. 383. 401. ll. — V. ö. *Pór Antal* id. m. id. h. — *Csánki* id. m. id. h. 649. l. — Stessel szerint Pordány 1377-ben Szentgyörgyi Tamás kezén volt. *Századok*, 1903. 441. l.

[2]) Sopron vm. Oklt. I. 422. 441. ll.

[3]) U. o. I. 495. l.

[4]) *Wenzel:* Árpádk. Uj Okmt. III. 249. l.

[5]) Sopron vm. Oklt. I. 245. 412. l.

[6]) *Századok*, 1897. 304—413. ll. — *Magy. Tört. Tár*, IX. 108. l.

[7]) *Csánki* id. m. id. h. 589. l.

[8]) *Századok* id. h.

[9]) *Századok*, 1900. 12. l. — 1902. 441. l.

Pordány határában *Vollhof* nevű kuria keletkezett.[1]) Későbbi forrásokból kiviláglik, hogy ez a kuria a jelenlegi stotzingi templom közelében állott.[2]) 1683-ban, mikor e kuria a templommal és kolostorral együtt elhamvadt, a serviták a romokat terjedelmes vászonképen örökítették meg s utóbb e képet a helyreállított templomban helyezték el. Most is láthatja mindenki; ott van a képen a födetlen kuria is a templommal szomszédos kis magaslaton; erős falazatával, négy csonka saroktornyával első pillantásra valami régi váracskára emlékeztetett bennünket, már akkor is, mikor *Ru*-ról még sejtelmünk sem volt.

Ha ehez még hozzá veszszük, hogy az 1761 óta széthordott romok[3]) helyét élemedett emberek elvétve még most is »*in der Burg*« névvel jelölik, úgy azt hiszszük, ráakadtunk a régi *Ru* helyére.

Ma a kérdéses helyen a *Hohezeile* nevű, újabb keletű házsor áll, s e házak egyikének udvarán azon elfödött kút, melyet a régi vár kútjának tartanak s melyen kívül többé semmi sem emlékeztet a régi épületre.

Ru lebontását követő esztendőben (1410) a Kanizsaiak Büdöskutat szerezték meg és csatolták Szarvkőhöz;[4]) azaz helyesen csak a még hiányzó egyik részét, mert a másikat már 1365 illetőleg 1372 óta bírták.[5])

Ezzel a szarvkői uradalom kikerekítése befejeződött s mindvégig meg is tartotta jelzett kiterjedését. Ezentúl csak a birtokon belül és a birtokosok személyében történnek változások.

János érsek halála után (1418) a Kanizsai család a nagy rokon emlékét Kismartonban a ferencziek templomának megalapításával,[6]) a szarvkői uradalomban pedig egy kis sz. János-kápolnával örökítette meg. Ezt a János-kápolnát a mai Loreto kellő közepében építtették föl, még pedig — mint már más helyütt igyekeztünk bebizonyítani[7]) — 1431-ben.

A kápolna neve átragadt a vele szomszédos urasági majorra (Johanneshof) s az egyik hegyoldalra (Johannesberg) is.[8]) Idővel Loreto megalapításához ez adta meg az első lökést.

Az így gyarapodó Kanizsaiak Albert király haláláig zavartalanúl bírták Szarvkőt. Ekkor azonban a király szoron-

[1]) *Franz Kaltenbrunn*: Die n. ö. Statthalterei.

[2]) A serviták urbariumában és diariumaiban akárhányszor találkozunk e körülmény megemlítésével.

[3]) Orsz. Levéltár: Acta Serv. 263. sz. Diurnale, 1761. V. 6.

[4]) Sopron vm. Oklt. I. 633. l.

[5]) U. o. 456. 401. ll.

[6]) Sopron vm. Oklt. II. 55. l.

[7]) Der Gnadenort Loreto in Ungarn, 22. l. jegyzet.

[8]) U. o. 17. l.

gatott özvegye itt az ország nyugati határszélén húzza meg magát,[1]) és szorultságában rokonainak, az osztrák herczegeknek, egyre-másra zálogosítja, majd el is adogatja az összes határszéli uradalmakat.

Frigyes császár, a kinek kezében ezen birtokok csakhamar öszpontosultak, a kis László király jogainak és még inkább az újonan szerzett területeknek megvédésére a vén Giskrát hívta segítségül s ennek morcz hadi népeivel rakta meg a könnyedén szerzett terület erősebb helyeit is.[2]) Igy kerültek a cseh vitézek vagy zsebrákok Macskakőre, Sopron mellé,[3]) Kertes várába,[4]) Szarvkőre,[5]) s minden valószínüség szerint a köztük elterülő kismartoni és dorogi várba is. Innét rabolták, pusztították nemcsak a vidéket,. hanem még Sopron megye alsó részeit is.[6])

Világos, hogy a Kanizsaiak két szép birtokuk elvesztébe oly könnyedén bele nem nyugodtak. Eleinte (1440) Erzsébet pártfogásába is veszi őket sarczoló kapitányai ellenében,[7]) de mint Ulászló-pártiak kénytelenek csakhamar visszavonulni s ez időben Sárváron székelnek.[8]) Ulászlónak halála után, mikor V. László királyságát ők is elismerték, mindenképen igyekeztek érvényesíteni ősi jogaikat. De hasztalan. Egy időre még Sárvárról és Kapuvárról is elzavarták őket.[9])

Hunyadi János 1446-ban, az osztrákok ellen történt hadi fölvonulás alkalmával, nov. 21-én a szarvkői vár mellett táborozott.[10]) Mint ugyanezen évben Sárvárt és Kapuvárt, úgy bizonyára most Szarvkőt is visszaszerezte híveinek, a Kanizsaiaknak, legalább ideiglenesen.

Az uradalom különben ezekben a háborús, zürzavaros esztendőkben meglehetősen elszegényedett, jobbágyai lefogytak, úgy hogy három évre (1447—1450) minden fizetség alól föl kellett őket menteni.[11])

A vár a Kanizsaiak kezén mégis nem maradhatott.

Az 1448-iki nevezetes, egyébiránt németül megírt urba-

[1]) *Teleki:* Hunyadiak kora, I. 238. l. szerint 1440 nov. 5-én Kismartonból ír levelet.

[2]) *Boeheim:* Chronik von W. Neustadt, I. 153. l.

[3]) *Nagy Imre:* Sopron multja. *Századok*, 1883.

[4]) Sopron vm. Oklt. II. 299—300. ll.

[5]) Herzog-féle kézirat, 117. l. A cseh vezért *Blaskó*-nak nevezi, de garázdálkodását tévesen 1401-re teszi.

[6]) *Nagy Imre:* Sopron multja, id. h.

[7]) Sopron vm. Oklt. II. 299—300. ll.

[8]) U. o. 311. l.

[9]) U. o. 321. l.

[10]) U. o. 324. l.

[11]) Bécsi közös pénzügyi levéltár, id. h.

riumból láthatjuk, hogy a szarvkői sáfárok László királyt nevezik uroknak, ennek szállítják Bécsujhelybe a szénát, fizetik futárait, s bizonyos bécsujhelyi költségeihez 32 font ezüst pénzzel járulnak.[1]) Ugyanezen urbarium Balázs gazda mellett még *Wenceslaw* nevű, kétségkívül cseh származású alkalmazottról is megemlékezik ismételten.

Ezen adatok mind arra vallanak, hogy Szarvkő megmaradt László király, tulajdonképen a zálogos úr: Frigyes császár kezén. A Kanizsaiak, mikor látták, hogy a fösvény, szűkmarkú Frigyessel nem boldogulnak, 400 arany zálogösszeg fejében 1457-ben Szarvkő birtokáról kénytelen-kelletlen lemondottak. Ezt az egyezséget már Pottendorf Görgygyel, az uradalom új hűbéres urával kötötték meg.[2])

Talán e birtokok visszaszerezhetésének reménysége okozta azt is, hogy a mindig hív Kanizsaiak a trónkövetelő Frigyes pártjára állottak. De mindhiába! Nem is bolygatták ezentúl jó ideig Szarvkő dolgát; annál kevésbbé, mert mind a bécsujhelyi egyezség (1458), mind a soproni béke (1463) szentesítették a kapzsi német császár eddigi határszéli foglalásait. Ezen egyezség azonban világosan kimondotta, hogy ha a zálogos birtok urai németek is, azért azok magyar birtokok, Magyarország kiegészítő részei s Ausztriához nem csatolhatók.[3])

[1]) U. o.

[2]) Sopron vm. Oklt. II. 396. l. V. ö. a bécsi cs. és kir. állami levéltar 94. számú *Die n. öst. Grenze . . .* stb. czimű kéziratát.

[3]) Közös pénzügyi levéltár: Hungarica, fasc. 1. — Itt, a Kanizsaiak uraságának végén, helyén valónak látjuk, az említett urbarium kimutatása nyomán Szarvkő ez időbeli jövedelmeit felsorolni.

A várhoz — mint említettük — Prodersdorf, Wintpassing, Stinkenbrunn és Portleinsdorf (Potlsdorf) községek tartoztak.

Ezek szolgáltattak készpénzben:

Prodersdorf 44 font ezüstpénzt (1 font = 240 bécsi dénár) és 69 dénárt. Megjegyezzük, hogy ezt és az alábbi összegeket is mindenkor két részletben kellett lefizetni; még pedig régi szokás szerint az egyik felét szent György napkor, a másikat szent Mihály napkor. Ugyanott a malom után 1 frt és 1 dénárt fizettek.

Wintpassing 10 frt 5 solidust (= 150 dénár) és 10 dénárt. Ugyanitt a vám után 2 frt. Halas vizek után 4 sol. 10 den.

Hornstein a falubéli 74 félhely után egyenkint 52 den. 1 obulust azaz fillért, $^1/_8$ dénárt, s így összesen 32 frt 3 sol. — 8 egész hely után egyenkint $3^1/_2$ sol. = 7 frt. Husvétkor és sz. Mihálykor egy-egy borjut, vagy ezek megváltása fejében 60 dénárt; összesen 4 solidust.

Stinkenbrunn bér-fizetség fejében 20 frt 3 sol. Kisebb szolgálmányok, u. m. tyukok, tojás és sajt fejében 10 sol. 16 den. Öröklött földek után 72 den. Kaszálás- és fáizásért összesen 15 frt.

Portleinsdorf bér fejében az egyik szeren 23 frt 20 dénárt, a másik szeren 10 frt 4 sol. — 20 tyukért megváltásúl 80 den. Kaszálás és fáizás után egész évre 10 sol.

Egyéb pénzbeli jövedelem volt: A landecki halászoktól 12 sol. A

III.

Pottendorfi György hosszura nyúló uraságának kezdetén leszámoltak végre a vidéket még egyre zaklató csehekkel is. Frigyes császár u. i. mikor már szerződésileg biztosította magának a határszéli zálogos magyar uradalmakat, maga is szabadulni akart az örökké garázdálkodó csehektől, s mert szép szerével nem boldogult velök, Mátyás királylyal közösen támadt rájuk s 1463-ban összes rablóváraikból kiverték őket.[1] Ekkor pusztult el minden valószínűség szerint Szarvkő vára is. A Kanizsaiak 1486-iki tiltakozása már elhagyottnak mondja, Doroggal és Oszloppal egyetemben.[2] Igy is maradt véglegesen. Az 1583/84-iki urbarium úgy emlékezik meg róla, hogy *sok éve óta rom*, puszta, s már nagy ideje üresen áll; nem egyéb kőhalomnál.[3] György úrnak, valamint az utána következő uraságoknak úgyis megvolt a magok külön kastélya, székhelye, s azért a vár pusztulását nem is igyekeztek föltartóztatni.

---

wintpassingi halászoktól 5 sol. A pordányiaktól 1 frt. Mindannyian a Lajta vizén gyakorolták a halászati jogot. Ugyancsak Pordányban a vámért 4 frt. Egy rét pör alatt állott. A portleinsdorfi malom után 1 frt. Az erdei szénégetőktől 1 frt.

Még más pénzbeli jövedelem: Az ebenfurti polgárok legelő-pénze 29 frt. Gát-pénz az ebenfurti malom mellett 40 den. Az ebenfurti legelők és kaszálók után 10 frt 5 sol. Az ebenfurti szénát természetben a bécsujhelyi kir. udvar kapta. A maradék értéke 18 frt volt. Portleinsdorfi *thorchrin*(?)-pénz 16 sol. 24 den. Fáizás. Stinkenbrunni bor-dézsma megváltása 12 sol. 15 den. Két stinkenbrunni telektől a gabona-tized egyévi megváltása fejében 3 frt. Egy portleinsdorfi telektől ugyanily czímen 9 sol. 6. den.

Bor-jövedelem:

A prodersdorfi (Kirchberg) és wintpassingi bor-dézsma 13 fél *fuder* és 3 harmad. (Egy augsburgi fuder = 8 akó; egy frank *fuder* = 16 akó; de alighanem divott más számítás is.)

A büdöskúti meg volt váltva; ugyanitt a hegyvám 4½ akó.

A portleinsdorfi hegyvám (Puchgraben) évenkint 81 akó.

Gabona-jövedelem:

A szarvkői tized a *Weniczlaw* élésére kelt el.

A portleinsdorfi belső malomtól sz. Mihálykor 30 m. rozs; a falun alulitól pedig 18 mérő.

A *Zehenshof* gabonáját megváltotta.

Földhaszonbér 27 m. rozs.

A szarvkői 12 hold termését, melyet Balázs vetett, a *Weniczlaw* Ujhelybe szállította.

Zab-jövedelem:

Portleinsdorfon lakbér fejében 26 mérő; földhaszonbér helyett 7½ m. (Bécsi cs. és k. közös pénzügyi levéltár: fasc. 17442. Hornstein csomag, 1144—1149 ll.)

[1]) *Nagy Imre:* Sopron multja. *Századok*, 1883.

[2]) Sopron vm. Oklt. II. 548. l.

[3]) Bécsi cs. és k. közös pénzügyi levéltár: id. cs. 290. l.

Mátyás király uralkodásának utolsó éveiben az elzálogosított magyar területek ideig-óráig ismét visszakerültek egytől egyig. György úrnak volt annyi esze, hogy az egész Ausztriában győzelmes Mátyás előtt meghódoljon. A nagylelkű király meg is erősítette őt Szarvkő birtokában, s a Pottendorfinak 1486-ban bekövetkezett halála után is egy osztrák urat, Grafeneck Ulrikot, sietett a várral s ráadásúl Kismartonnal lekenyerezni.[1]) A Kanizsaiak nov. 7-én a csornai konvent előtt tiltakoznak ugyan mind az adományozás, mind a birtokbavétel ellen,[2]) de — úgy látszik — még mindig nem dicsekedhettek Mátyás király barátságával, mert a német úr továbbra is megmaradt Szarvkő birtokában. Sőt helyzete még javult is, a mennyiben Mátyás utóda Ulászló, az ideiglenesen visszafoglalt zálogos várakat 1491-ben ismét visszabocsátotta III. Frigyes kezére.[3]) De ezúttal is kikötötték, hogy a törvénykezést, adózást, hadi szolgálatot és az egyházi főhatóságot illetőleg a régebbi szerződések teljes érvényben maradnak.[4]) Csakhogy ezekről a kikötésekről szépségesen megfeledkeztek, kivált 1526-tól kezdve. A többi uradalmakkal együtt Szarvkőt is Alsó-Ausztriához csatolták, s mint ennek részét, ennek törvényei szerint kormányozták. Egyedűl az egyházi főhatóság jogait tartották tiszteletben, jóllehet torzsalkodások itt is fordultak elő.

A Kanizsaiak utánjárásáról, keresetéről csak egyszer hallunk még. 1521-ben Anna királyné (Ulászló özvegye) melegen ajánlotta II. Lajos magyar királynak Kanizsai Jánost, mint a ki jeles szolgálatokat tett Ulászlónak s főleg Miksa császárnak.[5])

Ez sem használt. Nem is kereskedtek a Kanizsaiak senkin többé. Egyszer azért, mert beköszöntött az a szomorú korszak, melyben a szegény magyar »elől víz, hátul tűz« közé került s igazán ráillettek a költő szavai: »Két ellenség két felől szorítja, szivét a gond száz felől borítja.« Elég volt kinek-kinek megőrizni a magáét, nemhogy még szerzésre is gondolhatott volna. Azután meg, szinte egyidejüleg, eljöve az a fekete nap is, melyen az egykor oly számos sarjjal dicsekvő Kanizsaiak sírboltján fölfordították a czímeres pajzsot a szokásos háromszori fölkiáltással: Ma és soha többé!

Grafeneck Ulrik, hogy ismét visszatérjünk reá, 1504-ig

---

[1]) U. o. Az adománylevél Visegrádon, máj. 20-án kelt. Másolat.
[2]) Sopron vm. Oklt. II. 548. l.
[3]) *Csánki* id. m. id. h. 590. l.
[4]) Az 1492 jan. 4-iki linzi egyezség. V. ö. *Virágh:* A fraknói grófság és a kismartoni uradalom 1622-ig, 18. l.
[5]) Bécsi közös p. ü. levéltár: Hungarica, fasc. 14334.

bírta Szarvkőt. Ő csatolta az uradalom legészakibb csücskéhez a Lajta tulsó partján épült *Seibersdorf* (régente *Seifritzdorf)* nevű várkastélyt, mely ezentúl mint az uradalom székhelye szerepel,[1]) s egyik-másik urasági család tényleg itt is tartózkodott állandóan.

A mondott év julius-havában Grafeneck Szarvkőt eladja *Doctor Veit von Fuerst* nevű nagybátyjának.[2]) Az új földesúr Svábországot vallotta hazájának s ebben Tübingen városához fűzhették szorosabb kötelékek. Ezt onnét tudjuk, mert az ottani egyetemnek — mint afféle előkelő származású ifju — rektora volt.[3]) De úgy látszik, csak tiszteletbeli. Onnan hozta magával a *doctor* czímet is. Egyideig Bécsben tartózkodott, letette az alattvalói esküt s 1504-ben mint bécsi polgár és kamarai procurator vette meg a szarvkői uradalmat.[4]) A föltételekről az okiratok nem szólnak. Miksa császár 1506 febr. 24-én hagyja helyben a szerződést.[5]) 1508-ban már zálogos ura lesz Kismartonnak is,[6]) s mivel egyúttal a várkapitányi tisztet is viselte, ide tette át lakását s itt is halt meg 1515-ben. Az épen akkor épülő plebánia-templomban temették el, s máig fönmaradt művészi síremlékén ezen fölirás olvasható: »Am ersten Tag des Mercen, an. MV15 ist gestorben der edel und streng Herr Veit fon Fuerst, Hauptman zu der Eisenstadt, Ritter und kaiserlicher Majestät Ratt, dem Gott genedig sei.« — E síremléken Fuerst kapitány térdelő alakja is látható.

Veit úrnak gyermekei nem voltak, azért öcscse Ernő lépett örökébe s 1518-ban meg is kapta a császári megerősítést.[7])

Ernő azonban nemcsak Szarvkőt és a kismartoni kapitányságot örökölte bátyjától, hanem egy csomó pört is a Zinzendorfok és Grafeneck Ulrik ellen, kik Kismarton és Szarvkő miatt pörösködtek vele.[8]) Csak Ferdinánd 1524-iki megerősítő levelével ér ez a pör szerencsés véget,[9]) már t. i. a Fuerstekre nézve, kik immár zavartalanúl sütkérezhettek a királyi kegyben s a két szép uradalomnak élvezetében.

Ernőt az uraságban fiai követik. Még pedig 1550—1553-ig Móricz, ennek halála után 1553—1561-ig Hans-

[1]) Bécsi közös p. ü. levéltár: Lit. H. fasc. 12. 7—13.
[2]) U. o.
[3]) Bentlinger Geschichtsblätter, 1895. Vl. nr. 2.
[4]) Bécsi közös p. ü. levéltár: Lit. H. fasc. 12. 7—13. ll.
[5]) U. o. 13. l.
[6]) U. o. Lit. E.
[7]) Kelt Hornban, szept. 2-án. U. o. Lit. H. fasc. 12. 31. l.
[8]) U. o. Kismartont illetőleg l. k. k. geheime Kammerregistratur. Szarvkőt illetőleg: Lit. H. fasc. 12. 35—122. ll.
[9]) U. o. 123. l.

Konrád;[1]) ki is régi hazájában, Tübingenben fejezte be életét,[2]) s az ottani *Stiftskirche*-ben sírköve napjainkig fönmaradt.

Az 1550-iki császári megerősítés a szarvkői vadászati jogot visszatartja, a mint már Kismartonban is akadályozták a Fuersteket ezen jog gyakorlásában,[3]) minden bizonnyal azért, hogy a szomszédos, egész a Lajtáig lenyúló császári vadászterületet ne károsíthassák.

A Fuerstek alatt a büdöskúti birtok egy része Fraknó várához, viszont Pordánynak körülbelül ugyanannyi háza és telke, valószínüleg az egykori Potli-birtok, Szarvkőhöz került.[4])

A Fuerstek idejében a szarvkői uradalomban három nevezetes dolog ment végbe: t. i. a törökök átvonulása és hosszadalmas portyázása, a horvátok betelepítése s végül a protestantismus elterjedése.

Ezekről külön-külön kell röviden megemlékeznünk.

Bécsnek 1529-ben történt első, szintén hosszas ostroma alkalmával, törököt még eddig sohasem látott uradalmunk sokat szenvedett. A röghöz kötött szegénység soraiból számosan kerültek részint kardélre, részint rabszíjra. A községek elhamvadtak; e miatt, hogy példát is említsünk, az uradalomhoz csatolt Seibersdorfon még 1561-ben is csak 12 ház és 1 major állott.[5]) A középkor végéről származó szép góth templomok rendre elpusztultak; igy a büdöskúti és lajtapordányi, melyet többé föl sem építettek, hanem lent a falu közepén raktak másikat, szegényeset. Rommá lett a Kanizsaiak emelte sz. János-kápolna is.

A veszedelem elmultával az intéző körök siettek a megfogyott lakosság szaporításáról gondoskodni.

Nagy Imre azt írja, hogy a Kanizsaiak a Boszniából és Horvátországból, különösen Velike és Ztenychnyak nevü várakhoz tartozó birtokaikból, a török elől kivándorolt horvát lakosokat telepítették a Sopron-megyei elpusztult helységekbe.[6]) De vándoroltak be bizonyára más tótok és horvátok is, mert nemcsak a Kanizsaiak elpusztult falvaiba, hanem a többi, fraknói, kismartoni, szarvkői, scharfenecki, sőt még a Mosony-megyei és ausztriai községekbe is bőségesen jutott a németeknél *krobot* vagy *wasserkrobot* névvel illetett bevándorlókból.

[1]) U. o. 156. l. és Lit. E. fasc. 12.

[2]) U. o. Lit. H. fasc 12.

[3]) U. o. Lit. H. — Bécsi cs. és kir. áll. levéltár: 94. sz. Memorandum.

[4]) Ezen változásokat mutatják az 1528-iki kismartoni záloglevél, a fraknói és kismartoni urbariumok 1569-ből, a szarvkői 1561-ből.

[5]) Közös p. ü. levéltár: Lit. H. fasc. 12. — 1561-iki urb. 318. l.

[6]) Sopron multja. *Századok*, 1883.

A mi uradalmunkban Szarvkőt és Büdöskutat jelölték ki a horvát vendégnépeknek.

Melyik évben történt tulajdonképen ezen telepítés, még nem egészen bizonyos. Némelyek szerint 1536-ban.[1]) Az 1561-iki szarvkői urbarium szerint a most említett két községben tisztán *krabath* jobbágyok laknak; sőt ott találjuk ezeknek csupa *ich—vich*-csel végződő névsorát is.[2])

Még közelebbről meghatározza a horvátok bevándorlását a győri nagy seminarium könyvtárában őrzött úgynevezett klempai (Klingenbach) misemondó könyv. Ez a *Missale Strigoniense* 1500-ban nyomatott; az elején 1518-ban írt és a klingenbachi javadalomra vonatkozó német jegyzetek találhatók; de már 1542-ből a cyrill betükkel írt horvát miatyánkot tartalmazza. Egy későbbi, ugyanilyen betükkel írt horvát ének alatt pedig ezen aláírás olvasható: *Finis per me Georgium Soccovych de Jastrebarstna, 1561.*

A betelepítésnek tehát e szerint 1542 előtt kellett történnie. A bevándorló horvátok papjaikat is magukkal hozták; kik viszont régi plebániáik némely egyházi kellékeit hozták magukkal. Az 1631-iki protestáns egyházlátogatás szerint Endréden és Kövesden még találtak tót felirásos kelyhet. oltárterítőt s egy tót nyelvű graduálét.[3])

Ezek a horvát papok természetesen az új telepeken is a régi szláv ritus szerint végezték egyházi szertartásaikat. Ezt az egyházi hatóság, ha egyideig elnézte is, utóbb eltiltotta. Mikor azért 1569-ben Miksa királynak — Weispriach János fraknói és kismartoni zálogos úr ellen kiküldött — biztosai Kismartonban tárgyaltak, megjelentek előttük a *krobot* plebánusok is, és azt követelték, engedjék meg nekik a régi mód szerint való misézést s függeszszék föl az erre vonatkozó tilalmat. Ám a biztosoknak erre nem volt felhatalmazásuk s azért ezen ügyben nem is döntöttek.[4])

Arról is tudósítanak forrásaink, hogy az új vendégnép a szomszédos községek német lakóival sokáig hadi lábon állott, mire leginkább határkérdések szolgáltattak okot. Különösen a trausdorfiak (dorogiak) győzködtek hosszasan a kismartoniakkal, de 1589-ben a kir. biztosok ennek a villongásnak is véget vetettek.[5])

Uradalmunk horvát falui: *Szarvkő* és *Büdöskút*, máig

[1]) *Sopron*, 1901. 75. sz.
[2]) Bécsi közös p. ü. levéltár: Lit. H. fasc. 12.
[3]) *Nagy Imre:* Sopron multja, id. h.
[4]) *Virágh:* A fraknói grófság és a kismartoni uradalom 1622-ig, 37. l.
[5]) Bécsi közös p. ü. levéltár.

megőrizték tisztán horvát jellegüket. De némely szomszédos községek, pl. *Szárazvám, Nagyhöflein, Nádasd* horvát telepesei már egészen elnémetesedtek. Ugy látszik, ilyen községekbe csak kisebb számban települtek le a bevándorlás idején.

Végül, mint jeleztük, a Fuerstek idejébe esik a reformáczió térfoglalása is. Ismeretes dolog, hogy a császári kapitányok voltak a reformáczió legbuzgóbb pártfogói.[1]) Ezt a Fuerstekről annál inkább elhihetjük, mert ők is a reformáczió fészkéből származtak, s mint a már közlött adatok is tanuskodnak róla, régi hazájukkal az összeköttetést folytonosan föntartották. Fuerst Ernőt tarthatjuk tehát vidékünkön a protestantismus első apostolának. Segítségére volt az a körülmény is, hogy az ausztriai városokból 1532-ben kiűzött vagy kitiltott lutheránusok a szomszédos városokba és falvakba vették magukat; s így kerültek ezen időben Kismartonba is,[2]) Fuerst Ernő oltalmazó szárnyai alá. Mégis döntő szerep e részben a kath. papoknak jutott, kik — mint a Fuerstek utóda panaszolja — a népet seregestől vitték át a reformált vallásra[3]) s a katholikus szertartás külsőségeinek megtartásával igyekeztek annak híveiket megnyerni.

Ugy látszik, a horvátok itt is hívek maradtak régi hitökhöz, mert különben, mint föntebb már megírtuk, 1569-ben, a hatalmas, szintén protestáns Weispriach János kapitány idejében, nem kértek volna arra engedélyt, hogy a régi szokás szerint misézhessenek.

Mégis a reformáczió csillaga nem sokáig ragyogott e vidéken s épen a szarvkői uradalomban kezdett hanyatlani. De ez már az új uraság alatt történt, s ezért alább szólunk róla.

Mohl Adolf.

---

[1]) *Szilágyi* S. id. m. V. 470. l.

[2]) *Balázsovics:* Brevis Hist. Conv. Ord. S. Franc. 62. l.

[3]) Annales Vimpassingenses, 48. 99. ll. — V. ö. *Mohl Adolf:* Vimpassing ... stb. 5—6. ll. a hozzá való jegyzetekkel.

CHISHULL UTAZÁSA HAZÁNKBAN 1702-BEN.

Ha boldogult Szamota István derék könyve, a *Régi utazások Magyarországon*, valaha második, bővített kiadást érne, jó volna abba *Chishull Edmund* anglikán pap útleirását is fölvenni, mely valószínűleg csak azért maradt el a gyüjteményből, mert nem igen ismerik nálunk.

Chishull a XVII. század végén mint az angol *Turkey Company* smyrnai *factory*-jának káplánja tartózkodott és utazgatott keleten, és jó nevet szerzett magának a tudományos világban *Antiquitates Asiaticae* című munkájával, melynek azonban csak első része jelent meg nyomtatásban; második része abbamaradt a szerzőnek időközben bekövetkezett halálának következtében.[1]) Ő azonkívül több más kéziratot hagyott hátra, egyebek közt több utazásának naplóit is, melyeket később (1747-ben) fia rendezett sajtó alá R. Mead nógatására és ennek előszavával, *Travels in Turkey and back to England* (Utazások Törökországban és vissza Angolhonba) czím alatt. Ezek közt van egy úti napló: *A journey from Adrianople to Holland, and thence to England* (Utazás Drinápolyból Hollandiába és onnan Angliába), mely alkalommal lord Paget konstantinápolyi angol követ kiséretében, mint ennek udvari papja utazott át hazánkon és igen érdekes dolgokat jegyzett föl az útjában látott és tapasztalt dolgokról.

Lord Paget, kinek hazánk történetében nevezetes szerep jutott, 1702 április 8-án (az ó naptár szerint) indult el Drinápolyból Bukaresten és Tergoviston át s végre május első hetében lépte át Erdély határát, hol a kormány részéről gróf Mikes Mihály fogadta és üdvözölte őt hivatalosan egy lovas csapat élén a császári lobogóval. Elébe ment azonkívül a brassai városi tanács egy küldöttsége is, és ezek a gróffal és lova-

[1]) A második kötet kézirata megvan a British Muzeumban.

saival együtt elkisérték őt a bodzai szoroson. Midőn a szorost védelmező *Bran* váracshoz érkeztek, 21 ágyulövéssel tisztelegtek neki és sátorok alatt megvendégelték őt és kiséretét. Másnap (május 7-én) reggel 6 órakor fölkerekedtek Brassó felé, honnan *Glychensberg* tábornok, a katonai kormányzó jött a követ elé és Graven alezredes a Rabutin ezredből, azonkivül a város bírája és más tisztviselők is és nagy tömeg, úgy hogy az utazó csapat hossza egy angol mérföldre nőtt meg. Útjokba esett Zernyest — »az a hely, hol Tököly megverte és foglyúl ejtette Heuslert« — és Rozsnyó, feleúton Bran és Brassó közt, hol a várból szintén ágyudörgéssel fogadták ő lordságát. Tizenegy órakor elérkeztek Brassóba, szintén ágyuszó mellett, és lord Paget a tábornok házában szállt meg. Chishull és Mr. Paget (a követ valami rokona) kényelméről Dózsa László gondoskodott, »egy udvarias, intelligens és jó viseletű, helvét vallású úri ember.« Délután szerzőnk és említett utitársa fölmentek a várhegyre s onnan megszemlélték a várost, melyet röviden leír. Tizennégy évvel előbb — így írja — egy borzasztó tűzvész elhamvasztotta volt Brassót, mely alkalommal az iskola könyvtára is elégett [1]) és a székes-egyház megrongálódott, melynek kőboltozata bedőlt és régi nagyságából csak a külső falak maradtak meg tanubizonyságúl. Ideiglenesen deszkákkal födelezték be.

Innen lassankint tovább utazgattak a következő irányban: Feketehalom, Vledény. Sárkány, Fogaras, hol lord Paget abban a házban szállt meg, mely azelőtt a Zernyestnél elesett gróf Teleki Mihály tulajdona volt; továbbá Ucsa és Porumbák felé, hol Rabutin tábornok, Seeau gróf, a császár erdélyi főbiztosa, és más két császári katonatiszt tisztelegtek a követnek, ki Apafi fejedelem egy csinos nyaralójában helyezkedet el. Chishullnak volt itt beszélgetése a tudós Rozgonyi Mihálylyal, a kálvinista fő-lelkészszel. Május 14-én tovább indulva, az egész társaság poggyászostól kompokon átkelt az Olton és Nagyszebenbe érkeztek, hova a követ Rabutin hintajában a tábornok mellett ülve vonult be a szokásos ágyudörgés mellett meg a városi és katonai díszküldöttségek tisztelgései után. Még az nap nagy lakoma volt, melyen jelen voltak Rabutin és neje, a holsteini herczegnő és Zinzendorf kanczellár özvegye, Seeau, Mikes és Bethlen grófok feleségeikkel, Stanville of Lorrain, Costa of Piedmont, Monticelli és Belli commissarius.

---

[1]) A tűzvész 1689-ben hamvasztotta el Brassót. V. ö. *Gross Gyula:* Zur ältesten Geschichte der Kronstädter Gymnasial-Bibliothek; és *Magyar Könyvszemle*, IX. 419.

Chishull Reisner György városi tanácsosnál volt megszállva, egy igen tudós embernél, ki tíz évig Hollandiában tanult. Ez megmutatta neki a város és környéke nevezetességeit, mint pl. azt a híres nagy kőfeszületet a város falain kívül, mely előtt a pápisták sokat imádkoztak; azonkívül három római föliratot, melyek Ulpia Trajana-ból kerültek ide, és a székesegyházat, hol orgona-játékkal kedveskedett vendégének. Meglátogatták a szebeni iskolát és könyvtárát is. Zabanius Izsáknál pedig három óráig tartó látogatást tettek s több egyén könyvajándékokkal kedveskedett neki.

Nagyszebenből, melyet szintén leír szerzőnk, az angolok május 18-án kerekedtek föl, és a követ Vizaknán, Csanádon és Balázsfalván át Enyedre utazott; Chishull pedig többek társaságában kerülővel meglátogatta Gyulafehérvárt, hol tisztelegtek a kormányzónál, gróf Bánfinál, egy jeles és udvarias protestáns nemes embernél, ki azonban már több esztendeje »kólikában« szenvedett. Fölkeresték gróf Seeaut is, ki megmutatta nekik a várat és a helyiséget, hol az erdélyi országgyűléseket tartották. Megnézték a híres főiskolát és a csinos kálvinista egyházat, Hunyadi János, Izabella királyné, János Zsigmond, Rákóczi Zsigmond és György és »a híres Bethlen Gábor« síremlékeivel, melyeket »a tatárok megrongáltak 1658-ban.« Ebből eléggé világos az, hogy Bethlen Gábor »nagyszerü monumentuma« 1702-ben még nem volt az az idomtalan »márvány halmaz, mely a fehérvári czinteremben összezúzva egy halomban hever«, mint azt Szilágyi Sándor látta és leírja 1884-ben. A végleges rombolást azért minden valószínüséggel a vad tatároknál vadabb keresztény vandálok követték el.[1])

Gyulafehérvárt találkoztak Veszprémi István református superintendenssel és Kaposi Sámuel tanárral, kit annak idején az orangei herczeg avatott volt fel hittudorrá. Megnéztek azonkívül több római faragványt és lemásoltak három föliratot, mely tudtommal másutt is van közölve.

[1]) Midőn e megjegyzést tettem, fogalmam sem volt arról, hogy kik voltak felelősek e páratlan vandalismusért. Egy modern angol útleírásban, *John Paget* könyvében (Hungary and Transylvania. London, 1839.) olvastam azóta, hogy Bethlen síremlékét a pápisták rombolták le és takarították ki a templomból, midőn azt a protestánsoktól visszafoglalták. Erre vonatkozólag a következőket írja Paget János: »Azt beszélik, hogy 1716-ban, midőn a katholikusok újra birtokukba vették a székesegyházat . . . . azt a sajnálatos vakbuzgóságot követték el, hogy összetörték Bethlen Gábor síremlékét, mely ezelőtt ott állt (I. Rákóczi Györgyével szemben). A sekrestyés tagadott minden tudomást az ügyben s azt vallotta nekem, hogy soha egy szót sem hallott ilynemű síremlékről; de meg kell vallanom, hogy az üres hely azt látszik bizonyítani, hogy a vádnak csakugyan van alapja.« (Id. m. II. 366.)

Május 22-én az egész társaság Enyedre érkezett. Itt is meglátogatták a híres kollégiumot és Chishull megismerkedett három jeles tanárral, t. i. Kolosvári Istvánnal, ki Angliában járt volt, Enyedi Istvánnal, ki egy »pápista« (popish) könyvvel kedveskedett neki, melyben meg volt írva, hogy a császár miképen bánt a magyar protestánsokkal, és végül Pápai Páriz Ferenczczel, ki saját műveivel ajándékozta meg szerzőnket és azonkívül dr. Basirius Izsáknak egy kézirati *Itinerarium*-ával, melyet ez Gyulafehérvárt hagyott volt, midőn visszatért hazájába.[1])

A következő állomás Torda volt az Aranyos mentén, melyből a czigányok (zingans) aranyat mosnak; azután Vizakna, hol megnézték a sóbányákat és találtak egy római fölirást, és két más fölirást Kolozsvárott, hova másnap érkeztek meg. Itt számos régi dátumot láttak ódon arabs számokkal. A város egyik kapuja 1477-tel, az unitárius kollégium homlokzata pedig 1476-tal volt megjelölve.

A további útirány volt Ördögkeresztúr (Erdicurestur), Balásháza, Zilah, Somlyó és Margarita; végre átkelve a Krasznán, elérik a határt, mely körülmény alkalmat ad szerzőnknek, hogy hosszasabban írja le Erdélyt és az ottani viszonyokat. Érdekes az a megjegyzése, hogy a karloviczi béke óta a császár tizenkét ezreddel tartja megszállva a fejedelemséget, nem annyira a szomszéd törökök megfélemlítésére, mint inkább saját alattvalóinak féken tartása czéljából. Érdekes továbbá a magyar ruha és hajviselet leírása is, és a mit a boszorkányperekről ír.

Junius 2-án az angolok Székelyhidra értek, hol a követ egy prémontrei kanonoknál szállt meg. A házigazdával még meg voltak elégedve, de mint jó protestánsok szörnyen megütköztek egy »profán« képen, mely a Szentháromságot ábrázolta.

Másnap utasainkat Debreczenben találjuk, mely csak nemrég lett szabad királyi várossá. Itt is meglátogatták a kollégiumot és találkoztak számos jeles férfiuval, kiket a szerző mind megnevez. Köztük volt Dobozi István, ki egy protestánsoknak szánt új biblia kiadását tervezte, és Gyöngyösi Pál, ki eljött magányából (Derecskéről) és könyvet ajándékozott szerzőnknek, kinek elhalt fivére valamikor jó barátja vala, midőn Gyöngyösi Oxfordban a *Gloucester Hall*-ban tanult.

---

[1]) Lásd *W. N. Darnell:* The correspondence of dr. Isaac Basire, p. 382. Anno 1658. Registrum particulare bonorum a Isaaco Basirio . . . in Transylvania derelictorum. — Ebben van egy tétel: Itineraria MSS. varia: Imprimis unum orientale variis linguis codice viridi tectum. — Chishull kéziratai a British Muzeumba kerültek, de nincsenek külön lajstromozva. Az említett *Itinerarium*-ot eddig hiába kerestem.

Szép könyvgyüjteménynyel érkezett volt haza a külföldi egyetemekről, de Kollonics bibornok és esztergomi érsek lefoglaltatta azt Bécsben, s miután a könyvek 500 forintnyi értékkel bírtak, Gyöngyösi lord Pagethez folyamodott segélyért és közbenjárásért.[1])

A város bírája és tanácsosai két kis palaczk tokaji borral és egy csinos karddal ajándékozták meg Paget lordot, utasaink pedig átutaztak egy rengeteg sikságon, melyen semmi élőfa vagy bokor nem vala látható, és elértek Ujvárosba, hol először tüntek föl nekik a magyar juhok nagy szarvaikkal és rendkívül durva gyapjokkal.

További útjokba estek Csege és Csát, hol megtetszett nekik a szép magyar szarvasmarha, és Chishull találkozott Szirák István lelkészszel, ki Angliában járt volt. A tokaji hegyeket csak messziről szemlélgették, s az egri hegyeket is jobbra hagyva jutottak Poroszlóra és Átányra (Alány), hol lord Paget meglátogatta Glychensberg tábornokot, a földesurat kastélyában, a ki a falunak legnagyobb részét a császártól ajándékúl kapta. Angolunk itt majdnem pórúl járt; barangolásai közben ugyanis majdnem beleesett egy kéménybe, mert szerinte az itteni magyarok földalatti házakban laknak.[2]) Látott itt egy embert — a követnek házi gazdáját — *plica polonica*-val hajában, s azt mesélték neki, hogy midőn egy ízben felesége lenyírta a plicát, a beteg teljesen megvakult s nem nyerte vissza látó erejét három hónapig, míg t. i. a plica meg nem nőtt megint. Szerinte továbbá »a legtöbb ló is ebben a bajban szenved ezen a vidéken« (in this country).

További útjokban Arokszállásra érkeztek, egy pápista faluba, az első ilyenfélébe, melyet magyarhoni vándorlásukban láttak. Földje olyan fekete, mint a szén, de művelés hiányában iszapos mindenfelé és mindenhol ellepi a burján és gaz. Neuburg herczegnek, a német lovagrend nagymesterének volt birtoka, ki a császártól egy millió forintért nemrég nagy területet vásárolt volt a Tisza mindkét partján. Lakásukról láthatták utasaink Gyöngyös városát, melyet, mint azt Debreczen-

[1]) Gyöngyösi Pál életrajzát és könyveinek további sorsát megírta Révész Kálmán. *Magyar protestáns egyháztörténeti monographiák*, I. köt. 59. és köv. ll.

[2]) Brown Edward az ő művében (London, 1673) rajzát is adja ilyen földalatti viskóknak, melyeket ő a Szerémségben látott. (V. ö. *Szamota* id. m. 337. l.) Ezek annyira meglepték őt, hogy versbe foglalta érzelmeit. A versnek tartalma az, hogy »Most végre elhiszem Herodotus és Strabo meséit a régi troglodytákról, mióta e környéken mindenféle embereket láttam tengeri nyulak és vakandokok módjára földalatti lyukakban lakni.«

ben hallották, a jezsuiták és más pápisták ármánykodásai folytán a protestánsoktól nemrég elvettek.

Innen Hatvanba mentek, egy régi római tábort védő árok mentében. Hatvan azelőtt fallal körített vár volt; most pápisták laknak benne és Solmes herczegnek, a római király nagymesterének birtoka. A lakosok itt földalatti gödrökben ássák el gabonájukat, mely szokás Hirtius szerint az afrikaiaknál is divott. *(De bello Africano,* cap. 65.)

A Zagyván átkelvén utasaink, Kerepesre s további útjokban egy kopár, de nem igen lapos sikságon át Pestre érkeztek, hol a *Forráshoz* czímzett fogadóban (the Fountain Inn) szálltak meg. Midőn az angol követ bevonult a városba, ős Buda várának ormain eldördültek tiszteletére az ágyúk. Pest kicsi, de »compact« város, mely teljesen fölépült a romból, a mivé lett Budának két utolsó ostroma alkalmával. Régi falai és bástyái teljes épségben fönnállnak s a várost félhold alakjában veszik körül; a másik oldalán a Duna védelmezi a várost. Vannak benne még »három vagy négy török mecset minaretjei«, de ezekben most keresztyén istentiszteletet tartanak. A mint azonban török és keresztyén egyaránt jogosan megütközhetik, az egy új oszlop a vásártéren, tetején a Szentháromságot ábrázoló nagy kőszoborral. Ez az alak igen gyakori Németországban (így!) és fölötte botrányos dolog. Legalább így itél a mi utazó anglikán papunk.

Junius 13-án lord Paget megpihent Pesten, Chishull pedig fölhasználva ez alkalmat, átment a követ rokonával »egy repülő hídon« Budára,[1]) melyet röviden leír. Különösen tetszett neki a királyi kastély nagy terme faragott ablakaival, kandallóival és más díszítményeivel, a többi közt Corvin Mátyás czímerével. Leírásából is azt kell gyanítanunk, hogy Mátyás király palotája abban az időben még nem volt annyira megrongálva, mint azt sokáig hittük, s hogy nem annyira a törökök, mint inkább későbbi vandálok pusztították el a XV. század e remekművét. Izlett papunknak a budai bor is, mely szerinte hasonlít a bordeauxihoz, s melyet az *Earl of Nottingham* egy ágense már két év óta Angliába is exportált Boroszlón át.

Másnap az angolok elutaztak Budáról, ezúttal is ágyudörgés közben, s Bicskén, Kocson (Koes) és Igmándon keresztül Komárom várába érkeztek. A *kocsi szekér* eredetéről semmit sem említ utazónk; a járóművet, melyen utaztak, egyszerűen

[1]) »On a flying bridge« — írja Chishull, tehát nincs igaza Edvi Illés Aladárnak, ki *Budapest műszaki útmutatójá*-ban (90. l.) azt irja, hogy a »repülő híd« csak 1736 óta állt fön.

»post calash«-nak nevezi s nem írja le mint valami furcsaságot. Komárom — »a szűz vár« — leírásánál megemlékezik a híres szűzről és három föliratot (két latint és egy rövid görögöt) másol le.

Innen visszatértek Igmándra és tovább utaztak Győrbe, hol szerzőnk fölkereste a református lelkészt Morsai Istvánt, s hol hozzájuk csatlakozott nehány angol ember, ki Bécsből jött le lord Paget fogadására; a többi közt Stepney bécsi angol követ; a fiatal Earl of Bridgwater és ennek fivére Mr. Egerton.

Junius 19-én sok falun és gazdag földeken át Magyaróvárra érkeztek, honnan a két angol követ, Stepney és lord Paget egyenesen Bécsbe ment. Másnap megpillantották a távolban Pozsony várát, s átkelve a Lajtán, Bruckba érkeztek, hol ismét megbotránkozának egy Szentháromságot ábrázoló »profán« szobron.

Végre megérkeztek Bécsbe, hol ugyan sok volt a látnivaló. Egyéb dolgok közt megemlít szerzőnk egy ünnepélyes körmenetet, mely alkalommal három szent csontjait helyezték át a Szent István templomból a császár magánkápolnájába a Burgban. Ez ereklyéket Lichtenstein herczeg födözte volt föl valahol Olaszországban római útjában, drága pénzen megvásárolta s csak nemrég kerültek Bécsbe. Az egyikért nem kevesebbet fizetett, mint négyezer forintot. Mint szerzőnk állítja, azért vették meg e csontokat oly drága pénzen s azért hozták el Bécsbe, mert a három szentnek »némi viszonya volt Magyarországhoz«, sőt kettő magyarhoni születésű volt. A kitűntetett szentek nevei: Victoria, Alexander és Justus. Mind a három oly név, mely bőven fordul elő a kalendáriumban.

KROPF LAJOS.

TÖRTÉNETI IRODALOM.

La Bohême depuis la Montagne-Blanche. Par *Ernest Denis* professeur adjoint à la Sorbonne. I. II. Paris, 1903. Ernest Leroux. 8-r. 644 l., 675 l.

Magyarország és Ausztria egyes országainak történetével oly ritkán foglalkoznak behatóbban a franczia tudósok, a megjelent rövidebb munkák pedig oly silányak, hogy *Denis* művének megjelenése valóságos esemény. Ha ugyanis eltekintünk *Louis Leger* ismeretes kézikönyvétől, mely az egész kettős monarchia történetét dióhéjban adja, eddig behatóbban csak két ország történetével foglalkoztak: Magyarországgal és Csehországgal. Magyarország, a mint politikai önállóságát 1867-ben visszanyerte, *Sayous* figyelmét keltette fel. Sajnos, hogy története csak 1825 tájáig terjed. A második kiadásban (Budapest és Páris, 1900) csak egypár lapot toldottak hozzá, hogy a reform és a reactió korszakáról is mondjanak valamit, de a XIX. századi Magyarország franczia történetíróját, vagyis Sayous utódát és folytatóját, eddig hiába keressük. E tekintetben a csehek szerencsésebbek. A Sorbonne egyik kiváló tanárában oly historikusra találtak, a ki egész tudományos munkásságát nekik szenteli. Doctoratusi thesisétől kezdve, mely Husz Jánosról és a huszita háborúkról szólt,[1]) egész mai napig — két kisebb munka kivételével, melyet Németországnak szentelt — a csehek évkönyveit kutatta, nyelvöket és irodalmukat tanulmányozta, s többet tett érdekökben, mint bárki más. A huszita háborúk története után két vaskos kötetben Podiebrád György és a Jagellók történetét, a Habsburgok trónra jutasát s a harminczéves háború kitörését adta elő.[2]) Jelenlegi munkája tovább kutatja a csehek történetét és a mai napig viszi. E két vaskos kötetben, melynek mind művészi

[1]) Huss et la guerre des Hussites, 1878.
[2]) Fin de l'indépendance bohême, 1890.

szerkezetét, mind finom stilusát, elmés megjegyzéseit és szókimondó bátorságát minden fejezetben láthatjuk, a cseh nép politikai, szellemi és társadalmi életét hű ecsettel rajzolja. Ámbár nagy barátja a cseheknek — hiszen mely franczia író foglalkoznék egy kicsi nép történetével vagy irodalmával, ha nagy rokonszenvet nem érezne iránta, ha nem vallaná, hogy törekvéseivel egyetért — mégis a történetíró magas szempontjából itéli meg az eseményeket. Magyarországot pedig e munka annyiban érdekli, hogy 1526 óta körülbelül a XVIII-ik század végéig a két ország ugyanabban a szomorú sorsban részesült, és ha minket a török, úgy a cseheket a jezsuiták és a bécsi bureaukraták nyomták el. Ha a szabad Erdély és a protestantismus nem őrizték volna meg a szabadság palladiumát, a lelki élet nehány csiráját, akkor valószinű, hogy Magyarországnak a XVIII-ik század végén nyelv és önállóság tekintetében ép oly sokat kellett volna küzdenie mint Csehországnak. Hiszen a magyar államférfiaknak így is elég dolguk volt az országot a hinárból kiszabadítani; de Magyarország sorsa még sem volt oly szomorú és aggasztó mint a szomszéd cseheké. A másik ok, a miért Denis könyvét érdemes nekünk is olvasni, az, hogy itt látjuk, miként itél a felvilágosodott európai közvélemény a habsburgi politikáról a mohácsi vésztől 1848-ig. Hiába keresnénk magyar történeti művekben, melyeknek szerzői végre is az uralkodóház alattvalói, ily szabad, minden külső befolyástól ment itéletet. E tekintetben újabb történeti irodalmunkban csak Beőthy Ákos művét (A magyar államiság fejlődése, küzdelmei) állíthatnánk a franczia történetíró műve mellé.

Ezen általános itélet után térjünk át a munka behatóbb ismertetésére.

Az első kötet: *Le triomphe de l'Eglise; Le centralisme*, három nagy fejezetből áll. Az első a fehérhegyi csata (1620 nov. 8.) szomorú következményeit, a vallási üldözéseket, Lamormain — Pázmány tanulótársa a gráczi egyetemen — és a jezsuiták, Harrach bibornok és a missionariusok szerepét az ország szellemi és politikai leigázásában adja elő. A II. Ferdinándról szóló itéletek eléggé szigorúak. »Il avait un fond de bienveillance naturelle — úgymond Denis — qui répugnait aux exécutions, et sa paresse d'esprit était trop complète pour qu'il y eût en lui l'étoffe d'un apôtre« (19. l.), másutt pedig: »Sans réflexion, sans remords, par égoïsme et par sottise, il avait dépouillé ses peuples de toutes leurs énergies vitales et les avait pieusement tendues aux implacables serviteurs de Rome; dans un holocauste infâme, il avait sacrifié non seulement ses contemporains, mais une longue suite de générations, et l

malédictions qui s'élèvent contre lui et contre ses inspirateurs, les Carafa et les Lamormain, sont grossies non seulement de toutes les douleurs qu'il a semées, mais de toutes les espérances qu'il a anéanties« (88. l.), és végül cseh politikájáról: »On a résumé l'oeuvre de Ferdinand en disant qu'il avait fait d'un pays utraquiste un pays catholique, d'un royaume constitutionnel une monarchie absolue, d'un état indépendant une province de l'empire autrichien. d'une région slave une région bilingue en droit et allemande en fait.« (118. l.)

A szerző a fehérhegyi csatában látja a régi Ausztria kiinduló pontját. »C'est à la Montagne-Blanche — úgymond — que remonte l'Autriche telle qu'elle a subsisté jusqu'en 1867, cette Autriche, forteresse des idées de tradition, hostile par définition à tout mouvement libéral et à tout désir d'indépendance, qui opposait à tout progrès un *non possumus* effrayé et hargneux, et où les tendances réactionnaires étaient si fortes que, par une lamentable déformation, les doctrines d'affranchissement les plus généreuses y devenaient un nouveau moyen de despotisme.« (179. l.) — Denis, rendesen oly higgadt, nem titkolhatja el nagy ellenszenvét a Jézus-rend akkori szereplése iránt, mert ha Csehország századokon át szellemileg, politikailag és közgazdaságilag elcsenevészett, ez szerinte csakis a vakbuzgó türelmetlenség gyümölcse.

Az 1627-iki constitutiót behatóan tárgyalja, és minthogy gyakran összehasonlítja a csehek viszonyait a magyarokéival, itt is megjegyzi, hogy a cseh katholikusok a bécsi udvarral szemben azt hirdették, hogy a forradalom miatt az országot autonomiájától nem szabad megfosztani. »Cette thèse des catholiques tchèques — így folytatja — est exactement celle qu'après la révolution de 1848 devaient soutenir, contre Schwarzenberg et Bach, Deák et les conservateurs hongrois. Les tchèques, moins heureux que les magyars, ne trouvèrent aucun appui au-dehors et leur fanatisme religieux ne leur permettait même pas de pousser bien loin leur opposition.« (106. l.) Erre a harminczéves háború további lefolyására tér át. Wallensteinnal bőven foglalkozik, mert e hadvezér egyik politikai terve talán az volt, hogy Csehország autonomiáját a Habsburgok ellenében védje, de Denis nem ismeri fel e condottiere-ben a vallási türelem védőjét. »Les pires persécuteurs sont ceux qui ont tué en eux-mêmes la conscience« — mondja nagyon helyesen. (125. l.) Tény az, hogy a mit Wallenstein összeesküvésének neveznek, mindenekelőtt cseh kérdés volt, de a generális ennek a kérdésnek megoldására nem volt elég nagy.

»La tâche était trop haute — úgymond Denis — et il y fallait des mains plus pures. Ceux qui, dès ce moment, préparaient l'avenir, c'étaient les fugitifs de l'Unité ou les humbles qui souffraient et mouraient pour leur foi, c'était la foule des paysans qui, suant sous le joug, disputaient à la barbarie le sol de la patrie. Waldstein, lui, n'était que le dernier type de cette oligarchie, égoïste et brutale, qui avait préparé la décadence du pays et qui l'avait conduit à sa ruine.« (159. l.)

III. Ferdinánd, Prága ostroma Königsmark által — a minek alkalmával a svédek a jelenleg Upsalában őrzött Ulfilas kéziratot vitték el — és a westphaliai béke, a cseh nemzeti pártot végkép megtörik. Az emigrációban mégis fenmarad még a morva testvérek tana; nehány történetíró, mint Stransky és Skala, a nemzeti lét jogairól nem mondanak le, s a cseh szellem ekkor mutatja fel egyik nagyhírű képviselőjét, Amos Comeniust (Komensky), a ki négy évig Sárospatakon is tanított. Működésének beható ismertetésével végzi be Denis az első fejezetet.

A második fejezet *L'absolutisme catholique* czím alatt Mária Teréziáig halad és a jezsuitákat hatalmuk tetőpontján, azaz Csehországot végleges szellemi elpusztulásában mutatja be. Megható jelenetekben adja elő a franczia író, mily eszközökkel éltek, hogy a cseh nyelvet és irodalmat, mely szerintök mindig haeretikus jellegű volt, a szó szoros értelmében kiirtsák. Az egyik jezsuita azzal dicsekszik, hogy életében 30,000 cseh könyvet égetett el! Mit ér ily tények ellenében a rend egyes tagjainak érdeme? Azt hangoztatják, hogy egyikök, Balbin, egy latin iratában: *Dissertatio apologetica pro lingua slavonica praecipue bohemica*, melyet közre nem bocsáthatott, — Peltzel nyomatta ki 1775-ben, de azonnal elkobozták — először kelt síkra a cseh nyelv mellett; de mit használt az apologia, ha a rend az országot ősi vallásától és nyelvétől megfosztotta?

I. Lipót jellemzése körülbelül egybevág azzal, a mit Beőthy Ákos mond róla. »Il n'avait aucune générosité de coeur et il traita sans pitié les adversaires que lui livra la fortune.« (289. l.) Ezt — úgymond Denis — a magyarokkal szemben mutatta meg, kiket a császár »race dure et rebelle«-nek nevezett. De az üldöztetések daczára a magyarok sohasem mondottak le önállóságukról. A franczia szerző ezt a csehekkel szemben nyiltan bevallja, midőn igy szól: »Ce serait de beaucoup dépasser la mesure que de prétendre qu'à ce moment l'individualité politique de la Bohême est aussi nettement accentuée que celle de la Hongrie, et déjà apparaissent clairement les différences qui aboutiront au dualisme contempo-

rain. Au point de vue juridique, la situation des deux pays n'est pas très différent, elle l'est beaucoup plus dans le domaine des faits.« (293. l.) Minthogy I. Lipót uralkodása alatt cseh földön nem játszódott le nagyobb politikai esemény, a korszak jellemzésében főleg a kulturális és társadalmi állapotok ecsetelésére terjeszkedik ki a szerző; a német, illetőleg franczia befolyást vázolja, a parasztlázadásokról és az utolsó vallási üldözésekről beszél. Zinzendorf és Spork tevékenységét jellemzi. E részben Denis megmutatja, hogy nemcsak a cseh történeti forrásokat ismeri kitűnően, hanem az irodalomban és a művelődéstörténetben is nagyon jártas.

A harmadik fejezet *Le despotisme éclairé* cz. alatt Mária Terézia, II. József és II. Lipót uralkodásának idejét adja elő. A hétéves háború egyik szinhelye Csehország volt. Ezt részletesen tárgyalja Denis. Moreau de Séchelles szereplésének jellemzésére a párisi Nemzeti Könyvtárban őrzött kilencz kötetnyi iratait is felhasználta, s így ennek az intendánsnak prágai működését új világitásba helyezi. Mária Teréziáról általában sok jót mond; mind szellemi, mind physikai képét megrajzolja, de a mit meg nem bocsáthat neki, az a cseh kanczellária eltörlése. »Par la suppression de la Chancellerie de Bohême — úgymond — elle avait porté un coup mortel à l'indépendance du royaume et fondé le dualisme.« (521. l.) Denis általában azt véli, hogy az 1748-tól 1755-ig terjedő időköz roppant befolyással volt a monarchia politikai és társadalmi átalakulására. »C'est le moment où apparaissent nettement les conséquences extrêmes de la guerre de Trente-Ans, où l'absolutisme écarte les dernières entraves qui gênaient son action, où le despotisme centraliste se fonde sur la ruine des constitutions nationales.« (483. l.) Szigorú itéletet mond az *Aufklärung* bécsi képviselőiről. »Les platitudes de Blumauer ou d'Alxinger, les sottes élucubrations de ce Joseph de Sonnenfels, le grand homme de l'*Aufklärung* à Vienne, qui traitait Lessing du haut de sa morgue et n'était qu'un sous-Nicolaï, cet amas d'ennuyeuses et monotones dissertations où des pédants délaient en mauvais style les paradoxes enflammés de Rousseau, nous écoeure et nous agace; ils revenaient de très loin et ils se ressentirent toujours de leur détestable éducation première.« (575. l.) A josephinismusról, minthogy egy nagy német bureaukraczia alkotott és a csehek autonomiájának utolsó maradványait is eltörölte, csak óvatosan szól, de nem tagadja meg a dicséretet II. Józseftől, mint embertől. »L'histoire ne saurait lui refuser ses sympathies, et il serait injuste de le rendre responsable de la sotte outrecuidance des centralistes attardés qui se réclament

de son nom pour combattre les idées de progrès, de civilisation et de justice qu'il a servies, trop souvent sans discernement, toujours avec une bonne volonté sincère et profonde.« (610. l.) — II. Lipót és rövid uralkodásának kora rekeszti be az első kötetet. II. Lipót alatt kapja meg a prágai egyetem az első cseh tanszéket (1791), épen úgy mint Pest az első magyart. Nehány hazafias író, mint Kinsky, Peltzel, Hánke és Thám, a cseh szellem ébresztői lesznek, úgy mint Magyarországon 1772-től fogva a gárda tagjai és utánok Kazinczy, Révai és mások. Peltzel, a cseh nyelv és irodalom első tanára, megkezdi előadásait és a XIX. század elején a cseh szellem felébredésének jeleit adja.

Ennek a renaissancenak bő tárgyalásával kezdi Denis a második kötetet: *La renaissance tchèque; Vers le fédéralisme.* mely szintén három nagy fejezetre oszlik. E fejezetekben a szerző igen ügyesen hozta kapcsolatba az irodalmi áramlatokat a politikai felébredéssel. Csehországban, úgy mint Magyarországon, első sorban az íróknak köszönhető mind a szellemi, mind a politikai újjászületés. A különbség csak az, hogy míg nálunk az írók 1825-től 1848-ig egy Széchenyi és Kossuth zászlaja alá sereglettek, Csehországban a nemesség — mert nagyrészt idegen volt — apathikus maradt, és így a szegény tudósoknak, költőknek és hirlapíróknak kellett a népet álmából felrázniok.

Denis a cseh felébredésben három korszakot különböztet meg. Az első, mely körülbelül 1780-tól 1815-ig terjed, a rationalismus zászlaja alatt áll s Voltairet, Rousseaut, az encyklopaedistákat és Lessinget követi; főképviselői Dobrovszky és Jungmann. A második korszak Herder, Goethe és a német romantikusok befolyása alatt körülbelül 1840-ig tart; főképviselői az első phasisban Kollár és Safarzik; mindkettő magyar földön született és ott is működött; e két férfiu helyébe lépnek azután Palaczky és Havlicsek, kik 1860 tájáig működnek. Ekkor az irodalmi férfiak a megerősbödött nemzeti szellem vezetését a politikusokra bízzák, mert nagy művöket befejezettnek tekintik.

A kötet első fejezetében, mely az 1848-iki forradalomig vezet, az említett írók beható méltatása mellett I. Ferencz és V. Ferdinánd idejét vagyis a Metternich-korszakot tárgyalja a szerző. Kimutatja, mily hatással volt a cseh irodalmi társulatok, a Muzeum, a Matice alakulása a nép szellemi életére; behatóan foglalkozik a Hanka-féle hamisítványokkal (kralovédvori kéziratok), melyeket szigorúan megbélyegez, ámbár különben Hanka érdemeit elismeri. E fejezetben sok analogiát talá-

lunk az akkori magyar viszonyokkal; így a cseh irodalmi áramlatban is találkozunk orthologusokkal és neologusokkal, rotistákkal és ypsilonistákkal, és a mit Denis a Metternich-kori Prágáról mond, gyakran a régi Pestre is ráillenék. A nagy írók életrajzi adatait jegyzetben adja, de működésök beható jellemzése e fejezet derekát teszi.

Mondanunk sem kell, hogy oly szabadelvű író mint Denis, mily szigorúan kárhoztatja I. Ferencz belpolitikáját. »La fondation de l'empire d'Autriche — mondja az 1806-iki eseményekről szólva — qui eût pu ainsi marquer le point de départ d'une ère féconde, ne fut que l'adoption d'une nouvelle raison sociale (czég) par une vieille maison qui ne change aucune de ses habitudes.« (II. 46. l.) A rendőrség és a censura folytonos beavatkozását ostorozza s előadását Bolzano tanár esetével világítja meg. Itt tárgyalja Palaczky működését is. A párhuzam, melyet közte és Deák Ferencz közt von, érdekes és hű. »On l'a comparé souvent à l'illustre patron de la Hongrie moderne, à François Deák, et ce qui nous frappe en effet, chez l'un comme chez l'autre, c'est la même sincérité de patriotisme, la même absence de retours égoïstes, la même confiance dans le droit écrit. Seulement Deák a grandi dans un pays de libre discussion; il a été mêlé de bonne heure aux luttes parlementaires, il a pratiqué les électeurs; il sait la valeur des occasions et il a le sens aiguisé des réalités; il unit à la science du juriste l'expérience de l'homme d'affaires. Palatsky est surtout un apôtre qui, à défaut de succès, trouve une satisfaction suffisante dans le sentiment du devoir accompli. C'est le même appétit de martyre qui, à toutes les époques, a tenté les tchèques, et Palatsky est bien de la race de Hus et de Zérotyn; seulement les saints illustrent les défaites plus souvent qu'ils n'organisent la victoire.« (194. l.)

A második fejezet *Révolution et réaction* cz. alatt egy kissé hosszasan adja elő a prágai felkelést, mely végtére nem volt nagy fontosságú az általános forradalmi mozgalomban. A szláv congressus bő leírása érdekes; egy jegyzetben védi a magyarokat Palaczky ellenében is. Ez ugyanis *(Kisebb iratok.* I. 346.) azt állította, hogy a magyar kormány emissariusokat küldött volna, kik a congressus ellen működtek. »Les magyars — úgymond Denis — se défiaient des tchèques, et après tout il ne convient pas de le leur reprocher trop sévèrement, mais ils avaient bien assez d'affaires sur les bras sans courir de nouvelles aventures; ils connaissaient mal la situation, et comment auraient-ils pu si rapidement réunir des affidés autour de leurs émissaires? Surtout, où sont les faits? les

preuves?« (298. l.) Riegernek is szemére veti, hogy 1848-ban ő indítványozta Bécsben, hogy a Kossuth küldötte követséget ne fogadják; korholja a szlávokat ekkori maguktartásáért: »Dans tous les cas — úgymond — ils manquèrent d'adresse et de prudence en repoussant par une fin de non-recevoir brutale la demande des magyars.« (332. l.) A kremsieri államcsíny különben megmutatta a cseheknek, hogy mennyire lehetett bízni a bécsi kamarillában. Náluk is elérkezett a Bach-korszak. Ennek rajzával, befolyásával a közigazgatásra és az egész életre, s a kiváló ujságíró Havlicsek jellemzésével végződik a fejezet.

A mű utolsó szakasza szintén nagyon érdekes, és mindazoknak, kik a cseh kérdés mai álláspontját meg akarják itélni, melegen ajánlható. Az 1859-től egész napjainkig folyó politikai tusákat adja elő a legjobb okiratok nyomán. Igaz, cseh nemzeti szempontból, de a történeti hűség kellékeivel, mert Denis nem húny szemet az elkövetett hibák felett. A czím: *Vers le fédéralisme*, eléggé mutatja a tendentiát. Magyarország és Ausztria jövőjét a foederalismusban látja. Sorra tárgyalja az egyes minisztériumok magatartását a csehek ellenében 1859-től Körberig. Szigorúan elitéli Schmerlinget, a polgár-minisztériumot, de sok jóakarattal jellemzi Taaffet. A főbb politikusok jellemző arczképeit találjuk itt. Miként az előbbi fejezetekben, úgy itt is, a politika mellett főleg az irodalmi áramlattal foglalkozik, ámbár 1860 óta ez már nem hat annyira a nép életére, mint a század első felében. Mindamellett oly tudósok mint Tomek, Randa és Masaryk, oly költők mint Hálek, Neruda, Cech és Vrchlicky, oly zenészek mint Smetana, Dvorák és Fibich, a kik bármely nemzet dicséretére válnának, kellő méltatásban részesülnek. A végszó, Ausztria jövőjéről, szívből fakadó tanácsokat ad a cseheknek, kiket mérsékletre int.

Denis műve tehát Csehország politikai, társadalmi és irodalmi életét adja az utolsó három század alatt. Ez az első összefoglaló kisérlet e téren. Mint a szerző előszavában mondja: »C'est le premier essai d'une histoire complète de la Bohême moderne; le pionnier qui s'aventure sur une route non frayée, risque de s'égarer à chaque pas. Puisse ma hardiesse susciter des imitateurs! L'honneur que je recherche n'est pas de laisser une oeuvre définitive, mais d'inspirer à d'autres la volonté de faire mieux que moi.« De e szerény itélet ne téveszszen meg bennünket. Harmincz évi tanulmány eredménye e munka, a legkiválóbbak közül való, melyeket a habsburgi monarchia egyik országának szenteltek. Bizonyára Magyarországon is számos

olvasóra fog találni, mert Denis a magyar dolgokról is csak beható tanulmány alapján szól; a magyarok történetét kitűnően ismeri, a mit különben a Lavisse és Rambaud-féle világtörténetben a honfoglalástól a mohácsi vészig terjedő korszakról írt fejezetei is eléggé bizonyítanak.

Még csak azt jegyezzük meg, hogy Denis a cseh neveket francziásította, azaz nem a cseh orthographiát követi, hanem mindig phonetikus átírást ad: *Chafarjik*, *Palatsky*, *Havlitchek*, *Tchélakovsky*, sőt a német neveket is így írja néha: *Pouchmayer*. A cseh városokat következetesen cseh nevükön adja, a mi jogos; de miért tekinti Nagyszombatot is szláv városnak (*Tirnava* = *Tyrnau*, I. 424. és II. 222.), miért ír egyszer *Presbourg*-ot — a mi még menthető, mert ezt a francziák értik — másszor meg *Pozoun*-t (II. 222.), azonban soha *Pozsony*-t? Bethlen Gábort franczia szokás szerint többízben *Gábor*-nak nevezi; egyszer *Bethlem*-nek. (I. 15.) Ámde mindez apró vétség; nagyobb kár, hogy névmutatót nem adott munkájához.

Kont Ignácz.

Vechile episcopii românesci a Vaduluĭ (Rév), *Geoagiului* (Felgyógy), *Silvaşului* (Szilvás) *şi Bălgradului* (Gyulafehérvár). Irta *Bunea Ágoston*. Balázsfalva. 1902. Gör. kath. papnövelde kny. 8-r. XII. 152 l.

Episcopii Petru Paul Aron şi Dionisiĭ Novacovici, sau istoria românilor transilvăneni dela până la 1764. Cu 250 documente române, maghiare, latine, francese, italiane şi germane, publicate în întregime on în extras. (Áron Péter Pál és Novákovics Dénes püspökök vagy az erdélyi oláhok története. 1751—1764-ig.) Irta *Bunea Ágoston*. Balázsfalva. 1902. Érseki kny. Nagy 8-r. XIX. 498. l.

Az erdélyi oláhok története teljesen össze van forrva egyházuk történetével; életök úgyszólván csak ott nyilvánult meg, mert politikai szereplésök nagyon csekély volt. Így e két mű szerzője, ki különben az erdélyi oláh egyháztörténet egyik kiváló és termékeny írója, nemcsak egyháza, hanem saját faja szempontjából is jó munkát végzett, midőn oklevéltári kutatások alapján, a felvett korra vonatkozó adatok helyes felhasználásával, megírta egyháza s ezzel együtt az erdélyi oláhok történetét is a XV—XVIII-ik században. Arra törekedett, hogy a történeti igazságokat tisztán adja elő, és nem fogadja el azokat a dogmákká lett valótlanságokat, melyeket oly bőven lehet találni az oláh történetírásban, mert a történetírónak nem szabad a történeti tényeket elferdíteni.

hanem elfogulatlan szemmel kell tekintenie a multat, s az eseményeket a történeti igazsághoz híven előadnia.

Az első munkában a révi, felgyógyi, szilvási és gyulafehérvári oláh püspökök életét s a püspökségek történetét tárgyalja a szerző röviden, világos és tárgyilagos modorban. Némelyek szerint Gyulafehérváron már 1348-tól fogva voltak oláh püspökök; ezt azonban semmivel sem lehet bizonyítani, sőt ellenkezőleg azt mondhatjuk, hogy 1585-ig egyetlen egy oláh püspök sem székelt ott. De tulajdonképen abban a korban (1585 előtt) oláh püspökökről nem is igen lehet szó, mert először az oláh vajdaságokban, Havasalföldön és Moldvában kellett egy erős papi rendnek alakulnia, hogy azután annak a befolyásával Erdélyben is számottevő papság keletkezhessék. Ez azonban csak későre következett be, mivel az oláhok a római kath. püspökök alá voltak rendelve. Az oklevelek csak 1456 körül említenek egy János nevű püspököt, ki a moldvai Capha nevű helységben született; de ez is csak álpüspök volt; a mit bizonyít az is, hogy midőn a Hunyad-megyei oláh papokat fölszentelte volna, Hunyadi János elfogatta és Rómába küldette, a római kath. püspökség főségét elismerni nem akaró oláh papokat pedig elűzte birtokairól. Ugyanebben az időben tűnik föl egy Makarie nevű oláh püspök, kit a pápa *episcopus Gallicensis*-nek nevez, a mi — a szerző szerint — arra mutat, hogy tulajdonképen Halicsnak volt a püspöke. Makarie után mintegy harmincz esztendővel a feleki (Kolozs megye) püspökségről emlékeznek az oklevelek, melyek szerint a XVI-ik század elején egy Dancs nevű oláh püspök (Dancho episcopus valachalis) volt Feleken; azonban Felek nem volt állandó püspöki székhely, legalább a följegyzések később nem említik.

Huzamosabb ideig volt püspöki székhely *Rév*, Szolnok-Doboka megyében. A révi püspökség a moldvai vajdák buzgólkodása folytán keletkezett, mint azt egy 1533-iki fölirat tanusítja. De midőn a moldvai vajdák 1560 körül elvesztik a fönhatósági jog elismeréséért Erdélyben nyert birtokaikat, megszűnik a révi püspökség is, melynek (1523—1556) mindössze négy püspöke volt. Az utolsó György (1550—1556), a kivel be is záródik a révi oláh püspökök sora, mert a reformáczió rohamos terjedése megsemmisítette a püspökséget.

A másik oláh püspökséget melyet Bunea említ, *Felgyógyon* (régi magyar neve: *Feldiód*, Alsófehér megyében) találjuk, a havasalföldi vajdák birtokán, mit szintén a magyar király fenhatósági jogának elismeréséért bírtak. A vajdák Felgyógyon kolostort is építettek s azt javadalmakkal is fölruházták. A püspökök közül egyedül Kristóf ismeretes, kit

Izabella királyné említ egy 1557-iki oklevelében, midőn ezt a püspökséget felújítja. Ez a püspökség 1574 táján megszűnik, Kristóf püspök Szilvásra költözik.

A reformáczió terjedése nagy hatással volt az oláh egyházakra, melyeket a szászok az új tanok hirdetésével meg akartak nyerni az új vallásnak. A protestáns egyház két részre szakadása után a magyar reformátusok buzgólkodtak az oláhok reformálása érdekében, mire az első fontosabb lépés az volt, hogy János Zsigmond az oláhok fölé a Kálvin-hitű magyar nemest, Szentgyörgyi Györgyöt választatta püspökké s alája rendelt mindenféle oláh papot és szerzetest. Az új »választott püspök superintendens« székhelye Tövis volt; innen intézte az oláh egyházak ügyeit. Utóda a hasonló szellemű Tordosi Pál lett, kinek kormányzása alatt az oláhok közűl sokan tértek át a református vallásra. Halála (1576) után Tordosi Mihály ült a püspöki székbe, de ekkor már nem terjedhetett úgy az új vallás, mert János Zsigmondot a római katholikus Báthory követte a fejedelemségben. Az új fejedelem 1572-ben azoknak az oláhoknak, kik nem voltak hívei a reformácziónak, más püspököt rendel, s ezzel megveti alapját a szilvási püspökségnek.

Az első *szilvási* (Hunyad megye) püspök 1572—1574-ig Eftimie szerzetes, ki már az Erdélyben és a Partiumban lakó összes oláhok feje. Utóda Kristóf (1574—1579), ki előbb mint felgyógyi püspök szerepelt; 1585-ben pedig János szilvási apát lesz püspökké s vele megkezdődik a gyulafehérvári püspökök sora.

A szilvási püspökség megszünte után alakúl a *gyulafehérvári*, melyet Vitéz Mihály havasalföldi vajda Báthory Zsigmond fejedelem beleegyezésével javadalmakkal ruház föl s kieszközli a fejedelemnél, hogy az erdélyi területen tartózkodó oláhok vallási ügyekben a Tergovistben székelő érsek alá tartozzanak. Mihály vajda bukása után azonban ez az állapot megváltozott; hanyatlásnak indultak az oláh püspökségek, az oláh tartományok vallási befolyását pedig a léczfalvi országgyűlés (1600. okt.) megszüntette, kimondván, hogy »oláh pap is a két Oláhországból soha ide bé ne jöhessen, a kalugerek penig . . . . . proscriptusok legyenek.«

Az első gyulafehérvári püspök, János után, Teoctist következik, kivel egyidőben még él az északi részek püspöke Spiridon, Eftimie utóda. Miként az oklevelekből kitűnik, Spiridon még a gyulafehérvári oláh püspök fölött is állott, ez a főség azonban halálával megszünt s Teoctistot egyedüli püspöknek ismerték el. Utóda Dosoftein, Bethlen Gábor alatt kiterjeszti fönhatóságát Szatmárra is, hol előbb püspökség

volt. A fejedelem 1628-ban Brádi Györgyöt nevezi ki püspökké, ki II. Ghenadie néven 1640-ig kormányozza az oláh egyházakat a Bethlen Gábortól kijelölt föltételek mellett, melyek az oláhok reformálására irányultak; mert ez a czél is vezette a fejedelmet, midőn számukra iskolákat állíttatott. Igy gondolkozott I. Rákóczi György is, a ki azonban már nem volt oly türelmes mint elődje. Elrendelte, hogy a püspöknek iskolákat, nyomdákat kell föntartania, eltiltotta az »idegen nyelven való birbitélést« az oláh templomokban, s meghagyta, hogy »minden isteni szolgálatot a paraszt község előtt a magok nyelvén, azaz oláhúl tétessenek«, a miből az tűnik ki, hogy az előkelőbbek már magyar nyelven hallgatták az istentiszteletet. Ekkor annyira megerősödött volt a kálvinismus az oláhok között, hogy Rákóczi egyenesen a református püspök alá rendelte őket. Az oláhok ez időben vallási tekintetben két részre szakadtak; egy részök megmaradt a régi hiten, de református püspök alatt, más részök meg már egészen a kálvinista vallás híve lett.

A gyulafehérvári püspökökön kívül *Máramaros*-ban is voltak az oláhoknak püspökeik, kik folytonosan arra törekedtek, hogy főnhatósági jogot gyakoroljanak a gyulafehérvári püspökök felett. E miatt gyakran igen elkeseredett küzdelem támadt közöttük, a minek csak a máramarosi görög vallásúaknak a római kath. egyházhoz való közeledése vetett véget, midőn a XVIII-ik század elején meg is szünt a máramarosi püspökség.

II. Rákóczi Györgynek szerencsétlen lengyelországi hadjárata után a sűrű fejedelemváltozásokkal együtt járt a püspökök változása is, és Brankovics Száva csak akkor igazgathatta nyugodtan egyháza ügyeit, mikor a trónra jutott Apafi megerősíté székében. A püspök öcscsét a fejedelem portai követségekre használta föl; azonban Brankovics György a portán Apafi ellen kezdett áskálódni, a mi valószínüleg siettette Száva püspök bukását is, kit különben maguknak az oláh espereseknek és papoknak itélete folytán vetett börtönre a fejedelem. Az utolsó gyulafehérvári püspök Athanasius volt, kinek halála után, 1714-ben III. Károly megszüntette ezt a püspökséget s újat állított föl *fogarasi püspökség* czímmel. Ezután már nagyobb mértékben indúl meg az *unió*, mely két részre szakítja az oláhokat: a *görög keleti* és *görög katholikus* felekezetekre, s elveti köztük a viszály magvát, melyből veszedelmes bajok keletkeznek rájok nézve, hosszu ideig tartó kemény küzdelmekre adván okot és alkalmat.

Az utolsó fejezetben a szerző a történeti igazságokat

meghamisító állítások ellen kel ki, melyek a könnyenhivők előtt valóságos dogmákká lettek. Ezekkel a hamisításokkal — írja Bunea — képtelenné tették a művelt társadalmi osztályt arra, hogy megismerje a multat, hogy megitélje a jelent és tájékozást szerezhessen a jövő felől; ezek a szándékos elferdítések idézték elő azt, hogy az oláh történetírás a művelt nemzetek előtt csak nevetség és lenézés tárgya. El kell jönni már egyszer, és azon kisérletek után, melyeket az utóbbi időben Romániában megkezdtek, nem is lehet soká késni annak az időnek, midőn a multat a történeti tények, s nem egyes emberek képzelődése szerint fogjuk megismerni.

*

A második munka, melyről szólunk, már nem foglalkozik oly terjedelmes korral, hanem csak másfél évtized (1751—1764) küzdelmeit rajzolja, s azok keretében Áron Péter gör. kath. püspök életrajzát adja. Jóllehet ez csak egy kiszakított része az oláhok történetének, mindamellett becses és tanulságos munka, mely nemzetiségi szempontból is közelről érdekel bennünket. Föltárja az oláhság viszonyait, életét, műveltségi állapotát nagy részletességgel, jórészt eddig még föl nem dolgozott oklevelek alapján, melyekből a mű függelékében 250 darabot közöl a szerző részint egész terjedelemben, részint kivonatosan.

A rajzolt kor nagyon rövid, de az oláhok történetének egyik legmozgalmasabb korszaka, mert az oláh népet sohasem izgatták külső elemek annyira, mint a XVIII-ik század közepén, mikor nagy része a római kath. egyházzal már egyesült. Ez az unió az oláhságot két táborra, két felekezetre osztotta, mely állandó harczban volt egymással, vallási gyűlöletében egymás ellen tört, a helyett, hogy az erdélyi fejedelmek alatt szépen megindult műveltségi áramlatot előbbre vitte volna. Az *egyesültek* és *nem egyesültek* közt lefolyt küzdelmek, ha nem semmisítették is meg az uniót, mindenesetre nagy hátrányára voltak, megtörték erejét s a hívek nagy részét visszatérítették a régi egyház kebelébe. E küzdelmekből két püspök: *Klein Ince* és utóda *Áron Péter* alakja emelkedik ki. Mindkettő arra törekedett, hogy híveit vallásukban, nemzetiségükben megerősítse, műveltségüket fejleszsze. A szerző Klein püspök életét külön munkában tárgyalja, itt csupán Áron Péter életrajzára szoritkozik.

Áron Péter 1709-ben született Bisztrán, Zalatnához közel, hol apja pap volt. Az alsóbb iskolák elvégeztével Klein fogarasi gör. kath. püspök Rómába küldötte s ott szentelték pappá 1743-ban; ekkor tért vissza Balázsfalvára, hol 1745-ben vicariussá lett, majd Klein püspök lemondása után őt választották

püspökké 1752-ben. Mivel a bécsi udvar azt kivánta tőle, hogy maga mellett, mintegy tettei ellenőrzésére, egy róm. kath. szerzetest tartson, fölment Bécsbe ennek megakadályozására, de fáradozása sikertelen volt. 1754-ben jött haza Bécsből s Balázsfalvát püspöki birtokúl nyerte. Utközben Máriapócson szentelte püspökké Olsavszky Mihály ruthén püspök s így 1754 végén hivatalát már elfoglalhatta.

Azalatt, míg Áron Péter Bécsben járt, nagy veszély fenyegette egyházát. Ugyanis azt a szép eredményt, a mit Klein püspök az unió terén elért, a szerbek, az oláhok ellenségei megsemmisíteni törekedtek, föllázítván az oláhokat az unió ellen, s a hol csak tehették, visszatérítvén őket az orthodox egyház kebelébe. Ez a támadás Nenadovics Pál karlóczai szerb érsek alatt öltött nagyobb mérveket, a mire kedvező alkalmat Klein Incze fogarasi gör. kath. püspök lemondása (1751) adott. Az izgatásnak eredménye lőn; az unióval elégedetlen oláhok memorandumot készítettek s azzal az uralkodó elé akartak járulni, azonban a Nagyszebenben székelő gubernium megakadályozta őket és jelentést tett Mária Teréziának, a ki 1752 elején kelt leiratában az izgatók megbüntetését rendelte el. A királyi leirat kihirdetése kissé lecsilapította a kedélyeket, de teljesen megnyugtatni nem tudta.

Hasonlóan izgatott a szerb püspök a halmágyi járásban is, melyet 1734-ben csatoltak Erdélyhez; itt azonban nem ért czélt, sőt a halmágyiak (1751. decz.) kijelentették, hogy az unió mellett maradnak. A szerb püspök fölbátorodva előbbi sikerein, új izgatást kezdett Erdélyben és újra eredményesen. Szebenben az oláhok fölmondották az engedelmességet az egyesültek püspökének, s ekkor már nemcsak erdélyi oláh papok, hanem karlóczai meg havasalföldi bujtogatók és izgattak. E mozgalom következtében Mária Terézia egy oláh nem-egyesült püspök kinevezését vette tervbe, a mit azonban az orosz-szerb ügynökök által előidézett izgatás hosszabb ideig késleltetett.

Miután a nyugalom Erdélyben kissé helyreállott, Áron Péter püspök az egyházak megvizsgálására Hátszeg vidékére ment, hol híveit a templomot velük közösen használó kálvinisták ellen uszította s véres verekedést idézett elő. Ugyanekkor az egyesült egyházat új veszedelem fenyegette, t. i. a Sofronie kaluger által szított lázadás, mely rövid idő alatt annyira elhatalmasodott, hogy nyilt fölkelésben tört ki, mit Buccow tábornok alig tudott elnyomni. Hosszas meg-megújuló küzdelmek után Sofronie Havasalföldre menekült, hol az oroszok kivégezték. Az ő távozása és halála után a zavargás lecsilapodott ugyan egy kissé, mert a nem-egyesültek püspököt kaptak (1761

Novákovics Dénes személyében, de az új püspökkel nem voltak megelégedve s a lázongás csak akkor szünt meg teljesen, mikor Novákovics 1767-ben elhalt.

A Sofronie-féle lázadás következtében számos kolostor pusztult el; viszont ennek a lázadásnak köszönhető néhány kolostor újraszervezése, mint pl. a balázsfalvié is, melyet Klein püspök alapított iskolájával és papnevelő intézetével együtt. A három osztályú iskola azonban csak 1754-ben nyílhatott meg Áron Péter buzgólkodása következtében. Ezen iskola első osztályában írást és olvasást, a másodikban latin és magyar nyelvet tanítottak, a harmadikban a papi pályára készültek elő, s ugyanebbe az osztályba jártak azok a fölszentelt papok is, kiknek még nagyon fogyatékos volt a tudományuk. 1759-ben már 500 tanuló látogatta az iskolát, 1772-ben pedig az osztályok számát kibővítették, és már logikát, metaphysikát s egyebet is tanítottak. Áron Péternek szándéka volt még egy különálló papnevelő intézetet is felállítani, mely 1760-ban nyílt meg tizenkét növendékkel. Ezzel kapcsolatosan egy kolostort létesített, melyben igen megszigorította a szerzetesek életrendjét. Ezenkívül rendezte a gyulafehérvári, szilvási, felgyógyi stb. kolostorok ügyeit is. Nevezetes intézkedése volt még a balázsfalvi nyomda fölállítása, a minek előzményei közt elmondja a szerző a gyulafehérvári szláv, majd az I. Rákóczi György által fölállított oláh nyomda történetét és viszontagságait, míg 1754-ben Balázsfalvára került, hol Áron Péter püspök újra fölszerelte.

E nyomda történetéről áttér a szerző az oláh nép műveltségi állapotára és művelődési mozgalmaira, melyeket a nem egyesültek támadásai hátráltattak; majd az egyház szervezetét, az egyházi hivatalokat, rendszert, szokásokat tárgyalja; megemlíti az oláh papok jövedelmét, leírja műveltségi állapotukat, ismerteti az oláh nép helyzetét s viszonyát a három nemzethez és a többi vallásfelekezetekhez.

Áron Péter tíz évi tényleges püspöksége után, 1764 márciusában halt meg, midőn a máramarosi egyházak látogatását végezte; holttestét hívei Balázsfalvára vitték s ott temették el, mint legnagyobb püspöküket, kinek iskolájából »napfény és világosság áradt az oláhokra.«

Néhány részletet leszámítva, a szerző tárgyiasan és érdekesen írja le a különböző püspökségek keletkezését, fejlődésük történetét; előadását egy-egy polemikus részlet is élénkíti, midőn azoknak téves fölfogását cáfolja, kik az eseményeket gyakran saját czéljaik érdekében szándékosan elferdítik. Általában véve mindenütt a történeti igazságot keresi, melyet czélzatos hamisításokkal nem lehet elfödni a kutató szeme elől.

A szerző különösen nagy súlyt fektet műve megbízhatóságára, ezért más munkákból csak oly adatokat vesz át, melyeknek hitelessége kétségbe nem vonható. Többnyire tárgyias, csak ritkán elfogult a vallási kérdésekben, de ezekben nem egyszer túlzásba is esik. Elfogult mindenkivel szemben, a ki az egyesült egyház ellen állást foglalt vagy nem annak érdekei szerint cselekedett, s ilyenkor nem kimél senkit, akár lutheránus szász, akár református magyar, akár nem-egyesült oláh legyen. Pedig a történetírónak nagyon óvatosnak kell lenni mind az adatok megválasztásában, mind azok csoportosításában, mert nem lehet az a célja, hogy a vallásfelekezetek között a türelmetlenséget szítsa. Különben ezt a nehány szenvedélyesebb hangon írt részt kivéve, a szerző általában higgadt, világos modorban ír; csupán a történeti tényeket tartja szem előtt s nem követi azokat az oláh történetírókat, kik azt tartják hivatásuknak, hogy az igazság fényét elhomályosítva, a multat a hamisítás sötét leplével takarják be. Ennélfogva csak azt fogadja el, mit a hiteles források, oklevelek igazolnak: s ez mutatja legjobban, mennyire törekszik a tárgyiasságra, a mi dicséretreméltóan sikerült is neki. Az ezen korral foglalkozók tehát megnyugvással és haszonnal forgathatják sok részletre gondosan kiterjeszkedő és hiteles adatokra támaszkodó munkáját. GÖRÖG FERENCZ.

Speculum Perfectionis und *Legenda Trium Sociorum*. Ein Beitrag zur Quellenkritik der Geschichte des hl. Franz von Assisi. Von *Heinrich Tilemann*. Leipzig, 1902. Paul Eger. 8-r. 151 l.

Körülbelül két évtized óta Assisi szent Ferencz és rendje folyton fokozódó és mind mélyebbre ható kutatás tárgya. A szent születésének hetedik évszázados emlékünnepe (1882) ugyan csupa épületes célokra szolgáló alkalmi iratot termett, de kevéssel utóbb elég közelről követték egymást *Bonghi* (1884), *Müller* és *Thode* (1885) munkái, melyek a bollandista *Suysken* részéről megkezdett (1768) és *Hase Károly* (1856) által szép sikerrel folytatott kritikai forrástanulmányokat nevezetes lépésekkel vitték előbbre. A legtöbb érdemet azonban e téren *Sabatier Pál* szerzette, nem kevésbbé vonzó, mint alapos életrajzi munkájával (1894), mely rövid tíz év alatt már számos kiadást s angol, német és olasz fordítást is ért, s az ó- és új-világ műveltebb elemeinek szélesebb köreiben is meleg érdeklődést keltett a Poverello és alkotása iránt.[1]

[1]) Sabatier életrajzi művét annak idején *Márki Sándor* ismertette közlönyünkben. *Századok*, 1894. 556. l.

Alig van ma már Olaszországot mélyebb tanulság kedveért járó utas, a ki a kies fekvésű Assisit meglátogatni elmulasztaná; s az elengedhetetlen művészettörténelmi tájékoztató könyvek mellett ép oly elmaradhatatlan kisérője a figyelmesebben szemlélődő látogatónak Sabatier munkája, minthogy kiválóképen alkalmas a hely uralkodó hangulatának felkeltésére, és ott, a hol a lélekben e hangulat már megvan, annak erősebbé és tudatosabbá tételére.

Sabatier munkájának azonban ennél az inkább csak külső és mutatós, bár nagyon megérdemlett, de mégis csak múló sikerénél sokkal értékesebb eredménye és a mi szemünkben hasonlíthatatlanúl nagyobb érdeme az, hogy a forrástanulmányokra adott újabb erős ösztönzést s részben olyan forrásokra hívta fel a figyelmet, a melyek eddig nem részesültek kellő értékelésben; másoknak pedig pontosabban meghatározta a helyét és súlyát, és áttekinthetőbben rendezte az egész tetemes anyagot, a melyből ma már szilárdabb és arányosabb tagoltságú épületet emelhet a történelmi kritika világánál dolgozó életírás művészete.

Már említett életrajzi munkája bevezetésében beható elemzés alá vette Sabatier a szent Ferencz életéről szóló legrégibb feljegyzéseket, s ezek sorában egy addig nagyon elhanyagolt vagy leszólt forrásra, a XVI-ik század első tizedében legalább is háromszor s azóta is négyszer nyomtatott *Speculum vitae s. Francisci et sociorum ejus* című könyvre [1]) terelte a kutatók figyelmét. A bollandisták e téren úttörő munkálata (Acta St. Oct. Tom. II. Antwerpen, 1768) óta ugyanis e nagyon különböző korbeli és különféle értékű elemeket tővelhegyvgyel összeboronáló könyvnek, a mely magyar vonatkozásainál fogva minket kiválóan érdekelhet, igen rossz híre volt a történelmi kritika itélőszéke előtt. Suysken nyomain indúlva, a bizalmatlankodó birálat a szent életére nézve hitelesebb és

[1]) Velencze, 1504. Metz, 1509. Páris, é. n. (1509?) Antwerpen, 1620. Köln, 1623 és 1628. Győr, 1752. Az első két kiadás majdnem szóról szóra egyező, de a többi már mind több eltérést mutat mind egymástól, mind a régibbektől. A velenczei, ma már elég ritka kiadásnak a Nemzeti Muzeumban van egy teljes példánya, egy-egy csonka pedig az esztergomi egyházmegyei könyvtárban és az én birtokomban. A metzinek egy a végén csonka példánya a budai Ferencz-rendiek könyvtárában található. Teljesen ép példányát az első kiadásával együtt Assisiban, az ottani nemzetközi, Ferencz-rendi régiségekkel foglalkozó társaság könyvgyüjteményében láttam. A párisi é. n. kiadásnak Sabatier említi a párisi Bibl. Nationale-ban lévő példányát. Hogy e kiadás 1509-ből való, azt Tilemann írja id. h. 2. l. jegyzetben. A győri kiadásnak három példánya is van a M. N. Muzeumban.

tudományos mérlegelést érdemlő források közé csak *Celanoi Tamás* két életírását (az első 1228-ból, a második 1246-ból), azután az u. n. *Legenda Trium Sociorum*-ot, melyet a hagyomány a szent három bizalmas barátjának (Leo, Rufinus és Angelus) tulajdonít s a mely kevéssel a Celanoi Tamás második életrajza előtt iratott, végül az utóbb kizárólag hivatalos tekintélyhez jutott *Bonaventura*-féle legendát számította. Sabatier ezzel szemben előbb, szent Ferencz életéről írt könyve alapvető kritikai tanulmányában azt vitatta, hogy a *Speculum Vitae* egy jó része, a mi t. i. a különféle későbbi járulékok kiválasztása után megmarad, az 1246-ban befejezéshez jutott *Legenda Trium Sociorum* tartozéka s ezt nevezetes mértékben kiegészíteni hivatott, minthogy e fontos és elsőrendű hitelességü emlékirat abban az alakjában, a melyben a hagyomány föntartotta s a hogyan a bollandisták is kiadták, csonka. Ez utóbbi körülmény alig szorult bizonyításra s akárkinek is könnyen szemébe ötlik. Meglepő volt és tüzetesb ellenőrző kutatásra indított azonban a másik állítás, mely e sokáig félreismert forrást a mellőzés homályából egyszerre a legelső rendűek közé emelte. Még nagyobb mozgalmat és nem egy ellenmondást is keltett pedig Sabatiernek utóbb (1898) oda módosított véleménye, hogy az, a mit eleinte a *Legenda Trium Sociorum* kiegészítő részének tartott a *Speculum Vitae*-ben, tulajdonképen egy önálló, kerek egészet alkotó irat, mely *Speculum Perfectionis* stb. czímen elejétől a végéig szent Ferencz legbizalmasabb hivének, Frater Leonak a műve, s egyik kéziratának, a »*Mazarinus 1743*« számúnak vallomása szerint 1227 május 11-én,[1]) tehát csak nehány hónappal a szent halála (1226. okt. 3.) után fejeztetett be.[2]) E szerint a *Speculum Perfectionis* lenne szent Ferencz legrégibb életrajzi forrása és egyáltalában a legértékesebb, korát és szerzőjét tekintve a leghitelesebb okirat a szentnek földi pályájáról, és tanításának, valamint alkotásának, a minorita-rendnek valódi szelleméről, arról t. i. a mely az alapító szándékának és eszményi törekvéseinek legjobban megfelel.

A hosszu időn át mellőzött és csekély értékűnek tartott forrás ezen egyszerre annyival felszöktetett értéke természetesen nagyon megváltoztatta a szent Ferencz életének és rendje

[1]) A kézirat záradéka ugyan 1228-at mond, de minthogy az akkor Assisiban járatos időszámítás a *calculus Pisanus*, ez a mi évszámításunk szerint egy esztendővel előbbre teendő.

[2]) *Speculum perfectionis seu s. Francisci Assisiensis legenda antiquissima, auctore Fratre Leone* cz. a. adta ki Sabatier 1898-ban. Ismertetését olv. *Századok*, 1898. 736. l.

kezdeteinek kutatásával foglalkozó egész búvárlat álláspontját a kútfők mérlegelése tekintetében. Ha Sabatier véleménye megállhat, a források egymáshoz való viszonya lényeges változást szenved. Érthető, hogy e vélemény heves vitatás tárgya lett a németeknél s még inkább Franczia- és Olaszországban.[1]) Sabatier felfogásával nem egyfelől ellenkezik bírálóinak nézete.[2]) A kérdés tehát, mint *Tilemann* helyesen mondja, csakugyan a körül forog, vajjon hiteles-e a »*Mazarinus 1743*« záradékának dátuma? Ez pedig csak a *Speculum Perfectionis* és a többi XIII. századi forrás egymáshoz való viszonyának kútfő-kritikai vizsgálata útján dönthető el. E vizsgálat során kiváló figyelmet érdemel a *Legenda Trium Sociorum*; egyrészt már azért, mert ennek részleges szerzőségét a hagyomány szintén Frater Leonak tulajdonítja, s korát tekintve is mintegy középütt áll Celanoi Tamás első legendája és a Bonaventura-féle hivatalos legenda között; másrészt pedig azért, mert épen újabban ennek a hitelessége is kétségbe vonatott;[3]) ismét más oldalról meg kevéssel előbb e legendának egy olyan szerkezetét közölte *Marcellino da Civezza* és *Teofilo Dominichelli* (Róma, 1899), mely a hagyományozott szövegtől nagyon eltérő s a melyet kiadói az eredeti *Legenda Trium Sociorum* színében óhajtanak feltüntetni.

Tilemann tehát különösen a két kérdéses kútforrás kritikai vizsgálatának szenteli értekezését, melynek eredményei általános történeti érdekükön kívül azért is kiváló figyelmünkre tarthatnak jogczímet, mivel a *Speculum Perfectionis* egyes fejezetei lényeges részét alkotják legrégibb magyar könyvünk, az *Ehrenfeld-codex* tartalmának;[4]) másfelől pedig a *Speculum vitae s. Francisci et sociorum ejus* czímű nyomtatvány magyar vonatkozásai, főleg az egybeszerkesztőjét, Frater Fabianust illető hagyomány is, hazánkra utalnak.

Tilemann kritikai elemzése, a *Speculum Perfectionis* Sabatier-féle szövegének alapúl vétele mellett, előbb ez emlékirat tartalmát és szellemét vázolja, azután veszi tüzetesebb vizsgálat

[1]) A reá vonatkozó irodalom és a kérdés mai állása felől igen jól tájékoztat *Goetz Walter*: Neue Jahrbücher für das klass. Altertum, Gesch. u. deutsche Litt. u. für Paedagogik (Leipzig, Teubner) I. Abt. V. 611 és köv. ll., továbbá Zeitschr. f. Kirchengesch. XXII. 362 és köv. ll.

[2]) Bibliographiai jegyzékűket olv. *Tilemann* könyve 4. lapján a 2. jegyzetben.

[3]) *Archivio Storico Italiano*, Serie V. XXIV. 249 és köv. ll. XXVI. 81 és köv. ll., továbbá *Analecta Bollandiana*, XIX. 119 és köv. ll.

[4]) Olv. *Az Ehrenfeld és Domonkos-codex forrásai* cz. értekezésemet. *Irodalomtört. Közlemények*, 1903. 59 és köv. ll.

alá azt a kérdést, vajjon a »*Mazarinus 1743*« záradékának keletét hitelesnek fogadhatjuk-e el, vagyis hogy csakugyan 1227-ből való-e ez irat s így valóban megilleti-e azt a Sabatier kiadásában neki adott *legenda antiquissima* jelző? erre a *Speculum Perfectionis* és a többi Ferencz-legendák kölcsönös viszonyát ismerteti; majd a kézirati hagyomány szövegkritikai alapon való osztályozása és értékelése következik, a mely Sabatier nézetétől lényegesen eltérő következtetésekhez vezeti az értekezőt; végül vizsgálatának eredményeit foglalja össze Tilemann a következő pontokban:

1. A *Speculum Perfectionis* nem 1227-ből való, hanem 1318-ban nyerte ma előttünk lévő alakját. E következtetésre Tilemann belső érvek mellett főkép a könyve 104—108. lapjain részletesebben ismertetett firenzei Ognissanti-kolostor kéziratának záradéka alapján jut, melynek Sabatier ellenében föltétlen hitelességét vitatja; holott a »*Mazarinus 1743*« záradékában lévő évszám szerinte a másoló önkényes változtatása, melynek az irat tartalma, a többi legendákhoz, különösen a második Celano-féle életrajzhoz és a *Legenda Trium Sociorum*-hoz való viszonya, meg egy »argumentum a silentio« is ellenemondanak. Ez utóbbi ugyan nem döntő súlyú, de a többi mellett mindenesetre számot tesz és abban áll, hogy a XIII-ik századbeli Ferencz-rendi emlékiratok egy *Speculum Perfectionis* című legendáról nem szólnak.

2. Azért azonban Tilemann megengedi, sőt maga is bizonyító erejű okokkal támogatja, hogy a *Speculum Perfectionis* tartalma nagy részében XIII-ik századi eredetű, és bár nem az 1227—1246 közötti időből való, mégis megelőzi a Celanoi Tamás második legendáját.

3. Az is kétségtelen, hogy a *Speculum Perfectionis* legnagyobb része a szent társainak feljegyzésein alapszik, ha ma előttünk lévő szerkezetében nem tükrözteti is mindenkor teljesen híven vissza az eredeti feljegyzéseket. Ez az egész irat szellemében és tartalmából eléggé világosan tűnik ki. Ennyiben tehát igaza van Sabatiernek, a ki ez irat nagy forrásértékét először oly meggyőző erővel vitatta. Tilemann is azt tartja, hogy ha nem ered is 1227-ből, mint Sabatier véli, azért még bizonyára 1246—1249 közt keletkezett feljegyzéseken alapszik. Ilyennek pedig csupán a *Legenda Trium Sociorum* ezen időközből való eredeti alakja tekinthető, melyet csak töredékesen bírunk a bollandistáknál olvasható szerkezetében. Hogy megtudjuk, mely fejezetei a *Speculum Perfectionis*nak alapúlnak a három társ 1246 aug. 11-én már befejezett legendáján, Tilemann szerint a *Speculum Perfectionis* tartalmi

egybe kell vetnünk Celanoi Tamás második életrajzával. Ezt a szerző a 113. és 114. lapokon lévő táblázatban teszi meg. Ezen egybevetés alapján véleménye szerint nagyjában helyreállíthatjuk a *Legenda Trium Sociorum* azon teljesebb alakját, melyben az a *Speculum Perfectionis* compilatora előtt lehetett, mielőtt a hagyomány által reánk juttatott csonka szerkezetére rövidült.

Tilemann következtetéseiben, azt hiszem, Sabatier is megnyugodhatik. Lényeges változást azért a *Speculum Perfectionis* forrásértékéről nyilvánított véleménye ez újabb vizsgálat eredményei folytán sem szenved. Csak a kézirati hagyomány értékjelzője módosúl a Sabatiernál alapúl vett »*Mazarinus 1743*« kézirat tekintetében, melynek helyébe vezérkéziratúl az *Ognissanti*-kolostoré kerül. Egyúttal ennek a dátuma fogadandó el a *Speculum Perfectionis* ma előttünk lévő szerkezetének keletéül is, a nélkül azonban, hogy ezzel e fontos emlékirat szerzőségét, legalább lényeges tartalmát illetőleg, szent Ferencz kartársaitól és legbizalmasabb híveitől, köztük első sorban Frater Leotól, el lehetne vagy el kellene vitatni.

KATONA LAJOS.

The destruction of the Greek Empire and the story of the capture of Constantinople by the Turks. By *Edwin Pears*. London, 1903. 8-r. XXVI, 476 l. Térképekkel és illusztrációkkal.

Célom — írja a szerző — Konstantinápoly elfoglalásának és a görög birodalom bukásának történetét megírni. Az olvasó erre természetesen azt fogja megjegyezni, hogy hiszen azt már megírta szépen Gibbon a XVIII-ik század végén. Edwin Pears azonban el volt készülve erre az ellenvetésre is és válasza reá az, hogy azóta sok új anyagot fedeztek föl, talán még egyszer annyit mint a mennyi Gibbon rendelkezésére állott, ki maga is panaszolkodott, hogy nagyon kevés volt az anyaga s hogy nem volt képes török forrásokból meríteni adatokat.

A szemtanuk, kikre Gibbon támaszkodott, hárman voltak: *Phrantzes* görög író, *Lionardo da Scio* metellinoi érsek és *Isidorus Rutenus* biboros; merítgetett ő még azonkívül Chalkokondylasból és Dukasból s kapott egy-két »útmutatást« Cantemirből és Leunclaviusból is.

Gibbon ideje óta azonban több külföldi író foglalkozott ugyanazzal a tárgygyal; t. i. dr. A. D. Mordtmann (1858), dr. Joh. Hein. Krause (1870), E. A. Vlasto (1883), A. G. Paspates (görögül 1890), Chedomil Mijatovich (a szerb miniszter

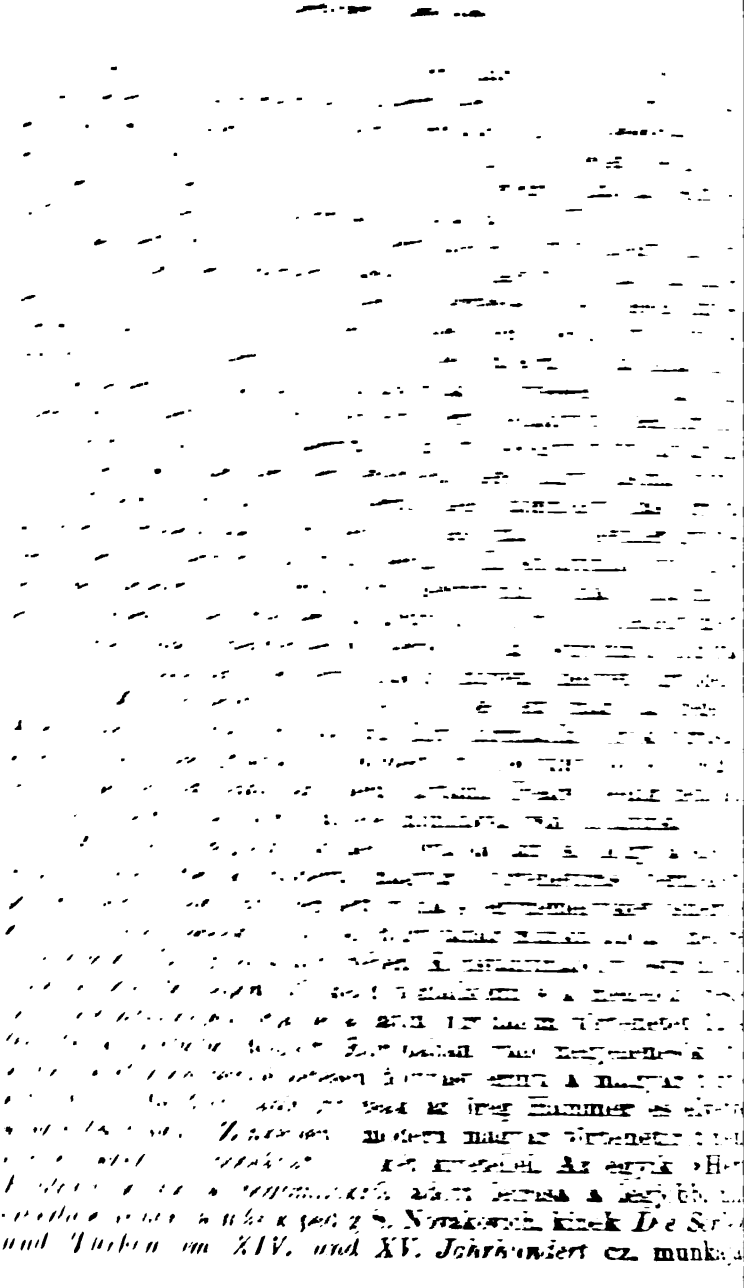

[illegible]

[illegible] Az [illegible] »H[illegible]
[illegible] De Sr[illegible]
und Turken im XIV. und XV. Jahrhundert cz. munk[illegible]

[illegible] 1901. 352. l.

(Semlin, 1897) idézi a csernomeni csatáról (the battle of Harmanli in 1371) mondottaknál. A bolgárok történetírója nála valami okból *Ireček* néven van idézve.

Jastrow évi jelentéseit a történettudomány haladásáról szintén nem méltatta figyelemre, különben ezekből is rájöhetett volna, hogy ma már pontosan tudjuk, hogy Murát szultán hol kelt át Ázsiából Európába, midőn a keresztyén hadsereg elé vonult Várnánál. A vesztett csata után »a hunok és oláhok maradványai« (the remnants of Huns and Wallachs) menekülnek Erdélybe. Más ilyen furcsaságot is találunk. Igy pl. dr. Kočlle tekintélyére támaszkodva, Pears egész komolyan arra oktatja olvasóit, hogy a *tatár* név-alak helytelen, és *tartár* a helyes kiejtés; a helytelen alakot, a nevezett tudós szerint, a khinaiaknak köszönhetjük, mert ők nem tudják kiejteni az *r* hangot, illetőleg — mint látjuk — csak az elsőt nem, a másodikat azonban igen. Tehát a szerző nem tudja, hogy mi magyarok is *tatárok*-nak nevezzük, jóllehet szerencsétlenségünkre nem kizárólag a khinai forrásokból ismerjük őket.

KROPF LAJOS.

Zrínyi és Machiavelli. Irta *Körösi Sándor.* Budapest, 1902. Athenaeum kny. 8-r. 121 l. Különlenyomat az *Irodalomtörténeti Közlemények* 1902 évi folyamából.

Dicsérettel kell kiemelnünk, hogy irodalomtörténetünk művelői újabban mind szélesebb alapon kezdenek foglalkozni Zrínyi Miklós irodalmi munkásságával. Volt idő, nem is oly régen, mikor csupán a *Szigeti veszedelem* révén tudta a világ Zrínyiről, hogy nemcsak a kardforgatáshoz értett, hanem a toll forgatásában is mester volt. Az irodalomtörténeti anthologiák legfeljebb még a *Török Áfium ellen való orvosság*-ból adtak szemelvényeket, Zrínyi többi műveiről egyszerűen tudomást sem vettek. A m. tud. Akadémia érdeme, hogy a jeles katonai szakíróval, Rónai Horváth Jenővel, 1891-ben közre adatta Zrínyi összes hadtudományi munkáit. E kiadás tette lehetővé, hogy Zrínyi legújabb életírója Széchy Károly, az ő öt-kötetes munkájában, már nagy részletességgel taglalhatta Zrínyi prózaírói munkásságát.

Hogy Zrínyi írói egyéniségére a latin és olasz irodalom nagy hatással volt, azt már a *Szigeti veszedelem* behatóbb vizsgálói is észrevették, de még inkább ráterelődött a figyelem az olasz irodalom hatására, midőn Zrínyi könyvtárának jegyzékéből [1]) kitűnt, hogy a nagy költő kezén nagy számmal

[1]) Kiadta Kende S. *Bibliotheca Zrinyiana* czím alatt. Bécs, 1893.

fordultak meg olasz munkák, különösen *Machiavelli* munkái s Machiavellivel kapcsolatos egyéb művek.

Igy irányult irodalomtörténészeink figyelme Machiavellire s így jött létre *Körösi Sándor* értekezése, melynek kitűzött czélja a Machiavelli által Zrínyire tett hatás kimutatása.

A szerző folyékony nyelven, sikeresen oldotta meg feladatát. Nagy figyelemmel tanulmányozta a két író összes munkáit s tételenként igyekezett a hatásokat kimutatni. Mindenesetre fárasztó, de végeredményében nem háládatlan munka. A dolog mélyébe való beleereszkedés és a mindenre kiterjedő aprólékos figyelem olykor talán túlságba is viszi a szerzőt, mikor igen kicsinyes dolgokban is hasonlatosságot vél találni; de hát ez talán a tárgy iránti szeretetből folyó gyengeségnek tudható be, épen úgy, mint az afféle állítások, hogy I. Napoleon hű tanítványa volt Machiavellinek és hogy Nagy Frigyes minden cselekedetét Machiavelli tanai szerint irányozta. (72. l.)

Igazában véve Körösi értekezése sem győz meg bennünket másról, mint arról, hogy Machiavelli befolyását egy perczig sem szabad Zrínyi Miklós írói önállóságának rovására írni. Régi dolog, hogy a nagy szellemek találkoznak, s talán Machiavelli eszméiben, oknyomozó módszerében és előadása művészetében kell keresnünk forrását annak a rokonszenvnek, melylyel Zrínyi, a magyar politikus, az olasz firenzei jegyző felé fordult.

Semmi sem bizonyítja jobban Zrínyi önállóságát, mint az, hogy a *machiavellismus* ismert elvei közül egyedül az álnokságnak enged némi jogosultságot, de annak is csak a hadviselésben és ott is csak tisztességes módon; azonban ezt is aligha Machiavellitől tanulta, mert a magyar vitézség kátéjában a *fortély* régen ismeretes és gyakorlatos volt. Azt soha sem vallotta Zrínyi, hogy képmutatástól, álnokságtól, hitszegéstől és erőszakosságtól függ a fejedelem boldogsága; a vallásnak önző vagy idegen czélokra való kihasználását pedig egyenesen megvetette és kárhoztatta. Az alattomos olasz tág lelkiismeretével szemben a mi Zrínyink mindig meg tudta őrizni egyenes, lovagias, hősies, magyar jellemvonását; egyénisége megóvta őt, hogy szolgai utánzójává ne váljék Machiavellinek, bármily nagyra becsülte is különben az olasz mestert; sőt azt mondhatjuk, hogy benső erő és hatás tekintetében a nemzetéhez őszintén szóló Zrínyi messze föléje emelkedik Machiavellinek, kinek szava az olasz népnél, talán épen az őszinteség hiánya miatt, csaknem háromszáz éven át hatástalan maradt. I. J.

TÁRCZA.

PAULER GYULA

1841. máj. 11. — 1903. jul. 8.

Alig pótolható, soha eléggé nem fájlalható az a veszteség, mely a nyár elején *Pauler Gyula* alelnökünk váratlan elhunytával ért bennünket. Kevés szenvedés után julius 8-án halt meg badacsonytomaji nyaralójában, hová csak négy nappal azelőtt utazott el néhány heti nyári pihenőre körünkből. Ki hitte volna, hogy rövid üdülés helyett a sír örök nyugodalma várja őt, kitől joggal várt még sokat a magyar történettudomány. Méltán siratja családja, méltán gyászolja a tudós világ és méltán a Magyar Történelmi Társulat, melynek egyik lelkes megalapítója, kezdettől fogva állandóan munkás választmányi tagja, öt esztendő óta vezető alelnöke s mindenkor dísze és büszkesége vala. Már kora fiatalságában a tudományos pályához vonzották hajlamai, nagynevű atyjának példája. Oly kortársak és barátok, mint Hajnik Imre, Szilágyi Dezső, Grünwald Béla társaságában nemesült lelke, fejlődött szelleme. Történelmi dolgozataival hamar magára vonta a tudós körök figyelmét. A boldog emlékezetű Horváth Mihály különös jóakaratával, a m. tud. Akadémia 1870-ben levelező tagsággal tüntette ki. 1874-ben felhagyván az ügyvédi gyakorlattal, mint *országos levéltárnok* az akkor szervezett Országos Levéltár élére lépett s ettől kezdve — a hivatalos teendők ellátása mellett — teljesen tudományos hivatásának szentelte életét. Ez időben írta első nagy munkáját: *Wesselényi Ferencz nádor és társainak összeesküvése* történetét (Budapest, 1876) két kötetben, melylyel az Akadémián (1877) rendes tagsági széket, majd (1881) nagyjutalmat nyert. Ezzel a munkájával alapította meg történetírói hírnevét. Másik főműve: *A magyar nemzet története az Árpád-házi királyok alatt*, mely szintén két kötetben tizenhét évvel később jelent meg tőle az Akadémia kiadásában (Budapest, 1893) s nem-

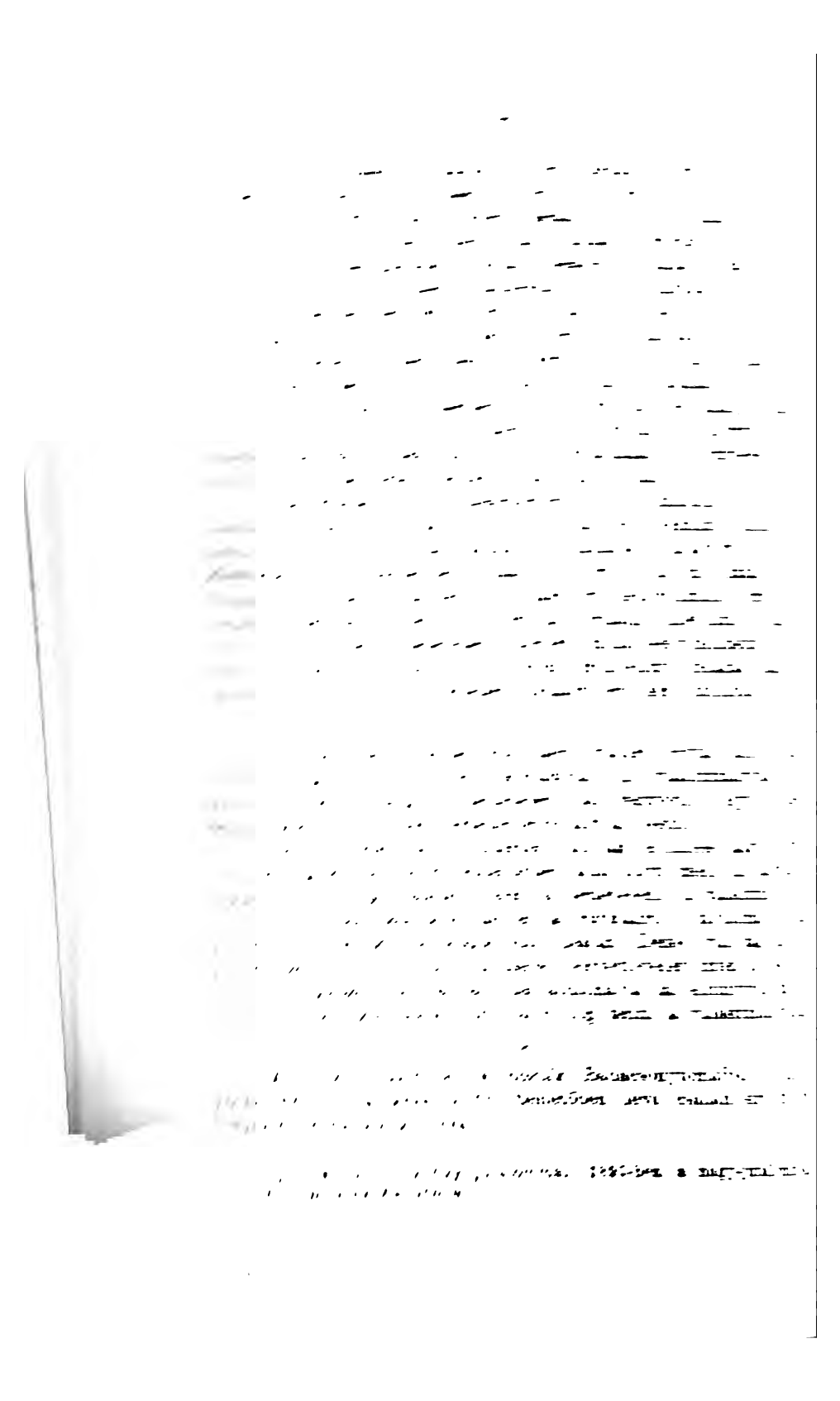

Koszorúkkal borított ravatalát, mely a temető halottas házában volt felállítva, gyászoló gyermekei, rokonai, nagyszámú tisztelői állták körül.

Az egyházi szertartás végeztével *Csánki Dezső* tagtársunk, egyszersmind az Akadémia s a Magyar Heraldikai és Genealogiai Társaság nevében is, a következő gyászbeszédet mondta a koporsónál:

Drága halottunk! A Magyar Tudományos Akadémia, a Magyar Történelmi Társulat s a Magyar Heraldikai és Genealogiai Társaság nevében jövök, hogy letegyem koporsódra társaid és tisztelőid búcsukoszorúit. Nekem jutott ez a szomorú feladat, ki mint szerény tanítványod, közel negyed-százada szemlélem napról napra, közvetetlen közelben, fáradhatatlan munkásságodat és egyéniséged szakadatlan nyilvánulásait; a kit Hozzád, immár emlékedhez, főként szelid jóságodért, a soha el nem múló hála és ragaszkodás forró érzelmei csatolnak. S midőn váratlanúl megjelent koporsódnál megdöbbenésünket és jajkiáltásomat hallatom, érdemeid méltánylásánál minő szavakat használjak, hogy emlékedben se sértsem meg kibeszélhetetlen egyszerűségedet és szerénységedet? Röviden szólok azért, hogy ezzel is kifejezésre juttassam és megtiszteljem írói egyéniségedet, mely az előadás szabatos rövidségében oly igen gyönyörködött.

Franczia mintán indultál, germán aprólékossággal, magyar becsületességgel dolgoztál. Európai látkörű, modern történettudós voltál, főleg tudásod terjedelménél és kiválóságánál fogva. Módszered volt. Mertél tagadni, hogy állíthass; kételkedni, hogy hihess; rombolni, hogy alkothass. A modern kritika és inductió eszközeivel végezted e munkádat; segítségedre voltak: eszednek ereje, fegyelmezett értelmessége s figyelmed és lelkiismereted csalhatatlan ébersége. A kutató tudós kételyeit az alkotó művész mély hitével egyesítéd. Hittél tehetségedben, tudományodban, hivatásodban. A hit volt lelked legerősebb oszlopa. Akár midőn mint tudós vagy tisztviselő töltéd be hivatásodat, akár midőn mint ember, kételyeiddel, boldogságoddal vagy szenvedéseddel oda járultál Istened oltára elé. Ily hívő lélekből csak igaz tettek fakadnak. Ezért mint történetírónak egyetlen ideálod, legfőbb célod az igazság volt. Műveidben a történelmi igazságok nagy épületeit emelted föl előttünk. Ez épületeken nem sok a dísz; belső világosságuk egyszerűségét is meg kell szoknunk. De falaik szilárdak, alapjaik mélyek; látszik, hogy az idők hosszu folyamatával daczolni készültek.

Ehez méltó a műveidet átható fajszeretet és józan hazafias érzés, mely önkéntelen, tiszta meggyőződésedből eredt. Nemzeted egységes fejlődését azzal a szerető gondossággal kiséred és írod le, mely örűl a haladásnak s rámutat a hibákra és tévedésekre is. Mily boldog voltál, midőn az Árpádok történetéről írott mesteri főműved czímlapjára — vizsgálódásaid eredményekép — Bölcs Leo legjellemzőbb mondását kiírhattad: »Szabad ez a nemzet«; utolsó tanulságúl pedig a nagy soviniszta költő Zrínyi igazolt mondását: »Egy nemzetnél sem vagyunk alábbvalók!«

Szeretted tagadni annak a régi mondásnak igazságát, hogy a história az élet tanítómestere, pedig mennyi és mennyi tanulságot állítottál fel nemzeted számára műveidben. De legnagyobb tanulságot nyujt annak az igaz életnek képe, a melyet műveid lapról lapra feltüntetnek. Nagy gyönyörűségedet találtad abban, hogy a való életnek ezt a kérlelhetetlen, látszólag kuszált és ellenmondásokkal teljes folyamatát szemünk

[illegible]

Ennek elhangzása után az Országos Levéltár [illegible]
hova nevében Óváry Lipót mondott még virágot [illegible]
sírra az egész gyászoló gyülekezet megindultan [illegible]
sírjához a halottat. A sírhalmot beszórták és a [illegible]
mindenkor tiszteletben fog élni emlékezete."

KÁLLAY BENJAMIN

1839. decz. 22. — 1903. jul. 13.

Alig tettük sírjába a dicső Árpádok nagyérde[illegible]
íróját, újabb gyászhír — nem kevésbbé váratlan [illegible]
veszteséget jelentő — döbbentette meg szívünket. Kál[illegible]
tagtársunk, *Magyarország és Ausztria* közös pénz[illegible]
Bosznia és Herczegovina kormányzója halt meg B[illegible]
[illegible]. Két *ország gyászolja* benne a gyakorlatban [illegible]
[illegible] *nagyképességű államférfiát*, az esznéket meg[illegible]
[illegible] Ki *újságíró és* diplomata, történettudós és [illegible]
[illegible] és *adminisztrátor* volt egy személyben. [illegible]
[illegible]tiszteljük emlékében, a ki mind irodalmi, [illegible]

munkásságával a középkori független Magyarország történeti hagyományait ápolta, a kit minden lépésében történeti felfogás vezetett, a kinek az *Árpádok magyar állama* volt ideálja. Utolsó történelmi tanulmányában is, melyet 1896 máj. 17-én az Akadémia millenniumi közülése alkalmával az Akadémia főtitkára olvasott fel helyette,[1]) megnyugtató választ keresve a borús kérdésre: Mi sors vár még reánk? Van-e remény, hogy élni fogunk a távol jövőben is mint magyar nemzet? — az elmult és jövendő ezer év mesgyéjén honszerző Árpád fenséges alakja tűnik fel előtte s ezt feleli: »Élni fogsz, óh magyar, ha megszívleled azt a magasztos tanulságot, melyet Árpád vére hagyott reád drága örökségül!« Modern politikus, ki így tiszteli a multat és így megérti annak tanulságait, feltétlen tiszteletet érdemel tőlünk s méltó arra, hogy őt is megérteni törekedjünk. — Kállay Benjamin bő nyelvismerettel, széleskörű tanulmányok és alapos készültség után kezdett el irodalmilag működni. Magyarra fordította John Stuart Mill könyvét *A szabadságról* (Pest, 1867); majd 1869-ben belgrádi főconsullá neveztetvén ki, Szerbia multjának tanulmányozásához fogott s megírta *A szerbek története 1780—1815* cz. jeles munkáját, mely 1877-ben az Akadémia kiadásában jelent meg. Ezenkívül több művet bocsátott közre a keleti politikára vonatkozó kérdésekről; mint magyar képviselő, az 1875-iki fusió után, politikai napilapot szerkesztett, számos nemzetgazdasági czikket írt stb. A m. tud. Akadémia 1878-ban levelező, 1888-ban rendes, 1890-ben tiszteleti tagjává választotta. — Temetése jul. 16-án Budapesten, az Akadémia oszlop-csarnokából ment végbe nagy pompával, a hol Láng Lajos kereskedelmi miniszter mondott gyászbeszédet a ravatal felett, a temetőben pedig gr. Apponyi Albert, a képviselőház elnöke búczuztatta el a nemzetet hű fiától. Mondjunk mi is áldást emlékére!

IFJ. KUBINYI FERENCZ

1836. nov. 22. — 1903. jul. 14.

Még egy halottunk van, a kiről őszinte fájdalommal kell megemlékeznünk. Ismét egyike azoknak a lelkes történetkedvelőknek, kik harminczhat esztendővel ezelőtt, midőn közéletünk újra zsendülni kezdett, szervezkedve, létre hozták a Magyar Történelmi Társulatot. Julius 14-én hunyt el ifj. *Kubinyi Ferencz* kovári földbirtokos, az északi régiségbúvárok koppenhágai kir. társulatá-

[1]) Az Árpádok és a magyar állam. *Akad. Ért.* 1896. 297 és köv. ll.

nak tagja, nekünk is egyideig ig. választmányi s kezd
dóan rendes tagtársunk. Régebben főleg archaeologiai
kal foglalkozott. 1869-ben nagyobb utat tett a Raj
honnan becses régiségeket hozott haza. Gyüjtését itt
tatva, különösen Hont megye területének kőkori emlé
össze, melyek az 1886-iki országos kiállításon külön
voltak közszemlére téve. E mellett nagy szorgalommal
a magán-levéltárakban s már 1854 óta számos érde
szövegét vagy kivonatát tette közzé a Divatcsarnok
Magyar Muzeumban, a M. Tudományos Értekezőben
tört. és rég. füzetekben; később pedig a Századokban
ban adott becses történeti közleményeket. Levéltári k
fő eredménye két kötet gonddal szerkesztett oklevélt
általa megindított *Magyar Történelmi Emlékek* (Monu
gariae Historica) első és második kötete gyanánt: a
kori oklevelek 1095—1301 (Pest, 1867), emez *Okle
vármegyei levéltárakból* (Budapest, 1888) cím alatt
Sajnálnunk lehet, hogy *A régi magyarok személyne*
1891-ben megkezdett vállalata, melynek czélja a krón
oklevelekben fennmaradt személynevek összegyüjtése
az első füzettel megszakadt. Utolsó műve: *A felső-kub
család története*, 1901-ben került ki a sajtó alól. E b
graphia bővebb ismertetésével még tartozunk olvasóink
tozunk vele elhunyt tudós társunk emlékének is, kinek
önzetlen szeretetében eltöltött élete kér áldást hamva

ALSÓ-EPERJES VÁR TARTOMÁNYA.

Eléggé bebizonyítottam *Alsó-Eperjes helyfekvése*
Patócsy Ferencz születéshelyéről cz. értekezéseimben,[1])
Eperjes nevű kis vár, melyet Istvánffy a Sáros-megye
való megkülönböztetés végett nevez Alsó-Eperjesnek
a XVI-ik században mint Patócsy, helyesebben Patóc
szülőföldje és lakóhelye eléggé nevezetes vala, a Ma
Lippától keletre állott.

Nemrégiben kezembe akadt az aradi káptalan 1
évi protocollumának töredéke s abban tömérdek délvid
kivonata. Egy adásvétel vagy zálogbavetés alkalmával
jegyző, elhagyván szokás szerint az ismeretes formulá
a protocollumba Eperjes várának tartozékait ily módo
»Castellum Eperyes cum pertinentiis: Sarlood,

[1]) Az első: *Történelmi és Régészeti Értesítő*. Temesvár
— A második: *Századok*, 1889. 120—130. ll.

Rakolcz, Palthethev(?), Mykoocz, Lewelespataka, Vyfalu, Kamencz, Fywstyncz, Zechnyk, Swlyncz, Paray, Zabaoch, Polyana, Nyres, Zthepychnyk, Cherwenyas, Podmagora, Caspathak, Dragyloocz, Naghzerewcha, Kyszerewcha, Popoocz, Fenyes, Galeaas, Hozywazo, Kewlmeg, Thwskewz, Bratkoocz, Darwas, Monyorood, Iwregd, Budyncza, Kerezthwr; predia: Berkews, Jakusthelek.« [1])

Ezek voltak tehát Alsó-Eperjes tartozékai 1506-ban. Közülök *Belatincz* (Belotincz), *Hosszuaszó* (most *Hosszuszó*), *Kölmeg* (most *Kelmák*) a Maros balpartján Lippától keletre, *Zabaoch* pedig *Zabalcz* alakban Belotincztól délre ma is megvannak. *Kamencz* emlékét a Lalasincz és Batta közt eső *Kamenicza* csárda, *Swlyncz* emlékét a Battától nyugatra eső *Sulincs* völgy (Valea Sulincs) *Paray* emlékét pedig a Zabalcztól keletre eső *Dimpu Poray* őrzi. Zabalcztól nyugatra áll a *Magura* hegy, itt kellett tehát esnie *Podmagora* falunak. *Thwskewz* azaz *Tövisköz* ma ismeretlen, de 1723-ban még ismerték Hosszúaszó és Kölmeg közt fekvő helyét *Spign* (Spiny) néven. Ugyancsak 1723-ban Kelmaktól délre még *Coss* és *Sreniza* nevű lakatlan helyek voltak ismeretesek. Ezek pedig a régi *Kaspatak*, *Nagy* és *Kis-Szerevcza* emlékei.

A puszták előtt nevezett 5 falu közül *Darvas*, *Monyoród* vagy mai magyarsággal *Mogyoród* és *Iregd* (Ürögd) a mai Murány és Bruckenau közt estek, most Temes, hajdan Arad megyében. *Mogyoród* ma puszta. *Darvas* a bruckenaui erdő egy része. *Keresztúr* 1723-ban a régi *Ellyós*, most *Allios* falu felett még ismeretes volt.

E szerint az alsó-eperjesi várhoz első sorban azon terület tartozott, mely a Maros balpartján Battától Hosszuaszóig (ezt is belefoglalva), délfelé pedig Zabolczig nyúlt. Ez azután teljesen elfogadhatóvá teszi Márki Sándor abbeli véleményét, hogy a mai Kelmáktól északra a Maros balpartján álló hatalmas romok az egykori alsó-eperjesi várkastély maradványai.[2])

Mivel »superflua non nocent«, itt említem még föl az alábbi, Alsó-Eperjes hollétére szintén fényt derítő adatot.

Patóczy Ferencz Izabella királynétól 5000 forintért zálogba kapta a bulcsi apátságot.[3]) Ez apátság jószága volt a Maros jobbpartján Zámtól Ilytyóig huzódó terület *Huznavidéke* néven. E vidék tulajdonosára nézve 1588-ban tanuvallatást tartottak s ekkor a többek közt Bolgárfalvi Bota Miklós így vallott: »Én Patóchi Ferencz szolgája voltam, ifjonta hét esztendeig szolgáltam. Én tudom, hogy Patóchi Ferencz bírta Bulch nevő kastéllyához

[1]) Országos Levéltár: dipl. oszt. 36349.
[2]) Arad vármegye története, I. 111—112. ll.
[3]) Békés vármegye története. I. 125—126. ll.

Huzna vidékét.« — Török István vallomása mé
»A Maroson sóval jártam Lippára. Tudom, hogy
embereket *az hajón* Pálelésére, hol Bulchra, hol Ep
Patóchihoz.« [1])

Ez is elvitázhatatlanúl bizonyítja, hogy Patók
várkastélya a Maros mellett állott, mert különben
volna oda hajón szállítani a munkásokat.

Kará

MIKOR KORONÁZTÁK MEG KÁLM
HALICS FELKENT KIRÁLYÁT, A PÁPÁTÓ
KORONÁVAL?

II. Endre király oklevelei megkülönböztetik
felkenését és megkoronázását. Pauler Gyula szerint
gomi érsek 1217 elején koronázta Halics királyá
hozzávetés, és maga Pauler írja jegyzetében, hogy *all*
elején.[2])

Nem dicsekedhetem vele, hogy oly adatokat
fel, melyekkel a koronázás idejét pontosan meg leh
de a történelmi kutatás nem zárkózhatik el azon
oly kérdésekben, melyeket írott emlékek alapján
lehet, valószínűségi számításokkal igyekezzék a tény
líteni. Ilyképen akarnám én is a szóbanforgó koro
kérdését némileg megvilágítani.

II. Endre király 1214-ben a pápához fo
meg, hogy — mivel a halicsiak fiát Kálmánt fejedelm
ték, sőt arra is készeknek nyilatkoztak, hogy egye
katholikus egyházzal, csak a görög ritust tarthassá
herczeget János esztergomi érsek Halics királyává
levél szavai szerint: »postulamus quatenus . . . Str
episcopo detis in mandatis, ut apostolica fretus auct
filium nostrum eis in regem *inungat*«.[3]) — End
ekkor még nem gondolt arra, hogy a pápától ko
fia számára.

Mikor kenték fel Kálmánt? pontosan nem tud
esetre a halicsiak 1215-iki felkelése előtt. Halics os
király már 1215 november-hava előtt értesült.
melyben ezt a pápával tudatja, felemlíti Kálmán

[1]) Országos Levéltár: Protocollum Balássi, 50—51.
[2]) A m. nemzet tört. az Árpád-házi királyok alatt
57. l. és 496. l. 55. jegyzet.
[3]) *Fejér:* CD. III. 1. 164. l.

egyúttal a királyi méltóságnak megfelelő arany koronát is kér számára a szentszéktől.[1]) Kálmán tehát 1215 november-hava előtt már fel volt kenve, de megkoronázva még nem.

Mit ért 1222-ben III. Honorius pápa a *koronázás* alatt,[2]) csak felkenést-e, vagy a szentszék által küldött koronával való megkoronáztatást? egyelőre nyilt kérdésnek tekintjük, bár — mint látni fogjuk — bizonyosan a tényleges megkoronázást értette.

Hogy a kért koronát Kálmán megkapta és hogy tényleg meg is koronázták, erre okleveles bizonyítékunk van. Midőn 1234-ben Endre király Aba Demeter érdemeit felsorolja, egyebek között szóról-szóra ezt mondja: »necnon cum etiam eundem sepedictum filium nostrum, *optento ex indulgencia sedis apostolice dyademate, illustrem regem Gallicie feliciter inunctum fecissemus inclite coronari*, prefatum D(emetrium) tanquam fidelem expertissimum in dapiferum eidem instituentes et in alios baronatus maiores attollentes, eidem fecimus adherere.« [3]) Ezen szavakból egyrészt megállapítható, hogy Halics felkent királya Kálmán, a kért koronát megkapta és azzal tényleg meg is koronáztatott; másrészt, hogy ezen koronázás alkalmával nevezte ki Endre király Aba Demetert Kálmán étekfogójává.

Semmi történeti bizonyítékunk nincs arra nézve, hogy Endre király 1215—1217 között Halicsban járt volna. Ezt tekintetbe véve, valószínűnek tarthatjuk, hogy Aba Demetert Magyarországon nevezte ki az említett állásra, s minthogy ez — az idézett oklevél szavai szerint — Kálmán koronázásakor történt: következik, hogy Kálmánt is Magyarországon koronázták meg.

Kálmán a halicsiak felkelése elől 1215-ben menekült Magyarországba, Endre király pedig 1216 nyarán küldött sereget a Kárpátokon át Halics visszavételére.[4]) A kis király tehát ez időtájt tartózkodott hazájában s így 1215 telén vagy 1216 tavaszán koronázta meg János esztergomi érsek *a már felkent halicsi királyt* a szentszék által Endre király kérésére küldött koronával.

Kállay Ubul.

---

[1]) Endre király 1215-ben értesíti III. Incze pápát Halics ostromáról, s ugyanazon levélben kötelezi magát, hogy a november-havára (15—30) összehívott zsinatra püspököket fog küldeni; a király levele tehát 1215-ben november előtt kelt. *Wenzel:* Árpk. Uj Okmt. VI. 374—375. l.

[2]) . . . »Colomanno per . . . Strigoniensem archiepiscopum auctoritate sedis apostolice coronato in regem« . . . *Fejér:* CD. III. 1. 356. l.

[3]) *Wenzel* id. m. VI. 546. l.

[4]) *Pauler* id. m. II. 56. l.

VEGYES KÖZLÉSEK.

— TÁRSULATUNK VIDÉKI KIRÁNDULÁSA, melyet Kassa város törvényhatóságának szíves meghivására az ottani *Rákóczi-ereklye-kiállítás* alkalmából, levéltári kutatásokkal egybekötve, az elmult nyári szünet alatt szándékoztunk tartani Kassán, tőlünk el nem hárítható okok miatt — legnagyobb sajnálatunkra — elmaradt. Talán a formaszerű hivatalos meghivás kissé kései érkezése s ebből folyólag a kirándulás időpontjának végleges megállapitásában való bizonytalanság is okozta, hogy tagtársaink közül a kituzött határidőig alig nehányan jelentkeztek, holott már szabályaink szerint is bármely vidéki kirándulás csak akkor tartható meg, ha a választmányból s a szakférfiak köréből legalább tiz tag kötelezi magát az abban való munkás részvételre. Nem számitottunk ugyan többé arra a lelkes buzgalomra, melylyel az ilyen kirándulások ügyét tagtársaink régebben felkarolták, de négy-öt taggal a szükséges lelkesedés mértékének minden leszállitása mellett sem indulhattunk útnak s igy a tervezett és a Kassa-vidéki régi birtokos családok levelesládáiból kétségkivül sok becses történeti anyaggal kinálkozó szép kirándulásról le kellett mondanunk. Midőn azonban ezt itt jelentjük, nem mulaszthatjuk el hálás köszönetünk nyilvánitását Révész Kálmán kassai ev. ref. esperes úrnak, t. tagtársunknak, a ki időközben minden irányban, különösen a helyi előkészitő bizottság megalakitása érdekében igazán sokat fáradozott, hogy a kirándulásnak óhajtott sikerét biztositsa. Annál inkább sajnáljuk, hogy buzgó fáradozásainak gyümölcsét ezúttal nem szedhettük.

— SZMRECSÁNYI ANTAL úr, cs. és kir. kamarás, honvéd huszár százados és a m. kir. honvéd Ludovika Akadémia tanára, Bánó Józsefnek *Berzeviczy Edmund emlékezete* cz. emlékbeszédére, illetőleg az emlékbeszédnek Szmrecsányi Ödönről és nejéről, báró Berzeviczy Máriáról (Szmrecsányi Antal úr szüleiről), egyébként a legnagyobb melegséggel megemlékező szavaira vonatkozólag némi ténybeli helyreigazitást volt szíves közölni velünk. Az emlékbeszéd t. szerzője ugyanis a daróczi Szmrecsányi-házról szólva (Századok, 1903. 400. l.) ezt irja: »A boldog házasságnak gyümölcse *tizennégy* gyermek lett« . . . stb. s alább (401. l.) névszerint is elkezdi felsorolni e gyermekeket. Ezen számadattal szemben Szmrecsányi Antal úr kijelenti, hogy az helytelen és a valóságnak meg nem felel, a minek élő bizonyitéka ő maga, lévén ő szüleinek *tizenhatodik* és legfiatalabb gyermeke. A testvérek közül ma is tizenketten vannak életben; csak egyikök halt meg gyermekkorában, a többiek felnőttek, sőt családosak voltak, midőn a halál az élők sorából elszólitotta őket. Névszerinti fel-

sorolásuk is — az emlékbeszédben — annyiban hiányos, hogy kimaradt közülök — Antalon kívül — *József*, ki ügyvéd Kisszebenben s nagyszámú család feje, továbbá a korán elhunyt *Károly*, cs. és kir. kamarás, honvéd alezredes s a honvéd törzstiszti tanfolyam egykori érdemes tanára, kinek özvegye (Ghyczy Anna) és kis fia élnek. — Szmrecsányi Antal úr különben hálás érzését nyilvánítja az emlékbeszéd t. írójának azon gyöngéd figyelméért és jóindulatáért, melylyel szülőiről és családjokról megemlékezni szíveskedett.

ÉRTEKEZÉSEK
az 1900/901 évi iskolai Értesítőkben.

(Folytatás.)

Suhajda Lajos: *Földi János.* (Selmeczbányai ág. hitv. ev. főgymn. Ért. 21—39. ll.) — Az értekezés első részéről már szóltunk.[1]) A most közölt rész Földi János tudományos munkásságával, nevezetesen verstani tanulmányaival foglalkozik, melyek őt végre arra a gondolatra vitték, hogy egy jó magyar nyelvkönyvet adjon kortársai kezébe. Igy született meg a *Magyar Grammatika*, mely azonban kéziratban maradván, ránk csak töredékben maradt. Ugy látszik, a szerző dolgozata most sincs még befejezve, kivánatos lenne pedig, hogy az egész munka napvilágot lásson.

Holczhammer János: *A clientela valószinű eredete, mivolta és fejlődése a római köztársaság korában.* (Soproni ág. ev. főgymn. Ért. 3—27. ll.) — A clientela keletkezése a mondai korba esik, a történelmi korban már teljesen ki van fejlődve, sőt hanyatlásnak indúl. Minthogy pedig még a legkezdetlegesebb római feljegyzések is sokkal későbbiek, megérthetjük a clientela eredetéről szóló nézetek sokféleségét, eltérését, sőt ellenmondásait. Az értekező felsorolja az ókori irókat, sőt a modern történetirók erre vonatkozó nézeteiről is tájékoztat. A maga részéről leghelyesebbnek Lange nézetét tartja, mely szerint a clientela mibenléte csakis a római család viszonyaiból, a római családjogból ismerhető meg; eredete a patriarchalis korig nyúlik vissza, mikor a közös cultus kötelékénél fogva családtagok lehettek a nem vérrokonok is, mint pl. a szolgák és a cliensek, a hadi foglyokból lett rabszolgák stb.

Schmidt Fülöp: *A Gracchusok tragikuma.* (Zentai közs. főgymn. Ért. 3—31. ll.) — Schmidt dolgozata főleg a tanulóknak van szánva, kiket a legújabb kutatások alapján ismertet meg a

---

[1]) *Századok*, 1903. 386. l.

Gracchusok reformtörekvéseivel s azokkal a körülményekkel, melyek őket megbuktatták. A szerző egyszersmind korrajzot ad, mely nagy vonásokban állítja elénk a folyton terjeszkedő köztársaság árnyoldalait, az erkölcsi süllyedést, a nagy pauperismust, szemben a dúsgazdag optimatákkal: a miből azután érthetővé válik, hogy sokak előtt kivánatos volt a zilált viszonyok gyökeres orvoslása: de ennek keresztülvitelére csak a két Gracchus vállalkozott, — hogy minő eredménynyel, ismeretes.

Téglás Gábor: *A Krisztus születése előtti évezredből Hunyad megye területére vonatkoztatható első földrajzi adalékaink.* (Dévai m. kir. áll. főreálisk. Ért. 3—7. ll.) — Hunyad megye őstörténetének, főleg római korának tudós kutatója ezen értekezésében azt nyomozza, hogy voltak-e, s ha voltak, milyen természetűek az ókori népeknek Hunyad megyére vonatkoztatható földrajzi ismeretei? Abból a körülményből, hogy épen ezen a vidéken laktak az aranyban bővelkedő agathyrsusok, kik legalább közvetve már érintkeztek a görögökkel, következtet arra, hogy a görögök iparkodtak azokat a helyeket is felkutatni, hol oly sok volt az arany. Herodotosnál vannak is földrajzi adalékok, a ki pedig minden valószínűség szerint pontusi fajrokonaitól kapott értesüléseket.

Laukó Albert: *A görögök földrajzi ismeretei Homerostól Polybiusig.* (Aradi m. kir. áll. főreálisk. Ért. 3—37. ll.) — A földrajz története a görögökkel kezdődik; a Homeros neve alatt fenmaradt költemények, valamint más mondák is topographiai alapokon nyugszanak. Abban a korban a görögök a földről való általános felfogásukat már megalkották; a tudományos földrajz azonban jóval később, a miletosi Thalessel kezdődik. Ez, valamint Anaximander, Anaximenes és Pythagoras, főleg magát a földet, mint égi testet vették vizsgálat alá, s vagy keletkezésével és alakjával, vagy helyzetével foglalkoztak. A legrégibb rendszeres földleírás Hecataeus (Kr. e. 520 körül) műve, de ez nagyon töredékes. Elsőrangú mű e tekintetben Herodotos könyve, mely hazánk azon korbeli történetére is fényt vet. A szerző ezek mellett részletesen ismerteti Hanno, Ktesias, Xenophon, Ephorus, Scylax, Aristoteles, Pytheas, Eratosthenes, Hipparchos stb. földleírásait, melyekből sokat lehet tanulni.

Hadady Géza: *Cid a történelemben és Herdernél.* (Sátoraljaujhelyi r. kath. főgymn. Ért. 3—23. ll.) — Az értekezés részben történeti vonatkozású, azért veszünk róla tudomást. Szerzője szorgalmas ember, mert majd minden évben ír valamit, de kissé felületes. Ez az értekezése is azt mutatja, hogy nincs tudomása a Cidre vonatkozó újabb kutatások eredményeiről, pedig bármely -avaló történeti tankönyv tájékoztatta volna.

JUNKER LÁSZLÓ: *A reformáczió hatásáról.* Székfoglaló értekezés. (Kecskeméti ev. ref. főgymn. Ért. 1—12. ll.) — A reformáczió előzményeiről és következményeiről oly sokat írtak már, hogy nagyon bajos e tárgyról valami újat mondani. A szerző erre nem is törekszik; inkább csak összefoglalja az eddigi eredményeket, a mi — mert jó forrásokat használt — sikerült is neki; csupán az a hiánya, hogy a reformáczionak nálunk tett hatásáról nem szól.

MOLNÁR KÁLMÁN: *A nádorispán az Árpádok korában.* (Kecskeméti kegyes-r. főgymn. Ért. 3—39. ll.) — Kissé aránytalan bevezetés után, melyben a királyság megalapitásának s a kereszténység behozatalának szükségességét fejtegeti, a *nádorispán* név eredetével foglalkozik. Franklnak (Fraknói) ismeretes műve alapján ismerteti a név eredetére vonatkozó különböző véleményeket; majd azt kutatja, hogy a nádorispáni méltóság melyik királyunktól származik. Szent István korabeli intézménynek, de udvari hivatalnak tartja, mely csak később nyer közjogi jelentőséget. Szól a nádori méltóság betöltésének módjairól, hatásköréről és javadalmazásáról. Függelékül az Árpád-kori nádorispánok korrendileg összeállított névsorát adja. A névsor teljesebb mint a Wertneré (*Tört. Tár*, 1894), de alapúl egészben véve Wertner munkáját használja. Nem értjük azonban, miért ír a szerző következetesen, de hibásan: *Venczel*-t *Wenzel* helyett; azután meg *mosonii* (így) és *posoni* főispánokat emleget; néha felemlíti, hogy egyik-másik nádor minő más hivatalt viselt, néha meg mellőzi; pedig Wertnernél találhatott volna elég adatot.

SCHMOLLINGER ANTAL: *Magyarország politikai és kulturai hivatása az európai államrendszerben.* (Máramaros-szigeti kath. algymn. Ért. 3—20. ll.) — Részlet egy nagyobb tanulmányból, s ez a magyarázata annak, hogy a nagyon is tág czímű értekezés csupán a királyság megalapításáig fejtegeti tárgyát. Azokat az ismert szempontokat vizsgálja, melyeket történetíróink nagyrészt felemlítenek, mint pl. a keletkező szláv birodalom megakadályozása, a magyarságnak mint a kereszténység védbástyájának szerepe stb. A tanuló ifjuság okulhat belőle.

KELEMEN FERENCZ: *Honi városaink keletkezése és a polgári elem az Árpádok alatt.* Székfoglaló értekezés. (Máramaros-szigeti ev. ref. főgymn. Ért. 77—107. ll.) — Szintén csak részlete egy nagyobb értekezésnek, mely jóformán bevezetés lehet az egészhez. A szerző Dejardins-nel szemben, ki azt állítja, hogy a magyar művelődéstörténet tulajdonképen a rómaiaknál kezdődik, azt bizonyítja, hogy Pannónia nem volt műveletlen terület a római hódítás előtt sem, mert a keltáknál is ki volt fejlődve a városi élet,

tehát volt műveltség is: másrészt pedig megdönti Dejardins állítását hazánk területének a rómaiak bukása után lefolyt története a népvándorlás kora. Nagyobb befolyás tulajdonítható a frank uralomnak, a szláv világnak. A honfoglalás eseményeinek előadásában maga Anonymus is több várat sorol fel. Általában véve valószínű, hogy a városok lakói a vezérek korában is idegenek voltak s csak idő multán olvadtak bele a magyarságba. Ennek a kimutatása lett volna a dolgozat feladata: mindenesetre kívánatos, hogy annak hátralevő része se maradjon kéziratban.

Varjú János: *A magyar művelődés és iskolázás története az Árpádok alatt.* (Váczi kath. főgymn. Ért. 3—78. ll.) — A szerző célja az, hogy »a magyar történelem tanulásában lelkes ifjuságot az élet mesterének azon tanulságaira is figyelmeztesse, melyeket az intézmények, szokások, erkölcsök, és a művelődés tényezői: a művészetek és iskolák feltüntetnek.« A meglevő adatoknak többnyire nagyobb összefoglaló munkákból merített felhasználása — tanítás czéljából — a szerző szándéka: ezt kétségtelenül meg is valósította. Tudományos értéket valószínűleg maga a szerző sem tulajdonít compendiumának.

Nagy Béni: *A ferenczes szellem és hatása hazánkban.* (Egri kath. főgymn. Ért. 3—85. ll.) — Assisi szent Ferencznek és rendjének jelentősége a külföld előtt már sok tekintetben tisztázva van; elsőrangú írók köteteket írtak erről, s így sok tévedést sikerült eloszlatniok. Mi még annyira sem jutottunk, hogy monographiánk volna a magyarországi ferencz-rendiekről; nálunk a forrás még mindig Wadding, Fridrich, Knaisz, Occhievia stb. Hogy mi van a rend levéltáraiban, arról semmit sem tudunk. Azt hittük, hogy Nagy Béni terjedelmes értekezése tisztázni fogja a ferencz-rendieknek Magyarországon tett hatását, de be kellett látnunk, hogy a szerző feladatát nem oldotta meg. Eltekintve attól, hogy meg sem mondja, mi is az a *ferenczes szellem*, dolgozata meglehetősen felszínes; beszél a ferencz-rendiek életmódjáról, bár codexeinket nem használta fel kellőleg, szól arról is, hogy minő szerepük volt a néppel és a nemességgel szemben, vagy történetünk fontosabb mozzanataiban, de hatásukról alig emlékezik meg, vagy legalább is oly színtelenül, hogy dolgozatából erre vonatkozólag tiszta fogalmat alkotni nem lehet. Azt készséggel elismerjük, hogy a dolgozat egyes részletei tanulságosak, az egész azonban nem felel meg czímének.

Kúry Etele: *A felső Dunamellék reformációja.* (Pápai ev. ref. főgymn. Ért. 1—20. ll.) — A mai dunántúli ev. ref. egyházkerület ezen északi részének reformációjáról kevés adatunk van; pedig a Csallóközben pl. 1550 körül mintegy *háromszáz*

protestáns ekklézsia volt. Thúry tehát azt kutatja, hogy kik lehettek e területen a reformáczió első terjesztői. Ezek közül való szerinte Nagybánkai Mátyás, 1562-től pedig Huszár Gál, kinek azonban már a következő évben menekülnie kellett; fontos szerepe volt Bornemisza Péternek is. A szerző valamennyinek életrajzát adja. Az értekezésre csak az a megjegyzésünk, hogy Podmaniczky István nyitrai püspökről mást tud a történetírás.

Pózna József: *Gróf Esterházy Miklós nádor politikai szereplése és jelentősége.* (Lévai kegyes-r. kath. főgymn. Ért. 3—73. ll.) — A »három nagy magyar« egyikének, a mozgalmas XVII. század kiváló politikusának életrajzi adatai sokkal ismertebbek, hogysem azokat e rövid ismertetésben ismételnünk kellene, s így a szerző dolgozatát inkább csak alaki oldaláról nézzük. Általános bevezetés, rövid életrajz után, a szerző három szempontból tárgyalja Esterházy politikai szereplését és jelentőségét: u. m. politikáját a trón érdekében Bethlen Gábor politikájával ellentétben 1629-ig; majd Pázmány Péterrel egy czél felé törekvő politikáját ennek haláláig; végül politikáját I. Rákóczy György idejében. A tárgyalási mód megfelelő, csak az az egy hibája van, hogy az életrajzot egészen külön adta, s így hőse politikája tárgyalásánál minduntalan ismételnie kell az életrajzi adatokat, a mi pedig könnyen elkerülhető lett volna, ha az életrajz keretében oldja meg feladatát. Főforrása Szalay László munkája. Sajnálnunk kell, hogy Pázmány, Bethlen és Esterházy levelezéseit nem aknázta ki jobban; ügyesen írt dolgozatának értékét ezzel mindenesetre emelte volna.

Porst Kálmán: *Az erdélyi fejedelemség önállósága megszűnésének oka és következményei.* (Kiskun-félegyházi városi kath. főgymn. Ért. 1—63. ll.) — Az értekezés, czímének megfelelően, két, bár nem arányos részből áll. Az elsőben a fejedelemség megszűnésének okait fejtegeti. A szerző szerint Erdély léte a törökök hatalmától függött; mindaddig, míg a törökök birtokában volt hazánk nagy része, Erdély hatalma is szilárd alapokon nyugodott; akkor tehát, mikor a tizenkét éves u. n. felszabadító hadjáratban megsemmisült a törökök hódító ereje s hazánk felszabadult, szükségképen tönkre kellett mennie az önálló erdélyi fejedelemségnek is. Erdély bukását azonban belső okok is siettették; így az az anyagi romlás, melyet II. Rákóczy György szerencsétlen lengyelországi vállalata idézett elő, továbbá Apafinak korlátolt politikája. A guberniummá silányult ország — bár utóbb *nagyfejedelemség* czímet adtak neki — nem volt egyéb, mint a bécsi kormánynak alárendelt provincia, hol vége lett a politikai és lelkiismereti szabadságnak. Az erdélyi fejedelemség megszűnésének — mit a szerző külön fejezetben

tárgyal — az az egy üdvös következménye volt, hogy a testvér haza ezután mégis szorosabb viszonyba fűződött Magyarországgal.

Pszotka Ferencz: *Görgei Arthur a bányavárosokban 1849-ben.* (Körmöczbányai áll. főreálisk. Ért. 3—54. ll.) — Egyike az ez évi legbecsesebb programm-értekezéseknek, melyben a szerző felhasználta az egykorú szem- és fültanukat, sőt magától Görgeitől is kapott adatokat. Az értekezést annálinkább figyelmünkre kell méltatnunk, mert a feldunai hadtestnek a bányavárosokban való szerepléséről ily tüzetesen eddig még nem írtak, pedig mint szerzőnk mondja: »e hadtest eme bányavárosi területen kivivott titáni küzdelme volt az, mely egyrészt a kétségbeesett és már fuldokló nemzetbe mintegy lélekzetet fujva, azt újra öntudatos eszméletre bírta, másrészt pedig maga is oly hadászati kikepzést és öntudatot nyert, mely aztán a tavaszi dicső hadjáratnak biztos alapjáúl szolgált.« A szerző czélja az események lehetőleg hu elbeszélése, ezért tartózkodik a kritikától. Derék értekezését melegen ajánlhatjuk az érdeklődők figyelmébe.

Lukinich Imre.

SZLÁV TÖRTÉNETI SZEMLE.

1901.

— Kwartalnik Historyczny. Red. *Aleksander Semkowicz.* Lemberg, 1901. XV. évf. 1—4. füzet.

Az évfolyamot (1. füz.) *Kariejew Mikolaj* szentpétervári tanárnak Lembergben a történelmi társulat ülésén tartott felolvasása nyitja meg. Bibliographiai szempontból tanulságos előadása a nyugati Európa történetét érintő orosz munkákat és értekezéseket sorolja fel s érdekes képet ad az orosz történetirodalom fejlődéséről. — *Szelagowski Ádám* folytatva az előbbi évfolyamban megkezdett pénzügytörténeti tanulmányát, *a valuta hanyatlásáról* értekezik János Zsigmond korában. A zilált politikai viszonyok megakadályozták IV. Ulászló 1633 évi pénzügyi reformjának életbe léptetését. Lengyelország odajutott, hogy értéktelen ezüst pénzeit a szomszéd fejedelmek kitiltották, az új aranyokat ellenben csaknem kizárólag a külföld foglalta le. Az ebből támadt közgazdasági válság ismét számos szakembert szólaltatott meg, kik tudományos munkálatokban és népies iratokban foglalkoztak a baj belső okaival. Az 1650 évi országgyűlés e művek hatása alatt kimondotta, hogy a pénzügyet gyökeresen rendezni fogja, még pedig úgy, hogy a külföldi viszonyokhoz arányosított ezüst-valutát hoz be, a pénz értéke tényleges lesz, a külföldi pénznemek forgalmát megnehezítik, szigorú törvényeket hoznak a hamis pénzverők

ellen s végül megtiltják az aranynak és ezüstnek a külföldre való kivitelét. De az üdvös intézkedések végrehajtására szükséges anyagi erők hiányában a törvényeket egyelőre fel kellett függeszteni, sőt a pénzügyi zavarokat még növelte a szerencsétlen hadakozás, melynek költségei újabb adósságokkal terhelték az országot, akkor, mikor a rendes bevételek különben sem fedezték a kiadásokat. Rendkívüli bevételekről kellett tehát gondoskodni, s erre nem volt más mód, mint a pénzek újabb reductiója. Látszólag kicsiny összegekről volt szó, mert pl. az 1658 évi országgyűlés csak 150,000 arany forint *nyereséget* szavazott meg a kincstárnak, de az volt a baj, hogy ezt a 150,000 frtot a forgalmi pénzekből kellett kicsikarni. Ezzel a veszedelmes művelettel foglalkozik az 1659-ben megjelent *Considerationes monetales* című röpirat, mely kimutatja, hogy az állam 24 arany forint értékű *egy* márka ezüstből mintegy 50 frtot veret ki, már pedig az ilyen gazdálkodás gonoszabb a háború pusztításainál. E mellett a pénzverés ismét magánvállalattá lett, s míg a pénzverők rengeteg hasznot húznak, addig a közérdek szenved. Ellensúlyozásúl most *két* millió értékű rézpénzt akartak forgalomba hozni, noha a szakemberek kimutatták, hogy már a rézpénzek sem felelnek meg értéküknek. A terv mégis keresztülment, sőt *Boratini* mint pénzügyi fővállalkozó 5.250,000 forintnyi jó pénz verésére nyert szabadalmat, a miből három millió a kincstárt illeti, a többi részint a költségek, részint adósságok fejében a vállalkozóé marad. Az erre vonatkozó szerződést már a rendek is aláírták, mikor *Tynff* nevű vállalkozó új tervet adott be s kieszközölte, hogy 60—80 százalékkal redukált értékű pénzt verjenek. *Dat pretium servata salus!* volt a jelige, mely azután az ezüstpénzen is szerepelt mint körirat. Ilyen pénzt mintegy *hét* millió forint értékben bocsátottak ki, s ekkor kiderült, hogy ebből az államkincstár bevétele jóval kisebb mint várták, és ezt a bevételt is hamarosan felemésztették a háborúk; az államadósság tehát nem csökkent, az ország ellenben gazdaságilag tönkre jutott. — *Prochaska Antoni* egy érdekes czikkelyben: *A társadalom védelme* cz. alatt, várnai Ulászló király korát tárgyalja. *Caro* (Liber Cancell. II. 238—241) közöl egy ismeretlen korú confoederatiós szerződést (compositio clenodiorum), melylyel Rembowski, Balzer s más írók ismételten is foglalkoztak, de keletkezésének körülményeit nem állapították meg helyesen, noha abban megegyeznek, hogy a szerződés a XV-ik századból való. Prochaska azt igyekszik kimutatni, hogy a confoederatiót a huszitismus terjedése által megingatott közrend védelmére 1438-ban, tehát Ulászló kiskorúsága alatt kötötték. Fejtegeti a huszitismus hatását Lengyelországban s az ez által előidézett zavarokat. Az orosz nemesség már 1424-ben nyiltan huszitának vallotta magát; később Wol-

[illegible] [illegible] inkább pártot és a közhatalom nem [illegible] az [illegible] elhallgatni, mert a [illegible] testvérei [illegible] [illegible] azt. [illegible] a törökök előnyomulása [illegible] [illegible] [illegible] és főleg a magyarországi zavaroknál és [illegible] [illegible] [illegible] politikai fordulatnak [illegible] [illegible] A törökök elleni [illegible] keresztes hadjáratot már [illegible] [illegible] király szervezte. [illegible] [illegible] nyomán az [illegible] [illegible] [illegible] nemesség bűnéül jelentkezett, hogy a magyarokkal [illegible] ellen harczolhasson.

A 4. füzetben *Pazdro Zbigniew* a középkori uzsorával [illegible] foglalkozik egyházjogi szempontból ismertetve az ellene hozott [illegible] zsinati határozatokat. Kimutatja, hogy az egyház és [illegible] törvények sokszor ellenkezésbe jutottak az uzsora kérdésében; magát az uzsora fogalmát is eltérően határozzák meg. [illegible] szövegekben állítja össze a különböző zsinatok határozatait, kiemeli, mennyire módosultak pl. a német intézkedések a [illegible] zsinatokon. Általában véve ezek szigorúbban léptek fel az [illegible] ridegen követve az evangelium szavait: *Mutuum date, nihil inde sperantes!* Magát a kamatvételt is uzsorának tekintették, [illegible] bármi kicsiny legyen is az, a *voluntas usuraria* ellen is [illegible] Uzsorának minősítették a hitelbe adott árunak megdrágítását, a hitelezést *lucri causa, sub velamine mercationis* stb. Különbséget tettek a nyilvános és titkos uzsora között; az előbbit nagyobb bűnnek tartották, de mindkettőnek elkövetőjét kiközösítéssel sújtották. Két magyar forintig terjedő uzsoranyereség esetében egyszerű absolutiónak volt helye, de a nyereséget jótékony czélokra kellett fordítani. Nagyobb uzsorázások feloldozása a megyés püspök fenntartott jogai közé tartozott, kivéve *in articulo mortis*, de a feloldozás érvénytelen lett, ha a beteg meggyógyult. A XV-ik századi mainzi statutum rendelkezései kevés változtatással fellelhetők a lengyel zsinatok határozataiban is: így pl. egyházi átok alá vetették azokat is, kik uzsorakamatot fizetnek és uzsorásaikat az egyházi hatóságnál fel nem jelentik. Érdekes határozatokat hoztak az 1459 évi krakói és az 1510 évi piotrikowi synodusok, melyek szövegét a püspökök jelentéktelen változtatásokkal ismételten kihirdették. Az értekező ezek után a kifogásolt üzletek, uzsora-fajok felsorolására tér át s kimutatja, hogy a világi hatóságok ugyanekkor a »korszerű« kamatot 7—10 százalékkal még törvényesnek tekintették, azonban kisérletet sem tettek a kamatláb törvényes rendezésére. — A füzetek tartalmát különféle történeti munkák és [illegible]atok ismertetése egészíti ki.

ERNYEY JÓZSEF.

KÜLFÖLDI TÖRTÉNETI KÚTFŐK AZ AKADÉMIÁBAN.

A m. kir. belügyminisztérium 2000 koronás évi dotatiójából, melynek eredetét, czélját s az összeg felhasználására nézve a M. Tud. Akadémia és az Országos Levéltár között létrejött megállapodásokat annak idején már közöltük olvasóinkkal,[1]) a mult 1902 év folyamán a következő külföldi történeti kútfő-kiadványok szereztettek meg az Akadémia könyvtára számára:

I. ÁLTALÁNOS ÉRDEKŰEK.

Acta et Decreta sacrorum Conciliorum recentiorum. Collectio Lacensis. Tom. I. Acta et Decreta s. Conciliorum, quae ab episcopis ritus latini ab a. 1682 usque ad a. 1789 celebrata sunt. Friburgi Br. 1870. — Tom. III. Acta et Decreta s. Conciliorum, quae ab episcopis Americae septentrionalis et imperii Britannici ab a. 1789 u. ad a. 1869 celebrata sunt. Ibidem, 1875. — Tom. V. Acta et Decreta s. Conciliorum, quae ab episcopis Germaniae, Hungariae et Hollandiae ab a. 1789 u. ad a. 1869 celebrata sunt. Ibid. 1879. — Tom VI. Acta et Decreta s. Conciliorum, quae ab episcopis Italiae, Americae meridionalis et Asiae celebrata sunt. Ibid. 1882. — Tom. VII. Acta et Decreta s. Oecumenici Concilii Vaticani. Ibid. 1890.

II. LENGYELORSZÁG.

Acta Tomiciana. Tom. XI. Posnaniae, 1901.

Akta grodzkie i ziemskie z czasów rzeczypospolitej polskiej z archiwum tak zwanego Bernardyńskiego we Lwowie w skutek fundacyi śp. Aleksandra hr. Stadnickiego wydane staraniem galicyjskiego wydzial'u Krajowego. Tom. I—XVII. Lemberg, 1868—1901.

Codex Diplomaticus Poloniae, quo continentur privilegia regum Poloniae, magnorum ducum Lithvaniae, bullae pontificum nec non privilegia ducum Silesiae et iura a privatis data, illustrandis domesticis rebus gestis inservitura. Tom. I. II. 1—3. Studio et opera *Leonis Rzyszczewski* et *Antonii Muczkowski,* notis adornatus ab *Antonio Sigismundo Helcel.* — Tom. III. Edidit *Julianus Bartoszewicz.* Varsaviae, 1847—1858.

Theiner: Vetera Monumenta, Poloniae et Lithuaniae gentiumque finitimarum historiam illustrantia, maximam partem nondum edita, ex tabulariis Vaticanis deprompta, collecta ac serie chronologica disposita. Tom. I—IV. Romae, 1860—1864.

III. NÉMETORSZÁG ÁLTALÁBAN.

Monumenta Germaniae Historica inde ab anno Christi Quingentesimo usque ad annum Millesimum et quingentesimum. Edidit Societas aperiendis fontibus rerum Germanicarum medii aevi.

Epistolarum Tom. VI. pars 1. Karolini aevi IV. Berolini, 1902.

Scriptorum Tom. XXXI. pars 1. (Annales Cremonenses 1096—1270. — Sicardi episcopi Cremonensis Cronica. — Annales Bergomates 1156—1266.) Hannoverae et Lipsiae, 1902.

Scriptorum rerum Merovingicarum Tom. IV. Passiones vitaeque Sanctorum aevi Merovingici. Ed. *Bruno Krusch.* Ibid. 1902.

---

[1]) *Századok*, 1902. 389. l.

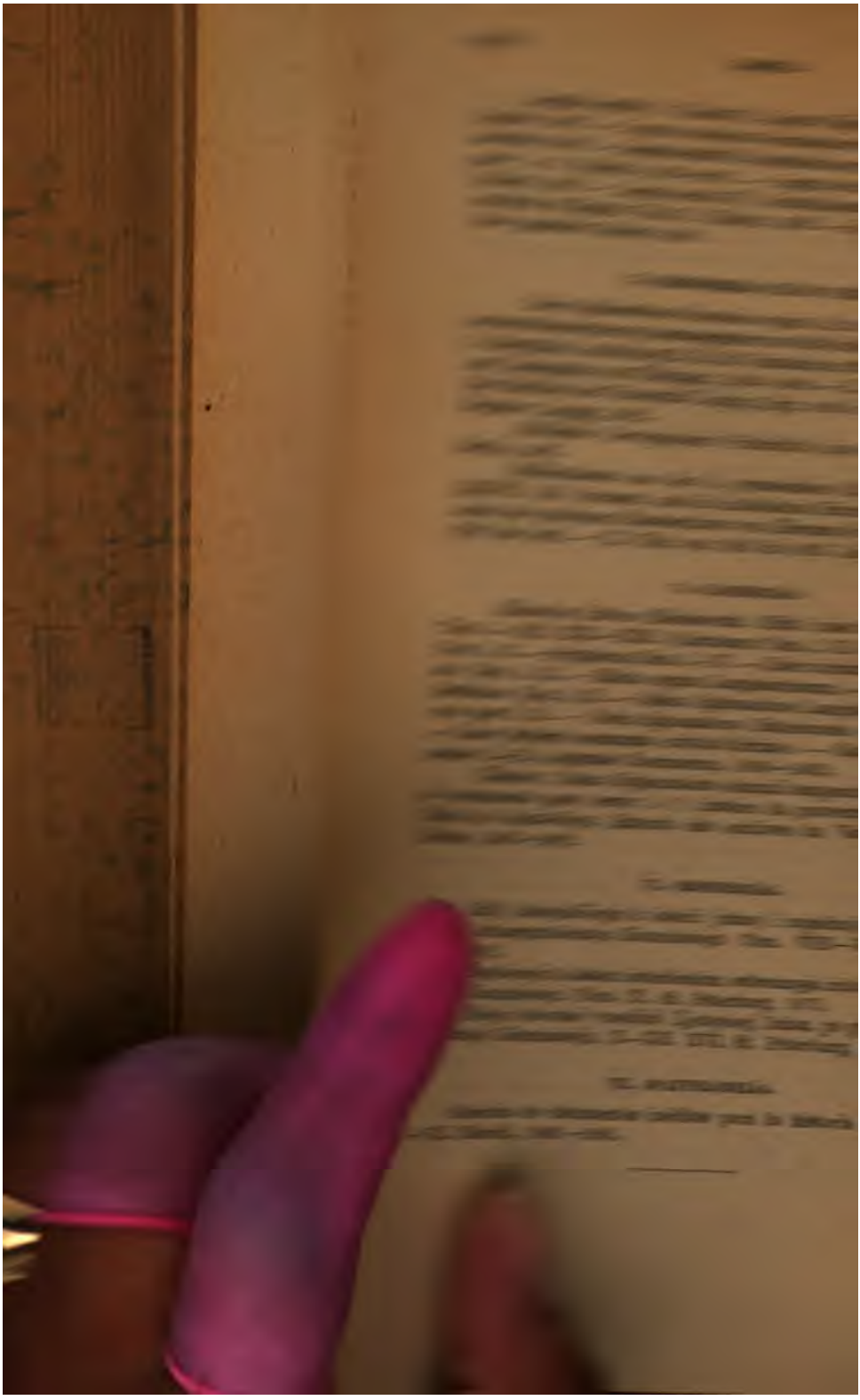

PÓTLÉKOK A MAGYARORSZÁGI LATINSÁG SZÓTÁRÁHOZ.

(Nyolczadik közlemény.)

A következő pótlékokat — egynek kivételével — Beszterczebánya város levéltárából közlöm, melynek gazdag anyagából Bartal is merített. Szótára forrásai közt a beszterczebányai levéltár *Beszt. Levt.* rövidítéssel van idézve.

AVERRUNCARE: *elterelni, elfordítani* (avertere). Fasc. 442. nr. 52. (1648.) »Deus haec *averruncet* mala!«

CORNU: *szarvas* (kipfel). Prot. Praet. 1817. »Erga propositionem omini civ. consulis, ut *cornua* et semellae lacteae a tribus crucigeris ad nos crucigeros devalvantur.«

COROLLA: *menyasszonyi koszorú.* Fasc. 486. nr. 21. (1702.) »Se ltem id recordari, quod pro ... nuptiis Dorotheae Hornung serta seu *rollas* formaverit.« (Bartalnál *corollatus:* koronás, koszorús.)

DECAPILARE: *koppantani* (gyertyát). Fasc. 478. nr. 6. (1691.) »Canlam coram se ardentem *decapilare* tentans.«

DOMUS CIRCULARIS: *piaczi ház;* tulajdonosa *civis circularis.* Prot. raet. 1820. nr. 1299. »Pixides per dominum capitaneum proiectatae non antum in *domibus circularibus,* verum etiam ubi opportunum visum erit, quantocius applicentur.« (Bartalnál *circularista:* kerületi polgár, ingbürger.)

EBULIRE: *felbugyogtatni.* Fasc. 476. nr. 24. (1696.) »Teste oculato omino Joanne Andreade, in possessione Palojta rectore, 13—14 praesenis mensis Maji in sex vel septem locis vivum et verum sanguinem terra *buliebat.*« (Bartalnál *bullire:* aqua ferventi mollire.)

FISTULATIO: *sípolás.* Prot. Praet. 1822. nr. 1169. »Ut vigiles arcenis occasione singulae *fistulationis* turris ambitum circumire et versus mnes civitatis partes respicere obligentur.« (Bartalnál *fistulare:* sípolni.)

GAZA: *olvasztó.* Fasc. 454. nr. 41. (1520.) »Ad officinam seu *gazam* Tajova exstructam.« (Bartalnál *gasa:* officina ferraria, hámor.)

INTERPOSITIONALES (litterae): *közbenjáró levél.* Fasc. 478. nr. 6. 1691.) »Quemadmodum meae *interpositionales* et supplicatio eiusdem ad lebit[illegible] ransmissa essent.« (Bartalnál *interpositio:* közbenjárás; *interpo*[illegible]*titő.*)

[illegible]*is: libertás.* (Rákóczi rézpénze.) Prot. Praet. 1708. ápr. 17. [illegible]*aubitz* dicto, ac alio minori per dominum Sréter ex porta [illegible], idem dominus Sréter 23 cent. 102 libras cupri in *kon*[illegible]*praestitit.*« (Bartalnál *kongus,* i: pengő pénz; de a nála [illegible]*kongorum*« alkalmasint sajtóhiba »supremus *kongonum*«

[illegible]*zmosás.* Fasc. 413. nr. 33. (1541.) ... »et a scorearum [illegible]c aliorum ruderum et excrementorum *locione* ...

[illegible]*darócz-készítő.* Prot. Praet. 1814. pag. 70. »Gremiales a contubernio pannificum separare volentes« ... stb. *a:* pannus, szövet.)

[illegible]*DRENSIS: helypénz* (standgeld), a mit vásárok alkalmával

az áruval elfoglalt helyért fizettek. Fasc. 43. nr. 3. (1544.) . . . »*nummum* illum *forensem*, quem ipsi cives nostri pro pontium fabricatione ac viarum aliarum publicarum reparatione atque conservatione iuxta eorum privilegium exigere soliti essent« . . .

ONERARE: *fegyvert megtölteni*. Fasc. 486. nr. 25. (1702.) »In defensionem mei extraxi pistoletam minime *oneratam*, putans terrefieri invasores.« (Bartalnál *sclopum onerare*: puskát tölteni.)

PAPYRIFICINA: *papirmalom*. Prot. Praet. 1826. nr. 61. (Bartalnál *papiracea officina*: papirgyár; *papyrifex*: papiros-készítő.)

PARABOLARIUS, i: *betegápoló*. Prot. Praet. 1820. nr. 1299. »E confianda hoc fine pecunia dispensa in domo sita, in cubile *parabolarii* (krankenwärter) aut domus curatoris transformetur.« (Bartalnál *parabolani* és *paraboli*: betegápolók; *parabolana*: betegápolónő.)

PEGMA, atis: *deres*. Prot. Praet. 1798. pag. 83. »In *pegmate* seu potius *deresh*.«

POSTERIORA: *alfel* (ānus). Fasc. 478. nr. 6. (1691.) »idem Joannes Petro s(it) v(enia) *posteriora* ostendit.« — Fasc. 488. nr. 19. (1702.) »Darauf hiebe der Christian seinen rokh auf, und zeigte Ihme, s(it) h(onor), *posteriora*.«

PRAECINCTURA: *előfogat* (vorspann). Prot. Praet. 1808. pag. 360. »Ex incidenti diversorum abusuum, qui in desumptione *praecincturarum* cum detrimento contribuentium intervenerant.«

PRAEIUNCTURA: *előfogat*. U. o. az indexben. »*Praeiuncturarum* circa desumptionem quid observandum.«

RUDERA, um: *érctörmelék*. Fasc. 413. nr. 33. (1541.) . . . »et a scorearum quoque collectione ac aliorum *ruderum* . . . . supersedeant.« (Bartalnál *ruderis fossa*: törmelékbánya.)

SCLOPETOTHECARIUS: *puskatok-készítő*. Fasc. 492. nr. 10. (1703.) »Georgius Mihalecz civis et *sclopetothecarius* hic loci.«

SCLOPUS MANUALIS: *pisztoly*. Gabrielis Kolinovics Commentariorum de rebus Ungaricis libri XIII. Senquiczii, 1742. (Budapesti egyetemi könyvtár. MS. G. 86.) IX. 796. l. »Accidit, ut omnes *sclopi manuales* explosi . . . essent.« (Bartalnál *sclopus*: puska; *sclopetum manuarium*: pisztoly.)

SCOREA, ae: *salak*. Fasc. 413. nr. 33. (1541.) . . . »et a *scorearum* quoque collectione ac aliorum ruderum . . . supersedeant.« (Bartalnal *scorialis*: ad σκωρία-m pertinens.)

SISTAE, arum (sista, orum?): *képráma*. Prot. Praet. 1820. nr. 1068. »Imaginem reparandam et inauratis *sistis* providendam.«

STELLIONARIUS, i: *szélhámos* (hochstapler). Fasc. 486. nr. 12. (1702.) »Ex litteris D. V. percipere debuimus, qualiternam omnino cogitent, nobis ulterius extraditionem intus arrestati aurifabri Leonardi Weber, hinc transfugae *stellionarii* denegare.« (Bartalnál *stellio*: csaló: *stellionatus*: csalás.)

SUPERADITAMENTUM, i: *ráfizetés* (aggio). Prot. Praet. 1706. pag. 427. »Ne videlicet sub gravi animadversione et infallibili confiscatione pecuniam cum *superaditamento* seu laggio commutare liceat.« (Bartalnál *additamentum* és *superadditio*.)

TIBILLIARE: *rúgni* (tibia, κνήμη). Fasc. 478. nr. 6. (1691.) »Dum ter haec Petrus Schleich dixisset, quod in dictis s. h. posterioribus

Wagnerum *tibilliaturus* sit.« Ugyanezen irat fogalmazványában *tibilliaturus* helyett *titivillaturus* áll. Eddig mind a kettő ἅπαξ λεγόμενον.

TITIVILLARE: l. *tibilliare.*

VALNULUM (valnulus), i: *kis sáncz.* Fasc. 432. nr. 58. (1610.) »In *valnulo* datum ex arce nostra Balogh.« (Bartalnál *vallulus:* kis sáncz.)

VEHICULUM CUNICULARE: *csille*, bányában szénhordásra való ládakocsi (hund, grubenhund). Prot. Praet. 1829. nr. 2341. »E contra vero urburariatum Christi Himmelfarth Stollnensem praetenso jure ad asseres et *vehiculum cuniculare* (hund) per unitum Jappenensem atque Zsoffkinensem urburariatum medio scansoris Tyakuss asportari curatos renuntiasse.«

VELITATIO: *csetepaté, hajbakapás.* Fasc. 404. nr. 77. (1607.) »Et nisi boni viri sese interposuissent et *velitationem* diremissent, forsan caedes fuisset subsecuta.« (Bartalnál *velitarium certamen:* könnyű ütközet; l. *velitarius* alatt.)

VIGINTIQUATUORVIR: a *huszonnégy* tagból álló külső városi tanács tagja. Prot. Praet. 1604. »Eltisten vnd *Viervndzwanziger.* — Prot. Praet. 1760. pag. 7. »Quia vero anno 1749 ad gremium *24-viratus* ord. civitatis huius notarius electus iam fuisset, per oblivionem vero hactenus e serie emansisset, idem ad *24-viratum* assumendus resolvitur.« — Fasc. 486. nr. 21. (1702.) »Prudens et circumspectus dominus Joannes Zacharides civis et *vigintiquatuorvir.*«

VOLO, onis: *önkéntes* (katona). Prot. Praet. 1793. nr. 1453. »*Volonum* intuitu Budam scriptae litterae.« — Prot. Praet. 1793. nr. 1292. »Pro completione cohortis *volonum* Michalovichianae, minoris reatus captivos ea ratione prout turma *volonum* Gyulaianorum resignandos commendari.« — Az 1601 évi levéltári lajstrom *volo* alatt *vallon*-t ért: »*Volonum* in Montanas Civitates factam circa irruptionem civitatis Cremniciensis litterae de dato 6 febr. 1601.« Magában a levélben *freibeiter* van írva s értendő ezen elnevezés alatt a *vallon katonaság*, mely a bányavidéknek akkortájt sok bajt okozott. (Bartalnál *volonales rationes:* sponte datae rationes.)

JURKOVICH EMIL.

A m. tud. Akadémia történelmi jutalomtételei.

1.

A m. tud. Akadémia 1896 október 5-én tartott összes ülésén elhatározta, hogy bármikor fog is gr. *Széchenyi Istvánnak* az ő nevéhez és működéséhez méltó életrajza benyujtatni, ennek szerzője 4000 korona jutalomban fog részesülni.

2.

A m. tud. Akadémia pályázatot hirdet *Bezerédj István* élet- és jellemrajzának megírására.

Határnap: 1903. szept. 30.

Jutalma Bezerédj Pál adományából 2000 korona.

A jutalom csak absolut becsű műnek itéltetik oda.

3.

Kivántatik *Magyarország középkori festészeti emlékeinek*, jelesül a szárnyas oltároknak művészettörténeti ismertetése, megvilágosítva legalább nehány jellemző emlék fényképi fölvételével.

Határnap: 1905. szept. 30.

Jutalma az Ipolyi-alapítvány 1902/4 évi kamataiból 2000 korona.

A jutalmat csak önálló becsű munka nyerheti el. A jutalmazott mű egy évig a szerző tulajdona, azontúl a tulajdonjog az Akadémiára száll.

Nyomtatásban való megjelenés esetén a czímlapon az »Ipolyi Arnold alapítványi jutalommal az Akadémiától kitüntetett mű« jelzés kitétetik.

4.

Faludi élete és munkái.

Határnap: 1906. szept. 30.

Jutalma a Lévay-alapítvány 1906-iki kamataiból 1000 korona.

A jutalom csak önálló becsű műnek itéltetik oda.

5.

(Másodszor.)

Adassék elő *a török uralkodás története* hazánkban. (Nyilt pályázat.)

Jutalma a Bük László-féle alapítványból 2000 kor.

A munka tervrajza, esetleg valamely kidolgozott fejezet kiséretében, 1903. decz. 31-ig küldendő be.

A legjobb tervrajz beküldője a mű megírására megbízást kap. A jutalom, kedvező birálat esetén, csak a kész munkának adatik ki.

6.

Adassék elő *a magyarországi vármegyék* szervezetének fejlődése a mohácsi vésztől a m. kir. helytartótanács felállításáig.

Jutalma az ifj. bojári Vigyázó Sándor emlékére tett alapítványból 1200 kor.

Határnap: 1905. szept. 30.

A jutalom csak önálló becsű műnek itélhető oda. A jutalmazott munka a szerző tulajdona marad, a ki köteles egy év alatt kiadni művét: ha ezt nem teszi, a tulajdonjog az Akadémiára száll.

7.

Adassék elő *az elemi vagy népoktatás története* Magyarországon 1540-ig.

Jutalma az Oltványi-alapítványból 1000 kor.

Határnap: 1904. szept. 30.

A jutalom csak önálló, tudományos becscsel bíró munkának itéltetik oda. A jutalmazott munka a szerző tulajdona; köteles azonban a műből, ha kinyomatja, három példányt, ha pedig két esztendő alatt ki nem nyomatja, egy másolatot a csanádi püspökség levéltárába beküldeni.

8.

Adassék elő *a magyar jobbágyság története* 1514-től Mária-Terézia koráig.

Jutalma a Péczely-alapítványból 2000 korona aranyban.

Határnap: 1904. szept. 30.

A jutalom csak absolut tudományos becsű munkának adatik ki. A munka a szerző tulajdona marad, a ki köteles egy év alatt művét kiadni; ha ezt nem teszi, az Akadémia fel van jogosítva, a munkát külön tiszteletdíj nélkül kiadni.

9.

Adassék elő *a társadalmi élet a Thököly- és Rákóczi-korban.*

Jutalma az ifj. bojári Vigyázó Sándor emlékére tett alapítványból 1200 korona.

Határnap: 1904. szept. 30.

A jutalom csak önálló becsű műnek itélhető oda. A jutalmazott munka a szerző tulajdona marad, a ki köteles egy év alatt kiadni művét; ha ezt nem teszi, a tulajdonjog az Akadémiára száll.

10.

(Másodszor.)

Adassék elő *az Árpád-házi királyok udvartartásának története,* beleértve az ahoz tartozó népeket is.

Jutalma a Gorove-alapítványból 100 arany.

Határnap: 1903. szept. 30.

A jutalom csak önálló becsű műnek adatik ki.

A jutalmazott munka a szerző tulajdona marad, de ha egy év alatt ki nem adja, a tulajdonjog az Akadémiára szál.

11.

A m. tud. Akadémia elhatározta, hogy a kiadásában megjelent *Monumenta Hungariae Historica*-nak minden évben egy-egy osztályát kitűzi jutalmúl a budapesti, kolozsvári és zágrábi egyetemek egy-egy (a történelemmel foglalkozó) hallgatója számára, a kit az illető kar szaktanárai e kitüntetésre mint legméltóbbat ajánlani fognak. A jutalom odaitélése minden évben a nagygyűlésen fog kihirdettetni.

HIVATALOS ÉRTESÍTŐ.

A MAGYAR TÖRTÉNELMI TÁRSULAT

1903 évi jun. hó 4-én d. u. 5 órakor tartott r. vál. ülésének

Jegyzőkönyve.

Jelen voltak: Dr. Thaly Kálmán első alelnök elnöklete alatt dr. Pauler Gyula ügyv. alelnök, dr. Áldásy Antal, dr. Csánki Dezső, Daniel Gábor, dr. Illéssy János, dr. Kammerer Ernő, Mangold Lajos, báró Radvánszky Béla, dr. Szádeczky Lajos, dr. Váczy János vál. tagok, Nagy Gyula titkár, Cserhalmi Samu pénztárnok, Barabás Samu jegyző.

Elnök az ülést megnyitja s jegyzőkönyv-hitelesítőkül Daniel Gábor és dr. Kammerer Ernő vál. tagokat kéri fel.

49. Titkár bejelenti az új tagajánlásokat, mely szerint ajánltatnak *évd. rendes tagokúl 1903-tól:* Csala Sándor kir. járásbiró Szegeden (aj. Molnár Elemér), Országh Lajos földbirtokos Kisteleken (aj. ifj. Kammerer Ferenczné), Rónay Ernő (Zombori) Kiszomboron (aj. gróf Teleki Géza), Viniss Fülöp plebánus Osztopánon (aj. ifj. Kammerer Ferenczné), a felső keresk. iskola ifjusági könyvtára Miskolczon (aj. Cserhalmi Samu).

Megválasztatnak.

50. Szádeczky Lajos dr. vál. tag felolvassa a Cserei Mihály jegyzőkönyvéről szóló jelentését, bemutatván egyúttal a jegyzőkönyvben a család történetére vonatkozó följegyzések mellett olvasható köz- és művelődéstörténeti leveleknek és okiratoknak másolatait is.

Bemutatja továbbá Halmágyi István erd. főkormányszéki titkárnak a XVIII. század derekán irt eleddig ismeretlen naplóját, mely a székely határőrség fölállitásának gyászos éveiből,

irójának hivatalos és társadalmi állásánál fogva az akkori politikai és társadalmi életre vonatkozó hiteles följegyzéseknek gazdag tárháza.

A Cserei Mihály jegyzőkönyvéről szóló érdekes jelentés a »Századok«-ban, a mellékletül bemutatott másolatok a »Történelmi Tár«-ban ki fognak adatni.

A jegyzőkönyv a társulat többi letéteményei közé a Nemzeti Muzeum könyvtárába elhelyeztetik.

Kazinczy Arthur földbirtokos úr fölkérendő, hogy Cserei azon jogtudományi munkájának másolatát, melyet ő jegyzőkönyveiben »Verbőczy könyvem« cz. a. emleget, néhai édes atyjának, Kazinczy Gábornak iratai közül kikeresvén, szíveskedjék a társulatnak ajándékozni.

A Halmágyi-féle naplónak a M. Tud. Akadémia költségén való kiadását óhajtandónak tartja a választmány.

51. Titkár előterjeszti a pénztárnok 1903 évi máj.-havi kimutatását, mely szerint

összes bevétel volt	5385 kor.	19 fill.	
» kiadás »	3535 »	25 »	
maradvány	1849 kor.	94 fill.	
Ehez adva a P. H. E. Takarékpénztárnál folyó számlán levő	15,936 kor.	44 fill.	
követelést, 1903. május 31-én összesen	17.786 kor.	38 fill.	

készpénz állott a társulat rendelkezésére; ebből azonban 200 kor. befizetett alapítványi összeg tőkésítendő volna.

A kimutatás tudomásúl vétetvén, a jegyzőkönyvhöz csatoltatik; egyúttal az elnökség utasíttatik, hogy a Hartenstein Zsigmond által befizetett 200 kor. alapítványi összegen vásároltasson P. H. E. Takarékpénztár-egyesületi 4%-os kötvényt a társulat alaptőkéje javára.

Bay Ilona urnőnek kegyes adományáért a vál. hálás köszönetét nyilvánítja.

52. Jelenti, hogy a P. H. E. Takarékpénztár 17587—1903. sz. értesítése szerint 13.000 kor. a f. évi 40 jk. p. értelmében tőkésíttetett.

Tudomásúl vétetik.

53. Előadja, miszerint Fraknói Vilmos vál. tag »Ifjabb Vitéz János pontificaléja a vatikáni könyvtárban« cz. római kiadványát a társulatnak megküldötte.

Köszönettel fogadtatik.

54. Bemutatja a dévai főreáliskola igazgatóságának 318—1903. és a soproni kir. ügyészségnek 332—1903. eln. sz. beadványát, melyben a tanulók megjutalmazására, illetőleg a rabkönyvtár gyarapítására ajándékozott könyvekért köszönetüket nyilvánítják.

Tudomásúl vétetik.

55. Olvassa Kassa szabad kir. város törvényhatóságának meghivóját, a kassai muzeum 1903 évi jun. hó 21-én tartandó ünnepélyes megnyitására.

Dr. Révész Kálmán és ifj. Kemény Lajos tagtársaink fölkéretnek, hogy társulatunkat a kassai muzeum megnyitó ünnepélyén képviselni szíveskedjenek.

Zárt ülésen —

56. a Teleki codex, —

57. a kassai kirándulás ügyében intézkedett a választmány.

Több tárgy nem lévén, elnök az ülést berekeszti.

Kelt mint fent.

Dr. Thaly Kálmán s. k.
elnök.

Barabás Samu s. k.
jegyző.

Hitelesítjük: *id. Daniel Gábor* s. k.
vál. tag.

dr. Kammerer Ernő s. k.
vál. tag.

NAGY KÁZMÉR LENGYEL KIRÁLY
CSALÁDI ÉLETE.

Caro Jakab lengyel történetét, sok évi fáradságos munka eredményét, melyet ez idő szerint még mindig legszivesebben olvas a német közönség, valóban megmételyezte megfoghatatlan ellenszenve a magyarok, kivált Nagy Lajos és anyja, idősb Erzsébet királyné iránt. Valahányszor alkalma nyílik ezekről írnia, félretesz minden tárgyilagosságot, megrágalmazza e fényes neveket, megtépve ez által saját történetírói babérait is. Mert hiszen tévedhet a történész a tények fölfogásában; hol az adatok elégtelenségéből, hol azok félreértéséből egyes dolgokat helytelenül érthet; teljes joga van a megszokottaktól eltérően új nézeteket fölállítania, ha azokat meg is tudja okolni; de behatód tanulmány nélkül elfogult nézeteket vallani s ily irányban a történeti tényeket nem ritkán elcsavarva csoportosítani: oly visszaélés, mely a lelkiismeretbe ütközik.

Ezúttal főleg Caro Jakab azon invektivái, melyekkel idősb Erzsébet királynénak saját vérrokonaihoz való lelkületét jellemzi, szolgáltattak alkalmat tanulmányomhoz.

Caro így ír: »Erzsébet, e gyönge, hiu asszony, ki a korlátlan uralmat mohó vágygyal élvezte, sokkal többet törődött meghalt öcscse hátrahagyott kincseivel és a krakói udvar hizelgőivel, mint az állam kormányával. Viszont a lengyel nemzet még nem egyesült kellőleg arra, hogy vezetés nélkül erélyes tettre képes lett volna. A mihez Kázmér az alapot megadta, jogos öntudatának fejlődése meg volt szakítva; rágódott rajta az elégületlenség a fönnálló viszonyokkal, megbénították a kiváltságos családok túlkapásai, tévutra vezette *a királyi család minden jogot lábbal tapodó viselkedése* a meghalt király rokonaival szemben.

Kázmér ugyanis végső rendeletében úgy intézkedett, hogy az ingóságok, arany és ezüst szerek, drága ruhák egyik felét Hedvig, az özvegy királyné, másik felét leányai: Anna és

Hedvig örököljék. Most azonban az összes kincsekből mintegy ezer ezüst márkát hoztak össze és ez összeget megosztották a női örökösök közt egyenlő rész szerint. És míg a többi drágaságokat visszatartották, *állítólag* a leányok számára, az özvegyet ezer márkával elégítették ki az őt illető félrész fejében.

Lajos király nagy megnyugvására Hedvig, Kázmér özvegye, nemsokára ismét házasságot kötött Rupert legniczi herczeggel. Gyalázatosan bánt el azonban Lajos, nagynevű nagybátyja két árvájával. Kázmér hasonló viszonyok közt így sohasem cselekedett volna. Minthogy Lengyelországban e két leány veszedelmessé válhatott a magyar király házi politikájára, ha népszerű és becsvágyó férjekhez mennek nőül, Magyarországba vitette őket, ügyöket — mondják — fogott bírák elé terjesztette, ezek által kétnejüségben szülötteknek nyilváníttatta, hogy ekképen azon kötelessége alól, hogy őket rangjokhoz mérten kiházasítsa, meneküljön.

Ha valóban úgy történt, hogy a fogott bíróság a két herczegnő ellen itélt, akkor kétségen kívül jogcsavarást követett el, minthogy a pápa 1368-ban világosan kijelentette, hogy ő annak idején megadta a fölmentést Sagani Hedvig és Kázmér házasságához, és midőn azt tervezték, hogy Venczel cseh király a herczegnők egyikét feleségül vegye, törvényesítette őket. Orbán pápa utóda pedig részt vett az árvák keserítésében, midőn őket, jóllehet tudnia kellett az előzményeket, újra törvényesítette, *Lajos királyra való különös tekintetből*, mint magát nagyon is őszintén kifejezte.

Mily sors érte az ifjabb Hedviget, nem tudjuk, hanem az idősb Annáról Lajos király csakhamar gondoskodott: feleségül adta Cilley Vilmosnak, s ez által — hogy egy újabb történetíró szavaival éljünk — betolta oly családba, melyben a hirhedettség atyáról fiura származott.

Sajnálatos emberek, kik elbizakodottságukban azt álmodják, hogy a végzetnek irányt szabhatnak. Anjou nem uralkodott Lajos után Krakóban; ellenben Anna, Cilley Vilmos és Anna herczegnő leánya, mint Jagelló Ulászló második felesége, a lengyel trónra került.«[1])

[1]) *Caro:* Geschichte Polens, II. 376. — Ellenőrzés végett, minthogy a szerző minden tételét megvitatni szándékozunk, kénytelenek vagyunk az eredeti német szöveget is ide iktatni: »Königinmutter Elisabeth . . . war ein schwaches, eitles Weib, die in vollen Zügen den Genuss einer unbeschränkten Herrschaft auskostete und sich viel mehr um die Kleinodien aus dem Schatze ihres verstorbenen Bruders und um die Höflinge des Krakauer Hofes kümmerte, als um das Staatsregiment; die Nation selbst war nicht hinreichend geeint, um auch ohne Leitung einer energischen That fähig zu sein; sie war unterbrochen in der Ausbildung des Rechts-

Ime nagy gerjedelmében Caro észre sem veszi, hogy Nagy Lajos utóda a lengyel trónon Hedvig, az ő leánya, tehát Anjou volt. Hagyjuk ezt! Azokat a frázisokat se méltassuk figyelemre, melyeket Erzsébet anyakirályné s a lengyel nemzet *gyönge-elméjüségéről* (imbecillitas) mond, minthogy ezek megczáfolása épen általánosságuknál fogva hosszabb és e mellett sivár fejtegetést kívánna; hanem térjünk át amaz üres állításokra, melyekkel Caro Nagy Lajost és anyját szinte sikkasz-

---

bewusstseins, zu welchem Kasimir den Grund gelegt hatte, angefressen von Unzufriedenheit mit den bestehenden Verhältnissen, beeinträchtigt von den Uebergriffen begünstigter Geschlechter und verführt von den rechtsverhöhnenden Handlungen der königlichen Familie gegen die nahen Verwandten des verstorbenen Königs. In seinem Testamente war verordnet, dass die verwittwete Königin Hedwig die *Hälfte* aller nicht anderweitig vermachten mobilen Güter, als goldenes, silbernes Geräth und kostbare Gewandstücke, und die beiden Töchter, Anna und Hedwig, die andere Hälfte derselben erben sollten. Jetzt aber brachte man von dem ganzen Schatze etwa 1000 Mark Silbers zusammen und vertheilte das ganze an diese weibliche Erben zu gleichen Theilen, und während man die sonstigen Kostbarkeiten für die beiden Töchter angeblich zurückbehielt, suchte man die Wittwe mit 1000 Mark Entschädigung für ihre Hälfte abzufinden. Zur grossen Beruhigung Ludwigs verheiratete sich Hedwig, die Wittwe Kazimir's, bald wieder mit dem Herzog Rupert von Liegnitz. Schmählich aber verfuhr Ludwig mit den beiden Töchtern seines grossen Vetters, der unter ähnlichem Verhältniss nimmermehr so gehandelt haben würde. Weil sie ihm in Polen im Sinne seiner Hausmachtspolitik gefährlich werden konnten, wenn sie an volksthümliche oder ehrgeizige Männer verheiratet wurden, so führte er sie nach Ungarn und dort soll er von einem dazu niedergesetzten Gericht sie für in Bigamie gezeugte haben erklären lassen, um an der Verpflichtung, sie ihrem Range gemäss zu verheiraten, frei zu sein. Ist das wirklich geschehen und hat das Tribunal gegen die Ehre der beiden Prinzessinnen entschieden, so hat es eine sicherlich wissentliche Beugung des Rechts sich zu Schulden kommen lassen, denn der Papst hatte ausdrücklich 1368 erklärt, dass er seiner Zeit den Dispens für die Ehelichung der Hedwig von Sagan durch Kazimir ertheilt habe, und hatte beide Prinzessinnen, als das Project vorlag, eine derselben mit dem König Wenzel von Böhmen zu verheiraten, legitimirt. Der Nachfolger Urban's V. auf dem Stuhle Petri, machte sich aber zum Theilnehmer dieser Kränkung der Waisen, indem er erst, obwohl ihm das wahre Verhältniss nicht unbekannt sein konnte, die beiden Mädchen zu einer etwaigen Vermählung von neuem legitimirte, wie er sich nur zu richtig ausdrückte: *aus besonderer Rücksicht auf König Ludwig*. Welches Schicksal die jüngere, Hedwig, gehabt, ist unbekannt, aber für die ältere, Anna, sorgte Ludwig alsbald; er vermählte sie mit dem Grafen Wilhelm von Cilly und stiess sie, nach dem Ausdruck eines neuern Schriftstellers: in eine ganz eigene vom Vater auf die Kinder forterbende Verruchtheit. — Klägliche Menschen, die in ihrem Uebermuth träumen, dem Geschick die Richtung verleihen zu können! — kein Anjou herrschte nach Ludwig wieder in Krakau, und Anna, die Tochter des Grafen Wilhelm von Cilly und der Prinzessin Anna, sass als zweite Gemahlin Wladislaw Jagiello's auf dem polnischen Thron.«

tással vádolja és Kázmér árvái iránt való
gyanusítja.

Szerencsétlenségére Caro idézi a kútfőt, a h
merítette: a gnieznoi főesperes, *Czarnkowski Jank*
melyeket ha megtekintünk,[1]) arra a meggyőző
hogy Caro annyi előítélettel és fölületességgel
forrását, hogy félreértette, mert hogy szántszán
varta volna, azt csak nem akarjuk föltenni róla.

Kázmér király végső rendeletében ugyanis
főesperes szerint — nem az foglaltatik, hogy özv
ingóságok, arany és ezüst szerek felerészét kapj
pedig leányai örökösödjenek, hanem az, hogy leá
ágyneműt, függönyöket, drága bibor terítőket, n
tiszta aranyból készült, sok ezer márkára becsül
rólag örököljék; örököljék továbbá felerészbe
nyeit és kupáit, s ugyenezek másik fele az özve

Idősb Erzsébet királyné el is rendelte, hog
Kázmér király végrendeletéhez képest özvegye é
megtörténjék. Ezen osztály ellen a gnieznoi főes
pedig Erzsébet anyakirálynénak nem volt jóak
kifogása. Legelőbb — úgymond — a kincstár e
osztották három részre, mindegyik részre hárm
három és egy fél jól megmért márka jutván. Az
kifogást, hogy Hedvig királyné számára — fönt
hoz képest — nem fele jutott az ezüstnek, hane
madrésze. És mert ezt nem kifogásolja, úgy m
dolgot, hogy az özvegy királyné a maga jó szán
nyozta, hogy minden leányának külön-külön anny
neki; az ezüstneműből is, mert hiszen a többi in
mint: nyolcz darab tiszta aranyból vert tál,
aranyba és ezüstbe foglalt ivószaru, a jáspisból
készült üvegcsék, pélkék, gyűrűk, drágakövek, a
egyéb királyi czímerekkel, gyöngyökkel és
hímzett bíborfüggönyök, ékszerek és egyéb aj
atyjok végrendelete szerint amúgy is a leányok
nem *állítólag* — mint Caro gyanusítva megjegy
minden kétségen kívül, ha Caro kútforrása, a fő

---

[1]) *Sommersberg:* Silesiacarum rerum scriptores, II.

[2]) Ime az eredeti szöveg: »Duabus filiabus suis om
lectorum, cortinas, velamenta bisso, purpura, gemmis pr
ritis et lapidibus preciosis sumptuose preparata, necn
puro auro fabricatas, multa milia marcarum donavit, et o
argenteorum et pocalium diversi generis medietatem, et r
tatem uxori sue Elizabeth, Henrici ducis Glagovie filie sin

érdemel. A mi pedig az ezer márka garast illeti, a mit az özvegynek a 33 és fél márka súlyú ezüst edényeken fölül kifizettek, az nem kárpótlás volt — mint Caro véli — a visszatartott félrészért, hanem hozománya czímén (pro dote) illette az özvegyet. A miből vagy az tűnik ki, hogy Sagani és Glogaui Hedvignek nem volt több hozománya ezer márkánál, vagy az, hogy ennyi járt ki neki még a Kázmér által meghatározott nászajándékból.[1])

Áttérünk azon Caro által méltatlanúl megrótt viselkedésre, melylyel Nagy Lajost és anyját vádolja. Ez alkalomból részint szükségesnek, részint czélszerűnek mutatkozik, hogy Kázmér lengyel király. házasságait és családi életét többékevésbbé tüzetesen előadjuk.

* * *

Kázmért atyja, Lokietek Ulászló lengyel király, ifjan, alig hogy tizenötödik életévét betölté, megházasította. Kénytelen volt velo. A litvaiak rabló hadjáratait nem bírta a lengyel nemzet megfékezni. A királyi család és a főurak abban egyeztek meg tehát, hogy megkérik Kázmér herczeg számára Gedimin litván nagyfejedelem *Aldona* nevű leányát feleségül. Gedimin ráállott és nemcsak leányát küldte a krakói udvarba, hanem az összes lengyeleket, kiket népe foglyúl ejtett, — leánya hozományaképen visszabocsátotta. A menyasszonyt 1325-ben

---

[1]) Állításaink megokolására következnek Czarnkowski eredeti följegyzései: »Postquam autem d. Lodvigus rex Polonie et Vngarie prefatus maiorem Poloniam ut premissum est transisset, illustris domina Elizabeth genitrix ipsius consensit et voluit, ut thesaurus regis Kazimiri, bone memorie fratris sui, inter Hedvigem relictam regis prefati et suas natas Annam et Hedvigem, *iuxta disposicionem et voluntatem ultimam regis memorati* dividi deberet, qui thesaurus solum in vasis argenteis in tres partes divisus; cesseruntque cuilibet ipsarum CCCXXXIII marce cum dimidia argenti gravi pondere, preter octo scultellas grandes de puro auro fabricatas et triginta sex cornua auro et argento miro modo decorata, necnon flosculis (olvasd: flasculis), lagenulis iaspinis, cristallinis, anulis et lapidibus preciosis, necnon cortenis purpureis, in quibus aquile et alia arma regalia de gemmis seu margaritis ac auro et lapidibus preciosis erant miro modo et sumptuose consuta, et ceteris exeniis et diversi generis iocalibus, que divisa non fuerunt, sed pro duabus filiabus regis fuerunt reservata. Hunc igitur thesaurum duarum filiarum regis, qui omnibus inestimabilis videbatur, d. Elizabeth regina cum duabus filiabus regis versus Vngariam secum abduxit. Relicte fratris sui portionem superius expressatam et mille marcas grossorum pro dote assignatas tantummodo relinquendo, que postmodum Ropperto, Wenceslai olim ducis Legnicensis filio, matrimonialiter exstitit copulata.« — Hogy az osztály *iuxta ordinationem Kazimiri regis in morte factam* történt, megismeri Dlugoss is, ki Czarnkowski után indúl. (Hist. Polon. III. 341.)

junius 28-án a krakói püspök keresztelte me
ben *Anna* nevet nyert.[1])

E családi összeköttetés nagy politikai
az egykorú történetírók belátták. És valól
házasság által, melyet — úgy látszik — veje,
is javallott, alapját vetette meg a lengyel-litv
E szövetség később Nagy Lajos özvegye és
és Hedvig királynék által megújíttatván, Len
ságát alapította meg.[2])

Kázmér a vele szintén egykorú élettárs
szük ki távolról a történeti gyér megvilág
szíve első hevével megszerette. Természetök eg
kedveskedő menyecske teljesen lekötötte férjét.
a koríró csak jót tud e házassági viszonyról f
tességes, férjéhez hű, engedelmes, a szegényel
jótékony asszony volt Aldona; ezt írják ró
zenét, tánczot és vigasságot kedvelte; akár lo
járt-kelt, mindig énekesek és zenészek kisérté
jele, hogy boldognak érezte magát.[3]) Hogy K
kével csüngött első feleségén, arra vall az
Anna királyné 1339 közepén meghalt, Kázm
grádra menekült bánatával, hogy nénjénél és s
vigasztalást. Két leánya maradt csupán An
Kinga. Ugy látszik, fájdalma első keservében
újabb házasságra, különben alig érthető az a
hogy örökösül nénjét, illetőleg annak fiait f
kilencz éves korában a férfi, főleg ha király, n
tól a reményt, hogy még lesznek fiuörökösei.
hogy a heves véralkatú, később — mint lát
feslettségig érzéki Kázmér csak hosszabb i
is mások rábeszélésére határozta el magát ú

A kik Kázmért új házasságra édesget
király fiai valának: Károly, akkor morva ma
néven IV-ik római császár, és János, akkor t
tasche Margit férje, utóbb szintén morva m
pedig voltaképen az volt, hogy Lengyelország

[1]) *Annal. Polon.* Scriptores rer. Germ. 74. —
II. 96. — *Dlugoss* id. m. III. 114.

[2]) *Annal. Oliv.* p. 42. — *Voigt:* Gesch. Pr
Lokietek már a következő 1326 évben fölhasználta a
a mennyiben Gedimintől segitségül kért és kapott 1
Brandenburgot megtámadta és elpusztitotta. (*Dusbu*
Pruss. III. c. 61.)

[3]) *Dusburg* id. m. III. 194. a névtelen koríró n
107. l.)

jok a visegrádi fejedelmi congressuson (1335) lemondott, az által, hogy imént özvegységre jutott nővéröket Margitot Kázmérral feleségül vetetik, visszaszerezzék.[1])

Károly önéletiratában nem említi e tervet; ez — mint látni fogjuk — másutt sül ki; csak annyit jegyez föl, hogy Tirolból öcscse János vele jött Csehországba, kivel azután a krakói királyhoz (Kázmérhoz) mentek s innét Magyarországba I. Károly királyhoz. Ezzel s ennek Lajos fiával »az én vőmmel« szoros barátságot és szövetséget kötöttek.[2]) Történt ez 1340 juniusában.[3])

A látogatás Krakóban a kívánt eredménynyel végződött. Kázmért, kit az imént új keserűség ért anyja halálával, szeretettel fogadta fejedelmi vendégeit, vigasztaló barátait. Ezek látatlanban is megkedveltették vele nővéröket, sőt mintha az esküvő határnapját is, Margit nevenapjára, meghatározták volna. János cseh király helyeselte ez eljárást, Prágába híván meg leányát, hol azt 1341 május 20-án ünnepélyesen fogadták. Azonnal megkezdődtek a tárgyalások a közte és Kázmér közt megkötendő házassági szövetségre nézve. Miután pedig mindenek befejezésökhöz értek, Margit betegeskedni kezdett. Eközben Kázmér király is megérkezett Prágába fényes kísérettel. Hozott jegyesének válogatott ruhákat és fejedelmi ékszereket, hogy tetszését és jóakaratát megnyerje. Reméllette is, hogy Isten kegyelmével és az orvosok segítségével fölépül. A cseh királyi család is kitett magáért Kázmér ünneplésében. Vitézi játékokat s egyéb vigasságokat rendeztek. Viszont a lengyel király is három hónapon keresztül folyton vendégeskedett, szívesen látott mindenkit, az olasz bor (vinum latinum) bőven folyt. Ellenben a király leánya mind rosszabbúl lett. Hasztalan tartott a prágai püspök két héten át naponkint körmeneteket zászlókkal és szent ereklyékkel, mely körmeneteken a két király is alázatosan részt vett: a fejedelmi virágszál elfonnyadt, elszáradt, elhunyt három nappal nevenapja

---

[1]) Luxenburgi Margit, János cseh király legidősb gyermeke, Erzsébettől, Przemysl II. Venczel cseh király leányától született 1313 aug. 7-én, férjhez ment Henrik alsó-bajor herczeghez 1328 február havában, megözvegyült 1339 jan. 9-én. *(Palacky:* Geschichte von Böhmen, II. 2. II. Stammtafel.)

[2]) *Vita Caroli IV. imperatoris.* Böhmernél: Scriptores rer. Germ. I. 261.

[3]) A *Regesta Imperii VIII.* szerint Károly és János áprilisban Tirolban, májusban Brünnben, junius 1-én Kremsierben tartózkodtak; azután hollétökről az oklevelek nem tudósítanak, mígnem junius 29-én Olmüczben találjuk őket, honnét sietve visszautaztak Tirolba. Tehát a közbeeső időt kellett fölvennünk krakói és visegrádi látogatásukra.

előtt, és eltemettetett a königsaali monostorban anyja mellé, épen szent Margit napján. *Pedig általa Lengyelország, mely János király fösvénysége miáu elszakadt, ismét egyesült volna Csehországgal*, és a cseh nemzet királyi törzse általa, benne és belőle, szerencsés sarjakat hajthatott volna.[1])

Kázmér király sajgó fájdalmában örök barátságot kötött János cseh királylyal és fiával Károlylyal. Azt atyjának, ezt testvérének fogadta; esküvel igérte nekik, hogy minden ügyes-bajos dolgában tanácsokat fogadja, még feleséget sem választ beleegyezésök nélkül.[2]) Megerősítést nyer tehát a leobeni Névtelen krónikája, mely szerint Kázmér lengyel király a cseh király ajánlatára vette házastársúl a hesszeni gróf leányát, kit Poznanban megkoronáztatott s fényes lakodalmat ült vele.[3])

A lakodalmat október elején ülték. Hesszeni Henrik kétezer márkát igért leányával hozományúl, de a pénzt nem fizette meg, hanem valami krakói rokona jótállása mellett egy év mulva igérte tartozása törlesztését. Az év elmult, de igéretét be nem váltotta. Utóbb is IV. Károly császár, ki az egybekelést létre hozta, érezte magát arra kötelezve, hogy az összeg iránt kötelezettséget vállaljon.[4])

Ebben a hitvány kelengyében, vagyis inkább abban, hogy azt meg nem adták neki, keresett azután Kázmér király ürügyet arra, hogy hitestársával, Adelheiddal szakítson, őt magától eltávolítsa, egyik messze fekvő kastélyába, Zarnovyeczbe (ma Zarnovicze) vitesse, feléje se nézzen, hanem mint valami hitvány rabszolganőt őriztesse. Kétezer hatvanad prágai garast, a mennyit a kelengye kitett, a jómódú lengyel király csak nem tekintett olybá, hogy érdemes lett volna érte

---

[1]) A *Chron. aulae regiae* (Loserth kiadása) 567. lapján: . . . »et per ipsam (Margaretham) regnum Poloniae unitum fuisset regno Boemiae, quod prius per paternam avaritiam exstiterat separatum, et stirps regia Boemicae gentis per ipsam et ex ipsa et in ipsa fuisset feliciter propagata.«

[2]) *Palacky*: Gesch. von Böhmen, II. 2. 239. — *Caro*: Geschichte Polens, II. 232.

[3]) Olv. Peznél: Scriptores rer. Austriacarum, I. 960. l. »Hoc anno (1341) filia regis Bohemie, Casmaro, Lothonis regis Krakovie filio desponsata, ut eam duceret, cum venisset, moritur. Et mox ad hortatum regis filiam lantgravii Hazzie duxit in civitate Pozna; ipsa per Slimensem (Gneznensem?) archiepiscopum coronatur et nuptias celebravit; in qua solemnitate expensarum, distributionum, munerum, vestium, gemmarum, argenti et auri pretium non poterat estimari.«

[4]) A házasság megkötése idejét az határozza, hogy Hesszeni Henrik október 3-án állította ki kötelezőjét leánya kelengyéjéről; viszont Kázmér király október 4-én igéri, hogy ipját minden ellenséggel szemben segitendi, kivévén a magyar királyt és a sveidniczi herczeget. (*Caro* id. m. II. 234. 3. jegyzet, 306.)

a szerető hitvest magától elidegeníteni. Mi sem tekinthetjük ezen aránylag csekély összeget alapos oknak a házasélet fölbontására. Keresnünk kell tehát a valódi, vagy legalább valószínű okot. Pedig már arra is nehéz felelni: mi bírta a nagy ravasz politikust, Luxenburgi Károlyt, a későbbi császárt arra, hogy Hesszeni Adelheidot ajánlja Kázmérnak feleségül s el is vétesse vele; hiszen atyja, Hesszeni Henrik gróf sem hatalmi, sem politikai tekintetben nem volt számottevő egyéniség. A korírók Adelheidot ájtatos, vallásos, jóerkölcsű és formás asszonynak mondják, viselkedése pedig arról tanuskodik, hogy szívós természete volt. Egyszóval ellentéte Kázmér első feleségének, a litvai Annának, e vídám, élvezetes, szerény, jószívű, engedékeny asszonynak. Valószínű tehát, hogy Luxenburgi Károly arra számított, hogy Adelheid, immár lekötelezettje, pórázon tartja majd férjét és befolyást fog gyakorolni a változékony jellemű királyra a Luxenburgok érdekében, kikhez egyébiránt ez időben szenvedélyesen csatlakozott. Kázmér azonban hamar megúnhatta a magtalan Adelheid erényes természetét; a Luxenburgok tervén is átlátott; nem lehetetlen tehát, hogy ezen okok miatt szakított feleségével.[1])

Dlugoss egyszerűbben fejti meg ezt az állapotot. Szerinte Kázmér király nem bírta fékezni buja természetét, számos ágyast tartott s ezeknek állott útjában Adelheid.[2])

Nagy Lajos király nagybátyjának, a lengyel trónon elődjének, ezen erkölcstelen viselete kevésbbé érdekelne bennünket, ha Caro Jakab, a nagynevű lengyel történetíró, e szomorú állapot okát — legalább részben — nem a magyar királyra hárítaná. Ezen helyzetre, a törvényes családi viszonyok meg-

---

[1]) *Lelewel* is (Gesch. Polens, 85. l.) azon véleményen van, hogy e szigorú, szeszélyes és büszke asszony, a ki került minden mulatságot, szakadatlan féltékenységével kínozta férjét. Véleményét megerősíteni látszik V. Orbán pápának a kibékülés ügyében 1363 márczius 17-én Adelheidhoz intézett levele, melyben arra inti a lengyel királynét, hogy ha Kázmér őt visszafogadja »regi debitam subiectionem, obedientiam et reverentiam, prout teneris, exhibeas.« *(Theiner:* Monum. Pol. I. 613.)

[2]) . . . »humani generis acerrima peste, luxuria carere non potuit, sed . . . plures pellices pro societate libidinis ex variis locis lectas, in variis locis et curiis servans, concubinarum amplexibus publice et privatim frueretur, quarum greges in Opoczno, in Czehow, in Krzeczow et plurimis aliis locis, quasi quasdam turpitudinis officinas locaverat.« *(Dlugoss:* Hist. Polon. III. 235. 262.) — Ebből és egyéb részletes adatokból gyaníthatjuk, hogy Dlugoss a Kázmér ledér viselkedéséről még oly megbízható forrásokra is akadt, melyek azóta elkallódtak. Igaza is lehet Dlugossnak, ha visszaemlékezünk arra, hogy Lokietek Ulászló, Kázmér atyja, szintén negyvenes éveiben kezdett az asszonyok után vadulni.

lazulására építette — úgymond — a magyar király minden reménykedését, hogy az 1338-ban, 1349 és 1355-ben megállapított örökösödési szerződések megvalósulnak. Lajos jól tudta, hogy Kázmér buja lelke sokáig nem fogja elviselhetni a feleségétől való elválás állapotját, és a magyar udvar sem tartotta szükségesnek, hogy e szabados életnek elejét vegye.[1])

Ennél czudarabb rágalmazással Nagy Lajos királyt, kit kortársai mint minden erényekkel ékeskedő férfiut magasztalnak, még nem merte illetni senki. Ha Lengyelországra, mint az akkori fölfogás szerint a természet rendje szerint őt megillető örökségére anyja, idősb Erzsébet királyné vágyakozott is, Nagy Lajosról ezt mondani nem lehet, sőt tízévi lengyel királysága ezen föltevéssel ellenkezik.

Dlugoss, ki — mint ismételve érintettük — épen nem volt bámulója Nagy Lajos uralkodásának, de kora történeti kútforrásait a legszorgalmatosabban forgatta, tesz erről teljes hitelű tanuságot, mit liviusi előadása mögül is kiérezünk. Midőn — úgymond — Lajos magyar király megérté nagybátyja, Kázmér lengyel király elhunytát, sokat töprenkedett magában, vitatkozott tanácsosaival és kétségeskedett lelkében: átmenjen-e Lengyelországba? Eljöttek azután a lengyel követek: Florián krakói püspök, Janus Lengyelország kanczellárja és mások, esedezvén, hogy Lengyelország jogarát kezébe vegye. Lajos azonban, mindamellett, hogy a lengyel követek könyörögtek neki, magyar tanácsosai pedig, egyháziak és világiak ösztönözték, egyelőre ellenkezett velök, mert azok, a kik neki ezt tanácsolják, nem tudják — mondá — mit tanácsolnak: veszedelmet mind Magyar- mind Lengyelországra. Tud-e egy pásztor két egymástól távol legelő nyájat a farkasoktól kellően megóvni? Szabad-e egy férjnek két asszonyt törvényesen feleségül venni, szabad-e egy püspökre két egyházmegyét bízni? Bizony félő, hogy megosztott uralkodásának mindkét országa kárát fogja vallani, és a helyett, hogy kötelessége szerint javukat előmozdítaná, veszedelembe dönti majd mind a kettőt. Végre nagynehezen legyőzték kétségeit a két oldalról érkezett

[1]) *Caro:* Gesch. Polens, II. 308. »Auf diese ganze Situation sind aber die Hoffnungen und Pläne des ungarischen Königs Ludwig gebaut; auf der Störung des ehelichen und legitimen Verhältnisses erhebt sich die Aussicht, dass die Verabredungen vom Jahre 1338, 1349 und 1355 zu einer Wahrheit sich verkörpern würden. Ludwig wuste sehr wohl, dass Kasimirs liebebedürftige Seele nicht lange diesen Stand der Dinge ertragen würde, und es war mindestens für den ungarischen Hof keine Veranlassung vorhanden, der Maitressenwirthschaft zu steuern, die nach der Angabe späterer Schriftsteller am Hofe zu Krakau eingerissen sein soll.«

támadások. Es mégis — teszi hozzá Dlugoss — ha mind a lengyelek, mind a magyarok kevésbbé korlátozzák Lajos lángeszét (suis ingeniis uti passi fuissent), Lengyelország az ő uralkodása alatt többre vihette volna.[1])

Hogy pedig Caro orvtámadásai utóbbi részére is rátérjünk, kérdjük: honnan merítette azt a gyanusítást, mely szerint a magyar királyi udvar semmit meg nem kisérlett, hogy Kázmért erkölcstelen élete elhagyására bírja? Erre vonatkozó okleveleket, igaz, föl nem mutathatnak a lengyel levéltárak, de hiszen hasonló igyekezetek nem igen történhettek hivatalos levéltárba szánt alakban. Egyébiránt közügyeket tárgyaló okmányokban sem mindig bővelkedünk. Mindamellett erősen hiszszük, hogy Nagy Lajos korában a tiszta erkölcsre ügyelő magyar királyi család, főleg Erzsébet anyakirályné, Kázmér nénje, el nem mulasztotta, a mint illett is, öcscsét kicsapongásai elhagyására figyelmeztetni.

Ámde miben mutatkozik az eredmény? kérdheti Caro. És ezen kérdésére példával válaszolhatunk.

Dlugoss[2]) beszéli, hogy midőn Kázmér király annyira eltévelyedett a bujaság útvesztőjében, hogy királyi fényes állását gyalázattal mocskolta be, a főpapok, főurak és — hozzátehetjük — nénje intéseire, tanácsaira, feddéseire nem hallgatott, végre VI. Kelemen pápa lépett közbe és keményen megintette őt: űzze el magától ágyasait és térjen vissza hites felesége hűségére. A mire Kázmér azzal felelt, hogy a pápánál vádaskodó főpapok javait súlyos adókkal terheltette meg. A krakói püspök e miatt előbb a király minden rosszra kész szolgáit, végre magát a királyt is egyházi fenyíték alá fogta. A püspöki rendelet végrehajtására, minthogy más kanonok ezt tenni nem merészkedett, helytartója, a bátorlelkű Bariczka Márton vállalkozott. Kázmér az előtte megjelenő bátor papot előbb szidalmakkal illette, azután pedig a Visztulába fojtatta.[3])

Ebből ime megérthette volna Caro, miért nem volt még a magyar királyi udvar kisérletének sem eredménye a szenvedélytől eszeveszett lengyel királynál.

* * *

Adelheid ezalatt közel tizenöt évig sanyargott zarnoviczei számkivetésében. A római szentszék pártfogásába, melyhez ismételten folyamodott, vetette reménységét. Ez a reménység

[1]) Hist. Polon. III. 332.

[2]) Hist. Polon. III. 234.

[3]) Hogy Dlugoss hiteles adatokból merítette ez eseményt, erre nézve olv. *Sommersberg* id. m. II. 98.

éltette mindaddig, míg a lengyel trón, mely férje mellett a királynét megillette, üresen állott. Azonban ezen egy reménységének is vége szakadt, minthogy Kázmér Prágában egy *Rokiczana Krisztina* nevű előkelő kisasszonynyal ismerkedett meg s azt színleg feleségül vette. A nemes kisasszony ugyanis csak azon esetre volt hajlandó a király vágyainak engedni, ha ez elválik törvényes nejétől, őt hitestársúl veszi és a krakói püspök megáldja frigyöket. Kázmér, hogy törbe ejtse a leányzót, felöltöztetett valakit főpapi ruhákba, előmutatott valamelyes hamis pápai levelet és egybekelt az elámított leánynyal. Ekkor, 1356 szeptember 14-én, elhagyta Adelheid Lengyelországot. Atyja jött érette és a király engedelmével hazavitte szerencsétlen gyermekét.[1]) Pedig Krisztina kisasszony pünkösdi királynésága nem sokáig tartott. A lépre csalt leány csakhamar felfedezte a gyalázatos játékot, melyet vele űztek; viszont mások azt beszélik, hogy Kázmér nyomára jövén, hogy szépe a feje búbján bőrbaj következtében kopasz, túladott rajta.[2])

Helyébe egy zsidó leány, a híres *Eszterka* következett. Eszter a lobzovi és kazimiri fényes királyi palotákban lakott és elég sokáig élvezte a király kegyeit, kivel két fiat és több leányt nemzett. A fiuk egyike *Niemira*, másika *Pelka* nevet viselt. Ezek keresztyénekűl neveltettek, ellenben a leányok anyjok vallását követték, a lengyelek nagy megütközésére. Pelka fiatalon, természetes halállal hunyt el. Niemira atyja halála után Jagelló Ulászlót szolgálta és erőszakos halállal mult ki. Volt Kázmérnak még egy természetes fia: *Boguczafia János*. E Jánosnak és Niemirának atyjuk végső rendeletében nehány falut hagyott. Kázmér király Eszterka kedvéért a zsidóknak szokatlan szabadságot engedett.[3])

Alig foglalta el Grimoaldi Vilmos szent benedek-rendi apát V. Orbán néven a pápai trónt (1362. okt. 31.), legott a lengyel király családi ügyére vetette tekintetét. Kellemetlen tudomásúl vette — úgymond Kázmér királyhoz Avignonból, 1363 márczius 17-én intézett levelében — hogy nejétől, Adelheidtől régtől fogva, nem ugyan az egyház ítélete szerint, minthogy erre észszerű ok fön nem forog, hanem önkényesen,

[1]) *Sommersberg* id. m. II. 80. l. a hol a lengyel királyné Annának, vagyis Anasztáziának iratik.

[2]) *Dlugoss* id. m. III. 262. — *Lelewel* id. h. — *Caro* id. m. II. 310.

[3]) *Archidiac. Gnezn.* Sommersbergnél id. m. II. 100. 106. — *Dlugoss* id. m. III. 263. 321. — *Caro* (id. m. III. 310. 541.) talán azért, hogy hitsorsosairól a gyalázatot (?) lemossa, kétségbe vonni erőlködik Eszterka létezését, de fölösleges fáradozása kevés hitelű eredményt mutat föl.

valamely háborgás miatt (ex quadam turbatione) elvált és mind e napig elváltan él, a mi miatt pör is foly a római curián. A pápa igen óhajtja a kibékülést a házasfelek közt és kéri a lengyel királyt, hogy legalább népére való tekintetből, mely trónörökös után vágyik, béküljön ki őszintén a királynéval. Értesíti egyúttal, hogy iratott a királynénak és atyjának, a hesszeni tartományi grófnak is: adják meg haladéktalanúl, a mivel neki, Kázmér királynak tartoznak. Csakugyan egy kelet alatt ment levél Adelheidhoz, »Lengyelország királynéjához«, melyben arra inti a pápa, hogy ha — mint reméli — igyekezete czélt ér és a király őt visszafogadja, köteles alárendeltséget, engedelmességet, tiszteletet tanusítson királyi férje iránt és azon legyen, hogy kelengyéjét adják ki s a királynak tett egyéb igéreteket töltsék be. Ez utóbbi pontot főleg Hesszeni Henrikhez czímzett levelében említi a pápa, hogy mint atya mindent elkövessen a kibékülés érdekében, és ha mivel a királyné hozománya fejében netalán még tartoznék, azt haladéktalanúl adja meg, nehogy az ő hibájából dőljön dugába a pápa igyekezete.[1])

Mi, vagy ki indította rá a pápát, hogy a lengyel királyi házasfelek kibékülése érdekében a föntebbi leveleket írja? vajjon proprio motu, a magyar királyi udvar, a lengyel főurak, vagy a hesszeni gróf kérelmére tette-e ezt? — meg nem határozhatjuk; valószínű mégis, hogy Lengyelország részéről indult meg a mozgalom, a mennyiben a pápai levelek vivője Pacoslai János lengyel nemes volt, és a Kázmérhoz írt levélben hivatkozás történik arra, mennyire búsúl a lengyelség, hogy királyának nincs fiuörököse, ki után annyira vágyódik. Hatása azonban a pápai leveleknek nem volt. Kázmér tovább is idegenkedett feleségét visszafogadni. De talán pedzette a gondolatot: hátha mégis fiai születhetnének valamely friss házasságból, valamint hogy — mint láttuk — voltak törvénytelen fiai.

Utját állotta ezen gondolata megvalósításának, hogy már ismételve, legutóbb 1355-ben is kötelezte magát, hogy királyi utódául Lajos királyt, ennek fiutódok nélkül történhető halála esetére öcscsét István urat, illetőleg ennek fiát János herczeget fogadja trónja örökösévé.[2])

Nagy Lajos, midőn 1364 szeptemberében több fejedelem társaságában mint nagybátyja vendége Krakóban tartózkodék, megneszelte — úgy tetszik — Kázmér házasodó szándékát;

---

[1]) *Theiner:* Monum. Polon. I. 613—614. l.

[2]) *Naruszevicz:* Hist. narodu Polsk. IX. 192. — *Caro* id. m. II. 301.

hogy tehát sivár életét erényesebb útra terelje, veleszületett nemeslelkűségében nemcsak helyeselte azt, hanem valószínűleg arra is ajánlkozott, hogy a házassági akadályok elhárításában közre fog működni a szentszéknél, sőt készségesen megígérte azt is, hogy azon esetre, ha a tervezett friss házasságban Kázmér fiat nemzene, a trónöröklésre vonatkozó minden jogáról lemond és Kázmér leendő fiutódát a lengyel trón törvényes örökösének fogja elismerni.[1])

Mert ekkor már elhatározott dolog lehetett Kázmér házassága Glogaui és Sagani Henrik herczeg leányával Hedviggel. Abból, hogy mindamellett az egybekelés még teljes tíz bónapig haladt, arra is lehet következtetni, hogy Kázmér megkisérlette azt a kánonjogilag lehetetlen dolgot, hogy t. i. kieszközölje Hesszeni Adelheiddal kötött házassága pápai feloldását. Minthogy pedig czélt nem ért, a szentszék engedelme nélkül is házasságra lépett Hedviggel 1365 julius-havában. Mondják, hogy János tynieczi apát, a király benső barátja — ugyanaz, ki egy alkalommmal egyháza nagybecsű gyöngyeit is eladta titkon, a királyt pénzzavarából kisegítendő — áldotta meg az új frigyet; némelyek szerint csak Kázmér azon kijelentése után, hogy a pápa feloldotta előbbi házasságát.[2])

Caro megfoghatatlan ellenszenvében, Nagy Lajos király imént vázolt nemes tettét is gyanusítani és elcsavarni iparkodik. Szerinte Kázmér megszeretvén Sagani Hedviget, elhatározta, hogy egybekel vele. Alig értesült azonban Lajos magyar király, *ki a lengyel udvar zilált és törvénytelen viszonyait szántszándékkal ápolta*, nagybátyja ezen házasuló tervéről, legott visszatért Krakóba és rá tudta bírni Kázmért azon határozatra, hogy ha új házasságából fia születnék, ez utóda legyen a trónon, ellenére minden eddig kötött szerződéseknek, melyek ez esetben erejöket vesztik; ellenben ha csak leányai születnének a friss házasságból, a régibb szerződések megtartják teljes érvényöket és a magyar királyi ház örökösödési jogán csorba nem eshetik. Ezzel — folytatja Caro — megelégedett Lajos király, talán mert számított rá, hogy a szentszék amúgy sem adhatja meg a házassági engedelmet. Meg-

[1]) *Századok*, 1900. 395. l. a hol azonban Theiner után (Monum. Hung. II. 803.) tévesen áll, hogy Nagy Lajos azon esetre is lemondott volna a lengyel trónra szerzett jogairól, ha Kázmér leánya fiat nemzene. Az eredetiben (*Naruszewicz*, IX. 235. 4. jegyzet. *Caro* id. m. II. 235.) ez nem foglaltatik.

[2]) *Caro* id. m. II. 330. — *Dlugoss* (id. m. III. 265.) Adelheidot már 1357-ben halatja meg, a mi — mint látni fogjuk — téves állítás és azután véteti el Kázmérral Hedviget.

lehet. Kázmérnak nem lévén meg a bátorsága a pápai engedelem követeléséhez, Lajos királyra, mint kevésbbé elfogult rokonára bízta a kényes ügy elintézését. Lajos nem késett nagybátyja e meggondolatlan óhajtását betölteni, hogy ezzel kedvét keresse, mert ő is, anyja is számított arra, hogy a pápa kívánságukat teljesíteni nem fogja és sem Kázmér házasságát Adelheiddal föl nem bonthatja, sem a Hedviggel való friss házassághoz az engedelmet meg nem adhatja.

Caro e fölfogásából nem csupán elfogultsága tűnik ki, hanem az is, hogy a történelmi adatokat gondosan nem mérlegelte, mint ezt a következőkben kimutatjuk.

Adelheid ugyanis, alig értesült Kázmérnak Sagani Hedviggel való egybekeléséről, legott újra szorgalmazta igazát a római curiánál. Más alig lehetett, ha ő nem volt, ki Kázmért arról vádolá, hogy azt hireszteli, miszerint a római szentszék döntött Adelheid ellen megindult válóperében és engedelmet adott neki házasságot kötnie a sagani leánynyal, kivel hogy egybekelhessen, mert rokona, pápai dispensatiót is nyert. Orbán pápa keményen megrótta e »becstelenséget« (tantam inhonestatem), és miután meghagyta Egyednek, a Hegyi szent Márton egyház biborosának,[1]) ki előtt Adelheid pere folyt, hogy ez újabb kihágása miatt a lengyel királyt megfenyítse, írt Kázmér lengyel és Lajos magyar királynak, nemkülönben idősb Erzsébet királynénak, Kázmér nénjének. E három levél közül, mely tartalomra nézve nem sokat különbözhetett egymástól, csak a két utóbbit ismerjük, melyek egyikéből, a Nagy Lajoshoz intézettből a föntebbieket kivontuk. E levele végén a pápa Nagy Lajost, kiről hiszi, hogy ő is elitéli Kázmér eljárását, buzgón arra kéri: intse meg hathatósan a lengyel királyt, hogy föntebb említett, rászedett, valószínűleg bűntelen ágyasát (superinductam) eltávolítsa és Adelheidot fogadja vissza.[2])

A pápa leveleit — nem lehet kétség benne — Nagy Lajos és idősb Erzsébet királyné Kázmér tudomására juttatták. Kázmér azonban Hedvigtől megválni semmi szín alatt nem akart. Csak a botrány érdekelte, mely a pápai szentszéknél folyó perből reá szállhatna. Ettől félt és főleg arra

[1]) Egyed biboros nem Albornoz, mint azt Fraknói (Magyarország összeköttetései a római szent-székkel, I. 248.) hamarjában jelzi, mert Albornoz soha sem volt a Hegyi szent Márton egyház biborosa, hanem előbb a szent Kelemené, utóbb (1365 óta) a Sabinaié. A szóban forgó Egyed *Aycelin de Montaigu* lehetett. *(Eubel:* Hierarchia, I. 19.)

[2]) *Theiner:* Monum. Hung. II. 72. — Monum. Polon. I. 560. dd. Avignon, 1365. szept. 29.

ágyból születtek,[1]) törvényesítette a végből, hogy egyikök Venczel cseh királylyal eljegyeztessék, de sem ebben, sem más levélben az nem foglaltatik, hogy a pápa Kázmér és Sagani Hedvig viszonyát törvényesítette volna, sőt a leányok törvényesítésére vonatkozó okiratot sem adta ki Kázmér életében, mint alább látni fogjuk.

* * *

Kázmér lengyel király nemsokára ezután meghalt. Halála, mit Czarnkowski Jankó gnieznoi főesperes körülményesen leír, nem különbözött életétől. A király — beszéli a főesperes — 1370-ben Kisasszony napján (szept. 8.) przdborsi kastélyából (Siradiában) szarvas-vadászatra készült. A kocsi már előállott. Némely hívei azt tanácsolták neki, hogy ily szent ünnepen ne menjen vadászni. Hajlott is a tanácsra, midőn valami »gonosz ember« — úgy vélik — szerelmi légyottról súgott a fülébe. Erre újra megváltoztatta szándékát, fölhágott a kocsiba és elhajtatott. Másnap szarvast hajszolván, lovastúl elbukott, megsérült és e sérelem következtében 1370 november 5-én kiszenvedett.[2])

E rövid fejezetben még Kázmér király ivadékával foglalkozunk, hogy Caro téves állításait megigazítsuk.

Az első kiről szólnunk kell, Hesszeni Adelheid Kázmér törvényes de eltaszított felesége. Ennek érdekében XI. Gergely pápa 1371 május 21-én levelet intézett Nagy Lajos királyhoz. Adelheid »lengyel királyné« — ez áll a levélben — arról panaszkodik, hogy összes javait, melyeket néhai férje Kázmér király neki nászadományúl (in dotalitio) juttatott, Lajos, immár Kázmér utóda a lengyel trónon, illetőleg emberei elfoglalták, a mi illetlen cselekedet, minthogy Adelheid Kázmér király ezen adományáról fejedelmek és főurak pecsétjeivel ellátott levelet tud fölmutatni. Ezért a pápa arra kéri Lajos királyt, hogy e javakat adja vissza neki s engedje békén bírnia.[3])

E pápai irat, mely Adelheidot Lengyelország királynéjának czímezi, egyik újabb bizonysága annak, hogy a szentszék nem másította meg jogi fölfogását Kázmérnak Sagani Hedvighez való viszonyáról.

Sagani Hedviget Kázmér király halála után — mint említők — feleségül vette I. Venczel fia, a legniczi Rupert.

---

[1]) »Anna et Cunigundis defectum natalium, utpote de coniugato et soluta genite, patiantur.« (*Theiner:* Monum. Hung. II. 87. dd. Róma. 1369. decz. 5). Előadtuk ez ügyet bővebben: *Századok*, 1901. 197. l.

[2]) *Sommersberg* id. m. II. 99.

[3]) *Theiner:* Monum. Hung. II. 106.

E házasságot megkötötték 1372 február 21-ike előtt. Hedvig meghalt 1390 márczius 27-én, Rupert 1409 január-havában.[1])

Hedvig leányait: Annát és Hedviget, idősb Erzsébet királyné magával vitte Magyarországba, Dlugoss szerint[2]) azért, nehogy ha hatalmas férjeket kapnak, zavarokat okozzanak Lengyelországban. Ugyancsak ő említi, hogy Lajos király azután törvényszéket állított össze, mely azon kérdést vitatta meg: vajjon a két leányzó Kázmér király törvényes gyermekeinek tekintendő-e? E fölött Dlugoss, ki azon föltevésben volt, hogy Adelheid már 1357-ben elhalt, következőleg Kázmér törvényes házastársúl vehette Sagani Hedviget, szörnyen megütközik. Annak okadatolása, hogy miért vitték ez apró leánykákat Magyarországba, szintén e téves föltevésből keletkezett, melyet Caro, noha különben keveset ad Dlugossra, híven lemásolt. — Egyébiránt Dlugoss adata nincs belső valószínűség híján. Tudjuk ugyanis a már elmondottakból, hogy Nagy Lajos nem tört oly szigorúan pálczát Kázmér fölött, a miért Sagani Hedviggel egybekelt, mint a szent-szék, vagy akár idősb Erzsébet királyné, Kázmér nénje is. Megnyugtatást keresett tehát, midőn ez ügyet az országnak bizonyára első törvénytudói elé vitte, hogy véleményöket meghallgassa. A kánonjog tudósai ma sem vélekedhetnek e kérdésről másképp, mint elődeik vélekedének Nagy Lajos korában. Ekkor azonban kötelességének ismerte a magyar király a pápai udvarhoz küldeni Bredenscheid János jogtudor fiát Cherubint, hogy elkérje azon pápai brevét, melynek erejével Kázmér leányai nemrégen törvényesíttettek. A pápa a brevét a király követének legott kiadatni rendelte.[3])

Dlugoss azon állítását, hogy Nagy Lajos király a leányok egyikét Cilley Vilmos grófnak adta feleségül, megerősíti egyebek közt a Cilleyek krónikája.[4]) — Cilley Vilmos fia volt II. Ulrich grófnak, Nagy Lajos rendíthetetlen hívének, a ki hadjárataiban a velenczések, szerbek, bosnyákok és bolgárok ellen vitézül vett részt és jelen volt Bodon ostrománál is.[5])

---

[1]) *Grotefend:* Stammtafeln der Schlesischen Fürsten.

[2]) Hist. Polon. III. 341.

[3]) *Theiner:* Monum. Hung. II. 114. dd. Avignon, 1372. ápr. 21.

[4]) *Die Cillyer Chronik*, cap. 7. (Krones kiadása) 72. l. »Graff Ulrich . . lies mit seiner frauen einen suhn genandt graff Wilhelm; dem gab aber könig Ludwig von Ungern seiner namen eine des königs von Krakau tochter, mit der ein tochter lies, die hernach sein vetter. graff Hermann hinwieder einem könig von Krakau hat verheiratet.« A házassági kötés Vilmos és Anna közt 1382 márczius 27-én kelt. V. ö. u. o. 58. l.

[5]) *Suchenwirt:* Von graff Ulreichen von Tzili. Primisser kiad. 51. l.

Hiszen igaz — mint Caro Kurz Ferencz után írja[1]) — hogy a Cilley grófok családjában sajátságos elvetemültség (verruchtheit) öröklődött atyáról fiura. Csakhogy ez az elmarasztaló vélemény később és utólag keletkezett. Ha ezen nézet már Nagy Lajos korában élt volna, a szentéletű Hedvig királyné, Nagy Lajos leánya, nem kérte volna halálos ágyán férjét, Jagelló Ulászló királyt, hogy Cilley Vilmos leányát vegye majdan második feleségül. A mit Ulászló meg is tett, eljegyezvén magának 1400 november 5-én Cilley Annát.[2]) — Nem kis mérvü rosszakarat kell tehát ahoz, hogy Caro ez eljárás miatt, mely elvégre sikerültnek mondható, Nagy Lajost megbélyegzi.

Mi lett Kázmér másik leányából, Hedvigből? — a történelem eddig nem puhatolhatta ki.

Dlugoss annyit jegyez föl róla, hogy eljegyeztetett *Romerus* herczegnek (desponsatur Romero duci), de hogy ki volt e herczeg? arról nem értesít.[3]) A regensburgi krónika szerint Nagy Lajos Hedviget pogánynak adta feleségül.[4]) Wertner Mór így vélekedik: Minthogy az időben a litvánok még pogányok valának és Kázmér király első felesége szintén litván volt, nem lehetetlen, hogy Hedvig is valamely litván fejedelemhez ment feleségül. Ellenben azon nézetet,[5]) mintha *pogány* alatt esetleg orosz, szerb, bolgár vagy bosnyák fejedelem is lenne érthető, — elveti, minthogy a délszláv uralkodók nemzedékrendi tábláin ezen Hedvigre vonatkozó adatot nem találunk.

Nagy Lajos király Zágrábban, 1380 junius 3-án kelt levelében, Frangepán I. Istvánt, Veglia és Modrus grófját *proximus*-ának, sógorának nevezi.[6]) Minthogy pedig István gróf felesége Pettaui Kata volt[7]) és így a sógorság nem e réven keletkezett, azt a kérdést vetem föl: nem volt-e Hedvig ezen Frangepán István fiai egyikének felesége?

PÓR ANTAL.

---

[1]) *Kurz:* Österr. unter K. Albrecht II. 2. k. 265. l.

[2]) *Die Cillyer Chronik*, Stammtafel III. — V. ö. *Annales Thorun. Johann von Posilge.* Scriptores rer. Pruss. III. 245. 255. 371.

[3]) Talán tévedés is lehet a dologban, a mennyiben Dlugoss (id. m. II. 265.) 1357 április 26-ról jelenti, hogy meghalt Kunigundis, Kázmér király leánya első feleségétől, ki vala: *uxor Romani ducis Saxoniae.*

[4]) *Fontes rer. Austr.* VI. 432.

[5]) *Balzer:* Genealogia Piastorum.

[6]) *Fejér:* CD. IX. 5. 396.

[7]) *Nagy Iván:* Magyarorsz. családai, IV. 239.

SZARVKŐ ÉS URAI.

— MÁSODIK ÉS BEFEJEZŐ KÖZLEMÉNY. —

IV.

Az utolsó Fuerst özvegyétől *Pichler Lénárd*, szintén sváb származású lovag, váltotta magához a szarvkői birtokot,[1]) még pedig a hozzácsatolt seibersdorfi kastélylyal együtt 13,200 forintért.[2]) A szerződés Tübingenben kelt, 1561 márcz. 27-én.[3])

Ferdinánd király a megerősítés előtt új urbarium készítését rendelte el. Ennek érdekesebb adatait akarjuk most röviden ismertetni, mielőtt a földesurak felsorolását folytatnók.

Ezen 1561-iki összeírás szerint az uradalomhoz tartozott: Szarvkőn 64, Lajtapordányban 75, Vimpassingon 30, Büdöskúton 30, Vulkapordányban 28, Pottelsdorfban 50 ház, nehány kisebb-nagyobb telkes jobbágygyal és négy malommal.

A pénzbeli szolgálat ekkép állott:

A *szarvkői* jobbágyok fizettek egy-egy fél hely után szent György napkor $52^1/_2$ dénárt, szent Mihálykor ugyanannyit; *thorchrin des weinachtes* (?) czímen 42 dénárt. Ezenkívül még adóztak: farsangkor tojással, sajttal; husvétkor tojással és tyukokkal. Egész évben összesen 53 sajttal, 112 tyukkal és 840 tojással.

Igy szolgáltak a többi községek telkei is; azzal a különbséggel, hogy a hol a természetben való szolgálat nem dívott, ott aránylag a telekadó magasabb volt; így pl. Pottelsdorfban fél telek után egy font és négy silling.[4])

A szarvkői jövedelemhez tartozott az is, hogy kötelesek voltak évenkint három 17—18 akós hordó bort elfogyasztani, természetesen jó pénzért, s ezenfelül minden 6 pintre (achtring) 2 dénárt ráfizetni. Ezt *paan-wein* jövedelemnek nevezték.

---

[1]) Bécsi közös p. ü. levéltár: Lit. H. fasc. 12.
[2]) U. o. az 1582 év iratai között.
[3]) U. o. 160—190. ll.
[4]) 1 silling = 30 dénár; 8 silling = 1 font.

Az *ebenfurti* legelők Szarvkőhöz tartoztak.

Lajtapordányban a vám 1 fontot, a kőbánya — jelenleg stotzingi — 1 fontot és 4 sillinget jövedelmezett. Némely urasági földek a plebániának szolgáltak.

Vimpassingon a halastó 70 dénárt, a féltelkes malom pedig két *muth*[1]) lisztet jövedelmezett. A vízjog 4 fontot és 3 sillinget hozott. A jobbágyok között van *Pap Márton* nevű is. A vámon egy hordó bor 2 sill. 12 dénárt fizet; ellenben ha a bor a Lajta és Fischa között marad, csak 12 dénárt.

Büdöskúton a készpénzen felül $30^1/_2$ sajttal, 66 tyukkal és $502^1/_2$ tojással szolgáltak.

Vulkapordányban a *steinmühl* évi fizetsége csak 1 font. — A robot helyett — mert a község messze esett — egy egész telek fizetett 12 sillinget, fél telek hármat, zsellér-ház kettőt.

Pottelsdorfban három malom is van. A falu felső sorát *Petlzeil*, a másikat pedig *Laymerzeil* elnevezéssel illeti az urbarium. A felső jobbágyoknak többet kellett fizetniök.

Ugyancsak a pottelsdorfiak őszszel a *bányánál* is teljesítettek urasági szolgálatokat.

Mindent összevéve és pénzre átszámítva, a hat faluból álló uradalom összes jövedelme a következő:

Házak után	6230	ft	4	sill.	12	den.
Bordézsma és hegyvám	2424	»	—	»	—	»
Gabona-dézsma	3940	»	4	»	—	»
Halászat	129	»	—	»	—	»
Vám	1007	»	—	»	—	»
Landsgericht	279	»	—	»	—	»
Paanwein	1872	»	—	»	—	»
Erdők,[2]) rétek	3000	»	—	»	—	»
Major és urasági tag	200	»	—	»	—	»
Összesen	19082	»	—	»	12	»
Ezenfelül robotpénz	2214	»	7	»	6	»

A felülvizsgáló bizottság a brucki kapitánynyal élén, ezen jövedelmet 13,575 font és 15 dénárra szállítja le. Ebből a Fölséget *lehengnad* címen a fele, t. i. 6787 ft 4 sill. és 15 dénár illeti meg.[3])

Ezen becslés megtörténte után Pichler Lénárd 1561 szept. 23-án meg is kapja a királyi adománylevelet,[4]) s 1564-ben

[1]) Egy *muth* = 22 magyar mérő; de a németeknél rendesen 30 mérő számba ment.

[2]) Az uradalmi erdők 3800—5000 holdnyi területet foglaltak el.

[3]) Bécsi közös pénzügyi levéltár: Lit. H. fasc. 12. 191—289. ll.

[4]) U. o. 319. l.

Miksa király is megerősíti őt Szarvkő és Seibersdorf birtokában.[1])

Pichler a róm. katholikus vallás visszaállítását tűzte ki első feladatául, s e végből arra tökélte el magát, hogy az uradalom központjába szerzeteseket telepít le, kik szándékának végrehajtásában segítségére legyenek. Ámde a buzgó úr már 1567-ben meghalt.[2]) Jámbor szándékainak megvalósítása özvegyére és gyermekeire maradt. Egyetlen kis fiát, az egyelőre gyámság alá helyezett Miksát, a király 1579-ben erősíti meg apja örökségében.[3]) De 1582-ben a még nőtelen ifju földesúr is elhalálozik,[4]) s most egyik sógora, *Stotzingen Ruprecht* báró folyamodik a jószág adományozásáért.[5])

Rudolf király erre 1583-ban, majd 1584-ben másodszor is új birtokösszeírást rendel. Az előbbi, az 1561-iki összeírással megegyezőleg, 13,961 fontra teszi a jövedelmet; csakhogy most a *lehengnad* ezen összegnek csak negyed része, t. i. 3490 font. A második összeírás kerek számban 57,000 forintban állapítja meg Szarvkő jövedelmét.[6])

A hosszas tárgyalásoknak 1586-ban az lett a vége, hogy az elhunyt Pichler Miksának már férjhez ment két nénje kapta meg Szarvkőt, de a király Anna-Mária férjét, *Vels* bárót is társbirtokosúl rendelte melléjök.[7])

A Pichler örökösök idejéből a következő eseményeket említjük föl:

A győri püspök 1570-ben kéri a Szarvkőhöz tartozó faluk papi tizedét. Konstanczia, az özvegy báróné helyett, veje Stotzingen Ruprecht válaszol, kinek személyében a püspökség ugyancsak fogas ügyvédre akadt. Nem fizetnek — írja — mert eddig sem fizettek, a mint hogy valóban úgy is volt, s e miatt már az 1555 és 1556-iki törvényczikkek foglalkoztak birtokbeli elődjükkel, Fuerst Konráddal; különben is — véli Stotzingen — a Pichlerek a birtokkal együtt a tizedet is adományúl nyerték.[8]) 1578-ban a győri püspök ez ügyben még kétszer ír (Prágából) özv. Pichlernének,[9]) a miből azt következtethetjük, hogy makacsúl megmaradtak a tized megtagadása mellett. Sok év mulva végre (1638) egyik engedé-

[1]) U. o. 334. l.
[2]) U. o. Lehensregistratur, fol. 84.
[3]) Bécsi közös p. ü. levéltár, id. h. 606—607. ll.
[4]) U. o.
[5]) U. o.
[6]) U. o.
[7]) U. o. 583. l.
[8]) U. o.
[9]) U. o.

kenyebb természetű unokájok rászánta magát a békés megegyezésre.[1])

A Pichlerek is gyarapították a szarvkői birtokot *Neusiedl, Piesting, Pekendorf, Steinwand, Volkendorf* s más községekben szétszórt földdarabokkal és igen sok szőllővel is.[2])

Az öreg Pichler tervezte kolostort csak 1587-ben kezdették építeni, és pedig Vimpassingon, a szintén kibővített régi búcsujáró templom aljában. Az alapító levelet, a meghívott szigorú sz. Ferencz-rendi szerzetesek részére 1590 nov. 20-án állították ki.[3])

Ugyanezen évben Rudolf király Stotzingen Ruprechtre iratja a szarvkői birtokot 57,832 forint értékben.[4]) De vannak rá adataink, hogy némely szarvkői birtokrészek sógorának, Vels bárónak kezén maradtak.[5])

Ezzel a birtok hosszu időre ismét új család kezébe került; olyan családéba, mely a vidék életében mély nyomokat hagyott maga után s azért kissé részletesebben akarunk róla, mindenekelőtt pedig megalapítójáról, Ruprecht úrról megemlékezni.

V.

A svábországi Stotzingenek eddig ismeretes legelső őse *Ulrik*, kit még Habsburgi Rudolf ütött lovaggá.[6]) A család régiségéről különben az egykori osztrák előtartományokban, most Würtembergben fekvő *Stotzingen* nevű ősi családi fészek is tanuskodik.[7])

A mi Ruprechtünk már 1554-ben segítette a paduai egyetemet látogató *Auerpach* nevű humanistát;[8]) 1557-ben pedig maga is a bolognai egyetemen tanult[9]) s így föltehető, hogy 1540 körül születhetett. Ugyancsak 1557-ben a freiburgi (Breisgau) egyetemen folytatja tanulmányait s már 1560-ban Ferdinánd császár szolgálatába áll, ki őt 1562-ben a speieri kir. kamarai itélőszékhez nevezte ki, hol is 1569-ig működött.[10]) Ezen évben Bécsbe került s itt az udvar és a főherczegek

[1]) Bécsi cs. és kir. állami levéltár. Mus. Hom. 94. sz. Mem.
[2]) U. o.
[3]) *Mohl Adolf:* Vimpassing, 6. l.
[4]) Bécsi közös p. ü. levéltár: Lit. H. fasc. 12.
[5]) *Kaltenbrunn:* Die n. ö. Statthalterei. — *Böheim* id. m. II. 69. l.
[6]) Adelsarchiv, Bécsben.
[7]) *Kaltenbrunn:* Die n. ö. Statthalterei. — *Mohl A.* Geschichte des Ortes Stotzing, 5. l. — V. ö. Orsz. Levéltár: Act. Servit. fasc. U. Hist. primaevae orig. P. I. cap. 1.
[8]) Hist. pol. Blätter, B. 100. H. 7. 8. 494.
[9]) Hausarchiv der Familie Malvezzi.
[10]) *Ludolf:* Appendix, X. 74. 81. 82.

szolgálatában a legkényesebb és legkiválóbb állások hosszu sorát töltötte be egymásután. Igy mindjárt 1569-ben Rómában járt követségben V. Pius pápánál; azután Anna főherczegnőt kisérte Spanyolországba; 1571-ben a gráczi tartománygyűlésen mint császári biztos elnökölt. 1574-től kezdve Miksa, majd utána Mátyás főherczeg mellett a főudvarmesteri tisztet tölti be. Kivált ez utolsónak vala igen bizalmas embere. Erzsébet özvegy franczia királyné mellett is hasonló állásban szerepelt. Eközben egymást érik a kitüntetések: 1580-ban kapja a tömérdek kiváltsággal járó német birodalmi palatinatust; 1591-ben a szintén nemes birodalmi bárságot; 1592-ben pedig — Erzsébet királyné halála után — az alsó-ausztriai újonan szervezett helytartóságot, mely hivatalában meg is maradt mind halálig.[1])

A mi minket közelebbről érdeklő dolgait illetí, Pichler Magdolnával, a szarvkői földesúr leányával történt házasságát már említettük. E házasság hamarosan Bécsbe költözése után (1569) ment végbe,[2]) mit abból is láthatunk, hogy már 1590 máj. 19-én fiának Lénárdnak lakodalmát tartják meg Bécsben. Ezen családi ünnepen három főherczeg is megjelent, s mint Ruprecht egyik levelében örömmel írja, Károly főherczeg az ő feleségét is megtánczoltatta.[3]) Különben már gyermekei keresztelője alkalmából is részesült különféle udvari kitüntetésekben és ajándékokban.[4]) Értett a vagyonszerzéshez is. Házassága Szarvkő birtokához nyitotta meg neki az utat. De már 1578-tól kezdve a birodalomban is szerzett terjedelmes jószágokat. Ilyenek voltak: *Mengen*, *Altersberg*, *Blonhofen*.[5]) Ez utóbbiak a Penzenau család magvaszakadtával váltak gazdátlanokká. Fiának felesége Éva, e családnak vala utolsó sarja.[6])

Alatta fejeződött be (1593) a vimpassingi templom és kolostor építése. A két oltár tisztán az ő költségén készült s a barátoknak is ő ajándékozta az első könyvtárt.[7])

1592-ben az újonan megválasztott VIII. Kelemen pápának, kivel még követsége ideje óta ismeretségben állott, szerencsét kíván; azonképen felesége is, ki ezenfelül még külön ajándékokkal is kedveskedik az új pápának. Mindketten oltal-

[1]) *Kaltenbrunn* id. m.
[2]) Országos Levéltár: Act. Servit. fasc. V. Historia primaevae orig. P. I. cap. 2.
[3]) Staatsarchiv in Stuttgart: Rep. Adel.
[4]) *Kaltenbrunn* id. m.
[5]) *Kaltenbrunn* id. m. — V. ö. *Mohl A.* Geschichte des Ortes Stotzing, 7. l.
[6]) U. o. 9. l.
[7]) U. o. 7. l.

mába és kegyeibe ajánlják vimpassingi alapítványukat és saját személyüket családostól. Ruprecht azt is írja levelében, hogy a pápaválasztás eredménye soha nem hallott örömmel töltötte be egész Germániát, még a más hitűek táborában is, és hogy pápát nálánál jobban még soha sem dícsértek.[1])

Emlékét hazánkban mégis a róla nevezett falu megalapításával örökítette meg leginkább. Történt pedig ez a következőképen.

Az alsó-ausztriai helytartónak meg volt ugyan a maga bécsi palotája, — ugyanaz, melyben most a pápai nuncius lakik, — de azért családjával huzamosan tartózkodott seibersdorfi kastélyában is, annál is inkább, mivel a Prágába húzódott csillagvizsgáló Rudolf helyett, a Bécsig terjedő császári vadászterület az ő mulatozására szolgál vala.[2])

Mint afféle jó gazda, a Seibersdorf és Lajta-hegység közt elterülő erdős, elhagyott terület művelésére rendelte parasztjait. Munkálataik közben igen sok római régiségre bukkantak. Ruprecht úr, hogy a régi helységet újra föléleszsze, új házakról és vendégnépekről gondoskodott, s ezekkel 1583 táján megvetette a róla elnevezett új falunak alapját.[3]) Az alsó-ausztriai kormány azonban csak 1593-ban adta meg a falu alapításához a hivatalos engedélyt.[4])

Volt a bárónak egy Erzsébet nevű sánta leánya is, kinek lelke azonban annál egyenesebb szárnyalással törtet vala már gyermekkorától Isten felé. A leány apácza akart lenni, s e végből Seibersdorfon, mindjárt az apai ház közelében szándékoztak számára külön kolostort építeni; de a gyakori áradásoknak kitett s különben is állandóan mocsarakkal környezett hely nem bizonyult erre alkalmasnak; azért a magasan fekvő Stotzing falu egyik fönsíkján kezdették meg a kolostor építését 1594-ben.[5]) Az apáczának szánt Erzsébet már 1598-ban meghalt ugyan[6]) s a kolostor is félben maradt, mindazonáltal a jámbor szándékú vállalat a maga idején gazdag gyümölcsöket hozott.

Ruprecht minket érdeklő tevékenységéből még azt említjük meg, hogy Győrnek 1598-ban történt szerencsés visszavétele alkalmából ő adta ki ama császári rendeletet, mely megparancsolja, hogy hálaadásúl minden alsó-ausztriai városban és

[1]) Vatikáni levéltár: Principi Arm. I. nr. 51. p. 253.
[2]) *Mohl A.* Der Gnadenort Loreto in Ungarn.
[3]) Hist. primaevae orig. Orsz. Levéltár id. h.
[4]) *Kaltenbrunn* id. m.
[5]) Hist. primaevae orig. Orsz. Levéltár id. h.
[6]) *Kaltenbrunn* id. m.

községben emlékkereszteket állítsanak.[1]) A Szarvkőhöz tartozó Lajtapordányban máig is áll egy ilyen kereszt, a következő fölirással: *Sag Gott dem Herrn Lob und Dank, dass Raab wieder kommen in der Christen Hand.* — Ruprecht úr tehát jó példával járt elől a rendelet teljesítésében.

A neves földesúr 1600 máj. 24-én halt meg s meghagyásához képest a vimpassingi templom sírboltjában temették el felesége mellé, ki őt a halálban valamivel megelőzte.[2])

1596 április 22-én kelt végrendeletéből csak azt emeljük ki, hogy a bécsi palotát 5000 forintra becsülte, meg hogy a gyászmiséjén jelenlevő szegényeknek egyenkint 2 krajczárt rendelt.[3])

Stotzingen Ruprecht javait egyetlen nagykorú fia: *György-Lénárd* örökölte, ki — mint már szó volt róla — felesége hozományával, a németországi Penzenau-javakkal öregbítette a család vagyonát.

György-Lénárd alatt érte a szarvkői uradalmat a Bocskay-féle támadás; annál kiméletlenebbül, mert határszéli uradalmaink akkor még Alsó-Ausztriához számíttattak s így Bocskayék is ellenség földjének tekintették. Forrásaink ez időből Szarvkő fölprédálásáról[4]) s a vimpassingi kolostor elpusztításáról emlékeznek meg. Ez utóbbi pusztítás olyan mérvű volt, hogy az 1590-ben oda telepített barátok egyszerűen tovább álltak s az alapítványnyal többé soha nem is törődtek.[5])

A földesúr sem tett ez ügyben semmit, hanem a helyett a családja nevéhez füződő stotzingi templomot építette meg véglegesen. A fölszentelés ünnepélye 1610 jun. 23-án ment végbe.[6])

György-Lénárd 1614-ben halt el. Kívánságához képest szintén az apja építette családi sírboltban temették el. Végrendeletében szépen megemlékezett a szarvkői uradalom szegényeiről, a vimpassingi kolostorról, valamint a stotzingiaknak szánt plebániáról is.[7])

György-Lénárd után két fiu és öt leány maradt.[8])

Az idősebbik fiu, *Oktávián-Adolf* — úgy látszik —

---

[1]) K. u. k. Kriegsarchiv: F. A. 1598. III. 3.

[2]) *Mohl A.* Geschichte des Ortes Stotzing, 8. l.

[3]) U. o. 9. l. A Breuner grófok grafeneggi kastélyában fönmaradt arczképének mását, a Stotzing és Vimpassing multjával foglalkozó értekezéseimben, annak idején már közzétettem.

[4]) Szarvkői krónika.

[5]) Annales Vimpassingenses, 104. l.

[6]) *Mohl A.* Der Gnadenort Loreto in Ungarn, 21. l.

[7]) Archiv des k. k. Landgerichtes, Bécsben. Index nr. 131.

[8]) *Mohl A.* Geschichte des Ortes u. der Pfarre Stotzing, 10. l.

1631-ben lett nagykorúvá, mert ezen évi február 1-én nyeri hűbérűl Szarvkőt;[1]) öcscse, *János-Rudolf*, 1639 febr. 19-én nyer mint társbirtokos ugyanazon uradalomra császári adománylevelet.[2]) Anyjuk már megelőzőleg gróf Kollonits Jánoshoz ment férjhez, s 1635-ben végrendelkezik vagyonáról.[3]) Némi összeget hagyott a vimpassingi és stotzingi templomoknak is; ezenfelűl minden jobbágyának egy meszely bort és egy kenyeret, a miért — úgy kívánja — egy Miatyánkkal és Üdvözlégygyel emlékezzenek meg róla.[4])

Az özvegy kormányzása alatt Bethlen Gábor seregei pusztították többször is a szarvkői uradalmat. Magát Szarvkőt 1619-ben fel is pörzsölték.[5])

A békésebb esztendők beálltával a Stotzingen család a vimpassingi kolostort hozta ismét rendbe s 1628-ban minoritákat telepített oda,[6]) kik azután meg is maradtak ott egész József császár idejéig.

Oktávián-Adolf már 1642 végén vagy 1643 elején elhalt; ez abból következik, hogy öcscse János-Rudolf márcz. 8-ika óta az egyedüli hűbéres úr.[7])

A két testvérről a serviták egyik 1765-ből származó és kéziratban maradt története eme félig rejtélyes szavakat írja: »Adolphus, ut autumare licet, praematura morte raptus est, ne malitia *plene* mutaret intellectum eius; Rudolphus vero mature rebus indoluit, quas immature egerat.« [8]) Ifjúságuk e szerint nem lehetett egészen feddhetetlen.

Ám a férfiuvá lett földesúrnak, János-Rudolfnak minden tette jólelkű, jámbor emberre vall. A magyar származású Loósi Erzsébettel lépett házasságra s 1649-ben megszerezte a magyar indigenatust is.[9])

Olaszországi útja után, 1644-ben, a romokban heverő Kanizsai-kápolna helyére Loreto-kápolnát épített és ennek gondozására a régi stotzingi kolostorba servitákat telepített. Ez volt a servitáknak első magyarországi telepe. Az egyházmegyei hatóság rájuk bízta az 1648-ban fölállított stotzingi plebániát is.

---

[1]) Bécsi közös pénzügyi levéltár: Lit. H.
[2]) U. o.
[3]) Archiv des k. k. Landgerichtes.
[4]) *Mohl* id. m. 11. l.
[5]) Szarvkői krónika. Forrásunkban tévesen 1617 áll.
[6]) Annales Vimpassingenses. Ebben van az 1649-ben kelt alapító levél másolata is, 103—108. ll.
[7]) Bécsi közös. p. ü. levéltár: Lit. H. 795. l. Lehensregistratur. fol. 144.
[8]) Orsz. Levéltár: Acta Servit. fasc. U. Hist. prim. orig. cap. 4.
[9]) Corp. Jur. Hung. Decr. III. anni 1649. art. 102.

Minthogy az új kápolna csakhamar híres búcsujáró helylyé vált,[1]) Stotzingen báró a kápolna közelébe 1649-ben még egy második kolostort emelt,[2]) s azt hat szerzetes részére megfelelő alapokkal látta el.[3])

A búcsujárás föllendüléséhez sokban hozzájárult a pestis is, mely épen ezen esztendőkben: 1644, 1645, 1646[4]) és 1649-ben[5]) pusztította Kismarton vidékének lakosait.

A jámbor alapítónak az új búcsujáró helyben nagy kedve tellett; annál is inkább, mert a kis Loreto-kápolna körül egykét év alatt egész kis falucska keletkezett, melyet a kápolna nevéről szintén *Loreto* vagy *Lauretum* névvel neveztek el. Maga János-Rudolf báró is a búcsujárás idején ott hagyta seibersdorfi kastélyát s a loretói kuriában (villa s. Joannis = Johanneshof) rendezte be lakását, hová a búcsujárók vezéreit rendesen asztalához hívta, felesége és anyósa pedig, nem hiába voltak magyarok, maguk szolgálták ki a jámbor vendégeket. 1645-ben született kis leányát is a Loreto-kápolnában kereszteltette meg.[6])

Stotzingen báró ez öröme azonban nem sokáig tartott. *Nádasdy Ferencz*, a híres vasi főispán, mint az egykori Kanizsai-javak örököse, már 1638-ban kezdette Szarvkőt visszakövetelni. Egyelőre ugyan eredménytelenül, azonban a viszonyok csakhamar kedvezően alakultak. A mit már az 1609, 1622 és 1625-iki törvényczikkek elhatároztak és sürgettek, az 1647: 71. t. cz. alapján szerencsés befejezést nyert. *Kismarton*, *Szarvkő*, *Kőszeg* és *Borostyánkő* várakat uradalmaikkal együtt Magyarországhoz visszacsatolták, s e visszacsatolást utóbb az 1649: 25. 40. és 41. t. czikkek is szentesítették.

A fönti végzések alapján a magyar kir. biztosok 1647 szept. 26-án kezdették meg Kismartonban az elzálogosított határszéli magyar uradalmak visszacsatolását, »protestantibus solemnissime commissariis austriacis.«

Nádasdy is résen volt. Megelőzőleg már a szarvkői földesúrnak fölajánlotta még a Kanizsaiak idejéből származó 400 arany zálogösszeg lefizetését. Stotzingen bárónak esze ágában sem volt ezt elfogadni. A grófot, ki már a szomszédos Pottendorfnak is ura vala, ez nem hozta zavarba. Aznap mikor a

---

[1]) *Mohl A.* Der Gnadenort Loreto, 29. l.
[2]) Orsz. Levéltár: Hist. prim. orig. cap. 11.
[3]) U. o. fasc. D.
[4]) *Mohl A.* Der Gnadenort Loreto, 121—122. ll. — V. ö. *Böheim:* Chronik von Wiener-Neustadt, II. 69. l.
[5]) Orsz. Levéltár: Acta Servit. 263. sz. Diarium, 1720. nov. 21.
[6]) Stotzingi plebánia levéltára: Ker. anyakönyv.

magyar biztosok megkezdették a visszacsatolást, fegyveres emberei, kiket alighanem Pottendorf várából indított útnak, egyszerűen rácsaptak Szarvkőre s a jólelkű bárót szépen kitették a birtokból.

Stotzingen úr, mit is tehetett mást, a bécsi udvarhoz fordult oltalomért és segítségért. Innét azután okt. 16-án keményen ráírtak a hatalmaskodó magyar főúrra: »Mi jut eszébe, hogy egy százezer forintos birtokot 400 aranyért akar elfoglalni. Ha van hozzá jussa, keresse azt rendes per útján.«

Ugyanezen ügyből kifolyólag Gonzaga őrgróf, a bécsi városi guardia főnöke, okt. 27-én parancsot vett, hogy — ha szükség lenne rá — nehány száz gárdistával védelmezze meg Stotzingen bárót Nádasdy gróf ellen.[1])

Igy kerültek azután a felek a vasvári káptalan elé, hol is 1648 jun. 3-án akkép egyezkedtek meg, hogy Nádasdy az erőszakosan elfoglalt uradalomért 140 ezer forintot fizet ellenfelének.[2])

Stotzingen báró szomorúan távozott kedves birtokából s az újonan szerzett alsó-ausztriai Eckartsauba költözött, hol azonban már a következő év elején, 1651 jan. 9-én elhalálozott.[3]) Ősei mellé, a vimpassingi sírboltba temették. Ő volt a Stotzingenek osztrák ágának utolsó férfi sarja. Két leánya közül Anna-Margit gróf Buccellinihez, Anna-Francziska pedig gróf Cosmedinhez, másodszor gróf Noirguermeshez ment nőül. Stotzingen özvegye Herberstein gróffal lépett másodszor házasságra s ezt rendelte főörökösének is.

A báró 1650 okt 5-én kelt végrendeletében szarvkői uradalmi volt alattvalóinak 12 akó bort s minden háznak egy garas ára kenyeret hagyott, oly kéréssel, hogy egy Miatyánkot mondjanak el érette. Rendelt továbbá a loretói kolostornak 5000, a vimpassinginak pedig 4000 forintot; ezenkivül kisebb összegeket különböző jótékony célokra, miseruhákat stb.[4])

A Stotzingen családnak, mint előadtuk, Sopron megye s így hazánk két új falu alapítását köszönheti, melynek lakosait a német birodalombeli tartományokból édesgették ide[5]) s megmaradásukról gondoskodtak.[6])

[1]) Bécsi cs. és kir. állami levéltár: 94. sz. Memorandum.

[2]) Bécsi közös p. ü. levéltár: Lit. M. nr. 711. — V. ö. *Tört. Tár.* 1887. 726. l.

[3]) *Mohl A.* Der Gnadenort Loreto, 31. l.

[4]) Landgerichtarchiv, Bécsben. — V. ö. Landmarschallamt, nr. 230.

[5]) *Mohl A.* Der Gnadenort Loreto, 110. l.

[6]) Reméljük is, lesz Sopron megyének annyi történeti kegyelete, hogy az alapító családról elnevezett Stotzing község nevét nem fogja másítani az idegen hangzás miatt; valamint hogy senkinek sem fog

VI.

Nádasdy alatt szintén jó kezekbe került Szarvkő.

Az új uraság először is, hálából csodálatos fölgyógyulásáért, megépítette (1651—1659) a loretói nagy búcsujáró templomot s mindjárt négyszárnyú emeletes kolostort is épített melléje, az egyidejűleg tizenkét szerzetesre fölszaporított servita convent részére.

A templomszentelés ünnepén (jul. 2.) sok főpap, főúr, nemes és mintegy húszezernyi nép volt együtt.[1])

A templom költségeiről nincs tudomásunk; de az óriási kolostorért a hozzá való anyagon kívül, 5000 forintot s némi áldomást kapott az építőmester.[2])

A sok búcsujáró, a jámbor szerzetesek, új életet hoztak az uradalomba; maga Loretó csakhamar (1666) tekintélyes, jómódú mezővárossá fejlődött;[3]) még az uraságí könyvsajtó is ide került Pottendorfból[4]) s egyáltalán az egész vidék élvezte a békés esztendők áldásait.

Jött a Wesselényi-féle összeesküvés. Nádasdyt 1670-ben Pottendorfon elfogták. Az elfogására kiküldött katonaság a szarvkői uradalomban volt beszállásolva; de csak olyan szesszel, mintha innét csakhamar tovább szándékoznék vonulni Magyarország felé.[5])

1671 április 30-án lehullott az országbíró feje. Birtokait s ezekkel együtt Szarvkőt is, az éhes fiskus már megelőzőleg elfoglalta. Ezzel azután rossz idők köszöntöttek az uradalomra.

A loretói templom befejezetlen maradt.[6])

A lajta-hegységi, vadakban bővelkedő erdőséget Lipót király részére foglalták el, ki azután gyakorta vadászott itt farkasokra, szarvasokra és vadkanokra,[7]) s a loretói kolostorban ily alkalmakra külön császári szobák is voltak berendezve.[8]) Ám a vadászatok mindenkor a jobbágyság nagy kárával jártak. Vimpassingban, Loretóban, Stotzingban t. i. új *császári vadászok* települtek le, kikhez néha Bécs vidékéről, mikor a

---

eszébe jutni a Szécseny, Niczk, Patty stb. helynevek magyarosítását ajánlani, csak azért mert idegen hangzásúak.

[1]) *Mohl A.* Der Gnadenort Loreto, 46 és köv. ll.

[2]) Országos Levéltár: Acta Serv. fasc. Cs.

[3]) *Mohl A.* Der Gnadenort Loreto, 190. l.

[4]) *Századok*, 1900. 616. l.

[5]) *Pauler Gyula:* Wesselényi és társainak összeesküvése.

[6]) Orsz. Levéltár: Acta Serv. — V. ö. *Századok*, 1900. 624. l.

[7]) U. o. 263. sz. A *Diarium* számos helyén van róluk szó: 1691. VIII. 2. — 1693. XI. 5. — 1695. IX. 3. — 1696. VII. 18. — 1701. VIII. 8.

[8]) Ugyanazon *Diarium* szerint e szobák fentartása, javítása fejében sokszor részesültek császári segélyben.

nagy vadászatokra készültek, még tizen-tizenketten csatlakoztak s lassanként úgy viselkedtek, mintha ők maguk lettek volna a földesurak; robotra, hajtásra s egyéb urasági munkákra kényszerítették a szegény lakosokat, kik végre is tömegesen aláírt folyamodásban a megyei hatóságnál kerestek oltalmat.[1]) De hát akkor nehéz volt Bécsnek parancsolni.

Magát az uradalmat egyes főurak kapták haszonbérbe, hogy a jövedelemből a kincstárt terhelő követeléseiket kielégítsék. Windischgrätz Gottlieb gróf (1671—1684),[2]) Széchenyi György gróf primás (1685—1695)[3]) és gróf Althan Mihály (1695—1702)[4]) voltak ezek a főúri bérlők, kik — mert maguk távol tartózkodtak — tisztjeikre bízták a birtok kezelését. Igen természetes, hogy ezek azután a bérlet idejét, gazdáik meg a maguk érdekében is, minél busásabban igyekeztek kihasználni s megint csak a szegény nép húzta a rövidebbet.

Ezen gazdatisztek közül *Ertl* tűnt ki jámborságával és szakképzettségével. Szarvkőről a török háború után Orthba — Alsó-Ausztriába — került kapitány-praefectusnak. 1693-ban herczeg Esterházy jószágigazgatója lett; négy év mulva pedig *annonae commissarius in Ungaria*, azaz élelmezési biztos a magyarországi királyi seregnél.[5])

Ugy látszik, ezen hivatalában magának a nádornak volt helyettese, ki az 1696/97-iki szerencsés hadjárat alatt a sereg élelmezését magára vállalta.[6])

Ez időtájt, 1679-ben, a pestis is erősen pusztított az uradalomban; s ha a loretói és stotzingi ismeretes halálozási arányokat veszszük alapúl, úgy a lakosságnak csaknem negyedrésze áldozatúl eshetett.[7])

A vimpassingi minoriták közül is többen belehaltak; de helyökbe a bécsi anyaszerzet új patereket küldött, miről a község még 1708-ban is hálásan emlékezik meg.[8])

Mégis ez a pestis csak a kisebbik baj volt.

1683-ban, Bécsnek két hónapig tartó ostroma alatt, a vidéknek s az uradalomnak összes épületei porrá égtek. Az előrelátók idejekorán elköltöztek távolabbi vidékekre, avagy bezár-

---

[1]) Sopron vm. levéltára.
[2]) Orsz. Levéltár: Acta Serv. 263. sz. Diarium, 1684. VI. 17.
[3]) U. o. 1685. I. 14. 16. — 1695. I. 20. 21.
[4]) U. o. 1695. X. I.
[5]) U. o. 1693. I. 11. — 1697. VII. 3. Ezenkívül még igen sok helyen van róla szó.
[6]) Az Eszterházy család és oldalágainak leírása, 116. l.
[7]) *Mohl Adolf:* Der Gnadenort Loreto, 123. l.
[8]) *Mohl Adolf:* Vimpassing, 8. l.

kóztak Bécsujhelybe, Pottendorfba, Scharfeneck várába, Kismartonba stb. s az ellenségtől meg is menekültek mindannyian. De a szegénység, a föld népe, mégis csak jobbára a Lajta-hegység erdeibe vette be magát, hol a tatárok verték föl rejtekhelyöket s részben lemészárolták, részben pedig fogságra hurczolták őket.[1]) Mily pusztítást vitt az ellenség az épületekben végbe, kitűnik abból is, hogy Loretó 26 háza közül 14, Stotzing 48 háza közül pedig 33 vált lakatlanná. Szarvkőn még Esterházy nádor idejében is (1702—1713) voltak romban heverő házak.[2])

A mi még a házakban félig épen megmaradt, azt zsiványok, tolvajok hordták hamarosan szanaszéjjel.

Mikor a menekülők ismét haza tértek, jobbára kolostorokban, szilárdabb úri lakásokban vonták meg magukat, mert ezekben legalább a boltozatok épségben maradtak. A nyomorúságot az idegen katonák erőszakoskodása és a nagy drágaság is öregbítette.

Ezen válságos időkben Esterházy Pál nádor igyekezett Szarvkőt házának megszerezni. 1691-ben már bevégzettnek látszott a vétel; nov. 27-én az összes plebánusok, bírák, esküdtek megjelentek Szarvkőn s az új földesúrnak bemutatták hódolatukat.[3]) A herczeg hálából két drágakövekkel ékes, 1500 frtra becsült arany koronát ajándékozott a loretói csodálatos képre, a nagy templomba pedig új főoltárt is csináltatott;[4]) mégis a birtokbavétel csak egyre húzódott, míg végre 1702-ben 265,000 forint örökáron sikerült véglegesen megszereznie a birtokot. Igy került Szarvkő az Esterházyak kezére, nem pedig holmi árulás fejében, mint ezt sokan máig is széltében híresztelik.

Szarvkő is tehát, mint Kismarton, az Esterházyaké lett. Ez időben az uradalom tartozékai ezek valának: 1. arx *Szarvkeö* seu *Hornstein:* 2. curia in oppido *Szarvkeö;* 3. oppidum *Szarvkeö;* 4. curia in *Neufeld;* 5. *Neufeld;* 6. curia *Sancti-Joannis;* 7. oppidum *Lauretum:* 8. curia in *Vimpasz;* 9. *Vimpasz;* 10. *Stotzing:* 11. *Magyarpordány;* 12. *Pötlsdorff;* 13. *Büdöskút.*[5])

A birtok e szerint az utolsó kimutatás óta az újonan keletkezett Neufelddel szaporodott.

---

[1]) *Mohl A.* Der Gnadenort Loreto. 58—65. ll.

[2]) Orsz. Levéltár: Acta Servit. Diarium. 1685. XII. 8. — Mindenről részletesen szól »Török világ Kismarton vidékén« czímű füzetem.

[3]) Orsz. Levéltár: Acta Servit. 265. sz. Diarium.

[4]) U. o. 1692. VI. 24. — 1692. XI. 5. 21.

[5]) Kismartoni herczegi főlevéltár.

Az 1683-iki szerencsétlenség után különben Loretó szedte magát először össze. A törökön nyert diadalmas csaták lelkes örömmel töltötték el a kebleket, s mindenki sietett — mint előbb a pestis idején — hogy a bold. Szűz csodálatos képe előtt lerójja háláját. Lipót király is akárhányszor végzett búcsujárást Loretóban; a herczeg, családja, udvara, úgyszólván mindennaposak voltak a szent helyen. Az elől elő példák csak még jobban buzdították a népet. Bécstől Sopronig, Bécsujhelytől Bruckig, nem volt úri család, nem volt egyetlen község, melynek kebeléből évről-évre egyes és tömeges búcsujárók Loretóba ne érkeztek volna. A nagy ünnepeken rendesen 3—6000 ember áldozott; de voltak napok, melyeken az áldozók száma 7, 8, 9 ezerig is fölment. Az 1706 évre összesen 87300 áldozó van beírva.[1])

Esterházy Pál idejében alakult meg az uradalomban a *vargák czéhe* 1710-ben,[2]) s valószínüleg ekkortájban a *tehénpásztorok czéhe* is. Mind a kettőnek Loretóban volt a székhelye. Az utóbbiaknak tudtunkkal czéhládájok nem volt, hanem igenis *kalodájok* az urasági vendéglőben.

Ámde Pál nádor utolsó éveiben is nagy megpróbáltatásokon ment az uradalom keresztül. Ekkor zajlott le az országban Rákóczi Ferencz szabadságharcza.

Kuruczok, labanczok ezen idő alatt (1704—1710) egyaránt zaklatták az uradalmat. A kuruczok, mert Esterházy királypárti volt; a labanczok meg, mert az uradalom az ellenség területéhez tartozott. Egymást érték a megszállások, sarczolások, s ha a nép vagy elüljárói ellenkeztek, kész volt a veszedelem: erőszakoskodtak, raboltak, sőt még a gyilkolástól sem rettentek vissza. — Forrásaink nem egy nagyobb beütésről emlékeznek meg.

1704-ben febr. 9-én esti 5 órakor 300 kurucz érkezik Loretóba; zsákmányolnak, megverik a bírót, elviszik a lovakat. Stotzingban ugyanígy cselekesznek. Átcsapnak a szomszédos mannersdorfi (császári) uradalomba is, de itt már gyujtogatnak, gyilkolnak is. Kismartoni hadiszállásukról a loretói herczegi magtárt ezentúl is rendesen dézsmálják.[3]) Ugyanezt tették utánuk a labanczok is.

Márcz. 13-án Heister generális emberei Szarvkőre csapnak; a népet kifosztják, a plebánust bántalmazzák.[4])

---

[1]) *Mohl A.* Der Gnadenort Loreto, 91. l. — Orsz. Levéltár: Acta Servit. Diarium, 1706. IX. 19.

[2]) *Mohl Adolf:* Der Gnadenort Loreto, 227. l.

[3]) Orsz. levéltár: Acta Serv. 263. sz. Diarium.

[4]) U. o. Diarium.

Szept. 9-én a kuruczok sarczolják meg őket 200 frtig, s mégis szept. 20-án ugyanők kifosztják a községet.[1])

1705 tavaszán a kuruczok Kismarton vidékén kegyetlenkedtek. Ennek hírére a szarvkői uradalomban is általános lett a rémület. A nép futton-futott az erdőkbe; majd ismét a kolostorba özönlött, ennek menedékjogának védelme alá, melyet mind a két ellenséges fél tekintetbe vett.[2])

1706-ban békesség volt.

1707 őszén s 1708 tavaszán ismét Kismarton vidékén termettek a kuruczok; febr. 3-án magukkal hurczolták a loretói bírót és táborukban kivégezték.[3])

1709 jan. 3-án reggeli 8 órakor Balog Ádám és Borbély Gáspár kurucz vezérek 2000 emberrel Vimpassing községben jelentek meg, s jóllehet a közbenjáró guardiánnak minden jót igértek, mégis a mi ingó-bingó kezükbe akadt, mind elvitték; a kolostornak is sok kárt okoztak.[4])

Ugyszólván öt évig örökös rettegésben éltek az uradalom népei. A szerzetesek maguk sem igen bíztak a menedékjogban; azért az értékesebb tárgyakat egyre dugdosták, vagy pedig biztosabb helyekre küldötték. A bold. Szűz csodálatos szobra így került ismételve is a fraknói várba.[5])

A nádor halála évében (1713) a pestis pusztított újra az uradalomban. Jóllehet a hatóság szigorú határzárt rendelt el[6]) s a fertőzött helyeket is egészen elszigetelték,[7]) a járvány mégis elterjedt s belehalt a lakosságnak vagy negyedrésze.[8])

A vész megszüntével a loretói templomban megnyilt a pestis ellen tisztelt védőszenteknek oldalkápolnája (1714).[9]) Ezt azért tartjuk érdemesnek külön is megjegyezni, mert az oltárkép alján látható — a loretói templomon és kolostoron kívül — a szarvkői uradalom székhelyének képe, t. i. *Szarvkő várának romjai*, alatta sz. Anna templomával; továbbá a seibersdorfi és pottendorfi várkastélyok. Minthogy e kastélyok híven, természet után vannak rajzolva, azt hiszszük, az akkori

---

[1]) **Szarvkői krónika.**

[2]) **Orsz. Levéltár: Acta Serv. 263. sz. Diarium, II. 5. — II. 25.**

[3]) **U. o. Diarium.**

[4]) **Annales Vimpassingenses, 43. l.**

[5]) **Országos Levéltár: Acta Servit. 263. sz. Diarium. 1704. I. 7.**

[6]) **U. o. Diarium, 1710. IX. 21.—XI. 26. — Ausztria felé a határ egészen el volt zárva; a kik Bécsbe akartak menni, előbb Sopronban négy heti vesztegzárnak voltak kénytelenek magukat alávetni.**

[7]) **U. o. 1713. X. 21.**

[8]) ***Mohl A.* Der Gnadenort Loreto. 124. l.**

[9]) **Orsz. Levéltár: Acta Servit. 26 . sz. Diurnale. 1714. V. 11. IX. 13.**

Szarvkőnek is hű képét adta a festő. Pedig úgy tudjuk, ez az egyedüli, mely az ősi várról ránk maradt.

Az Esterházyak ezentúl immár szakadatlanúl megmaradtak a herczegi hitbizományhoz csatolt Szarvkő birtokában.

Pál nádor utódai különben ily sorban követték egymást: Mihály (1713—1721); József-Antal, amannak öccse (1721); Pál-Antal (1721—1762); *Fényes* Miklós, amannak öcscse (1762—1790); Antal (1790—1794); Miklós (1794—1833); Pál, a 48-iki miniszter (1833—1866); Miklós (1866—1894); Pál (1894—1898); Miklós a hitbizománynak jelenlegi ura.

Az Esterházyak idejéből is röviden fölsoroljuk még az uradalom kiemelkedőbb kulturális eseményeit.

A nagy pestist követő s hosszura nyúló békés esztendőket csakis az örökös katona-elszállásolások zavarták. Egyébként minden szép fejlődésnek indult.

A még 1683-ban elhamvadt s egyelőre csak úgy a hogy összerótt egyházak újra fölépültek; így a vimpassingi 1723-ban, a loretói 1738-ban, a stotzingi 1745-ben; azonképen a velük szomszédos kolostorok is.

A kolostorokban és községekben a régi jó szokások, egyházi és világi ünnepek újra fölélednek. Így 1715 máj. 9-én a loretói prior ezeket írja naplójába: »Fuit concessa recreatio: *dass Raitd des Pfingstkönig.*« [1]) Azt a lófuttatást érti, melyet Sopron-megyei parasztlegények a pünkösdi királyság elnyeréséért még napjainkban is szoktak rendezni; és pedig nemcsak Csepregben, mint Ballagi Géza véli,[2]) hanem más falukban is, különösen a németekben. A mi adatunk e tekintetben alighanem a legrégibb.

Ez időben rendezték a birtokviszonyokat is. 1713-ban mindenfelé határköveket emeltek; oly hatalmasakat, hogy máig is állanak még.

1717-ben az országos határ szabályozására kiküldött nagy bizottság járt az uradalomban. Tagjai voltak: Esterházy püspök, a győri vicegenerális, gróf Nádasdy Tamás, gróf Pergen, a bécsi skót benczések apátja és sokan mások. Nov. 27—29-én a loretói kolostorban tartózkodtak, hol is a herczeg fényesen megvendégelte őket.

Majd a községek belső szabályozására került a sor.

E végből a szarvkői jobbágyság részére már 1688-ban kiadott jogszabályokat 1743-ban újra átírták s az átirat egy-egy példányát az összes községek megkapták.

---

[1]) Orsz. Levéltár: Acta Servit. 263. sz.

[2]) *Szilágyi S.* A m. nemzet tört. IX. 52. l.

Ezen jogszabályoknak már a címe is érdekes: *Pantättungs-Ordnung*. A *pantättung* kifejezés Áldásy Antal véleménye szerint a *pan*, *tag* és *ding* szavakból van összetéve.[1]) Mi is ezt a magyarázatot tartjuk helyesnek; már csak azon okból is, mert a szarvkői jogszabályok szövege a községi gyűlést *pantättung* néven említi, s az uradalom területén a bíróválasztó gyűlést az élő nyelv napjainkig *pantättung*-nak nevezi. A serviták krónikájában 1691-ben, majd 1738-ban találkozunk ily adattal.[2])

Egyébként a *Pantättungs-Ordnung* a szövegben *Bannbuch*-nak is nevezi magát, valószínüleg a gyakori büntetések megállapítása miatt.

E jogszabályok, hogy csak nehány pontot említsünk, szigorúan elrendelik a vasár- és ünnepnapok megszentelését (2—4. p.), a husvéti gyónást (6. p.), tanult iskolamesterek alkalmazását (7. p.); példásan büntetik a fajtalanságot (22. p.), tiltják a dohányzást (71. p.), a fonóházakban való éjjeli összejöveteleket (73. p.) stb. Az utolsó (90) pont után még az a rendelet következik, hogy a községi bíró gondoskodjék a jogszabályoknak évenkinti négyszeri felolvasásáról, és pedig mindig a kántor-heteket követő vasárnapokon.[3])

Ugyanekkor az uradalom hitélete is újabb lendületet vett. 1743-ban keletkezett a stotzingi búcsujáró hely. A csodás események híre özönével hozta ide a népet. 1745 máj. 1-én pedig, mikor Zichy győri püspök jelenlétében az újonan fölépült stotzingi templom főoltárára helyezték a csodálatosnak elismert szobrot, mintegy 30,000 ember gyült az ünnepélyre egybe.[4])

Mária Terézia idejében az uradalom különben is szép napokat látott. Se háború, se pestis; bor, búza bőven termett; az élet olcsó volt. A királynő gyakran tartózkodott a szomszédos mannersdorfi kastélyban s nem egyszer átrándult Loretóba is. Mikor pedig Kismartonba vagy Eszterházára rándult, szintén az uradalmon keresztül vette útját.

Az akkori jó módról és buzgó hitéletről egyaránt tanuskodnak azon 16,640 frtos és 20,782 frtos alapítványi tőkék,

---

[1]) *Századok*, 1892. 500. l.

[2]) Orsz. Levéltár: Acta Servit. 263. sz. Diurnale, 1691. IV. 3. — 1738. II. 27.

[3]) A *Pantättungs-Ordnung* első ismert példányára a loretói községi levéltárban akadtam. Közöltem *Der Gnadenort Loreto* cz. munkám 208—217. lapjain. Innét került bele a *Niederösterreichische Weisthümer* cz. gyüjteményes kiadás III-ik kötetébe is. E művet a bécsi Akadémia megbizásából Winter Gusztáv rendezte sajtó alá. Olv. *Századok*. 1892. 499 és köv. ll.

[4]) Orsz. Levéltár: Acta Servit. 263. sz. Diurnale.

melyek a vimpassingi [1]) és loretói [2]) kolostori templomoknál jobbára ezen esztendőkben gyültek össze.

József császár idejében megfordult a koczka. Mikor a loretói templomot a kirendelt biztosok bezárták, a környék lakossága nyilt zendülésben tört ki.[3]) A helyszinére sietett püspök és alispán lecsendesítették ugyan a népet,[4]) de a kolostoros községek elszegényedését megakadályozni nem tudták.[5])

Jöttek azután a franczia sarczok. A franczia háborúk idején a loretói üres kolostor katonai kórházzá alakult, melyben 1800 decz. 24-től 1801 máj. 21-ig 66 magyar nemes lett a hagymáz áldozata. Az elhaltak javarészt 15—20 éves somogyi, baranyai és vasi fiuk voltak.[6])

1806-ban végül herczeg Esterházy Miklós a vallásalaptól megvette a fölöszlatott vimpassingi, loretói és stotzingi kolostorok még fönmaradt és 16,107 frt 39 krra becsült ingatlanait [7]) s ezeket is a szarvkői uradalomhoz csatolta. Ezzel azután az uradalom kialakulása be is fejeződött.

Maga a szarvkői ódon várépület e közben egyre bomlott, egyre fogyott. 1776-ban, mikor Szarvkőn az új templom épült, a várhoz ragasztott régi szent Anna templomot lebontották. Alighanem ugyanez a sors érte akkor a vár omladékát is.

Ezóta csak egyetlen roskatag kőfal jelzi azt a helyet, hol a Laczkfi ispán építette sárhegyi vár — bátor alig száz évig, de mégis dicsőségesen és eredményesen — védte az édes magyar haza egyik kapuját — mint már egyszer idéztük — az osztrák »insolentia et protervia« hatalmaskodásaival szemben.

Láttuk, mihelyt elveszett s megdült a vár, osztrák kézre került tartománya is; és csak a szerencsés körülményeknek köszönhető, hogy 200 év mulva ismét visszakerült Magyarországhoz. A vele szomszédos scharfenecki (mannersdorfi) uradalom máig is osztrák terület. Mikor kerül ez is vissza?

MOHL ADOLF.

---

[1]) *Mohl A.* Vimpassing, 18. l.
[2]) Orsz. Levéltár: Acta Servit.
[3]) *Mohl A.* Der Gnadenort Loreto, 150. l.
[4]) U. o. 151. l.
[5]) U. o. 152—154. ll.
[6]) U. o. 155. l.
[7]) U. o. 159. l.

A MEGYEI LEVÉLTÁRAK ÁLLAPOTA 1772/74-BEN.

Az a természetszerűen szoros kapocs, mely a történetírást a levéltárakhoz fűzi, indokolttá teszi ennek a czikknek közlését folyóiratunk hasábjain. A rendelkezésünkre álló hézagos adatok alapján legalább némi halvány képét kívánjuk adni vármegyei levéltáraink állapotának Mária Terézia uralkodása utolsó éveiben. Közművelődésünk ezen jelentékeny tényezőiről úgy sem sokat tudunk. Azon kívül, a mit *Pauler Gyula* közölt a megyei levéltárak 1880 évi állapotáról,[1]) legfeljebb egy-két töredékes adat áll rendelkezésünkre a régebbi időkből.

Ennek abban a közömbösségben találhatjuk okát, melylyel a levéltárak ügyét az intéző körök tekintették. És ha e közömbösség ellen manapság is küzdenünk kell, ha azt tapasztaljuk, hogy az intéző körökben még mindig hiányzik a mai műveltség és tudomány fejlettsége mellett is a méltán várható érzék és tettvágy a levéltári ügy iránt: annál nagyobb elismeréssel kell adóznunk azoknak a vezető férfiaknak, kik közel másfél század előtt már fölismerték a rendezett levéltárak fontosságát.

Mária Terézia kormányának annyi mindenre kiterjedő figyelmét nem kerülték el a megyei levéltárak sem. A királynő nevében a főispánok részére 1752 ápr. 28-án kibocsátott szolgálati utasítás 5-ik pontja ekként rendelkezik: »Vigilabunt diligentissime supremi comites, ut judices ac officiales comitatenses, actu in servitio constituti, universa et quaevis acta judiciaria, post singuli anni effluxum, modalitate in articulo 28 : 1729. declarata, ad archivum comitatus resignent, emeriti vero praemisso articulo satisfacere negligentes, ad effectum ejusdem compellantur; si et in quantum autem archi-

[1]) **Adatok** megyei levéltáraink ismeretéhez. *Századok*, 1881. 402 és köv. ll.

vum in confuso statu reperiretur, illud in debitum ordinem reducatur.«

Meglehetősen általános rendelkezés, de becses a mi szempontunkból, mert itt látjuk először kifejezve nemcsak a levéltárak rendben tartásának, hanem az azok feletti hatósági felügyeletnek is szükségét. Olyan intézkedés, a melyet a mi kormányzatunk intézkedéseinek tömkelegében hasztalan keresünk, jóllehet szivünk szerint örvendenénk, ha megtalálhatnánk.

Mária Terézia nemcsak kibocsátotta az *instructiót*, hanem gondoskodott annak végrehajtásáról is. A végrehajtás természetesen nem ment gyorsan, sem a kívánt eredménynyel. A terjedelmes utasítás sok és olyan terhet rótt a felelős főispánok vállára, mely azelőtt ismeretlen, tehát szokatlan volt. A vármegyei autonomia duzzadt az öntudattól s a kormányhatalom nem rendelkezett kötelességtudó, engedelmes hivatalnokokkal. A levéltárak dolga ma is legmostohább gyermeke a közigazgatásnak; elképzelhető milyen volt abban az időben, a midőn a fegyelemhez nem szoktatott, szerényen díjazott tisztviselői kar kötelességtudása alig különbözött a *nobile officium* terhét viselő kollegákétól. A királynő tehát az időtől várta a javulást. Két évtized is eltelt, míg elérkezettnek látta az időt, hogy az utasítás 5-ik pontjának végrehajtását számon kérje. 1772 évi jun. 19-én 4164 sz. a. kelt a helytartótanács rendelete a főispánokhoz, melyben az instructió 5-ik pontjára való hivatkozással jelentést kívánt a gondozásukra bízott vármegyék levéltárainak állapotáról.

Az alábbiakban ismertetjük az ezen rendelet nyomán keletkezett jelentéseket.[2]) Sajnáljuk, hogy érdeklődésünket csak részben elégítik ki. A korszellemen, a viszonyokon nehéz volt diadalmaskodni. Annál nagyobb dicsérettel kell tehát megemlékeznünk arról a nehány vármegyéről, mely át volt hatva a rendezett levéltárakból a közre és magánosokra egyaránt háramló erkölcsi és anyagi haszon fontosságától.

*

Abauj vármegye 1772 aug. 14-én jelenti, hogy a vármegye rendes jegyzője közügyekkel lévén elfoglalva, a levéltár rendezése *Zeltmajer Sebestyén* assessorra bízatott, kinek tevékenysége folytán a jegyzőkönyvek 1564-től 1767-ig lajstromoztattak s két példányban készült mutatóval vannak ellátva. Ugyancsak ő reá bízatott az akták rendezése és lajstromozása, a ki azokat az 1718 évtől *Juridica, Politica, Oeconomica* és *Militaria* osztályokba sorozva.

[2]) Orsz. Levéltár: Helytartótanácsi oszt. Miscell. fasc. 92. nr. 14.

immár külön elenchusokba összeírta; azonkívül elkészítette a peres ügyek jegyzékét is 1564-től kezdve. Most a vegyes ügyeket tartalmazó iratcsomók rendezésén fáradozik, melyek nagyon össze lévén hányva, rendbeszedésük legalább két évet kíván. Egyidejűleg a jegyzőnek feladatává tétetett, hogy a mult és a folyó század pereit lajstromozza.

ARAD VÁRMEGYE 1773 febr. 4-én jelenti, hogy levéltárában az iratok 1741-től kezdődnek, t. i. attól az időtől, midőn a délvidék s vele Arad vármegye is, a török járom alól felszabadult és a polgári közigazgatásnak átadatott. A hivatalos levelezések, kérvények, a felső hatósághoz intézett fölterjesztések, valamint ezek leiratai, a jelzett időtől kezdve a jelentés napjáig csomózva s lajstromozva vannak és mutatóval is elláttattak.

ÁRVA VÁRMEGYE főispánja, *Török András*, 1772 szept. 13-án jelenti, hogy a mult hónapban megtartott vármegyei tisztújítás alkalmával megtekintette a levéltárt, melyben az iratok csak 1684-től kezdődőleg vannak. A mondott évben ugyanis Nagyfalu községe, a hová a litván excursió miatt a levéltár szállíttatott, leégett a levéltárral együtt. A főispán megparancsolta *Reviczky Gábor* aljegyzőnek, hogy a levéltár rendezéséhez mennél előbb lásson hozzá. Felhatalmazást kér arra, hogy e munkáért a jegyzőnek napi 1 frt 50 dénárt, a melléje adandó irnoknak pedig 75 dénárt fizethessen a vármegye házi pénztárából.

Ez utóbbi kérelem teljesítését a helytartótanács megtagadta, mert a levéltár rendben tartása a jegyzőknek hivatalos kötelességük. — 1773 decz. 23-án a helytartótanács megsürgette a főispánt, hogy a levéltár rendezésének folyamatáról tegyen jelentést.

BÁCS VÁRMEGYE főispánja 1772 szept. 28-án jelenti, hogy a vármegye levéltára 1752 óta oly állapotban van, hogy a szükséges iratok a jegyzőkönyvek segítségével könnyen feltalálhatók. Ezek a jegyzőkönyvek 1712-től, vagyis a vármegyének visszaállításától és pecséttel való ellátásától kezdődnek s kilencz bekötött könyvből állanak, és pedig:

1. köt. 1712 decz. 1.—1720 ápr. 25.
2. » 1724 aug. 12.—1728 jan. 15.
3. » 1728 márcz. 16.—1730 okt. 27.
4. » 1730 nov. 3.—1738 máj. 19.
5. » 1738 jun. 16.—1744 szept. 28.
6. » 1744 okt. 29.—1754 nov. 8.
7. » 1754 nov. 27.—1765 márcz. 18.
8. » 1765 ápr. 16.—1770 jun. 23.
9. » 1770 jul. 10.—1772 szept. 28.

Az 1720 ápr. 25-től 1724 aug. 12-ig terjedő időből nem találtatott jegyzőkönyv. Az iratokat a tisztviselők évenkint vagy koronkint, vagy hivataloskodásuk megszüntekor szolgáltatják be a levéltárba; csak egyszer történt, hogy *Csupor András* nyug. alispán magán irataival hivatalos iratokat is elvitt, de felszólításra a család azokat már visszaszolgáltatta. — A főispán az utasítás kézhez vételekor maghagyta a jegyzői hivatalnak, hogy az aktákat lajstromozza s a jegyzőkönyveket mutatókkal lássa el. A helytartótanács sürgetésére 1774 decz. 3-án jelenti a főispán, hogy a hiányzó 1721—1723 évi jegyzőkönyvet mindenütt kerestette, de fel nem találhatta. Senki sem emlékszik reá, hogy valaha meglett volna a levéltárban; ámbár nem lehetetlen, hogy az azidőbeli parasztmozgalomban megsemmisült. Jelenti továbbá, hogy a jegyzőkönyvek mutatói elkészültek, valamint az iratok lajstromozása is 1649-től 1727-ig. Nyomtalanúl hiányoznak azonban az 1650—1689, 1691—1695, 1701—1706 és 1709 évi akták

Baranya vármegye főispánja 1772 aug. 10-én azt jelenti, hogy a mult tisztújító széken bizottságot küldött ki a levéltár megvizsgálására. Ennek jelentése szerint a levéltár általában tűrhető rendben van; csak némely iratok nincsenek lajstromozva s a jegyzőkönyvek mutatóval ellátva. Utasította a jegyzőt, hogy a hiányokat még az évben pótolja. *Kardos János* jegyző 1772 okt. 31-én terjesztette be jelentését a levéltár állapotáról. E szerint a jegyzőkönyvek 1698-tól kezdődnek, ennél korábbi időből akták sincsenek. A kegyelmes kir. parancsok 1711-től 1750-ig elkülönített kivonatokban őriztetnek kiadatásuk sorrendjében. A kir. helytartótanács rendeletei 1736-tól 1752-ig évenként vannak csomózva. A vármegye által peragált inquisitiókról szóló elenchus 1716-tól 1750-ig terjed. A jegyzőkönyvekhez — az 1711 szept. 27-től 1716 máj. 14-ig terjedő egy kötetet kivéve — mutatók nincsenek; mutatót csak a mostani jegyző kezdett készíteni az általa 1754 aug. 28-ika óta vezetett jegyzőkönyvekhez. Ezekben a felső hatóságokkal és másokkal folyt ügyeket könnyen feltalálhatni, mert a tárgy szerint betürendbe foglalt mutató az illető lapra s annak alapján magára az aktára ráutal. Nem tartoznak ide az inquisitiók, mert azokat a gyűlési jegyzőkönyvekben nem szokás fölemlíteni: azokat a szolgabírák csak mint bírósági aktákat szokták benyujtani; rendezésük és tartalmi kivonatolásuk tehát az illető tisztviselők feladata volna. A köz- és részleges gyűlések letisztázott, bekötött jegyzőkönyvein kívül vannak még itélőszéki jegyzőkönyvek 1750 szept. 9-től 1772 szept. 11-ig 2 kötet; kérvények jegyzőkönyvei 1730 jan. 28-tól 1772 okt. 28-ig 3 kötet, egy mutatóval. Az urbéri ügyekről 1768 máj. 28-tól a jelentés napjáig egy

kötet jegyzőkönyv van. Az 1756 jan. 22-én kibocsátott kir. parancs értelmében azonnal megkezdetett a betáblázások, kötelezvények és fehér lapok jegyzőkönyvének vezetése s azóta folytattatik. A mi a pereket illeti, azok polgári és büntető természetük szerint évenként vannak csomózva. A polgáriak 1716-tól 1778-ig (az 1751, 1752, 1753 éviek kivételével), a büntetők pedig 1703-tól 1745-ig lajstromozva is vannak.

BARS VÁRMEGYE nagyon röviden tette meg jelentését. Az iratok az év végével levéltárba tétetnek, de a perek csak befejeződésük után. A levéltár rendezésén s az akták lajstromozásán a jegyzői hivatal állandóan munkálkodik. A helytartótanács 1773 decz. 23-án kimerítő jelentést kívánt, úgy látszik azonban, eredménytelenül.

BÉKÉS VÁRMEGYE jelentését nem találtuk meg az iratok közt. Csak a helytartótanácsnak a m. udv. kanczelláriához 1773 decz. 23-án intézett összegező kimutatásából értesülünk róla, hogy Békés vármegye levéltára szabályszerűleg rendezve, lajstromozva van s a közgyűlési jegyzőkönyvek mutatókkal ellátva.

BEREG VÁRMEGYE főispánja, gr. *Schönborn Jenő Ervin*, állandóan Bécsben lakott s nem nagy tekintélye lehetett a vármegyében. Maga megvallja a helytartótanácsnak, hogy többszöri sürgetését még csak válaszra sem méltatták. Egyszer írtak röviden annyit, hogy a levéltár jó rendben volna ugyan, de lajstromozva semmi sincsen. A jegyzők erre nem is kényszeríthetők, mert fizetésöket nem ezen a czímen húzzák; a rendkívüli munka jutalmazására meg a vármegye pénztára igen ösztövér (summe exilis). A helytartótanács nyomban rá neheztelőleg figyelmezteti a főispánt, hogy a levéltár lajstromozásának elhanyagolása, akár a korábbi, akár a mostani jegyzők által, az ő bűnök, mert hivatalos kötelezettségüket mulasztották. A főispán rójja meg a vármegyét és kényszerítse a felsőbb rendeletek teljesítésére, mert mind a köz, mind a magánosok érdeke megkövetelí, hogy a hivatalos iratok jókarban és biztonságban tartassanak.

Mit használt a rendelet, eléggé mutatja az, hogy a helytartótanács 1773 okt. 23-iki sürgetésére 1774 márcz. 1-én röviden azt válaszolta a vármegye, hogy a jegyzők a napi hivatalos ügyek elintézését sem győzik, nemhogy oly munkát végezhetnének, melyre sohasem voltak kötelezve. Gondoskodni fog mégis, ha találhatna olyan embert, a kinek ideje lenne azt a nagy tömeg ócskaságot rendbe szedni. És a főispán ily együgyü megjegyzéssel kiséri e jelentést: »Qualis et quando super hoc merito sperari possit effectus? ex advoluto responso perspicere dignabitur Excelsum Consilium.« — Gondolhatjuk, hogy az »effectus« elmaradt.

Bihar vármegye főispánja 1773 márcz. 26-án azt jelentette, hogy a nemrég elhalt *Thurzó* jegyző megkezdte az iratok lajstromozását, de a munkát a levéltári helyiség szűk volta miatt folytatni mindaddig nem lehet, míg az épülőben levő vármegyeház el nem készül.

Borsod vármegye levéltáráról egy bizottság adott jelentést 1772 aug. 22-én. E szerint az iratok rendezve vannak az 1278 évtől kezdve. A jegyzőkönyvek 1578-ban kezdődnek. Ez aktákat és jegyzőkönyveket 1739-ig *Bodó György* jegyző hozta rendbe s munkáját az 1739 évi (25-ik köt.) jegyzőkönyv 860-ik lapjának tanusága szerint a vármegye jóváhagyta. Az 1739—1765-ig terjedő iratokat és jegyzőkönyveket az 1765 évi (34-ik köt.) jegyzőkönyv 575-ik lapján található bejegyzés szerint *Tallián András* rendezte. Az 1765-ben működött *Vatai Batta Bálint* jegyző semmit sem csinált. Utóda, *Felsőpulyai Bük Zsigmond* az 1765-től a jelentés napjáig terjedő iratokat, még a polgári és büntető pereket is rendezte, a perekhez 1724-től fogva mutatót is készítvén. A felsőbb rendeletek kivonatolása ezután fog következni.

Csanád vármegye főispánja 1772 aug. 22-én jelenti, hogy a rendelet vétele után azonnal kötelességévé tette a jegyzőnek és tiszti ügyésznek a levéltár rendezését. Ezek a munkát immár befejezték. A levéltárban talált iratok 1713—1771-ig kellő rendben vannak.

Csongrád vármegye főispánja 1772 szept. 5-én jelenti, hogy az iratok 1723-tól, vagyis a vármegye reincorporatiójától kezdve 1767-ig lajstromozva vannak. Ettől kezdve a jelentés napjáig a kir. leiratokon, helytartótanácsi rendeleteken, adókivetési, katonaelhelyezési ügyeken, valamint a polgári és büntető pereken kívül más akták nincsenek, ezek pedig külön könyvekbe íratnak le s általában oly rendben vannak, hogy a szükséges ügydarabok könnyen feltalálhatók.

Esztergom vármegye adminisztrátora, *Brunsvik Antal*, 1773 márcz. 13-án jelenti, hogy székfoglalója alkalmával, midőn a vármegye kormányzatát átvette, megtekintette a levéltárat s azt igen nagy rendetlenségben találta. Az iratok a nyitott szekrényekben mutatók, repertoriumok nélkül és a tárgyra való tekintet nélkül össze-vissza hányva hevertek. Rendbehozásukat azonnal elrendelte. Maga dolgozott ki egy utasítást, hogy a jegyzők ahoz alkalmazkodjanak. Ennek első pontja szerint a levéltári helyiség tűz- és egyéb biztonsági szempontból lakaton tartandó, melynek kulcsa a főjegyzőnél álljon. Portól, molytól, pókhálótól s egyéb ártalmas féregtől tisztán kell tartani, az ablakokat pedig vastáblákkal ellátni.

melyek csak nappal nyithatók ki. A négy armariumban az iratokat következőleg kell elhelyezni: Az elsőbe jönnek a közigazgatási, a másodikba az adó- és katona-ügyi, a harmadikba az urbéri és más régi iratok, a negyedikbe a polgári és büntető ügyek. A szekrények rekeszei megjelölendők, fent az *abc* betüivel, oldalt az évszámokkal. Mindegyik szekrény tartalmáról *repertorium*, a benne elhelyezett iratokról pedig *tárgy-* és *névmutató* készítendő, utalással a lelőhelyre. Végül az összes levéltári anyagról s annak elhelyezéséről az egészet összefoglaló *inventarium* készítendő. A rendezés mintájául a következő schémát adja:

I. Théka.

Közigazgatási ügyek.

Év.	A	B	C	D	E	F	G	H	I	K
1724	Kir. leiratok, helytartótanácsi rendeletek.	Fogalmazványok.	Beiktatások, választások.	Nemesi vizsgálatok.	Egyházi és vallási ügyek.	Vám. út, hídügyek.	Összeírások és táblázatok.	Ellenmondások, vizsgálatok.	Betáblázások és hatósági jelentések.	Vegyesek.
1725										
1726										
stb.										

II. théka beosztása: A) Adókivetés és dica-igazítás. B) Számadások. C) Az átkelő katonaság elhelyezése. D) Átfuvarozás. E) A biztosság levelezése. F) Levelezés a katonasággal. G) Vegyesek.

III. théka beosztása: A) Utasítások és urbéri tabellák. B) Évi vizsgálatok urbéri ügyekben. C) Panaszok, kérelmek urbéri ügyekben. D) Urbéri perek.

IV. théka beosztása: A) A vármegye előtt tárgyalt polgári perek. B) Feljebb vitt perek. C) Bevégzett perek. D) Végrehajtási bizonyítványok. E) Bünperek. F) Házassági tanuvallatások és bűnjelentések. G) Bírósági vegyes ügyek.

1774 jun. 27-én már azt jelentheti Brunsvik, hogy nemrég megfordulván a vármegyében, tapasztalta, hogy a levéltár rendezése, a mennyire a folyó munkák engedték, eleget haladt előre, úgy hogy új szekrényekről kellett gondoskodni, mert a régiek már megteltek.

Fejér vármegye főispánja 1772 szept. 7-én jelenti, hogy a levéltárban 1692-vel kezdődnek az iratok. Ezeket egész 1771-ig a jegyzők s a melléjök rendelt főszolgabíró évek szerint rendezték és lajstromozták, különválasztva a törvénykezési iratokat a közigazgatásiaktól.

Gömör vármegye az 1765:11. t. czikkely rendelkezéseinek eleget teendő, 1765 máj. 21-én levéltárnokot választott. Ennek első dolga volt a Rozsnyón és Pelsőczön szétszórt levéltárakat Pelsőczön egyesíteni, azután a Rozsnyóról öt ládában átszállított iratokat rendezte és állította fel év és tárgy szerint. Ezek az iratok az 1571 évvel kezdődnek; elenchus, index nincs hozzájok. Közgyűlési jegyzőkönyvek csak az 1625—1638 évekből és 1720-tól fogva vannak; a hiányzókat az aktákból pótolja a levéltárnok. A Pelsőczön talált iratokat is rendezte ugyanazon módon, mint a rozsnyaiakat, sőt 1767-től visszamenőleg 1752-ig lajstromozta is, és pedig minden évről két-két kötetben, t. i. az egyikben a határozatokat, a másikban a rendeleteket és expeditiókat. Munkáját az év végén egy erre kiküldött bizottság vizsgálja felül.

Győr vármegye 1752 táján kapott új házat s abban levéltári boltot, de az rövid időn szűknek bizonyult, s nagyobb helyiségről, több szekrényről kellett gondoskodni. Az iratok rendezése csak az újabb időben kezdődött, a lajstromozás azonban teljesen el van maradva. Vannak ugyan a régi irásokhoz lajstromok, de annyira zavartak, hogy a keresés bennök nehézséggel jár, minélfogva átdolgozásuk szükséges.

Ezzel az általánosságban tartott jelentéssel a helytartótanács természetesen meg nem elégedvén, felhívta a főispánt, hogy a levéltár-rendezés folyamatáról időnként tegyen jelentést. Mire a főispán 1774 jan. 27-én azt válaszolta, hogy a jegyzőnél a kellő intézkedéseket megtette, de a mostani téli időben a levéltári helyiségben nem lehet dolgozni. A rendezés sok időbe fog kerülni, mert az ide-oda költözéssel az iratok teljes rendetlenségbe jutottak.

Heves és Külső-Szolnok törvényesen egyesült vármegyék levéltára a hosszas török hódoltságot s a rá következett háborús mozgalmakat nagyon megsínlette. A vármegyének még székhelye sem volt, Füleken vagy Szécsényben tartotta közgyűléseit, s a hivatalos iratok oda hurczolása nemcsak veszedelemmel, hanem kárral is járt. Ilyen viszonyok közt szó sem lehetett a levéltár rendben tartásáról. Az iratok, a melyek véletlenül megmaradtak, vagy a béke helyreálltával magánosok kezéből a már megállandósult levéltárba visszakerültek, rakásra hányva hevertek, s ha egyszermásszor kerestek valamit, az által még jobban szétszórattak. A rendezésben első lépés volt tehát az iratokat évek és keletkezésök szerint összeszedni. Csak az évek szerint csomózott iratokat lehetett azután lajstromozni s személyi, helyi és tárgyi mutatókkal ellátni. A jegyző jelentése szerint, a csomózást és lajstromozást 1670—1743-ig már elvégezte. Igen sok azonban az olyan irat, a melynek kelte meg nem állapítható; az ilyeneket egyelőre külön csomagolta. Van

nehány régibb irat is; így 1300-ból egy darab, 1416-ból szintén egy, az 1600—1670 közti időből is kevés; a legtöbb régi irat azonban az idő viszontagságainak esett áldozatúl.

HONT VÁRMEGYE levéltárának legrégibb oklevele 1431-ből való. Ebből, valamint az 1457, 1462, 1482, 1534, 1546, 1576, 1581, 1582, 1584 évekből egy-egy; 1580, 1583 és 1585-ből kétkét darab maradt fen. 1585-ön túl az évek számával egyre jobban szaporodnak az iratok, melyek 1572-ig bezárólag lajstromozva vannak. Jegyzőkönyv 1571-nél régibb nem találtatott; az azutániak is 1730-ig töredékekből vannak összegyüjtve és bekötve, de index csak 1685-ig van hozzájok. A későbbi jegyzőkönyvek szintén be vannak kötve, de mutatóval nincsenek ellátva. Hova lettek a hiányzó iratok és jegyzőkönyvek? semmi nyoma; még csak remélni sem lehet, hogy előkerüljenek, hacsak más vármegye vagy hiteles hely levéltárából nem. Annyi tudva van, hogy míg a török Esztergomot s vele Hont vármegye nagy részét is bírta, a megye dolgait a Zólyom-megyei Korponán vagy más bányavárosban intézték, s nem rikán más vármegyék jegyzői végezték az irásbeli dolgokat; nem csoda tehát, ha ily szomorú viszonyok közt az iratok elkallódtak, mint a hogy ugyanakkor a ságí konvent iratai is teljesen elpusztultak.

KOMÁROM VÁRMEGYE levéltárát 1763-ban a nagy földrengés után kezdték rendezni. 1771 elején a gazdasági és bíráskodási iratok 1767-ig, a közgyülésiek 1763-ig, a katonai és büntetőügyiek 1771-ig rendezve voltak. Hátra vannak a vallási, országgyülési, nemesi ügyek, a komáromi révre vonatkozó s egyéb indifferens osztályokba tartozó iratok. A kir. leiratok, helytartótanácsi rendeletek, vármegyei levelezések csak kivonatosan vannak meg azoknak a közgyüléseknek a jegyzőkönyveiben, a melyekben kihirdettettek; ezen jegyzőkönyvek be vannak ugyan kötve, de mutatóval nincsenek ellátva. Az iratok általában 1600-tól, a jegyzőkönyvek 1619-től kezdődnek. Általános az a tudat, hogy az előbbi század végén a komáromi várparancsnok a levéltárt kifosztotta s a régi iratok akkor pusztultak el. — Külön levéltárnoki állás rendszeresitését kéri a vármegye, mert a jegyzők annyira túl vannak terhelve folyó munkákkal, hogy a levéltár rendezésére nem érnek rá. A helytartótanács azt válaszolta, hogy a levéltár mindenütt a jegyzői hivatal gondozására van bízva s elvárja Komárom vármegye jegyzőitől is, hogy hivatalos kötelességüknek eleget fognak tenni.

LIPTÓ VÁRMEGYE levéltára ebben az időben siralmas állapotban sínlett. A vármegye háza Liptószentmiklóson annyira meg-

rongálódott, hogy gyökeres javításra szorult. Még egy év sem telt el a reparatió óta, a városban nagy tűz támadt, mely a vármegye házának egy részét szintén elhamvasztván, a levéltárt sebbel-lobbal egy szomszéd községbe kellett hurczolni, miközben nagy rendetlenségbe jutott.

Máramaros vármegye főispánja 1772 szept. 19-én azt jelenti, hogy a levéltár a legnagyobb rendetlenségben van, s míg a rendezés munkája be nem fejeződik, vagy legalább folyamatban nem lesz, jelentést sem adhat felőle.

A helytartótanács sürgetésére 1774 márcz. 5-én azt írja, hogy vármegyéjében a legnagyobb fejetlenség uralkodik. A tisztikar teljesen elszokott a munkától; gyökeres tisztogatáshoz kellett fogni. A főjegyzőt már felfüggesztette hivatalától; az alispánt lemondatta. Az új alispántól s más új tisztviselőktől sokat vár, de ezek egyelőre nem foglalkozhatnak a levéltárral, mert a felgyülemlett hátrálékos közigazgatási ügyek foglalják el őket.

Mosony vármegye levéltáráról nincs adatunk. 1773 febr. 12-én a helytartótanács ismételten megsürgette a jelentés beterjesztését, de — úgy látszik — hasztalanúl.

Nógrád vármegye főispánja az 1773 év elején elrendelte az iratoknak száraz helyiségbe való átszállítását és rendezését: továbbá, hogy az iratok ne kiterjesztve, hanem hosszában összehajtva kezeltessenek. Mégis egy év mulva is csak azt jelenti az alispán, hogy az iratok lajstromozatlanok.

Nyitra vármegye levéltáráról csak egy helytartótanácsi rendelet szolgáltat némi kis adatot, mely szerint a főispán arra utasíttatik, hogy a jelentésében lajstromozatlanoknak jelzett iratok lajstromozásáról intézkedjék.

Pest vármegye jelentése hiányzik az iratok közül. A helytartótanácsnak a m. udv. kanczelláriához 1773 decz. 23-án intézett összegező kimutatása szerint a vármegye levéltára szabályszerűleg rendezve, lajstromozva van s a közgyűlési jegyzőkönyvek el vannak látva mutatókkal.

Pozsony vármegyében kétféle jegyzőkönyvet vezettek: egyik a *Protocollum Determinationum*, melybe a köz- és részleges gyűléseken tárgyalt kir. rendeleteket, ezekre adott feleleteket s a felséghez intézett fölterjesztéseket iktatták be; másik a *Protocollum Decretorum*, melybe a helytartótanács rendeleteit s az ezekre adott válaszokat jegyezték.

A *Protocollum Determinationum* tartalma a következő:

I. köt. 1579, 1580, 1583, 1584, 1586, 1591, 1609, 1611, 1614—1617.
II. köt. 1671 aug. 17-től 1699 febr. 9-ig; de hiányzanak az 1675—1685 és 1694 évek.
III. köt. 1699 márcz. 13-tól 1715 nov. 6-ig.
IV. köt. 1716 febr. 19-től 1725 jun. 7-ig.
V. köt. 1725 jul. 3-tól 1730 febr. 14-ig.
VI. köt. 1730 márcz. 2-tól 1737 decz. 9-ig.
VII. köt. 1738 febr. 25-től 1746 ápr. 14-ig.
VIII. köt. 1746 máj. 17-től 1751 febr. 12-ig.
IX. köt. 1751 márcz. 26-tól 1752 decz. 29-ig.
X. köt. 1753 ápr. 30-tól 1755 máj. 6-ig.
XI. köt. 1755 jul. 17-től 1757 jul. 17-ig.
XII. köt. 1757 jul. 17-től 1757 végéig.

A *Protocollum Decretorum* beosztása ez:

I. köt. 1730 ápr. 18-tól 1735 okt. 29-ig.
II. köt. 1736 jan. 30-tól 1742 ápr. 11-ig.
III. köt. 1742 máj. 21-től 1749 febr. 26-ig.
IV. köt. 1749 ápr. 29-től 1753 máj. 1-ig.
V. köt. 1753 aug. 7-től 1755 jul. 15-ig.
VI. köt. 1755 okt. 7-től 1757 decz. 15-ig.

E 18 kötet jegyzőkönyvet *Bacsák János* jegyző írta össze s a köteteket mutatóval is ellátta. Azonkívül a tárgyakról és személyekről egy betüsoros *Liber extractualis* készült a keresés megkönnyítése végett. Ugyancsak Bacsák jegyző az 1758—1771 jan. 1-ig terjedő időben tárgyalt determinatiókról és decretumokról 3—3 kötetre töredékes kivonatokat készített s azok kiegészítését és folytatását, midőn alispánná lépett elő, utódaira hagyta.

Van azonkívül egy 773 lapra terjedő kötet jegyzőkönyv, melyet Bacsák a gr. Pálffy Miklós országbíró által a Pálffy család levéltárából 1767-ben átadott iratokból gyüjtött össze s a mely az 1665, 1667—1783 évi közgyülési tárgyalásokat tartalmazza, de lajstromozva még nincsen.

A *törvénykezési iratok* a következők:

1. A nevezett országbíró által átadott XVII. századi iratok	816	csomó
2. 1696—1733 évi iratok	360	»
3. 1733—1748, 1749—1761, 1762—1772 évi protocollum sedriale	3	köt.

A *közigazgatási iratok* ezek:

Dobsa István alispán iratai	13	csomó
Sigray Ferencz » »	24	»
Balogh János » »	53	»
Schlosbergh László alispán iratai	153	»
Szüllő Zsigmond » »	216	»
Farkas Gáspár » »	128	»

Balogh László másod alispán iratai	3	csomó
Andreánszky Ferencz másod alispán iratai	42	»
Konde Ignácz másod alispán iratai	38	»
Finta János » »	50	»
Verbay Ferencz szolgabíró iratai	11	»
Somogyi László és Mátyás szolgabírák iratai	74	»
Orbán Pál szolgabíró iratai	327	»
Thedy Sándor » »	189	»
Pyber István és Gáspár szolgabírák iratai	104	»
Pexa István szolgabíró iratai	72	»
Bokros Pál » »	484	»
Naszvady László » »	143	»
Benyovszky Pál » »	15	»
Konde Ignácz » »	52	»
Takács Ferencz » »	98	»
Pulay Ferencz » »	218	»
Andreánszky Ferencz szolgabíró iratai	217	»
Gilányi Péter szolgabíró iratai	131	»
Balogh László » »	145	»
Balogh János » »	283	»
Szüllő Zsigmond » »	341	»
Finta János » »	87	»
Lipthay András » »	732	»
Késmárky György » »	350	»
Csiba Mihály » »	35	»
Stermenszky Gáspár szolgabíró iratai	217	»
Boros Mihály alszolgabíró iratai	32	»
Nozdroviczky Miklós alszolgabíró iratai	22	»
Gombos András alszolgabíró iratai	112	»
Konde Imre » »	30	»
Kürtössy Mihály » »	32	»
Takács Ádám » »	141	»
Választott bírák iratai s egyéb magániratok	19	»

Mindezen törvénykezési iratokat a nevezett Bacsák János tizenhét évig viselt jegyzősége alatt rendezte, lajstromozta, s kivonataikat egy bekötött könyvbe írta, melyet mutatóval is ellátott.

Ujabban *Takács Mihály* volt alispán s *Bencsik József* és *Takács Ádám* nyug. szolgabírák irataival meg elenchusaival szaporodott a levéltár.

Sáros vármegye főispánjához 1773 okt. 23-án harmadszor küldött a helytartótanács sürgető rendeletet, hogy a vármegye levéltárának állapotáról terjeszsze föl jelentését, de — úgy látszik — sikertelenül; legalább nincs rá adatunk, hogy a jelentés valaha elkészült volna.

Somogy vármegye levéltára a lehető legszánalmasabb állapotban létezett. Maga a főispán is megbotránkozott rajta s írásbeli magyarázatot kívánt a főjegyzőtől. A jelentés 1772 nov. 20-án kelt. E szerint az összefüggő iratok 1715-től kezdődnek. Az azelőttiek, melyek 1600-nál tovább nem terjednek, *Miscellanea* név-

vel vannak csomózva, de idő- és tárgyi sorrend nélkül. Ez iratok Zala vármegyétől kerültek vissza, mert egy időben a két vármegye egyesítve lévén, a levéltár Zalában volt. A Miscellaneák különben nagy részt *dicalis conscriptiók*, melyeknek ma már senki sem veszi hasznát. Az 1715 utáni iratokban valamikor volt valami rend, de a jelentés szerint ezek is szét vannak hányva, a minek oka az, hogy a hivatalnokok, különösen a szolgabírák, kiszedegetik a tárgyalási iratokat s többé vissza nem adják; sőt magánfeleknek is eredetiben szokták kiadni az iratokat, melyek azután többnyire elkallódnak. Az iratokhoz vannak ugyan mutatók, de azok nem a személy- és helynevek, hanem csak az előadó tisztviselők neve szerint vannak összeállítva. Ha tehát valaki nem tudja megmondani, hogy ki volt a referens és mikor folyt az ügy, a kívánt iratra lehetetlen ráakadni. Még csak be sincsenek kötve az iktató és mutató-könyvek. A főjegyző érthetőnek találja, hogy a mulasztásokat pótolni egy ember nem képes.

Ez utóbbi véleményt a főispán magáévá tette s egy harmadik jegyzői állás szervezését halaszthatatlannak nyilvánította. Azonban míg ez iránt a kanczellária és helytartótanács közt a tárgyalás folyt, a főjegyző 1774 febr. 20-án azt jelentette a főispánnak, hogy a rendezés munkája a két jegyző és az irnokok közreműködésével annyira haladt, hogy a levéltár máris tetszetősebb külsőt mutat, mint azelőtt. Az 1700—1762 közti iratok év és szám szerint csomózva vannak, a fasciculusokat pedig minőség- és évszám-jelzésekkel látták el. A közgyűlési iratok 1772-ig rendeztettek és jegyzőkönyvekbe tisztába irattak. Megkezdték a mutatók készítését is személy- és helynevek szerint.

Megemlítendő, hogy a rendezés folyama alatt átírtak Zala vármegyéhez, hogy a Somogy vármegyét illető iratokat válaszsza ki levéltárából s küldje vissza nekik. Miután pedig Zala vármegyétől két év alatt választ sem kaptak, felírtak a helytartótanácshoz, hogy kényszerítse Zalát kérésük teljesítésére.

A helytartótanács beavatkozására Zala vármegye 1773 decz. 12-én azt válaszolja, hogy Somogy vármegye kérését azért nem teljesíthette, mert a két vármegye együttléte idejében kelt iratok, pl. a közgyűlési jegyzőkönyvek, közös természetűek, tehát Zalát épen úgy érdeklik mint Somogyot, másrészt pedig a tisztán Somogyot illető akták kiválogatása nem megy oly hamar.

Sopron vármegye levéltáráról azt jelenti a főispán, hogy az 1772 junius-havában megkezdett rendezés szépen előrehaladt. A törvénykezési, polgári és közigazgatási iratok elkülönítettek; a szétszórt akták helyökre beosztattak. A törvénykezésiek 1736-ig lajstromozva vannak családok szerint. A polgári és közigazgatási

iratok 1579-től kezdődnek, 1753-ig tizennyolcz nagy kötetben le vannak tisztázva s az 1579—1628-ig terjedő kötetek mutatóval is el vannak látva. A hátralevő rész befejezése még vagy másfél évet kíván. A helytartótanácsi rendeletek 1579—1689-ig egy kötetben szintén fel vannak dolgozva. Készült egy nemesi lajstrom is, mely a vármegye nemeseire vonatkozó adatokat, pl. a nemeslevelek kihirdetését, 1579-től tartalmazza.

Szabolcs vármegye főispánja 1772 aug. 22-én pár sorban jelenti, hogy az 1335—1701-ig terjedő iratok rendezve és lajstromozva vannak. A rendezés folyik.

Szatmár vármegye alispánjának 1772 aug. 11-én kelt jelentése szerint a levéltár már évek óta a nagykárolyi piaristák collegiumában van elhelyezve. Az iratok csomózva, rendben vannak felállítva s oly jól conserválva, hogy a régiség nem ártott nekik, pedig 1590-ből is vannak irataik. Nincsenek azonban lajstrom-könyvek s nem is emlékszik rá senki, hogy lettek volna. Csak az 1754—1771 évi iratokról vannak könyveik. A levéltár rendezéséről és lajstromozásáról különben addig szó sem lehet, míg a vármegye állandó házat nem kap s állandó levéltárnok nem lesz, a mire pedig a lakosság mostani inségében számítani sem lehet.

Szepes vármegye főispánja 1774 jan. 28-án jelenti, hogy a jegyző megkezdte a rendezést s a közigazgatási iratokat külön csomózva el is helyezte. Nagy mennyiségben vannak azonban mindenféle számadások és összeírások, melyek teljes rendetlenségben lévén, rendbehozásuk nagyon lassan halad.

Tolna vármegye levéltáráról nem tudunk semmit. A főispán harmadszori felszólításra sem terjesztette föl jelentését.

Torna vármegye iratai — a főispán 1772 aug. 22-iki jelentése szerint — 1569-től kezdődnek s 1720-ig rendezve és lajstromozva vannak. — A helytartótanács 1773 decz. 23-án kelt kérdezősködésére, hogy mennyire haladt a rendezés? — azt válaszolja a főispán, hogy a csekély számú tisztviselői kar annyira el van foglalva a folyó ügyekkel, hogy a jelenlegi viszonyok közt gondolni sem lehet a levéltár rendezésének folytatására.

Trencsén vármegye levéltára csaknem egészen lajstromozva s az iratok tárgy és minőség szerint elkülönítve voltak. A levéltár anyagáról a főispán nem tesz említést.

Turócz vármegye iratai az 1557 évvel kezdődnek. A régebbiek a jegyzőkönyvekkel együtt a Thököly-féle mozgalom áldo-

zatává lettek. A rendezéssel egy *deputatió* bizatott meg, de lassan halad, mert a deputatió tagjai tisztviselők s egyéb munkával is el vannak foglalva.

UGOCSA VÁRMEGYE főispánja jó későn, 1774 okt. 15-én tett jelentést. Intézkedett, hogy a levéltár rendbe hozassék. Felhatalmazást kér, hogy a munkával megbízandó egyént a házi pénztárból tiszteletdíjban részesíthesse.

A helytartótanács azt válaszolja, hogy a levéltár jó karban tartása a főjegyző hivatalos kötelessége, külön díjazást tehát nem engedhet.

UNG VÁRMEGYE főispánja át van hatva annak a haszonnak fontosságától, mely a rendezett levéltárból a magánosokra és a közre egyaránt hárul, s ezért, mihelyt a helytartótanács rendeletét megkapta, megtette intézkedéseit a levéltár rendezése érdekében. Nevezetesen, minthogy a vármegye tisztikara az új úrbéri rendezéssel annyira el van foglalva, hogy más dologra rá nem ér, felfogadta azt az egyént, a ki jelenleg Szabolcs vármegye levéltárát rendezi s a ki munkáját Ungban a jövő tavaszszal fogja megkezdeni.

A helytartótanács azonnal válaszolt s figyelmeztette a főispánt, hogy a királyi rendelet értelmében a levéltár rendezéséből a vármegye pénztárára a legkisebb tehernek sem szabad nehezedni. A királyi rendelet szerint a levéltár rendezése a főjegyző kötelessége, a ki mellé a vármegye rendelhet segítséget, de csak különben is fizetéses tisztviselőt.

Sztáray gróf, a főispán, 1774 jan. 30-án azt válaszolja vissza, hogy az ő felfogása szerint a levéltár rendezése mind a közönség, mind az egyes családok érdeke szempontjából csak oly egyénre bízható, a ki a vármegyében nem birtokos, a megyebeli nemes családokkal vérségi kapcsolatban nincsen. Ezért fogadta fel a szabolcsi levéltár rendezőjét, a ki feladatát Szabolcsban kitűnően teljesítette s a ki e hónap 7-ike óta már az ungi levéltárban munkálkodik. Ő — a főispán — tudatában van az állásával járó kötelességeknek, de tisztességének is, és ha a helytartótanács továbbra is ragaszkodnék álláspontjához, kijelenti, hogy a levéltár rendezőjének díjazását a saját főispáni fizetéséből fogja fedezni. Hogy pedig ez a kijelentés ne látszassék puszta igéretnek, azt a legutóbbi közgyűlésen a vármegye jegyzőkönyvébe is bevétette.

VAS VÁRMEGYE főispánja országos ügyekben külföldön tartózkodván, helyette öcscse, gr. *Batthyány József* tesz jelentést. E szerint *három* régi jegyzőkönyv van a levéltárban: az első az 1595—

1620-ig, a második az 1632—1687-ig, a harmadik az 1688—1705-ig terjedő anyagot tartalmazza. 1705—1713-ig nincs jegyzőkönyv; azontúl a jelenkorig hiány nélkül meg vannak a jegyzőkönyvek s el vannak látva betüsoros tárgy-mutatókkal. A pénztári számadások 1710—1771-ig évek szerint külön capsulákban őriztetnek, valamint a törvénykezési iratok is 1713-tól a jelentés napjáig. Ezek is el vannak látva mutatókkal. — A nemességvizsgálatokról négy kötet jegyzőkönyv van, u. m. az 1726, 1733, 1735—1765 évi három és a negyedik az 1765 óta folyt nemességvizsgálatokról. Az ezen jegyzőkönyvekkel kapcsolatos nemesi okiratok, valamint a nemesi ügyekben hozott felsőbb határozatok külön ládában őriztetnek. Megemlítendők továbbá a következő iratok:

1. A nemesek taksálásának lajstromai 1648, 1711, 1712, 1714 és 1721-ből.
2. Nemesek névsora 1696-ból.
3. Betáblázási jegyzőkönyv 1729-től, mutatóval.
4. Urbéri összeírások és végrehajtások.
5. Bűnügyi iratok 1713-tól.
6. Katona-beszállásolási, élelmezési stb. számadások.
7. Az 1715-iki s következő országgyülések iratai.
8. Az 1715-iki országos összeírás és egyéb vegyes összeírások.

Veszprém vármegye a rendelet kibocsátásakor főispán nélkül lévén, a vármegye egy négy tagú bizottsággal vizsgáltatta meg a levéltárt s ennek jelentését terjesztette föl. E szerint közgyülési jegyzőkönyv 1639-től kezdve van *hét* kötet, de mutató nélkül. A köz- és részleges gyülések aktáihoz sincsenek mutatók. A törvénykezési ügyek csomózva vannak ugyan, de nehány évet kivéve, lajstromozatlanok. A jobbára XVI. századi bíráskodási ügyeket és leveleket, összesen 2706 darabot, *Hőgyészy András* jegyző csomózta s róluk *öt* kötet lajstromot készített. Van egy másik hasonló lajstrom is a régi okiratokról, mintegy 313 darabról, melyet a mult 1771 évben elhalt *Nagy János* jegyző írt össze. A nevezett Nagy János házában talált köz és magán iratok nagy rendetlenségben helyeztettek vissza a levéltárba. Ugyanazon bizottság 1774 jul. 13-iki jelentésében a levéltár rendezésének haladásáról értesit. A törvénykezési iratok 1703—1734-ig nemcsak rendezve vannak év és tárgy szerint, hanem lajstromozva és mutatóval is ellátva. Az 1734—1773-ig terjedők is rendezve vannak évek szerint, de lajstromozva és indikálva még nincsenek. A felső-járási szolgabiróság iratai is rendeztettek 1703—1773-ig, s két-évenkint vannak csomózva és lajstromozva.

Zala vármegye levéltáráról kimerítő jelentés áll rendelkezésünkre.

Az 1-sö szekrényben vannak a különböző kár-összeírások,

több évi adóügyek; parochiák összeírásai; a közgyűlések tisztázott jegyzőkönyvei 1555-től, részint kötve, részint kötetlenül; az 1729, 1741, 1751 és 1761 évi országgyűlések iratai; katonai rendszabályok s más vegyesek lajstrom és index nélkül.

A 2-ik szekrényben pénztári számadások mind a két pénztárról, a hozzájok tartozó okiratokkal, lajstrom nélkül.

A 3-ik és 4-ik szekrényben közgyűlési jegyzőkönyvek 1722—1771-ig bezárólag.

Az 5-ik szekrényben közigazgatási iratok s részben törvénykezésiek a század elejéről, melyek valamikor lajstromozva voltak, de most szét vannak szórva.

A 6-ik szekrényben a vármegye törvényszékére feljebb vitt perek 1737—1768-ig bezárólag, továbbá *Forintos János* jegyző aktái lajstrom nélkül.

A 7-ik szekrényben polgári perek 1719—1772-ig, évenként csomózva és lajstromozva; továbbá bűnügyek az 1770/71 évekből.

A 8-ik szekrényben két rekeszben az úri széken befejezett urbéri perek, lajstrom és index nélkül; egy rekeszben jobbágyok panaszainak vizsgálati iratai 1765-től; egy rekeszben bűnperek 1772-ből. A többi rekeszekben a jelenlegi alispán és szolgabírák bíráskodási iratai, az illetők nevei szerint csomózva s részben lajstromozva.

A 9-ik és 10-ik szekrényben az alispánok, szolgabírák és esküdtek bíráskodási iratai az illetők nevei szerint csomózva.

A levéltár alsó helyiségeiben vannak:

Az 1-ső szekrényben *Tarányi Ferencz* pénztári számadásai 1717—1720-ból.

A 2-ik szekrényben szintén pénztári számadások, továbbá nem rég letisztázott urbéri összeírások.

A 3-ik szekrényben vármegyei tisztviselők előfogati és ellátási nyugtatványai s némi részben urbéri és telepítési táblák.

A 4-ik szekrényben az 1771-iki urbéri szabályozás alkalmával eszközölt földosztályozások és a vonakodó adófizetők ellen 1766-ban kibocsátott kir. pátens megmaradt példányai.

Az 5-ik és 6-ik szekrényben bünperek 1718—1769-ig, elenchussal.

A 7-ik és 8-ik szekrényben az alispánok törvénykezési iratai csomózva és lajstromozva.

A 9-ik és 10-ik szekrényben az esküdtek törvénykezési iratai, elenchusokkal.

Külön armariumban vannak a nemességvizsgálati iratok, a régi és mostani nemesek lajstromai, továbbá a neo-acquisticai megfizetett jogra vonatkozó iratok, valamint a *Drevaderics*, *Csór*,

Falusy, Kis családok eredeti nemeslevelei; az 1750 óta revideált polgári és bűnperek kivonatai egy könyvben.

Van egy elenchus a közgyűlési jegyzőkönyvekből kiírt közigazgatási ügyekről 1750-ig; a megyebeli helységek urbariumai. urbéri összeírásai eredeti és másolati példányokban.

ZEMPLÉN VÁRMEGYE főispánja 1772 aug. 16-án jelenti, hogy mihelyest a főispáni utasítást megkapta, annak 5-ik pontja értelmében azonnal intézkedett, hogy a Sátorallyaujhelyben épült új megyeháznál a levéltárnak megfelelő helyiségek rendeztessenek be, azok állványokkal, rostélyos ablakokkal és vasajtókkal szereltessenek fel, hogy az eddig idegen hajlékban nem minden veszedelem nélkül össze-vissza hányt-vetett iratok végre állandó elhelyezésre találjanak. Életbe léptette az 1729 : 25. t. cz. azon rendelkezését, hogy a vármegyei szolgabírák és más tisztviselők a bíráskodási ügyiratokat minden év végével szállítsák be a levéltárba.

A dolog azonban lassan ment. Az 1773 aug. 16-án tartott közgyűlésen is azt jelenti az alispán, hogy a levéltári helyiségek még el nem készültek. Az áthurczolkodás csak lassan eszközölhető. mert a vármegyei tisztviselők különösen az adóügyekkel nagyon el vannak foglalva. A jegyzőnek annyi a teendője, hogy a rendezést nem végezheti, s e czélból egy lajstromozói állás rendszeresítése elkerülhetetlen lesz.

ZÓLYOM VÁRMEGYE 1772 decz. 9-én röviden jelenti, hogy a levéltár rendezéséhez hozzá kezdett. Mennyire haladt munkájával. nem tudjuk, mert a helytartótanács 1773 decz. 23-iki sürgetésére választ nem találtunk.

ILLÉSSY JÁNOS.

TÖRTÉNETI IRODALOM.

A magyar művelődés I. Ferdinánd korában. A »Magyar országgyűlési Emlékek« alapján írta *Perepatits István.* Budapest, 1902. Pátria kny. 8-r. 224 l.

Gondolatnak mindenesetre eredeti gondolat, hogy valaki az *országgyűlési emlékek* alapján a magyar művelődés történetének megírását megkisérli. Más kérdés azonban, vajjon az ilyen általános feladat *egyoldalú források* alapján lehetséges-e, sikerülhet-e? Végig olvastuk Perepatits munkáját s meg kell vallanunk, hogy a szerző nagy szorgalommal és lelkiismeretességgel mindent felhasznált, a mit tárgyához az országgyűlési emlékekben találhatott. S ha még sem sikerült a kor művelődésének teljes és igaz képét adnia, akkor ő maga is igazolja, hogy egyedül az országgyűlési emlékek alapján — legalább I. Ferdinánd korában — művelődésünk történetét megírni nem lehet. I. Ferdinánd idejében a királyi előterjesztések, az országgyűlések fölterjesztései és a törvények az általános politikai helyzettel foglalkoznak. Uj uralkodóház lépett a trónra; ezzel szemben biztosítani kellett a régi alkotmányt. Másrészt az új uralkodóházzal együtt új intézmények jöttek létre s ezek működését új intézkedésekkel kellett biztosítani. Nyakunkon ült a török, két királyunk is volt egyszerre, tehát a honvédelmi, a pénzügyi s az ezekkel összefüggő kérdések dominéltak az országgyűléseken. Olykor-olykor az új vallások ügye is felmerül, de inkább politikai és gazdasági szempontból tárgyalják. Az új vallásoknak hatása azonban ránk nézve nem annyira politikai, mint inkább *nemzeti* és *kulturális* szempontból nagy jelentőségű. De az új vallásoknak e nemű hatásáról az országgyűlési emlékek nem igen szólnak. Végül — mint nagyon jól tudjuk — Ferdinánd korában már a sérelmek is állandóan napirenden vannak. Ezekben ugyan sok művelődéstörténeti adatot találunk, de csak módjával szabad azokat használnunk. A sérelmek és panaszok ugyanis nagyon egyoldalúak; bár jobbára csak egyes esetekre vonatkoznak, az

országgyűléseken rendesen általános alakban hangzanak el, mintha azon sérelem vagy panasz tárgya az egész országra kiterjedt volna. Vegyük például a hadi nép zsarolásairól és fosztogatásairól hangoztatott panaszokat. Ha az ember ezeket olvassa, azt hiszi, hogy az összes magyar végházakban rablókat, nem vitézeket tartottak. Pedig ugyanakkor, mikor e panaszok az országgyűlésen elhangzottak, több város hivatalosan kijelenti, hogy a várban levő hadi nép magát emberségesen viseli. Még a nálunk levő állandó német őrségekről is olvashatunk ilyes nyilatkozatokat. Így a komáromi német őrségről I. Ferdinánd idejében hivatalos és magán jelentésekben azt találjuk, hogy *magyarúl mindannyi megtanult, s hogy iparúzó csendes nép.* A szatmári német őrségről is jelentik: *cui nullo in alio loco par est, et aliis militibus Hungaris bene convenit.* De vegyünk más természetű eseteket. Az 1550 évben (21. t. cz.) és az 1554 évben a rendek a hihetetlen drágaság és a gabnahiány miatt keservesen panaszkodnak. Emberemlékezet óta — mondják — nem volt ily rossz termés, még a Karok és Rendek közül is sokan tönkrementek; maga a nép éhséggel küzködik. Ugyanezen években a magyar kereskedők a bort, a gabonát s az élelmi czikkeket nagy mennyiségben szállítják Lengyelországba, s Kassáról azt jelentik, hogy e kivitelt nagy hiba lenne betiltani, mivel élelem elég bőven van. Bizonyos *Eiselers* nevű kereskedő csupán Nádasdy birtokairól egy fordulóra 12800 mérő gabonát visz Tirolba, Görzbe és Krajnába. *Zandi* és *Balliriol* olasz nagykereskedők meg északi Olaszországba és Velenczébe szállítják a magyar búzát. A török is vídáman kereskedett gabonájával. Így 1553-ban a hatvani bég egyszerre három hajó gabonát küldött a komáromi piaczra, a hová a naszádosok meg a nagyszombati kereskedők is hajókon hozták a gabonát eladásra. Nálunk csak 1570-ben bocsátanak ki általános gabnakiviteli tilalmat, de akkor sem a magyarországi, hanem az ausztriai rossz termés miatt. Egyszóval az élet mást mond, mint a mit a rendek az országgyűlésen hangoztatnak.

I. Ferdinánd korában az országgyűlési emlékek és maguk a törvények is legnagyobbrészt politikai természetűek; igen-igen kevés az olyan, mely teljes világot vet kulturális életünkre. Az ilyen természetű adatokat nem az országgyűlési emlékekben, hanem a magánlevelezésekben, periratokban, tanuvallomásokban, végrendeletekben, a magyar kamara számadásaiban, a harminczadok s a bányakamarák kimutatásaiban, végházaink kapitányainak jelentéseiben, a bécsi és az auspitzi handgrafok naplóiban és számadásaiban stb. kell keresnünk.

Mivel azonban Perepatits csakis az országgyűlési emlékeket használta, a legfontosabb művelődéstörténeti képek és adatok teljesen hiányoznak művéből. Vajjon mondhatja-e valaki *magyar művelődés*-nek az olyan munkát, melyben egy szót sem találunk a magyar nyelvről? Pedig tudjuk, hogy alig van korszak, melyben a magyar nyelv hódításáról, erejéről és folytonos terjedéséről bőségesebb adataink volnának, mint épen I. Ferdinánd idejében. A végházainkban levő idegen nyelvű hadi nép *a magyar vitézség nimbusa alatt* hihetetlenül gyorsan magyarosodik. Ezrével és ezrével sorolhatjuk fel a *névmagyarosodásokat*. Hatalmas arányú marhakereskedésünk kizárólag magyar kézben lévén, a rácz, tót s horvát hajtók és pásztorok ezreit megmagyarosítja. Maga a hódító török nép javarésze is megtanúl magyarúl.

I. Ferdinánd korának magyar szempontból a legvonzóbb és legnagyszerűbb jelensége: *a magyar vitézi élet*. Örökösen halljuk ezen kor mély erkölcsi süllyedésének hangoztatását, s mégis, az ideális lelkesedésnek, az önfeláldozásnak, a páratlan vitézségnek és a nemzeti önérzetnek olyan jeleivel találkozunk, melyek még az egykorú külföldi költők lantját is lelkes hangokra szólaltatják. A »törökverő« Thúry György gyönyörű dalában, vagy Balassa Bálint az ő vitézi énekeiben örökszép képekben örökítették meg a vitézi életet. S mennyi és mennyi emlékünk rejlik még az egykorú iratokban a virágos mezőkön vívott bajviadalokról, kópjatörésekről, kisebb-nagyobb hősi harczokról! Hány és hány végházunk hadi népének folyamodását bírjuk, melyben az ifjak kérve kérik, engedjék meg nekik, hogy *fát törjenek* a törökkel, *ne állítsák azt az pogányok, hogy orczáinkat előttük elrejtjük*. S ha egyiknek-másiknak a tilalmas időben a viadalt megengedik, élete legszebb napjának mondja, mikor a halálos párbajra indúlhat.

Valóban, e kornak vitézi élete művelődéstörténetünk legszebb részét teszi. S ezt annál inkább meg kell becsülnünk, mert tudjuk, mennyi nyomorral és szenvedéssel kellett hadi népünknek romladozó végvárainkban küzdenie. Erről a vitézi életről, a *virtusról*, az országgyűléseken szó nem igen esik. Ott csak a hadi nép hibáit és kihágásait hangoztatják. E szerint Perepatits magyar művelődéstörténetében sem találunk semmit a régi magyar vitézi életről. Épen így vagyunk más fontos kérdésekkel és intézményekkel is. Hiába lapozzuk a könyvét, semmit sem találunk benne a hódoltságról s az ott levő megyék életéről, a török-magyar társadalmi érintkezésekről, a vallási reformáczió kulturális és nemzeti jelentőségéről, a családi életről, az akkori nevelésről és iskolázásról, a birtok-

változásokról, az új nagybirtokos osztály keletkezéséről stb. Tudjuk, minő fontos szerepet játszik I. Ferdinánd korában a hadi tanács, hivatalos megalakulása előtt és után, a magyar királyi tanács, a helytartói intézmény, az alsó-ausztriai kamara, a felső-magyarországi perceptoratus stb. Vajjon ezeknek nincs-e helyök olyan munkában, melyben még az utolsó dicator működési körét is megtaláljuk? Mindenki elismeri, hogy mindezek igen is fontos tényezők egy nemzet művelődéstörténetében, s ha szerzőnk könyvének »a magyar művelődés I. Ferdinánd korában« czímet adta, akkor ezen kérdések és intézmények ismertetését nem lett volna szabad mellőznie.

De nemcsak azt kifogásoljuk, a mi könyvében nincs meg; fogyatékosnak s fölötte egyoldalúnak tartjuk sok helyen azt is, a mit bőven tárgyal. A gyakorlati életre a törvényekből nem lehet mindig bizton következtetnünk. Egyik a másikkal olykor ellentétben áll. Azt sem lehet mindég készpénznek vennünk, a mit a rendek az országgyűlésen, sokszor nagyon is túlozva, néha önzésből, néha meg gyűlöletből mondottak. A ki I. Ferdinánd koráról helyesen akar itélni, annak a törvényeken és az országgyűlési emlékeken kívül magát az akkori életet is ismernie kell, különben ezer és ezer tévedésbe esik. Világos példa erre az előttünk fekvő könyv. A szerző, mint említők, törvényeinket és országgyűlési emlékeinket felhasználta, de egyéb történeti emlékeinket figyelmen kívül hagyta. Ennek a következménye az lett, hogy állításai és következtetései igen gyakran homlokegyenest ellenkeznek a valósággal. Vegyük például a kereskedelemről írt fejezetét, melyet a szerző ezen teljes tájékozatlanságra való állítással vezet be: »Ezen korban még felette szerény kereskedelmünk részint a heti, részint az árulerakó helyek országos vásárain folyt le.« A harminczadról szóló fejezetet meg azzal kezdi, hogy »a királyi rendes jövedelmek *egyik leggazdagabb forrása* a határvám vagy harminczad volt.« Mármost melyik igaz e két állítás közül? Mind a kettő semmiesetre sem, mert ha kereskedelmünk felette szerény volt s csak a belföldi vásárokon folyt le, akkor a határvám nem lehetett a jövedelmeknek még csak gazdag forrása sem, nem hogy *leggazdagabb* lett volna. S ha csakugyan igaz, hogy felette szerény kereskedelmünk csak a heti és az országos vásárokon folyt le, akkor hogyan magyarázza meg a szerző azt a valóságot, hogy még a felette kritikus években is, 1549—1551-ig. *csupán Bécsben* 187,875 magyar ökör és 43,205 magyar birka kelt el. Mit szól ahoz, hogy Olaszország felé űzött marhakereskedésünk után csupán a Laibachban szedett vám (aufslag) évi 25—26,000 forintot jövedelmezett. Azután megemlítjük azt

is, hogy I. Ferdinánd *Auspitz*-ban magyar hatóságot (perceptoratust) állított az ottani heti magyar marhavásárok ellenőrizésére. Megemlíthetjük azt is, hogy a nürnbergi heti marhavásárokon a magyar marha dominált I Ferdinánd egész uralkodása alatt. Ilyen dolgokról az országgyűlési emlékekben természetesen mit sem találunk; pedig ezeknél még hatalmasabb argumentumokkal is szolgálhatunk. Ott van az alsó-ausztriai kamarának és Bécs város tanácsának felterjesztése I. Ferdinándhoz 1543-ból. Ez iratok hímezés nélkül kimondják, hogy Bécs fejlődése és jövedelme a magyar kereskedőktől függ, s ha a hódoltsági magyar kereskedőket nem bocsátják áruikkal Bécsbe, az adókat fizetni nem bírják, katonaságot nem tarthatnak s várakat nem építhetnek.

Perepatits az országgyűlési emlékekben és a törvénykönyvben csak a galgóczi nagy vásárokról találván említést, csakis erről a galgóczi vásárról ír; *pedig ennél hússzorta nagyobb vásáraink is voltak.* Tudtunkkal Galgóczon 1557-ben állítottak harminczad-hivatalt. Ezen hivatal 1564-ben már 4638 frt jövedelmet hajtott. Ugyanezen évben a szempczi harminczad 58,660 frt 80 dénárt, a sellyei majdnem ugyanannyit, a nagyszombati 17,088 frtot, a szakolczai 4823 frtot, az óvári főharminczad félszázezer forintnál többet hozott. A pozsonyi főharminczad jövedelmét ez évről (1564) nem ismerjük ugyan, de ez is igen nagy lehetett, mert 1527—1544-ig (tehát nehéz időkben) 134,000 forintot jövedelmezett. E számokból láthatjuk, hogy a galgóczi vásárok forgalma bizony igen szerény volt más vásáraink forgalmához képest.

A harminczadról szóló fejezetben Perepatits azt állítja, hogy *a harminczad a király házi ügye lévén*, reá az országgyűlés nagyobb befolyást nem szerezhetett. Ha ez állítás a valóságnak megfelelne, akkor miért szerepelnének a harminczadok a magyar kamara bevételeiben és kiadásaiban? Hogyan rendelkezhetett volna a magyar kamara a harminczadok jövedelmével, ha az a király házi ügye volt? Felvilágosítjuk a szerzőt, hogy a király (a XVII-ik század közepéig) csak az óvári főharminczad jövedelmeit fordította a maga czéljaira. Az óvári főharminczad területe ugyanis a győri és a komáromi várbirtokokkal együtt, törvénytelenül ugyan, de mégis Ausztria alá tartozott s e terület harminczad-jövedelmével az *alsó-ausztriai kamara révén* a király rendelkezett.

Azt is állítja a szerző, hogy a vámtarifa (vectigal) megállapítására a rendeknek vajmi kevés befolyásuk volt. Ez az állítás is téves. I. Ferdinánd uralkodása alatt ugyanis csak az élő állatok tarifája változott, de e változtatásba a rendek

nagyon is beleszóltak. A későbbi időben, ha teljesen új tarifát dolgoztak ki, ezt a munkát az országgyűlés részéről kiküldött bizottság végezte.

Valamint a kereskedés, úgy a honvédelem ismertetésénél is súlyos tévedésekbe esik a szerző, mivel kizárólag az országgyűlési emlékekre támaszkodik. *Honvédelem* című fejezetét Perepatits (Bárczay könyve nyomán) e sorokkal kezdi meg: »I. Ferdinánd korabeli hadszervezetünk általában véve azonos volt azzal, melynek alapját már az Anjouk vetették meg.« Majd ismét ezt mondja: »Ferdinánd a honvédelem régi szervezetén lényegileg mit sem változtatott.« Az ilyen megjegyzésekre csak annyit válaszolunk, hogy I. Ferdinánd alatt egész hadszervezetünk, sőt várrendszerünk is alapjában megváltozott. I. Ferdinánd uralkodása alatt fejlődik ki teljesen a magyar huszárság, ő alatta alakúl a magyar gyalogság, ő adja 1552-ben a naszádosoknak a végleges szervezetet, ő kezdi meg az új rendszerű várak (Komárom, Győr, Szigetvár stb.) építését, s végűl ő teremti meg a dunai olasz hajóhadat. I. Ferdinánd idejében már nem a banderium, hanem a *zsoldos had* játssza a főszerepet. S a milyen mértékben csökken a banderium jelentősége, oly mértékben emelkedik a *miles continuus* fontossága. A banderiumok szereplésére elégséges egyetlen adatot említenünk. Ismeretes dolog, hogy Magyarország legnagyobb birtokosa s a legtöbb jövedelem élvezője Mária özvegy királyné volt. Természetes, hogy neki kellett volna a legnagyobb banderiumot kiállítani. A magyar kamara azonban 1545-ben hivatalosan kimutatta, hogy Mária királyné eladdig soha egyetlen katonát sem állított ki.

A mi az országos (kerületi) főkapitányi hivatalt illeti, Perepatits kettőről találván említést, csak két főkapitányról beszél. Pedig I. Ferdinánd alatt már négy országos főkapitányunk volt; u. m. a dunántúli, a bányavárosok vidékének főkapitánya, a bán és a felsőmagyarországi (Kassa) főkapitány.

Perepatits könyvének legnagyobb fejezete az államháztartásról szól. Itt is akadnak ugyan hibák, de még sem oly számmal mint az előbbiekben. Különben is e fejezet megírásában Acsády monographiája rendelkezésére állott. A vallásügyről szóló fejezet talán legsikerültebb része könyvének. Itt azonban az országgyűlési emlékeken kívül a szerző már az irodalmat is figyelembe vette, sőt egyes írókat ügyesen czáfolgat is. Kár, hogy könyve többi fejezeteiben is nem követte ezt a módot; mert ha e korszak jeles és bőséges irodalmát áttekinti, bizonyára használhatóbb és alaposabb művelődéstörténetet ír vala.

Takáts Sándor.

A cserneki és tarkeöi Dessewffy család. Genealogiai tanulmány. *Dessewffy Sándor* csanádi püspök megbízásából írta és kiadja *Éble Gábor.* Budapest, 1903. Franklin-társ. kny. 4-r. X, 2, 318 l. Nyolcz leszármazási táblával és ötven illusztrációval.

Ily nagy díszszel, fénynyel nyomtatott család-történet még nem jelent meg a magyar történetirodalom mezején. Szines arczképek, czímerek, régi oklevelek hű másai, tájképek stb. egymásután bilincselik le figyelmünket, növelik a tárgy iránt érdeklődésünket. — A maga idejében, 202 esztendő előtt, a *Trophaeum domus Estorasianae* szintén remeke lehetett az akkori könyvnyomtatásnak, de most mellé állítva Éble művét a Dessewffy családról, akaratlanúl is bámulnunk kell a sokszorosító művészet haladását.

De mekkora haladást jelent e mű tartalma is a *Trophaeum*-hoz mérve. Ez csupa mese, itt-ott egy kis valósággal keverve; Éble munkája csupa okiratokkal bizonyított valóság, legfeljebb itt-ott — nem mesével, hanem csak tévedéssel tarkítva.

Éble műve egy roppantúl szétágazott, és hazánk legérdemesebbjei közé tartozó, derék magyar családról szól. A cserneki és tarkeöi Dessewffy család tagjai mindenkor, mintegy őrei voltak a magyar nemzetnek, s a XIX-ik század elejéig mindig hazánk határszélein laktak. Három századon át Pozsega megyében küzdöttek és cselekedtek a magyar nemzetért; majd hazánk balsorsától kergettetve, az északi széleken, Sáros megyében szereztek új tanyát s ismét három századon keresztül itt laktak vagy laknak, de soha sem németekké, sem tótokká nem váltak, sőt még Franczia országba szakadt véreik is szívök szerint mindig a magyar nemzet kebelére vágyódtak vissza.

A szerző csak az 1526-ig élt családtagokról szól egész aprólékosan, az oklevelek összes adatainak fölhasználásával. Az 1526 után élők közül csak a legjelesebbeknek szentel egypár lapot, és a mi a többiekről tudnivaló, azt lehetőleg e jelesek életrajzainak keretébe szorítja.

Igy azután első sorban azon férfiu életét ismerteti, a ki a Pozsega vármegyéből elűzött családnak új és biztos fészket szerzett, *Dessewffy Jánosét,* a magyar királyi kamara igazgatójáét. Előadva a Sáros megyében új gyökeret vert családnak két ágra, u. m. a *Tarczai* és *Tarkeöi* ágakra való szakadását, előbb a *tarczai* ág kiváló tagjaival foglalkozik, kiváltképen *Dessewffy Antallal,* a volt Temes-megyei alispánnal és 1832/36-iki országgyűlési követtel, a mű kiadójának, Dessewffy Sándor csanádi püspöknek édes atyjával. Aránylag sokat (18

lapot) szentel e derék hazafi érdemes, de különben csendes pályafutásának, s meglátszik az előadás melegségén, hogy ez életrajz nem csupán a szerző gondolata, hanem egyszersmind a fiui kegyeletnek is munkája.

Azonban a sokkal magasabbra emelkedett *tarkeöi* ág is kellő méltatásban részesül. Egymásután vonulnak el szemeink előtt a vitéz Dessewffyek: az altábornagyok, tábornokok, vezérőrnagyok, ezredesek. Következnek díszes sorban a grófi ágon az irodalom, politika és gazdaság terén oly nagy érdemeket szerzett, minden magyartól nagyrabecsült hazafiak.

Családtörténeti szempontból nagyon érdekes, a mit a szerző hosszas utánjárással a francziaországi Dessewffyekről megállapított. Megszerezte ezen idegenbe szakadt ág összes ivadékainak élatrajzi adatait. A magyar névnek ott is becsületet szereztek e Dessewffyek, s ha nem nyerték is meg hivatalosan, de megérdemelték a tőlük jóhiszemüleg fölvett és Franczia-országban el is ismert grófi czímet.

Utoljára a *cserneki* uradalomnak 1692 után bekövetkezett sorsát mondja el a szerző. Ez azonban a Dessewffy család történetét épen nem érinti, mert — sajnos — a család ősi birtokát sohasem kapta vissza. Jogtörténeti szempontból nagyon jelentős volna tudnunk, miféle okokból utasította el a Neo-acquistica Commissio vagy a királyi tábla a Dessewffyek nyilvánvalólag jogos követelését, de erről a szerző nem szól semmit.

Két meglepő, bár csupán a mű használhatóságát előmozdító újítással is találkozunk Éble Gábor könyvében. Hogy ő a roppantúl szétágazott család tagjait nyolcz külön táblán mutatja be, ez nagyon természetes és régi dolog. De szerzőnk e táblákat nem szorította a könyv lapjai közé, hanem könnyen kezelhető alakban műve végéhez csatolta. Igy azután, midőn valaki az egyes ágakról szóló fejezeteket olvassa, könnyen maga elé terítheti mint valami térképet az illető ágnak tábláját s figyelemmel kisérheti a szerző előadását. Ez pedig a megértést nagyon előmozdítja. A másik újítás az, hogy a névmutatóban nemcsak fölsorolja a család tagjait és a velök házassági összeköttetésben állókat, hanem azt is megmondja mindegyiknél, hogy hányadik táblán s ott is hányadik ízen fordúl elő, úgy hogy a keresett családtagot vagy annak családi összeköttetését akárki rögtön föllelheti. Nagy nyereség ez ott, a hol 1410 családtagról van szó.

Meglátszik azonban a munkán, hogy szerzője eddigelé csak a XVIII-ik és XIX-ik századok történetével foglalkozott behatóbban, s így a régi századok jogszokásaival, emle-

reivel és eseményeivel kevésbbé ismerős. Igy pl. a szerző csodálkozik azon, hogy Dessewffy János Kis-Szilva helységet »külön adománylevéllel már 1556 november 22-én is megkapta ugyan, sőt a szepesi káptalan 1557 október 29-én ellenmondás nélkül be is iktatta Dessewffyt, *mindazonáltal* Ferdinánd 1558 julius 20-án újabb adománylevelet állított ki részére.« (64. l.) Holott ezen nincs semmi csodálni való, mert hiszen ezt követelte a magyar jog. Az 1556-iki volt a feltételes, a beiktatás elmulasztása vagy ellenmondás esetén érvénytelen adomány, az 1558-iki pedig a kiváltságlevél, a *privilegium*, a végérvényes, megtámadhatatlan donatió. — Rosszúl fordítja a szerző a *sessiones mardurinales* kifejezést *menyételkek*-nek (13. 23. ll.), mert ezt az olvasó meg nem érti; különben is történetíróinknál elfogadott kifejezés ezekre: *nyestadót* (nyestbőrök megváltásának adóját) *fizető telkek*. Epen így hibásan értelmezi a szerző a *poena succubitus duelli* kifejezést *párviadal vétségének* (27. 42. ll.), mintha csak a mai büntető törvény szakaszait alkalmazná a középkorra. Az érintett kifejezésben nem *párviadal vétségéről*, hanem *perdöntő bajvívásról* van szó. A ki a párbajban isten ítéletéből elbukott (halalm-bajon esett), azt nem tartották vétkesnek (már t. i. párviadalban vétkesnek), hanem csak teljesen és föltétlenül pervesztettnek. A *poena succubitus duelli* tehát: *a párbajban való elbukás büntetése*, azaz a szerződést szegő fél egyszerű és rögtönös elmarasztalása volt.[1]) Gyönge latin tudományát árulja el a szerző ezen szavakkal is: »az 1526-iki országgyűlés határozta el, hogy a király az egyházi javadalmakat csak kánoni férfiaknak adhatja.« (44. l.) Ismeretlen lévén előttem ezen határozat, megnéztem a szerző bizonyítékát s ott ez áll: »Universa beneficia omnium ecclesiarum regni nostri, solis dumtaxat canonicatibus simplicibus exceptis, personis de nobili propagatis stirpe . . . conferantur.« (44. l.) Itt pedig nincs szó *kánoni férfiakról*, hanem az egyszerű *kanonokságokról*, s a határozat elég szűkkeblűen csak ezeket hagyja meg a nemnemesek kezében, míg a főesperességeket és más nagyobb javadalmakat a nemesek ivadékainak foglalja le.[2])

Egészen hibásan ítéli meg a szerző Dessewffy Jánosnak, Tarkő szerzőjének pályája kezdetét. Saját adataiból kitűnik,

[1]) *Hajnik:* A magyar bírósági szervezet és perjog, 273—272.

[2]) Azt hiszem, hogy a szerző ezen neveket is hibásan olvasta: *Ztaklyni Petrowyth* (25. l.) és *Welykey Grecus* (29. l.); az első helyesen *Suraklyni Petrowyth*-nak, a második pedig *Welykey Gregorius*-nak olvasandó.

hogy a Dessewffy Jánosra mondott azon nagy dicséret, hogy »ő az elzüllött társadalomban a családi traditiót követvén, pártállását csak egyetlen egyszer változtatta meg« (34. l.) — nem való. Dessewffy János 1526 szeptemberétől 1527 márcziusáig Zapolyai-párti volt, 1527 május-havától 1528 végéig Ferdinánd pártján, 1529—1535-ig azonban ismét Zapolyai pártján állott s csak 1535-ben szegődött végleg Ferdinándhoz. Ennél többször rendszerint egy főúr sem változtatta pártját. Ellenben nem emeli ki szerzőnk, pedig e tekintetben Dessewffy János igazán ritka jelenség kortársai között, hogy ő a rhodusi lovagrendben letett fogadalmát mindvégig megtartotta, nem nősült meg, buzgó katholikus maradt s jó barátja az akkor annyira üldözött ferencz-rendieknek. Ez a nyitja annak, hogy a buzgó lutheránus Torda Zsigmond kézzel-lábbal dolgozik ellene.

Éble Gábor munkájából kitűnik az is, hogy a gróf Dessewffy család levéltárában igen szép adatok vannak hazánk délvidékének 1526—1537 évi történetére vonatkozólag. Én pl. nem emlékszem, hogy más adat is szólna a János királytól 1533 aug. 23-án Pécsett tartott részleges országgyülésről, mint az, a melyet a szerző gróf Dessewffy Aurél levéltárából idéz. Továbbá kellett, hogy János királynak ott a Drávamentén az 1531—1532 években személyes helytartója legyen, mert a szerző idéz János király nevében Pozsega-várból keltezett olyan leveleket, a mikor János király másfelé (pl. Erdélyben) tartózkodott, tehát nem ő személyesen, hanem helytartója állította ki azokat. Ezen adatok fontosságát azonban a szerző nem ismerte föl, sőt azon erős tévedésben van, hogy a török »már 1529-ben *Pozsega* és Valkó vármegyék összes várait és helységeit elfoglalta« (56. l.), holott Pozsega megye elfoglalása csak 1537-ben vagy 1538-ban történt, a szerencsétlen eszéki csata, s Erdődy Simonnak, a Dessewffyeknek és más délvidékieknek Ferdinándhoz való pártolása után s ennek megbüntetése végett.

Ezen észrevételek azonban sem a Dessewffyek fényes multjára homályt nem vethetnek, sem a szerző fáradozásainak érdemét nem kisebbítik. Szerencsésnek tarthatja magát a derék Dessewffy nemzetség, hogy történetének felderítésére és megírására oly lelkes, fáradhatatlan munkásságú és igazságszerető férfiut nyerhetett meg, mint Éble Gábor.

KARÁCSONYI JÁNOS.

Péterfy Jenő összegyüjtött munkái. A Kasszelik-alapítványból kiadja a Kisfaludy-társaság. Harmadik kötet. Budapest, 1903. Franklin-társ. kny. 8-r. IV, 598 l.[1])

E kötettel bevégződik Péterfy munkáinak a szerkesztő és a kiadó társaság által tervezett sorozata. Nehány terjedelmesebb tanulmány, a melynek írására egy-egy nevezetes mű szolgáltatott alkalmat; ezen kívül könyvbírálatok, rövidebb hírlapi czikkek teszik a kötet tartalmát. Amazok között Beőthynek a *tragikumról* írt nagybecsű munkája, Du Bois-Reymond beszédei, Görgey Istvánnak »*1848 és 1849-ből*« című emlékiratai szolgálnak a szerzőnek kiinduló pontúl, de nem pusztán bírálatokat nyujt, hanem igen alapos tanulmányokat; emezek között a két utolsó évtizedben megjelent irodalomtörténeti tárgyú művek ismertetései, bírálatai, s az írónak ezekhez fűzött észrevételei foglalnak helyet. Csupán egy paedagogiai tárgyú tanulmány: *A tanulók fegyelmezéséről*, olvasható az aesthetikai vagy történelmi tárgyúak között. Valamennyi jól sorakozik a két előbbi kötet tartalmához. Talán csak annyit jegyezhetünk meg a szerkesztésre vonatkozólag, hogy a Du Bois-Reymond és Görgey műveiről szóló bírálatokat, illetőleg essay-ket helyesebb lett volna a második kötetbe sorozni, míg a *tragikumról* szólót a harmadik kötetre hagyni, mivel az ugyanezen tárgyról írt két más tanulmány, a mely többé-kevésbbé úgyis összefügg, szintén a harmadik kötetben olvasható. Ez azonban az egész kiadás értékét nem érinti.

Volt alkalmunk a két első kötet ismertetése kapcsán kiemelni Péterfy műveinek kiváló fontosságát s kifejezést adni azon meggyőződésünknek, hogy Péterfyt a magyar essay-írók között igen előkelő hely illeti meg. E meggyőződésünkben az előttünk fekvő kötet is megerősít. A szabatos és ritka eredeti felfogás a költői, philosophiai, történeti és művészeti eszmék vizsgálatában, az egyes történelmi alakok jellemrajzának találó vonásai megállapításában, a különböző korok általános és a bennök élő vezérszerepet játszó hősök egymásra tett hatásának földerítésében, Péterfyt a legkitünőbb magyar értekező prózaírók közé emeli. A világirodalom régibb és újabb termékeinek oly alapos ismerője, a milyenhez fogható alig van íróink között. Gazdag és széles látköre, nagy olvasottsága, mindig emelkedett és nemes felfogása, mély gondolkozása és szigorú logikája még kisebb bírálataiban s hírlapi czikkeiben is feltünik. E mellett meggyőződésének ereje s ítéletalkotásá-

[1]) A második kötet ismertetését olv. *Századok*, 1902. 845. l.

nak bátorsága, stilusának választékossága és művészi fordulatai, kivált nagyobb tanulmányait teszik felette becsesekké.

Az utolsó negyedszázad magyar és európai irodalmát nemcsak egyes szakcsoportjaira nézve, hanem mindabban, a mi az eszmék fejlődésére s kritikai vizsgálatára vonatkozik a philosophia, aesthetika és történelem körében, át meg áttanulmányozta. Minden oly mű, mely akár írója egyéniségének kiváló tulajdonságaival, akár a tárgy általánosabb érdekével megragadta, éleselméjű kritikusra talált benne. Ezért bizonyos tekintetben egyedül áll nemcsak újabb, hanem régibb íróink között is. A szó legigazabb értelmében *író*, gazdag eszmekörrel, mindig mélyreható felfogással és finom ízléssel. Irói egyéniségének kialakulásához talán legtöbbel járult az angol irodalom tanulmányozása, bár a stilus fordulatosságaiban inkább a francziák tanítványa. Az európai nagy gondolkozók és kritikusok nyilván feltünőbb hatással voltak reá, mint tisztán a magyarok. Bajos volna kimutatni, ki volt a mestere. Bizonyára csak kiváló írói tehetsége olvaszthatta magába a különböző hatásokat pályája elején, s hova-tovább új ösvényt vágott magának, a melyen folyvást előbbre haladt. Igy lett a magyar értekező prózának egyik legkiválóbb művelője, a miről a jövendő kor inkább meg fog győződni, mint a jelen. Mindenesetre irodalmunk gazdagítója a szó valódi értelmében. Működése, mint a kritikus elméké, nem volt népszerű, és ilyen nem is lehet soha. De a kik a jövőben a magyar értekező próza fejlődését vizsgálják: örömmel állapodnak meg Péterfy összegyüjtött munkái mellett, melyekben a fejlődésnek újabb mozzanataira fognak találni. Az irói művészet általános európai vonásai újabban egy magyar értekező prózaíróban is alig vannak meg oly mértékben, mint nála, a mi nyilván legfőbb érdeme.

A kötetben olvasható föntebb említett leghosszabb tanulmányok a tragikum elméletére vonatkoznak. Az *egyetemes világrend* elvont fogalmát, mint a hős tragikus küzdelmének ellentétes irányú főtényezőjét éles logikával taglalja, s az élet és költészet főpéldáival bizonyítja, hogy ez elmélet, a mely a német aesthetika régi hagyományából származott az újabb aesthetikusokra, nem veszi kellő figyelembe a lélektani szempontokat s inkább merev elméletekre akarja a különböző költői példákat rávonni, semmint ezeket lélektanilag elemezve, új elméletet alkotni. E helyen azonban sem e tanulmánynyal, sem a már említett paedagogiaival nem foglalkozunk. Inkább a Du Bois-Reymond beszédei alapján írt essay-ről teszünk említést. A híres német író a történet és természettudomány viszonyát több művében vizsgálat alá veszi s arról győződik meg, hogy

az újkor eszményét nem a történetíró, nem a bölcselkedő, hanem a természettudós közelítheti meg leginkább. Péterfy igen helyesen elemezi a történetíró és természettudós feladatát, s kimutatja, hogy a természettudós módszeréből mit tanúl a történetíró, hogy az állami és társadalmi fejlődésnek szerves kapcsolatát, az akarati tények határozó voltát nyomozhassa; hogy Du Bois-Reymond elfogult a történetírás legnagyobb példái iránt is, midőn a természettudomány ilyen vagy olyan művelésében, haladásában látja az emberi szellem egyetemes fejlődését feltüntetve. Finom iróniával utasítja vissza a történetírás kicsinylését, s Du Bois-Reymond álláspontjára helyezkedve, a képtelenségig viszi elméletét, bár az író kitűnő tulajdonságait szívesen elismeri.

Görgey István idézett műve alapján bíráló pillantást vet a Görgey Arthúr és Kossuth közti ellentétes felfogásra, mindegyiknek egyéni sajátságaiból igyekezvén kimagyarázni a köztük támadt félreértést, a forradalom psychologiájából és Görgey Arthúr emlékirataiból a tömeg ítéletét. Egyike ez Péterfy legszebb tanulmányainak. Lélektani mély vizsgálódással s a körülmények szigorú logikájával nyomozza Görgey pályáját 1848 novemberétől a kápolnai csatáig, közben Görgey István adatait is figyelembe véve s Horváth Mihályt is méltányosabban ítélve meg a bírált könyv szerzőjével szemben. A kik az utolsó szabadságharcz történetével foglalkoznak, nehezen mellőzhetik Péterfynek e tanulmányát, mely mind Görgey Arthúrra, mind Kossuth Lajosra újabb világot derít.

Péterfy bírálatai Széchenyi munkáiról, leveleiről s hírlapi czikkeiről, szintén nevezetes adalékok a legnagyobb magyar jellemrajzához. A hogy pedig Grünwald Bélának ismeretes művét elemezi és Széchenyi lélektani fejlődését megértetni törekszik, írói egyéniségének egyik legjellemzőbb oldalát tárja elénk. Kimutatja, hogy a psychiatria úgy alkalmazva, mint Grünwald teszi, semmiképen sem ad igazságos képet Széchenyi alkotásairól; hogy Grünwaldban a psychiater erőt vesz a történetírón, és sem történetet, sem szigorú jellemrajzot nem ad. Az akkoriban sokat emlegetett művet mindamellett érdekes kísérletnek tartja, melynek tévedéseiben is talál nem egy figyelemre méltó mozzanatot.

Kisebb bírálatai Schlauch Lőrincznek a középkor dicséretére mondott beszédéről, régibb és újabb magyar írók műveinek kiadásairól, Salamon Ferencz irodalmi tanulmányairól, Fraknói, Kemény Zsigmond, Baksay Sándor és mások műveiről, nemcsak napi érdekűek. Jól tette a szerkesztő, hogy a sok közül legalább azokat, a melyek jeles írók műveiről szól-

nak, az összegyüjtött munkák közé iktatta. Mindegyiknek hasznát veheti az irodalomtörténetíró, mert Péterfynek mindegyik bírálatában talál egy-egy helyes és legtöbbször új észrevételt, a mi az illető író jellemrajzába jól beleilleszthető.

Végül nem hagyhatjuk említés nélkül a szerkesztő munkatársának a kötet végéhez csatolt összeállítását, mely Péterfy összes műveinek s kisebb czikkeinek is lehetőleg teljes jegyzékét adja. Nagyon örülünk e jegyzéknek. Lehet, hogy a benne felsorolt dolgozatokról még nyilvánosságra is juthatnak a fontosabbak, a mit nemcsak Péterfy, hanem elsekélyesedő irodalmi kritikánk érdekében is óhajtanánk.

Váczy János.

Bars vármegye. A »Magyarország vármegyéi és városai« állandó munkatársai központi bizottságának és Bars vármegye monografia-bizottságának felügyelete alatt írták a Bars-vármegyei helyi munkatársak. Szerkesztette *Borovszky Samu.* Budapest, (1903.) Légrády testvérek kny. 4-r. 8, 568 l. 15 műmelléklettel és 370 szövegképpel.

Bars vármegye multjával történetíróink közül már többen foglalkoztak. Nem egy tanulmány látott könyvalakban is napvilágot, újabb és újabb adatokkal járulva ez érdekes multú vármegye történetéhez. Egész kis irodalom támadt ez úton. Részlet-monographiák voltak ezek leginkább, de jól tudjuk, ha az adatgyüjtés munkáját nem végezzük a kellő körültekintéssel, akkor az oknyomozó részt sem írhatjuk meg oly biztossággal, mint a mennyire kivánatos.

Különösen két név ötlik szemünkbe, végig tekintve a Bars-megyei monographisták során. Két író neve, kikről büszkén emlékeznek a Garam partján. Az egyik *Botka Tivadar*, ki oly időben végezte a Bars-vármegyei adatok gyüjtését, a mikor a magyar történetírás még csak a fejlődés fokán állott; de már akkor is meglepő érzékkel fogott kitűzött feladatához, és a java része azoknak az adatoknak, a miket Bars vármegye legújabb monographiájához a multra nézve felhasználtak, az ő jegyzeteiből, kutatásaiból, tanulmányaiból van merítve. Épen így valóban fáradatlan lelkesedéssel foglalkozott e vármegye történelmi emlékeivel *Odescalchi Arthúr*, ki most is, Ruffy Pállal karöltve, sokat tett annak érdekében, hogy a »Magyarország vármegyéi és városai« czímű vállalat egyik részeként a Bars vármegyéről szóló kötet is megjelenhessék.

Ennek a kötetnek is megvannak azon előnyei, melyeket már más vármegyék monographiáinak megjelenésekor meg-

irtunk.[1]) Kiváló erők és helyi írók sorakoztak a munkatársak mellé, hogy segítségére legyenek a szerkesztés fáradságos munkáját végző *Borovszky Samu* szerkesztőnek, ki helyes érzékkel, ha olykor csak éles vonásokban is, azt adja kidomborítva e munkában, a mit okvetetlenül tudnunk kell az Árpádok idejében is már jelentős szerepet játszó Bars vármegyéről.

A munka beosztása, az anyag feldolgozása, a fejezetek meghatározása eléggé czélszerű. Mindezen meglátszik, hogy e vállalat nem czéloz egyebet, mint könnyed, tetszetős formában csoportosítani a mult és a jelen eseményeit. Látszik minden során, hogy főleg a nagy közönségnek van szánva, és mindegyik fejezetében észlelhetjük, hogy az írókat nemcsak a mult iránti érdeklődés, hanem a szűkebbkörű patriotismus lelkesedése is vezérelte. A szerkesztő javára jegyezhetjük fel, hogy a szöveget oly illusztrációk díszítik, melyek nemcsak újszerűségökkel, hanem sikerült kivitelökkel is hatnak. Várak, romok, városrészek, népviseletek, czímerek, zászlók, pecsétek egész sorozata van e kötetben, olyanok, melyekkel más kiadványokban még nem találkoztunk.

A történelmi részt ifj. *Reiszig Ede* írta. Uj adat nincs e részben, csak az eddig tudottakat bővítette ki több helyen végzett behatóbb levéltári kutatásokkal. Visszamegy az Árpádok korára, hogy fokról-fokra bemutassa, miként fejlődött, erősödött e vármegyében a magyarság, s utóbb a szlávság hatása alatt mikép vesztett ismét erejéből. A török dúlások nagyon megritkították a magyar vidékek lakosságát, és az elhagyott helyekre telepített tótok előbb-utóbb háttérbe szorították azt a maroknyi magyarságot, mely csak a Garam mellett a síkságon huzódott meg, vagy az egyes nagyobb falvakban és városokban.

Ily történelmi fejlődés mellett hálás feladat volt az ethnographiai rész megírása, melyben a helyes csoportosítás élénken tünteti fel nemcsak a magyarok és tótok, hanem a Jánosrét vidékén tartózkodó, *krickehäuok*-nak nevezett németek szokásait, erkölcseit és viseletét is. Különösen becses az a rész, mely az eltótosodott magyarokról szól. Ezeknél tűnik fel leginkább, mily kevés maradt meg az őseredeti magyar szokásokból. Csak a viselet és a magyaroktól származott nehány szó emlékeztet még bennünket, hogy ezek a tótok is magyarok voltak valaha.

Annál nagyobb kulturpolitikai jelentőségű az a fáradozás, mely mindennek ellensúlyozására törekszik. Ha olvassuk

[1]) Olv. *Századok*, 1902. 176. l.

azokat a lapokat, melyeken *Ruffy Pál* Bars vármegye jelenlegi gazdasági helyzetét rajzolja, akkor látjuk csak, hogy e monographia, még ebből a szempontból is szolgálatot tesz, mert a jelen megrajzolásával felhívja az illetékes körök figyelmét mindazon teendőkre, melyeket a magyarság megvédése feltétlenül megkövetel.

Az egyes községek történetére vonatkozó adatok egy fejezetben vannak összeállítva, míg Bars vármegye három fő pontjának: *Körmöczbánya*, *Ujbánya* és *Léva* városoknak külön mintegy 60 lapot szentel a szerkesztőség. Egyik-másik fejezetben nehány adat ismétlődésére bukkanunk; ez azonban elkerülhetetlen oly monographiánál, melyben egy történeti eseményt gyakran különböző helyeken is fel kell említeni mint fejlődési mozzanatot. Máskor meg azt tapasztaljuk, mint pl. Garam-Szentbenedeknél, hogy az adatok nincsenek egy helyütt összegyüjtve, hanem szétszórva, más és más fejezetekben fordulnak elő, a szerint, a mint egy-egy tárgyra vonatkoznak. De mindezt elnézhetjük oly munkánál, melynek figyelme még az olyan aprólékos dolgokra is kiterjed, mint a minő a vadállomány és vadászati viszonyok ismertetése. Annyit bízvást elmondhatunk e monographiáról, hogy jó és vonzó kézikönyv, mely sok hasonló tárgyú mű színvonalán felülemelkedik.

Naményi Lajos.

A pannonhalmi főapátság könyvtárának jegyzéke 1658-ban, Magger András Placid főapát kormánya alatt. (Catalogus librorum omnium S. Martini de S. Monte Pannoniae, anno 1658, sub D. Andrea Placido Magger eiusdem monasterii archiabbate confectus.) Közrebocsátja és előszóval megvilágítja *Récsey Viktor*. Budapest, 1902. Neuwald Illés kny. 8-r. 59 l.

Régi magyar könyvtári katalogust vajmi keveset ismerünk. Szinte össze lehetne számlálni azt a nehányat, mely eddig napvilágot látott; pedig e katalogusok élénk világot vetnek arra is, minő volt a könyvgyüjtők ízlése, minő volt a kor szelleme, és kétségtelen, hogy kulturális fejlődésünknek is ékes bizonyítékai.

Ezért örömmel üdvözlünk minden oly kisérletet, mely arra törekszik, hogy e kellőleg még be nem világított résekbe fényt vessen, s szivesen látjuk Récsey Viktor tagtársunk fent czímzett könyvét is, mely szintén becses könyvtártörténeti adat művelődésünk fejlődéséhez. És annál becsesebb, mert a pannonhalmi könyvtár egyike a legrégiebbeknek hazánkban. Már szent László király birtokösszeíró oklevele *nyolczvan* darab oly codexet sorol fel, mely a monostor tulajdona volt. Ezek a codexek vetették meg a mai nagyszabású könyvtár alapját.

Első gyarapítója *Adalbert* főúr, ki mikor külföldre követségbe küldetett (1150—1154), végrendeletileg a pannonhalmi benczéseknek hagyományozta könyvtárát.

A könyvtár mindinkább szaporodott az énekes isteni tisztelethez készült gradualékkal és psalteriumokkal. 1506-ban megjelenik a pannonhalmiak által kiadott első ismert nyomtatott könyv: *Tolnay Máté főapát Breviariuma.* De a nyomdászat fejlődése mellett még a XVII-ik században is mindig akadunk annak nyomára, hogy a könyvtárak főleg írott könyvekkel gyarapodtak. S azok között, a kikről fel van jegyezve, hogy »eleganter scripsit«, ott találjuk Sárvári Odót, Veszprémi Sándort, Pálffy Mátyást és másokat.

A mohácsi vész utáni időszakból maradt fen a könyvtár első jegyzéke (katalogusa), mit ezúttal bocsát közre Récsey Viktor, bevezetésül ismertetve azon vezérelveket, melyeket a jegyzék kiadásánál követett.

Találunk e jegyzékben nehány oly művet is, mit eddig nem ismertünk. Igy ismeretlenek mint írók: *Himmelreich Tiborcz*, kitől két kéziratos munka van a könyvtárban, és *Pálffy Mátyás* főapát. Ezenkívül felsorol Récsey *négy* olyan könyvet, mely ismert írónak ismeretlen munkája, és *tíz* olyan magyar vonatkozású művet, melyet Apponyi Sándor sem említ.[1])

Ebből is látható, mily czélszerű dolog az ilyen régi katalogusok kiadása. Kivánatos lenne, hogy Récsey Viktor az említett ismeretlen munkákat most már bibliographiai szempontból is tüzetesebben ismertesse. —l —s.

Az 1754—55 évi országos nemesi összeírás. Összeállította *Illéssy János.* Budapest, 1902. Athenaeum kny. 4-r. 2, 182 l.

A magyar nemesség érdekeit — egyúttal a tudományt is — kívánta szolgálni az utóbbi időben a *Nagy Iván* czímű, családtörténeti folyóirat. Szerkesztői buzgósággal feleltek meg kitűzött feladatuknak, és kétségkívül áll, hogy sok érdekes és becses adattal járultak a magyar nemes családok történetéhez. Sajnos, tőlük nem függő okok miatt kénytelenek voltak munkásságukat, a folyóirat kiadását —. legalább egyelőre — megszüntetni.

Illéssy János tagtársunk, egyike a szerkesztők legszorgalmasabb munkatársainak, önálló kiadásban bocsátotta közre *az 1754-55-iki országos nemesi összeírást*, melynek egy része (*Abauj* vármegyétől kezdve betürendben *Sopron* vármegyéig) a *Nagy Iván* füzeteiben jelent meg először. Minő czél vezé-

[1]) Hungarica. I. II. köt. Budapest, 1900—1902.

relte ez összeírás kiadásánál, azt a bevezető sorokban jelöli meg, midőn arra utal, hogy módot akart nyujtani azoknak, a kiknek nem adatott meg a lehetőség a nemességszerzőtől való egyenes leszármazásukat hitelesen kimutatniok, hogy legalább az 1754/55-iki összeírásba kétségtelen nemesnek fölvett ősökkel való összeköttetést — a mi már nem ütközik oly nagy nehézségekbe — igazolhassák. S e czél elérése érdekében helyesen csoportosította — az összeíró vármegyék különböző eljárását figyelmen kívül hagyva — betürendi egymásutánban a nemesek neveit.

A XVIII-ik századi nemesi összeírásokra nem — mint sokan hiszik — a rangbitorlások becsempészése és a nemesi jogokkal üzött visszaélések adtak okot és alkalmat. Ez csak ürügyül szolgált; az igazi czél az »adóalanyok« szaporítása volt. Három izben investigálták és írták össze az egész országra kiterjedőleg a nemességet: először 1723-ban, másodszor 1732-ben, harmadszor 1754/55-ben. Feljegyezték mindazon nemesek nevét, a kiknek nemessége a próbát kiállotta és legfelső helyen elismertetett. Legalább ez volt a czél és feladat. De még a harmadik, utolsó összeírás (generalis conscriptio) eredménye sem mondható tökéletesnek.

Nemcsak az eljárási szabályok voltak fogyatékosak, hanem a vármegyék sem jártak el következetesen. Igy némely megyében az összes birtokosokat összeírták, másutt csupán a köznemeseket. Néhol azt tapasztaljuk, hogy csak a családfőket sorolják fel, míg akadnak megyék, melyek fejenként és nem szerint írják össze az összes nemeseket. Gyakran az özvegy anya fiaival együtt szerepel, a nélkül, hogy meg volna jelölve, vajjon ezek egy kenyéren élnek-e anyjokkal, avagy már megosztozkodtak. Sok vármegye a közönségesen ismert nemes családokat teljesen mellőzte; itt-ott pedig még a birtokos nemes sincs elválasztva az armalistától. Az egykorú hivatalos kimutatás a megyék összeírásai alapján (1754/55-ben) az összes nemesek számát 32,554 főre teszi.

Illéssy János kiadványának a czélba vett gyakorlati haszon mellett a történetkutatóra nézve is kétségkívül sok értéke van, s ezt csak növelte volna azzal, ha a bevezetésben a három rendbeli nemesi investigatió egész menetére, a kormányszéki utasításoknak és a végrehajtásnak ismertetésére — mit a *Nagy Iván* későbbi számaiban amúgy is szándéka volt megtenni — kissé bővebben kiterjeszkedik. A munka azonban így is méltánylást érdemel; gonddal készült, megbízható segédkönyv, melynek használatát a végéhez csatolt betürendes névmutató igen megkönnyíti. N. L.

TÁRCZA.

A TELEKI CSALÁD NÉMET-BIRODALMI GRÓFSÁGA.*)

Teleki Mihály örökösei egy kelet nélküli folyamodványban, mely, mint a tartalomból kivehető, 1697 elején kelhetett,[1]) előadták I. Lipótnak, hogy atyjukat Mihályt, Lipót császár már 1685-ben »titulo et dignitate comitis cum praedicato Illustri« ruházta föl, s mivel ők ezt a mult évben »originalibus literis luculentissime« bebizonyították, kérésükre a császár e tényállást az »archiducalis et intima cancellaria« vagyis az osztrák udvari kanczellária útján a többi »instantiákkal« közöltette is.[2]) Bebizonyíthatnák ugyan — mondják a folyamodók — hogy a császári kegyelem e tényét Lipót az ő atyjuknak »etiam *diplomatice* transmittere dignata fuit«, azt azonban nem tudják, hogy az, a ki e diplomát atyjuk kezébe átadandó volt, mikép vesztette el azt. De, ha nem kapott volna is atyjuk *diplomát*, rangjáról elég bizonyság a mondott »literae originales.« S ezért bátran kérik a grófságról a diploma kiadását — *diplomaticam expeditionem* — és pedig úgy, hogy az »archiducalis et intima cancellaria (= osztrák udv. kanczellária) a diplomát »anno dieque creationis apposito« (tehát 1685-ről keltezve) állítsa ki, »nehogy csak most creált grófoknak láttassunk lenni.«

A folyamodók kérvényében ugyan csak grófi, nem pedig német-birodalmi grófi rangról van szó; mivel azonban az 1685-iki kegyelmi tény német-birodalmi grófságról is szólhatott, azért Lipót gr. Teleki Mihály özvegye és valamennyi gyermeke részére kiállíttatta — nem ugyan 1685-iki, hanem — *1697 április 20-iki* kelettel az atyjuk és ennek törvényes utódai számára már 1685-ben adományozott *német-birodalmi* és *örökös tartományokbeli grófságot megerősítő ünnepélyes diplomát*. E diplomában elmondja a császár,

*) Baráti kézből vettük az itt következő sorokat, melyeket kiválóan érdekeseknek tartunk arra, hogy tartalmukat olvasóinkkal közöljük.

[1]) Cs. kir. *Adelsarchiv* a cs. kir. belügyminisztériumban. Osztrák kanczelláriai iratok. Ered. — Megjegyzendő, hogy az idézendő iratok *mind* a mondott *Adelsarchiv*-ban vannak és pedig ennek vagy *osztrák* kanczelláriai vagy *német-birodalmi* kanczelláriai iratai közt. Idézeteinknél ezután tehát csak azt jegyezzük meg, hogy az illető irat *osztrák*, vagy *birodalmi* kanczelláriai darab-e?

[2]) Igy érthető az 1696 évi deczemberi közlés az erdélyi kir. könyvekben.

hogy már 1685-ben Teleki Mihályt »uxorem et totam descendentiam suam utriusque sexus per *manuales quidem litteras* in statum et gradum comitum et comitissarum proprio nostro motu ereximus ac Vos (= T. M. örököseit) Nostros et Sacri Romani Imperii, regnorumque et provinciarum nostrarum haereditariarum comites et comitissas creavimus« . . . s hogy e rangemelést most csak megerősíti az ünnepélyes diplomával s egyszersmind kibővíti az ősi czimert.[1]) Az ünnepélyes diplomát magát kiállította és expediálta az *osztrák udvari kanczellária*, mint azt a császár aláírása után következő két aláírás, t. i. gr. Bucellini osztrák udvari kanczellár és Weissenberg osztr. udv. kanczelláriai referendáriusé, mutatja.[2])

Csak mellékesen említem itt meg, hogy Teleki Mihály örököseinek az *erdélyi* udv. kanczellária nem akarta az »*illustris*« jelzőt megadni, míg taksát nem fizetnek érte; de az örökösök panaszára császári parancs ment az osztrák kanczellária útján az erdélyi kanczelláriához s megpirongatták az erd. kanczelláriát, hogy mikor 1685-ben a család e jelzőt a grófi rang mellé megnyeré, az erd. kanczellária még nem is létezett, tehát taksára jogot formálnia lehetetlenség volt.[3])

* * *

1767-ben gr. Teleki László valóságos belső titkos tanácsossá lőn.

Erről a méltóságról Mária Terézia uralkodása idejében, helyesebben mondva uralkodása idejének azon részében, a míg előbb férje, azután fia német császárok voltak, *két* decretumot volt szokás kiállítani, két *egyenlő* decretumot *ugyanazon dátum* alatt. Egyiket a királynő (császárné) nevében kiállítá a *Staatskanzlei*, a másikat a császár nevében kiállítá a *Reichskanzlei* (a német-birodalmi kanczellária).

Mikor gr. Teleki László az akkori taksás világban az ő titkos tanácsosi méltóságáról szóló decretumok másodikát a német-birodalmi kanczelláriában szorgalmazta, itt kijelentették neki, hogy a *német-birodalmi grófi* czímet nem írhatja bele a német-birodalmi kanczellária, mert az erről szóló 1697-iki diplomát, mint a melyet *nem* a német-birodalmi kanczellária, hanem az *osztrák* udv. kanczellária állított ki, érvénytelennek kell tekintenie.

---

[1]) Hiv. fogalmazata a megtörtént expeditio jelzésével: *Osztrák* kancz. iratok.

[2]) Természetesen a fogalmazáson ezen aláírások hiányoznak; de olvashatók azon a hiteles másolaton, melyet 1770-ben gr. Teleki László nyujta be az osztrák (illetőleg ekkor cseh-osztrák) udv. kanczelláriához, a mely most e mondott dicasteriumnak a német-birodalmi kanczelláriához intézett 1770 jul. 28-iki jegyzékének másolata mellett fekszik. (Adelsarchiv.)

[3]) A cs. parancs 1697 szept. 9. Id. h. *Osztrák* kancz. iratok.

Gróf Teleki László nem akarván sem a maga, sem rokonai jogának praejudicálni, nem vette ki a német-birodalmi kanczelláriától a decretumot, hanem folyamodást adott be, egyet a császárhoz, egy másikat (teljesen egyezőt) a királynőhöz, és pedig 1768 deczember 3-ika előtt.[1]) Ebben a két folyamodásban előadván a tényállást s megütközését fejezvén ki a német-birodalmi kanczellária álláspontja fölött, először is tagadja azt, hogy oly ünnepélyes diplománál, mint a minő az ő családja 1697-iki diplomája, akkora *lényeges* formahibát követhettek volna el; aztán pedig, ha mégis megtörtént volna a hiba, ennek orvoslását annál sürgősebben kéri, minél bizonyosabb az, hogy erről a hibáról sem ő, sem ősei nem tehetnek. Kéri egyszersmind a császár parancsát, hogy a titkos tanácsosi decretumba *mind a két* kanczelláriánál beletegyék az őt joggal megillető *német-birodalmi grófi* czímet is.

E folyamodásra Colloredo herczeg, német-birodalmi viczekanczellár 1768 decz. 7-ikén a következő előterjesztést tette II. József császárhoz: A titkos tanácsosi decretumban »der reichsgräfliche Titul mit Bestand *nicht* habe ertheilt werden mögen«, mert már I. Lipót császár 1658 jul. 18-án kelt császárválasztási föltételeinek (Wahlcapitulation) 44-ik szakasza elrendeli, hogy minden *német-birodalmi* rang- és czímadományozás, nemesítés, privilegium a *német-birodalmi* kanczelláriából keljen s minden efféle diploma, mely *más* és *nem* a német-birodalmi kanczelláriából kelt, érvénytelen (null und nichtig seyn). Ezt a rendelkezést II. József császár választási föltételeinek XXII. czikke — a 7. és 8. szakaszokban — megerősíti. Ezekből folyólag megmondta a viczekanczellár gr. Teleki László fiának már előre élőszóval, hogy atyja titkos tanácsosi decretumába a német-birodalmi kanczellária a grófi czímet bele fogja tenni, de a *birodalmi grófi* czímet *nem*, s hogy sem a Teleki család, sem más hasonló körülmények közt levő család nem fog csak egy esetet is fölmutatni tudni, melyben a német-birodalmi kanczellária bárminemű hivatalos irata a *német-birodalmi* grófi czímet alkalmazta volna ilyen igénylőkkel szemben. Hogy a mi a törvény nem-tudásából származott, az a törvényt nem döntheti meg s ezért már sok tekintélyes család fordult ünnepélyes diplomáért a német-birodalmi kanczelláriához hasonló esetben az osztrák udv. kanczelláriából kelt diploma kézhezvétele *után*, s ekkép reparálta a hibát; s hogy gr. Teleki Lászlónak is, ha birodalmi

[1]) E napon vette át a császártól a datálatlan folyamodást Colloredo herczeg birodalmi viczekanczellár. Már itt megjegyezzük, hogy a királynőhöz beadott folyamodást Kaunitz 1768 decz. 9-én tette át Colloredohoz elintézés végett; de választ kérvén, hogy tudjon referálni a királynőnek, Colloredo válasza decz. 10. rövidebben, de ugyanazt tartalmazza, a mit decz. 7-iki (II. Józsefhez tett) előterjesztése, melyet tüstént bővebben fogunk ismertetni. Mind ez iratok: Adelsarchiv, a *birodalmi* kancz. iratok közt.

grófnak akar a birodalmi kanczelláriá s a birodalmi törvények által elismertetni, ugyanezt kell cselekednie.

Kifejti aztán előterjesztésében Colloredo, hogy a Wahlcapitulatiók mondott rendelkezése már I. Lipót előtt IV. Ferdinánd választásánál hozatott be, és pedig azért, mert az osztrák kanczelláriá már akkor kezdte a német-birodalmi grófságokról s más német-birodalmi méltóságokról is a diplomákat per abusum kiállítgatni.

Ezen felül — folytatja Colloredo — I. Ferencz császár 1745 szept. 9-én a mainzi választóval mint birod. főkanczellárral még szerződést is kötött ez értelemben, s ennek következtében a *Staatskanzlei* 1746 ápr. 11-iki [1]) előterjesztésére a következő legfelső elhatározás hozatott: (M. Terézia által?) »dass jene, welche ihre Diplomata allein von der österreichischen Kanzlei haben, dennoch aber sich bis anhero Reichsgrafen irrig geschrieben, sich dessen fürohin zu enthalten, oder bey der Reichskanzley derohalben das behörige fürzukehren hätten.«

Emlékezteti végül Colloredo a császárt a legközelebb mult időből gr. Hartignak a Teleki Lászlóéhoz mindenben hasonló esetére, a kit a császár, *birodalmi* grófi diplomája kivétele végett, az illetékek lefizetésének kötelezettsége mellett, a birodalmi kanczelláriához utalt, a mi meg is történt. Ugyanezt cselekedni az érdemekben gazdag gr. Teleki családdal a császár kegyelmétől függ.

József császár sajátkezű elhatározása az előterjesztés margóján erre a következő: *Placet, wann sie sich darum melden. Joseph.*« [2])

Gróf Teleki Lászlónak afféle választ kellett kapnia, mint a minőt Colloredo előterjesztése proponált s II. József helyben hagyott. Már 1768 folyamán úgy látszik tudakozódni is kezdett a német-birodalmi kanczelláriánál, hogy mibe kerülne, micsoda illetékekkel járna hát a német-birodalmi kanczelláriától kiállítandó olyan *német-birodalmi grófi diploma*, a melybe a gr. Teleki család *összes* élő sarjainak s azok törvényes gyermekeinek nevei föl lennének véve? A részére készült (latin nyelvű) Tax-Zettul [3]) s ennek mellékletei szerint a mainzi érseknek fizetendő taksa 4000 frtot, a viczekanczellárnak és a kanczelláriának fizetendő taksák 1952 frt 30 krt tesznek ki, ha a diploma *csak* gróf Teleki László nevére s gyermekeire és ezek utódaira szól; de folyamodásra a mainzi érsek oly méltányos esetekben mint Telekié, a saját *maga* részére eső 4000 frtból annyit szokott elengedni, hogy az *összes* taksa 3000 frtra rúg csak.

Ellenben, ha a diplomában az *összes* élő Teleki grófok nevei

[1]) Egy más irat szerint ez a legfelső elhatározás 1746 ápr. 8-án kelt volna.

[2]) Adelsarchiv, *birodalmi* kancz. iratok. Eredeti. 1768 decz. 7.

[3]) U. o. *birodalmi* kancz. iratok, 1769 márcz. 23.

és törvényes ivadékaik benfoglaltatnának, tehát gr. Teleki László a német-birodalmi grófi diplomát nem csupán a saját maga és leszármazói részére, hanem Teleki Mihály összes leszármazottai számára óhajtaná kivenni: akkor a taksák fizetése a következő táblázat szerint fog módosulni:

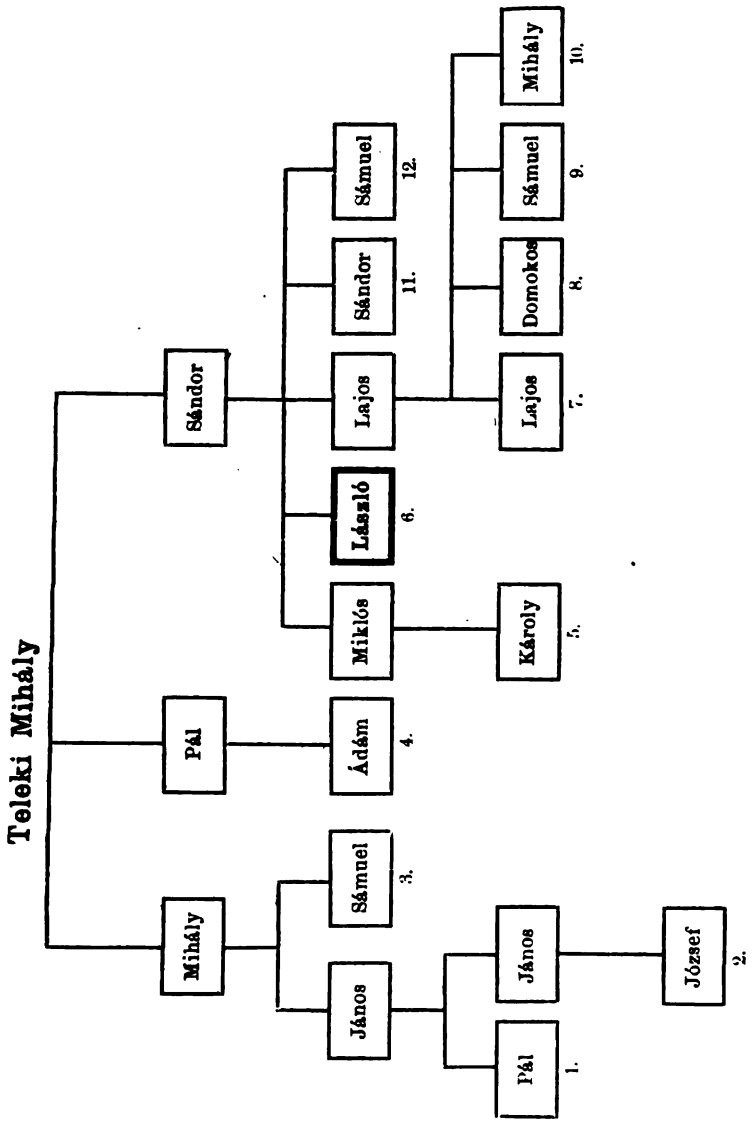

Az 1—7. alatt látható családtagok, köztük a 6. alatti László, külön-külön fizetik az *egész* taksát, ha pedig a mainzi érsek mérsékeli az illetéket, akkor külön-külön fizet a mondottak mindegyike 3000—3000 frtot.

A 8—10. alatti három testvér mindegyike csak egy-egy harmadát fizeti az egész vagy a leszállított taksának, mert legöregebb testvérük, a 7. alatti Lajos, az egész (akár eredeti, akár mérsékelt) taksa lefizetésére köteles. — Ugyanez áll a 11—12. alatti két testvérre, a kik szintén csak egy-egy harmadrészt fizetnek.[1])

A tárgyalások, a melyeket e fölvilágosítások után gr. Teleki László a család tagjaival folytatott, úgy látszik, nem vezettek eredményre; mert a birodalmi viczekanczellárnak a birodalmi főkanczellárhoz, vagyis a mainzi választó-érsekhez intézett s 1770 január 15-én kelt előterjesztése azt mondja, hogy »*Graf Ladislaus... suchet das reichsgräfliche Diplom blos für sich und seine leibliche Descendentz, nicht aber für die noch übrige Teleky an.*« Az előterjesztés melegen ajánlja a taksa-leszállítást; hivatkozik arra, hogy az érsek két évvel azelőtt gr. Hartignak, a kinek esete gr. Teleki Lászlóéhoz hasonló, szintén leszállítá a taksát, s hangoztatja, hogy a taksa-elengedés sok más, hasonló esetben leledző családot ösztönözni fog a birodalmi kanczelláriából kérni ki diplomát s így a multban elkövetett abusus apródonként jóvá lesz téve. A mainzi érsek 1770 márcz. 13-iki válaszirata hozzájárult a viczekanczellár javaslatához s a taksát gr. Teleki László részére leszállítá 3000 frtra.[2])

Noha az előterjesztés szerint gr. Teleki László egy (már nem létező) emlékiratban maga kérte a taksa-leszállítást s így világosan kifejezte abbéli szándékát, hogy német-birodalmi grófi rangját a német-birodalmi kanczelláriától elismerteti: mind a mellett időközben meggondolta a dolgot. Mert nem vette ki a diplomát, hanem 1770 közepén újabb folyamodást nyujtott be Mária Teréziához, melyben kéri őt, hogy utasítsa a német-birodalmi kanczelláriát[3]) a már Teleki Mihály részére adott német-birodalmi grófi rang elismerésére és arra, hogy a titkos tanácsosi decretumba — melynek ezt a példányát gr. Teleki László még mindig nem vette ki — *ezt* a grófi czímet *is* iktassa bele a német-birodalmi kanczelláriától.[4]) A királyné parancsából erre az osztrák (vagyis

[1]) A ki csak egy harmadot fizet, az a diploma *külön* példányát csak úgy kapja meg, ha ezért *külön* 38 frt illetéket tesz le az írásért és czímerfestésért.

[2]) Mindkét irat: Adelsarchiv, *birodalmi* kancz. iratok; az előbbi fogalmazvány, az utóbbi eredeti.

[3]) Ennek azonban Mária Terézia *nem* parancsolt!

[4]) Adelsarchiv, *osztrák* kanczelláriai iratok. Eredeti.

ekkor cseh-osztrák) udvari kanczellária hivatalos átiratban *barátságosan* emlékeztette a német-birodalmi kanczelláriát, hogy I. Lipót »*durch ein allerhöchstes Handbillet*« magát az öreg Teleki Mihályt és ivadékait, azután egy, az osztrák udvari kanczellária által kiállított, 1697 április 20-iki ünnepélyes diplomában pedig Teleki Mihály ivadékait német-birodalmi és örökös-tartományokbeli grófokká tette, a mit gr. Teleki László megkeresésére most *hivatalos tudomásvétel* végett közöl az osztrák udvari kanczellária a német-birodalmi kanczelláriával.[1])

Erre az átiratra egy kis hivatalos háború keletkezett a két kanczellária közt, melynek folyamában a cseh-osztrák udv. kanczellária egy, 1746-ban I. Ferencz császár és Mária Terézia közt létrejött megegyezésre hivatkozott, »kraft dessen die reciprocirliche Anerkanntnuss deren beederseitigen Standeserhöhungen . . . festgestellet worden.« [2]) A birodalmi kanczellária azonban kimutatta, hogy ez a reciprocitás csak arra vonatkozik, hogy a két kanczellária vice-versa elismeri és a saját kiadványainál alkalmazza azokat a czímeket stb. a melyek a másik kanczelláriának törvényes competentiája alapján a másik kanczelláriából keltek, a mint hogy a német-birodalmi kanczellária jelen esetben is készségesen elismeri az osztrák kanczelláriából 1697 ápr. 20-án kelt diploma erejénél fogva a Telekiek *grófi*, örökös-tartományokbeli grófi rangját; de nem ismerheti már el e diploma alapján azok német-birodalmi grófságát, mert ennek elismerését az I. Lipót óta kelt összes császári Wahlcapitulatiók tiltják.[3])

A német-birodalmi kanczellária e vehemens tiltakozása után, mely főleg az 1770 szept. 12-iki jegyzékben nyert kifejezést, az osztrák (azaz egyesült cseh-osztrák) kanczelláriának üléséből — kelet nélkül, de mindenesetre 1770 szept. 12-ike után — a következő végzés vagy határozat[4]) hozatott: »Da nunmehro die Reichskanzley der Telekyschen Famille den Grafenstands-Titul zu ertheilen keinen Anstand nihmet und nur derselben den *Reichs*[5])-Grafenstand und Titul verweigeret, welch letzteres besagte Famille dermahlen nicht wohl fordern kann, so wird nunmehro der supplicirende Graf von Teleki wegen Intimirung der ihme allergnädigst verlihenen Geheimen-Raths-Würde das weitere bei seiner Behörde von selbsten zu betreiben wissen.«

---

[1]) U. o. *osztrák* kanczelláriai iratok. Fogalmazvány.

[2]) U. o. *birodalmi* kanczelláriai iratok. Ered. 1770 aug. 25.

[3]) A német-birodalmi kanczellária két jegyzéke a cseh-osztrák kanczelláriához. 1770 aug 15. és szept. 12-ről. U. o. *birodalmi* kanczelláriai iratok. Fogalm.

[4]) U. o. *osztrák* kanczelláriai iratok. Fogalmazvány.

[5]) Az eredeti fogalmazványban is aláhúzva.

E határozat után, melynek befejező szavai nemcsak homályosak, hanem egyenest értelmetlenek, gróf Teleki Lászlónak — ha német-birodalmi grófi rangját a német-birodalmi kanczelláriából kiadandó titkos tanácsosi decretumban kifejezésre akarta juttatni — nem maradt egyéb hátra, mint lefizetni a taksát a német-birodalmi kanczelláriában kiállítandó német-birodalmi grófi diplomáért s kézhez venni ezt a diplomát.

Rokonaival mire ment e kérdésben, nem tudjuk. *Tény az.* hogy a német-birodalmi grófi rangról szóló diplomát *ő csak a maga és utódai számára* vette ki. Ezt a gr. Teleki László és utódai számára kiállított diplomát a német-birodalmi kanczellária 1771 junius 10-én expediálta. Mint az egykorú expeditor (Cischini) az osztrák belügyminisztérium melletti Adelsarchiv birodalmi kanczelláriai iratai közt fekvő fogalmazáson bőven elmondja, a diplomát 1767 október 3-ra datálták vissza és pedig azért, mert gr. Teleki Lászlónak a *Staatskanzlei*-ból kelt titkos tanácsosi decretuma, mely őt birodalmi grófnak is nevezi, 1767 novemberi keletü; és mivel »vermög der eingeführten Reciprocität« a *Reichskanzlei*-ból kiadandó titkos tanácsosi decretumnak is *ugyanazon* dátumának kellett lennie, ez a decretum pedig csak úgy nevezhette gr. Teleki Lászlót német-birodalmi grófnak, ha e grófságáról *már megelőző* keletű birodalmi kanczelláriai diploma létezik: nem volt más hátra, mint a kivett diplomát 1767 okt. 3-ra *visszakeltezni*.[1])

Hogy a többi Telekiek akár gr. Teleki László előtt, akár vele egyidejűleg, akár utána valamikor grófi diplomát kértek volna a német-birodalmi kanczelláriától: annak sem az osztrák *Adelsarchiv* iratai közt, sem a bécsi cs. és kir. állami (udvari) levéltár *Reichsregistratursbuch*-jaiban semmi nyoma sincsen.

VEGYES KÖZLÉSEK.

— A Magyar Tudományos Akadémia május 25-iki összes ülését két nevezetes *római codex* ismertetése tette érdekessé. Az egyikről, mely a f. évi április elején Rómában tartott nemzetközi történelmi congressus alkalmával az olasz *Casanote-könyvtár* kincsei közül volt kiállítva, *Schönherr Gyula* levelező tag értekezett. A codex a XIII-ik századból való, szép miniature-ökkel

[1]) Ez a diploma, mely a bécsi cs. és kir. állami (udvari) levéltár császári könyveibe, az u. n. *Reichsregistratursbuch*-okba is be van vezetve az 1697-ben bővitett czímert annyiban megint bővíti, a mennyiben a czímerpaizsra »corona aurea« jő, »gemmis et margaritis insignita, comitibus Sacri Romani Imperii propria.« Ez a korona az 1697-iki czímerben még nem volt meg. Továbbá a két paizstartó oroszlánt is ez az 1767-iki diploma említi — vagy hozza be.

ékes munka. Czímlapján egy czímer elkopott képe látható, melyről figyelmes vizsgálat után megállapították, hogy Mátyás király czímerét ábrázolja, következésképen a codex Mátyás könyvtárához tartozott. Ennél a körülménynél fontosabb azonban a codexnek nyelvtörténeti jelentősége. Tartalma ugyanis egy ismeretlen szerző orvosi munkája, melyben a szöveget illusztráló s legnagyobbrészt a növényvilágból vett képek közűl igen soknak — bár nem egykorú, de mindenesetre a XV-ik század első feléből származó — magyar felírása is van. De vannak e felírásokon kívül más magyar bejegyzések is a codexben, melyek arra mutatnak, hogy írójuk valamely Buda környékén lakó pálos szerzetes lehetett, a ki bejáratos volt a királyi könyvtárba. A codex lapjai összesen *nyolczvanhét* magyar szót őriztek meg számunkra s e közt nem egyet olyat, mely a közhasználatból már kiveszett. Az értekező nehány lapot fény-nyomatban is bemutatott az Akadémiának. — A másik codexet *Borovszky Samu* lev. tag ismertette. Előadásának tárgya volt: *ifj. Vitéz János Pontificaléja*, illetőleg annak Fraknói Vilmos püspöktől közrebocsátott díszes magyar kiadása, melyről már más alkalommal szóltunk olvasóinknak.[1])

Az első osztály jun. 8-iki ülésén *Katona Lajos* lev. tag olvasta fel *a Virginia-codex Ferencz-legendájáról* szóló értekezését, melyben a codex másolt szövegének Assisi szent Ferencz legendája különféle szerkezeteihez való viszonyát nyomozza és tárgyalja összehasonlitólag. A Virginia-codex a XVI-ik század elejéről való papiros-kézirat; 1844-ben a tiszalöki plebánián találták; az Akadémiának Dessewffy József gróf leánya, Dessewffy Virginia grófnő küldte be, kinek nevét azóta viseli. — Katona Lajos után dr. *Fränkel Bertalan* mint vendég, a magyar népdalról írt nagyobb munkájából mutatott be egy fejezetet: *A palotás zene viszonya a népdalhoz* czimmel. A szerző ebben azt fejtegeti — a mit, mellesleg megjegyezve, már néhai Bartalus István kimutatott [2]) — hogy a palotás zene idegen eredetű, mely csak időjártával, a népdal hatása alatt s ennek motivumaival egybeolvadva színesedett magyarrá.

A második osztály jun. 15-én tartott ülése alkalmával *Edvi Illés Károly* levelező tag adta elő székfoglaló értekezését *a parlamenti szólásszabadságról*. Az angol és a franczia jogfejlődést összehasonlító szabatos fejtegetéseinek veleje az, hogy helyes felfogás szerint a parlamenti szólásszabadság voltaképen nem az egyénnek előjoga, hanem a törvényhozó testület politikai függetlenségének követelménye; minélfogva a szólásszabadsággal vissza-

[1]) Olv. *Századok*, 1903. 572. l.

[2]) Olv. *A magyar palotás zene eredete* cz. értekezését. *Századok*, 1892. 1 és köv. ll.

élő parlamenti tag ellen, minthogy a rendes büntető törvények alapján más hatóság által felelősségre nem vonható, minden esetben magának a parlamentnek kellene büntető megtorlással élnie. — Utána *Asbóth János* lev. tag a *Balkán-félsziget* címe alatt a magyar imperialistikus politikának és katonai erőnk fejlesztésének — talán nem épen a tudományos Akadémia elé való kérdéseivel foglalkozott.

Junius 22-én tartotta az Akadémia a nyári szünet előtt utolsó összes ülését, melynek legfontosabb tárgya volt a Széchenyi-bizottság jelentése *gr. Széchenyi István munkáinak új kiadása* ügyében. A bizottság javaslata szerint az Akadémia Széchenyi Istvánnak már régebben megjelent s részben elfogyott munkáit öt kötetben adja ki s a kiadást már a jövő 1904 évben megkezdi két kötettel, melyben a *Hitel*, a *Világ*, a *Stádium*, a *Kelet népe* és a *Politikai programm-töredékek* fognak újra napvilágot látni.

— A BIHAR-MEGYEI ÉS NAGYVÁRADI RÉGÉSZETI ÉS TÖRTÉNELMI EGYLET ez évi közgyűlése jun. 28-án, *Karácsonyi János* elnöklése alatt és díszes közönség részvételével ment végbe a nagyváradi muzeum-épület nagytermében. A felolvasó asztalt *Gyalokay Jenő* tüzér-főhadnagy foglalta el, ki a XVII. század történetének egyik legérdekesebb alakjáról, *Zólyomi Dávidról* szóló dolgozatát adta elő. A hallgatóság annál nagyobb érdeklődéssel fogadta a felolvasást, mert a Zólyomi család Bihar-megyei eredetű s előnevét is a Bihar-megyei *Albis* községtől vette. — *Karácsonyi János* szabad előadásban ismerteté a mult év folyamán Biharon végzett ásatások eredményét, bemutatván az ott föltárt hat lovagsírból előkerült fontosabb leleteket, melyek más ismert ősmagyar sírleletekkel a legpontosabban egyeznek. — Ezek után *Némethy Gyula* titkár és *Középessy Gyula* régiségtár-őr terjesztették elő évi jelentéseiket, mindketten az egylet örvendetes fejlődéséről s gyűjteményeinek szép gyarapodásáról tévén tanuságot.

— AZ ALSÓFEHÉR-MEGYEI TÖRTÉNELMI, RÉGÉSZETI ÉS TERMÉSZETTUDOMÁNYI EGYLET julius 5-én tartotta meg *tizenharmadik* rendes közgyűlését Gyulafehérvárt. A gyűlésen *Ujfalusy József* apátkanonok elnökölt. — Az üdvözlő iratok felolvasása után *Kóródy Péter* titkár tette meg jelentését az egylet mult évi működéséről s bemutatta a legújabb *Évkönyvet*, mely épen akkor jelent meg. Tartalmából kiemeljük *a gyulafehérvári székesegyház történetét* Ujfalusy Józseftől, Török Bertalannak *a miriszlói csatáról* szóló értekezését és Cserni Bélának az *apulumi ásatásokra* vonatkozó közleményét. — Az egylet muzeuma egyike a leggazdagabb vidéki muzeumoknak. Különösen a római kor igen szép leletekkel gazdag, melyek nagyrészben a mostani Gyulafehérvár helyén állott Apulum

romjaiból kerültek ki. A muzeum szakszerű berendezése Cserni Béla muzeum-őr érdeme.

— A KASSAI RÁKÓCZI-ÜNNEPEK egyik kiemelkedő mozzanata volt az a történelmi szabad előadás, melyet *Thaly Kálmán*, társulatunk első alelnöke, a mult szeptember-hó 8-án Kassa város hazafias közönsége előtt az ottani Schalkház-fogadó nagytermében tartott. Két óra hosszáig beszélt *Kassa szabad királyi város szerepéről a Rákóczi-korban* e kor történetének leghivatottabb kutatója, kinek nagyérdekű és tanulságos előadása bizonyára mély nyomokat hagyott a lelkes hallgatóság szívében és elméjében. Ezzel az előadással adott bőséges kárpótlást tudós alelnökünk a kassaiaknak, a körükbe tervezett társulati kirándulás elmaradásáért. De a város közönsége sem hagyta hálája jele nélkül elmulni az emlékezetes szép napot. Az előadás végeztével ott nyujtották át Thaly Kálmánnak, kit »a XVII. és XVIII. század dicsőségteljes szabadságharczainak és különösen II. Rákóczi Ferencz korszakának történelmi méltatásával és hazaszeretettől lángoló költészetével szerzett országos jelentőségű érdemei elismeréseül« a Rákóczi-ereklye-kiállítás megnyitása alkalmából jul. 26-án megtartott rendkívüli ünnepi közgyűlés — gr. *Zichy Jenő* vál. tagtársunkkal együtt — egyhangúlag a város diszpolgárává választott, az erről szóló oklevelet. — A közgyűlés jegyzőkönyvéből idézett szavakkal kapcsolatban említjük meg e helyen azt is, hogy Thaly Kálmán saját régi költeményeiből, melyekben a kurucz-világ egyes regényesebb vonatkozású mozzanatait a mult század hatvanas és hetvenes évei folyamán Arany János *Koszoru*-jában, Beöthy Zsolt *Athenaeum*-ában, a *Vasárnapi Ujság*-ban s más folyóiratok és lapok tárczáiban megénekelte, most, a hervadhatatlan dicsőségű Rákóczi szabadságharczának kétszázados évfordulója emlékeül egy csinos kötetre valót gyüjtött össze és juttatott újra napfényre. A gyüjtemény *Kuruczvilág* czimmel, Rákóczi Ferencz arczképével, kicsi nyolczadrét alakban az Athenaeum r. t. kiadásában jelent meg. Szerzője a maga írói tiszteletdiját, valamint a kiadó társulat a kötet eladásából várható tiszta jövedelmet a Kassán állítandó Rákóczi-szobor javára ajánlották fel.

— IZABELLA KIRÁLYNÉ életrajzának bevezetését Veress Endrétől, a *Cronache della Civiltà Elleno-Latina* (Anno II. pp. 65—69.) olasz fordításban közli, mely nemrég különlenyomatban is megjelent Rómában: *Isabella regina d'Ungheria, figlia di Bona Sforza* czím alatt. A füzet elején látható a királynénak Cranach Lukács egykorú festménye után készült arczképe, mely a M. Tört. Életrajzok mellett is megjelent; a végén pedig *Angelo de Gubernatis* rövid ismertetését adja a magyar munkának, melynek bevezetését az ő nógatására — per nostra sollecitazione — fordították le olaszra.

FOLYÓIRATOK.

— ETHNOGRAPHIA. A Magyar Néprajzi Társaság értesítője. Szerkesztik *Munkácsi Bernát* és *Sebestyén Gyula*. XIII. évf. 1902. 1—10. füzet. — Az 1. füzetben kezdődik *Nagy Géza* tanulmánya: *Turánok és árják* cz. alatt, melyet a 2. és 3. füzetben folytat és fejez be. A szerző azon közös sajátságok eredetére és mivoltára vonatkozólag ad magyarázatot, mely sajátságok idővel az árjaságban és turánságban létrejöttek; szerinte a turánság keletkezése és ethnikai szétágazása sokkal messzebb nyúlik vissza az őskorba mint az árjaságé, mely különben a turánságnak az észak-európai *szőke race*-szal történt keveredéséből állott elő. — Ugyancsak az 1. füzetben olvasható Balogh Pálnak *A népfajok Magyarországon* cz. művéből egy fejezet, mely a dunántúli nyelvterületekről szól. — A 2. és 3. füzetben érdekes *Katona Lajos* közlése *egy XVII. századbeli ördögűző könyvecskéről*, melyet a Ferencz-rendiek gyöngyösi könyvtárában talált. — A 3. füzetben kezdi meg *Galgóczy János*, kiegészítésül e nemű korábbi közleményéhez, az általa gyűjtött *újabb sumir szószedet* közlését, mit az 5. 6. 8. és 9. füzetekben is folytat. — A 4. füzetben közelebbről érdekel bennünket *Munkácsi Bernát* czikke a *baskir helynevekről*, melyben Jankó Jánossal ellentétben kimutatja, hogy a magyar hangzásúaknak tartott baskir helynevek közönségesen ismert török szavak. — Az 5. füzetben *Nagy Géza* adja folytatólag *Népfajok és népek a XIX. században* cz. tanulmányát, mely az évfolyam utolsó számában ér véget. — Megemlítjük még (5. füz.) *Binder Jenő* adatát *a meghalt magyar vitézzel eltemetendő lónak megváltásáról*, t. i. a gróf Károlyi családnál máig megőrzött azon hagyományos szokásról, hogy ha a család egy tagja meghal, azokat a lovakat, melyek a halottas kocsit a kaplyoni sírboltig húzzák, az ottani barátok kapják ajándékba. — A 6. füzetben figyelmet érdemelnek *Grünn Albert* adatai az *énekmondák* és az *áldomásivás* történetéhez. — A 7. füzetben *Sándor József* közöl adatokat a mult századbeli (helyesebben XVIII. századbeli) boszorkányperekre vonatkozólag. — A 8. füzet mutatványúl a Kisfaludy-társaság magyar népköltési gyüjteményének *Regös-énekek* czímű IV-ik kötetéből, hozza *Sebestyén Gyula* bevezetését *a regösökről*. — U. o. igen érdekes és világos megfejtését adja *Karácsonyi János* a hazánk különböző vidékein előforduló *Ardó* helynév eredetének, mely a régi királyi erdőségekre ügyelő őröknek, az *erdő-ovó* néposztálynak emlékét őrzi. — A 9. füzetben *Mahler Ede* értekezik *az időbeosztás történeti fejlődéséről*, fő tekintettel Babyloniára, s megállapítja, hogy az eredeti beosztás a teljes nap négyes felosztása volt. — A 10. füzetben *Munkácsi Bernát* részint Weigand ...v oláh nyelvtanulmányai, részint saját kutatásai alapján

a moldvai csángók eredetét keresi s arra az eredményre jut, hogy a moldvai csángók elszékelyesedett kunok.

— IRODALOMTÖRTÉNETI KÖZLEMÉNYEK. (A m. tud. Akadémia irodalomtörténeti bizottságának kiadványa.) Szerkeszti *Szilády Áron*, a bizottság előadója. Tizenkettedik évf. 1902. 1—4. füzét. — Az első füzetben olvasható *Hegedüs István* dolgozata *Bartolomeo della Fonte* (Bartholomaeus Fontius) tudós olasz humanistáról, melyet a szerző az Akadémia első osztályának mult évi febr. 3-án tartott ülésén mutatott be s a melyről annak idején már megemlékeztünk.[1]) — U. o. kezdi meg *Körösi Sándor* s mind a négy füzeten végig folytatja *Zrínyi és Machiavelli* cz. nagyobb tanulmányát, melyet a munka különlenyomatából ismernek olvasóink.[2]) — *Császár Ernő* dolgozatából, melynek czíme és tárgya: *A magyar protestáns zsoltárköltészet a XVI. és XVII. században*, szintén négy közlemény jelent meg, de ezzel csak a XVI-ik század zsoltárköltészetének ismertetése van befejezve; a folytatást, mely a XVII-ik század zsoltárköltészetét hasonló terjedelemben fogja tárgyalni, későbbre igérte a szerző. — Ugyancsak négy közleményből áll *Szinnyei Ferencz* nagy szorgalommal készült tanulmánya, melyben irodalmunk egyik érdemes, de ma már csaknem elfeledett munkása: *Nagy Ignácz* élete és működése talál meleg méltatásra.[3]) — A nagyobb közleményeken kívül mindegyik füzethez gazdag *Adattár* járúl, melynek anyagából bennünket közelebbről a következők érdekelnek: *Kazinczy Ferencz följegyzései* (2. 3. 4. füz.) Dékáni Kálmántól; *Tankönyvbírálat a század elején* (2. füz.) Császár Elemértől: *Ferrarai és perugiai magyar tanulók a XV—XVIII. századból* (3. füz.) Pap Károlytól: *Toldy Miklósra és Györgyre vonatkozó ismeretlen oklevél* (3. füz.) és *Pray György egy ismeretlen műve* (u. o.) Zsák J. Adolftól. — Végül ismertetések, bírálatok és irodalomtörténeti repertorium egészítik ki az évfolyam tartalmát.

— MAGYAR KÖNYVSZEMLE. A M. Nemzeti Muzeum könyvtárának közlönye. Szerkeszti *Kollányi Ferencz*. Új folyam. X. köt. 1902. 1—4. füzet. — Az 1—2. kettős füzetben *Varju Elemér* adatokat közöl *az egri érsekmegyei*[4]) *könyvtár* ismertetéséhez s megállapítani törekszik azt, hogy minő régibb gyüjteményekből alakult meg a szóban forgó könyvtár. — *Gyalui Farkas* a magyarországi könyvnyomtatás történetét világítja meg nehány értékes

[1]) Olv. *Századok*, 1902. 394. l.
[2]) Olv. *Századok*, 1903. 663. l.
[3]) Különlenyomatban is megjelent. Budapest, 1902.
[4]) Archidioecesis: *fő-egyházmegye*, nem *érsekmegye*: valamint hogy a *dioecesis* (egyházmegye) sem *püspökmegye*.

adattal, pl. Huszár Gálra vonatkozólag. — *Kropf Lajos* I. Zsigmond lengyel királynak a British Muzeumban őrzött kézirati imakönyvét ismerteti. — *Dézsi Lajos* adalékul a *debreczeni ref. szálegyesi könyvtár* történetéhez, közli a könyvtárigazgató tanárok (1744—1760) és ifjusági könyvtárnokok (1760—1790) névsorát, s ugyanez időből a tanári conferentiák jegyzőkönyveiből a könyvtárt érdekli feljegyzéseket. — *R. Kiss István* Balassa és Rimay költeményeinek 1670-iki ismeretlen lőcsei kiadását ismerteti. — *Neményi Lajos* a nagyváradi nyomdászat XIX. századi történetével foglalkozik. — Becses adatokat közöl *Sitte Alfréd* gróf Nádasdy Ferencz müveiről és könyvtáráról, melyek Nádasdy egyéniségére nézve is jellemzők. — *Domján István* egy XVII. századi kézirati énekeskönyvről ír, melynek másolója Abrugy György. — A *Vegyes közlemények* során *Varju Elemér* Bernát spalatói érseknek az esztergomi főegyházmegyei könyvtárban őrzött XII. századi codexét írja le, *H. D.* a censura történetéhez közöl adatokat. — A 3—4. füzetben *Kollányi Ferencz* nagy gonddal írt értekezése olvasható, melynek czíme és tárgya: *A Széchenyi országos könyvtár megalapítása.* Érdekesen adja elő a nemzeti muzeumi könyvtár megalakulásának előzményeit. — *Áldásy Antal* a gróf Széchenyi család levéltárát ismerteti. *Grünn Albert* pedig gróf Széchenyi Ferenczet, a hazai írók nagylelkű Maecenását állítja elénk, a ki a nemzeti irányú írókért nagyobb anyagi áldozatoktól sem riadt vissza. — Különösen becsesnek tartjuk *Varju Elemér* tanulmányát a Turóczkrónika kiadásairól s azoknak a M. N. Muzeum könyvtárában őrzött példányairól, melyben kimutatja, hogy a brünni kiadás az első; de azonfelül is sok tévedést igazít helyre. — A *Tárczu* rovatban a Nemzeti Muzeum százéves jubileumának leírása, a *Vegyes közlemények* közt több kisebb könyvészeti közlés olvasható. — Az évfolyamot pontos név- és tárgymutató, valamint az 1901. évi hazai hírlapirodalom jegyzéke zárja be.

SZLÁV TÖRTÉNETI SZEMLE.

1902.

— Vjestnik kr. hrvatsko-slavonsko-dalmatinskog zemaljskog arkiva. (A horvát-szlavón-dalmát Országos Levéltár Értesítője.) Szerk. *Bojničić Iván.* Zágráb, 1902. IV. évf. 1—4. füzet. — 1. Jelić Lukács: *A horvát intézet Rómában.* (1—56, 84—96. ll.) A szent Jeromos-féle illyr collegium Rómában a mult év folyamán sok vita tárgya volt az európai sajtóban; ügye mai napig sincs teljesen elintézve. Ennek az ügynek 1645-től kezdve egész irodalma van, melyet az értekező tüzetesen ismertet. Oklevéltárát is közli, melyből azt igyekszik bebizonyítani, hogy 1453-ban

horvátok alapították a collegiumot és azután is horvátok tartották fen; a *horvát* szót nem földrajzi, hanem néprajzi értelemben véve, mely általában *katholikus délszláv*-ot jelent. — 2. Šegvić Cherubin: *Adalék a dalmácziai oklevél-hamisítások történetéhez.* (56—65. ll.) Az értekező egész terjedelmében közli *Mladinus Croatiae et Dalmatiae Magnus* privilegiumát, melylyel a lasani és krusevoi templomokat »super castro Cambiorum« alapította, és az oklevelet hamisítványnak tartja. Ezzel ellentétben Bojničić valódinak véli és a vitás helyet így olvassa: *Mladinus Croatiae et Dalmatiae Banus;* szerinte II. Mladen Subić adta ki a kérdéses privilegiumot, és pedig vagy 1307-ben, vagy 1322-ben, mert az *indictio* jelzése ezekre az évekre illik. — 3. Laszowski Emil: *Adatok a vásárok történetéhez Horvátországban és Szlavóniában.* (67—80. ll.) Laszowski a horvát országos levéltárban levő Liber Regiusból és egyéb okleveles forrásokból *száz* horvát és szlavón városnak és mezővárosnak vásári szabadalmát ismerteti. Legrégiebbek: Zágráb (1242), Totusevina (1384), Szabocsina (1388), Krapina (1418), Varasd (1448), Zeng (1489), Vinica (1580), Károlyváros (1581) és Deszinics (1590) városok privilegiumai. — 4. Srkulj István: *Az 1900 évi párisi történelmi congressus.* (80—83. ll.) Tüzetesen ismerteti Bertha Sándor előadását a költő Zrínyiről, kiről azt vitatja, hogy nem vadkan ölte meg, hanem a politikai bonyodalmak miatt, mint Cato, öngyilkos módon vált meg az élettől. — 5. Wertner Móricz: *Glossen zu zwei kroatischen Urkunden.* (96—100. ll.) A német nyelven írt értekezés azt bizonyítja, hogy Ludbregi Miklós fia Péter nem 1227-ben, hanem 1327-ben adományozta a zágrábi káptalannak *Vražilaz* birtokát; továbbá, hogy a Hazai Okmánytárban (III. köt. 7. l.) előforduló *B. dei gratia dux et banus totius Sclavoniae*, ki a Liskorcz vize melletti birtok határait állapítja meg, nem Béla herczeg, a későbbi IV. Béla király, hanem *Szentgróti Dénes* (de genere Türje), és így az említett oklevélben nem *B. dux*, hanem *D. dux* olvasandó. — 6. Kršnjavi Iso (Izidor): *Ein Nachwort zu den Studien über die Historia Salonitana.* (101—111. ll.) Védi álláspontját Pauler Gyula ellen.[1]) — 7. Bojničić Iván: *Kiadatlan okiratok a boszorkányperekről Horvátországban.* (112—120, 182—185. ll.) A perek 1629, 1698, 1699-ben Zágrábban folytak; a hét perirat részint latin, részint horvát szövegű; eredetijök a zágrábi egyetemi könyvtár Gáj-gyüjteményében őriztetik. — 8. Klaić Vjekoslav és Horvat Karlo: *Adatok a zágrábi püspökök történetéhez 1433—1466-ig.*

[1]) Olv. *Századok*, 1900. 924 és köv. ll. — Pauler válasza u. o. 1902. 480 és köv. ll.

(121—126, 144—150. ll.) Ezen korban a politikai pártharczok miatt a zágrábi püspökség válságos helyzetbe került. Alben János püspök halála után (1433) a püspöki szék több éven át betöltetlen maradt, a püspökséget egyházi és világi administratorok kormányozták, két-három ellen-püspök is volt, kiknek rokonsik s más hatalmas szlavón főurak a püspökség birtokait és várait hatalmukba kerítették. A zürzavart főkép a Cilley grófok, mint szlavón bánok idézték fel, Krajnából, Stájerországból, Karinthiából importálván püspököket, kikkel szemben az ellenpárt viszont másokat állított. Klaić 1438—1454-ig közöl oklevél-regestákat a püspökség történetéhez, mit Horvát Károly 1454—1466-ig hasonló módon folytat. A rend 1466-ban állt helyre, midőn Mátyás király Szentlászlai Thúz Osvaldot nevezte ki zágrábbi püspökké. — 9. Nerišić Vjekoslav: *De fundatore conventus Samobor.* (127—128. ll.) — 10. Schwarz Gavro: *A zsidó házalók korlátozása 1841-ben* (128—129. ll.) és — *A zsidók türelmi adója Zágrábban 1749-től fogva.* (189—192. ll.) — 11. Kempf Julius: *Katonai és váreródítési adó 1745-ben Pozsega megyében.* (129—130. ll.) Egyenkint elősorolja a megyei birtokosokat, ki mit fizetett pénzben és robotban. A birtokok területe sessiók szerint van feltüntetve, az adózás is ennek arányában történt. — 12. Sišić Ferdo: *Róbert Károly itinerariuma 1301—1342.* (131—143. ll.) Okleveles adatok alapján összeállított dolgozat. — 13. Ivančan Ljudevit (Lajos): *A varasdi generalatus és a szomszédos vidékek jobbágyainak lázadása 1755-ben.* (151—173, 240—260. ll.) Az értekező e parasztlázadás keletkezését és egész lefolyását főleg a bécsi cs. és kir. titkos levéltár adatai alapján írja le. — 14. Laszowski Emil: *Tíz oklevél Körös* (Križevac) *vár és város történetére vonatkozólag a XV—XVII-ik századból.* (174—181, 260—269. ll.) Az oklevelek 1405, 1494, 1548, 1558, 1568, 1596, 1609, 1617, 1660 és 1661-ből valók s egész terjedelmökben közöltetnek. — 15. Mažuranić Vladimir: *A Mažuranić család birtokában levő oklevelek jegyzéke.* (195—210. ll.) Az oklevelek részint glagol vagy latin betűs horvát oklevelek, részint latin nyelven irottak; a történelmi érdekűek úgyszólván kivétel nélkül már nyomtatásban is megjelentek. — 16. Wertner Móricz: *Itinerar der Könige Stefan V. Ladislaus IV. und ihrer Würdenträger.* (211—233. ll.) Értékes kritikai dolgozat, mely oklevelek alapján állapitja meg a két király és főtisztviselőik mikor hol tartózkodását. — 17. Šegvić Cherubin: *Mit alapult a spalatói érsekség primási joga.* (234—239. ll.) A katholikus délszlávok középkori egyházi viszonyait ismerteti, főképen a X. és XI. században. — 18. Wertner Móricz: *Ergänzungen zum Itinerar König Karls I.* (270—271. ll.) Šišić közleményéhez (l. föntebb a.) ad pótlékokat.

— VJESNIK HRVATSKOGA ARHEOLOŠKOGA DRUŠTVA. (A horvát régészeti társulat Értesítője.) Szerk. *Brunšmid József*. Zágráb, 1902. VI. köt. — 1. Klaić Vjekoslav: *Adatok Lika-Krbava megye középkori topographiájához.* (1—31. ll.) A mai Lika-Krbava megye területén a középkorban a következő ó-horvát zsupák (grófságok) voltak: *Brin* (Brignia, Brigna, Bregna, Brinj), *Zeng* (Segnia, Signye, Scen), *Podgorje* (iuppa sub Alpibus), *Gacko* (Gudusca, Gatanska, Gheczke, Ghazka), *Buzsin* (Buzsin, Buzsane. Buska, Bocsatyi, Buxan, Buzsan), *Lika* (Luca, Lyka), *Otucsa* (Hotuchia, Hocucha, Hothwsa), *Odorja* (Odria). Klaić oklevelek alapján állapítja meg határaikat, a területökön volt várakat, városokat, zárdákat, templomokat, továbbá kik voltak földesuraik és minő események folytak le a középkorban e területeken. — 2. Brunšmid József: *Rézkorszakbeli leletek Horvátországban, Szlavóniában és a szomszédos területeken* (32—67. ll.) és — 3. *A történet előtti korból való tárgyak Szerém megyében.* (68—86. ll.) A tárgyak ismertetését számos rajzzal illusztrálja. — 4. Florschütz: *Stridon és Zrinj-vár.* (87—98. ll.) Szent Jeromos 346 körül született: saját szavai szerint: »in oppido Stridonis, Dalmatiae quondam Pannoniaeque confinium.« Ezen feljegyzés alapján egész irodalom keletkezett arról, hol feküdt ez a Stridon; az értekező az összes véleményeket ismerteti és nyelvészeti alapon azt igyekszik bebizonyítani, hogy *Stridon* azonos a régi *Zrin* várral, melyet az olasz oklevelek *Strigna* néven neveznek s birtokosaikat a Zrinyieket is így irják: *Conti di Strigno.*[1]) — 5. Celestin V. *Epigraphiai adatok Mursából.* (99—102. ll.) Eszéken talált latin feliratokat magyaráz. — 6. Jelić Lukács: *Nona* (Nin) *vár és város emlékei.* (102—116. ll.) Szól a nonai templomokról ós a horvát királyok palotájáról. — 7. Brunšmid József: *Colonia Aureliae Cibalae.* (117—166. ll.) E római telep a mai Vinkovce helyén állott; az értekező a római telep alaprajzát adja és ismerteti az itt talált római régiségeket, melyeket rajzban is közöl. — 8. Brunšmid József: *Numismatikai leletek Horvátországban és Szlavóniában.* (168—184. ll.) Minket főkép a Valpón talált XV—XVII. századbeli magyar és lengyel pénzek érdekelhetnek. — 9. Purić József: *A történetelőtti korból való telep Erdődön, Szlavóniában.* (185—186. ll.) — 10. Ivančan Ljudevit: *A sztenjeváci régi templom.* (187—191. ll.) — 11. Laszowski Emil: *Trg Ozalj-vár mellett.* (215—223. ll.) E szabad község már 1334-ben létezett; történetében jelentékeny rész jut a Babonics-Blagaj és Frangepán családoknak. — 12. Laszowski Emil: *A zsákányi Mária-templom.* (224—225. ll.) A birtokot Zrínyi Ádám 1683-ban

[1]) V. ö. *Márki Sándor:* Szent Jeromos. *Századok*, 1903. 38 és köv. ll.

Szily Istvánnak zálogosította el. A templom belső falán egy félholdas és háromcsillagos czímer látható, melyről nem tudni, kié volt; az értekező rajzát is közli.

— Prosvjeta. (Közművelődés.) Szerk. *Laszowski Emil.* Zágráb, 1902. X. évf. — 1. *Szlavónia a XVIII. században.* (1. sz.) Ismerteti Taube Frigyes Vilmosnak Szlavóniáról 1777-ben Lipcsében kiadott munkáját: *Historische und geographische Beschreibung des Königreichs Slavonien und des Herzogthums Syrmien,* melyet szókimondásáért Bécsben elkoboztak. A munka topographiai része egészen önálló. Taube mint kir. biztos időzött Szlavóniában és a Szerémségben. — 2. Hirc Dragutin: *Moszlavina vára és vidéke.* (7—10. sz.) Utirajz keretében a vár történetét közli. — 3. Horvát Rudolf: *Posthumus László és I. Ulászló megkoronáztatása.* (11—13. sz.) — 4. *Szamobor vár rövid története.* (14. sz.) Mind a két dolgozat ismert adatok csoportosítása.

Margalits Ede.

UJ KÖNYVEK.

— Alexic (Gheorghe —). Pagini din trecut. Cum s'a propoveduit unirea în părţile Bihorene? Sibiiu (Nagyszeben), 1903. Érseki kny. Kis 8-r. 43 l.

— Apor Péter (báró —) verses művei és levelei. 1676—1752. Szerkesztette *Szádeczky Lajos.* I. II. köt. Budapest, 1903. A m. tud. Akadémia könyvkiadó hivatala. Athenaeum kny. 8-r. 4, XXXVI. 591 l., 4, 745 l. (Magyar Történelmi Emlékek. Monum. Hung. Hist. Második oszt. Irók. XXXVI. XXXVII. köt.) Ára a két kötetnek 27 kor.

— Auszug aus der Geschichte des k. u. k. Infanterie-Regimentes Nr. 25. 1672 bis 1903. Losoncz, 1903. Kármán Zsigmond kny. 8-r. 25 l.

— Balló István. Teleki Mihály, 1634—1690. Irta —. Csikszereda, 1903. Szvoboda testvérek kny. 8-r. 250, 2 l.

— Biographie (Allgemeine deutsche —). Siebenundvierzigster Band. Nachträge bis 1889. v. Bismarck-Bohlen — Dollfus. Auf Veranlassung seiner Majestät des Königs von Bayern hrg. durch die hist. Commission bei der kön. Akademie der Wissenschaften. Leipzig, 1903. Duncker und Humblot. 8-r. 4, 783 l.

— Brailovski S. Carion Istomine, l'un des représentants du *parti conciliateur* dans le mouvement littéraire en Russie au XVII siècle. (Одинъ изъ пёстрыхъ XVII-го столѣтія.) St. Pétersbourg, 1902. Nagy 8-r. 4, XXXVII, 493 l. (Mémoires de l'Académie imp. des sciences de St. Pétersbourg. Classe hist. phil. VIII. V. 5.) Ára 4 R.

— Codex diplomaticus Partium regno Hungariae adnexarum: l. *Oklevéltára.*

— Compte-rendu du concours pour les prix de P. Batiouschkoff. (Отчетъ о присужденіи премій имени П. Н. Батюшкова.) St. Pétersbourg. 1899. Nagy 8-r. 2, 85 l. (Mémoires de l'Académie imp. des sciences de St. Pétersbourg. Classe hist. phil. VIII. IV. 1.) Ára 0·80 R.

— Compte-rendu du XL concours pour les prix du comte Ouvarov. (Отчетъ о сороковомъ присужденіи наградъ графа Уварова.) St. Péters-

bourg, 1899. Nagy 8-r. 4, 340 l. (Mémoires de l'Académie imp. des sciences de St. Pétersbourg. Classe hist. phil. VIII. IV. 2.) Ára 3 R.

— COMPTE-RENDU du XLI concours pour les prix du comte Ouvarov. (Отчетъ о сорокъ первомъ присужденіи наградъ графа Уварова.) St. Pétersbourg, 1901. Nagy 8-r. 4, 276 l. (Mémoires de l'Académie imp. des sciences de St. Pétersbourg. Classe hist. phil. VIII. V. 1.) Ára 2 R.

— COMPTE-RENDU du concours pour les prix d'A. Sibiriakoff. (Отчетъ о присужденіи премій имени почетнаго гражданина А. М. Сибирякова.) St. Pétersbourg, 1899. Nagy 8-r., 18 l. (Mémoires de l'Académie imp. des sciences de St. Pétersbourg. Classe hist. phil. VIII. IV. 3.) Ára 0·40 R.

— COMPTE-RENDU du concours pour les prix du comte D. Tolstoï. (Отчетъ о присужденіи премій имени графа Д. А. Толстого.) St. Pétersbourg, 1899. Nagy 8-r. 17 l. (Mémoires de l'Académie imp. des sciences de St. Pétersbourg. Classe hist. phil. VIII. IV. 4.) Ára 0·40 R.

— CSIKY KÁLMÁN. Tacitus fönmaradt összes művei; l. *Tacitus.*

— CSIKY LAJOS. Felolvasások a kereskedelem történetéből. Kiadja a debreczeni kereskedő-társulat. Debreczen, 1903. Csokonai-kny. 8-r. 83 l. Ára 1 kor. 20 fill.

— DOBOS JÁNOS. Kossuth-kultusz Czegléden. Emlékkönyv. Kossuth Lajos születésének százados évfordulója s a czeglédi Kossuth-szobor leleplezési ünnepének emlékére szerkesztette és kiadta —. Czegléd, 1903. Nagy Elek kny. 8-r. 159 l. Ára 3 kor.

— ÉBLE GÁBOR. A cserneki és tarkeői Dessewffy család. Genealogiai tanulmány. *Dessewffy Sándor* csanádi püspök megbizásából írta és kiadja —. Budapest, 1903. Franklin-társ. kny. 4-r. X, 2, 318 l. Nyolcz leszármazási táblával és ötven illusztrácziával. Ára füzve 30 kor.

— EMLÉKEK (Magyar történelmi —). Első oszt. XXXI. köt. Magyarország melléktartományainak Oklevéltára; l. *Oklevéltára.* — Második oszt. XXXVI. XXXVII. köt. Báró Apor Péter verses művei és levelei; l. *Apor Péter.*

— ÉRDUJHELYI MENYHÉRT. A kolostorok és káptalanok befolyása Magyarország mezőgazdasági fejlődésére a mohácsi vész előtt. Irta —. Budapest, 1903. Stephaneum kny. 8-r. 35 l. (A Szent-István-Társulat tud. és irod. osztályának felolvasó üléseiből, 46. sz.) Ára 1 kor.

— ÉRTESÍTŐ a pannonhalmi szent-Benedek-rend győri főgimnáziumáról az 1902—1903. isk. év végén. Közzéteszi *Acsay Ferencz* igazgató. Győr, 1903. Győr-egyházm. kny. 8-r. 2, 113—207, 53, 2 l. *(Börzsönyi Arnold:* A győri benczés főgymn. régiségtárának római érem- és pénzgyüjteménye. 113—207. ll.)

— ÉRTESÍTŐJE (A jászberényi m. kir. állami főgimnázium —) az 1902—1903. iskolai évről. Közzéteszi *Barna Mihály* igazgató. Jászberény, 1903. Kubicza János kny. 8-r. 99 l. Egy térrajzzal. *(Szepessy Sándor:* Emlékezzünk régiekről. 5—22. ll.)

— ÉRTESITŐJE (A kegyes tanítórendnek vezetése alatt álló kisszebeni algimnázium —) az 1902—1903. tanévről. Közzéteszi *Feld Vilmos* igazgató. Eperjes, 1903. Kósch Árpád kny. 8-r. 35 l. *(Feld Vilmos:* Véber Antal házfőnök és igazgató, † 1902. decz. 18. 3—9. ll.)

— ÉRTESÍTŐJE (A pécsi állami főreáliskola —) az 1902—1903. tanévről. Összeállította *Gallovich János* kir. főreálisk. igazgató. Pécs, 1903. Pécsi irod. és kny. r. t. Nagy 8-r. 97, 2 l. *(Szegedy Rezső:* Erzsébet királyné emlékezete. 3—8. ll. — *Révai Sándor:* Káldi György bibliafordítása. 9—32. ll.)

— ÉVKÖNYVE (Az Alsófehér-megyei történelmi, régészeti és természettudományi egylet tizenkettedik—). A választmány megbizásából

szerkeszti dr. *Kóródy Péter* egyleti titkár. Gyulafehérvár, 1903. Schäser Ferencz kny. 8-r. 185 l. Több képpel és egy alaprajzzal.

— ÉVKÖNYVE (A nagypénteki református társaság hetedik —) 1902. A társaság tizéves fennállása alkalmából közrebocsátja az elnökség. Budapest, 1903. Károlyi György kny. 8-r. 2, 118, 6 l. *Hozzáfüzve:* A nagypénteki református társaság Emlékkönyve. Budapest, 1903. Károlyi György kny. 8-r. 45, 2 l.

— FRAKNÓI VILMOS. Magyarország egyházi és politikai összeköttetései a római szent-székkel a mohácsi vésztől a török járom alól felszabadulásig. (Magyarország egyházi és politikai összeköttetései a római szent-székkel, III. köt.) Kiadja a Szent-István-Társulat. Budapest, 1903. Stephaneum kny. 8-r. X, 567 l. Ára 9 kor.

— GROVE G. L. Des kön. dänischen envoyé Georg Grund's Bericht über Russland in den Jahren 1705—1710. Nach dem im kön. dänischen Reichsarchiv zu Kopenhagen befindlichen Originale mitgetheilt von —. St. Pétersbourg, 1900. Nagy 8-r. VI, 55 l. (Mémoires de l'Académie imp. des sciences de St. Pétersbourg. Classe hist. phil. VIII. IV. 7.) Ára 0·60 B.

— HARTMANN (Ludo Moritz —). Geschichte Italiens im Mittelalter. II. Bd. 2. Hälfte. Die Loslösung Italiens vom Oriente. Gotha, 1903. Fr. A. Perthes. 8-r. IX, 387 l. (Allgemeine Staatengeschichte. I. Abth. Geschichte des europäischen Staaten. Herausgegeben von A. H. L. *Heeren*. F. A. *Ukert*, W. von *Giesebrecht* und K. *Lamprecht.)*

— HEIMAN JENŐ. A házi törvények. Irta —. Budapest. 1903. Orsz. közp. községi nyomda r. t. 8-r. 14 l. (Különlenyomat a *Magyar Közélet* 1903 évi 6. számából.)

— HODINKA ANTAL (Thallóczy Lajos és —). Magyarország mellék-tartományainak Oklevéltára; l. *Oklevéltára.*

— INDEX signorum *Ex-libris* dictorum bibliothecae ecclesiae metropolitanae Strigoniensis; l. *Lajstroma.*

— JAHRESBERICHTE der Geschichtswissenschaft, im Auftrage der Historischen Gesellschaft zu Berlin herausgegeben von *Ernst Berner*. XXIV. Jahrgang, 1901. Berlin, 1903. Weidmannsche Buchh. 8-r. XVI, 173, 463, 323, 247 l.

— JEGYZÉKE (Heves vármegye községei és egyéb lakott helyei hivatalos neveinek —). A m. kir. belügyminiszter megbizásából kiadja az Orsz. községi törzskönyv-bizottság. Budapest, 1903. Pesti kny. r. t. 8-r. 21 l.

— JELENTÉS a Magyar Nemzeti Muzeum 1902 évi állapotáról. Közzéteszi a M. Nemzeti Muzeum igazgatósága. Budapest, 1903. Athenaeum kny. 8-r. 192 l.

— JELENTÉS a muzeumok és könyvtárak országos főfelügyelőségének 1902 évi működéséről. Budapest, (1903). Athenaeum kny. 2-r. 40 l.

— KATONA LAJOS. Alexandriai szent Katalin legendája középkori irodalmunkban. Budapest, 1903. Kiadja a M. Tud. Akadémia. Franklin-társ. kny. 8-r. 96 l. (Értekezések a nyelv- és széptudományok köréből. XVIII. köt. 5. sz.) Ára 1 kor. 60 fill.

— KISS ALBIN. II. Frigyes porosz király története. Pécs, 1902. Taizs József kny. 8-r. 111 l.

— LAJSTROMA (Az esztergomi főegyházmegyei könyvtár *Ex-libris* könyvjegyeinek —). Esztergom, 1903. Buzárovits Gusztáv kny. Kis 8-r. 56 l. Egy szín-nyomatú és 12 eredeti rézmetszetű képpel.

— LAMPRECHT (Karl —). Zur jüngsten deutschen Vergangenheit. II. Bd. Erste Hälfte. Wirtschaftsleben. Sociale Entwicklung. Freiburg i. B. 1903. Hermann Heyfelder. 8-r. XVIII, 520 l. (Deutsche Geschichte von *Karl Lamprecht*. Zweiter Ergänzungsband. Erste Hälfte.)

— LAPPO-DANILEVSKI A. Mémoires sur l'histoire des corvées et des contributions . . . stb. l. *Michlachevski.*

— LEMM (Oscar von —). Sahidische Bruchstücke der Legende von Cyprian von Antiochien. St. Pétersbourg, 1899. Nagy 8-r. XII, 90 l. (Mémoires de l'Académie imp. des sciences de St. Pétersbourg. Classe hist. phil. VIII. IV. 6.) Ára 1 R.

— LEUMANN E. Über eine von den unbekannten Literatursprachen Mittelasiens. St. Pétersbourg, 1900. Nagy 8-r. 2, 28 l. Két fény-nyomatú táblával. (Mémoires de l'Académie imp. des sciences de St. Pétersbourg. Classe hist. phil. VIII. IV. 8.) Ára 0·60 R.

— LJETOPIS jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti, za godinu 1902. 17. svezak. Zágráb, 1903. Kis 8-r. 202, 2 l.

— MÁRKI SÁNDOR. II. Rákóczi Ferencz emlékezete. Rákóczi szabadságharcza kezdetének kétszázadik évfordulóján Kolozsvár szab. kir. város törvényhatósági bizottsága 1903 május 24-én tartott rendkivüli díszközgyülésén elmondotta —. Kiadja Kolozsvár szab. kir. város közönsége. Kolozsvár, 1903. Gombos Ferencz kny. Kis 8-r. 20 l.

— MELIORANSKY B. Inventaire des chartes et lettres byzantines. (Перечень Византійскихъ грамотъ и писемъ.) Livraison I. Documents des années 784—850. Préface. Quelques mots au sujet des manuscrits et des éditions des lettres du révérend Théodore Stoudise. St. Pétersbourg, 1899. Nagy 8-r. 2, 62, 2 l. Öt fény-nyomatú táblával. (Mémoires de l'Académie imp. des sciences de St. Pétersbourg. Classe hist. phil. VIII. IV. 5.) Ára 1·20 R.

— MÉMOIRES de l'Académie impériale des sciences de St. Pétersbourg. Classe des sciences historico-philologiques. (Записки императорской Академіи наукъ по историко-филологическому отдѣленію.) VIII-e série. Tome IV. (Nr. 1—9.) — Tome V. (Nr. 1—5.) St. Pétersbourg, 1900—1902. Nagy 8-r. Ára a két kötetnek 17·70 R.

— MICHLACHEVSKI (Miklasevszki) I. N. et Lappo-Danilevski A. Un livre de recette des contributions, destinées à entretenir les ponts et les barrières de Moscou à la fin du XVII siècle. — Mémoire sur l'histoire des corvées et des contributions, destinées à entretenir les ponts et les barrières dans les villes moscovites au XVII siècle. (Матеріалы и изслѣдованія по исторіи мостовыхъ и рѣшеточныхъ денегъ въ Московскомъ государствѣ XVII-го вѣка.) St. Pétersbourg, 1902. Nagy 8-r. 6, X, 73 l. (Mémoires de l'Académie imp. des sciences de St. Pétersbourg. Classe hist. phil. VIII. V. 4.) Ára 0·80 R.

— MONOGRAPHIÁJA (Szolnok-Doboka vármegye —). V. köt. A vármegye községeinek részletes története. Tagányi Károly, dr. Réthy László és saját kutatása, adatgyüjtése alapján irta *Kádár József.* Kiadja Szolnok-Doboka vármegye közönsége. Deés, 1902. Demeter és Kiss kny. Nagy 8-r. 588, 4 l. A szöveg közé nyomott képekkel.

— MONUMENTA Hungariae Historica. Első oszt. XXXI. köt. Magyarország melléktartományainak Oklevéltára; l. *Oklevéltára.* — Második oszt. XXXVI. XXXVII. köt. Báró Apor Péter verses müvei és levelei; l. *Apor Péter.*

— NÉVKÖNYVE (Az Erdélyi Muzeum-egylet —), 1903. jun. 15. Kolozsvár, 1903. Ajtai K. Albert kny. Kis 8-r. 30 l.

— NORDEN (Walter —). Das Papsttum und Byzanz. Die Trennung der beiden Mächte und das Problem ihrer Wiedervereinigung bis zum Untergange des byzantinischen Reichs (1453). Berlin, 1903. B. Behr. 8-r. XIX, 764 l.

— OKLEVÉLTÁRA (Magyarország melléktartományainak —. Codex diplomaticus Partium regno Hungariae adnexarum.) Első kötet: A horvát

véghelyek oklevéltára. I. köt. 1490—1527. A m. tud. Akadémia tört. bizottsága megbizásából szerkesztették *Thallóczy Lajos* és *Hodinka Antal*. Kiadja a M. Tud. Akadémia. Budapest, 1903. Hornyánszky Viktor kny. 8-r. CVIII, 753 l. Egy térképpel. (Magyar Történelmi Emlékek. Monum. Hung. Hist. Első oszt. Okmánytárak. XXXI. köt.) Ára 16 kor.

— PEARS (Edwin —). The destruction of the Greek Empire and the story of the capture of Constantinople by the Turks. London, 1903. 8-r. XXVI, 476 l. Térképekkel és illusztrációkkal.

— PINTÉR JENŐ. A históriás énekek művelődéstörténeti vonatkozásai. Irta —. Budapest, 1903. Hornyánszky Viktor kny. 8-r. 48 l. (Művelődéstörténeti értekezések, 6. sz.) Ára ?

— POVJEST sicilijanske ulanske regimente broj 12. Székesfehérvár. 1903. Singer Ede kny. Kis 8-r. 9 l.

— RAD jugoslavenske Akademije znanosti i umjetnosti. Knjiga 152. Razredi historičko-filologički i filosofičko-juridički. 59. Zágráb, 1903. 8-r. 4, 248 l.

— SCHMID G. Joannes Bochius à Moscou en 1578. (Иванъ Бохъ въ Москвѣ въ 1578 году.) St. Pétersbourg, 1901. Nagy 8-r. 2, 9 l. (Mémoires de l'Académie imp. des sciences de St. Pétersbourg. Classe hist. phil. VIII. V. 3.) Ára 0·20 R.

— SCHTSCHERBATSKOI (Th. von —). Über das Haihayendracarita des Harikavi. St. Pétersbourg, 1900. Nagy 8-r. 4, XI, 112 l. (Mémoires de l'Académie imp. des sciences de St. Pétersbourg. Classe hist. phil. VIII. IV. 9.) Ára 1·20 R.

— STINGHE (Sterie —). Documente privitoare la trecutul romînilor din Șcheĭ (1812—1845). Publicate cu cheltuĭala bisericeĭ sf. Nicolae din Brașov (Șcheĭ). Vol. III. Brassó, 1903. Ciurcu és társa kny. 8-r. XXVI, 360 l.

— SZÁDECZKY LAJOS. Báró Apor Péter verses művei és levelei; l. *Apor Péter*.

— SZEGEDI KÁROLY. A békési református templom története. Részlet *A békési ref. egyház történeté*-ből. Békés, 1903. Br. Drechsel Géza kny. 8-r. 53 l. Ára 80 fill.

— TACITUS fönmaradt összes művei. Az eredetiből magyarra fordította, a szerző életrajzával s műveinek ismertetésével bevezette, jegyzetekkel s magyarázatokkal ellátta *Csiky Kálmán*. Első kötet: Évkönyvek. — Második kötet: Történetek. Agricola élete. Germánia. Beszélgetés a szónokokról. Budapest, 1903. Lampel Róbert biz. Egyetemi kny. 8-r. XXVII, 470 l., 2, 333 l. Ára ?

— THALLÓCZY LAJOS és Hodinka Antal. Magyarország melléktartományainak Oklevéltára; l. *Oklevéltára*.

— THALY KÁLMÁN. Kuruczvilág. A Rákóczi-szabadságharcz kétszázados évfordulója alkalmából saját régi költeményeiből egybegyüjté —. Budapest, 1903. Athenaeum kny. Kis 8-r. VIII, 168 l. Rákóczi Ferenc arczképével. Ára 2 kor.

— VERESS (Andrea —). Isabella regina d'Ungheria, figlia di Bona Sforza (1519—1559). Roma, 1903. Ermanno Loescher et comp. Kis 8-r. 18, 2 l. Egy képpel.

— WESTBERG (Friedrich —). Die Fragmente des Toparcha Goticus (Anonymus Tauricus) aus dem X. Jahrhundert. St. Pétersbourg, 1901. Nagy 8-r. 4, 126 l. 10 tábla melléklettel. (Mémoires de l'Académie imp. des sciences de St. Pétersbourg. Classe hist. phil. VIII. V. 2.) Ára 1·50 R.

A STÁJER TREUN CSALÁD
MAGYAR VONATKOZÁSAI.

A stájer Pettau déli tőszomszédságában a Drann nevű folyócska ömlik a Drávába. E tájon feküdt egykor — hacsak minden jel nem csal — az a vár, mely a középkorban többnyire a *Treun* nevet viselte [1]) s a melytől egy *ministerialis* (azaz udvari szolgálatokat teljesítő) nemzetség vette nevét.[2]) E nemzetség legrégibb multjáról csak annyit tudunk, hogy a Spanheim-Lavantvölgyiek családjából származott I. Bernát, karinthiai és marburgi gróf fenhatósága alatt állott. Bernát egy keresztes hadjárat alatt 1148 márcz. 15-én Palaestinában elhalván, hagyatékának egy része nejének unokaöcscsére, III. Ottokár stájer őrgrófra († 1164. márcz. 31.) szállott, a minek következtében a Treuniak is az ő hatósága alá kerültek.

Bizonyos *Wito de Trowne* (Treuni Víd), kivel 1164-től 1185-ig találkozunk, kétségkívül a stájer Treun család sarja, mert többnyire a stájer ministerialis családok sorában szerepel.[3]) Családi viszonyait nem ismerjük.

A család legrégibb birtokviszonyaiból csak azt tudjuk,

[1]) Teljesség kedvéért megemlítjük, hogy legrégibb neve a IX. X. és XI. században *Treuuina*, 1164-ben *Trowne*, 1181-ben *Troune*, 1182-ben *Treuna*, 1197-ben *Trőwen*, *Trowin*, *Troin*; a XIII. században leginkább *Trevna* és *Trevn*, a mellett azonban 1252-ben *Trune*, 1259 körül *Trewen*, 1257-ben *Triewen*; a XIV. században *Traen*, *Tren* és *Treen*. A várat 1294-ben *Havs Trâvn*-nak nevezik. V. ö. *Siegenfeld* dolgozatával: *Adler*. Monatsblatt der k. k. heraldischen Gesellschaft, IV. 445—446.

[2]) Voltak azonban a középkorban még egyéb, hasonló hangzású nevű nemzetségek, kiktől a szóban lévő Treuniakat nem mindig lehet könnyen megkülönböztetni. Ilyenek pl. a különböző *Traun* nevűek és a Karinthiában s Krajnában székelt aquilejai származású *Treffen* családok. V. ö. *Siegenfeld* id. h. 446—447.

[3]) *Siegenfeld* id. h. 447.

hogy előttünk ismeretlen időben a Dráva jobbpartján, a folyó felé meredeken lejtős egyik sziklamagaslaton várat építettek, melyet a családi czímer után neveztek el. Minthogy czímerük vörös mezőben felfordított horgonyt úszófával mutatott, a horgony német neve pedig *Anker*, ennélfogva a vár német neve *Ankenstein* (eredetileg talán Ankerstein) volt. De volt e várnak nem német neve is. A muraközi szlovén nyelvjárás az általános értelemben veendő *brod*-ból (= rév) *borin*-t képez [1]) és így a vár magyar nevét okiratainkban egyszer *Borlen* (1291), másszor (1337) *Bornyl* (Bornel) alakban találjuk.

Midőn Pettaui Frigyes 1197 febr. 28-án az admonti monostorral egyezségi szerződést kötött, az erre vonatkozó okiratot többek között a következő tanuk is aláírták: *Hartnidus de Trowin*, *Wito*, *Pernhardus* és *Witmarus de Troin*.[2]) Ezek tehát kétségkívül a stájer Treun család tagjai voltak. Ennél többet azonban nem tudunk róluk.

Hartnid (Hartneid) közvetlen utódairól a stájer-osztrák források nem szólnak; a mit tudunk róluk, azt a magyar kutfőknek köszönhetjük; sajnos azonban, hogy a vonatkozó eredeti okiratok hollétéről nincs tudomásunk, s adataink csak rövid és felettébb szófukar kivonatokban találhatók.

Tudvalévő dolog, hogy a magyar-stájer határvillongások már II. Géza idejében komoly jelleget öltöttek, a mennyiben Pettaui Frigyes 1161 táján a mostani (a pettaui kerületben fekvő) Gross-Sonntag akkor még lakatlan vidékét erőszakkal elfoglalván, Magyarországtól elszakasztotta; [3]) így tehát természetes, hogy a magyar-stájer érintkezések ezután is igen élénkek maradtak, és hogy — a mint ez a dolog természetéből folyik — az ezen vidékbeli stájer urak közt kétségkívül egy magyarbarát párt is mindig létezett. E párthoz a Treuniak családjának néhány tagját is számíthatjuk.

IV. Béla 1244-ben kijelenti, hogy *Harmeth fia, az osztrák* (német = de gente teotunicali) *nemzetségből származó Konrád*, neki hű szolgálatokat tett. Az eredeti oklevél részletesen

[1]) *Zahn:* Ortsnamenbuch; l. *Ankenstein* alatt.
[2]) Urkundenbuch der Steiermark, II. 42 és köv. ll.
[3]) *Fejér* CD. II. 162. — III. 1. 362.

felsorolja azokat, melyeknek elismeréseül a nevezett Konrádnak a somogyi várhoz tartozó *Prodavicz* és *Bozova*, valamint a varasdi vár kötelékéből kivett *Glanatuch* és *Barantincz* nevű pusztákat (az utóbbiak lakatlanok) a nyestadóval együtt mint átörökölhető birtokokat adományozza a király, és a földek határait Endre fia Péter [1]) előadása szerint helybenhagyja. Hogy miféle szolgálatokat tett Konrád a királynak, azt — ismételjük — az okirat szófukar kivonata [2]) meg nem mondja, de alig csalódunk, ha érdemeit nagyrészt a tatárjárás alatt szerzetteknek tartjuk. Konrád családi hovatartozandóságát sem mondja meg a kivonat, de megtudjuk azt Bélának egy későbbi okleveléből, melyet fia, V. István is megerősített.

IV. Béla t. i. 1267 jul. 20-án kijelenti, hogy a Zala megyében törzsökös Türje nemzetségből származó Joachim comes fiai: Tamás (a Szentgrótiak őse) és Fülöp esztergomi érsek, sok szolgálatot tettek neki, miért is a nevezett Tamásnak a szlavóniai herczegségben a Dráva mentén fekvő *Prodavicz* nevű birtokot, mely »emlékezet előtti idők óta« a somogyi vár kötelékéből ki van véve, átörökölhető tulajdonúl adományozza; kiemelvén, hogy e jószágot ugyanazon határok és viszonyok szerint bírja, melyek szerint azt valamikor *Corradus de Treun* és utána *fia Konrád*, a kit ő (t. i. Béla király) hűtlensége és árulása miatt e birtoktól megfosztott, birtokolta. Midőn V. István ezen adományozást 1270 szept. 8-án megerősíti, azt mondja, hogy Prodavicz a Dráván túl fekszik, hogy Treuni Konrád fia Konrád felségsértést követett el, melyért *halállal bűnhödött*, és hogy ennek következtében prodaviczi birtoka is a koronára szállott.[3])

Ezekből mármost minden kétséget kizárólag kiviláglik, hogy a Bélának 1244-ben kiállított oklevelében említett *Harmeth* nem más, mint a *Hartnid* név elferdítése, és hogy Fejér valószínüleg egy-két birtok nevét is elferdítette. *Glanatuch*ról pl. majdnem bizonyosra vehetjük, hogy ez csak valamely *Glogoncza* nevű helység nevének elrontott alakja.

[1]) Ez azon Péter, ki 1244 okt. 5-én a Kőrös-megyei Duljevska nevü birtokot kapta. (Hazai Okmt. VII. 29.)

[2]) *Fejér* id. m. IX. 6. 296.

[3]) *Wenzel*: Árpk. Uj Okmt. VIII. 163, 277 és köv. ll.

Hogy miben állott ifjabb Treuni Konrád bűne, a miért életével kellett lakolnia, nem nehéz kipuhatolni. Tudjuk, hogy atyja, az idősb Konrád, IV. Bélának híve volt és 1244-ben az említett Kőrös- és Varasd-megyei birtokokat kapta. Az idősb Konrád élte végéig hű is maradt királyához. Mikor halt meg? — nem tudjuk, de a valószínűség a mellett szól, hogy halála 1254 előtt következett be. Az 1254 ápr. 3-án Béla és a cseh Ottokár között Budán kötött békeszerződés [1]) azonban a politikai viszonyokat teljesen megváltoztatta. E béke értelmében Stájerországnak a Semmering és Krajna közötti része magyar uralom alá került, a minek — mint ez ilyenkor történni szokott — az lett a következménye, hogy a stájer urak közt magyarbarát és magyarellenes pártok alakultak. Hogy mikor esett ifj. Treuni Konrád hűtlenségbe? nem tudjuk, de annyi bizonyos, hogy a magyarellenes hangulat 1258 és 1259 között tetőpontját érte s Béla király 1259 végén stájer uralmát elvesztette. Miután Treuni Konrád nem tudott menekülni, hűtlenségét fejével és összes javainak elvesztésével kellett megfizetnie. A reá vonatkozó adatok teljessége kedvéért még azt is ki kell emelnünk, hogy Rohitschi Henriknek [2]) Marburgban 1254 decz. 6-án kiállított egyik oklevelében Treuni Konrádot is a tanuk sorában találjuk,[3]) kiről feltételezzük, hogy az ifjabbikkal azonos.

* * *

Hartnid egyenes utódaival egyidejűleg a Treuni családnak még egy másik tagja is szerepel, kinek magyar vonatkozásairól azonban kevesebbet tudunk. Ez azon *Perhtoldus de Trevn*, a ki 1224 ápr. 22-én Lipót herczegnek Grázban kiállított egyik oklevelében a ministerialisok közül tanuminőségben szerepel.[4]) II. Frigyes herczeg alatt megkapta a stájer *tartományi marsall* méltóságát,[5]) melyet annyira becsült, hogy

[1]) *Fejér* id. m. VII. 1. 300.

[2]) Előfordúl a Gutkeled nb. István kormányzónak Grácz mellett 1254 szept. 9-én kiállított oklevelében. *Wenzel* id. m. II. 253.

[3]) *Siegenfeld* id. h. 448.

[4]) Urkundenbuch der Steiermark, II. 307.

[5]) E minőségben legelőször egy 1234 szept. 28-án Bécsujhelyen tott okiratban fordúl elő. Urkundenbuch der Steiermark, II. 419.

azóta — keresztnevének mellőzésével — az okiratokban többnyire csak mint *mariscalus de Treun* szerepel.

Az 1254 évi béke után ő volt azoknak egyike, kik azonnal Béla pártját fogták s tőle országos hivatalokat elfogadtak. 1254 szept. 10-én a Gutkeled nb. István stájer kormányzó (főkapitány) elnöklete alatt Grácz mellett több más stájer úrral együtt mint *mariscalcus de Treuna*, egy tartományi bíráskodás alkalmával pedig mint ülnök említtetik.[1]) 1255 jan. 13-án azonban már nem ő, hanem ifj. Pettaui Frigyes a király által kinevezett stájer marsall,[2]) a miből arra lehet következtetni, hogy Béla őt vagy valami más országos állásra nevezte ki, vagy talán már akkor hűtlensége miatt állásától megfosztotta és birtokait elkobozta. — Bizonyos csak az, hogy V. István, mint Styria herczege, 1259-ben főpohárnokát, a Buzád-Hahót nb. Csákot (a Csányi család ősét) a stájerországi Hoheneck nevű várral (az oklevélben így áll: castrum Horyg) s a hozzátartozó Möltenberggel (Myltumberg) és Sachsenfelddel örökös birtokúl megajándékozta, hangoztatván, hogy e birtokot ugyanazon jogokkal adja, melyekkel azt valamikor *Morsolphus de Treun* élvezte.[3]) Miután a *Morsolphus* nem egyéb, mint a *marsall* szó elferdítése, világos, hogy itt csak az ismert *Treuni Bertold* marsallról lehet szó. *Miltenberg* vagy *Möltenberg* ma már nem létezik, *Hoheneck* és *Sachsenfeld* azonban ma is Cilly vidékén találhatók. Miután Hoheneck azelőtt nem a Treuniak, hanem a Hohenecki urak tulajdona volt, több mint valószinű, hogy Bertold e birtokokat a Hoheneckiek magvaszakadtával IV. Bélától kapta.

Hogy stájer birtokait csakis hűtlensége miatt vesztette el, bizonyítja végrendelete,[4]) mely ugyan keltezetlen, de — mert II. Ottokárt nem nevezi stájer őrgrófnak — biztosan mondhatjuk róla, hogy 1255 után és 1261 előtt állíttatott ki. E végrendeletben *Bertholdus marschalcus de Trewen* kinyilatkoztatja, hogy a cseh király, osztrák herczeg és morva őrgróf meghivá-

[1]) *Wenzel* id. m. II. 253.
[2]) *Fejér* id. m. IV. 2. 286.
[3]) *Wenzel* id. m. XI. 463.
[4]) Urkunden des Cistercienserstiftes Heiligenkreuz, 125. nr. CXXI.

sára Ausztriába jött, ott hosszabb ideig tartózkodott, súlyosan megbetegedett, a minek következtében a rokona, *Chunradus Matzo* (talán Meissaui) birtokában lévő (Baden melletti) *Rohr* nevű várban következőleg végrendelkezik: 1. Azon 130 márkát, melylyel neki a krajnai Steinban lévő szilárd anyagú házért, tizennégy mansióért és egy malomért a karantán herczeg adósa, Lichtenecki Leutoldnak úgy hagyományozza, hogy ez ezen összeget az osztrák herczeg közbenjöttével lelki üdvéért szolgáinak kifizesse. 2. A pütteni őrgrófságban fekvő Stickelberg nevű várát azon feltétellel hagyományozza a herczegnek, hogy ez az ő (t. i. Bertold) Ujhelyen fogságban lévő *fiát*, ott csinált adósságai törlesztése után kiszabadítsa, és *gyermekeit*, valamint szolgáit megsegítse. 3. Weikersdorfban lévő birtokrészeit pedig a heiligenkreuzi monostornak hagyja, hogy tisztességesen eltemessék.[1])

Miután e végrendeletből kitűnik, hogy a marsallnak fián kívül még más gyermekei is voltak, és ő ezeket, valamint szolgáit az osztrák herczeg pártfogásába ajánlotta, stájer birtokairól pedig egy árva betüvel sem tesz említést, világos, hogy e birtokok akkor már a magyarok kezén voltak és hogy az Ottokár részéről kiindult meghívás a magyarellenes mozgalmakkal összefüggésben volt.

* * *

Bertoldnak — mint láttuk — maradtak gyermekei; vajjon ifj. Treuni Konrádnak voltak-e egyenes ivadékai? nem tudjuk. Mindamellett érdekesnek tartjuk, hogy tárgyunk magyar vonatkozásai kedvéért egyet-mást a későbbi Treuniakról is felemlítsünk.

Bizonyos *Treuni Gratzan* (talán: Gratian) és felesége *Yta*, egy keletnélküli okiratban kijelentik, hogy a wenigzelli várnagyságot (vogtei), melyet fiok, ifj. Gratzan, a voraui zárdának adományozott, a nevezett zárda javára megerősítik. Fiaik: *Gratzan* és *Leutold* kijelentik 1287 jan. 28-án, hogy wenigzelli tulajdonukat anyjuk »vrowen *Eneiten*« beleegyező-

[1]) Síremlékét 1894-ben Heiligenkreuzban találták föl. V. ö. *Siegesfeid* id. h. 450.

nével, Stubenberg Henriknek négy ezüst márkáért átengedik. Az ifj. Treuni Gratzan különben már 1283-ból ismeretes, midőn bizonyos birtokát Pettaui Frigyesnek zálogba adja.

Bizonyos *dominus Levtoldus de Rogat*, ki egy Marburgban 1270 okt. 8-án kiállított okiratban (kiállítója a cseh helytartó, Klingenberg Burchard) tanuként szerepel, Siegenfeld véleménye szerint valószínüleg Bertold marsallnak a fia, a ki magát, úgy mint más nemzetségbeli rokonai, a Rohitschtól északra fekvő Schiltern melletti Rogatnitz nevű helységről nevezte. Ugy látszik, hogy e Leutold fia azon *Perchtoldus de Rogatnitz*, a ki 1284 ápr. 29-én egy magán okiratban tanuskodik és a ki valószínüleg azon *Perchtholt von Tråun*-nal azonos, ki urának, Pettaui Frigyesnek, Tråunban lévő házrészét Pettauban 1294 márcz. 12-én elörökíti.

Többször találkozunk 1305 és 1329 között bizonyos *Ekehardus de Rogatentz* nevével, kinek egyik pecsétjén a Treuniak felfordított horgonya látható. Neje Kunigunda, vele együtt 1329 decz. 11-én szerepel.

A nemzetség utolsó ismert tagja *Rutleb von Treuen*, a ki 1329 után alsó-stájerországi okiratokban egynehányszor mint tanu említtetik. Kihalt-e vele nemzetsége, vagy csak jelentősége szállt alá annyira, hogy a későbbi okiratokban már nem igen szerepelhetett? — nem tudjuk.[1])

* * *

Ankenstein várról ismeretes, hogy 1259 előtt még a Treuniak szabad és korlátlan birtoka volt. Midőn a lázadó stájerek 1258 első felében a Gutkeled nb. István magyar helytartó seregét megverték, István lóra kapva, a Dráván keresztül úsztatott és szerencsésen elérte az ankensteini várat, honnan Magyarországba menekült.[2]) Ebből következtethető, hogy a vár már akkor magyar kézen lehetett, mert nem igen feltételezhető, hogy Treuni Bertold marsall vagy Treuni II. Konrád akkor még magyarbarátok lettek légyen.

[1]) V. ö. *Siegenfeld* id. h. 450. 451.

[2]) *Pauler*: A magyar nemzet története az Árpád-házi királyok alatt, II. 297. 298.

Hogy mi történt a várral 1260 után, midőn a magyarok Styriát véglegesen elvesztették, nem tudjuk. Midőn III. Endre királyunk 1291-ben Haimburgban az osztrák Albert herczeggel békét kötött,[1]) *Borlen* vagy *Ankinstein* várról azt mondták, hogy még nincsen megállapítva, kinek a birtoka legyen: de majd utána néznek, és ha kiderül az igazság, jog szerint fogják elintézni a dolgot. Ezen elintézésről szólnak ugyan a források, de annyi tény, hogy Ankensteint már nem találjuk magyar kézen. Pettaui Herdegen 1321 jul. 17-én a Treuniak horgonyát használja pecsétjében, a mit egy 1325-ből származó pecsétjén is látunk. Ebből kiviláglik, hogy ő már Treun és Ankenstein várak tulajdonosa volt, bár nem tudjuk, vajjon ő maga vagy valamelyik elődje, s mely időben és mily viszonyok között szerezte meg azokat.

Midőn I. Károly király 1337 szept. 11-én Pozsonyban az osztrák herczegekkel békét kötött,[2]) az egyik feltétel abból állott, hogy a herczegek a magyar területen fekvő *Anchensteyn* — magyarúl *Bornyl* — várát, a királynak vagy fiainak vissza fogják adni, melyért kárpótlásúl Károly, az osztrák-soproni határon Kabold szomszédságában fekvő Schwarzenbach nevű várat, mihelyt kezéhez veszi, *Pernstal* — kétségkívül *Bernstein* — várral együtt a herczegeknek engedi át. Létrejött-e a csere mindjárt akkor? — nem bizonyos. Annyi áll, hogy Károly fia Nagy Lajos király, Schwarzenbach váráról 1362-ben az osztrákok javára véglegesen lemondott.

A Treuniak czímerét idő folytán a Stubenberg, Schaunberg, Starhemberg és Eggenberg családok vették át.

WERTNER MÓR.

---

[1]) *Fejér* id. m. VI. 1. 182.
[2]) *Fejér* id. m. VIII. 4. 241.

RADVÁNSZKY GYÖRGY ELJEGYZÉSÉNEK TÖRTÉNETE.

A Rákóczi-féle felkelés lezajlása után »Magyarország kincstartója«, a fejedelem kedvelt tanácsosa *Radvánszky János*, haldokló anyja kérése ellenére [1]) a győzők bosszuja elől Lengyelországba menekült; de nemsokára, hogy családja sorsát biztosítsa, elfogadta a kegyelmet s visszatért otthonába. Bár nem érte el teljesen czélját, hogy az eperjesi vértörvényszék által halálra kinzott atyja »ártatlanúl kiontott vérét« megbosszulja, törhetetlen hűségét a szabadság és fejedelme iránt végig megbizonyította, s a bukás után atyja emlékeért többet nem tehetvén, az élők: felesége és gyermekei boldogításán fáradozott.

Feleségét kimondhatatlanúl szerette. Ha hozzá intézett leveleit olvassuk: a költői stilus, az érzés mélysége és tisztasága meglepően, felemelőleg hat reánk. Felesége levelei sem kevesebb szeretetet árulnak el; két szerető költői szív megdobbanása minden egyes levél, mely magával ragad s tárgya szerint hol elszomorít, hol megvigasztal, de mindig gyönyörködtet.

Isten sok gyermekkel áldotta meg őket s ez által még jobban összekapcsolta szívöket. Radvánszky János ezt írja egyik levelében: »Világi dolgaimban legfőbb s legnagyobb foglalatosságomnak alétom fiaimnak nevelését.« [2]) Ha tudjuk, hogy hét élő gyermeke volt, elhiszszük, hogy e legfőbb gondból bőven jutott neki; de ő annyi csapás, szenvedés után is atyai kötelességének nemesen megfelelt, s anyagilag is biztosítani akarván gyermekei sorsát, szakadatlan munkával, sok nélkülözéssel

[1]) 1710-ben írja anyja, Máriássy Kata Johanna: »Lengyelországba ne menjetek, inkább csak ott Eperjest legyetek; hamarább jöhettek haza.« Másik levelében pedig: »Alázzátok meg magatokat, felmagasztal az jó Isten.« Radvánszky levéltár: III. oszt. XXII. cs. 47 és 49. sz. — *Deák Farkas:* Magyar hölgyek levelei, 380. 381. ll.

[2]) Fogalmazvány. Radvánszky levéltár: III. oszt. XXXVII. cs. 49. sz.

szerzett legalább is annyi birtokot, a mennyitől atyja agyonkinzásakor az eperjesi rablók megfosztották.

Már atyja halálakor, huszonegy éves korában a legnehezebb küzdelmek árjába sodortatván, az ismerősök s jóakarók nagy száma részvéttel és rokonszenvvel fordult feléje, a mit a bécsiekkel szemben tanusított bátorsága szeretetté fokozott.

Tisztelőinek, jóakaróinak, barátainak száma egyre nőtt, különösen a kurucz korban. Széleskörű összeköttetéseit legjobban bizonyítja, hogy körülbelül 700 személytől maradt hozzá intézett levél a b. Radvánszkyak radványi levéltárában, s ő maga leveles-könyve töredékének tanusága szerint 1706 márcz. 27-től 1708 okt. 28-ig 2600 levelet írt.

A levelek legnagyobb része bizalmas jellegű. Hozzá fordúl oltalomért az elnyomott, segítségért a szűkölködő; mint a fejedelem képétől, mint a felvidéki protestánsok vezéreméretől, jó tanácsot, pártfogást kértek tőle a kurucz kor szereplői s később az elnyomott protestánsok; és hogy nem kopogtattak nála eredménytelenül, azt nagy számban fenmaradt levélfogalmazatai tanusítják.

Nem csoda, ha sok jóakarót, barátot szerzett; de senkivel oly jó viszonyban nem volt, mint Petrőczy István feleségével, Révay Erzsébettel. Barátságuk fejlődését nem ismerve, nem tudhatjuk, a közeli rokonságon kívül mi táplálta azt, de úgy látszik, hogy János a rokonszenvet anyjától örökölte. Anyja szeretetének és bizalmának nem utolsó jele az a végső akarata, hogy fia semmi fontosabb családi ügyben, így gyermekei házassága dolgában se tegyen semmit Révay Erzsébet tanácsa nélkül, akarata ellenére. És ezt Radvánszky János híven teljesítette is.[1])

Révay Erzsébetnek huszonkilencz megmaradt levele[2]) arról tanuskodik, hogy e bizalmat megérdemelte s a legnagyobb bizalommal viszonozta. Mintha a legtökéletesebb embernek tartotta volna Jánost, hozzá fordúl minden dolgaiban, sőt a legbensőbb, legtitkosabb családi bajokat is elpanaszolja neki s tanácsot és segítséget kér azok elintézésére.

Radvánszky János mindenben szívesen kezére járt, s ezt annál inkább tehette, mert felesége is szeretettel ragaszkodott Révay Erzsébethez. Jele ennek, hogy 1705-ben, bár maga is nge volt, elhagyva gyermekeit, átköltözött a »hasznos betegen« szenvedőhöz Szklabina várába, hogy házánál rendet on s nehéz perczeit megkönnyítse. Ekkor született egyetlen

[1]) U. o. III. oszt. XXXVII. cs. 43. sz.
[2]) U. o. III. oszt. XXVI. cs.

életben maradt gyermeke Erzsébet, a kit Petrőczyné mindjárt a Radvánszky János fiának, Lászlónak szánt feleségül.

Idő multával a két család közötti viszony egyre erősödött. Nagy befolyással volt erre az, hogy maga Petrőczy István, családjával nem sokat törődött. Feleségével néha nagyon is gyöngédtelenül, lealázóan bánt. A buzgó protestáns nő Istennél keresett vigasztalást s Radvánszky Jánosnál jó tanácsot és segítséget, hogy féktelen férjét megzabolázza. Ugy látszik, nagyon szerette. Mikor nélküle lakott, gyászolta; de szívesen megbocsátott neki és örömmel békült ki vele kétszer is, mert szerelme csak nagy elkeseredésében engedte, hogy férjében keresse a hibát, nem pedig abban a »boszorkányban«, a ki megbabonázta. De mikor szive csordultig telt keserüséggel, mikor látta hogy igaz hívségeért szenved s alábbvalóvá lett egy kocsis feleségénél, mert férje nem hogy becsületét oltalmazná, hanem szeretőjeért meg is becstelenítené, akkor gondol csak a válásra; bánja, hogy érette legkisebb bút is szenvedett s kesereg azon, hogy nem úgy tett mint hozzá illett volna, hanem keserüségben hullatta ifjusága virágát. És mégis mikor férjének becsületét megtámadják, ő kéri Radvánszky Jánost, hogy »ne nézze gonoszságát, hanem az ő szomorú sorsát, igaz atyafiságát, s az mennyire lehet, becsületinek pártját fogni az ország előtt is méltóztassék.« Mert gyöngéd szive mindig talált okot a közeledésre, a megbocsátásra, mikor észre vette, hogy férje »beteges állapottal van s leginkább melancholiától van a betegeskedés.« De e nélkül is kért volna oltalmat számára, mert családja jó hírére sokat adott, a mit levelében a következő szavakkal fejez ki: »Én is valóban megcsalatkoztam, midőn az gyönyörüségemet jó hírbe-névbe eddig állítottam vala.«

Nem csoda, ha élete megkeserítőjével szembe állítja Radvánszky Jánost, a ki családjáért él-hal, a kinek állhatatos jóságát ő is annyiszor tapasztalta. Minthogy gyámoltalansága tudatában érezte, hogy »Isten után nincs kihez fordulnia kívüle«, gyakran is kereste fel kéréseivel. Tudva azt, hogy férje csak vele nem mer szembeszállni, őt kéri arra, hogy szoktassa jobb életre, zabolázza meg, s a mikor férje elhagyja, szintén tőle vár segítséget. Hozzá fordúl a mindennapos apró dolgokban is, úgy annyira, hogy néha maga megsokalja, hogy annyit zaklatja a családi és országos gondokkal terhelt embert, s mentegetőzik: »Igen gyakran és sokféle állapotokkal szoktam, édes öcsém uram, terhelni kegyelmedet, kérem megbocsásson .... Kegyelmed hozzám való jóakaratját ha minden igyekezetemmel is akarnám megszolgálni, tudom, elégségesképen meg nem szolgálhatom kegyelmednek. Istenemet imádom, legyen megfizetője

kegyelmed hozzám, gyámoltalan elhagyatott árvához sok jótéteményének.«

Radvánszky János azonban nem fárad bele a barátságba: a mit csak tehet érte, szívesen megteszi, úgy hogy ő az elhagyatott asszony egyedüli támasza. Egymáshoz való igaz szeretetöket legjobban mutatja Révay Erzsébet 1708 évi végrendelete, melyben birtokai egy részét Radvánszky Jánosra hagyja, ha férje nem vesz nőül hozzá illő korú, tisztességes magyar lutheránus nőt. Azonkívül őt teszi meg végrendelete végrehajtójának, gyermekei tutorának, s levelében azt kívánja, hogy védelmezze férje ellen jó hírét, gyermekeit; gondoskodjék temetéséről és »mondasson verseket, betévén beléjek sok keserves sorsát, gyermekségétől való keserves bujdosásit, uráért tett keserves nyomoruságit.«

Radvánszky János ajánlta is igaz atyafiságát, de Révay Erzsébet szerencsésen megmenekült a haláltól. Viszont a mikor nemsokára Radvánszky János készül veszélyes útra a fejedelem akaratából, Révay Erzsébet is megigéri, hogy »maga előtt viselvén hozzá való igaz atyafiságát, szép bölcs tanácsit és sokrendbéli szolgálatit«. — tőle kitelhetőleg gondot visel feleségére és apró gyermekeire.

Tehát nemcsak az élet terhét kivánják egymásnak megkönnyíteni, hanem a halált is, kölcsönösen igérvén családjuk gondja viselését.

Radvánszky János életben maradván, családjának nem volt szüksége Révay Erzsébet segítségére, de mégis nemsokára újabb alkalma nyilt atyafiságos szeretetét megmutatnia. Az 1709 év elején a labanczok már Zólyom vármegyében is annyira elhatalmasodtak, hogy Radvánszky János családjával együtt menekülni volt kénytelen. Ebben az időben Révay Erzsébet a következő levelet intézi hozzá:

Édes öcsém uram! Ha az Ur Isten arra juttatna bennünket, hogy valahová szorulnunk kellenék, én kegyelmetekkel kivánom mind éltemet, mind halálomat, el sem szakadok kegyelmetektől. Létava vára arra való volna, ha volna benne munitió és jobb porkoláb. Mult napokban úgy jártam vele: egy gabonatartó szobámat vidálták ugyanott Létava várában; midőn satisfactiót kivántam volna porkolábtól, minemű választot adott, in paribus kegyelmeddel közlem. — Magam is Bicsiczén lévén, hozzám jött, kivel kemányecskén is szólván, szembe állott velem. Egyszóval egy ember, pápista is. Mivel pedig Ottlik uram praefectussa igos fejedelem részéről azon jószágnak, lutheránus ember ő kegyelme, kérem kegyelmedet, szóljon ő kegyelmének, nus porkolábot szerezzen ő kegyelme. Noha ugyan Lengyel.

Prényi és Révai familiák nincsenek az directorság alatt, mindazáltal nem bánnánk, ha jó embert, hitünkön valót rendelne ő kegyelme. Én az én részemről javallanám Csernák uramat, a ki tepliczei tiszttartó, elégségesnek is tartanám azon szolgálatra.

Révay Erzsébet.[1])

Míg e sorok egyfelől fényesen mutatják Radvánszky János családja iránti szeretetét, másfelől átvezetnek egy másik jellemvonásához, erős protestáns érzületéhez. E jellemvonások itt még békésen megférnek egymás mellet, de nemsokára harczra kelnek egymás ellen, s hogy melyik volt erősebb, az a következőkből tűnik ki.

Mielőtt e harcz elbeszéléséhez kezdenék, legyen szabad röviden vallásos érzületéről is megemlékeznem.

A szenvedés egyik emberre felemelő, másikra leverő hatással van; az egyiket megjobbítja, Istenhez fordítja, a másikat daczossá, istentelenné teszi. Révay Erzsébet az ő gyermekkorát bujdosásban, ifjusága virágát s felnőtt korát keserves szenvedések közt töltötte, de mindez csak az élő hitet erősítette benne. Hasonlatos vala azokhoz a régi protestáns prédikátorokhoz, kik a csapások okát önmaguk tökéletlenségében keresték, s igaz bűnbánattal, felemelő tiszta hittel fordultak a büntető, de véghetetlen irgalmú Istenhez; neki is Isten az egyetlen reménysége, vigasztalója, kinek köszöni, hogy elhagyatottságában is rendelt oltalmára embert, a kire támaszkodhatik, a ki őt megvédelmezi.

Ez erős hite mellett talán neveltetése is egyik forrása hatalmas protestáns érzületének, mely daczosan erősödik a protestantismus szomorú elnyomása alatt, midőn családjának egyes férfi tagjai — egykorúak állítása szerint azért, hogy előmehessenek[2]) — katholikusokká lettek. Protestáns érzületében is a régi prédikátorokhoz hasonlít: türelmetlen, igen sokszor merev, elfogult. A katholikusokat nem sokra becsüli, a lutheránus embert jobbnak tartja a pápistánál, a mint a föntebb közölt levéltöredékből is kitetszik. De világosabb példa erre az, midőn egyszer azt írja Radvánszky Jánosnak, hogy beteg férjének vegyen orvosságot, »de ne pápistás apothékában.« Mert gyűlöli a hatalmaskodó katholikusokat, szereti

[1]) E levél voltaképen *Postscriptum* egy elveszett levélhez. Közlését szükségesnek tartottam itt, mert e nélkül Révay Erzsébet jellemének ismerete fogyatékos lenne. Előbbi leveleit a b. Radvánszky-levéltárból (III. oszt. XXVI. cs.) Deák Farkas közölte a *Magyar hölgyek levelei* cz. kiadványában, 406—430. ll. Ezekből veszem a jellemzést, igen gyakran szószerint.

[2]) *Schmal András:* Adversaria. Közölte *Fabó András:* Monumenta evangelicorum in Hungaria historica, II. 139. l.

hitsorsosait, s a hol csak lehet, igyekszik a rajtok ütött sebeket gyógyítani; bujdosókat, elűzött prédikátorokat hivat házihoz,[1]) templomok építésén, egyházak erősítésén fáradozik, s a mikor pápista erőszakosságról, protestáns sérelemről van szó, a mellett izgat, hogy vigyék az ügyet az ország gyűlése elé.

Nagy gondja van a lutheránus egyház méltóságának megőrzésére. 1708-ban keserűen írja: »Valóban szép becsületünkre fordúl, ha visszatér hiában püspök uram. Lesz miből csúfot űzni pápista uraiméknak.«

E nagy munkásságában is Radvánszky János a segítő társa, ámbátor ebben az egyben férje sem vár sok biztatást, mert ő sem gyöngébb protestáns ember.[2])

Protestáns érzületével együtt jelentkezik igaz magyar hazaszeretete. Ez a nőknél általában a lelkesítésben, de még inkább a lemondásban nyilvánúl. Ezt tapasztaljuk Révay Erzsébetnél is. Ha férjét hazafiui kötelessége elszólította mellőle, mint a Thököly- és Rákóczi-korban, távollétét szerelmes szive nehezen bár, de szívesen tűrte. 1704-ben írja Radvánszky Jánosnak: »Azelőtt is igaz leánya voltam hazámnak; tizenkilencz esztendeje uram ő kegyelme níköl lakván. Sőt az leveleimet is az elmult időkben úgy kivántam írnya, hogy valamiben meg ne botránkozzék s érettem igaz haza igyét abba ne hagyja. . . . Közigynek nem leszek semmiben rontója.«

Hazaszeretetéről 1708-iki végrendeleti codicillusának következő szavai is tanuskodnak: »Ha pedig, kitől Isten oltalmazza ő kegyelmét, oly személyt venne el, a ki sem nemzetihez, se ideihez, se hitében hasonló nem volna, vagy idegen országból való volna, akkor egy pénz érő jószágomban se lehessen részes, minden külső-belső jószágomból kiűzettessék. és valamit kötöttem volt uramnak, az mindenestől szálljon felől írt öcsém, Radvánszky János uram maradékira.«

E jellemvonásai: tökéletes szeretete, háládatossága, protestáns vallásossága és hazaszeretete mellett azonban hibái is voltak. A kit egy váratlan csapás ér, annak kedve újra virúlhat, de a kinek szenvedése folytonos, a ki gyermekkorát bujdosásban, fiatalsága virágát, sőt férje hűtlensége, gyermekei halála miatt felnőtt korát is keserűségben, gyászban töltötte, a ki az emberekben annyiszor csalódott mint Révay Erzsébet, legyen bármily erős, edzett a lelke, változatlan nem maradhat. Valamint nagy erényein, úgy apró hibáin is meglátszanak a szenvedések nyomai.

[1]) Radvánszky János levél-fogalmazványa. **Radvánszky lt. III.** oszt XXXVII. cs.

[2]) *Zsilinszky Mihály:* Egy forradalmi zsinat története.

Kortársai az erények és hibák különös vegyülete miatt szélsőségekre hajlandónak találták s különösen megrójják állhatatlanságát, gyanakodó bizalmatlanságát és mérges nyelvét, mert tapasztalták: »mely indulatos, ha ok nélkül indúl is.« [1])

E hibáit Révay Erzsébetnek, életéből kell megmagyaráznunk. Állhatatlanságáról, mely körűl az egész elmondandó történet forog, nem szólva, a bizalmatlanság a csalódásoknak, az indulatosság a szenvedéseknek következménye. Nyelve kiélesedésén sem lehet csodálkoznunk, ha tudjuk, hogy elhagyatottságában sokszor ez volt egyetlen fegyvere. Mert sok ellensége volt; de abban a meggyőződésben, hogy neki van igaza s Isten megsegíti, felvette a harczot s nem egyszer legyőzte ellenségeit, úgy hogy öreg korában méltán mondhatta: »Már elég példája vagyon, mennyit már kiszólított Isten e világból, a kik hadakoztak ellenem.« [2])

Hanem ideje már, hogy kedves ura öcscsével való hadakozásának elbeszéléséhez kezdjek.

Említettük, hogy leányát Erzsébetet, mindjárt születésekor Radvánszky János fiának Lászlónak igérte oda. Radvánszky Jánosné levélben értesíti férjét az örömhírről.[3]) »Az én Laczkóm — úgymond — jó újságot fog hallani, mert itt már most is igérték neki a kis Erzsikét.«

Révay Erzsébet szavának is állott, noha viszonyai férje halála után megváltoztak. Megúnva ugyanis az özvegyi fátyolt, bár sok tavaszt látott már, férjhez ment az indigena Calisius Fülöp báróhoz.[4]) Úgy látszik, ennek oldalán feltalálta azt, a mire ifjabb korában hiába áhítozott: a családi boldogságot. Férje megbecsülte, oltalmazta, s így Radvánszky János támogatására nem volt többé szüksége. A bizalmas viszony mindamellett megmaradt közöttük. Jele, hogy Petrőczy Erzsébet alig volt tizenöt éves,[5]) már is komolyan megkezdődtek a tárgyalások anyja régi igérete fölött,[6]) s a leánykát eljegyezték Radvánszky János idősbik fiával — Györgygyel.

[1]) E jellemvonásokat Révay Mihály és Radvánszky János leveleiből vettem. Radvánszky lt. III. oszt. XXVI. XXXVI. XXXVII. cs.

[2]) E szavakat a néhai Deák Farkas kéziratai közül visszakerült másolatból idézem.

[3]) Radvánszky lt. III. oszt. XXIX. cs. 40. sz.

[4]) E házasság 1715 után köttetett, mert Calisius az 1715-iki országgyűlés alkalmával nyert indigenatust. Révay Erzsébet ekkor, tekintve azt, hogy öcscse Radvánszky János 49 éves volt, az 50 évet már meghaladta.

[5]) 1705. szept. 6-án született éjjel 11 és 12 óra között. Radvánszky János már 1720 november-havában lépéseket tesz a dispensatió megszerzésére.

[6]) Petrőczyné kezdeményezésére. Radvánszky lt. III. oszt. XXIII. cs. 107. sz.

A jegyesek között azonban negyedízi rokonság volt, mely az ország törvényei szerint is házasságtiltó akadály.[1]) Jóllehet a lutheránus egyház törvényei negyedízi oldalági rokonok közt nem tiltották a házasságot, a katholikus clerus — különösen házassági ügyekben — rájok erőszakolta saját egyházjogi felfogását s így ily esetben a protestánsoknak is — ha törvényes házasságot akartak kötni — két dispensatiót kellett szerezniök: egyházit az illető kath. püspöktől vagy a pápától, és államit (consensus regius, relaxatio litis) a királytól. Bármelyiknek elmulasztása keresetet, a házasság érvénytelenségét, sőt fej- és jószágvesztést vont maga után. A nagy büntetéstől való félelem a protestánsokat megpuhította, úgy hogy ha abban a meggyőződésben voltak is, hogy a katholikus clerus praetensiója a békekötések szellemével ellenkezik, engedtek a kényszerűségnek, s a szentszék hatalma előtt meghajolva, nem merték mellőzni a dispensatió kérését, bár annak ára a legtöbb esetben *áttérés* volt.

A hosszas gyakorlat a róm. katholikus egyház praetensiójának annál inkább törvényes jelleget adott, mert hivatkozhattak a bécsi békére is, mely a szentszékek jogkörét változatlanúl hagyta. Ebből kifolyólag már a XVII-ik században a protestánsok is törvénynek tekintették. Radvánszky János maga írja, hogy szükség van dispensatió kérésére, »hogy az által az ország törvényének eleget tegyünk.«

A protestánsok közűl sokan remélték, hogy az 1715 évi decretummal felállított vallásügyi bizottság ezt a sérelmet is orvosolni fogja. Bizonyosan a reménykedők közt volt Révay Erzsébet és Radvánszky János is;[2]) a bizottság azonban 1720 végén, mikor a jegyváltás történt, még nem ült össze s így számolniok kellett a törvénynyé lett szokással. Bármily féltékeny volt egyháza jogaira Radvánszky János, bármily elfogult Révay Erzsébet: »a dispensatió kikérését szükségesnek látták lenni«,[3]) de a kényszerűség előtt nagyon eltérő lelki állapottal hajoltak meg.

---

[1]) Az országos törvények vérfertőzőnek tekinték a házasságot rokonok között negyedízig s mint felségsértést büntették. Így Mátyás 1462: II. 14., II. Ulászló 1495: IV. 13., Werbőczi HK. I. 107. 1. E nézetet részben III. Károly 1723: XII. 2. változtatja meg, a harmad- és negyedízi rokonok közötti házasságot nem sorolván a felségsértés esetei közé.

[2]) Radvánszky János kérdezősködik is a commissió felől Pozsonyban tartózkodó fiától Lászlótól, és általa kéri a commissió egyik tagját. Okolicsányi Mihályt, hogy keresse fel, mert okvetetlen beszélni akar vele Radvánszky lt. III. oszt. LVI. cs.

[3]) U. o. XXXVI. cs. 159. sz.

Radvánszky János lelkiismeretét megnyugtatta az a tudat, hogy az ország törvényének engedelmeskedik. Mivel óhajtotta a házasságot, szívesen magára vállalta a dispensatió megszerzését. Ő maga is érseki dispensatióval házasodott,[1]) melyhez kevés költséggel és fáradsággal jutott hozzá bátyja, Palugyay Gábor érseki secretarius segítségével. Pedig az a dispensatió igen enyhe, az áttérés clausulája nélkül van kiállítva. Hogy nem katholikusok kapták, csupán egy zárójel közé tett mondat árulja el, melyben az érsek azt a reménységét fejezi ki, hogy áttérnek, ha a szent lélek megvilágosítja elméjöket.

Az ilyen reménység beváltása nem volt és nem is lehetett kötelező, s mivel így a lelkiismereti meggyőződést veszély nem fenyegette, Radvánszky János aggodalom nélkül kezdett a munkához; hitte, hogy szép szóval és jó pénzzel ezúttal is sikeres lesz fáradozása.

Révay Erzsébet azonban nem a dispensatió minőségébe, hanem már a dispensatió-kérésbe helyezte a lelkiismereti kérdést. Az a tudat, hogy a katholikus papság jogtalan követelésének engednek, hogy magukat megalázzák, nem fért össze merev protestáns gondolkodásával, mely lelkét vezette. Ha nem hallgatott is lelkiismeretének szavára, mikor az volt a kérdes, hogy az eljegyzésből legyen-e házasság? — mégis feltételei azt mutatják, hogy legalább a világ előtt az akart maradni, a ki volt, mert kikötötte, hogy Radvánszky János a kérvényben leánya nevét hallgassa el és olyan dispensatiót szerezzen, mely az ő lelkiismeretével nem ellenkezik.[2])

Bár a név elhallgatása nehezíté a dolgot, Radvánszky János a feltételeket elfogadta. Mivel lakásuk helye az esztergomi egyházmegyébe esett, a Regensburgban tartózkodó Keresztély Ágost érsek, szász herczeg és kardinális helyetteséhez, a nagyszombati vicariushoz fordult, de a vicariusnak a kérés teljesítése[3]) nem volt hatalmában. Igy két út maradt előtte: vagy magától az érsektől, vagy a pápától kérni dispensatiót. Nagyszombati ismerősei az utóbbi utat javallhatták inkább, mert felkérte Tapolcsányi Lőrinczet, a nagyszombati jezsuita collegium rectorát, hogy szerezzen Rómából dispensatiót. Azonban már ezzel a kérelmével kapcsolatban eltért a Révay Erzsébettel való egyezségtől: elárulta a jegyesek nevét. Ugy látszik,

[1]) Dispensatiója megvan a Radvánszky levéltárban: I. oszt. XXIII. cs. 165. sz.

[2]) Egyezséglevelük nincs meg, talán nem is volt; de feltételeikre későbbi levelekből következtethetünk. Radvánszky lt. III. ószt. XXVI. cs. 159. szám és egy Deák Farkastól maradt másolat, 1721 jan. 30-iki kelettel.

[3]) U. o. III. oszt. XXXVI. cs. 159. sz.

hogy a körülmények kényszerítették erre, mert név nélküli, vagy költött névre szóló dispensatiót az egyházjog szerint a pápa csak titkos akadály esetén s az illető plebánus előterjesztésére szokott adni. Titkos akadályról pedig a legbizalmasabb jellegű levelekben sincs említés, sőt még csak czélzás sem fordúl elő.

Bizonyosan Tapolcsányi világosította fel Radvánszkyt az anya feltételének lehetetlenségéről, s Radvánszky a siker reményében nevezte meg a jegyeseket, nem is gondolva arra, hogy ezért Révay Erzsébet neheztelni fog.[1])

Igy a lehető legjobban elrendezve dolgát s minden bizodalmát Tapolcsányi pártfogásába vetve, visszatért. Utközben fülébe jutott az a hír, hogy az esztergomi érseket Pozsonyba várják; felcsillant tehát az a reménység, hogy tőle nyerhet dispensatiót, bár erre sokat nem épített, hanem kérte Tapolcsányi további pártfogását.[2])

Tapolcsányi a kérvényt egy magyar származású papnak, Dirner Tóbiásnak küldte el, hogy pártfogókat szerezve, juttassa a pápához, de »csak sovány válasza« érkezett,[3]) mert ha valahol, úgy Rómában az volt az elv, hogy eretnekeknek dispensatiót nem adnak,[4]) Radvánszky János pedig az áttérésre még csak reményt sem nyujtott.[5])

Dirner válasza váratlan és lesujtó volt mind reá, mind beteges feleségére és fiára nézve.[6]) Elméjének felháborodottságában soká nem is tudott választ adni, sőt — mint Tapolcsányinak írja,[7]) — fájdalma könnyebbítésére papi hit alatt elárulta titkát a beszterczebányai jezsuita collegium rectorának, Manigai Jánosnak.

Ez más szóval annyit tesz, hogy nem bízott eléggé Tapolcsányiban. A bizalmatlanságra volt is oka. Tapolcsányi a Dirner levelét csonkítva küldte meg neki, kivágott belőle nyolcz sort, s azonkívül az áttérés szükségét hangoztatván, azzal fejezte be levelét, hogy arra vonatkozó szándékát örömmel hallaná.[8])

A Radvánszky családban apáról fiura szállott az élő

[1]) Erről a későbbi levelekből értesülünk. A Petrőczy kisasszony neve legelőször Dirner 1721 jan. 4-én kelt levelében fordúl elő. Radvánszky lt. III. oszt. XXI. cs. 21/a. sz.

[2]) Radvánszky lt. III. osz. XXXVII. cs. 192/a. sz.

[3]) U. o. XXXI. cs. 2. sz.

[4]) U. o. XXXI. cs. 3. sz.

[5]) U. o. XXXI. cs. 2. sz.

[6]) U. o. XXXVI. cs. 40 és 193. sz.

[7]) U. o. 193. sz.

[8]) Szavai: »Most immár egyéb nem lehet, hanem sub conditione futurae conversionis . . . desuper libenter intelligam mentem.« Radvánszky lt. III. oszt. XXXI. cs. 2. sz.

erős protestáns hit. Készek voltak hitökért bármit elszenvedni, a miről sokat beszélnek a családi levéltár adatai. Maga János is már gyermekkorától kezdve sokat szenvedett hite miatt, de a szenvedések csak megerősítették lelkét.

Tapolcsányi levelének záradéka elárulta, hogy ő is óhajtaná a jegyesek áttérését, a mi már magában is rossz hatással lehetett a vallásos meggyőződésére féltékeny emberre, s ezt a rossz hatást csak növelte Dirner levelének megcsonkítása.

Benne van az emberi természetben, hogy kész a gyanura, találgatásra, ha észreveszi, hogy valamit titkolnak előtte. Ismerve a katholikus papoknak gyakran az erőszakosságig menő térítő szenvedélyét, Radvánszky János helyében akárki is azzal egészítette volna ki a csonka levelet, hogy Dirner bizonyára a jó alkalom megragadására, két protestáns család áttérítésére biztatta Tapolcsányit.

Nem a fájdalom, hanem a bizalmatlanság, a gyanu vezette Manigaihoz, ámbátor azért nem szakított Tapolcsányival sem, mert tekintélyét, közbenjárásának súlyát igen nagyra becsülte, a miben alkalmasint nem is csalódott, minthogy állása s vallási és bölcseleti munkái nem kevéssé növelték jó hírét. Egyúttal azonban más húrokat is kezdett pengetni. Lefestve fia fájdalmát, s hangoztatva hogy a dispensatió megtagadása bujdosásba fogja kergetni, nagy anyagi áldozatra szánta el magát. A jegyesek lelkiismeretének megváltásáért, hogy a dolognak katholikus érdeket kölcsönözzön, 1000 tallért ajánlott fel a jezsuita rendnek, a dispensatióért akár 100 arany taksát, és Dirnernek közbenjárásáért 12 aranyat.[1]) Azonkívül engedett rigorositásából s most oly dispensatióval is megelégedett volna, melyben az áttérés reménységképen érintetnék, »csak feltételül ne tétetődjék.«

Dirnernek is hasonló értelemben írt,[2]) mert Manigaitól megtudta hogy magyar, s remélte hogy »nemzetséges vérének könnyebben hat szivéhez sok keserves búban megőszült feje gyötrelme bujdosásra nézendő fia veszedelmén.«

Kérelmének jogi alapot is keres és a három jezsuitához

[1]) Ez a 12 arany önkéntelenül eszünkbe juttatja, hogy Tapolcsányinak és Manigainak még nagyobb igéretet tehetett; de hogy milyet, arra nincs adat, mert mindkettőnél személyesen járt s négy szem közt birta rá őket a rendi fogadalmukkal ellenkező munkára. Annyi azonban bizonyos, hogy ha valamit keresztül akart vinni Radvánszky János, a pénzzel nem fukarkodott.

[2]) A három jezsuitához írt levél a Radvánszky levéltárban: III. oszt. XXXVI. cs. 40 és 193. sz., XXXVII. cs. 54. sz. — Jellemző, hogy Tapolcsányi eltitkolta Dirner magyar eredetét. Ez Radvánszky gyanuját csak erősíthette.

írt leveleiben majdnem szóról szóra azt hangoztatja, hogy »a negyedik gradus utolsó, az isteni törvény szerint nem is tilos, s az okból is így nagy patronus interpositiójára dispensálható; egyetemben s egyvelétve vagyunk katholikusokkal; egy földi felség s azon egy törvény alatt élünk s azért a beneficiumokból sem excludáltathatunk.«

A kérelem megírását és indokolását Manigaira és Tapolcsányira bízza, benyujtását Dirnerre.

Radvánszky szép igérete utat talált a jezsuiták szivéhez. Minthogy legelőször Manigainak írt, a munkát ő kezdte meg. Tapolcsányihoz és Dirnerhez szóló leveleit bizalomkeltés céljából elküldés előtt megmutatta Radvánszky Jánosnak. Már ebből is sejthetjük, hogy megbízója ízlése szerint írt, s mégis lesujtó választ kapott.

Dirner több pappal közölte a dolgot, de közbenjárását sem igérte senki. Egyik azt felelte, hogy protestánsok pénzért sem kaphatnak Rómában dispensatiót, mások meg azon csodálkoztak, hogy miért nem fordulnak a kérelmezők saját főpapjaikhoz, mert Rómában, mivel még soha sem fordult elő, szokatlan a protestánsok kérése, és Manigai eljárását szerződéses szentség-árulásnak tartották.

Dirner a mellett, hogy a csodálkozókkal csodálkozik, sajnálja, hogy fáradsága nem fizette ki magát. »Impensam operam perdidit!« [1])

Az 1721 jan. 4-én kelt kedvezőtlen válasz Manigai közvetítésével Radvánszky Jánosnak még kezéhez sem juthatott, mikor Révay Erzsébet már beleunt a dologba.

Láttuk, hogy a dispensatió-kérést sem tudta a maga protestáns lelkiismeretével összeegyeztetni és sajnálattal hallotta, hogy Tapolcsányi kedvezőtlen válasza után Radvánszky nagyobb körben, és a protestánsok legnagyobb ellenségei, a jezsuiták javára tett költséggel folytatja a munkát. Különösen azt fájlalta, hogy oly sokak előtt elárulták a jegyesek nevét, mert a kétszeri kedvezőtlen válasz után nem bízott benne, hogy »farkas«, azaz feltétel nélküli dispensatiót nyerjenek. Lelkiismerete sérelmével pedig a házasságba beleegyezni és kétséges reményekért leánya jó hírét koczkáztatni nem akarván, jobban esett »anticipate megírnya«, hogy inkább hagyják félbe a dolgot, sem mint »azután később mind magunk, mind az gyermekink lelkünk sérelmével siránkozzunk egyike-másikára és örökké való keserüséget viseljünk.«[2])

A gyürüváltást a házasság első kötelékének tekintette az

[1]) Radvánszky lt. III. oszt. XXI. cs. 21/a. sz.
[2]) U. o. XXVI. cs. 95. sz.

egyházi jog, sőt — különösen a protestánsoknál — házasságkötésnek is.[1]) Mennél jobban átment és megerősödött ez a közfelfogásban, annál nagyobb sértésnek tartották a visszalépést. Innen érthetjük a Radvánszky család elkeseredését, melyet János oly hatalmasan fest Révay Erzsébetnek adott válaszában.[2]) Ezenkívül ügyesen ragadja meg, mint Isten megsértésének jelét azt a csekélységet, hogy Révay Erzsébet aláírás nélkül küldötte el levelét, a mi a vallásos asszonyra nem maradhatott hatástalanúl. Azonban válasza legnagyobb részében komoly érvekkel bizonyítja, hogy semmit sem csinált ezen dologban »híre, kedve s akaratja ellen.«

Dispensatióra a protestánsoknak is szükségök van, nem azért hogy lelkiismeretöket csendesítsék, hanem hogy az ország törvényének eleget tegyenek. Dispensatiót a vicariustól nem nyerhetvén, feljebb való rendhez, a pápához fordult. A jegyesek nevét elárulta, mert nem lehet kérni a nélkül, hogy meg ne mondja az ember, kinek. Különben is papi hit és titok alatt tette a mit cselekedett.

Ha nénje sokat ad leánya lelkiismeretére, ő sem kevesebbet a fiáéra; azért, hogy a dispensatióban ne legyen *farkas*, »nevezetes költségre resolválta magát a sajátjából, a melylyel szabad.«

A dolog abbanhagyásáról szó sem lehet, mert naponként várja a római választ, mely előbb érkezik meg, mint levele Rómába.

E levél nagy hatással volt Révay Erzsébetre. Bővebb üzenettel küldi szolgáját, de sietve levelet is ír, hogy addig is jó reménységben legyenek. A sietségből s levele általánosságából látszik, hogy nem gondolt a keserüségre, melyet kedves öcscse családjának okoz. Holmi gonosz lélekről beszél, mely kápolnát akar építeni ott, a hol az Ur templomot épít. A házasság is Isten dolga; imádkozzanak a jegyesek lelki üdvéért, hogy ne tehessen gátlást a gonosz. Ne búsuljanak, mert jól fog menni a dolog. De hangoztatja a további titoktartást és inti

[1]) Az utóbbit szépen fejezi ki Zdanszky András Radvánszky Jánoshoz intézett levelében: »Data utrinque fides et consensus parentum, quae alioquin desponsatio dici solet, est primum vinculum matrimonii.« U. o. XXXIV. cs. 16. sz. — A protestáns felfogás az 1567-iki debreczeni zsinat VIII-ik czikkelyében nyilvánúl. A házasságot nem az esküvés által kötött papi kötelék csinálja, mert a házasulók minden törvényes egyetértése magában foglalja az esküt, mint a gyűrü, jegy és a jobb kéz törvényes egybekapcsolása mutatja. *Kiss Áron:* A XVI. században tartott magyar református zsinatok végzései, 576. l. — Ezzel a felfogással tartja az 1562-iki debreczeni hitvallás az eljegyzés felbontását és a mással való jegyváltást házasságtörésnek. *Kiss Áron* id. m. 169 l.

[2]) Radvánszky lt. III. oszt. XXXVI. cs. 159. sz.

Radvánszkyt, hogy csak olyan dispensatiót fogadjon el, mely lelkiismeretével nem ellenkezik, különben küldje vissza, ne fizessen hiába.[1])

Igy visszatért volna a kivánatos jó egyetértés, de nem volt sokáig öröm benne, mert Radvánszky János e levéllel körülbelől egyszerre kapta Manigaitól Dirnernek már ismertetett kedvezőtlen válaszát.

Manigaiban, a kiben pedig jobban bízott mint Tapolcsányiban, ekként szintén csalódván, újra bizalommal fordúl Tapolcsányihoz,[2]) de sem választ, sem vigaszt nem nyer tőle. Ezzel azután három hétig meg is szűnik köztük a levelezés; azonban a hallgatás is ékesen beszél a Radvánszky család fájdalmáról, reménytelenségéről. Pedig mennyit kellett még reménykedni és csalódni a dolog végleges kifejléséig!

Mert most is igaza volt a példabeszédnek: *A hol nagy a szükség, közel a segítség.* Dirner, miután a Manigai indokaival hajótörést szenvedett, Tapolcsányi helyesebb utasításával próbált szerencsét. Sikerült is Olivér kardinálist, a ki a pápának a kérvényeket be szokta mutatni, megnyernie s közvetitésével az ügyet a pápa elé vinnie. Erről jó reménységgel értesíti Tapolcsányit, ki mindjárt közli az eredményt Radvánszkyékkal.[3])

Radvánszky János, bár sok keserves búban őszült meg feje s ez ügyben is sokat csalódott, megtartotta lelke fiatalságát, újra tudott remélni és reménységében örvendezve megújulni, annál inkább, mennél váratlanabb volt a jó hír akkor, mikor »már vádolni is kezdték az emberek (Révay Erzsébet) nagy extremitásra hajlandóságokban.«

Mintha bizonyos lett volna a jó válasz, már az expeditió módjáról gondoskodik, s igen szeretné, ha a választ rokonához, Okolicsányi János püspökhöz intéznék, a ki előtt ismeretes ügyök igazsága s így hamarább czélt érnek.[4])

A nagy örömet azonban csakhamar követte a visszahatás, az aggodalom. Radvánszky János belátta, hogy két dologért: a dispensatióért és Révay Erzsébet hajlandóságának megtartásáért kell küzdenie, s azt is sajnosan tapasztalta, hogy mikor egyik helyen jól megy a dolog, a másikért kell aggódnia.

Szavaiból látszik, hogy a hosszas hallgatást meg-meg-

[1]) 1721. jan. 31. Eredetije elveszett, csak Deák Farkas másolatában maradt meg.

[2]) E levélnek fogalmazata szintén elveszett, de hivatkozik rá a III. oszt. XXXVI. cs. 195. szám.

[3]) Radvánszky lt. III. oszt. XXXI. cs. 4. sz.

[4]) U. o. XXXVI. cs. 195. sz.

szakították Révay Erzsébet panaszai, vádjai. Nem tudott már benne bízni, mert tudta, hogy türelmetlen, nem vet számot a távolsággal és idővel, sőt arra is képesnek tartotta, hogy Tapolcsányit a dolog keresztülvitelétől visszatartja; azért márcz. 24-én kelt levelében újra pártfogását kéri s figyelmezteti, hogy ne hallgasson az asszonyra, mert már megvolt a kézfogás és gyűrűváltás.[1])

Kapott is Dirner néminemű választ, de Radvánszky János kívánsága szerint való dispensatiót nem szerezhetett. A pápa nem is dispensatiót adott, hanem a *Dataria* elkerülésével püspöki felhatalmazást a dispensatióra, ha a jegyesek áttérnek a katholikus vallásra. Ily feltétel alatt Róma nélkül is könnyen megnyerhették volna a dispensatiót. Az egyetlen kegyes engedmény az volt, hogy titokban is áttérhetnek.[2]) Természetes, hogy ezért taksa nem is járt, de Dirner ezért is — mintha a legjobban végezte volna dolgát — kérte jutalmát.[3])

Tapolcsányi nézete szerint meg is érdemelte, mert azt hitte, hogy a pápai *commissio* megnyerésével a jég meg van törve. Az nem izgatta, hogy a dispensatiót áttéréssel kell megérdemelni, mert bízott benne, hogy talál módot a feltétel enyhítésére s okkal-móddal jóformán lehet stilizálni a dolgot. Kész terve is volt a pápai akarat kijátszására, de nem merte levélre bízni, hanem magához hívta Radvánszky Jánost, hogy négy szem közt beszélhessék meg a tervet.[4])

A levelezésben erre megint nehány heti szünet következik s így nem tudhatni, hogy találkoztak-e? Annyi azonban bizonyos, hogy a nagy titoknak nem lett semmi eredménye. Tapolcsányi az érsek elé akarta vinni az ügyet, de ebben sem bízva, azt ajánlotta, kérjenek a nyitrai püspöktől vagy vicariusától dispensatiót.

Ugy látszik, hogy a protestánsokkal szemben gyakorolható kegyekre nézve nem volt egyöntetű az eljárás az egyházmegyékben, mert a püspökök különbözőképen fogták fel jogkörüket. Innen van, hogy míg az esztergomi érsek és vicariusa esküdtek arra, hogy protestánsokkal szemben semmi kegyet

---

[1]) U. o. 194. sz.

[2]) U. o. XXXI. cs. 5. szám és melléklete.

[3]) U. o. a melléklet.

[4]) A pápa válaszából következtethetünk Tapolcsányi indokaira, mert a titkos áttérést ily esetben olyankor szokták megengedni, mikor az illetőket nyilvános áttérés esetén hozzátartozóik haragja, kitagadás és tetemes anyagi kár érhetné. Bizonyos tehát, hogy Tapolcsányi indokai között igen előkelő helyet foglalhatott el Révay Erzsébetnek mindenek felett uralkodó protestáns meggyőződése.

nem gyakorolhatnak,[1]) addig az egri és nyitrai püspök könnyen dispensált protestánsokat is.

Tudta ezt jól Radvánszky János is, de azt hitte, hogy mivel a jegyesek nem a nyitrai dioecesisben laknak, onnan dispensatiót sem nyerhetnek. Ez így is lett volna jog szerint, de Tapolcsányi nem azért ismerte alaposan az egyházi jogot, hogy kibúvót ne találjon alóla. Tudta, hogy a Petrőczy kisasszonynak van birtoka a nyitrai egyházmegyében, s megkérdezte, hogy Radvánszky Jánosnak van-e? Ha volna és fia ott laknék bizonyos ideig, jogosan fordulnának a nyitrai püspökhöz.[2])

Radvánszky örömmel, de némi bosszankodással is fogadhatta e kései jó hírt. Elgondolta, hogy ha ez előbb jut eszébe Tapolcsányinak, nem kell vala majdnem haszontalanúl Rómában késleltetni az ügyet, mert a nyitrai dioecesisben, Trencsén megyében volt birtoka, s mind a püspököt, mind vicariusát Rácsayt, jóakaróinak tartotta.

Többé nem látott a dologban nehézséget, s a pápai commissiót figyelmen kívül hagyva, személyesen fordult Rácsayhoz, de »csak úgy mint anonymus barátja dolgában.« Jóvá akarta ugyanis tenni jóhiszeműleg elkövetett hibáját, s hogy a már ingadozó és vádaskodó Révay Erzsébet kedvét újra megnyerje, név nélküli dispensatiót igyekezett szerezni.

Tapolcsányinak — elég későn — lelkére köti a hallgatást. Rácsaynak sem árulja el a jegyesek nevét, hanem mintha most kezdődnék a dolog, általánosságban puhatolja, vajjon az ő csekély protectiójára adhatna-e a vicarius dispensatiót? Jóságáért előre is biztosítja a jegyesek úri rendéhez illő hálájáról, de hangoztatja a titoktartás szükségét.[3])

Még meg akarta nyerni Révay Erzsébet beleegyezését is, mert már sajnosan tapasztalta, hogy »feminae sunt mirabiles.« De ez irányú munkásságáról sem Calisiusnénak, sem neki nem maradt levele; úgy látszik azonban, hogy most Révay Mihály közbenjárását is kérte s Révay el is járt a dologban. Van ugyanis Radvánszky Jánosnak egy keltezés nélküli levélfogalmazványa,[4]) melyben megköszöni Révay Mihály szives munkáját, és örömét fejezi ki Calisiusné hajlandósága fölött. Hangoztatja a jegyesek nevének eltitkolását, a név nélküli dispensatió szükségét, a mit az egész ügy kezdete óta csak most óhajt komolyan. Ezzel összefüggően írja azt is, hogy fia »illendő móddal

[1]) Radvánszky lt. I. oszt. XXVII. cs.
[2]) U. o. III. oszt. XXXI. cs. 7. sz.
[3]) U. o. XXXVI. cs. 156 és 197/a. sz.
[4]) U. o. 161. sz.

s rend szerint« a főpapnál nem tisztelkedhetik s »a szolgarend és belsőbb embereinek« kegyét nem nyerheti meg.

Ez azt mutatja, hogy magyarországi főpapról van szó. Az első kisérlet Magyarországon is történt; de a nagyszombati vicariusnál személyesen járt s fiát kimenthette, hogy »mi mord rusticitását ne véljék.« A vicarius kedvezőtlen válasza után két terv között ingadozott: vajjon az állandóan külföldön tartózkodó érsektől, vagy Rómából kérjen-e dispensatiót? Hogy azt más magyar püspöktől is megnyerhetné, arra mostanáig nem is gondolt.[1])

Rácsay válasza elveszett, későbbi leveleiből azonban következtetni lehet, hogy kedvezően írt; de Radvánszky Jánosnak az volt a sorsa ez egész történet alatt, hogy vagy a dispensatió ügyének állása, vagy Révay Erzsébet hajlama nem volt kedvező. Most, a mikor biztos reménység kecsegtette a dispensatió megszerzésére, Révay Erzsébet kebelében épített újra kápolnát a gonosz, mert kétszeri hajótörés után már nem bízott abban, hogy Rácsay »farkas« nélküli dispensatiót ad. Különben is sajnálattal láthatta, hogy Radvánszky János hosszas erőlködésének, költekezésének csak a dolog elhíresedése lőn az eredménye; mivel pedig lelkiismeretével sem tudta összeegyeztetni a dispensatió-kérést, leste az alkalmat a szakításra. Addig is, míg erre alkalom kinálkozott, írt és izengetett, hogy hagyjon fel a munkával, térjen le arról az útról, mely Istennek nem tetszik. Ha már az első összekocczanásból béke lett,[2]) s Révay Erzsébet beleegyezését adta, hogy a Rómában megkezdett munka tovább folyjon, akkor kedvező válasz esetében nem lehetett volna szó a visszalépésről; de most újabb forumhoz fordultak, a mihez az ő beleegyezése is kivántatott. Révay Erzsébet tehát megragadva az alkalmat, jóllehet Radvánszky János most mindent az ő szája íze szerint csinált, beleegyezés helyett visszakövetelte a gyűrűt.[3])

Egészen természetes, hogy ez a fordulat Radvánszky Jánost kihozta sodrából. Majd egy év óta fáradozott, költekezett a dispensatió megszerzéseért, s mikor a jó reménységnek egy nagyobb, biztatóbb szikrája csillant fel, Calisiusné ezt a reménységét is meg akarta hiusítani, hitszegően bánva vele, a kit régen bizalmával tüntetett ki.

[1]) Annyira általános tartalmú különben az egész levél, hogy keltét bizonyossággal meg nem állapíthatom.

[2]) Maga Révay Erzsébet békének, fegyverszünetnek tekintette. Ily értelemben írja: »Hol bomolnak békességnek punctumai, bomol ott a békesség.« Deák Farkas másolatában.

[3]) 1721. ápr. 17-én kelt levél. Eredetije elveszett, csak Deák Farkas másolatában van meg.

Válasza kemény, haragos volt. Calisiusné mentegetőzése nevetséges. Azt írja, hogy próbára akarta tenni, vajjon bízik-e benne annyira, hogy kiadja a gyűrüt; de látja, hogy nincs igaz szívvel hozzá. Különben is annyira eltávozott egyezségüktől, mint ég a földtől, mert mindent híre nélkül, tanácsa ellen cselekedett. Azért — mint már annyiszor — újra »kéri a lölkiismeretére, hagyjon békét, mert bizony ha százszor elhozatja sem lesz belőle semmi azon az úton.«

Tudjuk, hogy vádja nem igaz, s az is bizonyos, hogy levele első része nem őszinte. A gyűrü visszakérésével csak dilemma elé akarta állítani Radvánszky Jánost. Ha egy szóra visszaadja a gyűrüt, czélját kellemetlenség nélkül eléri; ha nem, akkor bizalmatlansággal vádolhatja, a mi megint egygyel több ok a szakításra. Mindkét eset neki volt előnyös, mert a gyürü visszaadásával elárulták volna, hogy a házasságot már nem óhajtják, vagy a dispensatió megnyerésében nem bíznak; ha pedig nem adják vissza a gyűrüt, akkor is ő állhatott az erdő felől s újabb váddal léphetett fel, a mire szüksége is volt, mert mennél több látszólagos vagy való okot hozhat fel a szakításra, annál inkább elháríthatja magától a hálátlanság, az állhatatlanság vádját.

Igy homályos levelének csak leghomályosabb mondatával kell komolyan foglalkoznunk, mely a következőleg szól: »Most lett volna módja kegyelmeteknek Pesten keresni. Bezzeg istenes dolog lett volna, hogy lutheránus ember Istent imádta volna kegyelmetekért; jó példát adott volna kegyelmed másoknak.«

E szavak értelmét megvilágosítja a pesti vallásügyi bizottság története. A *commissio religionis* az 1715 évi országgyülésen állíttatott fel a vallási ügyek, de különösen a vitás kérdések gyors eldöntésére. A bizottság csak 1721 márcz. 15-én kezdte meg működését. Révay Erzsébet, a ki úgy is lelkiismereti sérelmet látott abban, hogy a dispensatióért kath. főpapok előtt alázzák meg magukat, az ügyet mint vitás kérdést, vagy mint protestáns sérelmet a pesti commissió elé akarta vinni, bízva benne, hogy a commissió az igazságért és Radvánszky János tekintetiért elvi jelentőségü döntéssel a protestáns házassági ügyeket kiveszi a római katholikus püspökök jurisdictiója alól.

Révay Erzsébetnek e terve és Radvánszky Jánosnak Rácsayhoz való fordulása körülbelül egy időre esik, s ettől kezdve a czéljaikban rejlő elvi ellentét örökre szétválasztja őket. Az »extremitásra hajlandó« Révay Erzsébet lelkét annyira eltölti a protestáns érdek, hogy a körülményekkel számot vetni, a nehézségeket észrevenni, mérlegelni nem tudja, nem

akarja. Ellentétbe jön önmagával is. Eddig tiltakozott a jegyesség elhíresítése ellen, mert nem bízva a dispensatióban, leánya jó hírét meg akarta menteni. Míg régebben sérelmet látott abban, hogy Radvánszky János papi hit alatt elárulta a jegyesek nevét, most még kétségesebb sikerű vállalkozással nyiltan világiak elé akar lépni a protestáns szabadságért.

Szó sem lehet róla, hogy Radvánszky János ezt ne óhajtotta volna,[1]) de jobban ismerte a commissió tagjait és a haszontalan kisérleteknek elhíresedésében rejlő akadályt, semhogy bízott volna Révay Erzsébet álmainak teljesülésében. Különben is az egykori kuruczból békés természetű ember lett. Tapasztalva, hogy a nagyobb, szerencsésebb hatalom ellen az ország egyező akarata sem boldogulhat: ha érezte is, hogy a katholikus papság követelése, a protestánsok feletti bíráskodása igazságtalan, azt is kellett éreznie, hogy a clerus hatalmával szemben ő tehetetlen.

Kár, hogy épen e legérdekesebb időszakból nincsenek meg levelei, csak Révay Erzsébet következő leveleiből következtethetünk azok tartalmára.

Szándéka tisztaságára Istent híva tanunak, bizonyította, hogy csak azt tette, a mihez Révay Erzsébet beleegyezését adta. A gyűrüt — mivelhogy szégyen lenne családjára, mikor már annyira elhíresedett a dolog — nem adja vissza, sőt tovább is fárad a dispensatióért, s ha megnyeri, a leányt törvényes erővel is kényszeríteni fogja a házasságra.

Valamit írt Calisiusról is, a miből Révay Erzsébet azt következtette, hogy össze akarja őket veszíteni. Mint később kiderül, bizony nem is ok nélkül, mert Calisius a fiának akarta megszerezni gazdag mostoha leányát. »Ő is sürgette a változást«,[2]) alattomban élesztette a felesége lelkében dúló harczot, s mikor azon tépelődött, hogy lelkiismeretét sértse-e meg, vagy Radvánszky Jánost? könnyen találhatott alkalmat, hogy a mérleget a lelkiismeret javára billentse. Ámde az asszony lelke egyensúlya azért helyre nem állott. Radvánszky Jánost újabb vádakkal árasztja el, fenyegetőzik s végül így fakad ki tehetetlen dühében: »Édes öcsém uram, kérem kegyelmedet, ne kényszerítsen arra, hogy sírjak kegyelmetek házára.«

Zavaros, zagyva stilusa is elárulja lelki harczát, felkorbácsolt indulatait. Irás közben különböző érzelmek és gondolatok rohanják meg, ezért mondatait néha be sem fejezi, más-

[1]) Már 1721 jan. 30-án, tehát a bizottság tanácskozása előtt, társgyalni akart egyik commissariussal, Okolicsányi Mihálylyal, ez ügyben. Radvánszky lt. III. oszt. LVI. cs.

[2]) U. o. XXVI. cs. 105. sz.

kor meg mintha maga sem volna tisztában önmagával, oly homályosan ír. Mindamellett, a ki ismeri a körülményeket, könnyen megértheti.

Radvánszky Jánossal szemben ő is Istenre hivatkozik, kinek most is dicsőségét promoveálja s a ki hadakozni fog érettök. A dolgot sem ő, sem leánya nem híresítette el, hanem Radvánszky János leányai és veje.[1]) A ki híresítette, köszönje magának. Készebb meghalni, hogynem lelkiismerete ellenére ennyi bosszuságtételért leányát adni. Ám indítson pert ellene Radvánszky János, ártatlansága tudatában és Istenben vetett bizalmában nem fél tőle, bár a költségek megtérítése árán kész volna azt elhárítani.

Már korábban is, a mikor írja: »Erővel leányomat nem adhatom, . . . szeretet legnagyobb fundamentuma házasságnak, a nélkül mindennemű gazdagság semmirekellő« — sejteti, hogy leánya Györgyöt nem szerette. Most a fenyegetésre — a mi a bíró előtt is érv lenne — a nem szeretést utálattá fujja fel. »Nem elég — úgymond — lutheránusnak lutheránát elvenni. . . . Miért utálta meg leányom?« — és itt egy mondat következik, mely talán felelet a kérdésre: »Ha tovább is perelni kivánja, saját öcsém uram leveliből megbizonyitja (az utálat okát?), a ki bizony nagy becstelenségére fog szolgálni kegyelmeteknek.«[2])

Érdemes lesz e pontnál egy kissé megállapodni.

A régiek a szív jogaival nem sokat törődtek. A kik élvezték is a szerelem boldogító erejét, vagy érezték kínjait, öreg korukban azok is mosolyogtak volna Révay Erzsébet szavain, mert a házasság fundamentumának mindkét részről a szülők és atyafiak egyező akaratát (consensus) tartották. Ezt és nem a szerelmet hangoztatják a lakadalmi meghívások is.[3]) A szülők akaratuk és legjobb belátásuk szerint

[1]) Ha úgy is volt, nem a Radvánszky János akaratából történt. Ő csak kényszerüségből árulta el a jegyesek nevét papi hit alatt, és ezután sem hirdette. Pozsonyban tartózkodó fiának, Lászlónak írja: »Sokban akadoz a mi dolgunk kívűl belül. Te ottan mindent dissimulálj és semmit se szólj in specie az úron, Révay Mihály uramon kívől.« Radvánszky lt. III. oszt. LVI. cs.

[2]) 1721. ápr. 23. Eredetije elveszett, csak Deák Farkas másolatában van meg.

[3]) Annyira szükségesnek tartják a consensust, hogy a kiknek szülőik elhaltak s közeli rokonaik nem voltak, azok a barátok beleegyezését hangoztatják a meghívókban. Igy *Sextius Mihály* korponai predikátor 1685 jan. 27-én kelt meghivójában ezt olvassuk: »Nobilem virginem Elisabetham, generosi quondam Pauli Gedey derelictam filiam in futuram vitae fortunarumque sociam, *accedente unanimi utriusque partis amicorum consensu*, mihi adoptaveram.« Radvánszky lt. III. oszt. III. cs. 102. sz.

rendezték sőt »rendelték« gyermekeik sorsát, s az ifjaknak engedelmeskedniök kellett. A szebb leányoknak néha, különösen ha atyjuk meghalt s anyjuk igen engedékeny volt, válogatni is lehetett; de Révay Erzsébet nem olyan asszony volt, hogy ezt megengedte volna. Különben is az érdekházasságoknak azzal a gyakori esetével van dolgunk, mikor a szülők előre határoztak gyermekeik sorsáról, összeházasításáról. Révay Erzsébet Radvánszky Laczkónak igérte leányát. Hogy azután nem Laczkó, hanem a bátyja György jegyezte el, az a véletlen dolga volt. Révay Erzsébet a jegyváltáskor bizonyára kevéssé érdeklődött leánya szíve érzelmei iránt, de mikor azt tapasztalta, hogy Radvánszky János az ő aggodalmaival nem sokat törődik, jónak látta kinyilatkoztatni, hogy leánya sem akar, nem erőltetheti. Mikor pedig Radvánszky János azt felelte, hogy majd erőlteti ő, még pedig törvényesen, akkor azt állította, hogy a leány nemcsak nem szereti jegyesét, hanem utálja is. Erős érvnek tarthatta ezt, mert senki sem ismerte nálánál jobban a Radvánszky János és felesége közötti gyöngéd viszonyt, a nagy szerelmet, melyet az idő nem tudott megemészteni, sőt kisebbíteni sem.[1]) Bizonyosan tudta, érezte Radvánszky János, hogy »a szerelem fundamentuma házasságnak«, de azt is észre kellett vennie, hogy Révay Erzsébet ravaszságból dobálódzik a még el nem fogadott igazsággal s önmagával jön ellentétbe, mikor mindkét levelében, a melyben leánya ellenszenvéről, sőt utálatáról van szó, a pesti commissiót is emlegeti. Ha János ahoz fordúl, Petrőczy Erzsébet nem ellenkezik, szeretni fogja Györgyöt, mert anyja úgy akarja.

Különben úgy látszik, hogy Radvánszky György szerette jegyesét; legalább ezt olvashatni ki atyja 1721 jan. 28-án kelt levelének záró mondatából: »Jobb ártatlan fiamot főbe lövetni, hogysem tökéletességéért s igaz szeretetiért ily kínos halállal nékie fizetni.«

Tarthatnánk ezt csupán szóvirágnak is, de bizonyítja György szerelmét atyjának sokszor hangoztatott aggodalma is, hogy bujdosástól félti gyermekét.

Ez az aggodalom s a jegyesség felbontásából származó szégyen érteti meg velünk, hogy Radvánszky János körön-

[1]) **Érdekes** fényt vet a korviszonyokra, hogy szerelmükről mint csodáról beszéltek, s mikor 1725-ben a György házassági pere ügyében Bécsbe utazott, Pálffy Miklós nádor megkérdezte tőle, ha úgy szereti-e ña a feleségét mint ő? A mire volt ő is »illendő válaszszal.« Radvánszky János levele feleségéhez, 1725. aug. 21. Radvánszky lt. III. oszt. XXXVIII. cs. 63. sz.

szakadtig nem enged s törvényesen is kész az »elszökött jegyest« házasságra kényszeríteni.

A perrel való fenyegetőzés még jobban eltávolítja Révay Erzsébettől, mert az akkori jogszokás szerint a protestánsok házassági pereit is a kath. szentszékek tárgyalták. Radvánszky Jánost azonban ez sem riasztja vissza; hiszen hogy az ország törvényének megfeleljen, ő maga is főpapi dispensatióval házasodott, azt kért fia számára is; miért ne keresse tehát igazságát annál, a kinek kegyét kérte.

Elpanaszolja Tapolcsányinak,[1]) hogy az asszony visszakérette a gyűrűt, de ő nem adta, nem engedte megcsalni fiát. Meg akarja akadályozni, hogy Calisiusné mással ne eskettesse meg leányát, azért kéri, hogy a vicariussal adasson ki tiltó parancsot.

Mivel a jegyesség tiltó akadály más személylyel kötendő házasság ellen, bizonyos, hogy a vicarius igazságot szolgáltatott volna Tapolcsányi közbenjárása nélkül is; de ő nem is beszélt a vicariussal, mert úgy vélekedett, hogy a bírói tisztet nem fér össze az előleges tiltakozás, hanem azt tanácsolta Radvánszkynak, szerezzen Rácsaytól dispensatiót s azután indítson törvényes keresetet a Petrőczy kisasszony ellen, mert akkor nem találhat kibúvót.[2])

Rácsay máj. 5-én küldte meg a dispensatió fogalmazatát, a milyet protestánsoknak adhat s a milyennel Calisiusné is megelégedhetik. Azonban titoktartást kér, mert dispensatiót csak római katholikusoknak, vagy az esküvő előtt áttért feleknek szokás adni. Hogy jóindulatát kiemelje, azt is megjegyzi, hogy a dispensatió szövegét előre senkivel sem szokták közölni.[3])

A dispensatió formulái a szokásosak voltak. Elmondja a vicarius, hogy mivel a jegyesek katholikus ritus szerint házasságra óhajtanak lépni s ezt a köztük fenforgó negyedízi rokonsági akadály miatt egyházi dispensatió nélkül nem tehetik: kérésükre és becsületes emberek elégséges ajánlatára — remélve, hogy a katholikus vallásra térnek — püspökétől vett hatalmánál fogva megengedi a házasságkötést, hogy törvényesek lehessenek gyermekeik is, a kiket azonban katholikusokká kell nevelniök.

Szembe ötlő dolog, hogy a fogalmazat a jegyeseket megnevezi, sőt azt is megmondja, hogy Bicsiczén, Trencsén megyében laknak. Igaz ugyan, hogy Rácsay már hírből tudta, kik a jegyesek, úgy hogy néhány nappal a dispensatió fogalma-

[1]) U. o. XXXVI. cs. 197. sz.
[2]) U. o. XXXI. cs. 6. sz.
[3]) U. o. XXVI. cs. 1. szám és melléklete.

zatának elküldése előtt, mikor Tapolcsányi általánosságban említette, hogy »leszen egy instans ő nagyságánál pro dispensatione«, mindjárt mondta: úgy hallatszik, hogy »Petrőczy kisasszonyt magának megjegyzette volna« Radvánszky György; de bizonyos, hogy Radvánszky János első titkos kérése ellenére a »hallatik« alapján nem nevezte volna meg a jegyeseket. Ebből látszik, hogy most már Radvánszky János nem ügyelt Révay Erzsébet aggodalmaira, hanem megnevezte a jegyeseket második (elveszett) levelében, mert most már azt tartotta fontosnak, hogy mennél hamarább és kevesebb fáradsággal szerezzen dispensatiót s azzal Révay Erzsébet terveit megelőzze.

Csakhogy Rácsay dispensatiójával ezt nem érhette volna el, mert az esküvési szertartásra és a születendő gyermekek katholikus vallásban való nevelésére vonatkozó pontok nem feleltek meg a feltételeknek. Lemásoltatta tehát a saját dispensatióját,[1]) melyben a kifogásolt dolgok nem voltak benne, elküldte Rácsaynak s ahoz hasonlót kért tőle; egyúttal, minthogy a rokonságon kívül más akadály nincs, azt is kívánta a vicariustól, mentse fel a jegyeseket a háromszori kihirdetés alól »bizonyos házi veszedelem« elkerülésére nézve.[2])

Radvánszky levele a nagy-biliczi fürdőn találta Rácsayt s így érdemlegesen nem válaszolhatott;[3]) de nemsokára hazatérve, értesíti Radvánszkyt, hogy adhat a küldött mintának megfelelő dispensatiót, azt azonban meg nem engedheti, hogy a felek ne római katholikus ritus szerint esküdjenek.

A kihirdetés alól is készséggel ad dispensatiót, ha tisztességes emberekkel megbizonyíttatja, hogy a jegyesek között a negyedízi rokonságon kívül más házasságtiltó akadály nincsen.[4])

Ugy látszik, Radvánszky János elfogadta a vicarius feltételeit s hozzálátott, hogy Révay Erzsébet beleegyezését is megnyerje, mert ismét feltünik a közös rokon, ifj. báró Révay Mihály.

Közötte és Radvánszky János között a rokonság mellett bizalmas baráti viszony szövődött a kurucz korban, de e viszony nemsokára jó időre megszünt, talán azért, mert Révay Mihályt

---

[1]) U. o. I. oszt. XXIII. cs. 165. sz. — Abból gyanítom, hogy saját dispensatiója másolatát küldte el a nevek kihagyásával, mert Rácsay ismer az érseki praxisra. Radvánszky János 1694 márcz. 24-én nyert dispensatiót az esztergomi érsektől.

[2]) Radvánszky lt. III. oszt. XXXVI. cs. 157. sz.

[3]) U. o. XXVI. cs. 2. sz.

[4]) U. o. 3. sz.

hűtlenséggel vádolták, sőt hír szerint Ocskayval egy időben el is fogták.[1])

Ha igaz volt a hír, elég ok volt a szakításra akkor; de a szatmári béke után beállott új viszonyok között a régi barátság megújúlhatott.

Ha az elfogatásból nem következtetünk is még Révay Mihály árulására, különben is volt ok a rokonok elszakadására: Révay Mihálynak a katholikus vallásra való térése. De ezt is el lehetett feledni oly kedves embernek, a milyen ő volt. Radvánszky János is, mint kortársai, nagy törvénytudósnak, igazságosnak, bölcs tanácsadónak tartotta Révay Mihályt. Éles szemének is kellett lenni annak, a ki lelkébe akart látni, mert sok ravaszság lakozott ő benne. Azok közé tartozott, kik a többség izlése szerint szeretnek cselekedni, elveiknél a közönség tetszését többre becsülik s még az ellenkező nézetűeket is különböző szolgálatok árán igyekeznek megnyerni. Ő is mindig készen volt tanácscsal, jóakarattal, de arra is szorgalmatos gonddal vigyázott, hogy egérutat hagyjon híres bölcsessége számára, úgy hogy a leghatározottabb véleményadása után sem állhatta meg, hogy »néminemű consideratiókra nézve« mindjárt mást, gyakran ellenkezőt ne tanácsoljon, ha egy-egy óvatos *ámbár* vagy *jóllehet* kötőszóval megmenekülhetett a tanácsadással járó felelősségtől.

E mellett leveleinek tanusága szerint jó társalgó lehetett s igen értett az asszonyok megszólásához.[2])

Voltak még más kedves vonásai is, melyekért kortársai szerették, értéke felett becsülték, bizalommal, kitüntetésekkel, tisztségekkel ruházták fel.

Hogy Radvánszky János is nagyra becsülte, annak nem utolsó jele, hogy midőn fiait az 1722/23 évi országgyűlésre küldötte, többször a lelkükre köti levélben, hogy »sokszor udvaroljanak neki, in omni casu recurráljanak hozzá.« S hogy minő féltő gonddal őrizte barátságát, kitetszik a következő sorokból, melyekben 1722 aug. 30-án így ír fiához Lászlóhoz:

»Révay Mihály öcsém uramban mintha változást tapasztalnék. Idegenség-e, vagyis mi egyéb aversió, nem tudom. Azért ne untasd ő kegyelmét (azon kiválva, ha hivatna magához

[1]) Radvánszky János Ocskay esetének leirása után említi egyik levél fogalmazatában: »Fama fert et certo ex comitatu Liptoviensi refertur iuniorem Michaelem Révay cum Dvornikovichio esse per nostros Transdanubianos interceptos. Si verum hoc, vereor ne plurimi maculentur eorum examine.« Radvánszky lt. III. oszt. XXXVII. cs. 34. sz.

[2]) Ezt leveleiben általánosságban s többnyire latin nyelven gyakorolja.

és ha mit vettél észre vélekedésem szerint, vagy az ellen, adnád tudtomra.« [1])

Azonban Révay Mihály levelei arról tanuskodnak, hogy László csak atyja vélekedése ellen adhatott hírt, mert azokban a legőszintébb tisztelet nyilvánulásaival találkozunk Radvánszky János iránt. Ugy látszik, szerette, okos embernek tartotta urabátyját, de ez nem gátolta, hogy tanácsadásaiban vele szemben is ne űzze óvatos játékát.

Mivel Révay Erzsébettel nem találkozhatott s bizonyosabbnak látszott hajthatatlansága, bár »okos úri embernek« tartotta Radvánszky Jánost, a kinek nem kell recipét írni, mégis tanácsokat ad neki; azonban a szentszék előtti pert egyszer tanácsolja, azután nem; azt pedig, hogy előbb Calisiusnak írjon, nem helyesli, mert tudja, hogy ő is sürgeti a változást, »jóllehet nem ártana tudatni ő kegyelmével az egész dolgot circumstantialiter.«

Tudja, hogy nehezen szenvedhetik Révay Erzsébet változását; ajánlja is neki szolgálatát, annál inkább, mert írta »az asszony«, hogy szeretne vele négy szem közt beszélni; de alig hiszi, hogy őszintén nyilatkozzék, mert régen bizalmatlanúl bánt vele.

Ugy látszik, nem is találkozott Révay Erzsébettel. Közbenjárás helyett különféle mende-mondákkal tartja Radvánszky Jánost, melyekkel a végleges kifejlést hátráltatta ugyan, de tett némi szolgálatot bátyjának is, nekünk is, mert ezekből is hámozhatni ki valami igazságot.

Révay Mihály leveleiből értesülünk Révay Erzsébet magatartásáról. A tevékeny, életrevaló öreg asszony megváltozott. Jóllehet megigérte, sőt kérte a Révay Mihálylyal való találkozást, mégis kerülte még azokat a helyeket is, a hol a Radvánszky család jóakaróival találkozhatott volna. Nem ment kedves tartózkodása helye, Mosócz felé sem, elhanyagolta a gazdaságot, nem nézett az aratás után, a mi »épen szokása, majd természeti ellen való.«

Ellenben érkeztek a legfrissebb turóczi mende-mondák: hogy visszahívták a Calisius fiát peregrinatiójából, még pedig nem ok nélkül; hogy a Petrőczy kisasszonynyal jegyet váltott, sőt meg is esküdött; majd ismét, hogy abból nem lesz semmi, hacsak erőszakkal nem segít a dolgon.

Révay Mihály pedig lelkiismeretesen feljegyzi a híreket s minőségük szerint hol az asszonyi állatok állhatatlanságáról bölcselkedik, hol tanácsokat ad. Elképzeli nagy sértődését Rad-

[1]) Radvánszky lt. III. oszt. LVI. cs.

vánszky Jánosnak s reménlli, hogy kedves gyermeke és egész úri háza becsületit vindicálni fogja.[1])

Bizony csak ez maradt hátra. Révay Erzsébet elméjét az aránylag kedvező dispensatió sem változtatta meg, s Radvánszky János félvén attól, hogy leányát vagy »valamely vallásunkon való együgyü prédikátorral« vagy katholikus pappal mással esketi össze, Tapolcsányi utasítása szerint több lutheránus prédikátornak tudomására hozta, hogy a Petrőczy kisasszony fia jegyese s ezért tiltakozik mással való megesketése ellen. Tiltakozására válasz van Rutkay Imre (Bicsicze), Mihor György (Német-Próna), Záborszky Jakab (Ivánkafalva), Zdanszky András és Augusztini Mátyás lutheránus prédikátoroktól.[2]) Válaszuk körülbelül megegyező. Tiltakozását köszönettel acceptálják, bár nem hiszik, hogy Calisiusné hozzájok forduljon, mert udvari papjai vannak.

Különben a tiltakozás még nem bosszuállás. Ha Radvánszkynak czélja a bosszu és kárpótláskeresés lett volna, jobban elérhette volna a Calisius és Petrőczy Erzsébet közötti házasság megkötése után; úgy látszik azonban, csupán annyit akart, hogy a leány, miután mással nem esketik meg, kényteleu legyen Györgygyel egybekelni.

Minthogy ez a terve is megtört Calisiusné udvari papjain s bosszut állani nem akart, kibékült kártérítés feltétele mellett Révay Erzsébettel, szabad utat nyitva azon házassághoz, melytől fiát elzárták.

Az 1721 évi szept. 18-án kelt egyezséglevél úgy tünteti fel a dolgot, hogy az eljegyzés kivánatos véget mindkét fél elidegenedése miatt nem érhetett s ezért kölcsönösen visszaadják a házassági jelül adott gyűrüt és kibékülnek, hogy bizonyos helyes consideratiókra nézve a peres villongás eltávoztassék.[3])

Révay Erzsébet és leánya ünnepélyes igéretet tettek, hogy sem szóval, sem cselekedettel a Radvánszkyak becsületének nem ártanak, nekik kárt nem okoznak s minden ez ügyre vonatkozó irataikat megsemmisítik.[4])

---

[1]) Levelei u. o. XXVI. cs. 105—107. sz.

[2]) U. o. XL. cs., XXI. cs. 85. sz., XXXIV. cs. 1 és 16. sz.

[3]) A helyes consideratió arra vonatkozik, hogy a szentszéknek ne adjanak okot a beavatkozásra. Radvánszky János nem akarta azt s fenyegetése nem volt komoly, mert mindig kereste a kiegyezést.

[4]) Ezek között lehetett az a bizonyos compromittáló levél is. Lehet, hogy a bosszutól ez is visszatartotta Radvánszky Jánost, de bizonyosabb, hogy nem a Calisiusné instrumentumaitól félt, hanem a szentszék elé nem kivánta vinni a dolgot. Hiszen Révay Erzsébet úgy is kibeszélt mindent, a mi csak a szivén feküdt, nemcsak a béke előtt, hanem azután.

Igy azután a fiatal Calisius elvette mostoha testvérét. Esküvőjük 1721-ben október elején tartatott,[1]) tehát a kibékülés után csak a törvényes kihirdetést várták meg.

Tekintetbe véve azt, hogy Révay Erzsébet meg volt győződve róla, hogy leányának Magyarországon nem volna jobb helye a Radvánszky Jánosék házánál, Calisius szerencséjét a protestáns viszonyok mostohaságának, Révay Erzsébet daczos lutheránusságának és atyja áskálódásainak tulajdoníthatjuk.

Azonban a házasság, mely egy derék család szívig való megsértésével jött létre, nem lőn szerencsés; legalább Tapolcsányi azt emlegeti: »Istèn dolga, hogy az elszökett s elállott félt már is látogatta. Tanuljon nem kicsin állapotnak lenni hütet megszegni.« De nem feledkezik meg Radvánszky János igéretéről sem, mert ha nem sikerült is a dolog, az ő fáradsága ugyan meg volt s olyan a milyen dispensatiót szerzett Radvánszkynak. Mivel kárpótlást is kapott, kéri legalább az igért pénz egy részét — közczélra. Radvánszky János küld is 50 körmöczi aranyat, de Tapolcsányi nagy hálálkodása és szolgálatának ajánlgatása arra mutat, hogy a közczél emlegetése csak czégér vala.[2])

Ez az ötven darab körmöczi arany rekeszti be e családi históriát, melyhez a mellett, hogy annyi változatos jellemű és felfogású emberrel s a régi családi élettel ismertet meg, az az érdek is fűződik, hogy ez az első lépcső Radvánszky György házassági peréhez, melynek nagyobb történeti és jogi jelentősége van. Az a tapasztalat ugyanis, hogy protestánsok szép szóért, jó pénzért még mindig nyerhetnek dispensatiót az áttérés feltétele nélkül, bele vitte Radvánszky Jánost abba, hogy fiának Györgynek ismét negyedízi rokont jegyezzen el. Csalatkozott és családása sok keserűségbe, hosszu perlekedésbe került, a mit végre elvi jelentőségű királyi döntés szüntetett meg.

R. Kiss István.

---

is, úgy hogy János még 1724-ben is emlegeti a »szklabinai mérges nyelvet.« Radvánszky levéltár: III. oszt. XXXVI. cs. 162. sz.

[1]) Ghillányi Gáspár levele u. o. III. oszt. XIV. cs. 64. sz.

[2]) U. o. XXXI. cs. 8 és 9. sz.

LÉVAI CSEH PÉTER.

Lévai Cseh Péter ősi család sarja, mely eredetét a XIII-ik század első negyedéig vissza tudja vinni. Atyja *Sárói László* volt, ki mint Temes megye főispánja, Szlavónia bánja szerepelt, s 1396 jun. 24-én mint Temes és Liptó megye főispánja, fővezére volt a török ellen indított hadjáratnak. Ezen a napon a Krassó mellett ütött táborban tartózkodott. Később nem találkozunk nevével, a mi arra vall, hogy életét az 1396-iki nikápolyi csatában fejezte be.[1])

Fia Péter, a családnak legkiválóbb tagja. Midőn nevével 1395 okt. 19-én először találkozunk, *Lévai Péter*-nek nevezi magát. Peres ügy kapcsán fordúl elő neve, mert arról van vádolva, hogy a Bézs-nembeli Váradiaknak és Szecseieknek Szecse és Perlep nevű birtokait foglalás útján magának akarja megszerezni.[2]) Miután Zsigmond 1397-ben megerősíti a Vasvármegyei Hollóst illetőleg még gyermekkorában tett adományát,[3]) 1399-ben újra perlekedés kapcsán találkozunk vele *Sárói László fia Péter* néven, a mikor is julius végén Szécsényi Frank országbíró Domafölde miatt viselt perének tárgyalását elhalasztja, mert a Csehországba menő királyi hadakhoz csatlakozik.[4]) Ezen hadjárat alkalmával bizonyára részt vett az 1400 október 29-iki hadakozásban is, mely Ratibor elfoglalását célozta, de eredményre nem vezetett.[5]) Ugy látszik, hogy ekkor a névhasználatban még nem volt nála következetes eljárás, s nehéz is érteni, honnan került új nevének birtokába. *Cseh* nevét származásával akarják kapcsolatba hozni,[6]) de régi

[1]) *Wertner Mór:* A Lévai Csehek. *Századok*, 1901. 337. l. — *Schönherr Gyula:* A m. nemzet tört. III. 418—419. ll. Egyébként a mit Wertner mond, jórészt elmondta Botka: *Családtani adatok* cz. czikkében. *Uj Magyar Muzeum*, II. 1860. 115 és köv. ll.

[2]) *Botka:* Bars-megyei Okmt. 80. l.

[3]) *Fejér:* Cod. Dipl. X. 8. 436. l.

[4]) *Fejér* id. m. X. 2. 735. l.

[5]) A ratibori krónika magyar vonatkozású adatai. *Századok*, 1901. 1. l.

[6]) *Budai:* Magyarország polg. hist. való Lexicon, I. 502. l.

magyar eredete ezt nem igazolja; azt sem mondhatni, hogy a Cseh névre az szolgáltatott volna alkalmat, hogy a királyi vagyis cseh párthoz csatlakozott volna,[1]) mert a gúnyból ráadott nevet hivatalosan bizonyára nem használta volna. Hogy a névhasználat egyáltalán nem következetes, látszik abból, hogy 1399-ben *Sárói Cseh Péter*-nek hívják s okt. 25-én az ő javára hagyja meg Zsigmond király, hogy az esztergomi érsek jobbágyai Péternek a Lente, Ujvár és *Léva* birtokokhoz tartozó vámokon fizessenek, s hangoztatja, hogy ezen várakat már Péter atyjának Lászlónak oda ajándékozta.[2]) Ezzel a nyilatkozattal elesik az a következtetés, melyet a tőle fölvett *Lévai* névhez fűztek. »Ez a Péter — írja Budai — Sigmond király előtt azzal tette magát főképen érdemessé, hogy mikor Sigmond a siklósi fogságból kiszabadult az 1401 esztendőben, ez a Péter sokakat vagy megtartóztatott fegyveres kézzel annak hűségiben, vagy pedig, a kik már onnan elhajlottak vala, azok közül sokakat oda visszahajtott. Ezen szolgálatjáért nyerte Sigmondtól a lévai uradalmat, melyről osztán ő is, a maradékai is neveződtek.« [3]) A névhasználatban ugyanis — nem is említve, hogy Léva korábban is a család birtoka — a *Lévai* előnevet illetőleg szintén épen nem mutatkozik következetesség. Midőn 1400-ban a domaföldi per[4]) befejezést nyer, még nem használja a *Lévai* előnevet. Ugyanis a vasvári káptalan jan. 5-én azt adja emlékezetül, hogy Sárói László fia Cseh Péter és Damaföldi Mihály fia Lőrincz, fogott bírák — János zágrábi püspök, Pál szentgotthárdi apát, Szécsi János és Miklós — tanácsára Damaföldre és tartozékaira nézve úgy egyeztek meg, hogy a birtokon megosztoztak s a perlekedést abbahagyták.[5]) A névhasználat különben még 1401 után sem következetes.

Cseh Péter 1401-ben arról volt vádolva, hogy *Szecse*, *Várad* és *Perlep* birtokokat jogtalanúl tartja kezében,[6]) vagyis a már 1395-ben megtörtént tiltakozás nemcsak eredményre nem vezetett, hanem Péter állandósítani is tudta korábbi foglalását. Ebben bizonyára igen kezére játszottak a Zsigmond királynak fogságba ejtése nyomán támadt s hosszasabban tartó zavarok, a melyek épen nem kedveztek a vagyonbiztonságnak, s a melyeket Cseh Péter, mint a királynak híve, annál inkább iparkodott kihasználni, mert bízhatott benne, hogy a király

[1]) *Nagy Iván:* Magyarorsz. csal. VII. 102. l.
[2]) *Teleki:* Hunyadiak kora. XII. 370. l.
[3]) *Budai* id. m. I. 503. l.
[4]) A mai *Domaföld* Vas megyében, Szentgotthárdtól dk. a Kerka folyó mentén. *Csánki:* Magyarorsz. tört. földr. II. 743. l.
[5]) Véghely Dezső gyüjt. a M. Nemzeti Muzeumban.
[6]) *Botka* id. m. 83. l.

nem fogja a maga hűséges embereinek számát ilyen apróbb vétségekért fogyasztani, a milyet megtorlásúl maga Zsigmond is elkövetett. Ugyanis alig szabadult ki a fogságból, a király maga is foglalgatott, bár nem a maga hasznára, hanem hűséges embereinek megjutalmazására. Igy Esztergomnak egyházi javaiba ültek a király helyeslésével Garai Miklós és János, Stibor, Szécsényi Simon, Tamás bán fia, Lévai Cseh Péter és mások.[1])

* * *

A következő időkben Lévai Cseh Péter az udvar körében él és Zsigmondnak hűséges támogatója. Mint a király híve, 1402-ben fontos közjogi intézkedésben vesz részt. Az országnak számos főpapja s főura közt Sárói Cseh Péter néven ő is aláírja azt az örökösödési szerződést, melyet Zsigmond Albert osztrák herczeggel kötött.[2]) Bár közben birtokfoglalásáról is van hír, 1404-ben a királyi kegyelem megnyilatkozását élvezi, a mennyiben főlovászmester lett, mely állását azután egész 1415-ig megtartotta.[3]) Majd a macsói bánságot is megnyeri. Ebben a méltóságban találjuk, midőn Zsigmond, több főpapi javadalmat elfoglalván, ezekből a váczi püspökség javait neki adományozza. Kezelésökben a királynak kedve szerint járt el, mert Zsigmond 1404 augusztus végén azt írja róla, hogy a rábízott püspökségnek gondos őre.[4])

Cseh Péternek a királyi pár kegyét nagy mértékben kellett bírnia, mert a sárkány-rendnek alapítólevele 1408 decz. 12-én mint főlovászmestert azok sorában említi föl, kiket az igaz hitért való küzdelmeik jutalmául Zsigmond király ezen kiváló renddel felékesített.[5]) A renddel való kitüntetés nem puszta megtisztelés, hanem politikailag is fontos tény, a mennyiben a király és királyné az alapítólevélben fölsorolt urakkal formaszerű szövetségre lépve, az országnak vagyonra, hatalomra s tekintélyre legelső urait egyesítik a trón, a vallás és haza védelmére.[6])

Ezen kitüntetés még szorosabban kapcsolta az udvarhoz,

[1]) *Lányi-Knauz:* Magyar egyháztört. I. 697. l.

[2]) *Fejér* id. m. X. 4. 137. l.

[3]) *Fejér* id. m. X. 3. 96. 158. ll. — *Katona:* Hist. Crit. XI. 627. l. — *Jakab Elek:* Oklt. Kolozsvár tört. I. 26. l. — Sztáray Oklt. I. 113. l. — Teleki Oklt. I. 307. 348. 402. ll. — Zichy Okmt. V. 367. l. — *Békefi:* A pásztói apátság tört. 285. l.

[4]) *Katona* id. m. XI. 746. l. — *Róka:* Vita Vespr. Praesul. 224. l. — *Fraknói:* A m. kir. kegyúri jog, 518. l.

[5]) Olv. Fejérpataky László czikkét. *Turul*, I. 118. l.

[6]) *Schönherr Gyula:* A m. nemzet tört. III. 480. l. — V. ö. még *Történelmi Tár*, 1884. 225. l.

melynek érdekében működni tartozó kötelessége volt. Hivatalos állásán kívül szerepel 1412-ben, midőn ő is aláírja Zsigmond királynak a lengyelek uralkodójával Lublón kötött egyezségét;[1]) majd 1416-ban, midőn az ország urainak megbízásából a török fogságba került magyar urak kiváltásának ügyében működik. Garai kezdeményezésére, a kit a török szintén elfogott, de már sikerült kiszabadulnia, 1416 augusztus-havában Budán gyűlést tartottak a főurak és Cseh Pétert bízták meg, menjen el Lazarevics István szerb despotához s az ő közbenjárásával indítsa meg az alkudozásokat Maróthi, Dersi Márton, Szepesi Péter és Alapi János kiváltása érdekében. Az eredményt Garai János, Ozorai Pipó, Treutel Miklós, Marczali Dénes, Kórógyi Fülöp, Benedek boszniai püspök és Szécsi István Pécsett várták be, a hová Eberhard zágrábi püspök, Laczkfi Dávid szlavón bán, Garai Dezső s a többi délvidéki urak is elküldték megbizottaikat. A visszatérő Cseh Péter arról értesítette őket, hogy a török 65,000 aranyat követel a foglyok váltságdíja fejében. Hogy ezt összeteremtsék, fölszólították a nemességet, hogy a kilenczednek hatodrészét engedjék át ezen összeg megszerzéséhez; a mi fölös pénz megmarad, azt más foglyok kiváltására fordítják. A pénz összegyüjtésére és kezelésére megbizottakat választottak.[2])

A megbizottak közt Lévai Cseh Péter nevével már nem találkozunk; bizonyára azért, mert már nagyobb útra, a konstanczi zsinatra készült. Lazarevicsnál tett útja után megindult s csakhamar ő is Konstanczba érkezett. Gazdagságához s állása méltóságához mért fénynyel jelent meg, mert harminczhat főnyi kisérettel vonult be a zsinat szinhelyére.[3]) A zsinat folyama alatt alkalmasint részt vett azokban a tanácskozásokban, melyeket Zsigmond a zsinati atyákkal Magyarországot illetőleg folytatott, s azokban az utazásokban, melyeket Zsigmond Európa nyugati részein tett. Talán épen útközben szerzett a királytól adománylevelet *Rendek* felére, a mi miatt azután később, 1415-ben, Hermani György a maga és gyermekei nevében a csornai konvent előtt óvással élt.[4])

Ebben az időben még életben volt első felesége, a kitől két gyermeke született: *László* és *Margit*. Ezt bizonyítja a garam-szentbenedeki konventnek 1416 jan. 13-iki okirata, mely szerint Cseh Péter, Sárói László fia, mindkét Hollós nevű Vas-

[1]) *Wagner:* Analecta Scep. I. 11. l.
[2]) *Fejér* id. m. X. 8. 564—569. ll.
[3]) *Karácsonyi János:* Magyarország és a nyugati nagy egyházszakadás, 64. l.
[4]) Hazai Okmt. V. 207—208. ll.

megyei birtokát — *Egyházas-Hollós* és *Hidas-Hollós* birtokokról van szó — János esztergomi érseknek, az érsek testvérének Istvánnak, a ki korábban országbíró, illetőleg főlovászmester volt, továbbá unokaöcscsének (nepos), János fia Miklósnak 800 forintért zálogba vetette. Azonban a megváltásra sem neki, sem feleségének nem volt gondja; ezért az érsek és rokonsága szintén tovább adott a zálogos birtokon és Bessenyő Pál kezébe bocsátotta azt.[1]) Később egyébiránt visszaszerezte e jószágokat s már 1427-től újra birtokában látjuk, sőt 1428-ban vámot is szednek ott, bizonyára a rábai hídon.[2])

A konstanczi zsinatra tett útját követő időkben egy darabig hivatalos állásban nem találkozunk vele. Még 1417 szept. 13-án is mint »korábban főlovászmester« és Németujvár ura panaszkodik Zsigmondnak, hogy az ausztriaiak támadják; mire Zsigmond király meghagyta a Zala-megyeieknek, hogy Cseh Péter fölszólítására neki fegyveres segítséget is nyujtsanak.[3]) De azért az udvarnál van s az ügyek intézésében mint előadó vesz részt. Talán családi viszonyaival is összefügg, hogy nem vállalt más hivatalokat. Ugyanis első feleségének halála után, 1420 táján, Treutel Miklósnak leányával Katalinnal lépett házasságra, a kivel óriási birtokokat kapott. Előadói működését jelzi, hogy Zsigmond király 1421-ben az ő előterjesztésére (relatio)[4]) ad Elefánti Istvánnak alsó-elefánti birtokára vásárjogot,[5]) 1424-ben pedig az Asszonyfalviaknak örökbefogadási és birtok-ügyében tesz jelentést.[6]) Időközben a barsi főispánságot nyeri el.[7])

Nehány év elmultával, 1427-ben, a macsói báni tisztségben találjuk, melyet Maróthi János Ujlaki István társaságában, illetőleg magánosan, egész 1431 őszéig viselt.[8]) Báni működésének emlékei közt merül föl, hogy Zsigmond király 1427 jun. 1-én Maróthi Jánossal együttesen azt hagyja meg nekik, tartsanak a Bodrog-megyei nemességgel közgyűlést. Ez meg is történt és Cseh Péter személyesen jelent meg Bodrogban.[9])

Ezen méltóságában szánt neki Zsigmond szerepet, hogy a maga olasz politikáját előmozdítsa. Azon háborúban, mely

[1]) Véghely Dezső gyüjt. a M. Nemzeti Muzeumban.
[2]) V. ö. *Csánki* id. m. II. 757. l.
[3]) Zala vm. Oklt. II. 409. l.
[4]) *Csánki* id. m. II. 348.
[5]) Pannonhalmi országos levéltár: C. 6. F.
[6]) Győri tört. és rég. füz. I. 33. l.
[7]) *Knauz:* A Garam-melletti szent-benedeki apátság, I. 78. l.
[8]) *Pesty Frigyes:* A macsói bánok. *Századok*, 1875. 458. l. — Blagay Oklt. 297. l.
[9]) Zichy Okmt. VIII. 333. l.

Milano és Velencze között folyt, Zsigmond király, hogy Dalmáczia visszaszerezhesse, Velencze ellen foglalt állást. A köztársaság rajta volt ugyan, hogy Zsigmondot úgy hangolja, ne cselekedjék Milano érdekében, azonban a király a köztársaság békeajánlataira visszautasítólag válaszolt s az újra kitört lombardiai háborúban a milanói herczeg mellé állva, ennek megsegítésére szánta el magát. János veszprémi püspök 1427 máj. 7-én már tudomására hozza Viscontinak, hogy Zsigmond király juliusban 10,000 fegyverest fog küldeni megsegítésére; ha pedig a belviszonyok megengedik, hogy császárrá koronáztatása végett útnak induljon, 8000 embert küld maga előtt Lombardiába. Az útiterv most egészen komolyan merült föl. Brunoro della Scala megjelent Olaszországban, hogy ott 2000 katonát fogadjon Zsigmond zsoldjába. A milanói herczeg jul. 31-én kelt nyilatkozatával kötelezte magát, hogy ha Zsigmond Itáliába érkezik, hajóval Rómába viteti s gondoskodik majd visszaszállításáról is. Ottlétének idejére pedig kezébe bocsátja Asti városát, hogy a királynak tartózkodó helyül szolgáljon. Zsigmond viszonzásúl megújította a 8000 főnyi segítségről szóló igéretét s úgy intézkedett, hogy a segítő csapatoknak Lévai Cseh Péter vezérlete alatt szept. 8-án Zágrábban kell lenniök.

Ámde a belviszályok, a huszita és török harczok nem engedték meg, hogy Zsigmond valóra váltsa igéretét;[1]) s így Cseh Péter útnak sem indult. Folytatja báni működését, a melynek jelentősebb eseménye, hogy 1428-ban ő is részt vesz a váradi gyűlésen, a melyre Zsigmond másokkal egyetemben meghívta.[2]) Egyébként csak hivatalos szereplését látjuk, nem szólva birtokfoglalásairól, melyek szinte sohasem szünetelnek. 1428-ban bizonyos hatalmaskodás ügyében tart vizsgálatot s ugyanezen évben bán-társával együtt utasítást kap, hogy a királyi adóknak, a kamara hasznának behajtásában több buzgalmat tanusítson.[3]) Miután 1429-ben Ujlaki Istvánnal Valkó, Szerém, Bodrog és Baranya főispánja,[4]) ezen évben Baranyában tartózkodik, a hol a megye nemeseivel Ujfaluban, majd Nagyfaluban október és november hónapok folyamán közgyűlést tart s több peres ügyben hoz itéletet vagy ad ki bírói parancsot. 1430 április-havában még társával, majd máj. 5-én egyedül kap némely királyi rendelkezések végrehajtására utasítást.[5])

[1]) *Óvári:* A m. tud. Akadémia tört. bizottságának oklevél-másolatai, I. 104. l. — *Schönherr* id. m. 549—550. ll.

[2]) Hazai Okmt. II. 233—234. ll.

[3]) Zichy Okmt. VIII. 356. 361. ll.

[4]) *Pesty* id. ért. *Századok*. 1875. 458. l.

[5]) *Váradi:* Baranya multja és jelene. II. 324. l. (Orsz. Levéltár: dipl. oszt. 12001.) Zichy Okmt. VIII. 414. 417. ll.

Báni működésének végét mutatja, hogy 1431 jul. 16-án a pécsváradi konvent még mint bánnak tesz neki jelentést, szept. 4-én pedig már mint volt bán említtetik.[1]) Mint volt bán kapta azon megbízást is, hogy többek társaságában intézze el a Garai Miklós azonos nevű idősebb fia s a fiatalabb Garai László macsói bán közt birtok-kérdésből eredt viszályokat; mely megbizatásban a kiküldöttek Zsigmond királynak 1432 jan. 24-én kelt okirata szerint el is jártak.[2])

Cseh Péter maga is perlekedésekbe volt ez időtájt bonyolulva s csak az országos ügyeknek köszönheté, hogy közbe-közbe egy-egy perhalasztáshoz jutott. Némely hosszadalmas hatalmaskodási perében ily ok miatt nyert halasztást 1436-ban. A husziták elleni harczok ugyanis új erővel törtek ki az országban. Lévai Cseh Péter már korábban is harczolt Csehországban, s Morvában valamint Borbála királyné értesítése szerint 1434-ben itthon[3]) Zsigmondnak ezen szenvedélyes és szívós ellenfeleivel szemben s ezen korábbi harczokban szerzett érdemei, kimutatott vitézsége folytán történt, hogy Zsigmond király Baselben kelt rendeletével Cseh Pétert és Stibor vajdát, illetőleg ennek haláláról értesülve, Héderváry Lőrinczet nevezte ki a husziták ellen induló hadak vezéreivé.

Cseh Péter, a ki itthon személyesen, majd a királynak távozása után levélben ismételten kifejezi Zsigmond iránt ragaszkodását és hűségét, most sem lett méltatlan régi jó nevéhez. 1434 április-havában már jelentik a körmöcziek, hogy Lévai Cseh Péter a Rózsahegyen levő társaik megsegítésére gyülekező huszitákat bekerítette.[4]) Az év őszére kiostromolja Tapolcsán várost, lerontja a huszitáktól emelt védműveket, árkait betömeti,[5]) maga meg folytatva a küzdelmet, egyesül Héderváry Lőrinczczel. Nagyszombatból kiszorítják Blaskó vezért s több várost és várat visszaszereznek az ellenségtől.[6]) Míg azonban maga az ellenséges várak elszedésével, használhatetlenné tételével vesződik, a saját várát nagy szerencsétlenség éri. 1434 november végén vagy deczember elején lévai vára ismeretlen okból kigyuladt, teljesen leégett, úgy hogy a

[1]) U. o. 459. ll. — V. ö. Hazai Okmt. III. 365. l.

[2]) Hazai Okmt. VII. 452. l.

[3]) *Századok*, 1875. 168. l.

[4]) *Kachelmann:* Geschichte der ung. Bergstädte, III. 34. l.

[5]) Zichy Okmt. VIII. 461. l. — *Fejér* id. m. X. 7. 540 és köv. ll. — Hazai Oklt. 390 és köv. ll.

[6]) Érdemeiről megemlékezik Zsigmond Cseh Péter embereinek megjutalmazásakor. Hazai Okmt. I. 334. l. — *Schönherr* (id. m. 589. l.) hibásan szerepelteti a harczok folyamán Stibort, mint *Fejér* id. m. X. 7. 552. l. mutatja.

rárban elhelyezett irományai is a dúló lángok martalékává lettek.[1])

A harczok folyamán szerzett újabb érdemek jutalmának látszik, hogy Zsigmond Cseh Pétert a főajtónállói tisztségre emelte. E tisztében szerepel 1436 jan. 25-én, midőn Tvartkó István boszniai király Fejérvárott igéretet tett, hogy a ferenczrendieknek elfoglalt javaikat visszaadja s működésükben többé nem háborgatja őket.[2])

Az ország keleti részén kitörő harczok csakhamar újra a csatatérre szólították. Az 1435-ben kiadott rendelet, mely a banderiumok számát megszabta, Lévai Cseh Pétert egy banderium (500 ember) kiállítására kötelezte s Uzora felé a török elleni harczra rendelte.[3]) Ennek gyakorlati megvalósítását mutatja egy perhalasztás, mely szerint a tóti malom miatt folyamatban levő perét azért halasztják 1436 máj. 1-ről okt. 6-ra, mert népeivel az erdélyi részek megvédésére tartozik sietni. A csapatok Csáky László vajda vezérlete alatt győzelmesen harczoltak a török ellen. A harczokban Cseh Péter nem vihetett közömbös szerepet, mert utánok új tisztséget nyert. 1436 okt. 18-án mint Bars és Szolnok megyék főispánja intézkedik a *quinquagesima* adó behajtásában s egyben Csáky Lászlóval mint erdélyi vajda működik.[4])

Zsigmond halála után Albert király is méltányolta Cseh Péter érdemeit. Ezeknek jutalmazására 1438 jan. 28-án neki adományozta néhai Stibor vajdának budai házát s az esztergomi érsek és nádor által annak birtokába is bevezettette.[5])

* * *

Politikai és katonai működése mellett Cseh Péter sohasem feledkezett meg birtokügyeiről. Szerez, foglal, cserél, úgy hogy a XV-ik század birtok-összeharácsolói közt a legelső helyek egyike neki jut. A már mellékesen érintett pereken és szerzeményeken kívül perben áll Győredi Pobor Imrével. 1413 jul. 3-án csitári jószágáról idézik ellene perbe. Már régen törvénykeztek, mert ekkor már kilencz márka birság nyomta Cseh Pétert, ügyét azonban királyi rendelettel későbbi határnapra tudta halasztatni.[6]) Mielőtt azonban tárgyalásra került

[1]) Hazai Okmt. I. 333. l.

[2]) *Katona* id. m. XII. 235 és köv. ll. — *Klaić:* Bosznia tört. 297. l.

[3]) *Kovachich:* Supplem. ad Vest. Comit. I. 425. l. — *Horváth Mihály:* Magyarorsz. tört. II. 499. l. jegyzet. — *Bárczay:* A hadügy fejlődésének tört. II. 481. l.

[4]) Károlyi Oklt. II. 180. l. — *Katona* id. m. XII. 763. l.

[5]) *Történelmi Tár.* 1894. 377. l.

[6]) Hazai Okmt. IV. 271—272. ll.

volna a sor, birtokügyei roppant változáson mentek keresztül. 1422-ben feleségével s ennek férjezetlen hugával sikerült neki szerződést kötnie, a melynek értelmében ezek atyjok után maradt összes birtokaikat és javaikat Cseh Péter kezéhez eresztették. Ezen szerződés a következő birtokokról ad számot: *Tomicza* tizenegy faluból álló egész kerületével, mely mint Nevna vár tartozéka Pozsega megyében feküdt; továbbá *Orjava* város a hasonló nevű várral s tizenhárom faluból kialakult kerületével; *Cseszneknek* négy faluval, *Borostyán* nyolcz faluval, *Hrusova* öt faluval, *Óvár* két faluval, a melyekhez még tulajdonképen hozzájárult a Bród vidékén fekvő, ugyancsak Katalin asszony birtokát tevő *Hitvanovcz* helység is.[1]) Valkó megyében övé *Nevna* vár és város hat kerülettel, a melyekhez ekkor hetvenegy, pár évvel utóbb (1428) kilenczvenhárom falut számítottak.[2]) Fejér megyében megkapta *Pereg*, *Felső-Szentkirály* birtokokat s valamivel utóbb (1426) jogot tartott *Nagyka* részeihez is. Tolnában *Bolta*, *Szoroszló*, *Szentmihály*, *Keukliget*, *Vargány*, *Köbli*, *Szalatna*, *Hillye*, *Bikal*, *Kazár* és *Marócz* helységek szaporítják birtokait.[3]) Bodrogban hozzá került *Csente*, *Tótfalu*, *Negyven*, *Szentgyörgy*, *Vanna*, *Keresztes*, *Battyán*, *Avató*, *Belküllöd*.

Két évvel ezen egyezség után sikerült a Poborokkal szemben győztesen kikerülnie a perből s az elitélt család javaiból Komárom megyében megszerezte *Hetény* és *Peterd* pusztai birtokokat.[4])

Az 1427—1428 évek folyamán nemcsak a feleségétől átvett birtokokra eszközöl ki Zsigmondtól adománylevelet, hanem egyszersmind megnyeri Zsigmondtól, hogy *Léva* vár és város, továbbá *Csánk*, *Kér*, *Benczháza*, *Vinár* és *Bát* birtokába is bevezetik. Ezen feladatot a király a fejérvári káptalanra bízta s ez nov. 12-én eleget is tett a megbizatásnak.[5]) Ugyanezen évben vezettette be magát *Keresztúr* birtokába is.[6]) Mindezeken kívül 1428-ban új adománynyal biztosíttatja magának azon Vas-vármegyei birtokokat, a melyek már atyjának is kezén voltak. E szerint Vasban *Németujvár* város és vár a maga huszonöt helységből álló tartományával, a két *Hollós* és a tizennyolcz faluból álló *Őrség* a birtoka.[7])

A második feleségével nyert birtokokra nézve első házas-

[1]) *Csánki* id. m. II. 438. l.
[2]) U. o. 437. l. és 286. 273—274. ll.
[3]) U. o. III. 365. 463. ll.
[4]) U. o. III. 530. l.
[5]) *Fejér* id. m. X. 6. 926—927. 939—941. ll.
[6]) *Csánki* id. m. II. 214. l.
[7]) *Csánki* id. m. II. 816—817. ll.

ságából született fiával együtt úgy egyezik meg 1432-ben, hogy ha esetleg utódai születnek, az összes birtokokat azoknak adja vissza, nehogy utódainak birtoktalanúl nemtelen állapotra kelljen jutniok.[1])

Az így nyert és szerzett birtokokhoz járultak a különféle jogczímek alapján tett foglalások, melyek miatt testületek és egyesek is eleget szenvedtek, továbbá a zálog czímén megszerzett jószágok.

Még konstanczi útja előtt, 1414 márcz. 13-án, rendeletet ad ki Zsigmond, melyben megtiltja neki, hogy az elenfánti pálosokat ne háborgassa.[2]) Hazaérkezése után, 1419-ben, a miatt tesznek panaszt ellene, hogy Königsberg és Zenócz lakóitól jogtalanúl vámot szed. Cseh Péter ezt tagadta és Zsigmond királytól a maga igazainak védelmére rendeletet eszközölt ki, melynek értelmében a königsbergieknek vámkönyveiket ki kellett számára szolgáltatniok.[3])

Alig hogy az 1422-iki szerződés gazdaggá tette, a ságí prépost emel ellene panaszt 1423-ban, hogy almási vámját elfoglalta.[4]) Ugyanilyen okból szólal föl ezen évben jun. 28-án Mihály bakonybéli apát is, és Garai Miklós nádor előtt óvást emel, hogy Lévai Cseh Péter az ő báti vámját bitorolja. Itt egyelőre békésen egyezkedik s jul. 16-án 17 frt évi bér fejében a garam-szentbenedeki konvent előtt bérbe veszi a vámot. Ezt az összeget le is tette, később azonban megint valami nehézséget okozott, mert az apát fölmondta neki a bérletet. Ezt ugyan tudomásúl veszi, de csak részben, mert jóllehet a báti fővámot visszaereszti, a tartozékokat azonban: Almást, Solymost megtartja. Egy ideig más bérli a béli apáttól e vámot, de miután Cseh Péter Bátra újabb adományt szerzett, hozzá kerül; legalább bizonyos, hogy a bakonybéli apátság elvesztette.[5])

Ezen foglalásai egyébként kisszerűek azon harácsolásokhoz képest, melyeket a garam-szentbenedeki apátság birtokán elkövetett. Bolognai Miklós apát kormányzata (1410—1438) folytonosan nyögi Lévai Cseh Péter hódoltatásait. 1411-ben *Zsemlér* egy részének elfoglalásával kezdi működését. Az apátság úgy gondolta, segít magán, ha egyéb birtokokkal együtt ezt is bérbe adja neki. A bérlettel azonban ez az apátság is

[1]) U. o. II. 437. l. — V. ö. *Pesty:* Az eltünt régi vármegyék, I. 322—323. ll.

[2]) *Bél:* Notit. Hung. Nov. IV. 246. l. — *Katona* id. m. XII. 291. l.

[3]) *Történelmi Tár*, 1884. 221. l. — Somogy vm. Oklt. II. 95. l.

[4]) Orsz. Levéltár: dipl. oszt. 11437. sz.

[5]) Olv. a báti vámról írt közleményemet. *Magyar Gazdaságtört. Szemle*, 1901. 178 és köv. ll.

úgy járt mint a béli, mert már 1425-ben panaszkodnia kell, hogy jobbágyai semmit sem fizetnek. Az apát próbálkozott ugyan megtorlással, s mint Cseh Péter panaszolta, 1419-ben nehány szentbenedeki s hat horváti jobbágyával az ő Csitár nevű helységére támadt s ott tisztjét, Köpösdi Lászlót bántalmazta, békóba verette;[1] ez azonban nem riasztotta vissza a további foglalásoktól s jobbágyainak megtiltotta, hogy az apátsággal szemben ne teljesítsék tartozásaikat. Ily eljárással vonta magára De Vicedominis de Placentia Mátyásnak — a ki mellesleg említve, mindkét jog doctora, esztergomi olvasókanonok s az egyházmegye vicariusa volt — azt az ítéletét, mely szerint az apáttal szemben jobbágyaival együtt kiközösítés sujtja, ha jobbágyai az apátságnak a tizedet meg nem adják.[2] 1424-től fogva fokozódnak a foglalásai. Elfoglalja *Bálványt*, de erre nézve még kiegyezett; a következő évben (1425) hatalmába keríti *Tolmácsot*, a honnan jobbágyai utóbb elfoglalták *Macskásérdet*.[3] Mintegy újabb megtorlására az apátságtól 1419-ben elkövetett hatalmaskodásnak, elfoglalja a *csitári* részbirtokot.[4] Egymás után kerül hozzá *Szántó*, mely családjánál is maradt, majd *Barátka*, melynek elfoglalása annál károsabb, mert ezután ment pusztulóba az itteni szent Márton templom, az Árpád-kor egyik kiváló műalkotása.[5] Az erőszakoskodásban annyira ment, hogy mint barsi főispán a konventnek még hiteles helyi pecsétjét is zár alá tette.[6]

Majdnem egész életén át perben van foglalásai miatt a Töttös családdal. Bátmonostori Töttös László már 1404 jan. 1-én panaszt emelt ellene, hogy jobbágyai Zselizen hatalmaskodást követtek el.[7] A hosszu hallgatás, mialatt 1414-ben a Poborokkal perel, majd a községekkel, egyházi testületekkel küzködik, a következmények szerint Töttössel szemben csak látszólagos. Zsigmond király 1431 szept. 4-én parancsot adott a macsói bánoknak, tartsanak vizsgálatot, mennyiben igaz Töttös László panasza, mely szerint Lévai Cseh Péter a Bodrog-megyei Tótiban levő malmát jun. 24-én belküllődi jobbágyaival elrontatta. Okt. 22-én meg is tartották Tótiban a nyomozást s köztudomány alapján a panaszos vádat igaznak találták. Meg is idézték Cseh Pétert 1431 nov. 7-én battyáni, 1432 jan. 16-án keresztesi birtokán, de nem jelent meg a bíróság előtt. Mikor

[1] *Knauz*: A Garam-melletti szent-benedeki apátság, I. 236. 156. l.
[2] *Fejér* id. m. X. 6. 222. l.
[3] *Knauz* id. m. 137. 164. 214. ll.
[4] U. o. 149. l.
[5] U. o. 140—141. 199. ll.
[6] U. o. 78. l.
[7] Zichy Okmt. V. 353. l.

már nem halaszthatta volna a megjelenést, azzal nyert kibúvót, hogy a megyei bíróság, mint gyanus testület ellen óvást tett s az országbíró itélőszéke elé tétette át a pert. A bekövetkezett huszita és török harczok miatt újabb halasztások következtek be,[1]) s mire perbe lehetett idézni, már új panaszok hallatszanak.

Albert király 1438 jul. 13-iki rendeletével meghagyja a macsói bánoknak, Garai Lászlónak és Ujlaki Miklósnak, nézzenek utána Töttös László vádjának, a ki azt mondja, hogy Cseh Péter ápr. 24-ike táján az ő asszonyfalvai birtokának egy jó részét Csentéhez foglalta. A tanuskodások Cseh Péter ellen szóltak, miért is őt a már birtokába vett területből kiszorították s Tótfalu nevű birtokáról a király elé idézték.[2]) A perbefogás azonban legkevésbbé sem zavarta, mert már szept. 29-ike táján csentei tisztje, *Valfer* és *Asszonyfalva* jószágok ellen újabb erőszakoskodást követett el, a mi miatt Keresztes nevű birtokáról 1439 máj 1-ére ismét idézést kapott.[3])

Lévai Cseh Péter azonban a szerzésnek óvatosabb s könnyebb módját sem veti meg s azért zálogos jószágot szívesen szerez. Pénze többnyire van. Mint afféle szerző emberrel megesik ugyan, hogy megszorúl, s bodrogi javainak szép részét: Csentét, Tótfalut, Vannát, Kilivodot, Keresztest, Negyvendet, Avatót, Kórógyi Jánosnál 500 frtért zálogba kénytelen vetni, de ez csak futó jelenség. Ő nem hagyja veszendőbe menni a zálogba adott javakat, hanem 1435-ben már kiváltja.[4]) Sőt csakhamar annyi pénze van, hogy két év mulva Zsigmondtól zálogba veheti *Jenőt* és *Szakolyát*, mely javak azután örökös jogon is birtokába kerültek.[5]) Ugyancsak 1437 deczember-havában Zsigmond rendeletére a tőle zálogban bírt *Pásztó, Szakállas, Nikola, Perecsen, Lonthó, Zalaba, Orsan* Hont-megyei birtokokba is bevezetik s ugyanazon évben még más adományokkal is gyarapszik.[6]) Simonyi György fiaitól 1439-ben újabb jószágokat szerez, a mennyiben ezektől csánki és kéri részbirtokaikat — bizonyára a maga itteni jószágai kiegészítésének gondolatával — átveszi, úgy hogy a Simonyiaknak megigéri, hogy Kérért Albert királytól hasonló értékű jószágot szerez nekik, Csánkért pedig 800 frtot fizet.[7])

Mindezen eszközökkel Lévai Cseh Péter az ország legvagyonosabb urai sorába emelkedett. Birtokainak teljes kialaku-

[1]) U. o. VIII. 458—461. ll.
[2]) U. o. 625—627. ll.
[3]) U. o. 647—648. ll.
[4]) *Fejér* id. m. X. 8. 643—644. ll.
[5]) *Csánki* id. m. I. 90. 112. ll.
[6]) *Katona* id. m. XII. 787. 793. ll.
[7]) *Fejér* id. m. X. 3. 120. l. — Authent. Diplom. 121—123. ll.

lását, zálogos jószágai iránt táplált reményeinek teljesedését azonban nem érte meg, valamint a Töttös részéről ellene indított perek végét sem.

* * *

A harcztéren folytatott tusák, politikai s anyagi küzdelmek közt Cseh Péter öregszik, gyengülni kezd. Hivatalaitól is visszavonúl. Még 1439 márcz. 1-én mint szolnoki főispán s erdélyi vajda működik,[1]) szept. 17-én s okt. 23-án azonban már mint *volt* vajdáról van róla szó.[2]) Ezután nem is élt soká s talán már az esztendő vége felé meghalt. Elöregedett s nem igen foglalkozott az ügyekkel. 1439 nov. 30-án már csak fia László van említve a csentei foglalás miatt keletkezett perben, ámbár Cseh Péter még élt, mert decz. 9-én mint barsi főispán, a nála zálogos Kér és Csánk ügyében írt Lévából Simonyi Gergelynek, hogy a birtokokat vissza nem adhatja, mert a katonák miatt kelleuek neki; majd később, ha a harczok megszünnek, a melyek miatt eddig is 800 frtot költött, visszaadja.[3]) 1440-ben pedig ugyancsak László lép egyezségre mostoha anyjával, Lévai Cseh Péter özvegyével s ennek hugával Borbálával, a ki mint János kalocsai érsek testvérének, az olasz *Micolo*-nak (Miklósnak) jegyese van fölemlítve, hogy atyjoknak, Nevnai Treutel Miklósnak birtokaiból nehány jószágot életök fogytáig kezökhöz kapnak.

Ez a László az egyetlen fiugyermek, a kit Cseh Péter ivadékai közül ismerünk. Ez a fiu Sáró birtoka után megint a *Sárói* nevet kezdte használni. Vitéz, de erőszakos szerző ember volt, mint apja. Péternek első házasságából született, mert az 1432-iki egyezségkor Katalin asszonynak nincsen ivadékáról szó. Később cseszei Tárnok Jánosnak leányát Katalint vette feleségül.[4]) Péternek, minden valószínűség szerint, az első házasságából származott Margit nevű leánya is, mert 1431-ben már jegyben járt Garai Miklósnak Miklós nevű fiával. Mikor azonban ez atyjával meghasonlott s ennek következtében Zsigmond király haragját is magára vonta, Zsigmond bizalmas természetű levéllel fordult Cseh Péterhez s figyelmeztette azon

[1]) Székely Oklt. I. 139. l.
[2]) *Teleki:* Hunyadiak kora, X. 62. 72. ll.
[3]) Zichy Okmt. VIII. 627. l. — *Történelmi Tár*, 1891. 371—372. ll.
[4]) V. ö. Wertner id. czikkét. *Századok*, 1901. 340. l. Wertner nem tudja feleségét s halála idejét. Ezt is (1467) megmondja a pozsonyi káptalannak 1468 febr. 1-én kiállított okirata, mely szerint »nobilis domina Katherina, relicta condam Ladislai Cseh, filia vero condam Johannis Tharnok de Cheszey« — Szomori Miklós fiát Barnabást egy 16 frtos kölcsön kifizetéséről nyugtatja. Kisfaludy cs. lt. a M. Nemzeti Muzeumban.

jótéteményekre, melyekkel mind őt, mind atyját elhalmozta volt; majd emlékezetébe hozva, hogy az országból történt távozása előtt mennyire igérte hűségét, s most is Székely Mihály szolgájával küldött levelében mennyire hangoztatja készséges szolgálatát, intette, hogy leányát Miklósnak az ő tudta és beleegyezése nélkül feleségül ne adja; legyen rajta, hogy Miklós az atyjával szerzett osztályba belenyugodjék, a neki jutott részszel beérje. Ha kívánságát nem teljesítve, leányát mégis hozzáadná Miklóshoz, a király haragját vonná magára s tettéért a macsói bánságtól is megfosztatnék; ha tehát végveszélybe nem akar jutni — folytatja fenyegetőleg — s romlását nem akarja előidézni, királyi parancsa ellenére ne cselekedjék, hanem inkább legyen mindenben az öreg Garai támogatója a lázadó fiu ellen.[1]) Ugy látszik azonban, hogy Cseh Péternek sikerült a kellő utat és módot eltalálnia, s az 1432-ben létrejött kiegyezés után, mely békességet teremtett apa és fiu között, Zsigmond király is belenyugodott a tervezett házasságba, melyből azután Katalin nevű leány született.[2]) E házasság azonban nem tartott sokáig, mert Garai Miklós csakhamar meghalt s Margit új házasságra lépvén, 1439-ben már Thallóczy Matkó bán felesége.

Lévai Cseh Pétert jóval túléli özvegye, s férje halála után még vagy húsz évig szerepel.[3]) Cseh Péterben a Zsigmond-kori oligarchiának egyik tekintélyes, hatalmas alakja tűnt le a közélet teréről.

Sörös Pongrácz.

---

[1]) Hazai Oklt. 390—393. ll.

[2]) *Pesty* id. m. I. 318. l. így ír: »A nádor fia, szintén Miklós, Margit nevű özvegyet hagyván hátra (ki utóbb Thallóczy Matkó dalmát-horvát-szlavóniai bán felesége lett) és Katalin nevű leányt, e nők a mikolai vár másik felét bírták zálogban.« — Pesty nem jelzi ugyan forrását, de ezen adatokat bizonyára nem költötte. — Wertner ezt nem hajlandó elfogadni. V. ö. még a Garaiakról szóló czikkét. *Századok*, 1897. 925—926. ll.

[3]) V. ö. *Csánki* id. m. II. 438. l.

TÖRTÉNETI IRODALOM.

Nemes Almássy István kassai kereskedő és bíró üzleti, köz- és családi élete, 1573—1635. Kereskedelemtörténeti egyedirat. Irta *Kerekes György*. Budapest, 1902. Pátria kny. Nagy 8-r. 182 l.

Mióta a *Magyar Gazdaságtörténelmi Szemle* megindult, kereskedelmünk multjára lassan-lassan új világosság kezd derülni. Ezer és ezer adat teljesen új színben tünteti fel a magyar kereskedés multját, s régi történetíróinknak azon elavult állítása, hogy a magyarban kereskedői szellem nem volt, lépten-nyomon valótlanságnak bizonyúl. Pedig a kutatásoknak még csak az elején vagyunk. A hazai és külföldi levéltárak tömérdek becses és ismeretlen anyagot rejtenek. Majd ha mindezek az adatok napvilágra kerülnek, akkor lehet szó a magyar kereskedelem történetének alapos megírásáról.

Bizonyos dolog, hogy a hódoltság kora a kereskedésnek nem igen kedvezett, mégis a XVI-ik században és a XVII-ik század első felében népes és erős kereskedő osztálylyal dicsekedhetünk, melynek javarésze nemcsak hogy *magyar*, hanem *magyar nemes* volt. A török hatalom hanyatlásával lépést tart a magyar kereskedelem hanyatlása is. A XVII-ik század második fele a magyar tőzsérek és kereskedők pusztulásának a kora. A magyar elem helyébe a Duna-menti városokba telepedett németség lép, de a XVIII-ik században a németeket is leszorítja az özönével betelepülő görög, örmény, rácz és maczedon kereskedő nép.

A XVI. és a XVII. század magyar kereskedői között a vezető szerepet a *magyar marhatőzsérek* vitték. Csak végig kell lapoznunk a harminczad-bevételeket s azonnal látjuk, hogy ez a hatalmas osztály országfentartó szerepet játszott. Rengeteg pénzt fizetett a kincstárba,[1]) magyarosított minden-

[1]) Az óvári főharminczad Rudolf idejében egy-egy esztendő alatt 120,000 frtnál is többet hozott. A szempczi harminczad 1564-ben még 58,660 frt 80 dénárt, a nagyszombati 1575-ben 42,972 frt 43 dénárt jövedelmezett.

felé, s az alföldi iskolák és egyházak legnagyobb részét a marhatőzsérek alapították. Akárhány olyan heti vásár volt Bécsben, melyről tőzséreink 50—60,000 tallérral jöttek haza.[1]) Mit jelentett ilyen összeg azon végtelenül szegény időkben, akárki elgondolhatja. Marhatőzséreink kiválóbbjai között ott látjuk Tököly Sebestyént, Bethlen Gábort,[2]) a Rákócziakat, Zrínyi Miklóst és Pétert.[3]) Ezek és mások kereskedése nemcsak Magyarországra nézve volt életkérdés, hanem jelentős a német birodalomra nézve is.[4]) Elég, ha erre egy esetet említünk. Mikor I. Ferdinánd 1546-ban a magyar marha kivitelére újabb egy forintnyi *aufschlag*-ot vetett, ez a magyar kereskedőket és a magyar rendeket nagyon elkeserítette. A mieink azonban nem bírták kivinni az új vám eltörlését. A dolog a német birodalomban jóval nagyobb mozgalmat keltett mint nálunk. A birodalmi városok azt hirdették, hogy Németország évenkint nehány százezer forinttal károsodik az új vám által, s hangosan követelték a magyar marha-vám eltörlését.[5]) A mozgalomhoz csatlakoztak Strassburg, Nürnberg,[6]) Regensburg, Ulm, Augsburg stb. városok is, s a regens-

[1]) Közös pénzügyi levéltár: Österreich, 17442. fasc. 5. Handgrafenamt. Az itt lévő számadások szerint például tíz év alatt (1548—1558) Ausztriában elkelt 550,001 db. marha, 128,405 birka és 4120 disznó. Magában Bécsben 1559 jan. 1-től október 13-ig 56,788 db. marha és 13,205 birka kelt el. Jellemző a bécsi heti vásárokra, hogy az *Unterkeufel*-nek nevezett hivatalnokoknak magyarúl kellett tudniok; volt eset reá, hogy maga a bécsi *Handgraf* született magyar nemes volt, mint pl. I. Lipót alatt. A német birodalmi városok többször írják a XVI-ik században, hogy ők hátrányban vannak a *bécsi mészárosokkal* szemben, mert azok *mind tudnak magyarúl*, holott ők magyar tolmácsokkal kénytelenek a bécsi vásárokra járni.

[2]) Bethlen Gábor egyszerre 1500—1800 db. marhát hajtatott Bécsbe és onnét árukat hozatott vissza. A magyar kereskedők panaszszal fordultak ellene az udvari kamarához s azt mondták, hogy Bethlen Magyarország egész kereskedelmét magához vonja. (Közös pénzügyi levéltár: Hungarica, fasc. 14472 és 14474.)

[3]) A laybachi tartományi levéltárban (Rudolfinum) vannak a Zrínyiek nagyarányú kereskedésére vonatkozó iratok. 1650-ben a Zrínyi grófok marhaszállítmányait Buccaritól Velenczéig és Anconáig velenczei hadihajók kisérték. (U. o. Bericht, 1650. okt. 28.)

[4]) Augsburg, München, Nürnberg, Ulm, Regensburg és Bécs levéltárai telve vannak XVI. és XVII. századi folyamodásokkal, melyekben a nevezett városok a Magyarországból való szabad kivitelért esedeznek.

[5]) Ulm város tanácsa 1546 máj. 17-én külön törvényczikket követelt a magyar behozatali vám eltörlése ügyében — »damit die teutsche Nation dieser Beschwerung förderlich entledigt, und solcher Zoll widerumb abgeschaft wurde.« Egyúttal sürgette, hogy Frankonia, Svábföld, Bajorország és Würtenberg is csatlakozzanak a vámellenes mozgalomhoz, mert ők is magyarországi hússal élnek.

[6]) Nürnberg városa máj. 17-én már azt is tudta, hogy Ferdinánd

burgi birodalmi gyűlésen sikerrel követelték az új magyar vám eltörlését.

A mint ez az eset is mutatja, a magyar marhakereskedésnek a külföldön rendkívüli jelentősége volt. És ez a jelentőség reánk nézve azért nagyértékű, mert a XVII-ik század közepéig [1]) a marhatőzsérség majdnem kizárólag magyar kézen volt. Ezek a tőzsérek nemcsak marhával kereskedtek, hanem a külföldi vásárokról rendesen árukkal megterhelve jöttek haza. Több ily kiváló magyar kereskedő nevét és életét ismerjük már, de még több azoknak a száma, kiknek neve és működése eddig ismeretlen. A legkiválóbbak közül nehányat felemlítünk itt. Számos irat maradt fen a hatalmas soproni kereskedőről. *Kalmár János* uramról, a ki büszkén emlegeti irataiban, hogy évenkint 10—12,000 forintot fizetett a király harminczadába, s csak 1572-től 1576-ig egymaga 40,000 frttal gazdagította a kincstárt.[2]) *Vas Antal* (kassai) is ilyenforma nagykereskedő volt. Dessewffy János azt írja róla 1557-ben, hogy egy fordulóra 20,000 ökörbőrt visz külföldre. Testvéréről *Vas Istvánról* debreczeni kereskedőről meg megjegyzi, hogy saját költségén kétszáz magyar gyalogost tart Váradon, s üzletében Kendy Ferencz 6000 aranynyal részes.[3]) *Mezőpéteri György deák* (nagyszombati) évenkint 3000 frtot, *Kálnoki Deák Máté* (budai) meg 4000 frtot fizetett üzlete után a harminczadba.[4]) *Gösl Mátyás* (pozsonyi) 1566-ban azt írja, hogy már eddig is 20,000 frtot fizetett a harminczadokba.[5]) *Csötörtök György* uramat Szeged legkiválóbb kereskedőjének mondja Istvánffy.[6]) *Körmendi Balázs* (pozsonyi) évenkint 2000 frtot fizetett a harminczadokba.[7]) *Palchan Péter* budai bíróról olvassuk, hogy kereskedelmi vállalatában 30,000 aranya feküdt. Mikor politikai magatartása miatt Fráter György parancsára vagyonát lefoglalták, a készpénzen kívül 26,000 frt értékű sisakot, 15,000 frt értékű keresztet és 16.000 frt értékű ékszereket találtak

példáját a török is követte, mert a budai és a fejérvári basa szintén *aufschlag*-ot vetett a kivitt marhára. Érdekesen ír ez ügyről Nürnberg városa 1546 máj. 5-én Augsburg tanácsához intézett s pergamenre irt jelentésében is, melyben a magyar marhavám gazdasági jelentőségét fejtegeti. (Eredetije Augsburg város levéltárában.)

[1]) III. Ferdinánd 1651-ben állami monopoliummá tette a magyar marhakereskedést, s így tőzséreink legnagyobb részét koldusbotra juttatta.

[2]) Közös p. ü. lt. Hungarica, fasc. 14368.

[3]) A m. Országos Levéltárban a pozsonyi kamarához intézett levelek közt.

[4]) Közös p. ü. lt. 1558. Hungarica, fasc. 14344 és 14375.

[5]) U. o. Hung. fasc. 14351.

[6]) U. o. 1579. fasc. 14376.

[7]) U. o. 1558. fasc. 14344.

házában. A tömérdek kincs láttára Fráter György így kiáltott föl: »Ecce tibi Palchan, amicitia germanorum!« [1]) A budai bírónak egyik üzlettársa, *Budai Bornemisza Tamás*, kinek Budán és Bécsben saját háza és üzlete volt, Velenczében, Pettauban, Morvában és Lengyelországban kereskedett. Megesett vele, hogy egyszerre 10,000 frt értékű áruját foglalták le.[2]) *Mezei Ferencz*, *Somodi Lörincz* és *Baráthi Ágoston* morvabródi hatalmas kereskedők voltak. Mezei Ferencz oly gazdag volt, hogy egyszerre 10,000 frtnyi értékű ezüstöt vitt ki, s a bécsi és pozsonyi ötvösök folyton dolgoztak számára.[3]) Ugyanezen időtájban (a XVI. század közepén) szerepelnek *Sánta Pál*, *Szabó Tamás*, *Irsa Zsiga* és *Nyírö Balázs*, a kik Morvában nagy vagyonra tettek szert.[4]) *Irsaszegi Máté* is olyan kereskedő volt, kiről öt ország levéltári emlékei szólnak.[5]) A XVI-ik század második felében *Pesti Gáspár*, *Földes István* és *Kádas Benedek* nagyszombati kereskedők hajókon szállították Magyarországból Ausztriába a fűszereket. Pesti Gáspár 1572-ben azt írta az udvari kamarának, hogy évenkint 3000 frtot fizet üzlete után a harminczadokba.[6]) *Kalmár Imre* nagyszombati kereskedő valamivel előbb meg azt jelenti, hogy már eddig is 20,000 frtnál több harminczadot fizetett.[7]) Bátran versenyre kelhettek velük *Pajor István*, *Bors Benedek*, *Kalmár András*, *Markaházi Ferencz*, *Révész János*, *Kalmár Miklós* és *Nagy András* pozsonyi nagykereskedők.[8]) *Marosi Trombitás János* szintén azok közül való volt, kik Magyarországból fűszereket szállítottak a külföldre. Az 1576 évben egyszerre 3000 frt értékű fűszerét foglalták le, de a törökök erélyes közbenjárására hiány nélkül visszakapta áruit.[9]) Hatalmas tőzsérek hírében állottak a XVI-ik század második felében *Szolnoki Balázs*, *Kassai János deák*, *Gulyás Pál*, *Pap György*, *Nyitrai Máté*, *Nagy Máté*, *Fodor Benedek*, *Balogh Mátyás*.

[1]) Országos Levéltár id. h. és közös p. ü. lt. fasc. 14344. Az utóbbi helyen megvan 1558-ban készült hagyatéki leltára, melyben Buda város régi kiváltságai és egy magyar biblia is említtetnek.

[2]) Közös p. ü. lt. Österreich, 1549. fasc. 16681. Bornemisza részére I. Ferdinánd 1549 jan. 8-án külön kereskedelmi privilegiumot állít ki.

[3]) U. o. Hung. 1558—1559. fasc. 14346.

[4]) A brünni tartományi levéltárban sok adat van róluk. Mezei Ferenczről az Országos Levéltárban is vannak adatok. Id. h.

[5]) A külföldi levéltárakon kívül az Országos Levéltár kamarai levelezései, továbbá a közös p. ü. lt. 1558 és 1559 évi csomói is megemlékeznek Irsaszegi Mátéről.

[6]) Közös p. ü. lt. Hung. fasc. 14361.

[7]) U. o. Hung. fasc. 14351.

[8]) Országos Levéltár. id. h.

[9]) Közös p. ü. lt. Hung. fasc. 14370.

[illegible] marhát is hajtottak külön-külön egy- [illegible] De mindezeket mégis felülmulta *Tököly* [illegible] *Thar István* (debreczeni). Tököly már [illegible] kereskedése jövedelméből s még az udvar [illegible] Nagyszombatba holmi kölcsönökért. [illegible] század első felében már kevesbedik ugyan [illegible] száma, de még mindég elég sok és [illegible] emberre akadunk. Rendelkezésünkre [illegible] -nak az 1629 évi aug. 17-én [illegible] készített kimutatása.[1]) E vásárra [illegible] Magyarországból, s az ott [illegible] keres magyar nevűek. Köztük [illegible] Nagyszombatból, a ki egymaga 557 [illegible] kereskedői közül meg- [illegible] *István deák* és *Szőcs* [illegible] Mihályt, Fejér Balázst, [illegible] Alapi Balázst (győri), [illegible] Pált (váczi), Kurdi Mihályt [illegible] Pétert és Nagy Andrást [illegible] Lőrinczi Istvánt, Paksi [illegible] Héjas Ambrust, Szegedi [illegible] Erdélyi Mártont [illegible] Bedes Györgyöt (istvándi), [illegible] Keszegh Tamást (óvári), Polgár Mihályt [illegible] Nemes Imrét (magyarbéli), [illegible] Kecskés Benedeket (komáromi), Tolnai [illegible] Kozma Istvánt, a kinek neve az 1619-iki [illegible] gyakran előfordúl, mert a törökök egy [illegible] áruját, lovait és szekerét elrabol- [illegible] kereskedők mellett a század közepén a [illegible] már tömérdek németet találunk (emi- [illegible] a vallásüldözés elől menekültek Magyar- [illegible] a magyar kereskedelem kimondhatatlan [illegible] Óvárt, Pozsonyban, Nagyszombatban, Komá- [illegible] Galgóczon és Mosonyban a magyar elemet [illegible] 1642-ben már súlyos sérelem, s maga [illegible] is sürgeti orvoslását.[3])

[illegible] és más magyar nagykereskedők életét és [illegible] kereskedelem-történeti szempontból volna [illegible] Sokan közülök iskolákat, sokan protestáns [illegible]

[1]) Wien. Fleischverproviantierung.
[2]) [illegible] és kir. udvari levéltár: Ch' impediscono grande- [illegible] 1619.
[3]) p. ü. lt. Hung. fasc. 14504.

egyházakat alapítanak, vagy az ilyenek javára nagyobb összegeket hagynak. Egyik a gazdasági életben művel jelentős dolgokat, a másik meg politikai téren visz figyelemre méltó szerepet. Egyszóval az ő életök és működésök nemzeti kulturánk minden terén nyomokat hagyott, s ha tetteik napfényre kerülnek, nemzeti kulturánk története nyer velök. Épen azért örömmel veszünk minden oly jóravaló munkát, mely régi gazdasági és kereskedelmi életünk vezető férfiainak életével és működésével foglalkozik.

Ilyenforma munka akar lenni az a monographia is,[1]) melyet *Kerekes György* írt Almássy István kassai kereskedőről. Almássy István derék magyar ember, jóravaló kereskedő s ügyes gazda volt. Becsületes munkájával nemcsak vagyont, de köztiszteletet is szerzett. Kassa városa őt bírájává és többízben országgyűlési követévé választotta. Ezektől eltekintve, életéhez semmi nevezetes esemény nem fűződik; mint jóravaló polgár élt, mint ilyen halt meg. Almássy nem tartozott a legnagyobb kereskedők közé; az ő üzlete csak a behozott áruk eladására szorítkozott; kivitellel egyáltalán nem foglalkozott. E szerint az ő kereskedői pályája gazdasági szempontból nem is oly jelentékeny mint azoké, a kik külföldről nemcsak árukat, hanem pénzt is hoztak az országba. Azután az ő élete híjával van mindazon korfestő mozgalmaknak, melyekből a külfölddel kereskedő magyar tőzséreknek oly bőven kijutott, ha Moldvából vagy Boszniából hozott áruikkal és honi marháikkal a hódoltságon keresztül külföldre indultak. Olykor valóságos csatákat kellet vívniok a kóborló ráczokkal, s a veszedelmekből és kalandokból ugyancsak bőven jutott nekik. De értették a kereskedésnek és az utak megválasztásának minden csinját-binját. Még az udvari kamara is tőlük kért felvilágosítást, mikor a törökkel kereskedelmi egyezséget akart kötni.[2])

Az ilyen és ezekhez hasonló dolgok a boltjában ülő vagy vásárokon árulgató Almássy üzleti életének jelentőségét igen leszállítják. Ez a körülmény azonban nem zavarta Kerekes Györgyöt abban, hogy Almássyról 182 lapos könyvet írjon. Mivel pedig magának Almássynak élete és működése ily ter-

[1]) A címlap szerint *egyedirat!* Minek ezt a szerencsétlen szót újra forgalomba hozni, mikor a *monographia* is jó? *Szerk.*

[2]) Igy 1615-ben Bornemisza Jánost kérdik meg a keleti kereskedelem felől, de ő ekkor már abbahagyta a kereskedést s a kamarát a komáromiakra utalta. »A komáromiak — írja aug. 30-án — egész Drinápolig Nándorfejérvár, Bosznia és Sarajevoban éjjel nappal ott vannak és a kereskedésben forgolódnak; főképen egy *Kürtessy János* nevű 60 esztendős most is onnét jött. Az ilyen inkább tud a dologhoz szóllania.« (Közös p. ü. lt. Hoffinanz, fasc. I3669.)

jedelmű könyv megírására elég anyagot nem adott, a szerző saját fogyatékos ismereteinek közlésével pótolja a hiányokat. Összehord mindent, régen ismert köztörténeti dolgokat újra elmond, nyomtatásban megjelent szövegeket újra lenyomat s ugyanazon dolgot néha két-három változatban is megismétli. És mivel műve még így sem érte el a kívánt terjedelmet, hozzá csapja Kassa régi közigazgatását, szabályrendeleteit s a bíráskodást; azután újra lenyomatja a hamis pénzverésről írt értekezését; majd elmondja a Bethlen és Kassa városa között lefolyt politikai eseményeket, végül hozzá adja Almássy komasági s egyéb összeköttetéseinek ismertetését, fiának életrajzát, e fiunak és iskolatársának leveleit. Mit keresnek mindezek egy kereskedelemtörténeti tanulmányban? De ha már mindezt kinyomatta, az ember méltán elvárhatta volna tőle, hogy legalább élvezhető s jól feldolgozott alakban adja a lényegtelen vagy a már eléggé ismert anyagot. Erről azonban szó sincsen. Minden logikai rend és következtetés nélkül, jobbára szószerint közli az adatokat; s a mit ez adatokhoz maga fűz, az néha nevetséges, sokszor valótlan, sokszor meg tévedésen alapuló. Arról nem is beszélünk, hogy Almássy kora kereskedelmének történetéből semmit sem találunk a munkában. Pedig e tekintetben elég nyomtatott anyag áll már rendelkezésünkre, s Bethlen Gábor kereskedelmi politikája, a mit a *tokaji tractatus*-on a biztosok elég bőven kifejtettek, első sorban Kassának és vidékének kereskedelmére volt életkérdés. Ismerjük az 1615—1616-iki kereskedelmi tárgyalások nagyértékű iratait is, melyek Magyarország, Bécs és a török tartományok egész kereskedelmét megvilágosítják. Ha Kerekes ezen adatokból festett volna hátteret Almássy életéhez, bizony többet nyert volna vele munkája, mint komaságának és minden rokonságának ügyes-bajos dolgaival.

Izlés szempontjából már az előszó ellen is kifogást kell tennünk. A szerző nagyon aggódik, hogy az olvasó közönség »hajlandó lesz-e a felhő magasságából leszállani«, s vajjon érdekelni fogja-e a derék polgár, ki »nem viselt sem koronát, sem hadvezéri pálczát, sem bibornoki avagy tudós süveget!« A szerző egészen nyugodt lehet. A magyar olvasó közönség szíves örömest megolvas mindent, a mi érdemes a megolvasásra.

Az előszó után következik a bevezetés. Ez is különös. Kassa leírását adja egy 1683-ban megjelent német munka alapján. Almássy már 1635-ben meghalt, a szerző tehát valamivel korábbi krónikát is választhatott volna, ha Almássy korát akarta ismertetni.

A következő fejezetben hazánk és Kassa közállapotát

ismerteti nyomtatott munkák alapján. Fölteszszük, hogy Bocskay halálának esztendeje csak sajtóhibából van 1608-ra téve.

Erre következik Almássy életrajza s külön-külön fejezetekben *jelleme* és nemesi levele. A szerzőnek e fejezetekben alkalom kínálkozott volna egy igen érdekes jelenség kifejtésére. Almássyval együtt Kassa sok nagy kereskedője *Debreczen*ből szakadt fel; s ezek a kereskedők nemcsak magyar szellemet, de kiváló kereskedői tehetséget is hoztak magukkal. Mi szolgáltatott alkalmat e kivándorlásra s miként boldogultak a debreczeniek Kassán? erre nézve a két város levéltára adhat felvilágosítást.

A könyv hatodik fejezetében szól a szerző Kassa kereskedelmének kifejléséről. Ez a fejezet a munkának egyik legsilányabb része. Természetesen itt sincs semmi tekintet arra, hogy Almássy üzleti élete a XVII-ik századra esett. Kerekes ugyanis 1249-nél kezdi meg Kassa ismertetését, s mivel Kassa régi kereskedéséről nincs mit írnia, elmondja és rajzban is bemutatja Magyarország régi kereskedelmi utait. Ez a rajz azt a benyomást teszi az emberre, mintha valami vasuti térkép után készült volna. A szerző nem mondja meg, hogy milyen időben képzeli ő ilyennek a magyarországi kereskedelmi úthálózatot. De ha az Árpádok korát értette, mit keresnek ott olyan nevek, mint pl. Fiume, Trieszt, Poroszország stb.? A kereskedelmi utakra nézve különben meg kell jegyeznünk, hogy azok korántsem tekinthetők állandóknak. A politikai és a vám-viszonyokkal együtt ezek is változtak. Világosan látszik ez, ha az Anjoukori utakat összehasonlítjuk azokkal, melyeket Mátyás király sorol fel Boroszló és Nürnberg részére adott kiváltságleveleiben. Még gyakrabban változtak a kereskedelmi utak a későbbi időkben; így pl. a XVI-ik század közepén az erdélyi, a nagyváradi és a debreczeni kereskedők oda- és visszamenet elkerülték Kassát, Lőcsét és Eperjest; e helyett Varanón, Sztropkón és Homonnán át mentek Lengyelországba; s mikor visszajöttek, Kassa helyett Tokajon, Patakon és Kisvárdán állapodtak meg.[1]) Épen így Árva mellett is egészen új utat nyitottak a kereskedők Lengyelország felé, azután a Fejérhegyen át Morvába. Az új utak nyitása arra kényszeríté az udvari kamarát, hogy új harmincadokat állítson. Igy magyarázhatjuk meg a XVI. és XVII. században a sok új harmincad keletkezését. A mi az Almássy korában használt kereskedelmi utakat illeti, azokat

[1]) Közös p. ü. lt. Hung. 1567. Itt vannak ez utakról a csanádi püspöknek, Pesthy Ferenczněk, Torda Zsigmondnak és másoknak hivatalos jelentéseik az udvari kamarához.

egészen könnyen összeállíthatta volna a szerző a királyi pátensekből.[1])

Ugyanazon fejezetben adja a szerző a kassai kereskedők czéhszabályzatát is, melyet már Kemény is kiadott. A 25-ik pontban előfordúl itt a *megkeresztelés* szó, melyhez Kerekes zárójelben csak ennyi magyarázatot fűz: *így!* Megmondjuk tehát, mi volt az a *megkeresztelés*. A XVII. és XVIII. században királyi városainkban általános szokás volt, hogy a vásárokon az idegen árusoktól *látópénzt* és *körösztölőpénzt* szedtek. A ki ezeket megfizette, az *meg volt körösztölve* s attól fogva az illető városban szabadon kereskedhetett.[2]) A körösztölőpénzt az a czéh szedte be, melynek iparczikkeit az illető idegen kereskedő árulta.

A mit a szerző ugyanazon fejezetben a török-magyar kereskedésről mond, az javarészt a saját találmánya, s ugyancsak meg volna akadva, ha fel kellene sorolnia a törököknek a magyar városokban létesített nagy műhelyeit, vagy azokat a török kereskedőket, a kik áruikkal nemcsak Bécsbe, hanem Szászországba és Sziléziába is eljártak. Ilyen állítást komoly munkában nem volna szabad koczkáztatni, mert hiszen igen jól tudjuk, hogy Bécsbe még a magyar kereskedők hajdani sem bocsátották be, annál kevésbbé a törököket. Az 1615-iki *első török kereskedelmi szerződés* megengedte ugyan a török kereskedőknek, hogy áruikkal Haimburgig mehessenek, de a bécsiek még ebben is végromlásukat látták s erősen tiltakoztak ellene. A török nem is juthatott azután sem Bécsbe, hacsak valami követségnek a tagja nem volt. Meglepő szerzőnknek az az állítása is, hogy a törökök *Nagyszebenbe* nagyobb számmal telepedtek le. Vajjon honnan merítette ezt a hihetetlen állítást? Ugyanezt kellene kérdeznünk a törököktől behozott és kivitt áruczikkek felsorolásánál is. A szerző

[1]) U. o. Hoffinanz, fasc. 13709. Az 1624 jul. 27-iki, 1625 decz. 22-iki, 1630 márcz. 1-i stb. *generalmandat*-ok a nyugati kereskedelmi utaknak részletes leirását adják. A *Velencze*, illetőleg *Zára* felé vezető két fontos kereskedelmi útnak leirását pontosan megtaláljuk a *windischlandi einnehmer* (1586. máj. 6. Laybach) jelentésében; ugyanezen utakat ismertetik a XVII-ik században Tompa és Rauch Dániel nedölczei főharminczadosok hivatalos levelei. A keleti Magyarországból Ausztriába vivő kereskedelmi utak mind benne vannak az 1616-iki tárgyalások irataiban.

[2]) Győr város levéltárában egy marhatőzsér megható történetet találjuk a XVII. század elejéről. Az illető tőzsér a *körösztölő pénzt* másodszor megfizetni nem akarta; miért is társai felakasztották s addig hagyták függni, míg a körösztölő pénzt újra le nem tette. A szegény marhatőzsér már a bécsi vásáron fuldokolni kezdett, s mire Magyarországba ért, toroksebébe bele halt. A körösztölő pénz létezéséről a helyartótanács csak 1756-ban vett hivatalos tudósítást, mikor is elrendelte, hogy össze kell írni azon helyeket, a hol körösztölő pénzt szednek.

jól tette volna, ha már mást nem, legalább a *vectigal*-okat átnézte volna. Ezekben pontosan megtalálta volna mindazon árucziklkek nevét, melyekkel a török kereskedett.

Az *Almássy mint kereskedő* című fejezetben szerzőnk »futó pillantást vet a XVIII. század ruházkodására.« Ugy tudjuk, hogy Almássy már a XVII. század első felében meghalt, nem értjük tehát, miért kell itt a XVIII. század divatjával megismerkednünk? Sajtóhibának nem vehetjük, mert kétszer egymásután a XVIII-ik századot említi. Még kevésbbé értjük, hogy a XVIII. (vagy XVII) század ruházkodásának ismertetéséhez miért kell Kálmán király törvényét idéznie? Miután az összes ismeretlen (?) ruhadarabokat (nadrágot, mentét, dolmányt, inget, szoknyát) felsorolta, elmondja, mi mindent árult Almássy. Ezeket az árukat a leltárak közlésekor újra elmondja ugyan, de itt a kevésbbé ismert czikkeket meg is magyarázza. E magyarázatokban azonban nincsen köszönet. A *gránát* posztóról pl. azt mondja, hogy »a gránát helyett néha stilizált ananászt és fenyőtobozt szőttek bele; újabban egyházi ruhákra szintén alkalmazzák.« (!) A *fajlondis* posztót németalföldi finom posztónak mondja, holott jól tudjuk, hogy Angolországban készült silányabb posztó volt. A *stamet*-ről azt mondja, hogy az könnyű női ruhaszövet, holott minden vectigal-ban a posztók közt szerepel s egy singnek az ára Almássy korában minőség szerint 1 frt 50—2 frt 25 kr. közt változott. A *mohar*-ról azt írja, hogy az angora kecske szőréből készült, a hivatalos limitatiókban és vectigalokban ellenben mind a török, mind a bécsi mohar mint selyemszövet szerepel. A *galler* nevű gyolcsot, a mit végszámra árultak, *gallér*-nak mondja, melyet a nők az inghez, vagy az ingvállhoz varrtak. A *fodor* szóról (fodor *igler* vagy *illér)* is azt hiszi, hogy az a mai értelemben vett fodrot jelent, pedig a *fodor iglér* posztó volt, melyből jófajta nadrágokat szoktak varrni. *Fodor* nevű magyar posztó is volt akkor forgalomban. A *kittel* nevű festett gyolcsot megteszi szoknyának; ha ez igaz volna, akkor Almássy korában a szoknyákat végszámra mérték volna! A *fedél*-ről azt mondja, hogy finom gyolcsból készült (!) s a hajat szorították vele a homlokhoz. Megjegyezzük, hogy a *fedél* egyértelmű volt a mai *fátyol*-lal.[1])

[1]) A harminczadosok árukimutatásaiban a *fedél* szó mellett ott találjuk a német *schlayer* (schleier) szót is. A fedél tehát nem azonos sem a *fejszorító*-val, sem a *homlokelő*-vel. Drochyar Joachim csehországi polgár pl. 1571-ben így ír a magyar kamarához: »Ez elmult napokban jüttem vala Szombatban (Nagyszombat) és hoztam vala valami 29 kytés (kötés) fedelet, minden kytésben volt tíz fedél morvai.« (29 pingel schlayer, in ainem pingel 10 schlayer.) Közös p. ü. lt. Hung. fasc. 14359.

Ugyanilyen szakértelemmel határozza meg szerzőnk a többi czikkeket is. Igy pl. a *salavárit* lábbelinek veszi; a *kapczát* harisnya formára készült s a nadrághoz varrott vagy különálló valaminek mondja. Kiváncsiak vagyunk, hogy miképen értelmezi ez esetben a vargák limitatióiban előforduló ilyen kifejezéseket: »kapcza, kinek az talpa is karmazsin«, — »kapcza, kinek az talpa bagaria.« Felsorolja a különféle ivó, evő és házi eszközöket, és ide csapja a *bulhát* vagy *bulyát* is, a mi — mint tudjuk — *vászon* volt.

Kerekes munkájának legbecsesebb része kétségtelenül Almássy bevásárlásainak és leltárainak közlése. Ebből a hozzáértő statisztikus igen becses dolgot teremthet. Sajnos, épen e legfontosabb részt (a folyószámlákat) nem közli teljesen. A mi a bécsi bevásárlási forrásokat illeti, a kereskedelem történetével foglalkozó írótól méltán meg lehet várni, hogy tudja, mi volt az a bécsi *Niederlag*. Csak egy pillantást kell vetnünk Almássy áruira s a kereskedők neveire, már tisztában vagyunk vele, hogy Almássy is, mint legtöbb társa, a *Niederlag*-ban végezte bevásárlásait. Szerzőnk — úgy látszik — ezt sem vette észre; pedig Henckel Lázár, a kitől Almássy legtöbbet vásárolt, a *Niederlag* egyik igazgatója volt, s mind róla mind a *Niederlag* viszonyairól bőséges források állanak rendelkezésünkre.

Kerekes könyvének további fejezetei már nem vágnak a kereskedelem történetébe, sőt nagyrészt nem is tartoznak Almássy életéhez. Többnyire feldolgozás nélkül, időrendben adja azokat az adatokat, melyeket Kassa levéltárából merített. Ezen adatok közt van sok becses, de soknak még helyi jelentősége sincs. Művelődéstörténeti szempontból figyelemre méltó Almássy István végrendelete és javainak leltára. Ennek közlésével végződik a munka.

Minthogy Almássy István élete először a M. Gazdaságtörténelmi Szemlében jelent meg s csak azután készült belőle önálló kiadás, a folyóirat szerkesztőségének kellett volna a szerzőt a feltűnőbb hibákra figyelmeztetni vagy azokat kijavítani. De ez — úgy látszik — nem történt meg, sőt a hibák száma csak növekedett a sajtóhibákkal. Pedig egy kis jóakarattal sok mindent helyre lehetett volna ütni.

Takáts Sándor.

Beatrice d'Este, duchess of Milan, 1475—1497. A study of the Renaissance by *Julia Cartwright* (Mrs Henry Ady). London, 1899. 8-r. XX, 388 l. Négy képpel.

Miss Julia Cartwright, a jó hírnevű angol írónő és számos munka szerzője, e csinos kötetben elég szépen megírta Beatrice d'Este, Lodovico Sforza *il Moro* (a szerecsen) nejének életrajzát, de — mint azt már Alessandro Luzio és Rodolfo Renier tanár kimutatták — kevés önállósággal.

Bennünket is érdekel e kötet s ezért csak sajnálnunk kell, hogy nem sikerültebb munkával van dolgunk.

Az írónőnek ugyanis alkalma van többízben a magyar történetet is érinteni, de miután kevéssé ismeri, csunya botlásokat követ el. Igy pl. Corvin Jánosról azt állítja, hogy Mátyás királynak legidősebb fia volt (43. l.) és hogy őt atyjának 1490-ben bekövetkezett halála után »elűzték« Magyarország trónjáról. (115. l.) Lorenzo da Pavia-ról pedig azt írja, hogy 1494-ben Velenczébe költözött át. »Ebben az időben — folytatja írónőnk — a páviai mester híre már messzire elhatott volt Olaszország minden részébe. Egy orgonát csinált Mátyás magyar király számára s X. Leo pápa számára egy másikat, melyet ő maga vitt el Rómába.« (154. l.) Ugy látszik, a szerzőnő vagy elfelejtette, hogy Mátyás ekkor már nem élt, vagy rendkívűl pongyolán ír.

Egy ízben azonban szerzőnőnk mégis óvatosabb, mint a történelmi adatok megrostálásához szokott hazai kipróbált íróink. Mint tudjuk, a milanói herczeg, a magyarországi követének, Maffeo di Treviglionak adott utasításban ezt írja 1485 április 15-én: »Et perche havemo inteso, che la sua Maesta (Mátyás király) se delecta multo de belle picture, presertim, che habino in se qualche devotione, ritrovandose de presente qua uno optimo pictore, al quale havendo veduto experientia del ingenio suo, non cognoscemo pare, havemo dato ordine cum epso pictore, che ne facia una figura de Nostra Donna quanto bella excellente et devota la sapia piu fare, senza sparagno de spesa alcuna, et se accinga ad lopera de presente, ne facia altro lavoro finche l'abia finita la quale poi mandaremo ad donare alla prefata sua Maesta.« [1])

Ezen sorok alapján Corvin János legújabb magyar életírója minden habozás nélkül azt állítja, hogy a milanói herczeg Leonardo da Vinci egy Madonna-képét igérte a királynak ajándékúl; Mátyás magyar életírója pedig azt, hogy

[1]) Dipl. Emlékek, III. 44.

Sforza Lajos a képet el is küldötte neki. Miss Cartwright helyesen csak koczkáztatta azt az állítást, hogy az a még nem nevezett kitűnő festő, kinek nem ismerte párját a milanói herczeg, nem lehetett más, mint Leonardo da Vinci, de másrészt találgatja egyszersmind, hogy a mesternek melyik képe volt a magyar királynak szánva s mi volt a kép utólagos sorsa. »Leonardo da Vincit — írja — 1492-ben Vigevanoban találjuk Lodovico il Moronál . . . Amoretti szerint ő (a mester) ugyanabban az évben fejezte be azt a gyönyörű festményt, mely a szent családot ábrázolja és melyen hosszabb ideig vala elfoglalva. Talán ez volt az a kép, melyet Lodovico (Sforza) ajándékúl szánt a művészet-szerető magyar királynak, Corvin Mátyásnak, midőn saját testvérhugát (Bianca Máriát) eljegyezték ama fejedelem fiának.« Nyomban reá azonban már úgy gyanítgatja írónőnk, hogy a kérdésben forgó kép talán a Megváltó születését ábrázoló ama festmény volt, a melyet Lodovico utólag, 1493-ban, Bianca Mária leendő férjének, Miksa császárnak ajándékozott. Amaz oltárképnek — szerinte — minden nyoma elveszett. (136. l.)

Ám lássuk, hogyan áll a dolog. Leonardo da Vinci életrajzában, mint tudjuk, nagy hézag van 1482 és 1487 között, mit életíróinak eddig még nem sikerült áthidalniok. Egyiküknek, Rosenberg Adolf szerint[1]) az eddig felfedezett okiratokból a mester jelenlétét Milanóban 1487-nél előbb nem lehet megállapítani. Ugyanazon író szerint vannak azonban tanubizonyságaink és egykorú tanuink, a kik valószínűvé teszik, hogy Leonardo legkésőbben 1483-ban ütötte föl tanyáját Milanóban. Müntz Eugène, a hírneves művészet-történetíró szerint pedig Milanóban a levéltárban vannak okiratok, melyek azt bizonyítják, hogy a mester ott tartózkodott 1487-ben, 1490-ben és 1492-ben.[2]) A mester valamennyi régibb és újabb életírói megegyeznek abban az egy pontban, hogy Leonardo azon alkalommal ment először Milanóba, midőn Lorenzo di Medici őt a híres lantossal, Atalante Migliorottival együtt Sforza Lajoshoz küldötte, hogy Milano »kormányzó«-jának, helyesebben mondva mindenható zsarnokának, megbízójuk nevében egy értékes lantot adjanak át ajándékúl. Vasari szerint a dolog 1493-ban történt, de ez bizonyára tollhiba. Morelli és Richter szerint a helyes dátum 1485, a legtöbb modern író szerint 1483, Müller-Walde szerint azonban 1481 vége vagy 1482 eleje. De tudtommal egyetlen egy író sem állítja

[1]) Leonardo da Vinci. Bielefeld, 1898.
[2]) Leonardo da Vinci. Angol kiadás. London, 1898. I. 86.

azt, hogy a mester ez alkalommal ott maradt Milanóban, és a Maffeo di Treviglionak adott utasításból csak sejthetjük, de nem tudjuk teljes bizonyossággal, hogy a herczeg Leonardot értette azon páratlan festő alatt, kit a Madonna-kép megfestésével megbízott.

A Milanóban Leonardo da Vinci által festett Madonnák közül ma hármat ismerünk: t. i. azt, melyet az angol National Gallery 1880-ban vásárolt meg és *The virgin of the rocks* (a kősziklák közötti szűz) néven ismerünk; ennek egy más változata a párisi Louvreban függ; végül a mester egy harmadik Madonnáját (La madonna litta) a szentpétervári Hermitage-ban őrzik. Van még több Madonnája is, de nem a milanói időszakból.

Müntz, kinek a Mátyás királynak szánt képről, úgy látszik, nincs tudomása, teljes biztossággal azt állítja, hogy a kősziklák közötti Madonnát 1484 és 1494 közt festette a mester,[1]) még pedig a milanói szent Ferencz templom Mária kápolnája számára, s idéz egy egykorú okiratot, melyből azonban csak annyi bizonyos, hogy Giovanni Ambrogio Preda és Leonardo da Vinci arra kötelezték magukat, hogy az említett kápolna számára egy oltárdíszítményt (una ancona) fognak készíteni, mely állni fog egy megaranyozott alakokat ábrázoló faragványból, egy olajban festett Madonnából és két más képből angyalokkal. Ez a Madonna-kép el is készült, de az árát illetőleg a megrendelő barátokkal nem tudtak megegyezni.

Arról azonban nincsen semmi tudomásunk, hogy a mester vajjon csakugyan hozzáfogott-e a Mátyás királynak szánt kép megfestéséhez s hogy elkészült-e vele vagy nem. S ha egyéb bizonyítékunk nincs reá, merő találgatás lenne bármely ismert vagy ismeretlen képre ráfogni, hogy azonos azzal, mely eredetileg a magyar király számára készült.

Különben Lajos *a szerecsen*, 1485-ben még nem volt Milano herczege, hanem *Bari herczege* czímmel testvéröcscse, Gian Galeazzo nevében kormányozott mint ennek gondnoka. A gondnokságot, mint tudjuk, erőszakkal ragadta volt magához, sógornéjától Bonától. A magyar udvarhoz készülő követ részére adott utasításnak igen valószínüen ő volt az értelmi szerzője, de az utasítás nem az ő, hanem a milanói herczeg nevében állíttatott ki.

Kropf Lajos.

[1]) Más írók szerint azonban már 1484 előtt.

Monumenta Romana episcopatus Veszprimiensis. A veszprémi püspökség római Oklevéltára. Báró *Hornig Károly* veszprémi püspök megbizásából közrebocsátja a római magyar történeti intézet. III. köt. 1416—1492. Budapest, 1902. Franklin-társ. kny. 4-r. CXXVI, 2, 394 l.

E nagyszabású vállalatnak, melynek első két kötetéről annak idején tüzetesen megemlékeztünk,[1]) immár a harmadik kötete fekszik előttünk. E kötet a XV-ik század anyagát az 1416—1492 évek közti időből foglalja magában s összesen 480 oklevelet közöl. Függelékül Vetési László pápai kamarásnak IV. Sixtus pápához szóló beszédét hozza, mely Mátyás király követeinek: Vetési Albert veszprémi püspöknek és Laki Thúz János szlavón bánnak küldetésök czélját adja elő. A kötetet pontos névmutató zárja be.

A kötetet dr. *Lukcsics József* veszprémi püspöki könyvtárnok tollából származó bevezetés nyitja meg, latin és magyar nyelven, mely a kötet anyagát ismerteti. A bevezetés maga több részre oszlik, és első sorban az 1416—1492 években élt veszprémi püspökökkel foglalkozik. E püspökök *Rozgonyi Péter, Uski János, Rozgonyi Simon, De Dominis János, Gathalóczi Mátyás, Vetési Albert* és *Vitéz János* voltak. Közülök a cseh származású *Uski János*, Zsigmond olaszországi politikájában is tevékeny részt vett, a mennyiben a Filippo Maria Viscontival és Velenczével folytatott tárgyalásokban Zsigmond megbizottjaként szerepelt. Utána a kor legkiválóbb veszprémi püspöke *Vetési Albert* volt, ki a diplomácziai megbizatások egész sorozatában vett részt.[2]) Mint választott nyitrai püspököt találja őt a kinevezés a veszprémi székre 1458 junius 16-án, és már a következő évben ő vezeti a hódoló követséget II. Pius pápához. Az 1459 évi mantuai congressuson azonban nem ő jelent meg Magyarország képviseletében, mert a király által az 1460-iki olmüczi értekezletre küldetett, hol a császárral fenforgó viszály kiegyenlítését tárgyalták. Vetési azonban már 1463-ban ismét Olaszországban volt, hogy a török ellen Magyarország részére segítséget kérjen. Ezután hosszabb időn át szünet állt be diplomácziai működésében. Az 1471 évben a regensburgi birodalmi gyűlésen tünik fel újra, hogy a török ellen közös akcziót hozzon létre. Működése azonban itt eredménytelen maradt. 1473-ban a neissei béke-congressuson kép-

[1]) A két első kötet ismertetését olv. *Századok*, 1899. 920 és köv. ll.
[2]) V. ö. *Fraknói Vilmos:* Mátyás király magyar diplomatái. *Századok*, 1898. 385. l.

viselte Magyarországot, majd az 1474-iki ófalvi béketárgyalásokban Mátyás és Ulászló között vett tevékeny részt, ugyanazon évben pedig Laki Thúz János szlavón bánnal Velenczébe és Rómába küldetett a török elleni hadjáratra segélyt kérendő. Későbbi működéséről csak gyér nyomok maradtak fen emlékeinkben.

A bevezetés második része a római curia igazságszolgáltatásának menetével foglalkozik, melynek forumai a *Rota Romana*, a *Camera apostolica* és a *Segnatura justitiae* voltak. A bevezetés e része a megfelelő irodalom felhasználásával a curiai igazságszolgáltatásnak szépen kikerekített képét rajzolja meg, és e részben valóban elolvasásra érdemes munkát nyujt a kiadó.

A következő fejezet a pápai búcsu-leveleknek a XV-ik században, az utolsó előtti a pápai kinevezésekért járó díjaknak van szentelve, míg az utolsó fejezet a kiadás körül követett eljárást ismerteti. E három utolsó fejezet közül legérdekesebb a pápai kinevezések díjairól, a *Libri obligationum* és a *Libri annatarum*-ról szóló. A curia pénzügyi viszonyaira és általában a gazdasági és pénzviszonyokra vonatkozólag e könyvek rendkívül becses anyagot rejtenek magukban, és az újabb kutatások mind nagyobb mértékben fordulnak a vatikáni levéltár ezen osztálya felé, úgy hogy már egész kis könyvtárra rúg az e tárgygyal foglalkozó munkák száma. Főleg a német történészek vonták a curia pénzügyi politikáját kutatásaik körébe, és publikációik nem egyszer a politikai történetre nézve is érdekes felvilágosításokat tartalmaznak.

Az oklevelek kiadása körül követett elvek az előző köteteknél követettektől némileg eltérők. E tekintetben a változást részben külső, részben belső okok idézték elő. Igy a vatikáni levéltárban végbement újabb rendezések az idézéseknél voltak befolyással, azonkívül az oklevelek közlésénél is rövidítéseket alkalmaz a kiadó, a mennyiben a kevésbbé jelentős okleveleket nem közli egész terjedelmökben, hanem az egy ügyre vonatkozókat összefoglalja. Ugyszintén változás állott be az előző kötetekhez képest a név- és tárgymutatóban is; mindez eltérések azonban csak a munka javára szolgálnak.

A kötet typographiai kiállítása kifogástalan, és a megbízó veszprémi püspök bőkezűségének újabb tanujele.

Áldásy Antal.

A magyar művelődés története vegyesházbeli királyaink korában. (1301—1526.) Irta *Varju János.* Vácz, 1902. Mayer Sándor kny. 8-r. 61 l.

A szerző ezt a munkácskát *A magyar művelődés és iskolázás története az Árpádok alatt* cz. művének [1]) folytatásául írta. Ha a jelek nem csalnak, úgy ezt a munkáját is középiskolai tanítványai számára állította össze. E szerint nem is törekedett arra, hogy a nagyobb igényeket kielégítse. Mégis el kell ismernünk, hogy nemcsak tanítványai, hanem a művelt közönség is élvezettel és tanulsággal olvashatja a füzetet. A szerző ugyanis a legkiválóbb történetírók műveit használta forrásokúl, s a mit ezekben talált, azt lelkiismeretesen feldolgozta, ügyesen csoportosította. Ezen előnyökhöz járúl még a szerzőnek könnyen folyó, magyaros stilusa.

Varju munkája azonban teljes magyar művelődéstörténetnek nem mondható, mert leginkább csak az irodalommal, az iskolázással és a művészettel foglalkozik. A gazdasági, a pénzügyi és a kereskedelmi élettel nehány sorban végez; politikai intézményeink fejlődésével meg alig foglalkozik. Pedig ma már ezekre nézve is eléggé alapos munkák állanak rendelkezésünkre. Csodáljuk, hogy a Mátyás-korabeli műveltség ismertetésénél Csánki Dezső kitűnő munkáját nem használta.

Imitt-amott, főleg a hol a szerző a maga lábán jár, kisebb tévedésekkel is találkozunk ugyan, de ezek nem oly természetűek, hogy a munka használhatóságát alászállítanák. A szerző erősen védelmezi a pápák politikáját; de a mit a pápák beavatkozásáról mond, azt ugyan egyetlen komoly történetíró sem írja alá. Ha a pápák hazánk ügyeibe illetéktelenül nem avatkoztak volna, akkor Mátyás királyunknak sem kellett volna oly erélyesen fellépnie. Varjunak arra a megjegyzésére, hogy e korban kevés a magyar nevű kereskedő, megemlítjük, hogy városainkban a német elem uralkodott ugyan, de azért volt elég magyar kereskedő is, csakhogy a német jegyzőkönyvek és számadások ezek neveit vagy eltorzítják, vagy németre fordítják. Ezért találkozunk oly sokszor az *Ungar* és *Unger* névvel.

A szerző az »Anjouk által felemelt új nemesek« között olyanokat is említ, a kik azon időben egyáltalában nem szerepeltek. Ilyen a többi között a Széchényi meg a Tököly család. A régi Széchényi család kihalt s nem azonos a mai Széchényi családdal. A régi Széchényiek azonban nem Nagy Lajos alatt

[1]) Megjelent a váczi főgymn. 1900/901 évi Értesítőjében. Ism. *Századok*, 1903. 678. l.

szerepelnek először. A mai Széchényi család legrégibb ismert őse Mihály, ki a XVI-ik század közepén mint veszprémi várnagy merül föl, de még az ő szereplése is igen jelentéktelen volt. A Tökölyek első szerepet játszó őse *Tököly Sebestyén*, ki a XVI-ik század második felében még vásznat mért nagyszombati boltjában s marhával kereskedett. Ez a Tököly Sebestyén szerezte meg Kézsmárkot családja számára.

T. S.

Kétszáz év a magyar művelődés történetéből. (1526—1726.) Irta *Varju János*. Vácz, 1903. Mayer Sándor kny. 8-r. 71 l.

Az előbbi munkának a folytatása. Terjedelemre ugyan nagyobb, de értéke alább áll. A tartalom nem is felel meg a munka czímének. A szerző ugyanis a XVII-ik század utolsó évtizedeiről és a XVIII-iknak első negyedéről egészen megfeledkezett. Pedig a törökök kiüzéséről, Tököly és II. Rákóczi Ferencz koráról lett volna mit írnia. Az is baj, hogy a szerző a művelődést csak az iskolákban, az irodalomban és a művészetben látja. Pedig a politikai, hadi, gazdasági, pénzügyi, kereskedelmi és ipari fejlődés is a művelődéstörténet keretébe tartozik. Varju János ezeknek ismertetését ezen munkájában egészen mellőzte. Könyvének legnagyobb részét a vallásfelekezetek sivár küzdelmeinek leírása tölti be. És ezek ismertetésében meglehetősen elfogult. Hiszszük, hogy a protestánsok nem nagy lelki gyönyörűséggel lapozgatják a reformáczió korának ilyetén leírását. A szerző gyakran olyan kifejezéseket is használ, a milyenekkel kevés katholikus író szokott élni. Igy mindjárt az első lapon ezt az állítást olvashatjuk: »Az erőszakos szenvedélyesség, mely Luther híveit s utána Kálvint, Zwinglit és követőit . . . . . elragadja, nálunk is sok elégedetlen és zúgolódó kedélyt *lázadásra* keltett.« Nehány lappal alább pedig a protestánsok türelmetlenségéről szólván, példaképen felemlíti, hogy »nálunk Bocskai és Rákóczi hajdúi lesznek vadállatokká.« Az efféle elszólásra elég annyit mondanunk, hogy a hajdúk kegyetlenségét és erőszakosságát nem a vallási gyűlölet szította és okozta. Azután a katholikus hajdúk semmivel sem voltak szelídebbek a protestáns hajdúknál, s az utóbbiak nem voltak kegyetlenebbek a katholikus vallonoknál. Mi úgy látjuk, hogy Varju János nem gondolta meg alaposan, a miket leírt, s egy-egy erősebb kifejezést nem annyira meggyőződésből, mint inkább felületességből használt. Ezt bizonyítja az a körülmény is, hogy a protestáns Erdély-

[illegible] Erdély fejedelmeiről nagy szeretettel szól, s itt teljesen [illegible] a kijelentésekről, a miket előbb a pro- [illegible] tett.

[illegible] veszszük azt is, a mit a szerző »a buj- [illegible] mond. Nem lázadók, hanem lelkes [illegible] Ezért olvassuk az egykorú jelentések- [illegible] »az Istent nem várják oly szíve- [illegible]

[illegible] ismertetésénél csakis a felsőmagyar- [illegible] »mert — úgymond — tősgyö- [illegible] a török iga alatt sínlettek, [illegible] kulturális tekintetben számottevő [illegible] megfeledkezik itt Komárom, [illegible] Szempcz, Tokaj, Várad (elfog- [illegible] tősgyökeres magyar lakossá- [illegible] Várad kivételével) a legtöbb [illegible] felében kezd németesedni. [illegible] a hódoltsági és az erdé- [illegible] szabad mellőznie. Annál [illegible] a hódoltsági városok *magyar* [illegible] kultur-emléket őriztek meg, [illegible] az irodalomtörténeti rész [illegible] más érdemes férfiut teljesen [illegible] olyanokat, a kiknek vajmi [illegible] mozdításában. Hogy többet [illegible] mondja Ujlaki Feren- [illegible] és Draskovics Györgyöt. [illegible] érdemű embernek tart- [illegible] püspököt, a ki irodalomra. [illegible] magyar ifjak neveltetés- [illegible] mellett pompás könyvtárat [illegible] mondhatjuk Balásffy Tamás [illegible] más lelkületű ember [illegible] Kiváló ember és jeles [illegible] Gál is, kiről — a refor- [illegible] szabad megfeledkezni. [illegible] munkája is ügyesen cse- [illegible] dicsekedhetik. Stilusára is [illegible]

T. S.

Temes vármegyei Vojtek nagyközség története. Irta *Szmida Lajos.* Kiadja Vojtek község közönsége. Temesvár, 1902. Csanád-egyházm. kny. Kis 8-r. 61 l. Képekkel.

Egy nyelvére bár idegen, de érzelmeire jó magyar község hazánk ezer éves fennállásának emlékét nemcsak új templom építésével kívánta megörökíteni, hanem történetének megiratásával is. A nemes szándék kissé megkésve valósult ugyan meg a templom létesítéséhez szükséges anyagi erő fogyatékossága miatt, de ez mit sem von le a hazafias törekvés teljes méltánylásából.

A monographia írója inkább a jelenlegi viszonyok ecsetelésére helyezi a súlyt. A község multját illetőleg kevés az, a mit összeböngészett. Beható levéltári kutatásokra nem volt sem ideje, sem módja.

Irott anyag különben sem állhatott bőven rendelkezésére. Az évszázadokra terjedő török hódoltság valóságos pusztítást csinált országunk déli részének történelmi maradványaiban. Az azelőtti korból is kevés az oly jelentős mozzanat, mely egy igénytelen helység multjából följegyzésre, megörökítésre érdemesnek kínálkozott. Legrégibb írott emléke a pápai tizedlajstromban található, mely 1333—35-ben a *veytechi* parochiát a temesi főesperességben Mihály plebánus vezetése alatt említi. Ez időben a helység földesurai *Veytei Tivadar* és két fia: *Miklós* és *János* voltak. Még a XV. század elején is a Veytei család kezén találjuk a birtokot. Ekkor azonban Zsigmond király ellenfeleihez csatlakozván a Veyteiek, a győzedelmeskedő Zsigmond azzal sujtotta őket, hogy birtokaikat 1410-ben *Majus Lőrincz* szörényi bánnak s öcscsének Jakabnak adományozta. Azonban a Majus család csak Zsigmond haláláig maradhatott Vejte birtokában. Az 1437-iki parasztlázadás alkalmával *Karai Bálint* és *Sümegi Benedek* foglalták el. De ők sem soká bírhatták. Zsigmond utóda Albert király *Berekszói Hagymási László* temesi főispánnak adományozta. A Hagymási család egyik ágának Miklósban magva szakadván, az általa örökbe fogadott *Szentgiróthi János* kezére szállott Vejte, Mátyás király 1462 évi adományából.

Szentgiróthi volt Vojteknek utolsó magyar földesura. Nemsokára jött a török hódoltság, melyet az egész messze vidék a XVIII. század elejéig nyögött. Vojtek a földdel egyenlő pusztasággá lőn s nem is éledt föl előbb, csak Mária Terézia délvidéki telepítési politikája következtében. De az új életre kelt Vojtek nem volt a réginek folytatása. A kincstári gazdálkodás egészen elütő rendszert honosított meg. Mercy gróf.

Clary gróf és Brigido József királyi biztosok csak a kincstári érdekeket nézték s a temesi bánságban mindent nivelláltak. Idegen ajkú telepesekkel: oláhokkal, svábokkal népesítették be a teljesen elnéptelenedett országrészt. Kezdetben a görög-keleti vallású oláhok lakták az újonan megült Vojteket. 1830 óta azonban a Torontál megyéből áttelepült szorgalmas svábok hódítják el lassan, de fokozatosan a tért. 1841-ben még csak 200, 1886-ban már 1000 német lakja a községet, míg az 1901 évi népszámlálás adatai szerint 1400 német ajkú római katholikus lakott Vojteken.

A szerző hosszasabban foglalkozik az 1848/49-iki eseményekkel, kimutatni igyekezvén, hogy a község német ajkú lakosai ebben a kritikus időben tőlük kitelhető vér- és anyagi áldozatokkal igyekeztek tanubizonyságot tenni hűségökről a magyar államhoz, a miben különösen Szmolai György jegyzőnek voltak elismerésre méltó érdemei.

A folyékony nyelven s elég jó magyarsággal megírt könyvet ezután a község jelenlegi állapotának, különösen művelődési és társadalmi viszonyainak ismertetése tölti be.

—VJ—

Le pays magyar. Par *Raymond Recouly.* Paris, 1903. Alcan. Kis 8-r. 286 l.

Ez a munka az 1902 év nyarán tervezett, de politikai okok miatt akkor elmaradt deák-congressus gyümölcse. A párisi *Association des étudiants* ugyanis szép küldöttséget menesztett Budapestre, és a kör elnöke, *Recouly Raymond*, magyarországi útját arra használta fel, hogy az országot keresztülkasúl bejárja és saját tapasztalatai nyomán mondja el véleményét az ország politikai és társadalmi helyzetéről. A szerző benyomásait annak idején érdekes levelekben közölte a *Temps*-ban, mely lap a párisi ujságok közt komolyságával és politikai tapintatával tünik ki. E leveleket, néhány kisebb czikkel bővítve, kapja e munkában az olvasó. Tehát nem annyira tudományos munkával van dolgunk, mint egy jól megfigyelő hírlapíró véleményével, a ki sok előtanulmányt nem tett ugyan, de nagy sympathiával közeledett a franczíáknak annyira ismeretlen magyar földhöz.

A könyv jó része a nemzetiségi kérdéssel foglalkozik, azzal a kérdéssel, mely leginkább érdekli a nagy franczia közönséget. De ezt a részt a magyar társadalomból vett egyes tollrajzok előzik meg. Recouly az erdélyországi állapotok festésével kezdi művét; kiemeli, hogy Magyarországon a közép-

osztály még hiányzik, mert a földműves és a nemes közt nagy úr tátong, és hogy e miatt a kereskedelem a zsidók és örmények kezében összpontosúl, az ipar pedig rossz lábon áll.

A puszta és a czigányélet leírása az efféle könyvekből nem hiányozhatik; ott Petőfi, itt Lenau egy-egy költeményének fordítása szerepel. A Debreczennek szentelt lapokon a tősgyökeres magyar várost akarja jellemezni. A Kossuth-ünnepélyről és a Mátyás szobrának leleplezéséről írt lapok nehány biographiai adattal ismertetik meg az olvasót. Kár, hogy a Kossuthnak szentelt életrajz nagyon is a Grand Larousse-Lexiconra emlékeztet.

A nemzetiségek tusájában Recouly helyesen mutat arra, hogy mennyire elámították eddig a szász meg a román agitátorok a külföldet. Jól látja, hogy a pangermán mozgalom nem a hazafias érzelmű német parasztság közül eredt, hanem Németországból, a honnan a szenvedélyek felizgatására szükséges pénz kerül. A románoknak, kik Párisban annyira agitálnak, bátran megmondja, hogy valóban nagy merészség részükről elnyomatás ellen kiabálni, kik valóságos zsidóüldözést rendeznek országukban. Kell, úgymond, hogy a magyar állam fenhatósága nyilvánuljon; a sok panasz helyett jobb volna a passivitással felhagyni és a magyar országgyűlésre képviselőket küldeni. A temesi bánsággal és a horvátokkal is behatóbban foglalkozik. A mit a három franczia faluról mond (186 és köv. ll.), azt már Raoul Chélard *La Hongrie millénaire* (1896) cz. művében behatóan tárgyalta, s Recouly úrnak illő lett volna e könyvet idéznie. A Khuen-Héderváry, Apponyi Albert és Kossuth Ferencz interview-ja inkább napi érdekű. A mű végén az önálló vámterületről szól és óva inti a magyarokat az Ausztriától való teljes elválástól.

Nagyobb, feltűnő hibák nincsenek a munkában. Csak egy-két megjegyzést teszünk: Az az X úr (35. l.) Haraszti Gyula, a kinek nevét a szerző bátran kiírhatta volna, úgy mint később a többi személylyel teszi. Minthogy két *Eötvös*-ünk van, a ki regényt írt, jó lett volna a *Charles* keresztnevet kitenni. (42. 110. ll.) Kossuth *Pesti Hirlap*-ja 1841-ben indult meg és nem 1840-ben (126. l.), mert a decz. 29-iki szám csak mutatvány volt. Az ilyen idézés mint: *Mémoires de l'Académie de Stanislas* (év és kötet jelzése nélkül, 187. l.) ma már nem járja. A mit a franczia irodalomról Magyarországon mond (53. l.), hiányos és túlzott.

Recouly munkájában az irodalom, közoktatás, tudomány és művészet fellendüléséről nem találtam semmit; már pedig a magyar lélek itt nyilvánúl. E tekintetben még sok tenni

valónk van, mert hogy e téren a franciák tájékozottak legyenek, okvetetlenül a nyelv ismeretére van szükségök; ez pedig hiányzik és hiányozni fog mindaddig, míg államiságunk teljes súlyával ki nem viszszük azt, hogy a szláv meg a román nyelv és irodalom számára állított tanszékeik mellett a magyar nemzeti szellem is képviselve legyen. KONT IGNÁCZ.

Heinrich Finke: Aus den Tagen Bonifaz' VIII. Funde und Forschungen. Münster i. W. 1902. Aschendorff. Nagy 8-r. XIV. 296. CCXXIII. l. — A szerző a konstanczi zsinat történetére vonatkozó levéltári kutatásai közben igen becses anyagra akadt VIII. Bonifáczius pápát illetőleg. Ezt az anyagot azután további nyomozásokkal kiegészítve, nemcsak kiadta, hanem a nyomtatott forrásoknak felhasználásával egyúttal fel is dolgozta. A munka sok újat tartalmaz. Különösen érdekesek benne az *Unam Sanctam* bulláról, Johannes Monachusról és V. Coelestin pápa lemondásáról szóló részek. Finke könyvét főleg a kanonisták forgathatják haszonnal. (LCB.)

Ludo Moritz Hartmann: Corporis chartarum Italiae specimen. Róma, 1902. Loescher et comp. Nagy 8-r. X. 20 l. — Itália középkori történetének írója értekezik e füzetben a középkori olasz magán-oklevelek kiadásáról, főleg a 800—1200 közti korszakra való tekintettel. Az ezen korszak előtti oklevelek — a szerző nézete szerint — mindenesetre minden megrövidítés nélkül és pedig egyszerű chronologikus rendben adandók; al-osztályozásnak már csak az e korból származó oklevelek csekély számánál fogva sincsen helye. A mi 1200 utánra esik, azt regestákban kell közölni. A közbe eső idő (800—1200) oklevelei területi vonatkozásuk szerint csoportosítandók. A történetkutató társulatok (mindegyik a maga területén) gyüjtsék össze az anyagot, mely azután közösen megállapítandó rendszerrel lenne publikálható. A fővezetést a római *Istituto Storico* venné a kezébe. Az okleveleket (800—1200) általában *in extenso* lehetne közölni, de a minduntalan ismétlődő formulákat elég egyszer összeállítani s azután csak ezekre utalni. Hartmann mindezt próbákkal világosítja meg.[1] (LCB.)

---

[1] Midőn e rövid ismertető sorokat közöljük, felmerül előttünk az a kérdés: vajjon nem lenne-e czélszerű az oklevelek, okiratok, levelek gyüjtésére és kiadására nézve valamelyes egyöntetű rendszert nálunk is megbeszélés tárgyává tenni, a mit a jövőben kiadványaiknál mind a központi tudományos intézetek, mind a vidéken működő történelmi társulatok egyetértően követhetnének. *Szerk.*

Der römische Limes in Oesterreich. Hrg. von der k. Akademie der Wissenschaften. 3. Heft. Wien, 1902. Hölder. Nagy 4-r. 130 l. 13 táblával és 29 szöveg-ábrával. — A munka e harmadik füzete a nagy sikerrel folytatott carnuntumi ásatások eredményeit ismerteti s azzal a kérdéssel foglalkozik: vajjon a római korban volt-e a Duna mentén egy összefüggő erődítési vonal, vagy nem? (LCB.)

Otto Uhlirz: Jahrbücher des deutschen Reiches unter Otto II. und Otto III. Erster Bd. Otto II. 973—983. (Jahrb. der deutschen Geschichte. Auf Veranlassung seiner M. des Königs von Bayern hrg. durch die hist. Comm. der k. Akademie der Wissenschaften.) Leipzig, 1902. Duncker und Humblot. Nagy 8-r. XIV, 293 l. — Tizennégy évi fáradságos munkának eredménye e kötet, mely Giesebrechtnek hatvankét esztendővel ezelőtt megjelent feldolgozása felett abban az előnyben van, hogy szerzője a *Monumenta Germaniae* azóta közzétett gazdag anyagát is felhasználhatta. (LCB.)

Saski: Campagne de 1809 en Allemagne et en Autriche. Tom. III. Paris-Nancy, 1902. Berger Levrault et comp. Nagy 8-r. 408 l. Egy térképpel és két rajzzal. — E kötet az 1809-iki hadjáratnak április végétől az asperni csatáig (máj. 22.) folyt hadműveleteit tárgyalja. Anyagát a szerző főleg a hadi levéltárból merítette. Napoleon rendeleteit, a hozzá intézett jelentéseket és a tábornokok levelezéseit mind feldolgozza. (LCB.)

Pichler: Austria Romana. Geographisches Lexikon aller zu Römerzeiten in Oesterreich genannten Berge, Flüsse, Häfen, Inseln, Länder, Meere, Postorte, Seen, Städte, Strassen, Völker. Leipzig. 1902. Avenarius. Nagy 8-r. 102 l. Egy térképpel. — A czimben foglalt részletezés szerint mindazt felöleli s betürendben tárgyalja, a mi a mai Ausztria és Magyarország (a szerzőnek ez mind Ausztria!) határain belül római, sőt gyakran római kor előtti földrajzi elnevezés van. E füzet azonban csak előmunkálat a tulajdonképeni *Lexikon*-hoz. Gyakorlati szempontból több kifogás alá esik, de a mellékelt térkép jó. (LCB.)

TÁRCZA.

ADALÉK
II. ULÁSZLÓ ÉS BEATRIX HÁZASSÁGA ÜGYÉHEZ.

A hazai és egyetemes történelemnek egyik érdekes tétele II. Ulászló király és Beatrix házassági ügye. Az ebből származott per fejlődésére nézve csak 1494-ig közöltek eddig közelebbi adatokat. Sem Fraknói,[1]) sem Óváry [2]) nem mentek tovább, s Fraknói másik nagyszabású értekezésében [3]) szintén nem használhatta még föl az ezen ügyre vonatkozó későbbi okiratokat. Roszner Ervin báró [4]) sem ismer a nevezetes perre nézve újabb keletű anyagot. A vatikáni levéltár azonban, mint sok egyébre, úgy erre vonatkozólag is érdekes adatokat tartalmaz.

Ulászló ugyanis az évek további folyamán is szükségesnek vélte, hogy az ügy kedvező megoldását sürgesse. E czélból Brandis Jánost küldötte Rómába, a kit 1495 márczius-havában már az örök városban találunk követi minőségben. A követ a felség ügye mellett a maga érdekeit sem hanyagolta el s a maga részére is eszközölt ki kedvezményeket és javadalmat,[5]) még mielőtt küldetéséből kifolyóan II. Ulászló király levelét a pápának bemutatta volna.

Ulászló levelére vonatkozólag az *Archivii consistorialis liber C. 303.* alatt ezeket olvashatjuk:

»Az 1499 évi február 1-én, pénteken tartott consistoriumban De Piccolominibus Ferencz, sienai bíboros, felolvasta Ulászlónak, Magyar- és Csehország királyának Budán, 1498 évi junius 29-én kelt levelét. A király panaszkodik, hogy házassági ügyének elintézése sokáig húzódik s hogy a pápánál és a szent senatusnál sem

[1]) A Hunyadiak és a Jagellók kora, 1440—1526. (A m. nemzet tört. IV. köt.)
[2]) II. Ulászló és Beatrix házassága. *Századok*, 1890. 761. l.
[3]) II. Ulászló királylyá választása. *Századok*, 1885. I, 97, 193. l.
[4]) Régi magyar házassági jog, 188. l.
[5]) Olv. alább az 1495 márcz. 23-iki bulla-regestát.

kegyelmet, sem igazságszolgáltatást nem talál. Felhozza ez ügyben tanusitott szerénységét és nagy türelmét, a magyar királyoknak s az ő őseinek érdemeit, továbbá hogy mily igazságos az ő ügye, mily könnyű annak eldöntése s mily üdvös mind a két országra, mind a kereszténység közös ügyére nézve. Ez lévén törekvésének alapja, kéri, hogy felhagyva a folytonos halogatással, vessenek már egyszer véget a pörnek, nehogy a kétségbeesésnek oly fokára jusson, hogy a saját országai üdvéről más módon legyen kénytelen gondoskodni; a mit azonban nem a maga, hanem mások bűne miatt tenne, azon esetben, ha kellő igazságszolgáltatást nem nyerne. Végül kéri, hogy követének, tisztelendő Brandis Jánosnak, ezen ügyre vonatkozó közléseit hiteleseknek tekintsék. A levél felolvastatván, a szent atya megparancsolta szent Praxedes és Capua biborosának, hogy a király követeinek szorgalmazására a per jegyzőkönyvét tanulmányozzák át, a követeket hallgassák meg, azután tegyenek jelentést a consistoriumnak.«

Midőn VI. Sándor pápa bulláit tanulmányoztam, reméltem, hogy e regényes házassági ügyre vonatkozó egyéb adatokat is fogok találni. Ámbár reménységem — sajnos — nem valósult, a most közölt adalékkal is közelebb jutunk azon láncz végső szeméhez, melynél — 1500 április-havában — a pápa II. Ulászló királynak Beatrix királynéval kötött házasságát feloldotta, vagy érvénytelennek nyilvánitotta.

A levélből erősen kirí Ulászló király elkeseredése, a mi őt már-már valami szomorú és végzetes tettre ragadta; ez azonban az itélet lényegét nem befolyásolhatta, bár annak meghozatalát és kihirdetését siettethette. A katholikus egyház tana szerint ugyanis a keresztény felek közt érvényesen megkötött és elhált házasságot még az egyház fejének sincs hatalmában felbontani, azt csak a halál bontja fel; — s ehez a tanhoz az egyház mindég szigorúan ragaszkodott, ez alól kivételt soha nem tett, még akkor sem, ha ezen tan fentartása a legsúlyosabb következményeket vonta is maga után. A trienti zsinaton (XXIV. ülés, 5. canon) atyai átokkal sujtották azt a tant, mely szerint az egyik házastárs eretneksége, távolléte, vagy az együttlakás kellemetlensége felbontja a házasságot. Hasonlóan elitélték azon állitást is, hogy az egyház téved, midőn azt tanítja, hogy a keresztény házasságot a házastárs hűtlensége sem bontja fel. A római pápák mindig szembeszálltak a fejedelmek divortium kisérleteivel. Igy pl. a IX-ik században I. Miklós pápa kényszerítette Lothár királyt, hogy a törvénytelen Valoradát elhagyja, s törvényes nejét, Teutbergát visszavegye. Hasonló küzdelmök volt II. Orbán és II. Paschalis pápáknak I. Fülöp franczia királylyal; de leginkább ismeretes VIII. Henrik angol király válási mániája, mely annyi keserűséget okozott

VII. Kelemen és III. Pál pápáknak, a kik — bár vérző szívvel — inkább eltűrték a nagybritanniai félszigetnek az egyháztól való elszakadását, mintsem a házasság felbonthatatlanságát hirdető tanról lemondtak volna. VIII. Henrik idejében történt ugyan hivatkozás II. Ulászló király házasságának felbontására,[1]) azonban helytelenül, mert II. Ulászló király házassági ügye lényegesen különbözött VIII. Henrik házassági ügyétől.

Mily czímen oldotta fel tehát a pápa Ulászlót Beatrix királynéval szemben a házassági kötelezettség alól? Vagy mily alapon jelentette ki érvénytelennek Ulászló és Beatrix házasságát?

Föltéve, hogy *házasságkötésről* — nem pusztán *eljegyzésről* — van szó, a dolog kétféle módon történhetett: először úgy, hogy Ulászló Beatrix ellenkező állításával szemben bebizonyította, hogy hitvesi jogát sohasem gyakorolta, azaz a házasságot nem consummálta, s ez esetben a pápa az érvényesen megkötött házasságot is felbonthatta, a mire nagy okai voltak; másodszor úgy, ha Ulászló Beatrix királynéval a házasságot tényleg érvényesen meg nem kötötte, hanem csak szinlelte a házasságkötést, mely esetben a házasságot mint nem létezőt, fel sem kellett bontani, hanem csak a szinlelt házasságot érvénytelennek nyilvánítani. Fraknói Vilmos Erdődi Bakócz Tamás életrajzában [2]) okiratokkal igazolja, hogy Ulászló király Beatrix királynéval tényleg nem kötötte meg, hanem csak szinlelte a házasságot, s hogy ezen szándékát előlegesen ki is jelentette.

Ezek után beszéljenek a következő okiratok, melyeknek közzététele ezen közleményem tulajdonképeni czélja:

I.

Archivii consistorialis liber C. 303. Litterae regis Hungariae.

In consistorio die Veneris, 1-a Februarii, 1499 habito (Franciscus de Piccolominibus) Card. Senensis legit litteras Serenissimi Wladislai, Hungariae Boemiaeque regis ad s. collegium, Budae, 29 Junii 1498 datas. Qui rex ob suam matrimonii causam tam diu sibi laborandum esse et apud summum Pontificem et sacrosanctum Senatum neque gratiam neque justitiam invenire posse conquerebatur, multa sane commemorans et de modestia sua in eadem causa et nimia patientia, de meritis regum Hungariae majorumque suorum; quam justa et honesta causa, quam facilis sit judicatu, quam denique duobus regnis et rei publicae christianae salutaris. In eo semper insistens supplicabat, ut jam dimissis tot tantisque dilationibus, ei liti tandem finis imponatur, ne in eam desperationem deveniat, ut aliter sibi suorumque regnorum saluti consulendum sit; quod non sua, sed aliena culpa, ubi justitiam ipsam haud assequi possit, sese facturum ajebat. Postremo, ut venerabili viro Johanni Brandis, oratori suo, hac in re nonnulla referenti, fides adhibeatur. —

[1]) *Ehses:* Röm. Docum. zur Gesch. der Ehescheidung Heinr. VIII. Paderborn, 1893. 60. nr. 11.

[2]) Magyar Történeti Életrajzok, V. évf. 1889.

Quibus perlectis S. P. (Sanctissimus Pater) commisit dominis (cardinalibus) s. Praxedis et Capuano, ut si oratores ipsius regis instarent, illius causae registrum viderent eosque ipsos (oratores) audirent et in consistorio referrent.

II.

1495. 23 Martii. Regesta Lateranensia nr. 966. fol. 206/b.

Episcopo Wladislaviensi et . . . praeposito ecclesiae Missensis (Mislensis) Agriensis diocesis ac officiali Wladislaviensi etc. . . . Johannes de Brandis, praepositus ecclesiae sanctae crucis Wladislaviensis apud Nos . . . commendatur . . . Cum . . . decanatus ecclesiae Wladislaviensis, quem quondam Johannes Krapacz . . . obtinebat, per obitum ejusdem . . . vacet . . . Nos, volentes praefato Johanni de Brandis, qui . . . Wladislai, Ungariae et Boemiae regis . . . apud Nos orator existit ac . . . praeposituram dictae ecclesiae s. Crucis, quae inibi dignitas principalis existit, inter cetera obtinet, et cum quo dudum, ut quaecunque tria . . . invicem incompatibilia beneficia ecclesiastica . . . recipere et insimul quoad vixerit retinere valeret . . . . fuit dispensatum . . . gratiam facere specialem . . . Discretioni vestrae . . . mandamus, quatenus . . . decanatum praedictum, qui inibi dignitas, non tamen major post pontificalem existit, cujusque fructus . . . 40 marcharum argenti . . . valorem annuum . . . non excedunt . . . Johanni de Brandis auctoritate nostra conferre . . . curetis . . .

Czaich Á. Gilbert.

VEGYES KÖZLÉSEK.

— A Magyar Tudományos Akadémia ez őszi első összes ülése után, okt. 5-én, mindjárt a nyelvtudományi osztály tartott ülést, melynek egyetlen tárgya vala *Thúry József* levelező tag székfoglaló értekezése: *Török nyelvemlékek a XIV. század végéig.* Mindenekelőtt azt magyarázta meg, miért tartja a VII-ik századtól a XIV-iknek végéig terjedő időközt a török nyelvemlékek első, *legrégibb* korszakának. Azután utalt arra. hogy a legrégibb török nyelvemlékeknek nemcsak összefoglaló, rendszeres ismertetését nem találhattuk meg eddigelé sem nálunk, sem a külföldi irodalomban, hanem még az sem volt eddig megállapítva, hogy összesen *hány* nyelvemlék tartozik ebbe az első korszakba, *melyek* azok név és czím szerint s melyikök *mely nyelvterületről* származik? Az értekező tehát ezekre a kérdésekre adja meg a feleletet. Miután bevezetésül beszélt némely török népek, u. m. az *ujgurok, oguzok, turkománok* és *szeldsukok* régi irodalmáról s ezeknek töredékesen fenmaradt krónikáiról, áttért a VII—XIV. századokból napjainkig fenmaradt török nyelvemlékek ismertetésére. Kezdte azokkal az *ó-török* feliratokkal, melyek keleti Ázsiában. egyrészt a Jeniszej felső folyása mellett. másrészt az Orkhon és Ongin folyók vidékén találhatók kövekre vésve u. n. rovás-betűkkel; ezek között a legrégibb a Kr. u. 692 évből való. Azután megemlékezett azokról az *ujgur betűs feliratokról*, melyeket minden

valószínűség szerint a IX. vagy X. században vésték a Jenisszej balpartján, Abakanszk szigettel szemközt álló sziklára. Majd a nagyhírű és minden tekintetben nagyértékű *Kudatku Bilik*-et ismertette, melyet 1069-ben írtak keleti Turkesztánnak Kasgár nevű városában s a melynek 1439-ben ujgur betűkkel irott másolata ma a bécsi cs. és kir. könyvtár tulajdona. Egy harmadik nyelvterületről, t. i. Közép-Ázsiából, négy nagyterjedelmű nyelvemléket mutatott fel: u. m. az *Ebu Muszlim* harczairól szóló történeti művet 1155-ből, Alinak *Juszuf és Zulejka* cz. költeményét 1233-ból, Rabguzinak *Kiszasz-ül-enbija* (elbeszélések a prófétákról) cz. művét 1310-ből, és Ahmed Jeszevinek vallás-erkölcsi és életbölcseleti tartalmú verses munkáját, a *Hikmet*-et (bölcsesség) a XIV-ik századból. A mai Oroszország déli részéről, a régi kipcsaki khánság területéről pedig három nyelvemléket sorolt fel: t. i. a kunok régi török nyelvét ismertető kéziratot, az u. n. *Petrarca-codex*-et 1303-ból, s az *arany horda* két fejedelmének, *Tokhtamis*-nak és *Timur Kutluk*-nak egy-egy rendeletét az 1393 és 1398 évekből. Végre a Kis-Ázsiában szerzett hat nyelvemléket ismertette, mely nyelvemlékek a következők: Szultán Velednek *Rebábnáme* cz. persa művében található török költemény (1305—1312), *Ásik* pasa divánja 1330-ból, az 1340-ben irott *Tezkeret-ül-Evlia*, Sejkh Elvánnak persából fordított *Gülsen-i-ráz* (a titok rózsaligete) cz. munkája, a XIV-ik század közepéről való *Báznáme* (a sólymokról szóló könyv) s végül az 1390-ben kelt *Iszkendernáme*, vagyis a Nagy Sándorról szóló terjedelmes epos Ahmedi nevű szerzőtől. A nyolcz századból felsorolt *tizenhét nyelvemlék* közül legtüzetesebben tárgyalta és ismertette az utolsót, mely azért fontos és értékes a török nyelvtudomány szempontjából, mert ez az első fenmaradt emléke a tulajdonképeni *oszmán-török* nyelvnek s azt mutatja, hogy milyen volt ez a nyelv a török birodalom fennállásának első századában, a XIV-ik században.

A történettudományi (második) osztály okt. 12-iki ülésén dr. *Tóth-Szabó Pál* mint vendég olvasta fel ily czímű dolgozatát: *Giskra, különös tekintettel Abauj vármegyére.* Előadta, hogy Albert király halálával két pártra szakadt az ország: az egyik a lengyel Ulászlót ültette hazánk trónjára, a másik a gyermek Lászlónak hódolt. Az özvegy Erzsébet királyné, csecsemő fia jogainak fegyveres védelmével és érvényesítésével a többi között Brandisi Giskra Jánost bízta meg, a ki cseh, morva s más egyéb zsoldosaival mindjárt 1440-ben megszállta a bányavárosokat, majd a következő évben uralma alá hajtotta Abauj vármegyét s a szomszédos megyéket, és zsarnoki önkénynyel uralkodott ezeken a részeken akkor is, mikor politikai hivatása már régen megszűnt. A felolvasó ismertetve Giskra fellépésének körülményeit, végig kisérte

pályáját egészen Váczon történt meghódolásáig. Rajzolta azokat a politikai, társadalmi, vallási, erkölcsi változásokat és hatásokat, melyeket a cseheknek főképen Abaujban való megtelepedése vont maga után. Felolvasása inkább ez utóbbi részt ölelte fel, míg az elsőt csak érintette. Sokban hasonlított a cseh korszak a későbbi török világhoz. A hol a csehek fészket vertek, veszélyben forgott a tulajdon, a személyes szabadság; sokszor egész faluk szöktek meg előlük. Vadásztak az Ulászló-pártiakra, politikai hivatásuk megszüntével pedig általában a gazdagokra. Perényi Jánosnak, e hatalmas oligarchának fogságba jutása, családja hatalmát alapjában ingatta meg, a mennyiben a váltságdíj fejében lekötött nagyidai uradalom előbb Giskra, majd az országos tanács beleegyezésével Modrár Pál körmöczi polgár birtokába került s csak hosszu idők multával szerezhette vissza a fogságba esett János fia János, rész szerint úgy, hogy feleségül vette Modrár Katalint. Legtöbbet szenvedtek azonban a két szín alatt áldozó huszita csehektől, különösen Abaujban, Sárosban és Szepesben az egyházak, illetőleg az egyházi testületek, mint pl. a jászai prépostság. Ezt négyszer rabolták meg és 1457-ben rablófészkükké alakították át. Az erkölcsök hanyatlását, mély sülyedését mutatja, hogy a szomszédos nagyurak felhasználták e helyzetet s a csehekkel versent rabolták a gyengébbeket, sőt voltak, a kik vagy haszonért vagy kényszerűségből a csehekkel czimboráltak. A többi között Perényi János Talafuszt támogatta Jászó elfoglalásában. Tornai Sylvester és fiai, Tornavár urai, a jászai prépostot vádolták azzal, hogy ő uszította a cseheket Torna romlására, és a leleszi konvent a vádat igaznak találta. A csehek garázdálkodásának csak Mátyás erős keze vetett véget.

Október 26-án ismét összes ülés volt, melyet a kilencz esztendővel ezelőtt (1894. okt. 26.) elhunyt *Horvát Árpád* emlékezetének szentelt az Akadémia. Az emlékbeszédet *Károlyi Árpád* r. tag mondta. Kort és embereket jellemző, helyenként szinte megható képet adott arról a sok keserűséggel s nehéz küzdelmekkel teljes pályáról, mely Horvát Árpádnak, a nagy Horvát István fiának, a magyar diplomatika egyetemi tanszékén 1846 óta jóformán egész életére osztályrészül jutott. Melegen méltatta az áldott emlékű tudósnak tanári működését, ki mint író, az idők mostoha viszonyai között és sokszor a mindennapi kenyér gondjának terhe alatt, nem válthatta be azokat a reményeket, melyeket rendkívüli képességeihez ismerői és kortársai kötöttek.

— Radvánszky Béla báró tagtársunk elhatározta, hogy nagyhírű családi levéltárából a történelmi érdekű leveleket összegyüjti és közrebocsátja. Abból a levéltárból, mely Balassa és Rimay költeményeivel, Madách Gáspár verseivel s más becses

emlékekkel ajándékozta meg irodalmunkat. Az egész gyüjtemény, mely »*A b. Radvánszky család Leveles-könyve*« czím alatt a XVI-ik század közepétől a XVIII-ik század közepéig terjedőleg legnagyobbrészt magyar levelekből fog állani, tíz kötetre van tervezve. A kiadvány szerkesztője maga b. *Radvánszky Béla* lesz, kinek már eddig is nem egy értékes forrásgyüjteményt köszönhetünk. A kiadásra *Hornyánszky Viktor* jónevű könyvkiadónk vállalkozott. Felhivását, melyet a *Leveles-könyv* ügyében kibocsátott, mai füzetünkhöz mellékelve veszik olvasóink. A legmelegebben ajánljuk történetirodalmunk pártfogóinak figyelmébe.

— Sátoralja-Ujhely történetére hirdet előfizetést a képviselőtestület megbizásából a város polgármestere. A mü, melynek megirására *Dongó Gyárfás Géza* vállalkozott, az előfizetésre hivó levélben közölt tervezet (prospectus) szerint hat fejezetből fog állani s az ős- és ókortól kezdve a jelenkorig felöleli a város viszontagságokkal teljes, tanulságos történetét. A fejezetekhez *előszó és bevezetés*, végül *utószó és befejezés* járúl. A 6-ik fejezet Sátoralja-Ujhely történetének kútforrásait, okmánytárát (oklevéltárát) és irodalmát foglalja magában. Tekintve azt, hogy az egész munka 15—16 nyomtatott ivre fog terjedni — jóllehet az előfizetésre hivás azt mondja, hogy »tehát egy vaskos kötet lesz« — attól tartunk, hogy nagyon sovány anyagkészlet állhat a szerző rendelkezésére, ha azt — bár csak a legfontosabb részét adja is — 2—3 ivre összeszorítani képes. Mindenesetre ajánljuk a t. szerzőnek, kit mint az *Adalékok Zemplén vármegye történetéhez* cz. havi füzetek szerkesztőjét buzgó kutatónak ismerünk, hogy minekelőtte munkáját befejezné, az Országos Levéltárnak különösen a XVI—XVII. századokra nézve igen gazdag és becses gyüjteményeit ne hagyja kiaknázatlanúl. Megemlítjük még, hogy a könyvet képek és műmellékletek is fogják illusztrálni: így a tíz koronában megállapított előfizetési ár talán nem mondható épen tulságosnak.

— Deák Ferencz beszédeinek három első kötetét, mely kötetek a kezdettől 1866-ig mondott beszédeket foglalják magokban s először még a nyolczvanas évek folyamán (1882—1889) jelentek meg, most tetemesen bővített második kiadásban újra közrebocsátotta a Franklin-társulat. A kiadvány szerkesztője *Könyi Manó*, csak méltánylást érdemlő s a mult század politikai történelmére nézve valóban becses munkát végzett ez új kiadás ajtó alá rendezésével, melyről valamelyik közelebbi füzetünkben rövebben fogunk szólani.[1])

[1]) Deák Ferencz beszédeinek IV—VI. köteteiről olv. *Századok* 1898. 248. l. és 1899. 155. l.

† Mommsen Tivadar halála hírét vettük a legközelebb mult napokban. November 1-én, nyolczvanhat éves korában hunyt el a jog- és történettudomány ez óriása, kinek páratlan munkában és sikerekben egyaránt gazdag életére nem pillanthatunk vissza a csodálat és tisztelet érzése nélkül. Német volt bár testestől-lelkestől, de az ő fényes pályája az egész tudományos világ dicsősége, és a mit alkotott, közös kincse minden művelt nemzetnek. Mint a római jog tanára kezdte meg működését a lipcsei egyetemen (1847); utóbb Zürichben (1852), majd Boroszlóban (1854) tanitott. Római jogi tanulmányai között bűvölte meg egész életére a római história, s az ókori Róma intézményeinek vizsgálata vitte valóságot kereső szellemét oly mélységekbe, hogy midőn főműve: *A rómaiak története* megjelent, egészen új, ismeretlen világ tárult föl benne olvasói előtt. Ezt a munkát, mely szerzőjének a berlini egyetemen az ókori történelem tanszékét szerezte meg (1858), az ötödik kiadás után a mi Akadémiánk is kiadta (1874—1877) Toldy István fordításában; de a mi Mommsent ennél közelebb hozta hozzánk, az a *Corpus inscriptionum latinarum* roppant gyüjteménye, melyet 1863-ban indított meg és haláláig folytatott. Ennek a világraszóló gyüjteménynek érdekében bejárta a régi római birodalom egész területét s búvárlatait hazánkra is kiterjesztette. Pannóniának és Dáciának alig volt alaposabb ismerője mint ő. Többizben is megfordult nálunk s az epigraphia révén lépett összeköttetésbe néhai Torma Károlyunkkal, a ki különösen a dácziai feliratok gyüjtésében és megfejtésében volt buzgó munkatársa a nagy német tudósnak. Mommsent a M. Tud. Akadémia 1867-ben tisztelte meg azzal, hogy külső tagjává választotta; bizonyára gondoskodni fog róla, hogy tisztelete adóját halálában is lerójja iránta.

ÉRTEKEZÉSEK

az 1901/902 évi iskolai Értesítőkben.

Benka Gyula: *A századik év határkövénél.* (Szarvasi ág. ev. főgymn. Ért. 5—44. ll.) — A főgymnasium rövidre vont történetét adja, melynek főleg alapítása körülményeiről az előbbi év Értesítőjében is szó volt.[1]) A XVIII-ik század elején a felvidékről az alföldre levándorolt evangelikusoknak nem volt középiskolájok. A pesti ág ev. egyházmegye gyűlésein 1790/91-ben Pongrácz Boldizsár többször felszólalt e miatt, de eredménytelenül. Csak mikor a békés-bánáti egyházmegye kivált a pestiből s felügyelője

[1]) Olv. *Századok*, 1903. 480. l.

Darvas Orbán: *Imperátori* (császári) *érmek.* (Soproni kath. főgymn. Ért. 3—63. ll.) — Folytatólag ismerteti az intézet éremgyüjteményének római császári érmeit. Az értekező mintegy 758 db érem szakszerű leírását adja.[1])

Csűrös Ferencz: *Gyöngyösi István műfordításai.* (Debreczeni ev. ref. főgymn. Ért. 3—27. ll.) — E székfoglaló értekezés szerzője azt bizonyítgatja, hogy a Magyar Nemzeti Muzeum könyvtárában őrzött s már Nagy Sándortól is Gyöngyösinek tulajdonított Ovidius-fordítások tényleg Gyöngyösitől származnak. Az értekező abban is érvet lát Gyöngyösi mellett, hogy a muzeumi kézirat helyesírása pontosan egyezik a *Murányi Vénus*-nak a debreczeni ev. ref. főgymn. könyvtárában őrzött, talán második vagy harmadik, még Gyöngyösi életében megjelent kiadása helyesírásával. A mi a fordítások keletkezésének idejét illeti, Csűrös azt véli, hogy azok Gyöngyösi ifjukorának valamely nyugodtabb időszakában, talán épen füleki várkapitánysága idején keletkeztek.

Brassay Károly: *Geleji Katona István élete és munkái.* (Hajdunánási ev. ref. gymn. Ért. 3—46. ll.) — E dolgozat a szerző megjegyzése szerint csak részlet egy nagyobb tanulmányból: ez magyarázza meg azt, hogy egy harmada jóformán csupa bevezetés, míg Geleji Katona életrajza csonkán maradt. Önálló kutatás nyomát nem találjuk ugyan a dolgozatban, de a felhasználandó forrásokat — úgy látszik — kimerítette. Kár, hogy helyenkint kirívóan felekezeti álláspontot foglal el.

Bán József: *Pázmány Péter emlékezete.* (Kolozsvári r. kath. főgymn. Ért. 9—16. ll.) — Pázmánynak rövid életrajzát s működésének jellemzését tartalmazza e rövidre szabott s a tanulóknak szánt alkalmi beszéd, mely mint ilyen megfelel feladatának, de különben semmi irodalmi becse nincsen. — Ugyanebben az Értesítőben olvasható (17—33. ll.) *Erdélyi Károly* közleménye ily czimmel: *Csete István 1648—1718.* Először Gyalogi János jezsuitának Csete Istvánról írt latin dicsőitő beszédét közli, majd ennek a maga korában híres jezsuita szónoknak életrajzát mondja el, és ismerteti kéziratban maradt egyházi beszédeinek a kolozsvári lyceumi könyvtárban őrzött köteteit.

Sepsődi János: *A népszínmű és Szigligeti.* Tanári székfoglaló. (Kolozsvári ev. ref. kollégium Ért. 5—21. ll.) — Bevezetésképen a magyar népszínmű rövid történeti fejlődését adja egyik irónk azon állításának megczáfolására, hogy »a népszínmű nem nemzeti hagyomány, hanem Szigligeti egymaga teremtette meg.«

[1]) Az előző közleményről olv. Századok, 1903. 481. l.

Azt elismeri, hogy Szigligeti sok leleménynyel és finomult izléssel szerepeltette a népet, de magának a népies elemnek alkalmazásában elődeinek jobbjait alig múlja felül.

Lukinich Imre.

SZLÁV TÖRTÉNETI SZEMLE.

1902.

— Vienac. (Koszoru.) Zágráb, 1902. XXXIV. évf. — 1. Horvát Rudolf: *Horvát költözködés Pécs vidékére 1715-ben.* (9—10. ll.) E költözködést előidézte a több éven át tartott éhinség és a határőrtisztek kegyetlenkedése a szegény néppel. Rupcsics Miladin nevű ember Ostarijeből 1715-ben jobb hazát ment keresni az elnyomott horvát határőröknek. A pécsi püspök jószágigazgatója, mert kevés volt a jobbágy, három évi tizedmentességet igért az odaköltözőknek, mire husvét másodnapján sokan útra keltek a határőrvidékről. A barilovicsi kapitányság tisztjei azonban akadályokat gördítettek a kiköltözés ellen, ezért a nép éjjel szökve távozott. Az ogulini kapitány, Purgstall Ádám gróf, szabad elvonulást engedett a távozóknak, kiknek nagyobb része Pécs vidékén, a kisebb rész a Szerémségben telepedett le. — 2. Šegvić Cherubin: *Tommaseo Miklós történetíró (1802—1874) életrajza.* (11—14. ll.) — 3. Šišić Ferdo: *II. Frigyes és a horvátok 1745-ben.* (26—27. ll.) II. Frigyes 1745-ben május elején Sziléziában, a Neisse melletti Kamenzben táborozván, hadsegédével ellátogatott az ottani kolostorba, hol Stusche Tóbiás apáttal mulatott. Május 7-én egy horvát lovas csapat, megkerülve a porosz tábort, behatolt a kolostorba s kereste a királyt. Ez a szerzetesek rendi ruhájába bújva, a choruson énekelt s így megmenekült, de szárnysegédét a horvátok elfogták és elhurczolták. A király kérte a szerzeteseket, hogy az esetről hallgassanak. Május 8-án azt írta Podewills miniszternek, hogy életében »a legnagyobb veszélyben« forgott, de nem mondja el, mi történt vele. Tóbiás apátot hálából dús egyházi javadalomba helyezte; mire a pápa kérdést intézvén Zinzendorf boroszlói biboros érsekhez, mi az oka e kitüntetésnek? ez mondja el válaszában a kamenzi esetet. Oelsner is *Schlesien, ehedem und jetzt* cz. művében (1806) részletesen szól róla. A kolostor chorusán 1816-ban német felirattal jelölték meg a helyet, hol II. Frigyes álruhában ült és énekelt. A felirat ma is megvan. — 4. Horvát Rudolf: *Török pusztítások Körös vidékén 1621—1622-ben.* (138—139. ll.) Részletezi falvankint, mikor és minő pusztítást tettek a törökök. — 5. Gruber Dane: *Horvátország régibb történetéből.* (18—20. ll.) Krsnjavinak Tamás spalatói esperesre vonatkozó tanulmányaival foglalkozik. — 6. Šurmin: *Észrevételek a Gáj-féle horvát mozgal-*

makról. (27—33. ll.) Ismerteti az illyr korszakot, főként irodalmi és horvát nyelvészeti szempontból. — 7. Gruber Dane: *Nagy Lajos és Velencze, 1348—1358.* (42—45. ll.) Kivonata egy terjedelmes értekezésnek, mely a *Rad*-ban jelent meg. — 8. Šišić Ferdo: *Kercselics Ádám Boldizsár történetíró (1715—1778) életrajza.* (47—48. ll.) — 9. Ortner István: *Közkönyvtárak Horvátországban.* (48—49. ll.)

— Rad jugoslavenske Akademije znanosti i umjetnosti. (A délszláv Akadémia munkálatai.) 148. köt. (Razredi filologijsko-historijski i filosofijsko-juridički, 57.) Zágráb, 1902. — 1. Strohal R. *Horvát nyelvi sajátosságok a károlyvárosi kerületben.* (1—50. ll.) — 2. Budman Péter: *Držić Marino »Pjerin« czímű szinművének ismertetése.* (51—80. ll.) Držić Marino (1520—1580) híres raguzai költő volt. — 3. Šrepel Milivoj: *A szigetvári hős a horvát költészet történetében.* (81—173. ll.) Ezen tanulmány azon részét, mely Karnarutić *Vazetje Sigeta grada* cz. költeményéről és a magyar Zrínyiászról szól, már bővebben ismertettük.[1]) — 4. Magarašević György: *Subotić Jovan munkássága a tankönyvirás terén.* (174—226. ll.) — 5. Petrovski Nestor: *A Držić család genealogiája.* (227—230. ll.) E híres raguzai család genealogiáját 1348—1603-ig Jireček állapította meg levéltári kutatások alapján; itt a családfa is közölve van.

— Glasnik zemaljskog muzeja u Bosni i Hercegovini. (A boszniai és herczegovinai országos muzeum Értesítője.) Szerk. *Hörmann Konstantin.* Sarajevo, 1902. XIV. évf. 1—4. köt. — 1. Patsch Károly: *Római korból való leletek Herczegovinában.* (1—16. ll.) A leleteket 24 rajzban mutatja be és részletesen ismerteti. — 2. Ippen Theodor: *Albánia várai.* (177—200. ll.) Első helyen *Skutari* (Skadar) várát mai állapotában 8 rajzban mutatja be. A vár ősrégi, a szlávok itt a X-ik században jelentkeznek, de ekkor a vár már régen fennállott; ma is látható romjai velenczei munkára vallanak. Skutari a Balsics uralkodó család székhelye volt. Velencze birtokába 1396-ban került, midőn Sztracimir-Balsics II. György Velenczének szerződésileg átengedte. Velencze birtokában 1479-ig maradt; ekkor Velencze (a jan. 26-iki békekötésben) a törököknek engedte át, kik tíz hónapig ostromolták eredménytelenül. Ezen ostrom történetét megírta Barletius Marinus: *De Scodrensi expugnatione* cz. művében. Később a Busatlija-család lett északi Albánia ura. Ez a török uralommal szemben önállóságra törekedett, a miért Skutari több heves ostrom-

[1]) Karnarutić éneke és a magyar Zrinyiász. *Századok,* 1903. 337 és köv. ll.

nak volt kitéve. A bécsi császári levéltárban van egy egykorú jelentés Kara-Huseki rumeliai válinak, Siri Szelim boszniai pasának és Kapudán pasának 1787-ben Mahmut-Busatlija ellen vívott harcáról, kit Skutariban siker nélkül ostromoltak; 1831-ben a nagyvezér végre elfoglalta a várat. — *Alessio* (Leš) vára szintén mai állapotában 7 rajzban van bemutatva. Hahn szerint e helyen állott az ó-görög *Akrolissos* vár, melyet 385-ben Kr. e. az idősb Dionysius syracusai tyrannus épített a Drina torkolatának közelében, mit görög jellegű alapfalai igazolnak. Barletius a híres Skenderbégről említi, hogy itt halt meg 1467 január 17-én s a várban levő templomban temették el, melyet I. Szelim szultán mecsetté alakított át, midőn 1478-ban a várat elfoglalta. A törökök feltörték Skenderbég sírját és a hős csontjaiból amuleteket készítettek. Hecquard franczia consul (Histoire et description de la Haute-Albanie, 56. l.) említi, hogy a régi várpalotából három oszlop maradt fen, mindegyiken egy-egy czímerrel; e czímereknek azonban ma már nincs nyoma az oszlopokon. Alessio várával szoros kapcsolatban van a *Ducagin* (Dukadzsin) dynastia története. Ezen uralkodó családnak genealogiáját olasz levéltári kutatások alapján megírta Hopf Károly *Chroniques greco-romaines* cz. munkájában (Berlin, 1873). Az itt közölt adatokból kimutatható, mely területre terjedt ki a család uralma. E terület 1850-ig *Ducaginszandsák* néven volt ismeretes. A család birtokviszonyai nagyon változatosak voltak. Sáti és Dajnum várakat a XIV-ik században a Balsicsok bírták s II. György 1396-ban ezeket is Velenczének engedte át. Alessio 1400-ban Koja Zachariás, 1403-ban Dusman Damján birtokában volt, kik szintén Velenczének hódoltak meg. A vár 1478-ban török kézre került s mai alakját is akkor nyerte. — *Kroja* vára a hasonló nevű kerületben az Isma vize mellett, meredek sziklán áll; mai állapotát 12 rajz tünteti fel. Történetéről keveset tudunk. 1359—1387-ig az albániai Karlo család, 1387—1392-ig Topia György, azután ennek nővére Ilona és Topia Niketas bírták, majd a velenczeiek uralma alá jutott, kiktől a török vette el. 1443-ban Kasztriota György foglalta el a várat, mely csak Skenderbég halála után került ismét török kézre. A Toptan családból való pasák 1478 óta öröklés jogán urai ma is. — *Petreilla* várát két rajzban mutatja be az értekező. E vár Barletius tanusága szerint jelentékeny szerepet játszott Skenderbégnek a török elleni harczaiban. — 3. Jelavić Vjekoslav: *Törökország és Franciaország viszonya a XVI-ik században.* (201—220. ll.) Az értekezés Franciaország konstantinápolyi követeinek 1535 és 1536 évi jelentésein alapúl. — 4. Truhelka Tyiro: *A dalmáczíai Vrana területén talált boszniai és raguzai pénzek.* (221—227. ll.) E pénzek a XIV-ik századból. Kotromanics István bán és

Tvartkó korából valók. Az értekező rajzukat is közli, a mi annál fontosabb, mert boszniai pénzek Tvartkó király előtti korból nagyon ritkák. — 5. Gyurčić Vejsil: *A boszniai Petrović vidékéről való régiségek* (229—256. ll.) rajzokkal és magyarázatokkal. — 6. Patsch Károly: *Római telepek és leletek a konjicai kerületben.* (303—334. ll.) A telepeket térképen mutatja be s a leleteket 25 rajzban ismerteti. — 7. Šišić Ferdo: *Subics Mladen horvát és boszniai bán bukása* (335—366. ll.) Okleveles adatok és Madio Miha előadása alapján állítja egybe Subics II. Mladen bán bukását. Tárgyát a következő főpontok köré csoportosítja: A brebiri Subicsok története I. Pálig; ennek és fiának II. Mladennek Zára előtti balsorsa 1313-ban; az első traui zendülés 1315-ben; a Németujváriak bukása Horvátországban s Mladen harczai a Babonics, Kurjakovics és Nelepics grófokkal 1316—1317-ig; harcz Milutin szerb királylyal 1318—1319-ig; Mladen békülési kisérletei Velenczével 1320-ban; Drugeth Fülöp nádor és Babonics Iván háborúja Mladen ellen 1321-ben; Mladen hódításai Dalmácziában, mignem hívei elpártolván tőle, Róbert Károly elfogatja, Zágrábba viteti s ezzel eltünteti a történet színpadáról. — 8. Ippen Theodor: *Egy eltünt albániai püspökség pecsétje.* (367—368. ll.) A Benda-Stephaniacum püspökség pecsétjéről van szó, mely 1620-ban megszünt. A durazzói érsekséghez tartozott. — 9. Genthe Ferencz: *A szász-lengyel bosnyák lovas ezred története.* (369—390. ll.) Ez a jó részben bosnyákokból toborzott könnyű lovasság 1745-ben a második svéd háborúban szerepelt, mint a porosz hadsereg része. Az értekező rajzokban ismerteti az ezred ruházatát, fegyverzetét. — 10. Mandić Mihovil: *Bogomil-patarenus temető az Oszmacs-hegy aljában.* (560—562. ll.) Bemutat egy sírkövet és ismerteti a bogomil temetőkre vonatkozó egész irodalmat.

MARGALITS EDE.

HAZAI HIRLAPOK REPERTORIUMA.

1902. november — 1903. május.

POLITIKAI TÖRTÉNET.

Zrínyi és életirója. (Széchy Károly művéről.) Barabás Ábel. Pesti Hírlap, 1903. jan. 23.

Keczer Endre jász-kun főkapitány, 1609—1616. († 1635.) Barla Jenő. Magyar Szó, 1903. ápr. 12.

Rákóczi veszélyben és megmentői. Botond. Pesti Hírlap, 1903. ápr. 12.

II. Rákóczi Ferencz házassága. Thaly Kálmán. Független Magyarország, 1903. márcz. 15.

Magyar vér a spanyol örökösödési háborúban. Gróf Gyulai Ferencz tábornok naplója nyomán, 1703—1704. Hazslinszky Rezső. Magyar Szó, 1902. decz. 6.

A külföld és a pragmatica sanctio. (Jelinek, Ulbrich, Offermann, Dantscher von Kollersberg és más német jogtudósok nézetei.) Budapesti Hírlap, 1903. ápr. 9. 10. — A sok félreértésnek mi magunk és különösen törvényeink hibás szövegezése az oka.

Szögyény-Marich László emlékiratai. Wertheimer Ede. Pester Lloyd, 1902. nov. 30. — U. a. Junius. Budapesti Hírlap, 1902. decz. 4.

Deák und Szögyény. Ábrányi Kornél ifj. Neues Pester Journal, 1902. decz. 25.

István nádor körútja Magyarországon 1847-ben. Szögyény-Marich László országbíró emlékiratai nyomán. Jurkovich Emil. Beszterczebánya és vidéke, 1903. máj. 24.

A márcziusi napok 1848-ban. Kiadatlan napló nyomán Wertheimer Ede. Neue Freie Presse, 1903. márcz. 13. — A napló szerzője valamelyik osztrák államférfiu; szól a pozsonyi gyülés dolgairól, a nádor bécsi utazásáról, Kossuthról, Jósikáról és Metternich bukásáról.

Szemtanuk márczius 15-ről. 1. Székely József; 2. Hatala Péter. Független Magyarország. 1903. márcz. 15.

Márczius 15-ike. Jókai Mór. Független Magyarország, 1903. márcz. 15.

Kikből állott a tábor? (1848.) Eötvös Károly. Egyetértés, 1903. márcz. 15.

Ifjabb Keményi István báró emléklapjai. Jelenetek Nagyenyed történetéből, 1848. Az eredeti német kézirat után H. P. Magyar Állam, 1903. jan. 15. és köv. számok.

Bánffy alezredes jelentése Bemhez. Pester Lloyd, 1903. máj. 7. — Ez a jelentés-féle levél 1849 márcz. elején, a mediaşi csata után és Nagyszeben bevétele előtt kelt, de nem jutott Bem kezébe. A küldöncöt alkalmasint orosz kozákok fogták el. A levél jelenleg Spreer consulsági ügynök birtokában van Krajován.

A székely vértanuk emléke. Makk József tüzérezredes és hívei, 1853. Pesti Hírlap, 1903. márcz. 10.

Kossuth Lajos levele Garibaldihoz, 1860. szept. 14. A »Nuova Antologia« nyomán Budapesti Hírlap, 1903. márcz. 29. (Közli a *Jövendő* is.)

A 66-iki háború. Türr István. Magyar Hírlap, 1903. jan. 20.

A húsvéti czikk, 1865. Eötvös Károly. Egyetértés, 1903. ápr. 12.

Károly román király feljegyzéseiből. Magyarország és Románia közeledése, 1868. Sebestyén Endre. Budapesti Hírlap, 1903. ápr. 10.

Franz Deák und die Einheit der Armee. G. St(einbach). Neue Freie Presse, 1903. máj. 1. — Kónyi műve nyomán.

Die ungarische Sprache und das Militär, 1526—1790. Márki Sándor. Pester Lloyd, 1903. máj. 3. 5. — Az aktuális politikai kérdés fejlődésének történeti vázlata.

A magyar hadsereg fejlődése. Kivonat Marczali Henriknek az Urániában tartott felolvasásából. Budapesti Hírlap, 1903. márcz. 29.

MŰVELŐDÉSTÖRTÉNET ÉS VEGYESEK.

Az oroszországi Corvin család. Feöldy-Doby Antal. Budapesti Hírlap, 1903. febr. 22. — A lengyel Corvin nemzetségről és czímeréről szól. V. ő. Ernyey József válaszát: Hazánk, 1903. febr. 26.

Az Amadék. Junius. Budapesti Hírlap, 1903. ápr. 2. — U. a. Pester Lloyd, 1903. ápr. 3.

Idegen királyok vére Magyarországon. Alkotmány, 1903. ápr. 12.

Zrinyi Ilona halálának 200-ik évfordulójához. Budapesti Hírlap, 1903. febr. 18.

II. Péter czár magyar nevelője. (Zékány János.) Takáts Sándor. Budapesti Hírlap, 1902. decz. 3.

Szirmay Antal. Junius. Budapesti Hírlap, 1903. márcz. 3.

Bólyai. Grün Oszkár. Pester Lloyd, 1902. decz. 15. — Budapesti Napló, 1902. decz. 15. — Hentaller Lajos pót-czikke. Budapesti Napló, 1902. decz. 16.

Deák Ferencz mint laptudósító. Ábrányi Kornél ifj. Pesti Napló, 1903. febr. 28. és márcz. 7.

A kehidai földesúr. (Deák Ferencz 1844 óta.) Ecséry László. Magyar Hírlap, 1903. ápr. 12.

Graf Franz Széchényi. Falk Miksa. Pester Lloyd, 1902. nov. 26.

Kossuth-emlékek. Kiadatlan levelek. Vay Sándor gr. Pesti Hírlap, 1903. ápr. 5. — Beniczky Lajoshoz 1847. máj. 16-án intézett magánlevél.

Gróf Leiningen tábori pohara. (Gróf Berényi János ajándéka az *Otthon*-nak.) Otthon, 1902. nov. 20.

Wilhelmine Gräfin Wickenburg-Almásy. Pongrácz Anna grófnő. Pester Lloyd, 1903. ápr. 8.

Emlékezés Nátafalussy Kornélra. Iván Kálmán. Magyar Állam. 1903. ápr. 3.

A Kállayak Nesztora. (Kállay Ubald.) M. M. Budapesti Hírlap, 1903. febr. 26.

Kállay Istvánné. Vay Sándor gr. Pesti Hírlap, 1902. decz. 16.

Gróf Csekonics Jánosné. Vay Sándor gr. Pesti Hírlap, 1903. ápr. 29.

A reichstadti herczeg szökése, 1830. Somogyi Ede. Budapesti Hírlap, 1903. jan. 13.

Bismarck in Österreich. Harden Miksa. Neue Freie Presse, 1903. ápr. 12. — Bismarck magyar főuri hiveiről is szóló érdekes közlemény abból az időből, midőn Bismarck kegyvesztése után Bécsben járt.

Chernelházy Chernel archivumából. Vay Sándor gr. Magyarország, 1903. febr. 8.

A Lieb család. Munkácsi festőművész őseiről. Rhódy Alajos bártfai polgármester közleménye ez igazi művész-családról. Művészet, 1903. évf.

Emlékezés Lavotta Jánosról. Vay Sándor gr. Hazánk, 1903. máj. 1.

Erinnerungen an Franz Liszt. Huszár Imre. Pester Lloyd, 1903. jan. 14.

Volkmann Róbert. Volkmann Hans monographiája nyomán Horovitz-Barnay Ilka. Neue Freie Presse, 1903. ápr. 26. — Érdekes párhuzam Liszt, Brahms és Volkmann között.

Szám- és betűrovás. Herman Ottó. Valamennyi fővárosi napilapban, 1903. febr. 25.

Tar Mihály és a rovás-írás. Folytatólagosan megjelent czikkek. Budapesti Hírlap, 1903. jan. 14—24. — Pesti Hírlap, 1903. febr. 1.

Virágénekek Balassa Bálint korából. Fabó Bertalan. Magyar Sz[illegible]. 1903. ápr. 12.

Csokonai kritikusai. Kardos Albert. Budapesti Hírlap, 1902. decz. 7.

Régi kincsekről. Magyar műkincsek elkallódása és elidegenítése I. Ferdinánd és I. Miksa idejében. Takáts Sándor. Egyetértés, 1903. máj. 3.

Pozsony és Bártfa műemlékeiről. Hevesi. Pester Lloyd, 1902. decz. 7.

A pozsonyi társas káptalani és városi plebánia-templom kegyurasági ügyének megvilágosításához. Ortvay Tivadar. Nyugat-Magyarországi Híradó, 1903. febr. 7. 8. — U. a. Való Simon. Magyar Állam. 1903. febr. 12.

Naplójegyzetek 1838-ból. Szinnyei József. Komáromi Lapok. 1903.

12. és köv. sz. — Szól a történeti Timár-házról, továbbá a Jókai-féle *Arany ember* özvegyéről, Domonkos Jánosné szép leányairól, a kik közül Lidia ifj. Pázmándy Dénes neje lett, a másik Zámoryné (Jókai *Tengerszemű hölgy*-e), a harmadik Bossányiné. Szól továbbá a komáromi kalendáriumról, melyet 120,000 példányban nyomtattak; azután Nádasdy Lipót főispán fényes beiktatásáról, a nagy árvízről, a követválasztásról, a régi patriarchális életről, V. Ferdinand komáromi tartózkodásáról, a pápai református collegiumról.

Pozsony vára. Kumlik Emil. Budapesti Hírlap, 1902. decz. 13.

Az alvinczi kastély. Gelsei Bíró Zoltán. Független Magyarország, 1903. máj. 7.

Ungarn vor 100 Jahren. Budapester Tagblatt, 1903. febr. 18. — Friedel János 1782 évi levelei Pozsonyról és a nagyobb nyugati városokról.

Krusedol. Strausz Adolf. Magyar Hírlap, 1903. febr. 11.

Oglár bég, Sikula várparancsnokának magyar levele 1665-ből. Budapesti Hírlap, 1903. jan. 30. — Legelőször közölte Schwicker J. H. a Bánságról írt művében. A bég dicséri levelében a magyar föld termékenységét.

Egy agrárius török parancsnok, 1557. Reviczky Péter. Hazánk, 1903. febr. 8.

Magyar birtok idegen kézen. Berényi László. Budapesti Hírlap, 1903. ápr. 12.

A pesti kereskedelmi társulat, 1853 — 1903. Falk Miksa. Pester Lloyd, 1903. ápr. 18. — V. ö. *Deutsch Antal* monographiáját.

Régi ujoncz-jutalékok és hadi adók. J. M. Pesti Hírlap, 1903. márcz. 15.

Vélemény a párbajról, 1744-ből. Alkotmány, 1902. decz. 12. — A »Der Soldat« cz. mű nyomán.

Őseink húsvétja. Vay Sándor gr. Hazánk, 1903. ápr. 12.

Tierhetzen in Ungarn. Budapester Tagblatt, 1902. nov. 29. — Adalék Kecskemét város történetéhez.

Pénzes bálok II. József alatt. (Az 1784-ben felsőbb helyről elrendelt nagy-károlyi tánczmulatság.) Pesti Hírlap, 1903. febr. 1.

István főherczeg és a csárdás. Vay Sándor gr. Hazánk, 1903. febr. 20.

Régi kelengyék. Vay Sándor gr. Pesti Hírlap, 1903. ápr. 12.

Die k. und k. Consular Akademie. Wertheimer Ede. Pester Lloyd, 1903. máj. 6. 7.

Mangold Lajos.

UJ KÖNYVEK.

— Abriss (Kurzer —) der Geschichte des Neusiedler See's und seine Zukunft. Nezsider, (1903.) Horváth Julia kny. 8-r. 12 l.

— Acsády Ignácz. A magyar birodalom története. A kútfők alapján a művelt közönség számára írta —. Első kötet (996—1490). Budapest, 1903. Athenaeum kny. Nagy 8-r. 2, 792 l. Két szines térképpel, 8 szines, 22 más melléklettel és 298 szövegképpel. Ára 18 kor.

— Adressbuch der wichtigsten Archive Europas; l. *Hettler.*

— Andreics János és Blascheck Aladár. A salgótarjáni kőszénbánya részvénytárs. zsilvölgyi bányáinak monografiája. Budapest, 1903. Athenaeum kny. 4-r. 67 l. Három tábla rajzzal.

— Antalffy Endre. Petrőczy Katalin Szidónia élete és munkái, 1664—1708. Budapest, 1903. Hornyánszky Viktor kny. 8-r. 122 l.

— Archiv für österreichische Geschichte. Hrg. von der zur Pflege vaterländischer Geschichte aufgestellten Commission der k. Akademie der Wissenschaften. LXXXXII. Bd. (Erste u. zweite Hälfte.) Wien, 1903. Carl Gerold's Sohn. 8-r. 8, 565 l.

— Auszug aus der Geschichte Fiumes, dann Monographie von Otočac nebst einem kurzen Auszuge aus der Geschichte der Uskoken. Finme, 1903. Mohovich Emőd kny. 8-r. 29 l.

— Balogh Pál. Erdély fajnépei s a székely-kérdés. Kolozsvár, 1903. Ajtai K. Albert kny. 8-r. 44 l.

— Bán Aladár. Szemelvények Balassa Bálint követtűinek verseiből. (Rimay, Beniczky, Kohárv.) Pozsony, 1903. Eder István kny. Kis 8-r. 46, 2 l. (Segédkönyvek a magyar nyelv és irodalom tanításához, 6. füz.) Ára 50 fill.

— Barbu (Petru—). Istoria bisericească. III. carte de religiune pentru şcoalele medii. Ediţia 4. Karánsebes, 1903. Görög-kel. román egyházm. kny. 8-r. 120 l. Ára 1 kor.

— Bárdos Gy. József. Szent Brigitta tizenöt imádsága codexeinkben. Budapest, 1903. Stephaneum kny. 8-r. 101, 2 l.

— Békefi Antal. A Dugonics-társaság jelentése; l. *Jelentése.*

— Benkó Imre. Az Inárcsi Farkas család története. Irta és okmánytárral ellátta —. Nagykőrös, 1903. Bazsó Lajos kny. Nagy 8-r. 77 l. Egy genealogiai táblával. Ára ?

— Beőthy Ákos. A magyar államiság fejlődése, küzdelmei. Politikai tanulmány. II. rész. Az új Magyarország az 1825-iki országgyűléstől az 1848-iki törvények szentesítéseig. Második kötet. Budapest, 1903. Az Athenaeum r. t. kiadása. Nagy 8-r. 599 l. Ára 10 kor.

— Beőthy Zsolt. A magyar nemzeti irodalom történeti ismertetése. I. kötet: A legrégibb időktől Kisfaludy Károlyig. — II. kötet: Kisfaludy Károlytól mostanig. — 8-ik bőv. és jav. kiadás. Budapest, 1903. Athenaeum kny. 8-r. 461 l., 480 l. A Halotti Beszéd másával és számos képpel. Ára 10 kor.

— Bereczky Imre. Dalmady Győző élete és költészete. Irodalomtörténeti tanulmány. Trencsén, 1903. Skarnitzl X. Ferencz kny. 8-r. 121, 2 l.

— Bernáth (Désiré de—). Cléopâtre. Sa vie — son règne. Par —. Traduction française revue par *André Leval.* Paris, F. Alcan éditeur. Budapest, 1903. Athenaeum kny. 8-r. 8, 253, 2 l. Ára 8 Fr.

— Berzeviczy Albert. Horváth Boldizsár emlékezete. B. A. emlékbeszéde a Kisfaludy-társaság 1903 évi febr. 8-án tartott ünnepélyes közülésén. Budapest, 1903. Franklin-társ. kny. 8-r. 44 l.

— Bilinszky Lajos. A szent Ferencz-rendi nővérek nagyszebeni tan- és nevelőintézetének története. Nagyszeben, 1903. Drotleff József kny. 8-r. 180 l. 31 fénynyomatú képmelléklettel és 6 tervrajzzal.

— Blascheck Aladár. A salgótarjáni kőszénbánya r. társ. zsilvölgyi bányáinak monografiája; l. *Andreics János.*

— Boldisár Kálmán. Rákócziról és a kuruczokról. B. K. előadása a debreczeni iparos-kör Rákóczi-ünnepélyén. Debreczen, 1903. Hoffmann és Kronovitz kny. 8-r. 31 l. Ára 30 fill.

— Borovszky Samu (Karácsonyi János és —). Az időrendbe szedett váradi tűzesvaspróba-lajstrom; l. *Regestrum Varadinense.*

— Concha Győző. Pulszky Ferencz. Élet- és jellemrajz. A M. Tud. Akadémia 1903 évi május-hó 10-iki díszgyűlésén olvasta —. Budapest, 1903. Hornyánszky Viktor kny. 8-r. 62 l.

— Csaplár Benedek. A *Dessewffy-család* című történeti dísznű ismertetése. Budapest, 1903. Stephaneum kny. 8-r. 8 l. (Különlenyomat a *Katholikus Szemle* 1903 évi októberi számából.)

— CSÁSZÁR ELEMÉR. Verseghy Ferencz élete és művei. Irta —. A M. Tud. Akadémia irodalomtört. bizottságának kiadása. Budapest, 1903. Athenaeum kny. 8-r. VI, 384 l. Arozképpel. Ára 6 kor.

— CSUDAY JENŐ. A magyarok történelme. I. II. rész. Második kiadás. Budapest, 1904. Wodianer F. és fiai kny. 8-r. 72 l., 4, 69—144, 2 l. Ára 2 kor. 40 fill.

— CSUDAY JENŐ és Létmányi Nándor. Magyarország oknyomozó története. A középiskolák VIII. osztálya számára. Budapest, 1903. Wodianer F. és fiai kny. 8-r. IV, 311 l. Ára 3 kor. 40 fill.

— DARVAS ORBÁN. A soproni szent benedek-rendi főgymnasiumban levő Herz-féle római pénzgyüjtemény. Ismerteti —. Sopron, 1903. Röttig Gusztáv kny. 8-r. 62, 63, 63, 67 l. Egy táblával.

— DEÁK FARKAS. Deák Ferencz életrajza. Pozsony, 1903. Eder István kny. 8-r. 24 l. (Magyar Helikon, 28. füz.) Ára 40 fill.

— DÉKÁNI KÁLMÁN. Bél Mátyás földrajza. Marosvásárhely, 1903. Ev. ref. coll. kny. Nagy 8-r. 119 l. Egy térképmelléklettel. Ára 3 kor.

— DELITZSCH FRIGYES. Babylonia és biblia. Az új és átnézett kiadás után egyedül jogosított magyar fordítás. Budapest, 1903. Athenaeum kny. 8-r. 44 l. 49 képpel.

— DINO COMPAGNI. Krónika 1280—1312. (Cronica di Dino Compagni delle cose occorrenti ne' tempi suoi.) Olaszból fordította, korrajzzal és magyarázó jegyzetekkel ellátta *Rácz Miklós*. Brassó, 1902. A »Brassói Lapok« kny. 8-r. 199, 2 l. (Középkori krónikások, II.) Ára 3 kor.

— D' ISOZ KÁLMÁN. A filharmoniai társaság multja és jelene; l. *Mészáros Imre*.

— D' Isoz (Coloman —). L'histoire de la société philharmonique hongroise, 1853—1903. Budapest, 1903. Hornyánszky Viktor kny. 2-r. 41 l.

— DOMJÁN ELEK. II. Rákóczi Ferencz fejedelem önéletrajza; l. *Önéletrajza*.

— DUGOVICH TITUSZ. A tót nemzetiségi mozgalmak fejlődésének története. Tanulmány. Turóczszentmárton, 1903. Moskóczi Ferenczné kny. 8-r. 105 l. Ára 1 kor. 60 fill.

— ÉBER LÁSZLÓ. Donatello. Budapest, 1903. Hornyánszky Viktor kny. 8-r. 142, 6 l. 10 melléklettel és 84 szövegbe nyomott képpel. (Művészeti Könyvtár. Szerk. *K. Lippich Elek.*)

— EDVI ILLÉS KÁROLY. Parlamenti szólásszabadság. Székfoglaló értekezés. Olv. a M. Tud. Akadémia II. oszt. 1903. jun. 15-én tartott ülésén. Kiadja a M. Tud. Akadémia. Budapest, 1903. Athenaeum kny. 8-r. 20 l. (Értekezések a társadalmi tudományok köréből, XIII. köt. 1. sz.) Ára 40 fill.

— EMLÉK (Rákóczi —.) A sárospataki ev. ref. főiskola Rákóczi-ünnepélye alkalmából szerkesztette *Tüdős István*. Sárospatak, 1903. Ev. ref. főiskola kny. 8-r. 58, 2 l. Ára 60 fill.

— ERDÉLYI LÁSZLÓ. A bakonybéli apátság Árpád-kori oklevelei. Budapest, 1903. Stephaneum kny. 4-r. 2, 48 l. Egy tábla melléklettel. (Különlenyomat *A pannonhalmi szent Benedek-rend története* VIII. kötetéből.)

— ÉRTEKEZÉSEK a társadalmi tudományok köréből. Kiadja a M. Tud. Akadémia. Tizenkettedik kötet. A II. osztály rendeletéből szerkeszti *Pauer Imre* osztálytitkár. Budapest, 1903. Athenaeum kny. 8-r. 4, 718 l.

HIVATALOS ÉRTESÍTŐ.

A MAGYAR TÖRTÉNELMI TÁRSULAT

1903 évi okt. hó 2-án d. u. 5 órakor tartott r. vál. ülésének

Jegyzőkönyve.

Jelen voltak: Gróf Teleki Géza elnöklete alatt dr. Thaly Kálmán alelnök, dr. Angyal Dávid, dr. Békefi Remig, dr. Boncz Ödön, id. Daniel Gábor, dr. Fejérpataky László, dr. Illéssy János, dr. Lánczy Gyula, dr. Mangold Lajos, báró Nyáry Jenő, herczeg Odescalchi Arthur, dr. Schönherr Gyula, dr. Szádeczky Lajos, dr. Vécsey Tamás vál. tagok, Nagy Gyula titkár, Cserhalmi Samu pénztárnok, Barabás Samu jegyző.

Elnök az ülést megnyitja s jegyzőkönyv-hitelesítőkül id. Daniel Gábor és dr. Illéssy János vál. tagokat felkérvén. —

58. meleg szavakban emlékezik meg a nagy veszteségről, mely a magyar tudományosságot s ebben társulatunkat Pauler Gyula alelnök váratlan halálával érte, a ki igaz magyar volt mint ember s mint történetíró egyaránt.

Ezzel kapcsolatban titkár jelentést teszen a megboldogult halálakor, a társulat kegyeletének méltó kifejezése czéljából julius-hó 9-én tartott vál. értekezlet intézkedéseiről.

A vál. a megboldogult elhunytán érzett fájdalmát jegyzőkönyvileg is megörökíti s emlékbeszéd-mondásra dr. Thallóczy Lajos vál. tagot kéri fel.

Az értekezlet határozatából foganatosított intézkedések jóváhagyólag tudomásúl vétetnek; az értekezletről szóló jelentés pedig, a társulathoz érkezett részvét-levelekkel együtt a jegyzőkönyvhöz csatoltatik.

59. Titkár bejelenti az új tagajánlásokat, mely szerint ajánltatnak *évd. r. tagokúl 1903-tól:* Csutak Vilmos főgymn. tanár Sepsiszentgyörgyön (aj. Barabás Samu), Dezső Lóránt Nagykőrösön, dr. Endes Miklós kir. alügyész Kolozsvárt (mindkettőt aj.

Nagy Gyula), dr. Iványi Béla orsz. lt. fogalmazó-gyakornok Budapesten (aj. Dőry Ferencz és Horváth Sándor).

Megválasztatnak.

60. Dőry Ferencz dr. r. tag Takáts Sándornak: *A magyar hadsereg megszüntetése 1671-ben* cz. tanulmányát olvassa fel. a mely —

köszönettel fogadtatván, a *Századok*-ban fog megjelenni.

61. Előterjeszti a pénztárnoknak 1903 évi junius-szept. hónapokról szóló kimutatásait, a melyek szerint *a)* junius-augusztus hónapokban összes bevétel volt ... ... 6,712 kor. 28 fill.
» kiadás » ... ... 5,604 » 98 »
maradvány ... ... 1,107 kor. 30 fill.
mely a P. H. E. Takarékpénztárnál folyó számlán levő ... ... 16,972 kor. 50 fill.
követeléssel 1903. aug. 31-én teszen: ... ... 18,079 kor. 80 fill.
b) szept. hónapban összes bevétel volt ... ... 2,453 kor. 12 fill.
» kiadás » ... ... 1,752 » 64 »
maradvány ... ... 700 kor. 48 fill.
Ehez hozzáadva a P. H. E. Takarékpénztárnál folyó számlán levő ... ... 16,972 kor. 50 fill.
követelést, 1903. szept. 30-án összesen ... ... 17,672 kor. 98 fill. készpénz állott a társulat rendelkezésére.

A kimutatások tudomásúl vétetnek s a jegyzőkönyvhöz csatoltatnak.

62. Jelenti. hogy a nyár folyamán különböző törvényhatóságoktól és tudományos társulatoktól érkezett meghivók alapján. az elnökök távollétében a titkári hivatal fölkérésére *a)* a kassai Rákóczi-ereklye kiállítás f. évi jul. 26-án tartott megnyitó ünnepélyén dr. Kammerer Ernő. Pettkó Béla vál. és Révész Kálmán r. tagok; *b)* a Kassa-városi muzeum jun. 21-iki megnyitásán Révész Kálmán és ifj. Kemény Lajos r. tagok; *c)* az Alsófehér-megyei történelmi, régészeti és természettudományi egyletnek jul. 5-én Gyulafehérvárt tartott közgyűlésén Imets Fülöp Jákó r. tag; *d)* a Szatmár vármegyei tiszabecsi Rákóczi-emléknek szept. 20-án történt felavatásán gróf Teleki Géza elnök és dr. Komáromy András vál. tag; *e)* az eperjesi Széchenyi-körnek szept. 27-én rendezett eperjesi és nagysárosi Rákóczi-emlékünnepélyén id. Bánó József vál. és Jakobei Dezső r. tagok, s végül *f)* a magyar protestáns irodalmi társaságnak szept. 23—24-én tartott nagyváradi vándor-gyűlésén Hegedüs Sándor alapító tag képviselték a társulatot.

Helyeslőleg tudomásúl vétetik.

63. Előadja, miszerint a f. év nyarán Kassára tervezett társulati kirándulás különböző okokból nem volt megtartható. Azonban ezen sajnálatos körülménynyel szemben sem hallgatható el azon odaadó lelkes fáradozás, melylyel Révész Kálmán és Csoma József tagtársaink a kirándulás ügyét — előbbi az előkészületek szorgalmazásával a helyszinén, utóbbi a magán levéltárakhoz és családi levelesládákhoz való hozzáférhetés kieszközlése által a környéken — diadalra juttatni iparkodtak.

Az előterjesztés sajnálatos tudomásúl vétetik; azonban Révész Kálmán és Csoma József uraknak a kirándulás ügyében kifejtett buzgalmukért a vál. jegyzőkönyvileg köszönetét nyilvánitja.

64. Jelenti, hogy dr. Illéssy János vál. tag, a Prónay László által a társulatnak ajándékozott iratokról szóló ismertető jelentését az 1902 évi 79 jk. p. értelmében elkészítette.

Tudomásúl vétetvén, az ismertető jelentés a *Századok* tárcza-rovatában ki fog adatni.

65. Bemutatja Doby Antal r. tagnak 1903 szept. 14-én kelt levelét, mely szerint nehány darab XVII—XIX. századi okiratot és missilis levelet ajándékoz a társulatnak.

A köszönettel fogadott ajándék a társulat többi letétemények közé a Nemzeti Muzeum könyvtárában elhelyeztetik.

66. A néhai Pauler Gyula f. évi jul. hó 8-án váratlanúl bekövetkezett halálával megürült alelnökség alapszabályaink 12-ik szakasza értelmében három hónap alatt betöltendő lévén, — inditványozza, hogy a nyári szünet miatt amúgy is halasztást szenvedett ügy elintézése czéljából, a f. évi nov. hó 5-én tartandó ig. vál. üléssel kapcsolatban rendkívüli közgyülés is hivassék egybe.

Az inditvány elfogadtatik.

Több tárgy nem lévén, elnök az ülést eloszlatja.

Kelt mint fent.

Gróf Teleki Géza s. k.
elnök.

Barabás Samu s. k.
jegyző.

Hitelesitjük: id. *Daniel Gábor* s. k.
vál. tag.

dr. *Illéssy János* s. k.
vál. tag.

KÉZA.

Történetírásunk ősapáiról: az Árpád-kor krónikásairól aránylag keveset tudunk. Ezért minden rájok vonatkozó új adatnak vagy hozzávetésnek, a mi egyéniségükre, eredetükre, pályájukra, összeköttetéseikre világot vet, — értéke van. Mert e körülményekből következtetést vonhat a későbbi történetkutató a krónikás adatainak megbízhatóságára és tárgyilagosságának fokozatára is.

Kézai Simon mester az első Árpád-kori magyar krónikások egyike, a kit ugyan már névszerint is ösmerünk, de a kiről azonkívül, hogy világi dolgokban is képzett tudós (mester), papi ember s hihetőleg IV. László király udvari jegyzője volt, alig tudunk egyebet.[1])

Származása helyéről, Kézáról, Szabó Károly azt tanította, hogy az a Bihar-megyei Mezőgyánhoz tartozó Kéza pusztának felel meg, mely szerinte igen hihetően Simon mesternek ősi birtoka volt. Szabó Károly e nézete azonban nem alapult egyébben, mint azon a körülményen, hogy korunkra csupán ez az egyetlen Kéza nevű helynév maradt fen. Nincs oly körülmény, a mivel Simon mester egyéniségéhez ezt a helyet közelebb lehetne hozni.

Pauler Gyula abban az értelemben is egyik első modern történettudósunk volt, hogy a helynevek és genealogiai adatok nagy értékét felismerte, s a történelmi személyek és események jellemzésénél megfejteni és felhasználni igyekezett azokat. E tekintetben is meglehetősen töretlen úton haladt, kivált az

[1]) A reá vonatkozó adatokat kritikailag összeállították: *Pauler Gyula:* A magyar nemzet története az Árpád-házi királyok alatt, II. 487. 722. ll., és *Szabó Károly:* Kézai Simon mester krónikája. Pest, 1862. Előszó.

Árpádok korának történetében, és mégis nagy értékű munkát végzett.

Szabó Károlynak Kézára vonatkozó állítását nem fogadta el, annál kevésbbé, mert éles szemét nem kerülte ki Simon mester művének egy fejezete, melyből a régi Kéza fekvését igen helyes érzékkel megállapíthatni vélte. E fejezet a stillfriedi csatáról szól, melynek leírásában a krónikás, az ott küzdött magyar főurak közül, kik »a király urat mint az ég csillagai állják vala körül«, egyedül a Boszteh vagy Bászteh nemzetségének ivadékait, a Rozgonyiak őseit: Renold ispán fiát Renoldot, a király zászlótartóját, és testvéreit: Andrást, Salamont és Lászlót említi meg, különben szófukar elbeszélésében. Pauler joggal következtette e föltünő körülményből, hogy Simon mesternek az említett nemzetség ez ivadékaival csakugyan valamiféle viszonya, összeköttetése volt. Ez alapon Kézát a Pest-megyei mai Dunakeszi helységgel azonosította, különösen egy 1339 évi oklevélre [1]) támaszkodva.

Nézzük e dolgot közelebbről.

A Bászteh nemzetség ivadékai ebben az esztendőben, már mint egyebek közt az Abaujvár-megyei Rozgony helységnek is urai, a birtokaik miatt köztük folyt pert megszüntetvén, ősi és szerzeményi javaikat egymás közt felosztották. Ez osztály alkalmával különösen Esztergom, Pest és Fejér megyében fekvő birtokaikat említik; jelesül Boszteh, Gyarmat, Füzes, Kulud (vagy Külüd), Szentmártonmány és Kapatelök birtokokat Esztergom vármegyében; Zsidód, Apatelök, Görgeteg, Bod, Kéza és Bebecs birtokokat Pest megyében, és Sorul birtokot Fejér megyében.

E birtokok közül különösen az Esztergom-megyei *Boszteh* említése érdemel figyelmet, mert azt mutatja, hogy azon a tájon, a hol e helység feküdt, e nemzetség legősibb birtokain járunk. Az ezen ősi birtoknak megfelelő mai helyet nem nehéz megtalálni a (mai) Fejér megye északkeleti sarkában, Bicskétől északra elterülő (mai) *Vásztély* pusztában, a melynek délkelet felé a szintén Fejér-megyei Mány helység és Kismány puszta (az

[1]) Anjoukori Okmt. III. köt. 553 és köv. ll. Orsz. Levéltár: dipl. oszt. 7543.

1339 évi oklevél szerint: Szentmártonmány), északra a már Komárom-megyei Gyarmat puszta (1339-ben Gyarmat birtok), ennek szomszédságában pedig északnyugati irányban a ma szintén Komárom-megyei Külüd puszta (melyet az 1339 évi oklevél Kulud birtoknak nevez) a szomszédai. E birtokok tehát — s bizonyára az azóta nyomtalanúl eltünt 1339 évi Füzes és Kapatelök Esztergom-megyei birtokok is — a XIV-ik század első felében sem nem Fejér, sem nem Komárom, hanem Esztergom megyéhez tartoztak, a melynek különben ma is határszélén terülnek el.

A másik, ránk nézve lényegesebb kérdés azonban, hol *feküdtek* az ezek után az Esztergom-megyeiek után felsorolt *Pest-megyei* birtokok, minthogy ezek közt fordúl elő *Kéza* is. Már történeti földrajzi művem első kötetében[1]) rámutattam arra a különös körülményre, hogy a középkori Pest megye, mely legnagyobb részében a Duna-Tiszaközön terült el, Budán alúl átlépvén a Dunát, Diós, Tétény és Érd táján *jó messze benyult a mai Fejér megye testébe*,[2]) egész Tordas, Kuldó és Zámor vonaláig, sőt az Anjou-korban, úgy látszik, még annál a vonalnál is feljebb, melyet a ma Szent László vizének nevezett patak alkot, egészen Bicskéig, mely a régi Esztergom-megyei Bosztehnek (Vásztélynak) tőszomszédja.

Ezt látva, könnyen jövünk arra a gondolatra, hogy azt a hat helységet, vagy középkori szólással birtokot, a melyet az 1339 évi oklevél a Bászteh vagy Vásztély nemzetség birtokában felsorol, *a régi Pest megyének eme tájain kell keresnünk*. E birtokok közűl azonban a legnagyobb térképen is csak egyetlen egyet találunk meg kétségtelenűl, és ez a régi Bod birtoknak megfelelő mai Bot nevű puszta, Bicskétől nem messze délkelet felé, közel Etyek helységhez, a régi Pilis megye délnyugati határszélén, a mai Fejér megyében. Ennek a Bot nevű pusztának szomszédságában nyugat felé, az említett Szent László vize mellett, ma egy *Kinza* nevű pusztát találunk,[3]) mely

[1]) Magyarorsz. tört. földr. I. 20. l.

[2]) *Nem számítható ide* természetesen a mai Pest-Pilis-Solt-Kiskun megyének dunántúli része, mely a középkorban *Pilis-megye* néven önálló, külön megyei terűlet volt.

[3]) A vezérkari régibb, kisebb térkép is e néven ismeri. Az újabb

— bár elferdített alakban — bizonyára a hajdani *Kéza* helységnek őrzi emlékezetét. A többi négy: Zsidód, Apatelök, Görgeteg és Bebecs, 1339-ben Boddal és Kézával együtt elősorolt Pest-megyei helységek bizonyára szintén e tájon feküdtek, de azóta egészen nyomuk veszett. Hasztalan keresné bárki a mai Pest megye Duna-Tiszaközön elterülő részének bármely vidékén.[1]) Ugyancsak azon a tájon, a mai Fejér megyében, Al- és Felcsút szomszédságában, Bodmér és Szár felé feküdt az a Sorul (a XV. században inkább Sarol vagy Sárvol) nevü helység is, melyet a szóbanforgó 1339 évi osztálylevél, mint Fejér-megyei birtokot, Kéza és Bebecs után sorol föl.[2])

Az előadottakból tehát kiviláglik, hogy a Bászteh- vagy Vásztély-ivadékok birtokai, bár három vármegyében, de mégis egymás szomszédságában terültek el. Minthogy azonban e birtokok megyéinek területe a mai megyei határokkal nem vág össze, a gyanakvó előtt nem látszhatik teljesen bebizonyítottnak a régi *Kéza* helységnek a mai *Kinza* pusztával való azonossága. Annak idején Pauler is kételkedett, s engem magamat is csak két más becses oklevél vezetett a helyes nyomra. Ez oklevelek nem a Vásztély-ivadékok birtokairól, hanem az ezekkel szintén szomszédos Bikcséről szólnak ugyan, de mivel *Bikcse* és a szomszédos vidékek *határleírását* tartalmazzák, az ezen határleírás folyamán megnevezett Kézát e vidék különböző szomszédos pontjaihoz, különösen pedig Bikcséhez és Kinzához minden kétséget kizárólag oda kapcsolják.[3])

Ez oklevelek a veszprémi káptalan házi levéltárában[4]) maradtak fön, az 1369 és 1372 évekből, s a nemes Bikcseiek

— közkézen forgó — térkép (1 : 75,000) *Génza* néven jegyzi föl. E név a magyar *k* betűt, illetve a »*ki*« szótagot *g*-re, illetve »*gé*«-re lágyító e vidéki *sváb* lakosság ajkán születhetett. A kérdéses puszta ma József kir. herczeg alcsúti uradalmához tartozik.

[1]) Paulert épen az tévesztette meg, hogy Kézát a *mai* Pest megye területén, a hangzás szerint alkalmasnak látszó Keszben (ma Dunakeszi, Vácz mellett délre) kereste, holott e helység, legalább 1317 óta a Balog nembeli Szécsieké volt.

[2]) Magyarország tört. földr. III. 344. l.

[3]) Paulerrel annak idején közölvén ez oklevelek adatait, ő is álláspontomra helyezkedett, s ezt műve 2-ik kiadásában igen röviden jelezte is. Nekem kötelességem volt az ő ebbeli állítását részletesebben igazolnom.

[4]) Ladula 106.

és a veszprémi püspök közt Bikcse határrészei miatt folyt perben állíttattak ki. Minden nyom azt mutatja, hogy Bikcsében a mai Fejér-megyei Bicskével van dolgunk, a melyet — valamint a *mai* Pest-megyéhez tartozó Tápió-Bicskét is — a középkorban állandóan Bikcsének neveztek.[1]) A *mai Fejér-megyei Bicskét*, a melyről ezúttal szó van, az oklevelek rendszerint *Pest megyéhez* sorozzák, mely körülmény már előre is összhangban áll a középkori Pest megye dunántúli részéről föntebb mondottakkal.[2])

Az 1369 évben megejtett tanuvallatás alkalmával, ennek a mai Fejér-megyei Bicskének vidékéről való tanuk jelentek meg, ugymint a teleki vagy telki apát (a Pilis-megyei Telkiből, a hol benczés apátság állt), Bodméri István (a Váltól északnyugatra eső Bodmérről), Jenői Domonkos (a Pilis-megyei Telki melletti Jenőről), a Keszői vagy Keszi család több tagja (a mai Budakeszitől), Csamaszombatai György (Csamaszombatjáról),[3]) Szomori Péter,[4]) Füzesi Renold fia Péter és Bosztehi György; az 1372-iki határjárás alkalmával pedig szintén mint tanuk és egyszersmind szomszédosok: az említett Keszői vagy Keszi család számos tagján kívül, Bosztehi Mihály.

Tehát ez alkalommal is a *Básztely* vagy *Vásztély ivadékok birtokainál* járunk. Igen valószinű, hogy az az 1369-ben szereplő Füzesi Renold fia Péter szintén e rokonság egyik ivadéka, s a nevében említett Füzes azonos e rokonságnak az 1339 évi osztálylevélben említett Füzes nevű birtokával. Mialatt ugyanis e rokonság egyik ága, a hírneves Rozgonyiak, kiválva az ismeretlenség homályából, fényes pályát futottak meg, az ősi birtokon maradt köznemes családtagok és ivadékaik Füzesi és Bosztehi néven élnek tovább a XIV. és XV. században.[5])

[1]) Magyarorsz. tört. földr. I. 25. és III. 320. l.

[2]) E körülményt azonban tört. földrajzi művem első kötetének megírásakor még nem ismertem, s ezért az e kötetben nem is említtetik; valamint a Kézára és társaira mint Pest-megyei helységekre vonatkozó korai Anjou-kori adat sem.

[3]) Megfelel a mai Csima nevű dűlőnek, az Esztergomtól dny. eső Bajna közelében, délfelé.

[4]) Szomor az Esztergomtól d. eső Kirvától nem messze dny. fekszik. Úgy látszik, Esztergom megyéhez számították a középkorban.

[5]) Ez állítást bizonyító adatok pl. 1331: veszprémi káptalan házi

De hogy épen a kérdéses Kéza vidékén vagyunk, ezt az említett 1372 évi határlevél mutatja, melyben Bikcse helység határának egy része leiratván, egyebek közt *Kéza földet* és a *Kézából Bikcsére vezető utat* is említik.[1] Ez az út ismét a Bicskétől délre eső mai *Kinza* pusztára vezet. A határjárás többi része is e vidékhez kapcsolható. Említi ugyanis a Csútra vivő utat; és csakugyan Kinza pusztától, illetve Bicskétől nyugat és délnyugat felé nem messze találjuk ma Fel- és Alcsút helységeket; azután a Fejérvár (Alba Regalis) felé vezető utat; végül pedig a Budáról jövő nagy utat,[2] mely utak (Budáról Győrbe és Fejérvárról Esztergomba) ma is Bicskénél találkoznak.

* * *

A fölsorolt adatokból azonban az is bizonyosnak látszik, hogy ez a mai Kinzával azonos Kéza a Vásztély-ivadékok birtoka lévén, nem volt Simon mesternek — mint Szabó Károly állította — saját ősi birtoka, s ennélfogva Simon mester nem az ez időtájt a király szolgáinak nevezett szabadok (nemesek) rendjéből, hanem a magasrangú Renoldfiak birtokán élt félszabad vagy szolgarendű családból eredt. Ez állítást támogatja különösen az a körülmény, hogy Kéza az 1372 évi oklevél szerint már csak egyszerű »föld«, és nem valamely nemes család névadó birtoka; valamint Simon mesternek a stillfriedi csatában vitézkedett Renoldfiakról szóló dicsőítő megemlékezése is.

Bizonyosan e Renoldfiak, Kéza urai, voltak az ő főpártfogói.

Csánki Dezső.

---

lt. lad. 107., 1340: hg. Esterházy cs. kismartoni lt. 47. H. 5., 1340: Orsz. Lt. dipl. oszt. 3339., 1341: Anjoukori Okmt. IV. 142., 1367: Orsz. Lt. dipl. oszt. 5526., 1371: pozsonyi kápt. orsz. lt. 66. 1. 4., 1386: Museumi lt., 1440: Orsz. Lt. dipl. oszt. 13604., 1350: u. o. 15328. 15361. 15400., 1474: esztergomi kápt. házi lt. 26. 2. 3., 1478: Orsz. Lt. dipl. oszt. 18094., 1493: gr. Erdődy cs. galgóczi lt. 94. 2. 4. — V. ö. *Teleki*: Hunyadiak kora, XI. 31.

[1] Terra Keza. Via de Keza in villam Bykche.

[2] Via magna, que venit de Buda.

CSEREI MIHÁLY JEGYZŐKÖNYVEI.

A M. Történelmi Társulat m. é. decz. hó 4-én tartott vál. ülésében Pintér Sándor r. tag bemutatta »Cserei Mihálynak Kolozsvárt a Mikó-ház pinczéjében (?)[1] más könyvek között talált, sajátkezűleg írt s főleg birtokaira és családja történetére vonatkozó följegyzésekben gazdag naplóját (?)[2] azon czélból, hogy az esetleg abban található történelmi és irodalomtörténeti érdekű ismeretlen följegyzések a tudomány számára értékesíttessenek.« Ezt olvassuk a M. Tört. Társulat 1902 decz. 4-iki jegyzőkönyvében, 79. p. alatt. Ugyanakkor a M. T. T. választmánya elhatározta, hogy Cserei Mihály bemutatott jegyzőkönyve »bővebb ismertetés és jelentéstétel végett« nekem kiadassék.[3])

A jegyzőkönyv hozzám leküldetvén, annak alábbi ismertetésével akarok eleget tenni a választmány kitüntető megbízásának.

*

Irodalmi feljegyzésekből és Cserei Mihály saját végrendeletéből, melyet az *Erdélyi Muzeum* 1895 évi folyamában adtam ki, régebb idő óta tudomásunk van arról, hogy Csereinek jegyzőkönyvei voltak, melyekben magáról és családjáról történeti feljegyzések, s főkép birtokairól, örökségéről, szerzeményeiről részletes kimutatások foglaltatnak.

Lássuk ezeket sorrendben.

I. CSEREI MIHÁLY TÖRVÉNYKÖNYVE.

Cserei Mihálynak egyik jegyzőkönyvét *Káli Nagy Elek* ismertette az Uj Magyar Muzeum 1853. évf. 46—55. lapjain: *Cserei Mihálynak az unitáriusok kolozsvári főtanodája könyv-*

[1]) Nem a pinczében, hanem a gr. Mikó-ház földszinti részében lévő boltozott, vasajtós levéltárban találtatott. *Tóth Zsigmond* jószágigazgató és *Gáspár Gyula* titkár urak értesítése szerint.

[2]) Nem napló, hanem jegyzőkönyv.

[3]) *Századok*, 1903. 97—98. ll.

tárában lévő jegyzőkönyve cz. a. Toldy Ferencz, az Uj M. Muzeum szerkesztője, ezt a megjegyzést teszi az ismertetéshez: »Addig is, míg Csereinek ezen, eddig ismeretlen, nevezetes hagyományát a magyar közönség a Nemzeti Könyvtárban venné, közlendőnek véltük ezen előleges tudósítást.« [1])

Az ismertetés szerint a jegyzőkönyv 192 nyolczadrét levelet tölt be, igen sűrűn, apró betükkel, Cserei Mihálytól sajátkezűleg írva; vastag *veres bőrbe* van durva házi czérnával befércelve, s a bőr a könyv hátulsó részén előnyúlik, a zsebtárczák módjára.

Külső formájára nézve hasonlít ez a jegyzőkönyv a Történelmi Társulatéhoz, de tartalma egyéb, csak csekély részben egyező.[2])

A kolozsvári unitárius könyvtárban volt jegyzőkönyv elején jogi axiomák után Mátyás királyról, Bocskay István és Bethlen Gábor fejedelmekről írt négysoros emlékversek (epitaphiumok) vannak (3. l.) bizonyára magától Csereitől. Majd saját magáról írt epitaphiuma (4. l.), mely ismertetendő jkvünkben is megvan. A »magam körül való nevezetes dolgok« (6. l.), életrajzi adatainak lajstroma 1667—1745-ig, ugyanazok lehetnek mint jkvünkben, a hol 1748-ig mennek. Azután következnek, a főhadparancsnokok, ref. és kath. püspökök, kincstartók, itélőmesterek, tanácsnokok, háromszéki főtisztek stb. lajstromai (47 l.), majd a »nevezetesebb casusok az én időmben« leírása.

A következő 58 levél nem egyéb, mint Csereinek eddigelé kiadatlan *jogtudományi munkája*, melyet ő maga »*Verbőczy könyvem*« cz. a. emleget.[3])

»Ezt a könyvet — úgymond — mind nagy tudós juristák irásiból, mind erdélyi érdemes emberekkel való gyakor discursusokból, mind sok helyeken való törvénytételekből, a hol én is jelen lehettem, mind pedig magam inventiójából így szedegettem s írtam együvé ab a. 1712 .... mind magam hasznára, mind gyermekeim tanulságokra.«

1724-ben végzi be e törvénykönyv szerkesztését Nagy-Ajtán.

Az ismertetésben közölt tartalomjegyzékből kitetszik, hogy mily nagybecsű munka ez az erdélyiek, főkép a székelyek jogszokásaira vonatkozólag.[4]) 102 titulusra osztva, ugyanannyi

[1]) Megjegyzem, hogy Cserei Mihály históriáját épen egy évvel azelőtt, 1852-ben adta ki az Ujabb Nemzeti Könyvtárban Kazinczy Gábor.

[2]) A jelenleg ismertetendő jkv is veres színű, tárczaformára átborító bőrfedelű. Terjedelme ennek nagyobb: negyedrétű 208 levél.

[3]) *Történelmi Tár*, 1880. 566. l.

[4]) A jegyzőkönyv eme része csonka s teljesebbnek látszik az a

értekezést foglal magában törvényes kérdésekről, mint pl. 1. A boszorkányságról; 2. Jószágcserélésnek módjáról; 3. Isten ellen való káromkodásról; 4. Gyilkosság dolgában való nevezetes observatiók;[1]) 5. Quaestio: a tolvajt kényszerítheti-e a tiszt arra, hogy magát felakaszsza? 9. Sodomiták poenájáról; 31. A diaetán való táblán micsoda causák folynak; 40. A major potentiákról; (1. A kik a gubernátort megvernék, nótába incurrálnának-e? 2. Király ellen támadásról stb.) 49. A fiu-leányokról; 53. A székely nemes emberek és lófő személyekről való distinctióról. 55. Magtalan székely jószága kire deveniálásáról; 57. A Székelységen levő faluk törvénytételeiről s egyéb rendiről; 66. A városok privilegiumiról; 91. Az embert maga szája nyelve vallására nézve halálra sententiázhatni-e, vagy nem?[2])

Cserei Mihálynak a kolozsvári unitárius főgymn. könyvtárában lévő (vagy csak volt) jegyzőkönyve további tartalmát ismertetője az ő *historiája adattárának* nevezi, mert történelmi nevezetes akták, államokiratok másolatai vannak benne; köztük pl. császári rendeletek a katholikusok, az oláh papok, a nagyságos czím felől, a gubernátor, kanczellár, kincstartó stb. esküje. Benne van 20. sz. a. az *Arcanum politicum Transylvaniae*, a szegény gróf Bethlen Miklós conceptusa (magyarúl, t. i. Az olajágat vivő Noé galambja); 21. sz. a. gr. Bethlen Miklós titkos projectuma Erdélyországának statusáról (latinúl). Cserei megjegyzi, hogy e miatt fogatta el Rabutin Bethlen Miklóst, a ki tizenkét esztendeig volt Bécsben fogságban, »ott is halt meg a rabságban s ugyanott is temetteté el az angliai király bécsi residense.«[3]) 22. A szatmári béke pontjai; 23. A magyarországi jezsuiták expulsiójáról való munkája Rákóczi Ferencz fejedelemnek; 27. Az erdélyi egész szász natió municipale jussa (statuta saxonum); 28. Projectum de reformatione abusuum Transsylvanicorum.

Kazinczy Gábor-féle másolat, melyről Abafi Lajos emlékezik a Tört. Tár 1880. évf. 597. l. »Cserei e műve — úgymond — 102 szakaszból áll és jó egy harmada saját eredeti dolgozata, »magam conceptusom.« A munkában tömérdek művelődéstörténeti adat van elszórva s Akadémiánk bizonyára nagy szolgálatot tenne az irodalomnak és tudománynak, ha kiadná a kezünknél lévő Kazinczy Gábor-féle másolatot, mely sajtókész állapotban van.«

[1]) E négy első a jkvből hiányzik; K. G. másolatában megvolt. (Tört. Tár, 1880. 561. l.)

[2]) Az eredeti jkvben hiányzanak az 1—4, 22—38, 61—102. szakaszok; a Kazinczy Gábor-féle másolat — Abafi közlése szerint — teljes. (Tört. Tár, 1880. 561. l.)

[3]) Uj Magyar Muzeum, 1853. évf. 52. l.

Ez utóbbi egy nagyszabású jellemzés és tervezet Erdély közigazgatásáról, melyet Cserei gr. Königsegg erdélyi főhadparancsnoknak nyujtott be. »Ezért a projectumért az erdélyi urak főtisztek üldöznek, nyomorgatnak szüntelenül engemet« írja Cserei. Az igaz szólást akkor is fejbetörés követte; Cserei pedig kemény igazságokat írt le Erdély közállapotairól.[1])

31. sz. a. »A császárnak küldött Memorialisom, mikor annaz felfuvalkodott, kevély második Hámán, Kászoni János erdélyi udvari kanczellárius alsó-köhéri[2]) jószágomból torkon verve megfoszta.« (1722) Cserei megjegyzi ehez, hogy Savoyai Eugén hg. kezéhez küldte fel, a ki az erdélyi főhadparancsnoktól kérvén és kapván igazságos informatiót, »a dolog annyira ment volt Bécsben, hogy a kanczelláriust gyalázatosan ki akarták vetni tisztségiből, úgy hogy három hónapig még szabad sem volt a császárhoz menni«, de a jezsuiták »gratiát nyertek neki.«

32. sz. a. nemes Maros-szék constitutiói vannak, melyek »anno 1718 a szék protocollumából kiszedegettettek és approbáltattak« stb. stb.

A jegyzőkönyv végén négy lapon sírversek vannak: »halotti epitaphiumok, melyeket jó uraimnak örök emlékezetire írtam« — úgymond Cserei Mihály; köztük gróf Apor István kincstartó, gr. Mikes Mihály, a Rákóczi-forradalom egyik vezérférfia, istenes gróf Bethlen Kata s mások emlékezetére írt, köztük saját magának szánt sírverse is. Egyik a mi ismertetendő jkvünkben is megvan, kettő más.[3])

Azért foglalkoztam bővebben e jegyzőkönyvvel, hogy a vázolt tartalomjegyzékből is megitélhető legyen, mily nagybecsű történelmi anyagot tartalmaz ez a jegyzőkönyv, úgy hogy élénken sajnálhatjuk, hogy sem az Uj Nemzeti Könyvtárban nem adták ki, a mint Toldy Ferencz kilátásba helyezte, sem az Akadémia ki nem adta Abafi ajánlatára legalább Cserei u. n. *Verbőczy könyvét*, az erdélyi jogszokásoknak e becses tárházát.

Kérdés, vajjon ez a mulasztás pótolható lesz-e még? mert Cserei ismertetett jegyzőkönyve a kolozsvári unitárius főgymnasium könyvtárában jelenleg nem található; elveszett-e, vagy csak lappang? a könyvtárrendezés és az idő fogja megmutatni. A Kazinczy Gábor-féle másolat sincs többé Abafi kezénél; ő

[1]) Kiadtam Báró Apor Péter verses művei és levelezése II. kötetének függelékében az Apor-levéltárból.

[2]) n alsó-köleséri, mint az U. M. M. (1853. évf. 52. l.) állítja. ünkben is a családja és maga történetében. (Olv. *Történelmi* 25 és köv. ll.)

[3]) lve az Uj M. Muzeum 1853. évf. 54. l.

— mint nekem levélben írta — a Kazinczy Gábor-féle összes iratokat réges-régen visszaadta Kazinczy Arthurnak. Kazinczy Arthur tudná megmondani, megvan-e még nála Cserei törvénykönyvének másolata?

Cserei Mihály kezünknél levő jegyzőkönyvében, *könyvei regestrumá*-ban 221. sz. a. így említi ezt: *Más kisebb veresbörben varrott könyv, törvényes dolgokról való magam notatióim vadnak benne.*

II. CSEREI MIHÁLY KISEBB JEGYZŐKÖNYVE.

Abafi Lajos Csereinek két jegyzőkönyvét ismertette a Tört. Tárban (1880. évf. 561. l.) röviden. Egyike ezeknek kis nyolczadrét alakú m. e. 400 számozatlan levélre (800 oldalra) terjed, és »*Cserej Mihály Jedczö könyve*« czímmel van ellátva. »Tartalma — úgymond Abafi — nagyobbára aprólékos és kevésbbé érdekes feljegyzésekből áll, u. m. kiadások, jobbágyok, földek stb. jegyzéke és egyéb gazdasági stb. jegyzetek, ember- és állat-gyógyászati házi szerek leírása stb. stb.«

E leírásból kevéssé alkothatunk magunknak tiszta fogalmat a könyv tartalma és értéke felől. Azt hiszem, ez az a könyv, melyet Cserei »könyvei regestrumá«-ban 219. sz. alatt így említ: »*a magam jedczö könyvem.*« Valószínű, hogy ez is veres bőrbe volt kötve, mert a nálunk levő jkvet »veres bőrű *nagyobb* könyvem« czímen emlegeti. Amaz lehetett a *kisebb.*[1])

III. CSEREI MIHÁLY NAGYOBB JEGYZŐKÖNYVE.

Az előbbinél »érdekesebb egy másik negyedrétű 398 oldalra terjedő *kötetlen* kézirat — írja Abafi — melynek kuszált volta s az a körülmény, hogy két bevezetése van, azt gyaníttatja, hogy két töredékes kéziratból van egybeállítva.«[2])

Az egyik, időszerint első, 1716 decz. 5-én keltezett bevezetés így hangzik: »Én nagyajtai, miklósvárszéki Cserei Mihály esküszöm az élő istenre« stb. mint alább ismertetendő jegyzőkönyvünkben.

A másik, 1728 jun. 6-án kelt bevezetésben a könyv megírását is mélyebben indokolván, átokkal fenyegeti azt, a ki e könyvet akár egészben, akár csak részben megsemmisítené vagy elrejtené. E nevezetes irat szóról szóra így hangzik: »Ezt a könyvet feleségem és gyermekeim informatiójokra írni itt nagyajtai házamnál kezdettem« stb. kevés eltéréssel úgy tovább, mint ismertetendő jkvünkben.

[1]) Tört. Tár, 1880. évf. 561. l.

[2]) Ez a következtetés valószínűleg téves és csak azt mutatja a két dátum, hogy 1716-ban kezdte s 1728-ig folytatta.

Megjegyzem itt, hogy e két bevezetés a mi jkvünkben egygyé van forrasztva, és pedig úgy, hogy az utóbbi rész áll előbb, azután következik az előbbi s ez a bevezetés van eléje téve:

»In nomine sacro-sanctae Trinitatis, unius Dei Patris, Filii et Spiritus sancti, cui soli laus, honor et gloria. Anno 1733. 28 mensis Octobris.«

Világos tehát, hogy itt más jkvvel van dolgunk, mint a mienk, melyben — mint Abafi írja — későbbi időből való a következő utóirat:

»Mikor in anno 1728 ezt a könyvet írtam, azután sokféle nyomorúság, kárvallás jövén rám mind tűz által, mind a pestis miatt a jobbágyim többire elhalván, s leginkább lelkem első feleségem is, és így sok dolgaim megváltozván, a hol változás esik, azok helyiben újabb írásokat tettem.«

E jkvben életrajzi adatai is csak 1728-ig vannak feljegyezve; a mienkben 1748-ig.

Abafi e jkvnek tartalmáról bővebben nem tájékoztat, de közli belőle koporsójára szánt verseit s családja genealogiáját, melyek a mi alább ismertetendő jkvünkben mind megvannak teljesebben.

Ez a jegyzőkönyv lehetett az, melyet Cserei végrendeletében *»fejérbőrű jegyzőkönyvem«* címen említ[1]) s könyvei lajstromában így jegyzett fel: *66. fejér irhában kötve magam írásaim.*

Az Abafi által ismertetett két jegyzőkönyv gr. Mikó Imre tulajdona volt. Midőn én Abafitól e jkvekre vonatkozólag felvilágosítást kértem, azt írta, hogy a nála Kazinczy Gábor iratai közt létezett »két eredeti kéziratot (egy 4-r. és egy 8-r.) gróf Mikó Imre követelte vissza, mint az ő tulajdonát, s azokat neki vissza is szolgáltatta.«

Ezeket a jkveket én gr. Mikó Imre levéltárában (a kolozsvári Mikó-házban) most már hiába kerestem. Ott nem találhatók. Mikó Imre gróf, könyveit és kéziratait elsősorban az Erdélyi Muzeum Egyletnek hagyományozta, s Szabó Károly kiválogatta a könyvtárba és kézirattárba való könyveket és kéziratokat. A mi oda nem kellett, az az enyedi collegium és a sepsi-szentgyörgyi Mikó-collegium között volt megosztandó.

Az Erdélyi Muzeum kézirattárában kerestem tehát e két fentebb ismertetett jkvet, de ott sem találtam. Lehet,

[1]) *Erdélyi Muzeum*, 1895. 498. l.

hogy az enyedi vagy a sepsi-szentgyörgyi gymnasium könyvtárába kerültek, vagy elkallódtak.

A mi alább ismertetendő jkvünk, mely gr. Mikó levéltárából a mult év végén került elő, határozottan más példány, mint az Abafi adatai alapján fentebb ismertetett jegyzőkönyvek.

E két jegyzőkönyv eltűnését vagy lappangását élénken sajnálhatjuk, de vigasztalhat az a körülmény, hogy tartalmuk minden adat szerint az, és csak kevesebb lehetett, mint a kezünknél lévő, legkésőbb összeállított s legteljesebb jegyzőkönyvé, melynek ismertetésére immár áttérhetünk.

IV. CSEREI MIHÁLY LEGNAGYOBB JEGYZŐKÖNYVE.

Cserei Mihály az ő végrendeletében, a hol birtokairól emlékezik, sokszor hivatkozik az ő *veresbőrű nagyobbik könyvére.* Másra nem is, kivéve egy esetet, a hol *fejérbőrű jegyzőkönyvét* említi. Ezek a hivatkozások, melyek levélszámokat is idéznek, pontosan ráillenek a M. Tört. Társulat tulajdonába került jegyzőkönyvre.[1]) Könyvei regestrumában ezt így említi: »220. *Egy veres bőrben varrott könyv, jószágokról való dolgokot írtam belé.*«

Semmi kétség nem lehet affelől, hogy ez alatt a *veresbőrű könyv* alatt ezt az ismertetendő jegyzőkönyvet érti.

Világos az is, hogy ez volt a legteljesebb, ez volt az ő családkönyve, mintegy telekkönyve.

1733-ban kezdette szerkeszteni s 1748-ig vezette, sőt még 1751-ben is pótolta egy oldaljegyzettel.[2])

Ez tehát az ő összes jegyzőkönyvei között a legértékesebb.

1716—1728-iki jegyzőkönyvében említi, hogy »mikor in anno 1728-ban ezt a könyvet írtam, azután sokféle nyomorúság, kárvallás jövén rám . . . és így *sok dolgaim megváltozván*, a hol változás esik, azok helyiben újabb írásokat tettem.« Régi jegyzőkönyvei tehát elavultak s Cserei Mihály 66 éves korában szükségét érezte, hogy régi jegyzőkönyveit újra szerkeszsze s teljesebbé tegye. A már 1728-ban említett *sok változás* bírja reá, hogy újabb jegyzőkönyvet állítson össze gyermekei számára, melybe felvegye a régiekből is a szükséges részeket s pótolja azokat újabb tudnivalókkal.

[1]) Olv. végrendeletét: *Erdélyi Muzeum*, 1895. évf. 394, 432, 434, 437, 440, 442, 443, 494, 495, 497, 498, 546, 548. ll.

[2]) A »Brassai Croner János maradékinak az szegény atyámhoz való praetensiójáról kivántató observatió« (94. lev.) át van húzva s oldalt ez a megjegyzés áll: »In anno 1751. die 10. Nov. ezen dolog eligazodott, mert Brassai Bél Lukácsnak fizettem kész pénzt 15 forintokat és az idvezült atyám obligatoriáját nekem visszaadta, mely megvagyon a zöldfestékü ládámban, az adósságaimról való levelek csomójában.«

»Ezt a könyvet — úgymond a bevezetésben — feleségem és gyermekeim informatiójokra kezdettem írni itt nagyajtai házomnál az végre, mivel én beteges és sokféle szomorú változásokon forgott ember lévén, ha én megtalálnék halni, az én gyermekeim semmit az én jószágaim dolgaiban nem tudhattanak volna; e könyvből azért eligazodhatnak . . . ide mindeneket bővön leírtam. leveleimnek egy részét szóról szóra pariáltam, az több leveleimnek regestrumát külön-külön feljedzettem, azokból eligazodhatnak, ha mi bajoskodások lészen.«

Alább megátkozza azt, a ki ezt a könyvet holta után »ellopná, eldugná, gyermekeitől eltitkolná, magánál tartaná, ebből a könyvből kiszaggatna, kivágna, vagy kivonogatna, elégetne«, arra »szálljon az igazán itélő Istennek mindenféle büntetése.«

Értékét és hitelességét ezek a körülmények és az határozza meg, hogy végrendeletében is mindig erre hivatkozik. Feljegyzéseinek okiratszerű hitelességét az által is igyekszik megadni, hogy a bevezetéshez esküformát illeszt be pecsétjével és aláírásával, arra, hogy feljegyzései és bejegyzései igazak és az eredeti okiratokkal megegyeznek.

»Én nagyajtai, miklósvárszéki Cserei Mihály, esküszöm az élő Istenre — úgymond — hogy valamely dolgokat ezen könyvben írtam, igazán írtam, és az mely contractusokat, leveleket ide pariáltam, azokat is minden változtatás, hozzáadás vagy elvétel nélkül írtam . . . hogy azért holtom után feleségem vagy gyermekeim mind kevés imitt-amott való jószágocskáim dolgaiban el tudjanak igazodni és mások ellen oltalmazni, itt mindeneket feltalálnak, úgy az mi adósságaim (t. i. kölcsönei) imitt-amott vadnak, s ha valamikor kivántatik, törvényben is ezen írásom mellett bátran és minden tartózkodás nélkül megesküdhetnek.«

Ugy intézkedik, hogy »ez a könyv penig az én holtom után maradjon az fiam, Cserei György kezinél, de úgy, hogy — — — mindenik leányomnak párban tartozzék kiadni, valamikor kivánják. — — Az leányaim külön-külön magoknak leírassák, magoknál tartsák, olvasgassák, az ő hasznokra való dolgokot megtanulják.«

Végrendeletében is arra inti fiát, hogy »az én holtom után azokot a (vörösbőrű és fejérbőrű) könyveket szorgalmasan conserválja, gyakran jól megolvassa, mert azokból minden dolgokat tudhat jól folytatni.« [1])

Adósságai (t. i. kölcsönei) felől is megjegyzi végrendele-

[1]) *Erdélyi Muzeum*, 1895. 498. l.

tében, hogy »fel vannak írva mind a jegyzőkönyvben, mind a *verestáblabörü könyvemben* hit szerint . . . bátran azon írásom mellett megesküdhetik.« [1])

Mindezekből világos, hogy itt Cserei Mihály legbecsesebb, legteljesebb és leghitelesebb jegyzőkönyvével van dolgunk, hogy ez az ő legértékesebb családtörténeti és magán feljegyzéseit tartalmazza.

Lássuk immár a jegyzőkönyv tartalmát.

1. Az első bejegyzés a *tartalomjegyzék*. »Ezen könyvben lévő dolgoknak summája és regestruma.« (11 szl. l.) [2])

2. A második: »Emlékezetre méltó írás« Cserei Mihálynak Segesvár városának adott ezer forint kölcsönéről, 1748. febr. 15. (4 szl. l.) [3])

3. *Előszó a jegyzőkönyvhöz*, annak czélja és rendeltetése felől, s Cserei Mihály esküje a bejegyzések hitelessége végett és sírversei, 1733. okt. 28. (1 számozott levél.) [4])

4. Cserei Mihály életrajzi adatai 1667-től 1748-ig. (2—3. lev.) [5])

5. Pestisben 1709 és 1719-ben meghalt jobbágyai lajstroma. Kál, Nagyajta, Ágostonfalva és Köhér falukban. (3—4. lev.)

6. A Cserei család leszármazása. »Az én familiámnak genealogiája.« [6])

7. Cserei Mihály életbölcseleti tanácsai gyermekei számára. »Gyermekeim tanulságokra való regulák.« (5—8. lev.) [7])

Ezek valóságos gyöngyszemei az atyai bölcsességnek s Cserei Mihály mély életphilosophiájára gyönyörű világot vetnek.

8. Cserei Mihály első feleségétől való három leányának kelengyéje, u. m. 1. *Máriskó*, Szegedi Gábornéé (1716); 2. *Klárikó*, Száva Sándornéé (1720); 3. *Susánna*, Henter Pálnéé (1724). Függelékül járúl ehez első felesége, *Káli Kún Ilona*,

---

[1]) U. o. 437. l.

[2]) A jkv nevezetesebb, köz- és mívelődéstörténeti általános érdekű bejegyzéseit leírtuk s e jelentés mellékletéül átadtuk a M. Tört. Társulatnak. Ezek a *Történelmi Tár*-ban tétetnek közzé. — Az elsőt olv. *Tört. Tár*, 1903. 481 és köv. ll.

[3]) U. o. 493 és köv. ll.

[4]) U. o. 497 és köv. ll.

[5]) 1667—1728-ig megjelent Abafi közleményében. *Tört. Tár*, 1880. 563. l. Egész terjedelmében u. o. 1903. 499 és köv. ll.

[6]) Kiadva Abafinál hiányosan. *Tört. Tár*, 1880. 569. l. Teljesen: Báró Apor Péter versei és levelezése, I. k. 288. l.

[7]) Kiadva (hiányosan) Abafinál, pótolva *Tört. Tár*, 1903. 504 és köv. ll.

és a második, *Petki Széki Zsuzsánna* hozományáról való feljegyzése. Majd negyedik leánya, Száva Sándorné, Cserei *Krisztina* kelengyéje (1742).[1])

Ezek a feljegyzések családtörténeti és művelődéstörténeti szempontból igen érdekesek és tanusítják, mily nagy gonddal és költséggel házasította ki úri módon leányait. Nem hiába mondja 1746-iki végrendeletében, hogy »a négy házas leányomat *rendemen felül* való nagy költséggel tisztességesen kiházasítottam; ha computálnák köntösöket, arany, ezüst, gyöngyös, köves drága portékákot s egyéb készületeket, melyeket nekiek adtam, az ötezer forintokat superálja; azonfelül mindenik leányomnak külön-külön készpénzt 400 forintokat adtam.« [2]) »A mint külön-külön minden leányomnak micsoda egyet-másokat adtam, mind *a veresbőrű könyvemben specificálva vannak.*« [3]) Még egyszer említi végrendeletében, hogy »a négy házas leányimnak kiházasítására többet költöttem *hatezer* forintoknál, készpénzt is adtam külön-külön 4—400 forintokat; érjék meg vele az édes leányaim, mert az ajtai jószág (melyet fiára hagyott) annyi pénzt nem érne.« [4])

Főkép utolsó leánya kiházasítása került sokba és merítette ki pénztárát. »Negyedik leányomat — úgymond végrendeletében — Zejk Mózesnét, idvezült lelkem Christinámat, *rendemen felett való nagy költséggyel* utolsó vénségemben házasítottam ki; micsoda szoknyákat, mentéket, arany, ezüst, gyöngyös köves drága portékákat s egyéb egyet-másokat adtam neki, mindazok specificálva vannak a *veresbőrű könyvemben.* Csak a mit készpénzül erogáltam a leányom számára, ezer forintnál feljebb megyen, *és ez az utolsó kiházasítás üresité meg az én ládámat a pénztől.*« [5]) Jegyzőkönyvünkben (családja történetében) is említi, hogy »mind az három leányomat *főemberi módon* kiházasítottam, készpénzt is adtam mindenik leányommal, az háromnak külön-külön négyszáz forintokot; az köntösökkel s egyet-másokkal együtt, az melyeket vélek adtam, könnyen felment ötödfél ezer forintokra.« [6])

A vők és leányok nem mindenike becsülte meg e gondoskodást. Igy »az a boldogtalan *Henter Pálné* az urával együtt, sok pénzzel csináltatott és neki adott mindenféle por-

[1]) Olv. u. o. 506 és köv. ll.
[2]) *Erdélyi Muzeum*, 1895. évf. 392. l.
[3]) U. o. 393. l.
[4]) U. o. 549. l.
[5]) U. o. 394. l.
[6]) Olv. *Tört. Tár*, 1903. 525 és köv. ll.

tékákat bolondúl eltékozlotta.« [1]) Cserei leírja jkvében, hogy nem az ő akaratából ment Henter Pálhoz. »Az isten megbolondította nyavalyást, elmondotta: ha meg nem engedem Henter Pálhoz menjen, felakasztja magát; nem volt mit tennem, maga szabad akaratjára kellett bocsátanom.« Házassága mégis boldogtalan volt, háromízben is elhagyta férjét s atyja tartotta, »mert az atyai indulatot meg nem tagadhatta.« [2])

Általában elmondhatjuk, hogy Csereinek kevés öröme telt leányaiban. Legkedvesebb leánya *Chriska*, »lelke Christinája«, — »férjhez menetele után három esztendőre meghala.« [3]) A naplóban így jegyezte fel: »Anno 1745. 17. dec. holt meg a *lelkem kegyes leányom* Zejk Mózesné, Kolozsvárott, vízkórságban, esztendeig tartott irtóztató nyavalyájában, *kimondhatatlan keserüségemre.*« [4]) Harmadfél év mulva követte másik kedves leánya *Klára*, Száva Sándorné. Halálát Cserei így jegyezte fel naplójában: »Anno 1748. 12. apr. holt meg a lelkem leányom *Cserei Klára*, Száva Sándorné, (Gógán)-Váralján, hosszu betegség után, *türhetetlen keserüségemre.*« [5]) A 80 évet betöltött ősz apa alig bírja elviselni a gyászt, két kedves leánya halálát. Az életben maradtakban kevés öröme telt. Még végrendelete záradékában, 1751-ben (85 éves korában) is így sóhajt fel: »A négy házas leányaim közül kettő, *kegyes istenfélő jó leányaim, nagy keserüségemre megholtanak, ketteje nagy gyötrelmemre életben maradott.*« [6])

Haláláig kesergett első felesége elvesztése felett is. »Az Isten... azzal ostorozott s keserített meg leginkább — írja jkvében — hogy az én Istent félő, kegyes, okos, nagy bölcs, híres jó gazdasszony feleségemtől *Kún Ilonámtól*, 1719 esztendőben az szomorú halál által reménteleníl elválaszta.« [7]) Pestisben halt meg, a mely elől Ajtáról Kálba, majd onnan is Alsóköhérbe bujdostak, de az Isten szent kezét el nem kerülhették, »mert — úgymond naplójában — az lelkem istenfélő, kegyes, nagyhíres gazdasszony, minden jósággal megékesített, drágalátos jó feleségem Kún Ilona, 6. sept. északa az botai mezőben megmirigyesedik, 9. sept. egy kis leánykája halva elleszen tőle, maga is aznap d. u. szép készülettel meghal Kálban, holtig való keserüségemre.« [8]) Az özvegy életet sok kárral tapasztalván, három

[1]) *Erdélyi Muzeum*, 1895. 393. l.
[2]) Olv. *Tört. Tár*, 1903. 515. l.
[3]) Végrendeletében, id. h. 394. l.
[4]) A jkv. 3. lev. Olv. *Tört. Tár*, 1903. 503. l.
[5]) U. o. 504. l.
[6]) Végrendeletében, id. h. 554. l.
[7]) Olv. *Tört. Tár*, 1903. 519. l.
[8]) Olv. u. o. 501. l.

neveletlen gyermekére való tekintettel nősül másodszor s veszi el *Petki Széki István* leányát *Susánnát*, 1720. nov. 5. Második házassága kevésbbé volt boldog. Végrendeletében ezt írja: »Az én mostani feleségem *Széki Zsuzsánna*, egész vele laktomban felette darabosan viselte magát hozzám, kivált már egynehány esztendőtől fogva utolsó vénségemben, gyámoltalan beteges állapotomban sokképen megszomorított.« [1])

Egyedül fia volt az, kiben öröme telt mindvégig. Öt fiát elvesztvén kiskorukban, egyetlen fia *György* ért emberkort és élte túl atyját. Végrendeletében »életben maradott *egyetlen jó engedelmes fiának*« nevezi.[2])

»Végezetre — úgymond végrendeletében — az én édes. hozzám engedelmes. *engemet soha meg nem szomorító* egyetlen egy fiamat az én édes leányimmal együtt atyai szeretettel s imádattal kérem, az Istent féljék, az imádságot gyakorolják, a szegényeknek alamizsnáskodjanak, a királyt tiszteljék, az Isten szolgáit megbecsüljék . . . atyafiakúl egymást igazán szeressék . . . az igaz reformáta religióban mind holtig állhatatosan megmaradjanak . . . takarékosak, józanok legyenek; *a mint mindezekről az én veresbőrű nagyobb könyvemben sok szép intések és oktatások vannak.*« [3])

Igy egészíti ki az ő jkve mindenben végrendeletét s világosítja meg az ő és családja történetét.

A családtörténeti feljegyzések után a birtokügyek következnek.

»Következik már — úgymond — mind idvezült első feleségem jussán való, mind magam tulajdon jószágocskáimnak leírása rendszerint.« (4. lev.) És pedig:

9. A Kolozs-vármegyei *kis-nyulasi jószág* leírása. (15—18. lev.)

10. A Doboka-vármegyei *nagy-iklódi* és a *meszesalji* jószágok ismertetése. (18—24. lev.)

11. A Maros-széki *káli jószág* leírása. (25—47. lev.)

12. Az Udvarhely-széki *bögözi* és al-csiki *szentsimoni* jószágok leírása. (47—49. lev.)

Mindezekben a jószágokban felesége, Kún Ilona révén volt örökségi joga gyermekeinek. Ezeket a birtokokat ugyan ősa Kún Mihály legnagyobbrészt eladta, elzálogosította, de

[1]) *Erdélyi Muzeum*, 1895. 429. l.
[2]) U. o. 432. l.
[3]) U. o. 550. l. Az intések alatt érti a gyermekei számára írt gulákat. Olv. *Tört. Tár*, 1903. 504. l.

Cserei nagy részét kiváltogatta s nyilván tartotta jogát mindenikhez. E célból mellékeli felesége genealogiáját is apjáról (24. lev.) s anyjáról Ozdi Klárától. (47. lev.)

13. Az ősi jószágok leírása következik. (49—95. lev.)

»Következnek — úgymond — már azoknak a jószágoknak leírásai, melyek vagy idvezült atyámról maradtanak reám, vagy magam acquiráltam, az melyek vadnak Miklósvárszékben: Nagy-Ajtán, Bölönben, Közép-Ajtán, Köpeczen, Száraz-Ajtán, Nagy-Baczonban; vagy Udvarhelyszéken: Kis-Baczonban, Bibarczfalván; vagy Sepsiszékben Kálnokon, vagy Fejér vármegyében Ágostonfalván, vagy ugyan az Erdőn túl Udvarhelyszékben: Karácsonfalván.« (49. lev.)

A címben foglalt elősorolásból is látszik, mily messze terjedő jószág-sorozatról van itt szó, mely jószágok mindegyikének eredete, jogczíme meg van világítva. A legfőbb köztük a nagyajtai jószág, hol a család ősi kúriája állott s melyhez sok birtokrész tartozott a közeli falvakban.

Ezeknek a fejezeteknek családtörténeti érdekességét emeli az, hogy a Cserei család leszármazása, elágazása, osztozkodása és életviszonyai felől köztörténeti érdekességű feljegyzések és okiratok vannak a birtokokról szóló iratok között. Nevezetesebbek közöttük mindjárt a bevezetésben:

a) A Cserei család leszármazása és viszontagságai. »Az szegény atyámon s mind én rajtam egész életünkben forgott nagy szomorú változások, szörnyű kárvallások.« (49. lev.)[1]

b) A nagyajtai jószág leírása, a jobbágyok lajstroma (53. l.)[2] s szántóföldek, szénafűvek sorozata.

c) Cserei Mihály nagyatyja, Cserei Miklós végrendelete, 1666. jun. 20. (83. lev.)[3]

d) Idősb Cserei János (a Mihály atyja) végrendelete, 1709. decz. 9. (84. lev.)[4]

e) Cserei Mihály és testvéröcscse János megosztozása az atyai örökségen, 1715. ápr. 2. (82. lev.)[5]

f) Cserei Mihály szerződése unokatestvérével Cserei Jánossal, ki a Rákóczi-forradalom után kibujdosván, a lengyel király udvarában élt, és erdélyi birtokai konfiskáltatván, azokat Mihály váltotta magához, majd kegyelmet nyervén, visszabo-

[1]) U. o. 525 és köv. ll.
[2]) U. o. 531. l.
[3]) U. o. 532. l.
[4]) U. o. 533. l.
[5]) U. o. 536. l.

csátotta kezébe, örökösödési jogot kötvén ki azokra, 1720. jun. 26. (72—73. lev.) [1])

14. Ujabb csoportot képeznek azok a feljegyzések, hogy Cserei Mihálynak testvérhugai mit követeltek az ajtai és ágostonfalvi jószágokból. (95—117. lev.)

A történetírónak ugyanis három nőtestvére volt: u. m. *Ágnes*, előbb Schulczné, majd Sigerius Andrásné Brassóban: *Judit*, Pokornik Jánosné Magyarországon; és *Erzsébet*, Borbereki Dánielné Enyeden. Cserei feljegyezte, hogyan elégítette ki őket s hogy kell védeni ellenök a birtokokat.

15. A Fejér-vármegyei *ágostonfalvi* jószágról újabb csoport feljegyzés szól. (117—137. lev.) Ez is fiuági birtok volt.

16. Következnek a bibarczfalvi, baróti, fületelki, szopori, csiksomlyai, lázárfalvi jószágokról való írások. (137—142. lev.)

17. A Széki Zsuzsánna jogán való homoród-szentpáli jószág és karácsonfalvi jobbágyok leírása. (142—145. lev.)

18. A jószágokról szóló régi levelek lajstroma. (145—180. lev.)

19. Apor István gróf magyar végrendelete, 1698. márcz. 9. (180—186. lev.) [2])

20. Ingóságai lajstroma brassai szállásán és nagyajtai házánál és ládáiban. (186—195. lev.) [3])

Ezek Cserei Mihály személyére és háztartására nézve igen érdekes feljegyzések. Legtanulságosabb ránk nézve könyvei lajstroma, melyek közt számos kül- és belföldi történeti munka van és saját kéziratai is fel vannak sorolva. Számuk 228.[4])

21. Adósságai (t. i. kölcsön kiadott pénzei) lajstroma.

»Következik imitt-amott való adósságaimnak specificatiója. *A fejérbőrű mindennapi jedczőkönyvemben* is az szerint vannak leírva.« (195. lev.)

Itt megjegyzendő, hogy eredetileg 1733-ban lévő adósságait írta össze a 195-ik levéltől a 201-ikig. Időközben — úgy látszik — változván a helyzet, ezt a részt kivette a jkvből, mert most a 196—201. számozott levelek hiányzanak s ezek helyett számozatlan leveleken vannak leírva az »anno 1714. die 29. apr. ...obban regestrált adósságok«, majd 1743 aug. 20-ról újabb

[1]) U. o. 540. l.

[2]) Kiadtam az Apor-levéltárból: Báró Apor Péter verses művei és élezése. I. köt.

[3]) Ölv. *Tört. Tár*, 1903. 546 és köv. ll.

[4]) U. o. 569 és köv. ll.

összeállítás, kihúzásokkal, végül 1748 oct. 21-ről az adósok lajstroma.

Ezzel végződik a jegyzőkönyv.[1])

*

E rövid áttekintésből is megitélhető, hogy milyen nagybecsű és érdekes feljegyzések foglaltatnak Cserei Mihálynak eme legnagyobb, legkésőbb összeállított, legrendszeresebb és legtovább vezetett jegyzőkönyvéből.

Hatvanhét éves korában állítja össze, 1748-ig pótolgatja s még 1751-ben. *nyolczvanöt* éves korában is irogat belé.

Hitelességét neveli, hogy esküt tesz a beírt okiratok hitelességére.

A jegyzőkönyvnek elsősorban családtörténeti jelentősége van. Látjuk belőle egy előkelő erdélyi nemes családnak életét, viszontagságait, törekvéseit majd egy század folyamán. Abban az átmeneti időben, melyre a fejedelmi kor lehanyatlása és az új korszak, a gubernium korának kialakulása esik.

És látjuk mindenekfelett Erdély legérdekesebb történetírójának, a jó Cserei Mihálynak közel százéves pályafutását. Kilenczven éves volt, mikor 1756-ban meghalt. Megismerjük őt mint gondos családapát, nagy vagyongyüjtőt és fentartót, mint kiváló törvénytudóst, mint bölcs életphilosophust. Eddig csak mint történetírót ismertük és nem kevéssé félreismertük, mert szókimondását sokan zsémbelődésnek vették, kora és kortársai megitélését pártpolitikának bélyegezték. Pedig az erdélyi történetírók között kétségtelenül az ő históriája hatott leginkább kortársaira és az utódokra. Mintegy 300 írott példányban forgott közkézen a XVIII-ik század folyamán, Benkő József tanusága szerint. És máig is sokan vannak Erdélyben, a kiknek történeti tudása leginkább Csereiből táplálkozik. Báró Apor Péternek is ő volt tanítómestere; Jókai Mórt s más regényíróinkat is az ő műve inspirálta erdélyi tárgyú regények írására. Benkő Józsefet a szomszédos Középajtán az ő példája lelkesítette történetírásra a XVIII-ik sz. végén, s korunkban emlékezete nemcsak fenmaradt, hanem megtermékenyítette az elméket másfél századon át.

Beteljesült fia, a szintén naplóíró Cserei György kívánsága, hogy »maradjon fen világ szerént is az ő nagy híre, jó emlékezete, Istenhez, királyához való szeretete, hűsége, szent

[1]) Tartalmáról részletesebben szóljon az ő saját tartalom-mutatója. Olv. u. o. 481 és köv. ll.

religiójához való buzgósága;[1]) maradjon fel az ő nagy dicsősége! Magnanimus, de igen alázatos, bölcs, de mégis senkit nem contemnáló ember volt; nem mehete az irigység miatt semmi promotióra;[2]) de hogy in privato statu se heverjen bölcs elméje, örökké írt, olvasott, és holta után szép munkáit hagyta posteritássinak.«[3])

E munkákból csak históriája van kiadva. Bölcsessége pedig főkép kiadatlan munkáiban tündököl. És ezekre a feledés fátyola borult, és az elkallódás, elpusztulás szomorú végzete szinte szemünk előtt terjesztette ki rájok sötét szárnyait. Miko Imre gróf az *Erdélyi Történelmi Adatok* megindításakor. 1855-ben, méltán kesereg »a Krasznán elpusztult Cserei-féle gyüjtemény« felett.[4]) Mi azóta tűnődve kérdhetjük: megkerül-e valaha az ő 1853-ban még ismert *Verbőczy-könyve*, az erdélyi törvénytudomány nagybecsű codexe, előkerülnek-e az 1880-ban még megvolt jegyzőkönyvei?

A sors kedvező szeszélye legbecsesebb jegyzőkönyvét, az ő valódi egyéniségének leghívebb tükörét, véletlenül a Történelmi Társulat birtokába juttatta. Ennek nem szabad az előbbiek sorsára jutni, mert nem vagyunk oly bővében a mult idők szellemi kincseinek, hogy a még meglevőket elkallódni engedhetnők. Olyan életnek, mint minő a Csereié volt, bölcs tapasztalatait, mély tudománya gyümölcseit, jogi, történelmi és művelődéstörténeti feljegyzéseit mennél előbb nemzeti közkincsé kell tennünk.

SZÁDECZKY LAJOS.

---

[1]) »Cserei Mihály a kálvinista« cz. a. Domján István közölt szép czikket az Erdélyi Muzeumban, 1894. évf. 670. l.

[2]) Erről igen érdekesen elmélkedik maga Cserei egy életiratában (apologiájában), melyet más forrásból szintén közlök: *Tört. Tár*, 1903. 572 és köv. ll.

[3]) *Tört. Tár*, 1880. 565. l.

[4]) *Erd. Tört. Adatok*, I. köt. XXI. l.

ZSIGMOND KIRÁLY MAGYAR KISÉRETE RÓMÁBAN 1433-BAN.

Fraknói Vilmos a *Turul* 1893 évi folyamában *Genealogiai és heraldikai közlemények a vatikáni levéltárból* czím alatt [1]) felette érdekes czikket tett közzé, melynek második fejezete: *Zsigmond király magyar kiséretének tagjai*, a genealogiára és a történeti földrajzra vonatkozó adatoknak egész tárháza. De mivel az ott előforduló személy, család- és helyneveknek jórésze a latinosítás által már eredetileg elferdíttetett, más része — mint ezt a nyomtatott szöveghez fűzött kérdőjelek mutatják — helytelenül olvastatott vagy másoltatott, ismét más része pedig egyáltalában nincsen meghatározva: azt hiszem, nem végzek haszontalan munkát, midőn az eredeti közleménynek sorrendjét követve, a kiséret összes tagjait, a kegyuraságuk alá tartozó egyházakkal együtt — a mennyire ez lehetséges — meghatározás tárgyává teszem; előre kijelentvén azonban, hogy egyes esetekben a meghatározás bizony csak a valószínűség jellegét fogja magán hordani, és hogy a személyeknél különös súlyt arra fektettem, hogy szereplésöknek korábbi és későbbi nyomait kiderítsem.

* * *

Alapi. Fejér-megyei család. Az említett *István* 1424-ben febr. 7-én mint *Alapi Dombó István*, 1453-ban pedig mint *Lukács fia Alapi István* szerepel.[2]) — Kegyúri egyháza *Alap*, Fejér megyében most is létezik.

Albesi (Albisi). Bihar megyéből származó ismeretes család. Tagjai közül *László fia Márton fia Dávid* lett Zólyom megye főispánja s azóta használta a család az *Albisi Zólyomi* nevet. Albesi Dávid nejei: 1. Várdai Katalin; 2. Báthori Erzsébet, ki még 1467-ben életben volt. — Egyháza: (Érd)-*Diószeg* Bihar megyében.

[1]) Id. h. 1—8. ll.

[2]) Zichy Okmt. VIII. 129. — IX. 367. — V. ö. Hazai Okmt. II. 24

Andreas Johannis erdélyi kanonoknál legyen kiemelve, hogy *Demeter* erdélyi prépost 1428 és 1429-ben is szerepel.[1])

Ártánházi. Szabolcs-megyei család. *László* 1438-ban királyi ember; 1453 jul. 30-tól Szabolcs megye alispánja; 1455 jun. 11-én kir. ember.[2]) — Egyháza: *Ártánháza* Szabolcs megyében.

Bakolczai (Bakóczai). *Bakócza* helység a XV. században Tolna megyéhez tartozott, most Baranya megyében találjuk.

Bátmonostori. Eléggé ismert, *Töttös* néven is előforduló, számos megyében birtokos család. *László* a család egyik kimagasló tagja. Felmerül 1421-ben; idővel belgrádi kapitány, királyi kincstartó, királynői tárnokmester, királyi főpohárnok. Neje Anna, 1435 végén ment hozzá férjhez.[3])

Belosóczi. Zágráb-megyei család, melynek tagjai közül *Belosóczi Kerhen Mihály* 1485—1491-ig szlavóniai al-bán és Kőrös megye alispánja.[4]) A helység maga kétségkívül a Zágráb megyében ma is létező *Belošići*-nek felel meg.

Belczi. Somogy megyében most is van *Bécz* helység, mely a XV-ik században Baranya megyéhez tartozott. Miután pedig *Béczi János* a Tolna-megyei (ma is létező) *Kajdacs* kegyura, ennélfogva e Bécz a mai *Kis-Bécz* pusztának felel meg, melyet 1408-ban részben Tolna megyéhez számítottak.[5]) *Belczi Miklós* fiai: *Tamás* és *János*, 1399 máj. 3-án fordulnak elő.

Bethlen. A Béty-Gergely nemzetségből származó ismeretes család. *Gergely* 1444-ben a székelyek ispánja.[6]) — Egyházai: *Betlen*, *Bozzás* (Bozyas), *Kéthely* és *Keresd*; valamennyi Erdélyben.

Bilkei (?). A név *Bylge* alakja kétségtelenné teszi, hogy itt nem a Bilkeiekről, hanem oly családról van szó, mely nevét a Veszprém-megyei *Billege* helységtől vette. Különben is alább látni fogjuk, hogy a billegei templom szent János tiszteletének volt szentelve.

Bizerei. Temes-megyei család. *Miklós* 1443-ban Temes megye egyik alispánja. Egy *Bizerei Miklós* 1448 febr. 20-án törcsvári várnagy. *Bizere* helység ma már nem létezik.[7])

Bogdáni. Miután *Péter* fiai a veszprémi egyházmegyében laktak, itt csak a Veszprém megyében ma is létező *Kis-* és *Nagy-Bogdány* pusztákra lehet gondolnunk, melyeknek helyén a XV-ik században *Bogdány* helység állott, a hol a *Bogdányi*

[1]) Teleki Oklt. I. 213. 517.
[2]) Zichy Okmt. VIII. 630. — IX. 99. 362. 503.
[3]) U. o. VIII. 10. — IX. 582.
[4]) Blagay Oklt. 399. 425. — *Tkalčić*: Mon. civ. Zagrab. II. 466. 479.
[5]) *Csánki*: Magyarország tört. földr. II. 591.
[6]) Székely Oklt. III. 60. — V. ö. Zichy Okmt. IX. 4. 5. 255.
[7]) *Csánki* id. m. II. 74. — Székely Oklt. III. 61.

család lakott;[1]) bár ennek ellentmond némileg egy más forrás,[2]) mely szerint a Veszprém-megyei *Bagdan* templomát szent Katalinról nevezték, holott a mi forrásunk szerint *ecclesia beate Marie* volt.

Bosányi. A Divék nemzetségből származó *Bossányi* család Nyitra megyében. — Egyházai: *Ujfalu*, *Bossány* és az elferdített *Chewathy*, mely valószínűleg a mai *Csávoj*-nak felel meg.

Budai. Miután itt Buda városra is gondolhatunk, *Buda* nevű helységek pedig Heves, Zala és Vas megyében is[3]) léteztek, melyekről ma csak a Heves és Zala-megyei *Kisbuda* nevű puszták tanuskodnak, nehezen állapítható meg, hogy *Miklós* fiai mely megyéből valók voltak. Igaz ugyan, hogy *Csányi Péter*, a király trombitása, szintén egy budai egyház kegyura, de ez utóbbi szent Péterről vette nevét, holott a Budai testvérek kegyurasága alá tartozó templom Mária Magdalena tiszteletének volt szentelve, mely néven mint *budavári* kápolna többször említtetik; hozzá még az is járúl, hogy mind Heves, mind Zala megyében (de még másutt is) létezett *Csány* nevű helység. A legnagyobb valószínűség azonban mégis a mellett szól, hogy *Buda*-várral van dolgunk.

Büki. Büki *Basó* 1381 és 1384-ben Kőrös megye főispánja,[4]) Zala megyében törzsökös család sarja; utódai a *Biki Basó* nevet vették fel. Vas vármegyében is birtokosok. — Egyháza: *Bük* Zala megyében.

Csanádi. Minthogy e *Csanád* a bácsi egyházmegyéhez tartozott, ennélfogva a Pest megyében most is létező *Pest-Csanád* helységgel van dolgunk, mely 1433-ban még Bodrog megyéhez számíttatott.

Csáni. Erre nézve az áll, a mit föntebb a Budaiakról mondtunk.

Csapi. A Baksa nemzetségből származó s az ország északkeleti részeiben elterjedt család. *László* 1433 ápr. 25-én kanczellár, s ugyanakkor testvére *István* is említtetik.[5]) 1431-ben »volt alkanczellár«; 1418-ban pedig *Péter*, *István*, *János* és *Agoston* nevű testvéreivel együtt említik.[6]) — Egyházaik: *Zankócz* (Sztankócz), *Parnó*, *Zeech* (Gálszécs), *Bassan* (Bosnyicza) Zemplén, *Ezen* (Eszény) Szabolcs megyében.

Csegedi. Bihar-megyei család. — Egyházai: *Cheged* (Csegödi puszta) és *Eres* (talán Ebes) Bihar megyében.

[1]) U. o. III. 223. 265.
[2]) Mon. Rom. ep. Vesprim. II. 328.
[3]) Hazai Okmt. VI. 15.
[4]) Hazai Okmt. V. 162. — *Tkalčić* id. m. I. 301.
[5]) Zichy Okmt. IX. 512.
[6]) Károlyi Oklt. II. 37.

Csolnok. Az *Omori Csolnok* család Krassó megyében volt birtokos. *Lőrincz* és *Miklós* 1437 febr. 20-án kijelentik, hogy őket Lónyai Antal, anyjuk: Lónyai Torma László özvegye hitbéri követeléseire nézve kielégítette. — Egyházaik: *Omor*, *Szentkirály* és *Szentmárton*, melyek közül ma csak az első van meg Temes megyében.

Csupor. Az ismert *Monoszlai Csupor* család, melyről most már egészen bizonyos, hogy a Monoszló nemzetségből származik. Őse *István fia Monoszlai Chupor István* comes, 1321 aug. 21-én Zágrábban mint báni ember működik.[1]) *Pál* előbb Kőrös megye főispánja, később szlavóniai bán (1415); fiai: *Ákos* (Achatius), *György* és *Demeter*, 1426 aug. 13-án petrinjei birtokrészüket zálogba adják.[2]) Demeter később győri püspök; György 1455 jan. 27-én még él; Miklós 1468 és 1470-ben erdélyi vajda és a székelyek ispánja; meghalt a nélkül, hogy fiutódot hagyott volna maga után. István 1492-ben halt el.

Dengelegi. Szatmár-megyei család, melyből 1323-ban *Pongrácz fia János fia László*, 1415-ben *György* merül fel.[3])

Debrencsei. Tulajdonképen *Derencsényi*. A Balog nemzetségből származó Gömör-megyei család. *Péter*, *János* és *Miklós* 1448-ban fordúlnak elő. — Egyházaik: *Derencsény*, *Arma* (kétségkívül a mai Darnya) és *Rimaszombat*.

Désházi. Közép-Szolnok megyéből származó család. — Egyházai: *Bewnye* (Bőnye) és *Désház*; ma mindkettő Szilágy megyében.

Ecséri. Zala-megyei család. *László* hűtlenségbe esett, minek következtében Erzsébet királyné őt 1440-ben egyik birtokától megfosztja. — Egyháza: *Ecsér*, ma puszta Zala megyében.

Enyedi. Alsófehér-megyei család.

Erestovai. Elrontott név. Minthogy a veszprémi egyházmegyéről van szó, a Somogy megyében létezett *Ereszt(e)vényi* családra kell ráismernünk, melynek egyik tagja *Miklós*, 1386-ban szerepel. *Eresztvényi Péter* 1410-ben udvari jegyző. Az Eresztevényiek 1479-ben megveszik a Somogy-megyei Fejéregyháziaknak eresztvényi birtokát.[4])

Fáncsi. Kőrös és Somogy megyékben törzsökös család, mely nevét az Árpádok alatt élt *Fancs* nevű ősétől, előnevét pedig a Kőrös-megyei *Gordova* helységtől vette. *Gordovai László*

[1]) *Tkalčić* id. m. I. 99.
[2]) Blagay Oklt. 278.
[3]) V. ö. Hunyad megye nemes családjai, II. 31.
[4]) *Fejér*: Cod. Dipl. X. 3. 4. — Hazai Okmt. III. 284. — V. ö. *Csánki* id. m. II. 671.

bán fiai: *Imre*, *Bertalan* és *László*, valamint e Bertalan fia *István*, és leányai: *Erzsébet* és *Zsófia* már 1417-ben fordúlnak elő.[1]) 1424-ben ezeken kívül még a fentebbieknek testvére *János* is szerepel. *László* bán pedig szintén Lászlónak a fia, s még 1412-ben életben találjuk. — Egyházai: (Balaton)-*Berény* és *Kéthely* Somogy megyében. — Szerdahelyi Imre — úgy látszik — a Győr nb. Szerdahelyi család tagja.

Földesi. Tolna-megyei család. — Egyháza: *Kajdacs* Tolna megyében.

Forgolánfalvi. Ugocsa-megyei család, melynek 1414-ben *Imre* nevű tagját ismerjük. 1451 máj. 27-én pedig *Forgolánfalvi Sebestyén*, *Antal*, *Mihály* és *Tamás*, mint tanuk szerepelnek.[2]) — Egyháza: *Forgolány* Ugocsa megyében.

Garázda. A *Laki Garázda* család kétségkívül Kőrös megyéből származik. *Miklós* megkapja 1419-ben a Tolna-megyei *Lak* birtokot, melyről magát nevezi. *Balázs* kétségkívül Miklósnak a fia. — Egyháza: *Lak* Tolna megyében; jelenleg már nem létezik.

Galesmilet(?). Kétségkívűl elrontott név. Miután e néven kívűl egyéb magyarázó adatot reá vonatkozólag nem találunk, kétséges, vajjon magyar ember volt-e? Ha igen, akkor valószínűleg »Sigismundus de Gales, miles« olvasandó. *Gales* valamely *Gálos* nevű helységnek felelhetne meg, mely névvel többször találkozunk.

Grecsei. Helyesen *Gecsei* olvasandó; ez pedig Abaújvármegyei család. Unokatestvérét Lászlót, a szöveg helyesen *Gechei*-nek mondja. *Sebestyén fia György* Hunyadi János zászlaja alatt részt vett egynehány török hadjáratban, miért is testvérével Istvánnal, Mátyás királytól 1458 márcz. 2-án birtokot kapott. Akkor ő János váradi püspöknek házi tisztje.[3]) *István* 1464-ben már nem él; *Miklós* 1446-ban még szerepel; *György* utoljára 1477-ben fordúl elő. Szövegünk a Gecsei családnak eddig ismert nemzedékrendjét jóval szaporítja.[4]) — Egyháza: *Bukoch* (Bukócz) Abaúj vármegyében.

Gerő. Kolozs-megyei család; helyesen *Gyerömonostori Gyerőfi* néven ismeretes. *László* és *György* 1469-ben vajdai emberek.[5]) — Egyháza: *Gyerő-Vásárhely* Kolozs megyében.

Gersei. A Nádasd nemzetségből származó, Vas megyében törzsökös család, mely tulajdonképen a *Gersei Pető* nevet

[1]) Zichy Okmt. VI. 477. 478.
[2]) Károlyi Oklt. II. 15. 289.
[3]) Károlyi Oklt. II. 318. 362.
[4]) *Csoma:* Abaúj-Torna megye nemes családai, 233.
[5]) Teleki Oklt. II. 98.

viselte. *Pető* 1405-ben merül fel és 1438-ban testvérével Lászlóval együtt Zala és Vas vármegye főispánja. Mindketten folytatták a családot. — Egyházuk: *Gerse* Vas megyében.

Halápi. A Bogát-Radván nemzetségből származó, Zala megyében törzsökös család, melynek tagjai a *Halápi Fekécs* nevet is viselték. *Halápi Fekécs Miklós fia László* 1424-ben merül fel. — Egyháza: *Halúp* Zala megyében.

Haraszti. Miután több *Haraszti* család létezett és szövegünk a puszta névnél többet nem mond, bajos elhatározni, hogy kivel van itt dolgunk. Egy *Haraszti Dénes*, a baranyai család tagja, 1430-ban Ozorai Pipó temesi főispánnak tisztje: 1444-ben még szerepel mint birtokos.[1])

Hartai(?). Elrontott név. A szöveg folytatásában azt találjuk, hogy Pakosi Imrével együtt *Ladislaus de Hard* is folyamodik. Ez a helyes névalak; a család pedig nem más, mint a Fejér-megyei *Hardi* család. Hogy tényleg ezzel van dolgunk, annak bizonyítékát abban találjuk, hogy a Paksiak 1466-ban a Hardiakkal *Hard* fölött egyezkedtek.[2]) *Hardi László* 1453-ban egy Fejér-megyei birtokos beiktatásánál működik közre.[3]) — Egyházuk: *Hard* (ma puszta) Fejér megyében.

Hidaskúti. A szöveg kétszer is *Hydakút*-ról szól; mi azonban sem *Hidakút*, sem *Hidaskút* nevű helységet nem találunk. *Hidegkút* nevű van sok. Minthogy *Antal* a veszprémi egyházmegyebeli hidakúti templom kegyura, s a Veszprém megyében ma is létező Hidegkúton 1488-ban egy *Hidegkúti Antal* nevű birtokos említtetik,[4]) bizonyosnak látszik, hogy itt a Veszprém-megyei *Hidegkúti* családdal van dolgunk, melyből 1403-ban *Farkas fia Bereczk* ismeretes.[5])

Hlubosiczki. Miután egy *Hluboka* nevű helységet Nyitra megyében ismerünk, és *Miklós* két egyháznak az esztergomi egyházmegyében kegyura, kétségkívül a Nyitra-megyei Hlubokától vette nevét. *Hlobokai Miklós* 1437 nov. 9-én a Nyitra-megyei Vendég birtoknak zálogos ura, melyet Zsigmond király nála elzálogosított.[6]) — Egyházai: *Ropow* (valószínűleg Rohov) és *Surawina* (valószínűleg Suránka) Nyitra megyében.

Hosszumezei. Valószínűleg a Zemplén-megyei *Kolcshosszumező* helységben birtokos *Hosszumezei* család tagja. E helység most is fennáll.

---

[1]) Zichy Okmt. VIII. 431. 468. 494., — IX. 82.
[2]) *Csánki* id. m. III. 383.
[3]) Zichy Okmt. IX. 367.
[4]) *Csánki* id. m. III. 233.
[5]) Hazai Okmt. V. 195.
[6]) Zichy Okmt. VIII. 610.

Jászok. Az említett *Kisir* alatt kétségkívül a mai *Jász-Kisér* értendő; *Ladány* a mai *Jászladány* helység, *Madaras* pedig a Jász-Nagykun-Szolnok megyében fekvő Madarassal azonos. *Wysac* alig lehet más, mint a mai Krassó-megyei *Viszág*, mely a XV-ik században Temes-megyéhez tartozott és már 1371—1372 között *Wyzag* néven ismeretes.

Kapoczocsi (?). Elferdített név. Miután *Péter* atyja *Balázs*, és 1479-ben bizonyos *Kapuchicz Balázs* modrusi kanonok,[1]) valószínűnek látszik, hogy ez utóbbi Péternek testvére. *Kapučić* nevű helységet ma nem találunk Horvátországban.

Kátai. A Káta nemből származó *Csekekátai Kátai* család értendő. *Fülöp* és rokonai Albert királytól a Csongrád-megyei Csongrádot zálogba kapták, melyet Hunyadi János 1451-ben váltott vissza tőlük.[2]) *Jakab* 1439-ben az egri püspök vicariusa. *Taruczi Gergely* kétségkívül valamely *Darócz* után kapta nevét; 1428-ban *Mihály* a jász-kunok bírája, Fülöppel együtt Szabadka tulajdonosa.[3]) — Egyházaik: *Káta* Pest megyében, és *Egres* Nógrád megyében. Ma csak mint puszta ismeretes.

Katus. Ennek meghatározására szolgál, hogy a *Seurgetek*-i egyház kegyura, mely helység nem más, mint a mai Somogy-megyei *Görgeteg;* mivel pedig e mellett most is *Tamási* puszta található, világos, hogy Gergelynek helyes neve: *Tamási Katus Gergely.*

Kecsei. Miután *Keche* nevű helység a pécsi egyházmegyében nem található, ezt a nevet elferdítettnek kell tekintenünk.

Keményi. A Kolozs-megyei *Gyerömonostori Kemény* család. *István* 1456 és 1457-ben erdélyi alvajda.[4]) A *Kabos* család szintén Kolozs-megyei. *Kabos György* pl. 1468-ban kir. ember; *Farnasi Miklós fia János fia Vörös Dénes* 1427-től 1448-ig szintén Kolozs-megyei birtokos; mellette szerepel mint földesúr 1429-ben *Erdélyi György* és *Szentmihálytelki Tompa István.* — Egyháza: *Gyerömonostor* Erdélyben.

Kesztölczi. Miután *Antal* titeli kanonok, több mint valószínű, hogy családja nem az Esztergom megyében ma is létező, hanem az egykori Tolna-megyei *Kesztölcz* helységből származott.

Kiskomári. Somogy-megyei család. — Egyháza: (Kis)-*Marót* Somogy megyében; ma puszta a marczali járásban.

Kocsi. Vas megyében is találunk *Kocsi Török* nevű csa-

[1]) *Tört. Tár*, 1899. 242.
[2]) Károlyi Okmt. II. 291.
[3]) Zichy Okmt. VIII. 363.
[4]) Teleki Oklt. II. 56. — Zichy Okmt. IX. 560.

ládot;[1]) de miután *András* a veszprémi egyházmegyéhez tartozó Mihályfán kegyúr, világos, hogy csak azon *Kocsi András* személyével azonos, a ki 1421-ben mint kir. udvarnok, Zsigmond királytól a Zala-megyei Mihályfalvát kapta.[2]) — Egyháza: *Mihályfa* Zala megyében.

Kremcz (?). A megnevezett *László* valószínűleg *kremnitzi* azaz *körmöczbányai* ember.

Liabai (?). Miután mind *Lyaba*, mind *Balázs* kegyúri egyháza *Gyurikod*, a pécsi egyházmegyében feküdt. *Lyaba* nem azonosítható a Somogy megyében fekvő és ma is *Jaba* néven ismeretes Lyabával. Ezek elferdített helységnevek s valószínűleg Baranya vagy Tolna megyében keresendők.

Lindvai. A Buzád-Hahót nemzetségből származó *Alsólendvai Bánfi* család, melynek itt szereplő tagjai: *Pál* és *István* annyira ismeretesek, hogy a róluk szóló bővebb adatokat itt joggal mellőzhetjük. — Egyházaik: *Zomony* (Szemenye), *Szentgyörgy* és *Szentmiklós* Zala megyében.

Macsinczi. A szöveg szerint *Machinch* az egri egyházmegyében feküdt, de e néven ott nem találjuk; a Zala megyében még ma is létező *Maczinecz* pedig, ha a XV-ik században fennállott, a veszprémi egyházmegyéhez tartozott. *Machinch* tehát elrontott név, és minden valószínűség a mellett szól, hogy az Ung megyében fekvő *Mátyócz* (Mathiuch) helységgel van dolgunk, mely 1292-ben *Matheuch* alakban fordúl elő.[3]) Tényleg találkozunk is nemes *Mátyóczi Nagy Györgygyel*, a ki 1455 okt. 4-én Pálóczi Simon kir. lovászmesternek bizalmi embere.[4])

Marczali. A Pécz nb. *Marczali* család annyira ismeretes, hogy az itt előforduló tagokról egyebet mondani felesleges.

Marczell (?). Az említett *Georgius Dionysii de Marczell* nem más, mint néhai Dénes bán fia *Marczali György*.

Maróti. E Gutkeled nb. család szintén eléggé ismeretes; itt csak azt emeljük ki, hogy *Frank* (Ferencz) és testvérei nem azon ágból valók, melyből Maróti János macsói bán származott. — Egyházuk *Bujak*, a régi Valkó megyében feküdt.

Melaven (?). Ferdített név. *Tamás* mellett még *Lucia* [illegible] *Simonis de eadem Melan* is supplikál. Ez a névnek [illegible] alakja. Meghatározására szolgáljon, a mi következik: [illegible]*es de Melan de Florentia* váradi püspök 1426-ban [illegible]renczi jószágokra nézve, melyeket Ozorai Pipótól kapott.

[illegible]*Csánki* id. m. II. 854.
[illegible]U. o. III. 162.
[illegible]) Hazai Okmt. VI. 384.
[illegible]) Zichy Okmt. IX. 506.

Zsigmond királytól megerősítést nyer.[1]) Miután Ozorai Pipó azelőtt *Pipo seu Philippus de Scolaribus alias de Florencia* nevet viselt,[2]) világos, hogy János neve magyarúl csak ez lehet: *Meláni János Florenczből;* azaz a Meláni család Florenczben élt, de *Meláni* az igazi neve, valamint Pipónak családja szintén florenczi illetőségű, de *Scolaris* nevezetű. A vatikáni levéltár adatai szerint *Giovanni de Milanensi* 1426 ápr. 22-én lett váradi püspök; ebből azonban nem szabad arra következtetni, hogy e név a milanói herczegekkel kapcsolatban áll, mert *Milanó* neve latinúl *Mediolanum.* Bizonyítja ezt azon körülmény is, hogy ugyanazon forrás szerint a püspök ügyészei: *Di Milanensi Miklós* és *Tamás,*[3]) a kikről apodiktikus bizonyossággal állíthatjuk, hogy a püspök rokonai voltak; maga a püspök pedig kétségkívül Ozorai Pipónak anyai ágon rokona. *Meláni Tamás* tehát Florenczből származó család tagja, mely család a hatalmas Ozorai Pipóval tartott rokonsága révén Magyarországba jött és itt letelepedett. Azon körülmény, hogy Meláni Jánost a Gutkeled nb. Kusalyi Jakcs Dénes követte a váradi püspöki széken, azon feltevésre jogosít, hogy Kusalyi Jakcs Mihály a székelyek ispánja, és testvére László, kiket Meláni Tamás supplicatiójába bevett és a kikkel 1433 előtt és után elég gyakran találkozunk, vele valamely sógorsági viszonyban állottak. Dénes püspök pedig a kettőnek unokatestvére.

Mikefalvi. *Mikefa* van Zala megyében, *Mikefalva* pedig Kis-Küküllő megyében. De miután *István* az esztergomi egyházmegyéhez tartozó *Pribolcz* (Pribócz) kegyura volt, nem igen valószínű, hogy erdélyi ember lett volna. Pribóczot jelenleg csak Turócz megyében találunk.

Mindszenti. Minthogy számos *Mindszent* nevű helység van és a szöveg a puszta névnél többet nem mond, meghatározása egyelőre lehetetlen; annyit azonban megjegyezhetünk, hogy *Coma* helyett *Cozma* olvasandó.

Nempti. Baranya-megyei család, mely kétségkívül a Németi nemzetségből származott.

Orastyai. Elferdített név. Miután *Péter* a csanádi egyházmegyében fekvő *Halmas* kegyura, ez pedig Mehádiától nyugatra esett, bizonyosnak vehetjük, hogy *Orastya* nem más, mint a Karánsebes táján valamikor létezett és akkor Temes megyéhez tartozó *Vozestya;*[4]) a mivel szépen egyezik, hogy Péter azelőtt a görög egyház híve, tehát oláh ember volt.

[1]) Temes vm. Oklt. I. 605.
[2]) U. o. 583.
[3]) *Pray:* Hierarchia, II. 179. 180.
[4]) V. ö. *Csánki* id. m. II. 40. 48.

Ország. A Gutkeled nb. *Gúti Ország* család ismert tagja *Mihály*, a későbbi nádor. — Egyházai: *Csálya* Arad megyében, *Gut* Szabolcs megyében. Az adat legérdekesebb része az, hogy Mihálynak neje 1433-ban *Borbála*.

Özedfalvi (?) helyesen *Özödfalvi*. Ugocsa-megyei család. *Özödfalvi Frank Mátyás* 1450-ben fordúl elő mint birtokos.[1] — Egyháza: *Sásvár* Ugocsa megyében.

Pakosi. A Rátold nb. ismert *Paksi* család Tolna megyéből, melyből *Imre* még 1455 ápr. 14-én él. Neje (kétségkívül a második) Zákányi László özvegye 1453-ban, fia *László* 1455-ben szerepel. *Paksi Szemere* 1434 nov. 1-én és 1436-ban Tolna megye alispánja; 1455-ben mint birtokos fordúl elő.[2] Velök együtt szerepelnek *Hardi László* és *Bátmonostori László*, a kikről már beszéltünk, továbbá *Szöllősi István*, kiről alább lesz szó. — Egyházaik: *Gyapa*, *Faks* és *Buschque* (Bölcske) Tolna, *Hard* Fejér, *Szöllős* és *Igar* Heves, *Bátmonostor* Bodrog, *Szentiván* Nógrád, *Billege* Veszprém megyében.

Pelei. Közép-Szolnok megyei család. Egyházai: *Pele* és *Ér-Mindszent*, ma Szilágy megyében.

Rédei. Az Aba nb. ismert *Rhédei* család. — Egyházai: *Witnyarcz* (Vanyarcz) és *Herencsény* Nógrád megyében.

Rohonczi. A Héder nb. *Güssingi* család egyik hajtása, mely a Vas megyében fekvő *Rohoncz* helységről vette fel a *Rohonczi* nevet. *Henrik fia András fia István*, tehát nem mint a szöveg mondja: Henrik fia, 1438-ban bizonyos Sopron-megyei birtokokat kap. 1438 után már németesen a *Rechnitzer* (Rohoncz németül Rechnitz) nevet használja; e néven találjuk őt 1441 és 1443-ban.[3] Anyja Anna, az Osl nb. Asszonyfalvi család sarja. Utódait nem ismerjük. — Egyháza: *Zeuchka* a zágrábi egyházmegyében, meg nem határozható, de úgy látszik, hogy a Belo-vármegyei *Zetkan*-nal azonos.

Rozgonyi. A Vásztély (Baszteh) nb. hírneves család. *Simon fia István* 1421 óta Pozsony megye főispánja; *György* 1453-ban ugyanaz. *László fia István* 1440-ben ismeretes. Neje Czeczilia, az ismert Bazini-Szentgyörgyi család sarja. — Egyházaik: *Varanó* Zemplén, *Tata* Komárom megyében.

Sági. Az Ákos nb. *Karancs-sági Sági* család Nógrád megyében. — Egyházai: (Karancs)-*Ság*, *Litke* és *Geregye* Nógrád, *Miche* (Méhi) és *Panyit* Gömör megyében.

Seticsucs (?). Ferdített név. Megfelel a Bars megye verebélyi járásában most is létező *Setétkút* helységnek; a mi

[1] *Századok*, 1888. 745.
[2] Zichy Okmt. VIII. 543. 564. 584. — IX. 377. 490.
[3] Zala vm. Oklt. II. — Zichy Okmt. IX. 59.

abban leli bizonyítékát, hogy *Schetichuchi László* az esztergomi egyházmegyében fekvő *Lilee* kegyura; ez pedig nem más, mint a verebélyi járásban levő *Lüle*. 1437-ben *Setétkúti András* Bars-megyei birtokos,[1]) 1420-ban pedig Lévai Cseh Péternek várnagya. *Kápolnai László*, kiért Setétkúti László supplikál, meg nem határozható. A legnagyobb valószínűség a mellett szól, hogy a Fejér-megyei *Kápolnai* (de Capella) család tagja.

Simonyi. Miután Bars megyében *Simony* nevű helység létezik és *Mihály* egyúttal *Gesztenyowczi Gergely* özvegyeért kérelmez, Bars megyében pedig *Gesztőcz* nevű helység is van, feltehető, hogy Mihály a Bars-megyei *Simonyi* család tagja; feltünő azonban, hogy a családtagok sorában őt ki nem mutathatjuk. Ez arra enged következtetni, hogy esetleg egy Somogy-megyei hasonló nevű család tagja is lehet, mert ott szintén létezik *Simonyi* nevű helység, és egy *Gesztenye* nevű falu a XV-ik században kimutatható.

Sólyagi. Tolna-megyei család. — Egyházai: *Sólyag, Gyulaj, Taba* Tolna megyében, *Cseke* a veszprémi egyházmegyében.

Söregi. Gömör- vagy Pest-megyei család lehet, mert mindkét megyében van *Söreg* nevű helység. Minthogy *Osvát* a váczi egyházmegyéhez tartozó *Söreg* kegyura, sokkal valószínűbb, hogy a Pest-megyei család tagja.

Sullusi (?). Nem más, mint az alább következő Szőllősi család.

Sulyok. A Kis-Küküllő megyében törzsökös *Szancsali Sulyok* család. *Szancsali Öz Benedek* 1425 jun. 14-én alvajdai ember; alig tévedünk, ha György fiával azonosítjuk. Az a *Szancsali Sulyok Benedek*, a ki 1508-ban Torda megye alispánja, valószínűleg fia az előbbinek. — Egyháza: *Szancsal* Kis-Küküllő megyében.

Szakácsi. Somogy-megyei család, mely kétségkívül több ágra szakadt; őseik valamikor a király konyha-népeihez tartoztak és ennek következtében *Balázs* is a királyi konyha tisztje. — Egyházaik: *Kis-* és *Nagy-Szakácsi* Somogy megyében.

Szalacsi. Bihar-megyei család. A szöveg azt sejteti, hogy *István* családi neve: *Szalacsi Kálmán*. — Egyháza: *Szalacs* Bihar megyében.

Szebeni (?). helyesen *Szebenyei*. Abaúj-vármegyei család. *Szebenyei András fia Ferencz* kapja 1441 ápr. 17-én I. Ulászló királytól néhai Romhányi Miklós összes birtokait. Atyján

[1]) *Botka*: Bars vm. Okmt. 93.

kívül még testvérei: *György* és *Miklós* részesek az adományban.[1]) — Egyháza: *Szend* Abaúj vármegyében.

Székel. A *Rákosi Székely* család Erdélyben. Miután két egyháza: *Kercsed* és *Csegez* Torda-Aranyos megyében van, nem szenvedhet kétséget, hogy e család az ugyanott létező *Oláh-Rákos* helységben volt törzsökös.

Széki. Tolna-megyei család. *János* az ugyanazon megyében fekvő *Gyulaj* plebánusa.

Szentgyörgyi. A Száty nb. *Szentgyörgyi Szopa* család Somogy megyében. *János* 1417-ben valamennyi rokonával a Somogy-megyei *Szentgyörgy* és más birtokokra nézve egyezségre lép.[2]) — Egyháza: *Szentgyörgy* Somogy megyében.

Szentiváni. Miután sok ily nevű család létezett, el kell fogadnunk, hogy *Benedek*, mint a váczi dioecesishez tartozó ember a Nógrád-megyei *Szentiván* helységtől vette nevét.

Szentlászlói. Az említett *Marcus* »dominus temporalis ville Herbe Weisenburgensis«-nek mondatik. Ez zavaros ugyan, de a *Weisenburgensis* elárulja, hogy itt erdélyi német helységekkel van dolgunk. A *Villa Herbe* ismeretlen; úgy látszik azonban, hogy *Villa Herbordi* faluval van dolgunk, mely az Alsófejér megyében fekvő *Balázsfalva* helységgel volt azonos: a miből következtethető, hogy *Szentlászló* — mert több ilyen nevű helységet ismerünk — nem más, mint a Küküllő-megyei *Szász-Szentlászló*.[3])

Szentmártoni. Minthogy *Benedek* az egri megyéhez tartozó Szentmárton kegyura, benne csak a Borsod-megyei *Szentmártoni* család tagját láthatjuk.

Szöllősi. A megnevezett *Szöllösi István* Paksi Imrével együtt említtetik, mint a *szöllösi* és *igari* egyház kegyura. Ennélfogva a Heves-megyei *Szöllösi* család sarjának kell lennie.

Tamási. A Héder nb. *Güssingi* család egyik hajtása a Tolna-megyei *Tamási* család, melynek tagjai közül *János* erdélyi vajda lett; fiai ennek folytán a *Vajdafi* nevet is használták. *László*, kivel még 1441 szept. 9-én találkozunk, már 1430-ban kir. főajtónálló, 1439-ben kir. főlovászmester. — Egyháza: *Tamási* Tolna megyében.

Tankai. Miután *Tanka* nevű helységet nem ismerünk, úgy látszik, hogy *Petrus Tanka* nem valamely birtok után vette nevét. Ezt az is támogatja, hogy Vas megyében ugyan-

[1]) Zichy Okmt. IX. 22.

[2]) Hazai Okmt. III. 306.

[3]) De az sincs kizárva, hogy a Fejér-megyei Szentlászlóról van szó, mert az ugyanazon megyebeli *Laczháza* némelykor *Herbárthása* néven is említtetik.

akkor (de még előbb és később is) különféle előnévvel élő Tanka-családbeli személyeket ismerünk;[1]) azért azt hiszszük, hogy bár egyháza a zágrábi egyházmegyében feküdt, ő is e Vas-megyei családhoz tartozott.

Tapsoni. A Somogy-megyei *Tapsoni Antimfi* család sarja, *János fia Miklós*, 1424—1450-ig ismeretes; komáromi várnagy és Baranya megye alispánja (1446). *László* nevű fiában kihalt az ága.

Terebesi. Mivel a szöveg azt mondja, hogy *Therebesi Tamás* a veszprémi egyházmegyéből való, magától értetik, hogy nem lehet Zemplén-megyei ember. Terebes nevű helységet azonban a veszprémi dioecesisben nem találunk. Azért nem valószínütlen, hogy itt a Somogy-megyei *Terebezd* helységről van szó.

Thallóczi. A megnevezett *Matkó* az ismeretes *Raguzai* vagy *Thallóczi* család tagja; 1433-ban Keve főispánja és a sókamara grófja; 1435-ben szlavóniai bán; 1436-ban dalmát-horvát-szlavón bán; 1440—1441-ig szlavón bán, Cetin főispánja; 1443-ban ismét dalmát-horvát-szlavón bán.

Várdai. Az ismert Gutkeled nb. *Kisvárdai* család tagja, *Miklós fia Miklós*, 1424—1457-ig szerepel; neje Perényi Katalin 1446-ban fordúl elő. Miklós 1453-ban Szabolcs megye főispánja, 1454-ben királyi kincstartó. — Egyházai: *Kisvárda* és *Litke* Szabolcsban, *Szentgyörgy* a váradi egyházmegyében.

Vetési. Kaplyon nb. család, melyből *Jakab fia Albert* 1431 jun. 27-én merül fel.[2]) 1449-ben fehérvári főesperes, kanonok és az erdélyi püspök helyettese; 1454-ben jogtudor, erdélyi kanonok és esperes; 1455 jan. 5-én királyi követ; 1456-ban erdélyi prépost; 1458 jul. 1-én kinevezi őt a pápa — akkor ennek volt apostoli főjegyzője — veszprémi püspökké. Anyja Pudentia, testvére *Miklós*, és nővérei: *Anna*, *Piroska* és *Dorottya*, valamint ezek férjei, 1455 jun. 5-én élnek.[3]) — Egyháza: *Vetés* Szatmár megyében.

Viny. Elferdített név. Miután *Wyny Benedek* az esztergomi egyházmegyéhez tartozó ember és *Win* egyháza szintén ebben a dioecesisben fekszik, nagyon valószínű, hogy itt a most is létező *Uny* helységgel (Esztergom megye esztergomi járásában) van dolgunk.

Zubar, helyesen *Szubar*. Tolna és Fejér megyében birtokos, a *Pataji* és *Földvári* előnevet viselő család. Hogy neve

[1]) Hazai Okmt. V. 240. 292. — Sopron vm. Oklt. II. 303.
[2]) Károlyi Oklt. II. 129.
[3]) *Tört. Tár*, 1900. 7.

Czobor volna, mint azt egy helyen találjuk, nem áll. *Pataji Szubar Jakab* 1421-ben merül fel. 1426-ban mondja róla egy oklevél, hogy előbb *de Cesamis* nevet viselt.[1]) 1427-ben a király szolgálatában Szerbiában tartózkodott. 1435 elején halt meg. Neje Katalin, 1441 máj. 17-én még él; úgy látszik, hogy ez a bátmonostori Tőttös család ivadéka volt.[2]) — Egyháza: *Földvár* Tolna megyében.

WERTNER MÓR.

---

[1]) János fia Prednatovicghi Tamás a Bucghyaniak (valószinüleg Batinianiak Pozsega megyében) nemzetségéből, ki akkor a Bács-megyei Szilvá son élt, tanusítja Patajon, 1426 jan. 10-én, hogy *Cesamisi*, most pedig *Pataji Szubar* Jakabtól azt a ládát, melyet nála letett, sértetlenül visszakapta (Zichy Okmt. VIII. 260). Miután Tamás kétségkívül horvát származású ember és bizonyítványa alapján jogosan feltételezhető, hogy közte és Szubar Jakab között már korábbi összeköttetések léteztek, biztosra vehetjük, hogy *Cesamis* sem egyéb, mint valamely szlavóniai helynévnek latinosított alakja ; a miről különben más helyen bővebben fogok értekezni.

[2]) Zichy Okmt. VIII. 29. 551., — IX. 27.

ADATOK A FEKETE SEREGRŐL.

I.

A CZEDLYCZ ATYAFIAK.

Gyászos véget ért II. Lajos királyunk udvartartásáról szól az a számunkra fenmaradt 1525 évi számadókönyv, melyet 1877-ben a *Magyar Történelmi Tár*-ban Fraknói Vilmos tett közzé.[1]) Ezen emlék sok becses adatot nyujt az olvasónak; az udvari személyzetről meglehetős hű képet alkothatunk magunknak belőle; a kétféle udvartartást, a *magyart* és a *csehet* is elénk vezeti, a mennyiben a cubiculariusok — vagy mondjuk talán mindjárt helyesebben, a szolgálattevő kamarások — s egyéb udvari népek mindég nemzetiségük szerint külön-külön csoportban vannak benne felsorolva, az akkori *dualismus* — vagy mondjuk, *personalis unio* — ebben is fel lévén mintegy tüntetve.

A királyi kamarások csehországi csoportjában egy névre akadtam, melynek viselője huzamosb ideig szerepelhetett itt és birtokos is lett hazánkban. Három magyar királyt szolgált két tagja ezen családnak, s az egyik ifjuságától fogva Magyarországon tartózkodott, sőt talán itt is született. Az adatokat, melyek erre vonatkoznak, a bécsi cs. és kir. állami levéltárban volt alkalmam felkutatni.

Az említett 1525-iki számadókönyvben ott találjuk a csehországi kamarások sorában *Czedlycz Miklós* nevét is. Fizetése, úgy mint a többi kamarásoké, havi tíz forint lehetett; ámbár tekintve ezen számadások rossz rendszerét és egyéb fogyatkozásait, bizonyosnak ez nem vehető; úgy látszik, a *salarium* nem is utalványoztatott ki rendesen. Márczius-hóban Czedlycz kamarás kivételesen *ötven* forintot kapott. Kétségtelen, hogy az ezen havi fizetési lajstrom is reá vonatkozik, mert előbb is, utóbb is hasonló minőségben említtetik Czedlycz *Miklós*, ezúttal

[1]) II. Lajos király számadási könyve. 1525 jan. 12—jul. 16. *M. Tört. Tár*, XXII. köt. 45—236. ll.

azonban szokott keresztneve helyén *Otth* név áll. Nem látván az eredeti szöveget, csak gyanítom, hogy ez írásbeli hiba lehet s az *Otth* talán az *Affe* nevet akarja jelenteni, mely különös név a Czedlyczeknek második nevük volt; a XV. és XVI. században ugyanis több okiratban, hol csehül *Opitz*, hol pedig németül *Czedlycz genannt Affe* néven írják magukat.

Rövid idővel a mohácsi veszedelem előtt, 1526 jun. 18-án, Lajos király Szakolcza város tanácsával tudatja, hogy nemzetes Czedlycz Miklós »camerarius et aulicus noster« elpanaszolta neki, hogy a város elöljárósága zaklatja őt és ottani háza után adófizetésre akarja kényszeríteni. Mivel a szakolczaiak jól tudhatják, hogy azon házat sok esztendő előtt, boldog emlékezetű Ulászló király minden contributiótól mentessé tette volt, ezért meghagyja Lajos az elöljáróságnak, hogy a panaszlót ne zaklassák tovább, ha pedig valami keresetök volna rajta, terjesszék ügyöket ő királyi felsége elé.

Ezen Miklósról több adatunk nincsen; de négy évvel később, 1530 január 23-án, hat Czedlycz testvérre (vagy csak rokonra?) akadunk. Ezek egyike világosan vallja, hogy zsenge korától fogva Magyarországon lakott és Zapolyai János gróf udvarában szolgált. Fiai voltak-e ezek az előbbi Miklósnak, a ki talán Mohácsnál fejezte be életét, vagy testvérei, rokonai? eddig nem tudjuk.

A fentemlített napon Budweis városában a Czedlycz atyafiak egy okiratot állítanak ki, melynek tartalma a következő:

Mi alább írt »Jacob, Peter und Georg Czedlitzer, Affen genannt, Gebrüder von Meienwalt« valljuk ezen nyilt levelünk erejénél fogva, mind magunk és többi osztozatlan atyánkfiai, u. m. *Hans*, *Hainrich* és *Bernard*, valamint ez utóbbiak örököseinknek nevében, és tudatjuk közönségesen (vor menniglich), hogy a mi atyánkfia, azaz én magam *Czedlitz Péter*, ifjuságomban János szepesi gróf szolgálatába adattam volt, mely szolgálatban meg is maradtam Óvár (Geschloss Altenburg) elfoglalásáig,[1]) a midőn a fenséges herczeg Ferdinánd, Magyar- és Csehország királyának kezébe kerültem ugyanazon Óvárral együtt, melyet ő királyi felségének hadvezérei elfoglalván, engemet rabságba ejtettek. Ennek következtében ő királyi felsége engemet fentemlített szolgálatomért büntetésre érdemesnek talált; mégis ő királyi felsége, mint kegyes jóakaró (erenliebender) király, számos könyörgéseinkre, valamint herczegek, grófok, urak és sok más jóakaró emberek közbenjárására, a mi atyánkfiát, engemet, mint hübéresét (belehnten) és alatt-

[1]) Talán a Trencsén-megyei Óvárt érti, a melyet tótul is *Starihrad*-nak neveztek s a mely a szepesi gróf birtokainak sphaerájában feküdt, tulajdona azonban nem volt, hanem királyi hatalma alatt állott nyilván.

valóját királyi kegyelmébe fogadott és a fogságból szabadon bocsátott; a miért mi mindnyájan ő királyi felségének nagy alázatossággal hálánkat nyilvánítjuk és lekötelezzük magunkat, valamint osztozatlan (ungesonderte) atyánkfiait, nemkülönben magunk és ez utóbbiak örököseit keresztyén hitünkre (bey unseren gutten trawen und christlichen wortenn), hogy atyánkfia, azaz én Czedlitz Péter, ugyanazon Janos grófnak (állandóan *Graff Hannsen*-nek nevezik János királyt) semmi szín alatt soha többé szolgálni, sem szolgálni akarni, sem pedig követeléseket támasztani nem fogok,[1]) összes hűbéres és egyéb birtokaink (lehenn unnd gütter) elvesztésének terhe alatt, a melyeket ő királyi felsége uralma alatt bírunk. És ha mi ezen igéretünknek (versprechen, zusagen und vorschreibung) — a mitől Isten óvjon — valamely clausulájáról, pontjáról vagy czikkelyéről megfeledkeznénk és azt megszegnők, ez esetben minden hűbéres és örökös birtokunk, valamit ő királyi felsége országaiban bírunk (gantz frey on alles mittel), ő királyi felségére visszaszálljon; legfőképen pedig én, *Affe Péter*, ha ezen kötésről, pontozatról és articulusokról megfeledkezném, testemmel és javaimmal (leib und guet verlustig und fellig) ő királyi felsége hatalmába essem, ki is engemet királyi kedve szerint megbüntethessen.[2]) Ez legyen a mi és az ő (Péter) saját akaratunk (gewilkers recht), és mindezen fölül megírottakat fogadjuk és igérjük böcsületünkre és keresztyén szavunkra, magunk és osztozatlan atyánkfiai, s magunk és ez utóbbiak örököseiknek nevében, hogy minden pontját és czikkelyét teljesen és megmásítatlanúl megtartjuk, a hogyan istenfélő és becsületes (erenliebenden rittermessigenn) lovag személyeknek illik stb. és senki közülünk ez ellen soha ne vétsen stb. A minek megerősítésére mi felyűl megírt Czedlitzer testvérek: Jakab, Péter és György, saját örökölt (angeborne) pecsétünket saját magunk, valamint osztozatlan atyánkfiai és mindnyájunk örökösei nevében, jól meggondolva s tiszta lelkiismerettel ezen levélre illesztettük.

Kelt Budweisban (geben tzum Behemischen Budweis). 1530 január 23-án.

Jacob Affe	Peter Affe	Jorge Affe
p. h.	p. h.	p. h.
	meyn hantschrifft.	

Az 1530 évi január-hó 31-én Lambergi Menyhért és Colonitsch megerősítik, hogy Zedlitz Péter a hűségi esküt letette és szabadon van bocsátva.

[1]) A nehezen lefordítható szöveg így szól: »auch keinerley forderung noch beyschube wie menschennlist erdenken und aussynnenn mocht, thuenn sollen noch wollen.«

[2]) Szószerint így: »nichts minder Art alsdann, und alsdann all Art, sam alle recht dinglich darüber ergangen whern.«

Ferdinánd király saját kezeírása alatt kelt rendelete megjelent a föntebbi kötést követő napon, azaz január 24-én. Ebben megismeri, hogy herczegek. urak és lovagok, mind Csehországból, mind Morvából és Sziléziából, könyörögtek légyen *Peter Zedlitz genannt Affen* megkegyelmezéséért, és hogy az ő atyjafiai által kiállított kötés alapján a király neki megkegyelmezett, és komolyan megparancsolja (ernnstlich bevelhen), hogy ha a nevezett *Peter Zedlitz sonnst Affe*, a reá rótt feltételeket elfogadja és azon kötelező levelet aláírja, őt a király részéről (von unnseren wegen) szabadon bocsássák.[1]

Ezen Czedliczek a ma is Németországban élő család ősei voltak-e? nem tudom; de hogy ezen család egyik tagja régebben is Magyarországon katonáskodott, még pedig nyilván Albert király idejében, ha ugyan nem előbb is, világosan kiderül *Zedliczi Opecz* (Affe) nyugtatványából. A bécsi udvari és állami levéltárban egész sora található oly nyugtatványoknak, melyek hátralékos zsoldra vonatkozó tartozások kifizetését bizonyítják. Ezeknek kifizetésére Fridrik császár, Albert király halála után mint Posthumus László gyámja volt kötelezve. Bármennyire takarékos — vagy mondjuk akár, fukar — volt is Fridrik császár, ezeket a fizetéseket el nem kerülhette. Az 1441—1444 évek alatt fordúlnak elő leginkább ezen hátralékos zsold-kifizetések. 1441 okt. 16-án Fridrik császár nyilatkozatot állít ki *Opecz von Seydlicz* számára, hogy a jövő szent Jakab napkor négyszáz magyar forintnyi tartozását neki megfizeti. Elmult ugyan szent Jakab napja, de mégis még ugyanazon évben teljesűlt a soká elhalasztott fizetés. 1442 nov. 9-én nyugtatja Zedlitzi Opecz a császárt a hátralékos hadizsold fejében felvett 400 forintról. Ezen hátralékos zsoldokról az 1441—1444 években kiállított nyugtatványok hozzávetőleg mintegy 50,000 magyar forintra rúgnak, a mi azon időben bizony nagy összeg volt. A hátralékos zsoldok követelői közt nem kevés előkelő név szerepel, de jobbára cseh vitézek; pl. Hinko Krussina de Swanberg, Zedliczi Opecz, Wrzesowitzi Jacubku, Krhlebi Miklós, Colobrati Hans; a győri kapitányok: Zdiarai Smyhovsky Ján és a vitéz Pokomierziczi Czeczku Gindersich (Henrik); Pesskowiczi Albrecht és Platzi Henrik; továbbá két magyar: Szentmiklósi Pongrácz (Pongratz von der Liptaw und Brancz) és sógora Neczpáli László, a híres szakolczai kapitányok. Hogy sokszor nehezére esett a

[1]) Az eredeti, alig lefordítható szöveg a végén így szól: »und dann darauff von unnseren wegen frey verschaffet und seiner phlicht und [illegible]bd, damit er verstrickt ist muessiget und ledig zelet; daran thuet Ir [illegible]er ernnstlich maynung.«

császárnak a fizetés, kitetszik abból, hogy 5—6000 forintra olykor csak 200 forint részletfizetést teljesített. Ime nehányan a sok cseh vitéz közül, kik hazánkban a XV-ik század folyamán mint a *fekete sereg* tagjai hadi szolgálatot teljesítettek. Elismerjük, hogy vitézi tetteket is vittek véghez, eltekintve végső szereplésüktől; de hogy korábban, főleg a huszita világban, mint ellenségek mennyi kárt okozhattak, mennyi magyar vért ontottak és vagyont pusztítottak el? — ki lenne a megmondhatója?

Czedlitz Péter megkegyelmezése Budweisban, oly időben történt, mikor Ferdinánd király kedve igen búsult lehetett. Tizenkét nappal előbb Hobordancz János, Ferdinánd híve, a budai várban mint rab, vallomást tesz a börtönben Dóczy János budai tiszttartó előtt, hogy szándéka volt János királyt megölni, mely végből tőrrel (cum gladiolo) törekedett őt megközelíteni. Ezen vallomását megerősítette ugyanott két tanu: nemzetes *Körösi* (de Kewrews) *Ferencz* és Hunny Fülöp Pál (Paulus Phylyp de Hunny). A vallomásról közjegyzői okirat állíttatott ki Budán, 1530 január 12-én. A merész Hobordancz Jánost zsákba varrva, tudvalevőleg a Dunába fulasztották. Ha nem tudta is Ferdinánd a gyilkos tervet, bizonyára csakhamar értésére jutott hű szolgájának kudarcza, ki életével lakolt érte. Ha máskép üt ki a merénylet, ki tudja, mily fordulat áll be hazánk történetében!

II.

A FEKETE SEREG FELOSZLÁSA.

A bécsi cs. és kir. udvari és állami levéltár *Hungarica* osztályában huzamosabb ideig kutatván, egyebek közt egy oklevélre akadtam, mely adatot szolgáltat Mátyás király fekete seregének feloszlatása történetéhez. Ha minden oly történelmi adat érdekel bennünket, mely a régen mult idők homályára világot vet, annál becsesebb az olyan, mely hazai történetünk egyik fénykorának mintegy függelékeül tekinthető s a fénykor után rohamosan bekövetkezett hanyatlás képét állítja szemünk elé.

Az oklevél maga nagyméretű hártyára van írva; szövege cseh; Budán, 1493 jan. 6-án kelt. A kiállítók: első helyen *Czernini Czernin Bohuniek*, a lovasság vezére (rottmeister der reiterey), utána következnek mintegy negyvenöten, mint a nevezett Czernin seregének főbbjei, öregebbjei — talán mondhatjuk: tisztjei. Az oklevél — lehető hű magyar fordításban — a következőképen szól:

Én Czernini Czernin Bohuniek, a lovasság parancsnoka, és mi: Chodowi Chymel, Dobrowesky Péter, Bielowsky János, Bragy Fülöp, Koblik Bálint (z Trnavy) Nagyszombati, Dezuchowi János, Zawrzeczi János, Sliwkowai Venczel, Strazkai János, Bielai Mátyás, Rankoweczi Jarosch, Sputnic Márton, Charwath Lukács, Petrowsky Szaniszló, Dubrzicz Henrik, Natan Czerny, Lukowi János, Sedlczani Márton, Strzebrani György, Mikulas Tóbiás, Trencsini Miklós, Serawsky János, Korssics János, Czech Máté (vagy Mátyás), Domanowiczi Albert, Stopeczky Péter, Czerny János, Teplai Schery, Komburgi [1]) Márton, Spawsky Nos(?) Miklós, Dayczi Czeczek, Sbroj Jakab, Kornis János, Redegen Kristóf, Piczek Mikulás, Marderhoffi Bernát a *rottmeister* íródeákja, Byherki Horváth Pál, Telik Mikulás von Marchegg Martin (így), Meisseni György, Konstanti Tamás, Kopatowsky Miklós, Janga Uher Mihály, a fentemlített Czernin seregebéli elöljárók (öregek), vallják és adják tudtúl mindeneknek, a kik ezen levelet olvassák vagy hallják, hogy a midőn ők régebben nehány más csapatvezérrel (rottmeister), zsoldosokkal és társakkal a fölséges Ulászló magyar és cseh királynak és ezen magyar királyság főpapjainak és urainak zsoldjában és szolgálatában állottak, akkor azon hadsereg által, a melyben ők szolgáltak és a melyet *fekete seregnek* neveztek, ő általuk és társaik által a lakosságon nem csekély, szokatlan és hallatlan, kártételek estek vala, a nélkül, hogy a királytól, a főpapoktól és uraktól jött intésekre hallgattak volna. Ennek következtében őket főkapitányuk, Kinizsi Pál, fegyveres kézzel megrohanta és rabságba ejtette. A végre tehát, hogy a tömlöczből kiszabadulhassanak, reversálist állítanak ki magukról, a melyben kötelezik magukat és igérik, hogy ők soha, sem Ulászló király ellen, sem a következendő királyok ellen, sem Magyarország ellen soha semmiféle ürügy alatt hadba nem szállanak, sem ellenségképen magukat nem viselendik, sem ellenségeiknek segíteni, sem róluk rosszat szólani nem fognak, sem őket kémlelni nem fogják, sem más módon bosszut állani rajtok nem fognak. Továbbá, hogy ők minden kártétel nélkül Magyarországból kivonúlnak és Magyarországhoz tartozó országokban tartózkodni nem fognak; és ha esetleg a királynak egyik vagy másik országába, úgymint Csehországba vagy Morvába kerülnének, ott is csendesen fognak viselkedni és soha a cseh királysággal vagy ahoz tartozó országokkal ellenkezésbe nem bocsátkoznak. Továbbá, ha néhai Mátyás király alatti szolgálatjukra vonatkozólag adósságlevelek lennének kezeik között akár a magyarországi főpapoktól és uraktól, akár a jelenlegi királytól, azokat tartoznak visszaadni; ha pedig ilyen leveleik

[1]) A *K* és *o* betük közt még egy betü, talán *r* lehetett.

elvesztek volna, azokat kötelesek semmisekké tenni; a királyt, a koronát és Magyarország minden lakosát arról megnyugtatni, hogy ők. a reversális kiállítói, régi vagy újabb szolgálataikért és kárvallásaikért soha semmiféle követeléssel többé elő nem állanak, hanem megelégesznek azzal, a mit a király, a főpapok és urak maguk jószántából nekiek adnak. Továbbá, ha valamelyik közülök ezen kötés ellen vétene, azt megszegné: kötelezik magukat, annak nemcsak nem segíteni, hanem azt mint böcsülete vesztett embert tekinteni; s ha mindnyájan ezen szerződés (uhrfehde) ellen cselekednének, akkor böcstelenekké válnak, s ha ennek következtében ők, vagy nehányan közülök e miatt, akár főkapitányuk Kinizsi Pál által, akár — ha ő már nem élne — Zapolyai István nádor által, s ha ez sem volna az élők közt, Báthori István erdélyi vajda vagy hivatalbéli utóda által levél vagy követ útján megintetnének, kötelesek minden mentség nélkül a nekik rendelt börtönbe menni, a honnét előbb ki nem bocsátandók, míg őket az említett Pál úr (Kinizsi), vagy a nádor, vagy a vajda újabb igéret mellett (mit handschlag) ki nem eresztené. Ezen kötelező levél (uhrfehde), melyet ők a királynak, a két királyságnak és az ezekhez tartozó országoknak ezennel kiállítanak, nagyobb erősség okáért azok által, a kiknél pecsétjük megvolt, pecsétjükkel megerősíttetett; és nagyobb biztonság kedvéért Schellenbergi János csehországi főkanczellár és Ruppowi János csehországi legfőbb íródeák (landschreiber) s a királynak csehországi udvarmestere az oklevél pecsételésére szintén felkéretett. Egyúttal kötelezik magukat a kiállító felek, hogy pecsétjeiket meg nem változtatják, sem pedig meg nem tagadják, hanem azok érvényességét mindenkoron elismerik. Kelt Budán, 1493 január 6-án.

Az oklevél kiállítóinak névsorából látjuk, hogy a híres *fekete sereg* nagyrészben csehországi nemesek vezérlete alatt állott, sok előkelő cseh lehetett még akkor is köztük, különben aligha nyerik meg a két fő dignitariust arra, hogy velük pecsételjék meg a reversálist. A tisztek névsorában kettő magyar származásúnak látszik; az egyik *nagyszombati*, a másik *trencsíni* származású.

A pecsétek az oklevélen már csak hiányosan vannak meg.

Szerémi.

TÖRTÉNETI IRODALOM.

A pannonhalmi szent-Benedek-rend története. A magyar kereszténység, királyság és benczés-rend fönnállásának kilenczszázados emlékére kiadja a pannonhalmi szent-Benedek-rend. I. köt. A pannonhalmi főapátság története. Első korszak: A megalapitás és terjeszkedés kora, 996—1243. Szerkesztette és részben irta *Erdélyi László.* Budapest, 1902. Stephaneum kny. 4-r. XVI. 825. 2 l. Színes mellékletekkel és képekkel. — II. köt. A pannonhalmi főapátság története. Második korszak: A pápák és zsinatok reformáló törekvései, 1243—1404. Szerkesztette és részben irta *Sörös Pongrácz.* Budapest, 1903. Stephaneum kny. 4-r. 653, 2 l. A szövegbe nyomott képekkel.

Minden országban vannak olyan szerencsés fekvésű helyek, a melyek minden időben vagy az ipar, vagy a kereskedelem, vagy a hadviselés központjai. De vannak olyanok, melyeket egy-egy nagy lélek emléke mintegy megszentel, hogy ott a földi czéloknál magasabbra törő lelkek összegyüljenek, a vallásban, tudományban megnyugvást keressenek s másoknak is útmutatást nyujthassanak. Ilyen hely volt hazánkban Pannonhalma. E hegyhez fűződött (legalább a IX—XI. századok embereinek tudomása szerint) szent Márton, a Krisztusért palástját kettészelő vitéz imádságainak emléke; e hegyen emelték a magyarok bejövetele után az első monostort, e hely lőn azután az állandó imádságnak, a tudomány kedvelésének s utóbb a keresztény magyarok kegyeletének háza kilencz századon át.

A magyarok honfoglalásának ezredéves évfordulója adta az első lökést arra, hogy nemzetünk első mestereinek utódai, a benczések is, gondoljanak rendjük nagy és érdemes multjához méltó történeti mű alkotására. Közbejött akadályok miatt nem lehettek készen az ezredéves ünnep idejére, de készen lett nagy munkából legalább egy kötet, egy másik szintén neves évfordulóra: a magyar kereszténység, királyság és benczés-rend kilenczszázados ünnepére.

Azóta a második kötet is elkészült s ma már a magyar-

országi szent-Benedek-rend történetének két kötete fekszik előttünk.[1]) Összeállottak a rend derék tagjai, hogy legjobb tudásukkal, szerető gonddal összegyüjtögessék a mit az idők vihara megkimélt, és édes hazai nyelvünkön előadják a mit rendjük, monostoraik multjáról megtudhattak.

Az első kötetben az *Előszó* nagyon természetesen és helyesen az egész nagy vállalat keletkezését és tervezetét mondja el.

A bevezetésül szolgáló történeti előzményeket *Szentimrei Márton* és *Schermann Egyed* írták. Szólnak benne a keresztény vallás hazánkban való terjedésének első nyomairól, szent Márton születése helyéről s arról, hogy a legrégibb hagyomány azt csakugyan Pannonhalma közelébe helyezi; szent Benedek szabályának és a cluny-i javításoknak ismertetésével pedig módot nyujtanak belepillantanunk egy-egy benczés-monostornak X—XI. századi életébe. (1—38. ll.)

Az I. fejezetet, mely *a pannonhalmi apátság megalapításáról* szól (39—55. ll.), *Erdélyi László* rendi levéltárnok s igy Czinár Mór utóda, az egész vállalat szerkesztője írta. A történetbúvárok előtt ismeretlen, új dolgot e fejezet természetesen nem foglalhat magában, mert a pannonhalmi apátság alapítására vonatkozó adatok mind régen ismeretesek, sőt részben már több mint egy század óta vita tárgyai. Uj és örvendetes dolog azonban, hogy a szerző a három első benczést: Anasztázt, Radlát és Aschrikot megkülönbözteti egymástól. E három személy összeforrasztása tömérdek zavarra és tintafogyasztásra adott eddig okot. Radlának és Aschriknak különbözőségét már én is vitattam 1892-ben, de bizonyos okok és az előző történetírók véleményének nyomása alatt Radlát és Anasztázt egy személynek vettem. Azonban nemsokára Volf György már bizonyítékokat hozott fel arra, hogy Radla és Anasztáz szintén különböző személyek,[2]) s azokat most Erdélyi még inkább nyomósítja. (48. l.) Ezzel azt hiszszük, e roppant sokáig vitatott kérdés el van döntve, mert ha már a benczések történetírója is lemond arról, hogy Aschrikot pannonhalmi apáttá tegye, oly nyilvánvaló okok harczolnak ez ellen s általában Anasztáz, Radla és Aschrik azonossága ellen, a melyek előtt mindenkinek meg kell hajolnia.

Külön fejezetet (II. fej.) szentel Erdélyi *a pannonhalmi alapítólevél hitelessége* ügyének. (56—111. ll.)

Ki vehetné rossz néven Erdélyitől, hogy ő ez alapító-

[1]) Időközben egy harmadik: a VII-ik kötet is megjelent, t. i. *A zalavári apátság története*, az elhúnyt *Füssy Tamás* tollából, de ezzel ezúttal nem foglalkozunk.

[2]) Első keresztény térítőink, 1896. 54. l.

levél hitelessége mellett tör lándzsát? Hiszen ő az egész rend nevében e méltán nagyhírű alapítólevél hivatott ügyvédje! Mert, bár e levél történeti ismereteinket nem sokkal gyarapítja, bár a pannonhalmi apátság története e levél nélkül is megírható, mégis nagy tisztesség egy monostorra, ha ott őrizték meg a legrégibb magyar oklevelet; ellenben — nem ugyan tudományos, hanem általános emberi szempontból tekintve — roppant megkisebbítés, ha e levél, királyok, főurak, törvényszékek s az ezredévi kiállításon megfordult ezernyi nép előtt annyira ünnepelt alapítólevél, nem látta Szent István korát; ha nem is csalás ugyan, de mégis csak tévedés. Ki vehetné rossz néven, ha egy magyar benczés e szégyenvallást rendjétől távoltartani minden erejével törekszik.

Beleereszkedjünk-e az ezen alapítólevél hitele körül forgó immár 127 esztendős vita új fordulatainak ismertetésébe? Azt véljük, hogy ezt ezen ismertetés szűk körében nem szabad tennünk, mert Erdélyi okait, bizonyítékait e helyen kellően nem mérlegelhetnők. Én a magam részéről nem tartom helyesnek, hogy Erdélyi 16 soros jegyzetben (53. l.) hirtelenében visszaveti az én 18 lapra terjedő, Hartvik művének bővítéseiről szóló értekezésem [1]) eredményeit, mert hiszen egy-egy történettudományi tétel nem játéklabda, hogy azt rögtön, a meggondolásra szükséges időt sem várva, vissza kelljen ütni. Már pedig én is épen ebbe a hibába esném, ha most hirtelen (mert csak nem régiben rakta e folyóirat szerkesztője gyenge vállaimra e mű ismertetésének terhét) és olyan helyen, a hol arra elég tér sincsen, részletes ismertetésbe, esetleg vitába bocsátkoznám. Elég annyit jelentenünk, hogy Erdélyi mereven visszautasít az alapítólevél hitele ellen fölvetett minden bizonyítékot, bármily jogosnak látszó kétséget, s áll a mellett, hogy az alapítólevelet Szent István 1001-ben állíttatta ki. — E közben is szerez azonban a szerző magának érdemet, a történettudománynak pedig hasznot, mert kimutatja, hogy azon II. Bélának tulajdonított s 1137-ikinek jelzett levél, mely a somogyi és pozsonyi vám harmadáról szól,[2]) 1230 táján készült hamisítvány. (92. l.)

Az apátok történetét tárgyaló következő III. fejezetet (112—134. ll.) eredetileg még a vállalat megindítója, boldogult *Villányi Szaniszló* írta, de Erdélyi átdolgozta. E fejezet egyúttal rövid foglalata az apátság 1241-ig lefolyt külső eseményeinek. Nagyon érthetőleg a szerzők legtöbbet beszélnek *Uros*

[1]) Hol bővítették ki a Hartvik-legendát először és másodszor? *Századok*, 1901. 991 és köv. ll.

[2]) *Fejér*: Cod. Dipl. VII. 5. 108. l.

(neve szerintem *Oros*-nak ejtendő) apátról (1207—1241) azon egyszerű okból, mert az ő tetteiről szól legtöbb oklevél. Egy dolog van e fejezetben, a mi utóvégre nem nagy hiba, de mégis azt mutatja, hogy a szerzők nagyon is biznak a maguk szemében. Tagadják, hogy *Raszina*, szent Gellért tanácsadója, pannonhalmi apát lett volna. (113. l.) Ez szabad. De miért tagadják? Mert Raszina szent Gellértnek és társainak a legenda szerint élelmet igért; s ebből azt következtetik, hogy Raszina nem Pannonhalmának (Győr-Szentmártonnak) volt apátja, hanem »valósággal apátja annak a monostornak, a hol Gellért kisérőivel és a zárai hajósokkal megállapodott és ellátást nyert. Mikor a negyvennapi idő elteltével Gellért és társai ismét hajóra szálltak, egy szó sem árulja el, hogy Raszina velök ment.« — Már most lássuk, mit mond a kútforrás? »Applicuerunt cuidam monasterio, in quo *contigit* Rasinam, abbatem monasterii s. Martini, olim amicum suum peculiarem *adesse*.« [1]) És tovább: »Diffinivit ergo apud se dominus Gerhardus acquiescere consiliis abbatis Rasine; *ascendentes ergo simul* navem, venerunt Zadriam.« [2]) Hogyan lehetett volna Raszina valóságos apátja annak a monostornak, a hol csak *véletlenül* volt jelen (contigit adesse)? És ha azon tengerparti monostorban valóságos apát lett volna, akkor nemde azon monostor egyháza szent Márton tiszteletére lett volna avatva? Különben hogyan lehetett volna Raszina *abbas sancti Martini?* Ha pedig a legenda írója ezt akarta volna jelezni, akkor nem ezt írta volna: »applicuerunt cuidam monasterio«, — hanem ezt: »applicuerunt monasterio sancti Martini, ubi Rasina fuit abbas.« — De meg hogyan lehet állítani, hogy Raszina nem ment szent Gellérttel Zárába, mikor a kútforrás homlokegyenest ellenkezőt mond? Szabad a kútforrás hitelét tagadni, de hitelesnek tartani és belőle épen ellenkezőt kiolvasni nem szabad. S ha elfogadják, hogy a somogyvári alapítólevélben [3]) a »dompnus Petrus abbas s. Martini« pannonhalmi apátot jelent, miért vetik el ugyanezen elnevezést másutt?

Az apátság egyházjogi helyzetéről szóló IV. fejezet (135—143. ll.) szerzői *Wagner Lőrincz* és *Villányi Szaniszló*. A mit itt a pannonhalmi apátság egyházjogi kiváltságairól mondanak, általában mind helyes, de véleményünk szerint jobban és részletesebben össze kellett volna hasonlítaniok a pannonhalmi és a casinói apátságoknak — hogy kerek évszámot mondjunk — 1200-iki jogi helyzetét, mert erre az oklevelek

[1]) *Batthyány:* Acta et scripta s. Gerardi, 308. l.
[2]) U. o. 311. l.
[3]) *Fejér* id. m. I. 471. l.

már bőven nyujtanak adatot, s a különbségek jobban kidomborították volna a pannonhalmi apátság 1241 előtti jogi állapotát. Ugyanezen okból itt kellett volna azt a pert tárgyalni, mely a veszprémi püspök és a pannonhalmi apát közt az 1212—1215 években épen az egyházjogi állapotok miatt folyt, s nem kellett volna azt a többi, vagyoni jogokért folyt perek közé szúrni. (153—154. ll.) Mert épen ebből tűnik ki világosan, hogy a pannonhalmi apátság 1241 előtti mentessége a püspöki joghatóság alól korántsem volt akkora terjedelmű mint mostan, s nevezetesen csak a monostorokban és hozzájok tartozó remeteségekben — czellákban, obedientiákban, mondhatjuk: kis-monostorokban — lakókra terjedt ki a mentesség, az apátság birtokain lakó világiak azonban a püspök joghatósága alá tartoztak. Az apátsághoz tartozó plebánia-egyházak jövedelme (quoad temporalia) volt az apátságé, de az egyházkormányzat nem.

Igen érdekes az V. fejezet, melyben Erdélyi László *a somogyi tizedekről s a velök kapcsolatos egyházjogi kérdésekről*, továbbá a többi tizedekről és a sójövedelemről szól. (144—190. ll.) Részletesen ismerteti itt azon nagy pereket, melyeket a pannonhalmi apátság a somogyi tizedekért a veszprémi püspök, a fejérvári káptalan, a fejérvári János-lovagok, a zágrábi püspök, a veszprémi káptalan és az esztergomi érsek ellen folytatott; ismerteti továbbá a sójövedelem fejlődését. Az összes adatok felhasználása és világos előadás e fejezet kiváló tulajdonságai. Mivel azonban a bonyolódott perek megértéséhez sohasem fölösleges a nagyobb világosság, e fejezet ismertetéséhez fűzzük a következő megjegyzéseket: Azt hiszszük, hogy a pannonhalmi apátság és veszprémi káptalan közt folyt per eredete világosabb lett volna, ha a szerző észreveszi, hogy azon *magna villa*, melyben szent Apollinaris egyháza állott,[1]) nem más mint *Oreglak*, máskép *Nagylak*. Az ezen Öreglakon levő szent Apollinaris-egyházat pedig még 1188 előtt adta János veszprémi püspök a veszprémi káptalannak s ezt ezen nagyjövedelmű (10 márkát hozó) egyház birtokában 1184—1188 között Theobald pápai követ is megerősítette.[2]) A veszprémi püspök ellen folytatott perben különös jelenségnek tartja a szerző, hogy a pannonhalmi apátság a Veszprém megyében öt órányira benfekvő *Peremarton* tizedét is követeli a somogyi tizedek jogán. (163. l.) Biztos adat volt azonban kezemnél arra nézve, hogy régen Somogy és Tolna megyék határán a mai Acsától délre

[1]) V. ö. 157 és 691. ll.
[2]) Monum. Rom. ep. Vesprimiensis, I. 5. l.

is volt egy *Peremarton* falu.[1]) E Peremarton épen nagyon odaillik az oklevél azon helyére, mert az ott *Acsa* és *Gerezd* (Grezi) falvakról beszél. Ebben az ötödik fejezetben előre veti árnyékát (179. l.) és később ismétlődik (320. l.), hogy a szerző a *füzegytövi* (füzitői) Szent László-egyházat Somogy megye déli részére helyezi át. Két oklevél említi ezen egyházat s az egyik a helység nevét hibásan *Fyzgoi*, a másik helyesen *Fizegteu* alakban írja. »De ez a Füzegytő — mondja a szerző — nem azonos a Komárom-megyeivel, mert az utóbbi .... a győri egyházmegyéhez tartozott és temploma Szűz Mária tiszteletére épült.« (320. l.) Nem veszi azonban észre a szerző, hogy Albis főesperes összeírása szerint egy határgyűrű vette körül Almást és Füzegytőt (Füzitőt) s hogy ennélfogva bizonyos értelemben Almást is lehetett Füzegytőnek nevezni. Sőt nemcsak lehetett így nevezni, hanem nevezték is, mert pl. III. Incze kiváltságlevelében nem azért hiányzik Almás, mintha akkor (1216) nem lett volna az apátság birtoka, hanem azért, mert Füzegytő határában úgyis benne volt. Már most Almás, a mint ezt a szerző is igen figyelemreméltónak jelzi, a veszprémi egyházmegyéhez tartozott és egyháza Szent László tiszteletére épült. Világos tehát, hogy a veszprémi püspöktől követelt füzegytövi Szent László-egyház alatt pontosabban Almás egyházát kell érteni.

Legterjedelmesebb (191—336. ll.) és szerintünk legértékesebb fejezete a kötetnek, *az apátság birtokairól* szóló, szintén Erdélyi Lászlótól írt VI. fejezet.

A ki megkísérlette a régi magyar oklevelek helyneveit megállapítani, a ki ismeri okleveleink pontatlanságait s a kiírások ingadozásait, az tudja csak megbecsülni azt a nagy fáradságot, figyelmet, a melyet Erdélyi e fejezet megírásában kifejtett. Előadja az összes birtokszerzések történetét, meghatároz számos elpusztult vagy nevet változtatott falut, kijelöli azok szomszédait, ismerteti lakosaikat s foglalkozásukat; sőt hozzá mert fogni ahoz is, hogy egy-egy régi falu területét s az azon levő telkek nagyságát megközelítőleg meghatározza; s ez talán legjobban sikerült Apáti-Dinnyénél. (270. l.)

Nagy segítségére volt ebben Erdélyinek s nagy segítségére lesz mindazoknak, kik ezentúl e tárgygyal foglalkoznak, azon nevezetes összeírás, a melyet *Albis* (Albeus = Albertus) nyitrai főesperes a pannonhalmi apátság birtokairól IV. Béla

[1]) Igy hirtelenében csak a pápai tizedjegyzéket idézhetem: Mon. Vaticana, S. I. Tom. I. 298. Itt a regölyi főesperességben Döröcske és Dada, ma Somogy-megyei helyek előtt *Peremarthuz*, azaz helyesen *Peremarthon* helységet találunk.

parancsára készített. Eddig ez összeírás hiányosan volt közölve s évszáma megközelítőleg sem volt meghatározva. A szerző először is lehetőleg pontosan közli az összeírást s megállapítja azt is, hogy 1237—1240 között készült. Mivel ily részletes, annyi személy és helynevet tartalmazó s a régi falvak belső rendjére annyi világot vető összeírásunk több nincsen, érdemes még pontosabban meghatározni keltét és lehetséges is. *Albeus* — vagy a Bihar-megyei (hajdan szintén *Albeus*-nak írt) falu nevének bizonysága szerint *Albis* — az *Albertus* névnek kicsinyítője. Ezt tudva, teljesen kétségtelen, hogy az összeírás 1241 előtt készült, mert hiszen Albert (Albeus) főesperes és esztergomi kanonok, a jeles jogtudós, mint Rogerius írja, a sajómezei csatában elesett.[1]) Még közelebb visz bennünket az összeírás igazi évéhez az, hogy Bogát Somogy-megyei nagy falu nincs benne fölemlítve, pedig ez már 1239-ben kétségtelenül a pannonhalmi apátságé volt.[2]) E szerint IV. Béla király Zólyomban, junius 11-én kelt azon levelének, mely szerint Bogátot a székesfejérvári káptalan a pannonhalmi apátságnak bizonyos tizedekért átadja, 1239 előtt kellett kiadatnia, még pedig 1238-ban, mert ez év juniusának első felét töltötte IV. Béla Zólyomban.[3]) Bogát nem tartozott a később visszavett vagy elcserélt birtokok közé, hanem állandóan a pannonhalmi apátságé maradt,[4]) s mivel nincs benne Albis főesperes összeírásában, ez annak biztos jele, hogy ez összeírás 1238 junius-hava előtt készült, s így egészen nyugodtan tehetjük annak elkészültét arra az évre, melyben Albist különben is kiküldte a király a pannonhalmi apátság javára királyi poroszlóúl, — vagyis 1237-re.

Az Albis-féle, annyira érdekes összeírásnak oly bő és értékes földolgozását, mint a minő Erdélyié, eddig nem ismertük, nem is ismerhettük. Helymeghatározásai közül külön is fölemlítjük azt, hogy a pannonhalmi apátság *Kenesna* nevű birtokát szerencsésen és kétséget kirekesztőleg azonosítja a mai Bács-megyei Ó-Kanizsával (326. l.), holott mi ezt eddigelé Pesty Frigyestől félrevezettetve Takta-Kenéznek (Szabolcs m.) értelmeztük.

Még így is, Erdélyi meghatározásai után is, számos XI—XII. századbeli helység hollétének megfejtése vár a

---

[1]) *Knauz:* Mon. Strig. I. 340. l.

[2]) Olv. 767. l. — V. ö. *Wenzel:* Árpádk. Uj Okmt. II. 97.

[3]) *Theiner:* Mon. Hung. s. illustr. I. 174. l. Ellenben 1239 juniusában egészen másfelé időzik.

[4]) *Csánki:* Magyarország tört. földr. II. 690. l.

jövendő kutatókra. Igy pl. szerintünk még pontosabban meghatározandó — s azt hiszszük, későbbi adatok segítségével meg is határozható — *Sabaria*, *Tarján* és *Pannonia* területe. A Szent Lászlótól adott hajósok faluját semmiesetre sem szabad *Kuca* néven keresni, mert Kuca mint poroszló csak tanuskodott a tíz telek ajándékozásáról, de a falu nevéhez semmi köze sem volt. El kell térnünk azon gondolattól, hogy a Szent István-féle levél utóiratában és Szent László levelében említett *Balvanis*, és a Szent Lászlótól felsorolt *Tuhnez*, *Fer*, *Bagag* birtokokat Somogy megyében keressük. *Tuhnez* szerintem tollhiba, *Thuno* azaz *Tényő* helyett. *Balvanis* inkább a kapuvári Rába mellett keresendő, mert ezt régen szintén *Bálványos*-nak, *Bálányos*-nak hívták. *Bagag* talán *Bágyog* Sopron megyében. El kell hagynunk régi történetíróink azon véleményét, hogy a Szent László levelében említett *monasterium beatissimi Petri* a tatai apátságot jelenti (275. l.), mert a tatai apátság védőszentje nem csupán szent Péter, hanem szent Péter és Pál apostolok valának.[1]) Különben is több mint kétséges, hogy a tatai apátság Szent László korában már fennállott volna. Az ó-budai prépostságnak (társas káptalannak) egyedül szent Péter tiszteletére avatott egyházáról van Szent László levelében szó s épen ez teszi érthetővé, hogy a Füzegytőnél fogott vizákból a pannonhalmi apátság (ecclesia beatissimi Martini) csak harmadot kapott, ellenben Szent Péter monostora kétharmadot, mert hiszen Szent László az ó-budai prépostságnak helyreállítója vala.[2]) Ki kell küszöbölni a pannonhalmi apátság jószágai közül az 1135 körül említett *Bézsen*, *Rúd* és *Karúl* falvakat is, mert azokat a veszprémi prépost nem a győr-szentmártoni monostornak, hanem az aradi, szintén szent Márton tiszteletére avatott prépostságnak adományozta.[3]) Rádon volt ugyan a pannonhalmi apátságnak is birtoka, de azt később, 1146-ban, Scines úrnőtől kapta. (598. l.)

Belefogott e fejezetben a szerző abba is, hogy az apátság jószágain élő régi magyarok személyneveit mai kiejtéssel adja vissza, és a régi, következetlen kiírások helyett mai helyesírással tegye azokat ismerősebbekké. Roppant nehézségekkel kell azonban még most e tekintetben küzdenük. A régi helyneveket, melyek nagyrészt személynevekből keletkeztek, vagy a régi helynevek írásából vonható törvényeket, továbbá a ma is

[1]) Mon. Vat. S. I. Tom. IV. 263. 268. 438. ll.

[2]) *Századok*, 1897. 293. l.

[3]) Ecclesie sancti Martini in *Vrodi*. Az első aradi prépost neve is *Vrodiensis* alakban fordúl elő. *Knauz*: Mon. Strig. I. 108. l.

járúl még az oklevéltárhoz *három* darab hamis oklevél szövege és fényképe, és egynek kivonata. Az oklevelek alá tett jegyzetek közt is találunk egy-egy értékes adatot: így pl. a 712. lapon egy csapással kivégzi Erdélyi a történetíróknak annyi fejtörést okozott s állítólag az esztergomi egyházmegyéhez tartozó csúti főesperességet, kimutatván, hogy az illető oklevél eredetijében nem *Chut*, hanem *Chunt* áll, azaz nem *csúti*, hanem *honti* főesperességről van szó.

*

A második kötetet csaknem egészen *Sörös Pongrácz*, a magyar benczés-rendnek e szorgalmas és tehetséges fiatal tagja írta. Kilencz fejezet közűl hat egészen az ő munkája. E fejezetek a következők: I. A korszak áttekintése 1241—1404: IV. A somogyi tized, a somogyi és pozsonyi vámok; V. Az apátság birtokai; VI. Az apátság jogkiváltságai a törvénykezésben; VII. A pannonhalmi monostor terhei; IX. Az apátság belső élete és külső hatása. — Az apátok történetét előadó II-ik, s az egyházjogi fejlődésről és lelkészkedésről szóló III-ik fejezetet néhai *Villányi Szaniszló* kezdette ugyan írni, de Sörösnek mind a kettőt egészen újra át kellett dolgoznia. A VIII-ik fejezetben *Zoltvány Irén* és *Gyulai Rudolf* az irodalmi és művészeti viszonyokat ismertetik. — A függelékben előbb *Erdélyi László* tesz összehasonlítást az első és második korszak birtokai között, azután pedig *Gyulai Rudolf* méltatja a soproni volt ferencz-rendi, most benczés templomot. Hatalmas, 242 számból álló *Oklevéltár* fejezi be ezen második kötetet is, és a közölt okleveleknek csaknem fele (az 1350—1404-ig terjedők csaknem mind) eddig ismeretlen volt. Az oklevéltár szintén Sörös Pongrácz szorgalmát és ügyességét dicséri.

Minden elismerésünk mellett sem hagyhatjuk azonban említés nélkül, hogy Sörös dolgozatain itt-ott elhamarkodottság és egyoldalúság jelei látszanak. Az még legkisebb hiba, hogy ismétlődések fordulnak elő nála;[1]) az is érthető, bár kevésbbé menthető, hogy az apátsághoz tartozó egyházak papjai és hívei fölött joghatóságot követel az apátság részére, jóllehet sikertelenűl, mert ezen egyházaknak csak a jövedelme volt az apátságé, a hozzátartozó papok és hívek kormányzata azonban akkor még nem; de azt már elhamarkodásnak kell tulajdonítanunk, hogy időrendi hibákat is követ el. Ilyen először is, hogy »a (pannonhalmi) várat Venczel párthívei szállották meg, a kiknek kezéből Németujvári Iván segítségével Landerbrech osztrák vezér ragadta azt vissza 1301 januárban.« (48. 205. ll.) III. Endre 1301

[1]) V. ö. a 48. 205. 62. 86. 96—97. ll.

jan. 14-én halt meg; a Venczel-pártiak csak 1301 juniushavában kezdtek komolyan föllépni; hogyan szállhatták volna meg tehát a pannonhalmi várat 1301 január-hava előtt? — Ilyen az is, hogy (Ulászló) »már a tizennegyedik évet töltötte a kolostorban, a hol 1353-ban mint cluny-i rendű szerzetes részesült bizonyos fölmentésben, midőn nyughatatlan nagy lengyel uraktól értesült Kázmér haláláról.« (63. l.) Kázmér meghalt 1370-ben, s ha Ulászló már 1353-ban mint szerzetes fölmentésben részesült, akkor nem tizennégy, hanem tizenhét évet töltött volna a monostorban. Ebből mindjárt észrevehette volna a szerző, hogy azon kútforrás, a melylyel az 1353 évet akarja igazolni, rossz.[1]) Én figyelmeztettem is *A hamis, hibáskeltű és keltezetlen oklevelek jegyzéke* cz. munkámban (215. l.) a kutatókat, hogy ez oklevél kelte helyesen 1371-re teendő, de hiába! — A Jób pécsi püspök által javadalmától megfosztott pozsonyi prépost ügyében kelt pápai megbízás is bajosan származik 1330-ból, mert Jób már 1280 táján eltűnik szemeink elől s 1287 előtt halt meg.

Hibásan nevezi Sörös az első magyar biborost hol *Vancza* (44. l.), hol *Vanczai* néven (78. l.), mert *Bancsa*-nembeli volt. — Az 1356-ban kormányzó veszprémi püspök sem volt *Jakabfia János* (59. l.), a mit talán a szintén hibás *Jakabfalvi* névből alakított, hanem *Garai János*, Pál volt mácsai bán fia. — Szerelmes lévén az *ö* betűbe, a *lullyai* Szent László-prépostságot[2]) megteszi *löllei*-nek; Szécsényi *Kónya* (Kónya = Cola = Miklós) urat kinevezi *Könye* bánnak (99. 103. ll.), *Zirku*-t (= Szürkekő, mert *zir, szür* a régi magyarban = *szürke)* hirtelenében *Zsírkö*-nek magyarázza. (129. l.)

Nem mulaszthatjuk el még annak fölemlítését, hogy a Sztachovics Remigtől 1332 évinek tartott és ilyképen kiadott pannonhalmi levéltári regestrumot Sörös a IX-ik fejezetben újra és pedig pontosabban közli. A regestrum eredetét új, lelkiismeretes kutatás nyomán 1400 tájára teszi.

Azt hiszszük, nyilvánvaló a tárgyalt két kötet ismertetéséből, hogy ezen nagy áldozattal, nagy szorgalommal, lelkes tudományszeretettel készült mű nemcsak a benczés-rend multját deríti föl, nemcsak annak eddig is általánosan ismert érdemeit gyarapítja, hanem hazánk történetéhez is bőven szolgáltat új, eléggé alig megbecsülhető adatokat. Szent Benedek szerzetes rendje e művel magának dicsőséget szerzett, hazánkra fényt derített. KARÁCSONYI JÁNOS.

[1]) *Történelmi Tár*, 1895. 65. l.
[2]) V. ö. *Csánki* id. m. II. 626. 645. ll.

A magyar honfoglalás kútfői. A honfoglalás ezredéves emlékére a M. Tud. Akadémia megbízásából szerkesztették *Pauler Gyula* és *Szilágyi Sándor* r. tagok. Kiadja a M. Tud. Akadémia. Budapest, 1900. Franklin-társ. kny. Nagy 4-r. VIII. 877 l.

IV.[1])

Nyugoti kútfők. Összeállította *Marczali Henrik.*

Azok a krónikások, kik az Európába költözködő magyarokról mint egykorú tanuk írtak, bizonyára nem gondoltak arra, hogy ez a keletről ide szakadt »vad« nép a művelt nyugati nemzetek mellett hazát fog magának biztosítani. Ezek a szerzetes írók Isten csapásának tekintették a szerteszét pusztító magyarság betörését, olyan végzetszerű csapásnak, mely jött és megint el fog múlni. Ez az oka, hogy a magyar nemzet letelepedésére — vagy a mint mi mondjuk: honfoglalására — ügyet sem vetettek s minden igyekezetök abban öszpontosult, hogy azokat a rettenetes károkat regisztrálják, melyeket ez az »Isten csapása« nyugat népeinek okozott.

A nyugati krónikások között nincs tehát a magyar honfoglalásnak csak megközelítőleg sem olyan megfigyelője és leírója, mint pl. a byzanczíak közt *Konstantinus Porphyrogenitus.* Mert *Regino* és az *Annales Fuldenses* — nehány máshonnan kölcsönzött leíráson kívül — csak annyit tudnak a Duna- és Tisza-menti tanyázásról, hogy a magyarok egész Pannóniát pusztítják (Pannoniam ex maxima parte devastantes); maga a jó tollú Regino, ki a magyarok jellemzésével is megpróbálkozik, más régibb írókból hord össze egyet-mást, a mit a skythákról, parthusokról meg a germánokról írtak, s egyáltalában nem mond semmi jellemzőt, a mit más forrásokból tudnunk nem lehetne.

Az Akadémia millenniumi nagy kiadványa számára, mely a magyar honfoglalás összes kútfőit foglalja magában, a nyugati kútfőket *Marczali Henrik* gyüjtötte össze s az eddig ismert szövegeket a meglévő és megközelíthető kéziratokkal egybe is hasonlította.

Az anyagot chronologiai rendben három csoportra osztja. Az első csoportba sorolja azokat a forrásokat, melyek vagy Pannóniáról vagy magukról a magyarokról szólnak a honfoglalást megelőzött időszakban; a másodikba azokat, melyek mint teljesen egykorú kútfők magára a honfoglalásra alkal-

[1]) A III. közleményt: *Thúry József* bírálatát a keleti kútfőkről, olv. *Századok*, 1903. 240 és köv. ll.

masak világot vetni, s végűl a harmadik csoportba azokat, melyek a honfoglalás után készültek.

A kútfők sorát egy belga klastrom évkönyvei (Annales Sithienses) nyitják meg, melyeket a tudósok rendesen *Annales Bertiniani* néven említenek. Ebben 862-ről fel van jegyezve, hogy a dánok a birodalom nagy részét tűzzel-vassal pusztították, de megjelent egy új, a népek előtt eddig ismeretlen ellenség is, melyet *Ungri*-nak neveznek, s ez is dúlta a birodalmat. Ma már bizonyos, — Mátyás Flórián kimutatta [1]) — hogy ez későbbi interpolatió s így a honfoglalást megelőző kútfők közt nem lehet helye.

Annál nagyobb fontosságú azonban a *Conversio Bagvariorum et Carantanorum* című apologia, melyet a salzburgi érsek a maga fenhatósági jogainak védelmére készíttetett. Kézirata öt példányban is megvan a bécsi cs. udvari könyvtárban, a honnan a kiadó a legrégibbet és az eredeti szöveghez legközelebb állót vette alapúl. Ez már számos oly tényre nézve elsőrangú forrás, a mely felől sehol másutt tájékozódást nem nyerhetnénk. Tudvalevőleg ez ismerteti meg velünk az első morva főnökök: *Privina* és *Koczel* szereplését, s topographiai tekintetben is, különösen a Dunántúlra nézve, tele van becses följegyzésekkel. Noha az a sok egyházalapítás, a mivel a salzburgi érsek a maga igazának hangoztatásában kérkedni látszik, aligha róható fel mind az érsek érdeméül.

Nem sok értéke van a honfoglalás története szempontjából Alfréd angol király *Description of Europe* című földrajzi leírásának. Egyetlen szó sincs benne a magyarokról vagy Pannóniáról; szerinte Karinthiától Bolgárországig pusztaság terült el, s az is, a mit a szláv népek elterjedéséről tud, meglehetősen megbízhatatlan.

Az *Annales Fuldenses* (fuldai évkönyvek), melyeket a 887 évtől kezdve Bajorországban szerkesztettek, már nagyon gazdag tárházát adják a magyarok kalandozásaira vonatkozó adatoknak. Szinte évről-évre feljegyzik a honfoglalók betöréseit, s történetíróink közűl mindazok, kik a honfoglalás chronologiájának megállapításával foglalkoztak, alaposan ki is aknázták ezt a kútfőt. Különösen Salamon Ferenczünknek ez volt egyik legerősebb fegyvere Konstantinus Porphyrogenitus mellett. Az évkönyvek kéziratai közül a szerkesztő a lipcsei városi könyvtárban levőt használta, de ennek hiányait pótolta a brüsseli codexből.

[1]) Egy honfoglalás előtti magyar hadjáratról Németországban. Budapest, 1898. (Értekezések a tört. tudományok köréből, XVII. köt. 8. sz. 7 és köv. ll.)

Régibb történetíróinknál a honfoglaló magyarságra nézve leginkább használt kútfő vala *Regino krónikája* (Reginonis abbatis Prumiensis chronicon). Regino prümi apát ezt a munkáját 899 után Trierben írta s így ő a magyar honfoglalással teljesen egykorú író, bár feljegyzéseit az eseményekkel nem egészen egyidejűleg szerkesztette. Kár, hogy az a jellemzés, a mit őseinkről ad, igen csekély változtatással nem egyéb, mint a III-ik századi Justinusnak a skythákról és parthusokról, s a VIII-ik századi Paulus Diaconusnak a régi germánokról írt rajza. A magyarok bejövetelét 889-re teszi, s tudjuk, erre az évszámra esküdött néhai Szabó Károlyunk is. A kéziratok közül Marczali a münchenit használta, mely a X-ik század második feléből való; de összehasonlította ezzel a bécsi cs. udvari könyvtárban őrzött két codexet is, melyek egyike a XI-ik, másika a XII-ik századból származik.

Érdekes adatokat tartalmaz *Theotmár salzburgi érseknek és suffraganeusainak levele IX. János pápához*. Ez a levél — úgy látszik — a 900 évből való. Érdekes azért, mert a morvákról a bajor püspökök azt állítják benne, hogy a pogány magyarokkal szövetkeznek és pogány módra élnek. A levélnek két kézirata ismeretes: az egyik a kölni városi levéltárban van, a másikat pedig a bécsi cs. udvari könyvtárban őrzik. Az eddigi felfogással ellenkezően Marczali a kölni kéziratot tartja régibbnek.

Az a levél, melyet egy ismeretlen szerző *Dado verduni püspökhöz a magyarokról* írt s a melynek XI. századbeli — *Rhabani Virtunensem ad episcopum* címmel katalogusba iktatott — kéziratát Marczali a bécsi cs. udvari könyvtárban nyomozta ki, csak annyiban érdekes, a mennyiben fogalmat nyujt arról a rémületről, a mit a magyarok megjelenése okozott. Honnan jött e nép? mi czélja volt vele a Gondviselésnek? — ezek a kérdések foglalkoztatták a gondolkodó elméket. Érdekes, hogy már ez a levél is a magyarok nevének fejtegetésével bibelődik s a *Hungarus* nevet a német *Hunger* szóból származtatja.

Nincs különösebb figyelemre méltó történeti adat azokban a versekben sem, melyekben *Waldram* szent-galleni szerzetes Itália pusztulásán szörnyűlködik. Maga a szerkesztő is bevallja, hogy ezek a versek — *Versus Waldramni ad Dadonem episcopum a Salomone episcopo missi* — nem annyira történeti becsűek, mint inkább irodalomtörténeti értékük van, mint szolgálván a jámbor szerzeteseknek a magyar hadjáratok pusztításain való kesergésre. A verses levelet 909 előtt írták s fennmaradt egy X. századi kéziratban, melyből először 1859-ben Dümmler adta ki.

Utolsó és kétségkívül legvonzóbb darabja a nyugati kútfőknek *Ekkehard* rajza a magyarok szent-galleni kalandjáról: *Ekkehardi casus Sancti Galli.* Ismeretes az a jelenet, melyben a szent-galleni klastrom történetírója, IV. Ekkehard, a magyarokról szóló élénk hagyomány alapján ottani tartózkodásuknak oly részletes és megkapó képét rajzolta. Talán ő az egyetlen idegen krónikás, ki a pogány magyarokat valóságos embereknek, nem pedig szörnyetegeknek írja le, mint kortársaik. Ennek az emléknek a XII-ik század végéről egyetlen meglevő kéziratát a szent-galleni klastrom kincsei közt őrzik s ennek alapján készült Marczali kiadása.

Futólagos szemlét tartva a *nyugoti kútfők* felett s kéziratait is számon véve, látjuk, hogy a szerkesztő szorgalmasan fölkereste és fölhasználta a codexeket. A kiadvány értéke szempontjából azonban sajnálnunk lehet, hogy egyes lapokat nem közöl hasonmásban. Ez azért is fontos lett volna, mert így a kútfőkkel foglalkozónak inkább módjában lenne a helyes átírás ellenőrzése; de ezzel a megjegyzéssel nem akarjuk azt mondani, hogy a szövegek megbízhatóságában kételkedünk.

Jóllehet az efféle történeti *kútfő-szemelvényeknek* nem vagyunk barátai, — olyan iskolai segédkönyvszerű jellegük van, — azt készséggel kijelentjük, hogy a fejezet szerkesztője fáradságos munkát végzett s az elébe tűzött feladatnak teljesen megfelelt. Mindenütt számot ad a kútfők kéziratairól, melyeket maga is tanulmányozott s egymással összevetett; a mi ugyan érdeme is, de még inkább kötelessége volt.

Borovszky Samu.

A felső-kubini Kubinyi család története. A család tagjai számára írta *Kubinyi Ferencz.* Budapest, 1901. Franklin-társ. kny. 8-r. 460, 2 l. Öt melléklettel s a szövegbe nyomott képekkel. (A felső-kubini Kubinyi cs. története és leszármazása. Szerkesztik és kiadják *Kubinyi Ferencz* és *Kubinyi Miklós.* Első köt.)

Csak nemrég jelentette közlönyünk *Kubinyi Ferencz* halálát. Utolsó munkája, melyről ime most szólunk, bizonysága, hogy benne a történetirodalom és tudomány hivatott, rátermett szakerőt veszített. Mert ámbár saját véreinek, nemzetségének történetét írta meg, tollát nem vezette félre atyafiságos szeretet, sem a gyöngédség nem hamisította meg itéletét. Mindenkor az igazságot keresi és nem áldoz a családi hiuság oltárán. Ez pedig nem kicsi szó akkor, mikor a családi hiuságot legyezgető, már-már megcsontosodott hagyomány ellen kell küzdeni. Férfias bátorságnak és a tudományos igazság tántoríthatatlan

szeretetének kell vértezni azt az írót, a ki saját családjának kisebbítésével sem habozik azt a dicsőítő hiedelmet semmivé tenni, mely szerint a Kubinyiak őse ama *Hudkont comes* lett volna, a ki II. Endre királytól 1233-ban *Revucze* földet nyerte adományúl, s a kivel a Kubinyi család a Huntpázmán nemzetségből vette volna eredetét.

Horvát István eresztette világgá ezt a valótlanságot *Magyarország gyökeres régi nemzetségeiről* írt híres munkájában. Elfogadta állítását és a köztudatba is átültette a Kubinyi család első monographusa: *Kubinyi Péter.*[1]) Kubinyi Ferencz igazságérzete szétrombolta ezt az ősi dicsőséget. A turóczi konvent 1288 évi bizonyságleveléből mutatja ki, hogy az említett revuczei birtok nem Hudkont után való örökösödésből jutott a Kubinyiak őse, *Ite* vagy *Ete* birtokába, hanem vétel útján. De — teszi hozzá mintegy vigasztalásúl: »nem volna méltó a Kubinyi családhoz, hogy tudva ezen körülményeket, továbbra is ragaszkodjék ezen alaptalan eredeztetéshez; annyival kevésbbé, mivel ezek mellőzésével is oly régi és tisztességes eredetet vallhat magáénak, mely számára az ország régi nemes családai közt eddig elfoglalt helyet továbbra is biztosítja.«

A Kubinyi család első ismert őseül tehát *Ite* vagy *Ete* nevű vagyonos nemes fogadható el, kitől az ízről-ízre szakadatlan sorban való leszármazás oklevelekkel igazolható. Hogy a család a régmultban maga is Etét tartotta törzsatyjának, meglepően bizonyítja az, hogy a XV-ik század első felében élt Kubinyi László elvétve *Ethewicz*, magyarosan *Eteﬁ* melléknévvel élt dédatyjának emlékezetére.

Ete közelebbi leszármazóit a család fényének és vagyonosodásának emelésére irányuló törekvés jellemzi. Vitéz és eszes emberek voltak. Már Ete unokája *I. Salamon* kiérdemli kortársaitól a *literatus* díszes jelzőt. Ő szerzi meg csere útján 1355-ben Felsőkubint; ettől kezdve arról nevezik magukat s *nobiles de Felső-Kubin* néven írják őket az oklevelek.

Legkiválóbb alakja a családnak I. György fia *II. László*, szintén *literatus*. A XV-ik század végén s a XVI-iknak elején élt. II. Ulászló királynak kedvelt híve. 1492-ben nagybányai kamaragróf, 1497-ben alkincstartó, a következő évben udvari kamarás és a budai királyi vár udvarbírája. Mint ilyen állandóan a király környezetében tartózkodik. Bizalmas szolgálataiért szinte árad reá a királyi kegyelem. 1497 jul. 9-én czímeres nemeslevéllel tünteti ki Ulászló. A czímer kék mező-

[1]) Genealogia familiae de Felső-Kubin. — E munka 1814-ben, 1824-ben és 1831-ben három kiadást ért.

ben két sziklacsúcs közt fenyőfát, ennek árnyékában zöld gyepen nyugvó zergét, szarvai közt arany csillaggal, ábrázol.

Hanem ennél az ékes levélnél többet értek azok az egyszerűbb külsejű oklevelek, melyek a *titulus*-hoz *vitulus*-t is biztosítottak. Ilyeneket is kapott László szép számmal. 1496-ban kapta a Liptó-megyei *Deménfalvát*, s később szintén Liptó vármegyében *Döménfölde* vagy *Madácsháza* (Madacsán) birtokot. 1501-ben várúrrá tette a király. A Gömör-vármegyei *Gede* s a Nógrád-vármegyei *Zagyvafő* várakat adományozta neki, mindkettőt a hozzá tartozó falukkal. Tizenegy év mulva még egy várral: a somogyi *Fata* várával és tartományával szaporodott birodalma. Ez utóbbit inkább felesége Potentiána révén nyerte, a ki Rátóti Gyulafi Istvánnak és Rozgonyi Dorottyának volt a leánya. Ez asszony nemcsak előkelő családokkal hozta őt atyafiságba, hanem vagyonosodásának is hathatós előmozdítója volt. Ennek révén jutott Rozgonyi István mácsai, zsidai és ecskendi jószágaihoz Pest megyében. Általában Pesthez közel igyekezett birtokokat szerezni; bizonyosan azért, mert mint budavári udvarbíró s mint Budán és Pesten több háznak ura, innen könnyebben viselhette gondját jószágainak. Ezért cserélte el 1507-ben deménfalvi birtokát is Csegekátai Kátay János és Balázs *tápiószentmártoni* falujáért és három pusztájáért, s ezért örvendett a király 1507 évi adománylevelének, mely a szintén Pest-vármegyei *Tatárszentgyörgy* birtoknak tette urává. A mi azonban nem akadályozta őt, hogy a Nyitra és Bars vármegyékben neki adományozott birtokokat is szívesen ne fogadja. Egyszóval, Kubinyi László értett hozzá, hogy magas állását és királya változatlan kegyét értékesítse. Nem vetjük szemére, sőt tudván, hogy nem magáért tette, dicséretére jegyezzük meg. Neki magának nem voltak gyermekei; minden fáradozása, igyekezete tehát nemzetségének felvirágoztatására irányult. Urrá tette a Kubinyi familiát, mely vagyonosság tekintetében soha ezt a mértéket el nem érte. Az ivadékok közül egyik-másik szerezgetett ugyan később is, de ebben az ügyességben egyik sem multa felül Kubinyi Lászlót. Igaz, hogy az ő szerzeményei sem nyugodtak mind biztos alapon. Pata várát jóformán csak ő bírta. Várgede miatt évszázados harcz folyt a Lorántffyakkal meg Feledy Eustákkal; s végre is a Kubinyiak kénytelenek voltak 1649-ben átengedni Gedét az erős akaratú Lorántffy Zsuzsánnának, I. Rákóczy Görgy fejedelem feleségének.

Lászlónak hat testvére volt, de csak kettő folytatta tovább a családfát: *I. Máté* a deménfalvi, és *I. Dániel* a nagyolaszi ág megalapítója. Az utóbbinak fia *I. Kristóf*, szintén jeles ember, fiatal éveiben vitéz katona, később országos hírű jog-

kinövő zerge szolgál, szarvai közt az arany csillaggal

A jeles apa jeles fiat hagyott hátra *III. Lás*
ki a királyi kancellária jegyzője, 1585-től kezdve élet
a pozsonyi kamara tanácsosa volt. Nevét az irodalom
emlékezetessé tette a Miksa király halálára írt versé
1577-ben Prágában nyomtatásban is megjelent.

Messzire vezetne, ha a Kubinyi család mon
jának ismertetése kapcsán a részletekbe mélyebben bel
kaznánk. Mert az idők folyamán a családfa nagyon
lyessé növekszik, messze kiterjeszti ágait. A demén
nagyolaszi ág mellett kifejlődik még egy harmadik:
ág is, melynek megalapítói a deménfalvi ág megalap
I. Mátének dédunokái: *I. Ferencz, I. Mátyás* és *I.*
Ezeken kívül számtalan kisebb ágak terjeszkednek
országban, szerencsés házasságok révén, melyek csakn
mennyi nevezetes családjával az országnak atyafisög
köttetésbe hozzák a Kubinyiakat.

A XVII-ik század különben jelentős fordulatot
a Kubinyi család traditióiban. Addig az udvar szolg
fáradoznak, hogy családjukat a vagyoni jólét és az
hírnév mennél magasabb fokára emeljék. Mikor a nem
delmek kora beáll, csekély kivétellel elfordulnak az udv
lomtól s a nemzettel tartanak, kivévén részőket ann
küzdelmeiből is. Nem törik magukat magas udvari
után, de a csatamezőkön, a vármegyei közigazgatás p
az alispáni és szolgabírói székben omberül megálljuk
És ha a XVII-ik század előtt élt ősök ismeretes
a Kubinyi nevet, a későbbi ivadékok megszerezték
a közbecsülést és tiszteletet.

ról sok irott emlék maradt fen. Mégis nagy előnyére vált volna a munkának, ha a szerző azoknak a vármegyéknek levéltárait is átböngészte volna, melyekben a család állandóan lakott és szerepelt. Nem érthetünk egyet azzal a kijelentésével, hogy az ekként nyerendett csekélyebb érdekű adatok összegyüjtése miatt munkája megjelenését továbbra is késleltetni nem látszott kivánatosnak, mert azok a csekélyebb érdekű adatok bizony igen elkeltek volna a régi idők — mondjuk, a XVII-ik század előtti korszak — fogyatékos adataiban mutatkozó hézagok betöltésére. Például Liptó és Árva vármegyék XVI. és XVII. századi jegyzőkönyveinek átlapozása nem is járt volna sok időveszteséggel, a ráfordított idő pedig busásan megadta volna hasznát. Valamikor magam is forgattam Liptó vármegye XVI-ik századi érdekes protocollumait s emlékszem reá, mily sűrüen találkoztam bennök a Kubinyi névvel. Egy művelődéstörténeti adatot ki is jegyeztem, mely épen Kubinyi (I.) Jakab fiáról (I. Istvánról szól, a kinek csak gazdag házasságát említi a monographia írója. István 1582-ben ügyvédeket vallott a nemes vármegye előtt, mert »deo auxiliante pro excolendis et imbuendis bonis moribus, ad studia literatoria in regias (regiones?) alienas et remotiores se conferre proposuisset.«

Különben vigasztal bennünket az a reménység, hogy rövid időn valóra válik az elhunyt szerző előszavában adott igéret, mely szerint »a család teljes leszármazási táblázatait azon történelmi adatokkal együtt, melyek a jelen kötetben helyet nem nyertek, valamint teljes hely- és névtárral« *Kubinyi Miklós* szakavatott tollából mielőbb bírni fogjuk; a mit esetleg egy harmadik kötetben a bizonyító oklevelek fognak követni.

Illésby János.

Az Inárcsi Farkas család története. Irta és okmánytárral ellátta *Benkó Imre.* Nagykőrös, 1903. Bazsó Lajos kny. Nagy 8-r. 77 l.

Az Inárcsi Farkas család egyike tisztes multtal dicsekedhető családainknak. Eredete okiratilag a XIII-ik századig vezethető vissza. V. István király vette ki 1263-ban a várjobbágyok sorából. Eredetileg *Inárcsi* volt a család neve a Pest-vármegyei *Inárcs* pusztától; de a többi inárcsi osztályos atyafiaktól, a Rádayaktól, Karácsonyoktól, Ágostonoktól való megkülönböztetés végett *Inárcsi Farkas fia Pál* már a XIV-ik század elejétől kezdve az apja keresztnevét kezdi mint családi nevet használni s ez a használat általánossá és állandóvá válik az utódoknál. Ettől a Páltól az 1540-ben élt Gergelyig

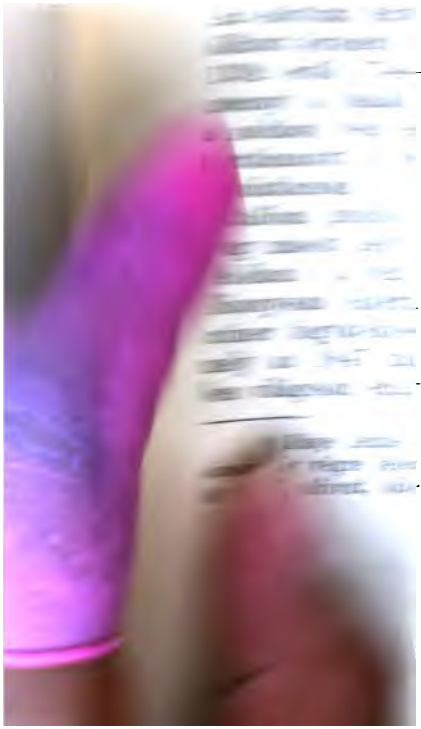

Szerk.

TÁRCZA.

XIII. LEO PÁPA ÉS A TÖRTÉNETTUDOMÁNY.

XIII. Leo pápának ez évi julius-hó 20-án bekövetkezett halála a történettudományra nézve is gyászt jelent. Jóllehet ő maga nem tartozott e tudományág művelői közé, de magas felfogása volt a történelem fontossága és jelentősége felől s ebbeli felfogásának több alkalommal kifejezést is adott, főleg abban a két körlevelében, melyben a vatikáni levéltár megnyitásáról és egy külön levéltárnoki iskola szervezéséről szólott.

Az ő pápasága örökké emlékezetes marad a história történetében azon nagyszerű elhatározása által, melylyel a vatikáni levéltárnak eddig zárt ajtait a kutatásnak megnyitotta.

A szentszék archivumaiban századok óta felhalmozott óriási és alig kiaknázható anyag XIII. Leo pápa idejéig úgyszólván teljesen fölhasználatlanúl hevert. A levéltár kincsei szigorú őrizet alatt állottak; csak nagyon kevés és föltétlenül megbízható történetkutatónak jutott az a szerencse, hogy bepillanthasson e kincsek közé, de rendszeres kutatást alig végzett ott valaki. Hogy mily szigorúan őrködtek a vatikáni levéltárak felett, jellemző példa reá a szentszék nagytudományú levéltárnokának, Theiner Ágostonnak esete, a mit Róma város nagynevű történetírójának, Gregoroviusnak emlékirataiban olvashatunk. IX. Pius pápa hirtelen elbocsátotta Theinert hivatalából, kinek egyedüli bűne vala, hogy engedelem nélkül adott ki a levéltárból okiratokat és bocsátott be oda kutatókat. Pedig Theiner Agoston neve és személye elég kezességet nyujthatott arra, hogy a levéltár kincseivel visszaélés nem fog történni. Azóta a viszonyok gyökeresen megváltoztak. XIII. Leo pápa, áthatva a történetkutatás és történetírás nagy fontosságának tudatától, csakhamar trónralépte után elhatározta, hogy a vatikáni archivumokat a történettudósoknak szabadon hozzáférhetőkké teszi. És ezt az elhatározását végre is hajtotta. A szentszék különféle levéltárai egymásután nyiltak meg a kutatók előtt, és ha némely részöknek hozzáférhetősége

még most is nehézségekbe ütközik, e nehézségek az illető levéltárak sajátos jellegéből következnek, a mi azok anyagának felhasználását csak bizonyos korlátok között engedi meg.

A vatikáni levéltárak megnyitása csakhamar élénk szellemi mozgalmat keltett az örök város falai között. A pápa szabadelvű elhatározásának jelentőségét az európai államok történettudósai teljes mértékben fölismervén, mindenfelől siettek Róma városába, a megnyilt levéltárak kincseinek rendszeres átkutatása, feldolgozása czéljából. Hiszen a Vatikán levéltáraiban évszázadok óta összegyűlt roppant anyag a maga teljességében még érintetlen volt s mind a politikai, mind az egyházi történet számos eseményére és kérdésére igért világot vetni. A munka az egész vonalon megindult, s ha azok a fölcsigázott remények, melyek közt a levéltárak megnyitását a történettudósok üdvözölték, mindjárt nem valósultak is meg teljesen, a kutatásra fordított fáradozást az eredmények mégis bőségesen jutalmazták. A levéltárak rendszeres átkutatásának czélba vett munkája csakhamar különféle tudományos testületek, szervezetek felállítását tette szükségessé. Bizonyos rendszert kellett követni, tudományos góczpontokat létesíteni, melyek a Rómába sereglett ifju történetirók munkálkodását vezessék, irányitsák, őket törekvéseikben támogassák. Ennek a szükségnek érzete vezetett a római *történeti intézetek* alapítására, melyek az örök város szellemi életének újabb lendületet adtak, a falai közé gyülekezett historikusok munkájának pedig csakhamar nélkülözhetetlen tényezőivé lettek. Egymásután keletkeztek ezek az intézetek, melyek közt első sorban a porosz, az osztrák, a Görres-társaságé, a franczia és a Fraknói Vilmos által alapított magyar intézet említendők. Mindegyikök büszkén tekinthet vissza arra a szellemi tőkére, mely kiadványaiban már eddig is le van rakva.

Az a viszony és összeköttetés, mely Magyarország és a szentszék között a magyar királyság megalakulása óta fennállott, hozta magával, hogy a magyar történet müvelőinek figyelme is csakhamar az újonan megnyilt források felé irányult. Náluuk is megindult a mozgalom e források felkutatására. A mult század nyolczvanas éveitől fogva mind sürübben fordultak meg magyar tudósok a vatikáni levéltárakban, és kutatásaik eredménye néhány év alatt nagybecsü kiadványok tekintélyes sorozatát alkotta. A magyar főpapi kar áldozatából kiadott *vatikáni magyar okiratár* (Monumenta Vaticana) kötetei, a veszprémi püspökség római oklevéltárának három kötete és az újabb történeti publikácziók javarésze mutatja, hogy a vatikáni archivumok anyagának magyar szempontból való feldolgozására a magyar történészek jelesebbjei közül sokan vállalkoztak, kik Rómában a magyar tudományosság központját is megteremtették.

A történettudomány fejlődésének a vatikáni levéltárak megnyitása Európa-szerte hatalmas lökést adott. A franczia kiadványok közül csak azt a hatalmas kötet-sorozatot említjük fel, mely a XIII-ik századi *pápai regestákat* foglalja magában s immár a XIV-ik századbeli pápák regestáira is átmegy. Hogy a franczia intézet tagjainak működése ezenkívül is mily nagybecsű anyagot hozott napfényre, mindenki tudja. — A porosz intézet főleg a *nuntiusi jelentések* kiadásával tűnt ki, melyekből több sorozatba osztva, eddigelé *tizennégy* kötet jelent meg, nagybecsű forrásúl a XVI—XVII. századok történetéhez. E kötetek Magyarország történetére nézve is sok becses anyagot és adatot szolgáltatnak. — A pápaság XIV—XV. századi történetének és a XVI—XVII. századok politikai történetének terén mozognak a *Görres-társaság* kiadványai, melyek különösen a két előbbi évszázadra vonatkozólag tartalmaznak megbecsülhetetlen adatokat. És csak nemrég indult meg e társaságnak egy új kiadvány-sorozata, mely a katholikus egyház, de Európa egyetemes történetében is oly fontos szerepet játszó tridenti zsinatot fogja egészen új világításba helyezni. — Az osztrák intézet eddigi kiadványai Habsburgi Rudolf korára, továbbá a XVI. század eseményeire vetnek világot, s az intézet tagjainak búvárkodása által az oklevéltan egyes részeiben is új nézőpontokat nyerünk. — Hogy hazánk sem maradt el e nemzetközi tudományos versenyben, arról már az imént szóltunk.

Maga XIII. Leo pápa nem érte be azzal, hogy a Vatikán archivumait a kutatók előtt megnyitotta, hanem tovább is érdeklődött iránt uk s munkálkodásukat tőle telhetőleg támogatta. Az ő bőkezűsége hozta létre azt a nagy kézikönyvtárt, mely a vatikáni levéltár helyiségei mellett állíttatott fel s az ott dolgozóknak csakhamar nélkülözhetetlen segítőjévé vált. A történettudomány iránti érdeklődésének adta újabb tanujelét a pápa akkor is, mikor a *Borghese* herczegi könyvtárnak történelmi vonatkozású kéziratait vásárolta meg a vatikáni levéltár számára; majd ismét, mikor a *Barberini* herczegi könyvtár jutott vétel útján a vatikán tulajdonába. A történelem iránti érdeklődésből szervezte nehány év előtt azt a bibornoki bizottságot is, melynek feladatául a történeti kutatások fejlesztését és nagyobbszabású kiadványok tervezését jelölte ki. És hogy egyes kiadványok, egyes tudósok munkássága iránt sem volt érzéketlen, annak nem egyszer adta nemes példáját.

A pápai trónváltozással igen természetesen fölmerült az a kérdés: vajjon e változásnak minő hatása lesz jövőben a történetkutatásra nézve? vajjon a vatikáni levéltár ajtai nem fognak-e újra — legalább részben — bezárulni XIII. Leo halálával? Ez az aggodalom már évekkel ezelőtt fölmerült, és akkor a német

[illegible]

[illegible]

[illegible] szepesi bandér [illegible] a harczteren mentette ki a [illegible] a már nem vart győzelmet [illegible] Látok az ezen állításom mellett szóló bizonyitokat:

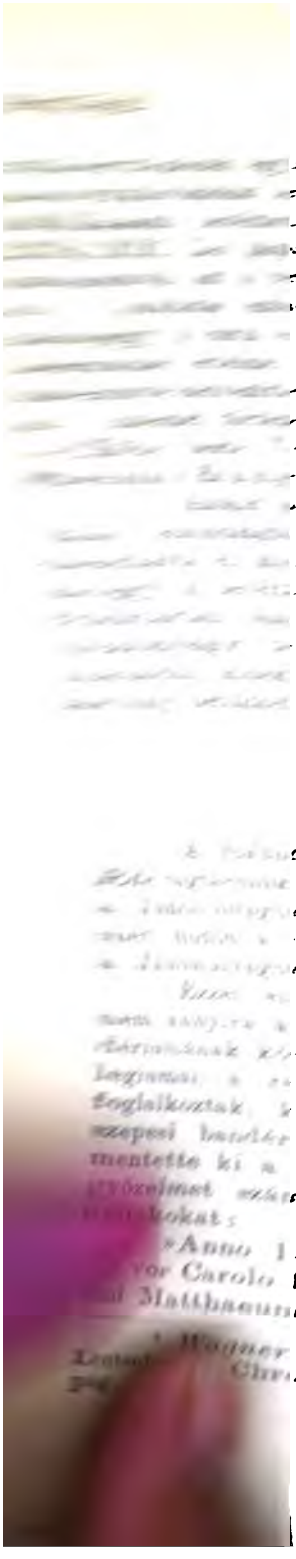

»Anno 1312 haben die Zipser bey Tartza ritterlich gesiegt vor Carolo Rege Hungariae wieder den rebellischen Demetrium und Matthaeum von Trenchin.« [1])

[1]) Wagner Analecta Scepus. II. 10. — V. 5. Zipserische oder Leutschauer Chronik von Caspar Hain, 1312. Cetera v. in Supplem. ad

Még bővebben kiemeli a szászok diadalát a Leibitzer-féle krónika, midőn így szól: »Praecipui erant Demetrius et Matthaeus Trenchiniensis. Contra eos movit Carolus et arcem Sáros obsedit. Supervenit Matthaeus cum ingenti exercitu et regem ab obsidione depulit campoque exegit. Itaque Leutschoviam se recipere necessum habuit, hostis vero ad Cassoviam consedit. Tunc Scepusienses collecta manu sub suis signis cum rege precesserunt. Id postquam ad hostem perlatum est, venit obviam, et commissum est proelium in campo Rozgoniensi ad fluvium Tarczam, anno MCCCXII. Ibi banderium regium profligatum est, sed a banderio Scepusiensi relata est victoria cum Dei auxilio, tanta autem tunc fuit sanguinis profusio, ut a tempore Tartarorum major non fuerit, et sic Scepusienses magnam laudem et libertates inde adepti sunt.«[1])

A privilegiumok sem maradtak ki. A szepesi bandérium vitéz vezére családjával együtt, valamint a szepesi szászok épen Rozgony mellett tanusított hűségökért, külön becses szabadalmakban részesültek a hálás király részéről.

István, a szászok grófja és vezére, még az ütközet évében, 1312-ben, szabadalmat kapott, melyben szórúl-szóra ezt olvassuk: . . . »et demum cum nos conflictum et pugnam cum et contra exercitum et totam potentiam Matthaei de Trenchin infidelis nostri, ac cum Demetrio filio Nicolai, necnon cum filiis Omodei condam palatini, aemulis nostris, nuper proxime habuissemus, . . . comes Jordanus frater ejusdem Stephani et Arnoldi, in concursu et congressu acierum seu cuneorum hostilium, se pro nobis viriliter et fideliter opponendo, similiter in conspectu nostrae regiae majestatis exstitit interreptus . . . et insuper eisdem comiti Stephano et Arnoldo propter suorum praerogativam meritorum, fidelium servitiorum praedictorum et specialiter Jordani supradicti fratris ipsorum, hanc gratiam specialem duximus faciendam: quod florenum auri, quem nobis ratione terragii praedictae villae Gargou vocatae, secundum tenorem privilegii Ladislai regis superius inserti dare tenerentur, eisdem et per eos ipsorum haeredumque suorum successoribus perpetuo et irrevocabiliter duximus relaxandum . . . Datum per manus discreti viri, magistri Johannis, Albensis ecclesiae praepositi, aulae nostrae vicecancellarii, dilecti et nobis fidelis nostri, quarto Idus Julii, anno ab Incarnatione Domini MCCCXII.« Ezen szabadalom értelmében tehát a Görgey család szabad joggal bírhatta Gargou (Görgő) falvát, a nélkül, hogy az aranyforintot fizetni köteles lett volna; és ezenkívül kimondatott, hogy a család tagjai magyar szokás szerint kötelesek a királyi hadseregben szolgálni.[2])

[1]) *Wagner* id. m. II. 47.
[2]) *Wagner* id. m. I. 118.

A szepesi szászok szabadalmait szintén a Rozgony mellett vívott ütközetben szerzett érdemeikért bővítette Károly király, ki az 1328-ban kiadott oklevélben — Wagner német szövegét idézve — ezt mondja: »Welchen wir eyn jerlichen unser getreyen aus dem Cyps in ihren rechten behalten, darum da wir haben erkanth ihre treye und dinst, die sie uns von unsere kindheit guttwillig erwiesen haben, beid demüthiglich und begirlich in schtrayten, die wir hatten wider Matheum von Trentchin und Demetrium und wyder Omodeus son auf dem felde bey Rozgon. und dieselbigen Zypser unser getreyen menlich stritten, und schonten nicht ihrer güter, noch eigner person, sundern sich vor unser königlich majestet dargeben in fertigkeit und blutvergiessen bis in den todt, so wollen wir ihren getreyen dinst und blutvergiessen und vor den todt ihrer freunde mit beheglichkeit begaben, wie wol das sie mer würdig weren. So seyn wir doch bereit die eingenannten freyeten vor gut zu haben und zu bestettigen on hinderniss königlichen rechten und ander« . . .[1])

Ennek és más okiratoknak nyomán a Szepességgel foglalkozó történetírók mindig készek voltak a szepesiek hazafiságát és vitézségét elismerni; különösen azt, hogy Rozgonynál a dicsőség a szepesi bandérium zászlaján fénylett.

Ily értelemben nyilatkozik már *Bél Mátyás*, midőn ezt írja: Ego primam ejus apud scriptores rerum Hungaricarum mentionem reperio Caroli Roberti temporibus, hoc est ad annum MCCCXII cum in expeditionem adversus Matthaeum Trentsiniensem suscepisset. Enim vero, obsesso castro Sárus (Sáros) cui Matthaeus Demetrium cum praesidio imposuerat, rex hostibus impar, Scepusium se recepisse perhibetur, ubi ab oppidanis copiis auctus auxiliaribus, ita confirmatus est, ut cruento licet proelio, vicerit tamen Matthaeum. Erat ergo ea jam aetate perfugium optimi regis arx Scepusiensium« . . .[2])

Hasonlóképen *Meltzer Jakab* is elismeri, hogy Róbert Károly különösen bízott a szepességiekben, kik mindig készek voltak a magyar királyért élni, halni. Meltzer ugyanis így ír: »Und fand nicht der König Karl Robert seinen Schutz in dessen Mauern (a szepesi vár értendő), als er 1312 den Sieg über seine Feinde Mathaeus von Trentsin und Demetrius Omodaei erfochten hat?!« [3])

Hathatósabban és körülményesebben írja körül a szepesi szászok rozgonyi győzelmét *Unger János Károly* 1820-ban kiadott művében, ekképen nyilatkozván: »Im Jahr 1312 hatte sich dessen

[1]) *Wagner* id. m. I. 199.
[2]) Hungariae antiquae et novae Prodromus. Norimbergae, 1723. 100.
[3]) Der ungarische Zipser-Sachse in seiner wahren Gestalt. Leip- 1806.

Nachkomme Stephan, damahls *comes universitatis saxonum de Zipus*, wieder brav gehalten; und die treuen Zipser hatten sich beym Entsatz von Kaschau und bey der Niederlage des Rebellen Matthaeus von Trentschin in den Rozgonischen Gefilden am Hernad für Karl Robert ausgezeichnet. Dafür bekam — mint a Görgey-féle diplomában 1312-ről kimutattuk — die Familie Görgei das adeliche Eigenthum über Garg, und der Goldgulden wurde ihr erlassen, welchen sie für die Zinsniessung des Dorfes nach dem König Ladislaus erlangtes Privilegium zu zahlen schuldig war. Nebst dem wurde sie verpflichtet dem Könige nach ungrischen Reichsgebrauch auch ausser Zipsen Heeresfolge zu leisten.« [1])

A Szepességről szóló történeti munkáimban szintén érdeklődtem a rozgonyi ütközet iránt, miután a szepességiek vitézsége mindenütt előtérbe állíttatott és már 1880-ban a következő eredményre jutottam: »1312 flüchtete sich der König abermals in die schützenden Mauern dieser Feste (a szepesi vár), sammelte und verstärkte sein Heer und schlug die Aufständischen am 15 Juni an der Tarcza bei Rozgony in Abauj. Die Zipser gaben auch in diesem Treffen den Ausschlag, wie es die Geschichte in Folgendem sagt: Schon war ein Theil des k. Heeres in die Flucht geschlagen, da sprengte das Zipser Banderium heran und errang nach vielem Blutvergiessen seinem König die Siegespalme.« [2])

A millennium alkalmából *Sváby Frigyes*, Szepes vármegye levéltárnoka, vállalkozott a XIII szepesi város történetének megírására. A szóban forgó tárgyra ő is kiterjesztette figyelmét és a rozgonyi csatáról így nyilatkozik: »III. Endrével kihalván Árpád vérének férfiága, megkezdődött a gyakran véres versengés a koronáért. Az ellenkirályok a már ekkor a csapásokat kihevert és megerősödött szepesieket igyekeztek részükre nyerni. Wenczel király 1302-ben a szepesi szászok grófjának (Görgei) Jordánnak Nagy-Előrt, Lublót és Gnezdát adományozta. De ezt a gazdag adományt sohasem vette birtokába; mert ő és a szászok hűek maradtak Róbert Károlyhoz, kinek uralomra jutására döntő befolyást gyakoroltak a rozgonyi csatában. A győztes király, az egykorú írók és Gentilis pápai követ egyhangúlag elismerik, hogy az 1312 jun. 15-én Csák Máté és Omodé nádor fiai ellen Rozgonynál vívott csatában a Görgey István vezérlete alatt megjelent szepesi szászok hősies küzdelme döntötte el a győzelmet

[1]) Schicksale der Zipser Deutschen insbesondere aber der XVI königl. priv. Kronstädte, geschichtlich dargestellt. Wien, 1820. 17.

[2]) Zipser Geschichts- und Zeitbilder. Ein Beitrag zur vaterländischen Geschichte von *S. Weber*. Leutschau, 1880. 221.

[illegible] körükből s érdemeik a király [illegible] nazánk politikai és kulturá[illegible]

[illegible] privilegiumai, a szepesi kró[illegible] [illegible] történeszek általánosan elismert [illegible] szászok bandériuma volt Roz[illegible] [illegible] nem pedig a János lova[illegible] [illegible] keresztesek bátorságát, kitar[illegible] [illegible] Suum cuique!

Weber Samu.[1])

[illegible]

[illegible] első osztályának nov. [illegible] tag adta elő *Adalékok a* [illegible] melyben e legrégibb [illegible] magyarázza s azok[illegible] [illegible] *Hegedűs István* lev. [illegible] nevű lipcsei humanis[illegible] [illegible] mely főleg azért [illegible] [illegible] értékű levelei. [illegible] stilus-gyakor[illegible] [illegible] emlékét őrizték [illegible] hadjáratáról. [illegible] alattvalóitól pónzt [illegible] a magyar király [illegible]

A [illegible] *János* lev. tag [illegible] cz. tanulmányá[illegible] [illegible] kivéve nincs nem[illegible] [illegible] maradt volna [illegible] mint a magyar [illegible] hogy már a kora [illegible] [illegible] háborúk korában [illegible] igyekezett meg[illegible] [illegible] De ezenkívül ezerekre megy

---

[1]) A Lengyelországnak [illegible] XIII szepesi város története. [illegible] II. köt. 4[illegible].

[illegible] tagtársunknak ezen hazafias buzgalomból fakadt felszólalá[illegible] — mellesleg [illegible] — semmi ujat nem tartalmaz, csak azt [illegible] meg, hogy a szepesi szászok érdemeit s a rozgonyi csatában [illegible] vitézségüket [illegible] sem tagadja vagy akarja kisebbíteni; de [illegible] a legkiválóbb történeti források és írók — s ezt a felszólaló[illegible] tudnia kell — megegyeznek abban, hogy Róbert Károly híres [illegible] legalább is annyi részök volt a János-lovagoknak, [illegible] István vitézeinek. Suum cuique!

Szerk.

azon régi arczképek száma, a melyek régi kastélyokban, főúri és nemesi családainknál maradtak fen s koruk viseletére nézve jellemzők. Szép számmal maradtak régi ruha-darabok is, sőt még a régi kártyákon és mézeskalácsos bábsütőmintákon is találhatunk becses viselet-képeket. Szendrei tanulmánya, mely az Akadémia archaeologiai bizottságának kiadásában fog megjelenni, összes nyilvános gyüjteményeink, több külföldi muzeum és magángyüjtemény, valamint az előadó saját gazdag gyűjteménye anyagából több mint négyszáz olyan emléket ismertet, mely eddig vagy teljesen ismeretlen volt, vagy legalább viselettörténeti szempontból nem volt eléggé méltatva. Az előadó 160 darab képet s számos egykorú régi emléket mutatott be az Akadémiának. Rátérve viseletünk történetére a honfoglalás korától a XIX-ik század elejéig, azt fejtette ki, hogy épen azért, mert a lelkiismeretes kutatás történetünk minden korszakára nézve hitelesen megállapíthatja a viseletet, nem indokolt dolog, hogy régi viseletek egyes leletdarabokból reconstruáltassanak, mint azt a honfoglaló ősök viseletét illetőleg némely művészünk megkisérlette. Régi viseletünkre vonatkozólag számos adat található a czímerekben és pecséteken is. Ez utóbbiak sorából kiveendők azonban középkori királyaink nagy függő pecsétei, melyek mind idegen minták után készültek s mint viselet-képek figyelembe nem vehetők. A különböző korszakokat tárgyalva kimutatta az előadó minden korszakban a keleti és nyugati (német, olasz, lengyel) befolyást, s végül arra az eredményre jutott, hogy a magyar viselet a maga eredetiségét minden idegen befolyás mellett is megőrizte s a nép viseletében és a magyar díszruhában mai napig fenmaradt.

— Magyar nyelvtudományi társaság van alakulóban, melynek érdekében nyelvtudósaink lelkes felhívást bocsátottak közre a legközelebb mult napokban. Czéljuk az, hogy más tudományágak példájára a magyar nyelvtudománynak is mennél messzebb kiterjedő társas szervezetet teremtsenek, hogy mindnyájan, a kiknek féltett kincsünk a nemzet nyelve, vállvetve munkálkodhassunk erejének és fényének gyarapításán, hogy megóvjuk a külső térvesztéstől és belső romlástól, hogy napfényre hozzuk kincseit a régmult századok irodalmából s népünk öröklött hagyományaiból. Nyelvünk a magyar nép ősfoglalkozásainak és fejlődő műveltségének nagybecsű emlékeit őrizte meg számunkra. Ezeket felkutatni s a tudomány és nemzeti művelődés javára értékesíteni: egyik fő feladata leend az alakuló társaságnak. Nem szükség magyaráznunk, hogy a nyelvészet és történettudomány, bár mindkettőnek széles, önálló birodalma van, mai fejlettségök színvonalán mily nagy mértékben vannak egymásra utalva, egymásnak mennyire fontos segédtudományai. Ajánljuk tehát a *magyar nyelvtudományi*

társaság ügyét minden hazafias és művelt gondolkodású olvasónk figyelmébe. A társaságot úgy tervezik, hogy tagja lehet mindenki, a ki tagsági díj fejében évenkint 10 koronát, vagy alapítványul egyszer s mindenkorra legalább 200 koronát fizet. A tagok a M. Tud. Akadémia kiadásában megjelenő *Magyar Nyelvőr* füzeteit tagsági illetményül fogják kapni, a társaság kiadványait pedig kedvezményes áron szerezhetik meg. A kik hajlandók a társaságba belépni, közöljék szándékukat a *Magyar Nyelvőr* szerkesztőségével. (Budapest, IV. Ferencz József-part 27.) Mihelyt kellő számú jelentkezés érkezik, megtartják az alakuló gyülést.

† Lederer Béla tagtársunk hunyt el e hó 7-én Budapesten, negyvenhárom éves korában. Zajtalanúl munkás életét a tudomány komoly művelésének szentelte s főleg államtudományi és alkotmánytörténeti dolgozataival szerzett elismerést nevének. Kiváló érdeklődéssel csüngött hazánk újabbkori történelmén, melynek legalaposabb ismerői közé tartozott. Közlönyünkben több magvas könyvbírálat jelent meg tőle; a Budapesti Szemlének éveken át volt rendes munkatársa; a franczia *Revue Historique*-ban magyar történelmi munkákat ismertetett s a *La vie politique à l'étranger* című évkönyv számára is ő írta a Magyarországról szóló fejezeteket. Néhai gr. *Andrássy Gyula* őt bízta meg beszédei összegyüjtésével és kiadásával, melyekből 1871-ig terjedőleg két kötet látott napvilágot (1891—1893). *A miniszteri kabinet közjogi helyzete* című alkotmány-politikai tanulmányát *Lőrinez Béla* név alatt adta ki 1886-ban, s e névvel fordította magyarra Paul Janet franczia bölcsésznek *A politikai tudomány története* című munkája két kötetét,[1]) mely a M. Tud. Akadémia könyvkiadó vállalatában jelent meg (1891—1892). Lederer Bélának ritka szerénysége s egész életének humánus iránya tiszteletünket érdemli. Legyen csendes nyugodalma!

ÉRTEKEZÉSEK
az 1901/902 évi iskolai Értesítőkben.
(Folytatás.)

Szűcs István: *Vergilius hatása idyll-költészetünkre.* (Nyitrai r. kath. főgymn. Ért. 3—29. ll.) — Az *idyll* csak a XVII-ik század folyamán került költészetünkbe. *Zrínyi Miklós* hozta be ezt a valóságos újítást, mert annak lehet tartanunk e műfajt az akkori vallásos irányú irodalom közepette. Zrínyi idylljeire, valamint a Zrínyiászra, hatással volt Vergilius, bár Zrínyi idylljei

[1]) A munka fordítását a 3-ik kötettel Angyal Dávid fejezte be.

sok tekintetben inkább Tasso hatása alatt születtek. Vergilius hatása alatt írt idylleket *Faludy Ferencz* is, noha ő már Theokritost sem hagyta figyelmen kivül. A XVIII-ik században keletkezett költői iskolák közül leginkább a classikai iskola tagjai fáradoztak egyes classikus költői műfajoknak, így az idyllnek is, a magyar irodalomba való átültetésén, mint pl. *Baróti Szabó Dávid*, ki Vergiliusnak összes idylljeit lefordította, sőt maga is írt ilyen formában; továbbá *Rajnis József*, a ki azonban Szabó Dávidnál sokkal izlésesebb és választékosabb költő.

Lakatos Vincze: *A vallásos elem Tompa költészetében.* (Kesthelyi kath. főgymn. Ért. 3—42. ll.) — E becses dolgozat Tompa költészetét eddig kevéssé méltatott oldaláról mutatja be, a mennyiben azt vizsgálja, mely költeményeiben nyilvánúl a vallásos elem s miben áll az a »bibliás zamat«, melyet irodalomtörténetíróink Tompa költészetének tárgyalásánál említenek. Két oka van, hogy Tompa költeményeinek nagy részét vallásos érzés lengi át: egyik a költőnek sok csapástól sujtott lelke, másik az ő papi hivatása. Hogy a szentírás nagy hatással volt reá mint költőre is, azt természetesnek találhatjuk, de azért felfogásban és kivitelben mindenesetre eredeti; e-nemű költeményei ép oly becsesek, mint azok, melyek Tompának a természet iránt való vonzódásából és szeretetéből fakadtak.

Perényi József: *Szemere Miklós irodalmi hagyatékából.* (Nagykanizsai kath. főgymn. Ért. 3—52. ll.) — Szemere Miklósnak és Tompa Mihálynak levelezését közli, becses adalékokat nyujtván ezzel irodalmunk e két kiváló alakjának élet- és jellemrajzához. A közölt levelek érdekesen mutatják, mint közeledik Tompa és Szemere egymáshoz, s eleinte tisztán irodalmi ügyekre vonatkozó érintkezésök mint válik lassanként benső barátsággá. Az első levél 1842-ből való; ennek kiséretében Tompa egyik költeményét küldi Szemerének megbírálás végett. Kiváló értékük van e leveleknek azért is, mert irodalmunk akkori viszonyaira nézve sok figyelemre méltó megjegyzést tartalmaznak. Kár, hogy Perényi nem hozzáférhetőbb helyen közölte ezen becses levelezést.

Wagner Sándor: *Czuczor Gergely emlékezete.* (Gyulafehérvári kath. főgymn. Ért. 3—24. ll.) — Melegséggel megírt alkalmi beszéd. Megtaláljuk benne a költő rövid életrajzát s működésének jellemzését és méltatását. A tanuló ifjuság Wagnernek elsőrangú források alapján készült beszédét mindenesetre haszonnal forgathatja.

Bellaagh László: *A magyar hivatalos nyelv megalakulása.* (Budapesti VIII. ker. főreálisk. Ért. 3—20. ll.) — A magyar

nyelvújítási törekvések ismertetése után azokról a mozgalmakról szól, melyeket II. József császár 1784 ápr. 26-án kelt ismeretes rendelete idézett elő. Az 1791 : 16. t. cz. már intézkedik a magyar nyelvnek jogaiba való visszahelyezéséről, de ugyanezen törvényczikk azt is mutatja, hogy a latin nyelv teljes kiküszöbölését ekkor még nem tartották lehetségesnek. Csak az 1792 : 7. t. cz. biztosítja törvényileg a magyar nyelv hivatalos jellegét; de a kérdés annyiban nehézségekbe ütközött, hogy nem volt »hivatalos« magyar nyelv, nem voltak műszavak; ezeket kellett először megteremteni. Ezen a hiányon volt hivatva segíteni: *A tiszthéli írás módjának saját szavai* cz. alatt 1807-ben megjelent kiadvány, melyet Pest vármegye bocsátott közre, s miután azt minden megyének megküldötte, egyöntetűség állott elő az új szavak használatában.

Ranczay József: *Fazekas Alajos. A jász-kunok emlékezete.* (Lőcsei kir. kath. főgymn. Ért. 3—32. ll.) — Fazekasnak itt ismertetett költeménye névtelenül, 1845-ben látott napvilágot, tehát ugyanakkor, mikor a jász-kun kerületek százados emlékünnepét ülték megváltásuknak. A költemény csak nagyon kevés példányban maradt fen; ez az oka, hogy alig ismerik. Tartalma a jász-kunok versbe szedett története, melyben épen ezért szerkezeti egység nem lehet, de az egészen keresztülvonúl az az alapgondolat, hogy a kunok életerejükkel, vitézségükkel nemes és életképes fajnak mutatták magukat, méltónak a magyar nemzethez, melylyel közös eredetüknél s lelkük rokonságánál fogva egybeforrottak. Maga a költő Kiskunfélegyházán 1823-ban született; kezdetben tanító, majd ügyvéd, az 1868/70-iki országgyűlésen pedig képviselő volt; 1879-ben halt meg.

Marton József: *A katholikus papság a magyar irodalomban.* (Nagyszombati érseki főgymn. Ért. 1—70. ll.) — Az értekező ezen áttekintést egy nagyobb rendszeres munka vázlatául tekinti, melynek czélja korántsem a kath. pap-írók tüzetes ismertetése, hanem az, hogy »az irodalmi szellemnek műveikben jelentkező fejlődését s a koruk irodalmára gyakorolt hatásukat, vagy csupán megérdemelt helyüket« jelölje meg. Kár, hogy a kitűzött czél mellett nagyon elmaradt a kivitel, mert az értekező alig ad többet nomenclaturánál; bővelkedik azonban hangzatos állításokban, melyeket bizonyítani aligha tudna. Szerinte pl. a XVI-ik században »irodalmi becsű, forrásként használható történeti művet csak katholikus papok írtak.« (Nem ártott volna megnézni Flegler munkáját!) A XVII-ik században a »tiszteletreméltó tárgyiasságú« Pethő Gergely mellett »a többi krónikás szóba sem jöhet.« Különös, hogy Pethő tárgyiasságára nézve maga az értekező hoz fel

jellemző példát, mely magának a szerzőnek felfogására is különös fényt vet, midőn így ír: »érdekes (!), hogy (Pethő) Bocskait hazájavesztő, nemzetségerontó, átkozott embernek tartja.« És így tovább. Véleményünk szerint, ferde és hamis képet nyerne az ember a magyar kath. papság irodalmi működésének jelentőségéről, ha azt Marton József értekezéséből akarná megismerni.

Keller János: *Ányos Pál élete és költészete.* (Veszprémi kath. főgymn. Ért. 99—112. ll.) — A szerző ezen felolvasását a veszprémi főgymnasium Ányos-ünnepélyén adta elő. Eszmékben gazdag, tartalmas beszéd, mely túlemelkedik az e nemű beszédek átlagán.

Láng Nándor: *Odysseus hazája.* (Budapesti I. ker. áll. főgymn. Ért. 3—18. ll.) — A legújabb ásatások, melyek leginkább Schliemann és Dörpfeld nevével állanak kapcsolatban, kétségtelenné tették, hogy az Ilias költője nem képzelete, hanem közvetlen szemlélet alapján írta le a trójai háború színhelyét. Ezzel összefüggőleg azután az a kérdés állott elő: vajjon az Odysseia földrajzi adatainak is a valóság szolgált-e alapúl, s az Odysseia főhősének, Odysseüsznek hazája leírásában hiteles-e Homeros? Ezzel a kérdéssel különösen Dörpfeld foglalkozott, kinek kutatásai nyomán kiderült, hogy a homerosi költeményeknek Ithakáról adott leírásai félre nem magyarázható módon *Leukas*-ra utalnak, mint Odysseüsz Ithakájára. Nagyon óhajtandó volna, ha Láng az újabb ásatásokról többször is referálna az Értesítőben a tanuló ifjuság érdeklődésének felkeltése végett.

Marton Lajos: *A római császárok cultusának és apotheosisának eredete és nemzeti alapja.* (Budapesti ev. ref. főgymn. Ért. 3—19. ll.) — A császároknak a rómaiaknál szokásos istenítése nem hazai talajból fakadt, hanem keletről Rómába szakadt intézmény; de itt sem egyszerűen utánzás következtében fejlődött ki, hanem azért, mert a rómaiak vallási és politikai életében is megvoltak a kapcsoló pontok. A köztársaság vége felé Julius Caesar és Octavianus inkább politikából engedték meg az apotheosist, hogy így mind a külföldi államok előtt, mind Rómában nagyobb tekintélyt szerezzenek egyéniségüknek. A dolgozat csak részlet egy nagyobb tanulmányból.

Kontraszty Dezső: *A pápaság történelme.* (Magyaróvári kegyes-r. gymn. Ért. 13—33. ll.) — E csekély értékű dolgozat a pápaság történetéből vett s a pápaságot dicsőítő képekből áll. A tanuló ifjuságnak van szánva.

Mohl Antal: *Szent Benedek élete és rendjének története hazánkban.* (Győri szent Benedek-rendi főgymn. Ért. 8—16. ll.)

— Alkalmi felolvasás, melynek első része nursiai szent Benedeknek, a benczések alapítójának rövid életrajzát adja, kimutatván azt a nagy hatást, a mit a rend Európában kulturális tekintetben gyakorolt. Nem érdektelen megjegyezni, hogy Fessler szerint a rendből 15700 író, 4000 püspök, 1600 érsek, 200 biboros és 24 pápa került ki.

Laukó Albert: *Európa politikai földrajza a XV. század második felében.* (Erzsébetvárosi m. kir. állami főgymn. Ért. 3—24. ll.) — Egyike a kiválóbb programm-értekezéseknek, melylyel a szerző történeti irodalmunknak egyik nálunk kevéssé művelt ágát gyarapította. Európa földrajzi viszonyainak ismertetésében középpontúl hazánkat veszi, melynek Hunyadi Mátyás király messze kiható politikája következtében Európa többi államaira is hatása volt; de nemcsak ebből a szempontból érdekes ránk nézve Európa azon korbeli földrajza, hanem azért is, mert épen a XV-ik század folyamán megy végbe azoknak az államoknak kialakulása, melyek később csak részleges területváltozásokat szenvedtek. Ettől az időtől fogva mindinkább érvényre kezd jutni a diplomáczia, bár épen a következő századok történetét jellemzik a hosszantartó nagy háborúk. Igen jó lett volna a tanulmányhoz egy kis térképet is mellékelni.

Börzsönyi Arnold: *Győri temető a régibb középkorból.* (Győri szent Benedek-r. főgymn. Ért. 33—67. ll.) — Tanulságos dolgozat, melynek szerzője a Győr déli határában fekvő *Téglavető* nevezetű dűlőben újonan felfedezett avarkori sírokat ismerteti, értékes adatokat szolgáltatván ennek a kornak, különösen pedig az avarok műveltségi viszonyainak ismeretéhez.

Kalocsay Endre: *A szoros értelemben vett Magyarország érmei.* (Csurgói ev. ref. főgymn. Ért. 3—14. ll.) — A leirás az intézet gyüjteményének csak egy kis részéről, az Árpád-házi királyok érmeiről szól s csak IV. Istvánig (1162—1163) terjed, kinek különben ritka érméből szintén van az intézetnek. Kalocsay ezzel kapcsolatosan összefoglalja (Réthy László nyomán) azokat az adatokat, melyek azt igazolják, hogy IV. István érmével a magyar pénzverés külön kora állott be, melyen szembeötlő a byzanczi hatás. A gyüjtemény leirásának a következő évi Értesítőben folytatása lesz.

Tölcséry István: *Birák az Árpádok alatt.* Székfoglaló tanulmány. (Hódmezővásárhelyi ev. ref. főgymn. Ért. 3—21. ll.) — Az értekező az Árpádok alatti bíróságok szervezetéről és hatásköréről való ismereteinket akarja összegezni. Kár, hogy nem használta Hajnik Imrének *A magyar bírósági szervezet és eljárás* czimű nagybecsű munkáját.

Veress Endre: *Hunyad vármegye János király és Izabella királyné korában.* (Dévai m. kir. állami főreálisk. Ért. 3—20. ll.) — Az értekezés három részre oszlik. A két első részben a czímnek megfelelően iparkodik a szerző feladatát megoldani, de már a harmadik, magában véve különben igen tanulságos rész. Izabella jellemzése, inkább csak függelékül tekinthető, mert a dolgozat tárgyával semmi összefüggésben nem áll. A vármegyének, illetőleg Dévának — mert voltaképen csak erről lehet szó — nem nagy szerepe volt János és Izabella korában, kivéve az 1550-iki török veszedelmet, melyről Tinódi is megemlékezik. A vár jelentősége az ezután következő esztendőkben mindinkább hanyatlott, úgy hogy pl. 1555 nyarán alig volt katonája.

Schrödl József: *Kútfők a pozsonyi evang. egyház történetéhez.* (Pozsonyi ág. ev. lyceum Ért. 17—83. ll.) — Ezen közlemény abból az alkalomból látott napvilágot, hogy a pozsonyi evangelikus egyház 1906-ban fogja ünnepelni fennállásának háromszázadik évfordulóját s erre az alkalomra megíratja monographiáját. Ennek a megírandó monographiának alapjául szolgálnak a közölt kútfők. Ki kell emelnünk a Pozsony város levéltárából való, legnagyobbrészt német nyelvű feljegyzéseket 1526-tól 1686-ig, melyekre vonatkozólag az a megjegyzésünk, hogy nem ártott volna legalább a terjedelmesebb feljegyzéseknél egy kis regesta. Jellemző adatokat tartalmaznak a XVI-ik század derekán folyt vallási küzdelmekről Somogyi Péter (Petrus Simiginus) feljegyzései, ki vallási meggyőződéseért maga is sok üldöztetést szenvedett; figyelemre méltók a bécsi cs. és kir. áll. levéltárból közölt levelek a XVII-ik század elejéről, melyek közül pl. az egyikben (1602. máj. 29.) a magyar helytartótanács módozatokat ajánl Mátyás főherczegnek a Pozsonyban elterjedt reformáczió akadályozására; egy másikban Rudolf király ad utasításokat ugyancsak Mátyásnak arra, hogy miképen kell Pozsonyban a reformáczióval szemben eljárni stb. Várjuk a kútfők folytatását.

Balló István: *Teleki Mihály, 1634—1690.* (Csiksomlyai r. kath. főgymn. Ért. 3—98. ll.) — Nagy szorgalommal s az idevágó források lelkiismeretes felhasználásával készült értekezés, mely már terjedelménél fogva is kiválik a közönséges programmértekezések sorából. A dolgozat, melynek itt csak fele van közölve, önállóan is megjelent.

Sebők Samu: *Adatok Zalaegerszeg r. t. város történetéből.* (Zalaegerszegi áll. főgymn. Ért. 3—87. ll.) — A közlő a zalaegerszegi városi levéltár rendezése alkalmával gyüjtötte össze az itt közrebocsátott adatokat, melyek azonban egyúttal a városnak

rövidre vont történetét is magukban foglalják. A [illegible] *legrégibb okirat 1266-ból való, melyben IV. Béla király Egerszeg nevű birtokát a veszprémi káptalannak adományozza. Egerszeg az Árpádok kihalása után egyidőre ismét királyi birtok lett, majd a Kanizsaiakra szállott, kiktől 1390-ben csere útján a veszprémi püspökség nyerte meg. A török hódoltság korában végvár volt, melyet különösen a körülötte elterülő mocsarak és ingoványok tettek könnyen védhetővé: a törökök kiűzetése után regi határai visszaállíttatván. Egerszegnek mint végvárnak jelentősége is megszűnt és ismét a veszprémi, majd 1777-től a szombathelyi püspökség birtokába jutott. A város közigazgatására vonatkozó adatok felsorolása után, a városi templomról és plebániáról, egy érdekes népszokásról, a husvéti határjárásról ir a közlő, mely szokás — úgy tetszik — a székelyek közt is divatos, legalább Udvarhelyt megvan. Érdekesek és tanulságosak az adózási viszonyokról s az oktatás ügyéről szóló adatok. A közlő befejezésül a városnak az 1848-49-iki szabadságharczban való szerepét ismerteti, s rövid áttekintést ad az utolsó ötven év történetéről.*

Fraknói János: *Magyarország déli melléktartományai, 1490—1526.* (Veszprémi róm. kath. főgymn. Ért. 3—92. ll.) — Ez értekezésben a szerző többet ad mint a mit a czímben jelez, a mennyiben a hazánk déli részein elterülő melléktartományoknak történetét megalakulásuktól fogva adja elő. Ezek közül a bodonyi bánság az 1396-iki nikápolyi csatavesztés következtében veszendőbe ment; a szörényi bánságra 1432 után következtek nehéz esztendők, mikor Vlad Drakul behívta a törököket; a bánság egy része azonban így is megmaradt a magyarság birtokában; de 1521-ben végkép török birtokká lett. A mai *Szerbia* és *Bosznia* birtokáért, mely a XV. században kisebb-nagyobb területváltozásokat leszámítva állandóan magyar fenhatóság alatt állott, főleg a Hunyadiak küzdöttek, kiknek, így Mátyás királyunknak is, sikerült a törököket onnan visszaszorítani. A dolgozat túlnyomóan ezekről a küzdelmekről szól. A Mátyás halála után beálló szomorú korszakban a déli tartományok lassanként pusztulásnak indultak, s mert az anyagi zavarok következtében a várak fentartására nem volt pénz, a török hatalom terjeszkedését meggátolni nem lehetett s 1521-ben Magyarország megszünt a Balkánon uralkodó tényező lenni. — A szorgalommal összeállított dolgozat figyelmet érdemel, de kissé áttekinthetőbb alakba kellett volna önteni.

Lukinich Imre.

UJ KONYVEK.

(Folytatás.)

— ÉRTESÍTŐJE (A dévai m. kir. állami főreáliskola XXXII-ik évi—) az 1902—1903-ik iskolai évről. Közzéteszi *Téglás Gábor*, az áll. főreálisk. igazgatója. Déva, 1903. Hirsch Adolf kny. 8-r. 175 l. 35 képmelléklettel. (*Téglás Gábor:* Iskolánk története és elhelyezése keletkezésétől máig, vagyis 1871-től 1903-ig. 3—31. ll. — *Fogolyán Sándor:* Az internatus története. 32—55. ll.)

— ÉRTESÍTŐJE (A kecskeméti m. kir. állami főreáliskola 1902/1903-ik évi —). Közli *Hanusz István* igazgató. Kecskemét, 1903. Sziládi László kny. Nagy 8-r. 89, 2 l. (*Hanusz István:* Magyar történeti emlékeztetők a fák birodalmából. 3—32. ll.)

— ÉRTESÍTŐJE (A nagybányai muzeum-egyesület —) az 1902-iki egyesületi évről. Nagybánya, 1903. Morvay és Undy kny. 8-r. 70, 2 l.

— ESTERHÁZY SÁNDOR. Erzsébet királyné. Irta és a kassai kir. jogakadémia 1902 évi Erzsébet-ünnepén felolvasta —. Kassa, 1903. Vitéz A. kny. 8-r. 16 l.

— ÉVKÖNYV 1899—1902. Szerk. *Bodor Károly* és *Láng József*. Nagyvárad, 1903. Láng József kny. 8-r. 355, 2 l. (A Szigligeti-Társaság kiadványai, III. köt.)

— ÉVKÖNYVE (A sátoraljaujhelyi ág. hitv. ev. missiói egyház első —) az egyház keletkezésétől az 1903 évig terjedő időről. Összeállította *Korbély Géza*. Sátoraljaujhely, 1903. Landesmann Miksa és társa kny. 8-r. 70, 2 l. Ára 1 kor.

— FARNOS DEZSŐ. A Rákóczi-korszak művelődéstörténelmi föllángolása. Nagyenyed, 1903. Nagyenyedi kny. r. t. 8-r. 19 l. Ára 20 fill.

— FLAVIUS JÓZSEF ó-kori héber történetírónak a zsidók ősrégi voltáról szóló vitairata. Magyar-latin kiadás. Fordította és kiadta *Istóczy Győző*. Budapest, 1903. Buschmann F. kny. 8-r. IV, 211 l. Ára 6 kor.

— FONTES rerum Austriacarum. Oesterreichische Geschichts-Quellen. Hrg. von der Hist. Comm. der k. Akademie der Wissenschaften in Wien. Zweite Abt. Diplomata et acta. LVI. Bd., 1. *Privatbriefe*.

— FRAKNÓI (Guglielmo —). Papa Innocenzo XI. (Odescalchi) e la liberazione dell' Ungheria dal giogo ottomano. In base di documenti diplomatici dell' Archivo Vaticano per —. Versione dall' ungherese per *Leopoldo Óváry*. Budapest, 1903. Hornyánszky Viktor kny. 8-r. VII, 282 l.

— GAÁL JENŐ. Gróf Széchenyi István nemzeti politikája. I. II. köt. Budapest, 1902. Hornyánszky Viktor kny. 8-r. 4, 496 l., 167 l.

— GEÖCZE SAROLTA. Ruskin élete és tanítása, Budapest, 1903. Athenaeum kny. 8-r. 4. 442 l. 16 képmelléklettel.

— GESCHICHTS-QUELLEN (Oesterreichische —). Fontes rerum Austriacarum. Hrg. von der Hist. Commission der k. Akademie der Wissenschaften in Wien. Zweite Abt. Diplomata et acta. LVI. Bd., 1. *Privatbriefe*.

— GURA (Eugen —). Geschichte der evang. luth. Gemeinde Petőfalva-Borbolya (Comitat Sopron) mit besonderer Bezugnahme auf den im Jahre 1900/901 vollführten Kirchen- und Thurmbau. Sopron, 1903. Romwalter Alfréd kny. 8-r. 78 l.

— HAJIK ISTVÁN. A Zala-vármegyei nemesi pénztári és alapítványi választmány története; 1. *Története*.

— HÁMOS GYULA. Jövőnk, vagy a nemzetiségi kérdés egyedül helyes megoldása. Második kiadás. Rozsnyó, 1903. Görbics és Bauer kny. 8-r. 95 l.

— HAVASS REZSŐ. Dalmáczia és a magyar ipar, kereskedelem.

Budapest. 1903. Franklin-társ. kny. 8-r. 31 l. (Különlenyomat a *Budapesti Szemle* 1903 évi juliusi számából.)

— HEGEDŰS (Stephanus —). Analecta nova ad historiam renascentium in Hungaria litterarum spectantia. Jussu Academiae scientiae Hungaricae ex scriptis ab *Eugenio Abel* relictis cum commentariis edidit partimque auxit —. Budapestini, 1903. Hornyánszky Viktor kny. 8-r. 520 l. Ára 8 kor.

— HETTLER (August —). Adressbuch der wichtigsten Archive Europas. Mit Angaben über die Benutzungszeiten, die wissenschaftlichen Beamten und die einschlägige Literatur etc. Hrg. von —. Erster Teil: Deutsches Reich ohne Preussen. Jena. 1903. Universitäts-Buchdr. Kis 8-r. VIII. 167 l.

— HISTOIRE de la société forestière nationale. (Données statistiques sur son développement.) Publiée par le ministre royal hongrois de l'agriculture. Budapest, 1903. Pallas r. t. kny. 8-r. 30 l.

— HOLZAPFEL (P. Heribert —). Die Anfänge der *Montes Pietatis* 1462—1515. München, 1903. 8-r. 140 l. Ára 3·60 M.

— ISTÓCZY GYŐZŐ. Flavius József ó-kori héber történetírónak a zsidók ősrégi voltáról szóló vitairata; l. *Flavius József*.

— ISTÓCZY GYŐZŐ. Tacitus római történetíró a zsidókról; l. *Tacitus*.

— JEGYZÉKE (Csongrád vármegye községei és egyéb lakott helyei hivatalos neveinek —). A m. kir. belügyminiszter megbízásából kiadja az Országos községi törzskönyvbizottság. Budapest, 1903. Pesti kny. r. t. 8-r. 8 l.

— JEGYZÉKE (Fejér vármegye községei és egyéb lakott helyei hivatalos neveinek —). A m. kir. belügyminiszter megbizásából kiadja az Orsz. községi törzskönyvbizottság. Budapest, 1903. Pesti kny. r. t. 8-r. 19 l.

— JEGYZÉKE (Hajdu vármegye községei és egyéb lakott helyei hivatalos neveinek —). A m. kir. belügyminiszter megbizásából kiadja az Országos községi törzskönyvbizottság. Budapest, 1903. Pesti kny. r. t. 8-r. 8 l.

— JEGYZÉKE (Jász-Nagykun-Szolnok vármegye községei és egyéb lakott helyei hivatalos neveinek —). A m. kir. belügyminiszter megbízásából kiadja az Országos községi törzskönyvbizottság. Budapest, 1903. Pesti kny. r. t. 8-r. 11 l.

— JEGYZŐKÖNYV (Kolozsvár szab. kir. város törvényhatósági bizottságának Rákóczi szabadságharcza kezdetének kétszázadik évfordulóján II. Rákóczi Ferencz emlékére 1903 évi május hó 24-én a Vigadó nagytermében tartott ünnepi díszközgyűléséről felvett —). Kolozsvár. 1903. Gombos Ferencz kny. Kis 2-r. 23 l.

— JEGYZŐKÖNYVE (Kassa szab. kir. város törvényhatósági bizottsága részéről 1903 évi julius 26-án a kassai Rákóczi-ereklye-kiállítás megnyitása alkalmából megtartott rendkívüli ünneplő díszközgyülésnek a —). Kassa, 1903. Werfer Károly kny. Nagy 8-r. 21 l. Egy címerképpel.

— JELENTÉSE (A Dugonics-társaság —) az 1902 évről. Irta *Békefi Antal*. Szeged, 1903. Engel Lajos kny. 8-r. 36 l.

— JUHÁSZ SÁNDOR. Protestáns asszonyok. Irta —. Ajánlva b. Bánffy Dezsőnek. Gyoma, 1903. Kner Izidor kny. 8-r. 188 l.

— KARÁCSONYI JÁNOS. Tüzesvaspróbák Nagyváradon. Nagyvárad, [illegible]t László kny. Kis 8-r. 13 l.

— KARÁCSONYI JÁNOS és Borovszky Samu. Az időrendbe szedett vaspróba-lajstrom; l. *Regestrum Varadinense*.

— KATALOGUSA (A Társadalomtudományi Társaság Pulszky Ágost könyvtárának betűrendes —). Budapest, 1903. Krausz és Kalmár kny. [illegible] l.

— KEREKES GYÖRGY. Képes kereskedelem-történet. Különös tekintettel Magyarországra. Szakemberek és a művelt közönség számára írta —. 3-ik kiadás. Budapest, 1903. Athenaeum kny. Kis 8-r. V, 180 l. 127 képpel. Ára 2 kor. 40 fill.

— KEREKES GYÖRGY. Történelem. Felső kereskedelmi iskolák számára. III. köt. A legújabb kor története és a kereskedelem története. Az új tanterv alapján írta —. Második javított kiadás. Budapest, 1903. Athenaeum kny. 8-r. 271 l. Számos szövegképpel.

— KERESZTESY SÁNDOR. Miskolcz színészetének története 1753—1903-ig. Miskolcz, 1903. Forster, Klein és Ludvig kny. Kis 8-r. 200 l. Ára 2 kor.

— KIRÁLY PÁL. Az új-kor napjainkig. A középiskolák használatára. Budapest, 1903. Athenaeum kny. 8-r. 260 l. (Egyetemes könyvtár, III. köt.) Ára 2 kor. 40 fill.

— KIRCHENLEXIKON (Wetzer und Welte's —) oder Encyklopädie der kath. Theologie und ihrer Hülfswissenschaften. Zweite Aufl. Namen und Sachregister zu allen zwölf Bänden. Von *Hermann Joseph Kamp*. Freiburg i. B. 1903. Herder. 8-r. XXXVIII, 2, 604 l.

— KISS ERNŐ magyar tábornok és vértanu levelei leányához Rózához, és ennek férjéhez, hajniki és kiskürtösi Bobor Györgyhöz, 1841—1849. 50 példányban kéziratként nyomtatva. Budapest, 1903. Franklin társ. kny. 8-r. 19 l.

— KISS JÁNOS és Sziklay János. A katholikus Magyarország. A magyarok megtérésének és a magyar királyság megalapításának kilenczszázados évfordulója alkalmából. Az esztergom-főegyházmegyei hatóság engedelmével. I. II. köt. Budapest, 1903. Stephaneum kny. 2-r. XVI, 585, VII l., 586—1128 l. 38 műlappal, 1300 szövegbe nyomott képpel és 2 térképpel.

— KOPP TIBOR. Erdély művelődése I. és II. Rákóczy György korában. Bölcsészetdoktori értekezés. Az *Erdélyi országgyülési emlékek* alapján írta —. Nyitra, 1903. Huszár István kny. 8-r. 8, 167 l.

— KÖVESKÚTI JENŐ. A magyar történelem és alkotmánytan kapcsolatos tanítása a tanítóképző-intézetben. Pápa, 1903. Főiskolai kny. 8-r. 16 l.

— KRÓNIKÁSOK (Középkori —). Szerkeszti *Gombos Ferencz Albin*. II. Dino Compagni. Brassó, 1902. A »Brassói Lapok« kny. 8-r. 199, 2 l. Ára 3 kor.

— KUNFI ZSIGMOND. Toldy Ferencz. Irodalomtörténeti tanulmány. Budapest, 1903. Athenaeum kny. 8-r. 36 l. (Különlenyomat az *Irodalomtörténeti Közlemények* 1903 évi folyamából.)

— KUZSINSZKY (Valentin —). Führer durch die Ausgrabungen und das Museum in Aquincum. Zweite, verbesserte und vermehrte Auflage. Budapest, 1903. Franklin-társ. kny. 8-r. 39 l. Egy tervrajzzal és 13 ábrával. Ára 60 fill.

— LECTOR (Lucius —). L'élection Papale. Ouvrage orné de gravures et de plans, suivi d'un tableau chronologique des Papes et des Conclaves. Paris, 1903. P. Lethielleux. 12-r. 356 l. Ára 3·50 fr.

— LÉTMÁNYI NÁNDOR. Magyarország oknyomozó története; l. *Csuday Jenő*.

— LUPAȘ (Joan —). Câte-va pagini din trecutul comunei Sĕliște. Schiță istorică. Nagyszeben, 1903. Egyházmegyei kny. 8-r. 20 l.

— MADARÁSZ FLÓRIS. Pázmány Péter három prédikációja; l. *Pázmány Péter*.

— MAHLER EDE. Somogyi Ede: Szumirok és magyarok. Budapest, 1903. Rákosi Jenő *Budapesti Hirlap* ujságvállalata. Budapest, 1903. Franklin-társ. kny. 8-r. 8 l.

— MARCZALI HENRIK. Nagy Képes Világtörténet. Borovszky Samu, Fogarassy Albert, Geréb József, Goldziher Ignácz, Gyomlay Gyula, Mika Sándor, Schönherr Gyula közreműködésével szerkeszti —. XI. köt. A legújabb kor. 2. rész: A reformok kora. Irta *Marczali Henrik*. Budapest, (1903.) Kiadják Franklin-társulat, Révai testvérek. Franklin-társ. kny. 8-r. IX, 2, 555 l. Számos képpel, műmelléklettel és térképpel.

— MÁRKI SÁNDOR. Egyetemes történelem. Gymnasiumok és reáliskolák számára. III. rész. Az újkor 1648—1871-ig. A mostani államok politikai földrajzával. A VII. osztály részére. Budapest, 1903. Hungária kny. 8-r. 255 l. Ára 3 kor. 20 fill.

— MATUNÁK MIHÁLY. Drégely, Szondy, Palánk. Helyreigazító és pótló adatok a Szondy-albumhoz. Ipolyság, 1902. Neumann Jakab kny. 8-r. 49 l. (A Hont-megyei Muzeum-társulat kiadványai, II.)

— MÉSZÁROS IMRE és D' Isoz Kálmán. A filharmoniai társaság multja és jelene. 1853—1903. Budapest, 1903. Hornyánszky Viktor kny. Nagy. 4-r. 107, 2 l. Számos melléklettel.

— MIHALIK JÓZSEF. A kassai Rákóczi-ereklye-kiállítás lajstroma. Szerkesztette —. Kiadja a *Rákóczi-ereklye-kiállítás* végrehajtó-bizottsága. Kassa, 1903. Vitéz A. kny. 8-r. 230 l. Ára 40 kr.

— MIHALIK SÁNDOR. Ada-Kaleh története. Orsova, 1903. Virányi János kny. 8-r. 106 l.

— MIHALOVITS BÉLA. Egy év Perzsiában. Úti- és néprajzi vázlatok tizenkét fölvételben. Székelyudvarhely, 1903. Becsek D. és fia kny. 8-r. 80 l. Hat képpel. Ára 2 kor. 50 fill.

— MIHÁLYFI ÁKOS. Egyházi beszéd Szent István Magyarország első apostoli királyának ünnepén. A budavári koronázó templomban 1903. aug. 20-án elmondotta —. Budapest, 1903. Stephaneum kny. Nagy 8-r. 14 l.

— MIKA SÁNDOR. Világtörténet. Az új tanterv alapján a középiskolák felső osztályai számára. III. köt. Újkor és legújabb kor. Budapest, 1904. Wodianer F. és fiai kny. 8-r. 248, 2 l. Ára 3 kor. 20 fill.

— MIKES HIADOR. Adatok Erdély őshalászatához. A mezőségi tavak halászata. Budapest, 1903. Hornyánszky Viktor kny. 8-r. 41 l.

— MILESZ BÉLA. A tiszafüredi muzeum és közkönyvtár az 1902-ik évben. Eger. 1903. Érseki lyceum kny. Kis 8-r. 16 l.

— MILHOFFER SÁNDOR A régi Róma közgazdasága. A mezőgazdaság őstörténelmének ismertetése. Budapest, 1903. Wodianer F. és fiai kny. 8-r. 14 l. (Különlenyomat a *Közgazdasági Híradó*-ból.)

— NEMES MIHÁLY. A magyar jelmez és fejlődése dióhéjban. Rajzolta és írta — . Pozsony, 1903. Eder István kny. Kis 8-r. 103 l. (Tudományos Zsebkönyvtár, 147—148.) Ára 1 kor. 20 fill.

— NÉMETH BÉLA. A pécsi dominikánus-ház története. Pécs, 1903. Taizs József kny. Nagy 8-r. VI, 70 l. Egy képmelléklettel s a szövegbe nyomott képekkel. Ára 1 kor.

— OBERON (II). Tanulmányok a magyarok eredete- és őstörténetéből. I. rész. A vizözön előtti idő. 3. füzet. XVI—XXIII. fejezetig. Budapest, 1903. Rózsa Kálmán és neje kny. 8-r. 2, 77—109 ll.

— OPPEL JENŐ. Hutten Ulrik törekvései. Esztergom, 1903. Buzárovits Gusztáv kny. 8-r. 107, 2 l.

— ORIENT GYULA. Adatok az alchymia történetéhez Magyarországon. Kolozsvár, 1903. Ajtai K. Albert kny. 8-r. 9 l. (Különlenyomat az *Orvos-természettudományi Értesítő* 1902 évi 1—2. füzetéből.) U. a. németül is.

— ÖNÉLETRAJZA (II. Rákóczi Ferencz fejedelem —). A latin eredetiből fordította *Domján Elek*. Miskolcz, 1903. Szelényi és társa kny. 8-r. VII, 439 l. Arczképpel. Ára 7 kor. 50 fill.

— PÁZMÁNY PÉTER három prédikációja. Bevezetéssel és jegyzetekkel ellátta *Madarász Flóris*. Pozsony, 1903. Eder István kny. Kis 8-r. 80 l. (Segédkönyvek a magyar nyelv és irodalom tanításához, 7. füz.) Ára 50 fill.

— PERÉNYI JÓZSEF. Szász Béla élete és költészete. (1840—1898.) Kolozsvár, 1903. Ajtai K. Albert kny. 8-r. 32 l.

— PÉTERFY JENŐ összegyüjtött munkái. A Kasszelik-alapítványból kiadja a Kisfaludy-társaság. Harmadik kötet. Budapest, 1903. Franklin-társ. kny. Kis 8-r. IV, 598 l. Ára füzve 4 korona, vászonkötésben 5 kor. 50 fill.

— PETRI MÓR. Szilágy vármegye monographiája. Szilágy vármegye törvényhatósági bizottságának megbizásából irta —. Kiadja Szilágy vármegye közönsége. IV. köt. (Budapest), 1902. Franklin-társ. kny. Nagy 8-r. 858 l. Egy térképpel s a szöveg közé nyomott képekkel. Ára 8 kor.

— PILTZIUS GÁSPÁR. A törökök betörése Dobsinára, 1584 évi október hó 14-én. P. G. latin eredetijének fordítása, előszóval és a szükséges magyarázatokkal. Rozsnyó, 1903. Sajó-Vidék kny. Kis 8-r. 79 l. Ára 1 kor.

— PRIVATBRIEFE Kaiser Leopold I. an den Grafen F. E. Pötting, 1662—1673. Hrg. von dr. *Alfred Francis Pribram* und dr. *Moriz Landwehr von Pragenau*. I. Teil. November 1662 bis Dezember 1668. Wien, 1903. Carl Gerold's Sohn. 8-r. XCIV, 430 l. (Fontes rerum Austriacarum. Oesterreichische Geschichtsquellen. Zweite Abt. LVI. Bd.)

— RÁCZ MIKLÓS. Dino Compagni; l. *Dino Compagni* és *Krónikások*.

— RÁKÓCZI FERENCZ (II.) fejedelem önéletrajza; l. *Önéletrajza*.

— RECOULY (Raymond —). Le pays magyar. Paris, 1903. Alcan. Kis 8-r. 286 l.

— REGESTRUM VARADINENSE examinum ferri candentis ordine chronologico digestum, descripta effigie editionis a. 1550 illustratum, sumptibusque Capituli Varadinensis lat. rit. curis et laboribus *Joannis Karácsonyi* et *Samuelis Borovszky* Acad. Scient. Hung. membrorum editum. Budapest, 1903. Hornyánszky Viktor kny. 8-r. 2, VI, sign. a, A—T, 376 l. Ára 15 kor.

— RÉVÉSZ KÁLMÁN. Alkalmi egyházi beszéd. Irta s a kassai Rákóczi-kiállítás megnyitásának napján, 1903 évi julius 26-án, a kassai ev. ref. templomban elmondotta — lelkész, abauji esperes, a Rákóczi-kiállítás végrehajtó bizottságának alelnöke. Kiadja a kassai ev. ref. egyház. Kassa, 1903. Vitéz A. kny. Kis 8-r. 14 l.

— REVICZKY (Bertalan —). Elisabeth Báthory. Ein denkwürdiger Kriminal-Process des XVII. Jahrhunderts. Nach geschichtlichen Daten verfasst. Pöstyén, 1903. Gipsz H. 8-r. 63 l. Eredeti képekkel. Ára 1 kor.

— REVICZKY BERTALAN. Báthory Erzsébet. Egy XVII. századbeli párját ritkító bünügyi pör. Történelmi adatok nyomán. Német eredetiből fordította *Visnyovszky Emil*. Pöstyén, 1903. Gipsz H. kny. 8-r. 59 l. Eredeti képekkel. Ára 1 kor.

— RICHTER EDE. A kurucz idők, 1703—1711. Selmeczbánya történetéből. Irta —. Selmeczbánya, 1903. Joerges Ágost özv. és fia kny. 8-r. 259 l. Ára 3 kor.

— RIEZLER (Sigmund —). Geschichte Baierns. V. Bd. Von 1597—1651. — VI. Bd. Von 1508—1651. — Gotha, 1903. Fr. A. Perthes. 8-r. XXVI, 695 l., XVI, 521 l. (Allgemeine Staatengeschichte. Erste Abt. Geschichte der Europäischen Staaten. Herausgegeben von A. H. L. *Heeren*, F. A. *Ukert*, W. v. *Giesebrecht* und K. *Lamprecht*.)

— RITUS explorandae veritatis; l. *Regestrum Varadinense*.

— SCHRÖDL JÓZSEF. Pozsony első protestánsai. Történelmi kép

Pozsony multjából. Irta s a protestáns esték XIII-ik sorozatában felolvasta —. Balassagyarmat, 1903. Balassagyarmati kny. szövetkezet. 8-r. 20 l.

— SEBESTYÉN GYULA. Egyetemes történet. A középiskolák felső osztályai számára. II. köt. Középkor és újkor. (476—1648.) Budapest, 1904. Franklin-társ. kny. 8-r. 278 l. Ára 3 kor. 50 fill.

— SÖRÖS PONGRÁCZ. A pannonhalmi főapátság története; l. *Története.*

— ȘPAN (Petru —). Dr. Daniil P. Barcianu. Viața și activitatea lui. Nagyszeben, 1903. Egyházm. kny. 8-r. 28 l.

— SZÁDECZKY LAJOS. Konstantinápoly és magyar emlékei. Budapest, 1903. A m. kir. államvasutak központi menetjegy-irodájának kiadása. Thália kny. Kis 8-r. 115 l. 40 képpel. Ára 2 kor.

— SZIGETI GYULA. Trója képe a legutóbbi ásatások alapján. Budapest, 1903. Franklin-társ. kny. 8-r. 16 l. (Különlenyomat az *Archaeologiai Értesítő* 1903 évi 3-ik számából.)

— SZIKLAY JÁNOS. A katholikus Magyarország; l. *Kiss János.*

— TACITUS római történetíró a zsidókról. Fordította és kiadta *Istóczy Győző.* Budapest, 1903. Buschmann F. kny. 8-r. 32 l.

— TÉTELEK (Összefoglaló történelmi —). Kézirat gyanánt. Kalocsa, 1903. Werner Ferencz kny. Kis 8-r. 80, 2 l.

— THIRRING GUSZTÁV. Népesedésünk kútforrásai a mult század első felében. Székfoglaló értekezés. Olv. a M. Tud. Akadémia II. osztályának 1903 ápr. 6-án tartott ülésében. Kiadja a M. Tud. Akadémia. Budapest, 1903. Athenaeum kny. 8-r. 114 l. (Értekezések a társadalmi tudományok köréből, XII. köt. 10. sz.) Ára 2 kor.

— TÓTH-SZABÓ PÁL. Magyarország a XV. század végén a pápai supplicatiók világánál. Irta és a M. Tud. Akadémia 1902. január 13-iki ülésén felolvasta —. Budapest, 1903. Athenaeum kny. 8-r. 62 l. (Különlenyomat a *Századok* 1903 évi folyamából.)

— TÖRTÉNETE (A magyar szent korona —). Budapest, 1903. Buschmann F. kny. 8-r. 12 l.

— TÖRTÉNETE (A pannonhalmi szent-Benedek-rend —). A magyar kereszténység, királyság és benczés-rend fönnállásának kilencz százados emlékére kiadja a pannonhalmi szent-Benedek-rend. Szerkeszti *Erdélyi László* dr. pannonhalmi főiskolai tanár, rendi levéltáros. Második kötet. A pannonhalmi főapátság története. Második korszak. A pápák és zsinatok reformáló törekvései 1243—1404. Szerkesztette és részben írta *Sörös Pongrácz.* Budapest, 1903. Stephaneum kny. 4-r. 653, 2 l. A szövegbe nyomott képekkel. Ára?

— TÖRTÉNETE (A Zala-vármegyei nemesi pénztári és alapítványi választmány —) s az ezen választmány kezelése alatt levő alapok és alapítványok ismertetése. Szerkesztette *Hajik István.* Zalaegerszeg, 1902. Unger Antal kny. 8-r. 68 l.

— TÜDÖS ISTVÁN. Rákóczi emlék; l. *Emlék.*

— TÜZESVASPRÓBA-LAJSTROM (Az időrendbe szedett váradi —) az 1550-iki kiadás hű másával együtt; l. *Regestrum Varadinense.*

— UJHÁZY LÁSZLÓ. A magyar nemzet történelme. Középiskolák alsó osztályai számára. I. II. rész. Második bővített kiadás. Budapest, 1903—1904. Stephaneum kny. 8-r. 168 l., 204 l., 44+57 fametszettel és 4+4 térképpel. Ára 4 kor. 20 fill.

— UJHÁZY LÁSZLÓ. Egyetemes történelem. Középiskolák felső osztályai számára. 2-ik rész. A VI-ik osztály részére. Budapest, 1903. Stephaneum kny. 8-r. 352 l. 135 fametszettel. Ára 4 kor.

— VARGA OTTÓ. A magyarok oknyomozó története. A középisko-

lák VIII. osztálya számára. Ötödik kiadás. Budapest, 1904. Franklin-társ. kny. 8-r. 292 l. Ára 3 kor. 60 fill.

— VARGA OTTÓ. Világtörténet. Tanterv és utasítások alapján a középiskolák számára. III. köt. Ujkor. 3-ik javított kiadás. Budapest, 1904. Franklin-társ. kny. 8-r. 262 l. Ára 2 kor.

— VARJU JÁNOS. Kétszáz év a magyar művelődés történetéből, 1526—1726. Irta —. Vácz, 1903. Mayer Sándor kny. 8-r. 71 l. Ára 1 kor.

— VÁRÓ FERENCZ. Bethlen Gábor kollégiuma. Ismerteti —. 1. füz. Az orsz. ref. tanáregyesület nagyenyedi közgyűlése alkalmára kézirat helyett. Nagyenyed, 1903. Nagyenyedi kny. r. t. 8-r. 128 l.

— VÉGH KÁLMÁN MÁTYÁS. Hortobágyi apátságaink. Egyháztörténelmi tanulmány. Irta —. Eger, 1903. Érseki lyceum kny. Kis 8-r. 74 l. (Különlenyomat az *Egri-egyházmegyei Közlöny* 1903-ik évi folyamából.)

— WOLF (Gustav —). Die Vertheidigung der Blockhäuser Malborgeth und Predil im Jahre 1809. Zwei Ruhmesblätter aus der Geschichte der Stamm-Regimenter des k. u. k. Ottočaner Infanterie-Regimentes Graf Jellačić Nr. 79. Fiume, 1903. Mohovich Emőd kny. 8-r. 22 l. 5 melléklettel.

— ZOVÁNYI JENŐ. Kossuth és Rákóczi. Két emlékbeszéd. Sárospatak, 1903. Főiskolai kny. 8-r. 25 l. Ára 30 fill.

HIVATALOS ÉRTESÍTŐ.

A MAGYAR TÖRTÉNELMI TÁRSULAT

1903 évi nov. hó 5-én d. u. 4½ órakor tartott rk. közgyűlésének

Jegyzőkönyve.

Elnök: Dr. Thaly Kálmán.

Az alapszabályaink értelmében összehívott rendkivüli közgyűlést elnök alapszabályszerűleg kellő számú társ. tag jelenlétében. az elhunyt Pauler Gyula emlékezetének szentelt kegyeletes rövid beszéddel megnyitja s jegyzőkönyvhitelesítőkül báró Radvánszky Béla választmányi, és dr. Császár Elemér társ. r. tagokat kéri fel.

67. Elnök előadván, hogy a közgyűlés egyetlen tárgya a néhai Pauler Gyula halálával gazdátlanul maradt másod-alelnökség betöltése, a szavazást elrendeli s a szavazatszedő bizottság tagjaivá Bernáth Dezső alapító tag elnöklete alatt dr. Borovszky Samu választmányi, és dr. Toldy László társ. r. tagokat kéri föl. A rendkívüli közgyűlés tagjait egyszersmind felszólítja, hogy szavazataikat a megválasztandó másod-alelnökre adják be.

A szavazatok beszedésével és összeszámlálásával a kiküldött bizottság elkészülvén, Bernáth Dezső biz. elnök a bemutatott szavazási névjegyzék alapján jelenti, hogy a beadott negyven érvényes szavazatból 37 szavazat Zsilinszky Mihály vál. tagra esett, 3 szavazat pedig egyesek közt oszlott meg.

Erre az elnök kihirdeti a választás eredményét, mely szerint másod-alelnökké, a folyó 1901—1903 évi időszak hátralevő részére, alapszabályaink 12-ik szakasza értelmében Zsilinszky Mihály vál. tag választatott meg.

A szavazási névjegyzék a jegyzőkönyvhöz csatoltatik.

Több tárgy nem lévén, elnök a rk. közgyűlést berekeszti.

Thaly Kálmán s. k. elnök. Barabás Samu s. k. jegyző.

Hitelesítjük: *B. Radvánszky Béla* s. k. vál. tag. *Dr. Császár Elemér* s. k. r. tag.

A MAGYAR TÖRTÉNELMI TÁRSULAT

1903 évi nov. hó 5-én d. u. 5 órakor tartott r. vál. ülésének

Jegyzőkönyve.

Jelen voltak: Dr. Thaly Kálmán első alelnök elnöklete alatt dr. Áldásy Antal, dr. Angyal Dávid, id. Bánó József, dr. Békefi Remig, dr. Borovszky Samu, dr. Csánki Dezső, Csaplár Benedek, id. Daniel Gábor, Emich Gusztáv, dr. Fejérpataky László, dr. Illéssy János, dr. Lánczy Gyula, Mangold Lajos, Pettkó Béla, báró Radvánszky Béla, dr. Schönherr Gyula, Tagányi Károly, dr. Váczy János vál. tagok, Nagy Gyula titkár, Cserhalmi Samu pénztárnok, Barabás Samu jegyző.

Elnök az ülést megnyitja s jegyzőkönyvhitelesítőkül báró Radvánszky Béla és Pettkó Béla vál. tagokat kéri fel.

68. Nagy Gyula titkár bejelenti az új tagajánlásokat, mely szerint ajánltatnak *évd. r. tagokúl 1903-tól:* dr. Hanuy Ferencz theologiai tanár Pécsett (aj. Margalits Ede), Tárczy Károly tanárjelölt Kolozsvárt (aj. Márki Sándor).

Megválasztatnak.

69. Előterjeszti a pénztárnok 1903 évi okt. havi kimutatását, mely szerint

összes bevétel volt	2,419	kor. 80	fill.
» kiadás	1,828	» 90	»
maradvány	590	kor. 90	fill.
Ehez hozzá adva a P. H. E. Takarékpénztárnál folyó számlán levő	17,248	kor. 50	fill.
követelést, 1903. okt. 31-én összesen	17,839	kor. 40	fill.

készpénz állott a társulat rendelkezésére.

A kimutatás tudomásúl vétetvén, a jegyzőkönyvhöz csatoltatik.

70. Felolvassa dr. Thallóczy Lajos vál. tagnak f. évi okt. hó 18-án az elnökhöz intézett levelét, mely szerint a néhai Pauler Gyula felett mondandó emlékbeszédet készséggel magára vállalja, azonban kéri, hogy azt esetleg (ha t. i. a legközelebbi közgyűlésre el nem készülhetne) az 1905 évi társ. r. közgyűlésen mondhassa el.

Elfogadtatik.

71. Olvastatik az Erdélyi Muzeum-egylet elnökségének 196—1903. sz. levele, mely szerint az ig. választmány f. évi okt. hó 7-én tartott ülésén, a megboldogult Pauler Gyula váratlan kora elhunytán érzett részvétét jegyzőkönyvében megörökítette.

Köszönettel fogadtatik.

72. Előterjeszti a Teleki Mihály levelezésének kiadása tár-

gyában kötendő szerződésnek a M. Tud. Akadémia összes ülése által f. évi okt. hó 26-án elfogadott tervezetét.

A szerződés társulatunk részéről is elfogadtatván, az elnökség utasíttatik, hogy annak két példányban való leíratásáról s a szerződő felek által leendő aláíratásáról gondoskodjék.

73. Bemutatja a Hunyad-megyei Történelmi és Régészeti Társulatnak f. évi nov. hó 8-án Déván tartandó közgyűlésére szóló meghívóját.

Dr. gróf Kuun Géza vál. tag úr fölkéretik, hogy társulatunk hazafias üdvözletét a rokon társulat közgyűlésének színe előtt tolmácsolni kegyeskedjék.

74. Bernáth Dezső alapító tag indítványozza, hogy az ig. vál. ülésekre legalább a fővárosban lakó nem vál. tagok is meghivassanak.

A titkár mint szerkesztő utasíttatik, hogy a Századok megfelelő helyén hirdesse ki, hogy a kik a társulat nem vál. tagjai közül a vál. üléseken részt venni óhajtanak és külön meghívóra igényt tartanak, e végett a titkári hivatalnál akár írásban, akár szóval jelentkezni sziveskedjenek.

Zárt ülésen —

75. a Századok névmutatója,

76. Csík vármegye monographiája és

77. Born Frigyes báró ügyében határozott a választmány.

Több tárgy nem lévén, elnök az ülést berekeszti.

Kelt mint fent.

Dr. Thaly Kálmán s. k.
elnök.

Barabás Samu s. k.
jegyző.

Hitelesítjük: *B. Radvánszky Béla* s. k.
vál. tag.

Pettkó Béla s. k.
vál. tag.

Kérelem tagtársainkhoz.

Minthogy ügyrendünk értelmében havi üléseinkre szóló meghívók rendszerint csak az ig. választmány tagjainak szoktak küldetni, a f. évi 74 jk. p. alatt kelt vál. határozat alapján felkérjük mindazon t. tagtársainkat, a kik üléseink s a felolvasások iránt különösebben érdeklődnek és részökre külön meghívó küldését kívánják, hogy ez iránt a titkári hivatalnál jelentkezni sziveskedjenek.

Stanford University Libraries
3 6105 013 521 963
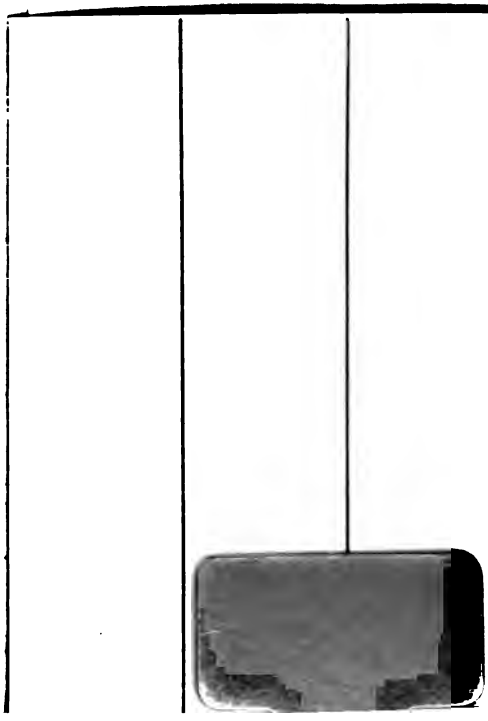
STANFORD UNIVERSITY LIBRARY
Stanford, California